HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Kun József őrnagy

Magyarország második világháborúba való belépésének katonai vonatkozásai

Dr. Csillag Ferenc ezredes

A politikai biztosok szerepe a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében

P. Szagajdak és A. Ciganok ezredesek

Légideszantok alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban

1

1962

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1962

ÚJ FOLYAM BUDAPEST IX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Elnök:

Otta István

Tagok:

Balázs József, Barta István, dr. Csillag Ferenc, Piszker Tibor, Liptai Ervin

Felelős szerkesztő:
Dr. Horváth Miklós

Technikai szerkesztő:
Sztana Béla

A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. Telefon: 205—915

Megjelenik félévenként

Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetési ára egész évre: 32,— Ft.

Csekkszámlaszám: 61.297 befizetési számla. Budapest

Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál

622127/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató

MAGYARORSZÁG MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBA VALÓ BELÉPÉSÉNEK KATONAPOLITIKAI VONATKOZÁSAI*

Kún József őrnagy

TÖBB MINT KÉT ÉVTIZEDE, hogy a horthysta Magyarország fegyveresen is bekapcsolódott a második világháborúba. Ez az elhatározás — figyelembe véve az ellenforradalmi rendszer politikáját — nem volt meglepő, hiszen a magyar uralkodó osztály politikája a kezdet kezdetétől fogva antikommunista, szovjetgyűlölő volt. A Horthy-rezsim a két világháború között azokkal az európai nagyhatalmakkal építette ki katonai, politikai kapcsolatait, amelyek szintén ezt a politikai irányvonalat képviselték. A magyar politikai és a legfelsőbb katonai vezetés tudatában volt annak, hogy a sokat hangoztatott békés revízió nem hozhatja meg a kívánt eredményt, de azt is tudták, hogy Magyarország nem rendelkezik olyan politikai és katonai súllyal, amelyek nyomására felülvizsgálnák az 1920. évi békeszerződést. Ezért a magyar uralkodó osztályok — osztályérdekeiktől vezérelve — keresték azokat a nemzetközi erőket, amelyeknek támogatásától remélhették revíziós törekvéseik megvalósítását. Ezt a külpolitikai erőt a fasiszta Németországban és Olaszországban látták. A magyar uralkodó osztályokat a revízió mindenáron megvalósításának vágya sorozatos engedményekre kényszerítette a fasiszta nagyhatalmakkal szemben. Ezek az engedmények, továbbá a kívülről irányított német befolyás erősödése olyan helyzetet eredményeztek, amelyben Magyarország — a fasiszta nagyhatalmakon belül vezető helyet elfoglaló — Németországnak úgy politikai,

* Úgy gondoljuk, hogy Magyarország második világháborúba belépésével kapcsolatban eddig megjelent munkák még nem tették feleslegessé a kérdéssel való újbóli foglalkozást. A tanulmány — a már meglevő ismeretekre támaszkodva — újabb kutatási eredmények felhasználásával akarja teljesebbé tenni a fenti téma ismeretét.

mint gazdasági téren teljes kiszolgálójává vált. Azt azonban korántsem lehet állítani, hogy a magyar—német kapcsolatok fejlődése, majd pedig a német befolyás uralkodóvá válása zökkenőmentesen ment végbe. A magyar uralkodó osztályoknak számos kérdésben volt ellentétük a fasiszta Németországgal, ennek ellenére külpolitikájuk alapjaiban német orientációra épült.

Különösen erős volt a német befolyás a magyar hadsereg vezető szerveiben, és általában a horthysta tisztikarban. S jellemző módon a hadseregben volt a legsimább, legproblémamentesebb a fejlődés. Mint ismeretes, Gömbös Gyula miniszterelnök megtartotta magának a honvédelmi tárcát is. Katonákból képviselőket csinált, a tábornoki kart is elsősorban olyanokból alakította ki, akik német származásúak és nácibarátok voltak. Az ötödik hadoszlop eredményes munkáját szemléletesen bizonyítja, hogy a háborút megelőző években a vezérkarnál szolgálatot teljesítő tisztek 60%-a német származású volt. Ebben az időszakban már a felsőbb magyar katonai vezetés szinte teljes egészében német katonai befolyás alá került. Katonai szűklátókörűséggel, kritikátlanul szemlélték a német fasizmus agressziós cselekedeteit, lenyűgözve a német hadseregnek 1939—40-ben elért — kétségtelenül nagy és gyors — katonai sikerei által. Azok a fiatal tisztek pedig, akiket a tiszti iskola elvégzése után — nyelvtanulás ürügye alatt — Németországba és Olaszországba vezényeltek, hazatérésük után a fasiszta hadseregek legfőbb szószólóivá váltak. 1937-től kezdődően a sokat hangoztatott „politikamentes" tisztikarból titokban egyre többen léptek be Szálasi-Szalosján Ferenc nyilaskeresztes-hungarista mozgalmába. Erről tudtak az elöljárók is, mégsem léptek fel ellene határozott formában.

A laktanyákban megjelentek a náci röplapok. Ugyanakkor a kormánykörök egy részében is megerősödött a német hadsereg legyőzhetetlenségébe vetett hit. A felső katonai vezetés, személy szerint Werth Henrik vezérkari főnök, a kormánypárt jobbszárnya, a nyíltan német érdekeket képviselő nyilaspárt egyöntetüen követelték a Németországgal kötendő katonai szövetséget.[1] A német és magyar vezérkarok között ez a katonai szövetség írásos egyezmény formájában mégsem jött létre.

— 1940 nyarán ugyanis a magyar burzsoá és nagybirtokos angolbarát körök, akiket a kormányban maga Teleky Pál mi-

[1] HIL. Az 1947-es békeelőkészítő bizottság iratai. Bárczy István államtitkár vallomása. VII. doboz 38. szám. Lásd még idevonatkozólag Ránki György: Magyarország belépése a második világháborúba, Hadtörténelmi Közlemények, 1959/2. sz. 29. oldal.

niszterelnök képviselt, nem akartak nyíltan a fasiszta Németország oldalára állni és igyekeztek továbbra is a tengelyhatalmakon belül fenntartani az olasz vonalat. — Másrészt a hatalma és sikerei tetőpontján álló Németországnak ebben az időben nem volt szüksége a német—magyar katonai szövetségre, mert tisztában volt a magyar hadsereg felszerelési, szervezeti és egyéb hiányosságaival. Amire pedig szükségük volt, azt úgyis megkapták Magyarországtól, mivel Teleky kormánya, annak ellenére, hogy nyíltan nem akart Németország oldalára állni, továbbra is politikai és gazdasági engedményeket tett a hitleri fasizmusnak.

A két ország kapcsolatainak erősödését nem hátráltatta egy idevonatkozó szerződés hiánya. 1940-től fokozatosan sikerült Németországnak — az őket készségesen kiszolgáló magyar politikai és katonai vezetők segítségével — az országot úgy gazdaságilag, mint katonailag a Harmadik Birodalom csatlósává tenni s végül belevinni a történelem eddig legnagyobb világégésébe, a második világháborúba.

*

Magyarországnak a második világháborúba való belépése a hitleri Németországnak a Szovjetunió ellen indított hitszegő támadásához kapcsolódik. A támadás terve hivatalos formában 1940 július végén jutott a német katonai vezetés tudomására. Hitler július 29-én délután — szigorú titoktartás kötelezettsége mellett — Jodl tábornokon keresztül közölte először a német haderő parancsnokaival: „dass der Führer die Ansicht habe Sowjetrussland mit den Waffen niederzuringen".[2] Két nappal később, július 31-én, parancsot kapott a német hadsereg vezérkari főnöke a Szovjetunió elleni hadjárat felvonulási és hadműveleti tervének kidolgozására. Az elkövetkezendő hónapokban a német politikai és katonai vezetés tevékenységének középpontjába a Szovjetunió elleni támadás terve került. Ami ezenkívül történt, lényegében ennek a fő kérdésnek volt alárendelve.

A felkészülést azonban egy előre nem várt esemény megzavarta. 1941. március 26-án Belgrádban megdöntötték a németbarát Cvetkovics-kormányt, amely egy nappal ezelőtt írta alá Jugoszláviának a háromhatalmi egyezményhez való csat-

[2] „hogy Hitler Szovjetoroszországot fegyverrel szándékozik leverni." Helmuth Greiner: Die oberste Wehrmachtführung 1939—1943.

lakozásáról szóló jegyzőkönyvet. Ezt követően a német hadsereg április 6-án megkezdte Jugoszlávia megszállását, amelyben már a magyar hadsereg is közreműködött. Magyarországnak a második világháborúban való fegyveres részvétele tehát a Jugoszlávia elleni agresszióval vette kezdetét.

1. Magyarország szerepe a Jugoszlávia ellen tervezett olasz akcióban és a magyar hadsereg részvétele Jugoszlávia lerohanásában 1941 tavaszán

Ismeretes, hogy a magyar kormány 1940 őszén tárgyalásokat kezdett Jugoszláviával, melynek eredményeképpen 1940. december 12-én megkötötték a két ország közötti tartós békéről s örök barátságról szóló egyezményt. Önkéntelenül felvetődik a kérdés, milyen tényezők hatására jöhetett létre ez a megegyezés, hiszen néhány hónappal a tárgyalások megkezdése előtt Magyarország késznek mutatkozott részt venni egy Jugoszlávia elleni közös olasz—magyar fegyveres akcióban. A kérdésre a feleletet elsősorban az események katonapolitikai vonatkozásainak megvilágításával lehet megtalálni.

Vezető magyar katonai körök évek hosszú során ápolták és egyengették — a németekkel való együttműködés mellett — a fasiszta Olaszországgal való együttműködést is. A magyar vezérkar ezen a vonalon látta a magyar revíziós törekvések részbeni megvalósításának egyik lehetőségét. A közös olasz—magyar katonai együttműködésnek az éle a Balkán, azon belül elsősorban Jugoszlávia ellen irányult. 1936-ban az olasz—magyar katonai együttműködés elveit megegyezés formájában rögzítették,[3] majd az azt követő években a megbeszélések egész sorozata zajlott le olasz—magyar katonai vezetők között.

1940 tavaszán Olaszországban megszületett egy balkáni katonai akció konkrét terve. Május 8-án az olasz repülésügyi miniszter v. Szabó László ezredes, római magyar katonai attasét magához kérette és feltette a kérdést: „Hajlandó-e a magyar vezérkar az 1936-ban lefektetett elvek szellemében az olasz féllel az aktív együttműködést felvenni, különösen a hadirepülőterek kérdését illetően. (Azaz szükség esetén a Magyarország területén fekvő hadirepülőterek rendelkezésre bocsátása az olasz repülőgépek részére.)"[4] A beszélgetés folyamán felvetődött, hogy figyelembe véve a legújabb külpolitikai helyzetet, „. . . a ki-

[3] OL. A római magyar katonai attache iratai 1936—41. 815/k. a. — 1940.
[4] Uo.

szemelt repülőtereken felül még újabb repülőterekre lesz szükség".[5] Vitéz Szabó Lászlónak nem volt nehéz a beszélgetésből az alábbi tanulságokat levonni:

„a) Olaszország egy balkáni akcióra készül.

b) Ennek az akciónak egyik részét Jugoszlávia elfoglalása képezi.

c) Jugoszlávia elfoglalásához azonban Olaszországnak szüksége van olyan Magyarországon fekvő bázisokra, amelyekről könnyen és *vadász kísérettel* bombázhatná a jugoszláv területeket. (Az olasz bázisokról ugyanis nagy távolságok folytán a bombázókat nem tudnák vadászgépekkel kísérni.)

d) Ha a külpolitikai és a német harctéri helyzet megengedi, az akció megindítása néhány hónapon belül lehetséges . . ."[6]

Olaszország balkáni hadműveleteinek előkészületei időben egybeestek Magyarország Románia ellen indítandó katonai akciójának terveivel. Teleky miniszterelnök 1940 áprilisában levelet küldött Hitlernek, melyben a német, olasz és magyar kormányok képviselőinek megbeszélését javasolta a Románia ellen indítandó támadás érdekében.[7] A magyar vezérkar Jugoszlávia megtámadásának tervét úgy értékelte, hogy az kedvezően befolyásolhatja majd a Románia ellen indítandó magyar akciót, ezért megelégedéssel regisztrálták Olaszország terveit. „Magyar részről — írta Wehrt vezérkari főnök v. Szabónak — örömmel vettük tudomásul, hogy Olaszország adott esetben Jugoszlávia ellen velünk együttműködésre hajlandó repülő vonatkozásban. Az olasz részről felmerült kérdésnek készségesen eleget teszünk és a kívánt rep. alapokat rendelkezésre bocsátjuk.

Tekintettel arra, hogy jugoszláv vagy esetleg román vonatkozásban olasz—magyar együttműködésen kívül német—magyar együttműködés is lehetséges akár külön-külön, akár együttes fellépéssel, szükséges, hogy az érdekelt három állam együttműködés tekintetében úgy politikai, mint katonai téren különösen megegyezzék, mert hiszen Magyarország területén alkalmazandó olasz és német légi és földi erők együttes felvonulása esetén Magyarország területét a három állam között az igényeknek megfelelően fel kell osztani.

Olaszország részére általában a Győr, Balaton, Sió-csatorna, Kalocsa, Kiskunfélegyháza, Szentes, Tisza vonala magyar—jugoszláv, a magyar—német határ közötti területet szántam."[8] A magyar vezérkar itt idézett álláspontját v. Szabó továb-

[5] Uo.
[6] Uo.
[7] Magyarország és a második világháború, Budaepst, 1959. 263. oldal.
[8] OL. A római magyar katonai attache iratai 1936—41. 10. 351. sz/K.—1. vkf.—1940.

bította. Azonban nemcsak ez történt. Szabó ezredes Budapestre utazott, ahol nemcsak Werth vezérkari főnökkel tárgyalt, hanem személyesen járt el a miniszterelnöknél is, aki ebben az időben gróf Teleki Pál volt. „A körülmények szerencsés összejátszása következtében (budapesti tartózkodásom) — már a megbeszélés alkalmával abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy nemcsak a magyar vezérkar igenlő válaszát közölhetem, de tudomására hozhatom azt is, hogy a magyar kormány szívesen vesz részt Olaszország oldalán egy Jugoszlávia elleni hadműveletben."[9] — írja Szabó ezredes Roatta tábornok, az olasz hadsereg vezérkari főnökhelyettesének küldött levelében.

Tehát úgy a magyar vezérkar, mint a magyar politikai vezetés készen állott arra, hogy részt vegyen Olaszország oldalán egy Jugoszlávia ellen irányuló katonai akcióban. A feladat végrehajtásához azonban Hitler beleegyezésére volt szükség. A római német katonai attaché Berlinbe utazott, hogy kikérje a szóban forgó ügyben a német kormány véleményét. Az izgalmas, várakozással teljes napok után augusztus 22-én a német katonai attaché olyan eredménnyel tért vissza Berlinből, ami mélységesen lehűtötte nemcsak az olasz, de a magyar háborús kedélyeket is. Németország nem járult hozzá a Jugoszlávia ellen indítandó közös olasz—magyar akcióhoz. A lejátszódott események bizonyítják, hogy Olaszország mennyire alárendelt szerepet játszott Németország oldalán. Vitéz Szabó keserűen vonja le a tanulságot a történtekből: „... Kiderült, hogy európai viszonylatban a német akarat dominál."[10]

A látszat megmentése érdekében mégis szükségesnek mutatkozott, hogy a következő napokban Roatta tábornok magához kérje v. Szabót és közölje vele: annak ellenére, hogy a német gazda nem járult hozzá a kis csetepatéhoz, az eddigi tárgyalások nem voltak hiábavalók. El fog következni feltétlenül annak az ideje, hogy az ez irányban folytatott tárgyalások és megállapodások eredményét le lehessen fölözni.

Szabó ezredes örömmel jelentette az olasz félnek azt az örömteljes és megtisztelő megállapítását, hogy „a magyar kormány és vezérkar öntevékeny ajánlata, illetve hadüveleti terve a Jugoszlávia elleni közös hadműveletekre, alapos megfontolás után a legnagyobb értékelésre talált, annál inkább, mert a javaslatot önzetlennek és az olasz érdekekre hasznosnak ítélték."[11] Olaszország a németek elutasítását ekkor még úgy ítélte meg,

[9] OL. A római magyar katonai attache iratai 1936—41. 1.022/1. k. a.—1940.
[10] OL. A római magyar katonai attache iratai 1936—41. 1.022/2. k. a.—1940.
[11] OL. A római magyar katonai attache iratai 1936—41. 1.022/3. k. a.—1940.

hogy az csak időleges jellegű és a terv egy alkalmasabb időpontban kerül majd megvalósításra.

Magyarország Románia elleni katonai akcióját szintén lefújta Hitler, de hajlandónak mutatkozott a két ország között közvetítőként fellépni. Az 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntés területi nyereséget jelentett ugyan Magyarország számára, de ezért az országnak súlyos árat kellett fizetnie. A magyar uralkodó osztály agresszív politikája, melynek középpontjában a revíziós igények mindenáron való megvalósítása állott, végül is az ország függetlenségének teljes feladásához vezetett. S a területrendezés nem csökkentette a két ország között fennállott politikai feszültséget sem, sőt bizonyos mértékben fokozta ezt.

Hitler azért nem járult hozzá az olasz—magyar akció megvalósításához, mivel az ellentétben állott a fasiszta Németország további katonai elképzeléseivel. Akkor már eldöntött kérdés volt a Szovjetunió ellen indítandó támadás s az elkövetkezendő időszakban minden háborús akciót elsősorban ennek a tervnek rendelt alá a német politikai és katonai vezetés. A Balkán-félsziget teljes német ellenőrzés alá vétele elengedhetetlenül fontos volt a Szovjetunió ellen indítandó agresszió szempontjából. A német hadvezetőség joggal tartott attól, hogy a szövetséges hatalmak partraszállnak a Balkánon s veszélyeztetik a német hadsereg déli szárnyát. (Heeresgruppe Süd.) Ezért még a Szovjetunió elleni hadjárat kezdete előtt ki akarták kapcsolni ezt a veszélyt.

Németország bízott abban, hogy Jugoszláviát sikerül — háborús konfliktus nélkül — a tengelyhatalmakhoz kapcsolni. Ennek érdekében 1940 őszén megindult a diplomáciai hadjárat Jugoszlávia ellen. A kérdés annál sürgetőbben merült fel, mivel az időközben Görögország ellen megindított olasz hadjárat nem járt kellő sikerrel.[12]

A görög csapatok 1940 november közepén sikeres ellentámadásba kezdtek. Visszavetették az olaszokat az albán határon túlra, sőt a hónap utolsó harmadában tovább folytatták támadásaikat albán területen. Az olasz csapatok emberben és anyagban egyaránt súlyos veszteségeket szenvedtek. A helyzet komolysága megkívánta, hogy Németország segítségére siessen szövetségesének.

A német főhadiszállás mellett működő olasz tábornok az albán arcvonal megerősítése céljából már november 19-én látogatást tett Jodl tábornoknál, hogy az olasz vezérkar megbí-

[12] Olaszország 1940. október 28-án indított támadást Görögország ellen.

zásából német tehergépkocsik és Ju 52-es szállító repülőgépek igénybevételéről tárgyaljon. A tehergépkocsikat Laibach-ig vasúti szállítással, onnan pedig menetben való továbbítását tervezték. A terv azon nyugodott, hogy a német kormánynak nehézség nélkül sikerül megszereznie az átszállításhoz Jugoszlávia hozzájárulását. Hitler tisztában volt a helyzet súlyosságával. Tudta, hogy az albániai helyzet Németország szempontjából hátrányosan befolyásolhatja a többi balkáni állam magatartását. Éppen ezért hajlandónak mutatkozott az olasz vezérkar kérését teljesíteni.

Hitler november 28-án és 29-én Berghofban megbeszéléseket folytatott Cincar-Markovics jugoszláv külügyminiszterrel. Többek között javaslatot tett egy megnemtámadási szerződés megkötésére és kilátásba helyezte Szaloniki átadását Jugoszlávia részére, ha az belép a háromhatalmi egyezménybe. Ez alkalommal kérte Hitler, hogy járuljon hozzá a jugoszláv kormány a fentebb említett gépkocsik átvonulásához jugoszláv területen. A tárgyalások nem vezettek eredményre, pedig ez ügyben Olaszország is kéréssel fordult a jugoszláv kormányhoz.

Ezek az események játszódtak le 1940 őszén, miközben a magyar kormány tárgyalásokat folytatott Jugoszláviával barátsági szerződés megkötése céljából. A két ország közeledése egybeesett a hitleri Németország érdekeivel. Magyarország 1940. november 20-án csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, s Hitler a jugoszláv—magyar közeledésben Németország Jugoszláviába való behatolásának egyik lehetőségét látta. Ezért nem emelt kifogást a magyar—jugoszláv tárgyalások ellen.[13] Figyelembe véve Németország katonai terveit s a háromhatalmi egyezményen belül Magyarország helyzetét, ez a szerződés soha nem jöhetett volna létre a hitleri Németország jóváhagyása, beleegyezése nélkül. A tartós békéről s örök barátságról szóló egyezmény, mely mint az 1941. évi II. tc. február 28-án került a magyar törvénytárba, rövidéletűnek bizonyult. Horthy Hitler első felhívására csatlakozott a Jugoszlávia elleni agresszióhoz.

A magyar—jugoszláv szerződés megkötése sem hozott fordulatot a német—jugoszláv viszonyban. Hitler január 9-én megbeszélésre hívta össze a német haderőnemek főparancsnokait.[14] (Légi, szárazföldi, tengeri.) Itt többek között jellemezte a balkáni államok viszonyát a tengelyhatalmakhoz. A román kormány magatartását barátságosnak, Bulgáriáét lojálisnak ítélte

[13] Lásd idevonatkozólag Ránki György: i. m. Hadtörténelmi Közlemények 1959/2. sz. 31. oldal.

[14] Horthy Miklós: Emlékiratai. Buenos Aires, 1953. 214. oldal.

meg. „Jugoszlávia — állapította meg Hitler — hűvös magatartást tanúsít a tengelyhatalmakkal szemben."[15]

Jugoszlávia elutasító magatartásán Hitler mindenképpen változtatni akart. A kérdés egyre sürgősebben merült fel a Görögország elleni küszöbön álló hadműveletek miatt.[16] Február 14-én újra megkezdődtek a tárgyalások a két ország között. Jugoszlávia részéről dr. Cvetkovics miniszterelnök és Cincar-Markovics külügyminiszter vett részt a tárgyalásokon. Jugoszlávia bevonása a háromhatalmi egyezménybe akkor sem sikerült. A tárgyalások folytatására március 4-én került sor, most már Pál régensherceg jelenlétében, de ez a próbálkozás is eredménytelenül végződött. A népellenes Cvetkovics-kormány azonban végül is helyt adott a német követeléseknek. A jugoszláv kormány képviselői 1941. március 25-én Bécsben aláírták a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásról szóló jegyzőkönyvet.

A hitleri külpolitika győzelme csak két napig tartott. Széles néprétegeket megmozgató felkelés robbant ki a németeknek behódoló Cvetkovics-kormány ellen. Ennek eredményeképpen március 27-én Simonovics tábornok vezetésével új, nyugati orientációjú kormány vette át a hatalmat Jugoszláviában. Több volt vezető politikust letartóztattak. Pál régensherceg Görögországba menekült.

Az új jugoszláv külügyminiszter kijelentette a belgrádi német követnek, hogy Jugoszlávia a jövőben is barátságos politikát akar folytatni Németországgal.[17] A háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásról szóló szerződést az új kormány nem bontotta fel, de nem is ratifikáltatta.

Hitler elérkezettnek látta az időt a fegyveres beavatkozásra. Március 27-én 13.00 órára magához rendelte a hadsereg, a légierő parancsnokait és közölte velük elhatározását: „Jugoslawien militärisch und als Staatsgebilde zu zerschlagen."[18] Hitler Magyarország és Olaszország részvételét a Jugoszlávia elleni agresszióban kezdettől fogva számításba vette. „A Jugoszlávia elleni háború — mondotta Hitler — igen népszerű lesz Olaszországban, Magyarországon és Bulgáriában: ezeknek az ország-

[15] Helmuth Greiner: i. m. 249. oldal.

[16] Uo.

[17] Miután Olaszország megindította Görögország elleni hadjáratát, egy nappal később, 1940. október 29-én angol csapatok szálltak partra Kréta szigetén. Ezt követően Hitler november 4-én szóban közölte Brauschitsch tábornokkal a Görögország elleni német hadművelet tervét, amely november 12-én az ún. „Weisung Nr. 18"-ban nyert megfogalmazást. A végleges hadműveleti terv (Weisung Nr. 20. Unternehmen Marita.) 1940. december 13-án készült el. — H. A. Jacobsen: 1939—1945. Der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. 153. és 178. oldal.

[18] „Jugoszláviát úgy katonailag, mint államszervezetileg szétverni." — H. A. Jacobsen: i. m. 202. oldal.

goknak területi engedményeket kell kilátásba helyezni: az adriai tengerpartot Olaszországnak, a Bánátot Magyarországnak és Macedóniát Bulgáriának."[19] Még aznap átnyújtotta Sztójay Döme berlini magyar követnek Horthyhoz intézett levelét, azonnali továbbítás végett. A levélben többek között ez állt: „Jugoslawien wird vernichtet werden, dann es hat sich soeben öffentlich von der Politik des Einvernahmens mit der Achse losgesagt. Die Hauptmacht der deutschen Streitkräfte muss durch Ungarn marschieren; doch wird der Hauptangriff nicht im ungarischen Abschnitt erfolgen. Hier sollte die ungarische Armee eingreifen; als Gegenleistung für seine Mitwirkung käme Ungarn in die Lage, alle seine früheren Gebiete wiederzugewinnen, zu deren Abtretung an Jugoslawien es seinerzeit gezwungen wurde. Die Sache eilt: Eine sofortige und zustimmende Antwort ist erforderlich."[20]

Horthy pozitív válaszát március 28-án nyújtotta át Sztójay követ Hitlernek. Ezt követően megkezdődtek a konkrét katonai megbeszélések a hadműveletek összehangolása céljából. Paulus tábornok március 30-án reggel Budapestre érkezett, ahol tárgyalásokat folytatott Werth vezérkari főnökkel és László ezredessel, a hadműveleti csoport vezetőjével.[21] A megbeszélés gyorsan és zavartalanul folyt le. Az egyezmény értelmében Magyarországnak öt hadtestet kellett mozgósítania. A támadásban csak a gyors hadtest és két gyalogos hadtest részvételét tervezték, a másik két hadtestet tartaléknak szánták. A terv szerint a magyar egységeknek a Duna—Tisza közén, valamint a Tisza balpartján kellett volna előnyomulnia. Ez utóbbi meghiúsult a román kormány magatartásán. Antonescu április 5-én közölte, a magyar csapatok a Tisza vonalától keletre történő bevetésének fegyveresen ellenáll. Románia ugyanis szintén igényt tartott a Tiszától keletre eső jugoszláv területre.[22]

A német és a magyar vezérkar között történt megállapodást Werth Henrik vezérkari főnök április 1-én terjesztette a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülése elé. Az ülésen — Teleki javaslatára — különböző feltételekhez kötötték a magyar had-

[19] Helmuth Greiner: i. m. 273. oldal.

[20] „Jugoszláviát megsemmisítik, mivel legújabban nyilvánosan elhatárolta magát a tengellyel való egyetértés politikájától. A német hadsereg fő erejének Magyarországon kell keresztülhaladnia; de a támadás fő iránya nem a magyar szakaszon lesz. Itt kellene a magyar hadseregnek beavatkoznia; ellenszolgáltatásként az együttműködésért Magyarország abba a helyzetbe kerülne, hogy visszanyerné összes korábbi területeit, amelyeket annak idején Jugoszláviának átadni kényszerült. Az ügy sürgős: Azonnali beleegyező válasz szükséges." — Churchill Memoiren. Der zweite Weltkrieg. III. 203. oldal.

[21] Uo.

[22] Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem internationalen Militärgerichtshof. 1947. Nürnberg. VII. 287—88. oldal.

seregnek a hadműveletekben való részvételét.[23] Ezek azonban nem változtattak a mozgósítási terven. Ezt az eredeti javaslat szerint hagyta jóvá a Honvédelmi Tanács.

A támadó előkészületek tervszerűen tovább folytatódtak. Április 2-án megérkezett Budapestre a támadásban részt vevő német csapatok vezérkari főnöksége. Teleki Pál miniszterelnök április 2-ról 3-ra virradó éjszaka bekövetkezett öngyilkosságának[24] csupán erkölcsi jelentősége volt, a katonai események menetét lényegében nem befolyásolta. Horthy április 3-án kelt levelében — hivatkozva Teleki öngyilkosságára — arra kéri Hitlert, járuljon hozzá a magyar csaptok felhasználásának bizonyos módosításához.[25] Itt lényegében a Honvédelmi Tanács által április 1-én elfogadott feltételekről volt szó, miszerint a magyar csapatok ne kerüljenek német vezetés alá, csak akkor avatkozzanak be, ha az önálló jugoszláv állam megszűnik, vagy ha a magyar uralkodó osztály által igényelt területeken vácuum keletkezne. Hitler meg volt győződve a magyar kormány hűségéről, s így könnyen hozzájárult Horthy kéréséhez. Teleki Pál utóda az ismert németbarát politikus, Bárdossy László lett, aki április 5-én telefonon keresztül szívélyesen üdvözölte Hitlert, biztosítva őt a háromhatalmi egyezményhez való hűségéről.[26]

A magyar minisztertanács április 5-én határozatot hozott az I., IV., V., VII., valamint a gyors hadtest mozgósításáról azzal, hogy a felvonulásban a magyar hadsereg 12 gyalogos dandárral, 2 motoros dandárral, 2 lovas dandárral, 1 repülő dandárral és a Dunai Flottillával vesz részt. Ugyanakkor a Tisza baloldalára kihelyezett 19. dd.-t visszavonják a Duna—Tisza közé. Ez az utóbbi intézkedés a magyar—román politikai feszültséggel függött össze. 5-én délután a német összekötő törzs[27] közölte a magyar vezérkarral, hogy másnap, 6-án megkezdődnek a hadműveletek. Mától kezdve Jugoszláviával hír-

23 A. Hillgruber: Hitler, König Carol und Marschall Antonescu, Wiesbaden, 1954. 125. oldal.

24 Ránki György i. m. Hadtörténelmi Közlemények 1959/2. 34. oldal.

25 Erről részletesebben ugyanott. 34—35. oldal.

26 Magyarország és a második világháború. Budapest, 1959. 330. oldal.

27 „Kriegstagebuch des Deutschen Generals beim Oberkommando der Kgl. Ungar. Wehrmacht." Bundesarchiv Koblenz. Ezt az összekötő törzset a német hadsereg főparancsnoksága (Oberkommando des Heeres) állította fel 1941. március 30-án, a magyar vezérkarral történt megegyezés alapján. A törzs közvetlenül az OKH. főnökének volt alárendelve és a magyar vezérkar mellett működött. A szerv életrehívása után a német katonai attasé jogköre érintetlen maradt. Parancsnokául Himer tábornokot nevezték ki, aki ezt megelőzően a 216. né. gyal. ho. parancsnoka volt. A törzsnek — beleértve a segédszemélyzetet is — közel 30 fő volt a létszáma. 1941 augusztus elején oszlatták fel. Himer újra hadosztályparancsnoki beosztást kapott. 1942-ben halt meg. A naplót a törzs első segédtisztje, Rittmeister Prof. Dr. Schramm vezette, akinek szíves hozzájárulásával és közreműködésével sikerült a napló másolatát a Hadtörténelmi Intézet levéltára részére megszerezni. Prof. Dr. Schramm neves nyugatnémet történész, aki aktív történetírói munkásságot fejt ki.

szolgálati kapcsolat, államközi érintkezés nem lehetséges. A határzárlat holnaptól kezdve a két ország között életbe lép.

Április 6-án 5 óra 15 perckor megkezdődött Jugoszlávia és Görögország lerohanása. A 2. német hadsereg előcsapatai még aznap átlépték a német—jugoszláv határt, másnap pedig a Balaton vonalától délnyugatra a jugoszláv—magyar határt.[28]

Jugoszláviát a vártnál korábban érte a fasiszta támadás. A hadsereg felvonulása a 2500 km hosszú határra és általában a védelmi felkészültség még nem fejeződött be. A hadseregnek csak a kisebbik hányada állott készenlétben az úgynevezett felvonulási területeken.

Április 7-én különböző helyeken kisebb légitámadások érték Magyarország területét. Szeged és Ószentiván közelében lelőttek egy-egy repülőgépet. Április 8-án két alkalommal légiriadót rendeltek el Budapesten is, de bombatámadás nem érte a fővárost.

Hírek érkeztek jugoszláv granicsárok betöréséről magyar területre. *A valóságos helyzetet eltorzítva, a történteket sokszorosan felnagyítva kommentálta a híreket a magyar sajtó, a hangulatkeltés érdekében.* Közben erőteljes ütemben folytatódott a mozgósítás. Himer tábornok április 8-án személyesen adta át Horthynak Hitler levelét, amely a támadó magyar hadsereg hadműveleti feladatát tartalmazta. Ez a következő volt: a magyar hadsereg támadjon Gradiska É. — (Brodtól nyugatra 50 km), Noviszad általános vonalon, néhány helyen törje át az ellenséges erődítéseket és vegye birtokba a kijelölt támadási sávban a Dráva déli és a Duna északi partjáig húzódó terepet.[29]

A magyar csapatok bekapcsolódását a Jugoszlávia elleni agresszióba április 14-re tervezték. A támadás időpontját azonban megváltoztatták. Horthy április 9-én kihallgatáson fogadta Himer tábornokot és megbeszélték a német vezérkar új javaslatát. Horthy egyetértett azzal, hogy április 12-én támadni kell, még mielőtt a teljes felvonulás befejeződne. Ehhez rendelkezésre állt a 3. hadsereg zöme, 4—6 gyalogos dandár, a 2. motoros dandár és az 1. lovas dandár. Az események azonban még ezt a dátumot is előbbre hozták egy nappal. Ugyanis 10-én Kvaternik német ügynök bejelentette az önálló Horvátország megalakulását. A hatalomátvételről szóló proklamációt az agrami rádió közvetítette.

Horthy kiáltványt bocsátott ki, amelyben képmutató módon azzal indokolta a Jugoszlávia elleni agressziót, hogy az új

[28] Helmuth Greiner: i. m. 218. oldal.
[29] Idézett Kriegstagebuch. 1941. április 8.

belgrádi rendszer „katonai erőket vonultatott fel határainkon s ezzel szemben Magyarország csak akkor tett katonai intézkedéseket, amikor sorozatos légitámadások érték az ország területét és határunkon betöréseket kíséreltek meg, ami ellen kormányom hiába tiltakozott".[30] Természetesen azt elhallgatta, hogy már március 28-án, Hitler első hívó szavára örömmel beleegyezett, hogy a magyar hadsereg részt vegyen a Jugoszlávia elleni agresszióban.

A vezérkar utasítására a 3. magyar hadseregparancsnokság április 11-én parancsot adott a támadásra. A magyar csapatok a 12.00 órakor megkezdett tüzérségi előkészítés után 14.00 órakor átlépték a jugoszláv—magyar határt. Komolyabb ellenállásra sehol nem került sor, így április 14-ig a magyar csapatok teljesítették a számukra kiszabott feladatot. Megszállták Bácska területét és a Baranya-háromszöget. Ezzel azonban nem fejeződött be a Horthy hadsereg részvétele a Jugoszlávia elleni hadjáratban. Április 13-án Jodl tábornok a Wehrmacht főparancsnoksága nevében közölte a magyar vezérkarral, hogy nem tervezik a magyar gyalogos dandárok felhasználását a Duna vonalától délre. Ugyanakkor kérte a gyors hadtest egy részének részvételét a további hadműveletekben Sarajewo irányában, együttműködve a német páncélos csoporttal.[31]

A magyar vezérkar örömmel üdvözölte a német kérést. Ugyanakkor László ezredes közölte Buhlman német századossal,[32] hogy a további részvételhez a minisztertanács jóváhagyása szükséges s ajánlotta, Hitler levélben forduljon személyesen Horthy kormányzóhoz. A levél hamarosan megérkezett, amelyet a német nagykövet képviseletében dr. Werkmeister követségi tanácsos juttatott el a kormányhoz. László ezredes javaslata bevált. Himer tábornok — a német összekötő törzs parancsnoka — este 20 óra 50 perckor már jelentést tehetett a magyar minisztertanács pozitív döntéséről a német kérést illetően. A magyar kormány túlbuzgóságában túltett a német kívánságon is. Felajánlották ugyanis — amennyiben ez szükséges — a két motoros dandáron kívül egy újonnan összeállított kerékpáros dandár, valamint az 1. és 2. lovas dandár motorizált részeinek részvételét is a további hadműveletekben.[33] Ez a döntés végképpen kihúzta az erkölcsi talajt a magyar kormány és Horthy lába alól, miszerint Magyarország csupán a magyar lakosság

30 Adonyi Ferenc: A magyar katona a második világháborúban, Klagenfurt, 1954. 24. oldal.
31 Idézett Kriegstagebuch. 1941. április 13.
32 A Magyarországon állomásozó német katonai összekötő törzshöz beosztott vezérkari tiszt.
33 Idézett Kriegstagebuch. 1941. április 13.

védelme érdekében kapcsolódott be a Jugoszlávia elleni akcióba.

A Horthy-hadsereg részvétele Jugoszlávia megszállásában a továbbiakban a következőképpen alakult. A XLVI. német hadtest parancsnokságának kérésére a 11. dandár átvette az Eszéknél, a III. hadtest részei pedig a Barcsnál képezett hídfők biztosítását. Egy magyar század pedig Zentánál képezett hídfőt a német főparancsnokság jóváhagyásával, a Tisza keleti partján. Ez utóbbit — miután a XLI. német hadtest csapatai teljes egészében birtokba vették a Tiszától keletre eső területet — április 17-én kiürítették. A gyors hadtest egységeinek Eszék térségében kellett gyülekezni. A Dráván való átkelést április 15-én délelőtt 11 órakor kezdték meg. A 2. motoros dandár a továbbiakban azt az utasítást kapta, hogy nyomuljon előre Sarajevo irányába a 8. német páncélos hadosztály leváltása céljából. A gyors hadtest többi részeinek ugyanakkor a már eddig elért területen kellett maradnia. A feladat végrehajtására már nem került sor, mert április 17-én este 21 órakor a jugoszláv hadsereg kapitulált. A német főparancsnokság április 19-én közölte, hogy „a hadihelyzet kedvező alakulása következtében a gyors hadtest további felhasználása nem szükséges és 8 napon belül vissza kell vonni a magyar határ mögé".[34] Ezzel magyar részről lényegében befejeződött a Jugoszlávia elleni agresszió katonai része. Az akció záróakkordja a Barcsnál képezett hídfő átadása volt, május 3-án, a német csapatok részére. Ezzel ismét lezárult a magyar uralkodó osztályok bűnös politikájának egy újabb fejezete.

A gyors német katonai siker most is — mint az eddigi hadjáratokban — azzal magyarázható, hogy a hitleri hadsereg döntő fölénnyel rendelkezett páncélosokban és repülőkben. Másrészt a jugoszláv hadsereg felvonulása — amint erről már említés történt — még nem fejeződött be a német támadás időpontjában.

2. A szövetségesek kérdése a „Barbarossa"-tervben és a magyar—német katonai kapcsolatok a Szovjetunió ellen tervezett támadás előkészítésének időszakában

Amint láttuk, Magyarország bevonása a Jugoszlávia elleni hadjáratba kezdettől fogva szándékában állt a német hadvezetésnek. Horthy pedig Hitler első hívó szavára örömmel beleegyezett a közös akcióba. Magyarország és általában a szövet-

[34] Uo. április 19.

ségesek szerepe a „Barbarossa"-terv kapcsán sokkal összetettebb formában jelentkezett. A német politikai és katonai vezetés a Szovjetunió ellen indítandó támadás előkészítésének időszakában csak Románia és Finnország közreműködésével számolt konkrét formában. Ennek a két országnak a feltétlen bevonását elsősorban stratégiai szempontok indokolták. Továbbá abból a politikai megfontolásból kiindulva, hogy a szövetségesek közül Románia és Finnország területi követeléseket hangoztattak a Szovjetunió irányában, az ő bevonásuk tűnt a legegyszerűbbnek. Finnország részvételéről — ha nem is határozott formában — már 1940. július 31-én említést tett Hitler.[35] Románia részvételét azonban csak Antonescu hatalomrajutása után (1940. szeptember 4.) vette számításba.[36] A nagyszabású tervről azonban csak jóval később értesítette számításba vett, jövendőbeli fegyvertársait.

Amikor 1940. december 5-én Brauchitsch tábornagy és Halder vezérezredes ismertették a vezérkar által a Szovjetunió ellen kidolgozott hadműveleti tervet, jelentette ki Hitler határozott formában, hogy nem kétséges Finnország és Románia részvétele a keleti hadjáratban. Ennek megfelelően a „Barbarossa"-tervben már konkrét formában a következőképpen rögzítették ezt a tényt: „Auf den Flügeln unserer Operationen ist mit der aktiven Teilnahme Rumäniens und Finnlands am Kriege gegen Sowjetrussland zu rechnen. In welcher Form die Streitkräfte beider Länder bei ihrem Eingreifen deutschem Befehl untestellt werden, wird das Oberkommando der Wehrmacht zeitgerecht vereinbarend und festlegen."[37]

Hitler Antonescuval csak 1941. június 12-én közölte a támadási tervet. A román vezérkarnak azonban módjában állt volna már jóval előbb — a német hadseregnek az ország területén végrehajtott előkészületeiből — a megfelelő következtetéseket levonni.

Attól eltekintve, hogy Finnország és Németország között már 1940 augusztusában és szeptemberében létrejöttek olyan egyezmények, amelyek kétségtelenül a Szovjetunió elleni támadás szolgálatában állottak, a konkrét katonai megbeszélésekre csak jóval később került sor. A finn vezérkar és a kormány kezdetben elutasító magatartást tanúsítottak a német tervekkel

35 H. A. Jacobsen: i. m. 135—137. oldal.
36 A. Hillgruber: i. m. 93. oldal.
37 „A Szovjetoroszország elleni háborúban arcvonalunk szárnyain Románia és Finnország aktív részvételével lehet számolni. Hogy a két ország haderői a támadás során milyen formában kerülnek a német vezetés alárendeltségébe, erre vonatkozólag a Wehrmacht főparancsnoksága idejében megegyezést köt és ezt rögzíti." — H. A. Jacobsen: i. m. 181. oldal.

szemben. A fordulat az 1941. május 25-én megkezdett politikai és katonai tárgyalásokon következett be. Finnország áruló vezetői kihangsúlyozták ugyan, hogy a finn hadsereg csak esetleges szovjet támadás esetén hajlandó a háborúba bekapcsolódni, ugyanakkor az ország területét német egységek felvonulásához rendelkezésre bocsátották, később pedig — bizonyos kompromisszumokkal mindkét fél részéről — a katonai együttműködés megszervezésére is sor került.

Magyarország nem szerepelt a „Barbarossa"-tervben, a német hadvezetés előre tehát nem tervezte a magyar hadsereg bevonását a Szovjetunió elleni hadjáratba. Ezt a tényt az idevonatkozó német szakirodalom általában két körülménnyel indokolja:

— Hitler félt attól, hogy Magyarországon keresztül a „Barbarossa"-terv idő előtt a Németországgal szemben álló felek tudomására jut. Különösen rossz szemmel nézte bizonyos magyar körök angolbarát orientációját.

— Továbbá számolt azzal, hogy Magyarország előzetes bevonása esetén a magyar kormány területi követelésekkel lép fel Kelet-Galíciában.[38]

A bizalmatlanság bizonyos angolbarát magyar körök irányában nem volt alaptalan. A magyar uralkodó osztályokon belül megvoltak az angol orientációjú csoportok, amelyek azonban sohasem folytattak következetes és határozott németellenes politikát. Ami a magyar uralkodó osztályok kelet-galíciai területi igényeinek kérdését illeti, az szintén megfelelt a valóságnak.[39] A magyar uralkodó körök területi elképzelései a Szovjetunió elleni hadjárat kapcsán túlnőttek a Kárpátok gerincén. Az idevonatkozó kutatások még nem tekinthetők teljesen lezártnak. Bizonyos azonban, hogy illetékes magyar szervek és a hitleri Németország között megbeszélésekre került sor a háború folyamán szovjet területek átadásáról Magyarország részére. A tárgyalások azonban megszakadtak. A szóban forgó területekre ugyanis Németország is jogot formált.[40]

Az a tény, hogy Magyarország nem szerepelt a „Barba-

[38] Lásd idevonatkozólag többek között: A. Hillgruber: Der Einbau der verbündeten Armeen in die deutsche Ostfront. Wehrwissenschaftliche Rundschau 1960. december. 665. oldal. Paulus: Ich stehe hierauf Befehl. 1960. Frankfurt am Main. 129. oldal.

[39] Gyeborin: A második világháború. Budapest, 1961. 152. oldal.

[40] HIL. HM. 1942. eln. 37.746. sz., II. tétel 32.596., 32.567., 31.149., 27.515., 29.975. számú akták. Lásd még idevonatkozólag HIL. 5121/eln. 1. vkf.—1942. VI. 22. Az akta tárgya: „Dél-galíciai területek átvételének elhalasztása. A dél-galíciai határkérdésben a külügy útján Németországnak küldendő jegyzék tervezete." Bizonyításul idézem a fenti okmányból az alábbiakat: „. . . a Führer által Magyarországnak ígért területre vonatkozó további igényünket fenntartva, ennek elhatárolását és a végleges határ kitűzését a jelen háború végére halasszuk, amikor az új Európa térképe már véglegesen kialakult."

rossa"-tervben, nem jelentette Magyarország és a magyar hadsereg számításon kívül hagyását. „Es war natürlich — írta Paulus tábornok visszaemlékezéseiben —, dass Hitler für die Durchsetzung seiner Politik im Osten und Südosten Europas auch Mitwirkung Ungarns anstrebte."[41]

Még nem készült el a „Barbarossa"-terv, amikor a magyarországi német katonai attasé, Krappe vezérőrnagy, utasítást kapott az OKH-tól, hogy tegyen jelentést a kárpátaljai erdőrendszer helyzetéről.[42] A magyar vezérkar hadműveleti osztályának vezetője tájékoztatta az attasét a munkálatok állásáról. 1940-ben 1—2 km-es mélységben egyszerűbb kivitelű harckocsiakadályok és csapatok elhelyezésére szolgáló barakkok építésére került sor. A szállások elkészülésével párhuzamosan az úgynevezett erőd-gyalogos századoknak az áthelyezése is megkezdődött az erődrendszer körzetébe.

Az erődrendszer további építése — miután ahhoz a kormány a megfelelő költségvetési keretet biztosította — 1941 tavaszán tovább folytatódott. Krappe vezérőrnagy Werth vezérkari főnök hozzájárulásával — egy magyar tiszt kíséretében — megszemlélte a munkálatokat, majd jelentést tett a német vezérkarnak.

A német hadvezetésnek problémát okoztak a magyar hadsereg felszerelési hiányosságai, mert a korszerűtlen felszerelés szűk korlátok közé szorítja egy hadsereg hadműveleti felhasználásának lehetőségét. „Es enstand somit für Hitler und das OKW das Problem — írta a továbbiakban Paulus — Ungarn zu veranlassen, sein Heer zu modernisieren und für einen Feldzug gegen die Sowjetunion vorzubereiten, ohne dass ihm vorzeitig die letztere Absicht enthüllt wurde."[43]

A hadsereg felhasználásán kívül a német hadvezetés tervezte magyar vasútvonalak igénybevételét a Szovjetunió elleni hadjárathoz.[44] Stülpnagel tábornok[45] március 25-én egy tisztet azzal a feladattal küldött Budapestre, hogy bizalmasan derítse fel, mennyi időt venne igénybe egy megerősített német had-

[41] Paulus: i. m. 129. oldal. „Természetes volt, hogy Hitler keleti és délkeleti politikájának megvalósításában Magyarország közreműködésére is törekedett."

[42] Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher von dem internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg, 1947. VII. 372. oldal.

[43] Paulus: i. m. 129. oldal. „Így felvetődött Hitler és az OKW. részére az a probléma, miként bírják rá Magyarországot hadseregének modernizálására és a Szovjetunió elleni hadjárat előkészítésére anélkül, hogy ez az utóbbi szándék Magyarország előtt túl korán lelepleződnék."

[44] Hermann Taske: Die silbernen Spiegel. 1952. Heidelberg. 106—107. oldal.

[45] Franciaország lerohanásában mint hadtestparancsnok vett részt. A Szovjetunió elleni hadjáratban a 17. né. hadseregnek volt a parancsnoka 1941 októberéig. Később Franciaország katonai főparancsnokává nevezték ki. 1944 augusztusában az ismert július 20-i összeesküvésben való részvétel vádjával kivégezték.

testnek a jugoszláv—magyar határról a szovjet—magyar határra való vasúti szállítása.

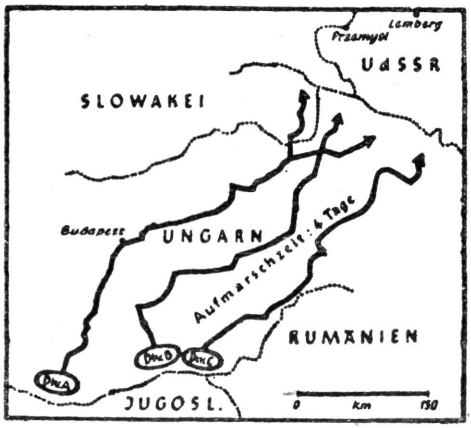

Egy német hadtest vasúti szállításának tervezete a jugoszláv—magyar határról a szovjet—magyar határra[46]

A megerősített német hadtestnek a Szovjetunió ellen indított támadás negyedik napján kellett volna átlépnie a szovjet—magyar határt. A német vezérkar elgondolását utólag az alábbiakkal indokolják: „Wäre die Operation durchgeführt worden, hätte die Vernichtung der ukrainischen Sowjetarmee wahrscheinlich nicht erst bei Uman, sondern bereits südlich Lemberg, wohin sie tatsächlich auswich, stattgefunden. Dadurch wäre nicht nur viel Blut gespart, sondern auch den Operationen in Südrussland ein anderes Gesicht gegeben worden."[47] Az illetékes magyar parancsnok — akivel a németek tárgyaltak — lelkesedett a német elképzelésért. Állásfoglalása jellemezte a Horthy-hadsereg vezetőinek magatartását. Találóan jegyezte meg a fentebb idézett könyv szerzője, hogy ő „wollte, aber nicht sollte (akarta, anélkül, hogy erre szükség lett volna).[48]

A német hadvezetőségtől kezdettől fogva nem állt távol Magyarország, illetve a magyar hadsereg bekapcsolásának gon-

[46] Hermann Taske: i. m. 107. oldal.
[47] Uo. „A hadművelet végrehajtása esetén az ukrajnai szovjet hadsereg megsemmisítése nem Uman-nál, hanem már Lembergtől délre — ahová az ténylegesen kitért — bekövetkezik. Ezzel nemcsak sok vért lehetett volna megtakarítani, hanem a hadműveletek Dél-Olaszországban egész más irányban fejlődtek volna."
[48] Uo.

dolata a Szovjetunió elleni hadjáratba. Államközi megegyezésekre ennek ellenére nem került sor. Ez azonban nem akadályozta a német—magyar katonai kapcsolatok fejlődését. A kapcsolatok kiépítésében nem hiányzott a magyar vezérkar kezdeményező aktivitása sem.

1940 novemberében a német katonai attasé átnyújtotta Werth Henrik vezérkari főnöknek Halder vezérezredes, a német vezérkar főnökének levelét.[49] Ebben Halder arról tájékoztatja Werthet, hogy 1941 tavaszán Jugoszláviát — ha szükséges fegyverrel — határozott állásfoglalásra kell kényszeríteni, hogy azután a fenyegető orosz veszélyt ki lehessen kapcsolni. Werth válaszlevelében a magyar hadsereg felszerelési hiányosságaira hivatkozik és kéri Németország segítségét. Nemsokára megérkezett a németek meghívása s ezt követően egy magyar katonai küldöttség utazott Berlinbe. Decemberben Bartha honvédelmi miniszter is Berlinbe utazott egy küldöttség élén, Keitel[50] tábornagy meghívására. Egyidőben tehát több magyar katonai küldöttség is tartózkodott Németországban, hogy különböző szakterületekről tanácskozásokat folytassanak. Lényegében ekkor tisztázták, mi lesz Magyarország szerepe a Szovjetunió ellen indítandó hadjáratban, ha nem is esett szó konkrét formában magáról a „Barbarossa"-tervről.

A tárgyaló felek megegyeztek abban, hogy Németország
— 10 cm-es tábori ágyúkat,
— modern harckocsikat szállít a honvédségnek,
— Magyarországnak 15 hadműveleti egységet kell kiállítani a Szovjetunió ellen,
— továbbá abban, hogy a kárpátaljai erődítési munkálatokat legkésőbb 1941. június 1-ig be kell fejezni. Magyarország legfontosabb feladatává a német csapatok felvonulásának biztosítását és élelmiszerellátását tették.

1941 tavaszán a magyar hadsereg korszerű kiképzésének elősegítésére német kiképzőkeretek érkeztek az országba. A németek később a kereteket kiképző alakulatokká, a páncélos kiképző törzset német páncélos törzzsé akarták tovább fejleszteni. Ennek megvalósítása laktanyahiány miatt általában nem történhetett meg, egyes alakulatoknál azonban sikerült a kiképzőkeretet kiképző alakulatokkal felcserélni. A legkülönbözőbb Verbindungsoffizier-ek[51] tevékenykedtek a hadsereg törzseiben és vezető szerveiben. Az első összekötőtisztek már 1940 tava-

[49] Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg. 1947. VII. 366. oldal.
[50] 1939. IX. 1-től a második világháború végéig az OKW. (hadseregfőparancsnokság) főnöke volt. 1946-ban Nürnbergben kivégezték.
[51] Összekötőtisztek.

szán megjelentek a hadseregben. Itt-tartózkodásukat nem szabályozta kormányközi megállapodás, csupán ideiglenes minőségben vezényelték őket. A második bécsi döntés után azonban végleg ittmaradtak és beleszólásuk a hadsereg irányításába, közvetett vagy közvetlen formában, egyre erősödött. Összekötő szervvel rendelkezett a magyar hadseregben az úgynevezett Wi. Rü. Amt, a WPr., a WNV. stb.[52] Ezeknek a fórumoknak az összekötő szervei 1941. április 4-én a már idézett „Der deutsche General bei der Kgl. Ungar. Wehrmacht" elnevezésű német összekötő törzs alárendeltségébe kerültek. Megegyezés jött létre 1941 tavaszán a két hadsereg technikai híradó szolgálata és a német—magyar híradásvezetés között elméletileg a kölcsönösség és az igazságosság alapján.[53] Az egyezmény értelmében a két állam saját híradó berendezéseit hadműveleti célokra kölcsönösen rendelkezésre bocsátja. Gyakorlatilag azonban ez csak Magyarországot sújtotta, mivel magyar csapatok nem tartózkodtak német területen.

Szoros kapcsolat állott fenn a német és magyar vezérkarok hírszerző osztályai között. 1940 decemberében az egyik magyar katonai küldöttség élén Ujszászy vezérőrnagy, a VKF 2. osztályának vezetője az OKH (Ausland) Abwehr meghívására szintén Berlinbe utazott, ahol a további együttműködés feltételeit beszélték meg. A magyar vezérkar 2. osztálya rendszeresen megküldte az OKH megfelelő részlegének az összegyűjtött felderítési adatokat. Nagy gonddal folyt a katonai felderítés a Szovjetunió irányában. A fasiszta Németországot kiszolgáló magyar katonai klikk — amennyiben érdekei úgy kívánták — még a legbotrányosabb csalásoktól, felderítési adatok meghamisításától sem riadt vissza. Erről maga Ujszászy vezérőrnagy adott számot a második világháború után tett vallomásában. László tábornok, a VKF. hadműveleti csoportjának főnöke a VKF. 2. osztályával összeállíttatott egy helyzetjelentést, amelyben az állt, hogy a Szovjetunió a magyar határszakaszon 14 hadműveleti egységet vonultatott fel. A 14-ből 8 hadműveleti egység gépesített.

„Megjegyzem itt — jelentette ki vallomásában Ujszászy vezérőrnagy —, hogy a VKF. 2. osztályának felderítése szerint a magyar határral szemben összesen 4 szovjet hadműveleti egység tartózkodott. Ezt a körülményt a valóságnak megfelelően jelentettem Werth vezérezredesnek és László tábornoknak. Ennek ellenére László tábornok parancsára az én igaz és tárgyi-

52 Wirtschaft und Rüstungsamt im OKW., Abteilung Wehrmacht-Presse- und Propaganda Amt, Wehrmacht-Nachrichtenverbindung.
53 HIL. Az 1947-es békeelőkészítő bizottság iratai. VII. 9. pall.

lagos jelentésemet az ők kívánságának megfelelően át kellett dolgozni."[54]

Hogy kik számára és mikor készült a fenti jelentés, az a vallomásból nem tűnik ki. A felnagyított adatokat tartalmazó helyzetjelentés bizonyára olyan fórumok számára készülhetett, akik előtt azt akarták bizonyítani, hogy katonai támadás veszélye fenyegeti Magyarországot a Szovjetunió részéről.

Természetesen a szovjet kormány Németország háborús készülődéseit látva 1941 tavaszán bizonyos védelmi intézkedéseket tett nyugati határainak védelmére. Május elején megkezdődött a nyugati határterületek megerősítése. Ezenkívül öt katonai körzetet hoztak létre: a leningrádi, balti, nyugati, kievi és ogyesszai különleges katonai körzeteket.

A szovjet hadmozdulatok azonban mindvégig védelmi jellegűek voltak, sőt a védelmi előkészületek sem folytak olyan ütemben, ahogy azt az akkori fenyegető helyzet megkövetelte volna.[55] A Sztálin vezetése alatt álló hivatalos körök nem vették elég komolyan azokat a jelentéseket, amelyeket a szovjet hadsereg felderítő szervei juttattak el hozzájuk a német háborús előkészületekkel kapcsolatosan. Sztálin indokolatlanul túlértékelte az 1939-ben megkötött, 10 évre szóló szovjet—német megnemtámadási egyezményt. A téves helyzetmegítélés következményeként a határmenti szovjet biztosító egységek a német támadás idején nem voltak felkészülve az ellenség nagyerejű támadásának kivédésére. Haldler vezérezredes, a német vezérkar főnöke, a Szovjetunió elleni támadás első napján a következőket jegyezte fel naplójába: „... Das Gesamtbild der ersten Angrifftages ist folgendes: Der Feind war von dem deutschen Angriff überrascht. Er war taktisch nicht zur Abwehr gegliedert. Seine Truppen in der Grenzsone waren in weiten Unterkünften verteilt. Bewachung der Grenze war im allgemeinen schwach."[56]

A magyar vezérkar különben 1941 tavaszán általában a valóságnak megfelelően értékelte a Szovjetunió katonai óvóintézkedéseit. Egy 1941 április végén lezárt összefoglaló jelentésben erről a többek között ez állt: „... a szovjet kormány mindenképpen el akarja kerülni a Németországgal való fegyveres összeütközést. Orosz támadó szándék tehát nem áll fenn.

54 Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg, 1947. VII. 369—70. oldal.

54/a. Lásd idevonatkozólag: A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. Budapest, 1959. 654—55. oldal.

55 H. A. Jacobsen: i. m. 224. oldal. „Az első támadási nap összképe a következő: az ellenséget a német támadás meglepte. Nem volt taktikailag védelemre berendezkedve. Csapataik a határzónában távol egymástól voltak elhelyezve. A határvédelem általában gyenge volt."

Az összes katonai óvóintézkedéseket a nyugati határok mentén (Németország, Magyarország és Romániával szemben) védőleges óvóintézkedésnek lehet tekinteni, egy esetleges német támadás kivédésére."[56] Lényegében ugyanígy értékeli egy június közepéről származó összefoglaló jelentés a Szovjetunió magatartását. „A Szovjetuniótól — hangzik az értékelés — távol áll minden támadó szándék és Sztálin még áldozatok árán is a békés megegyezésre törekszik."[57] Ugyanakkor Németország támadási szándéka is világosan állt a magyar vezérkar előtt. Ennek megítélése a fentebb idézett jelentésben így hangzik: „Németország el van szánva, hogy még háború árán is rendezi viszonyát a Szovjettel. Tisztán katonai szempontból Németország jelenleg igen előnyös helyzetben van. A német hadsereg a biztos és aránylag gyors siker reményében felléphet a Szovjetunió ellen, mert a szükséges erők rendelkezésre állnak, más arcvonalon komoly támadás veszélye nem fenyegeti és számíthat Finnország, Magyarország és Románia támogatására, illetve közreműködésére. Finn és román részről a katonai előkészületek a németekkel karöltve folyamatban vannak."[58]

A legfelsőbb magyar katonai vezetés szorosan együttműködött Németországgal, függetlenül attól, hogy államközi szerződés erre nem kötelezte őket. Werth vezérezredes, a magyar vezérkar főnöke, minden tőle telhetőt megtett annak érdekében is, hogy Magyarország szerződésben rögzítse és tisztázza feladatait a Szovjetunió elleni hadjárattal kapcsolatosan. Werth — bízva a gyors német sikerben — nem elégedett meg a Magyarországnak szánt kisegítő szereppel. Ennek érdekében május 6-án, 12-én és június 14-én emlékiratokkal ostromolta a kormányt, hogy az idejében, önként ajánlja fel az ország fegyveres segítségét Németországnak. Június 14-i emlékiratában így fogalmazta meg a háborúspárti klikk állásfoglalását: „Szilárd meggyőződésem szerint Magyarország a német—orosz háborúban nem maradhat tétlen. E háborúban részt kell vennünk:

1. — mert ezt megköveteli az ország területi épségének, valamint állami, társadalmi és gazdasági rendszerünk biztosítása,

2. — mert jövőnk érdekében az orosz szomszédság gyengítése és eltávolítása határainkról elsőrendű nemzeti érdekünk,

3. — mert erre kötelez a keresztény nemzeti alapon álló világnézetünk és a bolsevizmussal szembeni elvi állásfoglalásunk úgy a múltban, mint a jelenben is,

[56] HIL. VKF. 1. o. 5351/1941. 162. fasc.
[57] HIL. VKF. 1. o. 5563/1961. 162. fasc.
[58] Uo.

4. — mert politikailag a tengelyhatalmak mellett véglegesen elköteleztük magunkat,

5. — mert további országgyarapításunk is ettől függ.[59]

Az indokolás vizsgálata hamar meggyőz bennünket arról, hogy a háborúba való bekapcsolódás világnézeti oka bármennyire is jellemző, mégiscsak másodlagos. A fő ok Hitler kegyeiért való versenyfutás, a további területgyarapító tervek sikerének biztosítása érdekében. Az ország területi épségére való hivatkozás hazugság volt, hiszen a Szovjetunió sohasem támasztott területi igényeket Magyarországgal szemben és a német orvtámadás megindulása után a szovjet kormány békés szándékát kifejező és semlegességre felhívó üzenetét Kristóffy moszkvai magyar követ azonnal továbbította Bárdossy miniszterelnöknek. Werth — elvakítva a fasiszta propaganda által — arra ösztönözte a kormányt: „... ne befolyásoltassa magát se az ország pillanatnyi gazdasági helyzete, se a mezőgazdasági és aratási szempontok által... Oroszországgal éppoly gyors sikerre számíthatunk, mint eddig. Ekkor pedig Magyarország részvétele is igen rövid ideig fog tartani, olyannyira, hogy néhány hét múlva a mozgósított magyar haderő fokozatos leszerelésére számíthatunk úgy, hogy a bevonultatott tartalékosok a leszerelés után még az aratásra is hazatérhetnek."[60]

Werth javaslatát június 15-én megtárgyalta a minisztertanács és szavazattöbbséggel elvetette a javaslatot, hogy önként csatlakozzunk a küszöbön álló háborúhoz. A magyar politikai élet vezetőinek gyűlölete a Szovjetunió ellen nem volt kisebb, mint a katonai vezetőké, de körültekintőbben kezelték ezt a nagy fontosságú kérdést, mint a katonák. Arra gondoltak, helyesebb a honvédséget érintetlenül hagyni, hogy készen álljon a további revíziós törekvések megvalósítására. Másrészt számításba vették azt is, hogy egy Szovjetunió elleni háború korántsem lesz népszerű a széles néprétegek körében. Azt azonban elhatározta a minisztertanács, hogy kérdést intéznek Németországhoz, van-e kívánsága Magyarországgal szemben a szovjet—német háborúval kapcsolatban. Egy nappal később azonban megérkezett a német kormány első hivatalos közlése a várható eseményekre vonatkozóan. Ribbentrop utasítására a német nagykövet burkolt formában, de félreérthetetlenül közölte Bárdossyval, hogy július elején sor kerül a német—szovjet viszony tisztázására és ezzel kapcsolatosan felhívja a magyar kormányt az ország határainak biztosítására. A jegyzékben nem

[59] Magyarország és a második világháború. Budapest, 1959. 358—58. oldal.
[60] Uo. 357—58. oldal.

esett szó Magyarország bekapcsolásáról a Szovjetunió ellen készülő hadjáratba. Bárdossy ennek ellenére válaszjegyzékében sietett biztosítani a német kormányt, hogy ha „... később szükségesnek találja Magyarország részvételét és kifejezi ilyen irányú törekvését, akkor természetesen hajlandók vagyunk csatlakozni."[61]

A német hadvezetés azonban már jóval előbb megtette a megfelelő lépéseket abból a célból, hogy a magyar hadsereg — ha erre szükség lesz — lehetőség szerint rövid időn belül felhasználható legyen. Május 27-én Himer tábornok, a Magyarországon állomásozó német összekötő törzs parancsnoka megbeszélést folytatott a VKF hadműveleti csoportjának főnökével, László tábornokkal a magyar hadsereg idejében való előkészítésének szükségességéről, amennyiben a keleti kérdés háborúhoz vezetne.[62] Május 28-án ugyanerről tárgyalt Saska alezredessel, a VKF hadműveleti osztályának vezetőjével, majd 29-én előadást tartott Werth vezérkari főnöknél a fenti kérdésről.[63] Véleménye szerint a magyar mozgósítás kb. 20 napot venne igénybe, ezért már most meg kell tenni a megfelelő intézkedéseket, hogy adott esetben ezt a határidőt meg lehessen rövidíteni. Ez a megbeszélés félreérthetetlenül arra enged következtetni, hogy a német katonai vezetés számított a magyar hadsereg aktív bekapcsolódására a Szovjetunió elleni háborúba. Himer hangsúlyozta ugyan, hogy megbízás nélkül beszél és csak személyes véleményét juttatja kifejezésre. Ettől függetlenül az előadáson résztvevő magyar katonai vezetők megértették, miről van szó és ígéretet tettek a tárgyra vonatkozó tervezet kidolgozására. Az aktív védelmi tervet, egy Szovjetunió elleni háború esetére, Saska alezredes június 14-én mutatta be Himer tábornoknak, aki azonnal közölte az eredményt az OKH/Op. Abt.-al.

A Himer tábornokkal folytatott megbeszélés után Werth vezérkari főnök szélesebb körben is tájékoztatta a hadsereg vezetőit a várható eseményekről. Megbeszélésre hívta össze a hadtestparancsnokokat, amelyen „... tájékoztatást adott a katonapolitikai helyzetről. A tájékoztatás szerint a Szovjetunió elleni támadás várható, amelyben Németország oldalán, Romániával együtt, Magyarország is részt fog venni.[64]

[61] C. A. Macartney: October Fifteenth a History of Modern Hungary. Edenburg, 1956. II. 21.

[62] Ismeretes, hogy a Szovjetunió megtámadásának terve ekkor már rég eldöntött kérdés volt. 1941. április 30-án határozták el végérvényesen, hogy a támadás időpontja június 22-e lesz.

[63] Idézett Kriegstagebuch. 1941. május 27-29.

[64] Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg. 1947. VII. 371. oldal.

Június elején tehát a magyar katonai vezetés széles köreiben ismertté vált a készülő német támadás terve. Himer félhivatalos közléseiből a támadás időpontját sem volt nehéz kiszámítani. A VKF 2. osztályának június közepéről származó összefoglaló jelentésében pedig a támadás időpontja már közel naptári pontossággal megállapítást nyert. „A német—orosz háború kirobbanásának lehetősége fennáll. Mindkét fél részéről katonai előkészületek folynak, melyek lényegében f. évi június hó 20-a körül befejeződnek. Ezen időponttól ultimátumszerű német követelések átadásával lehet számolni."[65]

A vezérkar — a német kormány június 16-i jegyzékének megfelelően — katonai intézkedéseket foganatosított a szovjet—magyar határszakaszon. A már korábban hadilétszámra emelt 1. hegyi dandárt Kőrösmező térségébe, a 8. hegyivadász dandár fő erejét Válóc irányába, egyes részeit pedig Uzsok és Toronya irányába tolták előre.

Három nappal a fasiszta támadás megindítása előtt még egy említésre méltó esemény történt. Halder vezérezredes Bukarestből visszatérőben repülőgéppel június 19-én délután Budapestre érkezett. Megérkezése után a magyar vezérkar vendégeként egy villásreggelin vett részt, ahol négyszemközti megbeszélést folytatott Werth magyar vezérkari főnökkel. A megbeszélés tartalma annakidején nem került nyilvánosság elé. A második világháború után azonban Halder közölte az itt többször idézett napló szerzőjével, hogy a találkozás alkalmával Werthnek tudomására hozta a szükséges tudnivalókat.[66]

3. A kassai provokáció és a Szovjetunió elleni magyar hadüzenet

A fasiszta Németország 1941. június 22-én hajnalban 3 óra 13 perckor hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót. Ugyanezen a napon üzent hadat Románia és Olaszország is. Magyarországot illetően pontosan a támadás időpontjában történt az első intézkedés. Az OKW/Abwehr III. közölte a Magyarországon állomásozó német összekötő törzzsel, hogy a határzár hajnali 4 órától érvénybe lépett, továbbá, hogy a magyar vezérkarral folytatandó tárgyalások útját szabaddá tette.[67] A német közlés-

65 HIL. VKF. 1. o. 5563/1961. 162. fasc.

66 Idézett Kriegstagebuch. 1941. június 19. A naplóba történt utólagos bejegyzés német szövege így hangzik: „Nach münd. Mitteilung des Generaloberst H. (nach dem Kriege an der Verf.) gab er Exc. Werth des Erfordliche zu verstehen."

67 Idézett Kriegstagebuch. 1941. június 22.

nek megfelelően a magyar vezérkar elrendelte a szovjet—magyar határszakasz lezárását, a távbeszélő és vasúti forgalom megszakítását a Szovjetunióval. Ezenkívül a VKF 2. osztálya Munkácson felállított egy kivizsgáló és kémelhárító részleget, továbbá előkészíttetett egy internálótábort. A bekövetkezett háborús helyzetnek megfelelően katonai intézkedéseket foganatosítottak. Az 1. hegyi dandár, a 8. hegyivadász dandár, valamint a Kárpátok erődítményeinek állandó védőrsége a tervbevett védelmi állásokat megszállotta. A szovjet—magyar határon „védelmi" feladatok ellátásával a VIII. hadtestet bízták meg, amelynek törzsét közvetlenül a vezérkari főnökségnek rendelték alá. Támadólagos bevetésre az alábbi egységeket vették számításba:

— a VIII. hadtest kötelékeit,

— a 2. mot. dandárnak a VIII. hadtest körzetében levő részeit,

— az 1. lovas dandárt,

— Tihucza (Középfalva)—Beszterce—Budatelke vonalától Ny-ra elhelyezett határvédelmi zászlóaljakat, valamint

— a IX. hadtest tüzér és gyalogos kötelékeit.

A magyar katonai intézkedéseket és elképzeléseket a VKF közölte Himer tábornokkal, aki erről 22-én d. u. 17 óra 15 perckor tájékoztatta Paulus tábornokot.[68]

Himer tábornok 22-én délelőtt, kíséretével együtt, a Ludovika Akadémia lovagló versenyén vett részt, majd délben László tábornokkal tárgyalt az új helyzetről. László tábornok sajnálkozását fejezte ki, hogy Magyarország nem vehet részt a hadműveletekben. Időközben ugyanis Werth vezérkari főnök beszélt Halder vezérezredessel, akik közölte, hogy nem kívánják Magyarország bekapcsolódását.[69] A német nagykövet 22-én délelőtt nyújtotta át Horthynak — aki éppen akkor tért vissza vidéki birtokáról Budapestre — Hitler levelét. A levélben többek között ez állt: „Ami Magyarország magatartását illeti, meg vagyok győződve, hogy nemzeti öntudatában az én magatartásomat méltányolni fogja. E helyen óhajtom megköszönni Főméltóságodnak a magyar haderők megértő intézkedéseit, amelyek már a megerősített határvédelem puszta tényével orosz oldaltámadásokat fognak megakadályozni és orosz erőket lekötni. Bármi lesz a következménye ennek az eseménynek, a továbbiak bizonyára Európa megbékéléséhez és mindenek felett a német birodalom minden katonai erejének összefogásá-

[68] Uo.
[69] Uo.

hoz vezetnek majd, hogy végleg megsemmisíthesse ellenfelét, amely tisztán a háború szeretetéből akadályozza meg a békét."[70] Hitler körmönfont módon összezavarja a valót a valótlannal, a megtámadottat tüntetve fel támadónak. Egy dolog azonban félreérthetetlenül kitűnik a levélből, hogy Hitler nem kívánta Magyarország hadbalépését a Szovjetunió ellen. Hitlernek ekkor még nem voltak kétségei a Szovjetunió felett aratandó gyors katonai siker kérdései felől. A hat hétre tervezett intervencióban nem tartotta szükségesnek sem politikai, sem katonai okokból Magyarország támadólagos közreműködését. Hitler megelégedett a már korábban foganatosított határvédelmi intézkedésekkel a szovjet—magyar határszakaszon.

A minisztertanács június 23-án összeült és meghallgatva Werth vezérkari főnök előterjesztését, amely követelte az azonnali hadüzenetet, elhatározta a diplomáciai kapcsolatok megszakítását a Szovjetunióval. „Ennek megfelelően — írja Horthy — adtam választ Hitlernek és közöltem, hogy Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy Oroszországnak — méghozzá minden kihívás nélkül — hadat üzenjen. Az ilyen lépés a két ország méretei között fennálló igen nagy különbségre és erőink csekély voltára tekintettel valóban nevetségesnek látszott előttem."[71]

Magyarország egykori kormányzója itt szintén a tények meghamisításához folyamodott. Nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy kedvezőbben tüntesse fel az események irányításában játszott bűnös tevékenységét. Horthy ugyanis nem a június 23-i minisztertanácsi ülés után, hanem öt nappal később, június 28-án válaszolt Hitler levelére. Időközben azonban sok minden történt.

A német álláspont Magyarország hadbalépésével kapcsolatosan már 22-én sem volt egyértelmű. Míg Halder vezérezredes nem kívánta a magyar hadbalépést, addig Jodl tábornok 22-én este Himer tábornoknak arra a közlésére, hogy Magyarország utasításokat vár, a következőket válaszolta: „Jede ung. Hilfe wird jederzeit akzeptiert. Wir wollen *nichts fordern;* aber alles, was freiwillig angeboten wird, wird dankbar angenommen. Es ist keine Rede davon, dass wir etwa eine Teilnahme Ungarns nicht wollten."[72] Himer tábornok ezt a szóbeli közlést, röviddel

[70] Népbírósági Közlöny, 1945. december 8. Idézi Sulyok Dezső „A magyar tragédia" című könyvében. 378. oldal.

[71] Horthy Miklós: i. m. 224. oldal.

[72] Idézett Kriegstagebuch. 1941. június 22. „Minden magyar segítséget, mindenkor elfogadunk. Semmit sem akarunk követelni; de mindent, amit önként felajánlanak, hálásan elfogadunk. Szó sincs arról, hogy nem akarnánk Magyarország részvételét."

annak elhangzása után írásban eljuttatta László tábornokhoz, aki azt továbbította a vezérkari főnökhöz. Aznap este László tábornok még felkereste Himer tábornokot. A találkozásról a törzs naplójában a következő feljegyzés készült: „21.00 óra körül László tábornok — aki közben beszélt Werth tábornokkal — felkeresi a szállodában Himer tábornokot és közli vele, hogy Magyarország miért nem tehet semmit. A kormányzó háromszor felajánlotta támogatását a Führernek, aki úgy nyilatkozott, majd közölni fogja, hogy Magyarország támogatását mikor és milyen mértékben akarja igénybe venni."[73] Hogy Horthy mikor és egyáltalán tett-e ilyen ajánlatokat, továbbá, hogy Hitlernek erre adott válasza megfelel-e a történelmi valóságnak, adatok hiányában ellenőrizni nem lehet. Egy azonban bizonyos. A legfelsőbb hadvezetés június 23-án egységesen kiállt a hadüzenet mellett, míg a politikai vezetés csupán a diplomáciai kapcsolatok megszakítása mellett foglalt állást. A német magatartást a továbbiakban Jodl tábornok kijelentése szabta meg, s igyekeztek minden eszközzel odahatni, hogy Magyarország „önként" csatlakozzon a Szovjetunió elleni hadjárathoz. A kérdés egyre sürgetőbbé vált, mivel a Heeresgruppe Süd előnyomulása a szovjet csapatok heves ellenállásába ütközött. Már a második nap nyilvánvalóvá vált, hogy a támadás üteme a tervezettnél lassabban halad.

Június 23-án délelőtt Himer tábornok a német követtel tárgyalt arról, hogy miként lehetne politikai síkon kezdeményezni. A követ azonban kijelentette, hogy nem tud semmit teni, a kezdeményezés vonala nem az ő, hanem a tábornok, kezében van. 11.50-kor Halder vezérezredes felhívta a törzset s többek között kijelentette: „... jezt komme es darauf an, dass die ung, militärischen Stellen die politischen in Bewegung setzen, damit diese sich von allein anböten."[74] Majd mégegyszer összegezi a német álláspontot Magyarország hadbalépésével kapcsolatosan: „... man stelle keine Forderungen, weil man solche bezahlen müsse; aber man sei für jede Unterstützung, besonders durch schnelle Truppen, dankbar."[75] Kikötötte azonban, hogy a német vasúti szállításokat nem szabad akadályozni. Halder a továbbiakban már konkrét formában arról érdeklődött, hogy Magyarország milyen erejű egységeket állít ki, majd jelezte, hogy a magyar kötelékeket a Heeresgruppe Süd-nek

[73] Uo.

[74] Idézett Kriegstagebuch. 1941. június 23. „... most az a fontos, hogy a magyar katonai fórumok a politikai vezetést mozgásba hozzák, hogy azok maguktól ajánlkozzanak."

[75] Uo. „... nem támasztunk követeléseket, mert az ilyenekért meg kell fizetni, azonban minden támogatásért, különösen gyors csapatok által, hálásak."

szándékozzák alárendelni és ez a parancsnokság adja majd meg a részletes utasításokat. A német terv tehát készen állt a magyar hadsereg felhasználására.

Himer, Jodl és Halder utasításainak szellemében vette fel újra a tárgyalások fonalát Werth vezérkari főnökkel. A megbeszélés 23-án 12.50—13.15-ig tartott. Himer kifejtette a német vezetés álláspontját és felkérte Werth vezérkari főnököt annak szellemében való cselekvésre. Werth közölte, hogy még nem ismeri Hitler Horthyhoz írt levelének tartalmát és amennyiben az nem tartalmaz felszólítást Magyarország részére a háborúban való részvételre, a politikai vezetést nehéz lesz cselekvésre bírni. Kifogásolta a hiányos politikai előkészítést. Ha legalább négy héttel ezelőtt felhívták volna a figyelmét, úgy a magyar csapatok már a tegnapi napon átléphették volna a határt. Az ő ösztönzésére 10 nappal ezelőtt politikai síkon már tájékozódtak Magyarország részvételét illetően, úgy tűnik azonban, hogy a Führer nem akarja a magyar részvételt, amely már úgyis késő lenne. Himer kijelentette, hogy most a katonáké a szó és emlékeztette Werthet a május 29-én tett kijelentésére, majd rámutatott, Magyarország röviddel a 12 óra előtt — a különben összefüggő keleti arcvonalon — még mindig kivehetné részét a bolsevizmus elleni keresztes hadjáratból.[76]

Himer 23-án este jelentést tett az OKW/L., valamint az OKH/Op. Abt.-nak Werth-vel folytatott megbeszéléséről. Jelentésében kifejezésre juttatta a megbeszélésen szerzett benyomását, miszerint „. . . General Werth der Grösse des Augenblicks nicht gewachsen sei."[77] Werth szintén közölte a megbeszélés tartalmát a kormánnyal. Bárdossy miniszterelnök pedig — a vezérkari főnökkel és a honvédelmi miniszterrel történt megbeszélés után — leutazott a kormányzóhoz, aki ebben az időpontban vidéki birtokán tartózkodott.

Figyelemmel kísérve az események menetét, megállapítható, hogy úgy a politikai, mint a katonai vezetés azt várta, hogy Magyarországot határozott formában felkérik a Szovjetunió elleni hadjáratban való részvételre. Horthy amikor megkapta Hitler levelét, állítólag mélyen fájlalta, hogy nem szólították fel a bolsevizmus elleni hadjáratban való részvételre.[78] Június 24-én a német nagykövet megbeszélést folytatott a magyar miniszterelnökkel, amelyet a már többször idézett napló a következőképpen összegez: „Es verstärkt sich dadurch der

[76] Uo.
[77] Uo.
[78] C. A. Macartney: i. m. II. 23. oldal.

Eindruck, dass die Regierung ausdrücklich augefordert werden müchte."[79]

A német politikai vezetés — túlbecsülve a fasiszta hadsereg erejét — bízott abban, hogy a Szovjetuniót rövid idő alatt egy villámháborúban legyőzi, ezért a viszonylag gyenge hadipotenciállal rendelkező Magyarországnak számításon kívül hagyása nem okozott különösebb fejtörést számára. Hitler a vélt győzelem eredményein nem akart osztozkodni senkivel. A „riesenhaften Kuchen"-t (óriáskalácsot) lehetőség szerint csak Németország kezében akarta tudni, hogy utána végrehajthassa sátáni tervét, az elfoglalt területet „... erstens beherrschen, zweitens verwalten und drittens ausbeuten können" (először uralhassa, másodszor igazgathassa és harmadszor kizsákmányolhassa), ahogy arra egyes magasszintű pártmegbeszélésén 1941. július 7-én rámutatott.[80]

A német hadvezetéstől azonban kezdettől fogva nem volt idegen Magyarország bevonásának gondolata a Szovjetunió elleni háborúba, a támadás másnapján pedig egyenesen sürgőssé vált. S mivel a politikai vezetés nem változatott álláspontján ebben a kérdésben, a német katonai vezetés — feltehetően illetékes magyar katonai fórumok segítségével — hajlandó volt alantas politikai eszközökhöz folyamodni, hogy megkönnyítse a magyar uralkodó osztály elhatározását.

A Szovjetunió kormánya a háború kitörését követő napokban minden tőle telhetőt megtett, hogy távoltartsa Magyarországot a háborúba való belépésétől. A szovjet külügyminiszter június 23-án magához kérette Kristóffy követet és kijelentette, hogy a Szovjetuniónak sem követelése, sem támadó szándéka nincs Magyarországgal szemben s egyúttal érdeklődött Magyarország széndékai iránt. Kifejezte reményét, hogy a magyar kormány nem kapcsolódik be a német—szovjet háborúba. Bárdossy 24-én megkapta Kristóffy követ üzenetét. Ezzel azonban a magyar kormánykörök nem sokat törődtek. Sokkal inkább hatott rájuk az a hír, hogy Szlovákia, amelynek eredetileg szintén nem szántak szerepet a „Barbarossa"-tervben, június 25-én hadat üzent a Szovjetuniónak. Ez megadta a végső lökést ahhoz, hogy a magyar kormány elhatározásra jusson. Féltek, hogy katonai passzivitásukkal végképpen elvesztik Németország kegyeit és háttérbe szorulnak a többi csatlós országokkal szemben. 25-én még egy említésre méltó esemény történt, amely közvetve szintén azt a célt szolgálta, hogy a magyar katonai

79 Idézett Kriegstagebuch. 1941. június 24. „Az a benyomás szilárdult meg, hogy a magyar kormány azt szeretné, ha nyomatékosan felkérnék a részvételre."
80 H. A. Jacobsen: i. m. 256. oldal.

vezetést és a kormányt a hadüzenet megtételére inspirálja. Délelőtt folyamán Himer tábornok villásreggelin látta vendégül többek között Werth, Miklós, Major, László tábornokokat, a német követet és a Landesgruppenleiter-t (tartományi csoportvezető).[81] Az összejövetelen Esp tartományi csoportvezető és Freyer professzor, a Budapesti Német Tudományos Intézet igazgatója azzal a javaslattal álltak elő, hogy megbeszélik a magyarországi német kisebbség vezetőségével egy önkéntes hadtest feállításának tervét, mivel a kormány még mindig nem jutott elhatározásra.

Erre azonban már nem volt szükség. Az elhatározás a fegyveres támadásra már ekkor megszületett, csak a „casus belli" hiányzott. Ez is hamar bekövetkezett, június 26-án ismeretlen felségjelű repülőgépek bombázták Kassát, továbbá a felső Tisza völgyében fekvő Rahónál fedélzeti fegyverekkel lőttek egy vonatszerelvényt.

Nem túlzás azt állítani, hogy a magyar háborús klikk már alig várta ezt az alkalmat. Horthy parlamentje soha ilyen gyorsan nem működött. Másfél órával a kassai bombázás után összeült a minisztertanács és jóváhagyta a hadüzenetet, amely a magyar történelem legszomorúbb, legtragikusabb fejezetét nyitotta meg. A háborús fasiszta klikk rablóháborúba rántotta az országot.

Horthyék propagandája — úgy ahogy a helyzet ezt megkívánta — élesen reagált a bombatámadásra és minden rendelkezésre álló eszközzel azt hirdették, hogy a Szovjetunió „terrortámadást" hajtott végre a védtelen magyar városokkal szemben. A szovjetellenes hangulat szítása hatalmas méreteket öltött. A lapok öles betűkkel hozott drámai jelentésekben számoltak be „a szovjet repülők barbár támadásáról" és bosszúért lihegve tüzeltek a Szovjetunió ellen. Csupán egy napilap, a Magyar Nemzet betiltására került sor 15 napra, mivel a lap nem azt írta, hogy Kassát orosz gépek, hanem, hogy a várost „orosz felségjellel ellátott" gépek bombázták.

A kassai repülőtér parancsnoka két másik gép kíséretében a légitámadás alkalmával felszállt és megállapította, hogy a gépek szárnyaira és törzsére a tengelyhatalmak közös ismertetőjele, a sárga csík volt festve. Továbbá, hogy a gépek jellegzetes négyes kötelékben repültek. Tudniillik ezt a repülési alakzatot 1941-ben csak német légierő repülte. Észrevételeit azonnal jelentette a VIII. hadtest, majd géptávírón a légierő parancsnokságnak. Levélben számolt be tapasztalatairól Bárdossy mi-

[81] Idézett Kriegstagebuch. 1941. június 25.

niszterelnöknek is. S mi lett az eredmény? Felettes katonai hatósága hallgatást parancsolt számára, Bárdossy pedig azt kérte tőle, hogy ne avatkozzon bele a magas politikába. Még egy jellemző momentumot tartalmaz a repülőtér parancsnokának visszemlékezése. Korábban egyetlen ellenséges repülőgép berepülése esetén légiriadót rendeltek el, június 26-án pedig a négy gépből álló kötelék légiriadó nélkül érte el a várost. S különös módon a bombázás lakótelepek ellen irányult, míg a német vasúti szerelvényekkel zsúfolt pályaudvar egyetlen találatot sem kapott.[82]

A nürnbergi per folyamán bizonyítást nyert, hogy Kassa bombázása német provokáció volt. Ennek megszervezésében azonban a magyar vezérkar illetékesei is részt vettek. A magyar és német együttműködésről a provokáció megszervezésében, Újszászy István vezérőrnagy számolt be a nemzetközi bíróság előtt. „Meg vagyok győződve — jelentette ki —, hogy a bombázást szovjetorosz felségjellel ellátott német repülőgépek hajtották végre: Ezt az alábbiakkal indokolom:

a) A bombázást Fütterer vezérőrnagy és a német propaganda feltűnő módon, széltében-hosszában terjesztette;

b) Parancsot kaptam László tábornoktól, hogy a „szovjetorosz" bombák fellelhető maradványait a VKF 2. propagandaosztályával fényképeztessem le és a képeket tétessem közzé a fasiszta hatalmak sajtójában.

c) Fütterer vezérőrnagy, László tábornok és Frimond alezredes suttogó propagandával terjesztették, hogy Kassát olyan szlovák pilóták bombázták, akik szovjetorosz szolgálatban állottak. A bombatalálatok azért voltak olyan pontosak, mivel ezek a pilóták alapos helyismerettel rendelkeztek."[83]

Azok között, akik ezekben a sorsdöntő napokban figyelemmel kísérték a politikai eseményeket, kevés olyan akadt, aki ne tudta volna, hogy a Kassát bombázó repülők német eredetűek voltak. Nyilvánvalóan tudta ezt Horthy is, amelyet azonban csak a háború után ismert el.[84] S ha mégis feltételezzük, hogy nem tudta, ez politikai ítélőképességének hihetetlen mérvű fogyatékosságát bizonyítja. Ez olyan időpontban történt, amikor a Szovjetunió minden tőle telhetőt megtett, hogy megakadályozza Magyarország bekapcsolódását a háborúba. Bárdossy miniszterelnök még a sorsdöntő minisztertanácsi ülés előtt kézhezkapta Krudy Ádám alezredes jelentésén kívül a Szovjetunió

[82] Az itt közölt adatokat Krudy Ádám tart. rep. alez. visszaemlékezéséből vettem. HIL. Visszaemlékezések gyűjteménye.

[83] Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg, 1947. VII. 370. oldal.

[84] Horthy Miklós: i. m. 224. oldal.

erélyes tiltakozását is a gyanúsítás ellen, miszerint a bombatámadást szovjet gépek hajtották végre.[85]

Az Imrédi-per folyamán kihallgatták Arnothy-Jungerth Mihály diplomatát a Szovjetunió elleni hadüzenet kérdésében. Arnóthy vallomása szerint „Molotov valósággal közelharcot folytatott Kristóffy követtel, hogy rábírja, hogy a magyar kormánnyal vonassa vissza a hadüzenetet azzal a megokolással, hogy sikerült megállapítani a bombázás valódi tényállását."[86] Erre azonban a magyar kormány nem volt hajlandó.

Annak a feltételezése, hogy Kassa bombázását szovjet gépek hajtották végre, katonai szemszögből is abszurdumnak tűnik. A Szovjetunió a hitleri barbár támadás első napjaiban rendkívül nehéz helyzetben volt. A fasiszta támadás nemcsak a szárazföldi haderőt érte felkészületlenül, hanem a légierőt is. A határmenti körzetek légiereje új típusú repülőgépekkel csak 17%-ban rendelkezett, s a meglevő gépállomány többségében a jólismert, nagy, központi repülőtereken települt. Ezeket a nagy repülőtereket a német hírszerző szolgálatnak szinte hiánytalanul sikerült felderíteni. A német légierő ezekre a repülőterekre már az első napon koncentrált támadást mért. Sok szovjet repülőgépet sikerült megsemmisíteniük anélkül, hogy azok felszállhattak volna. A Szovjetunió egész haderejét lekötötte a német támadás és súlyos katonapolitikai helyzete azt kívánta, hogy Magyarország ne csatlakozzon a háborúhoz.

A kassai bombázás csak ürügy volt a hadüzenetre, az elhatározás a fegyveres beavatkozásra már ezt megelőzően megszületett. Jellemző, hogy még nem történt meg a hadüzenet publikálása, amikor június 27-én a kora reggeli órákban 3 magyar repülőszázad bombázta Stanislaut és felderítő gépek bombákat dobtak a határ közelében levő szovjet célpontokra.

A Szovjetunió elleni hadüzenet alakszerűleg is törvénytelen volt. Az ország felelős vezetői, hogy minél előbb csatlakozhassanak a fasiszta inváziához, saját törvényeiket is áthágták. Az 1920. évi I. tc. 13. paragrafusa értelmében a hadseregnek az ország határain kívül való felhasználásához az országgyűlés hozzájárulása volt szükséges. Az országgyűlést nem kérdezte meg sem a külügyminiszter, sem a kormányzó. Horthynak június 28-án Hitlerhez írt levelében ez állt: „Elrendeltem a hadiállapot kimondását Oroszországgal."[87]

A magyar képviselőház csak négy hónappal később, 1941 október 23-án tárgyalta a miniszterelnök előterjesztését. „A

[85] Sulyok Dezső: i. m. 382. oldal.
[86] Uo. 383. oldal.
[87] Uo. 380. oldal.

Szovjetunió által Magyarországra kényszerített háborúban a Magyar Királyi Honvédségnek az ország határain túl szükségszerűen bekövetkezett alkalmazása tárgyában." Jellemző, hogy az előterjesztéshez — amely már címében is hazugságot tartalmazott — senkinek nem volt bíráló megjegyzése, pedig akkor már szélesebb körben ismert volt a kassai bombázás valódi története, mint a bombázást követő napokban.

A VKF. június 26-án adta ki a mozgósítási parancsot a gyorshadtest (1., 2. gépkocsizó és 1. lovas dandár) részére. Első mozgósítási napként június 27-ét jelölte meg, a menetkészültséget június 29-én 24.00 órára kellett elérni.[86] A mozgósítás ezenkívül kiterjedt a VIII. hadtest alakulataira, az 1. hegyi és 8. határvadász dandárra. A gyorshadtest egységeit, valamint a Kárpátokba kihelyezett fenti két dandárt a VIII. hadtest törzsének rendelték alá és összefoglaló néven „Kárpát-csoport"-nak nevezték el.

Himer tábornok 27-én a kora délutáni órákban kapcsolatot teremtett a német vezérkarral és beszámolt a magyar előkészületekről. Halder vezérezredes közölte, hogy a Kárpát-csoport előnyomulását Kolome—Stanislau irányában kívánják. Himer a délután folyamán közölte a német vezérkar stratégiai javaslatát Saska alezredessel, a VKF. hadműveleti osztályának vezetőjével. Ugyancsak 27-én a német összekötő törzs egyik beosztott tisztje (Siegler őrnagy) megbeszélést folytatott Kollány századossal (VKF. 2. o.) a hadijelentések közzétételének módjáról. „Mostantól fogva a magyar újságok csak a német, olasz és a magyar hadijelentéseket közölhetik és nem hozhatnak harmadik, negyedik kézből származó híreket."[89] A magyar hadijelentéseket naponta 12.00 óráig kellett bemutatni a német összekötő törzsnek, ahol közölték, hogy esetleges változtatásokat nem kívánnak-e.

Horthy, amint arról már a korábbiakban említés történt, csak június 28-án válaszolt Hitler 21-én kelt levelére, a következő szöveggel: „Kegyelmes Uram! Bensőséges köszönettel vettem kegyelmes uramnak június 21-i levelét. Az Oroszország elleni háború hírére az egész magyar nemzetben a legőszintébb elégtételt és örömet keltette. Biztosíthatom kegyelmes uramat, hogy teljes mértékben méltányoljuk az okokat, melyek erre a lépésre késztették és szilárd meggyőződésünk, hogy ez a küzdelem az európai kultúra és civilizáció megmentésére feltétlenül szükséges. Tudjuk, hogy ez a háború Németország és szövetsé-

88 HIL. Kárpát-csoport iratai. II/5.
89 Idézett Kriegstagebuch. 1941. június 27.

gései részére győzelemmel fog végződni. A nagy küzdelem, melyet kegyelmes uram hűen a bolsevizmussal szemben mindig elfoglalt álláspontjához ez ellen az ázsiai veszély ellen kezdett, nem csupán a magyar nemzetet, hanem egész Európát kegyelmes urammal szemben örök hálára kötelezi. A szolidaritás szellemében kormányom közvetlenül a szovjetorosz háború kezdete után megszakította a diplomáciai összekötettést a szovjetorosz kormánnyal és amikor a szovjetorosz légierő magyar terület felett ismételten orvul bombatámadásokat intézett, elrendeltem a hadiállapot kimondását Oroszországgal. Boldognak nevezem magamat, hogy fegyvereink vállvetve a dicsőséges és győzelmes német sereggel részt vesznek a kommunista veszélyfészek elpusztítására és kultúránk fenntartására irányuló kereszteshadjáratban. Engedje a mindenható, hogy a nagy mérkőzés, melynek kegyelmes uram az élharcosa, a teljes győzelemhez vezessen."[89/a] Hitler nem sokáig váratott a válasszal. Himler tábornok képviseletében Radtke őrnagy július 2-án Kenderesen átadta Horthynak Hitler válaszát, amely aznap 08.00 órakor érkezett légi futárral.[90] A levelet másolatban Himler tábornok is megkapta. „Főméltóságú Uram! — hangzik Hitler levele. — Őszinte meghatottsággal óhajtom Önnek, mint az új Magyarország alkotójának és vezérének megköszönni a saját *iniciatívából* történő részvételét abban a küzdelemben, mely megítélésem szerint nemcsak megszabadítja Európát egy mérhetetlen veszélytől, hanem amely mindenek felett a háború után megadja ennek a kontinensnek azt a belső békét, mely nélkül az újjáépítés és főképpen a háborús károk jóvátétele nem képzelhető el. Nagy-Magyarország ebből a küzdelemből nem vonta ki magát, hanem Főméltóságod azt a parancsot adta haderejének, hogy ebben a küzdelemben tevékenyen vegyen részt. Ez még jobban megerősíti, felújítja a jövőben népeink régi fegyverbarátságát."[91] A levél ezenkívül foglalkozott a magyar hadsereg vezetésének kérdésével a Szovjetunió elleni hadműveletek során. Hitler kérte, hogy a magyar csapatok lehetőleg időben nyomuljanak előre Kolomea—Stanislau vonaláig, illetve azon túlra. — „Der Reichsverweser nimmt das 4 Seiten lange Schreiben — rögzítette az összekötő törzs naplója az eredményt — mit dem Ausdruck seiner Freude und Zustimmung auf und behält Major Radtke zu Frühstück bei sich." (A kormányzó a négyoldalas iratot öröm-

[89/a] Sulyok Dezső: i. m. 378—80. oldal.
[90] Idézett Kriegstagebuch. 1941. június 2.
[91] Népbírósági Közlöny, 1945. decmeber 8. Közli Sulyok Dezső: i. m. 38. oldal.

mel és helyesléssel fogadta és Radtke őrnagyot meghívta reggelire.)[92]

A Kárpát-csoport felvonulása időközben tovább folytatódott. Kisebb, kb. század erejű magyar egységek már június 27-e óta folytattak a határ mentén puhatolódzó csatározásokat. A tervszerű támadás megindítása azonban a felvonulás befejezésétől függött. A gyorshadtest június 30-án 18.00 órakor kapta Munkácson a Kárpát-csoport parancsnokának parancsát, hogy „törjön előre Kolomea területére és e területtől É. és ÉK-re vegye birtokba a Dnyeszter átjárókat."[93]

A támadási terv szerint a gyorshadtest alárendeltségébe tartozó Felkl-csoport (a megerősített 1. hegyi dandár) réstörése után a gyorshadtest csapatai, élén a 2. gépkocsizó dandárral, utána az 1. gépkocsi dandár, majd az 1. lovas dandárral átkelnek a Tatárhágón és előrenyomulnak Kolomea irányába.

A fentebb említett sorrendben július 1-én 07.00 órakor — repülőtámogatással — megindult a támadás.

*

A dolgozó magyar nép döntő többsége nem akarta a háborút. Tudták ezt az ország vezetői is. Az egyik horthysta képviselő — regisztrálva a Szovjetunió elleni háború kapcsán kialakult közhangulatot — 1941. június 25-én többek között ezeket mondta a parlamentben: „nem lobban fel eléggé az a bizonyos magyar lelkesedés... nem indulnak meg a tömegek, nem kondulnak meg a harangok... még egy szerény tüntetés sincs, még az egyetemi ifjúság sem tüntet."[94] A dolgozók azonban nem tudták megakadályozni a háborút. S ennek nem csupán az országban uralkodó fasiszta terror volt az oka, hanem a tömegek egy részében meglevő nacionalista, revizionista gondolkodásmód, amelyet beléjük plántált a húszéves ellenforradalmi rendszer.

A magyar uralkodó osztályok kívánták és akarták a háborúban való részvételt, mert bíztak abban, hogy az német győzelemmel fog végződni. Nem akartak lemaradni a Hitler kegyeiért folytatott versenyben a többi csatlós államok mögött. Erre a lépésre inspirálta őket a Szovjetunió iránt érzett határtalan gyűlöletük is. Szegedtől egyenes út vezetett Orgoványon, Siófokon keresztül a Háromhatalmi Egyezményhez való csatlako-

92 Idézett Kriegstagebuch. 1941. június 2.
93 Lengyel Béla vk. alez.: A második világháború első két éve. 55. oldal.
94 Képviselőházi napló, 1941. június 25-i ülés.

zásig, majd a gyalázatos kassai provokációhoz és az azt követő hadüzenethez.

Ha lehet egyáltalán különbséget tenni az egyes uralkodó rétegek között a háborús felelősség kérdésében, úgy első helyen kell említeni a katonai vezetést. A magyar vezérkar, élén Werth Henrik vezérezredessel első helyet foglalt el a hitleri fasizmus kiszolgálóinak táborában. Míg a politikai vezetés körében — egyes időszakokban — találkoztunk bizonyos mérvű meggondolásokkal a hitleri fasizmushoz való viszony kérdésében, addig a legfelsőbb katonai vezetés mindig határozottan a német irányvonalat képviselte. Németország legmegbízhatóbb támasza a tárgyalt időszakban a magyar vezérkar volt.

A Magyarország második világháborúba való belépésével kapcsolatos kutatómunka még nem tekinthető lezártnak. Annak ellenére, hogy a kérdés legfontosabb politikai és katonai vonatkozásait már feltárták és értékelték történészeink, még számos részletkérdés megnyugtató eldöntése a jövő feladatai közé tartozik. Ehhez a munkához akar hozzájárulni szerény eszközökkel a fenti tanulmány is.

A MAGYAR HADSEREGFEJLESZTÉS TÁVLATI TERVEINEK KUDARCA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT[1]

Dr. Csima János őrgy.

A „Huba" hadrend

A HORTHY-FÉLE ORSZÁGVEZETÉS 1938-ban elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy két évtizeden át hangoztatott területi követeléseinek most már minden áron, — ha kell fegyveres erőszak útján is — érvényt szerezzen. Külpolitikája a józan meggondolások helyett kezdettől fogva a kalandorpolitika útján haladt. A Berlin—Róma tengelyhez történt csatlakozással az ország sorsát és jövőjét a német—olasz fasizmussal való együttműködésre építette fel. Hitler kelet-európai tervei, melyek elöljáróban a Csehszlovák Köztársaság megsemmisítését is napirendre tűzték, nagy bizakodással töltötte el a magyar kormányt és katonai vezetést.

Blomberg, német hadügyminiszter még 1937 őszén közölte Sztójay magyar követtel, hogy Csehszlovákia elleni terveikben a magyar haderővel való együttműködést tételezik fel, éspedig „mint egy abszolút természetes és magától értetődő tényezőt". Göring valamivel később már arra figyelmeztette Sztójay útján a magyar kormányt, gyorsítsák meg a magyar hadsereg felfegyverzését, mivel a németek napirendre tűzték a „cseh kérdés" megoldását.[2]

Ezt követően Magyarország katonai fellépését széleskörű

[1] A tanulmány nagyrészt a HM Központi Irattárban (KIT) felkutatott, eddig feltáratlan iratanyag és a szerző „Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938—1945)" című könyve alapján készült. (Szolg. használatra kiadta: HM Közp. Irattár, 1961.)

[2] Berend Iván—Ránki György: Magyarország a fasiszta Németország „életterében". 1933—1939. Közgazd. és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961. 179—180. oldal.

diplomáciai, gazdasági és hadseregfejlesztési tevékenység előzte meg.

A második világháborút bevezető külpolitikai események hatása alatt a magyar kormány késedelem nélkül megkezdte gazdasági és katonai készülődéseit a küszöbön álló háborúra. 1938. március 5-én Darányi Kálmán miniszterelnök Győrött 1 milliárd pengős beruházási programot hirdetett meg s ebből az összegből 600 millió pengőt a hadsereg fejlesztésére szánt a kormány.

Rőder Vilmos honvédelmi miniszter elnökletével február elejétől kezdve egymást érték a katonai tanácskozások és döntések. A február 3-án megtartott első Vezetőségi Értekezleten elhatározták, hogy haladéktalanul megkezdik egy korszerűbb, ütőképesebb hadsereg megszervezését.

Ez a döntés azért születhetett meg még a győri program előtt, mert az elnöklő miniszter szavai szerint: „az 1937. évi november 3-án megtartott Gazdasági Korona Tanácson bizonyos pénzügyi lehetőségek alakultak ki s ezek alapján megindulhatott a szervezési javaslat elvi letárgyalása". Az említett „bizonyos pénzügyi lehetőségek" a nagytőke egyszeri megadóztatásának tervét jelentette.

A hadikiadások előteremtésének ez a módja porhintés volt a nép szemébe. A tőkések tulajdonképpen semmiféle áldozatot sem hoztak, mert a vagyonadó összegét a Nemzeti Bank nyújtotta kölcsönökből fedezték s ezeket többé sohasem fizették vissza. Az államölcsön terhét valójában a dolgozók viselték. A kormány megnyugtatta a nagytőkéseket, hogy a kivetett összeg a magyar ipar, főleg pedig a hadiipar felfejlesztését szolgálja, tehát csupán olyan egyszeri beruházás, mely igen gyorsan busás profitot ígér.

A február 3-i katonai Vezetőségi Értekezlet elhatározta, a „Huba I." elnevezésű hadrend[3] felállítását, mely az emberanyag

[3] A katonai vezetés a hadsereg fejlesztését 1938-tól 1943-ig az ún. „Huba"-tervek szerint igyekezett végrehajtani. 1938-ban még az „Előd—III." hadrend volt érvényben, de már 1938 tavaszától erőteljes intézkedések történtek a „Huba—I." hadrend kiépítése érdekében.
A „Huba—I." hadrend 1940. április 1-én,
a „Huba—II." 1941. március 1-én,
a „Huba—III." pedig 1942. március 1-én lépett életbe.
Ezek a dátumok nem jelentették a hadrendek kiépítésének a befejezését. A kitűzött időpontokra kialakították a kereteket s a fejlesztés egyes részletei csak később valósultak meg, sőt az egyes fejlesztési időszakok feladatai átmentek a következő időszakba is, a célkitűzések egy része pedig meg sem valósult. Így például a hadiipari termelés 1940-ben, különféle politikai és gazdasági tényezők együtthatása következtében átmenetileg visszaesett és a „Huba—I." fejlesztési terv egyes megvalósítatlan célkitűzései a „Huba—II."-re szálltak át. A „Huba—II." hadrendben kereteket állítottak fel, amelyek biztosították az átmenetet a „Huba—III."-ra. Ez utóbbi nagyszabású tervet három ütemre (A, B, C) bontották fel. A „Huba—III." hadrendet 1944-ig akarta a katonai vezetés kiépíteni, de a program 1943-ban meg-

kihasználása és anyagi teljesítőképesség tekintetében az ország egyszeri, maximális erőkifejtését jelentette.[4]

A további egymást követő (február 16-, 22-, 24-i) értekezleteken a részletkérdéseket tárgyalták meg. Utasították a vezérkar főnökét, hogy azonnal kezdje meg a hadianyagminták megállapítását, intézkedjék a gyártásra és kezdje meg a szervezést.

A „Huba" hadrend nem volt új gondolat. Már az 1932. évi október 24-i Korona Tanács elfogadta egy 21 gyaloghadosztályból (à 9 zlj. és 12 üteg) álló haderő felállítását, ami fő vonásaiban a „Huba" hadrend szervezésének felelt meg. A két elképzelésben a gyorsanmozgó alakulatok szaporításában, a határbiztosítás erőteljesebb kiépítésében és a hadrend korszerűsítésében volt eltérés a „Huba" hadrend javára.

1938 tavaszán az „Előd III." elnevezésű hadrend volt életben s ebben már voltak gyorsanmozgó alakulatok. Megvolt az 1. gyorsdandár, most pedig elhatározták, hogy ezt egy tüzérezreddel, egy kerékpáros és egy gépkocsizó utász századdal kell kiegészíteni.

Elhatározták a 2. gyorsdandár felállítását is. Gondoskodni kellett ezenkívül egy seregvonat szervezéséről is, mert ez hiányzott az „Előd III."-ból.

Utasították a Vezérkari Főnököt, hogy már május 1-vel váltsa fel és tartsa magas létszámon — illetve, a külpolitikai helyzettől függően — fejlessze 80%-os hadilétszámra a két gyorsdandárt és a két vegyes lovasdandárt.

A Katonai Tanács úgy intézkedett, hogy a harckiképzés, a háborús előkészületek és a mozgósítás (fr.) zavartalan végrehajtása érdekében legelőször a határbiztosítást kell erőteljesebben kiépíteni.

Úgy döntöttek, hogy az esetben, ha a határbiztosító erők mögé ellenséges gyorsanmozgó alakulatok törnének be, de saját aktív támadó hadművelet esetében is, elsősorban a két gyorsdandárt és a két lovasdandárt kell bevetni.

A gyorsdandár felállítása kiképzett állomány híján nem volt azonnal végrehajtható. Egyelőre csak az anyag állt rendel-

változott. A voronyezsi katasztrófánál kiütköztek a „Huba"-tervezés alapvető hibái, ugyanakkor a fokozott német követelések és az adott gazdasági helyzet is a fejlesztés irányának megváltoztatására késztette a vezérkart.

Volt a vezérkarnak egy „Huba—H" elnevezésű távlati terve is, melyet tervezői „csúcshadrendnek" tekintettek s ezt az 1941-ben szerkesztett javaslat szerint 1950-re szándékoztak megvalósítani. Erre még kevésbé kerülhetett sor és 1944 elejétől már a „Szabolcs" elnevezésű hadrend volt érvényben.

Ismerünk más, fedőnévvel ellátott részletprogramokat is, amelyek szerves részei voltak a „Huba"-programnak. Így például a hadsereg részére 1940-ben a „Botond—I."-, 1941-ben a „Botond—II."-, 1943-ban pedig a „Botond—III."-program szerint folyt a tehergépkocsik gyártása.

[4] HIL. VKF. 1938. 1. oszt. Hr. 9083.

[5] = Felriasztás.

kezésre, ezért úgy határoztak, hogy az állomány kiképzéséig a cseh—jugoszláv korridor fenyegető veszélyét Pozsonytól délre és a Muránál, erődítésekkel kell ellensúlyozni.[6]

A Vezérkari Főnök „az ellenséges erődrendszerek leküzdésére" a hadsereg közvetlen tüzérség számára 21 cm-es lövegeket, légvédelmi és harckocsi vadász célokra pedig szintén alkalmas lövegeket kért s hangsúlyozta, hogy a kiképzés érdekében ezekre igen gyorsan szükség van.

A „Huba I." hadrend megvalósítása csak kb. 4 év alatt lehetséges — állapították meg az április 7-i értekezleten. Ugyanezen az értekezleten a Katonai Korona Tanács a távoli lehetőség miatt, a következő években esetleg változó katonai vezetés számára is kötelezőnek mondta ki a hadrend végrehajtását.

Egyelőre tehát még az „Előd" szervezésen belül folyt a fejlesztés.

Az „Előd" hadrend szerinti

hadtest	36 000	fő,
a dandár	9 000	fő volt.

A „Huba" hadrendben

a hadtest	45 000	főre,
a hadosztály	13 000	főre

volt tervezve.[7]

A június 13-i értekezleten a HM. 1. b. oszt. vezetője ismertette az „Fr." honvédség[8] 1938 április 15-i menetkészültségi helyzetét és jelentette, hogy az „Előd III." 100%-osan decemberre lesz menetkész.

Természetesen az értekezleten a hadrend, létszámviszonyok és a fegyverzet kérdésein kívül más problémák is napirendre kerültek.

Már az első tanácskozáson kimondták követendő elvként, hogy a békekiképzés anyagi igényeit a lehetőségek határáig le kell csökkenteni a végcélként kitűzött hadi-hadrend javára.[9]

A hadsereg békelétszámát 100 000 főben határozták meg, ezt a számot azonban a gyakorlatban már a legközelebbi szer-

[6] A katonai vezetés itt valószínűleg abból a korábbi feltételezésből indult ki, hogy konfliktus esetén a kisantant két szövetséges állama, Csehszlovákia és Jugoszlávia az osztrák határmentén gyorsanmozgó csapataikkal azonnal megindulnának déli, illetőleg északi irányba és közös korridor létesítésével elszigetelnék Magyarországot nyugati szomszédjától. (Ez az értekezlet még februárban folyt le. Az „Anschluss" néhány héttel később, márciusban következett be.)

[7] HIL. VKF. 1938. 1. oszt. Hr. 9134.

[8] A mozgósított hadi hadrend szerint honvédségnek felel meg.

[9] Ez az elv aztán gyakran túlzásokban jutott kifejezésre és a kiképzés rovására ment. Például hadgyakorlatokon az egyes fegyvereket csupán szimbólumok helyettesítettek, így például a géppuskát fakereplők. Nemcsak a gyalogságnak, hanem a tüzérségnek is igen kevés lőszerfogyasztást engedélyeztek.

vezésnél túllépték. Az 1937/38. évben 89 225 fő volt a honvédség rendszeresített létszáma s ez a szám az 1938/39. évre már 118 297 főre emelkedett.

Hozzákezdtek egy 8—10 év alatt kiépítendő, ütőképes hadsereg megtervezéséhez és ebben a „végső hadrend" szerinti hadseregben a meglevő 8153 tiszt és tisztviselő helyett 34 000 főre, a rendelkezésre álló 5928 altiszt helyett pedig 10 720 főre számítottak. A már kiképzett 3—4000 fő karpaszományos száma a fejlesztés során 7—8000 főre nőtt volna.

A fejlesztés első ütemében, 1939 tavaszáig, a „Huba—I." hadrendet „Kis Huba" néven emlegették a vezérkarnál. Az akkor fennálló helyzet szerint a „Kis Huba" hadrenden belül összesen 297 gyalogos zászlóalj hadianyaggal és fegyverzettel való ellátását tervezték.[10] A gyalogos zászlóaljak a következőképpen oszlottak meg: Volt

189 hadosztályba szervezett zászlóalj,
24 határbiztosító zászlóalj,
21 pótzászlóalj és
63 menetzászlóalj.

(Az „Elől" hadrendben 1938 őszéig 266 zászlóalj volt.)

Felmerült a hadseregfejlesztéssel kapcsolatos kérdések között a gyorsabb mozgósítás kívánalma is.

Ennek érdekében az említett megbeszélések során úgy határoztak, hogy a gyors hadrafoghatóság előmozdítására a helyőrségek csapatai minden fegyvernemből tevődjenek össze. A gyorsdandárt szélesebb területen, szétszórtabban lehet elhelyezni, mint a többi fegyvernemet, de úgy, hogy az 12 órán belül mozgósítható legyen.

Ezek a tervek tükrözik a horthysta katonapolitika támadó tendenciáját.

Az erődrendszerek leküzdésére alkalmas nehéztüzérség felállításának kívánalma és a gyorscsapatok fejlesztése a hitleri támadás során felidézett kínálkozó alkalmak gyors kiaknázásának lehetőségét szolgálta. A 4 évre tervezett „Huba I." hadrend szerinti magyar hadsereg[11] azonban nem volt alkalmas komolyabb stratégiai célkitűzés végrehajtására s ezt az itt említett titkos katonai értekezleteken több ízben hangsúlyozták is. Maga a fejlesztés több ütemben történt s a Horthy-hadsereg történetében példátlan méretű pénzügyi erőfeszítések sem hoztak a korszerűsítés terén olyan minőségi változást, amely a magyar hadsereget akár csak néhány hónapig tartó háborús részvételre alkalmassá tette volna.

10 HIL. 2232/eln. VI—1—1938.
11 L. „Adalékok . . ." 17. mell.

A hadi hadrend egyvonalas „Fr." alapján alakult meg, vagyis az emberanyag egyszeri kihasználásán épült fel. A hadrakelt sereg mögött a hadrend szerint csak elenyészően csekély mennyiségű kiképzett emberanyag állt rendelkezésre. Ez azt jelentette, hogy háború esetén az egész kiképzett honvédségi állomány egyszerre kerül bevetésre és kiegészítésre, utánpótlásra nem lehet számítani, mert nincsenek kiképzett tartalékok.

A magyar kormány azonban ekkor még nem is akart háborúba keveredni és főleg nem a nyugati hatalmakkal, de igyekezett Berlin felé szolgálatkésznek mutatkozni, hogy területgyarapító céljaihoz megszerezze Hitler támogatását. A küszöbön álló háborúba azonban egyelőre nem volt szándékában belépni.

Hitler viszont nem volt hajlandó a magyar kormány közismert területi követeléseit támogatni, csupán a Csehszlovákia elleni tervekkel rokonszenvezett részben, mert ez egybesett legközelebbi agresszív céljaival. De 1938 őszén még Kárpátalját sem engedte megszállni.

Különben a magyar hadsereg nem is volt abban a helyzetben, hogy nagyobbszabású műveletekhez kezdjen, hiszen 1938 tavaszától az év őszéig még csak előzetes intézkedések történhettek meg a hadsereg komolyabb arányú fejlesztéséhez. Mindezek figyelembevételével a magyar kormánynak meg kellett elégednie a német—olasz segítséggel elérhető részeredményekkel.

A hivatalos magyar diplomácia ekkor úgy vélte, hogy az idő később úgyis megérleli a gyümölcsöt. Ugyanakkor Hitler a Magyarországtól várható gazdasági és katonai segítség reményében tett néhány biztató ígéretet, de fenntartotta magának a jogot, hogy az elmérgesedett területvitákban a döntőbíró szerepét töltse be. Azt semmiképpen sem volt hajlandó megengedni, hogy leendő csatlósai egymás között esetleg fegyverrel döntsék el a vitát és ezzel veszélyeztessék a német fasizmus közeli terveit. Ez a felfogás érvényesült a nyugati hatalmak engedékenysége és tehetetlensége jegyében lefolyt „Müncheni egyezmény" és a „Bécsi döntések" alkalmával, melyek a magyar kormány területi követeléseinek csupán egy részét teljesítették.

Ezek alapján a magyar csapatok 1938 novemberében megszállták Szlovákia egy részét, 1939 márciusában pedig Kárpátalját. 1940 szeptemberében a mozgósított magyar hadsereg Észak-Erdélybe vonult be, a délvidéki „területgyarapítást" pedig 1941 márciusában, a Jugoszláviát ért német támadással egyidejűleg hajtotta végre.

Ezek az eredmények azonban a nagyhatalmi álmokat szö-

végető magyar államvezetést korántsem elégítették ki, de a polgári diplomácia mérsékletre intett és fékezte a türelmetlenkedő katonai vezetést.

A megszállások során szembetűnő volt a szállítás és utánszállítás siralmas állapota.

Már a felvidéki megszállás alkalmával is nagy nehézségeket jelentett a tehergépkocsik és vontatóeszközök hiánya. Az ottani lakosság ugyancsak elképedt azon, hogy a túlnyomórészt motorizált csehszlovák hadsereg nyomában a megszálló magyar csapatok, főleg az első világháború éveit idéző felszereléssel és fegyverzettel, gyalogosan és szekérkaravánokkal érkeztek városaikba.

Észak-Erdély megszállásánál a korszerűtlen, fogatolt kocsioszlopok összetorlódása és anyagának elhasználódása a 9 napig tartó előnyomulás során rendkívüli nehézségeket jelentett.[12]

Délvidéken hasonló volt a helyzet. A lőszer- és élelmezőoszlopok lemaradása komoly jugoszláv ellenállás esetén válságos helyzetbe hozhatta volna a megszálló magyar csapatokat.

A német fasizmus nyújtotta támogatásért súlyos árat kellett fizetnie a magyar népnek. A magyar kormány a területnyereségek fejében vállalta a tengelypolitika mellett való nyílt kiállást, csatlakozott az antikomintern paktumhoz, kilépett a Népszövetségből és 10 éves gazdasági szerződést kötött Németországgal. Magyarország ezzel a német hadigazdaság kiegészítő részévé, a hitleri agressziós politika függvényévé vált.

Általános hadrendi állapot a Szovjetunió elleni rabló háborúba való belépés előtt.

1941. március 1-én lépett életbe a „Huba—II." hadrend, amely az előző állapotokhoz képest elsősorban a tüzérség, a légvédelem és a páncélos erők fejlesztése terén jelentett változást. Ez főképpen azért említésre méltó, mert ezzel a hadrenddel lépett be Magyarország a második világháborúba.

Az új hadrend kereteinek felállítása elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a meglevő kiképzett emberanyaggal megteremtsék a hadsereg továbbfejlesztéséhez szükséges alapokat, vagyis biztosítsák az átmenetet a „Huba—III."-ra. Még nagyobbarányú fejlesztésnek ekkor a legfőbb akadálya a kiképzett emberekben fennálló hiány volt. Nemcsak az újonnan létesített fegyvernemi

[12] „Adalékok . . ." 15. és 41. oldal.

alakulatok, hanem a „területgyarapítás" során elfoglalt területek katonai benépesítése is sok új szakkádert kívánt. Most a fejlesztés elsősorban a páncélelhárítás, a légvédelem, valamint a tüzér és a páncélos alakulatok kiépítésére irányult, de éppen személyi hiányok miatt nem tudtak — például — 14 tüzér üteget és 10 harckocsi századot felállítani a „Huba—II." hadrendben, holott az anyag rendelkezésre állt.

Megalakult a Gyorshadtest parancsnokság és itt volt a legszembetűnőbb a fejlesztés. Két gépkocsi dandárának egy-egy kerékpáros zászlóalja harckocsi zászlóaljjá alakult át (3 könnyű és 1 közepes harckocsi századdal). Tüzérosztályai 3—3 üteggel, két felderítő zászlóalja pedig 1—1 tüzér- és 1 légvédelmi tüzérüteggel bővült. A két lovasdandár 1—1 páncélos zászlóaljjal erősödött.

Ekkor alakult meg a 101—105. légvédelmi tüzérosztályokból a légvédelmi hadtest is.[13]

Ezzel a félkész hadrenddel, mely éppen a legkorszerűbb fegyvernemeknél még csak keretszerűen, kezdeti fokon volt kiépítve, csak a legnagyobb felelőtlenséggel lehetett háborúra gondolni. Hogy a felelős országvezetők akkor mégis ilyen terveket forgattak a fejükben, azzal magyarázhatjuk, hogy hittek a hitleri agresszió gyors győzelmében, ebben részesedni is akartak és a háború utáni koncosztásnál nem akartak alárendelt szerepet játszani a riválisi szomszédokkal szemben. Ez utóbbi szempontot tükrözi az akkor már HM vonalon letárgyalt és csak a minisztertanácsi jóváhagyásra váró „Huba—III." hadrend indokolása:

„Katonapolitikai szempontból igen fontos, hogy a jelenlegi háború befejezésekor, sőt esetleg annak elhúzódása esetén, már annak folyamán is oly hadsereggel rendelkezzünk, mely kellő tekintélyt biztosít hazánknak."[14]

Werth Henrik, gyalogsági tábornok, vezérkarfőnöki minőségében különböző megfontolások, németországi instrukciók és az ország gazdasági helyzetének felmérése után előterjesztette hadrendfejlesztési javaslatát s ezt a minisztertanács 1941. április 18-án jóvá is hagyta.

Werth a bevezető részben megállapította:

„A legújabb haditapasztalatok álláspontjáról nézve jelen-

[13] A hadrendek fejlesztését elemző módon ismerteti Tóth Sándor: A Horthy-hadsereg szervezete (1920—1944) című tanulmánya (Hadt. Közl. 1958. 3—4. sz., és a szerző „Adalékok . . ." című munkája.

[14] HM KIT. Szervezési rendeletek, 1940. „H—III. hadrendfejlesztés ismertetése."

legi hadrendünket, meg kell állapítanunk, hogy az sok tekintetben elavultnak tekintendő."[15]

A magyar hadsereget az 1938—1941 között lefolyt időszakban tartalékok és anyagi utánpótlás nélkül, egyvonalas hadrend jellemezte, s mint a következőkben kiderül, a vezérkar legközelebbi távlati terve, a „Huba—III." sem jelentett e tekintetben változást.

Egy vezérkarfőnöki beismerés, hadbalépés a Szovjetunió ellen és a „Huba—III." hadrend

A honvédelmi miniszterhez küldött javaslat tervezetével kapcsolatosan Werth Henrik kertelés nélkül megállapította:

„A honvédség 6 hónapos háború viselésére — ami már régebben megállapított követelmény — jelenleg sem alkalmas és még a fejlesztés után sem lesz az. Így továbbra is az egyszeri maximális erőkifejtés alapján kell előkészítenünk a honvédség alkalmazását. Minthogy azonban az úgynevezett „villámháború" viselésére nem vagyunk képesek, a későbbi fejlesztéseknél a mélységi kiépítésekre kell nagy súlyt helyeznünk annál is inkább, mert háborúba lépésünk idején a nyersanyaghiány minden komolyabb utánpótlást meg fog akadályozni. Ezért célul kell kitűznünk a legalább 6 hónapos háborúra való felkészülést."[16]

Ezután a teljesen egyértelmű beismerés után, Magyarország felelős kormánya a logika teljes megcsúfolásával — alig 2 hónappal később — hadat üzent a világ egyik legnagyobb katonai hatalmának, a Szovjetuniónak.

Csak aláhúzza a katonai vezetés bűnös felelőtlenségét az a tény, hogy éppen Werth Henrik volt a háborúba lépés egyik fő értelmi szerzője és sürgetője. 1941. június 14-én Bárdossy miniszterelnökhöz intézett javaslatában ezeket írta:

„... újólag javaslom, hogy a kormány haladéktalanul lépjen érintkezésbe a német kormánnyal és tegyen formális ajánlatot a német—orosz háborúhoz való önkéntes csatlakozásra."[17]

Kontrasztképpen idézzük tovább a „Huba—III." hadrendfejlesztési javaslathoz a HM I. a. osztálya által kevéssel előbb kiadott „Megjegyzéseket".[18]

[15] Uo.

[16] Uo. „Megjegyzések a 99/M. 1. Vkf.—1941. sz. alatt megküldött H—III. hadrendhez." Villámháború alatt 6 hetes háborút értettek.

[17] Párttörténeti Intézet, Archívum. XXII. 7/1920/62.

[18] KIT. Szerv. rend. 1941. Mell. a 99/M. 1. Vkf.—1941. sz. r.-hez.

osztályokká szervezte át s ily módon 8 gyalog hadosztály létesült. Tehát átmenetileg a hadrend mélysége nőtt meg a szélesség rovására.

A „Huba—III." hadrend ekkorra már teljesen illuzórikussá vált.[46]

Toldozás-foldozás, újabb tervek és módosítások, végül már csak német instrukciók szerinti rögtönzések jellemezték a magyar honvédség hadrendjét. Az 1943. évi őszi hadrend az utolsó békehadrend volt, utána már csak M. vonalon történtek hadrendi változások.

A fejlesztés anyagi része nagy zökkenőkkel, kihagyásokkal folyt. Az ígért német szállítások elmaradása már a doni hadseregnél megbosszulta magát, viszont a magyar ipar mindvégig pontosan szállította a német kormány megrendeléseit. Az 1942 őszére megígért korszerű német páncélelhárító fegyverek még 1944-ben sem érkeztek meg. 1944 áprilisában a harcoló ezredeket 75 mm-es páncéltörő ágyúkkal (ezredenként 1 pct. szak., 3 löveggel) kezdték ugyan ellátni, de ezeket a magyar ipar állította elő.[47] Az új harceszközként megjelenő önjáró rohamlövegek szintén itthon készültek. A németek csak olyankor adták át nélkülözhető fegyvereik egy részét a magyar katonáknak, amikor azok német hadrendbe kényszerítve, német parancsnoklás és szigorú német ellenőrzés alatt harcoltak.

1944 augusztusában még egy erőtlen kísérlet történt a magyar hadsereg szélességi és mélységi fejlesztésére. Felállt a Tábori Póthadsereg, amelynek azonban idős korosztályú, gyengén felfegyverzett alakulatai csakhamar az első vonalba kerültek és ott egy-kettőre felmorzsolódtak.

A Tábori Póthadsereg felállítása már az ország utolsó tartalék állományának a felhasználását jelentette. A nyilas időszak katonai vezetése már csak a katonaköteles koron alul levő ifjúsághoz nyúlhatott hozzá, amikor újabb seregtesteket szervezett.

A Horthy-hadsereg sem erkölcsi, sem anyagi tekintetben nem állta ki a második világháború próbáját.

A „Huba"-tervek végső kudarcának az okait vizsgálva fő tényezőnek a gazdasági okokat kell tekintenünk, de az ugyanezen a táptalajon kialakult erkölcsi és személyi okok alig maradnak el fontosságban ezek mögött.

Kalandor elképzelésekért minden kockázatot vállaló, a politika nagy összefüggéseit és a fejlődés irányát szubjektíven

[46] Az 1944. évi Vkf. intézkedések már „Szabolcs" elnevezésű hadrendre hivatkoznak.

[47] KIT. 2837/M. 1/a—1944.

értékelő vezérkar, osztályérdekeiért mindenre képes tisztikar, demoralizált, cél és értelem nélkül harcoló tartalékos tiszti és legénységi állomány alkotta a Horthy-hadsereg nagyobb részét. Ez jellemezte a Horthy-hadsereget a második világháborúban. Mégis, nehogy az általánosítás hibájába essünk, utalnunk kell azokra a katonákra és egységekre, akik aktív és passzív ellenállásukkal, igaz hazafiakhoz méltó magatartásukkal hozzájárultak a fasizmus végső vereségéhez és tetteikkel közelebb hozták sokat szenvedett népünk számára a felszabadulás óráját.

A HORTHY-FASIZMUS AGRESSZÍV KATONAI TERVEINEK ELŐTÉRBE KERÜLÉSE AZ 1927—1929-ES ÉVEKBEN

Írta: Godó Ágnes őrnagy

Horthy-Magyarország nemzetközi és belső helyzete az 1927—1929-es években

A KAPITALIZMUS ÁTMENETI és részleges stabilizációja nem küszöbölte ki az egyes imperialista államok közötti mély ellentéteket. Sőt! Ezekben az években már megmutatkoztak a közeledő gazdasági világválság jelei is, amelynek megakadályozása minden imperialista ország egyik legfőbb vágya volt. Ehhez olyan megoldásokban reménykedtek, amelyek objektíve még mélyrehatóbbá, még átfogóbbá tették az 1929-es év végén kirobbanó kapitalista gazdasági világválságot.

Az 1927-es évben még jobban kiéleződött a harc a piacokért, a nyersanyagforrásokért és a hozzájuk vezető utak feletti uralom biztosításáért.

Különösen elmélyültek és hevessé váltak az ellentmondások az *Egyesült Államok* és Anglia között. Az amerikai imperializmus szívós kitartással igyekezett Angliát a világpiacon háttérbe szorítani és Európában is gazdasági és politikai befolyását csökkenteni az amerikai behatolás fokozása érdekében.

Anglia helyzete igen nehéz volt. A nemzeti felszabadító mozgalom főleg angol gyarmatokon lángolt fel és ez a tény nagymértékben meggyengítette az angol gyarmati imperializmus stabilitását. Az angol kormánynak komoly problémákat okozott belső társadalmi nehézségeinek megoldása is, mindemellett erejének nagy részét lekötötte az a harc, amelyet Franciaországgal folytatott elsősorban európai és földközi-tengeri uralmának biztosítása céljából.

Franciaország minden eszközzel a versailles-i rendszer

fenntartására törekedett és elsősorban Németország megerősödésének kívánt gátat vetni. Itt szembe került nemcsak Anglia, de az Egyesült Államok külpolitikai tevékenységével is. Elsősorban azért, mert — különösen az amerikai imperializmus — határozottan Németország megsegítésére törekedett Egyrészt annak érdekében, hogy a német imperializmus fizetőképessé váljon, másrészt — és ebben támogatóra lelt Angliában —, hogy a németek gazdasági és katonai erejének fokozásával a világgazdasági válságot egy szovjetellenes intervencióval odázzák el. Ebben a tervben a faltörő kos szerepét a revansvágyó Németországnak szánták. Németország ilyen megsegítését kísérelték meg az ún. Young-terv elfogadásával, amely a német jóvátételi kötelezettségek összegét lényegesen csökkentette.

Németországban azonban az egyre erősödő revans-szervezetek mind határozottabban követelték a teljes revíziót, a német jóvátétel teljes elengedését. A hitlerista rohamosztagok szüntelenül provokációkat hajtottak végre a franciák által megszállt Rajna-vidéken és a lengyel határ mentén. Politikai hadjáratot indítottak Danzignak és Memelnek Németországhoz való visszacsatolásáért. A revansvágyó nácik nyílt követelőzéseit és terrorcselekményeit a hivatalos német politika igyekezett mérsékelni és fékezni —, de lényegében ezekkel a követelésekkel egyetértett, bár még nem tartotta időszerűnek a revíziós követelések nyílt hangoztatását és ezért ekkor Hindenburg és politikai törzskara a módszereket illetően próbált finomkodni.

Angliának a földközi-tengeri uralomért folytatott harcát továbbra is élénken támogatta *Olaszország* — amennyiben az a francia befolyás gyengítését célozta. Viszont az angolok is támogatták az olaszokat a földközi-tengeri és balkáni megerősödésben, abból a célból, hogy Olaszország és Franciaország közötti vitában végül is Anglia legyen a nyertes. Az angol „jóindulat" és közbenjárások eredményeképpen az olasz imperializmus nemzetközi helyzete szilárdabb lett. Sikerült megkötnie az olasz—abesszin barátsági, döntőbírósági és kereskedelmi szerződéseket — amelyek nemcsak politikai és gazdasági sikereket jelentettek számára, de előkészítették Abesszínia katonai megszállását is. Ugyancsak Anglia támogatásával sikerült a tangeri kérdésben Franciaország érdekei ellenére eredményeket elérnie. Viszont nem törődve az angol imperializmus nehezítésével és tiltakozásával, imperialista célkitűzéseinek határozott megvalósítására törekedett az arab Kelet országaiban és egymás után kötötte meg szerződéseit az arab országokkal — Anglia hátrányára.

Fokozódott a koncon való marakodás a Csendes-óceán térségeiben is Anglia, az Egyesült Államok és Japán között. Dacára az 1921/22-es washingtoni konferencia határozatainak — amely lényegében az amerikai uralmat kívánta biztosítani —, a militarista Japán következetes aknamunkája megakadályozta a konferencián túlsúlyba jutott amerikai érdekek teljes érvényesülését.

Az imperialista hatalmak érdekellentéteinek kiéleződése kifejezésre jutott a háborús veszély fokozódásában. Ezekben az években javában folytak a nemzetközi leszerelési konferencia előkészítésének munkálatai,[1] ugyanakkor hallatlan méreteket öltött a fegyverkezés minden kapitalista államban. Elsősorban azok az államok fokozták katonai erejüket, amelyek a versailles-i békehatározatokkal elégedetlenek voltak: így Németország, Olaszország és Japán.

A tárgyalt időszakban a nemzetközi helyzet tehát igen feszült volt és az a törekvés jellemezte, hogy az egyes imperialista hatalmak a közelgő válsággal kapcsolatos problémáikat a másik ország rovására oldja meg. Az imperialista államok közül a legnehezebb helyzetben Anglia volt. Az angol kormány minden erővel meg akarta akadályozni nemcsak a válság kitörését az országon belül, de az amerikai, a francia, az olasz és a német imperializmus előretörését is Anglia kárára. Nem véletlen tehát, hogy az ellentétek és nézeteltérések lecsillapítására egy újabb szovjetellenes intervenció megszervezését javasolta. Ehhez meg is tette az első lépést azzal, hogy megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Az imperialista hatalmak *elvileg* egyetértettek az angol elképzelésekkel, annál is inkább, mivel a Szovjetunióban a kommunista párt lenini terve alapján megindult az iparosítás programjának a valóra váltása. Tisztán látták, hogy az ország iparosítása — ezen belül elsősorban a nehézipar fejlesztése — a Szovjetunió védelmi képességének megerősödését fogja eredményezni, mégsem tartották időszerűnek egy újabb fegyveres intervenció megindítását a szovjethatalom ellen.

Az angol imperializmus nyílt, agresszív diplomáciai támadását — az angol katonai körök nagy csalódására — egyetlen állam sem támogatta, éspedig elsősorban *gazdasági meggondolásokból.* Ugyanis a Szovjetunióval folytatott kereskedelemre

[1] Sőt az amerikai—francia kezdeményezésre megkötött Kellog—Briand-paktum (1928. augusztus 27.), a „béke" egyezménye is erre az időszakra esett. A paktum kimondta, hogy a „háború nem eszköze a nemzetközi politikának", tehát a viszályokat *nem* fegyveres erőszak útján kell megoldani.
Ezt a paktumot 44 állam, köztük Magyarország is aláírta. Közben támadó tervek sokasága született a Szovjetunió és egymás ellen.

egyetlen kapitalista állam sem fizetett rá. Márpedig ilyen tény a túltermelési válság küszöbén elsőrangú fontosságú. De meggondolásra késztette a Szovjetunióval diplomáciai kapcsolatban levő államokat az is, hogy egy újabb „keresztes hadjárat" a békepolitikát folytató Szovjetunió ellen ismét kiváltaná saját országaikon belül a tömegek heves tiltakozását, amire viszont politikai hatalmuk stabilitása szempontjából egyáltalán nem volt szükségük.

Anglia tehát intervenciós törekvéseiben egyelőre magára maradt és kénytelen volt kiegyezni a kapitalista országoknak a Szovjetunió gazdasági elszigetelésére irányuló politikájával, azzal, hogy nem adtak kölcsönt, hitelt a szovjet államnak és akadályozták külkereskedelmének kétoldalú kiszélesítését. Az angol tőkések nyomására Anglia kormánya 1929-ben kénytelen volt ismét felvenni a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, miután a kereskedelmi viszonyok megszakítása következtében az egész angol külkereskedelem súlyos károkat szenvedett. Így a szovjetellenes imperialista egységfront megteremtése *még a világgazdasági válság küszöbén sem sikerült.* A Szovjetunió harca a békéért, a két rendszer békés egymás mellett éléséért erősebbnek és hathatósabbnak bizonyult az ellentéteket és belső nehézségeket fegyveres intervenció útján megoldani szándékozó imperialista törekvésekkel szemben.

A *Horthy-kormányzat* a nemzetközi helyzet feszültségét, a háborús készülődések fokozódását nagy örömmel üdvözölte. Megelégedéssel vette tudomásul a revíziót követelő államok határozott megerősödését és előretörését.

Az olasz—magyar szerződés megkötésével és a katonai, valamint a pénzügyi ellenőrzés megszűntével kialakult kedvezőbb nemzetközi feltételek és a nemzetközi helyzet alakulása az 1927—1929-es években a horthysta vezetés értékelése szerint elérhető közelségbe hozták a magyar uralkodó osztályok revíziós vágyainak megvalósulását is. De reálisnak látták e vágyak elérését *belpolitikai* szempontokból is.

Az 1927/29-es évek a magyarországi stabilizáció második szakaszát jelentik. Ha a stabilizáció első időszaka a kalandor politika bizonyos fokú erősödéséhez vezetett, a második időszakra ez még fokozottabban vonatkozik.

A külföldi tőke támogatásával az ellenforradalmi rendszer pénzügyi és gazdasági helyzete megszilárdult. Ez kihatott a politikai konszolidációra is. Úgy látszott, hogy a Horthy-rendszer valóban megerősödött gazdaságilag és politikailag egyaránt. Ebben a meggyőződésben éltek a magyar uralkodó osztályok is, de ez a nagy-bizakodás számos negatívummal volt terhes.

Az ország pénzügyi és gazdasági szanálása a vagyonos osztályok érdekeinek megfelelően történt. Ennek következtében a dolgozó tömegeknek még nagyobb terheket kellett elviselnie. Eltörölték az örökösödési adót és csökkentették a földbirtok adóját, — de nőtt a fogyasztási és a forgalmi adó, az egyházi-, a földadó, a közszükségleti cikkek ára emelkedett, megduplázódtak a házbérek stb.[2] Mindez a kisembereket sújtotta és a tömegek elnyomorodását fokozta, állandó és magas létszámú munkanélküliséget eredményezett. Magyarország agráripari ország volt, amíg 1920/21-ben a nemzeti jövedelem 41,8%-át a mezőgazdaság, 29,8%-át az ipar adta, addig 1928/29-ben ez az arány a következőképpen alakult: a mezőgazdaság adta a nemzeti jövedelem 39,5%-át, az ipar pedig a 32,4%-át.[3] A kölcsönök nagy részét, közel egyharmadát, a földbirtok támogatására, luxuspaloták és kaszárnyák, börtönök építésére fordították és csak igen kis hányadát fektették be az iparba — itt is elsősorban a könnyűiparba. Bár egész Európában a forradalom apálya volt, a dolgozó tömegek elkeseredése és nyomora olyan nagy méreteket öltött, hogy a különböző országokban egymás után robbantak ki a sztrájkok és a tüntetések. Ez az elkeseredettség fokozott mértékben tört fel az ellenforradalmi Magyarország munkásaiból és nincstelen parasztjaiból. 1928-ban 31, 1929-ben pedig 63 sztrájk zajlott le Magyarországon, elsősorban a vasasok, bányászok, építőmunkások és kubikosok részvételével. A sztrájkhullám komoly aggodalmat keltett a magyar burzsoáziában és földbirtokos osztályban.

A revíziós politikára való nyílt rátérésnek így nemcsak a nemzetközi és belpolitikai feltételeit látták biztosítottnak, hanem *belpolitikailag szükségesnek* is tartották azt. Ezek lényegében a kiváltó okai annak az úgynevezett „aktív külpolitikának", amelyet Bethlen István miniszterelnök meghirdetett és 1928 márciusában Debrecenben „új kormányprogramként" elfogadtatott. Az új kormányprogram nyíltan felvetette a revízió megvalósításának szükségességét, a gazdasági nehézségek megoldása érdekében (mivel a Horthy-rendszer a maga módján — úgyszintén „területszerzéssel" szerette volna a gazdasági válságot elkerülni). Bethlen hangsúlyozta, hogy Magyarország felszabadulása a különböző ellenőrzések és egyéb kötelezettségek alól és az olasz barátság elnyerése lehetővé tette, hogy „aktív

[2] Az állami bevételeknek több mint 28 százalékát az adók tették ki 1928/29-ben.

[3] Berend Iván—Ránki György: Magyarország ipari színvonala az európai összehasonlítás tükrében a második világháború előtt. Közgazdasági Szemle, 1961. 1. szám, 63. oldal.

külpolitikát" folytassanak. Az „aktív" jelző természetesen más jelleget takart, mint ahogy azt első hallásra gondolnánk. Lényegében minden állam *aktív* politikát folytat úgy befelé, mint kifelé, más államokhoz való viszonyában, hiszen *érvényesíteni kívánja a gazdaságilag uralkodó osztályok akaratát és ehhez a diplomácia minden eszközét igénybe is veszi.* Bethlen az „aktivitást" nemcsak az ellenforradalmi rendszer nemzetközi kapcsolatainak megélénkülésére értette és nem is elsősorban erre. *Az „aktív külpolitika" a Horthy-rendszer külpolitikájának agresszív, támadó oldalát domborította ki.* A Horthy által 1919 végén meghirdetett külpolitikai program továbbra is érvényben maradt. Csakhogy a fő külpolitikai koncepció: *a revízió megvalósítása* az 1921—1927-es években a külpolitikai elszigeteltség és más objektív körülmények kényszerítő hatására *a kivárás, a réskeresés, a hatékonyabb tevékenység feltételeit biztosító taktikát* és manőverezést tette szükségessé. Az új helyzetben pedig ugyanezen külpolitikai stratégia érdekében a *támadó taktika* került előtérbe.

Bár a külpolitikai orientáció irányát és módszereit illetően voltak eltérések és viták a magyar reakció különböző csoportjai között, a *fő kérdésekben:* az ellenforradalmi rendszer megvédésében, a munkásmozgalom letörésében, a szovjetellenességben, a kommunista gyűlöletben, a terjeszkedési törekvésekben tökéletesen egyetértettek és támogatták az e kérdésekre alapozott új kormányprogram sikeres valóraváltását.

Az „aktív külpolitika" lényege tehát az agresszív, revíziós célok nyílt meghirdetése volt. Ennek következtében széleskörű, az egész országra és a külföldre is kiterjedő revíziós propagandamunka bontakozott ki, fokozódott a háborús készülődés, kidolgozták a Horthy-hadsereg fejlesztésének programját és a horthysta vezetők leplezetlenül beszéltek a revízió katonai eszközökkel történő végrehajtásának szükségességéről.

Horthy-Magyarország agresszív magatartásának visszhangja a kisantant államokban és Lengyelországban

Magyarország fokozott háborús tevékenységének megélénkülésére a kisantant államok fokozott katonai intézkedések megtételével válaszoltak.

A kisantant államok belső helyzetére általában jellemző volt mindaz, ami a közép-európai kapitalista országokról elmondható. Itt is a kapitalizmus átmeneti és részleges stabilizá-

ciója ment végbe és megerősödött a kapitalizmus gazdasági, politikai rendszere. Ezekben az országokban — különösen Romániában — komoly gazdasági nehézségek voltak. A gazdasági és politikai bajokat súlyosbították azok a kibékíthetetlen ellentmondások is, amelyek minden soknemzetiségű kapitalista államot — a burzsoázia és a munkásosztály közötti alapvető ellentmondáson kívül — fokozott mértékben gyengítenek. Mivel a kormányok energiáját saját bajaik nagyon lekötötték és kimerítették, egyetlen kisantant állam sem kívánta mindezeket még külső nehézségekkel is tetézni. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a horthysta-vezetés szüntelenül a szomszéd államok agresszív, háborús fellépéséről szónokolt.

Valójában egyik kisantant ország sem táplált háborús szándékot Magyarország irányában, sőt ellenkezőleg, igyekezett ez utóbbit megnyerni[4] és akár a kisantantba be is vonni, hogy ezáltal *a kis államok szilárd tömbjét hozzák létre a Szovjetunió ellen.* Készek voltak a kisantant államok engedményeket tenni Horthyék javára, ha feltételeiket teljesítik. Ezek:

1. Magyarország csendesítse „Nagy-Magyarország" propagandáját és ne törekedjen a békeszerződés agresszív revíziójára.

2. Csökkentse a kisantant államokon belüli magyar nacionalista uszítást.

3. Szüntesse meg az ezeken az államokon belüli szeparatista mozgalmak nyílt erkölcsi és anyagi támogatását. (Pl.: Jugoszláviában a horvátokat, Csehszlovákiában a szlovák nacionalistákat támogatták nemcsak a magyar politikusok, hanem a különböző fasiszta pártok és a klérus is.)

Természetesen Horthyék ezeket a feltételeket egyáltalán nem kívánták teljesíteni, hiszen ez azt jelentette volna, hogy feladják eddigi külpolitikai koncepciójukat. Akárcsak az 1921—1927-es években, úgy most sem értették meg, hogy Magyarországnak gazdaságilag a legelőnyösebb a kisantanttal való megegyezés lett volna. Azért gazdaságilag, mert a kisantant országokkal való békés külpolitikai kapcsolatok a Horthy-rendszer külpolitikájának jellegén nem változtattak volna. Akár békés, akár háborús külpolitikát folytatnak Horthyék, az mindenképp *szovjet- és népellenes, imperialista jellegű* lett volna. Az antanthatalmak nem véletlenül törekedtek arra, hogy Horthy-Magyarországot és szomszédjait közelebb hozzák egymáshoz. Horthyék revíziós katonai készülődései *objektíve* bizonyos fokig nehezítették a kisantant felhasználását a szovjetellenes ter-

[4] Példa erre többek között az ún. optáns-perek, amely a romániai és szlovákiai magyar földbirtokosok kártalanításával foglalkoztak.

vek érdekében. A már 1918-ban eltervezett ún. *egészségügyi övezet* megszervezése a Szovjetunió körül ily módon lényegében még a húszas évek végén sem ért el az imperialisták számára megnyugtató eredményeket — nem utolsó sorban a magyar ellenforadalmi rendszer revíziós, támadó jellegű külpolitikája következtében.

Ilyen körülmények között a kisantant államok arra törekedtek, hogy elsősorban katonailag biztosítsák magukat Magyarországgal szemben. Ez a célkitűzés természetesen nem volt újkeletű, hiszen maga a kisantant is, mint államok szövetsége elsősorban a magyar katonai tervezgetések és revíziós törekvések megakadályozása céljából jött létre a húszas évek elején. Annakidején a kisantant államok egyezményei három különálló megállapodásból álltak: a csehszlovák—román, a román—jugoszláv és a jugoszláv—csehszlovák egyezményekből. Mindhárom politikai és titkos katonai részből állt, amelyekben szabályozták a szerződő felek magatartását Magyarországnak bármely fél ellen irányuló provokatív támadása esetére. A román—jugoszláv szerződésnek Bulgária ellen irányuló éle is volt. A kötelezettségeket azonban csak általános érvényű kifejezések rögzítették, a fegyveres erőkre vonatkozó adatok eltérőek és igen bizonytalanok voltak.[5]

Ezeket a szerződéseket 1924 folyamán meghosszabbították, illetve felújították és bővítették, amennyiben megállapodtak abban, hogy csehszlovák és jugoszláv részről milyen intézkedéseket foganatosítanak abban az esetben, ha a *Szovjetunió* megtámadná Romániát.

Anglia fokozott előretörése Közép-Európában és Olaszország terjeszkedést célzó Balkán-politikája azonban már a húszas évek közepén bomlást idézett elő a kisantant táborában. Franciaország — a kisantant kezdeményezője — háttérbe szorult, befolyása csökkent. Legveszélyesebb ellenfele az Anglia által támogatott olasz fasizmus volt. Az olasz—jugoszláv, az olasz—csehszlovák barátsági szerződések nemcsak a franciák vezetőszerepét gyengítették a kisantant államokban, hanem gyengültek azok a szálak is, amelyek a kisantant országokat *egymáshoz* fűzték. A nemzetközi politikában a kisantant, mint *politikai tényező* nem játszott szerepet, de még részletkérdésben sem tudtak egységesen fellépni. Példa erre a magyar frankhamisítás esete. Akárcsak az 1921-es Sokol-hamisítás, úgy a frankhamisítás is azt a célt szolgálta, hogy anyagilag fedezze Horthyék uszító és bomlasztó propagandáját a szomszédos ál-

[5] H. L. VKF. 1927. 70. doboz. 1222/Bizalmas.

lamokban. Ez minden kisantant tagállam előtt világos volt. Ennek ellenére a frankhamisítás leleplezésekor a csehszlovákoknak mégsem sikerült társaikat egységes állásfoglalásra bírni Magyarország ellen. Sőt, éppen ebben az időben kezdeményezte a tárgyalásokat Jugoszlávia a magyar kormánnyal, Románia pedig határozott passzivitást tanúsított.

1926-ban a kisantant államok külön útjaik következtében még inkább eltávolodtak egymástól. A románok a lengyelekkel kerestek megegyezést a Szovjetunió ellen és megújították az 1921 márciusában kötött szerződést. Ugyanakkor megkötötték a garanciális szerződést Franciaországgal (1926. június 10.) és Olaszországgal is (1925. szeptember 16.). Románia kétszínű játékot űzött azáltal, hogy a franciák mellett az olaszokat is igyekezett megnyerni annak érdekében, hogy szentesítsék Besszarábia erőszakos román megszállását és garantálják a meglévő román—szovjet határ sérthetetlenségét.[6]

Bár a különböző szerződések *a kisantant egysége* megerősödésének látszatát keltették, valójában arra mutattak, hogy mindegyik tagállam a maga érdekeinek biztosítására szerette volna felhasználni a kisantantot és az azt támogató imperialista nagyhatalmak jóindulatát és segítségét.

Közös nevezőre ezek a kisantant államok, főleg Magyarországgal szemben tudtak úgy-ahogy jutni, 1927 után, miután az állandó katonai ellenőrzés megszüntetése Magyarország felett és a magyar külpolitika támadó taktikájának előtérbe kerülése háborús veszélyt jelentett számunkra.

A különféle kisantant-szerződések tartalmát 1927 elején pontosították. Így az egyezmények a következő háborús esetekre szóltak:[7]

A *csehszlovák—jugoszláv* katonai szerződés:

1. Ha Magyarország megtámadja Jugoszláviát vagy Csehszlovákiát,

2. Ha Olaszország megtámadja Jugoszláviát.

A *csehszlovák—román* katonai szerződés:

1. Ha Magyarország megtámadja Csehszlovákiát vagy Romániát,

2. Ha valamely más állam megtámadja Csehszlovákiát vagy Romániát.

[6] A Szovjetunió kormánya ez ügyben tiltakozó jegyzéket adott át úgy a francia, mint az olasz kormánynak, kifejezve benne tiltakozását, valamint azt, hogy Románia támogatását Besszarábia annektálásában barátságtalan cselekedetnek minősíti francia és olasz részről a Szovjetunió ellen. (1926. október 2.)

[7] H. L. VKF. 1927. 70. doboz. 1222/Bizalmas.

A *román—jugoszláv* katonai megegyezés 8 különböző hadiesettel foglalkozott:

1. Ha Magyarország egymagában támadná meg Romániát,

2. Ha Magyarország egyedül támadná meg Romániát, de időközben szövetséget kötne Bulgáriával vagy a Szovjetunióval,

3. Ha Magyarország egymagában támadná meg Jugoszláviát,

4. Ha Magyarország Bulgáriával szövetségben támadná meg Jugoszláviát.

5. Ha a Szovjetunió egymagában támadná meg Romániát,

6. Ha a Szovjetunió Magyarországgal és Bulgáriával együtt támadná meg Romániát,

7—8. Ha Bulgária megtámadná Romániát vagy Jugoszláviát.

Az 1927-es megállapodások tehát főleg Magyarország ellen, részben pedig Bulgária és a Szovjetunió ellen irányultak és konkrétan Magyarország ellen az alábbi kötelezettségeket tartalmazták:

A) *Ha Magyarország szövetségesek nélkül támadná meg a kisantant államok egyikét.*

1. Ha Csehszlovákiát támadná meg, akkor érvénybe lépnek: a csehszlovák—román és a csehszlovák—jugoszláv katonai megállapodások. Ezek szerint:

Csehszlovákia erőit (6 gyalog-, 1 lovashadosztályt) a Garam és Kassa közötti területen összpontosítja, erőinek zöme és a román csapatok magyar területen a Duna—Tisza közén működnek. Budapest megtámadására ebből 2 gyaloghadosztályt és 1 lovasdandárt vetnek be.

Románia hadat üzen Magyarországnak és a csehszlovák hadsereg támogatására 9 gyaloghadosztályt és 1 lovashadosztályt mozgósít és megtámadja a magyar haderőt. Hadműveleti területe: Nagyszalonta—Nagykároly—Szolnok—Tokaj térsége.

Jugoszlávia 3 gyalog- és 1 lovashadosztállyal délről indít támadást Magyarország ellen. A cseh—jugoszláv együttműködésnél számításba vették Magyarország nyugati határai menti helységek elfoglalását és ezáltal Magyarország teljes körülzárásának a lehetőségét is.

2. Ha *Romániát* támadná meg, akkor érvénybe lépnek: a román—csehszlovák és a román—jugoszláv katonai megállapodások. Eszerint:

Románia haderejét kidolgozott hadműveleti tervei szerint veti be.

Csehszlovákia hadat üzen Magyarországnak és a román hadsereg támogatására 6 gyaloghadosztályt és 2 lovasdandárt mozgósít, ezeket a Losonc—Kassa közötti területen összpontosítja és a Duna—Tisza közén támadást indít a magyar erők ellen.

Jugoszlávia 3 gyalog- és 1 lovashadosztályt mozgósít, biztosítja a Duna—Tisza közötti déli határsávot.

Románia megtámadása esetén érvénybe lép az 1926. augusztus 26-i *francia—román* katonai egyezmény is, melynek értelmében Franciaország hadat üzen Magyarországnak és Románia rendelkezésére bocsátana 9 európai francia gyaloghadosztályt.

3. Ha *Jugoszláviát* támadná meg, akkor az érvénybe lépő jugoszláv—román és jugoszláv—csehszlovák katonai egyezmények alapján.

Jugoszlávia összerőit beveti Magyarország ellen, kivéve bizonyos katonai egységeket, amelyek Jugoszláviát Olaszországgal szemben biztosítanák;

Románia 6 gyalog- és 1 lovashadosztályt mozgósít. Figyeli és biztosítja a Fehér-Körös—Maros közötti határszakaszt;

Csehszlovákia 6 gyaloghadosztályt és 1 lovashadosztályt mozgósít, hadat üzen Magyarországnak és támadást indít 2 gyalog- és 1 lovasdandárral Budapest ellen.[8]

B) *Ha Magyarország szövetségessel támadná meg valamelyik kisantant országot,* pl. a Szovjetunióval vagy Bulgáriával, akkor Csehszlovákia esetében az egyezményben vállalt kötelezettségek ugyanazok. Románia esetében is, csupán abban az esetben, ha a Szovjetunió is támogatná Magyarországot, akkor a jugoszláv hadsereg $^1/_3$ részét Magyarországon veti be. Jugoszlávia esetében Románia teljes fegyveres erejével támogatja Jugoszláviát, csupán 9 gyalog- és 1 lovashadosztályt használ fel a szovjet—román határ biztosítására, egyébként a már ismertetett kötelezettségek lépnek érvénybe.

Már ezen az értekezleten felvetődött a közös főparancsnokság kérdése és elvi megállapodás is jött létre, hogy *közös hadműveletek esetén* Ausztria elleni háborúban csehszlovák, Magyarország ellen román, Bulgária ellen pedig jugoszláv vezetést valósítanak meg.

[8] A Csehszlovák hadsereg szervezetében 1 hadosztály 2 dandárból állt.

A román—jugoszláv katonai megállapodás 1928 elején módosult, mivel Jugoszlávia számolt egy esetleges olasz támadással is. Ezért ha Jugoszlávia Olaszország irányában fokozott erőkifejtésre kényszerülne, Magyarország Jugoszlávia elleni támadása esetén Románia azonnal hadat üzenne Magyarországnak és Bulgáriának is. Viszont, ha a Szovjetunió megtámadná Romániát, akkor Jugoszlávia a Szovjetuniónak üzenne hadat.[9]

Ezeket a titkos katonai megállapodásokat — amelyek lényegében tehát az 1921/22-es, illetve 1924-es szerződések kibővítései voltak — az 1929-es évben újra meg kellett hosszabbítani. Ennek érdekében 1929 áprilisában Bukarestben előkészítő tárgyalások kezdődtek.

Ezen a budapesti csehszlovák és jugoszláv katonai attasék a román nagyvezérkarral arról folytattak megbeszéléseket, hogy „a legközelebbi kisentente konferencián egy közös kisentente szerződés megkötését határozzák el, a megfelelő katonai szerződéseket is egy közös katonai egyezménnyé egyesítsék."[10]

A kisantant országok soron következő konferenciájukat május 20—22. között tartották meg Belgrádban. Ezen a fő téma a közös *politikai terv* megvitatása és elfogadása volt, ami azonban a fennálló ellentétek miatt nem járt sikerrel. Ezzel egy időben, május 18—24. között Bukarestben a három kisantant ország vezérkari főnökei[11] és a francia nagyvezérkar részéről Nollet tábornok, a francia Legfelsőbb Haditanács tagja megbeszéléseket folytattak a kisantant államok együttműködésének kérdéseiről.[12]

A tárgyaláson a következőkről volt szó:

1. A francia—román katonai szerződések megváltoztatásáról, illetve hozzáidomításukról a fennálló helyzethez. Nollet tábornok az értekezleten előterjesztette a francia nagyvezérkar kívánságait a szerződés megváltoztatását illetően. Azt javasolta, hogy ez a megváltoztatott szerződés *tisztán védelmi jellegű* legyen és kizárólag Oroszország és Németország ellen irányuljon, Magyarország ellen nem. Franciaország továbbra is támogatná Romániát hadianyaggal és műszaki segédszemélyzettel, de *megszünne a közvetlen francia csapatsegítség kötelezettsége.* Ehelyett közvetett úton támogatná Romániát, pl. egy orosz—román háború esetén oly módon, hogy Franciaország tetemes

9 H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 122.064/eln.
10 H. L. VKF. 1929. 83. doboz. 20.219/titkos.
11 Csehszlovák részről Sirovy tábornok vkf. és Chalupa Vladimir tábornok; jugoszláv részről Milovanovic tábornok vkf., Maric tábornok és Zivkovic vk. ezds.; francia részről még Pellegrini tábornok vettek részt.
H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 121.466.
12 H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 122.064/eln.

erőket összpontosítana Németország ellen, ezáltal Lengyelország (Románia szövetségese Oroszország ellen) mentesülne nyugati határainak fokozott mértékű biztosításától. Német—francia háború esetén viszont Románia Oroszországgal szemben pótolná a lengyel erőket, ezáltal lehetővé tenni, hogy Lengyelország (mint Franciaország németellenes szövetségese) minél több erőt alkalmazhasson Németország ellen.

Nollet javaslatát a román nagyvezérkar elfogadta.[13]

2. A megbeszélések fő témája a *kisantant katonai szerződéseinek egységesítése* volt, ezzel kapcsolatban tárgyaltak a közös főparancsnokság, a „közös kisantant-hadsereg" a közös hadműveleti tervek kérdéséről és egyéb idevonatkozó részproblémákról.

A katonai szerződések egységesítését az tette időszerűvé, hogy 1929 nyarán jártak le az eddigi többszörösen megújított megegyezések.

A közös katonai egyezmények létrehozását azonban hosszas vita után elvetették, ellenben sikerült megállapodniuk a fennálló szerződések módosítása terén számos olyan kérdésben, amelyek ténylegesen közelebb hozták egymáshoz az egyes kisantant államokat és egységesebbé, határozottabbá és főleg hatásosabbá tették volna a szerződő felek katonai fellépését az általuk feltételezett bármely háborús eset fennforgása esetén.

A módosítások elsősorban a Magyarország elleni erőkifejtés kiegyenlítésére vonatkoztak.[14]

Eddig Magyarországnak valamelyik kisantant állam elleni támadása esetén önműködően mindhárom kisantant-ország fegyveresen lépett volna fel. Az *erőkiméret,* melyet az egyes szerződőknek adott esetben *Magyarország ellen* alkalmaznia kellett volna, így oszlott meg:[15]

Csehszlovákia részéről minden esetben 6 gyalog- és 1 lovashadosztályt (ebből 2 gyaloghadosztályt és 1 lovasdandárt Budapest megtámadására).

Románia részéről, ha Csehszlovákia szövetségese, akkor 9 gyalog- és 1 lovashadosztályt, ha Jugoszlávia szövetségese, akkor a keleti határ biztosítására alkalmazott 9 gyalog- és 1 lovashadosztály kivételével az egész fegyveres erejét.

Jugoszlávia részéről minden esetben 3 gyaloghadosztályt és 1 lovasdandárt kellett a közös hadműveletekben rendelkezésre bocsátani.

Ebből kitűnik, hogy az egyes szerződő felek kötelezettségei

[13] H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 121.466/eln.
[14] H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 122.698.
[15] H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 123.124/eln.

egymáshoz viszonyítva lényeges eltéréseket mutattak. A legsúlyosabban Románia volt megterhelve, ehhez járult még az is, hogy mindhárom állam közül éppen Románia volt a legfejletlenebb, gazdaságilag és katonailag a legelmaradottabb ország. Ugyanakkor a francia anyagi segítség realizálására sem volt sok reménye.

Eppen ezért a román nagyvezérkar azzal a kéréssel fordult szövetségeseihez, hogy hozzák összhangba a katonai kötelezettségeket. Ezt a tanácskozáson ténylegesen meg is valósították. Ennek következtében Magyarország támadó fellépése esetén mindhárom állam hadirendszerű erőinek valamivel több mint $^1/_3$-át alkalmazta volna.

Így: Csehszlovákia 8 gyaloghadosztályt, 2 hegyi dandárt és 2 lovasdandárt (összereje: 24 gyaloghadosztály, 2 hegyi dandár és 3 lovasdandár).

Románia 12 gyalog- és 1 lovashadosztályt (összereje: 34 gyalog- és $3^1/_2$ lovashadosztály).

Jugoszlávia 9 gyalog- és 1 lovashadosztályt (összereje: 27 gyalog- és 3 lovashadosztály).[16]

Azaz Magyarország ellen összesen 30 hadosztály és 3 lovashadosztály került volna mozgósításra, illetve bevetésre. A kisantant államok ilyen nagy erőösszpontosítási törekvése abból a feltevésből táplálkozott — mint ez a kisantant hírszerző szervek irataiból is kitűnik —, hogy Magyarország hadrafogható erejét 1929-ben 21 gyalog- és 2—3 lovashadosztályra becsülték. Ily módon erősen túlértékelték a Horthy-rendszer katonai erejét, amely egyébként soha nem állt arányban a magyar katonai vezetés imperialista, rabló terveivel.

A kisantant államok az erőegységesítés tárgyalása során megvitatták egy „közös kisantant-hadsereg" létrehozását indítványozó román javaslatot is. Ennek lényege az volt, hogy az egyes szerződő felek által rendelkezésre bocsátandó erőket egy közös hadseregbe tömörítenék, állandó hadrenddel és létszámmal. Így a fent ismertetett összerő minden esetben elegendő lenne arra, hogy Magyarországot a lehető legrövidebb idő alatt meghátrálásra kényszerítsék.

A résztvevő államok a „közös kisantant-hadsereg" létesítését nem támogatták, azzal azonban, hogy az erőelosztást kiegyenlítették és elfogadták, hogy — mivel Románia adja a legtöbb katonai erőt — *a Magyarország elleni hadműveleteket a román erők főparancsnoksága* vezesse,[17] lényegében megközelítették a román javaslat célját.

[16] H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 123.124/eln.
[17] H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 121.466/eln.

A kisantant májusi katonai konferenciáján megállapodtak abban is, hogy a megbeszélések során elfogadott módosítások alapján kidolgozzák az újabb titkos katonai egyezmény tervezetét, valamint abban is, hogy az augusztus 26-án végrehajtandó csehszlovák hadgyakorlaton mindhárom állam vezérkari főnökei részt vesznek.

Az 1929. szeptember 1-én aláírt titkos kisantant katonai szerződések a fenti megállapodásokat tartalmazták.

A kisantant államok 1929. évi tárgyalásainak eredményességét értékelve a következőkre derül fény:

Franciaország külpolitikai tevékenysége ismét felélénkült. Eszközként Közép-Európában továbbra is a kisantantot akarta felhasználni, mégpedig úgy, hogy *egyrészt* közeledést eszközöljön a kisantant-államok és *Lengyelország* között, *másrészt csökkentse* a francia kötelezettségeket a kisantant államok irányában. A kisantant-konferencia igen alkalmas volt a francia diplomácia számára, hogy a francia és a román katonai vezetés eszmecserét folytathasson jelentős katonapolitikai kérdésekről. A franciáknak sikerült is elérniök, hogy a közvetlen katonai beavatkozás kötelezettségét elejtsék. De, hogy továbbra is biztosítsák Románia függőségét, hangsúlyozták a hadianyagszállítások kötelezettségét. Sikerült azt is elérnie a francia katonai vezetésnek, hogy a francia—román katonai szerződésben rögzítsék a szerződő felek magatartását egy esetleges német—francia vagy lengyel—román—orosz háború esetére.

Az a tény, hogy Franciaország Magyarország ellen nem kívánt közvetlen katonai erővel közbelépni, korántsem jelentett Magyarországgal szemben francia „hangulatváltozást". Egyszerűen arról volt szó, hogy a franciák nem kívánták a román—magyar viszonyt élezni, mivel politikájuk érvényesítése a lengyel—román közeledést tette kívánatossá Németország és a Szovjetunió elleni esetleges fellépés érdekében.

A kisantant-államok közötti politikai ellentétek ellenére a magyar agresszív külpolitika felélénkülésének ellensúlyozása érdekében *katonailag határozottan közeledtek egymáshoz.* Az erők ésszerűbb elosztása, a közös hadműveleti tervek konkrétizálása — még ha ez nem is szerződésileg, csupán vezérkarok közötti megállapodás formájában is történt — kétségtelenül jelentős előrelépést jelentettek egy esetleges háborús konfliktus esetén követendő egységesebb kisantant magatartáshoz.

Az erők azonban nemcsak mennyiségileg, (a Horthy-hadsereg létszáma 1927-ben 22 000, 1930. október 1-én pedig 42 000 fő volt), hanem elsősorban *minőségileg* is lényegesen felülmúlták Magyarország haderejét. Különösen Csehszlovákia katonai

ereje felelt meg a korszerű háború követelményeinek.[18] Hadserege úgy felszerelés, mint fegyverzet tekintetében jól ellátott volt. A korszerű fegyvernemek közül pedig elsősorban légiereje volt jelentős, de komoly lépéseket tettek főleg a nehéztüzérség és a páncélos fegyvernem fejlesztése terén is. Hasonló — bár minőségileg gyengébb — szinten állt Jugoszlávia is.[19] 1924 óta ez az ország is erőteljesen fejlesztette légierejét, meglehetősen erős dunai hajórajjal rendelkezett és a komoly gazdasági nehézségek ellenére is a jugoszláv hadsereg általános technikai felkészültsége és ellátottsága jóval magasabb színvonalú volt, mint a Horthy-hadseregé. A román haderő nagy létszáma (1928-ban kb. 180 000 fő) ellenére nem képviselt komoly katonai értéket,[20] ha ezt — mondjuk — Jugoszláviához viszonyítjuk. A hadianyaggyártás terén alapjában külföldi támogatásra szorult. Többek között ez a tény is kényszerítette Romániát arra, hogy Franciaországon kívül olasz, sőt német[21] gazdasági kapcsolatokat is kiépítsen — ami természetesen sem Csehszlovákia, sem Lengyelország, sem Franciaország külpolitikai irányvonalával nem egyezett meg.

Összegezve a kisantant-országok katonai lehetőségeit, teljesen indokoltnak látszana a Horthy-kormányzat nyugtalansága, ha a kisantant *támadólag* lépett volna fel Magyarországgal szemben. Horthyék természetesen mindenképpen *ilyen jelleget* szerettek volna adni a kisantant-megállapodásoknak. E célból egyáltalán nem titkolták, sőt *eltúlozták* azoknak katonai veszélyességét. Az összes elérhető nemzetközi fórumon rémítő szavakkal ecsetelték azt a veszélyt, amely egész Európát fenyegeti a kisantant személyében. „A kisantant államok háborúra készülnek... hiába minden Kellog-paktum, Locarno szelleme nem bír teret hódítani... Nem Magyarország, hanem a kisantant veszélyezteti a békét."[22]

„A kisantantnak az a célja — hangoztatták —, hogy magatartásával felingerelje a semleges Magyarországot, hogyha ez utóbbi végül is jogos önvédelemből katonailag lépne fel — eltiporják."[23]

Ez az érvelés Horthyéknak arra volt jó, hogy indokolják a saját és a nemzetközi közvélemény előtt a háborús készülődés, a katonai megerősödésre tett intézkedések létjogosultságát. A

18 H. L. VKF. 1928. 76. doboz. Csehszlovákiáról jelentés.
19 H. L. VKF. 1928. 76. doboz. 23.693/titkos.
20 H. L. VKF. 1928. 76. doboz. Jelentés Romániáról.
21 1928-ban Románia gyorskölcsönt kapott Németországtól. A két ország közötti közeledést szolgálta Seeckt német tábornok erdélyi látogatása is.
22 Magyar Külpolitika, 1929. szeptember 21—28. számok.
23 Uo.

tények meghamisításával a kisantant-országok katonai előkészületeinek okát nem a magyar agresszív külpolitikában, hanem Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia magyarellenes háborús törekvéseiben határozták meg.

Ezen államokkal szembeni ellenséges hangulatkeltés azzal a következménnyel járt, hogy még jobban kiéleződött a helyzet Horthy-Magyarország és szomszédai között és még nyilvánvalóbb lett az „aktív külpolitika" megvalósításához szükséges feltételek irreális volta.

Ehhez járul még az is, hogy ezekben az években Lengyelország határozottan közeledett a kisantant-államokhoz, tárgyalásokat folytatott velük, sőt több — bár nem nagy jelentőségű — megállapodás is jött létre.[24] A Horthy-kormányzatot ez igen érzékenyen érintette, hiszen Szlovákia visszaszerzéséhez elsősorban Lengyelország barátságos magatartására, sőt közreműködésére számítottak. Újból tért hódított a magyar diplomáciában a „lengyel—magyar határ" ábrándja (ez egyébként az egész korszak revíziós propagandájában hol erőteljesebb, hol gyengébb mértékben érvényesült). Ennek azonban szilárd alapja nem volt.

Lengyelországban ez időszakban a francia befolyás továbbra is erős volt. Az 1921-ben megkötött lengyel—francia katonai egyezmény — amelynek éle Németország és a Szovjetunió ellen irányult — 1926-ban itt is módosult, akárcsak a román—francia megállapodás. A közvetlen francia katonai beavatkozás kötelezettségét a közvetett váltotta fel. Ez részint a német határon való francia csapatösszevonásokban, részint a lengyeleknek szállítandó hadianyag-támogatásban jutott volna kifejezésre.[25]

A lengyel diplomácia a kisantant államokhoz, elsősorban Csehszlovákiához, a lengyel határoknak Németországgal szembeni biztosítása érdekében,[26] és Romániához, a lengyel—orosz határok védelmében közeledett.[27] De közeledett tisztán gazdasági okokból is. E téren egyik fontos kérdés a közlekedés volt, ugyanis Lengyelországnak vasúti összeköttetése a világgal csak valamelyik kisantant-államon keresztül valósulhatott meg. Külső piac biztosítása viszont létérdeke volt a lengyel burzsoá

[24] Például: a cseh—lengyel fegyverzeti csere, vagy a cseh—lengyel, illetve román—lengyel tisztek vezénylése lengyel, román, illetve cseh vezérkari akadémiákra. H. L. VKF. 1927. 70. doboz. 1856/biz. Vagy a lengyel—román katonai tárgyalások egy esetleges orosz háborúra vonatkozóan.
H. L. VKF. 1928. 75. doboz. 17.967/biz.

[25] H. L. VKF. 82. doboz. 123.263/eln.

[26] A csehszlovákok hajlandók is voltak a lengyel határok sértetlenségének biztosítására, Danzig védelmére. H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 121.395.

[27] H. L. VKF. 1927. 70. doboz. 4852/biz.

és nagytőkés osztálynak. E célból folytak a tárgyalások az 1929-es év folyamán.[28]

A francia orientáció mellett — különösen Pilsudski 1926 májusában végrehajtott katonai puccsa után — határozott közeledés történt a lengyel politikai vezetés részéről Anglia felé. Ennek magyarázata abban van, hogy Lengyelországnak sürgős külföldi kölcsönökre volt szüksége. Ezt elsősorban az angol és az amerikai tőkésköröktől remélhette.[29] Sőt a húszas évek végén — éppen gazdasági okokból — a lengyel burzsoázia kénytelen volt közeledni a német imperializmushoz is, de természetesen mereven ragaszkodott a danzigi korridor, a párizsi békeszerződésekben megvont lengyel—német határok sérthetetlenségéhez.

A lengyel hivatalos politika Magyarország irányában tartózkodóan viselkedett. Ennek oka elsősorban a magyar kormány agresszív külpolitikája volt. Lengyelország a háborúból győztesen került ki. A békeszerződések számára előnyöket biztosítottak. Érthető tehát, hogy külpolitikája a békeszerződések sérthetetlenségének elvén alapult. A magyar revíziós törekvések pedig ezt az elvet sértették. A lengyel burzsoázia nem volt ugyan ellene a közös lengyel—magyar határ eszményének, de semmiképpen sem kívánta annak megvalósulását elősegíteni,[30] annál is inkább, mivel számára a csehszlovák szomszédság politikailag és gazdaságilag sokkal előnyösebb és hasznosabb volt. Viszont a lengyel vezetés szívesen látta volna Magyarország közeledését a kisantant államokhoz, mivel érdekei azt kívánták, hogy Közép-Európában valamiféle kapitalista egységfront jöjjön létre, amely adott esetben egységesen léphetett volna fel a német, illetve az olasz imperializmussal, vagy a Szovjetunióval szemben. Ennek érdekében a lengyel kormány javasolta a magyar kormánynak, hogy hozzanak létre egy lengyel—magyar—román „uniót" és felajánlotta „jó szolgálatait" Magyarország és Jugoszlávia között is.[31]

Horthyék viszont csakis a maguk érdekeit szerették volna érvényesíteni és a lengyel—magyar viszonyok javulását úgy képzelték el, hogy az eltántorítja majd Lengyelországot a kisantanttól és a franciákkal való szakítást eredményezi.[32] Ez a vágyuk azonban minden realitást nélkülözött.

A Horthy-rendszer külpolitikai felélénkülése és a revízió nyílt hangoztatása tehát úgy a kisantant-országok, mint Len-

[28] H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 123.413/eln.
[29] H. L. VKF. 1930. 87. doboz. 17.175/biz.
[30] H. L. VKF. 1928. 75. doboz. 17.967/biz.
[31] H. L. VKF. 1927. 70. doboz. 2503/biz.
[32] Uo.

gyelország uralkodó osztályaiban elítélő visszhangot váltott ki. A békés kapcsolatok megteremtésére irányuló cseh, lengyel, jugoszláv kezdeményezések ebben az időszakban ismét kudarcba fulladtak, mert a magyar burzsoá és földesúri osztályoknak „távlatokba tekintő külpolitikáján" minden reális kísérlet megbukott.

S mivel a szomszédos államok elleni kalandor tervek megvalósítását eddig is valamelyik külső hatalom támogatásával gondolták el, a Horthy-kormányzat fokozott erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy olyan államokkal, amelyekben reménykedtek, szorosabb kapcsolatokat építsen ki.

A Horthy-rendszer külpolitikai orientációja a húszas évek végén

A magyar uralkodó osztályok politikusai — élükön Bethlen Istvánnal — szerették hangoztatni politikájuk realitását. Politikájuk azt is tanúsítja, hogy osztályérdekeik érvényesítéséhez reálisan is láttak sok kérdésben. Így nagy vonalakban helyesen ismerték fel és értékelték a nemzetközi helyzetet, nem egy esetben feltárták az egyes hatalmak közötti ellentmondások lényegét. Alapvető céljuk ebben az volt, hogy minden olyan helyzetet azonnal kihasználhassanak, amely előbbre viheti a revíziós, agresszív külpolitika megvalósulásának ügyét. De reális volt ez a „reálpolitika" az ellenforradalmi rendszer belső helyzetének megítélésében is. A Bethlen-kormányzat tisztában volt azzal, hogy a Horthy-rendszernek nincs tömegbázisa. Ezért igen nagy gondot fordítottak az emberek tisztánlátásának elhomályosítására. Rendkívül következetesen dolgozták ki és alkalmazták a terror és a demagógia módszereinek széles skáláját a lakosság dolgozó rétegei megfélemlítésére, politikai és erkölcsi magatartásuk befolyásolására.

A bethleni „reálpolitika" külpolitikailag elsősorban azon államok helyzetének bizonyos mértékű reális mérlegelését jelentette, amelyektől támogatást reméltek.

Az „aktív külpolitika" érvényre juttatását a tárgyalt időszakban elsősorban Angliától és Olaszországtól várták, de figyelemmel kísértek minden más ország részéről történő megnyilvánulást is, amely valami haszonnal kecsegtethette a magyar reakciót.

„A mi programunk az, hogy megélhetési alapot kell először találnunk, akármilyen modus vivendit[33] a szomszédokkal

[33] „Modus vivendi" — „megélhetési mód", olyan feltételek, amelyek időlegesen lehetővé teszik két ellentétes oldal egymáshoz való békés viszonyát.

és egyformán barátságos viszonyt kell fenntartanunk a nagyhatalmakkal, mert mindegyik jóakaratára rá vagyunk szorulva."[34]

Ezért helytelenítették, ha valaki nyilvánosan állást foglalt valamely nagyhatalom ellen, vagy mellett. Például 1928 novemberében a kormánypárt egyik tagjának kijelentése heves szemrehányást váltott ki a magyar politikusokból. Azt mondta ugyanis: „Magyarországnak az ellenforradalmi berendezkedésű országokkal kell politikát csinálnia, tehát az olasz szövetséghez kell ragaszkodnia, ellenben nincs semmi várnivalója Franciaországtól, melytől a múltban is mindig csak üldözést szenvedtünk, melynek a trianoni szerencsétlenséget köszönhetjük."[35]

Az ilyen túl nyílt vallomás a húszas évek végén még nem volt időszerű, mivel a horthysta politikai vezetés ebben az időben csak úgy tudott szövetségesek után kutatni, ha hivatalosan egyik nagyhatalom mellett sem tart ki, ellenkezőleg, lehetőleg minden befolyásos állam barátságát keresi. Annál is inkább, mivel az államok csoportosulása a nemzetközi vonatkozásban még ebben az időben nem volt határozott. *Ez az oka annak — többek között —, hogy ezekben az években a magyar politikai életben a különböző orientációk hivei között sem tisztázódtak még a frontok, egy táborba tömörítette őket a közös cél: a külső revízió és a belső megerősödés biztosításának érdeke.*

A külpolitikai irányzatok különbözősége abból fakadt, hogy a magyar burzsoázia és földbirtokos osztály egyes csoportjait melyik imperialista hatalom ipari tőkés és bankár köreihez fűzte szorosabb kapcsolat. S mivel az angol és rajta keresztül az amerikai tőkebehatolás kezdettől fogva nagy jelentőségű volt Magyarország szempontjából — érthető, hogy az angol orientáció az egész rendszer időtartama alatt meglehetősen erős volt, azt csupán Hitler uralomrajutása Németországban és a magyar fasizmus németbarát szárnyának megerősödése tudta a harmincas évektől háttérbe szorítani. Éppen azért, mert a magyar agresszív körök felismerték, hogy az összes államok közül a hitleri Németország az a reális erő, amelynek támogatásával a revízió ténylegesen végrehajtható. Ez a reményük — ha nem is teljesen — meg is valósult.

Az angolokhoz való vonzódás az 1927/29-es években azonban még túlsúlyban volt, mert az angol imperializmus fő vezetője a szovjetellenes intervenciós terveknek. Ugyanakkor

[34] Magyar Külpolitika, 1928. december 1.
[35] Uo.

viszont — a revízió közvetlen lehetőségét tekintve — különösebb reményeket nem tápláltak az angolokkal szemben.

Ugyanis 1927-ben a magyar uralkodó osztályok revíziós körei nagy port vertek az ún. „Rothermere-akció" körül. Abban bíztak, hogy ez az angol multimilliomos képes lesz megnyerni az angol burzsoá közvélemény rokonszenvét a magyar revíziós törekvéseknek. A horthysta diplomácia azonban rövid idő alatt rájött, hogy „rossz lóra" tett. Rothermere vészkiáltásai a trianoni szerződések veszélyességéről senkit sem ijesztettek meg, viszont kiváltották a hivatalos angol politika heves rosszalását.

Ugyanis Rothermere nyíltan hangoztatta Horthy-Magyarország területi igényei kielégítésének fontosságát. A hivatalos angol politika azért vetette el Rothermere indítványát és revíziót igenlő véleményét, mert ennek támogatása azt jelentette volna, hogy elveszti a kisantant államok rokonszenvét és bizalmát. A közép-európai francia befolyás csökkentését célzó és egy szovjetellenes intervencióra készülő angol politika nyilvánvalóan nem vállalhatott közösséget Rothermerevel.

Ennek következtében a magyar politikusok kénytelenek voltak elismerni a „Rothermere-akció" kudarcát és azt is, hogy ezeket a revíziós törekvéseket nemhogy az angol burzsoá körök, de még az Angliában élő magyar arisztokraták sem támogatták. Az angliai magyar urak véleménye szerint az egész akció fölösleges és káros volt.

Rothermere „propagandájának Magyarországra nézve káros hatása abban rejlik, hogy felzavarta a kedélyeket, figyelmeztette a Kis Entente politikusait, de *pozitív* hatások kiváltására hiányzik minden politikai súlya és kezdeményezése"[36] állapították meg.

Így Horthyék az egész „akción" semmit sem nyertek és azonkívül, hogy sok pénzt belefektettek, még veszélyessé is válhatott volna számukra. Ugyanis a magyar revízió túlhajtott propagandája közelebb hozta egymáshoz a kisantant országokat és vezetett végül is katonai együttműködésük megszilárdulásához. Azonkívül igen féltek attól is, hogy az „akció kudarca a tömegek csalódottságát fogja kiváltani, ami érzékenyen érintette volna a rendszer belpolitikai helyzetét".[37]

A magyar reakciónak ily módon el kellett temetnie Rothermere lordhoz fűzött reményeit és a hivatalos angol politikai körök szájaíze szerint módosítani Anglia felé folytatott külpolitikájának taktikáját. Tisztában voltak azzal, hogy adott idő-

[36] H. L. VKF. 1928. 75. doboz. 15.117/biz.
[37] H. L. VKF. 1928. 75. doboz. 16.707/biz.

szakban Angliától gazdasági és pénzügyi támogatáson kívül mást nem remélhetnek. A francia—olasz ellentétek kiéleződése a Földközi-tengeren (Angliának Indiába vezető legrövidebb útja volt ez) és ezek egymástól való távoltartása és állandó ellensúlyozása, valamint az angol belpolitikai válság éleződése valóban annyira lekötötték az angol politikai és diplomáciai körök energiáját, hogy minden figyelmüket erre koncentrálták. Így helyesen állapították meg Horthyék, hogy „Angliától a közeljövőben aktív, kezdeményező külpolitikát nem várunk".[38] Mivel azonban az angol diplomácia Németország megnyerésének és megerősödésének fokozására is irányt vett, a magyar ellenforradalmi politikusok titokban bíztak abban, hogy Németországon keresztül esetleg a magyar fasizmus angol megsegítésére is sor fog kerülni.

Ezért az Angliához való viszony külső formáját ez időszakban a meghunyászkodó magatartás és a „szomorú sors" feletti kesergés adta meg. Tartalma viszont a *kivárás* volt. Kivárni azt az időt, amíg az angol uralkodó körök nagyobb rokonszenvet tanúsítanak Horthy-Magyarország iránt, kézzelfogható tényekkel bizonyítják be azt és akkor az angol imperializlizmus nagy nemzetközi súlyával nemcsak Franciaországot fogja megfékezni, nemcsak a kisantanttal szemben fogja megvédeni Magyarországot, hanem könnyebbé teszi Horthyék számára Lengyelország megnyerését is, mivel „Lengyelország megnyeréséhez angol behatás kell",[39] ami ellensúlyozni tudja a francia befolyás egyeduralmát.

Addig pedig meg kell elégedni az angolok pénzügyi „segítségével", azaz biztosítani az angol és rajta keresztül az amerikai tőke még nagyobb mérvű behatolását a magyar gazdasági életbe. Ezt az angol tőkések szívesen is fogadták és a külföldi tőke feltétel nélküli térhódítása még jobban megszilárdította a magyar tőkésgazdaság függőségét az imperialista nagyhatalmaktól — elsősorban Angliától.[40]

Sokkal aktívabb és hathatósabb támogatást vártak a magyar uralkodó osztályok a *fasiszta Olaszországtól*. Nem véletlenül. Hiszen az olasz—magyar szerződés megkötése az első nyílt szövetség volt a versaillesi rendszer megtorpedózása céljából. Az olaszoktól a magyar kormányzat konkrét politikai és katonai segítséget kívánt megszervezni. Az olasz vezető körök

38 Magyar Külpolitika, 1928. október 19.
39 H. L. VKF. 1927. 70. doboz. 2503/titkos.
40 Ezekben az években az ipari és kereskedelmi vállalatok részvényeinek több mint 22 százaléka volt közvetlenül a külföldi (főleg angol és amerikai) tőkések birtokában.

nem is zárkóztak el ezen kívánságok teljesítése elől. Közbenjárásukkal hozzájárultak például ahhoz, hogy 1928 őszén Sopron és környéke végül is visszakerült Magyarországhoz. Természetesen ez a gesztus nagy jelentőségű szenzációvá dagadt a magya revíziós politikában:

„Magyar szempontból igen nagy jelentőséggel bír az, hogy Olaszország nemcsak elismeri, hanem kifejezetten hangsúlyozza is a magyar kérdés és a magyar revíziós követelések önálló, független voltát és nagy történeti átütő erejét . . ."[41]

Az olasz imperializmus azonban nem véletlenül támogatta a magyar revíziós külpolitikát. *Olaszország támogatott minden olyan mozgalmat, amely a versaillesi rendszer meggyengítésére irányult.* Saját revíziós céljai érvényesítéséhez nagyon jól fel tudta használni a magyar revíziós mozgalmat is, elsősorban Franciaország közép-európai politikájának ellensúlyozására, másrészt a kisantant államok, ezen belül pedig főként Jugoszlávia sakkbantartására. Ezért járult hozzá Magyarország viszonylagos katonai megerősödéséhez is. És ezek a megokolások vezették az olasz imperialistákat ahhoz, hogy tárgyalásokat folytassanak Horthyékkal olyan haditechnikai anyagok szállítása tárgyában, amiket ez utóbbiak máshonnan beszerezni — legalább is egyelőre nem tudtak.[42]

Titkos fegyverszállítmányok indultak útnak hamis lengyel címkék alatt Olaszországból Magyarországra és ugyancsak e célból kapott a magyar katonai vezetés több katonai felszerelési és fegyverzeti anyagot (pl. könnyű harckocsit) az olasz hadiipartól. Bár az olasz külpolitika ebben az időszakban barátságos magatartást tanúsított Románia, Csehszlovákia, sőt Jugoszlávia irányában is, leghatározottabban Horthyékat támogatta, mégpedig azért, mert akkoriban még szorosabb kapcsolatok nem fűzték a revansista Németországhoz, sőt kifejezetten ellentétek voltak közöttük. Ahogy a német diplomácia nem nézte szívesen Horthyék olasz barátságát,[43] úgy az olasz fasizmus sem örült az esetleges német—magyar közeledésnek.[44] Sőt ennek megakadályozásán teljes erővel fáradozott.

Ez a közeledés pedig *ténylegesen megvolt.* A magyar reakció németbarát hiveinek fokozott felélénkülése következett be ezekben az években olyannyira, hogy maga Bethlen is szorosabb kapcsolatok kiépítését tervezte a weimari Németországgal. A magyar fasiszták azonban természetesen *nem* a weimari

[41] Szudy Elemér: Európa és a magyar kérdés. Budapest, 1933. 45. oldal.
[42] H. L. VKF. 1929. 85. doboz. 36.333.
[43] H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 123.786/eln.
[44] H. L. VKF. 1929. 79. doboz. 105.509/eln.

Németországtól, hanem az elkövetkezendő: nyíltan revansista, hitlerista Németországtól várták merész vágyaik beteljesedését. A német orientáció megerősödése ily módon a németországi hitlerista mozgalom megerősödésével és egyre gyorsabb előretörésével magyarázható. *Szorosabb együttműködés azonban még ebben az időben nem alakult ki a magyar és a német fasiszta csoportok között.* Annyi viszont már nyilvánvaló lett akkor is, hogy a német militarista körök Magyarországot a maguk számára kívánják megnyerni és biztosítani és egyáltalán nem szimpatizálnak a magyar uralkodó osztályoknak nemcsak az olaszokhoz, hanem a lengyelekhez[45] fűződő kapcsolataival és célkitűzéseivel sem.

Ily módon Magyarország külpolitikai orientációja az 1927—1929-es években gyakorlatilag Olaszországra és Angliára, potencionálisan pedig Németországra korlátozódott. Az egész külpolitikai tevékenységnek alapvető változásokat eredményező *politikai és katonai értéke* nem volt, és nem járt azzal az eredménnyel, ami Horthyék revíziós vágyai teljesítésének reményét egy lépéssel is közelebb hozta volna.

A magyar ellenforadalmi rendszer azonban mindezt nem látta akadálynak ahhoz, hogy határozottan megkezdje a hadsereg újjászervezését és így biztosítsa az agresszív tervek megvalósulásához szükséges fő eszköz: a fegyveres erő megerősítését.

A horthysta katonai vezetés hadseregfejlesztési tervei a tárgyalt időszakban

Az állandó katonai ellenőrzés megszűnésével és a rendszer gazdasági megerősödésével a horthysta katonai vezetés nagyobb lehetőségeket nyert hadseregfejlesztési tervei valóra váltásához. Hangsúlyozták: „ahhoz, hogy külpolitikai barátokat szerezzünk, elsősorban fontos, hogy megfelelő erőt is képviseljünk".[46]

Ha ez biztosítva van — úgy vélték —, a külföld is hamarabb támogatja majd Horthy-Magyarországot és határozottan számításba veszik a magyar haderőt is a Szovjetunió elleni intervenció megszervezésében is. Ez esetben viszont megvalósulhatnak a revíziós álmok is. A haderő külpolitikai jelentőségének hangsúlyozása mellett azonban igen fontosnak tartották az

[45] H. L. VKF. 1929. 82. doboz. 123.786/eln.
[46] H. L. VKF. 1931. 1999.

erős hadsereg megteremtését *belpolitikai* szempontokból is. „Szükség van rá az állami rend érdekében is ... a több generáción át a hadsereg fegyelméhez azokat nép nem nélkülözheti tartósan annak nevelő befolyását károsodás nélkül. Ezért szükségünk van az általános védkötelezettségre, s aki fegyveres szolgálatot teljesíteni nem képes, ezt a köz érdekében kifejtendő munkára kellene kötelezni.[47]

Azaz, az erőszakon felépülő rendszernek igen nagy szüksége volt a hadseregre, hogy fegyveres erővel is megfékezze a tömegeket a lelki terror alkalmazásával párhuzamosan. Ezt bizonyítja az is, hogy már 1919-től a hadseregen belüli kiképzési idő nagy részét a karhatalmi feladatok végrehajtásának besúlykolása töltötte ki. Különösen megnőtt a hadsereg karhatalmi szerepe a fokozódó sztrájkmozgalmak és éhségfelvonulások idején. Az agresszív külpolitikai célok elérése mellett elsősorban az államhatalom belső helyzetének megszilárdításához és védelméhez volt szüksége a Horthy-reakciónak a gyors ütemű hadseregfejlesztésre. Ez az oka annak, hogy az 1928/30-as években katonai célokat szolgáló komoly pénzügyi fedezetet nem a meglevő létszámú hadsereg korszerűsítésére, fegyverek vásárlására használták fel elsősorban, hanem a hadsereg személyi állományának nagyfokú növelésére. A fegyvertelen munkások és parasztok sztrájkjainak leveréséhez, a tömegekkel szembeni közelharchoz, nem volt égetően szükség a korszerű technikára, ehhez elegendő volt a szuronyok és a puskák számának megkétszerezése is.

Ezeknek a szempontoknak alapján dolgozta ki a Horthy-hadvezetés a hároméves hadseregfejlesztési programot. Ez a program az ún. „két hadsereg" elvén épült fel.

A békeszerződés katonai rendelkezéseinek értelmében a horthysta Magyarország csak toborzáson alapuló zsoldos-hadsereget tarthatott fenn. Ezt a magyar katonai vezetés 1927-ig, egyrészt gazdasági okokból, másrészt politikai okokból (a katonai ellenőrző bizottság Magyarországon tartózkodása miatt) kénytelen is volt betartani. A zsoldos hadsereg fenntartása azonban igen sokba került. (Pl. egy zsoldos katona zsoldja 10 napra 28 pengő volt, a sorozással behívott katonáé viszont csak 2 pengőt tett ki!) Ehhez járult még az is, hogy a toborzási rendszer (amely szerint 6—12 évre kellett vállalni a szolgálatot) nem adta meg minőségben azt az emberanyagot, amire a horthysta hadvezetésnek szüksége volt. Mindezeknek a kényszerítő körülményeknek hatására fogadta el az ellenforradalmi katonai vezetés a

47 Katonai Közlöny, 1925. 3—4. szám, 316. oldal.

20-as években a nyugati burzsoá katonai körökben vitatott *„kishadsereg"* elvét. Ez az elv abból indult ki, hogy a korszerű haditechnika lehetővé teszi az államapparátus számára egy kislétszámú, technikailag jól felszerelt hadsereg fenntartását a tömeghadsereg helyett. Ez nemcsak a hadseregfenntartás anyagi kiadásainak csökkentése szempontjából volt szimpatikus a nyugati katonai vezetésnek, hanem abból a szempontból is, hogy az ütőképes „kishadsereg" kiküszöbölné a széles néptömegek alkalmazását, azaz a dolgozó rétegek felfegyverzését is háborús konfliktus esetén, ezzel megakadályoznák a forradalmi mozgalmak létrejöttét a hátországban.

Horthyék a „kishadsereg" elvét átvették, de elsősorban a már említett kényszerítő körülmények miatt. A „kishadsereg" elve azonban a horthysta katonai vezetésben nem volt teljesen azonos a nyugati katonai teoretikusok elképzelésével. Horthyék az általuk hangoztatott „kishadsereget", a zsoldos hadsereg viszonylatában csupán *kerethadseregnek,* egy későbbi tömeghadsereg *kiképző keretének* fogták fel.

Mihelyt a kényszerítő körülmények megszűntek, azaz a gazdasági helyzet bizonyos fokú megerősödése lehetővé tette a hadikiadások növelését és eltávozott az országból a katonai ellenőrző bizottság — a horthysta katonai vezetés azonnal hozzálátott a tömeghadsereg kiépítéséhez. Az 1928-ban meginduló hadseregfejlesztés eredményeképpen megkezdődött a meglevő zsoldos hadsereg fokozott leépítése és a hadkötelezettségen alapuló tömeghadsereg megteremtése. Ehhez lényegében a tiszti létszám biztosítva is volt, mivel a békeszerződés katonai rendelkezéseit elsősorban a tiszti káderek átmentése és a hadianyag elrejtése céljából játszották ki éveken keresztül.

Az 1928-as hadseregfejlesztési program célja kettős volt. *Egyrészt:* emelni a Horthy-hadsereg létszámát, *másrészt* megteremteni a korszerű fegyvernemek minimumát és enyhíteni a meglevő fegyvernemek közötti aránytalanságot.[48]

A hadseregfejlesztési programtervezetet az 1927. december 20—23-án megtartott koronatanácsi üléseken vitatták meg és hoztak határozatot a program végrehajtásáról.

Elhatározták, hogy a honvédség és a fegyveres őrtesületek összlétszámát 62 563 főre emelik (ebből kb. 42 000 fő tartozik majd a hadsereg állományába). A létszámemelés egy részét egyelőre rejtetten kívánták végrehajtani, mégpedig a rendőrség és a csendőrség létszámának terhére. Így 1928. július 1-től 1930.

[48] H. L. VKF .1931. 1999.

július 1-ig a rendőrség átadott 2036 főt, a csendőrség pedig 3964 főt, azaz összesen 6000 főt.[49]

A létszámemelés zömét behívások útján biztosították. Az első behívásokat 1929-ben eszközölték, ekkor hívták az 1908, 1909-es korosztályokat.

A hadsereg átszervezése programjában a tüzérség, a műszaki csapatok, a híradó-, a páncéljármű-, a légi fegyvernemek a lovasság, a vasútépítő csapat, a testnevelés, a vámőrség és a folyamőrség fejlesztése szerepelt.

Ennek megoldása részint *ikrezéssel* (minden egység és alegység egy másik keretetét is magában rejtette), másrészt a meglevő alakulatok létszámának feltöltésével és a hadrendben eddig nem szereplő új alakulatok felállításával, rejtetten és nyíltan (pl. közlekedési ezredek) oldották meg a hadseregszervezés problémáját.[50]

A szervezési program végrehajtása három ütemben történt és minden ütemidőszak az adott év október 1-ével kezdődött meg. (*Első* ütem: 1928. október 1., *második* ütem: 1929. október 1. és *harmadik* ütem: 1930. október 1.)

A hadseregfejlesztés költségei számos más tárcát terheltek, így főként a belügyit, amely a hadseregszervezésre a három év alatt 31 354 729 pengőt adott.[51] De jócskán megnövekedett az állami költségvetésen belül a honvédelmi tárcának nyíltan biztosított összeg is.

Év	Rendes kiadásra	Rendkívüli kiadásokra		Összesen
		Átmeneti	Beruházásra	
1927/28[52]	115 113 543	35 040	—	115 148 583
1928/29[53]	131 001 010	35 040	1 800 000	132 836 050
1929/30[54]	148 747 000	—	2 000 000	150 747 000

[49] Uo.
[50] Uo.
[51] Uo.
[52] H. L. VKF. 1928. 73. doboz. 4072/biz.
[53] H. L. VKF. 1929. 78. doboz. 1071/biz.
[54] Uo.

Azaz a honvédelmi tárca a tárgyalt időszakban a hivatalos állami költségvetésből 398 731 633 pengőt kapott! Ebből csak az átszervezésre összesen 102 millió pengőt fordítottak.[55]

A nagy befektetés ellenére ezek az *ütemtervek anyagilag mégsem voltak sem megalapozva, sem fedezve.* A legsúlyosabb problémák egyike az *elhelyezés* volt. Viszonylag kevés és főleg rossz állapotban levő laktanyák a megnövekedett létszámú alakulatok[56] befogadására kevésnek bizonyultak. A nehézség áthidalását nagyszabású laktanyaépítkezéssel kívánták megoldani.[57] Erre elvben a Minisztertanács biztosította is a szükséges 64 millió pengőt.[58] Azért elvben, mert gyakorlatilag négy magyar banktól, vagy esetleg ezeken keresztül külföldi bankoktól akartak kölcsönt felvenni, ez azonban elég nagy akadályokba ütközött. Az elhelyezés költségeit egyelőre saját erőből — azaz a dolgozó nép terhére — az adókból kellett fedezni.

Az átszervezésnek különösen az első ütemét jellemezte az anyagi, pénzügyi megalapozatlanság. Ezt azzal próbálták igazolni, hogy az „átszervezés 1. üteme meglepetésszerűen jött".[59] Ez azonban nem felelt meg a valóságnak, mivel több hónap állott a horthysta katonai vezetés rendelkezésére az első ütem végrehajtásához.

A lényeg nem is a „meglepetésszerűségben" volt, hanem *abban, hogy nem gondoskodtak arról, hogy a tervek megvalósításához szükséges anyagi feltételek biztosítva legyenek.* Az ország anyagi helyzete nem bírta el a mennyiségileg megnövekedett hadsereg felszereléséhez szükséges beruházásokat. A burzsoázia és a földbirtokos osztályok viszont egyelőre nem kívántak nagyobb anyagi áldozatokat hozni a saját katonai céljaik érdekében. Így következett be, hogy az újonnan felállított alakulatoknál „az emberek *lehetetlen ruházatban* voltak. A nadrág csak a térdig ért, azon alul lábszártekercset viseltek a novemberi hidegben. Az egyik alakulatnál *motoros üteg* szerepelt. Itt egy nagy löveget kb. 25 tüzér húzott *kötélen* ... és egy újonnan felállított lovasszázadnál nem volt nyereg, ruházat, fehérnemű."[60]

Igen kevés volt a gépkocsi is, ami alapjában nehézkessé tette az egész hadsereget. A tervezett oldalkocsis motorkerékpárokban 100%-os hiány volt. Nagymérvű volt az anyaghiány külö-

55 H. L. VKF. 1929. 85. doboz. 136.875.
56 A hadseregben 100 százalékos létszámemelés volt a 2. ütemben.
57 Érdekes megjegyezni, hogy elsősorban a nagyobb mezőgazdasági és ipari vidékek központjaiban kívánták a laktanyai férőhelyeket bővíteni.
58 H. L. VKF. 1929. 85. doboz. 36.181.
59 Uo.
60 Uo.

nösen a tüzér és a műszaki alakulatoknál. A nehéztüzérségnek nem volt vontatója, kevés volt a löveganyaga és gyakori a lövegrobbanás (főleg a 10 cm-es 14/a M. tábori tarackok váltak harcképtelenné).[61]

A műszakiak sem gépekkel, sem hadianyaggal, sem robbantószerekkel nem rendelkeztek, de nem volt megfelelő szerelőruhájuk és elegendő sátorlapjuk sem.[62]

Általában az egész felfejlesztett hadsereg felszerelése igen hiányos és kezdetleges volt. A korszerű fegyvernemek lényegében csak papíron jöttek létre, mert a nehéztüzérségnek, páncélos- és légi fegyvernemnek stb. nevezett alakulatok korszerű haditechnikával nem voltak ellátva. Repülőgépek, harckocsik,[63] páncélelhárító fegyverek csak minimális mennyiségben voltak. A harckocsik ellen rendszeresített „gyalogsági ágyúk" korszerű páncélzat áttörésére teljesen alkalmatlanok voltak.

Nagy problémák voltak a *lőszerszükséglet* biztosítása körül is. Keserűen ismerték be — természetesen csak titkos és bizalmas jelentéseikben —, hogy a „háborúra való *jelenlegi felkészültségünk mellett* hadseregünk háborús értéke lőszer hiánya miatt, 0".[64]

A hadsereg felfejlesztése lőszerbiztosítás nélkül nem lehetséges — állapították meg helyesen — és arra törekedtek, hogy a szükséges lőszert biztosítsák valami úton-módon.

„Mivel pénzügyi helyzetünkből kifolyólag esetleg 15—20 év múlhat el, amíg jelenlegi fegyverzetálladékú hadseregünk konkrét lőszerszükségletének *csak felét* is biztosítani képesek vagyunk",[65] ezért a vezérkar 3. osztálya (anyagi, pénzügyi stb. kérdésekkel foglalkozó csoport) azt javasolta a vezérkari főnöknek, hogy ha kell, külföldi kölcsönök segítségével is fokozott mértékben biztosítsák a hadsereg lőszerellátását és legalább *egy hónap* szükséglete fedezve legyen.[66] A Horthy-hadseregben az egyik sürgető feladat ebben az időszakban az volt, hogy megfelelő minőségű és mennyiségű lőszer álljon a rendelkezésre és a sokfajta és különböző űrméretű fegyverek helyett lehetőleg kevesebb fajtájú, korszerű fegyvereket, lövegeket szerezzenek be. Helyesen állapították meg azt is, hogy a hadsereg hadrafoghatósága csak úgy érhető el — többek között —, ha a katonák megfelelő lőkiképzést is kaptak nemcsak elméletben, de a gya-

61 H. L. VKF. 1929. 80. doboz. 105.646.
62 H. L. VKF. 1929. 80. doboz. 105.857/eln.
63 Az Ansaldo-cégtől kapott kis harckocsik korszerűtlenek, gyengék voltak.
64 H. L. VKF. 1927. 71. doboz. 117.
65 Uo.
66 Uo.

korlatban is. Tehát fokozottabb mértékben biztosítani kell a kiképzéshez szükséges lőszermennyiséget is.

A hadseregfejlesztés „gigászi" programjához tehát a legalapvetőbb feltételek sem voltak meg.

Az kétségtelen, hogy az 1928/30-as években a Horthy-hadsereg mennyiségileg és bizonyos fokig minőségileg is más, nagyobb értékű volt, mint az azt megelőző időkben (1919—1927).

A hadseregfejlesztés három esztendeje alatt a horthysta katonai vezetés megtette az első lépéseket az általános védkötelezettségen alapuló kötelező katonai szolgálat bevezetéséhez, a „zsoldos" hadsereg teljes leépítéséhez.[67]

Az 1927 májusában 22 000 fős hadseregből 1930-ban 42 000 fős békehadrend alakult, amely annyiban volt fejlettebb az előzőnél, hogy jobb lett a gyalogság és a tüzérség egymáshoz való aránya és létrejöttek egyes új fegyvernemek keretei is. Számos, addig rejtett alakulat nyílttá vált. A gyalogság szervezésének korszerűsítésével pedig lényegében megalakultak a gyalogság modern tűzfegyverekkel rendelkező alakulatainak felállító keretei is esetleges mozgósítás esetére.[68] (Kocsizó géppuskás század, aknavető szakasz stb.)

A felfejlesztés azonban nem járt együtt az egyes fegyvernemek harcértékének növekedésével. Bár kétségtelen megnőtt a kiképzésben részesültek száma az ország fegyverfogható lakossága körében. 1928 őszétől a rendszeresített létszám, valamivel több mint egyharmadát öthavonként kiképzésre bevonult újoncok képezték.

A kiképzésben azonban továbbra is a szabályzatokhoz való merev ragaszkodás uralkodott. Bár határozott törekvés volt tapasztalható az irányban, hogy a kiképzést reális alapokon kell megszervezni és a gyakorlatok feltételezéseit ne az íróasztaloknál ülve gondolják ki, hanem azokat a valóságos helyzet adja, ez a törekvés nem tudott tért hódítani, megtört az osztrák elveken nevelkedett, a sémákat fétisizáló, vezető beosztású tisztek és tábornokok ellenállásán.

A Horthy-hadvezetés nem tudta a gyakorlatban megvalósítani és következetesen biztosítani azokat a követelményeket, amelyeket a korszerű harc állít a hadsereg elé. A csapatgyakorlatokat — hogy a szemlélők meg legyenek elégedve —, a résztvevő csapatok *előre betanulták*. A végrehajtás során nem használták ki a *meglepés* lehetőségeit, sem közelfelderítést,

[67] E problémával Tóth Sándor: „A Horthy-hadsereg szervezete" címmel írt tanulmánya foglalkozik részletesen. Hadtörténelmi Közlemények. 1958. 1—2. és 3—4. számai.

[68] Uo.

sem közelbiztosítást nem alkalmaztak, az akadályok *leküzdése* ismeretlen fogalom volt, hiszen még egy patakon való átkeléshez is az előző napon *szükséghidat* vertek![69] A menetgyakorlatok mentesek voltak minden harcszerűségtől, a csapatokat nem álcázták, az összeköttetés megszervezésére és fenntartására nem fordítottak gondot.

Ez a tarthatatlan állapot még súlyosabb következményekhez vezetett az átszervezés során. 1929-ben az eddigi kiképzés módszerét is meg kellett változtatni. Elsődleges feladattá vált, hogy az átszervezés során megbolygatott kötelékeket — főleg alosztályokat (vi. alegységeket. G. Á.) — megszilárdítsák és az új összetételű egységek vezetését megerősítsék.[70] A csapatok súlyos anyagi krízissel küzdöttek. Éppen ezért 1929-ben bemutató gyakorlatokat nem is tartottak, abból a *reális* megokolásból kiindulva, hogy „a vezetést és a csapatot olyan feladatok elé állítani, melyek megoldásához az eszközöket megadni nem tudjuk, a végrehajtás során torzképeken és helyt nem álló vélemények kialakulására vezethet. Mindez pedig éppen akkor, amikor esetleg évekig nem lesz alkalmunk helyesbíteni azt, amit ez évben ily irányban kiváltunk, a legkevésbé kívánatos."[71] Ezért ebben az évben a Horthy-hadsereg csapatgyakorlatait általában főleg *osztálykeretben* és csak néhány napon át gyalog- és lovasezred-csoportban tartották meg. Ezek a szükségből megvalósított csapatgyakorlatok viszont azt eredményezték, hogy az ezred- és dandárparancsnokok nem tanulták meg a harcászati vezetést a gyakorlatban, a viszonossági gyakorlatok hiánya pedig az együttműködés gyakorlását, az összfegyvernemi harc vezetésének elsajátítását tette lehetetlenné.

Mindezeknek következtében az átszervezés fokozott üteme ellenére a Horthy-hadsereg nem lett korszerűbb. A hadrafoghatóság színvonalát még szerintük is csak néhány alakulat érte el, de nem volt egyáltalán hadrafogható például a nehéztüzérség,[72] sem a műszaki[73] alakulatok. A korszerű fegyvernemek keretei nagyfokú tiszthiánnyal küzdöttek. Így például a műszaki fegyvernemnél rendszeresített 280 tiszti hely közül 93-at nem töltöttek be,[74] de a beosztottak sem voltak műszakilag jól képzettek.

A megduplázott létszámú hadsereg *katonai értéke* tehát nem lett több, mint azelőtt volt és a kisantant államok leg-

69 H. L. VKF. 1928. 74. doboz. 5616.
70 H. L. VKF. 1929. 81. doboz. 5159/titkos.
71 Uo.
72 H. L. VKF. 1929. 80. doboz. 105.646.
73 H. L. VKF. 1929. 80. doboz. 105/857/eln.
74 Uo.

gyengébb haderejével szemben is rendkívül hátrányos helyzetben volt.

Ami *politikai értékét* illeti, az még rosszabb lett. A dolgozó tömegek nyomorúsága és elkeseredése éreztette hatását a katonák körében is. Gyakoriak voltak a szökések és elég nagy százalékot tett ki az öngyilkosok száma. A közkatonák aggódtak családjaikért és nem akartak fegyvert fogni a dolgozó emberekre. Ez igen nagy gondot okozott a fegyveres erőszakra épült horthysta államvezetésnek. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban ismét nagyon sokat beszéltek a hadsereg „politikamentességéről". A történelmi feladatok" megvalósítása megkövetelte az egyszerű katonáktól, hogy feltétlen engedelmességgel szolgálják a magyar ellenforradalmi rendszert, annak belső és külső érdekeit. S hogy ez törvényileg is biztosítva legyen, életbeléptették az új katonai büntetőtörvénykönyvet. Ez törvénybe foglalta, hogy a gyávaság — hazaárulás. „A gyávaság bűntette kül- és belellenséggel szemben követhető el."[75] Ha a közkatona, akit tisztjei a „belső ellenség", azaz a sztrájkoló munkások és parasztok ellen kivezényeltek, parancsra nem lő a tömegekbe — gyáva, tehát hazaáruló, amely bűntettet háború esetén halállal is lehet büntetni.[76]

Ez volt a „politikamentesség" a gyakorlatban. Ennek a kódexe a KBTK. volt, amelynek létrehozója *Gömbös Gyula* honvédelmi miniszter volt! A KBTK. kiadása fontos lépés volt a hadsereg belső funkciójának érvényesülése és a hadrafoghatóság szilárdságának biztosítása útján.

Ha összegezzük a Horthy-kormányzat 1927—1929-es évi külpolitikai és katonai tevékenységének eredményeit, megállapíthatjuk, hogy az ellenforradalmi rendszer politikusai mindent megtettek az agresszív célok megvalósítása érdekében és sikerült is bizonyos eredményeket elérniük.

A magyar burzsoázia és földbirtokos osztály politikusai felismerték, hogy a gazdasági válság világjelenség, de abban reménykedtek, hogy a külföldi tőkével megszilárdított magyar gazdasági életet nem fogja oly erősen áthatni, mint más kapitalista országokét. A Bethlen-kormányzat mindenesetre igyekezett megfelelően biztosítani az ellenforradalmi rendszer szilárdságát. Arra összpontosította erejét, hogy megfelelő létszámú katonai erő álljon rendelkezésére népellenes politikájának érvényesítéséhez: *külpolitikailag* a Szovjetunió és a kisantant államok elleni támadó fellépéshez egy esetleges szovjetellenes in-

[75] KBTK. 1929. 243. §.
[76] Uo. 481. §.

tervenció megindulása esetére, *belpolitikailag* az elnyomott és kizsákmányolt dolgozó tömegek mozgalmainak gyors és erőszakos leveréséhez.

A kapitalizmus kezdődő általános gazdasági válsága Magyarországon ebben az időszakban még valóban nem éreztette annyira a hatását, mint pl. a szomszédos kapitalista országokban, de elkerülhetetlenül közeledett.[77]

[77] Jellemző, hogy éppen a külföldi tőkétől való függés következtében a gazdasági válság Magyarországon a *pénzügyi* válsággal kezdődött, azután terjedt át az ellenforradalmi nemzetgazdaság egészére.

A POLITIKAI BIZTOSOK SZEREPE A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VÖRÖS HADSEREGÉBEN

Dr. Csillag Ferenc ezredes

A politikai megbízott intézmény szervezése és irányítása

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG létét már megszületése pillanatától kezdve az imperialisták támadásra kész haderői veszélyeztették. Az adott körülmények között létkérdéssé vált a Népköztársaságtól örökölt, alig számottevő hadsereg helyett ütőképes proletárhadsereg mielőbbi létrehozása. A Forradalmi Kormányzótanács felismerve a helyzet veszélyességét március 24-én — három nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után — elrendelte a Vörös Hadsereg felállítását.

A március 25-i napilapokban megjelent közlemény 1. pontja hangsúlyozza, hogy a forradalmi fegyelmen alapuló új proletárhadsereg elsősorban a szervezett munkásságból toborzott és a már fegyverben álló proletár katonákból áll.

A közlemény nagy jelentőségű 5. pontja félreérthetetlenül lerögzíti az új hadsereg osztályjellegét és célját:

„A Vörös Hadsereg a proletárság osztályhadserege, minden katonájának egyenlő kötelessége a forradalmi proletárság érdekeinek védelme minden külső és belső ellenség ellen, harc a világproletárság felszabadításáért."

Ugyanez a pont kimondja, hogy a Vörös Hadsereg semmiféle rendfokozatot és rangjelzést nem ismer, csak parancsnokai és katonái vannak.

A Szovjet Tanácsköztársaság hadseregszervezését alapulvevő rendelkezés bevezette a Szovjetunióban ekkor már nagy múltra és gazdag sikerekre visszatekintő politikai megbízott intézményt is. A 9. pont szerint *a Hadügyi Népbiztosság minden*

csapattesthez, illetve önálló osztaghoz a Magyarországi Szocialista Párt előterjesztésére politikai megbízottat rendel ki.

A rendelkezést hasonló okok tették szükségessé, mint amilyenek annak idején a Szovjetunióban is fennállottak.

A Szovjet Vörös Hadsereg szervezésénél — mint ismeretes — komoly gondot okozott a képzett tiszti káderek hiánya. A párt VIII. kongresszusa foglalkozott a kérdéssel és határozatba iktatta, hogy a hadsereg ütőképességének fokozása érdekében a volt cári hadsereg katonai szakembereit is igénybe kell venni. A határozat ugyanakkor biztosította a munkásosztály ellenőrzését és vezető szerepét a hadseregben. E feladatok végrehajtására a Bolsevik Párt 1918 áprilisában bevezette a katonai komiszári intézményt. A komiszárok jogot nyertek a parancsnokok feletti ellenőrzésre, biztosították, hogy a hadsereg a párt útmutatásai szerint tevékenykedjen. Beleszólhattak a csapatok vezetésébe, feleltek a harci tevékenységért is.

A magyar Vörös Hadseregben is hasonló okok tették szükségessé a politikai megbízott intézmény bevezetését. A hadsereg felállítására úgyszólván csak napok álltak rendelkezésre, a csapatok nem nélkülözhették a magasabb katonai képzettséget követelő beosztásokban a régi katonai szakembereket. Ez a magyarázata annak, hogy szükségképpen a régi tisztek a Vörös Hadseregben megmaradhattak, amennyiben ellenük politikai szempontból kifogás nem merült fel. A hadsereg felállítását elrendelő hirdetmény 8. pontja a politikai megbízhatóság ellenőrzésére is intézkedett, elrendelte, hogy a szolgálatra jelentkezők nevét hozzák nyilvánosságra és ha a közzétételtől számított egy héten belül senki sem emel óvást, akkor a régi tiszt a beosztását elnyerheti.

A gyakorlatilag nem sok biztosítékot jelentő intézkedés mindössze néhány napig volt érvényben, április 2-től a Hadügyi Népbiztosság már eltekintett a régi tisztek nevének a hírlapokban való közzétételétől,

„... nehogy a fronton lévő alakulatok tapasztalt és tájékozott vezetőiket egyidőre ezáltal elveszítsék, hogy volt tiszteknél a Vörös Hadseregben való beosztásukkal nevüknek hírlapokban való közzétételtől számított egy hétig várunk... A volt tisztek jelenlegi parancsnoki beosztásukban további intézkedésig meghagyandók, kivéve, ha ellenük forradalmi szempontból komoly kifogás esik. Ott, ahol a vörös hadsereg szervezése érdekében vagy a hadihelyzetre való tekintettel szükséges, a volt tisztek egyelőre imperatíve osztandók be parancsnoki helyekre,

alosztályparancsnoktól felfelé, valamint a parancsnokságok és hivatalok főnökéül és különös szakképzést igénylő személyzeti helyekre."[1]

A táviratilag kiadott rendelkezés után megkezdődött a nagyrészt reakciós beállítottságú régi szakemberek beözönlése a Vörös Hadseregbe. A régi tisztekből lett parancsnokok ellenőrzése most már a legsürgősebb feladat lett volna, azonban az erre hivatott politikai megbízott rendszer gyakorlati kiépítése csak lassan-lassan haladt előre. Az intézmény felállítása is több részletintézkedéssel történt.

Az első rendelkezés március 26-án látott napvilágot.[2]

A Hadügyi Népbiztosság körrendeletben hozta nyilvánosságra, hogy minden hadosztályparancsnoksághoz, dandár- és ezredparancsnoksághoz politikai megbízottat nevez ki. A hadosztályokhoz beosztott politikai biztos az egyes osztályokhoz és minden kikülönített katonai egységekhez — az ezredhez kinevezett politikai megbízott javaslatára — helyettes megbízottat küld ki.

A hadosztályparancsnokhoz kinevezett politikai megbízott közvetlenül a Hadügyi Népbiztosságnak, a kisebb egységhez beosztott pedig a hadosztályparancsnokság megbízottjának van alárendelve.

Egy később kiadott körrendelet[3] (április 18.) a fenti rendelkezést kiegészíti azzal, hogy az alosztályok részére is biztosít a Hadügyi Népbiztosság politikai megbízottat. A már korábban körvonalazott alárendeltségi viszonyt is pontosabban megszabja:

„A hadügyi népbiztosság minden hadosztályparancsnoksághoz politikai megbízottat nevez ki, de politikai megbízottat kap alosztályparancsnokságig bezárólag minden alakulat. Ugyanazon hadosztályhoz tartozó politikai megbízottak a hadosztály politikai megbízott általános érvényű utasításait követni tartoznak, ezeknek működése fölött a hadosztály politikai megbízott ellenőrzést gyakorol."

Ugyancsak március 26-án a Hadügyi Népbiztosság intézkedett a felállítandó hadosztályokhoz, valamint a székely különítményhez egy-egy politikai megbízott névszerinti kerendelésére is. Összesen 5 megbízott kiküldésére történt intézkedés:[4]

[1] 7392/eln. 6. sz. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 6. csomó)
[2] Sz. n. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 108. csomó)
[3] 8465/eln. 7. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 94. csomó)
[4] Elnöki 7168/eln. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 6. csomó)

az 1. ho.-hoz Bpestre — — *Moór Pál*
a 2. ho.-hoz Bpestre — — *Fleischer Ernő*
a 3. ho.-hoz Bpestre — — *Feldmann Pál*
a 6. ho.-hoz Szegedre — — *Borcsányi László*
a székely különítményhez Debrencenbe — — — — *Karikás Frigyes*

Az utasítás külön kihangsúlyozza, hogy nevezettek feladata „jelenleg" elsősorban a Vörös Hadsereg toborzásának irányítása. Más természetű feladatot a rendelet elő sem írt.

A március 26-i szervezési rendeletek sorában jelent meg a Belügyi Népbiztos intézkedése a Vörös Őrség felállításáról.

A rendelet bennünket elsősorban azért érdekel, mert a Vörös Őrség amellett, hogy a Magyar Tanácsköztársaság belső rendjének fenntartására jött létre, egyben a Vörös Hadseregnek kiegészítő részét is képezte. Tagjai bármikor hadiszolgálatra voltak kirendelhetők, illetve a Vörös Hadseregbe áthelyezhetők.

A Vörös Őrség átszervezése után (május 5.) a vörös őr alakulatoknál is a hadrakelt seregnél érvényben lévő katonai és fegyelmi szabályok léptek érvénybe. A politikai megbízottak alkalmazására nézve a hadsereg politikai megbízottaira vonatkozó szabályok lettek mérvadók.[5]

Végül március 26-án történt intézkedés a Népbiztosság ügykörbeosztására is. Ekkor még nem szabályozták, hogy a politikai biztosok a Népbiztosságon belül kihez, illetve melyik osztályhoz tartoznak. Néhány nap múlva (április 4-én) kiadott rendelet[6] pótolta ezt a hiányosságot. Eszerint Kun Béla és Böhm Vilmos népbiztosok feladata lett a Népbiztosság működésének irányítása, különösen politikai és külpolitikai vonatkozású kérdésekben. Friedler Rezső népbiztoshoz tartoztak a parancsnokok és politikai megbízottak kinevezési és egyéb ügyei. A munkakört az alá tartozó 31. osztály útján gyakorolta.

Április 18. utáni napokban készített szervezési tábla tanúsága szerint a politikai megbízottak *politikai irányítása* és nyilvántartása a Hadügyi Népbiztosság Szervező Csoport politikai biztosa (ebben az időpontban Münnich Ferenc volt) alárendeltségéhez tartozó politikai osztály hatáskörébe tartozott.

Június 9-től kezdve a Hadügyi Népbiztosság kebelében szolgálatot teljesítő hadügyi (volt politikai) megbízottak egységesen, minden tekintetben a 8. (politikai) osztály állományába kerültek.

[5] 6782/II. 1919. Vörös Őrség Országos Főparancsnoka. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 94. csomó)
[6] 7734/eln. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 4. csomó)

Hadsereg főparság.

Rendelet.

Kiadandó valamennyi hadosztály parságnak és önálló dandár parságnak, továbbá valamennyi hadosztályhoz és önálló dandárhoz beosztott politikai megbizottnak.

A hadsereg főparság hatáskörének kiterjesztése következtében a kelett hadsereg parságnak a politikai megbizottakra vonatkozó rendeletei a fronton levő valamennyi fegyveres hadsereg alakulataira kiterjesztetnek. A politikai megbizottak hatáskörének egyszerűsítése s a hadműveletek vezetésének zakszerű biztosítása céljából a politikai megbizottakra nézve a köv. rendelkezéseim irányadók:

1. Politikai megbizottak csak a köv. alakulatokhoz osztatók be:

a.) zászlóalj,
b.) ezred
c.) dandár
d.) hadosztály.

Századhoz politikai megbizottak nem osztatók be. A fentjelzett alakulatoknál mindenütt legfeljebb csak egy politikai megbizott működhet.

2.) Politikai megbizó igazolványokat csak a hadsereg főparság adhat ki. Mindazok a politikai megbizó levelek, amelyeket nem a hadsereg főparság adott ki, jelen rendeletem napjától kezdve érvénytelenek. Elvileg csak oly politikai megbizottak nevezhetők ki, akik a főhadiszállásom levő politikai megbizotti tanfolyamot elvégezték. Kivételt ez alól csak a hadsereg főparnok szemlyesen adhat.

3.) A politikai megbizottak kinevezésére vonatkozóan a köv. elvek irányadók:

A hadsereg főparság minden hadosztály és önálló dandár részére egy politikai megbizottat nevez ki. Ez a politikai megbizott tesz előterjesztést parságához tartozó alakulatok politikai megbizottainak kinevezésére vonatkozólag. A megbizóleveleket a hadsereg főparság állítja ki és kézbesíti a kinevezett politikai megbizottnak.

A hadsereg politikai megbizottak rendszerint csak olyan elvárnakat ajánlanak politikai megbizottul, akik a jelzett

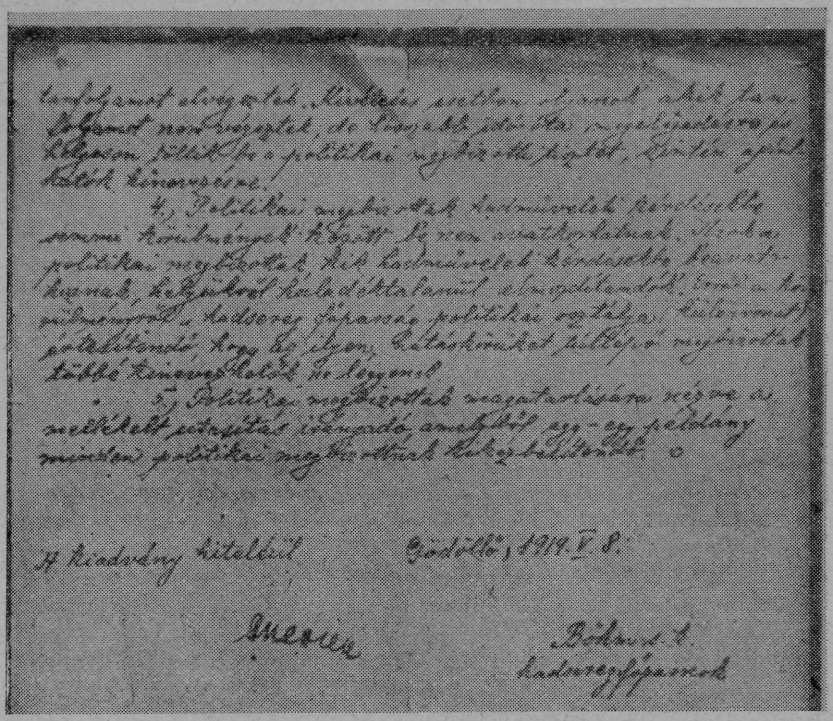

A csapatoknál dolgozó politikai megbízottak szervezését a május hó 6-án felállított Hadsereg Főparancsnokság szabályozta újból és utoljára. A május 8-án kelt rendeletet[7] megkapta valamennyi hadosztályparancsnokság és önálló dandárparancsnokság, továbbá valamennyi hadosztályhoz és önálló dandárhoz beosztott politikai munkás.

Az új szervezési rendelkezés a hadosztály és önálló dandár politikai megbízottainak kinevezési jogát a Népbiztosság ügyköréből a Hadseregparancsnokság jogkörébe utalta át. A hadosztály és az önálló dandár politikai megbízott az alá tartozó parancsnokságokhoz nem jogosult politikai megbízottakat kinevezni, hanem csak javaslatot tehetett erre.

A május 8-i szervezési rendelet egyébként érvényben maradt a Vörös Hadsereg fennállásának egész időszakában.

Visszapillantva a politikai megbízott intézménynek szer-

7 Sz. n. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 36. csomó)

vezése érdekében tett erőfeszítések sorozatára, megállapíthatjuk, hogy a fejlődés — a politikai megbízottak létszámának növekedésén keresztül vizsgálva is — igen nagy. A Vörös Hadsereg felállítását elrendelő rendelet megjelenését követő nem is egy hónap leforgása alatt már a politikai biztosok széles hálózatát találjuk a csapatoknál. Egy április 16-án kelt körtávirat 45 politikai munkás nevét örökítette meg, egy későbbi körlevél már 105 nevét tünteti fel.

Május 3-án a Forradalmi Kormányzótanács áttért a toborzásról a mozgósításra és elrendelte — egyelőre csak a proletariátus mozgósítását. Ettől kezdve erősödött a hadsereg nemcsak számbelileg, hanem fegyelmileg is, amiben jelentős része volt a csapatoknál ekkor már tekintélyes számban működő politikai munkások áldozatkész munkájának.

A szervezési rendelkezések áttekintése után néhány szóval még meg kell emlékeznünk azokról az intézkedésekről is, amelyek a politikai biztosok külső megkülönböztető jelzéseit szabályozták.

Mint már ismeretes a Vörös Hadsereg szervezéséről szóló hirdetmény 5. pontja kimondta, hogy a Vörös Hadsereg semmiféle rendfokozatot és rangjelzést nem ismer. Ennek megfelelően a hadsereg megalakulásakor a vezetőket külsőleg semmiféle jelzés nem különböztette meg. A gyakorlat mégis megmutatta, hogy a beosztást feltüntető jelzésekre szükség van. Ezért már április 7-én a Hadügyi Népbiztosság elrendelte,[8] hogy a Vörös Hadsereg kötelékébe tartozó minden parancsnok a bal karon hordandó 10 cm. széles piros szalaggal jelölendő meg. A piros szalagon fekete betűkkel az illető alkalmaztatásának megjelölése és parancsnoksága, illetve csapatteste tüntetendő fel. A karszalagok csak szolgálatban voltak viselhetők.

A Hadügyi Népbiztosság katonai csoportvezetői, osztályvezetői és fogalmazói, valamint ezek mellé kirendelt *politikai megbízottak* szolgálatban szintén vörös karszalagot tartoztak viselni beosztásuk feltüntetésével.

Egy későbbi — április 16-án kelt — utasítás[9] újból megismétli a korábbi rendelkezést, egyben utasítást ad a volt tiszti és altiszti jelleget feltüntető csillagok, sújtások eltávolítására.

A május hó 20-án megjelent hadseregparancs[10] harmadszor is foglalkozik a parancsnokokat megkülönböztető jelvények bevezetésével és újabb jelzéseket állapít meg.

[8] 7492/eln. 6.—1919. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 6. csomó)
[9] 8351/eln. 7.—1919. (Kisközlöny a Rendeleti Közlönyhöz 166. pont)
[10] Sz. n. (Vörös Újság, 1919. május 20. 4. oldal)

A körrendelet bevezető része hangsúlyozza, hogy az elmúlt harcok tapasztalatai szerint, a harcoló csapatok érdekében feltétlenül szükséges, hogy a vezetőket ismertető jelekkel különböztessék meg. Ezen ismertető jel kizárólag csakis a betöltött parancsnoki állást jelöli meg és arra szolgál, hogy a harcvezetést megkönnyítse, semmiesetre sem akar azonban rang, vagy rendfokozati megjelölés lenni.

A hadseregparancs a különböző felírásokkal ellátott parancsnoki karszalagokat eltörölte és helyette a jobbkar alsó részén, valamint a sapkán új jelzéseket írt elő.

A politikai megbízottak ismertető jeleire ez a rendelet még nem intézkedett. Néhány nappal később, a hadseregfőparancsnok egy hadseregparancsban[11] ismertette a hadrakelt sereghez beosztott politikai biztosok ismertető jelvényeit. Általános ismertető jelvény egy 12 cm. széles vörös karszalag, amely a bal felső karon viselendő. Ennek a közepén arányosan elhelyezve a zászlóalj parancsnokok mellett beosztott politikai biztos egy körülfutó 1 cm. széles sárga csíkot, az ezredparancsnokok mellé beosztott kettőt, a dandárparancsnok mellé beosztott hármat, a hadosztály politikai megbízott egy 3 cm. széles sárga csíkot visel. A sapkán ismertető jelvények nincsenek.

Az elmondottakat összegezve megállapítható, hogy a parancsnokok és a politikai megbízottak ismertető jelvényei lényegében eltérőek voltak, míg a parancsnokok a jelzést a jobb kar alsó részén és a sapkán is viselték, a politikai megbízottak a bal kar felső részén hordták az őket megkülönböztető karszalagot.

A politikai megbízottak jogköre és kötelességei a Vörös Hadseregben

A politikai megbízottak jogkörének és kötelességeinek alakulása sajátos fejlődésen ment keresztül. Amellett, hogy a munkaterületük az intézmény kifejlesztésével egyrészt jelentősen bővült, ugyanakkor jogkörük bizonyos tekintetben lényegesen csökkent. Amint az alábbiakban látni fogjuk, Böhm hadseregparancsnok megszüntette a politikai megbízottaknak azt a jogát, hogy a parancsnokok taktikai intézkedéseit ellenőrizhessék. Ez a rendelkezés igen súlyos következményekkel járt, lehetővé tette a régi katonai szakemberek ellenforradalmi érzelmű részének ellenséges tevékenységét.

[11] 623/23. hdm. sz.

A politikai megbízottak jogait és kötelességeit első ízben szabályozó rendelkezés március 26-án jelent meg.[12] Az utasítás a politikai megbízottaknak, „mint a felszabadulásért küzdő proletariátus reprezentánsainak", kötelességévé teszi, hogy a proletár hadsereg nem proletár elemeiből álló parancsnokainak (a régi hadsereg tisztjeinek) tevékenységét, *sőt katonai intézkedéseit is* ellenőrizzék és kísérjék figyelemmel.

Kihangsúlyozandó, hogy az idézett rendelkezés a parancsnokok katonai intézkedéseit még nem választotta szét külön taktikai és más természetű vezetési kérdésekre. A szervezés ezen időpontjában a parancsnokok mellett működő politikai biztosok lényegében társparancsnokok voltak, akiknek ellenőrző tényked ése kiterjedt a parancsnokok minden irányú katonai intékedésére.

Az utasítás a továbbiakban fontos feladatává tette a politikai megbízottaknak a fegyelem megszilárdítását. Gondoskodniuk kellett — agitátor kollégium megszervezése útján — arról, hogy a forradalmi szellem és forradalmi fegyelem a hadseregben fenntartassék. Feladatuk lett, hogy tervszerű és folyamatos agitációt vezessenek be és intézkedjenek, hogy a vörös katonák részére állandóan felvilágosító iratok, proletár újságok álljanak rendelkezésre. Kötelességük lett meglátogatni a különböző helyeken állomásozó csapattesteket és ellenőrizni intézkedéseik végrehajtását. Toborzásnál különös figyelemmel kellett ügyelniök a hadsereg proletár osztályjellegének megőrzésére, gondoskodniok kellett a hadseregben már bent talált és a forradalomra veszélyes egyének sürgős eltávolításáról. Hanyagság, vétkes mulasztás, vagy éppen szabotázs esetén belátás szerint cselekedhettek. A forradalmi érdekeket veszélyeztető személyeket és ellenforradalmárokat haladéktalanul letartóztathatták.

A felsorolt feladatok közül a legjelentősebb volt az adott időszakban a toborzások gyors és megbízható végrehajtása. Ezzel magyarázható, hogy a Hadügyi Népbiztosság erre a kérdésre ismételten visszatért és újabb intézkedésekkel egészítette ki korábbi rendelkezéseit.

A toborzás mikénti végrehajtását egészíti ki a Hadügyi Népbiztosság március 30-án kelt rendelete.[13] Eszerint a Vörös Hadsereg részére a toborzást minden hadosztály területén a hadügyi népbiztos által kirendelt politikai megbízott *irányítása*

[12] Lásd: 2. sz. lábjegyzetet.
[13] 7353/eln. 6.—1919. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 6. csomó)

szerint, a kinevezett hadosztályparancsnok vezeti. Együttesen alkotják meg és látják el utasításokkal a toborzó bizottságokat.

Egy április 4-i körrendelet[14] mégegyszer felhívja a politikai biztosok figyelmét a toborzó bizottságok gondos megválasztására.

A rendelkezések április 14-ig voltak érvényben, amikor a Hadügyi Népbiztosság úgy intézkedett, hogy a népbiztosság kebelében toborzási osztály létesüljön, ily módon a politikai megbízottak toborzási feladata is megszűnt.

A politikai biztosok munkaterületét szabályozó újabb intézkedések közül jelentős az április 15-én kelt és minden politikai munkásnak szétküldött körlevél. A népbiztosok ötös kollégiuma által aláírt körlevél főleg a fegyelem megszilárdításának kérdéseivel foglalkozik, de érinti a politikai biztosok jogkörét is. Azt javasolja, hogy

„... a politikai megbízott ne lépje túl a hatáskörét... Ne avatkozzék be stratégiai ügyekbe, azonban minden eszközzel igyekezzék a hadsereg fegyelmét helyreállítani és fejleszteni."

A fegyelem megszilárdítása érdekében javasolja a katonák kioktatását a forradalmi fegyelem szükségességére. Rá kell mutatni arra, hogy az egész világ imperialista hadseregében a felbomlás már befejezett ténnyé vált, vagy pedig a felbomlás jelei mutatkoznak. Ezzel szemben az oroszországi szovjet köztársaság hadseregében bámulatos forradalmi fegyelem érvényesül, ez a hadsereg a világ legfegyelmezettebb hadserege.

A körlevél nyomatékosan kéri és követeli a politikai munkásoktól, hogy minden rendelkezésükre álló erővel, forradalmi öntudattal igyekezzenek a legrövidebb idő alatt a hadsereg fegyelmét helyreállítani.

A fenti, még félhivatalos körlevelet három nap múlva követte a politikai megbízotti intézmény fejlődése szempontjából egy nagy jelentőségű körrendelet.[15] A parancs amellett, hogy világosan megfogalmazza minden területen a politikai munkások feladatait, a munkaterületek jelentős kiszélesítését is tartalmazza.

A körrendelet elvi jelentőségű rendelkezése, hogy a parancsnoki jogkört két csoportra osztja. Megkülönböztet „katonai intézkedéseket" és „taktikai kérdéseket". A politikai megbízott jogköre korlátozás nélkül kiterjed a katonai intézkedésekre, viszont taktikai kérdésekre csak feltételesen szólhat bele, — ha annak ellenforradalmi célzata nyilvánvaló.

[14] Távirat. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 4. csomó)
[15] 8465/eln. 7. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 94. csomó)

0465/eln./7. Körrendelet.

1.

Hadügyi-politikai megbízottnak az tekintendő, akit a hadügyi népbiztosság vagy küzvetlenül, vagy a hadosztály politikai megbízott előterjesztésére kinevez.- Minden politikai megbízottnak rendszerint igazolványnyal látandó el,- ideiglenesen kiállított igazolvány kiállítására a hadosztály politikai megbízott is jogosult.-

II.

A hadügyi- népbiztosság minden hadosztályparancsnoksághoz politikai megbízottat nevez ki, de politikai megbízottat kap alosztály parancsnokságig bezárólag minden alakulat.- Hparancsnok hadosztályhoz tartozó politikai megbízottak a hadosztály politikai megbízott általános érvényű utasításait követni tartoznak, amennek működése felett a hadosztály politikai megbízott ellenőrzést gyakorol.

III.

A politikai megbízott feladata a vörös hadsereg katonái és a Tanácsköztársaság alkotmánya alapján felállított munkás és katona rendészeti között a hadügyi népbiztosság rendeletei szerint a kapcsolatot fenntartani. A szakaszokhoz kinevezett politikai megbízott képviseli a proletár diktatúrát, ellenőrzi a proletár hadsereg nem proletár elemekből álló parancsnokait, általmenőtteit/a régi hadsereg tisztjeit/ működése tevékenységét ott figyeli összes katonai intézkedéseit is. A hadosztályhoz és alosztályhoz beosztott politikai megbízott állandóan katonai körött tartózkodjék. Felvilágosító előadásokkal és agitációs beszédekkel tarsa ébren a bennük proletár diktatura szellemét. Kötelessége a parancsnokok ellenőrzése és a visszaélések figyelemben vétele mellett azon őrködni, hogy a vörös hadsereg a magyar Tanácsköztársaság feltétlen biztos támasza legyen. Kötelessége a fegyelem szocialista alapokon nyugvó megszilárdulásán működni a katonák egyéni és szociális igényeinek előmozdítása, az élelmezést és felszerelést illetőleg. A parancsnoksággal előforduló fegyelmi esetek és panaszügyek intézésénél javaslati tételi joga van és a parancsnokokkal egyetértőleg dönt. A politikai megbízottnak a parancsnokság és csapatok minden szolgálati ténykedésében tolyton tekintettel kell lennie. Minden parancs az illető parancsnok és a politikai megbízott aláírásával látandó el.

IV.

Megiátogatja a különböző helyeken állomásozó csapattestekat, osztályokat, alosztályokat és ellenőrzi a megtett intézkedések végrehajtását. Arról a munkában kifejtett eredményességet, hanyagságot, vétkes mulasztást egy éppen szaporatot állapit meg, pártolás és kérelmetlenül szigorúsággal jár el, a proletár forradalomra veszélyes jelenségek azonnali likvidálására intézkedésének végrehajtásáról a hadosztály parancsnokságnak jelentést tesz. Ellenőrzi a politikai megbízottak működését, amelynek rendszeres tagja.- Ellenőrzi a katonai forradalmi törvényszék működését és erről jelentéseket küld be a hadügyi népbiztossági politikai osztályhoz.

V.

Kötelessége hatáskörében a politikai megbízottat állandóan tájékoztatni a hadosztályhoz, a hadosztály politikai megbízott pedig a hadügyi népbiztos csapatszervezési csoportjához / vidékről tábori állapotról jelentést is tenni.- A hadosztályhoz beosztott politikai megbízott köteles a hadosztály parancsnok minden olyan csapatgyűlésének összehívását megakadályozni, amelyen a politikai megbízott nincs jelen, és arról haladéktalanul jelentést tenni a hadügyi népbiztosság politikai osztályának.

VI.

A politikai megbízott hatáskörébe kizárólag katonai jellegű

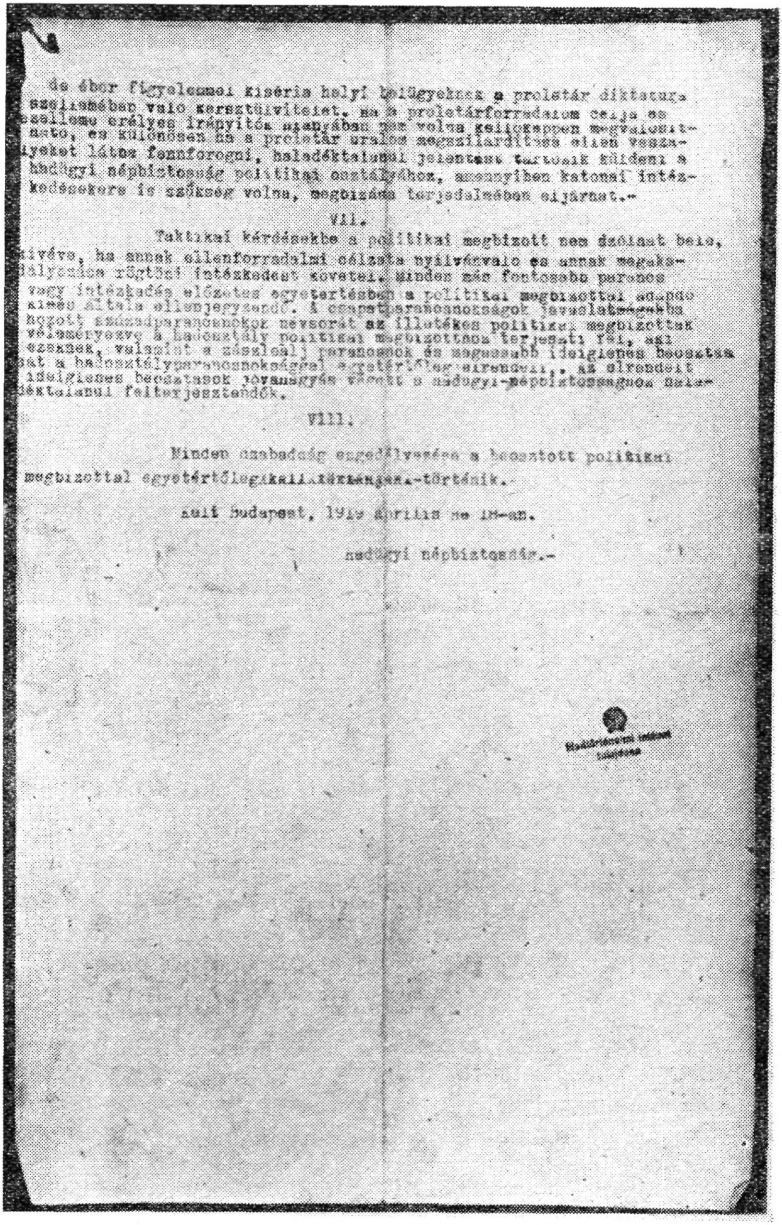

de ébor figyelemmel kiséria helyi belügyeknek a proletár diktatura szellemében való kersztülvitelet. Ha a proletárforradalom célja és szelleme erélyes irányítók alanyában nem volna kellőkeppen megvalósítható, és különösen ha a proletár uralom megszilárditása ellen veszályeket látna fennforogni, haladéktalanul jelentést tartozik küldeni a hadügyi népbiztosság politikai osztályához, amennyiben katonai intézkedésekere is szükség volna, megbizása terjedelmében eljárhat.-

VII.

Taktikai kérdésekbe a politikai megbizott nem szólhat bele, kivéve, ha annak ellenforradalmi célzata nyilvánvaló és annak megakadályozása rögtöni intézkedést követel. Minden más fontosabb parancs vagy intézkedés előzetes egyetértésben a politikai megbizottal adandó kimés általa ellenjegyzendő. A csapatparancsnokságok javaslatságokba hozott századparancsnokok névsorát az illetékes politikai megbizottak véleményezve a hadosztály politikai megbizottnak terjeszti fel, aki ezeknek, valamint a zászlóalj parancsnok és magasabb ideiglenes beosztását a hadosztályparancsnoksággal egyetértőleg elrendeli,. Az elrendelt ideiglenes beosztások jóváhagyás végett a hadügyi-népbiztossághoz haladéktalanul felterjesztendők.

VIII.

Minden szabadság engedélyezése a beosztott politikai megbizottal egyetértőleg kell történjek.-történik.-

Kelt Budapest, 1919 április hó 18-án.

hadügyi népbiztosság.-

A Hadügyi Népbiztosság a parancsnokokkal szemben megnyilvánuló túlzott bizalmat jelentő rendelkezésével lényegében megtette az első lépést az egyszemélyi parancsnoklás bevezetése felé. A befejező lépést Böhm hadseregparancsnok tette meg néhány nap múlva.

Április 26-án Böhm hadseregparancsnok „A keleti hadsereg parancsnokság utasítása a politikai megbízottak részére" című parancsával[16] újból szabályozta a politikai megbízottak jogait és kötelességeit. Ez volt egyben az utolsó ily irányú rendelkezés.

„1. Politikai megbízott minden cselekedetében és föllépésében erélyes és határozott legyen. Ha kell, irgalmatlanul vegye igénybe a proletárdiktatúra által rendelkezésre álló büntető eszközöket.

2. A parancsnokokkal egyetértésben szervezzen a legmegbízhatóbb és legöntudatosabb katonákból fegyelmi gárdát, és ezekkel együtt gondoskodjék a fegyelem fenntartásáról és a kiadott parancsnok végrehajtásáról.

3. A politikai megbízott legyen a katonák jóléti gondozója. Amennyire a hadműveletek helyzete és a csekély készletek megengedik, gondoskodjék a parancsnokokkal egyetértőleg a katonák elhelyezéséről, ruhaellátásáról és az általános szükségletek lehető kielégítéséről.

4. Mindenkor ismerje a hadihelyzetet, és legyen segítségére a parancsnokoknak a hadifeladatok megoldásában.

5. A hadügyi politikai megbízottaknak kötelessége a fronton harcoló és a front mögött tartalékban álló csapatok harci készségét a forradalom és a Tanácsköztársaság védelmére fenntartani, a fegyelmet és a harcra való készséget minden rendelkezésre álló eszközzel biztosítani.

6. Kötelessége a megbízottnak a fegyelem fokozása szempontjából minden lehetőt elkövetni. Fel kell hívni a csapatok figyelmét arra, hogyha a régi kapitalisztikus rendszer alatt tudtak a kizsákmányolók érdekében fegyvert ragadni és négy és fél esztendőn keresztül ezért a lövészárokban, idegen országban szenvedni, tudjanak a proletárhaza érdekében — amely most már a dolgozók társadalmáé — vért áldozni, és azért, ha kell, életüket is adják oda. Meg kell magyarázni a vöröskatonáknak, és világosan meg kell velük értetni, hogy minden harci tűz és lelkesedés hiábavaló akkor, ha a nemzetközi ellenforradalom

[16] Sz. n. (Magyar munkásmozgalom történetések válogatott dokumentumai. Budapest, 1959. 323—324.oldal)

sikerrel támadhat a nemzetközi proletárforradalomra. Mit ér a forradalom, ha az országot az idegen imperialista uralom katonái tartják megszállva. Mindent el kell tehát követnünk, hogy a forradalmat, a Tanácsköztársaságot megtisztítsuk az imperialista hadseregek katonáitól. A mi forradalmunk leveretése az egész nemzetközi forradalom vereségét jelenti, és visszaveti a forradalmi proletariátust évtizedekre a felszabadulástól. A mi győzelmünk azonban győzelmét jelenti az egész világ proletariátusának, felszabadulását minden, a kapitalizmus igája alatt nyomorgó testvérünknek.

7. A csapatok parancsnokai kötelesek a hadügyi politikai megbízottakat e törekvésükben a legmesszebbmenő módon támogatni. A megbízottak a csapatok parancsnokaival a legteljesebb egyetértésben szolgálják a forradalmi proletariátust. A politikai megbízottak részére az a határozott parancs, hogy a vöröskatonákkal és azok parancsnokaival szemben a legudvariasabb módon tárgyaljanak. Nem jelenti ez azt, hogy a megbízott ne lépjen fel kellő eréllyel. Általában rendkívüli nagy figyelemmel és a forradalom szent ügyében szolgálatot teljesítő elvtársak mélységes komolyságával kell szolgálatára állni a Tanácsköztársaságnak.

8. Ha valahol a politikai megbízott azt tapasztalná, hogy a csapatok között fegyelmezetlenség vagy pláne ellenforradalmi hangulat van, a legerélyesebb intézkedéseket kell foganatosítani. A bűnösöket minden esetben a rögtönítélő törvényszék elé kell állítani.

9. A hadügyi politikai megbízottnak *nem szabad beleavatkoznia hadműveleti ügyekbe.* Ezeket a hadvezetőség parancsai szerint kizáróan a parancsnokok intézik.

10. Kötelessége a politikai megbízottnak arról gondoskodni, hogy a parancsnokok által kiadott parancsok és utasítások haladék és késedelem nélkül azonnal foganatosíttassanak. Minden parancsot, amit a csapatparancsnokok kiadnak, a hadsereg főparancsnokának nevében adják ki. A hadsereg főparancsnoka megbízatását a Forradalmi Kormányzótanácstól, tehát a magyar proletariátus megbízottaitól kapta. Aki e parancsnak ellenszegül, vagy kiadott parancsot nem teljesíti, az egész proletariátus diktatúrájával helyezkedik szembe, és azokkal úgy kell elbánni, mint a proletárdiktatúra árulóival és ellenségeivel. — A keleti hadsereg parancsnoksága."

Böhm Vilmos a politikai megbízottnak a hadműveleti ügyekbe való beleszólási jogát tehát feltételektől függetlenül betiltotta, ezzel lényegében megteremtette az egyszemélyi pa-

rancsnoklást. Rendelkezését április hó 25-én Kun Bélához intézett levelében részletesen is megindokolja:

Megtiltottam, hogy a parancsnokokon kívül más a csapatoknak parancsokat adjon. A politikai megbízottak hatáskörét megfelelően szabályoztam. A politikai megbízottak hadműveleti kérdésekben nem avatkozhatnak be. A parancsnok köteles erélyesen és határozottan fellépni és mindenki köteles parancsát meggondolás nélkül végrehajtani. Aki ellenszegül, azt a hadsereg rögtönítélő törvényszéke elé állíttatom. A legnagyobb baj azonban, hogy nincsenek megfelelő parancsnokok. Rengeteg volt tiszt lődörög Budapesten, itt pedig tisztek nélkül állnak. Rengeteg kitűnő elvtársunk dolgozik a népbiztosságoknál és a munkástanácsokban, itt pedig nincsenek megfelelő embereink.[17]

Nyilvánvaló, hogy Böhm lebecsülte a politikai munkások munkáját, a régi katonai szakemberek tudását pedig túlértékelte. Intézkedésének eredményeként a többségében régi tisztekből álló parancsnokok hadműveleti kérdésekben teljesen szabadkezet nyertek, a hadsereg vezetése kisiklott a munkásosztály kezéből. Böhm intézkedése annál inkább hibának minősíthető, mivel a proletárdiktatúra fennállása óta eltelt idő bebizonyította, hogy a régi tisztikar nagy része ellenforradalmi beállítottságú, szemben áll a proletárdiktatúra rendszerével. Elég utalni a különböző helyőrségekben lezajlott ellenforradalmi próbálkozásokra, amelyek vezetői és irányítói többnyire a régi hadsereg magasabb beosztású tisztjei közül kerültek ki.

A magyar Vörös Hadsereg a politikai megbízott intézményt — helyesen — a szovjet Vörös Hadsereg példájára vezette be, azonban a hadsereg szociáldemokrata vezetői tevékenykedése folytán később eltért a helyes példától. Ismeretes, hogy a Szovjetunióban a hadsereg vezetésének szervezése több fejlődési szakaszon ment keresztül, kollektív vezetéstől az egyszemélyi vezetésig. Lenin tanításai alapján a Bolsevik Párt világosan látta az egyszemélyi vezetés előnyeit, tisztában volt azzal, hogy az egyszemélyi vezetés elve a hadsereg vezetésének is fontos tényezője, enélkül elképzelhetetlen a hadsereg összehangolt működése. Mégis kezdetben nem alkalmazta, mert nem voltak meg a feltételei, azok csak 1925-ben jöttek létre.

A magyar Vörös Hadsereg 1919-ben nem rendelkezett azokkal az előfeltételekkel, amelyek megengedhetővé tették volna az egyszemélyi parancsnoklás bevezetését. Mindenekelőtt még nem épült ki a munkások és parasztokból álló parancsnoki állomány. A proletárdiktatúra kikiáltását követő napokban tör-

[17] PI. Archívum. IML. 138/6. 44—45. oldal.

tént ugyan intézkedés parancsnokokat kiképző tanfolyam felállítására, azonban a terv kivitelezését a háború megakadályozta. A Hadügyi Népbiztosság a csapatoknál fennálló parancsnoki hiányt szükségképpen a régi tisztek behívásával fedezte.

A hadseregben működő pártszervezetek nem voltak még elég erősek ahhoz, hogy a kommunisták a hadsereg tevékenységét kellően befolyásolhatták volna. Gyenge volt még a személyi állomány kommunista szellemű nevelése is.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy az egyszemélyi parancsnoklás bevezetése a Vörös Hadseregben túl korai volt, annak előfeltételei 1919 áprilisában még nem értek meg. A politikai megbízottak egyik legfontosabb jogkörének, de kötelességének is megszüntetése akkor történt, amikor talán a legégetőbb lett volna annak az életben való gyakorlása.

A politikai megbízottak munkája a Vörös Hadseregben

Bár a politikai megbízotti intézmény felállítása március hó végén megtörtént, politikai biztosok nagyobb számban csak április második felében érkeztek a csapatokhoz, akkor, amikor már a harcok megindultak. Ezt megelőzően a csapatok politikai irányításáról alig lehetett szó.

A politikai biztosok kezdetben magukra hagyatva, úgyszólván öntevékenyen dolgoztak. Központi irányítás hiányában belátásuk szerint végezték feladatukat. Ellátták a nagy vonalakban rendeletileg körvonalazott feladataikat, de ezen túlmenően készen álltak a Vörös Hadsereg, a proletárdiktatúra érdekében szükségesnek mutatkozó — rendeletileg nem szabályozott — döntő fontosságú intézkedések megtételére is.

A csapatok helyzetével foglalkozó jelentésekben többször találkozunk ilyen példákkal. Sokszor csak egy egysoros jelentés ez, azonban éles fényt vet a politikai munkások éberségére és helytállására. Szép példa erre a 21. székely ezred politikai megbízottjának, Papp Bélának április 19-i telefonjelentése,[18] amelyben Kun Bélának részletesen jelenti az alakulat helyzetét, majd egy mondatban még megemlíti:

„A nagykárolyi ellenforradalmi puccsot megakadályoztam."

A jelentésben az ellenforradalmi megmozdulás leverésére vonatkozó részletekről semmi többet nem közölt. A jelentést

[18] Telefonjelentés. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 4. csomó)

tevő természetesnek tartotta, hogy a politikai megbízott kötelessége az ellenforradalmi készülődéssel való leszámolás, a részletkérdéseket nem jelentette.

Április 16-án a keleti fronton elkezdődtek a hadműveletek, a román bojár hadsereg az arcvonal egész szélességében támadásra indult. Április 19-én a Kormányzótanács elhatározta, hogy a veszélyesnek induló támadás elhárítására fegyverbe szólítja az egész proletariátust. A határozat szerint a népbiztosok egy része is a frontra ment, hogy emelje a csapatok harci szellemét.

A hadműveletek megindulása után, a politikai biztosokra is több és nagyobb feladat hárult. A sok feladat közül azonban elsődleges lett a Vörös Hadseregben a fegyelem megszilárdítása. Ebben az időszakban több olyan parancs látott napvilágot, amelyek felhívták a politikai biztosokat a fegyelem megszilárdítására.

Az általános érvényű intézkedések mellett a Vörös Újság is több olyan rendeletet közölt, amelyek egyes részterületeken szükséges tennivalókra utaltak. Jelentős a május 7-i számban a Vörös Őrség és a Vörös Hadsereg egyes tagjai közt előfordult ellenségeskedésekkel kapcsolatban közzétett hadseregparancs, amely a fegyelem megszilárdítása érdekében a kifogás alá eső személyeknek a hadseregből való eltávolítását rendeli el:

„ott, ahol egyének hibája folytán nem mutatkozik megfelelő hűség a proletárforradalom és a Tanácsköztársaság iránt, ott mindenkor az illető politikai megbízottnak kell jelentést tenni, aki gondoskodni fog arról, hogy a hűtlen elemek az illető alakulatokból eltávolíttassanak."

Hogy a politikai megbízottak mennyire végrehajtották a rendelkezést, azt ismét a Vörös Újság cikkeivel bizonyíthatjuk. Ugyanis a hadseregből eltávolítottak neveit a Vörös Újságban közzétették, több esetben már a körrendelet megjelenését megelőző időben is.

A sok példa közül csak egyet említünk: a Vörös Újság április 23-i száma „Kizárások a Vörös Hadsereg kötelékéből" cím alatt a 3. hadosztály politikai biztosa aláírással közli, hogy a 29. vörös gyalogezred politikai biztosa az esküdtszékkel egyetértőleg Koch Henrik, Piller Ferenc, Szűcs János és Smeleti Rezső vöröskatonákat kizárta az ezred állományából, miután nevezettek magaviselete nem ütötte meg azt a mértéket, amelyet az összproletárság létét védelmező vörös katonától a fegyelem és a proletár érdek megkövetel.

A fentiek deklarálása után a politikai biztos az összes toborzó bizottságokat felkérte, hogy amennyiben nevezettek a

Vörös Hadseregbe való felvétel céljából ismét jelentkeznének, őket mint a Vörös Hadseregbe alkalmatlanokat, utasítsák el.

A kizárásokkal a csapatok maguk tisztították meg önmagukat a soraikba nem való, fegyelmezetlen elemektől.

A szigorú rendelkezéseknek meglettek a gyümölcsöző eredményei. Több olyan adattal találkozhatunk, amelyek bizonyítják, hogy a Vörös Hadsereg egyes egységeinél és összességében is, miként erősödött a fegyelem. A 44. vörös huszárosztály politikai biztosa április hó 24-én kelt jelentésében[19] már a vasfegyelem megteremtését jelentette:

„Létszám: lovasszázad 45 fő, géppuskás század 31 fő. A fegyelem ideérkezésemkor laza volt, azonban ittlétem alatt lényegesen megszilárdult. Erős a reményem, hogy rövidesen vasfegyelmet teremthetek."

A fegyelmi helyzet megszilárdítását célzó intézkedések sokoldalúságát mutatja az a tény, hogy a hadseregparancsnokság figyelme olyan kérdésekre is kiterjedt, mint az alkohol fogyasztás káros hatása a fegyelemre. A rendelet a Vörös Újság május 16-i számában jelent meg, megtiltja az alkohol tilalom önkényes feloldását.. A rendelet szavai szerint az alkohol tilalom feloldása súlyos veszedelmekkel járhat, különösen a „jelenlegi időpontban", amikor a hadsereg fegyelme már-már megszilárdult. Az alkoholizálás könnyen veszélybe sodorhatja a fegyelmet. A fegyelem megbomlása pedig lehetetlenné teszi a hadsereg feladatainak sikeres megoldását. A rendelet — természetszerűleg — a politikai megbízottaknak teszi kötelességévé, hogy a legszigorúbban ügyeljenek arra, miszerint az alárendelt csapatok az alkohol tilalmat ne szegjék meg.

A Vörös Hadsereg ütőképessé tételében igen nagy jelentőségű volt Stromfeld Aurél vezérkari főnök május 6-i intézkedése, amellyel felállította a Főparancsnokságot és ennek alárendelte az egész fegyveres erőt. Ettől kezdve hatékonyabbá vált a politikai felvilágosító-nevelő munka s ebben Kun Béla, Szamuely Tibor és Landler Jenő szereztek nagy érdemeket. Útmutatásaikkal és intézkedéseikkel igen nagy segítséget nyújtottak a politikai munkásoknak.

Kun Béla szükségesnek tartotta a falun folytatandó propaganda munka megkezdését is. Ezzel kapcsolatban a Vörös Újságnak[20] nyilatkozatot adott a munkásezredeknek a falun végzett, illetve végzendő munkájáról. A nyilatkozat szerint Kun

[19] Jelentés. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 5. csomó)
[20] Vörös Újság. 1919. május 11. 1. oldal.

Béla nagy jelentőséget tulajdonított a csapatoknak falvakban való elhelyezésének, mint mondotta:

„komoly fellépésük, agitátorikus munkájuk nagy kihatással lesz az egész vidéken a proletárdiktatúra megszilárdítására. Minden munkás ezekből a zászlóaljakból szabad idejében, a foglalkozás után agitátor. Vasárnap népgyűlések lesznek a falvakban, ahol az előadók a zászlóaljak politikai megbízottai lesznek. A parasztság a legnagyobb bizalommal és szeretettel nézi ezeket a proletárokat és bennük látja természetes vezetőit..."

A falun végzett agitációs munka jelentőségét növelte az a körülmény, hogy a Vörös Hadsereg tagjainak jelentős része paraszt származású volt. A hadsereg szociális összetétele csak a Budapesti Munkástanács nevezetes május 2-i ülése után változott meg, amikor is a munkások tömegesen léptek fegyverbe. Ettől kezdve a politikai munkások feladata is részben megváltozott.

Az alakulatoknak frontra küldésével kapcsolatban elsődleges agitációs feladat lett a menetalakulatok politikai előkészítése. A Vörös Újság május első felében megjelent számai sok ilyen tárgyú közlést örökítettek meg.

A május 10-i Vörös Újságban olvashatjuk, hogy a nemzetközi pótzászlóalj vöröskatonái előtt Bernatzky Pál (lengyel) politikai megbízott, Fischer Bertalan (német) politikai megbízott agitációs beszédeket tartottak a proletárdiktatúra jelentőségéről és felhívták a katonákat, hogy tartsanak fegyelmet.

A Vörös Újság május 11-i száma „A vörös 32-esek kimentek a frontra" cím alatt közli, hogy a frontra indulókhoz Czakó Imre elvtárs, politikai megbízott intézett lelkesítő beszédet, akik egyhangúlag kijelentették, hogy ha kell életük árán is megvédik a proletárdiktatúrát. A vörös harminckettes elvtársak a legnagyobb lelkesedéstől eltelve indultak a frontra.

A Vörös Újság május 13-i száma ismét a nemzetközi vörös ezred előtt tartott beszédről számol be. Az 1. nemzeközi vörös ezred összes alakulatainak az ezred új politikai megbízottja, Ungár Sándor hosszabb beszédet mondott a proletár fegyelemről és a proletár hadsereg új szervezetéről. Lelkes beszédet intéztek még a legénységhez Gavlinszky Ferenc, a lengyel század, Gruber Izrael a német század parancsnoka. A beszéd a Vörös Hadsereg lelkes éltetése közben ért véget.

A lelkesítő beszédek eredményességét bizonyítja a Vörös Újság május 13-i számában közölt cikk. Fischer József politikai megbízott és Kelemen János lelkesítő beszédei után a rétsági vörös ezred 5. zászlóalja határozati javaslatot fogadott el:

„A zászlóalj katonái a legnagyobb lelkesedéssel kijelentették, hogy a dolgozó mnkásság uralmát mindenki ellen megvédik. Proletár öntudattal harcolnak a rabló imperialista... és konkolyhintő ellenforradalmi burzsoák ellen. Fegyelmezetlen vöröskatonát nem tűrnek meg és jelszavuk, hogy fegyverrel előre a dolgozók uralmáért."

A kitűzött jelszót a vöröskatonák a gyakorlatban valósították meg, ebben a politikai biztosok jártak elő jó példával. Több korabeli jelentés és távirat tanúsítja, hogy a politikai munkások a politikai munka mellett fegyverrel is küzdöttek a proletárdiktatúráért. Fegyverrel is harcoltak, ha kellett az imperialista hatalmak csapatai ellen, ha kellett belső ellenség ellen is. Erre példaként említjük Schwarz politikai megbízott Balassagyarmatról május 3-án kelt telefonjelentését.[21] A jelentés szerint az alakulattól áruló tisztek átszöktek az ellenséghez.

„Pajesz v. százados és Roth tü. főhadnagy átszöktek az ellenséghez és átvezették őket... Pajesz v. parnok után háromszor lőttem, de nem találtam el. Kérek lehetőleg azonnal bátor géppuskásokat és egy terrorcsoportot ide útnak engedni. Tekintettel arra, hogy itt Balassagyarmatot tartani bírjuk, mert a legénység mindenesetre tartani akarja."

A politikai megbízottak hadműveleti kérdésekbe ugyan nem szólhattak bele, de figyelemmel kísérték a parancsnokok ilyen tevékenységét és nem egy esetben tettek hadműveleti kérdésekben is javaslatokat.

Glökner politikai megbízott Muraszombatról küldött távirati jelentésében[22] pl. arra hívta fel a Hadügyi Népbiztosság figyelmét, hogy a hadműveleti osztály által elrendelt és már végrehajtott csapateltolásokat úgy a lakosság, mint a katonaság a legnagyobb nyugtalansággal fogadja. A demarkációs vonalon álló katonaság csak hosszas rábeszélésre jött hátra.

„Hadműveleti dolgokba nem avatkozhatom — írja —, de politikai szempontból igen fontos volna a tartalékba vitt csapatokat újból előre vezényelni."

A katonai események súlyossá válása után a politikai megbízottak tisztában voltak azzal, hogy a proletárdiktatúra sorsa a harctereken dől el, ezért törekedtek a hátországi szolgálatból frontszolgálatra. Az ilyen törekvéseknek ma is lelkesítő példáját mutatja a 17. tüzérezred politikai biztosának, Kalfen Ignácnak a hadseregparancsnoksághoz intézett levele.[23] A levél

[21] Telefonjelentés, május 3. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 5. csomó)
[22] Távirati jelentés, május 10. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 5. csomó)
[23] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Budapest, 1959. 502—503. oldal.

írója megérdemli, hogy levelének tartalmát szószerint megismerjük:

„A Hadügyi Népbiztosság politikai osztályának P. o. 72/1919. számú nyílt parancsával a volt 141., most Fejér-tolnai 17. vörös tüzérezredhez, mint az ezred politikai megbízottja küldettem ki.

E minőségemben — az ezred megszervezésében, a legénységnek a mai követelményeknek megfelelően, a fegyelem és rend fenntartásában — kifejtett tevékenységem eredményét az illetékes helyen is elismeréssel honorálták. Közben politikai részről, az ellenforradalmárokkal és azok hadácsaival is végeztem, úgyhogy az e hó 3-án útba indított üteggel akartam már a harctérre kimenni, azonban a HÜnb. politikai osztályának távirata alapján — amely szerint magasabb szolgálati érdekek parancsolták, hogy az ezred további megszervezésében részt vegyek, és csak az ezreddel mehetek ki — lettem visszatartva.

Miután most már az ezredtörzsnek is a harctérre leendő kimenetele csak napok kérdése, miután „vasas" fiam is — kivel én már egyszer együtt harcoltam — ezen ezredhez osztatta be magát, hogy minél előbb a harctéren is szolgálhassuk a Tanácsköztársaság érdekeit, kérem a hadseregfőparancsnok elvtársat, hogy az ide mellékelt megbízó levelemet láttamozni szíveskedjék, hogy ezredemmel a harctérre, mint az ezred politikai megbízottja akadálytalanul elindulhassak."

A menetalakulatokkal együtt természetesen a politikai megbízottak is a frontra mentek. Központi rendelkezés feladataikat erre az esetre nem szabályozta részleteiben. A gyakorlat mégis hamarosan beigazolta, hogy ott, ahol a politikai biztos a helyén állt, jó politikai munkát végzett és szoros volt a kapcsolata a csapattal, a győzelem előfeltétele biztosított volt.

Egyes magasabb parancsnokok később bírásban is lefektették a politikai munkásoknak ütközetbeni feladatát. Így pl. a III. hadtestparancsnok Hadtestparancsban[24] rögzítette, hogy a politikai megbízottak ütközet közben feltétlenül annál a csapatnál, éspedig az első vonalban tartózkodjanak, amelyhez be vannak osztva.

„Feladatuk a csapat fegyelmének fenntartása, a támadókedv felélesztése és megtartása, védőharcban pedig a kijelölt helyen való megmaradásra buzdítás. Ezeket a feladatokat a politikai megbízottak csakis személyes példaadással oldhatják meg."

[24] 13. számú hadtestparancs, május 28. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 64. csomó)

A példamutatás, a kitartó, szívós politikai munka meghozta gyümölcsét. A Vörös Hadsereg harckészsége tüneményesen rövid idő alatt igen magas fokot ért el. Egykorú hangulatjelentések tanúsítják azt a forró lelkesedést, amely a harcoló csapatokat eltöltötte.

A 2. hadosztály politikai biztosa május 30-i jelentésében[25] írja, hogy a katonák hangulata, különösen a halasi és kalocsai védőszakaszon az északi offenzíva óta annyira izgatott, hogy a politikai biztosok és parancsnokok csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudják őket visszatartani attól, hogy ne támadjanak. A politikai biztoshoz és a parancsnokhoz küldöttségek járnak és kérik, hogy a támadást rendeljék el. Ha a politikai biztos közöttük megjelenik, mindenütt úgy köszöntik, hogy „Be Szegedre!". Ez a jelszó annyira el van terjedve, hogy már köszönés gyanánt használják a katonák. A politikai biztosok természetesen megmagyarázzák a katonáknak, hogy a támadást csak a hadtestparancsnokság rendelheti el és ezt a rendelkezést fegyelemmel és türelemmel kell bevárni. A megnyugtatások ideig-óráig hatással is vannak, de egy újabb kémjelentés, vagy a megszálló csapatok erőszakoskodásai újból felidézik a támadási kedvet és most legutóbb azt kérték, hogy a hadosztály politikai biztosa küldöttséget vezessen a főparancsnokhoz, akitől ők személyesen kérnék a támadás elrendelését. Ezt a hangulatot a politikai biztosok kihasználják és ezzel igyekeznek a legénységet a legnagyobb mértékben fegyelmezni, aminek eredményei nem is maradnak el.

A hadseregfőparancsnokság köszönő táviratban ismerte el a 2. hadosztály politikai biztosának jó politikai munkáját:[26]

„Ismét bebizonyosodik, hogy ott, ahol a politikai megbízott helyén van, ahol a politikai megbízott öntudatos fegyelemmel teljesíti kötelességét, ott a csapat a legválságosabb pillanatban is biztosan áll a Tanácsköztársaság rendelkezésére."

Amíg a vöröskatonák a határokon hősiesen küzdöttek a proletárdiktatúra fennmaradásáért, az ország belsejében, Budapesten ellenforradalmi banditák június 24-én ellenforradalmi lázadást robbantottak ki. Az ellenforradalmat néhány órán belül sikerült leverni, azonban az ellenforradalmárokkal vívott harcban a Vörös Hadsereg több katonája, köztük a 32-esek politikai biztosa, Lőwy Béla elvtárs kötelességteljesítés közben hősi halált halt.

[25] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Budapest, 1959. 591—592. oldal.
[26] Távirat, 1919. június. (HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai 51. csomó)

A Vörös Újság június 28-i száma hosszú cikkben számolt be az elvetemült fehér banditák gyalázatos tettéről. Az alig 24 éves Lőwy Béla tíz emberrel bement tárgyalni a fehérek közé a Ludovika Akadémia épületébe. A fehérek színleg tárgyalni kezdtek velük, körbevették őket, majd a fehér haramiák lesből sortüzet nyitottak rájuk. Lőwy elvtárs súlyosan megsebesült, ezt követően a gyáván meglapuló fehérek közvetlen közelről megölték...

Lőwy elvtárs halálával a Kommunista Párt egyik kiváló, lelkes tagját vesztette el, a 32-esek pedig elvesztették az ezred szeretett politikai biztosát.

Június 29-én a Vörös Hadsereg és az egész Tanácsköztársaság szempontjából súlyos esemény következett be. A Kormányzótanács ezen a napon rendelte el az elfoglalt területek katonai kiürítését. A csapatok számára érthetetlen intézkedés óriási elkeseredést váltott ki a katonák között. A politikai biztosok áldozatos munkája ugyan megakadályozta az azonnali katasztrófát, ettől kezdve mégis megkezdődött a hadsereg bomlása. A teljes felbomlás július 25. után következett be, amikor Julier vezérkari főnök elrendelte az általános visszavonulást.

A katasztrófális helyzetben megszűnt a vezetés és irányítás. Egyes politikai biztosok áldozatvállalása is csak lassítani tudta az erjedés folyamatát, megakadályozni azonban nem. Ekkor már a hadseregben kevés volt a kommunista politikai munkás, Böhm Vilmos hadseregparancsnok különböző ürügyekkel eltávolította őket a hadseregből. A Kommunista Párt hiánya folytán a politikai megbízottak kiválogatása és irányítása sem lehetett megfelelő kezekben. A szakszervezetek tettek javaslatot a politikai megbízottak személyére, a szakszervezetekben pedig általában nem a kommunisták voltak többségben. Hátráltatta az agitációs és propagandamunkát az a tény is, hogy a vezetés nem kellő mértékben látta el a csapatokat röplapokkal és újságokkal, így a katonák és politikai biztosok is sok esetben tájékozatlanok voltak.

Az összeomlás előtt néhány nappal Davidovits Dénes, a 31. gyalogezred politikai biztosa a Vörös Újság július 24-i számában felvetette azokat a hiányosságokat, amelyek a politikai megbízottak munkáját hátráltatják:

„Négy hónapja, hogy a proletariátus a hatalmat magához ragadta, négy hónapja folyik a harc, a küzdelem a belső és külső ellenforradalom ellen. Az elmúlt harcok küzdelmei világosan megmutatták azt az utat, melyen haladni kell.

A Vörös Hadsereg eddigi harcaiban tisztán láttuk, hogy az osztályöntudattól és eszméktől áthatott csapatok hősiesség és harckészség dolgában várakozáson felüliek. A felvilágosodottság fokmérője a csapat harckészségének, mely sajnos az egyes csapatrészeknél más és más. Ez egyrészt a politikai megbízottak, másrészt a fölöttes parancsnokságok hibája... Az egyes csapatok politikai megbízottai között az együttműködés teljesen ki volt zárva. A hiányos utasítások nem adtak elég alapot egységes munkához. A politikai megbízottak a fronton teljesen magukra hagyatva tapogatóztak. Napokon, sőt heteken át újság nélkül, minden hivatalos hír hiányában, a leglehetetlenebb rémhírek közepette álltak. A rémhírek a fronton igen veszedelmesek, különösen akkor, amikor nincs újság, nincs hivatalos hír a mögöttes országrész viszonyairól...

Feltétlenül szükséges az egységes munka létrehozására egységes megállapodás. Igen célszerű lenne egy kongresszus, melyen a politikai megbízottak együttesen megállapítanák azon legfőbb irányelveket, melyektől ezután eltérni nem lehet.

A frontnak újsággal való ellátása sürgősen megszervezendő olyképp, hogy a front újságait naponként kapják meg. A fontosabb híreket azonban táviratilag is közöljék a csapatokkal!

A politikai megbízott állása nem díszt és pompát, hanem odaadó, lelkes munkát követel, ehhez azonban szükséges oly létfeltételt teremteni, melyek ezt lehetővé teszik. A Vörös Hadsereg csapatai a politikai megbízottak kezében vannak, épp ezért sürgősen szükséges a politikai megbízottak ügyeit minden irányban rendezni."

A fenti sorok a lehető legrövidebben, de annál világosabban mutatnak rá azokra a hiányosságokra, amelyek a politikai munkások munkáját akadályozták. Nincsen arról tudomásunk, hogy a Hadügyi Népbiztosság intézkedéseket hozott volna a Vörös Újságban megjelent cikk nyomán. A katonai és politikai események ekkor már annyira súlyossá váltak, hogy intézkedések kiadására sor nem is kerülhetett. A tanácskormány helyét néhány nap múlva az áruló Peidl-kormány foglalta el, ez pedig 5 nap múlva átadta a hatalmat Friedrich István kormányának.

Az áruló kormány első intézkedése a politikai megbízott intézmény megszüntetése volt. A Rendeleti Közlönyben megjelent körrendelet[27] a Hadügyminisztériumban, valamint a hadügyi igazgatáshoz tartozó intézményeknél a politikai megbízott intézményt azonnal megszüntette, a csapatoknál alkalmazott biztosokra pedig későbbi időpontban tervezett intézkedni.

27 Rendeleti Közlöny a magyar hadsereg számára. Szabályrendeletek. I. kötet. 46. évf. 1919. augusztus 4.

Két nap múlva megjelent a Vörös Hadsereg leszerelésére vonatkozó parancs is.[28] Ezzel megszűnt a proletárdiktatúra fegyveres ereje, a proletariátus osztályhadserege. Megszűnt az a hadsereg, amely a magyar történelem folyamán első ízben nem a kizsákmányolók, hanem a dolgozó nép érdekeit védte.

[28] Rendeleti Közlöny a magyar hadsereg számára. Szabályrendeletek. I. kötet. 46. évf. 1919. augusztus 6.

ADALÉKOK BETHLEN GÁBOR HONVÉDELMI POLITIKÁJÁHOZ URALKODÁSÁNAK ELSŐ ÉVEIBEN* (1613—1619)

Dr. Nagy László
a történelemtudomány kandidátusa

I.

Kül- és belpolitikai események

BETHLEN GÁBORT, „kihez hasonló magyar — a kortárs szavai szerint — Mátyás királytól fogva és István királyon kívül nem hallatott"[1], 1613-ban választották Erdély fejedelmévé. Trónra lépését hosszú, zűrzavarokkal és belháborúkkal telített időszak előzte meg, s megválasztásával „szűnt meg az háborúság, úgy hogy noha az országon kívül viseltetett hadakozások feliciter voltanak, de az haza földét ellenség lova lába nem nyomta, sem hada nem ruináltatott".[2]

Megválasztásakor még csak harminchárom éves volt, de szemeinek komoly tekintete, melyben villámló harag és metsző irónia tudott felcsillani, erős vonalú orra, keserű vonással kere-

* Bethlen Gábor uralkodásának első időszakáról, kiváltképpen ez időre eső hadszervező munkájától csakis az erdélyi levéltárak anyagának felhasználásával lehet történelmi és hadtörténelmi összefoglalást nyújtani. Ennek hiányában jelen tanulmány döntő mértékben a már kiadott forrásokra támaszkodva csak adalékot kíván nyújtani annak a fontos időszaknak a történetéhez, melyben bebizonyosodik, hogy a Habsburgok minden áron és eszközzel meg akarják semmisíteni Erdély önállóságát, s mely időszak alatt Bethlen felkészíti az erdélyi államot előbb az eredményes védelmi harcra, majd pedig a kirobbanó harmincéves háborúba való bekapcsolódásra. A történeti és hadtörténeti irodalom ezzel a korszakkal a honvédelmi politika és a hadseregszervezés szempontjából nem foglalkozott, *Wittmann Tibor:* Bethlen Gábor mint hadszervező című tanulmánya (Századok, 1951.) is csak egyes kérdésekben nyúl vissza 1619 előttre.

1 *Szalay László:* Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása. Pest, 1856. 146 oldal.

2 Uo. 32. oldal.

tezett duzzadt ajkai, sápadt arcát körülölelő fekete szakálla, vállai közé húzott fejtartása, — sok szenvedésen átment, gondoktól terielt középkorú férfi benyomását keltette.[3] Útja a fejedelmi trónig kemény harcokkal, küzdelmekkel volt szegélyezve. Két kényszerű, török földön töltött emigrációval a háta mögött került vissza 1613 őszén Erdélybe, hogy az Erdély sorsát veszélybe döntő Báthory Gábor uralmát felszámolva, maga vegye kezébe az ország ügyeinek intézését. Trónra lépését a Báthory ellen forduló török porta a legmesszebbmenőkig támogatta. A Bethlennel érkező Szkender pasa október elején országgyűlést hirdetett a rendeknek Kolozsvárra, s meghagyta nekik, hogy Báthory Gábort a fejedelmi trónról letegyék, s más fejedelmet válasszanak, mert a török és tatár csapatok csak abban az esetben hagyják el Erdély területét, ha mindez megtörtént. Az országgyűlés október 20-án össze is ült, s miután eltörölték a Bethlen száműzetését kimondó végzést, őt Erdély fejedelmévé választották. A választásnál nem jelentéktelen szerepet játszott az a körülmény, hogy az országban levő török csapatok Bethlent támogatták. A rendek levelet küldték Báthorynak, melyben megírták, hogy tőle, mint jogtiprótól, ki az ország békéjét biztosító török szövetségétől elhajolt, ezennel örök búcsút vesznek, s fejedelmüknek többé nem tekintik.[4]

A veszély azonban, amit Báthory jelentett Erdélyre, ezzel még korántsem ért végett. A trónfosztott fejedelem, aki Bethlen szavai szerint „rettenetes rémüléssel futott légyen ki ez országból" Váradon császári csapatok segítségével biztatgatta magát, s Erdélyt „német balon hadakkal, tizenkétezer lengyel kopjással, palatinus uramnak húszezred magával való jövetelével" fenyegette. Bethlen Felső-Magyarország egyik leghatalmasabb birtokosához, a nemsokára legádázabb ellenségévé való Homonnai Györgyhöz fordult, s kérte járjon közbe az uralkodónál és a nádornál, hogy Báthoryt ne segítsék, mert az erdélyiek nem érezhetik magukat elengedőnek ahhoz, hogy a szultán Báthoryval kapcsolatos rendelkezését ne teljesítsék. A szultán Erdély miatt — folytatta levelében Bethlen — kész felbon-

[3] *L. Makkai László:* Erdély története. Budapest, 1944. 358. oldal.

[4] *Kővári László:* Erdély történelme. IV. k. Pest. 1863. 211. oldal. L. még Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. k. 345. oldal. Egy ismeretlen levélíró a következőképpen számol be 1613. október 28-i levelében Bethlen fejedelemmé választásáról: „. . . . bizonyos és nyilvánvaló okokból a tekintetes és nagyságos Bethlen Gábort, nekünk kegyelmes urunkat, fejedelemségre választottuk, azért, hogy az török nemzetségnél nagy tekinteti lévén, az mostani benn levő hadaknak kiigazejtásában senki is olyan bizonyosan és hasznosan nem szolgált volna . . . ez mostani üdőben és állapotban, az vitézlő és hadakozó dolgban, hazánk oltalmára ha kivántatik, hasznosnak tudjuk, hogy szolgálhat; törvény és igazsághoz való szeretetit is ösmerjük." (*Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei (továbbiakban Bethlen pol. lev.), Budapest, 1879. 4. oldal.)

tani a Habsburg uralkodóval kötött békét is, s ha a császár hadat indít Erdély ellen és segíti Báthoryt, a szultán „maga is personaliter megindul, Erdélyt per hoc totaliter occupálja, melyből a kereszténységnek is nem kevesebb veszedelme következik".[5]

A Báthory támadásából következhető veszély azonban hamarosan elmúlt Bethlen feje felől, mert a trónját vesztett fejedelmet október 27-én Váradon saját katonái meggyilkolták. Ilyen körülmények között Bethlen október 28-án a török—tatár csapatokat haza bocsátotta, mert — mint a nagyvezérnek írta —. Báthory hadai részben széjjel oszlottak, részben pedig felajánlották szolgálataikat neki, minek következtében „sem én, sem az ország afféle ellenségtől nem tartván", tekintetbe véve az ország „fogyatkozott állapotját", szükségtelenné és károssá vált a segélycsapatok további Erdélyben való maradása. Kérte a nagyvezért, követek által küldjön levelet a Habsburg uralkodónak, a nádornak és Forgách Zsigmond kassai főkapitánynak, valamint a lengyel királynak is, hogy „Erdélyre semmi okon ne igyekezzenek ellenségesképen", hanem jó szomszédságban éljenek a fejedelemséggel. Mindenesetre, ha császári részről mégis támadás indulna Erdély ellen, jöjjön segítségére a moldvai és a havasalföldi fejedelem, valamint a budai, egri és temesvári pasa.[6]

A török és tatár csapatok kivonulása után Bethlen hozzákezdett, hogy rendezze helyzetét kül- és belpolitikai téren egyaránt. Külpolitikai téren két oldalról kellett fejedelemségét biztosítania; a török és a Habsburg uralkodó felől. Az előbbi volt a könnyebb, hiszen Bethlen török csapatok kíséretében tért vissza Erdélybe, s a török vezetők támogatták fejedelemmé választását, de ő jól ismerte a Portán uralkodó viszonyokat és tudta, hogy könnyen megváltozhat az ottani vezető körök magatartása vele szemben. Ezenkívül azzal is számolt, hogy a török nagy árat kér majd a támogatásért, s így nem kis szorongással várta, hogy a fejedelmi jelvények megérkezésekor a Porta megbízottja milyen követeléseket fog vajon vele szemben támasztani.

Még nagyobb és nehezebb probléma volt az, hogy a Habsburgok részéről elismertesse fejedelemségét. A Habsburg uralkodóknak és tanácsosaiknak régi politikai vonalvezetése volt az, hogy Erdélyt a királyi Magyarországgal összekapcsolják, s

[5] Bethlen 1613. október 22-i lev. Homonnai Györgyhöz. (Bethlen pol. lev. 1—2. oldal.)
[6] Bethlen 1613. október 28-i lev. a nagyvezérhez. (Bethlen pol. lev. 5—6. oldal.)

együttesen olvasszák be a birodalom tartományai közé. Az önálló Erdélyben önkényes hatalmi vágyuk korlátját, Magyarország teljes bekebelezésére irányuló törekvéseik akadályát látták, sőt attól is tartottak, hogy Erdély fejedelmei bizonyos körülmények között a dinasztiára is veszedelmessé válhatnak.[7]

A Habsburgoknak ez a törekvése nem talált támogatásra még a magyar uralkodó osztály Habsburg politikát támogató tagjainak nagy részénél sem, mert az önálló erélyi fejedelemséget a császári túlkapások elleni védőbástyának tekintették.[8] Hatalmi helyzetük és súlyuk azonban nem tette lehetővé, hogy elejét vegyék az Erdély elleni császári mesterkedéseknek, legfeljebb csökkenteni tudták azok sikerét.

A Habsburg uralkodó körök Bethlen Gábor személyét különösen nem szívesen látták a fejedelmi trónon. Ismerték múltját, s azon politikai koncepcióját, hogy Erdélyt a törökre támaszkodva szándékszik megvédeni a császári támadásokkal szemben. Nyílt katonai intervenciót nem mertek ellene indítani, mert féltek egy török háború kirobbanásától. Ennek hiányában arra törekedtek, hogy akadályokat gördítsenek uralmának megszilárdulása elé. E célkitűzés megvalósítása érdekében mindenekelőtt az Erdélyhez tartozó Részeket akarták elszakítani; *Ecsed, Huszt, Nagybánya, Kővár, Várad, Tasnád,* valamint a fejedelemség nyugati részén fekvő *Lippa* és *Jenő* megszerzése révén. Bethlen helyzetét nehezítette az is, hogy *Szeben* és *Fogaras* várának kapitányai vonakodtak őt fejedelemnek elismerni, s neki a hűségesküt letenni.

Ebben a veszélyes helyzetben Bethlen haladék nélkül hozzákezdett, hogy a császári mesterkedéseket meghiúsítsa, s az Erdély védelmi szempontjából oly kiemelkedő jelentőségű várakat fennhatósága alá hajtsa. A legjelentősebb erősség, *Várad* esetében ez nem jelentett különösebb nehézséget, mert annak kapitánya Bethlen sógora Rhédey Ferenc volt, aki ugyan Báthory Gábor haláláig még Bethlennel szemben is kitartott a fejedelem hűségén, azonban Báthory meggyilkolása után készséges híve, sőt egyik legerősebb támasza lett az új uralkodónak. Gyors sikereket ért el *Szeben* és *Fogaras* esetében is. Szebent Kákonyi István, a Báthory-ház neveltje és Szepesi Nagy György, a Báthoryak testőrcsapatának kapitánya tartották 600 gyalogossal és néhány zászlónyi lovassal, Fogaras várának pedig a környéken lakó nemesek őrségével Balling János volt a parancsnoka. Bethlen Cseszelitzki Boldizsárt és Rettegi János

[7] L. *Frankl Vilmos:* Pázmány Péter és kora. I. k. Pest, 1868. 192. oldal
[8] Uo.

udvari prédikátort küldte hozzájuk, akik hamarosan rábeszélték a várak kapitányait a meghódolásra. A császári tervek hajótörést szenvedtek *Jenő* vára esetében is, ahol Petneházy István megtartotta az erősséget Bethlen hűségén. A karánsebesi vajda azonban, aki *Lippa* várának volt a parancsnoka, ellenállt Bethlennek. Ugyanakkor *Husztot* Deák József, *Kővárt* Szilágyi János, *Ecsedet* pedig Antraiter Mihály kapitányok átadták a császáriaknak, s ezek példáját követte *Nagybánya* is. Így tehát Bethlennek a várak megszerzésére irányuló törekvését csak félsiker koronázta.[9]

Bethlen helyzetét mégjobban nehezítette az a körülmény, hogy a szászok — nem kis mértékben a császári udvar bujtogatása következtében — ellenséges érzületet tanúsítottak vele szemben. Fejedelmüknek való elismerését és engedelmességüket többek között olyan feltételekhez kötötték, hogy Bethlen azonnal hagyja el Szebent, ahová Gyulafehérvár elpusztult állapota miatt székhelyét ideiglenesen áttette.

A külső és belső viszonyok ilyen alakulásának gyors megváltoztatására Bethlennek csak olyképpen lett volna módja, ha nagylétszámú török csapatokat hív be a fejedelemségbe, s azok segítségével harccal visszaszerzi az elfoglalt várakat és megtöri a szászok ellenállását. Ehhez az eszközhöz azonban nem kívánt nyúlni, mert ez elkerülhetetlenül a fejedelemség nagymérvű pusztításával járt volna együtt, s ezenkívül nagymértékben eliidegenítette volna Bethlentől az iránta rokonszenvvel viselkedő magyarországi rendeket is. Így a tárgyalások, a békés egyezkedés útját kereste a Habsburgokkal és a szászokkal egyaránt. Már 1613. november 15-én elküldte követségbe a császárhoz Sarmasági Zsigmondot, Kassai Istvánt és Benkner Jánost, de a követeknek nem sikerült eredményt elérniük, sőt Sarmaságit vissza sem engedték Erdélybe, hanem visszatartották az udvarban. A szászokkal folyó megegyezés is vontatottan haladt előre, s csak akkor következett be némi eredmény, amikor Bethlen kivonult Szebenből, teljesítve a szászok méltatlan feltételét.

Kétségen kívül hozzájárult fejedelmi hatalma megerősödéséhez az a körülmény, hogy 1614 januárjában megérkeztek a Portáról a fejedelmi jelvények, ami útját vágta a szászok további Bethlen-ellenes mesterkedéseinek a szultán udvarában. A török azonban súlyos árat szabott a fejedelmi jelvényekért, mert követelte Lippa és Jenő várának átadását, melynek meg-

[9] A várakkal kapcsolatban. 1. *Bojthy Veres Gáspár:* A nagy Bethlen Gábor tetteiről. (Erdély öröksége IV. k.) 8—13. oldal, valamint *Szalay László:* Magyarország története. Pest, 1865. 531. oldal, és *Szilágyi Sándor:* Erdélyi országgyűlési ellékek (továbbiakban EOE.) VI. k. 319., 321. oldal

története az adott körülmények között teljesen lehetetlen helyzetbe sodorta volna a fejedelmet. Bethlen azonban jól ismerte a portai viszonyokat, s tudta, hogy ott nehezen mondják ki a végső szót, lehet alkudni a követelésekből. Rövidesen útba is indított egy díszes követséget a portára öccse, István vezetésével, melynek az volt a feladata, hogy eszközölje ki az évi adó elengedését, Lippa és Jenő átadásának elhalasztását, valamint a következőket: Akik Erdély határain kívül Bethlen pártjára állnak, kerüljenek a török oltalma alá. A szultán a Habsburgokkal Bethlen értesítése nélkül békét ne kössön, s bármely békekötésből őt ki ne hagyják. Amely területeket Bethlen Magyarországon vagy máshol elfoglal, maradjon az ő fennhatósága alatt, s e területek után a szultán külön adót ne kérjen. A török végvárakból ne indítsanak új hódoltatásokat. Ha Bethlen nyugat felé előnyomul, a törökök segítsék őt. „Valameddig csak erdélyi birodalomból leszen hadakozásunk, fél esztendőre 10 ezer magyarra való fizetést és hópénzt kívánunk, hogy adasson ő hatalmassága" — kérte Bethlen — „ha penig isten segítségéből tovább mehetünk és az magyarországi erő is mellénk állván, derekasabb dologhoz fogunk, akkor 20 ezer emberre adasson ő hatalmassága fél esztendőre fizetést".[10]

Bethlen követei a portán kedvező fogadtatásban részesültek. Megkapták a halasztást a várak átadására, s kézhez vették az athnamét is, mely megerősítette a Bethlent a fejedelemségben, biztosította Erdély területi egységét, rendezte a hódoltsági ügyeket, s biztosította a fejedelmet a kívánt török segítségről, de kimondta azt is, hogy Bethlen is köteles segítséget és élelmet adni a török tábornak, ha a szükség úgy kívánja.[11]

Noha Bethlen kívánságaiból kitűnik, hogy már 1614-ben látta a Habsburgokkal szembeni fegyveres harc elkerülhetetlenségét, s tervei között szerepelt a Habsburgok elleni támadó fellépés is, ugyanakkor nem adta fel a tárgyalások nyújtotta megegyezési lehetőség reményeit sem. Januárban Kornis Zsigmond tanácsost a császárhoz küldte, s kérte a zsitvatoroki szerződés megújítását és az elfoglalt erdélyi várak visszaadását, azonban az uralkodó mereven elzárkózott a kérés teljesítése elől, sőt követelte *Várad* átadását, amivel Bethlen bebizonyíthatja „jó szándékát". Ezt a követelést, mely Erdélyt legfontosabb védőbástyájától fosztotta volna meg, s aminek véghezvitele a török részéről Bethlen elejtését eredményezte volna, a fejedelem természetesen nem teljesítette, s így a tárgyalások egy időre meg-

[10] Bethlen 1614. április 8-i követi utasítása. (Bethlen pol. lev. 19—20. oldal.)
[11] EOE. VI. k. 338. oldal.

szakadtak. Júliusban azonban Bethlen újabb követeket küldött a császárhoz és ugyanakkor a magyar országgyűlésre is egyezkedés végett. Az uralkodóval folytatott tárgyalások most sem hozták meg a kívánt eredményt, mert Mátyás csupán a kényszerhelyzetnek engedve tűrte meg Bethlent a fejedelmi trónon, s csak a kedvező alkalmat várta, hogy őt onnan letaszítva Erdélyt bekebelezze a birodalomba.[12] Egyedül a török határozott Bethlen melletti állásfoglalása tartotta vissza a császári udvart a nyílt katonai intervenciótól.[13] Az Erdéllyel és a törökkel szemben követendő politika meghatározása végett összehívott linzi gyűlésen azonban a magyar rendek képviselői nem támogatták az Erdély elleni támadás tervét, mert az — mint mondták — csak végleg elszakítaná a fejedelemséget Magyarországtól. Kijelentették, hogy az erdélyiek jogosan választották Bethlent fejedelmükké, s így mindenképpen méltánytalan lenne a Bethlen elleni támadás, kivéve azt az esetet, ha többet követelne, mint amit a korábbi szerződések alapján meg lehet és meg is kell adni számára. Ezt az állapotot osztották az örökös tartományok rendei is, s így az uralkodónak fel kellett hagynia a nyílt katonai intervenció tervével, s ehelyett indirekt eszközöket kellett keresnie Bethlen megbuktatására.[14]

A külpolitikai viszonyokkal párhuzamosan Bethlen hozzákezdett a belső helyzet rendezéséhez is. A krónikás szavai szerint azon fáradozott, hogy „... helyreállítva otthon is az idők méltatlansága miatt felforgatott törvényeket, megzavart sza-

[12] EOE. VI. k. 334. oldal. A Mátyás mellett nagy hatalmú Khlesl bíborosnak az volt a véleménye, húzni, halasztani kell az ügyet, amíg csak lehet, s az erdélyi követeket itt künn kell marasztani. 1614. június 25-i levelében azt írta Molart Jánosnak: „Wir müssen Geldt machen, die Gränizen zu erhalten ... Geldt für die Sachsen, für den Valachen (Serbán Radul) und dee ganzen geheimen Impraesa. Mehr Ungarisches zu gewinnen, unserm Feund seinr Besten abzuspannen." *(Hammer-Purgstall:* Khlesel's Leben III. k. Wien, 1850. 103. oldal.)

[13] Lépes Bálint nyitrai püspök azt írta 1614. június 27-én Linzből Bosnyák Tamásnak: „... az török nagy kevélyen azt irta ide urunknak ő felségének, hogy Erdélyhez semminemő közit ne tartsa, mert abból egy kis kövecskét és egy maroknyi port sem enged nekie ... Arma virumque cano. Elég nyomorult készülettel vagyunk penig hozzája. De erről sokat irni, annak a ki minden állapotot tud és ért, nem szükséges sem nem bátorságos." *(Géresi Kálmán:* A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. IV. k. Bp. 1887. 105. oldal.)

[14] *Szalay László:* i. m. 534. oldal. Khlesl fent idézett levelében azt írja ezzel kapcsolatban: „Is der Palatinus nicht unser, so is unmüglich zu gedenken, dass wir ettwas guetes verrichten oder hoffen sollen, weil die Lännder mehr auf ihm auf alles anders sehen; is er aber unser so haben wir gewuhnen, und alda spahre man weder uncossten, hoch vleiss ... Post palatinum is Lassota der nächste ... Halten wir mit dem Homonnay." Bethlen 1614. január 13-i levelében azt írta a magyarországi rendeknek: „Nem oly régi dolog, hogy sok szóval kelléssék emlékeztetnőnk kegyelmeteket Erdély és Magyarország között való szent confederatiora." Erdély megtartja ezt a szövetséget, ennek ellenére állandó praktikák vannak ellene. „Mi az mi igazságunkkal oly contentusok vagyunk, hogy azon kővöl semmit nem kívánunk és ha abban háborgattatnánk, az kit magonk erejével fel nem érönk, kételenség által más segitséget is sollicitálnunk kelletik ... és így csak ez okon is az két császár között való frigynek felbomlása következik." (Bethlen pol. lev. 9—10. oldal.)

badságokat, a némely fejedelmek szörnyű tékozlása által szétszórt kincstári javakat pedig visszaszerezze, s az ország más ügyeit is helyrehozza."[15] E célból február 22-re Medgyesre országgyűlést hívott össze, ahol 600 gyalogossal, három század lovassal, s az udvari ifjakkal jelent meg. A gyűlésen elmondott bevezető beszédében hitet tett a szomszédokkal való békesség mellett, amit minden aranynál, ezüstnél inkább kell őrizni. „Mindazonáltal" — folytatta — „ha mód nélkül háborgattatunk országul határunkban vagy igazságunkban azt is mind a három natio pro bono patriae communi moto cselekedje, fejedelme mellett régi szokása és tartozása szerint vagy offensivum vel defensivum bellumot kell viselnünk."[16] A védelem hatékonyabbá tétele érdekében Bethlen 11 pontból álló unio törvényt fogalmazott meg, mely a három nemzetet az ország különös védelmére, s a váratlanul előállott védelmi intézkedések költségeinek fedezésére kötelezte volna, s a városokat — itt elsősorban a szászokról van szó — pedig arra, hogy háború esetén fogadják be a nemeseket falaik közé. Az unió törvény a szászok ellenállása miatt meghiúsult.[17]

A védelem megszervezése azonban sürgős volt, s Bethlen haladék nélkül hozzá is látott a feladat végrehajtásához. Amint kicsit javulni kezdett az idő, Török István és Mocsonyi Gergely hajdúkapitányokat csapatukkal együtt zsoldjába fogadta, s a Szilágyságban Kővár vidékén helyezte el őket a terület védelmére. Ezeknek a csapatoknak volt ugyan kisebb összeütközése magyarországi hajdúkkal, de minden komolyabb következmény nélkül, s úgy látszott, a fejedelemség erről az oldalról biztosítva van váratlan, meglepetésszerű támadás ellen. Hamarosan azonban újabb oldalról fenyegette veszély Erdély biztonságát, a délnyugati határrészen fekvő *Lippa* felől. A török egyre jobban sürgette a vár átadását, s erre a várőrség császári biztatásra fellázadt a fejedelem ellen, s nem volt hajlandó rendelkezéseit végrehajtani. Bethlen meggondolva azt, hogy egy várért — amit különben először nem ő, hanem Báthory Zsigmond óta már minden fejedelem megígért a töröknek — nem vetheti kockára az egész ország sorsát, erélyes lépésre szánta el magát. Szeptemberben Várad alatt csapatokat vont össze, s azokkal Lippa alá vonult. Október második felében 9 ostromágyút is vitetett a vár alá, s amikor a fellázadt lippaiak ezt látták, azonnal feladták az erősséget. Lippa azonban most még nem került török

[15] *Bojthi Veres Gáspár:* i. m. 15. oldal.
[16] Bethlen 1614. februári prospositiója. (EOE. VI. k. 407. oldal.)
[17] EOE. VI. k. 315. oldal.

kézre, mert a vár átadásakor megérkezett az ostromló táborba Ibrahim csausz a fermánnal, amely megengedte Bethlennek, hogy csak akkor adja a várat török kézre, ha a császáriakkal már sikerült megegyeznie. Ezzel az engedménnyel a Porta azt kívánta elérni, hogy a császáriak Lippa török kézre adásának ürügyével ne tudják a magyarországi közhangulatot Bethlen ellen hangolni.[18]

A Habsburg uralkodót azonban Lippa magyar kézen maradása sem gátolta abban, hogy folytassa Bethlen megbuktatására és Erdély elfoglalására irányuló tervei végrehajtását. 1615 első napjaiban elérkezettnek látták az időt, hogy előkészítsék Felső-Magyarország egyik leggazdagabb és feltétel nélkül Habsburg-párti főurának, Homonnai Györgynek erdélyi fejedelemségét. Megállapodtak vele, hogy ha elfoglalja Erdélyt, azt Habsburg-hűbérként birtokolja, a várakba német őrséget enged, Váradot császári kézre adja, a pénzekre a Habsburg uralkodó arcképét vereti, háborúban haddal segíti a császárt és a vallás ügyét visszahelyezi a Báthory Zsigmond uralkodása alatti állapotba, amikor is a buzgó katolikus fejedelem előtérbe helyezte a Habsburg politikát híven kiszolgáló jezsuitákat.[19]

Bethlen nem becsülte le a Homonnai mozgolódásából származható veszélyt, mert „az mint szokták mondani, egy bolond oly követ tud a tengerbe vetni, hogy százezer ember is nem tudja azt felvenni a fenekéről,"[20] s meg is tette az annak megakadályozását szolgáló intézkedéseket. Január 18-án hadfelkelést rendelt el, melyben megparancsolta a táborba gyülekezést minden hadra kötelezett személynek, „feje és minden jószága tisztessége vesztése alatt".[21]

Homonnai mozgalma azonban — amit különben az Erdélyből átpártolt Kendi István is támogatott — élénk ellenzésre talált a felső-magyarországi rendek részéről. „Ha kedvek ellen, az mostani békesség ellen igyekszik hadakozni ő-felsége" — írta Abafi Miklós tokaji kapitány Thurzó György nádornak —, „félek egy nagy pártolás ne következzék."[22] Nem helyeselte Kendi és Homonnai terveit a különben feltétlenül Habsburg-párti Forgách Ferenc felső-magyarországi főkapitány sem, s látva, hogy

18 L. EOE. VI. k. 328. oldal, VII. k. 13. oldal, valamint *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. V. k. Pest, 1872. 135. oldal. Bethlen azt írta 1615. okt. 30-i levelében Daróczy Ferencnek: „Nem én ígértem uram Lippát a töröknek, hanem szegén Sigmond fejedelem . . . Az oltától fogva való ígéretekből vött materiát a török a várak kérésére." (Bethlen pol. lev. 31. oldal.)

19 EOE. VII. k. 17. oldal, L. még uo. 204—209. oldal. .

20 Bethlen 1615. jan. 4-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 95.)

21 Bethlen 1615. jan. 18-i hadfölkelési rendelete. (EOE. VII. k. 210. oldal)

22 Abafy Miklós 1615. jan. 19-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 44.)

a „vármegyék igen megháborodtak vót" s hogy „az vármegyék között és az mezei hadak között nagy tumultus támad" az uralkodó nehéztelése ellenére a Homonnai támogatására verbuvált mezei hadakat eloszlatta. Így az Erdély elleni tervek a „hóval együtt elolvadtak".[23]

Az újabb kudarc láttán a császári udvar ismét kénytelen volt elhalasztani az Erdély elleni támadás időpontját, s felvenni a tárgyalások megszakadt fonalát Bethlennel. Márciustól májusig folytak a tárgyalások, melyek befejezésekor kényszerültek Bethlent elismerni fejedelemnek.[24] Bethlen eredményes békeszerző munkáját hálás szavakkal köszönték meg az erdélyi rendek az 1615. évi májusi országgyűlésen, „hogy ennyi szorgalmatossági, költségi és fáradsági után, szegény hazánknak sok nyomorúságos és veszedelmes állapotját ez mostani csendességre hozta".[25] Bethlen ezek után hozzálátott, hogy a rövid békés időszakot felhasználja az ország gazdasági helyzetének fellendítésére, a Habsburgok pedig új utat és módot kerestek Bethlen-ellenes terveik megvalósításához.

Az új út a törökkel való összefogás volt a magyar nép és Erdély ellen. 1615 szeptemberében Mátyás örömtől lelkendezve írta Albert főhercegnek: „A töröknek ama kívánata, hogy a magyar végekre magyarok helyett németek tétessenek, a magyarok pedig mezei munkára küldessenek vissza, isteni végzet színében tűnik előnkbe, hogy a török maga eltörölni kívánja a Bocskai idejében alkotott törvényeket, s miként akkor ellenünk, úgy most a magyarok ellen nyilatkozik." A török kívánságban, melynek oka az volt, hogy nem jó szemmel néztek a várakat szilárdan kézben tartó, s a török hódító törekvéseknek keményen útját álló végvári katonaságot, a Habsburgok fényes segélyeszközt láttak Magyarország maradék önállóságának megtöréséhez, s Erdély bekebelezéséhez, amint ezt az uralkodó nyíltan meg is írta: „Ha megfontoljuk, hogy Magyarország a mi magas házunk öröksége, s e mellett meggondoljuk azt is, mily különös, ártalmas fondorlatokat szőnek a magyarok, hogy a szabad választást mindenütt, benn és künn megalapítsák; úgy találjuk, nem nyúlhatunk jobb eszközhöz, mint ha a török kívánsága szerint is németek által helyettesítjük a magyarokat, kivált

[23] Forgách Ferenc 1615. febr. 23-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 50.)

[24] Bethlen azt írta 1615. április 9-i levelében Dóczy Andrásnak: „Csendesen várjuk ennek a tractátusnak végét. Kendy István ide be szolgáit küldözi credentionálisokkal, most sem szünik, özenget sokaknak, sőt hittel affirmálja, hogy ő fölsége Homonnay uramat akarja promoveálni az erdélyi fejedelemségre... rettenti azokat Basta idejebeli veszedelemmel." (Bethlen pol. lev. 24. oldal.)

[25] EOE. VII. k. 250. oldal.

miután e módon a gonoszokat is mindenkor rendben tarthatjuk, s következőleg Magyarországot magas házunk örökségében annál könnyebben megtarthatjuk. Ha továbbá a magyarok jelen állapotát tekintjük, úgy találjuk, hogy ők most szegények és gyöngék, a békéért epedő többi tartományoktól sem várhatnak segélyt, mellyel e szándékunkat ellenezhetnék... akarnak, nem akarnak, kénytelenek akaratunk és parancsunkhoz simulni, s engedelmeskedni, kivált miután egy részről a töröktől, másról tőlünk kellene tartaniok, ha valamely káros mozgalmat kezdenének. Végre ezen oly rég várt s most kínálkozó alkalom a végházakat németekkel rakni meg, egyszersmind eszközt is nyújt kezünkbe Erdély megtartására, mi a németek behozatala nélkül egyáltalán nem volna lehetséges, miután Erdély Felső-Magyarországgal szoros összeköttetésben van, egymást segítik, egymás hajába kapni nem hajlandók."[26]

Mátyás azonban kissé korán örült annak, hogy török segítséggel letöri Magyarország maradék önállóságát, s uralma alá hajtja Erdélyt is. Bár a török támogatás elnyerésére az udvar embere, Homonnai is megtett mindent, azonban csak átmeneti politikai sikereket tudtak elérni Bethlen ellen, mert ő fényes diplomáciai érzékkel keresztülhúzta a Portán a császáriak terveit. Ily módon, ismét Homonnai nyílt katonai támadása került előtérbe Bethlen ellen, aminek előkészületei néhány hónappal a nagyszombati megegyezés után már kezdetüket vették.

Bethlen amint értesült Homonnai készülődéséről, 1616 első napjaiban azonnal megtette az intézkedéseket a hatékony védelem megszervezésére. „Az embernek nem jó kicsin dolgot is könnyen file mellől bocsátani" — írta sógorának, Rhédey Ferenc váradi kapitánynak — „mentől inkább országos dolgot és tumultust, én is itt benn az ország hadainak elkészítésére gondot viselek." Közölte, hogy tiltakozó levelet írt Thurzó nádornak, s amennyiben a rossz hírek nem szűnnek meg, ráír a magyarországi vármegyékre is, hogy magukra vegyék a felelősséget az elkövetkezőkért, ha átengedik Homonnait. Megparancsolta Rhédeynek, legyen nagy vigyázásban, meghitt embereit küldje hírszerzés végett Ungvárra, Homonnai székhelyére és a hajdúvárosokra, valamint a Bodrogközbe és egyéb szükséges helyekre. Az eddigi értesülések szerint Fekete Péter hajdúkapitány a

[26] Mátyás 1615. szept. 29-i lev. Albert főherceghez. (*Hatvani Horváth Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. IV. k. Pest, 1859. 126—128. oldal.) A török helyzetről lásd még Bethlen 1615. okt. 30-i lev. Daróczy Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 29—30. oldal.)

Homonnaitól kapott pénzen 500 főnyi fegyverest gyűjtött. „Kegyelmed az vármegye hadait mustrálja meg 25. Jan és serio megparancsolja nekik, valakit mennyi lóra és gyalog tartására rendel kegyelmed, azoknak megszerzése és készen tartására minden embernek jószága vesztése alatt gondja legyen." Fekete Pétert mindenképpen igyekezzen elvonni Homonnai mellől, s fogadjon minél több „kopjást és gyalogost", ha lehet legalább 2000 főnyit. Ha Homonnai megindult, — folytatta a fejedelem — nem várja meg benn az országban, hanem elébe megy Szatmár vármegyébe. Először Váradot ejti útba, ahol elhelyezi feleségét és értékeit, s Rhédey éppen ezért rakja meg a várat „hízóval, abrakkal, szénával, fával és minden éléssel".[27] Amikor meglesz a mustra, Rhédey küldje el „minden rendnek regestumát" a hajdú városokét is.[28]

Néhány nappal később közölte Rhédeyvel, hogy ha Homonnai olyan létszámú sereggel indul támadásra, amellyel siker reményében szembe szállhat, akkor a Kolozsvárnál összegyűjtött csapataival kimegy elébe Magyarországra, ha pedig túlerővel jön, akkor Váradhoz viszi a csapatokat, s a várra támaszkodva áll ellent.[29]

Február elején Bethlen hírt kapott portai követétől, hogy Homonnainak sikerült pártjára vonnia Ali budai pasát, akinek Erdély tíz esztendei adóját ígérte, valamint Lippa, Jenő, Lugos, Karánsebes átadását. Erre az ígéretre támaszkodva Ali sürgeti is a Portán Bethlen letételét és Homonnai fejedelemmé való kinevezését. Bethlen azonban keresztülhúzta Homonnai számítását, mert megígérte a nagyvezérnek Lippa azonnali átadását, mire az elejtette Ali budai pasa javaslatait, sőt neki is megparancsolta, hogy Homonnai támogatását azonnal hagyja abba.[30]

A török támogatás elmaradása miatt a nagyhatalmú Khlesl bíboros mindenekelőtt a Homonnaival szemben álló felső-magyarországi rendeket akarta Homonnai mellé állítani, elsősorban Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitányt. Hozzá intézett levelében vallási húrokat pengetve megírta, hogy Forgách magatartása megosztja a katholikusokat, már pedig ha isten akarata, hogy Erdély katholikus fejedelem kormánya alá kerül-

[27] Bethlen 1616. jan. 19-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 33—34. oldal.)

[28] Bethlen 1616. jan. 22-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 35. oldal.)

[29] Bethlen 1616. jan. 26-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 36. oldal.) L. még febr. 4-i lev. Daróczy Ferenchez és febr. 7-i lev. Rhédeyhez (uo. 39—40., 42. oldal.)

[30] L. Bethlen 1616. febr. 7-i id. levelét Rhédey Ferenchez. Ali pasa 1616. máj. 16-án kénytelen volt megírni Khleslnek „... mind Homonnainak, mind Radulnak vastagon megparancsolják, hogy a szent békesség ellen semmit ne indítsanak, helyükön szép békével és csendességben meg legyenek, hogy ebből valami gonosz ne történjék." (*Frankl V:* i. m. 196. oldal.)

jön, Forgách roppant nagy felelősséggel terheli lelkét ellenkezéséért. „Magánbosszúból, szándékosan törni katholikus testvéreink ellen, s inkább isten ellenségeit mint a katholikus egyház híveit támogatni, annyit tesz, mint az isteni végzetekbe nyúlni, saját lelke üdvét kockáztatni."[31] Khlesl politikai törekvéseit nagy buzgalommal támogatta Pázmány Péter is, s azt akarták elérni, hogy a felső-magyarországi rendek fegyveresen lépjenek fel Homonnai mellett, kinek Erdély elfoglalására irányuló terveit elő akarták segíteni Radul elűzött román fejedelem Erdély elleni akciójával is. A terv az volt, hogy Homonnai nyugat felől, a fejedelemségébe visszatérő Radul pedig kelet felől támad Bethlenre, aki így két tűz közé szorulva, képtelen lesz sikeresen ellenállni. Nyíltan természetesen nem álltak ki sem Homonnai, sem Radul mellett, hanem csak titokban támogatták őket. A felső-magyarországi rendek megnyerésére irányuló törekvések azonban most sem vezettek sikerre, mert azok a béke háborítása miatt inkább felzúdultak, s fegyverel készültek Homonnai ellen. Maga Thurzó nádor is buzdította őket a készületre, minden porta után 2 gyalog fegyverest rendelt kiállítani, Bécsbe pedig aggodalommal telt leveleket írt a török mozgolódásáról, s a béke megszegéséből származható hatalmas veszélyekről.[32]

Bethlen, amint értesült Homonnai fenyegető mozgolódásáról, május elején a következő védelmi tervet készítette a támadás elhárítására: Ha Homonnai nem jelentős túlerővel támad. akkor ő Tasnádig előrenyomul, ha pedig nagy lesz a túlerő, akkor Várad mellé száll táborba, ott megvárja a török segélyerőket, s addig is Homonnai háta mögött elpusztítja az ellenség hadműveleti bázisát, Ungvár környékét. „Ha eszes, hadviselő ember lészen köztök" — írta Rhédeynek — „elhittem (!) háta megé ilyen derekas hadat nem hagy: hogy Váradhoz jöjjön pedig, az nem tíz 20 ezer embernek való dolog." „Semmi nagyobb akadályom nincsen mint az hertelen való jövetele ha lészen és ha addig hadaimat össze nem hozhatom; mert azután ha jöne is, kevesebbet gondolnék vele." Három lehetőséggel számolt védelmi tervében: 1. Ha Homonnai rövid idő múlva támad, s a Szilágyságra vagy Zsibó felé indul, akkor Rhédey a csapataival a Körösön átkelve siessen Bethlen Kolozsvárnál állomásozó hadához. 2. Ha Homonnai később támad, akkor Rhédey Szalacshoz szálljon táborba, s Bethlen is igyekszik a csapatokat leg-

[31] Khlesl 1616. ápr. 16-i lev. Forgách Zsigmondhoz. (*Hammer—Purgstall:* Khlesl's Leben. III. k.. Wien. 1850. 392. oldal.)
[32] *L. Frankl V.:* i. m. 193., 198—199., 206. oldal, *Horváth M.:* i. m. 151. oldal.

alább Tasnádig vinni, mert „itt benn soha nem vínak olyan bátorsággal, mint hazájokon kívül." 3. Ha Homonnai már megindult, akkor Rhédey 4—5 könnyű ágyúval Belényes felől csatlakozzék Bethlenhez, nehogy Homonnai meg tudja akadályozni a csatlakozást, mert „attól igen ótalmazzuk magunkat, hogy szakadozva harcot neki derekasan ne adjunk, mint Brassónál, Székely Mójzes idején történt a dolog."[33]

A Bethlennel szemben ellenséges érzületet tanúsító Dóczy András szatmári kapitány tudósítása szerint Rhédey Bihar és Kraszna vármegyék nemességét a Körös mellé rendelte táborba, de azok kedvetlenek, Rhédey ágybanfekvő beteg, s így nem lehet rá számítani, hogy a csapatai élére tud állni. Bethlen 5—600 katonával van Gyulafehérvár mellett, s a többi hada eloszlóban van, török segítséget még mindig nem kapott.[34] Ez a tudósítás azonban inkább vágyálmot, mint való helyzetet takart, mert Bethlen csapatai harcrakészen várták Homonnai támadását, amit az elkövetkező események fényesen be is bizonyítottak.

A támadásra készülő Homonnai május végén tíz pontból álló utasítást adott csapatkapitányainak. Ebben elrendelte, hogy a csapatok a legnagyobb titokban induljanak meg Kálló irányában, útközben nyerjék meg maguknak a hajdúvárosokat, majd a kállói kapitány 1000 katonájával megerősödve nyomuljanak előre Gyulafehérvár felé, s ha mód van rá, Kővárt is foglalják el. Ugyanakkor küldjenek Lippára megbízottakat, akik beszéljék rá az őrséget, hogy álljanak ellent Bethlennek a vár átadásában. A csapatok fő támadási iránya Szamosújvár—Gyulafehérvár legyen, s a helységek elfoglalása után azokra támaszkodva várják be a segélyerőket. Nagy gondot fordítsanak a felderítésre, s a katonákat tartsák szigorú fegyelem alatt, nehogy fegyelmezetlenségükkel elidegenítsék maguktól az erdélyieket. Az erdélyiek megnyerésére használják fel az ígéreteket és fenyegetéseket egyaránt; igyekezzenek Bethlen ellen fellázítani a rendeket, ígérjék meg az átpártolóknak az elkobzott jószágok visszaadását, másoknak új adományokat, a székelyeknek pedig régi szabadságuk visszaadását ígérjék. Az ellenállókat vagy ingadozókat fenyegessék meg a lengyel segélycsapatok érkezésével. Mihelyt átlépték Erdély határát, állandóan jelentsék a történteket.[35]

[33] Bethlen 1616. máj. 9-i utasítása Rhédey Ferenc részére. (Bethlen pol. lev. 50—52—54. oldal.)

[34] Dóczy András 1616. máj. 27-i lev. Thurzó Györgyhöz. (EOE. VII. k. 346—347. oldal.)

[35] Homonnai György 1616. május végén kelt instructiója Kun István, Putnoki János, Koch Ferenc, Mocsony György és Folti György kapitányok részére. (EOE. VII. k. 340—242. oldal.)

Homonnai terve, megvalósulása esetén, komoly veszélyeket rejtett magában, mert Lippa átadásának megakadályozásával a törököt teljesen Bethlen ellen fordította volna, s ily módon császári és lengyel csapatokkal megerősödve, mód nyílott volna arra is, hogy a fejedelemség szívében eredményesen támadja meg Bethlent. A fejedelem fel is ismerte a veszély nagyságát, s június első napjaiban csapataival Lippánál termett, hogy annak átadását mindenképpen biztosítsa. Ugyanakkor Homonnai előhada, amely Fekete Péter hajdúkapitány vezetésével megindult Erdély nyugati határszélén, Konyárdnál június 10-én és 11-én vereséget szenvedett Rhédey váradi katonáitól, s így a támadás első része meghiúsult. Bethlen felkészült az ellenséges támadás megismétlődésére is, s miután tizenkét napi ostrommal Lippát elfoglalta, s az őrséget Jenő váráig elkísértette, elhatározta, hogy 12 000 főnyi seregével megindul Illyéről Déva felé. A nyert értesülések szerint Homonnai június 11-én indult meg Ungvárról s Majténynál akart táborba szállni. Ha megindul onnan Erdély ellen, akkor „kegyelmed az hadakat bocsássa be az Krajnára mellém" — utasította Bethlen Rhédeyt — „maga maradván Váradban és válogasson valami három száz gyalogot melléje az vár vigyázására". Amíg Homonnai meg nem indul a majtényi táborból, addig Rhédey Várad mellett legyen táborban, vagy szállásolja be a hadait a városba.[36]

A konyárdi vereség mindenesetre némiképpen meghökkentette úgy Homonnait, mint támogatóit. Úgyszintén nem mozdította elő tervei véghezvitelét az erdélyi rendek szilárd kiállása Bethlen mellett, akik az alvinci tábori országgyűlésről levélben szólították fel Homonnait, hogy tartózkodjék az erdélyi ügyekbe való beavatkozástól. Hűségüket Bethlen iránt külön is kiemelték a Homonnaihoz küldött levélben, amikor kimondták: „Hogy penig hazánkat ő nagysága ilyen szorgalmatossággal építi, örökké háládatossággal tartozunk mindnyájan ő nagyságának érette, mert ugyanis több vagyon huszonöt esztendeinél is, hogy egy fejedelem is hazánknak erősségin ilyen hasznos épületeket nem cselekedett, mint ő nagysága ez harmadfél esztendő alatt."[37] A béke megtartására, s Homonnai megzabolására hívták fel Thurzó György nádort is.[38]

A készültségi állapotot azonban fenntartották, s az ország-

[36] Bethlen 1616. jún. 19-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 56—58. oldal.) A konyárdi ütközetről szóló tudósításokat l. EOE. VII. k. 347—351. oldal.
[37] Az alvinczi tábori országgyűlés 1616. jún. 21—22-i levelei Thurzó Györgyhöz és Homonnai Györgyhöz. (EOE. VII. k. 352—361. oldal.)
[38] Bethlen 1616. jún. 22-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 60. oldal.)

gyűlés elhatározta, minden fegyverfogható ember a tordai mezőre gyűljön, hogy a fejedelem parancsnoksága alatt kivonuljon az ország határáig, s onnan ha kívántatik tovább Debrecen irányába.[39] „Ha békességben akarnak élni" — írta Bethlen — „tartsunk és kössünk igaz békességet... ha pedig fegyverre akarják az dolgot vinni, ahhoz is isten segítségével most vagyon nekem módom, mert ha arra megyen az dolog, elég szablyát vihetek én is a békesig bontogatókra."[40]

Bethlen erélyes fellépése, az erdélyiek határozott állásfoglalása, a felső-magyarországi rendek Homonnai terveivel szembehelyezkedő magatartása ismét ideiglenes visszavonulásra kényszerítette a császári udvart. Mátyás július 19-i rendeletében megtiltotta a felső-magyarországi rendeknek a személyes hadfelkelést, vagy hadgyűjtést, akár Homonnai mellett, akár ellene.[41] Khlesl néhány nappal később levélben bizonygatta Thurzó nádornak, hogy a császár mindent megtett a béke fenntartásáért; Homonnait Prágába idézte, eltiltotta a hadgyűjtéstől őt is és Radult is, Bethlent Lippa átadása miatt megintette, Ali pasával tárgyalásokat indított stb.[42]

Homonnai a kényszer hatása alatt valóban elbocsátotta hadai egy részét, de Radullal új terveket szőttek, melyek szerint Radul Lengyelországba megy, ott sereget gyűjt, azzal betör Moldvába, Szkender pasát legyőzi, majd Erdélyt elfoglalja Homonnai számára. Radul el is ment Lengyelországba, s ott számára kedvező helyzetet talált. Toborzott seregével csatlakozott Jeremiás fejedelemhez, s vele együtt több ízben győzelmet arattak Ibrahim pasa hadai felett. Radul győzelmeinek hírére Homonnai ismét katonákat kezdett fogadni Lengyelországban, s a hajdúkat is titokban csatlakozásra szólította fel.[43]

Ibrahim vereségei után Szkander pasa állt Moldvában a török csapatok élére. Segítséget kért Bethlentől, aki ugyan megígérte a segélynyújtást, de titkos leveleiben biztosította a lengyel rendeket, hogy nem fog ellenük harcolni. Mindenesetre az erdélyieknek hadfölkelést hirdetett, Toldalagi Istvánt Szkenderhez

39 Bethlen id. 1616. jún. 22-i lev. (uo. 61. oldal.)
40 Bethlen 1616. júl. 1-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 65. oldal.)
41 Mátyás 1616. júl. 19-i rendelete. (*Frankl V.*: i. m. 213. oldal.)
42 „Nam fecisset Majestas Sua ea omnia, que hoc tempore fieri oportebat, pacem etiam magnis expensis conclusisset, D. Homonnay Pragam citasset, ei milites inhibuisset, super his inquisitionem institusset, Bethlemium ratione traditionis Lippae et Jeneo admonuisset, serio cum Aly Bassa tractasset, Comitatus ad pacis studium adhortata fuisset, Radulio militum conscriptionem denegasset, et denique ea omnia fecisset, qua boni Regis officicum requizit; nihilomnius tamen comitatus ad pacem pristinam redire gravarentur, magna certe haec foret confusio." – írta Khlesl 1616. júl. 23-án Thurzó Györgynek. (*Hammer–Purgstall:* i. m. 462. oldal.)
43 *Frankl V.*: i. m. 215., 242., 243. oldal. *Horváth M.*: i. m. 157. oldal.

indította, majd a temesvári bég által küldött 500 kopjáshoz ugyanannyi magyart csatolt, s Moldvába irányította őket. A mozgósított erdélyi csapatok az osdolai táborban gyülekeztek s lassan haladtak előre Moldva felé. Bethlen előre oltalomleveleket bocsátott ki a moldvai lakosság részére, melynek lakhelyei útvonalába estek. Időközben azonban Szkender győzelmet aratott, aminek hírére Bethlen azonnal visszafordult az erdélyi hadakkal.[44]

Radul tervének kudarca után a császári udvar ismét Homonnait mozgósította Bethlen ellen. Az udvar álláspontját híven tükrözi Pázmány egyik levele, melyben megírta: „Bethlen meg lehet győződve, az ő jó akaratát ő felsége soha sem fogja hajhászni; és a fejedelemnek uralkodását semmi sem biztosíthatja, inkább mint ő felségének kegyelme. Ezt ha a politika tanácsait követné s magáról gondoskodni igyekeznék, hódolata által kellene kiérdemelni."[45] Bethlen azonban nem törekedett most sem behódolni a Habsburg uralkodónak. Október közepén megírta a nádornak, csak „. . . olyan conditiok és fogadások alatt térítettük meg hadainkat, hogy azokat akik a közönséges békességnek bontogatói voltak, complicessekkel megbüntessék."[46] Miután látta, hogy a fejedelemség önállóságát veszélyeztető császári támadások egyáltalán nem szünetelnek, maga is szaporította és szervezte hadait. Simonyi György, aki Rákóczi sárospataki kapitánya volt, Bethlen szolgálatába állt, Debreceni Tamás és Füzy István kapitányok Magyarországon gyűjtötték a hajdúkat Bethlen zászlója alá. Homonnai táborából, aki nagy buzgalommal toborozta a katonákat a Tiszántúlon, szintén sokan csatlakoztak Bethlen mellé. Végül is, amikor összecsapásra került a sor, a hajdúk úgy oszlottak meg, hogy Nagy Márton polgári, Nagy György nánási, Szücs György böszörményi, Szabó Gergely szoboszlói és Bíró Gáspár hadházi kapitányok emberei Bethlen oldalán, Gombos András, Mocsonyi György, Nagy András, Fekete Mihály, Kun András és Török Bálint kapitányok hajdúi pedig Homonnai oldalán állottak.[47]

Homonnai októberben elérkezettnek látta az időt a támadás megindítására. Főként Gombos András kapitányra „ki törökre csatázása miatt igen elhíresedett vitéz ember vala" és az

[44] *L. Frankl V.:* i. m. 245. oldal, továbbá Bethlen 1615. aug. 5-i oltalomlevelét [*Dr. Szádeczky L.:* Székely Oklevéltár (továbbiakban SZO.) VI. k. Kolozsvár 1797. 51. oldal.] és Balassy Mihály 1616. aug. 8-i lev. Balassy Ferenchez. (*Mikó Imre:* Erdélyi történelmi adatok (továbbiakban ETA) I. k. 315. oldal.)

[45] Pázmány Péter 1616. okt. 12-i lev. Thurzó Györgyhöz. (*Frankl V.:* i. m. 248. oldal.)

[46] Bethlen 1616. okt. 15-i lev. Thurzó Györgyhöz. (*Frankl V.:* i. m. 212. oldal.)

[47] *Frankl V.:* i. m. 247., 252. oldal.

Erdélyből emigrált Sarmasági Zsigmondra támaszkodott, akik parancsnokságuk alatt mintegy 2000 embert gyűjtöttek össze. Homonnai terve az volt, hogy Gombos seregét előljáróba Erdélybe küldi, azok ott fellázítják a nemeseket és székelyeket Bethlen ellen, s utánuk indul ő a derékhaddal. A támadás hírére Bethlen november 6-án általános hadfölkelést rendelt el, s megparancsolta minden hadra köteles személynek, hogy azonnal jó szerszámosan és hadikészülettel, élelmet magukkal hozva gyülekezzenek Marosvásárhely mellett lovasok és gyalogosok egyaránt.[48]

November első napjaiban meg is történt az első összecsapás *Tarcsánál* Gombos András 500 és Simonyi György 200 katonája között. Gombos hajdúinak sikerült szállásaikon váratlanul meglepni ellenfeleiket, de így is kemény harc alakult ki. Ember-ember ellen küzdött a véres kézitusában. Simonyi kapitány járt elől példamutatásban, aki szobájába beszorulva bátran harcolt mindaddig, amíg az ablakon át le nem lőtték. Súlyosan sebesülve esett fogságba, s nemsokára rá Szatmáron, ahova szállították, belehalt sebeibe.[49]

Thurzó György nádor megkísérelte lecsendesíteni a zavargást: November 8-án a Gombosék hozzáintézett bizakodó hangú levelére azt válaszolta: „Nem kegyelmetekre bízatott az országnak oltalmazása, azért mindjárt leszálljatok és csendességben legyetek." A nádor intése azonban semmi eredményt nem ért el, hiszen a támadók a császári udvarból kapták a biztatást, ösztönzést. Homonnai parancsára Gombos András kapitány, kihez Sarmasági és Jósika vezetésével erdélyi katonák is csatlakoztak, folytatta a támadást Ecsed—Dés irányába.

Bethlen Marosszék és Aranyosszék hadait küldte ellenük némi fejedelmi katonasággal Török István és Deli Száva kapitányok parancsnoksága alatt *Dés* alá. A város közelében találkoztak az ellenfelek. Bethlen parancsnokai jól kiszámított cselt vetettek Gombos katonáinak. Egy erős gyalogos hadoszlopot a közeli malom mögé rejtőztettek el, a többiek pedig elébe mentek a diadalittas hajdúknak. Amikor összetalálkoztak, az erdélyiek színleg tárgyalásokba bocsátkoztak velük, majd amikor nem tudtak megegyezni, visszavonulásba kezdtek. Gombos erre üldözőbe vette őket, végigkergette Dés utcáin, majd tovább is, közben azonban az üldözők harcrendje teljesen felbomlott. Ami-

[48] EOE. VII. k. 402. oldal, L. még hajdúkapitányok 1616. nov. 4-i lázító leveleit az erdélyiekhez. (EOE. VII. k. 403—408. oldal.)

[49] L. Bethlen 1616. nov. 8-i lev. Thurzó Györgyhöz. (EOE. VII. k. 408—409. oldal.)

kor a színleg menekülő erdélyi katonák a kitervelt helyre értek, ami a szoros úton hegy és víz között volt, hirtelen visszafordultak és felvették a harcot. Ekkor a malom mögött rejtőzködő gyalogosok is előjöttek, s hátulról megtámadva tizedelni kezdték Gombos katonáit. A két tűz közé szorult ellenséggel rövid idő alatt végeztek. Szarmasági és Jósika fogságba kerültek, s Gombos is csak nagy üggyel-bajjal tudott elmenekülni mindössze 150 lovasával. A helyes harcászati terv és annak jó végrehajtása meghozta gyümölcsét, s Bethlen katonái kiverték az országból a betört ellenséget.[50]

Az 1613 ősze óta folyó sorozatos ármánykodások és támadások végül is elfogyasztották Bethlen türelmét, s elhatározta, hadai élén a királyi Magyarországra jön, s fegyverrel vet véget az ármánykodásnak. November utolsó napjaiban a Tasnádon tartott haditanácskozáson úgy döntött, hogy két oszlopban indul támadásra: az egyik Nagybánya—Szatmár, a másik Várad—Debrecen irányában. A hadjáratra 12 000 jól begyakorolt és felszerelt katonaság indult el vele. Amikor megindult, ellenállásra nem találva nyomult előre. December első napjaiban *Csehit* foglalta el, s 6-án már Szilágysomlyónál volt. Vele párhuzamosan a moldvai és havasalföldi fejedelmek Brassónál álltak harcrakészen, a temesvári bég pedig a Marosig nyomult előre.

Bethlen Debrecen felé haladt, s útközben körlevélben szólította fel a vármegyéket és a főurakat, valamint a hajdúkat, hogy aki „... szép szabadságot és hazánkban való megmaradását szereti; minden helyekről biznyos számú atyjukfiait küldje mi hozzánk." A rendek várt csatlakozása azonban még nem következett be, noha a nemesek attól is tartózkodtak, hogy Bethlen ellen fellépjenek. Ez a habozó magatartás nyilvánult meg az 1617. január 4-én összehívott résszgyűlésen is. Itt Forgách főkapitány kérte a rendeket, küldjenek követeket Bethlenhez és beszéljék rá a visszatérésre, ha pedig ez nem járna sikerrel, akkor keljenek fel Bethlen ellen. Az első pontra a rendek a következőt válaszolták: „Méltónak ítéljük, hogy az erdélyi fejedelmet kellessék megtalálnunk és magunkat excusálni levelünk által, hogy mi az tavali mótust eszünkbe vevén, teljes erővel azon voltunk, hogy leszállítsuk és le is szállítottuk." Gombos hadát Bethlen megbüntette, s ha ezekután valaki ismét hadat fogadna, Forgách kötelezze magát, hogy a rendekkel együtt fegyverre kel és leszállítja a támadókat. Ha Forgách erre köte-

50 *L. Frankl V.*: i. m. 251—255. oldal, továbbá Bethlen 1616. nov. 21-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 85. oldal) és Mikola János kővári kapitány 1616. nov. 29-i lev. Dóczy Andráshoz, melyben beszámol arról, hogy a hajdúk kipusztították Kővár környékét. (EOE. VII. k. 413. oldal.)

lezi magát, akkor térjenek vissza az erdélyi hadak is. A második pontra, a Bethlen elleni fölkelésre azonban azt válaszolták, hogy „... magunkat nem offerálhatjuk, mert instrutciónkba nem adatott vármegyéktől."[51]

A felső-magyarországi rendek el is küldték követeiket Bethlenhez, aki a rendek azon ígéretére, hogy a megyék fegyverrel is meggátolják a további Erdély elleni támadásokat, 1617. január közepén hazavezette katonáit.[52]

Az 1617. év végi és 1617. év eleji események újra bebizonyították a Habsburg uralkodó számára, hogy Bethlen uralmának megdöntését el kell halasztani újabb kedvező időpontra. Ily módon ismét tárgyalásra ültek össze megbízottai Nagyszombatban Bethlen követeivel. Júliusban létrejött a megegyezés, amelyben elismerték Erdély önállóságát és Bethlennek is megadták az eddig makacsul megtagadott fejedelmi címzést. Ezek után ősszel Bethlen sikeresen közreműködött a lengyelek és törökök közötti megegyezés létrehozásában, mely megegyezést mindkét fél egyformán kívánta.[53]

1617-től kezdve Bethlen uralma Erdélyben, s a fejedelemség önállósága véglegesen megszilárdulni látszott, azonban a fejedelem jól tudta, hogy a Habsburgok csak pillanatnyi kényszerhelyzetből egyeznek bele elismerésébe, s Erdély bekebelezésére irányuló szándékukról sem mondtak le véglegesen. Az elkövetkező időket tehát az ország erőforrásainak gyarapítására, hadseregének további erősítésére fordította, s ő is várta a kedvező alkalmat, hogy siker reményében véglegesen leszámoljon a nemcsak Erdélyt, hanem az egész magyar népet veszélyeztető Habsburg elnyomó törekvésekkel. Az 1618-ban kirobbant cseh felkelés, mellyel kezdetét vette egy három évtizedig tartó háború, megcsillantotta Bethlen előtt reményeinek valóraváltását, s ő nem is sokáig habozott, hanem az első adandó alkalommal megindította Európa-szerte elismeréssel emlegetett hadseregét a Habsburg elnyomók ellen.[54]

[51] *Frankl V.:* i. m. 265—266. oldal.

[52] *L. Horváth M.:* i. m. 163. oldal. Khlesl a következőket írta Bethlen támadásáról és visszatéréséről a madridi követnek: „Da diess der Gabor erhalten und anderst nicht vermaint, Ihr Majestätt wären an diesem allem schuldig, hat er erstlich schimffliche Patenta wieder die Kajserl. Majest. ausgehen lassen, gantz Ungarn aufgenigelt, und von Ihr. Majest. Gehorsamb abhalten wollen, noch darüber mit 12 000 Mann auff Ober Ungarn zugezogen, der Hoffnung alle Hejdücken und Ungarn würden ihm zufallen, weil er sich aber aus Gottes sonderlicher Fürsehung betrogen befunden, hat er sich wiederum retirirt und schickt jetzund seim Gefandten nach Prag sich zu entschuldigen." (*Hammer—Purgstall:* i. m. 664. oldal.)

[53] L. Bethlen 1617. jún. 19-i és Péchy Simon szept. 12-i lev. Pázmány Péterhez. (*Frankl V.:* Pázmány Péter levelezése. I. k. Bp. 1873. 87., 116. oldal.)

[54] L. Bethlen 1618. jún. 27-i és júl. 9-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 99—101. oldal.)

II.

Bethlen hadszervező tevékenysége

A kirobbanó harmincéves háború küszöbén Bethlen megnyugvással tekinthetett vissza uralkodásának első időszakára. Az országban helyreállította a békét és nyugalmat, vérontás nélkül megfékezte a háborgó elemeket; okos merkantilista jellegű gazdaságpolitikával megtöltötte az ország tárházait anélkül, hogy igazságtalan proscriptiókkal terhelte volna alattvalóit, új jövedelemforrásokkal növelte adóképességét; visszaállította az ország tekintélyét, mert hadseregének erejét és ütőképességét mindenkinek számba kellett vennie.

Az ország védelmi képességét biztosító hadsereg létrehozása szilárd gazdasági alapokon nyugodott, melyet Bethlen gondossággal, leleményességgel, szorgalommal hozott létre. Erdély nemzetközi helyzete, a Habsburgok részéről fenyegető veszély fokozta annak szükségességét, hogy az ország rendezett gazdasági viszonyok közé kerüljön. Bethlen uralkodásának első éveiben haladéktalanul igyekezett megtenni az ehhez szükséges intézkedéseket.[55] Az 1614 február—márciusi országgyűlésre már bekérte az elmúlt évek adóhátralékait is, mert mint írta: „. . . Senkinek penig adaját meg nem engedtük, vagy két ember ezelőtt való restantiáján kívül."[56] Az adózás felülvizsgálása mellett országgyűlési törvények elrendelték, hogy „. . . ez országból semmiféle barmokat és böröket ki ne vigyenek kereskedésnek okáért", megtiltották a rossz pénz verését, s tilalmat rendeltek el a réz kivitelére is.[57] A következő évben hozott birtoktörvény jelentős sikernek számított az ország gazdasági helyzetének megszilárdítása útján. Bethlen a kincstári birtokokból történt adományozásokat 1588-ig visszamenőleg felülvizsgáltatta, a birtokok nagyrészét visszavette, s megszüntette az örökjogú adományozás rendszerét. A továbbiakban új adóösszeírással, a harmincad- és tizedbeszedés pontossá tételével, valamint az ellen-

[55] Már 1613 decemberében levelet írt Pécsy Zsigmond szepesi kamarai tanácsosnak a harmincadok ügyében, ugyanis „. . . gyakorta a harmincadosok számadásokkor exactorinkat sokképpen szokták vexálni . . . ide alá a Magyarország széliben levó harmincadosoknak demandálja serio, az mely cédulákat innen az erdélyi dixioból és birodalomból Magyarországba harmincadlásokkor és marhájokról praesentálnak akármiféle és hová való kereskedő rendek azokat congerálván, bizonyos emberek által küldjék ide be angariatim exactorink kezében. Mi is hasonló képpen cselekedvén . . . stb." (Bethlen pol. lev. 6. oldal.)

[56] Bethlen 1614. febr. 10-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 12. oldal.)

[57] EOE. VI. k. 420—421. oldal.

őrzés megszigorításával tovább fejlesztette az elért eredményeket. Bethlen nagy súlyt feketett a bányászat fejlesztésére is. Kiváltságokat adott egyes vállalkozóknak, sőt törvény útján az idegen bányászoknak is jogot biztosított bányanyitásra. Iparpolitikájában a nem termelő, árujukat visszatartó céheket megbüntette, ugyanakkor megrendeléseket adott a hadfeszerelést gyártó céheknek. A meginduló nagyarányú építkezések is sok mesterembert foglalkoztattak.

Az erdélyi államháztartás Bethlen uralkodása idején szilárd alapokra épült. A mintegy félmillió forintnyi évi bevételen kívül jelentős tartalékok is voltak a fejedelem kezében.[58] Az erdélyi gazdaságpolitika az aktív pénzmérlegre felépített monetáris rendszer gyakorlatát tükrözte, azonban az ipari termelés fokozásával, az állammonopolizmussal, a forgalom fejlesztésével bizonyos kezdeti lépések figyelhetők meg a fejlett merkantilizmus, az aktív kereskedelmi mérleg biztosításának politikája felé.[59] Ennek lehetőségét ugyan a termelőerők fejlettségének adott foka korlátozta, de az előremutató gazdaságpolitika így is sok lehetőséget tárt fel az erdélyi társadalom haladásának előmozdítására.

A rendezett államháztartás, az egyre szilárduló gazdasági alap lehetőségeket teremtett ugyan az egyre korszerűbb hadsereg létrehozására, azonban a termelőerők fejlettségének adott foka megszabta azt a határt, ameddig rá lehetett térni a kor követelményeinek megfelelő állandó zsoldos hadsereg kiépítésére.

Az erdélyi hadsereg Bethlen trónralépése előtt is három fajta *alkotóelemből* tevődött össze. A feudális elemet képviselték a vármegyei csapatok és a főurak bandériumai, a zsoldos elemet pedig a fejedelmi udvari katonaságot alkotó két dara-

[58] Az adómegajánlás országgyűlésenként a kapuszám szerinti 8—12 forint, ezenkívül külön pénzeket ajánlottak meg portai követek költségére, katonák hópénzére egyéb követségekre, stb. (L. EOE. VII. k. 11., 151., 279., 323., 387. oldal.) Az évi jövedelem az adón kívül a rováspénzekből, harmincadokból, tizedekből, eladásból, fiskális birtokokból, aknákból, bányákból dézsmákból tevődött össze, nem beszélve a fejedelem magánbirtokaiból származó jövedelmekről, amely szintén sokszor az államháztartás, főként a hadsereg szükségleteire ment. (L. *Radvánszky Béla:* Udvartartás és számadáskönyvek Bp. 1888. 163—174., 232. oldal.) *Kardoss Margit:* Bethlen Gábor udvara. Bp. 1918. 1—10. oldal, továbbá *Szádeczky Kardos Lajos:* A székely nemzet története és alkotmánya. Bp. 1927. 248. oldal.)

[59] Az 1618. áprilisi országgyűlésen pl. többek között elrendelték, hogy: „Az aranyat, ezüstöt, brassai garast, vad bőrt, az Nagyságod kegyelmes tetszése szerint végeztük országul, hogy plikben levő aranyat, marhajoknak elvesztése alatt, senkinek ne legyen szabad kivinni, az görögöknek penig még müben való aranyat és ezüstöt is, és se jó se rossz dukátot elcserélni és ez országból sub poena praemissa ne legyen szabad kivinni; hanem azon pénzzel egyéb itt való marhát, mellyel az török birodalomban kereskedhetnek, vásárolván, azokat szabadon kivivén, szabadon kereskedhessenek solutis de jure soluendis." (EOE. VII. k. 477. oldal.) L. még *Mráz Vera:* Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Századok. 1953.

bontok és lovasok, valamint a városok által kiállított katonák. A harmadik fajta alkotóelem nem sorolható egyértelműen sem a feudális, sem a zsoldos kategóriába, hanem átmenet volt a kettő között. Ez az átmeneti jellegű alkotóelem kezdetben a székelységből került ki, majd később a letelepített hajdúság is hasonló jellegű hadseregrésszé vált az erdélyi haderőben.

Az erdélyi haderő legszámottevőbb részét a *székelyek* alkották. A székelységből a gazdagabbak lovon, a szegényebbek gyalogosan voltak kötelesek hadba vonulni, amikor a szükség úgy kívánta. Bethlen, amint a fejedelmi trónra került, egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy a székelykérdést rendezze. Az 1614 februári országgyűlésen törvényerejű rendeletet adott a székelyek képviselőinek, amelyben elrendelte többek között, hogy a szabad székelyek közül senki el ne kötelezhesse, adhassa magát jobbágynak, s akinél ez megtörtént volna is, felszabaduljon és szükség esetén teljesítse katonai kötelezettségét. A székelyek haderejének számbavétele végett mindjárt uralkodása elején lajstromba íratta a székelyeknél az összes rendek neveit, székek és falvak szerint. Ez nem ment nehézség nélkül, főként a jobbágykérdés okozott nagy problémákat, amit Bethlen erélyes kézzel igyekezett megoldani. Az volt a helyzet ugyanis, hogy a földesurak sok székelyt eladósodás és egyéb okok miatt erővel jobbággyá tettek, másfelől pedig számos közszékely a hadviselés fáradalmaitól és kockázataitól húzódozva önként jobbággyá íratta magát. Ez a kétoldalról jövő jobbágyosodási folyamat nagy károkat okozott az ország védelmi erejének. Bethlen uralkodása elején a székely jobbágyok száma a 10 000 főt is meghaladta, s ebből közel 6000 fő Bocskai fejedelem idejétől lett jobbágy. A fejedelem arra törekedett, hogy hamis ürügyek, főként jobbágyul lekötés alapján senki se mentesíthesse magát a hadfölkelés alól.

A jobbágyul szegődés azonban minden tilalom ellenére tovább harapózott, főként hadfölkelések idején. 1616-ban az egyik székely főkapitány panaszolta: „Most Lippára egynehány száz gyalogot írtam a szabad székelyek közül és azért addig örömest jobbágy lészen, míg az had tart, azután megint nemes vagy szabad székely lészen, ha az had elfogy."[60]

Az 1619 májusi országgyűlés végre törvénybe iktatta, hogy „az 1614 után utcunque székelyből csinált jobbágyokat simliciter kibocsássák kezekből és foglaltassák el tőlök. Ennekutána is penig örökséges székelyt, sub poena quadrigentorum

60 *Szádeczky Kardoss L.*: i. m. 230—231. oldal.

florenorum, jobbágyává ne tegye; sőt még capitalis és criminalis dologban is Felséged híre nélkül se elfogadni jobbágyul, sem eladni, kötni magát, az ki zászló alatt szolgáló székely, szabad ne legyen semmi úton. Ha kiket pedig Felségedtől impetráltak eo praetextu, hogy vagy hadban nem szolgált soha, vagy zászló alá bé nem íratta magát, avagy jövevény, post diligentem inquisitionem, elsőben ennek végére menvén és megtudakozván szorgalmatosan, Felséged közikben bocsátott commissáriusi által, ha úgy nem találtatik az dolog, az mint Felségedtől megkérték az olyanokat, is tartozzanak eo facto kibocsátani kezekből."[61]

A székely kérdés megoldásában végül is bekövetkezett némi eredmény, Bethlen uralkodásának végén a lovasok és gyalogosok száma mintegy megkétszereződött, a jobbágyok száma pedig egyharmaddal csökkent. Ekkor már a székelyeknek háromnegyed része teljesített katonai szolgálatot, míg uralkodásának idején fele sem.[62]

Az erdélyi haderő másik, átmeneti jellegű alkotóeleme Bocskai telepítése óta a *hajdúság* volt. Bocskai a letelepített hajdúknak kötelességévé tette, „... hogy ők és az ő örököseik s utódaik nekünk és Magyar- és Erdélyországunknak először esküvel magukat kötelezvén, más adományos nemesek szokásuk szerint, fegyverekkel és hadiszerekkel jól felkészülve, a mi és utódaink parancsára minden közönséges és részletes hadjáratban jelen lenni és hazánk híven szolgálni köteleztessenek."[63] A hajdúk döntő zömükben a jobbágyság soraiból jöttek, de a földesúri fennhatóság alól kiszakadván, a jobbágyétól egészen elütő körülmények között nem érezték már magukat közéjük tartozónak. Közösségi külön életük azonban megadta a lehetőséget arra, hogy belőlük egy, a jobbágy és nemesi osztály között álló katonai rend fejlődjék ki, közösségi jogokkal és kötelességekkel, félszabad sorban.[64] Bocskai halála után a Habsburgok igyekezvén kihasználni a hajdúk törökgyűlöletét, mindent megtettek, hogy őket a „törökbérencnek" festett Bethlen ellen felhasználják. Ha ez a törekvésük ért is el némi sikereket, a hajdúk végül is felismerték az igazságot, s Bethlen függetlenségi harca idején szilárdan mellette álltak.

Bethlen jól ismerte a hajdúk katonai jelentőségét, s már

[61] EOE. VII. k. 517—518. oldal.
[62] *Szádeczky Kardoss L.*: i. m. 232. oldal.
[63] *Rohonyi Gábor—Nagy László—Tóth Gyula szerk.*: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. I. k. Bp. 1955. 209—210. oldal.
[64] *L. Benda Kálmán:* Bocskai István függetlenségi harca. Bp. 1952. 78. oldal.

uralkodása első éveiben mindent megtett, hogy kivonja őket a császári befolyás alá. 1616 májusában megparancsolta Rhédey Ferenc váradi kapitánynak, hogy a fejedelemséghez tartozó hajdú városokról írassa össze pontosan, hogy a kapitányok hány lovassal és gyalogossal vonulnak hadba. Ugyanakkor felszólította a váradi főkapitányt, hogy „a császár birodalmabeli hajdúkra vigyázzon szorgalmatosan és megintse őket mind titkon, mind nyilván, ha senki nem bántja őket, üljenek veszteg a jámborok... sőt ha ugyan megindult Homonnai, inkább azon legyen kegyelmed minden ígéretei által, hogy mi mellénk jőjenek." Rhédey biztosítsa őket, hogy ha Bethlen mellé állnak, védelmet nyernek a török részéről is.[65] Amikor 1616 őszén Homonnainak mégis sikerült néhány hajdúkapitányt embereivel maga mellé állítani és az Erdély elleni támadásra felhasználni, Bethlen keserűen jegyezte meg róluk: „... semmi egyéb nem marja az beleket, hanem hogy az latorságra, prédálásra oly szabadságot nekik nem engedek, mint az előtt szoktatták volt őket... az latrot bizony én nem szeretem, nem is akarok nekik **kedvezni, ha élhetek".**[66] Különben is nagyon csodálkozik az Erdély elleni támadó hajdúkon — írta —, hiszen most már megtelepedtek, házuk, feleségük, gyermekük van, amiket mind kockára vetnek a támadással, s magukra vonják a török megtorlását is.[67]

A hajdúk többsége azonban ebben az időszakban is Bethlen mellett ált, s lovas és gyalogos katonai erejük jelentékenyen segítette Bethlen Erdély önállóságának megvédésére irányuló küzdelmét.

A hadsereg feudális részét alkotó *főúri bandériumok, nemesi felkelés,* és *vármegye katonaság* felől Bethlen már az 1614 február-márciusi országgyűlésen intézkedett. Az itt hozott törvények kimondták, akiket az országban „kőváros uraknak" hívnak és nagy jószágokkal is rendelkeznek, „magok böcsületiért és az közönséges jóért az szükségnek idején állapotjoknak meg is feleljenek, zászlóstól és ahhoz illendő elegendő szolgákkal legyenek". Azonkívül minden más főember gazdagsága arányában vonuljon hadba. Kimondta a törvény azt is, hogy amely nemes emberek valakinek szolgálatában állnak, azok maguk

[65] Bethlen 1616. máj. 9-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 50. oldal.) A császári földön levő hajdúknak, írja Bethlen a továbbiakban „kegyelmed mit igir, bizvást igirje kegyelmed, csak illendőképpen légyen, minden igiretit kegyelmednek praestaljuk." Ha mindezek ellenére lesznek, akik a császári mesterkedésekben részt vesznek, azokat Rhédey a legszigorúbban büntesse meg. (L. uo. 51—52. oldal.)

[66] Bethlen 1616. szept. 17-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 80—81. oldal.)

[67] Bethlen ugyanaz napi lev. (uo. 81. oldal.)

helyett tartoznak katonát állítani. Továbbá, „... minden kaputól penig egy-egy gyalog állattassék, úgy hogy ne tartozzék az paraszt ember maga állatni, hanem adassék három forint hópénz és szolgáltassék oda, az hova nagyságod parancsolja és fogadjanak gyalogot rajta". Intézkedett a törvény arra is, hogy az erdélyi vármegyékben megtelepedett hajdúk a nemesség kötelékében a vármegye zászlója alatt vonuljanak hadba.[68]

1616 májusában, Homonnai támadásának veszélyekor Bethlen a Rhédeynek küldött utasításában megparancsolta, hogy „... siettesse a vármegyebéli híveinket felülni, minden rendnek lovagját, gyalogját megmustrálván, ha ki az ország végezése szerint lovassát, gyalogját jószágáról úgy elő nem állatná, kénszerítse úgy elő állatni... az viceispánoktól a vármegye regestomit és kapuszámokat előkérvén, a szerint kívánja kegyelmed meglenni őket".[69] Ugyanaz év végén az országgyűlés meg is határozta, hogy mindenünnen, „ahol kapuszám vagyon", minden két kapuról egy jó puskás gyalogot fegyverrel és ruházattal kell előállítani", „generális expeditiónak idején", amikor innen eloszolnak az ispán szemlélje meg őket, s amelyik katonát nem találja megfelelőnek, „szabadon kivethesse és jobbat állatván, szükségnek üdején is azon jó gyalogot állassa elő, — kit helyben hagytak az mustránák idején".[70]

A zsoldos elemet a *városok* által kiállított katonaság, s Bethlen *udvari katonasága* képviselte az erdélyi hadseregben. A városi zsoldosok zömét a szászok szolgáltatták. A szászok katonai jelentőségét Bethlen elsősorban erősségeikben, erődített váraiban és városaikban látta.[71] Az 1614 szeptemberi országgyűlésen a szászok által kiállítani szokott gyalogok számát ezerről ötszázra szállította le, azonban a későbbiek folyamán ismét visszaállt a korábbi 1000 fős létszám.[72] Az *udvari katonaság*, melynek létszáma 1614 elején 600 gyalogos és 400 lovas volt, a hadsereg tisztán zsoldos jellegű, legképzettebb részét alkotta. A későbbiek folyamán Bethlen emelte létszámukat, azonban a pénzhiány gátat szabott annak, hogy a hadsereg döntő részét ilyen állandó zsoldos katonaság alkossa. Utánpótlásuk nemegy-

[68] EOE. VI. k. 415—416. oldal.
[69] Bethlen 1616. máj. 9-i utasítása Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 50. oldal.)
[70] EOE. VII. k. 389. old.
[71] Hadakozás idején — állapította meg Bethlen 1614. febr. propositiójában „az mezei szolgálatból derekasan az nemesség és székelység visel sulyosabb terhet hazánk oltalmazására, az szász uraim pedig közönséges helytartói és az erősségek által sikeres fundamentuma a megmaradásnak, kiváltképpen mikor véletlen szerencsétlenség találja hadainkat olyankor." (EOE. VI. k. 407. oldal.)
[72] EOE. VII. k. 11. oldal, L. még *Lovas Rezső:* A szász kérdés Bethlen Gábor korában. Századok 1944. 453. oldal.

szer a jobbágyok közül történt a fejedelmi „kék gyalogoknak", amint az az 1619 májusi országgyűlésen elhangzottakból kitűnik, mely szerint sok nemes panaszkodik, hogy az adófizető jobbágyaik elszöknek és „Felséged gyalogi köziben általanak mind az nemes jószágból, mind az székelységből" s kérték Bethlent, sehonnan ne fogadjon jobbágyot gyalogosai közé, s az eddig beállottakat is engedje haza.[73]

Fegyvernemi téren Bethlen hadseregében is lovasságot, gyalogságot és tüzérséget találunk. Fő fegyvernem az erdélyi hadseregben a lovasság volt, aminek megvoltak a maga gazdasági, társadalmi okai, azonban Bethlen jól ismerte a gyalogság fontosságát, s már uralkodása első éveiben mindent megtett annak érdekében, hogy az adott anyagi lehetőségek között gyalogosai számát mindjobban növelje.[74] A szervezeti felépítés az 500 fős zászlóaljakon nyugodott, melyek 100 fős századokból állottak. A zászlóaljak élén a kapitányok, a századok élén hadnagyok és főhadnagyok állottak. A lovasság fő fegyvere a kopja és a kard volt, a gyalogságnál pedig puska és szablya.[75] A tüzérség várvédő és ostromló lövegekre, valamint könnyebb tábori ágyúkra és nehéz gyalogsági tűzfegyverekre oszlott. Bethlen nem becsülte le a tüzérség jelentőségét a harcban, de a korabeli utak állapota, az ágyúk súlya, a szállítási nehézségek nagyon megnehezítették nyílt ütközetekben való tömeges alkalmazásukat.[76] Az *erődítés* tökéletesítése, a várak erősítése szintén szívügye volt a fejedelemnek uralkodásának első idejétől kezdve. Elsősorban Váradra ügyelt, melyet az ország legfontosabb védőbástyájának tartott a császári támadásokkal szemben. 1614 februárjában megírta Rhédeynek: „Immár oda kifelé Huszt és Kővár oda lévén, csak kegyelmedre támaszkodhatunk minden vigyázásban... Mi nekünk Váradon, ha lehetséges volna, nem különb vigyázásunk lenne, mint az magunk személyére."[77] Azonnal utasította is a környező három vármegyét, hogy hordassanak épületfát Váradra, s a későbbi évek folyamán is személye-

[73] EOE. VII. k. 516. oldal. L. még *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. Pest, 1867. 36. oldal, továbbá *Radvánszky Béla:* Udvartartás és számadáskönyvek. I. k. Bp. 1888. 211—216. oldal

[74] L. pl. Bethlen 1616. máj. 9-i, jún. 22-i, szept. 10-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 53., 62., 77. oldal.)

[75] 1615. jan. 18-án a következő parancsot küldte a kolozsváriaknak: „... válogatott jó szerszámmal, puskával, szablyával, fölkészült kétszáz gyalogost" állítsanak. (EOE. VII. k. 211. oldal.)

[76] 1616. máj. 9-én például Bethlen utasította Rhédeyt: „Magával kegyelmed valami két falkont és 3 taraczkot vigyen táborban az aprajában, de álgyut ne vitessen kegyelmed, én is innét (Gyulafehérvárról) magammal viszek valami 12 lővöszerszámot, csak kegyelmed mentől hamarébb valami tiz mázsa port egy szekeren küldjön Kolozsvárig." (Bethlen pol. lev. 53. oldal.)

[77] Bethlen 1614. febr. 10-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 13. oldal.)

sen foglalkozott az erősség tökéletesítésével.[78] Nem feledkezett meg azonban más várakról sem, így többek között Jenő váráról, melynek erősítéséről és ellátásáról külön törvényt is hozatott a fejedelem.[79]

A *hadszervezés,* hadfogadás, valamint a hadköteles elemek átszervezése, gyakorlatoztatása útján történt. Bethlen már 1614 elején kifejezte elégedetlenségét a vármegyék késedelmes felülése miatt, s erélyesen utasította őket, hogy a jövőben ilyesmi ne forduljon elő.[80] Ugyanakkor utasította a váradi főkapitányt, hogy olyan katonákat fogadjon, „valamineműeket szeret" és „az kit akarja, hányja ki az előbbiek közül és az kiket most fogad, állassa helyébe".[81] Egy 1616 októberében kelt pátenslevélben, melyben császári földön lakó hajdúkapitányok szolgálatba fogadásáról volt szó, a fejedelem kifejtette, hogy: „Mi ifjúságunktól fogva az vitéz embereket szerettük, böcsüllettük", s most, hogy fejedelmi székbe került, arra nagyobb alkalmatosság adódván, „minden jámbor vitézlő fő és közép rendeket becsülünk és érdemes szolgálatjoknak illendő jutalmára kiváltképpen való gondviselésünk vagyon."[82] Egy későbbi utasítás bepillantást enged a hadfogadás részleteibe is. Kimondja, hogy úgy a gyalogost, mint lovast jó puskával, szablyával, szekercével, szerszámmal kell felfogadni, s mindenkinek a nevét eskü alatt megtudakolva, lajstromba kell írni. Az utasítás külön kimondja, hogy a lovasnak jó lova, sisakja, páncélja, fegyverdereka, huszár nyerge, láncos féke, kopjája, hegyes tőre vagy pallosa legyen, s vigyázni kell, nehogy már szolgálatban állót fogadjanak fel újra. Mindezek megvizsgálása után adják őket a hadnagyok kezére, akik gondoskodjanak a továbbiakban róluk.[83]

[78] 1618. jan. 22-én Bethlen a következőket írja Rhédeynek: „Az föld bástyájának megépítése gyakran forog elmémben, melyet isten segítségéből véghez is akarnék vinni, az veres bástyának minden állapotját kivül belül megmérvén, hogy annak formájára és öregségére veresse fel az föld bástyájának is czövekeit. Az bástya szegletekre és az közép gömbölyeg párkány s az felsőrészen való párkányköveket ez télen készíttesse faragtassa meg az udvarbíró." 1618. máj. 5-i levelében pedig: „. . . . az fundamentumot ásassa minden nap, száz ember egy héten nagy fundamentumot áshat; oda fel tót emberekért küldjön el mindjárt, hivasson valami százig valót fizetésre, kikkel az árkot tisztíthassák és az hol kévántatik, ásathassák. Az kömivesek övenen fognak lenni, kik velem vadnak és együtt mennek ki is." (Bethlen pol. lev. 94—96. oldal.)

[79] „Látván Jenő várának romlott állapotját és az benne levő vitézlő rendeknek is az fizetetlenség miatt nagy fogyatkozását, Nagyságod kegyelmes engedelméből végeztük, hogy az mely gratuitus laborral ide Fejérvárhoz tartoznának Zaránd vármegyéből, Jenő várához szolgáltassák az ispánok, hasonlóképpen azon vármegyének adaját is abban levő praesidiumnak tartására administrálják." (EOE. VII. k. 325. oldal.)

[80] Bethlen 1614. febr. 10-i lev. Rhédey Fernechez. (Bethlen pol. lev. 13. oldal.)

[81] Uo.

[82] Bethlen 1616. októberi pátenslevele. (EOE.) VII. k. 373—374. oldal.

[83] Bethlen István 1620. aug. 20-i hadfogadási utasítása. (EOE. VII. k. 546. oldal.)

A hadköteles elemeket a fejedelem mozgósította szükség esetén. A mozgósítást elrendelő parancsok szigorú büntetést helyeztek kilátásba mindazok számára, akik elmulasztják vagy késlekedve teljesítik táborba szállási kötelezettségüket, sőt ha a szükség úgy kívánta, a fejedelem még a „közönséges embereknek", „mind zsellérnek, földön lakóknak és egyéb féle rendeknek, minden valaki fegyverfogható"-nak megparancsolta a fegyveres készenléti állapotot.[84]

Úgy a hadrafogottakat, mint a hadkötelezettséggel bírókat időszakonként megismétlődő *mustrára*, szemlére állíttatta a fejedelem, ahol vagy maga személyesen, vagy megbízottja révén ellenőrizte a katonák fegyverét, felszerelését, létszámát, harckészültségi fokát.[85] Az 1615 szeptemberi országgyűlés törvényileg kimondta, hogy „... az elmúlt dolgokat szemünk előtt viselvén, az mustrát illendőnek és szükségesnek ítéljük lenni. Azért mikor ideje lészen, Nagyságod parancsolja meg az vármegye ispáninak, az régi mód szerint tartozzanak mustrálni az vármegyéken; kit először az vármegyén idején meghirdessenek, hogy ha kik távolban laknának, idején reá érkezhessenek".[86] A szemlék lefolyását is megismerhetjük Bethlen egyik leveléből, mely szerint a katonák megmustrálása után csináltatni kell „egy derék regestomot", melyben fel kell írni az urak neveit, kinek mennyi gyalogosát és lovasát szemlélték meg, azután valamennyi „jószágos fő és nemes embereket" ki hanyad magával jelent meg a mustrán, s végül a vármegyék által kiállított katonákat.[87] Egy másik levélből kitűnik, hogy Bethlen milyen

[84] Bethlen 1615. jan. 18-i rendelete. (ETA. I. k. 274. oldal, SZO. IV. k. 195. oldal.) A fejedelem 1616. máj. 5-i rendeletében úgy intézkedik: „Hagyjuk azért és parancsoljuk minden rendeknek menthetetlenül, sub amissione captis et omnium bonorum, minden nemös embör személye szerint és jószágáról, az mi rendelésünk szerint való lovassal, kapuszámról, minden kapuról egy-egy jó puskás, könteses gyaloggal ... Táborunkba jőjjen." (EOE. VII. k. 331. oldal.) Az 1616. októberi országgyűlés pedig határozatot hozott, hogy a fenyegető külső veszély miatt „... az nemesség minden vármegyékben az székes helyeken, az székelység, szászság az ő helyeken, az magyarországiak is előbbi mód és szokás szerint ott, az hol helyen vagyon egy bizonyos napon, kit Nagyságod praefigál, idején korán hirré lévén nékik, mind lovagokat, gyalogokat megmustrálják és azelőtt végezett articulusinkban megirt terhes büntetés alatt minden rendek az ő módjuk szerint lovagokkal; gyalogokkal ... készen legyenek." (EOE. VII. k. 389. oldal.)

[85] L. pl. Perneszi Zsigmond 1614. szeptember 26-i lev. Dóczy Andráshoz, melyben beszámol a Rhédey Ferenc által tartott szeptember 25-i mustráról. (EOE. VII. k. 175—176. oldal.)

[86] EOE. VII. k. 280. oldal.

[87] Bethlen 1616. máj. 9-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 50—51. oldal.) Bethlen foglalkozik a mustra lefolyásával 1616. jan. 9-i utasításában is. Ebben többek között lefekteti, hogy amelyik nemes embernek 15—20 jobbágya van másodmagával lovassal, akinek 32—40 harmadmagával, kinek 50—60 ötödmagával, kinek 100 jobbágya van nyolc kopjással tartozik előállni. Az egy házzal rendelkező nemesek is lovon vonuljanak hadba és kötelesek legyenek kopját és szerszámot hozni, akinek pedig végképpen nincs módja, lóra, jó puskával, 100 lőszerrel, jó szablyával és posztó köntössel jöjjön. (Török—magyar államokmánytár. I. k. Pest, 1868. 144. oldal.)

nagy súlyt helyezett a mustrákra, mert mint írja, reggeltől estig személyesen 13 400 embert szemlélt meg.[88]

Bethlen hadseregének pontos *létszámáról* nincsenek részletes adataink. Az előbbi mustra adat mellett Bethlen egyik levelében azt írja hadseregének létszámáról: „Bizony soha nem hittem volna, ilyen romlott állapotban, hogy ilyen megépült hadaink lehessenek... Bihar vármegyén és a két vármegyén kívül lehet csak innét belül is 14 ezer emberünk hadra való könnyen... jó lovas, és igen szerszámos, a lovas mind vármegyéken, székelségen igen kopjás."[89] Egy 1616 júliusi kémjelentés szerint Bethlen a kolozsvári gyűlésen „vagyon tízezred magával (az biharmegyei hajdúin kívül)".[90] 1616 decemberében pedig 12 000 emberrel indult ellentámadásra, amiből udvari katonasága 2000 fő volt.[91] Ezek alapján Bethlen hadserege a partiumi katonasággal és hajdúkkal együtt elérte a 20 000 főt, amibe nem számít bele az egész fegyveres erő, a várak, a városok és a határok őrzésére visszahagyott katonaság, hanem csak a támadásra alkalmas fegyveres erő. Ez a létszám a fejedelemség lakosságszámához, anyagi forrásaihoz, s a kor általános hadsereglétszámaihoz képest tekintélyes erőt mutat, s bizonyítja Bethlen eredményes hadszervezői munkásságát uralkodásának első időszakában is.

Természetesen ilyen nagy hadseregnek *fizetése, ellátása* és *fegyelmezése* komoly feladatokat rótt a fejedelemre. Bethlen hadserege a kortársak véleménye szerint kirítt a kor más hadseregei közül ellátottságával és fegyelmezettségével, de azért itt is nagy nehézségek voltak a problémák megoldása körül, amiket nagyon sokszor csak Bethlen fáradhatatlan szorgalma, vasakarata, és helyes hadvezéri érzéke tudott rendes kerékvágásba hozni. A zsoldfizetéshez szükséges pénzösszeg előteremtésére mindent megtett, s személyesen gondoskodott is róla, hogy a katonák megkapják a nekik járó összeget. Már az 1614 szeptemberi országgyűlésen törvényt hozatott; hogy: „Az hópénzes gyalogok fizetését is, úgymint minden kaputól egy-egy hópénzt, három-három forintot az előbbeni rendeltetés szerint

[88] Bethlen 1616. szept. 17-i lev. Rhédey Ferenchez. (uo. 79. oldal.)

[89] Bethlen 1616. febr. 7-i lev. Rhédey Ferenchez. (uo. 41. oldal.) L. még febr. 16-i lev. (uo. 45. oldal.)

[90] Perneszi Gábor 1616. júl. 23-i lev. Ecsedről Thurzó Györgyhöz. (EOE. VII. k. 371. oldal.)

[91] Egri István 1616. dec. 9-i lev. Tokajból Thurzó Györgyhöz. (EOE. VII. k. 414. oldal.) L. még *Sepsi Laczkó Máté:* Krónikája. ETA. III. k. 167. oldal.)

megadjuk."[92] A későbbiek folyamán is állandóan figyelemmel kísérte a katonák fizetését, s közbelépett, amikor restséget tapasztalt az adók beszedése és abból fakadóan a zsoldfizetés elmaradása terén, mert mint írta: „Nagy vakmerőség, hogy az viceispánok ilyen restek az ország végházára való gondviselésben: Kegyelmed parancsoljon nekik, minden késedelem nélkül az múlt adó restanciáját administrálják az preceptornak, fizethessen főképpen az gyalognak."[93] A fizetések különben nem voltak egyformák, az udvari csapatok magasabb zsoldot kaptak, mint a többiek, s az új katonák kevesebbet, mint a régiek. Általában a gyalogos közkatona hópénze 2—3 forint, a lovasé 4 forint volt. A tisztek fizetése (hadnagy, főhadnagy) 10—16 forint között változott, a vicehadnagyé 5—8 forint között, a tizedes, zászlótartó, dobos fizetése pedig 3—4 forint között.[94]

A hadsereg élelem- és egyéb szükséges dolgokkal történő ellátásáról is igyekezett a fejedelem gondoskodni. Bethlen 1614 áprilisában rendeletet bocsátott Szolnok vármegyéhez, melyben megparancsolta, hogy az ott állomásozó csapatok részére „... bizonyos számú élést vármegyén felvetvén szolgáltassa minden okvetlen mingyárást közikben holott lovok az füvön leszen, az élés csak — szintén magoknak kívántatik".[95] Az ellátási normát úgy szabták meg, hogy 3 lóra kapuszám után 1 véka zabot (vagy félannyi búzát, árpát, rozsot, kölest), 3 emberre egy hétre 2 véka lisztet, 100 katonára hetenként 3 tehén húsát, vagy 4 disznót, 100 lóra hetenként 15 szekér szénát adjanak. A rendelet kimondja, hogy az alispánoknak és szolgabíráknak a kiszabott élés beszolgáltatására „igen szorgalmatos gondviselések legyen" és senki ne mentesüljön az élelem adásából, mert ha valaki miatt „fogyatkozás leszen az élés bevitetésében, büntetlen nem maradnak". Ugyanakkor megszabja a

92 EOE. VII. k. 181. oldal, L. még Bethlen 1615. júl. 9-i lev. Bethlen Istvánhoz, melyben külön kitér arra. hogy mivel „... az garas sem eddig el nem költ Máramarosban, meg kiáltassa kegyelmed, hogy ezután marhája veszise alatt minden ember elvegye az bányai garast 3 pénzért, az dukát 10 pénzért." (Történelmi Tár, 1908. 229. oldal), továbbá Bethlen 1616. júl. 1-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 66. oldal.)

93 Bethlen 1617. jún. 2-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 88. oldal.)

94 L. EOE. VII. k. 516., 558, oldal, továbbá *Radvánszky B,*: i. m. 221—216 oldal. A zsoldösszegek vásárlóértékének átszámítása még hozzávetőlegesen is nehéz dolog, mert különböző pénzek voltak forgalomban, s az árak is változtak. Néhány adatot Bethlen uralkodása idejéből némi összehasonlítási alapként közlünk. Így pl. 1 ökör ára 5—14 forint, 1 tehén ára 4—10 forint, ökörhús fontja 2 dénár, tehénhús fontja 1,5 dénár, disznóhús fontja 3 dénár, szalonna fontja 5 dénár, 1 szablya vagy pallos ára, ha vasat a készíttető adja 3—4 forint (vas és acél mázsája kb. 6 forint) 1 acélos pléhből készített fegyverderék 10 forint, a sisak ára 2,20 forint, 1 bokor karvas 2 forint, 1 kopja készíttetés 30—60 dénár stb. (L. EOE. VIII. k. limitátiok, vagy A mármarosi öt koronaváros 1629-iki árszabása. Magyar Gazdaságtörténeti szemle. 1899. 222. oldal.)

95 Bethlen 1614. ápr. 27-i rendelete. (EOE. VI. k. 446. oldal.)

rendelkezés azt is, hogy a megírtakon kívül, „senki gazdáját szitkozódással, vereséggel, széna, abrak és egyéb akármiféle élésadással kényszeríteni, avagy erőhatalommal és lopva semmi eleség-marháját elvenni ne merészelje, bor, ser hozatására ne erőltesse".[96] A vármegyék mellett a városok, elsősorban a szász városok is jelentősen hozzájárultak a hadsereg ellátásához és felszereléséhez. Brassó például 1616-ban egy alkalommal 200 hajdú részére gondoskodott egyenruháról, 200 köböl zabot, 200 köböl lisztet, 100 ürüt, 50 db hatlovas szekeret, bort, vajat, ecetet, borsót, kölest, lenmagot, rizst, száraz zöldséget, szárnyasokat, fa és lenmagolajat, 1000 db csákányt, 200 db fejszét, 600 db hústeknőt, kardokat, lándzsákat, dobokat, szalmát, lőport, és ólmot adott Bethlen hadseregének, s ezenkívül különböző mesterembereket is kiküldött hadimunkára.[97]

A hadsereg ellátottsága és fegyelmi helyzete közötti szoros összefüggést Bethlen világosan látta. Idézett 1614. április 27-i rendeletében megírta Szolnok vármegyének: a katonák nemsokára megkapják hópénzüket, „. . . . hogy ennek utána nagyobb disciplinában legyenek".[98] Már az 1613 októberi fejedelemválasztó országgyűlésen törvényt hoztak, hogy a hadnagyok és kapitányok fejök fennállásáig kötelesek a fejedelemnek szolgálni.[99] Bethlen 1614 februárjában 9 pontból álló fegyelmi utasítást bocsátott ki csapatai részére. Ebben pálcabüntetésre ítéli az egymással verekedőket, vagy akik idegen embereket szidalmaznak, vagy fenyegetnek. Aki táborozás alatt kardot von a másikra, fél kezét elveszti, aki pedig a másik vérét ontja, meghal. Fejvesztés büntetése alatt tilos a kijelölt szállásokat el nem fogadni, úgyszintén a szállásosztókra rátámadni. A következő pont a jobbágy-házigazdákat védi, mely kimondja: „Senki gazdáját meg ne vagdalja, mert meghal érte, meg ne verje, mert megveretik érette, erőszakot senkin ne cselekedgyék senki, mert meghal érette. Ereje felett való gazdálkodásra senki gazdáját ne erőltesse, ne ittassa akarattya ellen, házát, kamaráját fel ne rontsa, marháját el ne vonja, lopja, mert megbüntettetik érette annak érdeme szerint."[100] Az 1614 márciusi országgyűlési határozat elsősorban az uralkodóosztály érdekeiben foglalt állást a fegyelem megszilárdítása mellett, amikor kimondta, hogy „semmiféle had nemes ember és pap házára, se majorjára, feje, jószága, tisztessége vesztése alatt ne merjen szállani", de ugyan-

[96] Bethlen István 1620. dec. 22-i rendelete. (EOE. VII. k. 553—554. oldal.)
[97] *Lovas R.*: i. m. 454. oldal.
[98] EOE. VI. k. 446. oldal.
[99] EOE. VI. k. 308. oldal.
[100] Bethlen 1614. febr. 18-án kelt tábori parancsolata. (Erdélyi Múzeum 1815. 179—180. oldal.)

akkor kimondta azt is, hogy a katona „az paraszt embertől is semmit pénz nélkül el ne vegyen".[101] Bethlen egy másik rendeletében külön is kiállt a jobbágyok védelmében, amikor megparancsolta, „... az hadra pedig minden rend oly készülettel legyen és éléssel jőjjen, hogy az szegénységet senki ne praedálja és semmi marhájától, élésétül meg ne fossza, mert azt senkinek meg nem engedjük, hanem megbüntetjük inkább érette, valaki az ellen cselekszik".[102] Az esetleges szökésekkel kapcsolatban pedig a fejedelem kifejtette, hogy ha valamely nemesnek hadra küldött szolgája elszökik, annak gazdája „bizonyosan jószága nélkül lészen el".[103] A zászló elhagyását, a szökést különben fej- és jószágvesztéssel büntették.[104] Bethlen fegyelmező munkája komoly eredményeket ért el, amint ez az 1619 májusi országgyűlés határozatából is kitűnik, amiben a különben minden katonai kilengésre oly érzékeny rendek elismerték, hogy „Felségednek minden rendbéli udvara népe és minden hadai elég fenyítékben" részesülnek, csak a hajdúk kilengéseit nem tudta a fejedelem véglegesen megszüntetni, s azért kérték, hogy amelyik katona Bethlen vagy az udvari főkapitány engedélye nélkül járkál az úton, letartóztatható legyen a helyi hatóságok által. Ugyanakkor kérték, hogy a hadseregbe állt szökött jobbágyokat visszaadják korábbi gazdáiknak.[105]

A Bethlen által újjászervezett erdélyi hadsereg *stratégiájának* vizsgálatánál elsősorban figyelembe kell vennünk azt a körülményt, hogy Bethlen uralkodásának első időszakában nagyobb háború nem volt. Bethlen stratégiai célkitűzése ezekben az években az volt, hogy az országot megvédje a Habsburgok beolvasztásra irányuló törekvéseivel szemben. Noha a támadó háború gondolata felmerült benne már uralkodásának első éveiben, azonban ehhez nem voltak meg a szükséges gazdasági, társadalmi, katonai, kül- és belpolitikai előfeltételek, s így e terv megvalósítása távolabbi perspektívába tolódott. Erre az időszakra a Habsburg kísérletekkel szembeni aktív védelem, valamint az ország gazdasági és katonai erejének megszervezése nyomta rá bélyegét. Bethlen reálisan számolt az adott körülményekből származó lehetőségekkel, s látta, hogy amíg az ország leromlott gazdasági helyzetét rendbe nem hozza, nincs mód szilárd hátországgal rendelkező, siker reményében harcba induló hadsereg létrehozására, s emellett meg kell várni a kül-

101 EOE. VI. k. 420—421. oldal.
102 Bethlen 1616. máj. 5-i rendelete. (EOE. VII. k. 331. oldal.)
103 Bethlen 1617. aug. 1-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 89. oldal.)
104 L. Bethlen István 1620. dec. 22-i rendeletét. (EOE. VII. k. 554. oldal.)
105 EOE. VII. k. 515. oldal, L. még uo. 103. oldal.

politikai helyzet kedvező alakulását is egy Habsburg-ellenes függetlenségi harc megindításához. Gazdasági építő munkája sikeresen haladt előre, úgyhogy 1616 végén már készen állt támadó háborúra is, azonban a politikai helyzet, nem utolsósorban a magyarországi rendek semleges politikája, kétségessé tették a háború kimenetelét, s így Bethlen bölcs önmérséklettel a háború elhalasztása mellett döntött.

Bethlen védelmi stratégiájának fontos pontja volt az Erdély nyugati határszélen levő várak szilárd kézbentartása, s a császáriak által elfoglalt várak visszaszerzése. A várakra, elsősorban a legfontosabb erősségre, Váradra támaszkodva építette fel védelmi stratégiáját, azonban mindig készen állott ellencsapásra, ellentámadásra, ha a szükség úgy kívánta. Ennek érdekében már uralkodásának legelején hozzákezdett olyan hadsereg megszervezéséhez, amely képes e feladat végrehajtására. Hadszervező munkáját is éles reálpolitikai érzék vezérelte. Számba vette, hogy az ország erőforrásai nem képesek nagylétszámú zsoldos hadsereg fenntartására, s így hadseregét egyformán építette a lehetőségekhez képest megjavított feudális alkotóelemekre, a zsoldos elemekre, és az átmenetet képező székely és hajdú kontingensre. Szüntelenül azon fáradozott, hogy ezek fegyverzetét, felszerelését, harckészültségi fokát állandóan javítsa, s ez a munkája sikerrel is járt, mint ahogyan sikerrel járt egész védelmi stratégiája.

Hadvezéri tényked ésére, az erők helyes megszervezése mellett, a lehetőségek széleskörű számbavétele, s az ellenség erőinek felderítése nyomta rá bélyegét. Hadműveleti tervét a saját és ellenséges erők gondos számbavétele után alkotta meg, s noha nem ragaszkodott mereven minden részlethez, de egészében hajthatatlanul kitartott elhatározása mellett. Mint hadvezér felismerte és támogatta az újat, látta a korszerű gyalogság létrehozásának jelentőségét, azonban az adott anyagi lehetőségekkel kellett számolnia, s ezek között a keretek között hozta létre hadszervezés terén a legjobbat, olyan hadsereget, amelyben a korszerű gyalogság kis létszámát a tökéletesített, mozgékony, nagy létszámú lovasság fegyvernemi előnyeiből fakadó lehetőségek kihasználásával ellensúlyozta.

Bethlen Gábor feudális uralkodó volt, s mint ilyen elsősorban a feudális osztály érdekeit képviselte, azonban mint ahogyan belpolitikájában élesen felismerhető a centralizációra, az abszolút monarchia létrehozására irányuló sikeres törekvés, s a merkantilista jellegű gazdaságpolitikai tendencia, hadszervezői és hadvezéri tevékenységében is a feudális osztályérdekeket háttérbe szorította az egész ország védelmi érdekeit, s

fejlődési lehetőségeit biztosító azon törekvés, hogy ütőképes hadsereget hozzon létre, s ennek érdekében, mert a néptömegekre támaszkodni. A székelyek jobbágyosodása ellen való fellépése, a hajdúkkal szemben folytatott politikája, a jobbágyoknak hadseregébe való befogadása és tisztségekre való emelése, alparancsnokainak elsősorban tehetség és nem származás szerinti kiválasztása jelentősen hozzájárult a hadsereg harcértékének emeléséhez.

Bethlen hadseregének *taktikája* a nagy létszámú, korszerű, lőfegyverekkel felszerelt gyalogság hiányában a gyorsan mozgó, döntő mértékben szálfegyverekkel harcoló lovasság előnyeinek kihasználására épült. Ami nyílt összecsapás történt ebben az időszakban, az a cselvetés, meglepetés, váratlanság tényezőjének mesteri kihasználásán alapult, mint ez a konyárdi és Dés melletti összecsapásban is történt. Az ügyes harcászati tervet jól végrehajtó katonák magasabb harcképzettsége és erkölcsi értéke meghozta a kívánt eredményt mindkét esetben s elhárította Erdély felől az ellenséges betörés veszélyét.

Bethlen Gábor honvédelmi politikája uralkodásának első időszakában eredményes volt, mert biztosította és megvédte a fejedelemséget a császári hódító és elnyomó törekvések ellen, s megteremtette a szükséges előfeltételeket egy kedvező időben megindított, s az egész Magyarország függetlenségének visszaállítására irányuló háborúhoz. Bethlen már itt is fényesen bebizonyította, hogy nemcsak egyik legnagyobb államférfia, hanem egyik legnagyobb hadvezére és hadszervezője is a magyar történelemnek.

Noha hadseregét a gazdasági erőviszonyok elégtelensége miatt nem tudta teljesen új alapokra helyezni, nem tudott nagy létszámú állandó zsoldos hadsereget fenntartani és nagymértékben kénytelen volt támaszkodni a feudális és félfeudális alkotóelemekre is, mégis Bethlen hadserege a korábbi erdélyi hadseregekhez viszonyítva komoly mérvű fejlődést mutatott fel. A hadsereg fegyverzete, felszerelése terén Bethlen katonasága kevésbé volt korszerű, mint a szemben álló Habsburg haderő döntő része, azonban a hazájuk szabadságáért harcoló katonák magasabb erkölcsi értéke és nem utolsósorban Bethlen kiváló államférfiúi és hadvezéri ténykedése eredményesen tudta ellensúlyozni a Habsburg hadsereg fölényét. Ily módon a megindúló harmincéves háborúban a Bethlen Gábor vezette Erdély és hadserege számottevő tényező volt, s nemegyszer egyedül is képes volt eredményesen szembeszállni a háború folyamán Európa egyik legerősebb hatalmával, a Habsburg birodalommal és hadseregével.

A ZSOLDOSSÁG GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI ELŐFELTÉTELEI ÉS TÍPUSAI MAGYARORSZÁGON A XIV—XV. SZÁZADBAN

Rázsó Gyula

A gazdasági alap

A FEUDÁLIS GAZDASÁGI ÉLETNEK a körülményekhez képest gyors és békés fejlődése a XIV. században megteremtette Magyarországon a zsoldosság gazdasági alapjait. Ez az évszázad az ipar és a kereskedelem fejlődésének, a városok növekedésének, a viszonylagos prosperitásnak az időszaka volt. A fejlődés nagyságát az ipar szerkezetében döntő szerepet játszó céhszervezet megjelenése is mutatta. A céhek kialakulása — több egyéb tényező mellett — elősegítette az árutermelésre való áttérést, amely természetszerűleg önmaga is ösztönzőleg hatott a városok és ezekkel együtt az egész magyar gazdasági élet fejlődésére. Az Anjou királyok — elsősorban katonai szempontból — maguk is támogatták ezt a folyamatot, különféle kiváltságok (területi immunitás, városi önkormányzat, árumegállító jog stb.) adományozásával járultak hozzá a városok gazdasági fejlődéséhez.[1] Bár ez a törekvésük nem hozott és nem is hozhatott döntő eredményeket, néhány város azonban, elsősorban a nagybirtokosok közvetlen fennhatósága alól felszabadult királyi városok fejlődése számottevő előrehaladást mutatott. Főleg Buda, Pozsony, Bártfa, Eperjes, Kolozsvár és a felvidéki bányavárosok tettek szert nagyobb jelentőségre. Ezek a

[1] Ld. a különféle királyi privilégiumokat, elsősorban Zsigmond 1405-ös dekrétumát (Corpus Juris Bp. 1889. I. köt. 213—236. oldal).

városok a XIV. század végén — európai mértékkel mérve — még nem túlságosan jelentős, de hazai viszonylatban számottevő tényezővé alakultak. Buda lakossága erre az időre már elérte a 10 000 főt, de a 880 adófizetővel rendelkező Pozsony (kb. 4—5000 lakos) és a hasonló nagyságú Sopron, Kassa és Kolozsvár[2] is már olyan erővé nőtt, mely gazdasági jelentőségén túlmenően, politikai tényezővé is vált az országban.

A gazdasági viszonyok fejlődését az állandó jó pénz megjelenése is elősegítette. Magyarország abban a szerencsés helyzetben volt, hogy Európa talán leggazdagabb nemesfém lelőhelyeit mondhatta magáénak.[3] Már a XIV. század 30-as éveiben olyan időtálló jó aranypénzt bocsátottak ki hazánkban, amely hosszú évtizedekig keresett és szívesen elfogadott fizetési eszköz volt Közép- és Dél-Európában.[4]

Bizonyos előrehaladás a mezőgazdaságban is végbement. Tudunk arról, hogy az ország egyes területein már a háromnyomásos vetésforgós rendszer is elterjedt. Ez természetesen magasabb — bár még mindig nem elég magas — terméshozamot biztosított.[5] Ez a fejlődés azonban már a XIV. században lehetővé tette a királyi hatalom számára, hogy az adókat is az egyéb királyi jövedelmeket (vámok, regálék stb.) pénzben hajtsák be. A XV. század első évtizedeiben — tehát éppen a magyarországi zsoldosság fejlődését meghatározó, döntő időszakban — már a feudális földbirtokosok is erre az útra léptek.[6]

Az ország gazdasági fejlődésével, a pénzgazdálkodás kialakulásával azért kellett — ha vázlatosan is — foglalkoznunk, mert a pénzgazdálkodás elterjedése és uralkodóvá válása a zsoldosság fejlődésének egyik legfontosabb előfeltétele volt. A következőkben vizsgáljuk meg, hogy a gazdasági viszonyok vázolt fejlődése milyen hatással járt a királyi és földesúri jövedelmekre, vizsgáljuk meg a legfontosabb uralkodói jövedelmi forrás, az adózás kérdését.

Ismeretes, hogy a feudalizmus időszakában az állam jövedelmét — az udvartartás, a közigazgatás fenntartásán kívül —

2 *Szücs* Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 83—84. oldal.

3 *Hóman* Bálint: A magyar királyság pénzügyi és gazdasági politikája Károly Róbert korában. Bp. 1921. 149—151. oldal.

4 Uo. 181—192. oldal.

5 *Székely* György—*Elekes* Lajos—*Léderer* Emma: Magyarország története az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv. Bp. 1961. 258—262. oldal. *Belényesi* Márta: A földművelés fejlődése Magyarországon a XIV. században. Századok 1950. 2. sz. 48—49. oldal.

6 *Léderer* Emma: A középkori pénzüzletek története Magyarországon. Bp. 1932. 177. oldal. *Sinkovits* István: A magyar nagybirtok élete a XV. század elején. Bp. 1933. 40—43. oldal.

szinte kizárólag a hadsereg egyre növekvő igényei emésztették fel. Az uralkodó hatalmának és befolyásának egyik döntő eszköze a hadsereg volt, így természetes, hogy a hatalom nagysága és ereje egyenes arányban állott a nemzeti, azaz a királyi jövedelmek nagyságával. Éppen ezért az uralkodók arra törekedtek, hogy lehetőségeikhez képest minél nagyobb jövedelemre tegyenek szert. A feudális központosított monarchiát, majd később az abszolutizmust annyira jellemző bürokratikus apparátus egyik elsődleges funkciója a hadsereg fenntartását biztosító adójövedelmek behajtása volt.

A jövedelmek nagysága mellett ezek *rendszeressége* is jelentősen befolyásolta a zsoldosság fejlődését. Ezt ugyancsak a bürokratikus apparátus volt hivatva biztosítani, de ezt a feladatát a feudalizmus egész időszakában nem tudta eredményesen megoldani. Az uralkodók bármilyen hatalmas jövedelemre tettek szert, a hadsereg szinte ugyanabban a pillanatban elnyelte ezeket a jövedelmeket. Az abszolút monarchiák folytonos pénzzavarral küzdöttek, s az uralkodók a legkülönbözőbb pénzforrásokból igyekeztek állandóan üres kincstárukat megtölteni.

Ez a tendencia természetesen Magyarországon is érvényesült. Legvilágosabban Zsigmond uralkodása idején mutatkozott meg. Zsigmond nagyvonalú kül- és belpolitikai tervei végrehajtásához, illetve az ehhez szükséges erős hadsereg létrehozásához a legváltozatosabb jövedelmi forrásokat igyekezett felkutatni és kiaknázni.

Bár Magyarországon látszólag megvoltak a kedvező gazdasági körülmények, mégis a nemzeti jövedelem nagysága alatta maradt a hasonló nagyságú európai országok jövedelmének.[7]

Az ország lakossága már a XIV. században elérte a 3 200 000, a XV. században pedig a 3 500 000—4 000 000 főt.[8] Ez a lakosság mintegy 500 000 parasztcsaládból (kb. 300 000 jobbágytelken), 150—200 000 főnyi városi lakosságból s kb. 40 000 nemesi családból tevődött össze, s mintegy 600 000 adófizetőt jelentett.[9] A gazdaság fentebb érintett fejlődése lehetővé tette, hogy az adófizetők a rájuk kirótt adó túlnyomó többségét pénzben fizessék, a befolyt összeg nagysága mégsem bizonyult elegendőnek.[10] Jóllehet az ország lakossága megközelítette Ang-

7 Cambridge economic history. Vol. 2. 348—349. oldal.

8 *Szabó* István: La repartition de la Hongrie au XVe siecle. (Etudes historiques. Bp. 1961. Vol. 1. 473. oldal.)

9 *Molnár* Erik: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Bp. 1950. 255. oldal.

10 Elsősorban a hadseregre fordított kiadások miatt.

lia lélekszámát, az uralkodó jövedelme azonban — részben a gazdasági viszonyoknak az angol viszonyokkal szemben megmutatkozó elmaradottsága, részben pedig a jövedelmeket lefölöző és azok rendszeres behajtását gátló feudális birtokos osztály tevékenysége következtében — nem versenyezhetett a nyugat-európai országok jövedelmével. A XIV. század első felében ez az elmaradás, nem kis mértékben a zsoldosság hiánya miatt, még nem eredményezett gazdasági vagy politikai válságot, sőt Károly Róbert annyi nemesfémet (főleg ezüstöt) hagyott utódjára, hogy az egy időre I. Lajos nagyravágyó külpolitikai és katonai terveit is biztosítani tudta.[11] A XIV. század 70-es éveitől kezdve azonban megváltozott a helyzet. A hadseregre egyre nagyobb összegeket kellett fordítani, az örökségül kapott arany és ezüst pedig már régen elfogyott. Pótlásáról nem is lehetett szó, mivel az ország évi aranytermelése ebben a korban nem haladta meg az 1500—2000 kg-ot.[12] Lajos egyedüli, s mint a fejlemények mutatják, végzetes megoldásához folyamodott: a maradék királyi birtokok elajándékozásával, különféle kedvezmények adományozásával (immunitások, vámok, királyi jövedelmek lefoglalása stb.) kívánta a főurak katonai erejét magához láncolni.

Halála után még súlyosabbá váltak a viszonyok. A „hagyományos" adójövedelem — mely mint láttuk, már a XIV. században sem bizonyult elegendőnek —, a megnehezült külés belpolitikai helyzet, s ennek következtében a hadseregre fordított egyre magasabb kiadások miatt a kiadásoknak alig egy töredékét fedezhette. A különféle „regálék", a városok és az egyes kiváltságos helyzetű népeknek (németek) szolgáltatásai, a királyi birtokok jövedelmei stb. egy közel egykorú becslés szerint nem haladták meg a 200 000 aranyforintot.[13] Ha pedig ehhez azt is hozzászámítjuk, hogy a lucrum camerae — a harmincadvám —, egyes városok és kamarák jövedelmét Zsigmond korábbi adósságok fedezésére évekre lekötötte,[14] akkor a ténylegesen befolyt összeg esetenként még tetemesen csökkent. Nem túlozunk, ha azt állítjuk, olyan évek is előfordultak, hogy a tényleges jövedelem nem haladta meg a 120—130 000 aranyat.[15] Egy lovas évi zsoldját mintegy 80 aranyban, a gyalogosét pedig 40-ben számítva, a fenti összeg csupán 1500 lovas

11 *Hóman* i. m. 181—182. oldal.
12 *Paulinyi* Oszkár: A magyarországi aranyforgalom a XV. század második felében. Bp. 1936. 80—81. oldal.
13 *Thallóczy* Lajos: A kamara haszna. Bp. 1879. 165—169. oldal.
14 *Thallóczy* i. m. 48. oldal.
15 *Thallóczy* i. m. 93—94. oldal.

vagy 3000 gyalogos *állandó* alkalmazására nyújtott lehetőséget. Ez pedig, a folytonos török portyákat és a szinte évenként megismétlődő nagyobb hadjáratokat figyelembe véve, rendkívül kevés volt, még akkor is, ha beszámítjuk azt a tényt, hogy a zsoldosokat csak ritkán alkalmazták egész évre. A helyzetet némileg enyhítette ugyan, hogy a zsold egy — és nem jelentéktelen — részét sóban fizették ki a katonáknak,[16] súlyosbította viszont, hogy megfelelő apparátus hiányában a feudális urak az adó behajtását is magukhoz kaparintották. Ez sok viszszaélésnek vált melegágyává, s ha Zsigmond és utódai erélyes hangú intézkedéseit olvassuk az adószedés szabályozásáról,[17] a hamis adószedők megbüntetéséről,[18] beláthatjuk, hogy a hivatali és közigazgatási szervek hiánya milyen nagy hátrányt jelentett a központosító törekvésekre és velük együtt a zsoldosság fejlődésére.

Az uralkodóknak tehát új jövedelmi forrásokat kellett keresniük. A legkézenfekvőbb megoldásként az új adók kivetése kínálkozott. Már a XIII—XIV. században sűrűn előfordult, hogy a király kifejezetten hadi célokra rendkívüli adót (taxa, collecta) vetett ki. 1332-ben pl. minden jobbágytelekre 1 márka hadiadót róttak ki.[19] Az első kifejezetten „pro stipendiatorum sumptibus", vagyis zsoldosok fogadására gyűjtött adóval pedig már 1336-ban találkozhatunk. Erről sajnos csak közvetett utalásunk van. I. Lajos ugyanis 1343-ban felmenti Kőszeg lakóit az 1336-ban kivetett adó alól, mivel a város falai javításra szorulnak,[20] Pozsony hadiadója 1345-ben 400 ezüstmárkára rúgott,[21] 1350-ben, tehát a nápolyi hadjáratok idején ismét zsoldosok tartására adóztat az uralkodó.[22] Ezután csaknem minden évben újabb és újabb adókkal terheli meg Lajos király a városokat és jobbágyokat.[23] A „rendkívüli" hadiadók tehát már a XIV. század második felében nagyon is rendszeressé váltak. Az uralkodó igyekezett is ezeket az adókat behajtani. 1373-ban, tehát

16 A só jelentőségét mutatja, hogy 1439-ben Nándorfehérvár fenntartására 5010 Ft., a nádor költségeire 2000, az erdélyi vajdáéra 3000, a temesi ispánnak 2424 Ft. értékű sót küldtek különféle sókamarák. (*Lukács* Ferenc: A magyar pénzügy fejlődése. Nagybánya, 1903. 9. oldal.) Hunyady János is erélyeshangú levelet írt familiárisának Zokoli Bálintnak, melyben sürgeti a zsold fedezésére szolgáló sószállítmányok elküldését. MTA. Ms. 4923/2. Nagy Imre hagyaték.)

17 MTA Ms 4923/2. Nagy Imre hagyaték Kaplai Benedek missilis levele Tornai Györgyhöz, mely sürgeti az adó behajtását és panaszkodik a késedelemről. A vármegyék szerepére az adók behajtásában ld. *Hólub* József. Zala megye története a középkorban. Bp. 1929. 296. oldal.

18 Zichy okl. VIII. 361. oldal, Zsigm. okl. I. 3464, Zsigm. okl. 3471.

20 *Fejér* György: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.

19 Anjoukori okmánytár. Kiad. Wenzel Gusztáv Bp. 1876. II. 593. oldal. Buda, 1829—1839. IX/1. 109—111. oldal. (A továbbiakban CD.)

21 CD. IX/1. 248—249. oldal.

22 AO. II. 618—619. oldal.

23 Ld. Ao. II—III. passim.

a leghevesebb velencei háború időszakában Lajos keményen megrótta Varasd városát az adó késedelmes fizetése miatt, s közölte a várossal, hogy semmi kedvezményt nem tud adni számára.[24] Az évről évre kivetett hadiadó mellett az uralkodó egyes esetekben rendkívüli segélyért is fordult a városokhoz és a jobbágyokhoz.[25]

A felhozott néhány adat is azt bizonyítja, hogy a király elsősorban a városoktól igyekezett pénzt szerezni. Ez természetes volt, mert a jobbágyokat sokkal nehezebben tudta megadóztatni. Ezek legnagyobbrészt a feudális urak birtokain éltek, akik nem szívesen tűrték, hogy az uralkodó „beavatkozzon az ő hatáskörükbe", s maga is megterhelje a jobbágyokat. Az országgyűlés magának tartotta fenn azt a jogot, hogy szentesítse az uralkodó adókivetéseit, s csak valóban súlyos körülmények között (pl. 1397, 1403, 1443, 1454, 1459[26]) járultak hozzá jobbágyaik rendkívüli megadóztatásához. Az adó behajtásának nehézségei és az ezzel kapcsolatos visszaélések is csökkentették a jobbágyok adóztatásából származó jövedelmet.

Másképpen alakult az uralkodó és a városok viszonya. A városok — mint Európában mindenütt — Magyarországon is harcoltak a feudális kötöttségek ellen és — több-kevesebb lelkesedéssel — támogatták a központi hatalmat. Zsigmond uralkodása alatt a városok által esetről esetre adott összegek eléggé jelentősek voltak. Egyetlen példa az 1424-ben 514 házzal és 822 adófizetővel bíró Sopron[27] példája meggyőzően bizonyítja, hogy milyen mértékben járultak hozzá a városok a katonai kiadások fedezéséhez. Sopron 1395-ben 2000 aranyat,[28] 1397-ben 200 aranyat fizetett (ez utóbbit a falak rendbentartására kellett a városnak fordítania).[29] Ugyanebben az évben Zsigmond „hadi gályái megvédésére" 600 Ft-ot[30] kellett Sopronnak fizetnie. 1409-ben több mint 400 arany adót vetettek ki Sopronra.[31] A város „collecta"-ja 1423—24-ben 1000 Ft,[39] 1426-ban 400 Ft[33] volt, még ugyanebben az évben 450 Ft és 1520 Ft rendkívüli

24 Monumenta Varasdiense. Varasd, 1942. 128. oldal.
25 *Kovachich* i. m. 483—485. oldal.
26 Az országgyűlési határozatokat kiadta: *Kovachich*, Márton György: Vestigia comitorum és Supplementum ad vestigiam comitorum. Tom. 1—3., valamint *Kovachich* József Miklós: Syllogae decretorum comitialium c. munkájában.
27 *Házi* Jenő: Sopron város története. Sopron, 1923—1944. 1—10. köt.
28 *Házi* i. m. I/1. 148. oldal.
29 *Házi* I/1. 245—246. oldal.
30 Uo. 253. oldal.
31 Uo. 254. oldal, I/2. 22. oldal.
32 Uo. 256. oldal.
33 Ez az adókivetés kifejezetten „pro . . . occasione stipendiorum nostrorum" történt. (*Házi* I/2. 306. oldal.)

adó[34] került Sopronból a király vagy az általa megbízott főúr kincstárába. Majd 1430-ból arról értesülünk, hogy Zsigmond 10 évre felmenti Sopron városát az adó alól, mivel „nobis pro arduorum nostrorum et regni nostri negotiorum" 4000 aranyat adott.[35] (A fenti szokványos formula az esetek túlnyomó többségében hadikiadásokra mutat.) 1433-ból pedig arról tudósítanak forrásaink, hogy Sopron a pozsonyi vár fenntartási költségeire évi 664 aranyat fizetett.[36] A városra kivetett rendkívüli adó 1437-ben 1000 Ft volt, ebből 12 hajót kellett a városnak felszerelnie.[37] A többi város is hasonló összegekkel járult a hadikiadásokhoz.[38]

Mindez azonban még mindig nem fedezte a magyar állam katonai és egyéb kiadásait. Ezek kiegyenlítésére Zsigmond eredeti — s mint a következmények mutatják, nem túlságosan célravezető — módszert választott.[39] Megkísérelte a főurak kezében felhalmozódott pénzösszegek megadóztatását oly módon, hogy kölcsönöket vett fel tőlük, amelyeket sohasem fizetett vissza. A kölcsönök fejében viszont zálogba bocsátotta a még királyi kézben maradt birtokok jelentős részét, amelyek így a főurak kezébe kerülve, azok hatalmát és erőforrásait növelték, s természetesen egyúttal csökkentették a királyi hatalom erőforrásait. A régebbi történetírás e kölcsönüzletekből kiindulva Zsigmondot felelőtlen pazarlónak kiáltotta ki, aki személyes hóbortjainak anyagi biztosítására eltékozolta az ország vagyonát. Léderer Emma és Deér József viszont azt mutatta ki, hogy e kölcsönök túlnyomó részet hadikiadásokra fordították. Deér kutatásai szerint Zsigmond hosszú uralkodása

[34] Uo. 311. oldal.

[35] Uo. I/3. 13. oldal.

[36] Ez az oklevél két szempontból is érdekes: egyrészt megmutatja, milyen nehezen lehetett az adót még a városokból is behajtani. A király ugyanis azzal kénytelen fenyegetőzni, hogy késedelem esetén kétszeres, sőt négyszeres összeget kell a városnak fizetnie. Másrészt azzal hogy Pozsony megvédésének terheit áthárítja a soproniakra, határvédő rendszerének kiépítése és az ezzel kapcsolatos nehézségek is megmutatkoznak. Pozsony, melyet „clipeus regni nostri"-nak nevez „propter defectum necessariorum", csak úgy védhető meg, ha a soproni polgárok évi 664 aranyat fizetnek a vár fenntartási költségeire. (*Házi*, I/3. 54—57. oldal.)

[37] *Házi*, I/3. 142. oldal.

[38] Pozsony hadi adója 1407-ben 1000 arany volt (CD X/4 607—608. oldal.) 1437-ben ugyancsak 1000 arany (taxa extraordinaria) *Ortvay* Tivadar: Pozsony város története. 1—4. köt. Pozsony 1894—1895. II. 399. oldal.) Kolozsvár 1405-ben 200 arany forint rendkívüli adót fizetett. (*Jakab* Elek: Kolozsvár története I. 118—120. oldal.) Kassa adója pedig 1424-ben 900 arany volt. (Abaújmegyei Történelmi Értesítő 1918. 41—42. oldal.) Bártfáé 1438-ban 800 arany. (*Fejérpataky* László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp. 1885. 461. oldal. Ugyanebben az évben a rendes adója 400 arany (*Iványi*: Bártfa I. 324. oldal) stb.

[39] A XIV. században még nem lehetett ezzel a módszerrel kísérletezni Magyarországon, mivel az árutermelés és az ezzel kapcsolatos pénzgazdaság ebben az időben még nem volt annyira fejlett, hogy a földbirtokosok tulajdonába nagyobb összegű pénztartalék felhalmozódhatott volna.

alatt 514 836 aranyforint értékű kölcsönt vett fel alattvalóitól, s kimondottan magáncélokra csupán 25 700 forintot fordított.[40] Dér kutatásait kiegészítve Zsigmond további 176 455 Ft értékű kölcsön- és zálogügyletéről sikerült adatokat találnom,[41] melyek szintén katonai kiadások fedezésére szolgáltak.

A kölcsönüzletek részletesebb vizsgálata a következő képet mutatja:

1387.	Zsigmond tartozásai fejében Czudar Györgynek és Jánosnak 2—2000, Losonci Lászlónak 2334, Lackfy Andrásnak 2500, Korogyi Istvánnak 4000 forintnyi összeget köt le korábbi tartozásai fejében a városok adójából.[42]	12 834 Ft
1391.	Szécsi Gál miles aulicus Szedlica, Miklósvágása és Szopotnica birtokokat kapja. (Csáky-család története. I. 166. old.)[42]/a.	600 Ft
1392.	Ilosvai Leusták és Kapolyai János a korábban elzálogosított Cseresznek szlavóniai birtok kiváltására 10 000 Ft-ot kölcsönzött Zsigmondnak.[43]	10 000 Ft
1393.	Elzálogosítja Szucsány várát és több morvaországi helységet Stibornak.[44]	3 000 Ft
1394.	Zsigmond újból elzálogosítja Cseresznek várat, ezúttal Peleskei Ákos fia Micsknek.[45]	3 000 Ft
1395.	Zsigmond, „mivel az országot a törökök támadásai fenyegetik, s neki pénzre van szüksége", több Nyitra megyei királyi birtokot elad Kanizsai János érseknek.[46]	16 000 Ft
1396.	Zsigmond elzálogosítja Oroszlánkő várát Stibornak.[47]	3 000 Ft
1394.	Kanizsai János „pro... custodia partium inferiorum" 1200 aranyat költött. Zsigmond a tartozás fejében leköti Zámbó Miklós volt tárnokmester egyik birtokát.[48]	1 200 Ft
1397.	Zsigmond újabb kölcsönt vesz fel Kővágóőrsi György esztergomi várnagytól.[49]	2 880 Ft
1398.	Zsigmond korábbi érdemei fejében, melyeket „pro custodia... regni nostri" szerzett, eladja a már korábban is zálogban levő Batthyány királyi birtokot Kővágóőrsi Györgynek.[50]	7 300 Ft
1400.	Zsigmond elzálogosítja Vámosi Ányos Gergely veszprémi várnagynak Hidegkút és Esztergár birtokokat.[51]	400 Ft
1409.	Zsigmond a korábban elzálogosított Nyitra megyei Kowarcz királyi birtokot a Csetnekieknek adományozza.[52]	4 100 Ft

40 *Deér*, i. m. 88. oldal, Léderer i. m. 83—84. oldal.
41 Zichy okl. IV. 341—343. oldal.
42 A Csáky család története. I. 166. oldal.
43 *Mályusz* Elemér: Zsigmondkori oklevéltár. Bp. 1952—1956. I. 2396. (A továbbiakban Zsigm. okl.)
44 *Wenzel* Gusztáv: Stibor vajda. Bp. 1877. 69—70. oldal.
45 Zsigm. okl. I. 3674.
46 Zsigm. okl. I. 3844.
47 *Wenzel*, Stibor 85. oldal.
48 Magyar—szerb okl. 34—35. oldal.
49 Zsigm. okl. I. 4729.
50 Zsigm. okl. I. 5627.
51 Zsigm. okl. II/1. 850.
52 Dl. 43.611.

1410.	A Kanizsaiak „pro expedicione certorum agendorum regni nostri" 3432 Ft-ot kölcsönöztek Zsigmondnak.[53]	3 432 Ft
1410.	Pozsony városától 800 aranyat kölcsönöz.[54]	800 Ft
1411.	Zsigmond elzálogosítja Szokol, Bihács és Ripács várát Csupor Pálnak.[55]	6 000 Ft
1413.	Kapy Andrástól 8000 aranyat kölcsönöz Zsigmond.[56]	8 000 Ft
1418.	Hameinhofen Ulrik kölcsöne.[57]	600 Ft
1421.	Loskovec-i Kis Istvánnak elzálogosítja Svytha várát.[58]	1 000 Ft
1422.	Garai Miklós kölcsöne fejében zálogba kapja Komárom várát és több más birtokot.[59]	6 840 Ft
1422.	Zsigmond több morva várost elzálogosít az ifj. Stibornak. Ezekben a várakban 135 lándzsa (nehéz pácélos lovas) szolgál Zsigmondnak, zsoldjukat a kölcsön összegéből fedezi.[60]	3 000 Ft
1422.	Maróti János 7500 aranyat költött „ad bonum regni" (vagyis a cseh háborúra), ezért Bodolai Péter birtokait kapja.[61]	7 500 Ft
1425.	Rawph de Selysintz özvegye kölcsöne fejében Palisna mezővárost kapja Zsigmondtól.[62]	3 604 Ft
1430.	Guthgesell Miklós „civis Posoniensis" kölcsöne Zsigmondnak.[63]	3 604 Ft
1430.	Marczali Imre kölcsöne Zsigmondnak.[64]	10 000 Ft
1430?	Marczali Dénes kölcsöne fejében Somogy megyei birtokot kap.[65]	3 500 Ft
1430.	Zsigmond elzálogosítja Sempte várát Rozgonyi Istvánnak és Györgynek.[66]	74 003 Ft
1434.	Zsigmond elzálogosítja Szepes várát Berzeviczy Péternek.[67]	12 000 Ft
1435.	Zsigmond Gömör és Fülek várát a Bebekeknek adja, hogy „utilitatem et defensionem ... Hungarii concertibus ardue expeditione indigemus".[68]	2 000 Ft
1436.	Zsigmond elzálogosítja Hegyeshalmot Albert osztrák hercegnek.[69]	4 500 Ft

[53] Dl. 38.342.
[54] CD X/5 36—37. oldal.
[55] *Thallóczy* Lajos—*Horváth* Sándor: Alsószlavóniai okmánytár. MHDD 36. Bp. 1912. 321. oldal.
[56] CD X/5 412—413. oldal.
[57] Dl. 43.381.
[58] Dl. Eszterházy rep. 4 c. f. 5 n. 155.
[59] Dl. 38.470.
[60] *Wenzel:* Stibor 174. oldal.
[61] Dl. Bossányi család lt. A. N. 145.
[62] Dl. 103.615.
[63] *Házi,* I/3 130., 148., 164. oldal.
[64] *Závodszky* Lajos—*Radványi* Béla: A Hédervári család oklevéltára. Bp. 1909—1922. I. 171—172. oldal.
(Megj. *Deér* is felvette ezt az adatot listájában, azonban csak egy későbbi 2800 forintnyi kölcsönt tüntetett fel.)
[65] Dl. 13.169.
[66] Dl, 24.522.
[67] Történelmi Tár (a továbbiakban TT) 1903. 123. oldal.
[68] Csáky okl. I. 350—360. oldal.
[69] CD X/ 926. oldal.

1437.	Majthényi Gergely Trencsén megyei birtokokat kap.[70]	1 600 Ft
1437.	Zsigmond eladja Ermen várát és más birtokokat Frangepán János özvegyének.[71]	5 000 Ft
1437?	Zsigmond elzálogosítja Detregeszt várát Ujvári Jánosnak.[72]	3 000 Ft
1437.	Lévai Cseh Péter 10 000 aranyat fordított Erdély megvédésére és 3000 aranyat kölcsönzött Zsigmondnak.[73]	13 000 Ft
1437?	Brankovics György kölcsöne Zsigmondnak.[74]	5 000 Ft
	Összesen:	176 455 Ft

Ilyen kölcsönügyletekből tehát, a fenti — korántsem teljes — adatokat figyelembe véve — 691 111 aranyforint jutott Zsigmond kezébe. Ez az összeg — a még feltáratlan, vagy mindvégig ismeretlennek maradó adatokat is hozzászámítva — Magyarország kb. 5 évi adójának felelt meg, „zsoldosvalutára" átszámítva pedig 8—10 000 lovagi fegyverzetű lovas *egy* évi zsoldjával volt egyenértékű!

Az uralkodók — főleg Zsigmond — egyéb pénzforrásokat is megnyitottak. Zsigmond pl. egyes lázadóknak — így Ujlaky Lászlónak és Imrének — azzal a feltétellel kegyelmezett meg, ha birtokaik megváltásáért 12 000 aranyat befizetnek a kincstárba,[75] másokat ingyenes katonai szolgálatra kényszerített.[76]

I. Lajos és Zsigmond külföldi kapcsolataik révén is igyekeztek pénzhez jutni. Lajos a nápolyi királyságtól, Lengyelországtól, az 1360-as években a pápától, valamint a turini béke után Velencétől kapott jelentősebb összegeket.[77] Velence pl. a békeszerződésben kikötött évi 7000 aranyat egész 1401-ig rendszeresen megfizette a magyar királyi kincstárnak. Majd

70 *Szerémi* (Odeschalchi): A Majthényiek és a Felvidék. Bp. 1932. 164. oldal.)

71 Dl. Eszt. rep. 42. f. 1. N. 78.

72 Dl. Dipl. Eszt. rep. 35. f. P N 338.

73 Eszt. rep. 23. f. A N. 5.

74 Dl. Dipl. 13.520. Bár nem magyar királyként kapta, mégis meg kell említenünk összegénél fogva azt a 200 000 fr.-nyi kölcsönt, melyet 1421-ben Zsigmond Albert osztrák hercegtől vett fel a cseh-hadjárat költségeire. (*Palacky*: Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussiten Krieges. Prag 1873. 134—135. oldal.)

75 Ebből az Ujlakyak 3000 aranyat kifizettek, a többiért zálogul Somogy megyei birtokaikat kötötték le, melyeket a királyi Ozorai Piponak adott érdemei fejében. (TT 1884. 15—18. oldal.) Az 1387-es török hadjárat költségeire pedig — Zsigmond rendeletére — 2000 forintot kellett Perényi Péternek Czudar György számára kifizetnie. (Zichy okm. IV. 341—343. oldal.)

76 Szirmay Györgynek pl. hatodmagával 4 hónapig kellett „in suis expensis" szolgálni a királyt „in Rascia". (Magyar—szerb okl. 51. oldal.) Hasonló feltételekkel bocsát meg a király Ablonci György Gömör megyei nemesnek (Zsigm. okl. II/2. 6924.), Poroni Miklósnak (Uo. 6941.), Czenthefalvi Czenthe Péternek (Uo. 6942.), Csicseri Péternek (Hazai okl. 346. oldal), Gyákfalvi Balázs diáknak (Zsigm. okl. II/2. 7146.), Kempechi Miklósnak (Uo. 7402.), Kerepechi Györgynek (Uo. 7402.), és Weytech-i Bobal (Dictus) Mihálynak (Dl. 43757.) stb. Bugáti Istvánnak és Pálnak pedig 1430-ban egy évig kellett katonáskodniuk. (Dl. 43.813.)

77 Magyar Tudományos Akadémia MS 4977/2. Deliberazione Secreta 1363—1388.

1411-ben 200 000 forint kártérítést ajánlott fel „végkielégítésként" Dalmáciáért.[78] Zsigmond ezt az összeget visszautasította. Más alkalommal azonban nem vigyázott ilyen féltékenyen az ország és saját birtokai sértetlenségére. A XV. század első évtizedében pl. 102 300 forintért eladta Neumarktot a német lovagrendnek.[79] 1411-ben pedig a szepesi városok elzálogosítása fejében 88 000 aranyat kapott a lengyel királytól.[80] Zsigmond mindezeken felül itáliai szövetségeseitől — főleg Ferrarától és Milánótól — is kapott kisebb-nagyobb összegeket.[81]

A fenti adatok azt mutatják, hogy — ha erősen korlátozott mértékben is — a magyar államnak a XV. század első évtizedeiben már megvoltak a pénzügyi lehetőségei ahhoz, hogy hadseregét zsoldosokkal egészítse ki. A felfogadható zsoldoskontingens azonban korántsem lehetett elegendő, s arról egyelőre szó sem lehetett, hogy — mint később, Mátyás idejében — a rendektől független királyi zsoldoscsapatok alkossák a magyar hadsereg gerincét. Az uralkodó tehát arra kényszerült, hogy fokozott mértékbe igénybe vegye a feudális uralkodó osztály támogatását, s hadseregét túlnyomó részben a főurak csapataiból állítsa fel. Ez a körülmény kihatott természetesen a magyarországi zsoldosság gazdasági alapjainak megteremtésére is. A királyi hatalom mellett két másik központ keletkezett: a feudális *nagybirtok* és a *városok*. Mindkettő már kellő erőforrásokkal rendelkezett zsoldosok fogadására.

A feudális nagybirtokos osztály a XIV. században még nem rendelkezett annyi pénzzel, hogy zsoldosokat tarthasson. A források azt mutatják, hogy egy-egy hadjárat előtt a nagybirtokosok is arra kényszerültek, hogy birtokaik jelentős részét — nem is nagy összeg — néhány száz arany fejében elzálogosítsák.[82] A XIV. század utolsó és a XV. század első évtizedeinek zűrzavaros viszonyait azonban a nagybirtokosok nem hagyták kihasználatlanul, birtokaikat főleg a királyi hatalom és a kisebb birtokosok rovására jelentősen megnövelték. „A bárói óriásbirtok, mely már Lajos uralkodása vége

[78] *Schönherr* Gyula: Az Anjou-ház és örökösei. (A magyar nemzet története. III. köt. Bp. 1896. 248—249. oldal.)

[79] *Niedermann*, i. m. 80. oldal, CD X/5 78—79. oldal.

[80] Dl. 13.277.

[81] Ferrarára: *Thallóczy* Lajos: Mantovai követjárás Budán. Bp. 1905. 55. oldal. Milanóra: *Óváry Lipót*: A Magyar Tudományos Akadémia oklevélmásolatai. Bp. 1889. I. 2348., 2427.

[82] Himfy Benedek bolgár bán kölcsöneire lásd TT 1910. 7. oldal, és Dl. 41.896. Még a XV. sz. közepén is a nagyhatalmú Rozgonyiak arra kényszerültek, hogy 800 forint kölcsön fejében számos birtokukat zálogba adják. Dl. 13.631.

felé elérte az összes birtokok területének mintegy 20 százalékát, 1440 tájáig közel kétszeresére ... nőtt ... A királyi birtok, mely Lajos idején még az egész birtokterületnek mintegy 15 százalékát ölelte fel, hatvan év alatt egyharmadára ... zsugorodott."[83] A földesúri birtokokon nőtt a jobbágyság kizsákmányolása, a feudális szolgáltatások nagy részét már pénzben követelték a jobbágyoktól.[84] Megindult a nagybirtok piacra termelése is,[85] ami ugyancsak jelentős mértékben gyarapította tulajdonosaik tőkéjét. A bárók kezében már a XV. század elején hatalmas pénzösszegek halmozódtak fel. Elegendő, ha itt utalunk a Zsigmondnak folyósított említett kölcsönökre. Néhány ezer aranyforintos kölcsön szinte mindennapos volt, még a kisebb birtokos nemesek, sőt zsoldoskapitányok is rendelkeztek ilyen összegekkel.[86] Gyakoriak az ennél lényegesen magasabb kölcsönök is. A Frangepánok 42 000, Lévai Cseh Péter 30 000, Garai Miklós 20 000 aranyforintot kölcsönzött Zsigmondnak.[87] Maróti János, ha óriási nehézségek árán is, de kifizette 40 000 forint váltságdíját a töröknek,[88] Perényi Miklós végrendeletéből pedig arról értesülünk, hogy csupán pénzkintlevősége és követelése 9633 forintra rúg.[89]

A bárók másik nagy jövedelmi forrása maga a háború volt. A XIV. században még csak az ország határain túl — mindenekelőtt Itáliában — vívott hadjáratok alkalmával számíthattak arra, hogy ez esetleges birtokadományon felül pénz-

[83] *Elekes* Lajos—*Léderer* Emma—*Székely* György: Magyarország története a korai és virágzó feudalizmus korszakában. (Egyetemi tankönyv.) Bp. 1957. 192. oldal.

[84] I. pl. a blinai uradalom (a Töttös család birtoka) jövedelemjegyzékét. (1415.) Az uradalom, melyben csak a korábbi telkek kb. 1/4-e volt lakott, 624 új tallér jövedelmet hozott a királynak és a földesúrnak. (Zichy okl. VI. 388—392. oldal.)

[85] *Sinkovics* István: A magyar nagybirtok élete. Bp. 1938. 32. oldal. Magyarország története 251—255. oldal.

[86] Ismeretes, hogy Kaplitz Péter pozsonyi várkapitány 1426-ban 6500 arany kölcsönt adott Zsigmondnak. (CD X/6 802. oldal.) Házi, I/2 208. oldal. Szentmiklósi Pongrác Szakolca vár védelmére 12 000 arany fejében zálogba vette a Trencsén megyei Óvár és Sztrecsén várakat, melyek korábban a cseh zsoldoskapitánynál, San-i Capeknél voltak elzálogosítva. (Dl. 44.419.)

[87] Ld. 41—73. sz. jegyzeteket, továbbá *Deér*, i. m. 82—87. oldal. Rozgonyi István a rác despotától 5000 aranyforintért kiváltotta a zálogban levő Tura és Hévízvölgye Krassó megyei birtokokat. (Pesty Frigyes: Krassó vármegye története. III. 369. oldal.)

[88] *Karácsonyi* János: Maróthy János macsói bán élete. (Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve, 1886/1887. 16. oldal.) Kiváltására adót is akartak kivetni. (Dl. 43.338.)

[89] 1428-ban Galambóc alatt végrendelkezett Perényi. Az oklevél adatai gazdaság-, társadalom- és hadtörténeti szempontból egyaránt értékesek. Megtudjuk belőle, hogy arany- és ezüstneműjét — nyilván katonai kiadásai fedezésére — el kellett zálogosítania 1300 forintért. Járandósága nagy részét katonai szolgálataiért kapja. Végrendeletében familiárisairól is megemlékezik: egyiküknek, aki övét is elzálogosította érte, 100 aranyat hagyományoz, másik kettőjüknek, akiket ő tett katonává, szintén juttat bizonyos összeget. (Dl. 39.288.)

beni juttatásban is részesüljenek. Ezt is többnyire olyankor, amikor valamelyik itáliai városállam szolgálatába szegődve szabályos condottierivé váltak. Forrásaink e téren sajnos meglehetősen szűkszavúak és így nincs módunkban megállapítani, hogy a külföldi zsoldos, s általában katonai szolgálat mennyire javított a magyar birtokos osztály pénzügyi helyzetén. Néhány elszórt adat azonban segítségünkre jön, s ha nem is általánosíthatunk belőlük, bizonyos óvatos következtetések levonására mégis alkalmasnak látszanak. A legjellemzőbb talán Himfy Benedek bolgár bán példája, aki 1373-ban, közvetlenül itáliai katonai szolgálatából való hazatérése *után* Debrentén várat épít, ami feltétlenül arra mutat, hogy Itáliában jelentős összegű pénzhez juthatott.[90] Ezt különben Lajos király számos erélyes hangú levele is bizonyítja, ezekben megtiltja, hogy Himfy pénzt fogadjon el a magyar uralkodó szövetségesétől, Francesco da Carrara mantovai hercegtől.[91] A Magna Societas Ungarorum vezetőinek szerződése Johanna nápolyi királynővel, melyben 37 000 aranyforintért arra vállalkoznak, hogy egy másik zsoldostársaságot kiűznek Nápoly területéről,[92] valamint a Horváthy-féle zsoldostársaság Firenzével kötött megállapodása, melynek értelmében 20 000 forintot zsaroltak ki a várostól,[93] szintén azt tanúsítja, hogy a magyar feudális uralkodó osztály már a XIV. században is jelentős hasznot húzott a katonáskodásból.

Ez a tendencia Zsigmond uralkodása alatt még fokozottabb mértékben érvényesült. A bárók az uralkodó megbízásából és költségén ugyanis zsoldosokat toboroztak a királyi hadsereg számára. Az erre a célra, valamint a gondjaikra bízott várak és városok fenntartására felvett összegekkel is számottevő mértékben gyarapították vagyonukat. Töttös László pl. 1429-ben Nándorfehérvár (Belgrád) egy évi fenntartási költségeire 12 400 aranyforintot kapott a királyi kincstártól.[94]

A feudális birtokosok katonai jövedelmeinek és kiadásainak részleteire, s a gazdasági és társadalmi kihatások elemzésére később térek ki, elöljáróban itt csupán azt kívánom leszegezni, hogy jóllehet a birtokosoknak ilyen címen előálló jövedelme jelentős volt, ugyanakkor azonban katonai kiadásaik

90 A várépítéshez 1373. november 23-án, tehát kevéssel Itáliából való visszatérte után fogott. (Dl. 41.942.)
91 Dl. 41.887 és TT 1910. 1—4. oldal.
92 Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Kiad. *Wenzel* Gusztáv. Bp. 1877. II. 584—585. oldal.
93 Magy. dipl. eml. III. 451. oldal.
94 Zichy okl. VI. 547. oldal. Zichy okl. VIII. 372. oldal.

is magasak. Egy-egy hadjárat vagy várostrom esetén gyakran előfordult, hogy a részt vevő főurak birtokaikat, vagy vagyontárgyaikat zálogosították el költségeik fedezésére. Már a XIV. században rendszeressé vált, hogy az Itáliába készülő főurak nagyobb összegű kölcsönöket vettek fel a várható kiadások fedezésére. A már említett Himfy Benedek pl. több mint 1000 Ft adósságal kezdte meg 1373-ban velencei hadjáratát.[95] A XV. században természetesen nőttek a katonai kiadások és így a feudális birtokosok is nagyobb összegű hitelhez folyamodtak. Az 1403-as pártharcok idején Stibor vajda pl. 18 250 aranyért adta el Neumarkt nevű birtokát a német lovagrendnek, s az összeget zsoldosai kifizetésére fordította.[96] Lévai Cseh Péter pedig 1415-ben Rywysthe (Rivistye) birtokát zálogosította el 4000 forintért, hogy a boszniai hadjárat rá eső költségeit fedezhesse.[97] A katonai kiadások ugyanis többnyire nagyon magasak voltak. Tudjuk pl., hogy Knin (Tinin) várának ostroma 60 000 aranyába került Thallóczi Máthénak, a „katonabárók" egyik illusztris képviselőjének.[98] Bazin várának visszafoglalásáért pedig 4000 aranyával és három familiárisának elestével fizetett Szentgyörgyi Péter.[99] A fogságbaesés után váltságdíjak kifizetései is óriási megterhelést jelentettek. Az 1373-ban a velenceiek fogságába esett Laczkfy István 10 000 aranyat fizetett szabadulásáért.[100] Maróti János váltságdíjáért 40 000 Ft-ot kértek a törökök,[101] s bár a hatalmas Maróti megrendítette az ország egyik legnagyobb birtokásának helyzetét, hogy hosszú évek múltán tudta csak azt kiheverni.[102] A Nikápolynál fogságba esett nádor, Ilosvai Leusták pedig nem is szabadulhatott ki a török fogságból, mivel családja birtokai elzálogosítása után sem tudta összegyűjteni a váltságdíjat.[103] Hunyadi János sem tudta hatalmas birtokaiból egymaga kifizetni 100 000 Ft-nyi váltságdíját Brankovics György despotának;[104] stb.

95 Dl. 41.896.

96 *Wenzel:* Stibor 123. oldal.

97 A hitelező Maróti János volt, a hadjárat egyik vezetője. Ő tehát annyi készpénzzel rendelkezett, hogy saját katonai kiadásain felül még mást is ki tudott segíteni. (Dl. 25.902.)

98 Ezt az összeget a zsoldosok fizetése emésztette fel. (Dl. 38.524., Id. *Deér,* i. m. 68. oldal.)

99 Zsigm. okl. I. 5.903.

100 Magy. dipl. eml. III. 52—53. oldal.

101 Egy 1416. szeptember 2-án kelt oklevél adatai szerint. Dl. 43.338.

102 *Karácsonyi* János: i. m. 19. oldal.

103 Ilosvai Leusták gyermekei 6000 forint kölcsönt vettek fel atyjuk váltságdíjára, ez nem volt elég, de valamennyi birtokukat meg kellett terhelniök ezzel az összeggel. (Zsigm. okl. II/2. 6299.)

104 *Elekes* Lajos: Hunyadi. Bp. 1952. 348. oldal.

A fenti adatok tehát azt bizonyítják, hogy a háború, a a zsoldostartás jelentősen igénybe vette a feudális nagybirtok teherbíró képességét. Illetőleg igénybe vette volna, ha a bárók be is tartják katonai kötelezettségeiket. Sok esetben azonban ez nem történt meg,[105] ami viszont nagymértékben csökkentette az ország védelmében játszott szerepüket.

Mindezeket összevéve azt hisszük, joggal állapítjuk meg, hogy a XV. századi nagybirtokosnak már megvoltak az anyagi lehetőségei arra, hogy nagy létszámú haderőt tartson fenn. Ez a magánhaderő hadjáratok esetén gyakran a több ezer főt is elérte, de kisebb-nagyobb állandó jellegű csapatokat is találunk a bárók szolgálatában.[106] Az úri haderő még a királyi hatalmat is felülmúlva megnövelte a keresletet a zsoldosok iránt. Jelentős részük a speciálisan feudális jellegű *familiáris zsoldosság* keretei között nyert állandó alkalmazást, s lehetővé vált egy sajátos feudális-zsoldos katonaréteg kialakulása és továbbélése.

A fejlődő és gazdagodó *városok* is elősegítették a zsoldosság gazdasági bázisának megteremtését. A városok ugyanis nemcsak az ország megvédéséhez és a királyi zsoldosok fenntartásához járultak hozzá számottevő összegekkel, hanem maguk is tartottak zsoldosokat. Bevételeikből a zsoldosok fizetése, valamint az egyéb katonai kiadások időnként hatalmas összegeket emésztettek fel. Nagyszombatnak pl. az 1428-as huszita ostrom elleni védelem 6847 aranyába került, ebből 4800 aranyat a zsoldosok fizetésére, 1997-et pedig különböző egyéb katonai kiadásokra (a városi erődítések fenntartása és javítása stb.) fordítottak.[107] A nagyobb városok — Sopron, Kassa, Bártfa, Pozsony, Eperjes stb. — állandóan szolgálatukban tartottak néhány zsoldost. A városi zsoldosok száma változó volt, általában 20—30 zsoldos teljesített szolgálatot egy-egy városban, néha 2—3-ra is lement a számuk, veszély esetén azonban akár 200 zsoldost is felfogadtak.[108] A városoknak

[105] 1448-ban pl. két, 1456-ban egyetlen nagybirtokos csatlakozott személyesen a török ellen felvonuló hadsereghez, s csak néhányan küldték el bandériumaikat. (Elekes: i. m. 213., 324. oldal.)

[106] *Sinkovits*, i. m. 34. oldal. Tarkői Rikolfnak, a Berzeviczy család ősének a XIV. sz. első évtizedében Szepesvár alatt 37 serviensét, Esztergom alatt 2 serviensét ölték. (CD VIII/5. 32. oldal), a Blagayaknak pedig egyetlen ütközetben 25 nemes familiárisukat ölték meg. A XV. században a nagybirtokosoknak még ennél is nagyobb haderejük volt.

[107] *Fejérpataky*, i. m. 133—134. oldal. Erzsébet királynő 1440-ben elengedte Eperjes adóját, hogy a város jobban felkészülhessen a védelemre. (*Iványi* Béla: Eperjes levéltára. Bp. 1926. 273. oldal.)

[108] Sopron 1439-ben 200 zsoldost tartott fegyverben. (*Házi* II/5. 312. oldal.) Eperjes 1439-ben 100 „pedites stipendiarios wlgo drabant" fogadott fel. (Iványi: Eperjes. 268. oldal.)

— főleg uralkodói utasításra — többször egymás támogatására is jelentékeny összeget kellett áldozni. Különösen az ellenséges támadásnak kitett határszéli városok — Pozsony, Brassó — részesültek a többi városok anyagi támogatásában. 1433-ban pl. Buda 1680 aranyat, Székesfehérvár 420 aranyat (10 páncélos lovas zsoldját) fizetett Pozsony védelmi költségeire.[109] Az ilyen megoldás azonban természetesen nem tehermentesíthette teljesen a pozsonyi polgárokat, akik egy alkalommal pl. 1000 forint kölcsönt vettek fel védelmi kiadások fedezésére.[110] Kassa, Sopron és Bártfa is hasonló nehézségek árán tudta elég nagyszámú zsoldosa ellátását és zsoldját biztosítani.

A magyar városok tehát még a XV. században sem voltak abban a helyzetben, hogy nagy létszámú zsoldoscsapat állandó alkalmazását biztosítani tudják. Honvédelmi szerepük és jelentőségük azonban állandóan nőtt, s az a tény, hogy együttesen 20—25 000 arany rendes és rendkívüli adó befizetésével, valamint saját zsoldosaik fenntartásával több száz zsoldost tudtak az ország rendelkezésére bocsátani, szintén a városok növekvő fontosságát hangsúlyozza.

A magyar gazdasági élet három alapvető tényezőjének a vizsgálata tehát azt bizonyítja, hogy — ha korlátozott mértékben is — megvoltak az anyagi lehetőségek a magyar hadsereg korszerűbb alapokra való helyezéséhez. Az ország gazdasági ereje megengedte volna 8—10 000 gyalogos és lovas zsoldos fegyverben tartását, ami az egyéb feudális eredetű csapatokkal — a „generalis exercitus", székelyek, kunok stb. kontingensei, s a délkelet-európai népek: a szerbek, románok, albánok támogatásával — eredményesen vehette volna fel a küzdelmet a török hatalommal szemben. Ez az ütőképes hadsereg azonban nem jön létre, az ország erőforrásainak legjelentősebb hányada a bárók és nagybirtokosok kezében halmozódott fel, akik viszont magánhadseregük zsoldosaival, familiárisaival — egyeseket, mint pl. Hunyadi, kivéve — elsősorban saját céljaikat kívánták megvalósítani. A feudális anarchiával szembeforduló másik két erő: az uralkodó és a fiatal burzsoázia még nem rendelkezett annyi erővel, hogy a bárói

[109] Ugyanezen oklevél tanúsága szerint a veszprémi püspök 50, a győri ugyancsak 50, a szentmártoni apát pedig 25 lándzsát állít ki Pozsony védelmére. (*Kovachich:* Supplementum I. 434. oldal.) 1433-ban pedig Pozsegavár védelmére Eperjesre 336 forint adót róttak ki, melynek 75%-át Zsigmond később elengedte (Dl. 43.980.) 1435-ben ugyancsak Eperjes Pozsonyvár fenntartására 270 aranyforintot fizetett. (*Iványi:* Eperjes. 236. oldal.)

[110] *Ortvay:* Pozsony II/3. 259. oldal.

törekvéseket ellensúlyozhatták volna. A magyarországi zsoldosság többségénél tehát inkább az intézmény nagybirtokosi feudális vonásai érvényesültek, s ez a körülmény csak kevéssé segítette elő a központosító törekvéseket, nem válhatott az uralkodó hadseregévé, hanem egészen Mátyás uralkodásáig megmaradt a feudális magánhadseregek keretei között.

A társadalmi alapok

A magyarországi zsoldosság kialakulásának *társadalmi előfeltételei* sem hiányoztak. Szociális összetétel szempontjából nálunk a zsoldosok öt rétegből rekrutálódtak:

1. nagybirtokosok, „katonabárók", „zsoldosvállalkozók";
2. nemesi familiárisok;
3. jobbágyi eredetű zsoldosok (paraszt familiárisok, s ide tartozik bizonyos tekintetben a telekkatonaság intézménye is);
4. városi lakosokból kikerülő zsoldosok;
5. idegen eredetű zsoldosok. E csoportban valamennyi előző réteg képviselői megtalálhatók, számuk és jelentőségük azonban indokolja, hogy külön csoportba soroljuk őket.

Az első két csoportban a zsoldosságnak inkább a feudális hűbéri jellegű vonásai érvényesülnek. Sok esetben rendkívül nehéz is elhatárolnunk, mikor tekinthető zsoldosnak, és mikor feudális katonai szolgálatát teljesítő nemesnek egy-egy báró vagy nemesi familiáris tiszt. A harmadik csoport — a jobbágyzsoldosok — is inkább feudális jellegű, s ha bizonyos esetekben szolgálatuk zsoldosnak minősül is — pl. a telekkatonaság esetében —, eredetileg mégis feudális katonai kötelezettségük folyamányaként vállaltak katonai szolgálatot. A jobbágyi származású zsoldosok másik csoportja viszont, akik valamely zsoldostársasághoz — a Felvidéken és Nyugat-Magyarországon felbukkanó cseh „Bratrik"-hoz — csatlakoztak, már inkább burzsoá jellegűek. A negyedik csoportot a városokból származó zsoldosok képviselik Magyarországon. Számuk eléggé jelentős, azonban épp a magyar burzsoázia és a városok viszonylagos fejletlensége folytán nem tudtak társaságokba, céhszerű egyesülésekbe tömörülni, legfeljebb ők is csatlakozhattak valamelyik cseh zsoldostársasághoz. Az ötödik csoport rendkívül változatos összetételű, ha vezetőik — Wolfarth Ulrich, Elderbach Berthold, Ozorai Pipo, Stibor,

Giskra stb. — „polgári" zsoldosként kezdték is katonai pályafutásukat, előbb vagy utóbb feudális karriert futottak be, szolgálataikat földbirtokokkal jutalmazták, bekerültek a magyar feudális birtokos osztály soraiba, sőt többen közülük — Wolfarth, Stibor, Ozorai Pipo, Giskra, a Thallócziak stb. — a főnemesség élvonalába jutottak. A társaságokba tömörült zsoldosok azonban általában megőrizték polgári és jobbágyi eredetük alapvonásait, sőt, mint Blaskó cseh zsoldosvezér, vagy az 1437-es erdélyi parasztfelkelés idegen zsoldosai, élesen antifeudális jellegű megmozdulásokban vettek részt.[111]

Nemesi, főúri és familiáris zsoldosok

A nemesi zsoldosok e két nagy csoportját elsősorban az különbözteti meg egymástól, hogy az egyik — a bárói zsoldosok elsősorban mint *zsoldosvezérek,* üzleti vállalkozók szerepelnek, s bár személyes zsoldosszolgálatot is teljesítenek, mégis inkább „munkaadóknak" tekintendők. Általában a közvetítő szerepet játsszák a központi hatalom és a számára verbuvált zsoldosok között. A másik csoport: a nemesi familiáris zsoldosok *személyükben* lépnek az uralkodó vagy valamelyik dominus szolgálatába, viszonyuk tehát a „munkavállaló" viszonyának felel meg.

A magyar feudális birtokos osztály zsoldos katonai szolgálatának kezdetlegesebb, átmeneti formáival már a XIII—XIV. században találkozunk. Az ország határain túl vívott hadjáratok esetében a nemesek és serviensek zsoldot kaptak az uralkodótól, mint a német ministerialisok.[112] Ezeket a nemeseket azonban nem tekinthetjük még a szó szoros értelmé-

111 Blaskóra: *Thuróczy* János: Chronica Hungarorum. Bp. 1957. 99. oldal. (magyarul) *Schönherr,* i. m. 578—580., 588—592. oldal, *Tóth-Szabó* Pál: A csehhuszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917. 113., 118. oldal. *Székely* György—*Geréb* László: A magyar parasztháborúk irodalma. Bp. 1950. 12—13. oldal. Az 1437-i parasztfelkelésre: *Thuróczy,* 100. oldal. *Székely—Geréb:* i. m. 22. oldal. Dl. 26.390.

112 A ministerialisok zsoldosszolgálatára id. *Frauenholz,* i. m. I. 258. oldal. (Constitutio de expeditione Romana.) „A miniszteriálisok olyan nem szabad emberek, akik a király vagy a nagyurak szolgálatában állnak és az udvarban vagy a nagybirtokokon mint hivatalnokok és mint katonák szolgálnak." Historia mundi. Wiesbaden, 1955. Bd. 6. 343. oldal. Magyarországon már a XIII. században királyi rendeletek szabályozták a serviensek és nemesek zsoldosszolgálatát. Az 1231-es dekrétum 15. articulusa szerint „nobiles extra regnum exercituare non tenentur, nisi sint Comites, vel iobagiones castri, stipendiarii, vel ab hac conditione donatorii". (*Kovachich* József Miklós: Sylloge decretorum comitalium inclyti Regni Hungariae. Pesthini, 1818. Tom. I. 5. oldal.) Magyar vonatkozásban kiemelkedik még Zsigmond 1424-i utasítása Ozorai Pipohoz Töttös László zsoldosszolgálatáról. (Zichy, VIII. 178—179. oldal.) Elrendeli, hogy „ipsi nostro exercitu interesse debeat" s fizessék ki 10 lándzsa után járó sallériumát.

ben vett zsoldosoknak, mivel feudális katonai kötelezettségükből adódóan szolgáltak a hadseregben; az a tény azonban, hogy zsoldot kaptak, már arra mutat, hogy megindult a feudális birtokosok egy részének elzsoldosodása. A XV. században ez a folyamat odáig terjed, hogy dicsérendő kivételnek számítanak azok a főurak és nemesek, akik „in propriis sumptibus et expensis" teljesítettek katonai szolgálatot. Ilyen esetekben viszont a hálás uralkodó tetemes földadománnyal, esetleg utólagos zsolddal jutalmazta a bárókat, akik így is megtalálták számításaikat.[113]

A nemesség elzsoldosodását a földbirtokosok magánseregének megjelenése is elősegítette. A feudális anarchia e jellegzetes kísérő jelensége Magyarországon a XIII. század második felében tűnik fel. Ezekben a főúri katonai csapatokban, az ún. bandériumokban szolgáló katonáskodó nemesek (a harcos szerviensek és familiárisok) ugyan még nem tekinthetők zsoldosoknak, de a zsoldosság egynémely kritériuma (így a katonai hivatás,[114] a szolgálat önkéntessége,[115] már náluk is megtalálható, s ez jelzi a fejlődés további útját is. Éppen ezért a XIII. század második és a XIV. század első felének hivatásos magyar katonái helyzetüket tekintve átmeneti lépcsőfokot képeznek a hűbéri lovagok és zsoldosok között.

A magyar nemesség zsoldosszolgálata, s egyben az egész magyar zsoldosság történetében fordulópontot jelentettek az 1347 derekán meginduló nápolyi hadjáratok. A hadjáratok során több ezer külföldi zsoldos magyar szolgálatba lépett, s ezzel létrejött az első nagyobb magyar zsoldos hadsereg.[116] A hadjárat után következő évtizedekben pedig több tízezer ma-

[113] Rozgonyi László „sine omni pecuniaria solutione" harcolt 1397-ben a törökök ellen. (*Ortvay* Tivadar: Temes vármegye története. IV. 277—278. oldal.) Ezért Szepsi várát kapja. Perényi Péter a cseh hadjáratban tett hasonló szolgálataiért Szikszó és más Abauj-megyei birtokok tulajdonosa lett. (Zsigm. okl. II/1. 2324), Albeni Eberhard püspök pedig az 1403-as lázadás idején „congesto fratrum, pott stipendiumokat, hálás uralkodójától Tátikát, Keszthelyt és más birtokokat nyerte el. (Zsigm. okl. II/1. 5118.) Garai Miklós egész Liptó vármegyét megkapta. (1406) (Hazai okmánytár VII. 432—455. oldal) stb. Zsigmond utóda, Albert sem maradt el a birtokok eladományozása terén apósától. Rövid uralkodása alatt egyetlen családnak, a Rozgonyiaknak 16 adományozó oklevelet állíttatott ki, mivel a család mindig rendelkezésére állott familiárisaival (Dl. 13.423). Az adományok „mindössze" Debrő, Tátfalu, Kál stb, (Dl. 13.161), Gyöngyös fele (Dl. Eszt. rep. 5 f A N I), számos Heves és Nógrád megyei birtok (Dl. 13.163), Sempte (Dl. 13.167 és Dl. 13.166). Galamboc alatti hőstetteikért, ahol Rozgonyi Péter püspök saját költségén két teljes bandériumot állított ki, Rozgonyi István pedig „cum suis gentibus exercitualibus" — feltehetőleg zsoldosaival — megmentette a király életét, Pozsony megyei birtokokat kaptak. (Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár Ms 4923/2, a fenti oklevél Zsigmond egy korábbi adománylevelének megerősítése Albert által.) További adományaik (Dl. 13.170, 13.406, 13.408, 13.420, 13.422, 13.450 és 13.466) is hatalmas birtoktestekkel gyarapították a különben is hatalmas Rozgonyi-vagyont.

[114] *Szekfü* Gyula: Serviensek és familiarisok. Bp. 1912. 47—48. oldal.

[115] Uo. 37. o.

[116] Hadtörténelmi Közlemények, 1960. 2. sz. 134. oldal.

gyar katona szegődött az itáliai városállamok zsoldjába.[117] E hadjáratok a familiaritás intézményét is új tartalommal töltötték meg. Bár a familiárisok túlnyomó többsége dominusuk kíséretében érkezett az itáliai harctérre, s általában együtt is vállaltak szolgálatot, de ez már magában megváltoztatta a köztük fennálló viszonyt. Később pedig az is sűrűn előfordult, hogy a familiárisok dominusok nélkül szegődtek zsoldba.[118]

E hadjáratok során jelentkezett első ízben a „zsoldosvállalkozó", zsoldosvezér típusa is. Athinai Miklós, Toldy Miklós, Morócz Simon, Horváthy János, Himfy Benedek és mások az első nagybirtokosok Magyarországon, akik zsoldosvezérként tevékenykedve jelentős anyagi haszonra tesznek szert.[119] Működésük példaként szolgált, s a XV. század első felében Magyarországon is elterjedt a főúri zsoldosvállalkozók egyre szélesebb körre kiterjedő csoportja. Ettől kezdve viszonylagos élességgel elválik egymástól a „zsoldosvállalkozók" és a familiáris zsoldosok csoportja, bár a familiaritás hűbéri jellege olykor átmeneti réteget is teremtett — a familiárisokkal rendelkező tehetősebb birtokosok csoportját, akik azonban egyszersmind maguk is valamelyik nagybirtokos familiárisává szegődtek.[120]

Az első magyarországi zsoldosszolgálatot vállaló nagybirtokosokkal már Zsigmond uralkodása első éveiben találkozunk. Így Fraknói Pál már 1385-ben szerződésre lép Zsigmonddal, szerződése rendkívül érdekes, mivel hűbéri és zsoldos vonások keverednek benne. Zsigmond évi 1000 aranyért *familiárisává* fogadja Fraknói Pált. A pontos összeg, a katonai szolgálati idő azonban már nem hűbéri, hanem *zsoldos* vonás.[121] Ezekben a szerződésekben Fraknói Pál grófot még sokan követték.[122] A feudális uralkodó osztály egyes képviselői

[117] HK. 1960. 2. sz. 123—143. oldal.

[118] Uo. 134. oldal.

[119] Uo. 136—137. oldal.

[120] Ez a jelenség különben a familiaritás hűbéri oldalát mutatja. Egyik első példája 1316-ból származik, amikor Bogár István familiárisaival együtt a Németújváriak szolgálatába szegődik. (Zichy okm. I. 160. oldal.)

[121] Zsigmond első ilyen szerződéseit még 1383-ban, ill. 1385-ben kötötte. Így János mazoviai herceget 30 lándzsával fogadta szolgálatába. Évente 2400 aranyat fizetett neki. (CD IX/1. 97—98. oldal.) Fraknói „willichen beweiset und begeret uns zu *dienen*" (feudális formula, familiárisává, kísérőjévé szegődik dominusának). Szolgálataiért viszont évi 1000 aranyforintot kap. Ez a pontosan meghatározott összeg már zsoldos vonás a szerződésben.

[122] Zsigmond többnyire nem fizette ki a zsoldosvezérek járandóságát, ezért vagy birtokokat adományozott, vagy valamely adó jövedelmét kötötte le számukra. (Blagay Lászlónak pl. Orbász és Kozora várának fenntartási költségeiért járó 1600 forintot nem tudja kifizetni, hanem a fenti várakat zálogba adja. Blagay oklevéltár 310—311. oldal.) Töttös Lászlónak is csak nehezen, kisebb részletekben fizeti ki 12 400 forintnyi zsoldját. (Zichy okl. VI. 547. oldal, VIII. 372., 376—377., 328., 397. oldal.)

magánjogi szerződést kötöttek az uralkodóval, s arra kötelezték magukat, hogy általános feudális kötelezettségeiken túl, meghatározott időre, meghatározott számú zsoldossal a király szolgálatába lépnek. Zsoldjukat, sallériumukat több formában kapták. Előfordult, hogy a király előre kifizette a zsoldösszeget, máskor — s ez a sokkal gyakoribb eset — maguk a zsoldba lépők előlegezték a pénzt, s csak később kaptak vagy pénzt — többnyire valamilyen királyi jövedelemforrást foglaltak le számukra —, vagy földbirtok adományt.[123] Az ilyen jellegű szerződések külföldön már a XIV. században gyakoriak,[124] feltehető tehát, hogy Zsigmondot e kezdeményezése megvalósításában német és itáliai példák vezették.

A zsoldostoborzás e rendszere csakhamar elterjedt Magyarországon. Egyes hadjáratokra, s különösen délen, a várak — Nándorfehérvár, Szörény, Szendrő stb. — megvédésére az uralkodó szerződéseket kötött a bárókkal.[125] Ezek a szerződések — látszólag — megfeleltek mindkét fél érdekeinek. Az uralkodó ezek révén biztosíthatta a leginkább fenyegetett déli végvárakat, s a megbízhatatlan és katonai értékét mindjobban elvesztő „generalis exercitus" helyett harcban járatos zsoldos-familiárisokra bízta a határőrzés kényes és veszélyes feladatát, hódító hadjárataihoz (cseh, velencei hadjáratok) pedig eléggé jóminőségű katonaanyagot nyert. Így ha eleinte más híján kényszerből is vette igénybe a főurak zsoldosszolgálatát, uralkodása második időszakában a központi hatalom kiépítésének egyik eszközét éppen a zsoldosokban látta, s tu-

[123] 1403-ban Zsigmond megbízta Forgách Péter nyitrai főispánt, hogy Esztergom ostromához 300 lovast hozzon, akik havonként és négy lovanként 10 új forintot kaptak. A zsold fejében átadta a Bars megyei Hrussó várat. (Zsigm. okl. II/1. 2598.) Zsigmond elrendeli a kassai kamarának, hogy Thallóczy Matkó Kövin kapitánynak szolgálataiért 400 forint zsoldot fizessen. „Pro stipendio seu sallario suo." (CD X/7. 200—201. oldal.) Zsigmond hátralékos zsoldja fejében elzálogosítja Blagay Jánosnak Orbász és Kozora várakat. (Blagay okl. 310—311. oldal.) Hasonló megállapodásokat kötött a király Szentmiklóssy Pongráccal és a Hunyadiakkal is. Szentmiklóssynak 2000 arany tartozása fejében Debregeszt várát, a Hunyadi testvéreknek pedig, akik 50 lándzsával álltak szolgálatába, 1250 forint fejében Komjáth birtokát zálogosítja el. (*Léderer:* i. m. 186. oldal.) Thallóczy Matkó bán a kunok és jászok adójából kap 1000 forintot. (Zichy okl. VIII. 670—671. oldal.) 1443-ban Rozgonyi Simon egri püspök az északkeleti megyék adója felől úgy rendelkezett, hogy azokat Várdai Miklós hajtsa be, mivel Várdai Miklós csapatai részt vettek a harcokban. (Zichy okl. IX. 60. oldal. id. *Mályusz* Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. Századok 1957. 111—112. oldal.

[124] *Frauenholz,* i. m. 271. oldal, (1324), 972. oldal (1373.).

Köhler, III/2. 156. oldal. *Delbrück,* III. 100. oldal.

[125] 1420-ban pl. több felvidéki várat átad az ifj. Stibornak, azzal a feltétellel, hogy 135 lándzsát állítson királyi szolgálatba. A várat csupán három havi zsold fejében bocsátotta Zsigmond zálogba, minden további hónap szolgálataiért 1000 aranyat ígért. (*Wenzel:* Stibor. 174—175. oldal.)

datosan törekedett a zsoldosvállalkozói rendszer kiszélesítésére.[126]

Mindez azonban a bárók érdekeit is szolgálta. Elsősorban is lehetővé vált számukra, hogy általános feudális honvédelmi kötelezettségeiket — más módon ugyan — zsoldért teljesítsék. A zsoldostoborzás konkrét üzleti haszonnal is járt a bárók számára. Tudunk arról, hogy Zsigmond egy-egy lándzsa zsoldja felében magasabb összeget fizetett a bároknak, mint azok familiárisaiknak ténylegesen kifizettek.[127] Az sem tartozott a ritkaságok közé, hogy egyes bárók és nemesek felvették ugyan a zsoldpénzt, de nem teljesítették szerződésbe foglalt kötelezettségeiket és távol maradtak a hadjárattól.[128] E viszonylag nem jelentős közvetlen hasznon túl azonban hatalmas indirekt nyereséget jelentett a magyar nagybirtokosoknak a zsoldostartás. A bárók jelentős kíséretet tarthattak maguk mellett, bizonyos határokig önálló politikát folytathattak, esetenként védelmi szerződéseket kötöttek egymással.[129] A királyi hatalom a szerződések által a nagy magánhaderők fenntartási költségeinek jelentős részét magára vállalta, s ezáltal módot adott ezek növelésére, erősítésére. Zsigmond tehát, távolabbi ki-

126 Zsigmond a cseh háború idején 7000 főnyi állandó hadsereg felállítását tervezte, melyet a német birodalom rendjeinek és városainak kellett volna eltartaniuk. (*Bezold*, i. m. 92—93. oldal.) Marczali Imre „de speciale mandato et commissione nostrae maiestatis" állított ki 140 lándzsát „cum gentibus exercitualibus . . . in propriis suis expensis" jelenti ki Zsigmond egyik adománylevelében. (Hédervári okl. I. 171—173. oldal.) Ostrosác várát a Blagayak (Blagay okl. 322. oldal.) Péterváradot pedig Zsigmond utóda Albert a Garaiak kezére bízza, „mivel a vár rongált állapotban van, s ha az ellenség elfoglalná, az országnak nagy kára származnék belőle." (Dl. 13.446.)

127 Zsigmond Perényi Miklósnak 10 lándzsa után lándzsánként 20 aranyt fizetett, s két másik társával együtt saját zsoldjuk fejében 230 aranyat kaptak. (Iványi: Bártfa I. 13. oldal.) Perényi viszont csak 16 aranyat fizetett zsoldos familiarisainak. (Dl. 11.392. id. Deér, i. m. 73. oldal.)

128 Gersei Pethő János panaszkodik, mert egyik familiarisa 50 aranyforinttal, 3 lóval, továbbá némi egyéb, a hadjárat költségeire kapott pénzzel és más javakkal megszökött a hadból. (Zsigm. okl. I. 5529.) Kisasszonyfalvi László pedig 500 aranyat kapott zsoldosok toborzására (10 lándzsa zsoldja 3 hónapra), de nem teljesítette vállalt kötelezettségét. (HK 1888. 329—332. oldal.) Halápi Fekecs pedig Zsigmondhoz fordul egyik officiálisa miatt, akinek a hadjárat költségeire pénzt adott, az officiális (Dizil-i János) azonban megszökött a pénzzel. (Zsigm. okl. II/2 6900.)

129 1414-ben Frangepán Miklós és János cetinjei gróf szövetkeztek, hogy egymást veszély esetén csapataikkal támogatják. (Dl. 38.506.) Ismeretes Szécsi János, Szekcsői Herceg Péter és az alsólindvai Bánfiak szerződése is, amelyben a felek kölcsönösen kötelezik magukat arra, hogy egymást 60—60 lovas-íjásszal támogatják. (Zalai oklevéltár II. 275. oldal.) 1449-ben Zala vármegye szerződést kötött négy leghatalmasabb földesurával, hogy portánként 80 dénárt fizet nekik, a nagybirtokosok pedig katonai erejükkel megvédik a megyét. (*Holub* József: Zala vármegye története a középkorban. Bp. 1929. 503. oldal.) 1454-ben az északkeleti megyék képviselői a terebesi tanácskozásokon megválasztották Rozgonyi Osvát székely ispánt a felső részek kapitányává, s 500 aranyat fizettek neki zsoldosok fogadására és tartására. Saját bandériuma fenntartási költségei fejében pedig 2000 aranyat kapott. (Dl. 31.644, Id. Sz. 1957. 121—122. oldal.) A főurak magánhaderejének nagyságát mutatja, hogy Palotai Miklós macsói bán egy kisebb hatalmaskodásra 400 lovassal vonult fel. (Dl. 13.460.)

hatásait tekintve, ezzel a zsoldos rendszerrel nem erősítette, hanem jelentősen gyengítette a központi hatalmat. Halála után a nagyurak magánhadseregei jelentették szinte az egyetlen számottevő katonai erőt az országban és csakhamar véres polgárháborúba sodorták az országot.

A bárók, zsoldosszolgálatuk révén más módot is találtak hatalmuk növelésére. Magas költségeikre vagy egyéb érdemeikre hivatkozva egy-egy hadjárat után hatalmas birtokokat csikartak ki az uralkodóktól. Nem véletlen tehát, hogy a XV. század első felében — néhány korábbi hatalmas bárói családon kívül — elsősorban azok feltörésének lehetünk tanúi, akik katonai erejükkel támogatták az uralkodót. A Rozgonyiak, Perényiek, Marczaliak, Marótiak, Szentgyörgyiek, Forgáchok vagyonának és tekintélyének hatalmas arányú növekedése főleg zsoldos-katonai szolgálatuk eredménye volt. A korábbi „nagy" családok, a Garaiak, Hédervváriak, Kanizsaiak is sűrűn vállaltak katonai szolgálatot, néhányan pedig, mint az idegen származású Thallócziak, Stiboricsok, Ozorai Pipo, és nem utolsósorban a Hunyadiak, ismeretlen familiáris zsoldostisztként kezdték pályafutásukat, melynek végén „homo novus"-ként a magyar feudális qfőnemesség legelső vonalába emelkedtek.

Vizsgáljuk meg e két típus néhány képviselője birtokviszonyainak fejlődését. A „kegyetlen nagyszigorúságú" macsói bán, Maróti János, a korszak egyik legjelesebb katonája volt. A Guthkeled nemzetség Valkó megyébe sodródott ágának leszármazottja volt, de a család elszegényedett, Maróti János „már közel állt ahhoz, hogy köznemes legyen".[130] Mint „aulae regiae miles"[131] bekerült a király közvetlen környezetébe s ettől kezdve útja töretlen ívben emelkedett a macsói bánságig. Maróti néhány évtized alatt az ország egyik leggazdagabb és leghatalmasabb földesurává lett. Minden jelentősebb hadjáratban szerepet vállalt, s különösen a nikápolyi ütközetben, az 1403-as lázadás leverésénél, ahol „jóformán ő mentette meg Zsigmond király székét",[132] valamint a későbbi török harcokban tüntette ki magát. *Adományait mind katonai érdemeiért nyerte.*[133] Birtokviszonyainak tanulmányozása során az is ki-

130 *Karácsonyi*, i. m. 7. oldal.
131 Uo. 9. oldal.
132 Uo. 15. oldal.
133 Uo. 18—23. oldal. Érdemei között különösen figyelemre méltó, hogy Nikápolynál ő derítette fel a török sereget. (*Thallóczy* Lajos—*Áldásy* Antal: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198—1526. (MHDD 33.) Bp. 1907. 43—44. oldal.) (A továbbiakban Magyar—szerb okl.) Kiemelkedik még 1403-as szereplése. (*Pesty:* Krassó, III. 242—243. oldal.)

derül, hogy jelentős mennyiségű készpénztartalékot is gyűjtött magának, s vásárlásokkal és zálogbavételekkel növelte birtokát. 1414-ben pl. Lévai Cseh Péter birtokait vette zálogba 4000 aranyért.

A firenzei Filippo Scolari — ismertebb nevén Ozorai Pipo — példája viszont azt mutatja, hogyha kisebb mértékben is, de Magyarországon is megvolt a lehetőség ahhoz, hogy egy-egy „homályos" származású vagy éppen külföldi zsoldos a bárók közé emelkedjen. A firenzei kereskedő fiából temesi ispán, sókamarás, a Délvidék védelmének egyik vezetője, a velencei és cseh hadjáratokban a magyar hadsereg fővezére lett.[134]

A familiáris zsoldosság

A probléma részletes taglalást igényel, mivel a XIV—XV. századi magyar hadsereg gerincét a nemesi és királyi bandériumokban harcoló familiárisok képezték, ők alkották — az idegen zsoldosok mellett — a korszak számban és minőségben legjelentősebb katonarétegét.[135] Katonai szolgáltatásaik jellegének tisztázása pedig nemcsak a középkori magyar hadtörténelem egyik döntő kérdésének megoldásához vihet közelebb, hanem más lényeges bel- és külpolitikai probléma (gondolunk itt pl. a magyarországi abszolutizmus törekvések s ezzel párhuzamosan a feudális decentralizáció társadalmi bázisára,[136] a magyar uralkodók — elsősorban Zsigmond és Mátyás — politikájának helyesebb értékelésére stb.) tisztázását is elősegítheti.

Elöljáróban mindenesetre le kell szögeznünk, hogy vizs-

[134] Életére és működésére ld. elsősorban *Wenzel* Gusztáv: Ozorai Pipo c. munkáját. (Bp. 1863.) Valamint a TT-ban megjelent okmánypublikációkat. (1884. 1—4. közl.)

[135] „A bekövetkező (XIV—XV. századi — RGy) hosszabb és távoli területeken lezajló háborúkat természetesen továbbra is a hivatásos familiaris kötelékek vívták." (*Tóth* Zoltán: A hadviselés átalakulása. Magyar Művelődés Történet II. köt. 205. oldal.) Ezt az állítást leginkább a különféle hadbahívó levelek bizonyítják. Csaknem valamennyiükben arra szólítják fel a megyéket, vagy a banderiális urakat, hogy „cum gentibus (vagy hominibus) et *„familiaribus"* jelenjenek meg a király, vagy az általa megbízott vezér táborában. Néhány kiragadott példa a sok száz közül: *Varjú* Elemér: A tomajnembeli Bánffy család története. Bp. 1907. 374. oldal, Zsigm. okl. I. 5833, II/1. 2535, CD X/1. 182. oldal. *Mihályi:* Máramarosi diplomák. 127—128. oldal, *Barabási:* Teleki I. 339—340. oldal, *Tóth-Szabó* Pál: A cseh huszita mozgalmak története Magyarországon. Bp. 1917. 352—355. oldal, Dl. Amadé család lev. (402) L. A. f l. n. 1693) stb.

[136] *Szekfü, Sinkovics, Molnár, Elekes* fentebb idézett munkáin kívül ld. *Váczy* Péter: A királyi serviensek . . . Sz. 1927., *Mályusz* Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. Sz. 1957. 2. közl. *Elekes* Lajos: Essai de centralisation de l'état hongrois. (Études historiques I. 437—468. oldal) stb.

gálatainkat és fejtegetéseinket a familiárisoknak csupán elsődlegesen katonai hivatást teljesítő csoportjára, a „familiares exercituantes"-ra korlátozzuk. A harcos familiárisokat azonban rendkívül nehéz elválasztanunk a nagybirtok adminisztrációs apparátusát alkotó officiálisoktól és más familiárisoktól. Háborúban ugyanis — csekély kivétellel — a dominus valamennyi familiárisát magával vitte, zsoldot fizetett nekik, békében pedig ők is mint a hivatásos katonafamiliárisok, éppúgy részt vettek állandó hatalmaskodásokban, belső csetepatékban.[137] Érdekes megfigyelnünk, hogy az eddigi ismereteink szerint elsősorban gazdasági tisztviselőnek számító officiálisok[138] helyzetében is milyen jelentős szerepet töltött be a katonáskodás. A már említett (l. 128. jegyzet) Dizil-i János pl. azzal a feltétellel kapta meg Udvarnok és Bajnóc birtokok officiolatusát Halápiéktól, ha velük együtt hadba vonul. Fizetésként pénz kapott,[139] akárcsak a katona familiárisok. Bizonyos fokig mégis meg tudjuk különböztetni a harcos familiárisokat az elsősorban gazdasági és adminisztratív feladatot ellátó tisztviselőktől. Elsősorban a nagybirtokosok, főleg azok, akiknek a feladataihoz tartozott valamelyik határszéli országrész, megye vagy vár védelme, pl. az erdélyi vajda, a pozsonyi és a temesi ispán, vagy egyes családokat tekintve a Hunyadiak, Thallócziak, Rozgonyiak, Ozorai Pipo, Stibor, a Kanizsaiak stb. — (többnyire tehát a „katonabárók") jó kiépített familiáris hálózatában sok hivatásos katona-familiárisra bukkanhatunk. Ezek elzsoldosodását kísérjük most elsősorban figyelemmel, bár annyit már most meg kell jegyeznünk, hogy az elzsoldosodás folyamata, bár kevésbé szembetűnően, a királyi, a kisebb földesúri, sőt a városi (polgári)[140] familiárisoknál is érvényesül.

A két intézmény — a zsoldosság és a familiaritás — számos alapvonásában megegyezik egymással. Közös vonás pl. a két intézmény katonai jellege, önkéntessége, szerződésben sza-

137 Néhány adat a hatalmaskodásokra: 1414-ben Garai Miklós várnagyai és famulusok Debrentei Benedekné birtokain hatalmaskodtak. (Dl. 43.452) 1417-ben Ozorai Pipo 29 familiarisa a Töttösök birtokán fosztogatott. (Zichy okm. VI. 448—450. oldal.) Szaploncai Naán és Iván máramarosmegyei kisnemeseket azzal vádolják 1419-ben, hogy „sui homines et familiares more latrocinio irruendo" megölték és kifosztották István fia Jánost (*Mihályi:* Máramarosi diplomák 241. oldal.) 1431-ben a kalocsai érsek csapatai „unacum certis gentibus . . . alio orum baronum . . . versus partes Forijulienses proficiscientes" közben „nonnulli familiares exercituantes" kifosztotta Töttös László egyik birtokát (Zichy okl. VIII. 463—464. oldal.) 1438-ben Bebek Miklós hrussói várnagy katonái (két alvárnagy és három familiaris) hatalmaskodnak. (Dl. 13.235.) Egyéb hatalmaskodások: Zsigm. okl. I. 339., 551., 664., 732., 776. stb.

138 *Szekfű,* i. m. 37—46. oldal.

139 Zsigm. okl. II/2. 6900.

140 Polgárok familiarisai: Zsigm. okl. II/1. 1454, Dl. 43.576. stb.

bályozott kötelességek, a fizetés zsold jellege. Ezek a vonások egyúttal a zsoldosság legfőbb ismérveivel is azonosak,[141] így első pillantásra valóban természetesnek látszik az a feltevésünk, hogy a familiáris viszony a XV. században már zsoldos viszonnyá alakult át.

Vizsgáljuk meg azonban sorra e rokonvonásokat. A legtöbb nehézséget látszólag a katonai hivatás okozza. A familiárisok nagy része, beleértve a familiaris exercituans-okat is, nem pusztán katonai feladatokat lát le. Ez azonban lényegében nem változtat a helyzeten. A familiaris exercituans leginkább, mint ahogy erre Burgio pápai nuncius jelentése olyan világosan utal, „az urak szolgálatában a végeken teljesít szolgálatot".[142] A feudális háborúk jellege magával hozza, hogy a hadjáratok általában csak rövid ideig tartanak, s hogy a közbeeső időben a dominus esetleg egyéb feladatokra is felhasználja familiárisát, lényegében nem módosítja döntően ezek helyzetét.

A familiáris viszony önkéntességében és a dominusokkal való kapcsolatokban már lényegesen több hűbéri elem keveredik. Bár a familiáris szerződések magánjogi jellegűek,[143] viszonyunkban számos közjogi vonás érvényesül. Ilyen pl. az, hogy a dominus felelős familiárisa cselekedeteiért,[144] a familiárisok csoportos katonai kötelezettsége, stb.[145] Az önkéntesség alapelve sem érvényesül mindig tökéletesen. Főleg olyan esetekben fordul ez elő, amikor egy-egy nagybirtokos erőszakos úton familiárisává teszi valamelyik szomszédos kisebb birtokost, s kártérítés nélkül magához csatolja birtokait, vagy legalább ezek egy részét. Lévai Cseh Péternek Simonyi Györgyhöz, nemes familiárisához intézett levele a familiárisi viszonynak ezt az oldalát világítja meg, amikor arról ír, hogy nem tud és nem is akar számára többet fizetni elkobzott birtokaiért, mivel — érdekes és jellemző megokolása — a „modern háború" miatt ezt nem teheti, mert az sok pénzébe kerül[146]

A familiáris intézmény hűbéri vonásai közé tartozik annak tartóssága és állandósága is. Ha a familiárist a landsknechttel vagy egyéb zsoldossal szembeállítjuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy sokkal kevésbé változtatja „munkaadóit",

[141] HK 1960. 2. sz. 110—111. oldal.
[142] *Burgio*, Antonio: Mohács Magyarországa. Bp. 1926. 48. oldal.
[144] *Tkalcic:* Monumenta Zagrabiensia. I. 748. oldal. Kállai oklevéltár, Budapest, 1943—44. 68. oldal, Házi, i. m. I/4. 29. oldal.
[145] *Barabási:* A széki Teleki-család oklevéltára. I. 339. oldal. Monumenta Varasdiensia. 203—204. oldal.
[146] *Szerémi:* Emlékek Bars vármegye hajdanából. TT. 1891. 371—372. oldal.

mint az utóbbiak. Egy-egy család tagjai gyakran ugyanannak a dominusnak familiárisai, s e familiárisok sok esetben egész életükben kitartanak uraik mellett. Gyakran meleg és bensőséges kapcsolatok alakultak ki a dominus és a familiáris között. Sokan a legnehezebb körülmények között is hűek maradtak dominusukhoz, mások elkísérték a fogságba urukat. Volt, aki értéktárgyaitól vált meg, hogy urát anyagi gondjaiból kisegítse. Ez a közeli kapcsolat és a viszonylagos állandóság természetes folyamánya volt annak, hogy a familiáris többnyire maga is az uralkodó osztály tagja, feudális *földbirtokos* volt, sőt földje éppen a dominus birtokának szomszédságában terül el. Ilyen körülmények között természetesen egyáltalán nem lett volna célszerű, ha cserben hagyja dominusát, bár ennek megtörténtére is több példa akad. Ez az állandóság azonban nem tekinthető általánosnak, sok olyan familiáris tisztről beszélnek forrásaink, aki többször is változtatta dominusát.[147] Az pedig egyáltalán nem volt törvényszerű, hogy a családokban öröklődjék a dominus-familiárisi viszony. A XIV—XV. századi magyar uralkodó osztály nem volt stabil megállapodott réteg. Tagjai sűrűn cserélődtek, egyes családok kihaltak (a XV. században a nevesebbek közül Peleskei Ördögh, Tamássy, Garai, Maróti), mások elvesztették birtokaikat, (Laczkfy, Debrői, Dánffy) s fennmaradók is igen sűrűn cserélgették birtokaikat. Így már ez sem engedte meg, hogy a familiaritás viszonya állandó jellegű legyen. A sűrű birtokcserék éppen a zsoldos vonásokban erősítették meg.

Az a tény pedig, hogy a familiárisok jutalmukat az uralkodótól vagy dominusuktól földben igyekeztek megkapni, s földben is kapták meg, kettős okra vezethető vissza. Egyrészről maguk is földbirtokosok voltak, s társadalmi előrehaladásukat, vagyoni gyarapodásukat elsősorban minél több föld szervezésével vélték biztosítani. Másrészt viszont sem az uralkodó, sem a bárók nem rendelkeztek annyi pénzzel, hogy teljesen ki tudják elégíteni familiárisaikat, s ezért pénz helyett gyakran földdel jutalmazták szolgálataikat.[148] A természetben

[147] A Remeteiek pl. először Brankovics György, később Czorai Pipo, végül Thallóczy Máté familiárisai. Pekur-i László pedig panasszal fordul Zsigmondhoz, hogy familiárisai királyi szolgálatba akarnak állni. (Dl. 43.744.) Linkóháti Benedek 1438-ban még a Rozgonyiak, 1441-ben már Guthi Országh Mihály familiárisa és Kőszeg kapitánya. (*Nagy*, Sopron II. 279—283., 304—306. oldal.)

[148] Pénzes János (Zsigm. okl. II/1. 2986), Czobor Mihály (Dl. 50295) Podhaydra-i György (Dl. 38765) és mások birtokadományokat kaptak. Különösen érdekes Bakonuk-i Turuk (Török?) László, kanizsai várnagy adománylevele. Kanizsa várát a Rozgonyiak hét hónapig ostromolták, Turuk László, a Kanizsaiak familiarisa eredményesen verte vissza az ostromot. Turuk 2000 Ft zsoldot fizetett ki a vár őrségének saját pénzéből, ezért a Kanizsaiak jelentős adományban részesítették. (Dl. 14363 és 14362.)

való juttatás azonban még nem mond ellen a zsoldosság kritériumának, s így ez az ellenérv sem teljesértékű.

A familiáris kapcsolatok tartóssága tehát, mint már utaltunk rá, csak viszonylagos. Ha a familiárist ugyanis a hűbériség legtisztább magyarországi megjelenési formájával, az egyházi, — és főleg — a nemesi praedialistákkal hasonlítjuk össze, a különbség mindjárt szembetűnő. A praedialis nemes ugyanis azért kapja birtokait, hogy a *jövőben* katonai szolgálatot teljesítsen dominusának.[149] Ilyen fajta, teljesen hűbéri jellegű feltételekkel a familiáris birtokadományozásoknál nem találkozunk. A familiárisokkal kötött szerződések is lazábbak, könnyebben felbonthatóak, önkéntesebb jellegűek, mint a praedialisokkal kötött megállapodások.[150]

A familiaritás és a zsoldosság hasonlóságának egyik legdöntőbb bizonyítéka a juttatás jellege. Mind a familiárisok, mind a zsoldosok juttatásainak túlnyomó többségét előre megszabott mennyiségben pénzben kapják. A már említett Fraknói Pál gróf évi zsoldja 1000 aranyforint volt. A Kanizsaiak is pénzzel — ezüsttel — fizetik ki familiáris lovas tisztjeiket. Egy heti zsold fejében lovasonként 1 arany értékű ezüstöt adtak.[151] Thallóczi Máthé nándorfehérvári kapitány is 100—100 aranyat utaltatott ki „pro eorum subsidio" három familiáris tisztjének, a Remetei fívéreknek.[152] Szenterzsébeti Magnus János is elismeri, hogy dominusainak, a Gersei Pethő fívéreknek 200 Ft-tal és *50 Ft értékű fegyverrel tartozik* (ez utóbbi adat katonai kiadásokra utal)[153] A fenti, s ezeken kívül még más adatok[154] is arra engednek tehát következtetni, hogy *lényegében* nem volt különbség a zsoldos és familiáris juttatásai között, mindkettő bérezés, fizetés jellegű.

A két intézmény hasonlóságát a királyi familiárisok, a „regiae aulae milites" példája is bizonyítja. Az a tény, hogy a XV. században az uralkodók fokozott gondot fordítottak a saját familiáris hálózatuk kiépítésére, azt mutatja, hogy ők is felismerték a familiáris zsoldosságban rejlő lehetőségeket. Ők

149 Dipl. eml. III. 58. oldal, 115—116. oldal, *Lukinich Imre:* A Podmaniczky család levéltára. Bp., 1942. I. 7—8. oldal. Zsigm. okl. I. 58—72. Blagay okl. 325. oldal, Dl. 44—374. stb.

150 A praediálisok és familiarisok szerződései közti különbségre nézve. lásd *Szekfű,* i. m. 53—57. oldal, és Székely Ottokár: Az egyházi nemesség. Bp. 1935. 28—43. oldal.

151 Dl. 13.614.

152 Thallóczy Matkó nádorfehérvári kapitány utasítása szerint familiaris tisztjeinek, a Remetei fivéreknek fejenként 300 Ft zsoldpénzt fizettek ki. (Magyar—szerb. okl. 86—87. oldal.)

153 Zsigm. okl. II/1. 35.

154 Johannes és Berthold Elderbach familiárissá történt fogadása „Racione salarii" alapján ment végbe. (*Szekfű,* i. m. 82. oldal.)

is — mint a nagybirtokosok — formálisan elcsalják, elcsábítják a familiárisokat a többi dominustól. Pekuri László pl. 1418-ban panaszt emel Zsigmond előtt, hogy familiárisai királyi szolgálatba szegődtek.[155] Az is a „regiae aulae familiaris" zsoldos jelleget mutatja, hogy „a határvédő *állandó* (kiemelés — R. Gy.) zsoldos csapatokat jobbára az évi fizetést húzó udvari katonák állították ki és ellátásukra a kincstárból pénzbeli zsoldot folyósítottak".[156] A királyi toborzótisztek, a királyi zsoldosok parancsnokai, s az egész zsoldosvállalkozók nagy része, így a Rozgonyiak, Perényiek, Maróti János és mások mind az udvari katona, vagy az udvari familiáris címet viselik, s a korabeli oklevelek arra mutatnak, hogy a kortársak zsoldosoknak tekintették őket.[157]

A legdöntőbb bizonyítékokat maguk a kortársak szolgáltatják. Vizsgáljuk meg befejezésül, hogy a kortársak hogyan látták a zsoldosság és a familiaritás viszonyát. Fennmaradt okleveleink és egyéb forrásaink azt mutatják, hogy egy-két, sőt több hasonló név ugyanazt a tartalmat fedi. A zsoldosra és familiárisra számos kifejezést használtak elődeink: stipendiarius, familiáris, armiger, famulus, servitor, gens exercituans, homo, miles,[158] magyarul soldos,[159] de többnyire zsoldost takart a „pedites" vagy „equites" elnevezés is. E kifejezések tartalma nagyrészt azonos, bár bizonyos különbségek felfedezhetők a nevek között, a servitor és gyakran a famulus is több-

[155] Dl. 43.744. Nemcsak a király csábította el mások familiarisait. Még 1340-ben Kemény fia Miklós elcsábította Mick szlavón bán egyik familiárisát. (*Iványi:* Teleki, 30. oldal.)

[156] *Czimer* Károly: A magyar királyok udvari katonái a XI—XV. században. Bp. 1913. 45. oldal.

[157] A XV. század végén és a XVI. század elején hozott országgyűlési határozatot így az 1500. XXI. Tc. kötelezik az udvari familiarisokat, hogy birtokaik nagyságának megfelelően katonaságot tartsanak. Ők alkotják a királyi bandériumot. A Rozgonyiak (szintén udvari familiáris tisztek) egyik 1430-ban kelt adománylevele szerint hősiesen harcoltak Rácországban, ahol „nonnullosque milites et aulae nostrae familiares ad stipendium nostrae Serenitatis" szerepelt a király hadseregében. (CD. X/2. 187—196. oldal.)

[158] Példák az elnevezésekre: „cum 10 militibus es 15 armigeris, qui erant familia nostra" (Köhler III/2. 88. oldal.) Perényi Miklós „non sine magnis sumptibus armigerorum gencium" verte meg a törököket. (*Pesty:* Krassó III. 219—220. oldal.) Az egyik Kanizsai várnagy famulusokkal, officialisokkal, vámosokkal hatalmaskodik, (Házi, I/2. 209—210. oldal.) 1403-ban Zsigmond megbocsát a Kanizsaiak embereinek „hominibus, nobilibus . . . servitoribus et familiaribus." (Zsigm. okl. II/1. 2700.) Egy török tiszt a harcokban „per gentes armigeros Nicolai de Chah" elfogatik. Zsigm. okl. II/1. 914.) Zsigmond egyik hadbahívó levelében arra szólítja fel a földesurakat, hogy „cum vestra familia ceterisque vestris subditis equitibus et peditibus" vonuljanak Morvaországba. (Hazai okmánytár, II. 232—233. oldal.) Stibor Nikápolynál (cum comitiva) „gencium militancium" harcolt. (*Wenzel:* Stibor, 97. oldal.) stb.

[159] „A miles (katona) megfelelt a magyar lovagnak. Már legkorábbi törvényeink (így I. István Intelmei) is említik a mileseket. A milesek társadalmi helyzetüket tekintve a XIV—XV. században többnyire kis- és középbirtokos nemesek voltak. Essegvári János miles pl. a veszprémi káptalannal folytatott heves vitát Bogárfölde birtokáért. (*Kumorovicz* L. Bernát: Veszprémi regeszták. Bp. 1953. 634.)

nyire nem nemes katonát — illetőleg familiárist — jelöl, a többi kifejezés teljesen általános érvényű, szinte azt mondhatnánk, hogy az íródeák kedvtelésére van bízva, melyiket használja. Perényi Miklós „non sine magno sumptibus armigerorum gencium copia fallerata", tehát saját maga által összegyűjtött fegyveres néppel — vagyis familiárisokkal — harcolt a törökök ellen.[160] Forrásaink többször is említik III. Károly sziciliai király magyarországi familiárisait, akik kétségtelenül az 1379—80-as zsoldos hadsereg katonái közül kerültek ki.[161] Rozgonyi István pozsonyi comes „copiose suorum *familiarum* multitudine" várta a lengyelek támadását, akik „numerum *armigerorum* ... Stephani duplicate", sőt háromszorosan felülmúlták;[162] ez az adat azt bizonyítja, hogy a familiáris kifejezést a kortársak rokonértelműnek tartották a többnyire zsoldos jelentésű armiger-rel.

Néhány fennmaradt adatunk utal az „armiger"-ek társadalmi helyzetére is. 1410-ben pl. Szuhafői (Zuvhafew-i) László magister armiger, a szuhafői egyház patrónusa — tehát kétségtelenül tehetősebb nemes ember volt.[163]

Vizsgáljuk meg végül a kifejezetten és vitathatatlanul zsoldost jelentő stipendiarius, illetve ennek magyar változata, a „soldos" szó használatát. A példák arra engednek következtetni, hogy a stipendiarius azonos, vagy legalábbis rokonértelmű megnevezés volt a familiárissal, találkozunk egy utódok nélkül elhalt Miklós nevű stipendiáriussal, akinek Kőrös megyei birtokairól Bebek Imre intézkedik,[164] egy János nevű stipendiarius pedig jótállóként szerepel egy perben. Ez azt mutatja, hogy a stipendiarius birtokos nemes volt. Szekcsői Herczeg Péter familiárisaival, köztük Szécsei Mihály stipendiadiussal és 93 davóti jobbágyal hatalmaskodott, ez megint a két fogalom hasonlóságára utal.[165] A fenti példák viszonylagosan korai volta — 1403, ill. 1400 — pedig azt bizonyítja, hogy a stipendiarius, a zsoldos fogalma már a XIV. század végén elterjedt a magyar társadalomban.

Még érdekesebb és jellemzőbb a fogalom magyar elnevezésének, a zsoldosnak a használata. A XIV. század első évtizedében többször találkozunk Putnoki Miklós *Soldus* Balázs

160 *Pesty:* Krassó III. 200. oldal.
161 Dipl. eml. III. 467—471. oldal, 497. oldal.
162 *Wagner:* Analecta Scepusiensis. I. 141—142. oldal.
163 Zsigm. okl. II 2. 7264.
164 Zsigm. okl. II/1. 2579. Egy Johannes nevű stipendiarius pedig jótállóként szerepel egy perben. (Tkalcic: Mon. Zagr. IV. 290., 292., 300. oldal.)
165 Zichy olm. V. 191. oldal.

nevű *familiárisával*, s figyelemre méltó, hogy mindig hatalmaskodással kapcsolatban.[166] Számos Zsoldos (Soldos, Soldus) nevű nemesi családot is említenek forrásaink.[167] Érdemes megemlítenünk, hogy a Borsodban és Gömörben birtokos runyai Soldos család kivételével valamennyi Soldos nevű család a köznemesség szegényebb rétegéből került ki, néhány telkes, esetleg 1—2 falus birtokosok voltak. A familiaritás és a zsoldosság közeli kapcsolatát, illetőleg azt, hogy a kortársak olyan esetekben is familiárisoknak nevezték valakit, amikor tisztán zsoldosokról volt szó, más adatok is bizonyítják. 1453-ban a Kanizsaiak sárvári kapitányai, a macskakői kapitányok „de hominibus et familiaribus" tesznek említést.[168] Bakócz Tamás egri püspök számadáskönyvének[169] adatai is ezt bizonyítják. A könyv felsorolja a püspöki várak katonaságát is. A püspöki familiáris tisztek (közöttük Apaffyak, Báthoryak, Bornemiszszák, Gersei Pethők, Putnokyak, Erdődyek, Forgáchok, Káthayak stb.), mint zsoldos lovastisztek kapták 4—10 lóra járó zsoldjukat.[170] Sőt a várőrségeket alkotó gyalogosok is „ad servitia familiae" teljesítenek szolgálatot, vagyis tagjai a püspök familiájának. A gyalogosoknál nem sikerül megtudnunk, hogy nemesek-e, mivel neveiket nem közlik, feltehető, hogy a püspök nem nemes familiárisai voltak. A középbirtokos nemesség felső rétegébe tartozó familiáris tisztek nagy száma pedig azt bizonyítja, hogy az ilyen szolgálat közöttük is népszerűvé vált[171]

Természetesen a fentiek alapján sem kockáztathatjuk meg azt az állítást, hogy a harcos familiárisok és a zsoldosság intézménye valójában azonos lett volna. A familiaritásnak — főleg a XIII—XIV. században, a pénzforgalom elterjedése előtt — sok olyan vonását sorolhatjuk fel, amelyek nem zsoldos jellegűek, s inkább a régi „kíséret"-re emlékeztetnek. Mindkét intézmény azonban főleg a zsoldosság, elsősorban katonai jellegű, így természetesen sok hasonlóságot, bizonyos esetekben azonosságot mutatnak. Különösen szembetűnő ez a

166 Soldus Balázs a vagyonos runyai Soldos család leszármazottja, vagy talán névadó őse volt. (Zsigm. okl. II/1. 4117.)

167 A Hunyadiak korában összesen 16 Zsoldos nevű család élt Magyarországon. (*Csánki* Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 1—4. köt. Bp. 1890.) Ezenkívül ismeretes még a szentkereszti Soldos család (Dl. 43622, az ibrányi Zsoldos család) Zsigm. okl. II/2. 4791. stb.

168 Házi, i. m. II/6. 165—166. oldal.

169 Kiadta *Kandra* Kabos: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. 2. köt. Eger, 1885—1907. 1—4. köt. II. 33—452. oldal.

170 *Kandra:* Eger, 352—355. oldal.

171 Kendi Balád Tamás arra kéri egyik rokonát, hogy segítse hozzá ahhoz, hogy Hunyadi seregéhez zsoldosként csatlakozhasson. (*Barabás:* Teleki, II. 11. oldal.)

folyamat a XV. században, amikor a régi név — a familiáris — már új tartalmat, némileg megváltozott osztályviszonyokat takar. A pénzforgalom kiszélesedésével a katonáskodó familiáris már többnyire pénzben kapja meg járandóságát, maga is a zsoldoshoz válik hasonlóvá. Az elnevezés ugyan még megmarad, de a XV. századra a familiárisok katonai főfoglalkozású részének legnagyobb hányada — a nagyobb birtokokkal rendelkező, viszonylag függetlennek mondható kisszámú felső rétegtől eltekintve — a régi hűbéres, vagy még inkább korai feudális jellegű „kísérőből" zsoldossá alakult át. A katonai familiáris tisztek vezető rétege, mely szintén hivatásszerűen űzi a katonáskodást, kisebb zsoldosvállalkozóvá fejlődik — a dominus felsősége alatt.[172] *A familiáris viszony tehát ettől az időszaktól kezdve sokszor feudális vonásokkal többszörösen átszőtt zsoldos viszonynak tekinthető.*

A nemesség a familiáris zsoldosságon kívül általában nem szívesen vállalt másfajta zsoldos szolgálatot. Az 1403-as lázadás időszakában valószínűleg mindkét részről a familiáris zsoldosokon kívül egyéb zsoldosok is harcoltak, egy részük azonban jobbágyi vagy idegen származású is lehetett. A későbbi török, cseh és velencei háborúkban is találunk nemesi származású zsoldosokat. Ilyen lehetett például az a Bátkai Demeter diák, aki Uray Pongrác bandériumában két lovával 50 kis forint zsoldért részt vett 1409-ben a boszniai hadjáratban, és nem kapta meg zsoldját, sőt amikor követelni próbálta, Uray familiárisai meg is sebesítették.[173] Bátkai valószínűleg nem tartozott Uray familiárisai közé. Másokról, így Szentmiklóssy Pongrácról és a Szarkafalvi *Soldos* család több tagjáról a század harmincas-negyvenes éveiben azt halljuk, hogy csatlakoztak a felvidéki huszitákhoz.[174] Többen közülük a XIV. századi nagy itáliai konjunktúra után is idegenben vállaltak zsoldos szolgálatot.[175]

Rendkívül nehéz és bizonytalan eredményeket ígérő fel-

[172] Így a már korábban említett Kisasszonyfalvi László, a Remetei testvérek és ilyennek tekinthető Csáki Miklós Forró László nevű familiarisa is, aki Csáki „capitaneus sue ductor . . . gencium exercitualium"-a volt a havasalföldi hadjáratban (1426) és a harcokban több rokona és familiárisa esett el. (Székely oklevéltár VIII. 48—49. oldal.) Feltehetőleg zsoldosnak szegődött Batthyany Péter is, aki, „mivel hosszabb időre bizonyos uraknak szolgálatába szegődött s nem tud birtokaival törődni", ezért testvérére bízta ezeket. (Dl. 103607.)

[173] Zsigm. okl. II/2. 6534.

[174] *Tóth—Szabó*, i. m. 360—362. oldal, uo. 202., 206., 227., 234., 243. oldal. *Lukinich:* Podmaniczky lev. passim.

[175] 1396-ban Firenze zsoldjába fogadott egy Johannes Cattivelus (?) de Ungaria nevű capitaneust. (Jorga, N.: Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades à XVe siècle. Bucuresti 1915. II. 31. oldal. Egyéb adatok Itáliában szolgáló magyar katonákra: *Iorga*, i. m. II. 196., 35. oldal, Zsigm. okl. II/1. 4150, Dalmáciára: Zsigm. okl. II/2. 6146.

adatnak látszik a köznemesség katonáskodó — vagyis zsoldos — rétege nagyságának és arányának megállapítására. Számításainkat az adatok bizonytalanságán túl elsősorban az nehezíti meg, hogy az esetek többségében szinte lehetetlen őket elválasztanunk a „hadakozó jobbágyaktól". Ezért hiába tudjuk tehát, hogy Töttös László, Szekcsői Herczeg Rafael és Geszty László egyesített magánkatonasága csaknem 2000 fő volt, csak azt tudjuk, hogy „ex equitibus et peditibus" állott, — azt már nem, hogy mennyi lehetett közülük a nemesi familiáris katona, és mennyi a „jobagio exercituans".[176] Néhány esetben viszonylagos pontossággal meg tudja mégis állapítani, hogy egy-egy dominus hány familiárisával együtt vett részt valamely hadjáratban.[177] Különösen a katonai dekrétumok és egyéb védelmi tervezetek útján alkothatunk magunknak többé-kevésbé megbízható képet Magyarország XV. századi katonai potenciáljáról, s ezen belül a nemesség hivatásos katonai rétegének arányáról. A különböző dekrétumok és egyéb tervezetek (1397-i, 1405, 1414 (?), 1433, 1435) és egyéb különféle egyéb források (pl. az 1422-es cseh vagy lengyel hadjárat számadáskönyve[178] adataiban nem mondanak ellen egymásnak, s így óvatos becsléssel Magyarország katonai potenciáljára és ebben a zsoldos szolgálatot teljesítő nemességre nézve is le tudjuk vonni a megfelelő következtetéseket.

A legátfogóbb, és egyben legismertebb példa Zsigmond 1433-as katonai tervezete.[179] Kőszeghy Ferenc ennek alapján arra a megállapításra jutott, hogy a magyar hadsereg, helyesebben a lovasság létszáma 76 875 volt főlt.[180] Ezt az adatot történetírásunk általában hitelesnek fogadta el. Később részle-

[176] Zichy okm. VIII. 524—526. oldal.

[177] Nagymihályi Albert vránai perjel „cum 250 lancearum suis sumptibus levatis" vonult a hadba. (*Pesti:* Krassó III. 310—311. oldal.) Az 1414-es (?) védelmi tervezet adatai szerint Csáki Miklós 225, Ozorai Pipó 1200, Garai Miklós 250, (egy másik védelmi szakaszon szintén 250). Perényi Péter 100 lándzsával, vagyis nehéz lovassal köteles ellátni a kijelölt országrész védelmét. (Magyar—szerb. okl. 58—59. oldal.) 1422-ben Bebek János 100, Rozgonyi Simon 40, Rozgonyi János 40 és Rozgonyi István 20 lándzsával szerepel a husziták elleni hadiösszeírásban. (*Bártfai Szabó* László: A Gimesi Forgách család története. Bp. 1922. 677—681. oldal.)

[178] Az 1397-es dekrétumot kiadta *Knauz* Nándor a MTT III. kötetben. Az 1405-öst le. Corpus Iuris Hungaricum. I. köt. az 1414-es védelmi tervezetet: Magyar—szerb okl. 58—59. oldal, az 1433-ast: *Kovachich* Márton György: Supplementum ad vestigia comitorum. Vol. I. 432—442. oldal, magyar fordítását HK 1892. 592—608. oldal, az 1422-es védelmi tervezetre: *Bártfai Szabó* László: A Hunt-Pazman nemzetségbeli Forgách család története. 677—681. oldal. Az 1435-ös dekretumra: Corpus Iuris I. 246—251. oldal, Erdély 1433-as védelmi tervezetére pedig: *Hurmuzaki:* Documente privitoare le Istoria Romanilor. (Ed. N; *Iorga* XVI. Vol. 24. oldal.)

[179] Magyarul, pontatlan fordításban kiadta *Kőszeghy* Ferenc: Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. HK 1892. 592—608. odlal.

[180] HK 1892. 606. oldal.

tesen kitérek bírálatára, elöljáróban csupán annyit kívánok megjegyezni, hogy a fenti létszámot erősen túlzottnak kell tartanunk. Hibás pl. az, ha a bandériumok létszámát egységesen 500 főben adjuk meg, s helytelen az is, ha a „lándzsa" szorzószámát 10-nek vesszük. Mindezek figyelembevételével a bárói magánhadseregeket — saját zsoldosaikkal és félig-meddig hivatásosnak tekinthető parasztkatonáikkal együtt — mintegy 15—18 000 főre becsülhetjük.[181] Ebből a „lándzsá"-k, vagyis a nehézlovasság — néhány száz külföldi zsoldostól eltekintve — a magyar nemesi familiáris-zsoldosokból kerültek ki, létszámukat 2000—3000 főre becsülhetjük. Ehhez járult a 7000 főnyi királyi bandérium 1500—2000 nemesi familiárisa. A könnyűlovasok között is találhatunk nem túlnagy számban familiáris zsoldost. Ha ezek létszámát 1000—1500 főben állapítjuk meg, úgy mintegy 5—6000 főre becsülhetjük azoknak a nemeseknek a számát, akik hivatásszerűen foglalkoztak a katonáskodással, s akik többé-kevésbé zsoldosnak tekinthetők. Ez jelentős szám. Ha elfogadjuk ugyanis azt a feltevést, hogy a magyar nemesi családok száma a XV. században elérte a 40 000-et, akkor ez azt jelenti, hogy minden hetedik-nyolcadik nemesi családnak legalább egy tagja hivatásos katona volt.

Népi (paraszti és polgári) zsoldosok

Lényegesen nehezebben határozhatjuk meg a paraszti és polgári eredetű zsoldosok létszámát és jelentőségét. Forrásaink meglehetősen keveset árulnak el róluk. Nehézségeinket még csak fokozza, hogy a városi számadáskönyvekben szereplő zsoldosok többsége — nevéről ítélve — idegen eredetű, azt viszont általában nehezen állapíthatjuk meg, hogy külföldi zsoldosokról vagy magyarországi származású idegen népelemek fiairól van-e szó.[182] Ennek tisztázása természetesen lényeges lenne, mert ezzel a magyarországi zsoldospiac kialakulásáról s ezáltal a zsoldosságnak a magyar társadalom fejlődésére gyakorolt hatásáról is tisztább képet nyerhetnénk. A jobbágykatonák helyzetének pontosabb tisztázását pedig megnehezíti az a körülmény, hogy a legkorábbi részletes katonai adatokat is tartalmazó birtok-számadáskönyv — a már említett Bakócz-kódex — csak 1494—95-re

[181] *Elekes* Lajos (Hunyadi, Bp. 1952. 51 oldal) ennél valamivel kisebbre 12—15 000 főre becsüli.

[182] Sopron számadáskönyveit kiadta *Házi* Jenő: Sopron története II/3. 5. köt. Eperjesét: *Iványi:* Eperjes város levéltára és Dl. 13—621, Kassáét: *Kemény* Lajos: Kassa város régi számadáskönyvei. Kassa, 1889., a többiekét ld. *Fejérpataky:* Magyar városok régi számadáskönyvei.

vonatkozik, a megelőző évek állapotát kevés, bizonytalan, szétszórt adatokból kell összeraknunk.

Vizsgáljuk meg először az ún. „polgári" zsoldosság kevésbé problematikus kérdését. A polgárság az egész középkoron át katonai szolgálattal is tartozott az uralkodónak. Ez a szolgálat részben személyes jellegű volt. Az „Andreanum" értelmében pl. az erdélyi szász városoknak 50 katonát kellett kiállítaniuk — védelmi háború esetén — a király seregébe.[183] Ez a szolgálati kötelezettség a későbbi évszázadokban is megmaradt. Hunyadi 1456-ban arra utasította az erdélyi szász városokat, hogy „universaliter et per singula capita vestre cum omnibus vestris equitibus et maiori parte peditibus" jelenjenek meg táborában.[184] Más alkalommal is említés történik az egyes városok hadierejéről, a polgárok személyes katonakötelezettsége azonban már nincs megemlítve, s így nem állapíthatjuk meg, hogy pusztán zsoldosokból vagy polgárokból is állt-e az egyes városok hadiereje.[185]

E városi zsoldoscsapatokba különböző vidékekről és különböző társadalmi rétegekből származó katonák verődtek össze. A nemesi származásúak köre csupán a várnagyokra és a tisztek jelentős részére korlátozódott.[186] A zsoldoskatonák döntő többsége és a gyalogos tisztek egy része viszont paraszti vagy polgári származású volt.

A magyarországi városi polgárság elzsoldosodásáról kevés adatunk van. Kutatásainkat az a tény is nehezíti, hogy a XV. századi nagyobb városaink lakóinak többsége, így hivatalos nyelve is német volt, s a német és latin nyelvű zsoldos listák eltorzított neveiből gyakran lehetetlen következtetnünk a zsoldosok nemzetiségére. Német és szláv zsoldosoknál pedig, hacsak vezetéknevük, helyesebben predikatumuk nem jön segítségünkre, lehetetlen megállapítanunk, hogy magyarországi vagy külföldi származású zsoldosokkal állunk-e szemben.

Könnyebb a dolgunk, ha nyilvánvalóan magyar származású zsoldosra utalnak forrásaink. 1440-ben I. Ulászló elkobozta Far-

183 *Werner—Czimmermann:* Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen. I. 34. oldal. Kolozsvár katonai kötelezettségeit ld. *Werner—Zimmermann,* i. m. II. 96., 494. oldal. Brassó: CD IX/2. 236. oldal, *Werner—Zimmermann,* i. m. 295. oldal, Beszterce: OSzK kézirattár IV. Militaria (Hajnóczy hagyaték.)

184 *Teleki,* i. m. X. 525—526. oldal.

185 A Meggyes környéki szászok katonai kötelezettségeire lásd. *Werner—Zimmermann,* i. m. II. 327. oldal. 1397-ben Zsigmond felmenti Kolozsvár polgárait a királyi hadseregben való szolgálattételtől. (*Jakab Elek:* Oklevéltár Kolozsvár város történetéhez. I. 104. oldal. Hank kassai polgár 3 jól felfegyverzett katonával Lengyelországban katonai szolgálatot teljesített. (Zsigm. okl. I. 5068.) Sopron katonai erejére nézve lásd többek között *Házi,* i. m. 21—22. oldal.

186 *Házi,* i. m. II/3. passim, *Fejérpataky,* i. m. passim.

kas László budai polgár házát, mivel ez „Erzsébet királynőhöz csatlakozott és az *idegen csapatok szolgálatában* (kiemelés R. Gy.) a városnak nagy károkat okozott".[187] Ilyen tehetősebb polgár lehetett a miskolci Herczeg László is, akit zsoldosszolgálata után 1464-ben Mátyás nemesített meg.[188] Több városunkban — így 1424-ben Eperjesen és 1500-ban Brassóban a zsoldosok többsége szintén magyar származású volt. Az eperjesi gyalogosok és lovasok nevei — Szinyei Ambrus, Szegedi Péter, Kisfarmosi Balázs és Sárosi Gergely stb. — arra mutatnak, hogy ezek a katonák mezővárosi eredetű zsoldosok lehettek.[189] Más forrásaink is említenek Magyar ill. Unger nevű zsoldosokat, csaknem bizonyosra vehető, hogy ezek sem nemesi származásúak, azt természetesen már nem állapíthatjuk meg, hogy parasztok vagy városi polgárok.[190] A brassói zsoldosok nevei viszont arra mutatnak, hogy főleg Brassó környéki székelyek alkották a város helyőrségének zömét.[191]

A városi számadáskönyvek zsoldoslistái — a nemzetiség mellett — gyakran a zsoldos társadalmi hovatartozását is elárulják. E listák azt mutatják, hogy sok mesterember sodródott a zsoldosok közé. Pozsonyban 1439-ben szakácsokat (Choch), festőt (Maler), kovácslegényt (Smidknecht), kereskedőt (!) (Händl), jegyzőt (!) Noter) és másokat találunk a zsoldosok sorában.[192] Más források is arról tanúskodnak, hogy a városi zsoldosok jelentős része a nevükről ítélve iparos vagy kereskedő, minden bizonnyal tehát polgár volt.[193] Az természetesen nem nyomozható ki, hogy esetenként magyarországi vagy külföldi mesteremberekkel állunk-e szemben. Erre nézve csupán feltevésekre lehetünk utalva. A foglalkozást jelentő nevek az esetek jelentős részében valószínűleg magyarországi származású zsoldosokat takarnak, mivel a külföldieket többnyire származási helyükről ismerik a zsoldoslisták (Hans von Bluen, Laslo von Tabor, Michel Thaboren, Lorencz von Budweiss Pozsonyban,[194] Erneszt von Hiest Sopronban[195] teljesített szolgálatot.)

Ezek a zsoldosok többnyire a kialakuló burzsoázia legalsó rétegeiből rekrutálódtak. A magyar városok adókönyveit tanulmányozva a belvárosi, tehát tehetősebb lakosok közül egyetlen

[187] Dl. 13564.
[188] *Szendrei* János: Miskolc város története. III. 91—92. oldal.
[189] Dl. 13621.
[190] *Ortvay:* Pozsony, II/3. 198. oldal. Dl. 13621, Fejérpataky, 551. oldal.
[191] Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. Brassó, 1897. 3—7. oldal.
[192] *Ortvay:* Pozsony, II/3. 198. oldal.
[193] Bártfán: Sneider, Slosser, Fischer, Bogner, Messersmidt, Schultes, stb. (*Fejérpataky*, 550—554. oldal.)
[194] *Ortvay:* Pozsony, II/3. 198. oldal.
[195] *Házi*, II/3. 190. oldal.

olyan nevet sem találtunk, akiről feltételezhetnénk, hogy zsoldos lehetne.[196] Egyetlen esetben találkoztunk olyan zsoldossal, aki minden bizonnyal az őt felfogadó város lakója — esetleg szülötte — volt. Bártfán 1439-ben egy „Barthphaler" nevű zsoldosról beszélnek forrásaink.[197] A zsoldosok nevei között is nagyon ritkán fordul elő a már bizonyos társadalmi rangot jelölő (Meister, Magister) név.

A jobbágykatonák kérdését vizsgálva elérkezünk a középkori magyar hadtörténelem egyik legvitatottabb, máig is megoldatlan kérdéséhez, a *telekkatonaság* intézményéhez. Jelen tanulmánynak nem célja, hogy részletesen foglalkozzon ezzel a problémával, csupán a zsoldosság szempontjából érinti a kérdést. Az 1397-es temesvári országgyűlés — mint ismeretes — elrendelte, hogy a birtokos nemesség minden 20 jobbágy után egy lovasíjászt állítson ki[198] A rendek ugyan hangsúlyozták, hogy ez az intézkedés csak a nikápolyi vereség után előállott súlyos helyzet teremtette kényszermegoldás, mely csak erre az egy hadjáratra érvényes, csaknem négy évtized elmúltával azonban, 1433-ban, ill. 1435-ben újból arra kényszerültek, hogy feleleventsék a telekkatonaság intézményét. A rendelet szövegezése nem világos. Forrásaink máig sem győznek meg teljes biztonsággal, hogy valódi „jobbágykatonák"-ról, vagy esetleg a 20, illetőleg később 33 jobbágy *után* kiállított „zsoldoskatonák"-ról van-e szó. Ez utóbbira mutat pl. Zsigmond 1399-es utasítása Ung vármegye dicatorainak, melyben megállapítja, hogy a török betörések elleni védelem gyakran kényszerítette „incolas regni nostri exerxituancium more ... insurgere facere". Sok nemes és más „homo possessionatus" azonban kivonta magát a hadkötelezettség alól, ezért az uralkodó elrendeli, hogy a megye valamennyi jobbágytelkét írják össze, s szedjék be 40 napon belül a 21 új dénárnyi adót.[199] Ez az intézkedés azt látszik bizonyítani, hogy az uralkodó a személyes katonai szolgálat helyett adó kivetésével kívánja a kérdést megoldani, tehát nyilvánvalóan zsoldosokat óhajt fogadni. A telekkatonaság zsoldos jellegére utal egy 1432-es oklevél is. Pálóczi György érsek utasítja Várdai Miklóst, hogy „universi nobiles, cum eorum gentibus *personaliter*, dando de singuli viginti iobagionibus

196 *Fejérpataky*, i. m. Selmecbánya: 1—3., 4—6., 18—19. oldal. Pozsony: 30—40. oldal. Bártfa: 411—418., 418—426. oldal. Sopron, *Házi*, II/3. passim, Kassa: Kemény: Kassa régi számadáskönyvei. 26—28. oldal.

197 *Fejérpataky*, i. m. 473. oldal.

198 „Quivis baronum et nobilium regni nostri possessionatus secundum exigenciam status et possibilitatem virium ipsorum scilicet *de quibusvis viginti iobagionibus unum pharetrarium, more exercituancium prōmptuare et in ipsum exereitum, durante duntaxat presenti guerra paganorum, secumducere et exercituare facere teneatur.*" (MTT 3. köt. 316—217. oldal.)

199 Zsigm. okl. I. 5683.

unum pharetrarium equitem" jelenjen meg a táborban.[200] Tehát itt 20 jobbágy *után* kellett egy lovasíjászt kiállítani. Arról is tudunk, hogy a telekkatonaság tagjai hadjáratonkint „költségmegtérítés" címén 1 arany zsoldot kaptak.[201] Ez természetesen önmagában még nem bizonyítja a telekkatonaság zsoldos voltát. Csupán arról győződhetünk meg ismét, hogy a feudális uralkodó osztály — bár a szükség arra kényszerítette, hogy „forradalmi" megoldáshoz folyamodjon — ebben az esetben is hű maradt önmagához és az uralkodóra hárította át a zsold fizetését.

A feudális uralkodó osztály az egész középkoron át más országokban is idegenkedett az általa elnyomott és kizsákmányolt jobbágyság felfegyverzésétől. Ehhez csak végszükségben folyamodott és csaknem kizárólag olyan esetekben, amikor a megerősödő központi hatalom erre rákényszerítette. Németországban I. Henrik, Angliában I. Edward, Franciaországban VII. Károly és XI. Lajos katonai reformkísérletei velejárói voltak az abszolútizmus első próbálkozásainak. A parasztkatonák nagyobb arányú alkalmazása a XIV. század második felében Németországban is elterjedt,[202] ezt különösen a későbbi huszita háborúk „keresztes" seregei bizonyítják, és valószínűnek látszik, hogy Zsigmond és tanácsadói ezt a mintát vették alapul a telekkatonaság intézményének bevezetésénél. Azzal kétségtelenül számolniuk kellett, hogy ez az intézkedés ellenállást vált ki a feudális uralkodó osztály részéről, mert a nemességet két oldalról is fenyegette a telekkatonaság felállítása. Egyrészt munkaerőt vont el a földesurak birtokáról, ezzel csökkentette azok jövedelmét, másrészt, ha fegyvert adtak a jobbágy kezébe, ez azzal a veszéllyel járt, hogy azt a feudális kötöttségek lerázására használja és urai ellen fordítja. A feudális uralkodó osztály feltehető ellenállása tehát ismét azt látszik bizonyítani, hogy a telekkatonaság valójában zsoldosokból állt volna. Ez ellen viszont több körülmény szól: Magyarországon a XIV. század végén még nem találkozhattunk olyan nagy tömegű kisajátított vagy egyéb úton szolgálatra kényszerített emberrel, akik alkalmasak lettek volna a telekkatonaság sorainak teljes feltöltésére. A földesurak — főleg a kis- és középbirtokosok, akik maguk is gyakran valamelyik nagybirtokos familiárisai voltak — általában nem is rendelkeztek olyan anyagi lehetőségekkel, hogy egy-egy hadjáratra zsoldosokat fogadjanak.

200 Zichy okl. VIII. 482—483. oldal.

201 1397-ben még nincs szó zsoldról, az 1433-as rendelettervezet XII. pontja azonban világosan intézkedik a zsold kifizetéséről. (HK 1892. 595—596. oldal.)

202 *Jähns*, i. m. 170—171. oldal. *Delbrück*, i. m. III. 469—472. oldal. *Frauenholz*, i. m. I. 118. oldal, II. 10., 21., 74. oldal. *Deér*, i. m. 19. oldal.

Nem hiányoznak azonban azok az adatok sem, amelyek a jobbágyok katonai szereplését bizonyítják. Forrásaink állításai szerint a XIV—XV. századi magyar falu korántsem élt csendes, békés viszonyok között. Még azokon a területeken is, ahol török vagy cseh betörés nem fenyegetett, állandó hatalmaskodások, csetepaték zavarták meg a falvak életét. Ezek a hatalmaskodások sokszor kisebb háború jellegét öltötték. Méreteikre jellemző, hogy 1431-ben Maróti László pl. arra utasítja a familiárisait, hogy egy korábbi támadás megtorlásául Orsós György birtokát dúlják fel, s a tulajdonost elfogják, példamutatásként akasszák fel.[203] E harcokban a familiárisok vezetésével jobbágyok harcoltak. Többnyire a földesúr közvetlen környezetébe tartozó, allódiumában dolgozó mercenariusok, szabók, vargák stb.[204] Olyan eseteket is találunk, amikor a hatalmaskodó parasztok között Zsoldos nevű is szerepel.[205] Zsoldos és Katona nevű jobbágyokról pedig több esetben is beszélnek forrásaink.[206] Mindezek tehát arra mutatnak, hogy a tárgyalt időszakban a magyar jobbágyság előtt egyáltalán nem volt ismeretlen a katonai szolgálat. A fegyvereket viselő,[207] esetenkint hatalmaskodásokban szereplő jobbágyok közül a földesuraknak nem okozhatott gondot a megfelelő katonák kiválasztása.

A belső hatalmaskodások, csetepaték mellett több adatunk világosan utal a jobbágyok tényleges katonai szolgálatára is. Már 1394-ben nem nemes familiárisok kényszerű katonai szolgálatát említi egy oklevelünk.[208] E forrás külön érdekessége, hogy bár kifejezetten „ignobiles familiares"-ra vonatkozik,

203 Dl. 43.404.

204 Néhány adat jobbágyok, főleg cselédek, mercenariusok, mesteremberek hatalmaskodásaira: Zsigm. okl. I. 21, 5648, 5798 II/1. 1454, 1067, Zichy okm. VI. 158—159. oldal, Dl. 103.467, Csáky okl. I. 408—410. oldal. A parasztu osztály harc kiéleződésére mutat a következő adat: A szabad költözésükben megakadályozott jobbágyok a szomszéd falvak lakosait magukhoz vonva fegyveresen álltak ellen. (*Karácsonyi* János: A pusztaföldvári támadás 1488-ban. Békés megyei Történeti és Régészeti Értesítő, 1885—1886. 92—100. oldal.)

205 Maróti László 1468-ban 43 gyulai lakossal, jobbágyaival köztük Kalmar, Ijgyártó, Ötvös, *Zsoldos* (kiemelés — R. Gy.) hatalmaskodik. *Veress* Endre: Gyula város oklevéltára, Bp. 1938. 500. oldal.

206 Zichy okm. VI. 511—513. oldal. (Ugyancsak hatalmaskodással kapcsolatban.) Zichy okm. VIII. 437. oldal. Soldos György jobbágy szintén hatalmaskodásával kapcsolatban szerepel egy oklevélben. Dl. 103548. További Zsoldos nevű jobbágyok: Dl. 2080 és Dl. 103535.)

207 1398-ban Kont László fegyveres jobbágyai a nyulszigeti apácák egyik birtokán hatalmaskodnak. (Zsigm. okl. I. 5496.) 1424-ben a rác despota egyik jobbágya Himfy László Lackó Pál nevű jobbágyát kirabolta és 16 dénárt, egy „baculum ferreum *buzgan* vocatum", továbbá íjat és nyílakat vett el tőle. (*Pesty:* Krassó, III. 306—307. oldal.) 1425-ben egy Tóth János nevű sárosmegyei jobbágyot fosztottak ki. 200 dénárján kívül kardját és csákányát (bicellum) is elvették tőle. (*Iványi:* Bártfa I. 137. oldal.) 1409-ben pedig egy 6 arany értékű számszerríjjat ragadtak el az egyik jobbágytól. (Zsigm. okl. II 2. 6697.)

208 1394-ben Zsigmond Báthory János kérésére mentesíti két nem nemes familiarisát a büntetés alól, azzal a feltétellel, hogy Ilosvai Leusták vezetése alatt „ad partes inferiores" mennek és két hónapig saját költségükön szolgálnak. (Zsigm. okl. I. 3379.)

mégis ugyanolyan kötelezettséggel, vagyis kéthónapos saját költségén teljesítendő katonai szolgálattal bünteti őket, mint a nemeseket. 1439-ben az óbudai apácák is arról panaszkodnak, hogy jobbágyaikat nem a megszabott arányban, hanem „per singule capite" kényszerítik a hadseregbe.[209] Ez, valamint számos egyéb adat[210] arra enged következtetnünk, hogy a jobbágyok katonai szolgálata a XV. században általánosan elterjedt és természetes jelenségnek számított. Ezt támasztják alá a katonai szolgálat alóli felmentések is. Ozorai Pipo egy ízben arra utasította familiárisait, Remetei Péter és Miklós csanádi alispánokat, hogy Hagymási János özvegyének 20 jobbágyát ne kényszerítsék hadi szolgálatra.[211] Más okleveleink viszont különféle népelemek (székelyek, románok) és egyéb nem nemes rétegek katonai szolgálatára hoznak értékes, bár korántsem teljes adalékokat.[212] Mivel a fenti adatok szinte kivétel nélkül veszélyeztetett, határszéli területekre vonatkoznak, ez nézetünk szerint azt tanúsítja, hogy a jobbágyok katonai szolgálata elsősorban ezeken a területeken vált általánossá.

Mindez azonban még mindig nem visz sokkal közelebb bennünket a telekkatonaság problémájának megoldásához. Annyit csaknem biztosra vehetünk a fentiekből, hogy a telekkatonaság jobbágykatonákból állhatott. Néhány jel azonban arra mutat, hogy a telekkatonaságot, ha óvatosan és fenntartásokkal is, de esetenkint bizonyos mértékben hivatásos katonáknak, vagyis körülményeiket tekintve zsoldosoknak tarthatjuk. Erre mutat pl. a többnyire rendkívül rövid hadbaszállási idő. Ha a földesúr nem tudná előre, kiket visz el a táborba, s ezek nem tartózkodnának a közelében, sohasem tudna megjelenni a kitűzött időben a gyülekezési helyen. Az a tény, hogy leírásaink csupán hadbahívó levélben és néhány rendeletben beszélnek a telekkatonaságról, sem a felvonulás alatt, sem pedig az ütközetekben nem tesznek róluk említést, azt látszik

209 Dl. 13.292.

210 1359-ben kirabolták Péter fia Jakab csebi nemest, aki *jobbágyaival* a rácországi hadjáratba igyekezett. (TT 1900. 508. oldal.) *Kozma* Pál hodászi jobbágy pedig, 1398-ban a királyi seregben szolgált. (Zsigm. okl. I. 5189.) 1399-ben Szinvai Péter és Mátyás familiarisai és jobbágyai készülődtek a hadba. (Zsigm. okl. I. 5833.) 1409-ben a kisdömölki és kocsi jobbágyok kötelezik magukat arra, hogy háború esetén öt dénárpensát fizetnek, kivéve ha *saját költségükön nem vonulnak hadba.* (Zsigm. okl. II/2. 6852.) Zsigmond elrendelte Pozsony megye nemeseinek, hogy a jobbágyok huszadrészével azonnal szálljanak hadba. (*Ortvay:* Temes, 281. oldal.) 1420-ban Zsigmond megparancsolta Csáky Miklós vajdának, hogy minden harmadik erdélyi nemest és tizedik parasztot rendeljen ki a határvédelemre. (*Kupelwieser:* Ungarns Kämpfe gegen die ... Osmanen. 37. oldal.)

211 Dl. 43.449.

212 Adatok románok katonai szolgálatára: Máramarosi dipl. 396—397. oldal. CD X/1. 133. oldal. 1401-ben Zsigmond felhívja Sopron megye nemeseit és más lakóit, hogy a határ védelmét a Kanizsaiakra bízta, ezért engedelmeskedjenek utasításaiknak. (*Nagy* Imre: Sopron vármegye története. I. 555. oldal.) 1420.

bizonyítani, hogy a jobbágykatonák nem alkottak harcászati egységeket, nem egytömegben vetették őket harcba, hanem a földesúr csapatának, az ún. bandériumnak kötelékében harcolhattak. (Sajnos ennek bizonyítására sincsenek adataink, a körülmények azonban felettébb valószínűvé teszik, hogy így történt.) Ezt feltételezve, indokolt, hogy úgy tekintsük őket, mint a bandérium többi tagját, a nemesi familiárisokat. Feltehető ugyanis, hogy a „telekkatonák" éppúgy a földesúr közvetlenebb környezetéből kerültek ki, mint az utóbbiak. Erre mutat a hatalmaskodásokban szereplő jobbágyok névsora, melyben szintén túlteng a földesúr környezetébe tartozó elem, valamint az a tény is, hogy a telekkatona jogutóda, a „miles continuus" már kifejezetten zsoldosnak tekintendő."[213]

A kutatás jelenlegi állása szerint a telekkatonaság többsége a földesúr közvetlen környezetébe tartozó jobbágyokból, nem nemes, vagy feltehetően esetenként nemes familiárisából tevődött össze. Valószínű az is, hogy bár szervezete nem volt állandó, de ilyen törekvések már korán megmutatkoztak, amit a zsoldossá vált „miles continuus" réteg is bizonyít. A XV. századi telekkatonaságot azonban csak nagyon sok fenntartással és kizárólag a tényleges katonai szolgálat idejére tekinthetjük zsoldosnak, mivel viszonylag nem nagyszámú kivételtől eltekintve szolgálatuk többsége nem zsoldos természetű volt.

A jobbágyság más úton is belekapcsolódhatott a zsoldosszolgálatba. A török háborúk és a felvidéki huszita támadások viszontagságai földönfutóvá tették a jobbágyok jelentékeny részét. Ez a termelőerőitől megfosztott elég nagyszámú réteg képezte a zsoldosság egyik társadalmi bázisát Magyarországon. Már 1386-ban arról értesülünk, hogy nagyszámú — főleg román — jobbágy társaságba verődött és a Brassó környéki szász kereskedőket sarcolta.[214] A XV. század első évtizedében pedig a legtöbb megyében elszaporodtak a vagabundusok. A megyék szigorú ítéleteket hoztak ellenük.[215]. Ezek a „csavargók" az esetek többségében földtől megfosztott, életkörülményei közül kiszakított jobbágyok, esetleg kisnemesek voltak. Ezek az ott-

213 *Erdélyi* Gyula: A magyar hadművészet története. Bp. 1944. 347—348. oldal.

214 A társaságnak katonai rendje lehetett. Vezetőjük „Alexius Syppus auctus et capitaneus"... cum maxima comitiva" (ugyanaz a kifejezés, mint a feudális kíséretekre) fosztogatta a szász polgárokat (CD X/1. 291. oldal.)

215 Zichy okm. VIII. 383—386. oldal. A XV. század első felében a közigazgatási hatóságok erélyes eszközökhöz nyúltak az elszaporodott csavargokkal szemben. (Szatmár, Ugocsa és Szolnok megye — Zsigm. okl. II/2. 7494., Sáros megye — uo. II/2. 6787., Máramaros megye — uo. II/2. 7105., székelyek forradalmi mozgalmaira ld. Barabási: Teleki I. 527—528. oldal.

honukból elűzött parasztok alkották a városok magyar származású zsoldosainak többségét, a várak zsoldos gyalogságát, s később a Hunyadiak zsoldos seregének magyar gyalogságát és könnyűlovasságát is.

Az idegen zsoldosok

Magyarországon a zsoldosság történetének egyik legjelentősebb fejezetét a külföldi származású zsoldosok szereplése tölti ki. Egyes időszakokban — mint a nápolyi hadjáratok vagy az 1440—1460 között eltelt két évtized a magyarországi zsoldosok többségét idegen származású zsoldosok alkották. Sőt azt is meg kell említenünk, hogy a zsoldosság különböző típusait először csaknem minden esetben a külföldi zsoldosok honosították meg Magyarországon. Elegendő, ha itt utalunk a pályájuk korábbi szakaszaiban naturális juttatású zsoldosnak tekinthető hospes lovagokra, a „phalanges aulicorum" frank lovagjaira,[216] a nápolyi hadjáratokban felbukkanó német és itáliai zsoldos lovagokra, vagy a „szabad" zsoldosságnak, a XIV—XV. század legfejlettebb zsoldostípusának hazánkban felbukkanó képviselőire, a felvidéki cseh zsoldostársaságokra. Az idegen zsoldosok fontosságát az a tény is bizonyítja, hogy az a két történelmi esemény alkalmával, amikor a zsoldosság, katonai jelentőségén túl számottevő s csaknem döntőnek mondható politikai tényezővé vált (az első az 1440-es években, amikor Erzsébet királynő legerősebb katonai és politikai támaszát Giskra zsoldosai jelentették, a második 1490-ben, amikor a „Fekete sereg" biztosította II. Ulászló hatalmának megszilárdítását), elsősorban a külföldi zsoldosok szerepe domborodott ki.

A magyar hadművészet fejlődését is lényegesen befolyásolta az idegen zsoldosok megjelenése. Számos új fegyvernemmel és harceljárással ők ismertették meg először a magyar hadsereget. A lovagi harcmód alkalmazása először a zsoldos lovagok nevéhez fűződött hazánkban. A XV. században a cseh gyalogosok és nehézlovasok, a török elleni harcra kiválóan alkalmas délszláv könnyűlovasok, a huszárok, a német és lengyel gyalogosok, lovasok és tüzérek a XV. századi magyar haderő pótolhatatlan, értékes részét alkották.

Nem elhanyagolható az idegen zsoldosok társadalmi hatása sem. Ezek nagy része a jobbágyságból, a városi polgárság szegényebb rétegeiből és a gazdaságilag tönkrement kisnemesekből került ki. Ez azzal a következménnyel járt, hogy az eretnek mozgalmak — főleg a huszitizmus — ideológiája viszonylag

[216] Deér, i. m. 43. oldal.

könnyen megtalálta a hozzájuk vezető utat. Ahol a cseh zsoldosok nagyobb tömegekben jelentek meg (Erdélyben és a Felvidéken), ott minden bizonnyal hozzájárultak a huszitizmushoz, majd később a reformáció eszméinek terjesztéséhez, s egy részük szerepet is vállalt a magyarországi forradalmi mozgalmakban (1430-ban Nagyszombaton,[217] s 1437-ben az erdélyi parasztforradalomban.[218]). Természetesen nem szabad túlozni az idegen zsoldosoknak a XV. században játszott szerepét. A zsoldosság jellegénél fogva nem tartozott és nem is tartozhatott a forradalmi elemek közé. A huszitizmus eszméinek forradalmasító hatása azonban sokáig fennmaradhatott a korábban a táboriták vagy az árvák soraiban harcoló zsoldos katonák egy részében; így ők is hozzájárultak a huszita tanok magyarországi elterjesztéséhez, s ezáltal közvetve vagy közvetlenül a magyar parasztmozgalmak forradalmasításához.[219]

A központosításra törekvő uralkodói hatalom — mint Európában mindenütt — Magyarországon is támaszkodott az idegen zsoldosokra, azonban a XIV. században a zsoldosság még nem nyújtott számottevő támogatást az uralkodónak. Ezt részben a külföldi zsoldosok viszonylag kis száma, részben az indokolja, hogy az Anjou királyok uralkodása alatt viszonylagos egyensúlyi helyzet állt fenn az uralkodó és a magyar feudális osztályok között. A nápolyi hadjáratok idején azonban egy ideig az idegen — elsősorban német — zsoldosság képezte a magyar „expedíciós" hadsereg főerejét, s ez lehetővé tette Lajos király számára, hogy néhány évig a nagybirtokosoktól független politikát folytasson.

A király és a rendek közötti ellentétek Zsigmond hosszú uralkodása idején többször is kiéleződtek. Ez megnövelte a külföldi zsoldosok jelentőségét is. Tevékenységük ekkor még sokkal szűkebb keretek között mozgott, mint a későbbi évtizedekben, amikor állásfoglalásuk és támogatásuk több esetben szinte döntőnek bizonyult az uralkodó osztály belső pártharcaiban. Zsigmond uralkodásának első évtizedeiben azonban már szerep jutott az idegen zsoldosoknak. Jelentőségük a korszak vége felé megnőtt. Ennek okát abban találhatjuk meg, hogy a törökök már kiheverték az ankarai csatavesztés (1402) és két olyan eseménnyel is találkozunk, amelyekben a központi

217 Lásd 111. sz. jegyzetet, továbbá Blaskó levelét Pozsony polgáraihoz (*Tóth—Szabó*, i. m. 363. oldal.) és Nagyszombat város segélykérő leveleit. (Dl. 43.736 és 43.758).

218 *Székely* György: A huszitizmus visszhangja Magyarország népeiben. (MT Társadalmi Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei. Bp. 1954. 148—150. oldal, 169—172. oldal.)

219 Zsigmond attól félt, hogy a cseh zsoldosok átállnak az erdélyiekhez. (*Székely* György—*Geréb* László: A magyar parasztháborúk. Bp. 1950. 22. oldal.)

hatalmat képviselő Zsigmond legfőbb katonai bázisát a külföldi zsoldosok segítsége jelentette. Az első esetben 1385—86-ban, a királynők és a szicíliai II. Károly pártja mellett Magyarország uralmáért fellépő Zsigmond szinte kizárólag morva zsoldosai erejére támaszkodhatott.[220] Érdemes megemlítenünk, hogy a szicíliai párt főerejét is II. Károly király olasz, és a Horváthyak délszláv zsoldosai jelentették.[221] Másodszor 1403-ban Stibor lengyel zsoldosai és a Garaiak magyar és délszláv familiárisai és zsoldosai mentették meg Zsigmondnak csaknem elvesztett uralmát.[222]

A központi hatalom megerősödésével és a zsoldostoborzási rendszer kiépítésével ideiglenesen csökkent a külföldi zsoldosok szerepe. 1411-ben azonban még olyan furcsa esettel is találkoztunk, hogy egy Veith nevű 6 lovas német zsoldos „rótamester" hadat üzen Zsigmondnak, mivel többszöri sürgetés ellenére sem kapja meg a járandóságát.[223] Veith német zsoldostiszt levele több szempontból is nagyon értékes hadtörténeti dokumentum. Az a tény, hogy egy egyszerű zsoldostiszt ilyen hangú levelet írt egy uralkodóhoz, egyrészt a központi hatalom gyengeségét, másrészt a zsoldosság viszonylagos fontosságát mutatja. Nincs tudomásunk arról, hogy a német zsoldostiszt beváltotta-e fenyegetését, mindenesetre kis csapatával is sok kárt okozhatott a határőrvidék zűrzavaros viszonyai közt.

Zsigmond számos külső háborúban (a délszlávok, a velenceiek, a husziták és a törökök ellen) felhasználta a külföldi zsoldosokat. Jelentőségük azonban utóbb csökkent, a XV. század 20-as, 30-as éveiben már nem képezték a magyar királyi hadsereg főerejét. A magyar hadseregszervezés, a különféle védelmi tervezetek szerint, ebben a korszakban már bizonyos rendszer alapján épült fel, s e tervezetekben már egyre kisebb az utána fellépő belső zavarok hatását, s újból energikus hódító politikába kezdtek. A balkáni államok és Dél-Magyarország is heves török támadásokat szenvedtek el. A Balkán-félsziget leigázott lakóiból és a Délvidék földjét vesztett magyar parasztjaiból és kisnemeseiből új, a török harcokban bevált zsoldos

220 Zsigmond idegen zsoldosainak létszáma 1000 lovas és 4000 gyalogos volt. (*Házi* Jenő: Detrekő vára. HK 1914. 206. oldal.)

221 Károly szicíliai király elég nagyszámú olasz zsoldossal rendelkezhetett, mivel — Aschbach szerint — teljesen meg tudták szállni Buda várát és el tudták állni az utat a királyné hívei előtt. (*Aschbach*, i. m. I. 27. oldal.) A Horváthyak délszláv zsoldosaira ld. *Márki* Sándor: Mária Magyarországi királynője. Bp. 1885. 72. oldal, CD X/1. 375. oldal. (Palisnai János panaszkodik egy firenzei kereskedőhöz írt levelében, hogy a katonaság fenntartása milyen sokba kerül.) Hédervári Kont István „(cum) armatorum et peditorum acriter sagitarium pluralitate obstipato" szállt szembe a Zsigmond-párti urakkal. (*Ortvay:* Temes vármegye IV. 151. oldal.)

222 Stibor lengyel katonáira ld. *Házi:* Detrekő, HK. 1914. 368. oldal.

223 *Házi*, I/2. 44. oldal.

típusok keletkeztek: a huszárok, majd a XV. század utolsó éveiben a hajdúk.[224] Előbbiek a végvári harcok könnyűlovasságát, utóbbiak később a könnyűgyalogságot alkották.

Zsigmond uralkodásának végén elég nagy létszámú cseh zsoldos is magyar szolgálatba szegődött. A lipanyi csatavesztés (1434) után elbukott a cseh nép forradalma. A táboriták és árvák seregének maradványai hivatásos katonákká váltak és a környező országokba kerültek zsoldosként. Már 1437-ben Magyarországra került Jan Čapek, a táborita lovasság kapitánya,[225] és feltehetőleg a később oly nagy szerepet játszó Giskra magyarországi tevékenységének kezdete is erre az évre tehető.

Az 1440-es évek belső pártharcai hatalmasan megnövelték a zsoldosság — főleg az idegen zsoldosság — jelentőségét. Giskra, Tulafuz, Barthels, Axamith és más cseh, valamint lengyel tisztek vezérlete alatt több ezer cseh, lengyel és német zsoldos árasztotta el Magyarország egyes vidékeit, s a Sopron megyei Macskakő várától az Ung megyei Homonnáig a várak és városok többsége e zsoldosok közvetett vagy közvetlen ellenőrzése alá került. Ez a feudalizmus viszonyait figyelembe véve tekintélyes nagyságú haderő nem tartozott közvetlenül sem a király, sem a nagybirtokosok irányítása alá, hanem saját tisztjei vezetésével önálló zsoldostársaságokat alkotott. A zsoldosságnak ez a formája, az ún. „szabad" zsoldosság a XV. században egész Európában elterjedt;[226] a Mohács előtti Magyarországon azonban a „Fekete" sereg utolsó éveitől eltekintve csak a Felvidéket megszállva tartó cseh zsoldoscsapatok képviselték ezt a típust. Lényegében ugyanazt a szerepet játszották, mint minden önálló politikát űző zsoldostársaság. Katonai erejük tudatában akarva-akaratlan a faudális anarchia, a belső viszályok fenntartását segítették elő. A szabad zsoldosság e magyarországi képviselői tehát a zsoldosság feudális jellegét bizonyították, mivel önállóan ható tényezőként fellépve nem segítették, hanem gátolták a központosító törekvéseket, s a belső béke megbontásával a kapitalista termelési mód kialakulását is hátráltatták. Hatalmukat és befolyásukat mutatja, hogy legtehetségesebb vezetőjük, Giskra, a magyarországi rendek túlnyomó többségének akarata ellenére emelkedett országos méltósággá

224 A huszárok jelentőségét elég későn ismerték fel. 1432-ben Thallóczy Metkó „contre Huzarones et alios malefactores" fog fegyvert. (Magyar—szerb okl 92—93. oldal.)

225 *Tóth—Szabó*, i. m. 376. oldal.

226 Az ún. „szabad" zsoldosság alatt a zsoldosoknak azt a típusát értjük, akik már kiszabadultak a lovagi zsoldosság hűbéri formái közül (nagyrészt nem is nemesi származásúak) és önálló, független (innen a „szabad" elnevezés) zsoldos társaságokat alkotnak. A „szabad" zsoldosság az állandó zsoldos hadseregek kialakulásával szűnik meg. (*Schmitthenner* Paul: Krieg und Kriegführung im Wandel der Geschichte. München, 1934. 224—226. oldal.)

A XV. század közepén Magyarországon gyökeret vert idegen zsoldosok tehát minden katonai kiválóságuk mellett egészében véve — 1462-ig — negatív szerepet játszottak történelmünkben. Bár pusztításaik mértéke egyáltalán nem haladta meg a feudális harcmóddal velejáró szokásos kegyetlenkedéseket,[227] de az a tény, hogy a törökellenes védelem időszakában az élet-halálharcot folytató magyar hadsereg jelentős részét lekötötték, megnehezítette az ország helyzetét.

Mátyás azonban már uralkodásának első éveiben felismerte az idegen zsoldosok katonai erényeit és központosító terveiben fontos szerepet szánt nekik. A hazájuktól elszakadt, gyökértelenné vált katonákból alapította meg állandó zsoldos hadseregének első alakulatait. A feudális zsoldosság legfejlettebb formájának, az állandó zsoldos hadseregnek első magyarországi kísérlete tehát elválaszthatatlan kapcsolatban áll az idegen zsoldosok tevékenységével.

Nem lenne teljes az idegen zsoldosokkal foglalkozó vizsgálódásunk, ha legalább nagy vonalakban nem foglalkoznánk ezek nemzeti és társadalmi hovatartozásával. E zsoldosok számos nép fiából tevődtek össze és sokféle társadalmi osztályt és réteget képviseltek. Legnagyobb számban csehek, németek és délszlávok szerepelnek forrásainkban.[228] Ezek nemcsak a központi hatalom, hanem egyes városok és nagybirtokosok szolgálatába is szegődtek. A városi zsoldosok jelentős százaléka — főleg dunántúli és felvidéki városokban — külföldi zsoldosokból állt, de tudunk nagybirtokosok idegen zsoldosairól is. Már a huszita háborúk előtt találkozunk olyan cseh zsoldosokkal, akik nem az uralkodó szolgálatában állanak és ugyanaz a helyzet a német és délszláv katonákkal is.[229] Kívülük más nemzetek fiai is vállaltak zsoldosszolgálatot Magyarországon. A távoli Anglia gyalogos íjászai már a XIV. században megjelentek hazánkban. Lajos király rájuk bízta a Törcsvári szoros védelmét.[230] A szoros magyar—lengyel kapcsolatok, s főleg a Stibo-

227 *Tóth—Szabó*, i. m. 224—226. oldal.

228 „Advenos vero Polonos, Bohemos, Teutones, Suevos, Francos, et Rhenanos e suis terris." (*Katona* István: Historoa critica. XI. 498. oldal.)

229 Csehekre: Egy Lóránd nevű cseh királyi familiarist elfognak majd 50 fr. váltságdíjért szabadon bocsátanak. (*Házi*, I/1. 266., 270. oldal.) Adamber semptei várnagy „unacum multitudine Bohemorum" hatalmaskodik. (Zsigm. okl. II/1. 1419.) Németekre: 1405. Kakas László keméndi várát német zsoldosok védik. (Zalai okm. II. 361. oldal), délszlávokra: 1398. Zsigmond arra utasítja Trau polgárait, hogy minél több számszerijászt küldjenek Hervoja ellen. (*Katona*, i. m. XI. 462. oldal, Zsigm. okl. I. 5342.)

230 „A zsoldos alatt olyan hivatásos katonát értünk, aki (többnyire) meghatározott ideig, meghatározott bér (pénz vagy természetbeni javadalom) ellenében bárki számára katonai szolgálatot teljesít, s a szolgáltatásaikat és javadalmaikat minden esetben szóban vagy írásban kötött szerződés szabja meg." (HK 1960. 2. sz. 110—111. oldal.)

ricsok magyarországi tevékenysége nagyszámú lengyel zsoldost állított magyar szolgálatba. Ugyancsak jelentős volt a románok katonai szereplése is. Hadtörténelmünk egyik érdekes és jellemző emléke Zsigmond király 1426-os utasítása a Dán vajda támogatására toborzott román zsoldosok zsoldjáról és szolgálati viszonyairól.[231] I. Lajos és Kis Károly olasz zsoldosai mellett a délvidéki nagybirtokosok, főleg a Frangepánok is segédtettek olasz zsoldosokat. Az egyik Frangepán pl. 100 számszeríjászt kért — és 50-et kapott — Velencétől.[232] Még az ősi ellenség, a török is képviseltette magát a magyar zsoldosok között. 1430-ban azt jelentik a velencei követek, hogy Maróti János bán a török fejedelem 400 lovasával megverte a huszitákat.[233] A „török fejedelem" David Cselebi, I. Mohamed szultán Magyarországra elvetődött fia volt.[234] Zsigmond még egy bizonyos Hermann Groten nevű orenburgi svédet is szolgálatába fogadott a Velence elleni háborúban.[235] A későbbi időszak e gazdag repertoárja már csak a svájciakkal egészül ki. Mátyás király ugyan nem ismerte fel a svájci gyalogság jelentőségét, de adataink szerint néhány svájcit, köztük egy Hans Halwyl nevű, később ismertté vált tisztet zsoldjába fogadott.[236]

A külföldi zsoldosok a legváltozatosabb társadalmi osztályokból és rétegekből rekrutálódtak. Többen közülük, mint Johann Ralfh von Wartenberg báró,[237] vagy a huszita háborúk idején több birodalmi herceg és gróf,[238] vagy a lengyel Stibor a feudális arisztokrácia felső rétegét képviselték. Számuk mintegy tucatnyi lehetett, s természetesen nem a legvagyonosabb és leghatalmasabb feudális arisztokraták soraiból kerültek ki, mivel ez utóbbiak sem Magyarországon, sem másutt nem vállaltak zsoldosszolgálatot. Szereplésük — Stibortól eltekintve — jelentéktelen volt, egy-két hadjáratra korlátozódott. Mások, mint a már említett Wolffarth vagy Scolari, sőt bizonyos tekin-

231 Zsigm. okl. I. 5313., Zsigmond 1426-ban a hozzá segítségért forduló Dán havasalföldi vajdának az erdélyi városok adójából 1000 román zsoldosból (100 lovas és 900 gyalogos) álló segélyhadat állít fel. (HK 1888. 164—170. oldal.)

232 Dipl. eml. III. 681. oldal.

233 Maróthy János „con essi cortexani col signor turcho di la con luy che avera 400 cavali de Turchi". (Iorga, II. 274. oldal.)

234 A II. Murád elől magyar földre menekülő trónkövetelő, akit a magyarok Csalapia Dávidnak neveztek, nyitotta meg a keresztény országokba menekülő török hercegek sorát. Bár nem játszott jelentős szerepet, a nép költői képzeletét mégis élénken foglalkoztatta Katalin nevű lányának sorsa. (Ld. a Szilágyi és Hajmási és a Császár Kata c. nepballadákat.)

235 *Altmann:* Regesta imperii. 6244.

236 Hans *Segesser:* Die Beziehungen der Schweizer mit Matthias Corvinus. Luzern, 1860. 63. oldal.

237 Zsigm. okl. II/2. 6311.

238 Így az idősebb Frigyes meisseni herceg, aki 500 lovassal Zsigmond zsoldjába szegődött a husziták ellen. (Palacky: Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussiten Krieges. Prag. 1873. I. 54—55. oldal.) Hasonló szerződést kötött Zsigmonddal Wilhelm meisseni őrgróf is. (Palacky, i. m. I. 56—57. oldal.)

tetben Hunyadi János is éppen zsoldosszolgálata révén emelkedett magas társadalmi rangra.

A külföldi zsoldosok következő rétegét a zsoldoskapitányok és tisztek alkották. Magyarországon a XV. század 40-es éveiig — mint ismeretes — még nem alakultak ki nagyobb idegen zsoldostársaságok — magyar zsoldoskompániák —, s ezért az idegen zsoldostisztek szerepe sem volt jelentős. Többnyire nevüket sem ismerjük. A városi kapitányok ekkor még általában magyar főurak, akik feudális kötelezettségük fejében látják el a városparancsnoki tisztet is. (Pl. Töttös László Nándorfehérvárott, a Rozgonyiak Pozsonyban, a Perények Diósgyőrött stb.) Az idegen származású zsoldoskapitányok közül a már említett pozsonyi Kapplitz Péter — ennek Zsigmondnak adott kölcsöneire már utaltunk —, és Tlaxa Hinco cseh származású soproni kapitány játszott fontosabb szerepet. Általában a városok és a birtokosok egyaránt 6—8, néha néhány tucat zsoldost fogadtak egyszerre zsoldba, s e kis csoportok vezetői többnyire nem emelkedtek jelentőségre. A városi számadáskönyvek és a szerződések gyakran megnevezik azonban a zsoldos tiszteket, akik neveik alapján osztrák és cseh kisnemesek lehettek.[239] Előfordult azonban az is, hogy egyszerre nagyobb idegen zsoldoskontingenst is szerződtettek a városok. Így 1439-ben Sopron 100 lovast fogadott fel egy bizonyos Zinskert nevű kapitány vezetése alatt.[240] E nagyobb csoportok azonban az esetek túlnyomó többségében nem egy zsoldosvezér csapataiból verbuválódtak, hanem kisebb osztagokból vagy egyedül álló harcosokból tevődtek össze.

A zsoldostisztek zöme többnyire a feudális uralkodó osztály alsó rétegéből, a szegényebb lovagok közül került ki. Gondolkodásuk, viselkedésük jól megőrizte a feudális lovagi ideológia hatását. Mentalitásukra jellemző Veith zsoldostiszt fentebb idézett levele.[241] Veith eljárása, hogy sérelméért formáli-

239 Sopronban: Weydinger, (*Házi*, II/3. 192. oldal.) Reiffendorffer, (*Házi*, II/3. 332. oldal.) Eperjesen Blowatz (Dl. 43.621.) Pozsonyban a már ismert Kaplitz, Győrött Smikuszky János, Czeszko Henrik (*Szávay* Gyula: Győr város története. I. 171. oldal.)

240 *Házi*, II. 191. oldal.

241 A levelet érdemes részleteiben is megismernünk. Veith bevezetőben tudatja Zsigmonddal, hogy Garai Miklós nádor (gross graf) nem fizette ki a számára 6 lovas után járó zsoldot. (Veit Rohonc várában szolgált.) Garai „sprach meiner gesellschaft und mir") a fogalmazás már olyan, mintha a landsknechtek idejében írták volna a levelet, a Gesellschaft szó céhszerű egyesülésre mutat) 17 lóra 1000 aranyat. Mivel az ígéretet nem teljesítették s a szolgálat ideje alatt még sok károsodás érte Veithéket, a zsoldos ünnepélyes formában hadat üzen Zsigmondnak: „Also wist durchleuchtiger hochgeborener fürst Chunig Sigmund . . . das ich ewr und an der ewrn veidnt darumb sein will, und allen den die under die chron von Ungern gehorent". (Szabályos hadüzenet, a zsoldos azonosítja az uralkodót az országgal! (*Házi*, I/2. 44. oldal.)

san hadat üzent a királynak, teljesen megfelelt a korabeli Németországban oly gyakori feudális önbíráskodásnak, a „Fehde"-nek.[242] A zsoldosoknak általában nem állt jogukban a „Fehdé"-vel élni,[243] ez is jellemző adat a zsoldosok társadalmi helyzetéről. Az a körülmény, hogy Veith mégis élt eme jogával, nemesi származását bizonyítja.

A magyarországi zsoldosokhoz hasonlóan a gyalogos zsoldosok és a lovasok „közkatonái" paraszti vagy városi polgári származásúak voltak. Rájuk is jellemzőek a magyarországi polgári és jobbágyzsoldosokról elmondottak. A stájer, lengyel vagy cseh parasztot vagy céhlegényt is ugyanazok az okok vezették arra, hogy zsoldosnak szegődjék, mint magyarországi sorstársait. A polgárosodás, a városok fejlődése azonban nyugati és délnyugati szomszédainknál a magyarországi viszonyok előtt járt. Ez természetesen magával vonta azt is, hogy a német, olasz, cseh, sőt a horvát zsoldosság is fejlettebb volt, mint a magyar. Ez a körülmény, valamint az a tény, hogy a török harcok nagyobb létszámú zsoldos katonaság fenntartását igényelték, azt eredményezte, hogy a XV. században — a XIV.-kel ellentétben — a magyarországi zsoldos „import" jelentősen felülmúlta a zsoldos „exportot".

A népi és a Magyarországra elvetődött külföldi zsoldosok számát rendkívül nehéz meghatároznunk. A XIV. században erre nézve szinte semmi támpontot nem találunk. Negatív bizonyítékaink azonban rendkívül valószínűvé teszik, hogy az idegen zsoldosok száma, kivételes esetektől eltekintve, jelentéktelen volt. A zsoldosok létszáma a XV. század egyes éveiben jelentős ingadozást mutatott. A „békeévekben" szinte kizárólag a királyi bandériumok egy részében, a várőrségekben, valamint egyes főurak magánkatonaságában voltak zsoldosok. A várőrségek összlétszámát Zsigmond uralkodásának első időszakában 2—3000 katonára becsülhetjük. Ezek nagy része is a nagybirtokosok — Laczkfyak, Garaiak, Kanizsaiak, Stiborok stb. — szolgálatában állott. Csak kisebb részük lehetett zsoldos — főleg Stibor lengyel zsoldosait említhetjük meg közülük. Így az

242 A „Fehde" a feudalis anarchia korában a magánháborúra, az önbíráskodásra való jog volt, mintegy szentesítette a feudális anarchiát. Még az uralkodók is éltek vele. 1405-ben pl. Zsigmond szövetséget köt IV. Lipót osztrák herceggel, hogy közösen lépnek fel lázongó alattvalóik (ebben az esetben a feudális urak lázadásai fenyegették a két uralkodót) ellen. (*Brunner*, Land und Herrschaft. 19. oldal.) A „Fehde"-re ld. még: Fehr: Deutsche Bechtsgeschichte Zürich 1948. c. munkáját.)

243 Csak a nemesek, így a nemesi származású zsoldosvezérek élhettek az önbíráskodás jogával, ha nem kapták meg járandóságukat, törvényesen léphettek fel korábbi „munkaadójuk" ellen. (*Brunner*, i. m. 55. oldal.)

1390-es években, óvatos becslés szerint, a főurak és az uralkodó idegen zsoldoskatonasága nem valószínű, hogy meghaladta az 1000—1200 főt. A városi zsoldosokról ebben az időszakban még nem beszélnek forrásaink. Feltehetőleg voltak ilyenek, mivel néhol — mint már említettük — városi katonaságról, polgárok katonai szolgálatáról is hallunk,[244] kérdéses azonban, hogy ezek a városi katonák mennyiben tekinthetők zsoldosoknak.

A helyzet később megváltozott. A meg-megújuló török támadások, főleg az 1426-os tatai szerződés[245] megnövelték a végvárak magyar és idegen zsoldos őrségét. A XVI. század húszas éveiben több helyen — Eperjesen, Pozsonyban, Bártfán[246] — néhány, nagyobbrészt idegen zsoldost is említenek forrásaink. Zsigmond uralkodásának legvégén, néhány ezer cseh huszita harcos zsoldbafogadásával a magyarországi idegen zsoldosok száma elérte, sőt egyes esetekben meg is haladhatta a 3—4000 főt.

A „szabad" zsoldosság fénykorában tovább emelkedett mind az idegen, mind a nem nemesi zsoldosok létszáma. Maga Giskra „fénykorában" — az 1450-es évek elején — 12—15 000, nagyrészt idegen zsoldos felett parancsnokolt, 1453-ban pedig a Magyarországon élő külföldi katonaság összlétszámát a jól tájékozott Aeneas Sylvius 15—20 000 főnek vélte.[247] Ez a szám — melybe bízvást beleérthetjük a bratrikhoz vagy Giskrához csatlakozott, valamint a városok szolgálatába szegődött magyarországi származású zsoldosokat is — a század 60-as évéig nem változott lényegesen. Mátyás uralkodása idején az idegen zsoldosok egy része, Svechla, Talafuz, Axamith és mások katonái vagy kiszorultak az országból, vagy elestek a harcokban. A magyarországi idegen és népi zsoldosság zöme 1462-től az uralkodó hadseregét erősítette. A XV. század második felében mintegy 10—20 000-re becsülhetjük a királyi, városi és főúri szolgálatban álló nem nemesi zsoldosokat.[248] Ha ehhez a nemesi familiáris zsoldosok 3—4000 főnyi tömegét is hozzászámítjuk,

[244] *Jakab:* Kolozsvár I. 104. oldal, Zsigm. okl. I. 5068. (Szepesi jobbágyfiú, nem nemes, „providus vir" kassai soltész katonai szolgálata. (Történelmi Közlemények, Abaúj Torna vármegye múltjából. 1911. 115—117. oldal.) A kassai polgárok panaszkodnak, hogy a város falain kívül is katonai szolgálatra kényszerítik őket.)

[245] A tatai szerződést ld. Magyar—szerb okm. XXV—XXXIII. oldal.

[246] Néhány idegen zsoldost már a XV. század első évtizedében említenek forrásaink. *Fejérpataky,* i. m. 116. oldal. (Nagyszombat, 1405), 147., (Sopron, 1404) nagyobb létszámú magyar és külföldi városi zsoldossal azonban csak a század huszas éveiben találkozunk.

[247] Id. *Kupelwieser,* i. m. 228. oldal

[248] HK. 1958. 2. sz. 142. oldal.

akkor tekintélyes számot — 18—24 000-et kapunk. Ez azt jelenti, hogy ha Magyarország katonai potenciálját a XV. században kb. 70 000 főre becsüljük,[249] ennek mintegy harmadrészét hivatásos katonák, zsoldosok alkották.

Magyar zsoldosok külföldön

A Magyarországra elvetődött idegen zsoldosok jellegének és létszámának elemzése után vázolnunk kell a magyarok külföldi zsoldosszolgálatának okait és sajátosságait is. Jelentéktelen Árpád-kori kezdetek után az első és legnagyobb mérvű magyar zsoldos diaspora a nápolyi hadjáratok után vette kezdetét. Több tízezer magyar katona szegődött az itáliai városállamok szolgálatába, vagy csatlakozott a nagy zsoldoskompániákhoz.

A magyar katonaság e — látszólag előzmények nélküli — váratlan mozgalmát több okkal magyarázhatjuk. A XIV. század derekának gazdasági és társadalmi viszonyai még nem tették szükségszerűvé hazánkban a zsoldosszolgálatot. A zsoldosság számára azonban kedvező külpolitikai körülmények alakultak ki. I. Lajos nápolyi hadjáratai, majd későbbi itáliai háborúi s a pápának, valamint más itáliai szövetségeseinek küldött segélyhadai tömegével hoztak magukkal olyan magyar katonákat, akik a kedvező viszonyokat kihasználva, itáliai szolgálatban hasznosították katonai képességeiket. Az itáliai hódító politika befejeztével természetszerűleg csökkent az itt szolgálatot teljesítő magyar katonák száma is.

A török támadás veszélye a XIV. század utolsó évétől kezdve Magyarországon is bőséges foglalkoztatási lehetőséget teremtett a zsoldosszolgálatot vállaló magyar katonáknak. Mindezek ellenére Zsigmond uralkodása alatt elég jelentős számú magyar katona próbált idegenben szerencsét. Ezek főleg régi működési területükön, Itáliában és Dalmáciában, később pedig a husziták ellen Csehországban és Ausztriában tevékenykedtek. Eredetüket tekintve két nagyobb csoportra oszthatók: Az első csoportba azok tartoznak, akik uralkodói megbízásból, mint segélyhadak vettek részt a külhoni háborúkban. Ilyen

[249] Ez természetesen csupán megközelítő számokon alapul. Az ország katonai potenciálját ebben a korban kb. 1,5—2%-ban számíthatjuk. Így Magyarországhoz hasonló nagyságú Anglia katonai erejét Lot kb. 80 000—90 000 főre becsüli. (*Lot*, Ferdinánd: L'art de la guerre et les armées au moyen age. Paris, 1946. Vol. 2. 324—325. oldal.) Ez a viszonylag magas létszám nem jelenti azt azonban, hogy egyetlen egy olyan esetről is tudnánk a középkorban, amikor hasonló nagyságú haderő összegyűlt volna.

esetekben természetesen csak akkor tekinthetjük őket zsoldosoknak, ha szerződés útján a megsegített ország — Ausztria, Miánó stb. — fizette őket. Ez — Zsigmond pénzügyi viszonyainak ismeretében — a legtöbb esetben így is történt. — A másik csoportba tartozók önállóan, saját kezdeményezésükből álltak zsoldos szolgálatba. Az előbbiekhez sorolhatjuk azokat az íjászokat, akiket 1383-ban Erzsébet királynő Trau városába küldött.[250] Közéjük tartozott Habsburg Albert 4000 magyar zsoldosa 1424-ből[251] és az a kisebb magyar kötelék, mely Hunyadi Jánossal az élen 1433-ban — Zsigmond olaszországi útja befejeztével — a milánói herceg szolgálatába szegődött.[252] E csoportot növelte volna az a 8000 főnyi haderő is, melyet 1428-ban Zsigmond Lévai Cseh Péter vezetése alatt Milánó megsegítésére küldött, de a török háború miatt — 1428-ban Galambóc alatt komoly vereség érte a magyar csapatokat — Magyarországon maradt.[253] Az egyénileg külföldön zsoldos szolgálatba lépő magyar katonákról csak töredékes adataink vannak. Tudunk arról, hogy a délvidéki főurak, különösen a Frangepánok, ez időszakban is szívesen álltak velencei zsoldba.[254] Másokat, mint egy Domokos nevű magyar várkapitányt,[255] vagy a sebenicói magyar zsoldosokat,[256] az árulás vitt a velenceiek táborába. Néhány egyéb adatunk is arra mutat, hogy egy-két magyar zsoldos a XV. században olasz városi szolgálatba lépett.[257]

Mátyás uralkodása idején — éppen a központi hatalom megerősödése, s ezzel kapcsolatban a zsoldosság nagyarányú honi térhódítása következtében — tovább csökkent a külföldi szolgálattal kísérletező magyar katonák száma, s legnagyobb csoportot Mátyás 1481-ben Otranto védelmére segélyül küldött néhány száz fős csapata alkotta.[258]

A magyar zsoldosok külföldi szereplése — bármilyen kismértékű volt is ez a XV. század első évtizedeiben — ismét azt bizonyítja, hogy Magyarországon megvoltak a zsoldosság társadalmi előfeltételei. A súlyos török és huszita harcok idején

250 CD X/1. 95. oldal.
251 *Bezold*, i. m. II. 49. oldal.
252 *Elekes*: Hunyadi 98—99. oldal.
253 *Sörös* Pongrác: Lévai Cseh Péter. Századok 1903. 834—837. oldal.
254 *Óváry*, I. 174. oldal.
255 Dominicus Ungarus Ceneto friauli vár parancsnoka volt, a velenceiek 3000 dukátot és egy birtokot ígértek neki az árulásért. Egy másik László (Lanzelottus) nevű magyar közvetítésért 200 dukátot kapott. (MTA Ms 4977/2. Deliberazioni secreti) Reg. *Óváry*. I. 252.)
256 1411-ben néhány magyar lovas zsoldos, Sebenico helyőrségének tagjai felajánlották szolgálatukat és a várost Velencének. Velence az árulásért nekik 1000, társaiknak (sajnos nem tudjuk hányan voltak) 10 000 dukátot ígért. A terv nem sikerült, a magyar zsoldosok mégis velencei szolgálatba kerültek. (MTA Ms 4977/2. Del. secr. 1409—1411.)
257 Ld. 175. jegyz.
258 Magy. diplm. eml. Mátyás király korából. III. 3—7. oldal.

is, amikor a magyar nép valamennyi erőforrását igénybe vette az ország védelmének nehéz feladata, néhány ezer magyar zsoldos még külföldre is eljutott. Ez a tény természetesen nem jelenti azt, hogy a XV. században Magyarországon inkább zsoldos kereslettel, mint kínálattal találkozunk,[259] azonban a zsoldosság hazai elterjedésének új bizonyítékát szolgáltatja.

* *
*

A fentiek alapján úgy véljük, megállapíthatjuk, hogy Magyarországon már a XV. század első évtizedeiben létrejöttek a zsoldosintézmény kialakulásának gazdasági, társadalmi, politikai és katonai előfeltételei. Katonai és politikai szempontból egyaránt az a törekvés érvényesült, hogy a nemesség „per singula capita" felkelését ezzel a modernebb és hatékonyabb katonatípussal helyettesítsék. Különböző okoktól vezettetve az uralkodó osztály minden rétege egyetértett abban, hogy a zsoldosságra kell alapozni a magyar honvédelem rendszerét. A különböző érdekek összeütközése azonban jelentősen csökkentette a zsoldosság hatékonyságát. Az uralkodó természetes törekvése, mint minden időben, így a XV. században is az maradt, hogy függetlenné váljon az egyes társadalmi osztályoktól, s e független katonai bázis ekkor is a zsoldos katonaság volt. A nagybirtokosok viszont új és jelentős jövedelemforrást, politikai és gazdasági hatalmuk növelésének lehetőségét látták a zsoldosságban. A kis- és középbirtokosok többsége pedig meg akart szabadulni a katonai szolgálat számukra egyre kényelmetlenebbé váló kötelezettségétől, és az uralkodó vállaira kívánta rakni a honvédelem egész terhét. Albert koronázási esküjében a rendek álláspontja érvényesült, amikor annak a kimondására kényszerült, hogy „az ország megvédése elsősorban az uralkodó feladata. A nemesség csak a legnagyobb veszély alkalmából köteles táborba szállni."[260]

A dolgozó osztályok számára a zsoldos intézmény részben „munkaalkalmat", a jobbágyi kötöttségek alóli menekülést jelentett, részben viszont a terheket súlyosbította. A városok sokszor panaszkodtak a főleg a zsoldosokra fordított adók súlya miatt.[261] Az 1437-es jobbágyfelkelés kirobbantását is főleg a nyomasztó terhek okozták. Emellett a zsoldoskatonaság rombolásai és pusztításai is elsősorban a jobbágyokat és esetenként

259 *Elekes:* Hunyadi, 116—117. oldal.
260 Corpus Iuris I. 280. oldal.
261 *Házi,* I/1. 134., 246., 354., I/2. 57., 128., stb.

a városi polgárokat sújtották. Zsigmond 1427-es dekrétumában pl. leszögezte, hogy a rendeletet „amaz erőszakoskodások, károk és sok alkalmatlanságok miatt" kellett meghoznia, amelyek a „mi, valamint a főpapság, főurak és országunk nemeseinek mozgósított katonasága követett el".[262] Albert 1439-es dekrétumának 2. cikke kimondja, hogy a király köteles gondoskodni arról, hogy zsoldosai ne raboljanak.[263] 1481-ben pedig a Mátyással szoros kapcsolatban álló Sopron városa is arra kényszerült, hogy több ezer forint értékű károsodása miatt, melyet a beszállásolt cseh zsoldoskatonák okoztak a városnak, panaszt tegyen az uralkodónál.[264]

A magyarországi zsoldosok fosztogatásai, dúlásai azonban korántsem érték el a nyugat-európai — főleg franciaországi méreteket. Kegyetlenkedéseik nem lépték túl a feudális kor megszokott hatalmaskodásait. Ezért a dolgozó osztályok számára inkább közvetett, semmint közvetlen terhet jelentettek, s nem váltak akadályává a városok fejlődésének sem.[265]

A magyarországi zsoldosság általános vonásai és periodizációja

A zsoldosintézmény magyarországi meghonosodását és megerősödését előidéző okok és előfeltételek elemzése lehetőséget nyújt e fontos katonatípus általános jellemző vonásainak felvázolására, s ezek alapján kísérletet tehetünk a magyarországi zsoldosság történeti periodizációjának megadására is.

Vizsgálataink arra mutatnak, hogy a zsoldos naturális juttatású válfaja az Árpádok uralkodása alatt ismert volt hazánkban. Már a XI—XII. században találkozhattunk olyan személyekkel, sőt egész rétegekkel, amelyek többé-kevésbé megfeleltek ennek a fogalomnak. Ilyeneknek tekinthetjük pl. — legalábbis pályafutásuk kezdetén — azokat az idegen lovagokat és egyéb katonákat, akikkel az Árpád-házi uralkodók a hadsereget erősítették. E zsoldoslovagok között német, orosz, francia („frank"), itáliai és más nemzetiségűek is akadtak.[266] *A magyarországi zsoldosintézmény első képviselői tehát naturális juttatású idegen zsoldos lovagok voltak.* Ezek a katonák éppen juttatásaik naturális jellegéből következően csak rövid ideig

262 *Kovachich:* Supplementum I. 223—224. oldal. „Super illationalibus violentiarum ... per nostros ... (etc) *familiares exercitualium* perpetratis assidue perpulsati".
263 Corpus Iuris I. 280. oldal.
264 *Házi,* i. m. II/6. 381—383. oldal.
265 *Lot,* i. m. II. 246—253. oldal.
266 Deér, i. m. 59. oldal.

feleltek meg a zsoldos kritériumának. Zsoldjukat ugyanis túlnyomórészt földbirtokban kapták meg, s szolgálatuk ezáltal csakhamar hűbéri jelleget öltött, ők maguk beleolvadtak a magyar feudális birtokos osztály különböző rétegeibe. Természetesen nemcsak idegen zsoldosok szerepelnek harcainkban a XI—XII. században. Néhány adatunk arra enged következtetni, hogy Magyarországon is kísérleteztek a zsoldosszolgálattal.[267] Ezek az elszórt adatok azonban egyszersmind arról győznek meg bennünket, hogy a zsoldosság az Árpádok idején egyáltalán nem képezte a hadsereg fő erejét. A legtöbb esetben az általunk említett és más példák esetében is csak bizonyos fenntartásokkal tekinthetjük e katonákat zsoldosoknak.

A XIII. században a pénzgazdálkodás elemeinek a megjelenésével már megengedte a fejlettebb zsoldostípusok alkalmazását, bár a katonák juttatása e korban is nagyobbrészt naturális jellegű volt. Az 1222-es aranybulla, s annak különböző megerősítése — elsősorban az 1298. évi törvények[268] — biztosították a hivatásos katonarétegnek, a servienteseknek azt a jogát, hogy külföldi katonai szolgálatuk fejében zsoldot kapjanak.[269] A főúri magánhadseregek is ebben a korban jelennek meg, tagjai a harcos familiárisok — mint már utaltunk rá — bizonyos vonatkozásokban szintén zsoldosnak tekintendők. E korszakot — a XIII. századot és a XIV. század első felét — a magyar zsoldosság történetében *átmeneti korszaknak tarthatjuk a naturális és pénzjuttatású zsoldosság korszaka között.*

A magyarországi zsoldosság valódi — most már nemcsak egyes nyomokban fellelhető kezdeteit, a pénzzsoldosság megjelenését a XIV. századra, kialakulását, s döntő meghatározó időszakát a XV. század első évtizedeire (Zsigmond uralkodásának idejére) tehetjük. Megjelenését gazdasági, társadalmi, politikai és katonai okok idézték elő. Gazdaságilag a XIV. század első felében megszilárdult gazdasági rend, a rendezettebb és nagyobb mennyiségű adójövedelmek, később a század második felében és a XV. században az árutermelés megjelenése, a pénzgazdálkodásra való áttérés, a városok gyors fejlődése megteremtették az uralkodó, a feudális nagybirtokosok, majd a XV. század 20-as éveitől a városok számára is a zsoldostartás gazdasági alapjait. A feudális társadalmi rend kialakulása Magyar-

267 1238-ban pl. II. Frigyes császár azzal a kéréssel fordult IV. Bélához, hogy 500 lovas íjjászt „mint korábban is tette" bocsájtson rendelkezésére Miálnó elleni harcaiban. A katonáknak ugyanazt a zsoldot fizeti, mint a többieknek. *Frauenholz*, i. m. I. 283—284. oldal.

268 Kiadta: *Kovachich:* Supplementum I. 384—399. oldal.

269 Az Aranybulla 7. articulusa szerint „si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia.)

országon is hozott létre olyan rétegeket, melyek alapul szolgálhattak a zsoldosintézmény elterjedéséhez. Egyes korábban kiváltságos népek (kunok, székelyek, besenyők) feudalizálódása, a kisebb birtokosok egy részének elszegényedése és katonai hivatásvállalása, valamint az uralkodók és a nagybirtokosok azon törekvése, hogy csak személyüktől függő harcképes hivatásos katonákból álló hadsereget teremtsenek — ezek jelentették hazánkban a zsoldosság társadalmi alapjait. A zsoldosság társadalmi bázisa azonban nem bizonyult olyan erősnek és sokrétűnek, mint a fejlettebb társadalmi és gazdasági viszonyok között élő országokban. A feudalizmus bomlása — mely tömegével teremti meg a zsoldosság táptalaját: a létalapjukat elvesztett, kisajátított falusi és városi rétegeket — Magyarországon a XIV—XV. században még nem indult meg. Ez volt az oka elsősorban annak, hogy a magyar zsoldosság ebben az időszakban csaknem kizárólag nemesi jellegű volt. Bár a nemesség a nyugat-európai országokhoz képest viszonylag nagy létszámú volt Magyarországon, a csaknem kizárólag a nemesség zsoldos szolgálatán alapuló zsoldos intézmény nem rendelkezett olyan széles társadalmi bázissal, mint számos más európai országban. (Németország, Svájc, Anglia, Csehország, Itália stb.) Ez a körülmény magával vonta a külföldi eredetű zsoldosok fokozott alkalmazását. Olyan esetekben, amikor lehetővé vált a zsoldosok nagyobb tömegekben történő foglalkoztatása — mint pl. a Hunyadiak korában — a belső zsoldos piac nem tudta teljes mértékben kielégíteni a keresletet — és ez egyéb fentebb már említett okok mellett szintén a külföldi zsoldosok fokozott igénybevételéhez vezetett.

A zsoldosság feltűnésének belpolitikai okai is voltak. Ezek részben a központi hatalom megerősödésében mutatkoztak meg. A XIV. században az Anjouk, a feudális társadalmi rendet figyelembe véve, erős, centralizált államot teremtettek. A központosított hatalom pedig a feudális anarchia széthúzó erőivel szemben csaknem mindig a zsoldosságra támaszkodott, mint katonai erőre. Ez a körülmény a magyar viszonyokban is éreztette hatását, Károly Róbert, I. Lajos, Mátyás, és különösen Zsigmond előszeretettel vette igénybe a zsoldosok szolgálatait.

A zsoldosság térhódításában külpolitikai okok is közrejátszottak. A nápolyi hadjáratok, majd befejezésük után a magyar katonák itáliai szereplése, döntő mértékben befolyásolta a magyar zsoldosság fejlődését. A magyar zsoldosok Itáliában új, fejlettebb viszonyok közé jutottak és innen hazatérve hasznosították tapasztalataikat. A pénzzel fizetett zsoldosság, tehát a zsoldosság legfejlettebb, legmagasabbrendű formájának ma-

gyarországi megjelenése egyidős a magyar zsoldosok itáliai szereplésével. Ebben természetesen az itáliai hatás mellett, sőt azon túlmenően a magyarországi gazdasági viszonyoknak volt döntő jelentőségük. E hadjáratok a magyar zsoldosság történetének egyik legfontosabb fejezetét képezik.

A másik külpolitikai ok, mely az itáliai hadjáratoknál még nagyobb súllyal segítette elő a zsoldosság térhódítását, a török háborúk megindítása volt. Az állandósuló török harcok csakhamar megmutatták, hogy a magyar feudális katonai szervezet elavult, s kevéssé felel meg a megváltozott viszonyoknak. Változások, módosulások mentek végbe a magyar hadsereg szerkezetében, s ezek a változások a korszak legfejlettebb katonatípusának, a zsoldosnak előtérbe nyomulását hozták magukkal.

A magyarországi zsoldosság későbbi fejlődése már az itt megvetett alapokon nyugodott. A XIV. század utolsó évtizedében és a XV. század elején a korábban csaknem kizárólag nemesi — familiáris jellegű zsoldosság mellett már megjelentek a jobbágy, majd a városi zsoldosok első előfutárai is. Nagyobb jelentőségre azonban — az ország sajátos helyzete folytán — Mátyás állandó zsoldoshadseregétől eltekintve nem jutottak. Ez abban is megnyilvánult, hogy az ország területén csak az idegen, főleg cseh származású zsoldosok alkottak zsoldostársaságokat (bratsvo). Ilyen jellegű magyar zsoldostársaságról történelmi forrásaink nem emlékeznek meg.

Ez a körülmény azt jelenti, hogy hazánkban a fejlettebb fokot képviselő zsoldos típusok csak később tűntek fel és a tárgyalt időszakban egy-két kivételt nem tekintve (a Hunyadiak kísérletei az állandó zsoldoshadsereg megteremtésére) — nem alkothatták a magyar hadsereg fő erejét. Jóllehet, a zsoldosság a XIV. századtól kezdve egyre számottevőbb részét alkotta a magyar hadseregnek, éppen nemesi jellegénél fogva nem forradalmasíthatta a magyar hadművészetet és nem jelenthetett megbízhatóbb támaszt a központosításra törekvő uralkodók — pl. Zsigmond és Albert — számára a feudális széttagoltság megszüntetéséért folytatott harcaikban. Az egyetlen kivétel Mátyás jelentős részben idegen zsoldosokból álló hadserege volt, amely azonban röviddel az uralkodó halála után áldozatul esett a feudális uralkodó osztály, a nagybirtokosok támadásának.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a Mohács előtti Magyarországon a zsoldosság összes válfajai között a familiaritás hűbéri kapcsolatán alapuló, egyénileg szolgálatba lépő nemesi zsoldos játszotta a domináns szerepet.

Mindezeket figyelembe véve kíséreljük meg a középkori magyar zsoldosintézmény periodizációjának felvázolását:

1. *A naturális fizetésű zsoldosság kora.* (Kb. 1000—1250.) (Külföldi zsoldos lovagok, hospesek, milesek.)

2. *Átmenet a pénzzel fizetett zsoldosságra.* (Kb. 1250—1347.) (Zsoldos serviensek, főúri magánhadseregek, katona-familiárisok.)

3. *A pénzfizetésű zsoldosság.* (1347—1526.)

a) A pénzzsoldosság kezdetei, a magyar zsoldosság itáliai szereplése. (1347—1380.)

b) A nemesi-familiáris zsoldosság virágkora. (1380—1439.)

c) A „szabad" zsoldosság megjelenése. A városi és paraszti zsoldosok. (1440—1460.)

d) Kísérlet az állandó zsoldos hadsereg megteremtésére. (1460—1493.)

e) A hanyatlás időszaka. A középkori magyar feudális hadsereg bukása. (1494—1526.)[270]

[270] HK. 1960. 118—120. oldal.

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

LÉGIDESZANTOK ALKALMAZÁSA A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚBAN*

P. Szagajdak és A. Ciganok ezredesek

A KATONAI SZÁLLÍTÓLÉGIERŐ és a légideszant technikájának állandó minőségi és mennyiségi fejlődése, valamint a repülőgépek és helikopterek sebességének és hordképességének növekedése a csapatok tűzerejének fokozódásával együtt lehetővé teszi a legkülönbözőbb létszámú légideszantok alkalmazását mind közvetlenül az ellenséges arcvonal mögött, mind pedig mélyen az ellenség védelmének hadműveleti mélységében.

A szovjet hadseregnek a légideszantok harci alkalmazása terén szerzett tapasztalatai tanulmányozása s annak alkotó módon történő felhasználása segítségére lesz a tábornokoknak és tiszteknek azon gyakorlati feladatok megoldásában, amelyek a csapatok harckiképzése és a katonai tudományos kutatómunka területén felmerültek.

* *
*

A szovjet hadseregben, már jóval a Nagy Honvédő Háború előtt, a hadművészet történetében elsőként nemcsak kidolgozták a légideszantok alkalmazásának elméletét, hanem kellő gyakorlati tapasztalatot szereztek azok felhasználása terén.

A légideszant-csapatok szervezetszerűen 1930-ban alakultak meg. 1931—1932-ben már önálló ejtőernyős deszant-zászlóaljakat hoztak létre, amelyek a későbbiek során ejtőernyős deszantezredekké fejlődtek, majd pedig ejtőernyős deszantdandárokká. Egy-egy dandár létszáma 3000 fő volt.

* Megjelent a Voenno-Isztoericsszkij Zsurnál 1960. 8. számában.

A légideszantcsapatok létrehozásával egyidejűleg a szovjet hadseregben nagyarányú tudományos kutatómunka folyt annak meghatározására, hogy milyen helyet foglaljanak el ezek a csapatok a fegyveres erők rendszerében, s milyenek legyenek e csapatok fő feladatai a harcban, vagy hadművelet során.

E nagyarányú munka méreteire a következő tények alapján következtethetünk. 1934-ben a Belorusz Katonai Körzet csapatgyakorlatain 900 felfegyverzett ejtőernyősből álló légideszantot dobtak földre. 1935-ben a Kijevi Katonai Körzet csapatgyakorlatain már 1200 ejtőernyősből álló ejtőernyős deszantot és 2500 főből álló harcitechnikával ellátott leszálló deszantot tettek földre. Ezt követően a Belorusz Katonai Körzet gyakorlatain 1800 ejtőernyőst dobtak le és 5700 főt tettek földre fegyverrel és harcitechnikával. 1936-ban a Moszkvai Katonai Körzet csapatgyakorlatain sikeresen oldották meg egy lövészhadosztály átdobását légi úton, s 1937-ben a Belorusz Katonai Körzet gyakorlatain már több mint 7000 főnyi légideszantcsapatok vettek részt harcitechnikával együtt.

Azokat a tapasztalatokat, amelyeket a légideszantok alkalmazása terén szereztek az egyes csapatfoglalkozásokon és nagygyakorlatokon, felhasználták az elmélet kidolgozására. A légideszantcsapatok szerepét és helyét az ország fegyveres erőinek rendszerében az 1936-ban kiadott Harcászati Szabályzat a következőképpen határozta meg: „Az ejtőernyős deszantcsapatok hatásos eszközök az ellenséges hadtáp vezetésének és munkájának bomlasztására. Az arcvonalon támadó csapatokkal együttműködve az ejtőernyős-deszantcsapatok nagy befolyást tudnak gyakorolni az ellenség szétzúzására a megadott irányban." (7. o.) Az ejtőernyős deszantcsapatok a főparancsnokság eszközei voltak, s ezért azokat önálló magasabb egységenként és egységenként alárendelhették a frontparancsnokoknak (hadsereg-parancsnokoknak), vagy pedig harci alkalmazásukat közvetlenül a szovjet hadsereg légideszant-csapatainak parancsnoka irányította. A légideszant-csapatok fő feladatai a következők voltak: fontos terepszakaszok, átkelőhelyek és támpontok elfoglalása és megtartása az ellenség mögöttes területén abból a célból, hogy együttműködjenek a földi csapatokkal az ellenség bekerítésében és megsemmisítésében; az ellenséges csapatok vezetésének és hadtápja munkájának bomlasztása; repülőterek, légitámpontok elfoglalása és megrongálása, valamint partmenti körzetek elfoglalásával biztosítani a tengeri deszantok partraszállását.

Megfelelő javaslatokat dolgoztak ki a légideszant-hadművelet megszervezésére és megvívására, a személyi állomány ki-

képzésére és fegyverzetére, deszantbevetésre, légideszantok hadműveleteinek vezetésére, e csapatok anyagi és technikai biztosítására vonatkozólag, valamint arra, hogyan kell a feladatokat sajátos körülmények között — hegyekben, sivatagban, télen stb. — végrehajtani, s egy sor más kérdést.

Ilyen módon a Szovjetunióban sokkal előbb dolgozták ki elméletileg a légideszantok szerepét, helyét és fő feladatait a korszerű háborúban, valamint a csapatok légiszállításának gyakorlati megszervezését és végrehajtását, mint más államokban.

Az Egyesült Államok és Anglia hadseregeiben a második világháború előtt éppen csak hogy megalakították a deszantcsapatokat. A hitleri Németországban hasonló csapatok megszervezése az 1936—1937-es években kezdődött el.

1940 júniusában, amikor a szovjet hadsereg Besszarábiát szabadította fel, két légideszant-dandárt tettek földre Izmail és Bolgrád körzetében azzal a feladattal, hogy tartsanak rendet e városokban, s akadályozzák meg az ott levő raktárak, berendezések, gyárak, intézmények megsemmisítését és lássák el azok őrzését. Ezeket a feladatokat a légideszant csapatok sikeresen oldották meg.

A Nagy Honvédő Háború kezdetekor a szovjet hadseregben már voltak a megszabott feladatok végrehajtására jól kiképzett, nagy légideszant magasabbegységek, valamint légiúton szállítható lövészhadosztályok. Azonban a légiszállítás ügye nem a legkedvezőbben alakult. Repülőgép-iparunk erőfeszítései a háború előtti időszakban a harci gépek kialakítására és gyártására irányultak. Légideszant-szállító légierők meglehetősen kislétszámú volt. Éppen ezért a légideszant magasabbegységek szállítására a bombázó légierő repülőgépeit kellett bevonni, amelyeket bizonyos mértékben átalakítottak a deszantok kidobására. Az ilyen repülőgépek hajózó állománya bombavetésre volt kiképezve, s emiatt nem ismerte kellő mértékben a csapatok szállításának alapjait. Ugyanakkor a csapatok szállítására átalakított bombázó repülőgéppark is igen kicsi volt.

A háború elején számunkra rendkívül kedvezőtlen hadászati — hadműveleti helyzet alakult ki, amely arra kényszerített bennünket, hogy légideszant-csapataink egy részét nem közvetlenül rendeltetéseiknek megfelelően használtuk fel, hanem mint hagyományos lövészcsapatokat a fölényben levő ellenséges erők támadásának visszaverésére a különböző arcvonalszakaszokon. Ugyanakkor a szovjet parancsnokság, kihasználva a légideszant csapatoknak az ellenség mögöttes területén való működési képességét, bomlasztásra használták.

A szovjet parancsnokság gyakran alkalmazta a különböző

rendeltetésű *harcászati légideszantokat.* A Délnyugati Front parancsnoksága már 1941 júliusában és augusztusában több deszantot alkalmazott Kijev körzetében a 212-es és 104-es légideszant-dandárok alegységei bevetésével. A deszantok feladatai különbözőek voltak: vasúti és közhidak felrobbantása, lőszer- és fegyverraktárak megsemmisítése, az ellenséges csapatok vezetésének és hadtápja munkájának bomlasztása. Igen sok deszant-harcost dobtak le rádióadóval felszerelve, hogy ellenséges mögöttes területen felderítést végezzenek.

A deszant csapatok a kapott feladatok jellegétől függően különböző nagyságúak voltak, 3—5 főtől 40—50 fős létszámig. A kisebb csoportok rejtve közelítették meg tevékenységük objektumait és meglepetésszerűen rajtaütöttek az ellenségen, majd észrevétlenül egy másik körzetbe vonultak.

Ebben az időszakban a deszantok feladatai végrehajtása során bizonyos nehézségek merültek fel, mert csapataink a súlyos védelmi harcaikból és visszavonulásaikból adódóan a deszantok híradó összeköttetése a parancsnokságukkal megbomlott, gyakran pedig teljesen megszakadt. Ilyen esetekben a deszantok állománya a kapott feladatok teljesítése után vagy a vonalon keresztül jutva próbált egyesülni saját csapataival, vagy pedig partizánok lettek.

A harcászati légideszantok sikeres alkalmazását figyelhetjük meg az 1941. szeptemberben Ogyessza környékén vívott védelmi hadműveletek során. A város környékén szeptember 20-ára olyan helyzet alakult ki, hogy az ellenség tüzérségi tűzzel lőhette az ogyesszai kikötőt és az oda befutó hajókat. Ezt mindenáron meg kellett akadályozni. Éppen ezért ellencsapást készítettünk elő tengeri és légideszantok egyidejű partraszállásával egybekötve. A tengeri deszant Grigorjevka körzetében szállt partra, a 23 főből álló ejtőernyős csoport pedig ettől 4—5 km-rel északra — Sicli körzetében levő 57.3. magaslatnál ért földet.

A deszant kidobása szeptember 22-én 1 óra 30 perckor sötét éjszaka történt. A földreérés után a deszant harcosok gyorsan gyülekeztek és hozzáláttak a feladat végrehajtásához. A vezetékes összeköttetés elvágása után rajtaütöttek az ellenséges zászlóaljtörzsön és megsemmisítették azt. Az éj leple alatt a deszant harcosok meglepték az ellenséges katonák és tisztek csoportjait és megsemmisítették azokat. Az ejtőernyősök aktív tevékenysége lekötötte az ellenség figyelmét, ami által lehetővé vált a tengerészek partraszállása anélkül, hogy az ellenség komolyabb ellenállását tanúsította volna. Virradatkor egyesült a légi és tengeri deszant, s a továbbiak során együttesen tevékeny-

kedve elősegítették csapatainknak ellencsapásuk sikeres végrehajtását, valamint annak a körzetnek a megtisztítását, ahonnan a kikötőt tűz alatt tartották. A harc sikere a légideszant meglepetésszerű leszállásának, továbbá a deszant-harcosok merész, bátor kezdeményező tevékenységének, a tengeri deszanttal való pontos együttműködésének köszönhető.

Az 1941/42. évi téli hadjáratot emlékezetessé teszi a harcászati légideszantok egész sorának alkalmazása támadó hadműveletekben. Ebben az időben jelentős mértékben megnövekedett az utak szerepe, mivel a mély hóréteg miatt a terepen való közlekedés rendkívül megnehezült.

1942 januárjában a Nyugati Front parancsnoksága elhatározta, hogy az ellenség juhnovo—medinyi csoportosításának szétzúzása érdekében a front balszárnyának csapataival való együttműködésre légideszantot alkalmaz azzal a feladttal, hogy foglalja el Mjátlevo állomást és vágja át az állomástól Juhnov felé vezető utat. E feladat végrehajtása megfosztotta az ellenséget attól a lehetőségtől, hogy Mjátlevón keresztül elvonuljon Juhnov felé, és előrevonja tartalékait Juhnovból. (1. ábra.)

A terv szerint: két ejtőernyős-deszantzászlóaljat és egy leszálló csoportot (1300 fő) kellett bevetni a 250. lövészezred állományából. Az egyik zászlóaljat a Bolsoje Fatyánovo-i repülőtérre kellett ledobni annak elfoglalására és a leszálló deszant földreérésének biztosítására, a másik zászlóaljat pedig a Medinytől délnyugatra levő területre, azzal a feladattal, hogy jusson ki a Juhnov—Mediny országútra és robbantsa fel a Koszevo-tól délnyugatra 1 kilométernyire levő hidat a Sánya folyón és az erők egy részével a Sánya-i gyárat kellett elfoglalni.

A kijelölt repülőgépek száma lehetővé tette, hogy a deszantot egy lépcsőben dobják le, a leszálló csoportot pedig három-négy fordulóval szállítsák az adott körzetbe.

Január 3-ról 4-re virradó éjszaka indult el az első fordulóval Sztárcsak őrnagy ejtőernyős zászlóalja, valamint a másik zászlóalj egy része — összesen 416 fő a Bolsoje Fatyánovo-i repülőtérre. Ez a csoport január 4-én estig elfoglalta a repülőteret, azonban a mély hó miatt a leszálló deszantot nem fogadhatták a repülőtéren. A repülőteret még az éj folyamán megtisztították a hótól, de január 5-én reggel nagyon elromlott az időjárás. Ennek következtében a másik ejtőernyős deszantzászlóalj fentmaradt részét és a leszálló deszantot nem sikerült bevetni. Az ezt követő napokban az arcvonal helyzete megváltozott. Ennek következtében a deszant további bevetése célszerűtlenné vált.

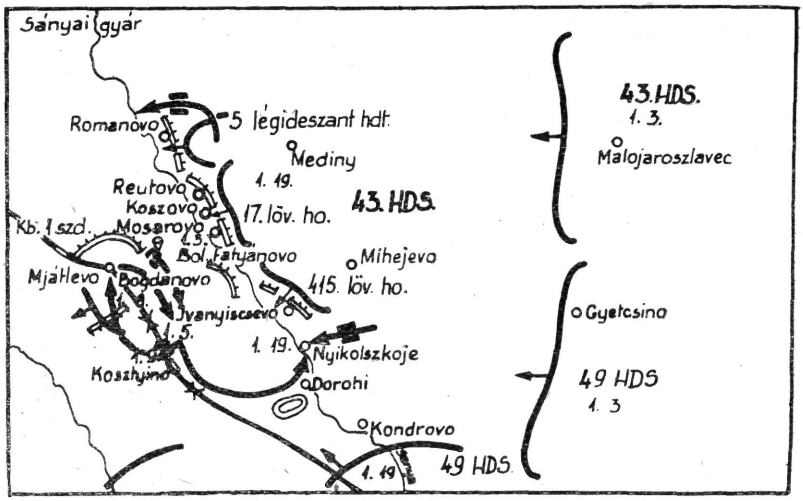

Sztárcsak őrnagy csoportjának tevékenysége Mjatlevó körzetében

A parancsnokság utasítására Sztárcsak őrnagy egysége önálló tevékenységhez látott az ellenség mögöttes területén. A deszant megsemmisített 12 fa-földerődöt a bennük levő ellenséges katonákkal együtt. Január 5-én a deszant csoport elérte a Kosztyino-i vasúti rakodót, felrobbantotta a közelében levő hidat, több helyen megrongálta a vasúti pályatestet, valamint megsemmisítette a szállítmányokat és azok őrségét. Ugyanez a csoport január 8-án elfoglalta Mjátlevo vasútállomást két orttartózkodó vasúti szerelvénnyel, megsemmisített egy századnyi vasútőrséget és a rakodón álló 28 harckocsit.

Január 8-tól 19-ig a deszant több helységet tisztított meg az ellenségtől Mjátlevo körzetében és ezzel megakadályozták az ellenséges csapatok vasúti közlekedését a Kaluga—Mjátlevo vasútvonalon. Ugyanakkor megsemmisítették az útjukba eső ellenséges csoportokat és a különböző helységek helyőrségeit. A Dorohitól nyugatra levő erdőben a deszant elfogott egy 119 fogatból álló, hadianyagot szállító oszlopot, amelyet később átadtak a 49. hadseregnek. Sztárcsok őrnagy osztaga, miután teljesítette a kapott feladatot, január 20-án csatlakozott csapatainkhoz. Meg kell jegyeznünk, hogy a deszantnak állandóan súlyos harcokat kellett vívnia az ellenség fölényben levő erőivel szemben, olyan körülmények között, amikor a rossz időjárás

miatt nem lehetett megszervezni kellő időbeni lőszer- és élelmiszer ellátásukat.

1942. január második felének kezdetén a Nyugati Front balszárnyának csapatai tovább fejlesztették a támadást Vjazma irányába s folytatták hadműveleteiket az ellenség juhnovo—mjatlevói csoportosításának felszámolására. A parancsnokság egy légideszant bevetését határozta el ebben az irányban, hogy ezzel elősegítse az említett csoportosítás bekerítését. Amint azt már említettük, egy leszálló deszantot már korábban előkészítettek az ebben az irányban folytatandó tevékenységre, azonban ezt a rossz meteorológiai viszonyok miatt nem alkalmazhatták Bolsoje Fatyánovóban.

A deszant állományába tartozott egy két ejtőernyős deszant zászlóaljból álló ejtőernyős csoport s egy lövészezred. A légideszantot a Nyugati Front légierő-parancsnoksága készítette elő a vnukovói repülőtéren.

A deszant harci állománya és létszáma következő volt:

Megnevezés	Ejtőernyős csoport	Leszálló csoport
harcos — —— — — — —	452	1200
puska — — — — — — —	262	300
géppisztoly (PPS. típus) — — —	142	646
golyószóró — — — — — —	10	28
aknavető — — — — — —	11	—
páncéltörő fegyver — — — —	6	—
45 mm-es löveg — — — — —	—	—

A légideszant feladatul kapta: biztosítani az 1. gárda-lovashadtest támadásának sikerét, valamint biztosítani a 33. hadsereg előrenyomulását nyugati irányban és segítséget nyújtani csapatainknak az ellenség mjátlevo—juhnovói csoportosításának bekerítésében és megsemmisítésében. Meg kell jegyeznünk, hogy egy ilyen nagyarányú feladat végrehajtása, méghozzá különböző irányokban, egy ilyen állományú deszantnak az erejét meghaladta.

A deszantbevetést Znamjonka, Zselányje és Lugi térségében kellett végrehajtani, ahol a felderítési adatok szerint az

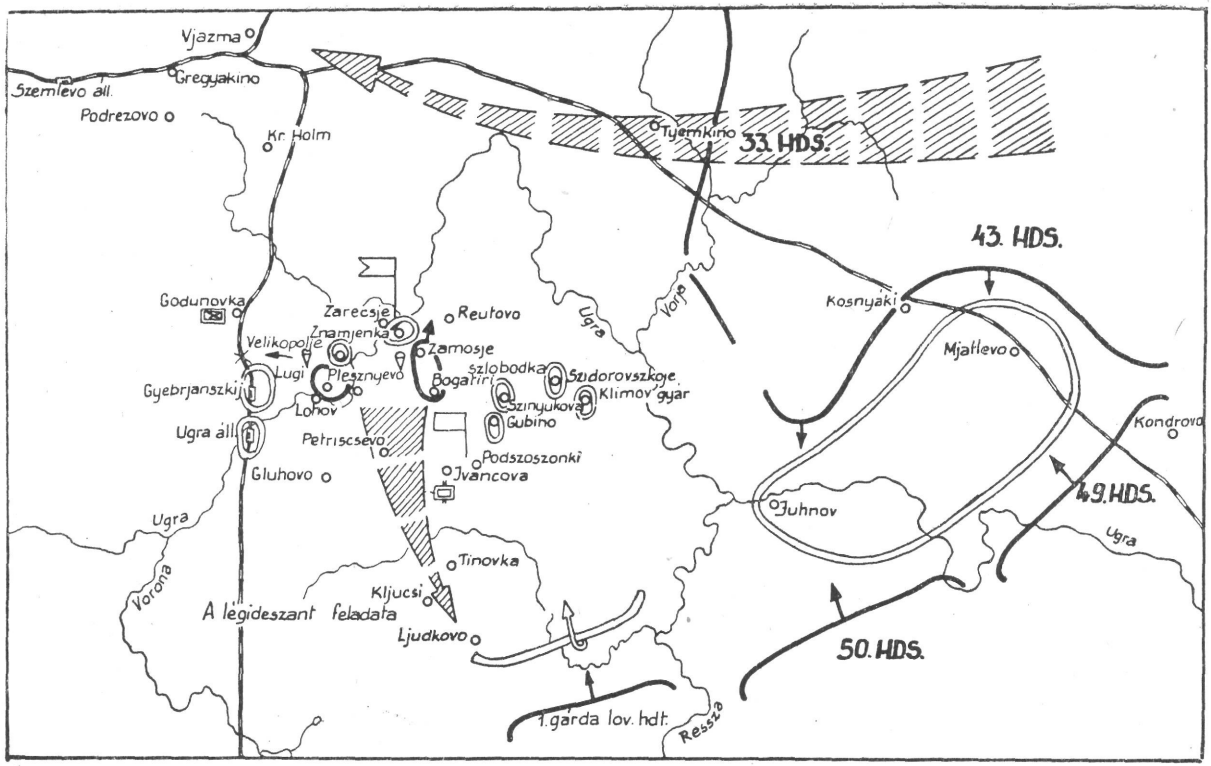

Légi-deszant alkalmazása a Nyugati Fronttal együttműködésben az ellenség mjatlova—juhnovi csoportjának bekerítésére

ellenségnek nem voltak nagyobb erői. Ennek a térségnek az elfoglalásával át lehetett vágni azokat a főbb útvonalakat, amelyeken a juhnovói csoportosítás utánpótlása érkezett.

A deszant-ejtőernyős csoportot január 18-án reggel dobták le Znamjonka és Zselányje körzetébe. Alkonyatkor négy repülőgép szállt le a Znamjonkától délre elterülő síkságon, ezek szállították a 65 főnyi leszállást biztosító osztagot, valamint a fel- és leszálló berendezést. Az ezt követő napon a deszant a partizánok s a helyi lakosság segítségével elkészítette a leszálló-teret Plesznyev északi szegélyén. Január 20-án reggel Zsurzsik százados, az ejtőernyős csoport parancsnoka jelentette, hogy a repülőgépek keletre történő leszállása megkezdődhet. Azonban a rossz időjárás miatt a leszálló csoport deszantolása két napot késett, aminek következtében ez elvesztette meglepetésszerűségét. Öt nap alatt, vagyis január 18-tól 22-ig mintegy 1643 főt tettek földre, 31 géppuskával, 11 páncéltörő fegyverrel, 34 aknavetővel és 2 db 45 mm-es löveggel.

Ennek a deszantnak a kidobásánál a hajózó állomány jó kiképzése következtében, az ejtőernyős csoportok csoportosan értek földre, s a leszálló deszant földreszállítása szervezetten történt, annak ellenére, hogy éjjel, kedvezőtlen időjárási viszonyok közepette és a leszállóterek gyér megvilágítása mellett, elég nagy hórétegben hajtották végre.

A légideszant felderítése megállapította, hogy a leszállás körzetében sokkal nagyobb erőkkel rendelkezik az ellenség, mint az a Front felderítési adatok alapján ismert volt. Így például Znamjonkában egy hadosztálytörzs, egy fogatolt osztag, valamint hadtápegységek, összesen mintegy 200—300 főből álló gyalogos és kb. 100 lovas volt; a Godunovka vasúti kitérőnél egy századnyi katonaság őrizte a lőszerraktárakat; Gyebrjánszkij vasúti kitérőnél, valamint az Ugra vasútállomáson egy-egy zászlóaljnyi katonaság volt; Podszoszonkiban egy hadtesttörzs, a környező helységekben pedig mindegyikben 300—500 katona volt.

Mivel az ellenség ilyen erőkkel rendelkezett, intézkedéseket foganatosított a deszant elszigetelésére, majd pedig megsemmisítésére. Megkísérelte részekre darabolni a deszantot, azonban sikertelenül. Sőt a légideszant január 19-én 17 órakor megkapta a frontparancsnok rádiógramját és ennek megfelelően elfoglalta Bogatiri községet, amely a juhovói csoportosítás visszavonulási útvonalán feküdt, s ugyanakkor átvágták a Tyemkinóból Znamjonka felé vezető közlekedési útvonalat.

Január 20-án az esti órákban a légideszant parancsnoka azt az utasítást kapta, hogy jelölje ki a rendelkezésére álló erők

egy részét az 1. gárda lovashadtesttel való együttműködésre. A kijelölt csapatoknak támogatniok kellett az 1. gárda lovashadtestet a Varsói országút mentén levő Ludkovo körzetében kiépített ellenséges védelem áttörésében. Erre a feladatra két zászlóaljból álló osztagot jelöltek ki Szurzsik százados parancsnoksága alatt. Ez az osztag harcolva déli irányban nyomult előre, és január 28-án Tinovka község körzetében egyesült a lovasokkal. A deszant másik része, szívós harcot folytatva, tovább tartotta Znamjonka térségét és megakadályozta az ellenség közlekedését a Juhnov—Vjazma útvonalon. Január 30-án a deszant harctevékenységének körzetébe érkeztek Belov tábornok lovashadtestének egységei és a deszant az ő alárendeltségébe került.

Az említett deszant tapasztalatából még ma is időszerű következtetésre juthatunk. A felderítésnek kimerítő és megbízható adatokkal kell szolgálnia a deszantbevetés körzetében levő ellenségről s a bevetésnek a lehető legrövidebb idő alatt kell megtörténnie a meglepés elérése céljából és hogy a deszant felkészülhessen a feladatok elvégzésére, még mielőtt az ellenségnek sikerül összpontosítania erőit. A deszantbevetés körzetében és annak közvetlen közelségében az ellenséget le kell fogni. A deszantbevetés sikere szempontjából nagy a jelentősége az időbeni időjárási előrejelzésnek.

1942. február közepén súlyos helyzet alakult ki Rzsevtől délnyugatra, ahol a 29. hadsereg törzsét és több különleges egységet bekerített az ellenség. Ezek a csapatok egy 7×8 km kiterjedésű területet tartottak kezükben, amelynek minden pontja ellenséges tüzérségi tűz alatt állt.

A bekerített csapatok védelmének megerősítésére február 12-re virradó éjjel ledobták a 204. légideszant-dandár 4. zászlóalját (500 ejtőernyőst) Belocerkovszkij főhadnagy parancsnoksága alatt. A földreérés helyét meghatározott sorrendbe rakott máglyákkal jelölték meg. A deszantbevetés körzetének korlátozott méretei miatt a kidobás egyenként szálló repülőgépekről történt.

A sok máglyarakás nagy tüze miatt rendkívül nehéz volt megtalálni a kidobás körzetét. Ezért néhány repülőgép nem tudta végrehajtani a kidobást, hanem visszatért. Mindemellett az éj folyamán 400 harcost dobtak ki.

A légideszant bevetése a bekerített csapatok megsegítésére rendkívül hasznos volt nemcsak azért, mert ezáltal a súlyos harcokban kimerült harcosok és tisztek erős és friss utánpótlást kaptak, hanem a deszant-harcosoknak hősiessége és bátorsága egyben megerősítette a bekerített katonák harci szellemét és

elhintette a bekerítésből való kitörés hitét. A deszant megérkezése után a bekerített csapatok megkezdték az áttörést és ötnapi harc után február 22-én kijutottak a bekerítésből.

Szabályzataink nem tartalmazták a légideszant alkalmazását bekerített csapatok megerősítésére. Ezt maga az élet kívánta meg, s az adott körülmények között teljes mértékben igazolta célszerűségét.

Igen érdekes eset a következő is. 1942 októberében egy kisebb harcászati deszantot dobtak ki, melynek feladata a Majkop melletti repülőtéren levő német repülőgépek megsemmisítése volt.

A deszant azt a feladatot kapta, hogy gyengítse az ellenség légierő-csoportosítását a Tuapszin irányában, amely rendkívül megnehezítette a csapatok fekete-tengeri csoportjának tengeren történő ellátását.

Az ellenséges repülőgépek megsemmisítésének nehéz és veszélyes feladatát egy 40 önkéntesből álló légideszant kapta. A feladat végrehajtására a deszantot több csoportba osztották: 25 fős diverzáns csoportra, 15 fős biztosító csoportra, 3 fős irányító csoportra. Ezenkívül a partizánok közül két helyismerettel rendelkező vezetőt jelöltek ki.

A deszant harctevékenységének levegőből történő támogatása a bombázó légierő feladata volt, amelynek le kellett fognia a repülőtér légvédelmi rendszerét, és magára vonni a légvédelmi tűzeszközök tüzét és a fényszórókat, s fény-tájékozódási pontot létesíteni a deszant-szállító légierőnek a repülőtér fölé való pontos rávezetése céljából, valamint megakadályozni az ellenség tartalékainak a városból a repülőtérre való vonulását.

A deszant ledobása előtt a légierő egy csapást mért a repülőtérre és a városból odavezető utakra, azonban nem tudta lefogni a légvédelmi eszközöket és nem tudott fény-tájékozódási pontot létesíteni. Ennek következtében a deszantnak csupán egyik fele ért földet a repülőtéren, a másik felét pedig attól nyugatra dobták ki. Mivel azonban a deszantot nagyon jól előkészítették a feladat végrehajtására és a személyi állomány alaposan áttanulmányozta a deszantbevetés előtt készített légifelvételeket, az ellenséges repülőgépek elhelyezkedéséről, mindez elősegítette, hogy a nyílt felszálló mezőn tartózkodó 20 harcosnak — bár rendkívül nehéz körülmények között, mégis sikerült 62 ellenséges repülőgép közül 22-t megsemmisíteni, majd ezután a parancsnok jelzésére rejtve a gyülekezőhelyre menni. Természetesen a siker jóval nagyobb is lehetett volna, ha légierőnk a ráháruló feladatokat maradéktalanul teljesíthette volna.

Az említett példákon kívül harcászati légideszantokat alkalmaztak Novorosszijszk mellett, a Kercs-i félszigeten és más helyeken. A harcászati légideszantok alkalmazása a legtöbb esetben igazolta célszerűségét még azokban az esetekben is, amikor az arcvonalon hirtelen megváltozott a helyzet, s a deszant nem tudta célját teljes mértékben elérni. A deszant diverzáns tevékenységei még az ilyen esetekben is züllesztették az ellenség személyi állományát.

A harcászati légideszantok alkalmazása pozitív eredményekkel járt a második világháború befejező szakaszában is, amikor a Kvantung hadsereg szétzúzása folyt Mandzsúriában. Itt a légideszantok elvágták az ellenséges csoportosítások visszavonulási útvonalait, elfoglalták az útcsomópontokat, gazdasági és politikai jelentőségű objektumokat, ami elősegítette a japán csapatok feltételnélküli megadását Mandzsúriában.

A hadműveleti légideszantokat a Nagy Honvédő Háborúban különböző célokra alkalmazták.

Az egyik ilyen deszantot, amely az 5. légideszant-hadtest egységeiből alakult, Sz. Sz. Gurjev vezérőrnagy parancsnoksága alatt 1941. október elején vetették be azzal a feladattal, hogy tartóztassa fel azt az ellenséges csoportosítást, amely Orjol felől nyomult előre a Tula-i irányba.

A parancs vétele után a csapatok felkészítésére alig másfél nap maradt. A deszant bevetés biztosítására 60 db PSz—84 és TB—3 típusú repülőgépet kaptak. A kapott repülőgépek korlátozott száma ellenére 1941. október 3-án és 4-én a Mcenszk térségében levő repülőtérre és leszálló-terekre több mint 6000 deszant-harcost sikerült fölreszállítani aknavetőikkel, nehézgéppuskákkal, 10 löveggel és kétnapi komplett lőszerjavadalmazással együtt. A leszállás rendkívül nehéz körülmények között történt, majdnem teljesen a légierő oltalmazása nélkül, ellenséges tüzérség tűzhatása alatt, ugyanakkor időközönként az ellenség légiereje bombatámadásokat intézett repülőtereinkre, leszállótereinkre és csapataink összpontosítási körleteire. A bevetett alegységek többsége a földreérés után azonnal felvette a harcot az ellenséggel.

A légideszant-hadtest egységeinek bevetése Mcenszk térségében teljes mértékben helyesnek bizonyult. A deszant az 1. gárda lövészhadtest csapataival együtt megtartotta az elfoglalt terepszakaszokat és megakadályozta az ellenség gyors előretörését Tula irányába. Ez a légideszant hadművelet bebizonyította, hogy lehetséges és célszerű hadműveleti légideszantokat alkalmazni védelmi hadművelet során abból a célból, hogy feltartóztassák a védelem hadműveleti mélységébe betört ellenséges

csoportosítást az összfegyvernemi magasabb egységek odaérkezéséig. A deszantok ilyen jellegű feladata ma is aktuális jelentőségű.

A hadműveleti légideszant alkalmazásának egyik példája a front támadó hadműveletében 1942 januárjában a Nyugati Fronton bevetett 4. légideszant hadtest tevékenysége. A hadtest azt a feladatot kapta, hogy együttműködve a Nyugati Front csapataival, valamint a Kalinini Front balszárnyának csapataival, vegyen részt az ellenséges 9. és 4. páncélos hadsereg főerőinek bekerítésében Vjazmától keletre.

A deszant szállítására sikerült összpontosítani 40 db PSz—84-es és 22 db TB—3-as típusú repülőgépet. Ez a korlátozott mennyiségű légierő az egész hadtest állományát a legnagyobb erőfeszítések mellett is csak 3—4 nap alatt tudta elszállítani, ami eleve kizárta a deszant bevetésének meglepésszerűségét.

A légideszant hadművelet tervét a légideszant csapatok törzse és a légierők törzse készítette el a Nyugati Front törzsével összhangban. E terv szerint a deszant fő erőinek az volt a feladata, hogy vágják el az ellenség fő útvonalait Vjazma és Szmolenszk között. Az erők egy részével át kellett karolni az ellenség azon visszavonulási útvonalait, amelyek Vjazma térségéből északnyugat felé haladtak. Az ellenség megtévesztése céljából elhatározták, hogy nagyszámú diverzáns-felderítő csoportot és színlelt deszantot dobnak le. A terv szerint a főerők leszállását biztosító előrevetett osztag az est folyamán, a főerők pedig éjjel kerültek ledobásra.

A légideszant hadtest a Kaluga térségében levő megindulási körletbe vasúti szállítással érkezett. A deszant bevetésének megindulási körletét az arcvonaltól 30—40 km-re választották meg, ami csökkentette a repülőgépek repülésének sugarát, ez viszont lehetővé tette, hogy az éjszaka folyamán növeljék a fordulók számát.

A csapatok összpontosításakor azonban komoly hiányosság mutatkozott, — nem volt álcázás. A deszant katonái különleges téli öltözetben voltak, a törzsek pedig röviddel azelőtt felszabadított falvakban települtek. Mindezen túlmenően az ejtőernyős deszantfelszerelés nem volt álcázva. Mindez azt eredményezte, hogy az ellenség felderítése felfedte a légideszant hadművelet előkészítését, és ennek során több bombatámadást intézett légierőnk és a légideszant hadtest csapataira.

Az előrevetett osztagot (a 8. légideszant dandár 2. zászlóalját) január 27-én este két fordulóval szállították el. Sajnos a deszant a kijelölt körzettől mintegy 15—18 km-re levő másik

térségében ért földet, annak következtében, hogy a repülőgépek hajózó állománya nem volt kiképezve éjszakai repülésre.

A kellő időben le nem fogott ellenséges légvédelmi tűzeszközök erős tüze miatt a deszant kidobása nagy magasságból történt. Ez azt eredményezte, hogy a deszant állománya nagy területen szétszóródva ért földet és ez viszont megnehezítette gyülekezésüket. Az arcvonalon túli hírösszeköttetés biztosítására kijelölt rádióállomást az előrevetett osztag parancsnokának és törzsének földreérése helyétől messze dobták le, ami az előrevetett osztaggal való összeköttetés megszakadását eredményezte.

A zászlóaljparancsnok, miután tájékozódott, elhatározta, hogy a kijelölt körzetbe megy. Egy kisebb csoportot hátrahagyott azzal a feladattal, hogy biztosítsa azt a területet, ahová esetleg a következő fordulókkal ideszállított deszant alegységeket ledobhatják.

Annak ellenére, hogy az előrevetett osztaggal megszakadt az összeköttetés, a dandár bevetése tovább folyt. A január 28-ára virradó éjjel még egy zászlóaljat dobtak le. A dandár többi egységének bevetését az ellenség gyakorlatilag meghiúsította, mivel állandó bombatámadásokat intézett légierőnk repülőterei és deszant alakulatok elhelyezési körletei ellen. Hat nap alatt, vagyis január 27-től február 2-ig a dandárnak csupán felét sikerült bevetni.

A megváltozott hadműveleti helyzet, valamint az időjárás rosszabbodása miatt a további deszant bevetést az adott körzetben leállították.

A ledobott alegységek hozzáláttak a feladat végrehajtásához. Több helyen megrongálták a Vjazma—Szmolenszk vasútvonalat és több napon át megakadályozták az ellenség közlekedését. Az itt működő deszantjaink állhatatosságáról képet alkothatunk az ellenség visszaemlékezései alapján. A. Hove „Vigyázat, ejtőernyősök!" című könyvében ezt írja: „A ledobott ... orosz katonák ... több napon át kezükben tartottak egy nagy kiterjedésű erdőrészt ... és 38 fokos hidegben, sebtében összehordott fenyőágakon a havon feküdve visszaverték a németek valamennyi rohamát, amelyek eleinte nem eléggé megfontoltak voltak. Csupán a Vjazmából odaérkezett német rohamlövegekkel és zuhanóbombázó repülőgépek támogatásával sikerült megtisztítani az utat az oroszoktól."[1]

[1] Hove: „Vigyázat, ejtőernyősök!" Moszkva. Külföldi Irodalmi Kiadó. 1957. 222. oroszul.

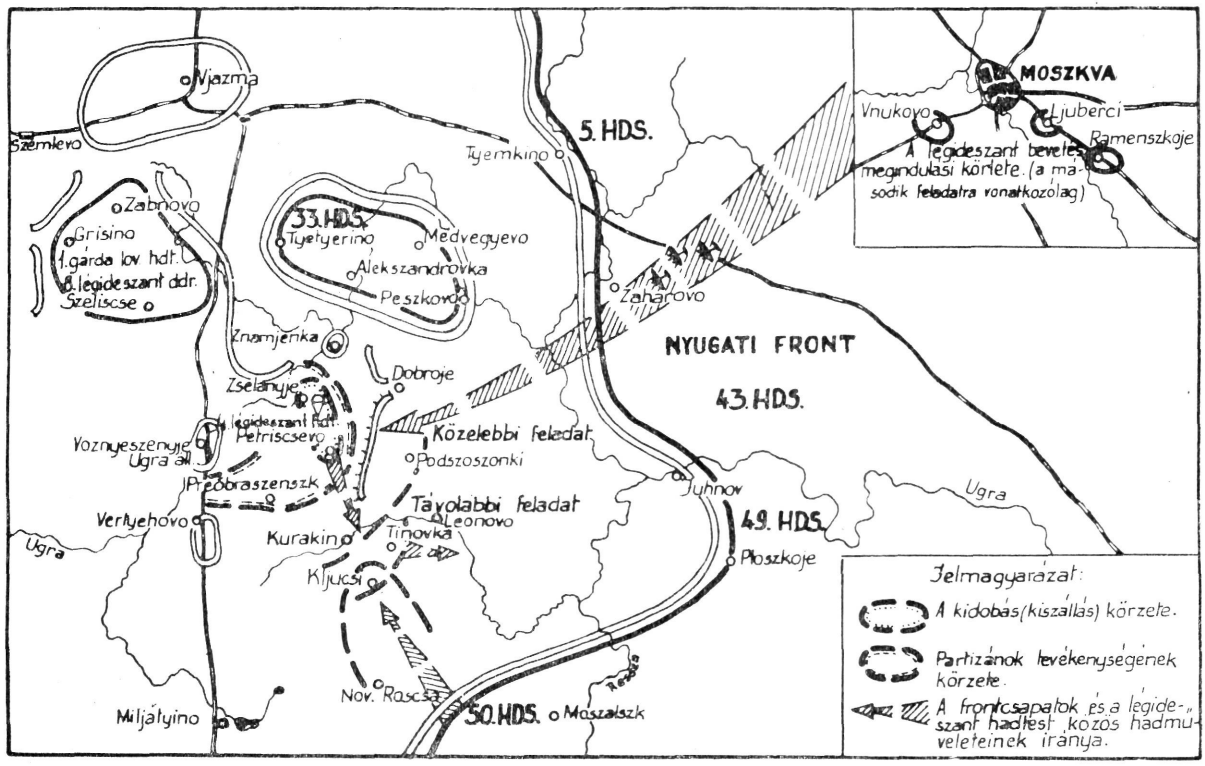

A csapatok helyzete Vjazma és Jahnov térségében 1942. február 18-án és a 4. légi-deszant hadtest feladata

A deszant alegységek az ellenség hadtápterületein harcolva nyomultak előre, s február 6-án egyesültek az 1. gárda lovashadtesttel és annak alárendeltségébe kerültek.

A deszant hadtest főerőit visszaszállították Moszkva körzetébe, ahol erős légvédelemmel oltalmazott repülőterekről folytatták deszantbevetésre való kiképzésüket.

A hadtest (a már bevetett egységek nélkül) új feladatot kapott: a Juhnovtól nyugatra levő térségben érjen földet és mérjen csapást az ellenség mögöttes területről délkeleti irányban, egymást követően foglalja el Kurakino, Podszoszonki és Kljucski, Tinovka körzeteket, érje el a Varsói országutat Juhnovtól délnyugatra mintegy 25—30 km-re és ott egyesülve saját csapatainkkal, vegyen részt a Juhnovo-i csoportosítás elleni harcban.

A hadtest egységeinek február 18-ára virradó éjjel kezdődő szállítása hat éjszaka tartott. Ez alatt az idő alatt kidobtak 7015 harcost és 1500 db fegyverekkel és egyéb felszereléssel teli ejtőernyős deszantzsákot.

A deszant egységek harctevékenysége az ellenség hadtápterületein bontakozott ki. Az ellenség, miután felfedte a deszant bevetését, igyekezett megerősíteni helyőrségeit, falvak épületeit védelemre rendezte be, a jeges földbe vájt lövészárkokat készített és különböző akadályokat létesített.

A hadtest egységei az ellenség mögöttes területein Belov tábornok csoportjának alárendeltségében harcoltak egészen június 21-ig, vagyis négy hónapig. A légideszantnak súlyos elhúzódó harcokat kellett vívnia mind a zord téli viszonyok között, mind tavasszal a járhatatlan utak időszakában, amikor is a légi utánpótlás lehetőségei korlátozottak voltak. A légideszant nagy területet tartott ellenőrzése alatt és harctevékenységével meghiúsította az ellenség hadtápjának normális működését, bomlasztotta a vezetést, és megnehezítette az ellenségnek tartalékaival való manőverezését.

A légideszant alkalmazásának itt említett példájából az alábbi következtetésre juthatunk. Figyelembe véve január 15-ére, de még inkább a február 18-ára kialakult helyzetet, a légideszant alkalmazása abból a célból, hogy a támadó hadművelet végső időszakában kerítsen be nagyobb ellenséges erőket, amikor az arcvonal már majdnem megszilárdult, aligha mondható célszerűnek.

Egy előrevetett osztag ledobása abból a célból, hogy foglalja el és biztosítsa az egész deszantállomány földreérésének körzetét, nem bizonyult helyesnek, mert megfosztotta a deszantot a meglepés előnyeitől. Az elegendő repülőgép hiányából és

a többfordulós szállításból kiindulva helyesebb lett volna az erők és eszközök maximális mennyiségét bevetni már az első fordulóval és az első éjszaka, amely biztosíthatta volna az igen komoly feladatok végrehajtását.

Az adott esetben újból beigazolódott, hogy a deszantbevetés előkészítése során rendkívül nagy a jelentősége az időjárási viszonyok figyelembevételének és a legközelebbi napokra vonatkozó időjárás előrejelzésnek.

Az egy éjszaka végrehajtandó ismétlődő felszállások időpontjának és a fordulók számának tervezésénél nem vették eléggé figyelembe az időjárási helyzetet, a repülőgép típusait, a hajózó állomány kiképzését s az egyes fordulók időtartamát, ami a deszant szállítás tervének felbomlásához vezetett.

A légideszant hadművelet előkészítése során rendkívül nagy a jelentősége a légideszant csoportok megindulási körletbe való rejtett összpontosításának. Ennek az elvnek a megsértése a deszantbevetés meghiúsulásához vezet. A jelenlegi körülmények között ez a deszant megsemmisülését eredményezheti.

Deszantbevetéskor nem szabad egy repülőgépen elhelyezni a légideszant magasabbegységek parancsnokságát és törzsét. Egy ilyen eset alkalmával egy ellenséges vadászgép megtámadta azt a repülőgépet, amelyen Levasov vezérőrnagy hadtestparancsnok és parancsnoksága utazott. A vezérőrnagy meghalt, több törzstiszt pedig megsebesült. Ez a tény a földreérés utáni első időben kedvezőtlenül hatott a deszant vezetésére.

Az előrevetett osztaggal való hírösszeköttetés megszakadása igazolja a megkétszerezett hírhálózat szükségességét, amelyben a fő rádióállomás elvesztése, vagy elromlása biztosítja az arcvonalon túli csapatokkal való híradást.

A hadműveleti légideszantnak a front csapataival való együttműködésben történő alkalmazására — víziakadály leküzdésében — példa a dnyeperi légideszant hadművelet, amelyet 1943 szeptemberében hajtottak végre. (4. ábra.)

A Voronyezsi Front parancsnokságánál már 1943 nyarán a balparti Ukrajna felszabadításáért kibontakozó harcok időszakában felmerült az a gondolat, hogy egy hadműveleti légideszantot lenne célszerű alkalmazni a Dnyeper jobbpartján hídfőállás elfoglalása céljából.

1943. szeptember elején a légideszant csapatok állományából három gárda légideszant dandárt bocsátottak a Voronyezsi Front parancsnokának rendelkezésére. Ezeket a dandárokat a hadművelet időszakára egy légideszant hadtestbe egyesítették, amelynek létszáma kb. 10 ezer ejtőernyős volt.

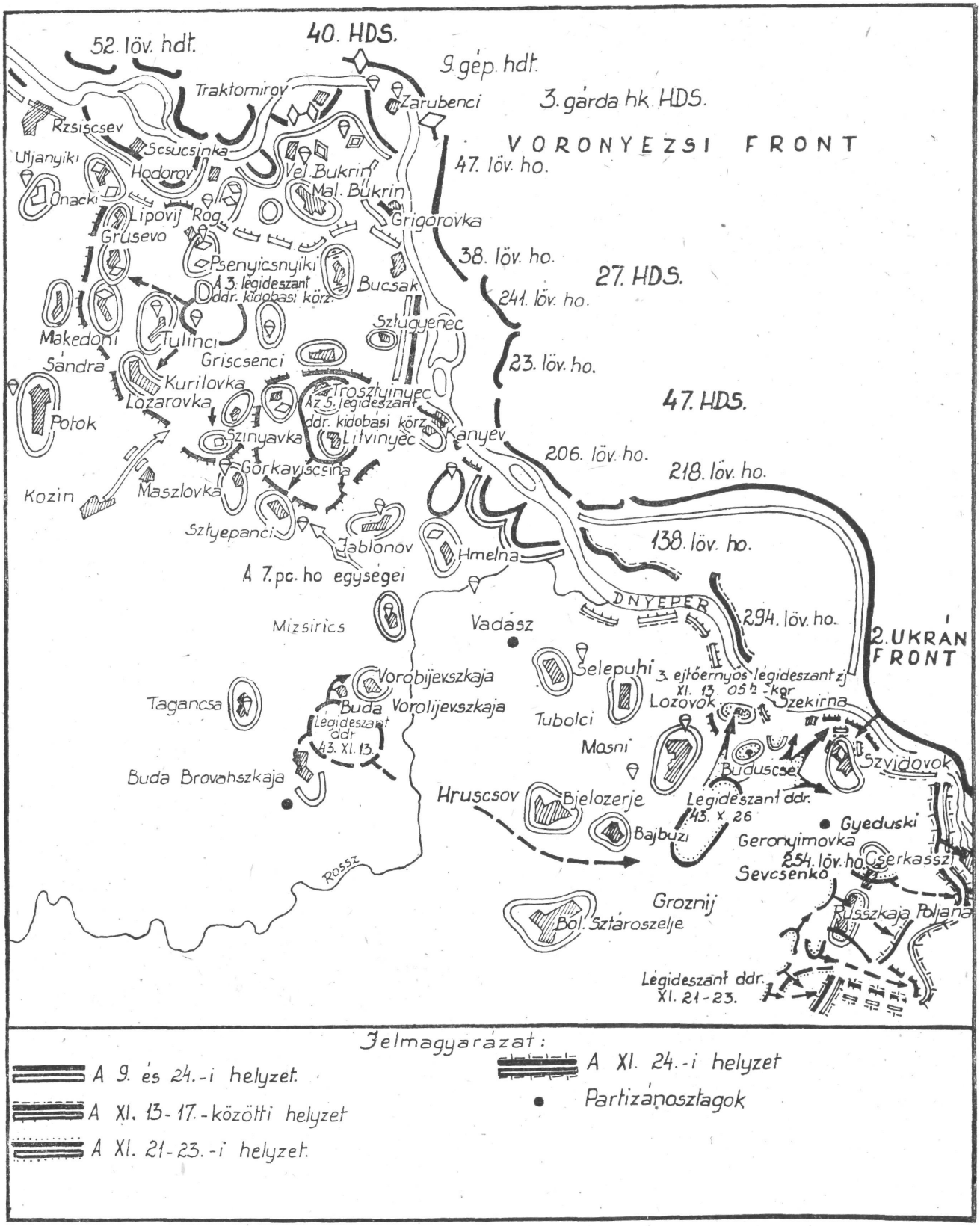

A 3. és 5. légi-deszant dandár földreszállási körlete, feladatai és tevékenysége a Dnyeper jobbpartján.

Az ejtőernyősök deszantolására 180 Li—2 típusú repülőgépet jelöltek ki, az ágyúk és a súlyosabb felszerelések elszállítására 10 darab Il—4 típusú vontató-repülőgépet és 35 szállító vitorlázógépet. A légideszant bevetésére kijelölt megindulási körlet a Bogoduhov-i és Lebegyin-i repülőtér csomópontok voltak.

A légideszant hadművelet végrehajtására kijelölt csapatok és eszközök összpontosítását a deszant bevetés megkezdése előtti két napra, a deszant bevetésének megkezdését pedig az 1943. szeptember 24-i éjszakára tervezték.

A légideszantot abból a célból alkalmazták, hogy az támogassa a Voronyezsi Front csapatait a Dnyeperen való erőszakos átkelésben a Bukrin-i kanyarulatban. A légideszant feladata a következő volt: foglalja el a Lipovij Rog, Makedoni, Gorkaviscsina térséget (Kanyev kivételével) s mintegy 30 km szélességű és 15—25 km mélységű hídfőt létesítsen, s ezt ellenőrzés alatt tartva, akadályozza meg, hogy az ellenség tartalékai nyugat és délnyugat felől elérhessék a Dnyepert. A front csapatainak egyesülését a légideszanttal a légideszant leszállását követő első-második napra tervezték.

Szeptember 24-re azonban rossz időjárási viszonyok alakultak ki, s ennek következtében a deszantbevetés megindulási körletének repülőtereire mindössze 8 repülőgép érkezett és a deszantbevetés megkezdését egy nappal későbbre kellett halasztani. A szállító légierő repülőgépei még akkor sem érkeztek meg teljes számban.

A légideszant hadművelet előkészítésének időszakában bonyolult helyzet alakult ki a Voronyezsi Front sávjában. A front csapatainak az ellenséget üldöző fő erői szeptember 22-én 10—20 km távolságra voltak a Dnyepertől. A 3. gárda harckocsi hadsereg előrevetett osztagai szeptember 22-én harccal átkeltek a Dnyeperen Bukrintól északra és hídfőket foglaltak el Zárubenci és Grigorovka térségében. Ekkor az ellenség gyorsan megkezdte a 10. gépesített, a 167. gyalogos és a 19. páncélos hadosztályának átdobását, a Dnyeper kanyarulatának Rzsiscsev és Kanyev által határolt térségébe, amelyeknek előrevetett egységei már szeptember 21-én odaérkeztek.

Szeptember 24-én az ellenség a Bukrini kanyarulat térségébe vonta a 112. és 255. gyalogos hadosztályait, amelyek Kányevnál keltek át a balpartról. Ilyen módon a deszantbevetés előtti három nap folyamán az ellenség nagy erőket tudott összpontosítani a Bukrin-i kanyarulatban, méghozzá éppen azokban a térségekben, ahová a légideszánt bevetését tervezték. Felde-

rítésünk azonban nem fedte fel az ellenségnek ezt az összpontosítását.

Szeptember 24-én déltájban a frontparancsnok a légideszant csapatok parancsnoka számára pontosan meghatározta a légideszant csapatok feladatait. Ennek értelmében a 3. légideszant dandárt a Rzsiscsevtől délkeletre levő térségben kellett bevetni azzal a feladattal, hogy foglalja el a Lipovij Rogot, Makedonit, Szinyávkát és tartsa ellenőrzése alatt e térséget a 40. hadsereg egységeinek odaérkezéséig és akadályozza meg az ellenség e területre történő felvonulását nyugat és délnyugat felől. Az 5. légideszant dandár bevetését a Kányevtől nyugatra levő térségbe tervezték azzal a feladattal, hogy foglalja el a Gorkaviscsina és Sztyepanci által határolt területet (Kányev kivételével), tartsa meg azt az arcvonalon támadó csapatok beérkezéséig és akadályozza meg, hogy az ellenség déli és délnyugati irányból kijusson a Dnyeper kanyarulatához. Az 1. légideszant dandár tartalékban maradt, felkészülve a második és harmadik éjszakán történő bevetésre. A deszant bevetést a szeptember 25-ére virradó éjszakára tervezték.

Amikor megkezdődött a felszerelések berakása és a katonák elhelyezése a repülőgépeken, kitűnt, hogy nem minden repülőtérre összpontosítottak kellő számú repülőgépet. Azonkívül a repülőgépekre jóval kevesebb rakományt lehetett berakni, mint azt a korábbi számítások alapján tervezték. A parancsnokságnak és a törzseknek menet közben kellett átalakítaniuk a deszant bevetés fordulóira vonatkozó terveiket, s egyik repülőtérről a másikra dobnia a személyi állományt és a rakományt. A kapkodás bizonyos zűrzavart okozott az állomány, a rakomány és irányítóeszközök repülőgépek és fordulók szerinti elosztásában, ami a későbbiek során komoly mértékben visszatükröződött a harc megszervezésében is.

Az elégtelen feltöltő eszközök miatt a repülőgépek felszállása elhúzódott. Az első forduló repülőgépei 10 perces időközönként indulhattak el, nem az előzőleg megállapított időpontban, hanem azok üzemanyaggal való feltöltése szerint. Ennek következtében az első forduló állományához tartozó 10 repülőgép csak a második fordulóban szállhatott fel. Szeptember 25-re virradó éjszaka a tervezett 500 felszállás helyett csupán 298-at hajtottak végre.

A repülőgépek nagy magasságban és nagy sebességgel történő repülése azt eredményezte, hogy a deszant mintegy 70x40 km-es területen szétszóródva ért földre a tervezett 14x10 km helyett. Ennek következtében a deszant harcosainak jelentős

része az ellenség harcrendjei közé került. Az így kialakult kedvezőtlen helyzetben a deszantbevetés nem érte el célját.

Szeptember 25-én estefelé a nagy kiterjedésű térség különböző helyein egymástól elszigetelten, híradóeszközök és nehéz fegyverzet nélkül 35 csoport kezdte meg harcait, melyekben összesen 2500 fő vett részt. Ezek a csoportok az említett nagy térségben harcolva egyidejűleg keresték egymást, hogy egyesüljenek.

A Kanyev—Maszlovka vasútvonaltól északra ledobott, egymástól elszigetelt csoportoknak súlyos harcokat kellett vívniuk, mivel e térségben az ellenség jelentős erőfölénnyel rendelkezett. Éppen ezért e csoportok egy része igyekezett átjutni az arcvonalon és egyesülni a 3. gárda harckocsi hadsereg és a 40. hadsereg egységeivel.

Sikeresebb tevékenységet folytattak az említett vasútvonaltól délre bevetett deszant csoportok és osztagok. Ezek közül a legnagyobbak a Tkacsev főhadnagy, Krotov százados, Fofanov őrnagy és Ahromovics főhadnagy parancsnoksága alatt harcoló osztagok voltak. Bár az elszigetelt osztagok és csoportok harctevékenységei nem jelentettek komolyabb támogatást a front csapatai számára, mégis ezek megjelenése az ellenség mögöttes területén és aktív harctevékenységük lekötötte, magára vonta az ellenséges erők jelentős részét.

1943. október 5-re több önálló csoport, (kb. 600 fő) összpontosult a Kányevi erdőben. Ezeket a csoportokat Szidorcsuk ezredes, a 5. légideszant dandár parancsnoka egy légideszant dandárban egyesítette. Ez a dandár a következőkből állt: 3 zászlóaljból, egy utász, egy páncéltörő, egy felderítő és egy híradó szakaszból. Október 6-án odaérkezett egy híradó csoport is, egy rádióállomással, amelyen keresztül a légideszantnak most sikerült először összeköttetést teremtenie a 40. hadsereggel.

A dandár október 12-ig szívós harcot vívott, majd ezt követően a frontparancsnok engedélyével átvonult a Tagancsai erdőbe. Október 29-ére a dandár állománya már 950 fő és 5 rádióállomás volt. Ugyanebbe az erdőbe érkezett Tkacsev főhadnagy mintegy 300 főnyi osztaga is, amelyből még egy zászlóaljat alakítottak. Az október 27—30-ig terjedő időszak alatt a dandár fegyver- és lőszerutánpótlást kapott légi úton. A dandár alegységei november 11-ig a Cserkaszi erdőben voltak, ahol aktív felderítő és diverzáns tevékenységet folytattak. Ezen idő alatt a deszant harcosai részletesen felderítették az ellenség védelmének rendszerét a Dnyeper mentén, s ezen adatokat a 2. Ukrán Front törzsének továbbították, mivel ekkor már ennek a Frontnak a sávjában voltak.

November 12-én a dandárparancsnok a következő utasítást kapta az 52. hadsereg parancsnokától: a dandár a partizánokkal együtt november 13-ra virradó éjjel menjen át támadásba, feladata Lozovok, Jelizavetovka, Szekirna, Szvidovok helységek elfoglalása és a 52. hadsereg egységei Dnyeperen való erőszakos átkelésének támogatása volt.

A dandár alegységei és a partizánok meglepésszerű éjszakai rohammal november 13-án hajnali 5 órára elfoglalták valamennyi kijelölt objektumot, azonban a deszant és a partizánok nem rendelkeztek páncéltörő eszközökkel, többek között páncéltörő tüzérséggel, s így nem tudták megerősíteni az elfoglalt helyőrségeket, s így az ellenségnek sikerült visszafoglalnia azokat. November 13-án a 254. lövészhadosztály egyik ezrede Szvidovok térségében átkelt a Dnyeperen s ennek az ezrednek egyik százada egyesült a dandárral.

Ebben a térségben a légideszant dandár négy napon át súlyos harcokat vívott az ellenség fölényben levő tartalékaival, s így támogatta az 53. hadsereg csapatait a hídfő kiszélesítésében, majd ezt követően beolvadt e hadsereg kötelékébe és úgy folytatta a harcát a hídfő kiszélesítésért.

1943. november 28-án a légideszant dandárt leváltották és kivonták a harcból. Ekkor már körülbelül 1200 főből állt.

A légideszant hadművelet, amelynek az volt a célja, hogy nyújtson segítséget az 1. Ukrán Front csapatainak a Bukrin-i hídfő kiszélesítésében, nem járt sikerrel méghozzá azért, mert helytelenül értékelték a Bukrin-i kanyarulatban levő ellenséges erőket, nem állt rendelkezésre elegendő szállítórepülőgép, rossz volt a hajózó állomány kiképzése és szervezetlen volt az üzemanyagellátás is. Mindennek következtében nem tudták kihasználni a legkedvezőbb pillanatot a légideszant kidobására.

A légideszant jelentős részét az ellenség által sűrűn megszállva tartott térségbe dobták le. A deszant nagy területen való szétdobása miatt a dandárparancsnokok nem tudták összegyűjteni csapataikat s így azok kénytelenek voltak önálló csoportokban felvenni a harcot az ellenséggel — sok esetben tisztjeik és nehézfegyverzet nélkül —, miközben hosszabb ideig nem volt összeköttetésük sem egymás között, sem pedig a frontparancsnoksággal.

Rendkívül kedvezőtlen körülmények ellenére a deszant számos csoportja nemcsak megállta a helyét a fölényben levő ellenséges erőkkel szemben, hanem ugyanakkor megtalálta az utat ahhoz, hogy még nagyobb csoportokba, majd pedig dandárba egyesüljön. Ez utóbbi mint önálló egység együttműködött

a partizánokkal, s így komoly segítséget nyújtott az 52. hadsereg csapatainak a Dnyeperen való erőszakos átkelésük s a hídfő kiszélesítése során.

*

Cikkünkben a harcászati és hadműveleti légideszantok alkalmazásának csupán néhány jellegzetesebb példáját elemeztük. Az említett példákból megállapítható, hogy a Nagy Honvédő Háború idején a légideszantokat a legkülönbözőbb helyzetekben alkalmazták: támadó és védelmi hadműveletekben, télen és nyáron egyaránt, s a legkülönfélébb feladatok végrehajtására. Jellemző, hogy a legnagyobb számú légideszantokat a háború kezdeti időszakában, majd pedig annak befejező hadműveletében Mandzsúriában alkalmazták, amikor a hadműveletek leginkább manőverező jellegűek voltak. Ez arra enged következtetni, hogy a korszerű háborúban, amikor a hadműveletek rendkívül manőverező jellegűek lesznek, s a csapatok sűrűsége is jóval kisebb lesz, mint az elmúlt háborúban, a légideszantok széleskörű alkalmazásra találnak.

Az elmúlt háborúban a szovjet légideszant csapatok, a rendkívül nehéz helyzet ellenére, becsülettel teljesítették feladataikat. A haza hű fiaiként hősiesen harcoltak az ellenség mögöttes területein igen gyakran túlerővel szemben. Nem mindegyik deszant hadművelet járt sikerrel. A balsikerek egyik oka az volt, hogy a háború kezdeti időszakában a számunkra kialakult kedvezőtlen helyzetben a jól kiképzett, válogatott légideszant magasabbegységeinket rendszerint mint lövészcsapatokat voltunk kénytelenek alkalmazni. Ennek viszont az lett a következménye, hogy a háború kezdete utáni néhány hónap alatt jelentősen megváltozott e csapatok állománya minőség tekintetében, mivel a kiegészítésre érkező katonák és tisztek korábban nem részesültek különleges kiképzésben.

Megmutatkozott még a szállító légierő elégtelensége és a repülőgépek minőségi fogyatékossága. A többségében fiatal hajózó állomány még nem rendelkezett kellő tapasztalatokkal, főleg éjszakai deszantbevetés terén.

Meg kell még említenünk a légideszant hadműveletek vezetése terén megmutatkozó hiányosságokat. A front törzsek gyakran áthárították a légideszant hadműveletek tervezését a légideszant csapatok, vagy légierők parancsnokságának hadműveleti csoportjaira, amelyek természetesen nem ismerhették pontosan az arcvonalon kialakult hadműveleti helyzetet és amelyeknek joguk sem volt arra, hogy a front valamely csapatát felhasz-

nálják a deszant hadművelet biztosítására. A légideszant hadműveletet ténylegesen előkészítő légideszant parancsnoka semmiféle hatáskörrel sem rendelkezett a deszantbevetésre igénybevett szállító légierőnél. A tapasztalat azt mutatja, hogy a légideszant hadművelet az elejétől a végéig történő vezetését csakis olyan parancsnoknak (főnöknek) kell irányítania, aki rendelkezik a hadművelet harci és hadműveleti biztosításához szükséges erőkkel és eszközökkel.

Úgy véljük, hogy annak kutatása, hogyan alkalmazta a szovjet hadsereg a légideszantokat az elmúlt háborúban, gazdag anyaggal szolgálhat a légideszant csapatok szervezésére, fegyverzetére, fejlesztésének perspektíváira, s a korszerű háborúban való harci alkalmazására vonatkozó kérdések kidolgozására.

* *
*

VITA

MEGJEGYZÉSEK ÉS KIEGÉSZÍTÉSEK DR. HORVÁTH MIKLÓS ALEZREDES, A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KANDIDÁTUSA „AZ 1940. ÉVI NYUGAT-EURÓPAI HADJÁRAT HADTÖRTÉNETE ÉS HADMŰVÉSZET-TÖRTÉNETE NÉHÁNY KÉRDÉSÉNEK KRITIKÁJA" CÍMŰ TANULMÁNYÁHOZ*

Borus József
a történelemtudomány kandidátusa

A második világháború történetének kutatásával és feldolgozásával ma már nálunk, Magyarországon is a történészek egész gárdája foglalkozik. E szükséges és hasznos feladat elvégzésében eddig több jelentős eredmény született; de a háború egyetemes hadtörténetének megismerésében még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Még rosszabb a helyzet az 1939 szeptembere és 1941 júniusa között, tehát a Lengyelország lerohanásától a Szovjetunió megtámadásáig végbement események kutatása terén, mert ezekkel mindmáig senki sem foglalkozott. Éppen ezért feltétlenül helyeselni kell, hogy a Hadtörténelmi Közlemények, 1954-ben történt újraindulása óta első ízben, az 1940-es nyugati hadjárattal, tehát a második világháború általunk leginkább elhanyagolt időszakával foglalkozó tanulmányt közölt.

Jelen sorok írója nem szakértője a második világháború hadtörténetének, még kevésbé a harmadik francia köztársaság története katonai vonatkozásainak. A közelmúltban azonban alkalma nyílott megismerni az 1945 óta megjelent nyugati, elsősorban nyugatnémet hadtörténeti irodalmat, s ennek, valamint a haditechnika, elsősorban a páncélosok történetének kutatása során szerzett ismereteinek alapján nyilvánít véleményt Horváth Miklós tanulmányáról. E vélemény-nyilvánítást mindenekelőtt a téma jelentősége indokolja; a tanulmányban felvetett

* Megjelent a HK 1961. 1. számában.

(és fel nem vetett) számos kérdés, nemkülönben az elég nagy számban előforduló hiba, téves állítás pedig egyenesen szükségessé teszi.

A tanulmánynak már a címéből is több probléma adódik. „Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat hadtörténete és hadművészettörténete néhány kérdésének kritikája" cím túlságosan bonyolult, nehézkes, és nem azt fejezi, amit a szerző a szövegben kifejt. Tény, hogy a magyar katonai nyelv mindig szegényes volt, ma is az, de nem annyira, hogy valóságos hadtörténész-tolvajnyelvet kelljen kialakítani. Valamely hadjárat „had"-története nyilvánvalóan az illető *had*járat *története*. A cím első fele fogalmilag ily módon világosabbá válik. A tartalmi pontatlanság azonban megmarad, mert az 54 nyomtatott oldalra terjedő tanulmányban a hadjárat 1940. május 10-étől május 27-ig tartott első szakaszára 53 oldal jut, s így a június 25-ig terjedő második szakaszra nem egészen *egy* oldal marad.

Bonyolultabb a kérdés a cím második felét, a hadjárat „hadművészettörténete néhány kérdésének kritikáját"-t illetően. A „hadművészet" és a „hadművészet története" fogalmak nálunk mindmáig nincsenek megnyugtatóan tisztázva, értelmezésükben többféle felfogás érvényesül.[1] A jelenleg ismert legszabatosabb meghatározás szerint

„A hadművészet a hadtudomány alkotó része és a háború, a hadművelet, valamint a harc előkészítésének és megvívásának módjait tanulmányozza. Magába foglalja a harcászatot, a hadműveleti vezetés művészetét és a hadászatot, amelyek szoros összefüggésben állnak egymással és kölcsönösen hatnak egymásra."[2]

Világos a következő meghatározás is:

„A hadművészet története a fegyveres erők történelmi fejlődésének folyamatát, valamint a háború, a hadművelet és a harc megvívásának módjait tanulmányozza, feltárja a hadművészet társadalmi, gazdasági, politikai és technikai alapjait, és megmutatja fejlődésének távlatait. Megvilágítja minden történelmi korszak hadművészetének általános és sajátos vonásait és fejlődésének folyamatát a különböző nemzeteknél."

„A hadművészet története a különböző népek és osztályok fegyveres erői által viselt háborúk megvívása módjaiban végbement fejlődés története..."[3]

[1] Ld. Nagy Gábor ezredes—Ölvedi Ignác alezredes cikkét: Hadművészet története tanulmányozásának néhány időszerű kérdéséről. (Az oktatásügyi reform kérdéseihez) Honvédelem, 1961. 4. sz.

[2] *Razin:* A hadművészet története. I. köt. Bp. 1959. 53. o. Vö. Új Magyar Lexikon. 3. köt Bp. 1960. 164. o.

[3] *Razin* I. 64. ill. 65. o.

Mindezek alapján teljesen nyilvánvaló, hogy a hadművészet *történetét* nem lehet leszűkíteni egyetlen egy hadjárat, egy néhány hetes időszak vizsgálatára. Lehet beszélni az angol—francia szövetségesek, illetve a németek hadművészeti elveiről és ez elvek alkalmazásáról az 1940-es nyugati hadjáratban, de értelmetlenség e hadjárat „hadművészet-története" kifejezés. E kifejezés használatának felesleges voltáról különben épp a tanulmány győz meg bennünket a legjobban. A címben ígért kritikát ugyanis a katonai, hadművészeti elvek elég szűkreszabott leírásánál vagy alkalmazásuk ismertetésénél hiába keressük! Találunk ellenben bizonyos kritikát a tanulmány első, „Az 1940. évi franciaországi német hadjáratot ábrázoló burzsoá hadtörténetírás néhány kérdésének bírálata" című részében. Ezt szánta volna a szerző a hadjárat „hadművészettörténete néhány kérdésének kritikájá"-ul? Ha igen, akkor egyszerűbb és érthetőbb, kevesebbet ígérő, de többet nyújtó lett volna „Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat története és irodalma néhány kérdésének kritikája" cím.

A nyugati, burzsoá irodalom egyes termékeivel foglalkozó részt olvasva, szükségszerűen felvetődik a kérdés: vajon az 1940-es hadjárattal foglalkozó nyugati irodalomnak a tanulmányban említett könyvek és cikkek a legjellemzőbb termékei? Vajon épp ezekből kapunk helyes és részletes képet a dr. Horváth által külön-külön részben tárgyalt historiográfiáról, a páncélosok szerepéről és végül magának a hadjáratnak az eseményeiről? — Mint néhány, kiragadott példával bizonyíthatjuk, egyáltalán nem!

1956-ban jelent meg Párizsban, Albin Michel kiadásában Jacques Benoist-Méchin: Soixante jours qui ébranlèrent l'Occident című háromkötetes műve, közel 1700 oldal terjedelemben.[4] A szerző, Benoist-Méchin a harmincas évek végén mint katonai történész vált ismertté, 1936—1938-ban Párizsban, ugyancsak Albin Michelnél megjelent „Histoire de l'armée allemande depuis l'armistice" című, kétkötetes műve révén. Franciaország összeomlása után pedig a Vichyben székelő pétainista kormány minisztere volt; a „Soixante jours" így a katonai kérdésekben járatos, a hitleri Wehrmachttal rokonszenvező politikusnak a nyugaton megjelent irodalom felhasználásával készült, tudományos igényű munkája. Rövidítésekkel és kihagyásokkal 1958-ban németül is megjelent Düsseldorfban: „Der Himmel stürzt ein. Frankreichs Tragödie 1940" címen, csak-

[4] „Hatvan nap, mely megrázta a nyugatot"; megtalálható a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban.

nem 700 oldalon.[5] A német nyelvű kiadás „A Sedanhoz vezető út" címet viselő, voltaképpen bevezetésnek tekinthető első rész után a második részben krónikaszerűen, május 9-étől július 11-ig naponként részletezve tárgyalja az eseményeket. A „hatvan nap" történetének ez az eddig megjelent legrészletesebb leírása, egyben elemzése, s csak sajnálhatjuk, hogy elkerülte dr. Horváth figyelmét.

A „Soixante jours"-nak, de szinte valamennyi, az utóbbi tíz évben nyugaton megjelent munkának az irodalomjegyzékében megtalálható az ausztráliai születésű Chester Wilmot-nak „The Struggle for Europe" címen, 1952-ben Londonban megjelent munkája, melyet dr. Horváth szintén nem említ. Ezt a következő évben Párizsban „La lutte pour l'Europe" címen franciául, majd Zürichben és Frankfurt am Mainban pedig németül is kiadták „Der Kampf um Europa" címmel, hozzáfűzve még a „Wie die Westmächte den Krieg gewannen und den Frieden verloren" tendenciózus alcímet.[6]

A nyugati hatalmak szerepét Wilmot természetesen nemcsak műve alcímében, hanem szövegében is előtérbe állítja. Tulajdonképpeni mondanivalóját így kezdi: „Németország veresége és Európa felszabadítása Dünkirchennél kezdődött." Az „Egyedül, ha kell" címet viselő első fejezetben több oldalon tárgyalja azt a problémát, hogy miért adott Hitler május 24-én parancsot az „A hadseregcsoport" parancsnokának, Rundstedt vezérezredesnek, a Dunkerquehez közeledő páncélos hadosztályok megállítására. Wilmot szerint Hitlert ekkor már a Párizs elleni előnyomulás foglalkoztatta, és attól tartott, hogy a franciák a Somme mentén új frontot hozhatnak létre. A dunkerquei problémával kapcsolatban leszögezi:

„A dünkircheni döntés Hitler első súlyos katonai hibája volt, de nem annyira meggondolatlan és rövidlátó, mint néhány német tábornok állította . . ."[7]

A nyugati hadjárat irodalomjegyzékének összeállítása, a különféle összefoglaló munkák és részkérdésekkel foglalkozó cikkek lábjegyzetei és bibliográfiája, főleg pedig különböző folyóiratok, így a „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale" rendszeres és alapos bibliográfiájának segítségével, ma már nálunk sem probléma. Benoist-Méchin munkájának már említett bibliográfiája csaknem 400 művet, köztük több sorozatot és folyóiratot sorol fel, Alerme ezredes „Les causes militaires de

[5] „Leszakad az ég. Franciaország tragédiája 1940".
[6] „Harc Európáért. Hogyan nyerték meg a nyugati hatalmak a háborút és vesztették el a békét." Második németnyelvű kiad. uo. 1954. 834. o.
[7] *Ch. Wilmot:* Der Kampf um Europa[2]. 4. s köv. ill. 7. o.

la défaite" címen 1940-ben kiadott cikkétől kezdve Charles de Gaulle 1955-ben Párizsban megjelent emlékiratáig, a „Mémoires de guerre"-ig. De még a tanulmányban idézett Kurt v. Tippelskirch volt hitlerista gyalogsági tábornok „Geschichte des zweiten Weltkrieges" című, több kiadást is megért munkájának irodalomjegyzéke is tartalmaz fontos, de dr. Horváth által nem említett munkákat, így J. F. C. Fuller: „The second World War" London, 1952-ben megjelent művét és Liddel Hart angol katonai író ugyancsak gyakorta idézett könyveit.[8]

Értékes, elsősorban francia vonatkozású hadtörténelmi tájékoztatót találunk továbbá a Presses Universitaires de France által kiadott „Historie générale des Civiliations" sorozat VII. kötetében. Ez, a Maurice Clouzet által írt, 1957-ben megjelent „L'époque contemporaine" összefoglaló munkák, mint L.-M. Chassin tábornok könyve, az 1947-es kiadású „Histoire militaire de la seconde guerre mondiale" mellett olyan fontos egyéb műveket is megemlít, mint P. Lyet ugyancsak 1947-ben kiadott munkája, „La bataille de France (mai—juin 1940)".[9]

Külön érdemes foglalkozni a nyugati folyóiratokkal, melyekben számtalan cikk jelent meg az 1940-es nyugati hadjáratról. Csak kiragadva, tehát a teljességre törekvés igénye nélkül, említünk meg néhány, elsősorban katonai folyóiratban megjelent dolgozatot. A müncheni Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 1954. évi 2. száma közölte Hans Meier-Welcker cikkét: „Der Entschluss zum Anhalten der deutschen Panzertruppen in Flandern, 1940." Ugyancsak 1954-ben jelent meg az Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift 7. és 8. számában Hans Stäuber százados tanulmánya: „Die Vorbereitung des Feldzuges im Westen 1940." A Revue Historique de l'Armée 1955. évi 3. számában találjuk D'Ornano cikkét: „Le XIX-e corps blindé allemande dans les Ardennes en 1940". Még több anyagot találunk a nyugatnémet folyóiratokban, elsősorban a dr. Horváth által is (egy-két helyen) idézett Wehrkunde-ban. Ennek 1959. évfolyamában olvashatjuk Kurt Zeitzler szolgálatonkívüli hitlerista vezérezredesnek, aki a nyugati hadjáratban az Ewald von Kleist gyalogsági tábornok vezette páncélos csoport törzsének főnöke volt, „Die Panzer-Gruppe v. Kleist im West-Feldzug 1940" című, négy folytatásos tanulmányát, a 4—7. számban.

[8] *K. v. Tippelskirch* i. m. 2. kiad. Bonn, 1956. 622. s köv. o. E munkát, valamint az alábbiakban ismertetett hadtörténeti irodalom jelentékeny részét az elmúlt években kiadták orosz nyelven a Szovjetunióban. Ezekre és általában a nyugati hadtörténelmi irodalom értékelésére ld. „A második világháború történetének meghamisítói ellen". Zrínyi Kiadó, Tisztek Könyvtára 8. sz. Bp. 1961. — Sajnálatos, hogy ennek a fontos szovjet cikkgyűjteménynek magyarnyelvű kiadása nagyszámú fordítási hibával és pontatlansággal jelent meg.

[9] L'époque contemporaine 733. s köv. o., Orientation bibliographique.

E terjedelmes, sok fontos adatot és részletet tartalmazó munkából a szerző kizárólag a v. Kleist páncélos csoport szervezetét idézi, az első folytatásból, a többit teljesen figyelmen kívül hagyva. Ezt, a páncélos csoport szervezetével, felkészülésével és felvonulásával foglalkozó első részt még további három követi: „A v. Kleist páncélos csoport előretörése 1940 májusában Sedanon keresztül Abbeville és Dünkirchen felé"; „A v. Kleist páncélos csoport az 1940-es nyugati hadjárat második részében"; és végül „A v. Kleist páncélos csoport felismerései és tapasztalatai az 1940-es nyugati hadjáratban."[10]

Zeitzlerhez hasonlóan több cikket írt ugyancsak a Wehrkunde különböző számaiba Hermann Hoth szolgálatonkívüli hitlerista vezérezredes is. A nyugati hadjáratban Hoth gyalogsági tábornoki rangban a XV. páncélos hadtest, majd a „Hoth csoport" parancsnoka volt, és így cikkeit ő is saját hadi, parancsnoki tapasztalatainak felhasználásával írta meg.[11] Dr. Horváth Hothnak csak egyetlen cikkét idézi, egy alkalommal. Állítása szerint „néhány nyugatnémet hadtörténelmi munka... megállapítja, hogy az angolok és a franciák a gyors alakulatokban fölényben voltak" ti. a németekkel szemben. Az idevonatkozó lábjegyzetben a szerző első helyen Hoth: „A francia páncélos fegyvernem sorsa a nyugati hadjárat első felében" című cikkére, a Wehrkunde 1958. évfolyamának 367. s következő oldalára hivatkozik.[12] Eltekintve attól, hogy *egy* konkrét állítással kapcsolatban a „367. s köv. o." megjelölés nem szabatos hivatkozás; ezt az állítólagos mondatot sem ezen az oldalon, melyen Hoth cikke kezdődik, sem a következőn nem lehet megtalálni!

Ebben — a Wehrkunde többi cikkéhez viszonyítva — jelentős terjedelmű dolgozatában Hoth a francia páncélos alakulatok szervezetének, fegyverzetének és alkalmazási elveinek ismertetése után részletesen tárgyalja a harcokat, május 12-étől egészen június elejéig. Befejezésül véleményt nyilvánít a francia páncélos csapatok helytelen szervezéséről és felhasználásáról, leszögezve:

[10] Kurt Zeitzler katonai pályafutásának adatait ld. *Wolf Keilig:* Das deutsche Heer 1939—1945. Podzun—Verlag, Bad Nauheim. 211/372. o.

[11] Hermann Hoth katonai pályafutásának adatait ld. uo. 211/145. o. A hitleri Wehrmachtban az altábornagyi és a vezérezredesi rendfokozat között volt az ún. fegyvernemi tábornoki rendfokozat, pl. General der Infanterie, General der Panzertruppen, stb. — Hoth cikkei: Das Schicksal der französischen Panzertruppe im I. Teil des Westfeldzuges. Wehrkunde, 1958. 7. sz. 367. s köv. o., Der Kampf von Panzerdivisionen in Kampfgruppen in Beispielen der Kriegsgeschichte. Wehrkunde, 1959. 11. sz. 576. s köv. o., Die Verwendung von Panzern in der Verteidigung und die Neugliederung der deutschen NATO-Divisionen 1959. Wehrkunde, 1959. 12. sz. 631. s köv. o.

[12] HK 1961. 1. sz. 82. o. Megjegyezzük, hogy az ebben, de hasonlóan több más lábjegyzetben is előforduló ilyen idézés: „in Wehrkunde Jahrgang 1958. S. 367 ff" magyarnyelvű tanulmányban nem szokásos.

„Téves dolog lenne egyetlen háborúból közvetlen következtetéseket levonni. A jövőbeni háborúnak bizonyosan más vonásai lesznek. Legyen szabad mégis egy figyelmeztetést tenni. Az új, a tudomány és technika által rendelkezésre állított harceszköz teljes igénybevételéről való önkéntes lemondás abban a reményben, hogy akkor a másik sem fogja azt alkalmazni, csalóka. Az a nép, melynek akarata elfárad szabadságát minden, neki megengedett eszközzel megvédeni, melynek vezetése illúziókban ringatja magát, hogy elkerülheti a háborút, áldozatul esik agresszív, könyörtelen ellenfelének."[13]

Hothnak ezen, a francia páncélos fegyvernem 1940-es sorsával foglalkozó, de végkövetkeztetésében félremagyarázhatatlanul az atomfegyverre utaló cikke 1958 júliusában jelent meg. Hothnak, Zeitzlernek ilyen, végső kicsengésükben azonos tanulmányaival, úgyszintén az előzőekben felsorolt, dr. Horváth által szinte teljesen figyelmen kívül hagyott irodalommal kapcsolatban a magyar hadtörténetírásnak állást kell foglalnia. Le kell leplezni hamisításaikat és tévedéseiket, de mindenekelőtt egész munkásságuknak a nyugatnémet Bunderswehr és a NATO erősítését szolgáló, a szocialista világrendszer, valamennyi békeszerető erő ellen irányuló tendenciáját. Ma már semmiképpen sem elegendő Werner Baumbach volt hitlerista repülőezredes 1949-ben megjelent „Zu spät?" című, a NATO felé kacsingató könyve egyik-másik állításának cáfolata.[14] Zeitzler a v. Kleist páncélos csoporttal foglalkozó cikksorozata befejező részében arra próbál feleletet adni, hogyan kell megszervezni és alkalmazni a páncélos seregeket az atomfegyver alkalmazása esetén?[15] Hoth „Páncélosok alkalmazása védelemben és a német NATO-hadosztályok 1959-es új tagozódása" című, ugyancsak a Wehrkundében közölt cikkében ismét visszatér a francia páncélos alakulatok 1940-es harcaira, a szervezési és vezetési hibákra.[16]

A nyugati hadtörténeti irodalom bírálata szükségességét hangoztatva, egyben adataik felhasználására is rá kell mutatnunk. Dr. Horváth tanulmányának átolvasásakor nemcsak a historiográfiai bírálat elégtelensége válik nyilvánvalóvá, de az általa idézett irodalomban fellelhető adatok aránytalan és hiányos átvétele is. Azokat a munkákat, melyeket tanulmánya második és főleg harmadik részében a leggyakrabban idéz, így Hans-

[13] Wehrkunde, 7/1958. 377. o.
[14] Ld. dr. Horváth tanulmányának 69. oldalát.
[15] Erkenntnisse und Erfahrungen der Panzer-Gruppe v. Kleist im West-Feldzug 1940. Wehrkunde, 1959. 7. sz. 366. s köv. o.
[16] Wehrkunde, 12/1959. 631. s köv. o.

Adolf Jacobsen: Fall Gelb és Dünkirchen című könyveit, vagy Ulrich Liss: Westfront 1939/40 című művét, a historiográfiai részben csak említi, de nem értékeli. Ezzel szemben az e részben ismertetett Baumbach vagy Bilotte a tanulmány további részében egyetlen lábjegyzetben sem szerepel![17]

Az idézett, de nem megfelelően bírált és értékelt művek közé tartozik a hitlerista páncélos fegyvernem megalkotójának, Heinz Guderian volt vezérezredesnek „Erinnerungen eines Soldaten" című, 1951 és 1960 között négy kiadást megért könyve.[18] Guderian szellemi hagyatékának nyugat-németországi jelentőségét nemcsak az „Egy katona emlékiratai"-nak négyszeri kiadása bizonyítja, hanem elsősorban az a tény, hogy a Bundeswehr páncélos csapatai folyóiratának, a „Panzer"-nak legelső száma Guderian arcképével illusztrálva, „Guderian szellemében" jelent meg 1959 októberében.[19]

Az „Egy katona emlékiratai"-t dr. Horváth többször is idézi, így az 1., 7., 36., 51. és 76. számú lábjegyzetben. Ez látszólag nem lenne kevés, de ha megvizsgáljuk, hogy mire és mivel kapcsolatban idézi Guderiant, mindjárt más képet kapunk. A tanulmány legelején olvashatjuk, hogy a fasiszta Németországgal szemben az angol—francia vezetés passzívan viselkedett, a holland és a belga kormány meg „semlegességi" politikát tanúsított. „A nyugati szövetségeseknek ez a magatartása" — folytatja Horváth — „alapjában még 1940. február 7-én megtartott koblenzi hadijátékok után sem változott meg. A gyakorlat pedig a Franciaország elleni hadműveleti tervek helyességének ellenőrzését jelentette." Az ehhez a nem túlságosan világos szövegrészhez kapcsolódó lábjegyzetben a szerző Guderian könyvének 80. oldalára hivatkozik.[20] A könyv 80. oldalán valóban szó esik *egy*, 1940. február 7-én Koblenzben megtartott hadijátékról, melyen Guderian szerint kizárólag a páncélosok szerepével foglalkoztak a tervezett támadásban, mindenekelőtt a Maas folyón való átkeléssel kapcsolatban. Szó sincs azonban a nyugati szövetségesekről, vagy a tervek helyességének valamiféle ellenőrzéséről!

[17] Jacobsen és Liss említése HK 1961. 1. sz. 70. o., jegyzetben is.

[18] Az „Egy katona emlékiratai"-nak valamennyi kiadása az egyik legnagyobb nyugatnémet kiadónál, a Kurt Vowinkel Verlagnál jelent meg. A IV. kiadás terjedelme 464 o. Guderian e munkája ugyancsak megjelent orosz nyelven. Ld. Gyeborin: A második világháború. Zrínyi Kiadó. Tisztek Könyvtára 9. sz. Bp. 1961. 83. o.

Guderian életrajzi adatait ld. Der Neue Brockhaus. 2. köt. Wiesbaden, 1958. 453. o.; katonai pályafutására ld. „Erinnerungen ... 425—426. o. és *W. Keilig:* Das deutsche Heer 211/111. o.

[19] Panzer. Zeitschrift der gepanzerten Truppen. 1959. 1. sz. 1. o. Érdemes megjegyezni, hogy az alcím az 1960. 2—3. számtól „Zeitschrift der Kampftruppen"; a cím pedig az 1961. 4—5. számtól „Kampftruppen".

[20] HK 1961. 1. sz. 58. o.

Ugyancsak tanulmánya bevezető részében, dr. Horváth ezeket írja: „A német monopoltőke és a szolgálatába állított náci párt a világuralmi tervek megvalósítása érdekében tartózkodott a kétfrontos háborútól, elsősorban az első világháború tapasztalatai alapján. Egyébként a német tábornoki karnak ez volt az egyedüli aggodalma a lengyelországi hadjárat megindulása előtt." — A vonatkozó lábjegyzetben ismét Guderian könyve szerepel, ezúttal az 58. oldal.[21]

Nos, a megadott oldalon Guderian valóban a Lengyelország elleni támadást közvetlenül megelőző napok eseményeivel foglalkozik, ezeket írva:

„Semmiképpen sem utólagos megállapítás, ha azt mondom, hogy a szárazföldi erők hangulata komoly volt, és az Oroszországgal kötött egyezmény nélkül valószínűleg nagyon kétséges lett volna. Nem mentünk könnyű szívvel a háborúba, és egyetlen tábornok sem javasolta volna a háborút. Minden öregebb tiszt és sok ezer katonánk részt vett az első világháborúban és tudta, mit jelentene a háború, különösen, ha nem lehetne Lengyelországra korlátozni."

A kétfrontos háborútól való aggodalom — közvetett módon — valóban kivehető Guderiannak ebből a sok mindent eláruló néhány mondatából. Nem feladatunk e helyütt annak vizsgálata, hogy „egyetlen tábornok sem javasolta volna a háborút", — mert ezt maga a történelem cáfolta meg. Nyilvánvaló azonban, hogy a német tábornoki karnak ebben az időben voltak aggodalmai, de nem kizárólag a kétfrontos háború miatt.[22] Guderian e néhány mondata világosan bizonyítja, hogy

1. Az egész szárazföldi hadsereg (Heer), és nemcsak az ekkor már Hitlernek teljesen behódolt tábornoki kar, általában tartott a háborútól, még a Lengyelország elleni háborútól is.

2. E húzódozás alapvető oka a bizonytalanságban rejlett; a hódításokra éhes fasiszta katonai vezetők ekkor, 1939 augusztusában még nem tudhatták, hogy a hadsereg és különösen a tisztikar, hogyan állja majd meg a helyét.

3. A hitlerista vezetés, elhallgatva Lengyelországnak a nyugati hatalmak által cserbenhagyását, egyoldalúan állította be a szovjet—német megnemtámadási egyezményt.

Azt hisszük, e néhány, találomra kiragadott példa meg-

21 Uo. 59. o.

22 A német tábornoki kar ilyen általános aggodalmainak eloszlatására jelentette ki Hitler 1939 augusztus elején Münchenben Wilhelm Keitel vezérezredes, az OKW főnöke és Bernhard von Lossberg vezérkari alezredes előtt a következőket: „... Ha háborúra kerül sor, az Lengyelországra korlátozódik. Ebből a »Weiss« esetből (a Lengyelország elleni támadás) soha, soha, soha nem jöhet létre világháború!..." Lossberg nyomán idézi *H. Stäuber:* Die Vorbereitung des Feldzuges im Westen 1940. Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift 1954. 7. sz. 523. o.

győzi az olvasót arról, hogy dr. Horváth tanulmánya nem egy tudományos folyóirat követelményeinek megfelelő igényességgel készült. Bárki, aki utánanéz lábjegyzeteinek, meggyőződhet, hogy a pontatlan, vagy félremagyarázott hivatkozások mellett mellőzött és figyelmen kívül hagyott adatokat is bőven lehet találni.

A tanulmány II., „A páncélos fegyvernem fejlődése, szervezete és alkalmazása a kapitalista hadseregekben a második világháború első szakaszában" címet viselő részétől az olvasó nyilván azt várná, hogy képet kapjon arról, milyen és mennyi páncélossal rendelkeztek a szembenálló felek a hadműveletek megindulásakor és milyen elvek szerint alkalmazták ezeket. Ezekre a kérdésekre azonban nem találunk kielégítő és pontos választ.

Mindenekelőtt meg kívánjuk jegyezni, hogy a páncélosok „fejlődés"-éről beszélni, azt megérteni egyszerűen lehetetlen a spanyol polgárháború említése nélkül. A fasiszta hadsereg első, a versailles-i szerződés tiltó határozata következtében még titokban gyártott, s ezért „mezőgazdasági vontató" fedőnévvel ellátott Panzer I típusmegjelölésű harckocsijait Spanyolországban próbálta ki, mint ez a dr. Horváth által is idézett F. M. von Senger und Etterlin „Die deutschen Panzer 1926—1945" című munkájából is kitűnik.[23]

De kipróbálták Spanyolországban a Panzer II harckocsit is. Az eredmény azonban nem volt kielégítő, mert Franco — német tanácsadóinak javaslata ellenére — inkább szétforgácsoltan vetette be őket. E tapasztalatok alapján a németek nehéz harckocsik építésére tértek át, a franciák viszont méginkább megerősítve látták korábbi nézetüket, hogy tudniillik a páncélosok csupán a gyalogságot kísérő fegyvernem.[24]

Az 1940-ben a nyugati hadjáratban bevetett német, francia és angol harckocsitípusokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy dr. Horváth táblázata, melyet tanulmánya 74—75. oldalán közöl, hiányos, ezenkívül pontatlan, sőt téves adatokat is tartalmaz. E táblázat szerint a németek a Panzer II—IV típust, ezenkívül a cseh eredetű Panzer 35 (t) és Panzer 38 (t) típust, tehát ötféle harckocsit vetettek be Franciaországban. Ezzel szemben Guderiannak a Hitler részére 1944. november 11-én készí-

[23] *F. M. Senger und Etterlin:* Die deutschen Panzer 1926—1945. München, 1959. 17. o.
[24] *H. Hoth:* Die Verwendung von Panzern ... Wehrkunde 12/1959. 633. o.

tett jelentéséből tudjuk, hogy Franciaországban a Panzer I még részt vett a harcokban.[25]

Guderiannak ebből a jelentéséből azt is megtudjuk, hogy a németek 1940. május 10-én összesen 2574 harckocsival vonultak fel. Ha ebből leszámítjuk a 135 parancsnoki kocsit, amelyeknek nem volt ágyújuk, akkor 2439 harckocsi marad, vagyis csaknem annyi, mint a tanulmány 95. oldalán — forrásmegjelölés nélkül — feltüntetett szám: 2445.

Típusok szerint ez a 2574 harckocsi a következőképpen oszlott meg:

523 Panzer I
955 Panzer II
349 Panzer III
278 Panzer IV
106 Panzer 35 (t)
228 Panzer 38 (t)

ezenkívül 96 kis parancsnoki kocsi Panzer I és 39 nagy parancsnoki kocsi Panzer III.[26] — Guderiannak ebből az összeállításából teljesen világos, hogy az 1940 májusában bevetett német harckocsiknak több mint 20 százaléka a tanulmányban nem is említett, könnyű, csak két 7,92 mm-es géppuskával felszerelt, kizárólag gyalogság elleni harcra alkalmas Panzer I volt.

A táblázat következő hiányossága, hogy nem tünteti fel az egyes harckocsitípusok súlyát, amit pedig a szakirodalom mindig megad. A „Die deutschen Panzer" szerint a Panzer I súlya 5,4—5,8 tonna, a Panzer II súlya 10,2 tonna, a Panzer III súlya 18,3—19,3 tonna, még a Panzer IV súlya 17,3—17,7 tonna volt.[27]

Még súlyosabb hiba az egyes harckocsitípusokon belül fennállott, és az abc nagybetűivel jelölt különféle, úgynevezett „kivitel"-ek (Austführungen) figyelmen kívül hagyása. A táblázat szerint a Panzer III 7,5 cm-es űrméretű ágyúval volt felszerelve, holott a nyugati támadásban részt vett Panzer III A, B, C és D harckocsiknak csak 3,7 cm L/45-ös ágyújuk volt.[28]

A Panzer IV helyesen feltüntetett 7,5 cm-es ágyújával kapcsolatban dr. Horváth megjegyzi: „Ez a típus csőszájfékes löveg-

[25] *Guderian:* Erinnerungen ... 429. o. A Panzer I harckocsikat (számszerint 180 darabot) még a Szovjetunió ellen is bevetették, 1941. június 22-én. Ld. *B. Mueller—Hillebrand:* Das Heer 1933—1945. II. köt. Frankfurt/M. 1956. 106. o.

[26] *Guderian:* Erinnerungen ... 429. o. Ugyanezeket a számokat közli *B. Mueller—Hillebrand:* Das Heer II. 106. o.

[27] *F. M. Senger und Etterlin* i. m. 178. s köv. o.

[28] Uo. 182—183. o. Az L/45 megjelölés azt jelenti, hogy az ágyúcső hossza az űrméret 45-szöröse. — A hadjárat folyamán azután 5 cm L/42-es ágyúval ellátott Panzer III. harckocsik is kerültek a frontra. Ld. *Guderian:* Erinnerungen ... 429. o.

gel rendelkezett."[29] Ez tévedés, mert a szakirodalom szerint a torkolatfékes löveggel ellátott Panzer IV F 2 és G 1942 tavaszán jelent meg a szovjet fronton, válaszul a T-34 harckocsikra! A nyugati hadjáratban szerepelt Panzer IV A, B és C harckocsikat 7,5 cm L/24-es löveggel szerelték fel, míg az F 2 és G jelű kocsik már L/43-as löveggel voltak ellátva. Az L/24-es löveg páncéltörő gránátjának kezdősebessége csak 385 m/sec. volt, vagyis a modern követelményekhez viszonyítva igen alacsony.[30]

A német, illetve a francia és angol harckocsik pusztán táblázatban való felsorolását, értékelő összehasonlítás nélkül, nem tekinthetjük elegendőnek. Konkrét szembeállításra az irodalomban több példát is találunk. Ezek közül idézzük Benoist-Méchin véleményét:

„Ha helyes is az, hogy a mi páncélosaink bizonyos modelljei (mindenekelőtt a B I bis, a SOMUA és a Hotchkiss) fegyverzetben egyenértékűek a német harckocsikkal, sőt felülmúlják ezeket, úgy ezzel szemben tény, hogy a francia páncélosok általában lassúbbak, Ezenkívül páncélzatuk egyenlő vastagság esetén gyengébb, nem azért, mint mondják, mert a lemezek öntöttek, hanem mert a foszfortartalmú lotharingiai érc, ellentétben a svéd vagy cseh érccel, amelyből a német páncélosok acélja készült, ilyen felhasználásra csak rosszul alkalmas. A francia páncélosok rádiófelszerelése szintén rosszabb. Hatósugaruk továbbá csekélyebb, a kisebb üzemanyagtartály miatt. Végül Franciaország a páncélosok gyártását 12 modellre aprózta fel (5,5 tonnától 32 tonnáig), míg a németek négy saját és két cseh típusra összpontosították, és ezek közül is a Panzer IV-re (19 tonna)."[31]

Benoist-Méchin ezen sorai, egy-két kisebb pontatlanság ellenére is értékes támpontokkal szolgálnak a francia páncélos fegyvernem megítéléséhez. Egyébként a francia páncélosok, a típusbeli sokféleség ellenére is két, egymástól világosan elhatárolható csoportra oszlottak:

1. Könnyű harckocsik, a gyalogság közvetlen támogatására.

[29] A „csőszájfék" kifejezés a magyar katonai nyelvbe még a felszabadulás előtt került, a német „Mündungsbremse" pontatlan fordításaként. A magyar nyelv értelmező szótára. I. köt. Bp. 1959. 939. o. szerint a „csőszáj" műszaki, a „csőtorkolat" pedig *katonai* kifejezés. E kérdést azért is érdemes felvetni, mert a magyar katonai nyelv egyébként a „csőtorkolat" kifejezést használja. Hasonló a helyzet a fontosabb európai nyelvekben: az orosz „dulo orugyija"; a német „Rohrmündung"; a francia „bouche d'un canon", az angol „muzzle" kifejezéseket és ezek összetételeit a szótárak „csőtorkolat"-nak fordítják.

[30] *F. M. Senger und Etterlin* i. m. 19. o. A Panzer IV A fényképe uo. 63. o. leírása és lövegének adatai 51., ill. 186—187. oldal. A 7,5 cm L/43-as löveg adatai uo. 189. o.

[31] *Benoist—Méchin:* Der Himmel stürzt ein 65. o.

Követelmény volt 10 tonna súly, 40 mm-ig terjedő páncélzat és 20 km óránkénti sebesség. E csoportba tartoztak az R 35, H 35, FCM és D 1 típusmegjelölésű kocsik. A csak elvétve előfordult D 1 típust nem számítva, a franciáknak tehát háromféle könnyű harckocsijuk volt. Ezek közül leginkább a Hotchkiss gyártmányú kocsi vált be, mely 1931 mintájú 3,7 mm-es ágyújával a legtöbb német harckocsi ellen a siker reményével vehette fel a harcot. Ilyen ágyúja azonban csak a Hotchkiss harckocsik egyharmadának volt, míg a többinek az első világháborús Renault F. T. kocsinak régi, 15 mm-nél vastagabb páncélzattal szemben hatástalan, ugyancsak 3,7 mm-es lövege.[32]

2. A tulajdonképpeni „harckocsik" (char de bataille), melyeket a könnyű páncélosok támogatására és az ellenséges harckocsik elleni harcra szántak. E csoportban leginkább a SOMUA és a Char B típusok váltak be, melyek komoly ellenfelei voltak a német páncélosoknak, és több alkalommal állították nehéz feladat elé a német páncélelhárítást.[33]

Bár az angol páncélosok 1940-ben komolyabb szerepet csak a Dunkerque körüli harcokban játszottak, mégis meg kell emlékeznünk róluk; annál is inkább, mert dr. Horváth többször említett táblázata e vonatkozásban szintén pontatlan és hiányos. Franciaországban az angol 1. páncélos hadosztály harcolt, ezenkívül néhány, a gyalogságot támogató páncélos zászlóalj.[34] Az 1. páncélos hadosztályban „Cruiser Tanks"-ok, azaz „cirkáló" harckocsik voltak, a zászlóaljakban pedig gyalogsági harckocsik, „Infantry Tanks". A cirkáló harckocsik közül a következő típusok voltak használatban:

Mk I, 12,7 tonna súlyú, 1 db 4 cm-es löveggel (vagy 9,39 cm-es gránátvetővel) és 3 gépuskával felszerelt, 37 km/óra sebességű harckocsi. Páncélzata 8—23 mm, személyzete 6 fő.

Mk II, 14,5 tonna súlyú, 1 db 4 cm-es löveggel (vagy gránátvetővel) és 1 géppuskával felszerelt, 35 km/óra sebességű harckocsi. Páncélzata 11—37 mm, személyzete 4 fő.

Mk III, 15 tonna súlyú, 1 db 4 cm-es löveggel és 1 géppuskával felszerelt, 60 km/óra sebességű harckocsi. Páncélzata 6—21 mm, személyzete 4 fő.

Mk IV, 15 tonna súlyú, 1 db 4 cm L/52-es löveggel és 1 géppuskával felszerelt, 60 km/óra sebességű harckocsi. Páncélzata 6—21 mm, személyzete 4 fő.

[32] Die französische Panzerwaffe 1917—1958. Feldgrau. Sonderheft 11. Panzerkennblätter, Serie III. és *Benois Méchin* i. m 65. o.

[33] Die französische Panzerwaffe id. cikk és *H. Hoth:* Das Schicksal der französischen Panzerwaffe . . . Wehrkunde, 7/1958. 368. o.

[34] Die britische Panzerwaffe 1915—1958. Feldgrau, Sonderheft 12. Panzerkennblätter, Serie IV.

A gyalogsági harckocsik Franciaországban szerepelt típusai:

Mk I, 12,5 tonna súlyú, csak 1 7,92 mm-es géppuskával felszerelt, 14 km/óra sebességű harckocsi. Páncélzata 15—60 mm, személyzete 2 fő.

Mk II „Matilda", 26 tonna súlyú, 1 db 4 cm L/52-es lövéggel és 1 géppuskával felszerelt, 23 km/óra sebességű harckocsi. Páncélzata elől 80 mm, oldalt 65 mm, hátul 60 mm, felül pedig 23 mm; személyzete 4 fő.

A Cruiser Tanks közül elsősorban Mk III és Mk IV fordult elő, az Infantry Tanks közül pedig az Mk II.[35] — A táblázatban még feltüntetett Mk VI könnyű harckocsi a Franciaországba küldött 9 angol gyaloghadosztálynak felderítési célra adott egy-egy páncélos zászlóaljában volt. Ennek a csak 5,3 tonna súlyú harckocsinak a fegyverzete 2 db 7,92 mm-es géppuskából állott, míg a VI C változatnál az egyik géppuskát kicserélték 15 mm-esre.[36]

A német rohamlövegekről szólva érdemes lett volna megemlíteni, hogy az első típusnak, a „Sturmgeschütz III"-nak a Panzer III szolgált alapul. Az első rohamlövegnek nem volt tornya; a Panzer III teknőjét, motorját és futóművét vették át, és a 7,5 cm L/24-es harckocsiágyút szerelték rá. A gyalogság közvetlen támogatására szánták; saját védelmére kezdetben még géppuskája sem volt.[37] Meg kell továbbá jegyezni, hogy 1940. május 10-én még csak egyetlen rohamlöveg üteg (6 rohamlöveg) vonult fel, a Grossdeutschland motorizált lövészezred 16. századaként.[38]

A tanulmányban „lövészeket szállító páncélgépkocsi"-ként szereplő „Schützenpanzerwagen", rövidítve SPW helyes magyar neve lövész-páncélkocsi.[39] Az igaz, hogy az első lövészpáncélkocsikat a tüzérségi vontató felhasználásával alakították ki. Ez a vontató 3 tonnás volt, s megtartva az úgynevezett „félláncta lpas" megoldást, az alvázra helyezett, felül nyitott páncélszekrénnyel együtt az új jármű súlya 8,5 tonna lett.

[35] Az egyes típusok ábrája és adatai Feldgrau, Sonderheft 9. Panzerkennblätter, Serie II. Vö. Die britische Panzerwaffe id. cikkel.

[36] Panzerkennblätter, Serie II.

[37] *F. M. Senger und Etterlin* i. m. 23. o. Ábra és adatok 89. oldal, fénykép 90. o., részletes leírás 200—201. o.

[38] *B. Mueller—Hillebrand:* Das Heer II. 106. o. Die Geschichte des Panzerkorps Grossdeutschland. I. köt. Duisburg—Ruhrort, 1958. 18., ill. 86. o.

[39] A magyarnyelvű irodalomban, különösen fordításokban előforduló „páncélozott csapatszállító-jármű" kifejezés német megfelelőjét, a „Mannschaftstransportwagen"-t a németek csak 1939-ig használták, s ekkor elvetették. A Mannschaftstransportwagent kizárólag *szállítási* célra használták; a Schützenpanzerwagen viszont azt jelenti, hogy a páncélgránátosok a harcot a járműről, leszállás nélkül is vívhatják.

Ld. *H. Reimann:* Zur Geschichte der deutschen Panzergrenadiere. Wehrkunde, 1959. 12. sz. 646. o.

A tanulmány 76. oldalán található összehasonlító táblázatban ismét több hiba fordult elő. A „Sonderkraftfahrzeug 251" megjelölésű, 1939-ben rendszeresített, közepes lövész-páncélkocsi páncélzata elöl nem 10, hanem 12 mm volt. A 251/10 jelzésű, 3,7 cm-es páncéltörő ágyúval felszerelt kocsi nem parancsnoki kocsi volt, hanem *szakasz*parancsnoki kocsi, míg a törzsekhez beosztott „Kommandowagen" jelzése 251/6 volt. Teljesen tévesen szerepel a táblázatban a „SPW 250", amin nyilván a „Különleges gépjármű 250" megjelölésű, könnyű lövész-páncélkocsit kell érteni. Ezt az 5,7 tonnás járművet csak 1942-ben rendszeresítették.[40]

A páncélelhárításról szólva, dr. Horváth ezeket írja: „A második világháború első szakaszában a németek a páncélosok elleni harcban a harckocsik mellett páncélelhárító ágyúkkal voltak ellátva."[41] Köztudomású, hogy a páncélelhárítás egyidős a harckocsival, és elhárításra kezdettől fogva alkalmaztak ágyúkat. Viszont hiányzik a tanulmányból annak kimondása, hogy a nyugati hadjáratot a németek megfelelő páncéltörő ágyú nélkül kezdték. A nehéz francia harckocsi, a Char B ellen hatástalannak bizonyult a német 3,7 cm-es, de a cseh 4,7 cm-es páncéltörő löveg is, s ezeknél nagyobb űrméretű páncéltörővel a németek 1940-ben még nem rendelkeztek. Az Abbeville-i német hídfő ellen május 28-án indított francia támadásban részt vett 32 tonnás B 2 és a 72 tonnás 3 C harckocsik 10—20 találat ellenére is letaposták a német 3,7 cm-es páncéltörőket.[42]

A német haditechnika ilyen — szinte már terjengősnek ható — részletezését az elmondottakon túl még egy körülmény teszi szükségessé. A hitleri Wehrmacht fegyverzetének, elsősorban harckocsijainak a francia—angol szövetségesekével szembeni minőségi fölényét a szerző nyíltan ugyan nem mondja ki, de egész leírásából, a két fél fegyverzetének általa közölt szembeállításából csak erre lehet következtetni. A németek technikai fölényének ezt a hallgatólagos elismerését bizonyítja még az a módszer is, hogy a német páncélosokra vonatkozó, rendkívül szűkszavú bírálatát a szerző — az 1940-es nyugati hadjáratról szólva! — nem a nyugatiakkal, hanem a szovjet hadsereggel való összehasonlítás alapján teszi meg!

A tanulmány 43. lábjegyzetében szerepel Burkhart Muel-

[40] A Schützenpanzerwagen ábrája, típusai és leírása *F. M. Senger und Etterlin* i. m. 115. o. fényképek 119. s köv. o. adatai uo. 206. o. A könnyű lövész-páncélkocsi rendszeresítése uo. 25. o.

[41] HK 1961. 1. sz. 76. o.

[42] A német páncéltörők felsorolása *B. Mueller—Hillebrand:* Das Heer II. 108. o. Hatástalanságukra *Guderian:* Erinnerungen ... o. és *A. Buchner:* Der Kampf um den Brückenkopf Abbéville. Wehrkunde. 1957. 9. sz. 489. o.

ler—Hillebrand: Das Heer 1933—1945 című könyve. Ennek az „Entwicklung des organisatorischen Aufbaues" alcímet viselő, háromkötetes műnek Frankfurt am Mainban 1956-ban megjelent második kötete, „Die Blitzfeldzüge 1939—1941. Das Heer im Kriege bis zum Beginn des Feldzuges gegen die Sowjetunion im Juni 1941" tartalmazza a franciaországi hadjárattal kapcsolatos adatokat. „A szárazföldi hadsereg az 1940-es nyugati hadjárat kezdetén" című alfejezetben Mueller—Hillebrand megállapítja, hogy a személyi helyzet kielégítő volt, majd így folytatja:

„Ellentétben a személyi helyzettel, az anyagi egyáltalán nem volt biztosítva." — Sorra következnek az ilyen mondatok: „A fegyvergyártás a háború kezdete óta nem növekedett a kívánt mértékben. Ennek következtében jóformán egyáltalán nem voltak készletek..." „A termelés és az állomány harckocsikban sem volt megnyugtató... A hadrakelt sereg a nyugati hadjáratot gyakorlatilag harckocsi utánpótlási készlet nélkül kezdte." „Gépjárműveknél a viszonyok kedvezőtlenek voltak és állandó gondot jelentettek a vezetésnek..."[43]

A hitleri hadsereg anyagi-technikai gyengeségeinek ezen, nyugatnémet részről történő beismeréséhez nem kell külön kommentár! Magyarázni kel azonban azt, hogy miért értek el a német páncélosok a nyugati hadjáratban olyan jelentős sikereket, egyszóval, miben rejlik a „villámháború" titka?

A választ e kérdésre dr. Horváth — helyesen — a német páncélos alakulatok szervezésében, e szervezésnek az angolokéval és a franciákéval való összehasonlításában keresi. Ugyancsak helyes az a megállapítása, hogy a két szövetséges páncélos erői nem voltak gyengébbek a németekénél.[44] Tegyük azonban hozzá: csak a számszerű egybevetés alapján nem, — mert szervezetileg egészen másként állt a dolog. Az 1940. május 10-én harcba indult 2574 német harckocsival szemben mintegy 2600—3000 francia és mintegy 500 angol, összesen legfeljebb 3400 szövetséges harckocsi állott.[45] Amíg azonban a 35 zászlóaljba szervezett német harckocsikat 10 páncélos hadosztályba összpontosították, addig a meglevő 50 francia páncélos zászlóaljból 34-et szétszórtak 2—3 zászlóaljas csoportokban az Alpoktól a tengerig húzódó fronton. Csak 16 páncélos zászlóalj (közöttük 8 nehéz) összpontosult az 1940 januárjától szerveződő négy

43 *B. Mueller—Hillebrand:* Das Heer II. 40. s köv. o.
44 HK 1961. 1. sz. 77. o.
45 *Benoist—Méchin:* Der Himmel stürzt ein 64. o. és Die französische Panzerwaffe id. cikk.

páncélos hadosztályban. Ezenkívül a lovas hadtest mindhárom gépesített hadosztályának volt 170—170 harckocsija.[46]

A franciák páncélos felfogásával kapcsolatban Hoth Gamelin tábornok véleményét idézi. A harmincas évektől kezdve kétféle ilyen felfogás volt. Az egyik a gyalogság támadásának és ellentámadásának támogatására követelte a harckocsikat, míg a másik „páncélos hadtestek" szervezését sürgette. A gyalogsági szemlélő egyben páncélos szemlélő is volt, és így a gyalogság követelése valósult meg: a franciák „kísérő" harckocsikat gyártottak. Gamelin tábornok ugyan javasolta önálló páncélos kötelékek felállítását, de ezt nem tudta keresztülvinni. 1937-ben elhatározták 3 páncélos hadosztály felállítását, de e határozatot nem a megvalósítás, hanem a tervezett páncélos hadosztályok alkalmazásáról folytatott vita követte![47]

A fasiszta Németországban a páncélos alakulatok szervezése — leszámítva a jelentéktelen előzményeket —, 1935 októberében kezdődött.[48] A későbbiek során felhasználták a spanyol polgárháború tapasztalatait, elsősorban a tanulmányban részletezett 1938—1939-es szervezésnél. E résszel kapcsolatban csak néhány pontatlanságot teszünk szóvá. „A német hadsereg páncélos ereje — írja dr. Horváth — közvetlenül a háború előtt három hadtestben szerveződött" — s megnevezi a XIV., a XV., a XVI., és a XIX. hadtestet.[49] Az elsőnek felsorolt három hadtest a lipcsei „4. hadseregcsoport-parancsnokság" alárendeltségében volt, míg a XIX. hadtest az 5., a bécsi hadseregcsoporthoz tartozott. Egyik alárendelt alakulata az Ausztriába 1938 márciusában bevonult és ott maradt 2. páncélos hadosztály volt, míg a másikat, a 4. könnyű hadosztályt az osztrák Bundesheer gyors hadosztályából hozták létre. Ennek, a XIX. hadtestnek lett a parancsnoka 1939 augusztusában, közvetlenül a háború kitörése előtt Guderian, a páncélos csapatok tábornoka.[50]

Igaz, hogy az 1938-as szervezés szerint a páncélos hadosztály páncélos dandárának 324 harckocsija volt, ez azonban csak szervezési előírás, melyet a valóságban jóformán sohasem értek el. A felkészületlen és összehasonlíthatatlanul gyengébb lengyel hadsereggel szemben azonban így is gyors és könnyű siker született. Az ezt követő átszervezést a tanulmány helyesen ismerteti, a 10. páncélos hadosztály kivételével. Ezt a hadosz-

[46] *H. Hoth:* Die Verwendung von Panzern ... Wehrkunde, 12/1959. 631. o.
[47] Uo. 632—633. o. és ugyanő: Das Schicksal der französischen Panzerwaffe ... Wehrkunde, 7/1958, 367—368. o.
[48] *Guderian:* Erinnerungen ... 30. oldal és *R. M. Ogorkiewicz:* Panzer Divisions Military Review 1955. 10. sz. 91. o. — A cikk a kezdettől 1944-ig foglalkozik a páncélos hadosztályokkal.
[49] HK 1961. 1. sz. 79. o.
[50] Die deutsche Panzerwaffe 1917—1959. I. rész. Feldgrau, Sonderheft 15. Panzerkennblätter, Serie V. és *Guderian:* Erinnerungen 42. s köv., ill. 57. o.

tályt ugyanis nem a lengyel hadjárat után, hanem 1939 áprilisában szervezték Prágában, különféle páncélos és motorizált gyalogos alakulatokból. A lengyelországi hadjáratban már 10. páncélos hadosztály elnevezéssel vett részt. Utána más összeállítást kapott ugyan, de a neve megmaradt.[51]

Érdekes képet kapunk a német és a francia páncélos hadosztály erejének egybevetésekor. A francia páncélos hadosztály 169 harckocsijával szemben a leggyengébb német páncélos hadosztálynak is több, mint 200 harckocsija volt. Guderian szerint az 1., 2. és 10. páncélos hadosztály egyenként 276, a 3. és 4. egyenként 324, a 6., 7. és 8. egyenként 218, végül a 9. 229 harckocsiból állott.[52]

Az Ewald von Kleist lovassági tábornok vezette páncélos csoporttal a tanulmány túlságosan röviden foglalkozik. Magáról Kleistről Guderian megjegyzi, hogy hosszas huzavona után esett rá a választás, és korábban egyáltalán nem mutatkozott „páncélosbarát"-nak. A parancsnoki karban egyébként számos érdekes névvel találkozunk. A XIX. páncélos hadtestbe tartozó 1. páncélos hadosztálynak az a Friedrich Kirchner vezérőrnagy volt a parancsnoka, aki 1944—45-ben Magyarországon mint a páncélos csapatok tábornoka, az LVII. páncélos hadtest vezette. A hadosztály vezérkari tisztje Walther Wenck vezérkari őrnagy volt, kinek a nevével ugyancsak gyakran találkozik a második világháború történetének kutatója. A XXXXI. páncélos hadtest törzsének főnökeként Hans Röttiger vezérkari alezredes szerepel, aki altábornagyi rangban a nyugatnémet szárazföldi haderő első szemlélője lett; — hogy csak egy-két nevet említsünk.[53]

Helyesen jegyzi meg dr. Horváth, hogy a von Kleist páncélos csoport „volt az első nagy csoportosítása a páncélos erőknek". A történelem ez első nagy páncélos kötelékében 41 140 gépjármű volt, köztük 1250 harckocsi és 362 páncélos-felderítő kocsi. Ha ez a járműmennyiség egyetlen egy útvonalon vonult volna fel, a menetoszlop hossza felülmúlta volna az 1500 km-t! Az összlétszám, tisztek, altisztek és legénység, 134 370 főre rúgott.[54]

Egy ilyen hozzászólás terjedelmi korlátozottsága nem teszi

[51] *B. Mueller—Hillebrand:* Das Heer II. 13—14. o.

[52] *Benoist—Méchin:* Der Himmel stürzt ein 65. o. — E számokat Guderian a nürnbergi perben tett vallomásában közölte.

[53] *K. Zeitzler:* Die Panzer-Gruppe v. Kleist im West-Feldzug 1940. Wehrkunde, 4/1959. 182—183. o.; *Guderian:* Erinnerungen ... 81. oldal. Kleist katonai pályafutásának adataira ld. *W. Keilig:* Das deutsche Heer 211/166. o. Kirchnerre uo. 211/163. o.; Wenckre 211/361. o.: Röttigerre 211/275. o.

[54] *K. Zeitzler:* Die Panzer-Gruppe v. Kleist ... Wehrkunde, 4/1959, 182. és 185. o.

lehetővé, hogy a történelemben első ízben 1940 májusában harcba indult nagy páncélos és gépesített alakulatok jellemző számadataival csak érintőleg is foglalkozzunk. A v. Kleist páncélos csoport a német határtól Calais eléréséig 600 km-t 17 nap alatt tett meg, vagyis napi menetteljesítménye átlagosan 35 km volt. Hogy ez csupán üzemanyag-utánpótlásban mit jelentett, arra egyetlen adat: minden páncélos vagy motorizált hadosztálynak 100 km út megtételére 150—200 000 liter üzemanyagra volt szüksége.[55] Eszerint a v. Kleist páncélos csoport, a fenti menetteljesítmény mellett, naponta 400—520 000 liter üzemanyagot használt el.

Dr. Horváth tanulmányának III., „Az 1940 május-júniusi harcok a fasiszta német és a holland, belga, francia, angol csapatok között. Olaszország hadbalépése" címet viselő részével inkább csak általánosságban kívánunk foglalkozni. Amíg a dolgozat I., historiográfiai része csak egyes, kiragadott művekről adott bizonyos, gyakran hiányos képet, és a II. részben a páncélos fegyvernem egyoldalú, a német haditechnikát tényleges korlátai nélkül bemutató leírását kaptuk, addig a III. rész a haditervek és főleg a hadjárat első szakasza hadműveleteinek vázlatos, csak nagy vonalakban történő leírása. Éppen ezért helyénvaló lett volna utalni a „Vtoraja mirovaja vojna 1939—1945" című, 1958-ban Moszkvában megjelent több mint 900 oldalas „hadtörténelmi vázlat" megfelelő részére. Az 1940-es nyugati hadjárat tömör összefoglalását a munka második fejezetének negyedik pontja: „Franciaország, Belgium és Hollandia veresége" tartalmazza. A franciák vereségének katonai okait e mű a harckocsik és a repülőgépek lebecsülésében, a megfelelő harckocsi-elhárítás hiányában látja.[56]

E III. rész elején a szerző a nyugatnémet hadtörténészek, elsősorban dr. Hans-Adolf Jacobsen munkái alapján ismerteti a „Fall Gelb"-et, a Franciaország ellen tervezett hadműveletek első szakaszának tervét, melyet a „Fall Rot" követett. Azzal a problémával kapcsolatban, hogy a „Fall Gelb" a Schlieffen-terv felújítása volt-e, vagy sem, dr. Horváth kijelenti: *„a ‚Fall Gelb' továbbra is megtartotta a Schlieffen-terv alapvonásait, csupán a páncélos fegyvernem hasznos alkalmazása érdekében készítették el a modern változatát".*[57] — Ez a probléma azonban csak mellékes jelentőségű; a fő kérdés az, hogy ki javasolta a

[55] *K. Zeitzler:* Erkenntnisse und Erfahrungen der Panzer-Gruppe v. Kleist im West-Feldzug 1940. Wehrkunde, 7/1959. 372. o.
[56] *Sz. P. Platonov* (főszerk.): Vtoraja mirovaja vojna. Moszkva, 1958. 77. s köv., ill. 90. o.
[57] HK 1961. 1. sz. 87. o.

páncélosok tömeges alkalmazását, tehát a „Fall Gelb"-nek a Schlieffen-tervtől eltérő lényegét?

A szovjet hadtörténetírás szerint a franciaországi hadjárat tervét Manstein készítette el, mint azt „A második világháború történetének meghamisítói ellen" című munkában olvashatjuk.[58] — Igaz, ezt a magyar nyelven csak 1961-ben megjelent művet dr. Horváth tanulmánya elkészítésekor még nem ismerhette, de ismernie kellett volna Guderian idevonatkozó leírását, továbbá Stäuber százados cikkét, és főleg azt a vitát, melyet Hermann Hoth volt vezérezredes éppen dr. Hans-Adolf Jacobsennel folytatott! Hoth Hans-Adolf Jacobsennek a tanulmányban is idézett „Fall Gelb" című, 1957-ben Weisbadenben megjelent könyvét a Wehrkunde 1958. évi 2. számában ismertetve hangsúlyozta, hogy az általános hadműveleti terv az „A hadseregcsoport" vezérkara főnökének, Erich von Manstein altábornagynak az eszméje volt.[59]

A Wehrkunde következő számában ugyanezt Hoth külön cikkben is megírta, majd válaszolva Jacobsennek a kritikára és a cikkre írott megjegyzéseire, harmadszor is hangsúlyozta: „A hadjárat vezető gondolata Manstein alkotó tette: Hitler része a hadműveleti terv létrejöttében abban állt, hogy hagyta magát meggyőzni a mansteini gondolatok helyességéről, és megfelelő utasításokat adott az OKH-nak; az OKH érdeme Manstein eszméjének megvalósítása a 40. 2. 24-én kiadott felvonulási utasítás által."[60]

A „Fall Gelb"-ről oldalakat olvashatunk dr. Horváth tanulmányában, de a lényegről alig esik szó, Manstein neve elő sem fordul. Ugyanígy nem kapunk megfelelő képet a támadás első lényeges mozzanatáról, a Meuse folyó eléréséről és az ezen való átkelésről sem. A tanulmány legelején említett 1940. február 7-i koblenzi hadijátékon éppen Manstein hadműveleti tervjavaslatával foglalkoztak. E hadijátékon Guderian javasolta, „erős páncélos és motorizált erőkkel a hadjárat ötödik napján a Maason keresztül Sedannál támadni, azzal a céllal, hogy áttörést erőszakoljunk ki, és ezt aztán Amiens irányába szélesítsük ki". A szárazföldi hadseregnek a hadijátékon jelenlevő

[58] 138. o.

[59] *Guderian:* Erinnerungen ... 79. s köv. o.; *Hoth* kritikáját dr. Hans-Adolf Jacobsen könyvéről ld. Wehrkunde, 2/1958. 118—119. o.
Manstein, eredeti nevén v. Lewinski katonai pályafutásának adatait ld. W. *Keilig:* Das deutsche Heer 211/196. o.

[60] *H. Hoth:* Mansteins Operationsplan für den Westfeldzug 1940 und die Aufmarschanweisung des O. K. H. vom 27 (!) 2. 40. Wehrkunde, 3/1958. 127. s köv. o.; *Jacobsen* válasza: Zur Entstehung des Sichelschnittplanes vom 24. Februar 1940. Uo. 4/1958. 226. s köv. o.; majd *Hoth* válasza uo. 8/1958. 459. o. Alul a szerk. megjegyzése: „Eine Weiterführung der Diskussion dieses Themas geht über den Rahmen der Wehrkunde hinaus. Sie wird deshalb hiermit beendet."

főnöke, Halder ezt a gondolatot „értelmetlen"-nek tartotta. Szerinte a páncélos erők a Meuse elérése után legjobb esetben hídfőket képezhetnek, majd bevárva a gyalogos hadseregeket, a hadjárat 9. vagy 10. napján folytathatják a támadást.[61]

Haldernek és a páncélosok támadásának a lehetőségében még a március 15-én, a birodalmi kancellária épületében tartott megbeszélésen is kételkedő több más tábornoknak a véleménye azt tükrözi, hogy a hitlerista tábornoki kar egyáltalán nem volt egységes a hadsereg motorizálásában és főleg a harckocsikban rejlő lehetőségek megítélésében. Ezen a március 15-i, Hitler vezetésével tartott megbeszélésen Ernst Busch gyalogsági tábornok, a Guderiantól délre támadó 16. hadsereg parancsnoka Guderian szerint kijelentette: ő nem hiszi, hogy Guderian egyáltalán átjut a folyón.[62]

A valóság azonban még Guderian kétségtelenül merész elképzeléseit is túlszárnyalta. A Hermann Hoth vezette XV. páncélos hadtestbe tartozó 7. páncélos hadosztály a támadás negyedik napjának kezdetén, május 13-án 01 órakor Dinantnál megkezdte az átkelést a Meuse folyón. Ugyanezen a napon, déli 12 órakor a 3. német légiflotta megkezdte a Meuse nyugati partjának bombázását Sedan és Monthermé között, hogy tüzérség helyett elősegítse a XIX. és a XXXXI. páncélos hadtest átkelését. A bombázás órákon át tartott és mindinkább fokozódott, 16 órakor, a „stukák" támadásával egyidejűleg, megkezdődött az átkelés. Zeitzler állítása szerint a franciák bátran védekeztek, de estére a Meuse nyugati partja már több helyen a németek kezén volt.[63]

A tanulmány e részének egyik leglényegesebb hiányossága, hogy a szerző egyetlen szóval sem emlékezik meg a szövetséges

61 *Guderian:* Erinnerungen ... 80. o. Vö. d'Ornano: Le XIXe corps bilindé allemand dans les Ardennes en 1940. Revue Historique de l'Armée. 1935. 3. sz. 90. s köv. o.

62 *Uo.* 81—82. o.

63 *H. Hoth:* Die Verwendung von Panzern ... Wehrkunde, 12/1959. 635. o.; *Benoist Méchin:* Der Himmel stürzt ein 71. s köv. o.; *Guderian:* Erinnerungen ... 91—92. o. és *K. Zeitzler:* Der Vorstoss der Panzer-Gruppe v. Kleist über Sedan nach Abbeville und Dünkirchen im Mai 1940. Wehrkunde, 5/1959. 241. o. Guderiannak a május 13-i átkelésre kiadott parancsait ld. könyvének függelékében, 431. s köv. o. — Ezzel megdől a tanulmány következő állítása: „... a Kleist páncélos csoport május 12-re kierőszakolta az átkelést a Maas (Meuse) folyón Sedan és Dinant között". (100. o.) A Dinantnál, tehát Sedantól jelentős távolságra Guderian, illetve Reinhardt hadtesténél korábban átkelt 7. német páncélos hadosztály Hermann Hoth XV. páncélos hadtestébe tartozott, és semmi köze nem volt a v. Kleist páncélos csoporthoz. Ez különben a dr. Horváth tanulmánya 91. oldalán közölt térképről is kitűnik. A térkép eredetije „Panzerschlacht an der Maas, 12. bis 16. Mai 1940" felirattal a Panzerkennblätter, Serie VI-ban (Feldgrau, Sonderheft 16) jelent meg.

hadseregek, elsősorban a franciák ellenállásáról.[64] A szöveg olvasása közben az embernek olyan érzése támad, mintha a hitleri hadsereg Franciaország elleni támadása harc nélküli, legfeljebb jelentéktelen csetepatékkal tarkított előnyomulás lett volna. A valóság azonban egészen másfajta képet mutat. Május 15-én, tehát csak két nappal a Meuse-ön való sikeres, még Guderian elképzeléseit is meghaladóan gyors átkelés után, a német vezetésben válság tört ki. Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy a XXXXI. páncélos hadtest támadása május 14-én elakadt és sem az előző napon átkelt 6. páncélos hadosztály nem jutott tovább, sem a hadtest többi hadosztálya nem tudott átkelni. Közben a 12. hadsereg erőltetett menetben közelgő gyaloghadosztályai elérték a folyót, és Gerd von Rundstedt vezérezredes, az „A hadseregcsoport" főparancsnoka elrendelte, hogy a v. Kleist páncélos csoport május 15-én déltől e hadsereg alárendeltségébe fog tartozni.[65]

Ezzel egyidejűleg a XIX. páncélos hadtesttől délre francia támadás bontakozik ki, mely Sedan ellen irányul. Ebben a helyzetben v. Kleist elrendelte a saját támadás megállítását. E paranccsal szemben Guderian Kleisthez fordult, és hosszas, heves vita után elérte, hogy a megkezdett mozdulatokat még 24 óráig folytatni lehetett, a hídfő kiszélesítése érdekében.[66] — Ez az eset, mely nem az egyetlen volt a franciaországi hadjárat során — világosan bizonyítja azt az ellentmondást, mely a saját helyi sikereiket az összhelyzetre tekintet nélkül kihasználni törekvő páncélos parancsnokok, és a váratlanul fellépő ellenséges kezdeményezéssel szemben megfelelő erőt — tartalék hiányában! — állítani nem tudó magasabb csapatparancsnokok között fennállott.

Még jelentékenyebb és főleg következményeiben súlyosabb volt az arrasi válság. Erről dr. Horváth csak annyit mond, hogy május 21-én az angolok megtámadták és 5 km-rel visszavetették a 7. német páncélos hadosztályt, de már másnap vissza kellett vonulniuk. A németekre ez annyi következménnyel járt, hogy a dunkerquei bekerítést csak május 24-én tudták teljessé tenni.[67] — Véleményünk szerint az angoloknak két hadosztállyal és 100 harckocsival, a francia 3. könnyű gépesített hadosz-

[64] A valóságos katonai helyzeten alapuló szép leírását tartalmazza a francia csapatok ellenállásának *Louis Aragon:* Kommunisták című nagy regényciklusának az 1940 május—júniusi eseményeket tárgyaló kötete. (Szépirodalmi Kiadó, 1953.)

[65] *K Zeitzler:* Der Vorstoss der Panzer-Gruppe v. Kleist . . . Wehrkunde, 5/1959. 241. s köv. o. és *d'Ornano* id. tanulmánya 112. s köv. o.

[66] *H. Hoth:* Das Schichksal der französischen Panzerwaffe . . . Wehrkunde, 7/1958. 375. o. és *Guderian:* Erinnerungen . . . 96. o.

[67] HK 1961. 1. sz. 104., ill. 106. o.

tály által támogatott ellenlökésének jelentősége elsősorban nem a német bekerítés késleltetése volt. Az angol támadás először az „SS-Totenkopf" hadosztályt érte, és pánikot váltott ki az SS-ek soraiban, majd a 7. német páncélos hadosztályt. Ennek, a Meuse-ön elsőnek átkelt hadosztálynak a parancsnoka Erwin Rommel vezérőrnagy volt. Az átkelés utáni napokban Rommel a hadosztály élén lendületesen tört előre, a május 17-re virradó éjjel éjszakai harcban foglalta el Avesnest, s ezzel két részre szakította az 1. észak-afrikai hadosztályt, melynek a fronton való megjelenéséhez a francia hadvezetőség nagy reményeket fűzött. Ezekben a napokban Rommel hadosztálya 35 halott és 59 sebesült saját veszteség mellett 10 000 foglyot ejtett, 100 harckocsit, 37 páncélozott járművet és 27 löveget zsákmányolt Ezzel szemben az arrasi néhány órás harcban ugyanez a hadosztály 89 halottat, 116 sebesültet és 173 eltűntet vesztett.[68]

Még jelentősebbek voltak az abbevillei német hídfő előtt május 28-ától június 5-ig tartott, dr. Horváth által meg sem említett harcok. Itt az 57. német hadosztály védőállásai ellen harci tapasztalatokkal nem rendelkező francia és angol csapatok, elsősorban harckocsizók támadtak. A 28-án délután indított támadás mindjárt kezdetben sikerrel járt: a francia harckocsik, mindenekelőtt a SOMUA és a B 2 típusúak, áttörték a németek fő harcvonalát. Ekkor azonban elkövették azt a hibát, hogy az áttörést nem fejlesztették tovább Abbeville és a Somme hidak felé, hanem a még megmaradt német ellenállási fészkek leküzdésére szorítkoztak. A kilőhetetlennek látszó nehéz francia harckocsik láttán a németeket páncélos-rémület (Panzerschreck) fogta el. Több német zászlóalj a legnagyobb összevisszaságban menekült hátra, előfordult, hogy a szürkületben még a bokrokat is ellenséges harckocsinak nézték. A hadosztály páncélvadász osztálya elvesztette mind a 36, 3,7 cm-es páncéltörő ágyúját. Ebben a helyzetben a németek a hadosztály alárendeltségébe tartozó 157. tüzérezred 10,5 cm-es és 15 cm-es tábori tarackjait, és főleg a 8,8 cm-es légelhárító ágyúkat alkalmazták páncélelhárításra; főleg ez utóbbiakat jelentős sikerrel. Célját: a hídfő felszámolását a francia támadás a hibás harcászat folytán ugyan nem érte el, de a tíznapos harcban a németek 51 tisztet és 2079 embert vesztettek, a különféle fegyverzeten kívül.[69]

[68] *Dr. H.-A. Jacobsen:* Dünkirchen. Neckargemünd. 1958. 54. s köv: o.; W. Churchill: Der zweite Weltkrieg. 2. köt. I. rész. Bern, 1949. 91. s. köv. o.; *H. Hoth:* Der Kampf von Panzerdivisionen in Kampfgruppen . . . Wehrkunde, 11/1959. 581—582. o. és *Benoist-Mécin:* Der Himmel stürzt ein. 124—125. c.

[69] *A. Buchner:* Der Kampf um den Brückenkopf Abbéville. Wehrkunde 9/1957. 487. s köv. o.

Ami végül Dunkerquet illeti, itt csak felhívjuk a figyelmet a dr. Horváth tanulmányának elkészülte óta a Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1961. évi 6. számában megjelent „Menetekel Dünkirchen" című dolgozatra. Szerzője Olaf Groehler, a Német Tudományos Akadémia Történeti Intézetének tudományos asszisztense, aki a dr. Horváth tanulmányában is említett nyugati munkák alapján, a szovjet hadtörténetírás eredményeinek figyelembevételével a következő végső megállapítást teszi: „A dünkircheni csata fasiszta oldalról kétségtelenül Nagy-Britanniának a kontinensen levő hadereje megsemmisítését és annak így a német imperializmus politikai zsarolásával szembeni engedékennyé tételét célozta. Hogy e célt katonai síkon nem érték el, az egyértelműen nem a német politikai és katonai vezetés szándékától függött, hanem katonai baklövések eredménye volt, melyek gyökere a német imperializmus kalandor villámháborús stratégiájában rejlett, és amelyeket a gazdasági, politikai-erkölcsi és katonai lehetőségeik és világuralmi terveik mértéktelensége közötti egyre élesebbé váló ellentmondás idézett elő."[70]

Az 1940. évi nyugati hadjáratban a fasiszta Wehrmacht nekelőtt a páncélosok alkalmazását és a légierőnek a földi csamég így is igen komoly haditapasztalatokra tett szert, mindepatok harcát támogató tevékenységét illetően. A német hadsereg ezeknek és az Európa egyéb országaiban vívott harcok tapasztalatainak révén vált 1941 júniusára a világ legtöbb haditapasztalattal rendelkező haderejévé. És ahogyan 1940-ben a nyugati szövetségesek ellen a nácik a lengyelországi tapasztalatokat érvényesítették, úgy 1941-ben a Vörös Hadsereggel szemben elsősorban franciaországi tapasztalataik alapján elbizakodva reméltek könnyű győzelmet, újabb villámhadjáratot.

Ezzel, nem is térve ki dr. Horváth tanulmányának valamennyi problémájára, végére érkeztünk talán kissé hosszúra nyúlt fejtegetéseinknek. Célunk a hiányosságok feltárásán, a hibák és tévedések — teljességre nem törekvő — kijavításán túl az volt, hogy megmutassuk: a második világháború történetének vagy csak valamely hadjáratának feltárása alapos historiográfiai, katonai és haditechnikai kutatás nélkül nem lehet eredményes. A hozzászólás elején említett cél eléréséhez, a hadtörténelmi kutatás kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez ismeretlen anyag feltárásán, az esetleg ismertek új szempontok szerinti elemzésén túl szükség van vitákra, az elkövetett hibák segítő szándékú kijavítására is.

[70] ZfG 1961. 6. sz. 1250. o.

EGYEDÜL HITLER FELELŐS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KIROBBANTÁSÁÉRT?

VÁLASZ BORUS JÓZSEFNEK, A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY KANDIDÁTUSÁNAK KRITIKAI ÉSZREVÉTELEIRE

Dr. Horváth Miklós,
a történelemtudomány kandidátusa

Mélységesen egyet lehet érteni Borus Józsefnek, a történelemtudomány kandidátusának azon megállapításával, hogy „. . . a hadtörténelmi kutatás kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez ismeretlen anyag feltárásán, az esetleg ismertek új szempontok szerinti elemzésén túl szükség van vitákra, az elkövetett hibák segítő szándékú kijavítására is."[1]

A tudományos életben éppúgy, mint az élet bármely területén, az előrehaladásnak, az újnak az egyik megteremtője: *a vita is!*

Borus József kritikai megjegyzései tartalmi fontosságukban és módszerükben nem egyforma súlyúak. Éppen ezért a felvetett kritikai kérdésekkel a fontossági rangsorolás szerint és nem az általa követett sorrendben kívánok vitatkozni.

A kérdéses tanulmányom elején a fasiszta Németország háborús céljairól, terveiről szólva azt írtam, hogy: „A német monopoltőke és a szolgálatába állított náci párt a világuralmi tervek megvalósítása érdekében tartózkodott a kétfrontos háborútól, elsősorban az első világháború tapasztalatai alapján. Egyébként a német tábornoki karnak ez volt az egyedüli aggodalma a lengyelországi hadjárat megindítása előtt."[2]

[1] Borus József: „Megjegyzések és kiegészítések dr. Horváth Miklós alezredes, a történelemtudomány kandidátusa „Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat története néhány kérdésének kritikája" című tanulmányához. HK. 1962. 1. sz.
[2] HK. 1961. 1. sz. 59. oldal.

Ezt az aggodalmat Guderian: „Egy katona emlékiratai" című memoárjában ki is mondja s ezért a lábjegyzetben utaltam is erre.[3]

A kritikus idézi Guderian azon szavait, melyek szerint a német tábornokok nem mentek könnyű szívvel a háborúba és egyetlen tábornok sem javasolta volna a háborút.[4] Ezután Borus József kijelenti, hogy „a kétfrontos háborútól való aggodalom — közvetett módon — valóban kivehető Guderiannak ebből a sok mindent elárulló néhány mondatából. Nem feladatunk e helyütt annak vizsgálata, hogy egyetlen tábornok sem javasolta volna a háborút, — mert ezt maga a történelem cáfolta meg. Nyilvánvaló azonban, hogy a német tábornoki karnak ebben az időben voltak aggodalmai, de nem kizárólag a kétfrontos háború miatt."[5] Közvetlenül ezután Borus József Guderian szavainak alapján egyértelműen kimondja a *saját véleményét:* „Guderian e néhány mondata *világosan bizonyítja,* hogy (Kiemelés tőlem. H. M.)

1. Az egész szárazföldi hadsereg (Heer) és nemcsak ennek tábornoki kara, általában tartott a háborútól, még a Lengyelország elleni háborútól is.

2. E húzódozás alapvető oka a bizonytalanságban rejlett; a fasiszta katonai vezetők 1939 augusztusában még nem tudták, hogy a hadsereg és különösen a tisztikar hogyan állja majd meg a helyét.

3. Ez a vezetés, Lengyelországnak a nyugati hatalmak általi cserbenhagyását elhallgatva, egyoldalúan állította be a szovjet—német megnemtámadási egyezményt."[6]

Borus József számára kritikájában nem marad más, mint horribile dictu-t ítélje el azt a megállapításomat is, hogy a német tábornoki kar már 1939 augusztusában elérkezettnek látta az időt a háborúra, s ezért a fenti véleményét így folytatja: „Azt hisszük, e néhány, találomra kiragadott példa meggyőzi az olvasót arról, hogy dr. Horváth tanulmánya nem egy tudományos folyóirat követelményeinek megfelelő igényességgel készült. Bárki, aki utánanéz lábjegyzeteinek, meggyőződhet, hogy a pontatlan, vagy félremagyarázott hivatkozások mellett

[3] H. Guderian: Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg, 1951. 58. oldal. „. . . Alle älteren Offiziere und viele Tausende unserer Soldaten hatten den ersten Weltkrieg mitgemacht und wusten, was ein Krieg bedeutete, zumal wenn er nicht auf Polen beschränkt worden konnte . . ."

[4] H. Guderian: id. mű 58. oldal. „Jedenfalls ist es keine nachträgliche Feststellung, wenn ich sage, dass die Stimmung des Heeres erst war und ohne den Pakt mit Russland wahrscheinlich sehr zweifelhaft geworden wäre. Wird sind nicht leichten Herzens in den Krieg gezogen und es gab keinen General, der zum Kriege geraten hätte . . ."

[5] Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 249. oldal.

[6] Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. uo.

mellőzött és figyelmen kívül hagyott adatokat is bőven lehet találni."[7]

Távolról sem „bizonyítja világosan" Guderian idézett megjegyzése, hogy a német tábornoki kar, vagy az egész hadsereg nem akarta 1939-ben megindítani a rabló, hódító háborút. E sorok írója Guderian ominózus megállapításának csak azon szavaira utalt, amelyek a valóságot adták vissza: ti. a kétfrontos háborútól való aggodalmat. *Tehát nem félremagyarázott hivatkozásról van szó!* Egyébként Borus idézett szavaiból nem derül ki, hogy milyen mellőzött adatokra gondol.

Ellenben Borus József kritikája szükségessé teszi feltenni a kérdést: egyedül Hitler felelős a második világháborúért?

A második világháború után számos könyv jelent meg nyugaton, amely a német vezérkar háború előtti tevékenységével foglalkozik. E könyvek szerzői közül számosan, elsősorban a nyugatnémet hadtörténészek s az egykori Wehrmacht-tisztek (ide tartozik Guderian is) azt a látszatot próbálják kelteni, mintha a német tábornoki kar ellenezte volna a háború kirobbantását s azt igyekszenek igazolni, hogy a horogkeresztes párt és a katonai körök céljai ellentétesek voltak.

A történelmi tények ilyen irányú meghamisítása már a nürnbergi perben kezdetét vette. Brauchitsch táborszernagy, a Wehrmacht szárazföldi csapatainak volt főparancsnoka a nemzetközi bíróság előtt kijelentette: „A német katonák rendfokozatra való tekintet nélkül védelemre, hazájuk megvédésére készültek fel. Eszükbe sem jutott, hogy hódító háborút indítsanak, vagy hogy a német uralmat kiterjesszék minden népre."[8] Hasonlóképpen tettek vallomást a tárgyaláson Kesserling, Manstein, Rundstaedt, és más német tábornokok.

Ennek a tendenciózus hamisítási vonalnak bemutatása céljából — tanulságul — érdemes idézni egypár, pregnáns nyugati műből.

Laternser, a német katonai klikk „udvari" történésze, így jellemezte a Wehrmacht felsőbb köreinek véleményét Hitlernek a háború küszöbén vallott terjeszkedési politikájáról: „Hol találnak Önök akárcsak egy szemernyit is abból a német ‚militarizmusból', amely csírája és előkészítője lett volna Hitler támadó terveinek? Az akkori tisztek csak a béke és a humanitás szellemében cselekedtek, hogy ellenséges támadás esetén biztosítsák a védelmet... Ha valaha volt egyetértés a katonai veze-

[7] Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 250. oldal.
[8] International Military Tribunal at Nuremberg. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal at Nuremberg XX. 574. oldal. (Továbbiakban: IMT.)

tők körében, akkor ez természetesen nem az agresszív háború szervezésében, hanem az államfő ilyen terveinek elutasításában nyilvánult meg."[9]

Hasonlóképpen hamisítja meg számos angol, amerikai történész a német vezető katonai köröknek a háború és a béke kérdésében elfoglalt álláspontját. Liddel Hart például — akinek tanulmányom témájára vonatkozó munkáját Borus József hiányolja a lábjegyzetekből, bár e könyv adatainak kritikai összevetését más művekkel és az így történő felhasználását nem nélkülözhettem volna — azt írja az 1948-ban megjelent könyvében, hogy „A német tábornokok csak jelentéktelen szerepet játszottak a második világháború előkészítésében, kivéve azt, hogy betöltötték a hatástalan fék szerepét."[10]

Azok a történészek, volt Wehrmacht-tábornokok, akik csak Hitlert, a náci pártot akarják a háború kirobbantójának beállítani, érvelésük alapjának Hitler és Beck tábornok, a szárazföldi csapatok volt vezérkari főnöke között 1937—1938 folyamán fennállott nézeteltéréseket veszik. A nyugatnémet burzsoá történészek ezt a tényt annyira általánosítják, hogy nem átallják kijelenteni: a háború előtti években a német vezérkar főnökének egész tevékenységét a béke megóvása jellemezte. Foerster, a hadtörténeti osztály egykori vezetője szerint: „Beck nem kételkedett abban, hogy a múlthoz képest radikálisan megváltozott körülmények között a Wehrmacht parancsnokságának a néppel szemben kötelessége volt mindent megtennie azért, hogy megszabadítsa Németországot egy újabb háború borzalmaitól . . ."[11]

Beck tábornok tevékenységének, Hitlerrel szembeni nézeteltérésének ilyen egyoldalú értelmezésével szemben élesen ellentmondanak a tények; még inkább cáfolják azokat a hamisítási törekvéseket, amelyek az egész német tábornoki kart azonosítják Beckkel, s valamilyen, a háború kérdésében fennálló Hitler — tábornoki kar ellentétről beszélnek.

A német militaristák az első világháború befejezése után azonnal készülődni kezdtek egy újabb imperialista háborúra. Blomberg táborszernagy, volt hadügyminiszter a nürnbergi tárgyaláson beismerte, hogy a német tábornoki kar „a haza iránti kötelességének" tartotta a revansháború előkészítését. „Ez volt az egyik fő oka annak a részben titkos fegyverkezésnek, amely körülbelül tíz évvel Hitler uralomrajutása *előtt* (Kiemelés tő-

9 H. Laternser: Verteidigung deutscher Soldaten Bonn. 1952. 26. oldal.
10 Liddel Hart: The Other Side of the Hill. London. 1948. 11. oldal.
11 W. Foerster: Generaloberst Ludwig Beck. Sein Kampf gegen den Krieg. Aus den nachgelassenen Papieren des Generalstabschefs. München. 1953. 69. oldal.

lem. H. M.) kezdődött és a náci uralom alatt rendkívüli mértékben fokozódott."[12]

A német militaristák tehát már a fasiszta diktatúra megjelenése előtt megteremtették a harmadik birodalom sokmilliós hadseregének alapját. Erfurt volt hitlerista tábornok, könyvében joggal állapítja meg: „Hitler a hatalomrajutáskor a szárazföldi csapatok vezérkari főnöksége munkájának eredményeképpen katonai terveinek egy részét már megvalósítva látta."[13]

Nem érdektelen idézni Blombergnek 1936. augusztus 31-én Göringhez intézett levelét annak a kérdésnek a megvilágításához, hogy a német tábornoki kar akarta-e a hódító háborút. Blomberg táborszernagy, hadügyminiszter és a Wehrmacht főparancsnoka tiltakozott az 1936—37. évi költségvetés ellen, mert ez szerinte kis összegeket irányzott elő a fegyveres erők fejlesztésére. „A hadseregnek további összegekre van szüksége — főleg a Rajnavidék remilitarizálásához, és ahhoz, hogy ezen a vidéken erődrendszert építhessünk, továbbá, hogy már október 1-re megalakíthassuk mind a 36 hadosztályt, meggyorsíthassuk a gépesítést, s legfőképpen, hogy megszervezzük a négy teljesen gépesített gyaloghadosztályt."[14]

Egy ilyen vitacikk szűk terjedelme miatt nincs módomban kitérni a fasiszta német hadsereg fejlesztésének konkrét számadataira.

De a kritika folytán felmerült kérdés teljességéhez, sőt mint ultima ratio tartozik az, hogy a német vezető tábornoki kar már két évvel a fasiszták hatalomrajutása után hozzálátott a szomszédos országok eleni támadás konkrét terveinek kidolgozásához. Blomberg táborszernagy 1935. május 2-án elrendelte Fritsch vezérezredesnek, a szárazföldi csapatok főparancsnokának, Raeder tengernagynak, a flotta főparancsnokának, és Göringnek, a légierők birodalmi miniszterének, hogy Németország „fegyverzetének jelenlegi nem kielégítő állapotától függetlenül" lássanak hozzá a Csehszlovákia ellen irányuló haditerv kidolgozásához. A hadügyminiszteri utasítás kifejtette, hogy a hadműveletet „villámgyorsan, meglepetésszerű csapással kel végrehajtani".[15] Ugyancsak 1935-ben dolgozta ki a német vezérkar (!) a Franciaország elleni háború tervét „Vörös változat" néven.[15/a]

12 IMT. XXXII. 464. oldal.
13 W. Erfurt: Die Geschichte des deutschen Generalstabes 1918—1945: Göttingen, 1957. 156. oldal.
14 K. Mendelssohn: Design for Aggression. The Inside Story of Hitler's War Plans. New York, 1946. 3—4. oldal.
15 IMT. XXXIV. 485. oldal.
15/a. Kriegstagebuch des OKW. IV/2. Frankfurt am Main 1867. oldal.

A német militarista tábornokok agressziójának tervezéséhez egyik jelentős és fontos elvi utasítás volt Blomberg: „A fegyveres erők egységes felkészítése a háborúra" című, szigorúan titkos parancsa. A parancs először 1936. június 26-án, majd a bővített formában 1937. június 24-én jelent meg. Blomberg parancsa nem hagy kétséget maga után, hogy nemcsak Hitler, a náci párt, hanem maga a hadsereg vezetése is akarta a rablóháborút. Sőt a fasiszta rezsimet úgy értékelték a német tábornokok, mint amelynek fel kell ajánlaniuk odaadó szolgálataikat a militarista törekvések megvalósítására. Blomberg az említett parancsában leszögezte, hogy: „Az általános politikai helyzet alapján feltételezhető, hogy Németországnak nem kell várnia támadást semmilyen irányból sem..." A parancs szerint tehát nyugodtan lehet készülődni a katonai agresszióra, s ezért állapította meg Blomberg parancsa a továbbiakban: a fegyveres erők legyenek „állandóan készen a háborúra... képesek legyenek katonailag kihasználni a politikai kedvező lehetőségeket, ha ilyenek kialakulnak".[16]

A háború katonai-szervezési, gazdasági, diplomáciai és ideológiai előkészítésével egyidőben a német tábornoki kar fő feladata volt, hogy kidolgozza az agresszív tervek megvalósításának leghatásosabb módszerét. 1935—1937 között dolgozták ki végérvényesen a fasiszta Németország rabló katonai doktrinájának alapvető tételeit. Sajnos elkerülte Borus József figyelmét Guderian cikke, melyet a „Militärwissenschaftliche Rundschau" 1935 decemberi számában írt. E cikket olvasva, bizonyára kritika alá vette volna Guderiannak 1951-ben megjelent könyvében azt a kitételt, hogy „semmiképpen sem utólagos megállapítás, ha azt mondom, hogy... nem mentünk könnyű szívvel a háborúba és egyetlen tábornok sem javasolta volna a háborút..."

1935-ben Guderian még azon a véleményen volt, hogy: „Egy éjszaka kinyílnak a hangárok és a katonai garázsok ajtajai, felbőgnek a motorok, s a csapatok mindent elsöprő lendülettel megindulnak. *Az első váratlan csapással* (Kiemelés tőlem. H. M.) elfoglalják, vagy légitámadásokkal szétrombolják az ellenség fontos iparvidékeit és nyersanyagbázisait, s ezeket ily módon kikapcsolják a hadianyagtermelésből... A csapatok mindjárt az első váratlan hadászati támadás során többé-kevésbé mélyen behatolnak az ellenség területére... A légierő és a gépesített csapatok első hullámát a gépkocsizó gyaloghadosztályok követik. Ezeket arra fogják felhasználni, hogy meg-

[16] IMT. XXXIV. 734—735. oldal.

tartsák az elfoglalt területet és felszabadítsák a gyorsan mozgó magasabbegységeket a következő csapásra... Előnye az, hogy ő választhatja meg a következő nagyerejű csapás helyét és idejét. A támadó előrevonja az ellenség mindennemű ellenállásának elfojtásához és a védelem áttöréséhez szükséges fegyvereket...

A páncélos hadosztályok első feladataik végrehajtása után nem szüntetik be a támadást. Ellenkezőleg, gyorsaságukat és hatósugarukat maximálisan kihasználva, mindenáron igyekeznek teljessé tenni az áttörést és elvágni az ellenséges utánpótlási vonalakat. A csapások szakadatlanul követni fogják egymást, hogy elsöpörjék az ellenség ellenállását, és a csapatok minél mélyebben behatoljanak az ország területére. A légierő megakadályozza az ellenség tartalékainak felvonulását."

A német tábornoki kar nemcsak egyetértett a náci párt világuralmi terveivel, hanem azt konkrétan, katonai vonalon támogatta. De bármennyire csábítóak voltak ezek a tervek, az új kétarcvonalas háborúban rejlő veszélyek aggályokat jelentettek. Ezek fokozottabban mutatkoztak meg Blomberg hadügyminiszternél és Fritsch szárazföldi hadsereg parancsnokánál. Ez az aggály nem volt több, mint amit maga Hitler kifejezett 1937-ben a tábornokok szűk körében: „Teljesen megértem a katonai szakembereknek azt a kívánságát, hogy fiatal gyermekünket ne tegyük próbára *idő előtt.*"[17] (Kiemelés tőlem. H. M.) A német tábornoki kar abszolút többsége nem értett azzal egyet, hogy Blomberg és Fritsch túlzásba vitték az aggályoskodást.[18] Ezért tudta Hitler 1938. febrár 4-én leváltani a Wehrmacht említett legfelső vezetőit és maga lett a fegyveres erők főparancsnoka. A német tábornoki kar ezt úgy tekintette, mint a német katonai doktrina klasszikusának, Ludendorff tábornok tanításának, a totális háborúra való felkészülésnek logikus megvalósítását.[19]

1939 augusztusában a fasiszta katonai vezetőknek semmilyen kétségük nem volt aziránt, hogy a hadsereg, vagy a tisztikar a háborúban nem állja meg a helyét. Borus József Gude-

[17] F. Hossbach: Zwischen Wehrmacht und Hitler. Würzburg, 1957. 182. oldal.

[18] A szárazföldi csapatok főparancsnoka Fritsch tábornok helyett Brauchitsch tábornok lett. Kinevezése előtt Jodl tábornok a naplójában feljegyezte: „1938. január 28. A fegyveres erők vezérkari főnöke este Berlinbe hivatta von Brauchitsch tüzérségi tábornokot, hogy ismertessen vele különféle kérdéseket, s megtudja, képes-e a tábornok szorosabban összeforrasztani a hadsereget az állammal és eszméivel, kijelölni, ha szükséges, egy megfelelő vezérkari főnököt... 1938. január 29. A vezérkari főnök visszatért a Führertől. Beszélt Brauchitschal. Az kész mindenre." — Jodl naplója mint tárgyi bizonyíték szerepelt a nürnbergi perben. IMT. XXVIII. 360—361. oldal.

[19] A német militaristák katonai doktrinája megkövetelte, hogy a háborúk idején az ország és a fegyveres erők vezetését korlátlan diktátori teljhatalommal felruházott személyre kell bízni. E. Ludendorff: Der totale Krieg. München, 1936. 107. oldal.

riannak ezt az utólagos véleményét minden kritika nélkül a saját megállapításává teszi.[20] A német hadsereg 1939. nyarán az európai burzsoá hadseregek közül a legerősebb hadsereg volt és a német vezérkar ennek tudatában szervezte meg a háborút jelentő lengyelországi hadjáratot. A már említett kétfrontos háborúval szembeni aggodalomra a német tábornoki karnak Hitler történelmi realitás alapján jelentette ki: „Anglia és Franciaország kötelezettségeket vállalt, de ezeket egyikük sem kívánja teljesíteni... Münchenben láttuk Chamberlaint és Daladiert, ezeket a nyomorult férgeket. Ezek nem mernek támadni, hanem a legvégső esetben megelégszenek a blokáddal."[21]

A nürnbergi perben a vád és a védelem egyaránt vizsgálta azt a kérdést, hogy a német vezérkar mennyiben próbálta Hitlert visszatartani a háborútól. Ez a vizsgálat kitért arra a szempontra is, ha a német vezérkar 1939-ben *csak* a hadsereg felkészületlensége miatt akarta volna Hitlert a háborútól visszatartani. A rendelkezésre álló okmányok tanulmányozása és a tanúk vallomásai alapján a nemzetközi törvényszék megállapította, hogy „a német fegyveres erők vezérkara és legfelső vezetése... elsősorban felelős a törvénytelen háborúk tervezéséért, előkészítéséért, *kirobbantásáért* (Kiemelés tőlem. H. M.), és viseléséért, valamint a háborús bűntettekért és az emberiség ellen elkövetett bűnökért."[22]

A német militaristák — s ide tartoznak a tábornokok, a Wehrmacht-tisztek — tehát nem húzódtak a háborútól, hanem aktívan közreműködtek annak előkészítésében és kirobbantásában, ezért éppoly felelősek az agresszióért, mint Hitler, vagy a náci párt.

Ezért nem lehet elfogadni Borus József megállapítását, melyet a történészre kötelező kritika nélkül Guderian: „Egy katona emlékiratai" c. könyvére alapozott. E fontos kérdés indított arra is, hogy válaszom főcímét eszerint fogalmazzam meg.

Borus József hosszabb terjedelemben polemizál a tanulmány címével.

Helyesebb lett volna rövidebben fogalmaznom, mivel a hadtörténelemnek alkotórésze a hadművészettörténet, s így felesleges volt a „hadtörténet" és a „hadművészettörténet" kirása a címben.

Nem tudok azonban Borus József kandidátus azon véleményével egyetérteni, hogy elegendő a hadjárat történetéről

[20] Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 250. oldal.
[21] Agressia na Polske w swietle dokumentow. Warszawa, 1958. 133. oldal.
[22] IMT. I. 83—84. oldal.

s nem kell a hadjárat hadtörténetéről beszélni a címben. A hadjárat története nem foglalja magában a historiográfiát, míg a hadjárat hadtörténetének tárgya a katonai történetírás története is, s így nem kell a címben külön említést tenni róla.

A hadtörténelemnek a tárgya ugyanis — röviden sommázva — a fegyveres erők fejlődésének vizsgálata, a hadviselés alakulása a hadviselő felek adott társadalmi rendjének, gazdasági és politikai berendezkedésének viszonyai között, a szubjektív tényezők hatása a hadviselésre (a hadvezérek szerepe, a hadsereg erkölcsi szelleme stb.). A hadtörténelem tárgya magában foglalja a háborúk, a hadművészet, a fegyveres erők fajtáinak és fegyvernemeinek történetét, *valamint a segédtudományokat: a katonai történetírás történetét, a forráskutatást stb.* A háborúk története feltárja a háborúk célját és jellegét, kirobbantásuk okát, a hadviselő felek erőviszonyait és terveit, a hadműveletek menetét, a háborúkkal összefüggő fontosabb politikai eseményeket. A hadtörténelem foglalkozik a háborúk politikai, gazdasági és katonai következményeivel, a hadviselő felek által elszenvedett veszteségekkel, elemzi a háború győzelmes, vagy vesztes befejezésének okait és a társadalom fejlődésében betöltött szerepét.[23]

Ugyancsak nem lehet egyetérteni a kritikusnak a címre vonatkozó azon további megállapításával sem, amely szerint: „A tartalmi pontatlanság . . . megmaradt, mert az 54 nyomtatott oldalra terjedő tanulmányban a hadjárat 1940. május 10-től május 27-ig tartott első szakaszra 53 oldal jut, s így a június 25-ig terjedő második szakaszra nem egészen *egy* oldal marad."[24]

A tanulmány címe már eleve felhívta az olvasó figyelmét, hogy az 1940. évi nyugat-európai hadjárat hadtörténetének *néhány* (s nem valamennyi!) kérdéséről lesz szó. Borus Józsefnek az a megjegyzése, hogy a franciaországi hadjárat második szakaszára „nem egészen *egy* oldal maradt", nem más, mint a tárgyalt problematika sematikus szemlélete. Nem is volt szándékomban a fasiszta német hadsereg nyugat-európai hadjáratát szinte naplószerűen végigkísérni. Azt hiszem, egyetért velem Borus József abban, hogy az 1940. évi nyugat-európai hadjárat kimenetele az első szakaszban véglegesen eldőlt. A „néhány kérdés" célkitűzés tehát természetesen az első szakaszt igyekezett kritika alá venni. Ezért foglalkozott a tanulmány kizárólag a szövetségesek tervével, a németek tervével, az erő-

[23] Vö.: Új Magyar Lexikon Budapest, 1960. 3. köt. 165. oldal.
[24] Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 242. oldal.

viszonyokkal, s a hadjárat egyik döntő fegyvernemének, a harckocsiknak a szerepével;[25] tehát a hadművészettörténet néhány kérdésének kritikájával! S még egy fontos dolog! A fasiszta német hadsereg azért is tudott döntést elérni már a hadjárat első felében, mert a szövetségeseknek, pontosabban a francia, angol burzsoáziának az a szovjetellenes, a náci Németországot bátorító politikája, amelyet 1940 elejéig effektíve folytatott, mint a bumeráng ütött vissza Franciaországra, Angliára. A nyugat-európai hadjárat hadtörténelméhez tartozik ez a kérdés is és ennek főbb vonásaiban történő ábrázolását fontos feladatomnak tartottam.

A historiográfia a szó szűkebb értelmében a történetírás történetét jelenti. Egy olyan korszakról, mint a második világháború első periódusa, s azon belül is a nyugat-európai hadjáratról *egy tanulmány keretén belül a burzsoá irodalomról átfogó historiográfiát* csak úgy lehet alkotni, ha a historiografus, mint egy katalizátor, szétválasztja azokat a fő irányzatokat, melyek jellemzik a több száz kötetre rúgó, eddig megjelent irodalmat. Kétségtelenül a historiografus részére adva vannak meghatározott ismérvek a kritikára, az osztályozásra, mint pl. a világnézet, a forráskritika érvényesítésének mértéke, a napi politikai tendenciák, melyek a művek szerzőit vezették stb. Ezek mellett azonban figyelembe kellett venni több más szempontot is a historiográfiai ábrázolásnál. Pl.: Véleményem szerint fontos követelménye a historiográfiának, hogy az mutassa meg az adott kor politikai, katonapolitikai képét is, s így mint egy tükör adja vissza egyben azokat a torzításokat, melyeket a különböző könyvek szerzői e téren objektív vagy szubjektív (itt elsősorban a memoár-szerzőkre gondolok) okokból végeztek.

Nos, Borus József bírálatában felteszi a kérdést: „Vajon az 1940-es hadjárattal foglalkozó nyugati irodalomnak a tanulmányban említett könyvek és cikkek a legjellemzőbb termékei? Vajon épp ezekből kapunk helyes és részletes képet a dr. Horváth által külön-külön részben tárgyalt historiográfiáról... Mint néhány kiragadott példával bizonyíthatjuk, egyáltalán nem!"[26]

Borus József kiragadott példaként hozza fel Benoist Méchin: „Soixante jours qui ébranlérent l'Occident"; Chester Wilmot: „The Struggle for Europe"; J. F. C. Fuller: „The Second

[25] Vö.: Dr. Horváth Miklós: Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat hadtörténete és hadművészettörténete néhány kérdésének kritikája. HK. 1961. 1. sz. 87., 92., 82—89. oldalakon kiemelve tárgyalja a fenti kérdéseket.

[26] Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 243. oldal.

World War" című könyveket; a „Histoire générale des Civilisations" sorozatban megjelent munkákat. Megemlíti Borus József Liddel Hartot, bár nem nevezi meg (?) az adott témára vonatkozó munkáinak címeit. Bizonyára az általam német fordításban ismert „Jetzt dürfen sie reden" Stuttgartban 1950-ben megjelent könyvére és a Military review 1957 májusi számában megjelent cikkére, a „How Hitler saved Britain. Dunkerque and the Fall of France"-re gondolt.[27]

Az ember azt várná, hogy Borus József a felsorolt könyvek tartalmi elemzésével s az általam idézett művekkel történő összehasonlításával bebizonyítja, mennyire nem helytálló a megállapításom, mely szerint „A hitleri Németország 1940. évi Hollandia, Belgium, Luxemburg és Franciaország elleni támadásról az eddig megjelent burzsoá hadtörténeti irodalom célkitűzéseiben, mondanivalójában, műfajában rendkívül változatos képet mutat. *E sokféleségben historiográfiailag lényegében három főirányzatot lehet megkülönböztetni.*"[28] (Ezután a tanulmány részletezve tárgyalja a három főirányzatot, lábjegyzetben megadva az egyes irányzathoz tartozó jelentősebb szerzőket, munkáikat.[29])

Borus József azonban nem ezt teszi. A „kiragadott példaként" említett könyvekről elmondja, hogy részletes adatokat tartalmaznak, másrészt felhívja a figyelmet, hogy pl. Wilmot több oldalon tárgyalja, miért adott Hitler 1940. május 24-én parancsot a páncélos hadosztályok megállítására.

Nos Benoist Méchin és Fuller könyve adataikat, politikai tendenciáikat illetően éppúgy a tanulmányban vázolt harmadik főirányzathoz tartozik, mint Baumbach és Billotte könyve. Borus József által említett előző két írónál is a francia hadsereg vereségéért való felelősség kérdését háttérbe szorította a szocialista tábor elleni imperialista hidegháborús politika. Találóan írja Kulis ezredes, szovjet hadtörténész Fuller munkájáról: „Külföldön ez volt az egyik első olyan hadtörténeti munka, amelynek szerzője a második világháború történetének ismertetését a hidegháború híveinek érdekeihez igazította."[30] Ami pedig Borus József által idézett Wilmot könyvet illeti, bizonyára elkerülte a kritikus figyelmét, hogy a tanulmány (HK. 1961. 1. sz. 107—109.) részletesen foglalkozott Hitler idézett parancsával. Erről a kérdésről, amint az a tanulmány lábjegyzeteiből is kiderül, nemcsak Wilmot írt, hanem Churchill, Gu-

27 Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 245. oldal.
28 Dr. Horváth Miklós: id. tanulmány HK. 1961. 1. sz. 62. oldal.
29 Dr. Horváth Miklós: id. tanulmány HK. 1961. 1. sz. 62—71. oldal.
30 A második világháború történetének meghamisítói ellen. (Tanulmányok.) Budapest, 1961. 187. oldal.

derian, Liss és Jacobsen is. Sőt tanulmányomban állást is foglaltam az idézett szerzők nézeteivel szemben. Borus Józsefnek tehát az a megállapítása, hogy az általam felhasznált, idézett irodalomból nem lehet helyes és részletes képet kapni — mint ez a példa is mutatja —, nem kellően indokolt megállapítás.

Ami a nyugat-német hadtörténeti művek felhasználását — ideszámítva Zeitzler és Hoth tanulmányait — illeti, valóban nem tértem ki arra a kérdésre, hogy Zeitzler és Hoth szerint „hogyan kell megszervezni és alkalmazni a páncélos seregeket az atomfegyver alkalmazása esetén". Írásomban erre a kérdésre nem is akartam kitérni. Tanulmányom egyik célkitűzése az volt, hogy hadtörténelmi példával illusztrálva bizonyítsam: lehet hadseregszervezésű harckocsi csoporttal főcsapást mérni a harckocsi támadásra alkalmatlannak tartott terepen is úgy, hogy a harckocsik az ellenség hátába kerüljenek. Ezt a gondolatsort továbbvittem és az atomos körülményekre utalva jegyeztem meg: „A mai nyugati burzsoá katonai szakirodalom hangsúlyozza, hogy az atomháború körülményei között nagyobb lehetőség nyílik az ellenféllel szemben olyan meglepetést biztosítani, amely a manőverezés alapja. Míg a szemben álló erőcsoportosítások ellen az atomeszközök nagymérvű alkalmazásával azt mutatják, hogy főcsapásukat az atomfelhasználásuk irányában viszik, addig nagyerejű páncélos csoporttal a páncélos támadásra alkalmatlannak, vagy legalábbis kockázatosnak látszó terepen át az ellenfél hátába kerülnek."[31]

Egyébként a nyugat-német hadtörténészek munkásságának azt a tendenciáját, hogy Nato-partnerek erősítsék a Bundeswehrt, a tanulmány leleplezte[32] és ezirányban mondott véleményt Jacobsen felhasznált munkáiról is,[33] szemben Borus József állításával, aki szerint ez a kritika hiányzik a tanulmányból.[34]

Borus Józsefnek a historiográfiai részre vonatkozó kritikáját olvasva a német származású nagy francia filozófusnak, Holbachnak szavai jutnak eszembe: „Critique de soi-même!"

Bárki, aki egy kicsit is behatóbban tanulmányozta az 1940. évi nyugat-európai hadjáratban résztvevő felek erőviszonyait, nem állíthatja, hogy a hitleri hadsereg a páncélosok tekintetében jelentősebb mérvű anyagi-technikai fölényben lett volna a szövetségesek hadseregeivel szemben. Erről a tanulmányomban magam sem beszéltem, még hallgatólagosan sem engedtem erre

[31] Dr. Horváth Miklós: id. tanulmány HK. 1961. 1. sz. 111. oldal.
[32] Dr. Horváth Miklós: id. tanulmány HK. 1961. 1. sz. 68—70. oldal.
[33] Dr. Horváth Miklós: id. tanulmány HK. 1961. 1. sz. 70. oldal.
[34] Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 247—248. oldal.

következtetni, amint ezt Borus József véli.[35] Viszont nem lehet elfogadni azt a túlzást sem, amely szerint a hitleri hadsereg anyagi-technikai gyengesége 1940-ben, a franciaországi hadjárat idején szinte válságos lett volna. Márpedig Borus József ezt állítja, mikor idézi Mueller-Hillebrand szavait s kijelenti: „A hitleri hadsereg anyagi-technikai gyengeségeinek ilyen, nyugat-német részről történő beismeréséhez nem kell külön kommentár!"[36] Márpedig Mueller-Hillebrand megállapításai nem nélkülözhetik a kommentárt.

Kétségtelenül a német hadiipar termelési kapacitása akkor növekedett ugrásszerűen, amikor a hitleri hadsereg Nyugat-Európát és a Balkánt is leigázta. De amint az adatok mutatják, Németország 1939-hez viszonyítva 1940-ben is jelentős mértékben tudta növelni hadiipari termelését. Amikor 1939 szeptember és december között pl. páncélosok gyártására 2,1 millió márkát, addig 1940-ben 14,3 millió márkát fordítottak.[37] Ugyancsak helyesbítő adat Mueller-Hillebrand megállapításaihoz az alábbi táblázat,[38] amely a német páncélos termelést részletezi.

Típus	1939	1940
Panzer II. — — — — — — —	15	9
Panzer 38 — — — — — — —	—	275
Panzer III. — — — — — — —	157	895
Panzer IV. — — — — — — —	45	280
Összesen:	217	1459

[35] Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 255. oldal.
[36] B. Mueller—Hillebrand: Das Heer 1933—1945. II. köt. Frankfurt M. 1956. 40. oldal s következő oldalakról az alábbiakat idézi Borus József: „A fegyvergyártás a háború kezdete óta nem növekedett a kívánt mértékben. Ennek következtében jóformán egyáltalán nem voltak készletek . . ." „A termelés és az állomány harckocsikban sem volt megnyugtató . . . A hadrakelt sereg a nyugati hadjáratot gyakorlatilag harckocsi utánpótlási készlet nélkül kezdte." „Gépjárműveknél a viszonyok kedvezőtlenek voltak és állandó gondot jelentettek a vezetésnek . . ." Borus József ezeket a torzított megállapításokat fogadja el kommentár nélkül. Borus József id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 256. oldal.
[37] Die deutsche Industrie im Kriege 1939—1945. Berlin, 1954. 29. oldal.
[38] Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift. 1953. évf. 12. sz. 862. o.

Az idézett svájci folyóirat adatait nem lehet teljesen pontosnak elfogadni. Még ez ideig — tudtommal — nem jelent meg hivatalos statisztika a fasiszta Németország hadiiparának harckocsi termeléséről.

A svájci táblázat több szempontból esik kritika alá:

1. Az 1939. évi termelés adatai nagyon ellentmondanak az amerikai közgazdasági intézetek eddigi kutatási eredményeinek. Az amerikaiak szerint a német hadiipar a lengyelországi hadjárat kezdetéig 60 harckocsit állított elő havonta;[39] ez 1939. évre 720 harckocsit jelentett. Még ha azt vesszük is figyelembe, hogy a svájci táblázat nem öleli fel valamennyi harckocsi típust, akkor is túl alacsonynak tűnik a termelés mennyisége.

2. A táblázat nem tartalmazza, hogy az évi termelés hogyan oszlott meg negyedévekre.

A rendelkezésre álló, nem pontos harckocsi termelési adatok 1939 és 1940 közötti különbsége azonban mégis arra mutat: nem fedi a valóságot Mueller-Hillebrandnak az a megállapítása, hogy „... a hadrakelt sereg a nyugati hadjáratot gyakorlatilag harckocsi utánpótlási készlet nélkül kezdte." Ezt egyébként H. A. Jacobsen, nyugat-német hadtörténész is cáfolja, aki elmondja, hogy a Kleist páncélos csoport 1940. május 10-e és június 6-a között 212 harckocsi utánpótlást kapott.[40] Tehát 28 nap alatt egyedül egy magasabb hadászati egység 5 db híján annyi utánpótlást kapott harckocsikban, mint amennyit, a német ellenszenvvel egyáltalán nem vádolható svájci katonai folyóirat szerint a német hadiipar 1939-ben termelt.

A páncélos fegyvernemről szóló fejezetnél helyesen és jogosan veti fel Borus József a kritikát, hogy a német harckocsik típusainál a Panzer I. típust nem említettem. A fasiszta német hadsereg az 1940. évi nyugat-európai hadjáratában nagy számban alkalmazta (Guderian szerint 523 db. Panzer I. típust) ezt a könnyű harckocsi-fajtát.

Nem tudom azonban egyértelműen magamévá tenni a nyugati hadjáratra felvonult s Guderian által közölt harckocsik számát.[41] A német páncélos tábornokkal szemben Jacobsen 2580 harckocsiról,[42] míg Ulrich Liss tábornok csak 2445 harckocsiról[43] beszél. Tekintve, hogy Liss tábornok az 1940. évi nyugati hadjárat alatt az OKH—Stab-nál teljesített szolgálatot, az általa közölt adatot tartom pontosabbnak.

39 Die deutsche Industrie im Kriege 1939—1945. Berlin 1954. 29. o.
40 H. A. Jacobsen: Dünkirchen. Neckargemünd 1958. 151. o.
41 H. Guderian: id. mű. 429. o.
42 H. A. Jacobsen: id. mű. 151. o.
43 W. Liss: Westfront 1939—1940. Neckargemünd 1959. 270. o.

Borus József kritikai észrevételeiben a harckocsikról az általam közölt táblázatban néhány adatot, mint téveset jelölt meg.

Az a kifogás, hogy a táblázat nem tünteti fel az egyes harckocsi típusok súlyát, nem minden esetben helytálló. Kizárólagos haditechnikai jellegű cikkekben, avagy olyan leírásoknál, ahol a hadszíntéren levő hidaknak, utaknak gyenge teherbíró képessége jelentős mértékben akadályozza a harckocsik használhatóságát, feltétlenül meg kell adni a harckocsik súlyát. Ilyen kérdések hiányában nem volt szükséges és nem is akartam megjelölni a harckocsik súlyát. Ezt a szempontot egyébként Borus József által is idézett osztrák szakirodalom, a Feldgrau is figyelembe veszi, mert ez a folyóirat sem közli az esetek többségében a harckocsik súlyát.

Borus József F. M. Senger und Etterlin: „Die deutsche Panzer 1926—1945." München 1959. c. könyvre hivatkozva kijelenti, hogy a „nyugati támadásban" résztvett Panzer III. A, B, C, és D harckocsiknak csak 3,7 cm űrméretű ágyújuk volt",[44] szemben az általam közölt 7,5 cm űrméretű ágyúval.

A Panzer A, B, C és D harckocsi a lengyel hadjáratban még valóban 3,7 cm űrméretű L/45-ös ágyúval rendelkezett. De már 1939 végén — épp a lengyelországi tapasztalatok alapján — az e típusú harckocsik jelentős részét 7,5 űrméretű L/24-es ágyúval, sőt 1940-ben, bár nem nagy számban voltak olyan Panzer III. típusú harckocsik a nyugati fronton, amelyeket 5,0 cm űrméretű L/42-es ágyúval szereltek fel.[45] Igaz az, hogy a franciaországi hadjáratban még részt vett Panzer III. A, B, C, és D típusú harckocsi 3,7 űrméretű ágyúval is, de jóval kisebb számban, mint a már átszereltek.

A Panzer IV. típusú harckocsinak is különféle kivitele volt. Igaza van Borus Józsefnek, hogy ez a tény szükségessé tette volna az összeállított táblázaton ezt közölni, s akkor az még világosabb lett volna. Az a feilődési történet azonban, amelyet Borus József a Panzer IV-ről mond el, nem pontos. A 7,5 cm űrméretű L/24-es csőszájfék nélküli lövegű P. IV. harckocsit már 1937-ben gyártotta a német hadiipar s ebben az időben szerelték fel ezekkel a hadsereget. De már 1939-ben a spanyol polgárháború utolsó időszakában kipróbálták a németek a 7,5 cm űrméretű csőszájfékes lövegű közepes harckocsijukat.[46] Az 1940. évi nyugati hadjáratban az utóbbi harckocsik résztvet-

[44] Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 251. old. és a 26. sz. lábjegyzete.
[45] Feldgrau 1958. Sonderheft 15. Panzerkennblätter Serie V.
[46] Uo. A Feldgrau közli a Panzer IV e típusának rajzát is

tek a harcokban. Az is igaz, hogy a P. IV. F 2 és G jelű kocsik már L/43-as csőszájfékes löveggel voltak ellátva és a szovjet fronton jelentek meg.

Fel szeretném hívni Borus József figyelmét, hogy a „Mündungsbremse" magyar fordítása „csőszájfék" és nem „torkolatfék". A régebbi és az újabb magyar tüzérségi szabályzatok egyöntetűen a „csőszájfék" kifejezést használják. Tekintve, hogy a csőszájfék fogalom helyes, szabályzat szerinti alkalmazásával szemben Borustól említett fogalom feletti vita túllépi a Hadtörténeti Közlemények keretét — így ezt a kérdést bővebben nem akarom érinteni.

Igaza van Borus Józsefnek, hogy az SPW 251. típusú lövészpáncélkocsi elülső páncélzata nem 10 mm, hanem 12 mm; ez az elírás a korrektúra után is megmaradt sajtóhibából eredt. Viszont a SPW 250 típusú lövész-páncélkocsit már 1940-ben kiadták[47] a csapatoknak, s nemcsak 1942-ben, amint azt Borus József állítja az általa idézett könyvre hivatkozva.[48]

Felmerül a kérdés, melyik a pontosabb munka: Borus Józseftől idézett F. M. Senger und Etterlin: Die deutsche Panzer 1926—1945. Münchenben kiadott könyv, vagy az általam idézett osztrák „Feldgrau" című szakfolyóirat.

Archivanyagok hiányában nem vállalkozom határozott feleletet adni e kérdésre. De módomban volt eredeti német híradó filmeket végignézni, sőt vágóasztalon kockánként megvizsgálni,[49] amelyek azt mutatták, hogy Borus Józseftől vitatott német harckocsi, lövész-páncélkocsi típusok már részt vettek az 1940. évi nyugati hadjáratban. Azt hiszem, ma már nem lehet elvitatni, hogy az egykorú filmhíradók is dokumentumoknak számítanak.

Borus József kritikai cikke szerint az a kérdés, hogy a „Fall Gelb" megtartotta-e a Schlieffen terv alapvonásait, az mellékes jelentőségű. A főkérdés — szerinte —, hogy ki javasolta a „Fall Gelb"-nek azt a formáját, amely végül is végrehajtásra került.[50] Kifogásolja, hogy nem említette meg a tanulmány Erich von Manstein tábornok nevét, aki a tulajdonképpeni megalkotója a nyugati hadjárat végleges tervének. Igaza volna Borus Józsefnek, ha a tanulmány vázolni akarta volna a nyugat-európai hadjárat végleges tervének elkészítési fázisait. Ezt nem tűztem ki célul, mivel abból az aspektusból, amelyből

47 Feldgrau uo.
48 Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 254—255. old. és a 37. sz. lábjegyzete.
49 A moszkvai, berlini és a budapesti filmarchívumokban a korabeli német filmhíradókat néztem át vágóasztalon.
50 Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 259—260. old.

tárgyalni kívántam a fasiszta német és a szövetséges haditerveket, nem volt döntő az előbbi elkészítésének története. Nem a haditervek keletkezésének történetéről, hanem az adott végleges haditervek jellegzetességeiről volt szó a tanulmányban!

Borus József megemlíti, hogy „a szovjet hadtörténetírás szerint a francia országi hadjárat tervét Manstein készítette el, mint azt ‚A második világháború történetének meghamisítói ellen' című munkában olvashatjuk".[51] Borus a megadott lábjegyzetben Agibalov ezredes és Szergejev ezredes: „Elveszett győzelmek" című cikkére hivatkozik, mely kritika alá veszi Manstein azonos című könyvét. Felmerül a kérdés, miért nem vette figyelembe a két szovjet hadtörténésznek azt a megállapítását, amit mindjárt a cikk elején olvashatunk: „... 1939-től, vagyis attól az időponttól kezdve, amikor a német tábornoki kar hozzáfogott a „villámháború" hitleri gondolatának megvalósításához, Manstein aktívan résztvett a nyugat-európai népek leigázására irányuló valamennyi hadjáratban. Manstein nem pusztán engedelmes végrehajtója volt a hitlerista klikk elképzeléseinek."[52] A két szovjet hadtörténész tényeken alapuló megállapításai ellentmondanak Borus Józsefnek már az előzőkben idézett véleményével, mely szerint „az egész szárazföldi hadsereg (Heer) és nemcsak ennek tábornoki kara, általában tartott a háborútól, még Lengyelország elleni háborútól is... stb."[53]

Még egyszer hangsúlyozni szeretném, hogy a „Fall Gelb" és a „Fall Rot" megalkotási folyamatának történetével nem akart a tanulmány foglalkozni. — Mivel Borus József felveti ezt a kérdést, de ugyanakkor kihagyva fontos részkérdéseket, nem tér ki e tervek megszületésének összes fázisaira, ezért a teljesség érdekében meg kell tennünk a kronológiai áttekintést.

A náci hadsereg felső vezetése előtt Hitler 1939. szeptember 12-én, tehát még a lengyelországi hadjárat alatt, kijelentette, hogy a Wehrmacht következő támadó hadjárata Nyugat ellen fog irányulni.

Hitler 1939. október 9-én adta ki a 6. sz. Utasítását a háború vezetése részére. Ez az „Utasítás" a katonai műveletek továbbvezetése számára megparancsolta, hogy

„a) a nyugati front északi szárnyán támadást kell előkészíteni luxemburgi—belga—holland területen keresztül. Ennek

51 Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 260. o.
52 A második világháború történetének meghamisítói ellen. Budapest, 1961. 138. o.
53 Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 249. o. és a jelen válaszcikk o.

a támadásnak olyan erősnek és villámgyorsnak kell lennie, amilyent csak végre lehet hajtani.

b) A támadás célja, hogy a francia működő hadseregnek és a szövetségeseinek minél erősebb részeit verje szét és ezzel egyidőben minél nagyobb holland, belga és észak-francia területet, mint bázist foglaljon el egy Anglia elleni eredményes légi és tengeri háború vezetésére...

c) A támadás időpontja a páncélos és a gépesített egységek készenléti állapotától függ..."[54] Végezetül elrendelte Hitler, hogy az „Utasítás" alapelveinek megfelelően az OKH dolgozza ki a hadműveleti terveket. Az OKH 1939. október 19-re dolgozta ki a nyugati hadjárathoz az első felvonulási tervet.

Mind az 1935 őszén kidolgozott Franciaország elleni „Vörös változat" haditervnek, mind a Hitler-féle 1939-es 6. sz. Utasításnak és az ennek megfelelő OKH féle felvonulási tervnek a jellemzője az volt, hogy a régi, 1914-es „Schlieffen-tervet" tartalmazta.[55]

Erich von Manstein tábornok 1939. október 31-ére készült el azzal a javaslatával, hogy a német hadsereg erős páncélos erőkkel mérje a főcsapást Luxemburgon és Dél-Belgiumon keresztül a meghosszabbított Maginot-vonal ellen Sedan térségén át. A páncélos erők az áttörést a francia arcvonalon keresztül fejezzék be.

Hitler 1939. november 23-án beszédet mondott a tábornoki kar előtt. Beszédében leszögezte, hogy mind politikai, mind katonai szempontból alkalmas az idő Anglia és Franciaország legyőzésére. Hitler ebben a beszédében elemezve a német hadsereg fölényét a nyugatiakkal szemben, élesen aláhúzta a német páncélosok jelentőségét.[56] Ez a beszéde kétségtelenül erősítette Manstein álláspontját az OKH-val szemben, mely nem akarta elfogadni az „A" Hadseregcsoport vezérkari főnökének tervét.[57] A vita azonban a páncélos párti tábornokok és az OKH „klasszikus hadviselés elvét" képviselő tábornokai között 1939 decemberében és 1940 januárjában, februárjában, márciusában még tartott. A vita részleteire nem akarunk kitérni; azt Borus József helyesen vázolta.[58] Éppen ezért érthetetlen, miért nevezi Borus József pontatlannak a koblenzi hadijátékról tett megjegyzésemet. A kritikus szerint nem lehet azt

[54] H. A. Jacobsen: Der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. Darmstadt 1959. 113. o.
[55] H. Guderian: id. mű. 79. o. és H. A. Jacobsen: id. mű. 113. o.
[56] H. A. Jacobsen: id. mü. 114—120. o. Jacobsen eredetiben közli Hitler beszédének részletét.
[57] H. Guderian: id. mű. 79—80. o.
[58] Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 261. o.

mondani, hogy a koblenzi hadijáték a Franciaország elleni hadműveleti tervek helyességének ellenőrzését jelentette.[59]

Már pedig ezt bizonyítja, hogy

1. Ezen a hadijátékon foglalkoztak a páncélosoknak a Maas (Mause) folyón való áttörése kérdésével;

2. Ez a hadijáték, mint egy ellenőrző mérleg szerepelt, mely eldönteni hivatott, hogy a Manstein-féle, vagy az OKH-féle elgondolás a helyesebb-e;

3. Téved Borus József, amikor kijelenti, hogy a koblenzi hadijátékon szó sincs a nyugati szövetségesekről. Hát akkor miért folyt a vita, hogy melyik terv szerint győzze le a nyugati szövetségeseket a német hadsereg?

4. A szövetségesek részéről nem kellett valamiféle nagy, komplikált felderítést végezni. Köztudomású volt a francia—angol katonai vezetés előtt, hogy 1940 februárjára a fasiszta német katonai vezetők Lengyelország területéről már átcsoportosították a páncélos, a tüzér, a légi fegyvernemeket nyugatra. S mégis! A szövetségesek politikai vezetése még mindig reménykedett, hogy Hitler a Szovjetunió ellen fog fordulni; s a védelmi intézkedések — mint már a tanulmányban vázoltam — nem voltak olyan intenzívek, mint amilyent a helyzet megkívánt volna.[60]

Sokban közrejátszott a koblenzi hadijátékok eredménye abban, hogy 1940. február 17-én Hitler közvetlen megbeszélést folytatott Manstein tábornokkal terveiről. Ennek következtében 1940. február 24-én végleges lett a „Fall Gelb",[61] amely Manstein katonai elgondolásait foglalta magában, ami a páncélosok és a repülők szerepét illeti. Maga a terv alapjaiban megtartotta a Schlieffen-terv lényegét.

A tanulmány témája és a terjedelem adta lehetőség nem engedte meg, hogy az egyszerű francia dolgozók, katonák hősies ellenállásának ábrázolására bővebb teret lehessen szentelni. De azért a kritikai észrevétel ne vesse el a súlykot, és ne állítsa, hogy erről egy szó sincs a tanulmányban.[62] Ha Borus József figyelmesebben olvasta volna el a tanulmányt, bizonyára nem tett volna ilyen elferdített megállapítást.[63] Hasonlóképpen nyitott kapukat dönget a bíráló, amikor kijelenti, hogy „nem kapunk megfelelő képet a támadás első lényeges mozzanatáról, a Meuse (Maas) folyó eléréséről és az ezen való átkelésről sem".[64]

59 Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 248. o. és 260. o.
60 Dr. Horváth Miklós: id. tanulmány. HK. 1961. 1. sz. 58—59. o.
61 H. A. Jacobsen: id. mű. 21. o.
62 Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 261—262. o.
63 Dr. Horváth Miklós: id. tanulmány. HK. 1961. 1. sz. 66. o.
64 Borus József: id. cikk. HK. 1962. 1. sz. 260. o.

Oldalakon át vázoltam a Kleist páncélos csoport támadásának első fázisait a tanulmányban — legfeljebb olyan részlet kérdésekre nem tértem ki, mint amilyeneket Borus József említ,[65] de ez egyáltalán nem csökkentette a kép teljességét!

Nem tértem ki Borus József kritikai észrevételének valamennyi vitatható kérdésére, mert a vitacikkemben csak a főbb problémákkal folytattam discussiot. A kritikus több olyan kiegészítést tesz cikkében, aminek értelmét csak abban látom, hogy bibliografiai adalékot adjon. Pl. Borus József miért tartja helyénvalónak utalni — s ennek hiányát a tanulmány negatívumának venni — a „Vtoroja mirovaja vojna 1939—1945" című könyvre, amely a franciák vereségének egyik katonai okát[66] a harckocsik és a repülőgépek lebecsülésében látja?! Tanulmányom éppen ezt a kérdést is vizsgálta.

A második világháború a hitlerista hadsereg nagy győzelmeivel kezdődött. Az 1939. és az 1940. évi hadjáratokat a németek hihetetlen gyorsasággal nyerték meg, s a hitlerista Németország megteremtette uralmát — Szovjetunió kivételével — az európai szárazföldön. Anglia helyzete 1940-ben válságos volt. Churchill beismerése szerint Angliában „szinte teljesen fegyvertelenek" voltak a hadseregek és nem számíthattak az angol dómíniumok segítségére sem.[67]

Tanulmányomban nem írtam erről a helyzetről, de éppen a vita irányítja a figyelmet arra, hogy szükséges lett volna az 1940. évi nyugateurópai hadjárat tanúságaként azt is levonni: a fasiszta német katonai vezetésnek sem *a háború megindításakor*, sem a lengyelországi és a franciaországi győzelem után nem volt aggálya saját hadseregével szemben. Erejének tudatában volt Angliával szemben is. S hogy nem következett be mégsem a Brit-szigetek elleni invázió, a Göring-terv végrehajtása, annak oka nemcsak az angol hadsereg készülődése a La Manche-csatornán való átkelés megakadályozására, hanem az is, hogy a Szovjetunió katonai ereje lekötötte a hitlerista Németországot. Bár a Vörös Hadsereg még nem lépett be a háborúba, de léte is korlátozó hatást gyakorolt a hitlerista hadvezetés startégiájára.

[65] Dr. Horváth Miklós: id. tanulmány. HK. 1961. 1. sz. 99—101. o., 102—105. o.

[66] Borus József nem pontosan értelmezi a „Vtoroja mirovoja vojna 1939—1945" című hadtörténelmi könyv adatait, amikor szerinte az idézett mű „a franciák vereségének katonai okát a harckocsik és a repülőgépek lebecsülésében, a megfelelő harckocsi-elhárítás hiányában látja." A könyv a vereség katonai okai között ezt a tényt mint az egyik főokot említi, de nem abszolutizálja, mint azt Borus József teszi.

V. ö. Sz. P. Platonov (főszerk.) Vtoraja mirovaja vojna. Moszkva 1958. 77. s köv. o., ill. 90. o. (Idézi Borus József.)

[67] W. S. Churchill: Der zweite Weltkrieg. Bern 1949. II/1. 71. és köv. oldalak. Churchill oldalakon át részletesen vázolja, hogy Anglia mennyire készületlen volt katonailag a német hadsereggel szemben.

GYURKÓ RÓKUS KÜLÖNLEGES RENDELTETÉSŰ LOVASSZÁZADA

Vlagyimir Lyvovics Celtin tábornok — aki a polgárháború első napjaitól a Kotovszkij nevét viselő lovasdandárban, majd később lovashadosztályban szolgált, s harcos életpályáján közkatonából emelkedett a vezérőrnagyi rangra — mondotta tollba annak a harcos útnak a történetét, melyet ő a Vörös Hadsereg magyar származású katonáival együtt tett meg a Szovjetunió polgárháborújának éveiben.

1918—1919 tele, nehéz tél volt Ukrajnában. Az országot német—osztrák csapatok tartották megszállva. Több városban és kerületben az osztrákokon és németeken kívül a lengyel légionáriusok, az ukrán burzsoá-nacionalista „hajdamákok" és a fehérgárdisták voltak az urak. A fiatal Vörös Hadsereg csapatai az ukrán partizánok és a helyi lakosság támogatásával döntő harcra készültek és különösen sikeresen tevékenykedtek Balta, Voznyeszenszk, Pervomajszk és Ogyessza körzetében, miközben egyik várost a másik után szabadították fel.

A mi seregcsoportunk átkelt a Dnyeszteren, elfoglalta Dnyepropetrovszkot (régebbi nevén Jekatyerinoszlav), majd az ogyesszai irányban működő seregcsoport déli irányban fejlesztette ki táamdását. A seregcsoport vöröskatonái és parancsnokai között, az oroszok, ukránok és más szovjetunióbeli nemzetiségek mellett, igen sok olyan harcos volt, aki délnyugat Ukrajna területéről, a Kárpátok vidékéről és a Duna völgyéből származott: besszarábiaiak, románok, csehszlovákok és különösen magyarok, akik főleg a lovasosztagokban szolgáltak. Ezek közül a lovas egységek közül többet a Vörös Hadsereg egyik kiváló parancsnoka Grigorij Ivanovszkij Kotovszkij szervezett, 1918 januárjában Tyiraszpol városában.

Grigorij Ivanovics Kotovszkijról, aki a Vörös Hadseregben legendáshírű parancsokká vált, részletesebben kell szólani. Ko-

tovszkij 1881. június 24-én született a Besszarábia kormányzóság kisinyovi járásában levő Gancsesti nevű helységben. Apja a helyi szeszgyár gépésze volt. Édesanyja 1883-ban meghalt, majd két évre rá édesapját is elragadta az elők sorából a tuberkulózis. Öt árvát hagytak hátra. Grigorij Ivanovics így beszélt nekünk erről az időről: „Szomorúan telt el az én gyermekkorom. Kevés örömteli napban volt részem. Egész gyermekkoromat a hozzám hasonló szegény gyerekek között, a munkások és napszámosok részére létesített bérkaszárnyában éltem le. Nehéz, borzalmas életük mély nyomot hagyott a lelkemben. Apám, bár mintegy 40 esztendőt szolgált a gyárosnál, mégis szegényemberként halt meg."

Miután 1885-ben elvégezte a hétosztályos iskolát, a kis Grigorij a besszarábiai Kokorezenszkben mezőgazdasági középiskolába került. Közeli hozzátartozói elbeszélése szerint helyes, tehetséges és erős fiúcska volt. Kora gyermekkorától kitűnően ülte meg a leggyorsabb lovat is. Nagyon szeretett társaival háborúsdit játszani, s eközben cseleket, csapdákat és váratlan támadásokat alkalmazott.

V. F. Vaszjukov, aki osztálytársa volt Grigorijnak a kokorezenszki iskolában, így emlékezett rá: „Kotovszkij igen jó előmenetelű tanuló és figyelmes barát volt, aki segített az elmaradóknak a tanulásban is és a gyakorlati mezőgazdasági munkában is; mindig készen volt arra, hogy védelmébe vegye a megbántottakat. Erős akarat, bátorság, saját erejébe vetett bizalom, eleven észjárás és ügyesség jellemezték már ifjúságában..."

Kotovszkij 1900-ban végezte el a mezőgazdasági iskolát és agronómusként munkába állt a földesúrhoz. Hamarosan szemébe ütköztek a moldvai falu kiáltó ellentmondásai: a mezőgazdasági munkások több, mint 20 órás munkanapja, szörnyű nincstelensége és jogtalansága, reménytelen élete. Ez lett az oka a fiatal agronómus és a földesúr közötti első összeütközéseknek is. A földesúr parancsára egyszer nagyon megverték, megkötözték és télvíz idején kivitték a határba, s ott megkötözve a szabad ég alatt a földön hagyták. Ennek következtében 1902 telén Kotovszkij munka nélkül maradt. Így emlékezett erre az időre: „Akkor szó szerint éheztem, s nem találtam munkát egyetlen földesúrnál sem, mivel megegyeztek ellenem egymás között..."

A feldühödött urak hamis vádaskodására 1902 őszén Kotovszkijt letartóztatták és kb. egy évet ült a börtönben. Azután lovas erdőkerülőként, majd sörgyári munkásként dolgozott. A munkások embertelen elnyomása elleni lázadó tiltakozása miatt

1903. november 22-én Kotovszkijt majdnem egy évre börtönbe vetették. Grigorij, mivel nem akarta a cári kormányt szolgálni, a behívó ellenére nem vonult be, de 1905. január 22-én elfogták és erőszakkal a 19-es Kosztomai gyalogezredbe kísérték Zsitomirba, ahonnan május 24-én megszökött. Grigorij Ivanovics nemcsak közvetlen szemtanúja, hanem cselekvő részvevője is volt az első orosz forradalomnak. 1905 decemberében foradalmi fegyveres csapatot, druzsinát szervezett, amely 1906 februárjáig tevékenykedett. A druzsina több, mint 20 fegyveres támadást hajtott végre a nagybirtokosok, kereskedők és kulákok ellen. Több ízben lefegyverezték a cári rendőröket és kiszabadították a parasztmegmozdulások résztvevőit, az elkobzott földesúri értékeket és pénzt kiosztották a szegényeknek, a politikai elítélteknek, az orosz—japán háborúban elesett katonák özvegyeinek és árváinak stb.

1906. február 19-én Grigorij Kotovszkijt harmadszor is letartóztatták és a kisinyovi börtönbe zárták. Ott azonnal energikusan hozzálátott egy tömeges szökés előkészítéséhez, amely azonban árulás miatt nem sikerült. A szökés előkészítéséért Kotovszkijt a börtönbástya magánzárkájába vetették. 1906. augusztus 31-én azonban onnan is sikerült megszöknie. A 36 méter magas bástyáról a takaróból csavart zsinegen ereszkedett le. Szeptember 24-én, a rendőrséggel folytatott harcban Kotovszkij megsebesült és elfogták. 1907 novemberében a cári bíróság 12 évi kényszermunkára ítélte. Két és fél évet a nyikolájevi (Ukrajnában) kényszermunka börtönben töltött le, majd 1910-ben Szibériába kísérték kényszermunkára.

1913. február 27-én Kotovszkij megszökött Szibériából és 1914-ben újra szülőföldjén, Besszarábiában volt. Újra élére állt a szegényparasztok mozgalmának a cár és a földesurak ellen. 1916. júniusában Grigorij Ivanovics megsebesült, s megint a rendőrség kezébe került, majd 1916. október 5-én az Ogyesszai kerületi haditörvényszék halálra ítélte. Az ítéletet életfogytiglani kényszermunkára változtatták. Az 1917. évi februári forradalom után Kotovszkijt kiengedték a börtönből és az Ideiglenes Kormány parancsa alapján erőszakkal a hadseregbe a román arcvonalra vitték.

Grigorij Ivanovics azonnal energikus forradalmi munkába kezdett a katonák között, és az imperialista háború folytatása ellen agitált. 1917 októberében Kotovszkijt beválasztották a 6. hadsereg katonatanácsába. 1917 decemberében és 1918 januárjában már a román front frontbizottságában dolgozott. Harcolt az orosz csapatok kivonásáért Romániából és harcolt a

burzsoá besszarábiai kormány ellen, valamint azellen, hogy Besszarábiát román királyi csapatok szállják meg.

Csapatainknak Besszarábiából való kényszerű kivonása után Grigorij Kotovszkij 1918 januárjától lovasosztagok szervezéséhez látott és a Vörös Hadsereg más csapataival együtt elszánt harcot folytatott Ukrajnában az osztrák—német csapatok és a román királyi hadsereg ellen.

Éppen az ogyesszai irányú támadásunk idején, 1919 tavaszán, az újságok híreket kezdtek közölni a magyar eseményekről, amelyeket mi nagy örömmel és lelkesedéssel fogadtunk, mivel közöttünk sok magyar volt.

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása számunkra valóságos ünnep volt. A mi csapatainknál a politikai iskolák, a pártszervezetek, a komisszárok, a városokban és falvakban pedig a forradalmi bizottságok a magyar események jelentőségét ismertetve hatalmas méretű felvilágosító munkát végeztek. Ámbár csak gyér híreket kaptunk arról, hogy mi történik magában Magyarországon, mégis minden harcos és parancsnok csak arról beszélt, hogy megkezdődött a világforradalom, csak arra gondolt, hogyan lehetne segítséget nyújtani a fiatal Magyar Tanácsköztársaságnak és proletár hadseregének.

A Kommunista Párt és a szovjet kormány több felhívásban szólította fel a szovjet népet és a Vörös Hadsereget: „Vöröskatona! Az Ukrán és a Magyar Vörös Hadseregek egyesítése a forradalom megmentése! Éljen a Magyar Tanácsköztársaság és Vörös Hadserege! Éljen a szocialista világforradalom!" Ezeket a felhívásokat mindenütt megtárgyalták az egységekben és mindenki azt erősítgette, hogy a lehető leggyorsabban hathatós segítséget kell nyújtani a fiatal Magyar Tanácsköztársaságnak. A parancsnokság elhatározásából Vörös Hadseregünk csapatainak a magyar határhoz kellett előnyomulniok.

1919. május 1-én a Vörös Hadsereg összes egysége és a Dnyeszter-mellékének minden lakosa a következő jelszavak alatt ünnepelte a dolgozók igazi nemzetközi ünnepét: „Éljen a világforradalom! Éljen a III. Internacionálé! Mindenki a Tanács-Magyarország megsegítésére!" Ezekben a napokban Ukrajna szovjet kormánya a maga nevében és az OSZFSZK kormánya megbízásából ultimátumot adott át a román királyi-bojár kormánynak, melyben követelte, hogy 48 órán belül vonja ki csapatait és intézményeit Besszarábia területéről.

A magyar határhoz vezető úton azonban a Vörös Hadsereg előtt a legkülönbözőbb ellenséges csapatok állig felfegyverzett hordái állottak: az intervenciósok francia—görög—angol gyalogsága és tengeri flottája, Gyenyikin kozák és tiszti ellenfor-

radalmi csapatai, a román királyi egységek, az ukrán hajdamákok osztagai, a galíciai csapatok, az áruló Petljura, Mahnó Tyetjunik és mások parancsnoksága alatt álló ukrán nacionalista bandák sokasága.

Mégis, az ellenforradalom és az intervenció mindezen erőivel szembeni elkeseredett harcban, már felszabadult Ukrajna több fontos városa. A szovjet csapatok átcsoportosítást hajtottak végre a Kisinyovra mérendő csapás érdekében. Az egységekben az aktív felvilágosító munka arról folyt, hogy Besszarábia felszabadítása a Pruthoz, következésképp a magyar határhoz vezető legrövidebb út birtoklását jelenti.

A Vörös Hadsereg katonái és parancsnokai a szó szoros értelmében lelkesedtek azért, hogy a magyar Vörös Hadsereggel egyesüljenek. A parancsnokság ilyen irányú tervének sikeres megvalósítását azonban megakadályozta Gyenyikinnek a Donmedence ellen irányuló támadása, majd Petljura hadjárata és Kiev eleste, később a fehérlengyelek támadása, végül pedig a petljurista Grigorjev, Mahnó Tyetjunik és más „atamán"-bandita áruló orvtámadása a Vörös Hadsereg hátába. Ezek a körülmények arra kényszerítették parancsnokságunkat, hogy elhalassza a Vörös Hadsereg besszarábiai támadását és a magyar határhoz való előrenyomulását.

Ugyanebben az időben komoly forradalmi események zajlottak le Bajorországban is. V. I. Lenin a Bajor Forradalmi Kormányhoz intézett felhívásában rámutatott arra, hogy a köztársaság védelmére mozgósítani kell és fel kell fegyverezni a német munkásokat, le kell fegyverezni a burzsoáziát és hadseregét, el kell venni a kapitalistáktól a gyárakat és üzemeket, ki kell sajátítani a földesúri földeket és egységbe kell tömörülni a Magyar Tanácsköztársasággal. De, mint ismeretes, ezeket az intézkedéseket Bajorországban nem hajtották végre és a forradalom hanyatlani kezdett, szabad kezet adva az ellenforradalomnak. Ekkor a Franciaország, Anglia, Amerika és Németország imperialistái által jól felszerelt és minden szükségessel ellátott román királyi csapatok, a belső ellenforradalomra támaszkodva, hozzákezdtek a fiatal magyar Vörös Hadsereggel való kegyetlen leszámoláshoz, hogy teljesen leverjék és szétzúzzák a Magyar Tanácsköztársaságot.

Ezekben a Magyarország számára nehéz napokban az Oroszországi Kommunista Párt és az OKP(b) külföldi csoportjainak szövetsége hozzákezdett az önálló magyar egységek szervezéséhez az egész országban, azzal a céllal, hogy a magyar ellenforradalom ellen lehessen őket harcba vetni. Ekkor alakult meg a mi seregcsoportunkban is a különleges rendel-

tetésű lovasszázad (vagy ahogyan mi hívtuk — magyar eszkadron). A lovasszázad parancsnokának a fiatal magyar altisztet, Gyurkó Rókust nevezték ki. A lovasszázad a 45. lövészhadosztály dandárának kötelékébe tartozott.

Most, több mint 40 év múltán, nehéz visszaemlékezni arra, hogy hol is alakult meg a lovasszázad, de úgy tűnik, az ukrajnai Pervomájszkban történt ez. A lovasszázad létszáma kezdetben 110—120 fő volt és kétharmadát magyarok tették ki. Ezek a katonák nagyrészt az első világháború egykori hadifoglyaiból kerültek ki. Maga Gyurkó Rókus lovassági alparancsnok volt az osztrák—magyar hadseregben. Az átlagnál alacsonyabb, jó kötésű barna férfi volt. Nagyon mozgékony és energikus. Gyurkó Rókus jól beszélt oroszul és mindig oroszul írta alá az iratokat. Fekete bajusza volt, amit mindig hetykén pödörgetett. Nagyon hamar kiderült, hogy Gyurkó Rókus jó és leleményes parancsnok, akit nagy tisztelet övez katonái részéről. A lovasszázad politikai biztosává az ukrán Pavel Csumacsenkót nevezték ki.

A magyar lovasszázad, 1919 július-augusztusában a 45. lövész hadosztály 1. dandárjának kötelékében harcolt a petljurista—galíciai csapatok ellen Jurovka, Vapnyarka, Rudnyica, Kodima és más vasútállomások körzetében. Túlzás nélkül elmondható, hogy az 1. dandárban a magyar lovasszázad az egyik legharcosabb és legfegyelmezettebb alegység volt és kiváló harci tulajdonságokkal rendelkezett.

A 45. lövész hadosztály 1. dandárjának egykori politikai biztosa F. I. Lebenzon elvtárs a polgárháború éveiről szóló visszaemlékezéseiben ezt írta: „Kodima állomás körzetében az egyik petljurista atamán, Zabolotnij megkísérelte, hogy csapást mérjen a 45. löv. hadosztály 1. és 2. dandárjának hátába. Ezért a kodimai állomásra érkezett az 1. dandár parancsnoka, Gricev elvtárs is. Az állomáson, egy kitűnő, harcképes utászszázad és más kisebb alegységek tartózkodtak. Az 1. dandár parancsnokával együtt az állomásra érkezett Gyurkó lovasszázada is. S végül Kodimába irányították a Djascsisin parancsnoksága alatt levő újonnan érkezett erőket is. Mindezen csapatok egybehangolt tevékenységének eredményeképpen Zabolotnij bandáját megsemmisítették." (A 45. lövészhadosztály története, Kiev, 1929. oroszul.)

1919 szeptemberének első napjaiban — folytatta elbeszélését a tábornok — az arcvonalon kialakult helyzet arra kényszerítette a 45. lövészhadosztály egységeit, hogy Ukrajna északi részébe vonuljanak vissza Szkvira, Fasztov és Zsitomir irányában. A magyar lovasszázad Kodima vasútállomás körzetéből

Hoscsevato faluhoz vonult vissza, résztvett a Déli-Bugon át végrehajtott átkelésben és a szovjet csapatok első oszlopának alárendeltségébe került, amelynek parancsnoka V. Bazarnij volt. Amikor a 45. lövészhadosztály Zsitomir város és Malin állomás körzetébe jutott, 1919. szeptember 23-án, megjelent a 35. sz. hadosztályparancs: „Rókus lovasszázadából (két század) meg kell alakítani az 1. dandár lovasosztályát". (A Szovjet Hadsereg Központi Állami Archívuma, 1423 fond, 1. leltárjegyzék, 3. tétel. 2. lap.) A lovasosztály parancsnokául újra Gyurkó Rókust nevezték ki.

Gyurkó lovasosztályát az 1. dandár csapataival együtt Vjazma városába pihenőre rendelték, de nemsokára, amikor Petrográdot Judenics cári tábornok ellenforradalmi támadása fenyegette, a 45. lövészhadosztály összes egységeit, köztük Gyurkó Rókus lovasosztályát is, a pétervári arcvonalszakaszra vezényelték. A Jugyenyics-tábornok ellenforradalmi csapataival folytatott harcok idején egységeinkben felolvasták Vlagyimir Iljics Leninnek és a Kommunista Pártnak az összes vöröskatonához, parancsnokhoz és a pétervári munkásokhoz intézett felhívását: „Segítséget küldtünk Petrográdnak. Már közel a segítség..." (Lenin művei, 30. kötet. Szikra, Budapest, 1953. 54. old.) Lenin szavai döntő hatással voltak a Vörös Hadsereg harcoló csapatainak harci szellemére és újabb lendületet adtak a Jugyenyics tábornok feletti végső győzelemhez. Szovjetköztársaság megalakulásának 2. évfordulója megünneplésekor Vlagyimir Iljics Lenin így üdvözölte a pétervári munkásokat és a Vörös Hadsereg dicsőséges csapatait: „... Jugyenics csapatai szét vannak verve és hátrálnak. Elvtársak, munkások és vöröskatonák! Feszítsétek meg minden erőtöket!..." (Lenin művei, 30. kötet, Szikra, Budapest, 1953. 105. old.)

Nagy sajnálatomra Gyurkó Rókus további sorsa előttem ismeretlen — mondja Cetlin tábornok. Amennyire visszaemlékszem, 1919. november 10—15-e táján Gyurkó elvtárs Carszkoje Szeloban (Gyetszkoje Szelo) megbetegedett és segédtisztjével együtt kórházba került. Van aznoban a 45. lövészhadosztálynak még egy fennmaradt parancsa, a 64. számú, 1919. december 1-éről, amelyben ez áll: „az önálló lovasosztály parancsnoka, Gyurkó, folyó év november 19-én a katonai-oktatási intézmények parancsnokának alrendeltségébe távozott. Igazolvány: Gyurkó jelentése, 9-es okmány." (SZHKÁA. 1421 fond, 2. leltárjegyzék, 394. tétel, 27. lap.)

Lehetséges, hogy az akkori fennálló katonai oktatási intézmények iratainak és archívumának átnézésével fel lehetne tárni Gyurkó Rókus további sorsának nyomait, a lovasosztály azon-

ban, amelyet olyan sikeresen vezetett a harcban, továbbra is fennmaradt és folytatta a harcot a fiatal Szovjetköztársaság ellenségei ellen. Így 1919. november 17-én a 45. lövészhadosztály összes egységeit a Déli arcvonalra irányították, Gyenyikin fehérgárdista csapatai ellen.

1919 novemberének utolsó napjaiban a 45. lövészhadosztály 1. és 2. dandára már Gluhov városában vagonírozott ki. Azután, mint tartalékot, a két dandárt Poltavába irányították. Poltava körzetében a Grigorij Taraszenko, ill. a Sztepan Nyjaga parancsnoksága alatt álló 1. és 2. lovasosztályból lovascsapatot hoztak létre, amely az 1. dandár parancsnokának, Lebenzon elvtársnak a hadműveleti alárendeltségébe került. A lovascsapat, Poltavából indulva, sikeresen tevékenykedett a gyenyikinista csapatok ellen Zaporozsje irányában.

1920. január 12-én a lovascsapat az 1. lovasezred elnevezést kapta és annak a lovasdandárnak a kötelékébe került, amelyet, a polgárháború akkor már legendáshírű hőse, Grigorij Kotovszkij vezetett (SZHKÁA. 1421 fond, 2. leltárjegyzék, 451. tétel, 3. lap.). A magyar lovasszázad, mint önálló alakulat Kotovszkij lovasdandárja 1. lovasezredének kötelékébe került és hadrendileg a 3. lovasszázadot képezte.

A lovasszázad a betegségek, főleg a kiütéses tífusz, a sebesülések és veszteségek következtében nagyon megcsappant, de soraiban voltak a következő magyar elvtársak: Bartoláj János, Blagu (Balogh?) János, Varga János, Imre Mihály (kit harcostársai Mihailnak szólítottak), Pajnó János, akit később betegség miatt áthelyeztek a nemharcoló alakulatokhoz, az ezred gazdasági részlegéhez, Rózsa István, Mészáros János és sokan mások, akiknek nevére már nem emlékszem.

A lovasszázad parancsnoka előbb Vladimir Gyevjatij, később Grigorij Voldman volt. Mindketten bátor, félelmet nem ismerő, alárendeltjeikhez illő parancsnokok voltak. A 3. lovasszázad (néha lovasosztálynak is hívták) sok magyar származású harcosa és parancsnoka Kotoszkij lovasdandárban végig részt vett a harcokban egészen a gyenyikinista csapatok felett adatott teljes győzelemig. Végigjárták a dandár egész harci útját a fehérlengyelek elleni ütközetekben. 1920 novemberében befejezték Petljura csapatainak szétzúzását és magát Petljurát végérvényesen kiűzték Ukrajnából.

Az 1. lovasezredben, emlékszem, egy bizonyos erdélyi születésű Kende Nyikolaj (Miklós) volt a fegyvermester, de nem tudnám megmondani magyar volt-e vagy valamilyen más nemzetiségű. De határozottan emlékszem, hogy 1919—20-ban a 2. lövészdandárban, mely szintén Kotovszkij parancsnoksága alatt

volt, sok magyar volt, különösen a parancsnoki különítménynél és más csapatoknál is, de neveikre nem emlékszem.

Magyar harcostársaim közül különösen tisztán emlékszem a 3. lovasszázad egyik szakaszparancsnokára, Mészáros János elvtársra.

Mészáros egykor a 11. huszárezred őrmestere volt. Nagyon meleg barátság fűzte az ukrán Maxim Kotyelnyikhoz, aki szintén szakaszparancsnok volt a 3. lovasszázadban. Barátságukról egyrészt magának kotyelnyiknak az elbeszéléséből, másrészt olyan elvtársak elbeszéléséből tudok, akikkel az 1. (később 13.) lovasezredben együtt szolgáltam több, mint tíz éven át.

A harcostársi és mély elvtársi barátság Mészáros és Kotyelnyik között 1919 szeptember—októberében kezdődött, amikor a 45. lövészhadosztály 1. dandárának 1. lovasosztályában együtt harcoltak még Gyurkó Rókus parancsnoksága alatt. Gyakran lehetett hallani élénk beszélgetésüket, amint kicserélték benyomásaikat az együtt átélt epizódokról, utolsó darab kenyerüket és utolsó csipetnyi dohányukat is megosztották egymással. Gyakran látták őket, amint minden rosszindulat nélkül tréfálkoztak egymással, ugratták egymást felemlegetve az olyan intim dolgaikat, amilyenek számtalanszor előfordulnak az ő korukban lévő két fiatalember életében. Ha nem tévedek Mészáros 3 vagy 4 évvel idősebb volt Kotyelnyiknál.

Mikor 1926—27-ben Kijevben hozzáfogtak a 45. lövészhadosztály történetének megírásához, Maxim Kotyelnyik egy harci epizódra emlékezve, szeretettel jellemezte frontbarátját, Mészáros Jánost: ... „1920 októberében történt a fehérlengyel arcvonalon, hogy Mészáros János és én, a 3. lovasszázaddal együtt, késő éjjel Gyjakovci nevű faluba vonultunk be, nem tudva, hogy előzőleg ezt a falut már megszállták a fehérlengyelek. Így lovasszázadunkkal a lengyel gyalogság gyűrűjébe kerültünk. S csak Mészáros bátorsága és leleményessége, valamint az ő német, s az én ukrán nyelvtudásom következtében sikerült a faluban foglyulejtenünk két lengyel katonát, akik elárulták nekünk a jelszót" ... A lovasszázad a házak és kertek védelmében elrejtőzött, Mészáros és Kotyelnyik pedig eljutottak a falu másik végére a hídhoz, melyet lengyel őrcsapat őrzött. A jelszó birtokában az őrcsapat közvetlen közelébe jutottak és karddal halálos csapást mértek a lengyel tisztre, birtokukba vették a géppuskát és teljes zavart idéztek elő a lengyel őrség katonái között Később Mészáros és Kotyelnyik vidáman nevettek, ha emlegették, hogy a megrémült fehérlengyelek parancsukra, „azonnal vessétek magatokat a vízbe", hogyan ugráltak a hídról a folyó hideg vizébe. Miután birtokba vették a hidat, a bátor parancs-

nokok. Mészáros és Kotyelnik, értesítették a lovasszázadot, hogy a hídon át vezető út szabad. A lovasszázad teljes vágtában haladt át a hídon és a falu túlsó oldalán húzódó útra jutott ki. A lovasszázad parancsnoka, Voldman elvtárs azonnal parancsot adott a szétszóródásra, hogy a század szakaszokra bontakozva haladjon az út mentén, felhasználva a természetes rejtőzési lehetőségeket. Amint azt a parancsnok előre látta, a lengyelek gyorsan magukhoz tértek és tüzet nyitottak. De az időben végrehajtott intézkedések következtében a lengyelek veszekedett puska és géppuska tüze ellenére, az egész század szerencsésen vágta ki magát, s csak két harcos sebesült meg könnyebben és egy lovat vesztettek. A sikeres kitörés ilyen kitűnő végrehajtása az olyan parancsnokok találékonyságának és bátorságának volt köszönhető, amilyenek Mészáros és Kotyelnyik voltak.

Ebben az időben Grigorij Kotovszkij a 17., majd pedig a 9. lovashadosztály parancsnoka volt. Később a 2. lovashadtest parancsnokává nevezték ki és a polgárháború ütközeteiben tanúsított személyes bátorságáért a Vörös Zászló érdemrenddel háromszor tüntették ki és névre szóló díszfegyvert kapott a Vörös Zászló érdemrenddel együtt. 1920 áprilisában Kotovszkij belépett a Kommunista Párt soraiba. Tagja volt az Ukrán Szovjet Kormánynak és a Központi Végrehajtó Bizottság póttagja volt. 1925. augusztus 6-án Ogyesza alatt Grigorij Ivanovics Kotovszkijt áruló módon meggyilkolták. Halálával nagy veszteség érte a Vörös Hadsereget és a Honvédelmi Népbiztos, M Frunze, táviratban ezt írta: „A Vörös Hadsereg egyik legjobb parancsnoka távozott sorainkból . . .” Grigorij Ivanovics Kotovszkijt mindenki úgy emlegette, mint a legbátrabbat a mi szerény parancsnokaink közül, s a legszerényebbet a legbátrabbak közül.

Kotovszkij, aki maga önfeláldozóan hűséges és bátor parancsnok volt, nagyra értékelte ugyanezeket a tulajdonságokat a magyar harcosoknál és parancsnokoknál. Mindig úgy nyilatkozott a magyarokról, hogy azok „férfias kardforgatók, bátor katonák, soha nem hagyják cserben parancsnokukat a harcban.” Amikor, a rég kialakult hagyomány szerint, Kotovszkij egykori katonái összegyűlnek, hogy megünnepeljék a dandár vagy a hadosztály soronkövetkező évfordulóját, mindig feltétlenül megemlékeznek magyar harcostársaikról is, akik haditetteikkel nagyban hozzájárultak annak a lovasdandárnak a harci hírnevéhez, amelyből később a Kotovszkij nevét viselő Vörös Zászló érdemrenddel és Lenin renddel kitüntetett lovashadosztály lett.

Közeleg Magyarország története nevezetes dátumának 1945. április 4-ének, annak a napnak 17. évfordulója, amikor a szovjet

csapatok felszabadították az országot a hitlerista hódítók alól. Szeretném — mondja Vladimir Cetlin vezérőrnagy — teljes szívemből üdvözölni a magyar népet a nagy ünnepen, különösen pedig azokat, akik talán még az élők sorában vannak a Gyurkó Rókus egykori különleges rendeltetésű lovasszázadának katonái és parancsnokai közül, azokat, akik az 1. lovasdandár 1. lovasezredérnek 3. lovasszázadában és a Vörös Hadsereg más egységeiben szolgáltak. Szeretném biztosítani az egész magyar népet arról, hogy a polgárháború távoli éveiben fogant barátság nem homályosodott el, s a 2. világháború éveiben új formát öltött. A szovjet és magyar harcosok és parancsnokok két ízben is együttes harcban kiöntött vére örökre egybeforrasztotta népeinket.

Moszkva, 1961. december.

Lejegyezte és irodalmilag átdolgozta Maria Fortusz, tart. őrnagy, a Szovjet Hadsereg Központi Háza mellett működő hadtudományi kör tagja.

MAGYAR KATONÁK A DAGESZTÁNI SZOVJETHATALOMÉRT VÍVOTT HARCOKBAN

A Dagesztáni Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság fővárosának, Mahacskalának határában impozáns emlékmű áll. Az emlékművet azoknak a hős magyar harcosoknak a tiszteletére állították, akik részt vettek a dagesztáni szovjethatalom megteremtésére irányuló küzdelmekben. Az emlékmű dicső hősi évekre emlékeztet, amikor atyáink más országok proletárjainak baráti segítségével megteremtették a munkások és a dolgozó parasztok uralmát.

* *
*

Az oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalom döntő csapást mért a kapitalista világrendszerre és lefektette a szocializmus világméretű rendszere megteremtésének kezdetét. Ezért fogadta az egész világ proletariátusa a forradalmat örömmel, mint szívügyét. Abban az időben, amikor az USA, Anglia, Németország, Ausztria—Magyarország és más államok imperialistái a fiatal Szovjet Köztársaság megfojtására törekedtek, az amerikai, az angol, az osztrák, a magyar, a német, a kínai, a cseh, a lengyel, a román, a jugoszláv és más nemzetiségű munkások és parasztok nyújtottak különböző módon aktív segítséget országunk dolgozóinak, a külföldi intervenció és a belső ellenforradalom ellen vívott harc során. A világ dolgozói megakadályozták kapitalistáikat abban, hogy csapatokat és hadianyagot küldjenek Szovjet-Oroszország területére. Közülük igen sokan harcoltak a polgárháború csatáterein a volt hadifoglyokból megalakult nemzetközi egységekben.

A nemzetközi proletariátusnak a Szovjet-Oroszország irányában nyújtott baráti segítsége igen jelentős szerepet játszott az októberi forradalom vívmányainak megvédésében, valamint

a világméretű munkás- és kommunista mozgalom megerősödésében. Lenin már a forradalom előtt meg volt győződve arról, hogy „Amint a nemzetközi burzsoázia ránk támad, a saját munkásai fogják lefogni kezét."

A magyar hadifoglyok, akik az oroszországi ipari üzemekben és mezőgazdaságban az orosz munkásokkal és parasztokkal együtt dolgoztak, bekapcsolódtak az egyre jobban feltörő forradalmi mozgalomba.

Kun Béla, Münnich Ferenc, Szamuelly Tibor és a többi volt hadifogoly magyar kommunista vezetése alatt szervezett magyar forradalmi szervezetek szoros kapcsolatot létesítettek a helyi bolsevik szervekkel már abban az időszakban, amikor hazánkban még csak születőben volt a szovjethatalom. Ezek a magyarok fegyverrel a kezükben együtt harcoltak az orosz munkásokkal és parasztokkal az ellenforradalom ellen. A magyar katonák a következőket írták: „Készek vagyunk még életünk árán is megvédeni azt az orosz forradalmat, amely békét és barátságot biztosít az egész világnak... Az orosz forradalom, amely a dolgozó nép felszabadításának a forradalma ugyanakkor a mi forradalmunk is, a magyar dolgozók forradalma."

Az Asztrahányban harcolt magyar kommunisták hősi tettei dicsőséges oldalakat töltenek be Dagesztán dolgozói harcának történetében. Ismeretes, hogy milyen hatalmas szerepet játszott Asztrahány proletariátusa a dagesztáni és az egész kaukázusi szovjet uralom megteremtésében. Innen indultak el Petrovszkba (ma Mahacskala) a felfegyverzett munkások, innen küldték a pénzt, a hadianyagot és a propagandaanyagokat Dagesztán dolgozói megsegítése céljából. Sz. M. Kirovon keresztül Asztrahányból kapták a dagesztáni kommunisták Lenin tanácsait és utasításait. Asztrahányban alakultak meg a Vörös Hadsereg azon egységei, amelyek részt vettek a dagesztáni harcokban. Itt alakult meg az első asztrahány nemzetközi ezred, amely parancsnoki állományának tagjai voltak az asztrahány bolsevik szervezet magyarjai, Gavró Lajos, Dömök József és Szabó Sándor. Ez az ezred igen nagy szerepet töltött be a dagesztáni szovjethatalom megteremtéséért vívott harcokban.

* *
*

1918 áprilisában azok a magyar katonák, akik Asztrahányból együtt érkeztek U. Bujnakszkij, Burov, Ljahov parancsnoksága alatt álló egységekkel, részt vettek a dagesztáni szovjethatalom megteremtéséért vívott harcokban. A magyar csoport

részt vett még az ellenforradalmár imám bandái által megszállva tartott járási központ — Tyemir-Han-Suri — 1918. május 2-án történt felszabadításában. A Tyemir-Han-Suri harcokban részt vett Gavró Lajos, akit hősi tetteiért és győzelméért három alkalommal tüntettek ki „Vörös Zászló" érdemrenddel a polgárháború éveiben.[1]

1918 júniusában az ellenség körülzárta Szovjet-Dagesztánt. A bolsevikok által vezetett munkások és hegyvidéki parasztok hősiesen harcoltak az állig felfegyverzett török, angol fehérgárdista csapatok és helyi ellenforradalmi osztagok ellen, minden talpalatnyi földért. Az erők viszonya igen egyenlőtlen volt. Dagesztán dolgozói legönfeláldozóbb magatartásuk ellenére képtelenek voltak fegyveres támogatás nélkül visszaverni az ellenség támadását. Mindezt Petrovszkból az asztrahányi területi katonai komiszáriátusnak jelentették: „a dagesztáni hadművelétek sokkal több élőerő és technikai eszköz részvételét követelik meg, mint ami helyben rendelkezésre áll, és csak akkor lehetséges határozott lépéseket tenni az ellenforradalmárok és fészkük megsemmisítésére, ha erősítést kapunk". Annak ellenére, hogy ebben az időben az ellenséges frontok gyűrűjében levő Szovjet-Oroszország helyzete igen nyomasztó volt, a Kommunista Párt és a szovjet kormány segítséget nyújtott Dagesztán kommunistáinak. Asztrahányon és Bakun keresztül megnövelték a fegyverszállítást és a pénzbeni segítséget. Igen sok magyar internacionalista — főleg tüzérek és géppuskások — érkezett Moszkvából Petrovszkba 1918 júniusában azzal az osztaggal, amelyet Lenin utasítására irányítottak Dagesztánba.[2] Június 15-én Port-Petrovszkba érkezett Asztrahányból egy jól felfegyverzett osztag, Kruglov parancsnoksága alatt. Ugyanez időben érkezett meg az első nemzetközi ezred egy része, amely magyarokból állt. Ezek a magyar vöröskatonák két és fél hónapon keresztül hősiesen harcoltak együtt az ellenforradalmárok ellen Dagesztán dogozóival.

Uvarov parancsnoksága alatt álló magyar osztag, amely egy szakasz lovasból és egy géppuskás csoportból állt, nem sokkal Dagesztánba érkezésük után, más osztagokkal együtt a Csir-Jurta-i arcvonalszakaszon kerültek bevetésre, ahol véres harcok folytak Gocinszkij imám nagy létszámú bandái ellen. A magyarok hősiesen verekedtek Tyemir-aul, Csont-aul, Kosztek és Samhal-Jangi-Jurt körzetében.

1918 nyarán újra veszély fenyegette Szovjet-Dagesztánt. Délről, Baku irányából megkezdték támadásukat Bicserahov fe-

[1] Dagesztanszkaja Pravda 1960. július 17.

[2] Uo.

hér kozákjai. Bicserakov ezredes osztaga 3000 lovas kozákból állt. Ezek kitűnően voltak felfegyverkezve és kiképezve, s ezenkívül a kaukázusi fronton szerzett katonai tapasztalatokkal is rendelkeztek. Bicserakov alárendeltségébe tartozott még két — tüzérséggel jól ellátott — ágyúnaszád „Karsz és Ardagán", valamint egy páncélvonat is.

A Gyerbent-i arcvonalszakaszt sietve feltöltötték a legjobb szovjet egységekkel. Ahelyzet komolyságát figyelembe véve Asztrahánytól Petrovszkon keresztül a Gyerbent-i arcvonalra irányítottak egy 300 főből álló magyar osztagot, amelynek tapasztalt katonái, tüzérei és géppuskásai komoly erőt képviseltek.

A Vörös Hadsereg ezen arcvonalszakaszra csoportosított más egységeivel, valamint a petrovszki munkások és hegyi-parasztok osztagával együtt a magyarok Gyerebenttől északra foglaltak el állást — Ognyi vasúti kitérő és Mamedkala között — a támadó vicserahovistákkal szemben. A balszárnyon — a tengertől a vasúti töltésig a cáricini ezred, a középen a magyar osztag, a jobbszárnyon a dagesztáni szovjet lovasezred és a vörös partizánok osztaga helyezkedett el.

Elkeseredett harc bontakozott ki a kétszeres erőfölényben levő ellenség ellen. A magyarok szovjet egységek oldalán önfeláldozóan harcoltak a kozákok ellen, mint ezt a „Szocialista Forradalom" c. újság az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportjának központi lapja írta: „A magyarok szívósan és hősiesen harcoltak a fehérgárdista árulók ellen. Rendkívül sok alkalommal visszaverték az ellenforradalmárok támadását, a halált osztogató géppuska- és tüzérségi tűz segítségével és megfutamodásra kényszerítették az ellenforradalmár zsoldosokat".[3] Az arcvonalat tartani azonban mégsem sikerült. A cáricini ezred állományába tartozó egyes parancsnokok, volt cári tisztek — katonai szakemberek — felnyitották Mamed kala körzetében fekvő ismert szőlőbirtokos, Gedzsuk borpincéit és a katonákkal együtt nagy ivászatot rendeztek. Az ezred szétzüllött és a katonák otthagyva az arcvonalat, a fehér kozákok nyomására észak felé menekültek.

A bekerítés veszélyével fenyegetett más szovjet egységek, — ezek közt a magyar osztagok is — kénytelenek voltak észak felé visszavonulni. A Bicserahov csapatai elleni arcvonalat csak Talgi alatt sikerült megszilárdítani. Ez azért történt így, mert a Dagesztánban csak kis létszámú osztagokkal rendelkező szovjet parancsnokság csak igen keskeny arcvonalszakaszon tudott

[3] Uo.

elfoglalni állást a bicserahovista kozákok ellen. Gyerbent után oyan arcvonalszakasz, ahol a hegyek megfelelő közelségben voltak a tengerhez, tehát a terep a védelem számára lehetővé tette a kis erőkkel történő sikeres harcot, a dagesztáni szovjethatalom fő bázisa közvetlen közelségében, Petrovszk körzetében fekszik.

A szovjet osztagok helyzete Talgi alatt sokkal bonyolultabb volt, mint Gyerbent körzetében. Mamed Kala körzetében a szovjet egységek erősen átszegdelt, hegyes, erdőtakaró nélküli terepen foglaltak állást, amely igen jó védelmet nyújtott különösen lovasság ellen és az ellenséges hadihajók sem tudtak célzott tűzzel pusztítást okozni. Ezzel szemben Petrovszk környéke már nem volt ilyen előnyös a hadihajók és páncélvonatok távoli tüzérségi tüzével támogatott nagy lovas tömegek elleni védelem szempontjából.

A Dagesztáni Katonai Körzet Haditanácsa, amelynek tagjai voltak Nanyejsvili, Kormaszov, Dahadajev és más elvtársak, nehéz körülmények között szervezték a védelmet. A haditanács felhívására a petrovszki munkások kivétel nélkül a város védelmére keltek és katonai osztagokat alakítottak. Ide vonták Csir-Jurta és Dzsengutaj körzetében tartózkodó szovjet egységet is. Ljahov parancsnoksága alatt Tyemir-Han-Suri-ból is megérkezett egy osztag. A város védői sorába bevonták a feloszlatott cáricini ezred megbízható harcosait is. A haditanács — mint a legtapasztaltabb és legharcképesebb szovjet egységnek — a magyar osztagnak, a legveszélyesebb arcvonal szakaszt jelölte ki védelemre. A magyarok Molokanka halüzem körzetében foglaltak állást. A magyarok állása sík terepen feküdt, amelyet mind a tenger felől a „Karsz" és „Ardagan" ágyúnaszádokról, mind a vasútvonal felől a bicserahovisták páncélvonatáról könnyen lehetett tűz alatt tartani.

A pertovszki védelmi harcok egyik résztvevője a következőket írja: „A magyarok úgy harcoltak, mint az ördögök."[4] Az ellenség képtelen volt áttörni a magyarok védelmi állásait, azonban más szovjet egységek a fehér kozákok nyomása következtében kénytelenek voltak visszavonulni a városba. A visszavonulást a magyarok által kezelt tüzérségi lövegek tüzével fedezték. Az Észak-Kaukázusi Katonai Körzet komiszáriátusának dolgozója, Kulinics, aki ez időben kiküldetésben volt Port-Petrovszkban és Tyemir-Han-Suri-ban, a beszámolójában a következőket írta: „Tüzérségünk tíz lövegéből szünet nélkül vezette a tüzet a városból az ellenségre, ez ütegeknél osztrák kommunisták álltak."[5] (Ezek magyarok voltak — a szerző.)

[4] Dagesztáni Autonóm Köztársaság Központi Állami Archívuma 175 opisz.
[5] Marx—Engels—Lenin Intézet: 18. fond., 21. ö. e. 30—33. o.

Port-Petrovszk-ot elfoglalták a bicserahovisták. Néhány nappal később Tyemir-Han-Suri is hasonló sorsra került. A szovjet egységek a magyarokkal együtt a tengeren és a szárazföldön keresztül Asztrahánba evakuáltak. A párt- és a szovjet mozgalmi munkások illegalitásba vonultak.

Annak ellenére, hogy Bicserahov azt a nyilatkozatot adta, hogy nem gondol Dagesztán megszállására és az emberek politikai meggyőződésük miatti üldözésére, továbbá célját csak az képezi, hogy osztagát a „hazai földekre", a Tyerek vidékére vezesse, a fehér kozákok az elfoglalt falvakban és városokban terroruralmat vezettek be. A legkisebb gyanúra letartóztatták az embereket, majd minden nyomozás és bírói ítélet nélkül halomra lőtték őket. Különösen állati módon intézték el a nemzetközi ezred harcosait. A város elfoglalása után legelső dolguk volt — mint ezt a dokumentumok közlik —, hogy kivégezzenek 27 osztrák kommunistát (ezek magyarok voltak — a szerző), akik a legutolsó lövedékig ütegeik mellett maradtak.[6] Azokat a magyarokat, akiket Molokánka halüzem körzetében ejtettek foglyul, élve temették el.

„Dicsőség a mi drága elvtársainknak!" — írta a „Szocialista Forradalom", amikor is hírt adott az internacionalista harcosok hősi haláláról. — „A munkások és parasztok Oroszországa hálával emlékezik meg a ti hősi önfeláldozásotokról és Dagesztán lakói, akik visszatérnek Petrovszkba, hatalmas emlékművet állítanak fel sírjaitok fölé."[7]

A petrovszki szovjethatalom bukása után rendkívül komoly veszély fenyegette Kizljárt, amely ebben az időben rendkívül fontos hadászati jelentőséggel bírt Szovjet-Oroszország számára. Mint azt visszaemlékezéseikben Karl Szikaro (a kizljari harcok aktív részvevője, jelenleg Asztrahányban él) és E. Pokrovszkij írják, a kizljári dolgozók segítségére Asztrahányból a tengeren keresztül átdobták a 3. nemzetközi zászlóaljat, mely magyarokból állt. A zászlólj a Csornij Rinok mellett szállt partra és a bicserahovista bandák ellen vívott harcokban nyomultak Kizljár irányába. A magyar és más egységek, valamint a vörös partizánok együttes megsemmisítő csapásai szétverték a bicserahovistákat és Kizljár városát felszabadították.

A magyar Erős Miklós, a nemzetközi ezred első lovasszázadának parancsnoka — jelenleg kiemelt személyi nyugdíjas — visszaemlékezéseiben elmondja, hogy a magyarokból álló lovas-

6 Uo.
7 Dagesztanszkaja Pravda 1960. július 17.

századával ez időben Cservlennájánál tartózkodott, míg ezredének második lovasszázada Karabagliban, a harmadik Selkovszkájában helyezkedett el. Két század Groznomban és Mozdokban volt. „A nemzetközi ezred egységei — írja Erős elvtárs — parancsnokságom alatt Tyemir-Han-Sur, majd tovább Gunyiv erődig támadt, s harcban állt Bicserahov bandáival. A tizedik roham után, 1918 őszén áttörtük az ellenség arcvonalát, foglyul ejtettünk 250 bandität és Kizljarba irányítottuk őket a parancsnokságra. Mi tovább törtünk előre, hogy csapást mérjünk az ellenség mögöttes területeire." A magyarok részt vettek a fehér kozákok osztagainak felszámolására folytatott harcokban Kopaj és Alexandrovszkaja kozáktanyák körzetében, ahol a kulákoktól kenyeret rekviráltak, majd azt a moszkvai és a pétervári munkásoknak küldték.

* *
*

A volt hadifoglyok — köztük a magyarok — részvétele az ellenforradalmi erők elleni harcban, óriási segítséget jelentett szovjet hazánk dolgozóinak. Ugyanakkor a magyarok által elsajátított forradalmi tapasztalat segítséget adott a Nagy Október gyermekének, a Magyar Tanácsköztársaság megalakításához.

A Kommunista Párt által vezetett országunk népei teljesen beigazolták a kapitalista országok dolgozóinak ezen reményeit, és felmérhetetlen segítséget nyújtottak Európa és Ázsia népeinek, különösen a második világháború során. A fasiszta Németországot, az imperialista Japánt megsemmisítő Szovjetunió megszabadította az emberiséget — közöttük Magyarország népét is — a fasiszta rabság veszélye alól. Magyarországnak a fasizmustól való felszabadításáért vívott harcokban hősiesen verekedtek Dagesztán fiai is — Magarramov Nadir-Szoltán, Daibov Ziáv, Usztarbanov Aliman, Guszeinov Badrutgyin és sokan mások, akiknek apjuknak és nagyapjuknak a válságos 1918-as évben a magyarok osztagai hősi harcokban segítséget nyújtottak a dagesztáni szovjethatalom megtartásához. Hős katonáink 1956-ban is segítségére siettek a magyar dolgozóknak, hogy elhárítsák az imperialista hatalmak és a belső ellenforradalmi erők támadását, amely a kapitalista rendszer és a fasizmus visszaállítására irányult.

Napjainkban, amikor a nemzetközi imperialista reakciós erők arra törekednek, hogy szétverjék a szocializmus és béke

országainak egységes táborát és ellentéteket hintsenek el a népek között, köztük a szovjet és a magyar nép között is, ezek a szovjet és magyar dolgozók testvéri, harci barátságának eleven példái is meggyőzően bizonyítják, hogy a béke ellenségeinek reményei teljes csődre vannak ítélve.

Agyil-Gerej Gadzsijev
a Szovjetunió Tudományos Akadémiája dagesztáni fiókja történelmi intézetének tudományos munkatársa

LENKEY KÖVETŐJE: SZONTÁGH FRIGYES 1848/49-es HONVÉDHUSZÁR ŐRNAGY

Az 1848/49-es szabadságharc számos legendás hősünk tetteit, a nemes cél elérése érdekében tanúsított önfeláldozó magatartását tárja elénk, melyekről íróink, költőink is méltóan megemlékeztek. Petőfi Lenkey századost versben dicsőítette. A számos legendás hős egyike volt Szontágh Frigyes is, akiről eddig alig történt megemlékezés, pedig ezt méltán megérdemelte volna.

Szontágh Frigyes Pesten 1823. nov. 13-án született, mint zabari Szontágh János Vilmos pesti gyarmatárukereskedő fia. Anyja, Guttlie Teréz francia emigráns származású nő volt. Apját 1833-ban, anyját 1837-ben vesztette el, tehát 14 éves korában teljes árvaságra jutott. Rokonsága a fiút katonai pályára szánva, katonaiskolába adta. A katonaiskolát 1845-ben elvégezvén, a Galíciában állomásozó Auersperg Károly herceg nevét viselő magyar legénységű huszárezredbe osztották, melynek egy része az orosz határ közelében levő Touste községben teljesített szolgálatot és így Szontágh Frigyes idekerült. 1847 március havában az equitatios vizsgát letéve, 16 havi szolgálat után „substituirter Korporál"-lá nevezték ki.

1848. ápr. 1-én a 10. huszárezredbe helyzeték át hadnagyi rangban. Ezredét, illetve azt a századot, melyben szolgált, többször helyezték más és más városba, így állomásozott Touste-ben, Horodenkaban, Snyatinban, Zbaras-ban és Tarnopolban, mely utóbbi helyen töltött legtöbb időt. Ezen galíciai helyőrségekben eltöltött idejéről borús hangú leveleket írt nővérének. Csak a szolgálatnak élt, szabad idejét olvasással töltötte, mert a tisztikar vagyonos tagjaival való dorbézolásbani részvételre nem tellett. Jövőjét is sötéten festette. „Nem számíthatok előléptetésre — írta —, mert mint vagyontalan, nem fizethetem az ezredtu-

lajdonosnak az előléptetéssel járó tetemes összeget. Így hacsak egy háború nem jön, maradok alacsony rendfokozatban."

Annak ellenére, hogy a császár kabátját viselte, megmaradt hazafias érzésű ifjúnak és már az 1848 márciusi napok után, melyeknek eseményeiről nővére, Amália, Fabricius Endre pesti ügyvéd neje értesítette őt, kifejezést adott annak a reményének, hogy „lesz alkalom még nemzetemért magamat hősileg feláldozni". Később, midőn a dolgok itthon mind komolyabbá fordultak, erős honvágy szállta meg. „Ha közlegénysorban is kell otthon állanom — írta nővérének — hazamegyek, de tétlenül itt nem maradhatok, mialatt Magyarország sebektől vérzik. Oda akarok menni, a horvátok ellen küzdő seregbe, amint való a haza iránti szeretet." Ez időből származó levelei két mély érzésről tesznek tanúságot: a hazaszeretetről és szerelméről. Tarnopolban házassági tervvel is foglalkozott, egy lengyel leány keltett fel benne érzéseket, bár ennek kivitele a leány szüleinek ellenzése miatt akadályba ütközött. Hazaszeretete és szerelme küzdött benne. Nagyon jól tudta, hogy mindkettő nem teljesülhet, egyik kizárja a másikat. A harci szellők az elszakadást helyezték kilátásba és ezért a leány szüleinél való komolyabb fellépést halogatta. 1848. szeptember 1-én Tarnopolból nővéréhez írt leveléből már érezhető, hogy szerelmén hazaszeretete fog győzedelmeskedni. „Ahogyan én szeretem őt — írja —, úgy nem szeretett még senkisem, esküszöm, tisztán, igaz szívvel és mégis nem hiszem, hogy szerelmem feltartóztathasson abban, hogy hazámért harcoljak. Tíz évet adnék életemből, ha most Szent-Tamásnál lehetnék és tíz évet adnék egy esztendőért, melyet a leánykával egyesülve tölthetnék el. Én a császárt, aki hazám ellen tör, nem szolgálhatom, mert vagy eskümet kell szegnem, vagy hazámat kell elárulnom."

E szörnyen zaklatott helyzetében nem maradhatott sokáig, döntenie kellett és ő döntött — nemzete javára. 1848. október 24-én éjjel századát Tarnopolból hazafelé indította és szökve, számos veszedelemmel küzdve szerencsésen megérkeztek Máramarosszigetre. Első levelében, melyet magyar földről írt nővéréhez, leírja viszontagságait. Ez a levél, mely megérdemli, hogy egész terjedelmében az utókor számára megörökíttessék, a következő:

„Szeretett Húgom! Engedj meg, iszonyú dolgaim az oka, ha talán a hírlapok által hamarább veszed azon hírt, hogy honunkba, bár kevés szerencsével általtörtem s mostan, míg lovaink, melyek azon szörnyű úttól többnyire betegek, kigyógyulnak, Szigeten tartózkodom, honnan, amint reménylem, 8 nap múlva az Erdélyi táborba megyek századommal, mert arról is

tudósítalak, hogy a kormánybiztostól kapitánnyá nevezőttem ki azon egyik századnak, melynek egyik részét én hoztam honunkba.

És mostan röviden tudósítani foglak az dolgok hogylétéről. Honunknak állapotját megtudván s a vitézek szellemét ösmervén, elszántam magam életfeláldozással is azon századot, melynél szolgáltam, Tarnopolbul honunkba elvezérelni, mivel fájdalom, a sok magyar tisztekhez, ámbár térgyen kértem őket, vezérre nem akadtam és így 24-én éjfél 12 órakor Tarnopolbul szerencsésen kivezetém a sereget, mely 131 legény és 151 lóból állott. 24 órát minden akadály nélkül indultunk, minekutána az gyalogsággal megütköztünk a Dnyistra vizénél, mely az 2 hónapot folyvást tartott eső következtében igen nagy. Az iszonyú golyózápor közt, melyet én utánam, mivel már a seregnek kis részével elhagyám, azaz átszállván a vizen, küldöttek, legényeimet, melyek velem átszálltak, a többieket mivel hozzájuk a víz miatt nem érhetém az Istenre bízván a határ felé vágtatám minden pihenés nélkül, még kétszer a gyalogságtól, mely utunkat állotta Isten segedelmével megmenekülvén, 27-én délre, tehát mindössze 56 óra alatt, mely időben 50 mérföldet lovagoltunk étel s ital nélkül, szüntelen üldözés alatt, tapostuk honunk drága földjét. Mely érzéssel borultunk e szülőföldünkre, azt leírni hiába keresnék tollat.

Körösmezőn volt az első magyar státionk, holott leszállván a lóról, mindegyikünk összverogyott. Két század Lengyelben meghalván, hogy vezérletem alatt a Tarnopolyi huszárok elszöktek, példámat követték s másnap utánam indultak, egy lengyel quietalt tisztet, mely századunkban szolgált, felszólítván s ámbár sok fáradsággal, de szerencsésen, mivel a vezér a tévutakat ismerte, megérkezett Szigethre.

Én, mint az egyik résznek, Zsurmay mint a nagyobbnak vezérje, mindketten kapitánynak neveződtünk ki, melyet elfoglalni mindaddig kénytelenek vagyunk, míg a miniszterium további rendeléseit nem teszi. Pajtásom ma ment századával az Erdélyi táborba s én egynéhány nap múlva követni fogom, ha szerencsésen azon célt elérhetem, melyet maga elé kitűztem, testvéri keblemhez szorítlak. Ha Isten máshogy akarja, ne búsulj, mert a hazáért halni édesebb, mint a hazától megvetve két életet élni.

Vilmosnak még Kőrösmezőről mindjárt második nap egynehány sorral megírtam s még eddig nem kaptam levelet tőle. Válaszoddal ne késs és levelemet címezd Szigethre, azon megjegyzéssel, hogyha már nem tlálnak itt, küldjék utánam. Paulinát csókoltatom. Frölich-chel és Liedemannék-kal közölheted

levelem s mondjad tiszteletemet. Pénzt ne küldjetek, ha volna sem, ámbár ruhám, lovam, minden vagyonom odaveszett, nem kell, mind jó emberek közt vagyok s gásim oly nagy, hogy mostan harmadrészét sem költöm el, a többit félre fogom tenni ruhára, mivel csak annyi van, amit testemen hordok.

Ugye nem hitted volna, hogy hazámért vagyonomat otthagyom s azon leányt, melytől el sem búcsúztam. Nem tudom becsüli-e tettemet, vagy megvet? Ha megvet, nem nekem való. És most Isten Veled, csókollak férjeddel együtt s maradok őszinte bátyád. Szigeth, november 11-én 848.

Szontágh Frigyes
százados".

A levélben említett Vilmos a bátyja volt, pesti ügyvéd. Paulina pedig húga, Sallay János pesti ügyvéd neje. Liedemannék, atyja nővérének leszármazottai, tehát unokatestvérei voltak.

Szontágh Frigyes Bem alatt az erdélyi hadseregben küzdött, utóbb már mint honvédhuszár őrnagy, számos ütközetben vett részt, számos sebet is kapott. A világosi fegyverletétel után, mint az osztrák hadsereg volt tisztjét, akinek az volt a nagy bűne, hogy a vezetése alatt állott magyar legénységű huszárszázadot Galíciából hazaszöktette, elfogták és az aradi vár kazamatáiba zárták. Első levelét innen, 1849. okt. 7-én írta nővéréhez, és csodálatos, hogy abban a hős honvédtábornokok előző napi kivégzéséről említést nem tett. Elfogatása előtt külföldre menekülhetett volna, de itthon akart maradni, idehúzta szíve. Az aradi vészbíróság golyóhalálra ítélte, később azután ezt az ítéletet életfogytiglani várfogságra változtatták. Az aradi vár kazamatáiban az 1850. év végéig volt fogva, ahol 35—35-en összezsúfoltan éltek egy helyiségben. Aradról Kufstein várába került, ahol helyzete valamivel javult. Csiky Gergellyel került egy cellába.

Nővére, Fabricius Endréné több ízben járult felségfolyamodvánnyal a király elé és végre eredménnyel. 1854 év végére kilátásba helyezték szabadulását, melyet azonban nem ért meg, mert váratlanul elhúnyt. Fogolytársai megmérgezéséről suttogtak, ami valószínű, mert beteg nem volt és kiszabadulása előtt alig egy héttel múlt ki. Börtönőrei úgy látszik attól féltek, hogy kiszabadulván, sok mindent elbeszélhet, amit nem lett volna jó a külvilágnak tudni és ezért kellett örökre elnémulnia. Eltemették a kufsteini köztemetőben.

Öccse, Ottó (sz. 1829.) mint pesti joghallgató az 1848/49-es magyar szabadságharc hősi katonáinak szintén egyike volt és közlegényi sorban számos ütközetben vett részt. A szabadságharc letörése után hosszabb ideig bújdosni volt kénytelen, nehogy az osztrák hadseregbe sorozzák. Egyetemi tanulmányait nem folytathatván, mint a magyar államvasutak tisztviselője élt Zágrábban, ott is húnyt el nőtlenül.

Fabricius Endre.

SZEMLE

A MAI IMPERIALIZMUS KATONAI IDEOLÓGIÁJA

Zrínyi Katonai Kiadó 1961. 632 old.

(Tisztek Könyvtára sorozat)

Ismeretes, hogy az imperializmus a szocializmus elleni harcban mindig fontos szerepet szánt az ideológiai fegyvereknek. Minél inkább gyengül az imperialisták gazdasági és ideológiai befolyása a világ népeire és növekedik a szocializmus anyagi és szellemi befolyása, annál dühödtebben rágalmazza az imperialista burzsoázia a marxizmust, s annál szívósabban igyekszik ideológiailag megdolgozni a tömegeket. Eközben természetesen mindent elkövet, hogy békét veszélyeztető politikáját, a háborús hangulat szítását és a Szovjetunió, valamint a szocialista tábor többi országa elleni új világháború elkerülhetetlenségét ideológialag előkészítse és igazolja.

Az imperialisták nem utolsó sorban az ideológiai fronton elérendő sikerekben látják a fegyveres erőszak megvalósításának; az új világháború előkészítésének, kirobbantásának és lefolytatásának előfeltételét. Éppen ezért a Szovjetunió és a többi szocializmust építő ország kommunista pártjainak az utóbbi években megtartott kongresszusain és megbeszélésein született történelmi jelentőségű határozatokban a legfontosabb feladatok egyike az volt, hogy kérlelhetetlen harcot kell folytatni a burzsoá ideológia ellen, s ennek érdekében jobban és aktívabban kell felhasználni az ideológiai leleplezés formáit. Ehhez azonban mindenekelőtt szükséges jól ismerni a mai imperializmus ideológiáját, s nekünk katonáknak különösen az imperializmus katonai ideológiáját is. Természetesen ilyen irányú ismereteket elsősorban az irodalomból meríthetünk. Azt azonban meg kell mondani, hogy nálunk sem hazai szerzőtől, sem fordításban a Zrínyi Katonai Kiadó e kiadványáig nem jelentek meg olyan alapvető munkák, amelyek megmagyarázták volna: mi is az az

imperialista katonai ideológia, hogyan függ össze az imperializmus politikai ideológiájával, melyek a célkitűzései, stb. Azt hiszem már egymagában ez a tény is alaposan megindokolja a Lenin Katonai-Politikai Akadémia munkaközössége által írt kötet (1958-ban jelent meg Moszkvában) magyar nyelvű kiadását.

A kötet szerzői legfőbb feladatul azt tűzték maguk elé, hogy feltárják a mai imperializmus katonai ideológiájának alapvető jellemvonásait, tudományos igénnyel bírálják a militarista eszméket és nézeteket, s bemutassák ezeknek népellenes, kalandor jellegét.

A könyv lapjain drámai erővel bontakozik ki az a kép, az a mérhetetlen pusztulás és szenvedés, amely akkor érné az emberiséget, ha az imperialistáknak csak rövid időre is sikerülne félrevezetniük néptömegeiket és harcba vinni őket tőlük idegen érdekekért.

A könyv első betűjétől az utolsóig ragyogó logikával és következetességgel zúzza szét az imperialista katonai ideológia valamennyi tételét. Kiindulva az SZKP XX. kongresszusának abból a tanításából, hogy napjainkban a háborúk többé nem végzetszerűen elkerülhetetlenek, s abból a tényből, hogy a hatalmas szocialista tábornak és a békeszerető erőknek nemcsak erkölcsi, hanem az anyagi eszközei is megvannak az agresszorok megfékezéséhez, a szerzők bebizonyítják: végső soron nem fog sikerre vezetni — legalábbis tartósan — a monopolista köröknek az a törekvése, hogy az imperialista országokban egy újabb rabló, hódító háború szilárd erkölcsi-politikai alapjait teremtsék meg.

A kötet értékét és meggyőző erejét csak növeli az, hogy a szerzők nézeteik kifejezése során a legtöbb esetben nem elégednek meg az általános megállapítások megtételével, hanem a gazdag tényanyag alapján saját következtetéseiket és ítéleteiket is az olvasó elé tárják.

A következőkben — néhány bíráló megjegyzéssel együtt — ismertetem a könyv tartalmát. A szerzők az alábbi tíz fejezetben dolgozták fel mondanivalójukat:

1. Az imperialista katonai ideológia általános jellemzése. (V. A. Vaszilenko t. ezredes, a filozófiai tudományok kandidátusa, e fejezetben mindenekelőtt az imperialista katonai ideológia elméleti meghatározására és e meghatározás elemzésére fordítja figyelmét. Ennek során — igen logikusan és áttekinthetően csoportosítva a legjellemzőbb tényeket — elsősorban az imperialista katonai ideológia gyökereit és reakciós politikai alapját vizsgálja. Ennek eredményeképpen a szerző tulajdonképpen az imperializmus gazdasági, politikai és katonai történe-

ének és helyzetének tömör, világos összegezését adja, de a középpontban mindig a katonai ideológia és ennek az egyes időszakokban bekövetkezett fejlődési szakaszainak értékelései állnak. A szerző meggyőzően leleplezi az imperializmus ideológusainak azt a lépten-nyomon hangoztatott tételét, hogy az imperialista hadseregek politikamentesek és náluk a hadügy középpontjában kizárólag haditechnikai problémák állanak, s bebizonyítja: valamennyi militarista eszmének és nézetnek mégha látszatra tisztán katonai köntösben jelentkeznek is — két alapvető oldala van; társadalmi-politikai és sajátosan katonai.

Ennek a megállapításnak a fontossága és időszerűsége nyilvánvaló a politikai éberségre való nevelés szempontjából. E fejezetben — de a könyvben mindvégig — helyesen előtérbe kerül az a gondolat, hogy a militarista elvek valódi tartalmát rendszeresen és gondosan álcázzák. Például a második világháború utáni burzsoá katonai irodalomban az „objektivitás" és a „tiszta" katonai professzionalizmus örve alatt szemérmetlenül meghamisítják a második világháború történetét, jellegét és kirobbantásának okait, ugyanakkor takargatják az új világháború kirobbantását célzó előkészületeket.

Elismerést érdemel az első fejezet szerzőjének az a törekvése, hogy tömör meghatározását adja azoknak a legfontosabb fogalmaknak, amelyek leginkább megvilágítják az imperialista katonai ideológia tartalmát és lényeges vonásait. Helyes az a megállapítása, hogy feltétlenül meg kell különböztetni az uralkodó, hivatalos nézeteket az alkalmilag kinyilvánítottaktól, amely utóbbiak általában nem tükröződnek sem a fegyveres erők fejlesztéséért síkraszálló törekvésekben, sem a katonai elméletben, s nem befolyásolják a haderő építésének elvét és gyakorlatát.

A későbbi fejezetek szerzői azonban nem mindig tartják magukat ehhez a helyes megállapításhoz, ami a könyvnek egyik gyenge oldala.

A fejezetek hiányosságaiként a következőket lehet megemlíteni. Vaszilenko t. ezredes nem fordít kellő figyelmet arra, hogy úgy mutassa be a mai imperialista katonai ideológiát, mint az imperializmus politikai ideológiájának szerves részét, és mellőzi a vezető imperialista államok sajátosan katonai nézeteinek alapos értékelését. Nem eléggé világos és egyöntetű e fejezetben az imperialista katonai ideológia meghatározása. Egyhelyütt az imperialista katonai ideológiát úgy határozza meg a szerző, mint a militarista eszmék és nézetek összességét: „Az imperialista katonai ideológiai azoknak a militarista eszméknek és nézeteknek az összessége, amelyek az egyes burzsoá országok mo-

nopoltőkéseinek népellenes belpolitikai és agresszív külpolitikai céljait és törekvéseit fejezik ki. Ezeket a célokat és törekvéseket katonai eszközök segítségével igyekeznek megvalósítani;"[1] másutt a katonai ideológia mint „... a militarizmus eszmei tartalma"[2] szerepel. (Itt hívom fel az olvasók figyelmét egy nyomdahibára; a könyvben a jelzett oldalon a militarizmus *eszmei tartalma* helyett *eszmei hatalma* szerepel.)

Tehát: az imperialista katonai ideológia egyrészt maga a militarista eszméknek és nézeteknek az összessége, másrészt — a militarizmus eszmei tartalma, vagyis ugyanazoknak a nézeteknek az eszmei tartalma, amelyeknek ő maga az összegezője. Végeredményben a szerző nem adja a mai imperializmus katonai ideológiájának világos, egységes és teljes, a leglényegesebb vonásait kifejező meghatározását, ehelyett egyoldalú, sok esetben elentmondásos megfogalmazásokat ad, ami zavarja az olvasót a kérdés lényegének megértésében.

Ugyancsak nem eléggé világosan határozza meg a szerző a katonai ideológia helyét az imperialista burzsoázia társadalmi nézeteinek rendszerében: „A militarizmus eszmei tartalmát képező imperialista katonai ideológia — írja — az imperialisták politikai ideológiájának eleme."[3] Másutt: „... a modern kapitalista államok alapvető politikai céljai, valamint politikai — ezen belül katonai — ideológiájuk egybeesnek, lényegében azonos jelentésűek."[4] Ily módon egyrészt az imperialista katonai ideológia az imperialisták politikai ideológiájának része, másrészt önállónak tűnő ideológia.

Nem leplezte le a szerző teljesen az imperialista katonai ideológia társadalmi-politikai és katonai oldala közötti összefüggést sem. Meg lehetett volna mondania, hogy az imperialista katonai ideológia két oldala közül *a fő, a meghatározó a társadalmi-politikai oldal,* ami lényegében *imperialistává* teszi a katonai ideológiát, a mai burzsoá társadalmi rend.

A könyv más fejezeteinek azokból a megállapításaiból, hogy az imperialista katonai ideológia az imperialisták politikai ideológiájának a militarista része, szerencsére pontosabb képet kapunk az imperialista katonai ideológia meghatározására és helyére nézve.

Az első fejezetben a szerző röviden megmagyaráz olyan fogalmakat is, mint a katonapolitika, katonai doktrína, katonai elmélet. Véleményem szerint ezeknek a tartalmát, az egymással

[1] A mai imperializmus katonai ideológiája. Zrínyi Kiadó, 1961. 9. old.
[2] Ugyanott, 15. old.
[3] Ugyanott, 15. old.
[4] Ugyanott, 16. old.

és az imperialista katonai ideológiával való összefüggésüket nem pontosan határozza meg. Nem a legtalálóbb például az imperialista államok katonapolitikájának olyan meghatározása, mint: „Az imperialista államok katonapolitikájának fő feladata az, hogy a fegyveres erőkkel sikeresen harcoljon a reakciós politikai célkitűzések megvalósításáért. Az állam politikai feladatának konkrét meghatározása az egyik legfontosabb katonai ideológiai elv."[5] A szerző ily módon az imperializmus katonapolitikájának tartalmát a fegyveres erők előkészítésének és vezetésének feladatában összegezi, holott az a valóságban átfogja az imperialista kormányok mindennemű tevékenységét a háború előkészítésére és megvívására. Értve ezen a háború előkészítéséhez és megvívásához szükséges összes: politikai, gazdasági, technikai és erkölcsi tényezők biztosításaira való törekvést és intézkedést is.

Az idézet másik mondata pedig — amennyiben nem fordítási hiba — nem helyes megállapítás. Itt az ok és okozat felcserélésével állunk szemben. Ugyanis az állam politikai feladatának konkrét meghatározása — nem a katonai ideológia feladata. Arról van szó, hogy *az állam konkrét katonapolitikai célokat és feladatokat tűz a katonai vezetés elé, ezen célok és feladatok megvalósításához dolgozzák ki a katonai ideológiát.* A katonai ideológia politikai tartalmát, lényegét — *az állam politikája határozza meg* és nem fordítva.

Egyhelyütt a fejezetben az is kitűnik, hogy az imperialista katonai ideológia sajátosan katonai tartalmát „. . . azok a militarista eszmék, nézetek, álláspontok alkotják, amelyek az imperialista országok rablóháborúi előkészítésének és lefolytatásának módját mutatják meg."[6]

Ez egy másik probléma, amelynek tisztázása igen fontos feladata lett volna a munkának. Mi helytelen a meghatározásban? Egyrészt az, hogy a szerző szerint az imperialista katonai ideológia sajátosan katonai oldala csupán az országon kívüli fegyveres erőszak alkalmazását veszi figyelembe. A későbbi fejezetek szerzői helyesen fejtik ki — ezzel az egyoldalú beállítással ellentétben —, hogy a militarista célok és eszközök az *országon* belül is rendkívül fontos szerepet töltenek be. A fegyveres erőszak alkalmazása elengedhetetlenül szükséges az imperializmus számára az országon belüli munkás- és demokratikus mozgalmak elfojtásában és leverésében is.

A meghatározás hiányos abból a szempontból is, hogy nem

[5] Ugyanott, 22. old.
[6] Ugyaott, 18. old.

szögezi le érthetően, hogy a katonai ideológia *sajátosan katonai* tartalmát nem elsősorban a politikai célok és eszmék határozzák meg, hanem *a haditechnika és szélesebben: a társadalom anyagi-műszaki bázisának fejlettségi színvonala.* Éppen ez az az alap, amely lényegében adott időszakban a fejlett országoknál azonos kiindulópontját képezi a hadművészeti elvek kidolgozásának.);

2. Az imperialista katonai ideológia az első világháború előestéjén, a háború alatt és a Szovjetköztársaság elleni külföldi katonai intervenció éveiben.

3. Az imperialista katonai ideológia a második világháború előkészítésének és megvívásának időszakában.

4. Az imperialista katonai ideológia fő sajátosságai a második világháború után. (A könyv e fejezeteiben több mint 50 esztendő történelmi áttekintését kapjuk. Az első világháborúra való készülődéstől a második világháborút követő évekig (1958-ig) terjedő korszak rendkívül gazdag volt politikai és katonai eseményekben. Ennek ellenére sikerült a szerzőknek tények sokaságából kiemelni mindazt, ami e félszázadban alapvető és lényeges volt. Egyébként a szerzők — V. M. Kulis ezredes és V. M. Kulakov elsőosztályú kapitány, a történettudományok kandidátusai — mindenekelőtt azt veszik szemügyre, hogy alakult az imperialista katonai ideológia társadalmi-politikai tartalma ebben az időszakban, milyen változások következtek be a militarista eszmékben és nézetekben, melyek voltak a főbb imperialista államok katonai doktrínáinak célkitűzései, e doktrínáknak milyen sajátosságaik voltak és mennyire állták meg helyüket a két világháború gyakorlatában? Bonckés alá kerül e fejezetekben a két világháborúban szembenálló imperialista országok katonai ideológiáján kívül lényegében egész politikai felépítményük is. A szerzők ragyogó logikával lépésről lépésre zúzzák szét a nacionalizmusnak, a geopolitikának, a fajelméletnek és a militarista eszmék szociológiai alapjait alkotó más elméleteknek a háborúkat igazoló, dicsőítő és propagáló nézeteit.

E három fejezetben az olvasó figyelemmel kísérheti az imperialista katonai ideológia fejlődésének főbb szakaszait: az imperializmus világrendszerré válásának időszakában; a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakában, amikor a szocialista forradalom győzött Oroszországban, de a szocializmus még nem lépte túl egy ország kereteit; és amikor a szocializmus világrendszerré vált. A szerzők az imperializmus katonai ideológiájában bekövetkezett változások jellegét vizsgálva arra a következtetésre jutnak, hogy ezek a változások nem alapve-

tőek, nem érintik az imperialista ideológia jellegét, feladatait és végcéljait. Ezt a közölt nagy mennyiségű tényekkel és adatokkal igen világosan szemléltetik.

Az olvasó számára különösen érdekesek azok a részek, ahol feltárulnak az ún. kis vagy korlátozott háborúkra való törekvés társadalmi-politikai és katonai okai.

Végül szeretném megjegyezni, hogy a könyvben több helyütt — így a 4. fejezetben is — hangsúlyozzák a vezető kapitalista államok katonai doktrínáinak gyengéit, figyelmen kívül hagyva azonban néhány erős oldalát. Például: „A tapasztalatok, még jóval a második világháború befejezése előtt megmutatták az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és a hitlerista Németország katonai doktrínáinak gyengeségét."[7] Kulakov elsőosztályú kapitány ezt a tételét azzal próbálja igazolni, hogy még a háború folyamán, de különösen befejezése után a burzsoá katonai teoretikusok hozzákezdtek a „... régi dogmák és nézetek felülvizsgálásához".[8]

Az ilyen kategórikus és pontatlan kijelentéssel nem érthetünk egyet; először, mert nem lehet egy kalap alá venni valamennyi szóbanforgó imperialista ország katonai doktrínáját; másodszor, mert a hitleri Németország doktrínája csak akkor jutott teljesen csődbe, amikor a szovjet katonai doktrínával került szembe; és harmadszor, mert a szerző összekeveri a burzsoá katonai teoretikusoknak a tömegpusztító fegyverek megjelenése nyomán kibontakozó olyanirányú törekvéseit, hogy új hadseregszervezési formákat és a fegyveres harc megvívásának új módszereit találják meg azzal a törekvéssel, amelynek az a célja, hogy kritikailag értékeljék a második világháború katonai örökségét, mégpedig a katonapolitikai nézetek teljes felülvizsgálásával összefüggésben.);

5. *Az amerikai imperializmus katonai ideológiája.*

6. *Az angol imperializmus katonai ideológiája.*

7. *A francia imperializmus katonai ideológiája.*

8. *A nyugatnémet imperialisták revansista katonai ideológiája.* (Míg a kötet előző fejezeteiben az imperialista katonai ideológiáról általában esett szó, addig ebben a négy fejezetben országok szerint vizsgálják a mai imperialista katonai ideológiát. A szerzők minden esetben először átfogó képet adnak az illető országnak a második világháború utáni gazdasági-politikai helyzetéről, majd feltárják katonai ideológiájának társa-

[7] Ugyanott, 270. old.
[8] Ugyanott, 270 old.

dalmi-politikai tartalmát és végül elemzik katonai doktrínájának sajátosságait.

A négy fejezet közül tartalmilag és terjedelem szempontjából is kiemelkedik az ötödik és a nyolcadik. Az előzőben a szerző meglehetősen sok forrásanyag felhasználásával bemutatja az Egyesült Államok jelenlegi katonai elméleteit. Ennek során igen sokoldalúan bontakozik ki az olvasó előtt az a vita, amely az új világháború kirobbantásának és megvívásának módjai és eszközei, valamint a várható következményei körül támadt az amerikai katonai teoretikusok között. A nyolcadik fejezetben A. V. Kirszanov t. ezredes, a történettudományok kandidátusa, elsősorban azt a folyamatot tárja fel, amely megteremtette Nyugat-Németországban a revansista katonai ideológia újjászületésének előfeltételeit. A továbbiakban a Bundeswehr felhasználásának katonai-ideológiai alapjait mutatja be.

E fejezetek szerzői helyesen hangsúlyozzák, hogy az imperializmus valamennyi katonai teoretikusát a szovjetellenesség, a szocialistaellenesség és a kommunistaellenesség hozza közös nevezőre, ugyanakkor állandó ellentéteket támasztanak közöttük a kapitalizmus kibékíthetetlen ellentmondásai.

Az 5.—8. fejezetek olvasásakor úgy tűnik, hogy a negyedik fejezetben fellelhető elvi tételek az egyes imperialista államok katonai ideológiájában meglevő általános és hasonló vonásokról, valamint konkrét különbségeikről, nem jutnak kellőképpen kifejezésre az amerikai, az angol, a francia és a nyugatnémet imperialisták katonai ideológiájának tárgyalásakor. Ennek oka az, hogy a szerzők nem mindig domborítják ki kellően az egyes országok militarista nézeteinek és elméleteinek azokat az elemeit, amelyek a hivatalos koalíciós militarizmust képviselik, és azokat, amelyek szembehelyezkednek az agresszív blokkok katonai koncepcióival, eltérnek az imperialista koalíció fegyveres erői céljainak, felhasználásának, stb. általános elméletétől.

Ezzel kapcsolatban feltétlenül meg kell jegyezni, hogy az egyes imperialista államok militarista eszméiben és nézeteiben megmutatkozó eltérések nagy gyakorlati jelentőségűek, különösen ha arra gondolunk, hogy az imperialisták a Szovjetunió és a szocialista tábor más országai ellen tervezett háborút koalíciós háborúként képzelik el. *Feltárni, figyelembe venni és kihasználni mindazt, ami megbontja az imperialista koalíciót — ez nagyon fontos számunkra.*

Az egyes katonai doktrínák jellemzésekor — véleményem szerint — előfordulnak elvi pontatlanságok. Például az a gondolat, hogy a német militaristák Clausewitz után nem ismerték

el a politika elsőbbségét a háborúban és a hadügyben; „... úgy tekintették a politikát, mint a háború szolgálóját". Napjainkban Nyugat-Németország militaristái megpróbálnak visszatérni Clausewitznek a politika elsődlegességére vonatkozó tételéhez."[9]

Ezt az állítást a többi fejezet szerzői kimondatlanul is cáfolják, amikor hangsúlyozzák, hogy a német militaristák a múltban is, és a nyugatnémet militaristák a jelenben is a német monopolisták hű szolgái, azok politikai utasításainak buzgó fegyveres végrehajtói.

Az egyes imperialista országok katonai ideológiai közötti kapcsolat jellegét egészében véve helyesen határozzák meg a könyvben. A szerzők rámutatnak az amerikai imperialistáknak arra a törekvésére, hogy az egész imperialista táborra ráerőszakolják saját militarista nézeteiket és célkitűzéseiket, hadseregszervezési elveiket és kiképzési módszereiket. Az Egyesült Államok vezető körei megpróbálják az egyes államok katonai elméletét teljesen elsorvasztani és kizárólag az amerikai katonai doktrínát kívánják uralkodóvá tenni. Ezzel kapcsolatban nincs kellően hangsúlyozva, hogy a tőkésországok szembeszegülnek ezzel a törekvéssel; s véleményem szerint téves az a Franciaországgal kapcsolatos következtetés, hogy az Egyesült Államok nyomására lemond saját katonai doktrínájáról. „Megjegyezzük — írja a szerző —, hogy Franciaország fegyveres erői történetében ez az első olyan eset, hogy lemond saját katonai doktrínájáról..."[10] (Szükséges rámutatni, hogy a 7. fejezetben a szerző — N. V. Puhovszki vörgy. — általában leegyszerűsítve, egysíkon vizsgálja Franciaország katonai ideológiájának sajátosságait.);

9. Az imperialista államok fegyveres erői személyi állományának ideológia megdolgozása.

10. Az imperialista államok „lélektani hadviselése" a szocialista tábor országai ellen. (Az utolsó két fejezet az imperialista országokban a háború előkészítése érdekében folyó, a lakosság és a fegyveres erők személyi állománya körében végzett ideológiai megdolgozás módszereit, formáit vizsgálja és bemutatja a szocialista tábor országai, a nemzeti-felszabadító mozgalmak, a kommunista- és munkásmozgalom elleni ideológiai aknamunka legaljasabb formáját: a lélektani hadviselést.

Igen érdekesek e fejezeteknek az ideológiai megdolgozást végző szervek és a lélektani hadviselés gépezetének felépítését

[9] Ugyanott, 523. old.
[10] Ugyanott, 479. old.

és az általuk harcbavetett anyagi és szellemi fegyvereket ismertető részei.

A két fejezet szerzői — A. T. Szapronov őrnagy, Sz. M. Pitov alezredes és F. V. Csaban ezredes — nagyon helyesen hangsúlyozzák, hogy a szocialista tábor országaiban minden módon fokozni kell a politikai éberséget, hiszen az imperializmus ideológusai egyre tökéletesítik az ideológia harc szervezeti formáit, felkutatják a provokációk és megvesztegetések, a hitszegés és megtévesztés legalattomosabb módszereit, csakhogy elérjék szennyes céljaikat.

Véleményem szerint néhány esetben nem sikerült elég konkrétan bemutatni azokat a változásokat, amelyek az imperializmus ideológusainak a szocializmus elleni tevékenységében bekövetkeztek. Néha a szerzők általános jellegű tételekre szorítkoznak, például: „Az imperializmus ideológusai lázasan igyekeznek propagandájuk tartalmát a megváltozott nemzetközi erőviszonyokhoz idomítani,"[11] de hogy ez milyen határozott formákban, módszerekben ölt testet, arról sajnos nem sok szó esik.)

*

Ebben a könyvben is, mint minden más úttörő és emellett terjedelmes munkában, találunk nem egészen pontos magyarázatokat, néhány nem kellően elemzett tényt és példát; előfordul, hogy egyes részek között nincs meg a folyamatosságot biztosító kapcsolat és néha érezzük a stílusegység hiányát is. Mindazonáltal „A mai imperializmus katonai ideológiája" című könyv igen nagy segítséget nyújt tisztjeinknek ahhoz, hogy megismerjék milyen elméletekkel, módszerekkel és eszközökkel akarják militarizálni az imperialisták az egész országot, ezáltal biztosítani a nekik megfelelő hátországot. S ezt nem kevésbé fontos ismerni, mint a vezető kapitalista államok haderejének technikáját, harcászatát és hadászatát.

Sörös Lajos szds.

[11] Ugyanott, 631. old.

A LÖVÉSZ ZÁSZLÓALJAK ÉS EZREDEK HARCI ALKALMAZÁSA A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚBAN

(Zrínyi Katonai Kiadó 1961. 302 old.)

Emlékszem, még abban az időben, amikor a Zrínyi Katonai Kiadó kiadási tervébe felvette „A lövész hadosztályok . . ." és „A lövész zászlóaljak és ezredek harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban" című kötetek megjelentetését, majd később e kötetek szerkesztésének időszakában többen megkérdezték tőlem: *„Nem gondolod, hogy e harctéri-harcászati példák közreadása időszerűtlen? Mit nyújthatnak hadseregünk tisztjeinek ezek a példák az atom- és tömegpusztító fegyverek időszakában?"*

Ilyen és ehhez hasonló kérdések sokakban felvetődnek. Egyesek lebecsülik a második világháború tapasztalatait, úgy vélik, hogy a haditechnikának az elmúlt másfél évtizedben végbement hallatlan fejlődése időszerűtlenné, használhatatlanná tett mindent a hadműveleti művészetben és a harcászatban, ami a legutóbbi háborúban — vagy mondhatnánk háborúkban — elv és gyakorlat volt.

Természetesen nincs igazuk azoknak, akik így gondolkodnak. Az elmúlt években az atom- és tömegpusztító fegyverek megjelenése, a rakétatechnika gyors fejlődése változást hozott ugyan a harceljárásokban, a harc dinamikájában, a kiterjedésekben, az ütem tekintetében stb. A csapatok szervezésében és vezetésében is történtek lényeges változások. Ha azonban megfeledkeznénk a Nagy Honvédő Háború idején szerzett harci tapasztalatok megfelelő átértékelése után történő felhasználásáról, súlyos hibát követnénk el.

Gyakran hangsúlyozzuk, hogy az atom- és tömegpusztító fegyverek alkalmazásának körülményei között különös jelentőségre tesz szert a felderítés, a gyors helyzetmegítélés, az erők

és eszközök átcsoportosítása, valamint az ellenlökések gyors megszervezése és végrehajtása. Azért emeltem ki ezeket, mert „A lövész zászlóaljak és ezredek harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban" című kötetben szereplő harcászati példák szinte mindegyike gazdag tárháza a felsoroltaknak: támadásban és védelemben egyaránt bemutatják a felderítés különböző nemeit, az erőkkel és eszközökkel való gyors manőverezés módjait, az ellenlökések előkészítését és végrehajtását. E kötetben a korábban megjelent „A lövész hadosztályok harci alkalmazása . . ." című kiadványunkhoz viszonyítva sokkal több az olyan példa, amely a harc különleges fajtáit mutatja be.

Feltétlen szólni kell arról, hogy e két kiadványunk hasznosságát vitatók (akik valljuk meg, kissé távol állnak a hadsereg gyakorlati életétől) nézeteit az élet cáfolta meg. Az elmúlt hónapokban többször jártam az ország különböző részein elhelyezett csapatoknál, s minden alkalommal érdeklődtem afelől, mi a tisztek véleménye „A lövész hadosztályok harci alkalmazása . . ." című könyvről; az abban szereplő példákat mennyire tudják felhasználni munkájukban? A válaszokból kitűnt, hogy tisztjeink igen értékesnek és hasznosnak ítélik meg e kiadványunkat, amelyet sok esetben harcászati-kézikönyvként használnak. Ezekután természetesen az a következtetés, hogy mivel „A lövész zászlóaljak és ezredek harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban" című kötet egység- és alegységparancsnokaink beosztásához közelebb álló harctéri-harcászati példákat ad közre, még nagyobb érdeklődésre tarthat számot.

A kötetben szereplő példák mindegyikét rövidebb-hosszabb elvi értékelés egészíti ki, amelyben a szerzők bátran feltárják az elkövetett hibákat, s szinte kivétel nélkül rámutatnak azok okaira, de sajnos, nem minden esetben vonják le a tanulságokat, vagy nem eléggé részletesen írnak arról, mit kellett volna tenni, hogy elkerüljék a hibákat.

*

A kötetben levő 28 harctéri-harcászati pédát a Moszkvában 1957-ben és 1958-ban megjelent A lövész zászlóalj harctevékenysége és A lövész ezred harctevékenysége (Példák a Nagy Honvédő Háborúból) című kötetekből válogattuk ki.

A példákból az olvasó megismerheti az ellenség mélyen lépcsőzött, előkészített védelmének áttörését és a manőver lehetőségét a harcfeladat sikeres végrehajtása szempontjából; a harctevékenység sajátosságait üldözés idején; a támadás és az üldözés sajátosságait erdős-hegyes, erdős-mocsaras és tavakkal borí-

tott terepen; a széles víziakadályok leküzdésének módjait; az ellenséges erődítmény elfoglalásáért vívott harcot; a nagyvárosban végrehajtott támadás sajátosságait; a védelmi harc megszervezését és megvívását erdős, valamint erdős-hegyes terepen, és a pártpolitikai munka módszereit, formáit a támadó és védelmi harc minden szakaszában.

A kötetben az alábbi példák szerepelnek.

Lövész zászlóalj támadása előkészített ellenséges védelem áttörésével. (Az 50. gárda lövész ezred egy hadseregközvetlen önálló lövész századdal megerősített 1. zászlóalja 1944 decemberében azt a feladatot kapta, hogy törje át az ellenség első és második védőövét és foglaljon el néhány erős támponttá kiépített községet.

A tanulmány a zászlóaljnak keskeny arcvonalon, egylépcsős harcrendben megvívott támadó harcára nyújt példát. A szerzők rámutatnak, hogy a zászlóalj sikerét mindenekelőtt a rendkívül gondos felderítés, a törzs alapos előkészítő munkája és az biztosította, hogy a támadást megelőzően jól begyakorolták a műszaki alegységekkel, a tüzérséggel és a harckocsikkal való együttműködést.);

Előrevetett zászlóalj harca az ellenség támpontjának elfoglalásáért. (A 215. gárda lövész ezred 1. zászlóaljának egy magaslaton berendezett, műszakilag jól megerősített ellenséges támpontot kelett elfoglalnia 1945. január 14-én.

Az olvasó e példából megismeri az előrevetett zászlóalj harcának megszervezését és különösképpen azt, hogyan kell a támogató tüzérséggel az állandó és szoros együttműködést fenntartani. A zászlóalj harcának tüzérségi biztosítását azért tudták helyesen megtervezni és később a tüzérség azért tudta hatásosan lőni az ellenség élő erőit és tűzfegyvereit, mert előzőleg gondosan felderítették az ellenséget. A tanulmány e gondos felderítés előkészítő munkájának és végrehajtásának sok apró mozzanatáról is beszámol.);

Lövész zászlóalj támadása menetből való folyóátkeléssel. (1944 július elején az 1119. lövész ezred közvetlen irányzású lövegekkel, aknavetőkkel és egy műszaki szakasszal megerősített 1. lövész zászlóalja azt a parancsot kapta, hogy keljen át egy 50—60 m széles és átlag 2,5 m mély folyón, vegyen birtokba hídfőt és biztosítsa az ezred főerőinek átkelését.

Ebben a példában mindenekelőtt az átkelési szakasz helyes kiválasztása, az átkelés gondos és hozzáértő megszervezése, a közvetlen irányzású lövegeknek az ellenséges védelem peremvonalában elhelyezett tűzfegyverek lefogására és megsemmisítésére való ügyes felhasználása, az alegységek meglepetésszerű

és merész tevékenysége, valamint az elfoglalt hídfő megerősítésének hozzáértő megszervezése érdemel figyelmet.

A tanulmány azért is jelentős, mert a zászlóalj menetből végrehajtott támadásának megszervezését ismerteti, s ennek során részletesen kitér a zászlóalj- és szakaszparancsnokok jó néhány — a mi érvényben levő harcszabályzatunkban is rögzített — sajátos feladatára, illetve e feladatnak a harchelyzetben történő megvalósítására.);

Lövész zászlóalj folyóátkelése. (Az előző példa után a 151. gárda lövész ezred 1. lövész zászlóaljának 1945. március 24—26. között végrehajtott folyóátkelése a széles víziakadály — Odera — leküzdésére nyújt példát olyan körülmények között, amikor a zászlóaljnak kevés ideje volt az átkelés előkészítésére, s az átkelés megszervezésével egy időben fel kellett váltania egy zászlóaljat és meg kellett semmisítenie az Odera keleti partján levő ellenséges harcelőőrsöt.

E példából kitűnik, hogy a zászlóalj harcfeladatának sikeres végrehajtását nagyban elősegítette az, hogy személyi állománya előzőleg gyakorolta a folyón való átkelést, másrészt, hogy az egyes átkelési eszközökre előre beosztották a harcosokat és gondosan megszervezték az együttműködést a lövész, a tüzér, a műszaki és vegyivédelmi alegységek között.

A zászlóalj harcának tapasztalatai szerint a széles víziakadályon való átkelés alkalmával a ködösítésnek igen nagy a jelentősége, s az ilyen átkelést végrehajtó alegység harcrendjébe sok közvetlen irányzású löveget kell beosztani, amelyek képesek gyorsan lefogni a túlsó parton elhelyezett, valamint az átkelés folyamán felbukkanó ellenséges tűzfegyvereket.);

Sízászlóalj harctevékenysége helységben települt ellenséges hadosztálytörzs megsemmisítése végett. (A 17. lövész hadosztály sízászlóalja azt a parancsot kapta, hogy 1944. január 4-én éjjel, az általános támadás kezdete előtt a 267. és 292. német gyalogos hadosztályok csatlakozásán levő hézagba benyomulva, arcból támadja meg és verje szét a 267. gyalogos hadosztály Priborban (Dnyeper K-i partja) települt törzsét, s ezzel dezorganizálja az ellenség csapatainak vezetését.

A példa leginkább azt szemlélteti nagyszerűen, hogyan kell az ellenség hátában tevékenykedő alegység menetbiztosítását megszervezni és felkészíteni a találkozóra harcra. Bár a sízászlóalj harcfeladatát sikeresen végrehajtotta, a tanulmányt záró elvi értékelés sok tanulságos hibára mutat rá, mindenekelőtt arra, hogy nem szabad az ellenség hátába kiküldött alegység lőszerrel, élelemmel és híradó eszközökkel való ellátásánál csak a megszabott feladat szükségleteivel számolni, hanem

figyelembe kell venni azt is, hogy nagyobb sikerek elérésére is adódhat lehetőség.);

Az ellenség védelmének mélységben berendezett támpont elfoglalása lövész zászlóaljjal. (Az 1238. lövész ezred 1. zászlóalja 1944 január közepén Novgorod körzetében két ellenséges támponttá berendezett községet szabadított fel.

A példa a gyalogsági fegyverek tüzének mesteri kihasználását szemlélteti.);

Harckocsi-deszantként működő lövész zászlóalj tevékenysége az ellenség közbeeső védelmi terepszakaszának áttörésekor, erdős-mocsaras terepen, tavaszi olvadás idején. (Az olvasó a 917. lövész ezred 1. lövész zászlóaljának harcából a lövész alegységeknek a harckocsikkal és rohamlövegekkel való állandó szoros együttműködését ismeri meg, továbbá képet kap a harckocsik és rohamlövegek erdős-mocsaras terepen való alkalmazásáról és a felderítő csoport tevékenységéről.);

Lövész zászlóalj támadó harcának megszervezése és megvívása az ellenség támpontjának elfoglalása végett. (A látási viszonyok meglehetősen rosszak voltak, amikor a zászlóalj támadásba lendült. Ilyenkor különös gonddal kellett volna a zászlóaljnak megszerveznie a felderítést. Sok szó esik arról, hogy a felderítés rossz megszervezésének, és annak, hogy a tüzérség nem készült fel a korlátozott látási viszonyok között való tüzelésre, milyen következményei voltak. A példa egyébként meglehetősen sokat foglalkozik a tüzérségnek a támadás előkészítése, a roham és a mélységben vívott harc idején kifejtett tevékenységével.);

Lövész zászlóalj támadása az ellenség védelmi csomópontja ellen. (Az 1195. lövész ezred 1. zászlóaljának az ellenség védelmi csomópontja ellen 1944. június 24—26. között végrehajtott támadása a megkerülő manőver tanulságos példája. Az ellenség az erdős-mocsaras terepen a harcászatilag fontos körzeteket védte és elsősorban azokat az irányokat zárta le, amelyekben nemcsak a gyalogság, hanem a tüzérség és más fegyvernemek is működhettek.

A zászlóaljnak az ellenséges védelmi csomópont támpontjainak felszámolása során vívott átkaroló és megkerülő harcai nagyszerűen szemléltetik e harc sajátosságait (a mozgékonyságot, a gyors döntéseket, a gyalogsági fegyverek tűzhatásának minél teljesebb kihasználását, a váratlan irányokból indított rajtaütéseket stb.) és a kísérő lövegekkel való manőverezést.);

Lövész zászlóalj támadása erdős-hegyes terepen. (A 871. lövész ezred 1. zászlóaljának 1944 szeptember második felében

az Északkeleti-Kárpátokban egy hágó és egy magaslat birtokba vételéért vívott harca több szempontból figyelemre méltó.

Mindenekelőtt a zászlóalj harceljárása tanulságos: az arcból indított támadásokat megkerülésekkel és átkarolásokkal kombinálták. Fontos szerepük volt az ellenség hátába és oldalába beszivárgott, vagy lesállásból működő kis géppisztolyos csoportoknak, az éjszakai és nappali felderítő vállalkozásoknak, valamint a szüntelen körkörös felderítésnek. Bátran mondhatjuk, hogy e példa az erdős-hegyes terepen vívott harc tapasztalatainak gazdag tárháza.);

Lövész zászlóalj harca erdőben és kitörése a bekerítésből. (A tanulmány az erdei harc megvívásának szemléltető példája. A zászlóalj — az erőviszonyok hibás felmérése miatt — egy teljes napon át bekerítésben harcolt. A harc jó megszervezése következtében az ellenség nem tudta megsemmisíteni a zászlóaljat.);

Lövész zászlóalj harca helység elfoglalásáért. (Az 507. lövész ezred 2. zászlóalja 1943 május elején egy Glazunova nevű község elfoglalására és megtartására kapott parancsot. Feladatát nem tudta végrehajtani: az elfoglalt községet néhány napos elkeseredett harc után fel kellett adnia.

A tanulmány írója alaposan elemzi a sikertelen harc okait, s ennek során többek közt rámutat a harctevékenység előtti felderítés felületes megállapításaira, a harc során a szomszédokkal való együttműködés terén elkövetett hibákra, valamint az erőviszonyok aránytalanságára.

A zászlóaljnak harca során jó néhány ellenlökést kellett elhárítania; ezeknek a leírása lehetővé teszi az olvasó számára, hogy sok hasznos elvi és gyakorlati tapasztalattal bővítse ismereteit.);

Harcfelderítés lövész zászlóaljjal. (E példa a zászlóaljjal végrehajtott harcfelderítés megszervezésének és végrehajtásának általános ismertetésén kívül részletesen leírja a felderítőkből és géppisztolyosokból alakított fogolyejtő csoportok tevékenységét, valamint az alegységeknek a fa-föld erődök elfoglalásáért vívott harcát.);

Harcfelderítést végrehajtó ellenség rohamának visszaverése a lövész zászlóalj erőivel. (E harctéri-harcászati példát a válogatás során leginkább azért vettük be a kötetbe, mert részletesen ismerteti a védelemben levő lövész zászlóalj harcrendjének felépítését és sok szó esik benne a páncélelhárítás megszervezéséről és a páncélelhárító fegyverek alkalmazásáról.);

Lövész zászlóalj védelmi harca. (E címszó alatt két harctéri-harcászati példát talál az olvasó. Az egyik a 396. lövész

ezred 1. zászlóaljának 1944 nyarán Nyugat-Ukrajnában vívott védelmi harcát, a másik a 469. lövész ezred 3. zászlóaljának 1945 februárjában Németország területén egy bekerítésből kitörni szándékozó ellenséges csoportosítás részeinek megsemmisítéséért vívott harcát tárgyalja.

Mindkét tanulmány az alegységek állhatatos, szívós és aktív védelmi harcának és különösen a támogató tüzérséggel való jó együttműködésének nagyszerű példája.);

Az ellenség előkészített védelmének áttörése a 158. lövész hadosztály 881. lövész ezredével 1942. november 25—30. között. (Az ezred támadási sávjában a németek a legfontosabb terepszakaszokon századtámpontokat rendeztek be, amelyekben sok golyószóró és géppuska tüzelőállást, fa-föld erődöt, fedezéket és közlekedőárkot készítettek.

E támpont-szerű védelem áttörésénél nagy gondot kellett volna fordítani a manőverezésre, a támadó alegységek szárnyainak és a csatlakozásoknak a biztosítására, valamint a várható ellenlökések elhárításának megszervezésére.

A tanulmány írója éppen az e téren elkövetett hibák tanulságos bírálatára fordítja fő figyelmét. A támadás előkészítésétől a harcfeladat elhúzódó végrehajtásáig mindenütt kimutatja, hogy hol, milyen hibát követtek el az alegységek, a törzsek, a felderítés és a híradó szolgálat. Az alapos értékelés és bírálat szempontjából ez a példa a kötet legértékesebb tanulmánya.);

Az ellenség fővédőövének áttörése a 9. gárda lövész hadosztály 22. gárda lövész ezredével 1944. március 10—11. között. (A 22. gárda lövész ezred példája azt mutatja, hogy a támadásban nem szabad hosszadalmas harcokat vívni az ellenség támpontjainak és ellenállási csomópontjainak elfoglalásáért. Részben ennek az elvnek a megsértése, részben a felderítők és a tüzérség felületes tevékenysége miatt az ezred csak súlyos veszteségek árán tudta áttörni az ellenség fővédőövét.

A tanulmányban az egyéni hősiesség sok szép példájával találkozik az olvasó.);

Az ellenség védelmének áttörése és visszavonuló csapatainak üldözése a 23. gárda lövész hadosztály 63. gárda lövész ezredével a Velikaja folyó körzetében 1944. július 16—22. között. (Az ezred támadó harcából mindenekelőtt arra nézve szerezhetünk értékes tapasztalatokat, hogy a harcrend egylépcsőben való felépítése, a zászlóalj- és ezredtüzérség, valamint a harckocsik nagy részének közvetlen irányzású tüzelésre való alkalmazása a tüzérségi előkészítés időszakában, továbbá az együttműködés gondos megszervezése milyen nagy jelentőségű az

ellenség peremvonalának és közeli mélységének gyors áttörése szempontjából.

Sok szó esik a példában az üldözés megszervezéséről, a harckocsiknak, a rohamlövegeknek és a tüzérségnek az üldözés során alkalmazott harceljárásairól.);

A 904. lövész ezred támadása az ellenség védelmének mélységében erdős-mocsaras terepen 1944. július 18—24. között. (Az ezrednek az ellenséges védelem mélységében, erdős-mocsaras terepen vívott harcai azt szemléltetik, hogy ilyen körülmények között a harctevékenység alapvető módja a megkerülés, az ellenség visszavonulási útjainak elvágása. A szerzők sokat foglalkoznak a felderítő alegységeknek az üldözés során kifejtett tevékenységével.);

A 27. lövész hadosztály 132. lövész ezredének támadása erdős-mocsaras és tavakkal borított terepen 1944 augusztusában. (Hasonló körülmények között megvívott harcról már voltak előzőleg példák. Ezekből az olvasó megismerhette az erdős-mocsaras terepen folytatott harctevékenység sajátosságait. A 132. lövész ezred támadásának történetéből viszont egészen részletes képet kap a műszaki alegységeknek különösen a hadművelet első, előkészítő időszakában és a folyóátkelés biztosításában végzett munkájáról.);

Az ellenség hátában levő fontos közlekedési csomópont elfoglalása a 40. gárda lövész hadosztály előrevetett osztagával. (Az előrevetett osztag sikeres harca arról tanúskodik, hogy erős előrevetett osztagok képesek elfoglalni az ellenség hátában levő fontos közlekedési csomópontokat és több napon át védeni azokat, még olyankor is, amikor a főerők kénytelenek ideiglenesen az előrevetett osztagtól nagy távolságra védelembe átmenni.);

A 185. gárda lövész ezred átkelése a Dnyeperen és harca a razumovkai hídfőért. (Az olvasó e példából a folyóátkelés megszervezésének és végrehajtásának általános érvényű elvein és módszerein kívül alaposan megismeri a harc e fajtájában a híradó alegységek feladatait és tevékenységét, továbbá az anyagi biztosítás problémáit.

A 185. gárda lövész ezred átkelése a Dnyeperen a Nagy Honvédő Háború legnevezetesebb folyóátkelése. A rendszeresített átkelési eszközök messze lemaradtak az ezredtől, s így az feladatát teljes egészében a helyszínen készített szükség átkelési eszközökkel oldotta meg, amely nagy leleményességet, szívósságot és helytállást követelt meg az alegységektől.

A folyóátkelés után birtokba vett hídfőben elkeseredett harc folyt. Az ellenség több napon át harckocsikkal, tüzérség-

gel, aknavetőkkel és légierővel támogatott szakasz-ezred erejű gyalogos kötelékekkel számtalan ellenökést indított az ezred alegységei ellen. Ezek sikeres elhárítása a védelem kiváló megszervezésének, a jó együttműködésnek, a személyi állomány hősiességének és helytállásának ragyogó bizonyítéka.);

Az 1068. lövész ezred átkelése rövid előkészítés után a Dziwnów tengerszoroson és az ellenség előkészített védelmének áttörése 1945. május 2—4. között. (Az 1068. lövész ezred harctevékenysége példa a széles víziakadály leküzdésének rövid idő alatt való előkészítésére, az átkelés végrehajtására és az ellenség mélyen lépcsőzött, előkészített védelmének áttörésére.

Különös figyelmet érdemel a gyalogságot kísérő lövegek alkalmazása, amelyeket egyéb feladataik mellett igen eredményesen használtak fel célmegjelölésre.);

A poznani citadella főerődje délnyugati részének elfoglalása a 236. lövés ezreddel 1945. február 18—23. között. (E példából a rohamosztagok és rohamcsoportok összetételét, harcuk megszervezését, harceljárásaikat, a megerősítésükre rendelt fegyverek és harci technikai eszközök ügyes felhasználását ismeri meg az olvasó.);

A 756. lövész ezred támadása nagyvárosban (Berlinben) 1945. április 26—30. között. (A kötet legterjedelmesebb tanulmánya a Nagy Honvédő Háborút Európában befejező berlini harcokat mutatja be. Talán ez a harctéri-harcászati példa szemlélteti leginkább azt, hogy mennyire élőek ma is a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai. Ha kezünkbe vesszük A Magyar Néphadsereg Harcászati Szabályzatát és e példával összevetve elolvassuk belőle A városban folytatott támadás sajátosságai című részt, akkor szinte megelevenednek előttünk a szabályzat sorai.

A 756. lövész ezrednek Berlin központi részében vívott harcai a helységharc sok olyan sajátosságát tükrözik, amelynek tanulmányozása feltétlenül segítségünkre van munkánkban.);

A 426. lövész ezred védelmi harcai Kesztyengától északkeletre 1941. november 1—13. között. (Az ezred harca az erdős-mocsaras terepen, széles arcvonalon vívott védelmi harc példája. Az eseményeket naponta tárgyaló tanulmányban sok szó esik a harcrendbe beékelődött ellenség elleni harc megszervezéséről és megvívásáról, továbbá a bekerítésben folyó harcról.);

A 322. lövész hadosztály 1085. lövész ezredének védelmi harca a Resszeta folyó mentén 1942 augusztusában. (A tanulmány a folyóvédelem tanulságos példája, amelyből az olvasó

főképpen arra kap választ, hogyan kell a terep kedvező adottságait — az erdőt álcázásra, a folyókanyarokat pásztázó tűzre stb. — mesterien kihasználni, és a védőállásokat műszakilag jól berendezni.).

*

A kötet végén egy ügyes megoldású, ízléses tasakban vannak elhelyezve a három szín nyomású vázlatok (45 db). Az olvasó a vázlatokon napról napra nyomon követheti a példákban ismertetett harcokat.

Sörös Lajos szds.

ÚJ TUDOMÁNYOS MŰ A NÉMET IMPERIALIZMUSRÓL

A német imperializmusnak és militarizmusnak első világháború utáni viszonylag gyors talpraállása sokat foglalkoztatta nemcsak a történetírást, hanem a politikai közvéleményt is. A kérdés aktualitását a második világháború, majd napjaink eseményei csak növelték, különös tekintettel arra a folyamatra, amelynek tanúi lehetünk Nyugat-Németországban, másrészt arra a politikára, amelyet az egykori Hitler-ellenes koalíció kapitalista hatalmai, mindenekelőtt az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország folytattak és folytatnak. Minthogy a fejlemények a múlt végzetszerű megismétlése irányába mutatnak, jogosult a kérdésfeltevés: egyszeri történések véletlen egybeeséséről, vagy megismétlődő, bár más történeti viszonyok között végbemenő törvényszerű folyamatról van-e szó. Erre a kérdésre ad választ Zsigmond László egyetemi tanár, Kossuth-díjas történész *A német imperializmus és militarizmus újjáéledésének gazdasági és nemzetközi tényezői (1918—1923)* című nagyszabású munkája, amely csaknem maradéktalanul feldolgozza a kérdéskomplexumra vonatkozó irodalmat és széleskörű, eddig részben ismeretlen forrásanyagra támaszkodik. A mű az Akadémiai Kiadó gondozásában került ki a sajtó alól.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

KIADATLAN KOSSUTH-IRATOK 1848/1849-BŐL

Néhány éve jelent meg a Magyarország Újabbköri Történetének Forrásai sorozatában Kossuth Lajos Összes Munkái folytatásaként több kötetben az a nagyszabású forráskiadvány, mely Kossuth Lajosnak az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején kifejtett tevékenységét és a szabadságharc sikeres megvívása érdekében véghezvitt hatalmas munkásságát foglalja össze.

E nagyszabású munkához természetesen elsősorban az olyan levéltári anyagok jöhettek számításba, melyek nagy mennyiségben tartalmaztak Kossuthtól származó fogalmazványokat és tisztázatokat, az olyan állagokban viszont, melyeknek az átnézéséhez szükséges idő — mint ahogy ezt a sajtó alá rendezést végző Barta István Kossuth Összes Munkái XIII. kötetének előszavában megemlítette — nem állt volna arányban a várható eredménnyel, már a kötetek tervszerű, a Kossuth-évfordulóhoz kötött megjelenése miatt sem folyhatott rendszeres kutatás. Éppen ezért számolni lehetett azzal, hogy ilyen kisebb állagokból, vagy egyebünnen újabb, eddig még nem közölt Kossuth-iratok kerülnek elő, és ezért — ugyancsak Barta István előszava alapján — a Kossuth-iratok kutatását az egyes kötetek által felölelt területen a kötetek megjelenése után sem tartották lezártnak.

A nevezett kis állagok közé — melyeknek rendszeres átnézésére a kutatási terv nem adott lehetőséget — tartoztak a Hadtörténelmi Intézet levéltárában a Bach-kori hadbírósági anyagok közül a pesti és az aradi hadbíróságok iratai, melyeknek rendezésekor és névmutatózásakor pár Kossuth-irat került elő, néhány, a szabadságharc idején tanúsított magatartása miatt hadbíróság elé állított egyén irataihoz terhelő vagy enyhítő bizonyítékként mellékelve. Ezek az iratok zömében a bírói eljárás alá vont egyénekhez címzettek, előfordulnak azonban OHB fogalmazványok is, amelyeket a per befejezése után nem helyez-

tek vissza. Vásárlás útján is kerültek elő azonkívül kiadatlan Kossuth-iratok (7., 16. számú), ami azt bizonyítja, hogy elszórtan magántulajdonban is lehetnek még ilyenek. A Kossuth-kiadvány elkészítésében részt vevők munkáját levéltárunkban nagymértékben megnehezítette az a körülmény, hogy a legtöbb Kossuth-iratot tartalmazó 1848/1849-es gyűjteményünk rendezetlen állapotban volt, ami szinte lehetetlenné tette valamennyi dokumentumnak a felkutatását. Az anyag rendezése, majd különösen a névmutató elkészítése után lehetővé vált minden egyes Kossuth-irat számbavétele és összevetése a kiadott iratokkal, és ily módon is szaporodott a kiadatlan dokumentumok száma.

A közölt iratok publikálásánál a XIII. kötet előszavában kifejtett elveket tartottuk szem előtt. Az egyes dokumentumok közlése az eredeti helyesírás szerint történt, csupán a következetlenségeket igyekeztünk kiiktatni. Nem közöljük a kinevezéseket (Csapó Vilmos és Csuha Antal kinevezési iratai kivételével), az OHB fogalmazványait viszont — ha nincs is rajtuk Kossuth névjegye vagy javaslata — közöljük. A német nyelvű iratokat német nyelven is és magyar fordításban is közzétettük. Közöljük továbbá azokat az iratokat is, amelyeket nem Kossuth írt ugyan alá, de kiállításuk az ő utasítására történt.

Az iratok típusát tekintve zömében vagy eredeti tisztázat, vagy eredeti fogalmazvány, van azonban közöttük egy-két korabeli másolat, sőt fordítás is. Célszerűnek látszott azonban — az eredetiek hiányában — ezeknek is a felvétele, mivel ezek a másolatok vagy fordítások a per lefolytatásához készültek, — tehát érdekük volt a bírósági szerveknek a másolás vagy fordítás pontossága — és záradékkal látták el őket.

Az újonnan előkerült kiadatlan Kossuth-iratok értéküket tekintve nem egyformák; Kossuthnak a szabadságharc folyamán kifejtett munkásságához és politikai karakteréhez bár nem adnak új vonásokat vagy adatokat, de kiszélesítik, elmélyítik azokat, és dokumentálják a szabadságharc győzelemre vitele érdekében végzett páratlan és sokoldalú tevékenységét. Publikálásukkal azonban az a fő cél, hogy a feltehetően máshonnan is előkerülő kiadatlan Kossuth-iratok esetleges közrebocsátásakor a szerkesztést végzőnek együtt álljon rendekezésére a Hadtörténelmi Intézet levéltárában előkerült anyag.

Dr. Böhm Jakab

1.

Pest, 1848. július 30.

Kossuth Lajos pénzügyminiszter leirata Ilkey Sándor osztályigazgatónak épület kiutalásáról a pilisi járási törvényszék számára.

Csehfalvai József úr, mint a pilisi járásbeli törvényszék elnöke, az iránt keresett meg, hogy Ó-Budán a törvényszék számára ideiglenes localitást engedélyezzek, mire vagy azon helyet, hol eddig az úriszékek tartattak, vagy amit még czélszerűbbnek ítél, az eddigi büntető házat jelölte ki.

Kívánságát teljesítettem, s kérem osztályigazgató urat, hogy e végre vagy ideiglenes ingyen engedélyezés vagy egy évrei bérbe adás útján törvényszéki elnök úr elégedésére rögtön intézkedni szíveskedjék, s Csehfalvai urat értesítse (lakása Kerepesi út Boráros ház).

Kossuth Lajos
pénzügy miniszter

Eredeti tisztázat. $\frac{598 \text{ pm.}}{548 \text{ G. D.}}$ Kossuth Lajos sajátkezű írása.
Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Az 1848/1949. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/488 b.[1]

2.

Pest, 1848. október 14.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány utasítása Bereg megye közönségének, hogy egy teljesen megbízható egyénre bízza a munkácsi vár parancsnokságát.

Az országos honvédelmi bizottmány Beregh megye közönségének.

Miután honunknak ellenségei még ollyan helyeken is támadtak, hol a nemzet bizodalomra számolni teljesen fel vala jogosítva, szükség, hogy a várakban szilárd jellemű egyének legyenek parancsnokok, kikre a hon legveszedelmesebb perczeiben is számolhat; ennélfogva meghagyatik a honvédelmi bizott-

[1] A továbbiakban a Hadtörténelmi Intézet Levéltára rövidítésére a HIL. szolgál, az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc iratai rövidítésére pedig: 1848/1849.

mány részéről e megyének, hogy a munkátsi várt felelősség terhe alatt bár milly erővel, ha szükség, az ellenszegülők megsemmisítésével is vagy maga vegye át, vagy ollyan egyénre bízza a parancsnokságot, kiben a hon tellyes bizalmát vetheti.

A király és a haza nevében az országgyűlés által választott országos honvédelmi bizottmány.

Kossuth Lajos elnök.

Eredeti tisztázat Kossuth s. k. aláírásával. 1061 P/E. HIL. Kriegsgericht zu Pest, 1850—12/71, 40. fasc.

3.

Pest. 1848. október 15.

Az OHB rendelkezései október 15-ről.

a) *Csapó Vilmos*[2] *tolnai nemzetőrségi ezredes az ozorai ménesből egy paripát választhat.*

Csapó Vilmos tolnai nemzetőrségi ezredes úrnak.

Midőn önt az országos honvédelmi bizottmány a f[olyó] évi october 7-én Roth és Philippovits[3] táborának lefegyverzése által az ozorai dicsőséges győzelemért hálájának nyilvánítása és az érdemnek kellő megjutalmazása tekintetéből ezredessé kinevezte, bizton reménylvén, hogy a haza várakozásának buzgósága s erélyessége által más alkalommal is megfelelend, egyszersmind önt ezennel felhatalmazza, hogy magának az ozorai ménesből tetszése szerint egy paripát választhasson, minélfogva is teendő jelentése után az illető összeg a pénzügyministeriumnál utalványoztatni fog, erről mai napon a pénzügyministerium tudósíttatván.

[2] A Tolna megyei nemzetőrség őrnagyaként jelentős szerepe volt az ozorai győzelemben. A Roth és Philippovich osztrák tábornokok serege felett aratott diadalban való részvételért az OHB elismeréseként nemzetőrségi ezredessé léptette elő.

[3] Mindketten császári tábornokok voltak. Roth Jellačić tartalékhadtestének parancsnoka volt, Philippovich pedig ennek egyik dandárját vezette. 1848. októbert 7-én az egész hadtest Ozora mellett kénytelen volt letenni a fegyvert a magyarok előtt.

b) *Utasítás a pénzügyminisztériumnak a tolnai nemzetőrök megjutalmazásáról, és a horvát tiszteknél talált pénz felhasználásáról.*

Pénzügyministeriumnak!

Meghagyatik a pénzügyminister úrnak, hogy Csapó Vilmos tolnai ezredes úr által az orsz[ágos] honv[édelmi] bizottmány engedelménél fogva az ozorai ménesből megveendő ló árát, annak idejében, az illető pénztártól utalványozza és herczeg Eszterházy részére kifizettesse; meghagyatik egyszersmind, miszerint Csapó Vilmos ezredes úrnak 40 darab aranyat a tolnai vitéz nemzetőrök néhány egyéneinek megjutalmaztatása tekintetéből kezébe szolgáltasson, végtére Kis Miklós budai nemzetőrségi őrnagy úr mai napon oda utasíttatott, miszerint azon 4 050 p[engő] f[orint]ból, mely az elfogott horvát tiszti karnál találtatott, 2000 p[engő] f[orin]tokat, melyeket Roth tábora Pinczehely helységétől kizsarolt, a pénzügyministeriumnak befizesse, meghagyatik ennél fogva, miszerint ezen összegnek Pinczehely helységnek leendő utalványoztatása iránt a kellő intézkedéseket megtegye, egyszersmind arról értesíttetik a pénzügyminisztérium, hogy Csákány nyugalmazott kapitánynak részére a kormány évenként 120 p[engő] f[orin]t pótlékdíjt határozott légyen, mi is neki az illető szekszárdi pénztárnál utalványozandó lészen.

c) *Utasítás Kis Miklós*[4] *őrnagynak, hogy a horvát tiszteknél talált 4050,— forintból 2000,— forintot adjon át a pénzügyminisztériumnak.*

Kis Miklós őrnagy úrnak.

Értésére esvén az országos honvédelmi bizottmánynak, miszerint Roth tábora Pinczehely helységtől 2000 p[engő] f[orin]tot kizsarolt. Meghagyatik őrnagy úrnak, hogy ezen 2000 p[engő] f[orin]tot a horvát tiszti kartól beszedett 4050 p[engő] f[orint]ból a pénzügyi ministeriumnak átadja.

d) *Megbízatás Nádossy Sándor*[5] *ezredesnek egy szalag elkészítésére a tolnai nemzetőrök zászlójai számára az általuk kivívott győzelem emlékéül.*

[4] Helyesen: Kiss Miklós. Helytartótanácsi titkár volt, majd 1848-ban a Pest megyei nemzetőrség őrnagya és a gabonavásárlás teljhatalmú országos biztosa lett. 1849-ben alezredessé, majd ezredessé léptették elő, később a debreceni kormány diplomáciai munkával bízta meg és Párizsba küldte. A szabadságharc bukása után a Kossuth-emigráció egyik központi alakja volt.

[5] Császári tiszt volt. 1848-ban nemzetőrségi őrnagy lett, majd ezredessé léptették elő. 1848 őszén az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökévé —, később pedig a hadügyminisztérium katonaállítási osztályának vezetőjévé nevezték ki. A szabadságharc ügyének árulója lett, és 1849 január végén jelentkezett Windischgrätznél.

Nádossy ezredes úrnak.

Országos honvédelmi bizottmány az ozorai dicsőséges és a tolnai nemzetőrök által kivívott győzedelem emlékéül ugyan azon nemzetőrök zászlójainak számára egy szalagot ezen felírással „*Ozora October 7 — 1848*" kívánván adni, ennek megkészítését és annak idejében leendő elküldését ezredes úrra bízza.

e) *Utasítás Mészáros Lázár hadügyminiszternek 3 ágyú felirattal való ellátásáról és odaajándékozásáról a tolnai nemzetőrök számára.*

Mészáros Lázár hadügyminister úrnak.

A tolnai nemzetőrök által Ozorán f[olyó] hó 17-én kivívott fényes győzedelemnek elismerése jeléül az országos honvédelmi bizottmány elhatározá, miszerint a tolnai nemzetőrök számára 3 háromfontos ágyúnak ezen felírással „*Emlékül az Ozorai diadalért*" ajándékozását elhatározván, meghagyatik a hadügyministeriumnak, hogy a kérdéses három ágyúknak fentérintett módoni felszerelése, és minél előbbi elküldése iránt a kellő intézkedéseket megtegye.

f) *Sztankovánszky*[6] *kormánybiztos és főispánnak az ozorai harcokban kitűnt egyének és a tolnai nemzetőrök megjutalmazásáról.*

Sztankovánszky kománybiztos és főispán úrnak.

Az országos honvédelmi bizottmány hazafiúi kötelességét véli teljesíteni, midőn az ozorai győzedelemben magokat kitüntetett egyéneknek hálás köszönetét és elismerését nyilvánítja. Ez egyének koszorújába tartoznak Őrfy mérnök, Heribán ügyész és Csákány nyugalmazott kapitány. Jelentse ezeknek főispán úr a haza s kormány nevében hálás köszönetünket s elismerésünket. Csákány nyugalmazott kapitánynak adja tudtul, miszerint fogadja némi megjutalmazása gyanánt kedvesen azon évenként nyugdíja mellé pótlékdíj fejében adandó 120 p[engő] f[orin]tot, melyeknek kifizetése iránt a pénzügyministerium mai napon utasíttatott. Szinte mai napon tétetett rendelkezés, hogy Csapó Vilmos ezredesnek 40 darab arany a vitézül viselt nemzetőrök között leendő felosztás végett a pénzügyministerium által kifizettessék.

Úgyszintén tétettek intézkedések, hogy a haza s kormány

[6] 1848-ban Tolna megye főispánja és kormánybiztosa lett.

a tolnai nemzetőröknek tartozó hálája nyilvánításáért 3 három fontos ágyú és 1 a zászlóra csatolandó szalag üdejében leküldessék.

Végre az iránt is, hogy a Pinczehely helységétől Roth által kizsarolt 2000 p[engő] f[orin]tok visszafizettessenek.

Fogadja ezek mellett főispán úr azon őszinte hazafiúi elismerés és szíves üdvözletnek kifejezését, mellyel a bizottmány önnek ezen szép eredményre szolgáló erélyes és czélszerű intézkedéséért tartozik, és a haza nevében önnek ezennel tudtára adni örvend.[7]

g) *Köszönet nyilvánítása Perczel Istvánnak bátor magatartásáért az ozorai harcban.*

Perczel István úrnak, a tolnai népfelkelésnél volt csapatvezérnek.

Értesülvén az orsz[ágos] honvédelmi bizottmány mind Csapó Vilmos ezredes, mind a főispán és k[o]r[mány]biztos jelentéséből, miszerint ön derék magatartása és intézkedései által az ozorai diadalomban kitűnő részt vett. Kedves kötelességének ösmeri az orsz[ágos] h[on]védelmi bizottmány Önnek ezen érdeméért teljes méltánylatát és szíves köszönetét a haza nevében azon bizalmi nyilatkozatával kifejezni, hogy a haza Önnek hasonló buzgó és hű szolgálatára ezután is és minden alkalommal számol.

Eredeti fogalmazvány. 1076/E. HIL. Ausserordentliches Kriegsgericht Arad, 113/14, 0701—0704.1.

h) *Csapó Vilmos kinevezése nemzetőrségi címzetes ezredessé.*

Kinevezés,

mellynél fogva *Csapó Vilmos* a f[olyó] évi october 7-én a Roth és Philippovics táborának lefegyverzése által — az ozorai dicsőséges győzelemért hálájának nyilvánítása és az érdemnek kellő megjutalmazása tekintetéből — az országos honvédelmi bizottmány által nemzetőrségi czímzetes *ezeredessé* ezennel kineveztetik.

Eredeti fogalmazvány. 1895/e. HIL. Ausserordentliches Kriegsgericht Arad, 113/14, 0701—0704.1.

[7] Kossuth 1848. november 13-án mind a maga —, mind pedig a Honvédelmi Bizottmány nevében elismerését tolmácsolta az ozorai diadalért Sztankovánszky Imre tolnai főispánnak, Csapó Vilmos őrnagynak, valamint mindazoknak a tiszteknek és nemzetőröknek, akiknek szerepük volt az ozorai diadal kivívásában. (Kossuth Lajos Összes Munkái XV. k. 865. l.)

4.

Budapest, 1848. október 29.

Az OHB értesíti a Haditanácsot a tiszti kinevezések jóváhagyásáról és közzétételéről.

A hadi tanácsnak.

Bakonyi[8] tábornok, s minden eddig kinevezett, vagy jövőre kinevezendő tábornokok közt semmi különbség nem létezik, s azért mindnyájan a magyar sereg tábornokainak fognak tekintetni. Ami a honvédi bizottmány által teendő és jóváhagyott kinevezések nyilvánítását s közhírré tételét illeti, azok, amennyire a kinevezések a honvéd vagy nemzetőrsereget illetik, a hadi tanács által, a sor ezredeknél történtek pedig a hadügyministerium által fognak a Közlönybe igtattatni.

Csapó Vilmos a tolnai nemzetőrség őrnagya az ozorai ütközetnél szerzett érdemei tekintetéből nemzetőrségi ezredesnek kineveztetett, amiről neki az oklevél már kiadatott, járandóságai azonban régiek maradnak.

Eredeti fogalmazvány. 1895/E. HIL. Ausserordentliches Kriegsgericht Arad, 113/14, 0706.1.

5.

Pozsony, 1848. november 4.

Kossuth Lajos tájékoztatást kér Bayer József[9] őrnagytól, hogy a Morava és Pest közt esetleg felállítandó távíróvonal hogyan biztosítható az ellenségtől?

Hochgeehrter H[err] Major.

Ihr Antrag vom 3-ten d[ieses] M[onats] eine Telegraphische Verbindung zwischen der March-Gränze und Pesth herstellen zu wollen, scheint mir von der grössten Wichtigkeit, bevor ich jedoch zu einer Bescheid hierüber mich entschliesse, bitte ich mich gefällig zu berichten, ob die Telegraphische Communica-

[8] Bakonyi Sándor császári tiszt volt. 1848 októberében a magyar kormány tábornokká nevezte ki. Parancsnoka volt a bácskai hadtestnek. Hűtlenné vált a szabadságharc ügyéhez és átpártolt az osztrákokhoz.

[9] Bayer József mérnökkari tiszt volt a császári hadseregben. Görgey tábornokari főnökévé nevezte ki. 1849 áprilisában ezredesi rendfokozatot ért el. A szabadságharc bukása után fogságba került, majd 18 évi várfogságra ítélték. 1850-ben szabadult a fogságból.

tion laut besagter Linie nicht etwa leicht der feindlichen Zerstörung derselben ausgesetzt sein dürfte, und wie man selbe diesfalls sicher stellen könne.[10]

Hocchachtungsvoll Ihr ergebenster

L. Kossuth.

Eredeti tisztázat Kossuth sk. aláírásával. HIL. 1848/1849, 3/77.

Igentisztelt őrnagy úr!

E hó 3-án tett ajánlata távíró-összeköttetés felállítására a Morava-határ és Pest között igen nagyfontosságúnak tűnik előttem, mielőtt azonban mégis erről határoznék, kérem szíves értesítését arról, hogy a távíró-összeköttetés a mondott szakaszon nincs-e könnyen kitéve az ellenséges rombolásnak, és hogy ebben az esetben miként lehetne a vonalat biztosítani?

Mély tisztelettel az ön híve

Kossuth Lajos.

6.

Pozsony, 1848. november 4.

Dr. Frommhold Károly Kossuth Lajos megbízásából tájékoztatást kér Bayer József őrnagytól az általa javasolt távíróvonal költségeiről.

Hochgeehrtester H[err] Major.

Im Auftrage des Herrn Präsidenten *L. Kossuth* habe ich die Ehre, bezüglich Ihres Briefes, enthaltend die Telegraphische Communication zwischen der Marchgrenze und Pesth die Anfrage an Sie zu stellen: wie hoch sich beiläufig die Gesammtsumme der Unkosten dieses Elektr[ischen] Telegraphen belaufen dürfte. Ohne dass der Herr Präsident einen approximativen specificirten Ausweis der etwaigen Unkosten zu wissen wünscht, wird es genügen die Gesammtsumme bloss zu bezeichnen, mit-

10 Bayer József őrnagy 1848. november 3-án keltezett levelében tett először javaslatot Kossuthnak egy táviróvonal felállítására a Morava és Pest között, melynek igen nagy fontosságot tulajdonított és vállalkozott a munkálatok irányítására is. (HIL. 1848/1849, 3/49.)
Kossuth november 4-i válaszlevelére Bayer részletesebben kifejtette elképzelését a táviróvonal felállítását illetően. (HIL. 1848/1849, 3/71.)

telst welcher man hoffen könnte die erwähnte Electrische Telegraphen Communications Linie herzustellen. Ich habe die Ehre mich hochachtungsvoll zu empfehlen.

Dr. Carl Frommhold
im Gefolge des Prässidial-Staabs

Eredeti tisztázat. HIL. 1848/1849, 3/77a.

Igentisztelt őrnagy úr!

Kossuth Lajos elnök úr utasítására van szerencsém a Morava-határ és Pest közötti távíró-összeköttetést tartalmazó levelét illetőleg azt a kérdést intézni önhöz: mennyit tesz ki hozzávetőleg ennek az elektromos távíró költségeinek az összege? Anélkül, hogy az elnök úr pontos és részletes kimutatást kívánna az esetleges költségekről, elegendő lesz annak a teljes összegnek a feltüntetése, amellyel remélni lehet az említett elektromos távíróvonal felállítását.

Van szerencsém magam tisztelettel ajánlani

Dr. Frommhold Károly
az elnöki törzs kíséretében.

7.

Pest, 1848. november 19.

Kossuth Lajos utasítja Egressy Gábor[11] *kormánybiztost a 30. zászlóalj felszerelésére.*

Az országos honvédelmi bizottmány elnöke Egressi Gábor kormánybiztos úrnak.

A Honvédelmi Bizottmány a 30-ik zászlóaljnak aradoni fölszerelését meghatározván Kormánybiztos urat oda utasítja, hogy mind azt, mi ezen fölszerelésre megkívántató, s amiről Máriássi alezredes Kormánybiztos urat értesíteni fogja, legrövidebb idő alatt akár minő módon előállíttassék, s a fölszerelést eszközölve a nevezett zászlóalj használhatóvá tétessék.

E zászlóalj felszerelése eredményéről jelentését elvárom.

Az országos honvédelmi
bizottmány elnöke
Kossuth Lajos.

Korabeli másolat. HHL. 1848/1849. 3/457 1/2.

[11] A magyar színjátszás egyik legnagyobb alakja. A radikális értelmiségnek egyik vezetője volt. 1848-ban nemzetőrségi százados lett, majd a szegedi népfelkelés kormánybiztosa. 1849-ben a Kassa vidéki szabadcsapat parancsnoka volt. A szabadságharc bukása után Törökországba menekült.

8.

Budapest, 1848. november 25.

Kossuth Lajos értesítése Meszlényi Jenő[12] *alezredesnek házassági kauciója ügyében.*

Meszlényi Jenő alezredes úrnak Komáromba.

Miután önnek cautio-letétel végett vásárlott bánáti jószága jelenleg az ellenség kezei közt volna, cautio-letétel nélküli házasodhatása önnek olly hozzátétellel engedtetik meg, miszerint neje, özvegységre jutása esetére — hacsak addig a cautiót le nem tenné — pensióra igényt nem tarthat.

A honvédelmi bizottmány
elnöke
Kossuth Lajos.

Eredeti tisztázat. 3170/e. HIL. 1848/1849, 22/303a.

9.

Pest, 1848. november 25.

Kossuth Lajos értesíti Tolna megye bizottmányát a Perczel Mór[13] *tábornok által igényelt nemzetőrök kivonulásának szükségtelenségéről.*

Az orsz[ágos] honvédelmi bizottmány Tolna megye bizottmányának.

Perczel Mór tábornok által legközelebb igényelt nemzetőrök kimozdítására a közbejött kedvezőbb körülmények miatt ezúttal szükség nem lévén, erről a megye ezennel értesíttetik,[14]

[12] Meszlényi Jenő 1848-ban a Zrínyi-csapat parancsnoka volt, majd komáromi térparancsnok —, később pedig várparancsnok lett. 1849. májusában főhadparancsnokhelyettessé nevezték ki. A szabadságharc bukása után 10 évi várfogságra ítélték.

[13] Az országgyűlési baloldal egyik vezére volt 1848-ban. A szabadságharcban kezdetben ezredesként vett részt, majd 1848 novemberében tábornokká nevezték ki. A szabadságharc igen sok sikere fűződik nevéhez, különösen a délvidéki harcokban tüntette ki magát. A szabadságharc bukása után emigrált. A kiegyezés után visszatért Magyarországra és Kossuth ellen fordult.

[14] Perczel Mór november 23-án Letenyéről jelentette, hogy az ellenséget az egész Muraközből kiszorította, majd november 25-i jelentésében arról adott értesítést, hogy az ellenséges sereg visszavonult a Vas megyei határtól. Ezek a sikerek tették szükségtelenné a Tolna megyei nemzetőrök kivonulását. Az OHB-nak Perczel Mór tábornok jelentésére írott válaszát közli Barta István Kossuth Lajos Összes Munkái XIII. kötetének 558. lapjan.

nem kétkedvén a honvédelmi bizottmány, hogy midőn a haza ügye az említett intézkedés sikerítését újjólag kívánandja, azt a tisztelt megye hazafias buzgalmánál fogva haladék nélkül teljesíteni el nem mulasztandja.

A honvédelmi bizottmány
Kossuth Lajos
elnök.

Eredeti tisztázat Kossuth s. k. aláírásával. 3767/e. HIL. Kriegsgericht zu Pest, 1851—4/116. 45. fasc.

10.

Pest, 1848. december 22.

Kossuth Lajos értesíti Csuha Antal[15] *ezredest pétervárad dandárparancsnoki és helyettes várparancsnoki kinevezéséről.*

A honvédelmi bizottmány elnöke Csuha ezredes és várparancsnok úrnak.

Ön Záhn tábornok és helyettes pétervárad főhadi kormányzó mellé pétervárad dandár parancsnok és helyettes várparancsnokul neveztetik ki.[16]

A haza és kormány ezen fontos hivatalt bízván önre, megkívánja, hogy ezen, az országra nézve legfontosabb vár biztosítására minden kitelhető eszközöket a legnagyobb hazafi erélyességgel fel fog használni, mivégett azonnal új rendeltetése helyére siessen.

A honvédelmi bizottmány
elnöke
Kossuth Lajos.

Eredeti tisztázat Kossuth s. k. aláírásával. 6392/e. HIL. Kriegsgericht zu Pest, 1850—6/43, 31. fasc.

[15] 1849. januárjában tábornokká nevezték ki. Kezdetben a szegedi hadmegye parancsnoka volt. Április elejéig a pétervárad vár parancsnoki tisztjét töltötte be.

[16] Kossuth Lajos november 22-én közölte a hadügyminisztériummal a Pétervárad kapcsolatban szükségesnek tartott intézkedéseket, valamint azt, hogy Zahn altábornagy helyett Csuha ezredes lássa el a várparancsnoki teendőket. A leírat fogalmazványát közli Barta István Kossuth Lajos Összes Munkái XIII. kötetének 857. lapján.

11.

Pest, 1848. december 30.

Kossuth Lajos utasítása Duschek Ferencnek,[17] *melyben tudtára adja, hogy honárulásnak minősül, ha nem követi a kormányt, ahová az elrendeli.*

Duschek Ferenc status titkár úrnak.

A csaták kimenetele Isten kezében lévén, a kormánynak kötelessége az ország kormányzatáról, s a közigazgatás gépezetének fennakadás-nélküli folytatásáról azon esetre is eleve gondoskodni, ha a közigazgatás székhelyét Buda Pestről máshová ideiglenesen áttenni kellene. Miszerint tehát status titkár úr hivatalos kötelességei iránt magát minden esetre eleve tájékozhassa, ezennel a legszorosabb felelet terhe alatt meghagyatik status titkár úrnak, hogy ha a kormány a fővárosból máshová tenné át székhelyét, azt oda a hová menend követni, s hivatalát mellette folytatni, mulaszthatlan kötelességének ismerje. Az ország tisztviselőinek nem szabad letett szolgálati esküjök pontos megtartását semmi körülmények közt elmulasztani. Ön engedelmességet esküdött az ország kormányának, önnek nem tartozik köréhez a kormány formáját taglalni. Annálfogva önnek ezennel a kormány nevében tudtára adom, mikint az országnak mindazon tisztviselője, ki arra felszólíttatik, hogy az ország mostani kormányát oda a hová ez kívánni fogja feltétlenül kövesse, s ezen rendeletnek engedelmeskedni legkevésbbé is vonakodnék, esküszegett honárulásnak fogna tekintetni. Illyennek tekintetnék nevezetesen ön is, s azért ezennel tudósíttatik, hogy a kormány rendelkezésére minden perczben készen állani — honárulási vétek súlya alatt — mulaszthatlan kötelességének ismerje.

A honvédelmi bizottmány nevében

Kossuth Lajos s. k.
elnök.

Korabeli másolat. HIL. Kriegsgericht zu Pest, 1852—5/44, 59. fasc., b ad A/ad e.

[17] Duschek Ferenc 1848-ban pénzügyi államtitkár volt, majd 1849-ben pénzügyminiszter lett. E felelős poszton tudatos kártevő munkával akadályozta a szabadságharc ügyét.

12.

Pest, 1848. december 30.

Kossuth Lajos utasítja Duschek Ferencet, hogy az ország pénztárát és a bankjegygyárak felszerelését szállíttassa Debrecenbe.

Duschek Ferenc status titkár úrnak!

Azon rendelet következtében is, mellyel Önnek honárulási bűn terhe alatt kötelességévé tétetett a kormány rendeleteit minden körülmények között a legpontosabban teljesíteni, meghagyatik status titkár úrnak, hogy az ország pénztárát s bankjegy gyárak szereit azonnal haladéktalanul Debrecenbe szállítsa, s maga is elkísérje. Ennek még december 31-én meg kell történni.

A honvédelmi bizottmány
rendeletéből
Kossuth Lajos
elnök.

Eredeti tisztázat. Kossuth sajátkezű írása. HIL. Kriegsgericht zu Pest, 1852—5/44, 59. fasc.

13.

Budapest, 1848. december 31.

Kossuth Lajos utasítása valamennyi kormánybiztosnak, hatóságnak, városok és községek elöljáróinak, hogy segítsék elő az állami javak gyors szállítását.

Nyílt rendelet,

mellynek előmutatója, Duschek Ferencz, pénzügyministeri álladalmi titkár, az ország kormánya által a szükséges pénzügyministeri személyzettel és az álladalmi javaknak Debreczenbe való szállításával meglevén bízva; — ezennel a legszigorúbb felelet terhe alatt meghagyatik minden kormánybiztosoknak, hatóságoknak, városok és községek elöljáróinak, hogy az álladalmi javaknak gyors és fenntartóztatás nélküli tovább szállítását a tőlük kitelhető módon eszközöljék, Duschek Ferencz

álladalmi titkár rendeleteinek engedelmeskedni a legszorosabb kötelességüknek ismerjék.

A honvédelmi bizottmány elnöke

Kossuth Lajos.

Eredeti tisztázat Kossuth sk. aláírásával. HIL. Kriegsgericht zu Pest. 1852—5/44, 59. fasc.

14.

Debrecen, 1849. január 11.

Kossuth Lajos utasítja a mezőhegyesi állami ménes igazgatóságát, hogy Szuchodolszki századosnak szolgáltasson ki egy hátaslovat.

A honvédelmi bizottmány elnökétől rendelet a mezőhegyesi álladalmi ménes igazgatóságának.

Ezennel utasításul adatik az igazgatóságnak, hogy Szuchodolszki Ferdinánd huszár ezredbeli százados úrnak, ki a verbászi csatákban lovát vesztette el, az álladalmi ménesből egy azonnal használható hátas lovat nyugtatvány mellett szolgáltasson ki s tegye számításba.

A honvédelmi bizottmány elnöke

Kossuth Lajos.

Eredeti tisztázat Kossuth s. k. aláírásával. 219/e. HIL. 1848/1849, 8/658.

15.

Debrecen, 1849. január 12.

Kossuth Lajos közli a felső-tiszai hadcsoport parancsnokságával, hogy az ellenségnek Sárospatakról — Tokaj érintése nélkül — Kenyészlőn és Balsán keresztül rövidebb útja van Nyíregyházára.

An ein mobiles Korpskommando zu Tokaj.[18]

Eingelaufenen Nachrichten zufolge war der Feind vorgestern bereits in Sárospatak; das Korpskommando wird daher

[18] A felső-tiszai hadtestről van szó, melynek parancsnoka ekkor még Mészáros Lázár volt, majd január 14-től Klapka György lett.

darauf aufmerksamm gemacht, dass dasselbe über Kenyészlő und Balsa einen näheren Weg gegen Nyíregyháza habe, ohne Tokaj zu berühren. In Berücksichtigung dessen wird eine Meldung hierher zu erstatten sein.

Vom Präsidenten des Landesverteidigungs Ausschusses
L. Kossuth.

Eredeti tisztázat Kossuth s. k. aláírásával. HIL. 1848/1849, 9/48.

A mozgó hadcsoport parancsnokságának Tokajra.

Befutott jelentések szerint az ellenség tegnapelőtt már Sárospatakon volt. Ezért felhívom a hadcsoportparancsnokság figyelmét arra, hogy Tokaj érintése nélkül Kenyészlőn és Balsán keresztül rövidebb útja van Nyíregyházára. Ennek figyelembevételével jelentést kérek ide.

Az országos honvédelmi bizottmány elnöke
Kossuth Lajos.

16.

Debrecen, 1849. február 10.

Kossuth Lajos utasítása Asbóth Lajos[19] alezredesnek a hajdú önkéntesek között elterjedő fegyelmezetlenségek és szökések okainak kinyomozására.

A honvédelmi bizottmány elnöke Asbóth Lajos úrnak.

Sillye Gábor[20] hajdú kerületi kormánybiztos, valamint a hajdú kerület közönségének feljelentéséből kedvetlenül értesült a kormány, hogy a tartalék seregnél lévő hajdú önkéntesek közül számosan szökdösnek haza,[21] mi alezredes úrnál tudva

[19] Császári tiszt volt. 1848-ban őrnagy, 1849 januárjában alezredes lett, áprilisban ezredes, majd később tábornok. Aulich után a 2. hadtest parancsnokává nevezték ki. A szabadságharc bukása után várfogságra ítélték, ahonnan 1857-ben szabadult ki. Kiszabadulása után a kormány titkos ügynöke lett, és mint ilyen elárulta a Jámbor—Somogyi és az Almássy—Nedeczky-féle szervezkedést.

[20] Polgári foglalkozása ügyvéd volt. 1848-ban a hajdú-böszörményi kerület képviselője lett, majd később hajdú-kerületi kormánybiztos. Az ő irányítása alatt történt a Bocskai-féle szabadcsapat szervezése.

[21] Sillye Gábor kormánybiztos február 7-én tett jelentést a hajdú önkéntesek elszökéséről, akik szívesebben szolgáltak volna a Bocskai-féle szabadcsapatban. Kossuth február 8-án küldte el a fegyelem megszilárdítására és a szökések megakadályozására tett utasításait Sillye Gábornak. (Kossuth Lajos Összes Munkái XIV. k. 363—364. l.)

lesz, minthogy erre nézve, mint értésemre esett, ön a kerületi hatósággal már is érintkezésbe tette magát.

Hogy a fegytelenség a hajdú önkéntesek közé bekövetkezett, nem egyébnek tulajdoníttatik, mint annak, hogy közöttök találkoznak konok, rosszakaratú egyének, kik a hajdúk eddigi hazafias szellemét izgatás által megvesztegetni igyekeznek. De az nem lehet, hogy ezek ármányának, vagy botorságának a veszélyes működésére továbbra is tér hagyassék; nem lehet, hogy a hajdúknak a haza szolgálatában eddigelő tanúsított buzgalmok csökkentése megengedtessék; nem különösen az, hogy illy galád tettek által, mint a táborbóli elszökések s katonai zabolátlanság a hajdú nép históriai fénykörét meghomályosítsák, s a hazának jelenlegi szabadság harczában is benne helyeztetett bizodalmát meghiúsítsák.

Ugyan azért meghagyatik alezredes úrnak, a kérdéses fegytelenség és elszökéseknek okozóit kinyomozza, s azok ellen szigorú katonai eljárást vitessen végbe.

Egyszersmind tudósíttatik alezredes úr, *miszerint hazaszökött hajdú önkéntesekre nézve megengedte a kormány, hogy azok a Bocskai lovas és gyalog csapat közé soroztassanak be,* minthogy a tartalék sereghez ezelőtti helyzetökbeni visszaküldetésök a többiekre nézve is káros befolyást szülhetne.

A honvédelmi bizottmány
elnöke
Kossuth Lajos.

Az eredetivel egyező
Vékey Sigmond
karsegéd.

Korabeli másolat. 1835/E. HIL. 1848/1849, 13/299 a.

17.

Debrecen, 1849. február 19.

Kossuth Lajos jelentést kér Sillye Gábor kormánybiztostól Kürthy István[22] *őrnagy ügyében.*

Az országos honvédelmi bizottmány Sillye Gábor kormánybiztos úrnak.

Kürthy István őrnagynak a hadügyministerium útján 3263

[22] A Bocskai-zászlóalj tisztje volt.

szám alatt a honvédelmi bizottmányhoz áttett, s ön irányában elégtételt kérő folyamodása csatolmányával együtt olly czélból közöltetik önnel, hogy jelen rendelet vételével az e tárgyra vonatkozó felvilágosító jelentését azonnal tegye meg.

A honvédelmi bizottmány
nevében
Kossuth Lajos
elnök.

Eredeti tisztázat Kossuth s. k. aláírásával. HIL. 1848/1849. 14/168

18.

Debrecen, 1849. február 28.

Kossuth Lajos felhívja Benedikti Dániel és társai vasgyártulajdonosokat ágyúgolyók öntésére.

A honvédelmi bizottmány elnöke Benedikti Dániel és társai vasgyártulajdonosoknak.

Ezennel szigorúan meghagyom Önöknek, hogy a hadügyministeriumi megbízott által elémutatandó minta szerint, s az általa határozandó mennyiségű ágyú, s gránát golyók öntését a legrövidebb idő alatt munkába vegyék, s azt elkészítsék, ellenkező esetben gyáraik az álladalom részére elkoboztatandván.

A honvédelmi bizottmány
elnöke
Kossuth Lajos.

Egykorú másolat. 8808/a. HIL. 1848/1849, 19/1.

19.

Pest, 1849. június 26.

Kossuth Lajos szemére veti Krain[23] *alezredesnek, hogy számfeletti alezredessé történt kinevezésekor megnyilvánuló figyelmességét indokolatlan udvariatlansággal viszonozta. Utalás a hadsereg tisztikarában uralkodó egyenetlenkedésekre.*

[23] Huszárkapitány volt a császári hadseregben. 1849. februárjában alezredes, majd később a 3. huszárezred ezredese lett.

Az ország kormányzója Krain alezredes úrnak![24]

Megütközéssel olvastam alezredes úr levelét, s ez egy újabb adat arra, hogy állásomat halálból megutáljam, mert a hadsereg tiszti kara körében olly méltatlan szenvedelmességeket tapasztalok, mellyek velem igazán az életet is megunatják, minden esetre pedig az emberek iránti becsülésemet nagyon megingatják.

A hadügyministerium több rendbeli előléptetéseket terjeszt elimbe, közötte Önt ezredjében *„számfeletti"* alezredessé.

Erre én megütközésemet jelentem ki, kinyilatkoztatom, hogy olly vitéz férfiút, mint Ön, hazám szolgálatában ezeredjének élén óhajtom látni a harcztéren, hol Önt nélkülözni lelkemnek fáj, s attól tartva, hogy talán Önre nézve az olly gyakori személyes susceptibilitások valamelyike jött közbe, legőszintébb nagyrabecsülésem jeléül elküldöm Önhöz segédemet, hogy nyilatkoztassa ki szíves részvétemet, tudja meg mi oka van a „számfelettiségi" propositiónak, mondja meg, hogy Önt a haza fájdalmasan nélkülözi a nemzet megmentésének munkájában, s hogy ha csak ugyan semmi más nem jött közbe, mint betegség, nyilatkoztassa ki sajnálatomat, baráti részvétemet, s kérdje meg javult-e egészsége, miszerint a *„számfeletti"* szót kitörülhessem, kijelentvén, hogy megütközéssel látván Önt előléptetésre még *csak most* előterjeszteni, mert én azt óhajtom, hogy Önt, mint ezrede parancsnokát üdvezelhessem. Tehát nem feltételezém a megerősítést, de keveslém az előterjesztést, és sajnállottam a *„számfelettiséget"*.

Köszönetre nem számítottam figyelmemért, mert olly érdemes ember, melynek, mint Ön, a régérdemlett előléptetés nem gratia, hanem kötelesség, de annyira számítottam, hogy baráti részvétemet szíves indulattal veendi.

Sajnállom, hogy Önben megcsalatkoztam.

Kérem, olvassa el gyengédségből vissza zárt levelét, s ítélje meg maga, mit mondana Ön, ha kormányzó lévén, a baráti részvétet, figyelmet, s érdemeinek hálás elismerését így látná méltányoltatni!

Miért kellett Asbóthnak baráti részvétem tanúsítására lett kiküldetéseért így sértetni?, miért kellett indulatos kifejezésekkel hazáját, mellynek Ön vitéz karjára olly szüksége van, olly könnyedén magától ellökni?

[24] A katonai iroda Krain János 3. huszárezredbeli őrnagynak alezredesi előléptetéséről szóló fogalmazványát közli, valamint Krain június 25-i tiltakozó levelét ismerteti Barta István Kossuth Lajos Összes Munkái XV. kötetének 580. lapján.

Ezt nevezi Ön hazaszeretetnek? Így méltányolja baráti szíves részvétét? a kormányzó iránti tekintetet nem is említve.

Szegény hazám!

Valóban megunatják velem az életet, mert kiket legjobban becsülök, szeretek, keserítenek érzékenyebben, mint ellenségem tehetné.

En Asbóth őrnagynak ugyan személyes látogatást hagytam meg, ő nem találván Önt, írt, most olvasom levelének conceptusát, (mellyet Önnek reá adott válaszával együtt vissza küldeni kérek, mint egy igen példátlan méltánytalanság documentumát), s kérdem, hol van itt a *„feltételes"* megerősítésnek vagy köszönet helyetti aprehentiónak legkisebb alapja.

Kossuth
kormányzó.

Eredeti tisztázat, Kossuth sajátkezű írása. HIL. 1848/1849, 35/87 1/3.

20.

Budapest, 1849. július 2.

Kossuth Lajos utasítása Gergelyi János[25] *alezredesnek a román újoncoknak a komáromi várba történő szállításáról.*

Az ország kormányzója rendeletéből Gergelyi alezredes és pesti szállítóházi parancsnok úrnak.

Felhívom alezredes urat, hogy az itt lévő vagy még érkezendő oláh ajkú újonczokat nyomban a Duna bal partján a komáromi várba szállíttassa.

Kormányzói vezérsegéd
Asbóth őrnagy.

Eredeti tisztázat. H. Nri. 1. ad I. 7. HIL. Ausserordentliches Kriegsgericht Arad, 113/14, 0784. I.

21.

Pest, 1849. július 6.

Kossuth tájékoztatást kér Duschek pénzügyminisztertől, hogy lehetséges-e pénz és néhány bankóprés küldése Komáromba?

[25] Császári tiszt volt, 1849. február 1-én lett alezredes. A 9., 36. és a 10. zászlóaljban teljesített szolgálatot.

An Herrn Finanzminister![26]

Soeben erhalte ich das Schreiben des Ujházy aus Comorn, er hat blos 20 000 fl., dieses genügt blos auf 2 Tage. Können wir ihm etwas schicken? Ich bitte um Antwort. Derselbe bittet auch um einige Pressen, um im Falle der Noth Assignaten erzeugen zu können.

Es wäre sehr zweckmässig, wenn Sie durch Quittirung von Assignaten zu etwas kommen würden. Ist dies nicht möglich?

Perczel bricht übermorgen auf, um jenseits der Theiss zu gehen, er befindet sich ganz ohne Geld, er hat 12 000 Mann unter sich.

Kossuth mp.

Was soll mit den 14 000 Centner Kupfer geschehen, welches in Czegléd liegt.

Korabeli fordítás.[27] 611/P. M. HIL. Kriegsgericht zu Pest, 1852—5/44, 59. fasc.

22.

Cegléd, 1849. július 7.

Kossuth Lajos utasítása a Kecskeméten levő újoncok kiképzéséről és beosztásáról.

Nyílt rendelet.

Kecskeméten több ezer újjoncz van együtt rendezetlenül. Ezen újjonczok három sorozatba tartoznak:

1. Van ott Perczel Tábornoknak két vagy három zászlóalja. Ezeknek rendben tartása Elek őrnagy úrnak személyes felelőssége alá tétetik, s az ezekkeli Dispositio csak Perczel tábornokot illeti.

2. Vannak ollyanok, kik a felső hadsereg completírozására rendelvék, s már be vannak osztva, ezeket illető tisztjeik rendben tartsák, gyakorolják s velök helyben maradjanak, még más rendelkezést nem kapnak.

Ezen rendeletnek pontos teljesítésére Gergelyi alezredes úr

[26] Kossuth július 6-án értesítette Ujházy László kormánybiztost a komáromi vár pénzellátásáról. (Kossuth Lajos Összes Munkái XV. k. 672—673. l.) Duschek Ferenc pénzügyminiszter július 8-án jelentette Kossuthnak, hogy Thaly alezredes által 200 000 forintot küld a komáromi várba, a bankópréseket azonban már elszállíttatta Szegedre. (HIL. Kriegsgericht zu Pest. 1852—5/44. 59. fasc.)

[27] Mivel Kossuth eredeti magyarnyelvű utasításának német nyelvű fordításáról van szó, ezért nem célszerű annak visszafordítása magyarra.

utasíttatik, meghagyatván neki, hogy személyes felelősség terhe alatt a tiszteket rendtartási, fegyelmi és gyakorlati kötelességeik teljesítésére ne csak reá tartsa, hanem a végrehajtásra szorosan fel is ügyeljen. Meg lévén egyszersmind Gergelyi alezredes bízva a kecskeméti parancsnoksággal — nekem minden ott lévő tiszteknek s rendeltetésöknek lajstromát 24 óra alatt beküldeni.

3. Vannak ollyan újjonczok, kik a felső táborhoz még beosztva nincsenek, ezek amennyire nem ráczok, Szegedre beküldendők a végett, hogy Bataillionokba alakíttassanak, s gyakoroltassanak, majdan körülmény szerint vagy új zászlóaljaknak meghagyandók, vagy a régi zászlóaljak közt szét osztandók.

Ezen harmadik rendbeli újjonczoknak a kijelölt czélra ideiglenes tisztekre van szükség. Gergelyi alezredes úr utasíttatik, hogy a Kecskeméten szorgos rendeltetés nélkül tartózkodó tiszteket erre alkalmazza, s aki azt teljesíteni vonakodnék, a hadseregből elbocsátottnak tekintendő, mert a legbotrányosabb jelenet, hogy annyi sok tiszt viseli a honvéd ruhát haszontalanul, mit én tovább tűrni nem fogok, s e részben kérlelhetetlenül szigorú leszek.

Altisztekül a szállító háznál található reconvalescens és a fél invalid katonák alkalmazandók.

Ha Gergelyi alezredes még Kecskeméten nem volna, ezen egész rendelet végrehajtására Elek őrnagy úr személyes feleletterhe alatt utasíttatik.

Jelen rendeletem kézbesítője, Szontagh százados kormányzósági segéd, a rendeletem végrehajtása körüli intézkedéseket személyesen inspiciálván, az eszközlöttekről nekem holnap jelentést hozand, szükség esetében pedig maga hajtandja végre a rendeletet, mert végrehajtásának késni semmi esetre nem szabad.

Az ország kormányzója

Kossuth Lajos.

Eredeti tisztázat Kossuth s. k. aláírásával. F. Nri. 1 ad I. 7. HIL. Ausserordentliches Kriegsgericht Arad, 113/14, 0778. 1.

23.

Arad, 1849. augusztus 4.

Kossuth Lajos utasítása Pándi Soma ezredesnek a mezőhegyesi ménes megmentésére.

Az ország kormányzója Pándi Soma[28] ezredes és mezőhegyesi álladalmi lótenyésztési főparancsnok úrnak.

Arról értesültem, hogy Benedek ósztrák tábornok H[ód]-m[ező]-Vásárhelyet 8000 emberrel megszállotta, ez által pedig Mezőhegyest veszélyeztetve látom, s ugyanazért Ezredes Urat felhívom, hogy Dembinszki altábornagy úrral magát sietve érintkezésbe tévén, tőle tudja meg, hogy táborával az ellenség előnyomulásának elejét veheti-e, vagy nem?, s ha nem, úgy a kapott szóbeli utasítás szerint legalább is a fajmént onnan tovább szállítani siessen.

Az ország kormányzója
Kossuth Lajos.

Eredeti tisztázat Kossuth s. k. aláírásával. 9786/K. HIL. Kriegsgericht zu Pest, 1850—1/285, 17 fasc.

[28] Alezredesként a laktanyák teljhatalmú biztosa volt, majd mint ezredes a pesti hadmegye főparancsnoka lett. 1848. december 15-től a mezőhegyesi méntelep parancsnoki tisztjét töltötte be.

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1960

II. RÉSZ

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

Bibliográfiák
A hadtörténelemírás kérdései
A hadtudomány és a hadművészet története

— *A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról*
— *A burzsoá hadtudomány története*
— *A hadijog története*
— *A haditechnika története*

Ókori és középkori hadtörténelem
Újkori hadtörténelem

— *Első világháború*

Legújabbkori hadtörténelem

— A két világháború közötti korszak hadtörténelme
— Második világháború
— Általános kérdések
— A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása problémái
— A háború politikai és diplomáciai története
— A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
— Nyugati hadszíntér
— Keleti hadszíntér
— A Nagy Honvédő Háború hadművészete

— A Szovjetunió hadi, gazdasági, társadalmi potenciálja a Nagy Honvédő Háborúban
— Észak-afrikai, olaszországi, balkáni hadszíntér
— A második front
— Távol-keleti hadszíntér
— Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
— Hadifoglyok

Hadtörténelem országok szerint

— *Anglia*
— *Ausztria*
— *Belgium*
— *Bulgária*
— *Csehszlovákia*
— *Dánia*
— *Dél-Amerika*
— *Egyiptom*
— *Észak-amerikai Egyesült Államok*
— *Etiópia*
— *Finnország*
— *Franciaország*
— *Görögország*
— *India*
— *Indonézia*
— *Írország*
— *Japán*
— *Jugoszlávia*
— *Kanada*
— *Kína*
— *Korea*
— *Lengyelország*
— *Litvánia*
— *Magyarország*
— *Malájföld*
— *Mandzsúria*
— *Mexikó*
— *NATO*
— *Németország*
— *Norvégia*
— *Olaszország*
— *Peru*
— *Portugália*
— *Románia*
— *Spanyolország*
— *Svájc*
— *Svédország*
— *Szovjetunió*
— *Törökország*
— *Vietnam*

A feldolgozott folyóiratok jegyzéke a rövidítések betűrendjében

AF	Air Force
AFr	L'Armée Francaise
AHR	The American Historical Review
AN	L'Armée la Nation
AQ	The Army Quarterly
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
AZs	Artillerijszkij Zsurnal
BT	Bulgaria Today
CHM	Cahiers d'Histoire Mondiale
FAF	Forces Aériennes Francaises
FT	Flugwehr und Technik
H	Historia
HC	Historicky Casopis
HisP	Historijski Pregled
HS	Historické Studie
HV	Historie a Vojenstvi
HZ	Historische Zeitschrift
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IP	Isztoricseszkij Pregled
ISzSzSzR	Isztorija SzSzSzR
JMH	The Journal of Modern History
JRUSI	Journal United Service Institution
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research
K	Kommuniszt
Ko	Korunk
M	Militärwesen
MF	Morszkoj Flot

MÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung
MR	Military Review
MRB	Mitteilungen für die Reserveoffiziere der Bundeswehr
MW	Mysl Wojskowa
MZs	Mezsdunarodnaja Zsizn
NNI	Novaja i Novejsaja Isztorija
ÖO	Österreichische Osthefte
PA	Propagandiszt i Agitator
PH	Przeglad Historyczny
PPR	Partijno Politicseszkie Rabota
PV	Problemü Vosztokovedenija
RDN	Revue de Defense Nationale
RHA	Revue Historique de l'Armée
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale
RM	Rivista Militare
RMS	Revue Militaire Suisse
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
SA	Schweizer Artillerist
SF	Südost-Forschungen
SH	Sbornik Historicky
SRI	Studii Revista de Istorie
St	Der Stahlhelm
SZG	Schweizerische Zeitschrift für Geschichte
Ta	Tankiszt
TSz	Tül i Sznabzsenii Szovetszkoj Armii
UCs	Új Csehszlovákia
UN	Új Németország
VAN	Vesztnik Akademii Nauk SzSzSzR
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornyik
VIZs	Voenno Inzsenernüj Zsurnal
VM	Voennaja Müszl'
VoIZs	Voenno–isztoricseszkij Zsurnal
VoM	Voenna Miszöl
VOZ	Voennüe Znanija
VSz	Voennüj Szvjaziszt
VV	Voennüj Vesztnik
VVF	Vesztnik Vozdusnogo Flota
VZa	Voennüj Zarubezsnik
W	Wehrkunde
WL	Wojsko Ludowe
WM	Wehrtechnische Monatshefte
WPH	Wojskowy Przeglad Historyczny
WR	Wehrwissenschaftliche Rundschau
ZG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft

Hadtörténelem országok szerint

Anglia

Smith, Cornelius C.: England's last invasion. — MR, 1960. XL. köt. 5. sz. 17—25. p.
[Az Anglia elleni utolsó invázió, 1066-ban.]

Green, A. F. C.: The loss of Calais. — AQ, 1960. LXXX. köt. 2. sz. 173—178. p.
[Calais elvesztése. 1558. január 8-án a franciák visszafoglalták Calaist az angoloktól.]

Cowper, Julia M.: Nursing services of the army. — JRUSI, 1960. 619. sz. 412—418. p.
[Ápolónői szolgálat az angol hadseregben, a 17. századtól napjainkig.]

Nicolson, Nigel: Les „grenadier guards" et la Belgique. — AN, 1960. 12. sz. 15—18. p.
[Az angol „gránátos őrség" és Belgium. 1656—1944.]

Marcus, J.: The loss of the Ramillies. — JRUSI, 1960. CV. köt. 620. sz. 510—514. p.
[A Ramillies angol hadihajó elvesztése 1760 februárjában.]

Atkinson, C. T.: A Waterloo journal. —JSAHR, 1960. XXXVIII. köt. 153. sz. 29—42. p.
[Napló a Waterloo-i ütközetről.]

Carman, W. Y.: Officer, 12th Lancers, 1820. — JSAHR, 1960. XXXVIII. köt. 153. sz. 1—2. p.
[Az angol 12. Könnyű dragonyos ezred lándzsás tisztjének egyenruhája 1820-ból.]

Laws, M. E. S.: The San Juan affair, 1859. — JRUSI, 1960. CV. köt. 620. sz. 560—563. p.
[Háborús feszültség Anglia és az Egyesült Államok között 1859-ben, a San Juan sziget miatt.]

Sheppard, E. W.: The Prince Consort's Library. — AQ, 1960. LXXXI. köt. 1. sz. 52—53. p.
[Százéves az első angol katonai könyvtár.]

Barclay, C. N.: Die Britische Territorialarmee. — W, 1960. 9. sz. 447—450. p.
[A brit népfelkelő hadsereg. Történeti visszapillantás, szervezése, kiképzése, felszerelése, feladatai.]

Bond, Brian: The effect of the [Edward] Cardwell reforms in army organization, 1874—1904. — JRUSI, 1960. CV. köt. 620. sz. 515—524. p.
[A Cardwell reform hatása az angol hadseregszervezésre, 1874—1904.]

Rowbotham, W. B.: The „Huascar" incident. — JRUSI, 1960. CV. köt. 618. sz. 253—267. p.
[A „Huascar" incidens. Angol—perui haditengerészeti összeütközések 1876—1877-ben.]

Tjurin, V. A.: Narodnüe voszsztanija v Malaje protiv anglijszkih kolonizatorov v poszlednej csetverti XIX. v. — PV, 1960. 5. sz. 54—64. p.
[Népi felkelések Malajában a brit gyarmatosítók ellen a XIX. század utolsó negyedében.]

Bond, B.: Mr. Gladstone's invasion of Egypt. — AQ, 1960. LXXXI. köt. 1. sz. 87—92. p.
[Gladstone angol miniszterelnök egyiptomi inváziója 1882-ben.]

Nikitina, I. A.: SzSA i anglo-burszkaja vojna. — NNI, 1960. 1. sz. 40—52. p.
[Az Egyesült Államok és az angol—bur háború.]

Jellen, J.: A clerk in the First World War. — JRUSI, 1960. CV. köt. 619. sz. 361—369. p.
[Egy angol katonai segédszolgálatos az első világháborúban.]

Ignat'ev, A. V.: Nezaversennüj etap. (K isztorii ruszszko—anglijszkih peregovorov 1914 g.) — ISzSzSzR, 1960. 3. sz. 107—118. p.
[Az 1914-es angol—orosz tárgyalások történetéből.]

Obrascsenija Szovetszkogo pravitel'sztva k anglijszkim i amerikanszkim szoldatam (1918 g.) Podgotovil: I. M. Krasznov. — IA, 1960. 5. sz. 3—10. p.
[A szovjet kormány felhívása az angol és amerikai katonákhoz, 1918-ban.]

MacLeod Prinsep, E. S.: Knox's mission, Siberia, 1919—1920. The personal reminiscences of one of its members. — AQ, 1960. LXXXI. köt. 1. sz. 54—69. p.
[Az angol Knox misszió Szibériában, 1919—1920-ban. A misszió egyik tagjának visszaemlékezései.]

Gundelach, Karl: Gedanken über die Führung eines Luftkrieges gegen England bei der Luftflotte 2 in den Jahren 1938/9. (Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Luftschlacht um England.) — WR, 1960. 1. sz. 33—46. p.
[A 2. légiflotta felkészülése az Anglia elleni légiháborúra. 1938—1939-ben.]

[Rothstein] Rotstejn, [Andrew] Endrju: Mjunhenszkie tendencii v politike pravjascsih krugov Velikobritanii v period 1939—1945 gg. — VOIZs, 1960. 6. sz. 68—79. p.
[Müncheni tendenciák Nagybritannia uralkodó köreinek politikájában, az 1939—1945-ös időszakban.]

Varga, V. A.: Atitudinea guvernului român burghezomosieresc fata de tratativele anglo—franco—sovietice din anul 1939. — SRI, 1960. 4. sz. 51—72. p.
[A román agrár-burzsoá kormány magatartása az 1939-es angol—francia—szovjet tárgyalások iránt.]

Nekrics, A. M.: Politika Anglii v period „sztrannoj vojnü". — NNI, 1960. 3. sz. 55—71. p.
[Anglia politikája a „különös háború" idején.]

Maruskin, B. I.: Pozicija pravjascsih krugov SzSA i Anglii v otnosenii fasisztszkoj agreszszii protiv SzSzSzR. — VI. 1960. 7. sz. 14—28. p.
[Az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek magatartása a Szovjetunió elleni fasiszta agresszióval kapcsolatban, 1941-ben.]

Ausztria

Wiesflecker, Hermann: Die Belagerung von Livorno 1496. Wende der Reichsherrschaft in Italien. — MÖG, LXVIII. Bd. 1960. 291—312. p.
[Livorno ostroma 1496-ban. I. Miksa itáliai hadjárata.]

Kittler, G. A.: Neue Beiträge zur Beurteilung Georg Rimploers des Oberingenieurs bei der Belagerung Wiens im Jahre 1683. — MÖG, 1956. LXIV. Bd. 1—2. Heft. 25—33. p.
[Új adatok G. Rimpler megítéléséhez, aki Bécs 1683. évi ostromakor főhadmérnök volt.]

Notovics, F. L.: O popütkah avsztrijszko—germanszkoj diplomatii vovlecs' Bolgariju i mirovuju vojnu v avguszte 1914 goda. — NNI, 1960. 1. sz. 116—123. p.
[Az osztrák—német diplomácia törekvéseiről 1914 augusztusában, amikor Bulgáriát az első világháborúba való belépésre akarták rábírni.]

Manstein, Erich von: Der „Anschluss". — St, 1960. 2. sz. 6. p.

Belgium

Nicolson, Nigel: Les „grenadier guards" et la Belgique. — AN, 1960. 12. sz. 15—18. p.
[Az angol „gránátos őrség" és Belgium. 1656—1944.]

Duchesne, Albert: Le combat de Tacambaro (11 avril 1865.) — AN, 1960. 5 .sz. 23—28, 33. p.
[Belga expedíciós katonai erők harcai a mexikói Tacambaro-nál, 1865 április 11-én.]

Duchesne, Albert: Apres le combat de Tacambaro. — AN, 1960. 12. sz. 7—14. p.
[A tacambaroi csata után. Belga légió Mexikóban 1865-ben.]

Rollot: Les rapports franco—belges au moment de l'offensive allemande de Sedan le 10 mai 1940. — RHDGM, 1960. 38. sz. 1—14. p.
[Francia—belga kapcsolatok az 1940 május 10-i sedani német támadás idején.]

Hautecler: Vinkt, 27 mai 1940. — AN, 1960. 5. sz. 1—11,. 22., 6. sz. 7—17. p.
[Vinkt — 1940 május 27. A belga hadsereg harcai.]

Bulgária

Petrov, P.: Porazsenieto na latincite pri Odrin prez 1205 g. i negovoto isztoricseszko znacsenie. — IP, 1960. 4. sz. 26—51. p.
[A bizánci Latin Császárság veresége Adrianopelnél 1205-ben és jelentősége a bolgár történelem szempontjából.]

Konev, Ilija: Novi szvedenija za Vtorata bölgarszka legija v Belgrad. — IP, 1960. 91—99. p.
[Új adalékok a belgrádi Második Bolgár Légió történetéhez, 1868.]

Radev, Szt.: Otrazsenie na Aprilszkoto vösztanie prez 1876 g. v. Ungarszkija pecsat. — VISz, 1960. 6. sz. 108—113. p.
[Az 1876. áprilisi bolgár felkelés a korabeli magyar sajtó tükrében.]

Jakov, Ja.—*Sojlev*, Z.: Iz isztorijata na bölgarszkata artilerija do Balkanszkata vojna prez 1912—1913 g. i ucsasztieto i v Odrinszkata operacija. — VISz, 1960. 3. sz. 29—47. p.
[A bolgár tüzérség története az 1912—1913-as Balkán-háborúig és részvétele az Odrini hadműveletekben.]

Zaimov, Szt.: Ovladjavaneto na Odrinszkata kreposzt ot bölgarszkata armija prez Balkanszkata vojna i prinoszöt i v razvitieto na voennoto izkusztvo. — VISz, 1960. 6. sz. 57—79. p.
[Az odrini erőd birtokbavétele a bolgár hadsereg által a Balkánháborúban és jelentősége a hadművészet fejlődése szempontjából.]

Notovics, F. I.: O popütkah avsztrijszko—germanszkoj diplomatii vovlecs' Bolgariju i mirovuju vojnu v avguszte 1914 goda. — NNI, 1960. 1. sz. 116—123. p.
[Az osztrák—német diplomácia törekvéseiről 1914 augusztusában, amikor Bulgáriát az első világháborúba való belépésre akarták rábírni.]

Tisev, D.: Vlijanieto na Lenin u nasz po vreme na Pörvata szvetovna vojna i na revoljucionnata kriza. — IP, 1960 .2. sz. 18—40. p.
[Lenin befolyása Bulgáriában az első világháború és a forradalmi krízis idején.]

Hrisztov, F.: Vaszil Kolarov — viden rökovoditel na voennorevoljucionnata dejnoszt na Partijata. — VISz, 1960. 6. sz. 3—17. p.
[Vaszil Kolarov — a Bolgár Kommunista Párt katonai-forradalmi tevékenységének kimagasló vezetője.]

Dilcsovszki, G.: Pojava i razvitie na bölgarszkoto operativno izkusztvo. — VISz, 1960. 3. sz. 13—28. p.
[A bolgár hadműveleti művészet kezdetei és fejlődése az 1920—1930-as években.]

Micsev, D.: Csetnicseszkoto dvizsenie u nasz pri uszlovijata na podgotovka na novo vöorözseno vösztanie (1924—1925 g.) — IP, 1960. 3. sz. 23—58. p.
[Partizánmozgalom Bulgáriában és egy új fegyveres felkelés előkész[tése, 1924—1925.]

Valev, L. B.: Polozsenie i bor'ba rabocsego klaszsza Bolgarii nakanune vtoroj mirovoj vojnü. — NNI, 1960. 5. sz. 22—37. p.
[A bolgár munkásosztály helyzete és harca a második világháború előestéjén.]

Ivanov. P.: Priszöedijavaneto na Bölgarija köm fasisztkija blok i borbata na bölgarszkija narod pod rökovodsztvoto na BKP protiv vmökvaneto na sztranata vöv vojnata, za mir i druzsba szösz SzSzSzR. — VISz, 1960. 6. sz. 18—35. p.
[Bulgária csatlakozása a fasiszta blokkhoz és a bolgár nép harca a BKP vezetésével az országnak a háborúba való belesodródása ellen, a békéért és a Szovjetunióval való barátságért.]

Petrova, Szl.: Neuszpehöt na monarhofasisztite da likvidirat Narodooszvoboditelnata vösztanicseszka armija prez avguszt 1944 g. — IP, 1960. 5. sz. 17—52. p.
[A bolgár népfelszabadító hadsereg felszámolását célzó monarcho-fasiszta akció bukása 1944 augusztusában.]

Gincsev, G.: Pomoscsta na SzSzSzR za ukrepvane tila na Bölgarszkata narodna armija prez Otecsesztvenata vojna. — VISz, 1960. 6. sz. 94—107. p.
[A Szovjetunió segítsége a bolgár néphadseregnek a hátország megszilárdításában a Honvédő Háború idején.]

Petrov, P.: Bojni dejsztvija na Bölgarszkata narodna armija v perioda na mobilizacija i szöszre-dotocsavaneto na vojszkite köm zapadnata granica. — VISz, 1960. 6. sz. 36—56. p.

[A bolgár néphadsereg harctevékenysége a mozgósítás és a haderőnek a nyugati határra való összpontosítása időszakában, 1944 szeptemberében.]

Merdzsanov, Hr.: Ucsesztieto na 1 Bölgarszka armija v Balatonszkata operacija na 3 Ukrainszki front. — VoM, 1960. 2. sz. 82—95. p.
[Az I. Bolgár hadsereg részvétele a 3. ukrán front balatoni hadműveleteiben.]

Nakov, A.: Ikonomicseszkata pomoscs, okazana ot Szövetszkata armija za vözsztanovjaneto na narodno sztopansztvo. — IP, 1960. 1. sz. 75—82. p.
[A szovjet hadsereg gazdasági segítsége a bolgár népgazdaság helyreállításához.]

Csehszlovákia

Kavka, F.: The Hussite Movement and the Czech Reformation. — CHM, 1960. V. köt. 4. sz. 830—856. p.
[A huszita mozgalom és a cseh reformáció.]

Badura, Bohumil: Zápas o Valtellinu a cesky odboj protihabsbursky (1618—1620). — SH, 1960. 7. sz. 123—156. p.
[Harc Valtellinaért és az 1618—1620-as habsburgellenes cseh felkelés.]

Hroch, Miroslav — *Polisensky,* Josef: Svedská politika ceské stavovské povstání 1618—1620. — SH, 1960. 7. sz. 157—190. p.
[A svéd politika és az 1618—1620-as csehországi felkelés.]

Pánek, Stanislav: Cesta zveda Krystofa Ryzlara do saského lezeni v zari 1620. — HV, 1960. 3. sz. 382—396. p.
[Krystof Ryzlar kém küldetése a szász táborban, 1620 szeptemberében.]

Krejci, K.: La lutte pour la libération nationale des Tcheques et des Slovaques au 19. et au commencement du 20. siecle. — CHM, 1960. 5. köt. 3. sz. 700—733. p.
[Csehek és szlovákok harca nemzeti felszabadulásukért a 19. században és a 20. század elején.]

Rázek, Miroslav: Okupace Zakarpatske Ukrajiny cs. vojskem na jare 1919. — HV, 1960. 1. sz. 51—87. p.
[Kárpátukrajna megszállása a csehszlovák hadsereg által 1919. tavaszán.]

Hyndrák, Václav: Usili KSC za uskutecneni linie obrany demokracie a republiky a za vojensku pripravu zeme proti fasizmu. — HV, 1960. 4. sz. 526—552. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt erőfesztései a demokrácia és a köztársaság védelméért, az országnak a fasizmussal szembeni katonai védelme előkészítéséért, 1936—1938.]

Ádám Magda: Iz isztorii vengerszko—csehoszlovackih otnosenij nakanune vtoroj mirovoj vojnü. — VI, 1960. 9. sz. 90—103. p.
[A magyar—csehszlovák kapcsolatok történetéből a második világháború előestéjén.]

K volbám a k odneti volebniho práva vojákum v predmnichovské republice. — HV, 1960. 3. sz. 397—422. p.
[Választások és a katonák szavazati jogának elvonása a müncheni időszak előtt Csehszlovákiában.]

Victor, Martin: Prispevok k objasneniu fasistického charakteru tzv. slovenského statu. — HC, 1960. 4. sz. 482—508. p.
[Az úgynevezett Szlovák Állam fasiszta jellegének kérdéséhez.]

Vetiska, Rudolf: Boj Komunistické strany Ceskoslovenska za národni zájmy zeme, za svobodu narodu Ceskoslovenska za druhé svetové války. — HV, 1960. 2. sz. 137—160. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt harca az ország érdekeiért és Csehszlovákia népei szabadságáért a második világháború folyamán.]

Svoboda, Ludvik: Ve spolecnych bojich se ukovalo ceskoslovensko—sovetské pratelstvi. — HV, 1960. 2. sz. 161—180. p.
[Hogyan fonódott szorosabbá a szovjet—csehszlovák barátság a közös harcok során a második világháborúban.]

Novüe dokumentü. — Iz isztorii szovetszko—csehoszlovackih otnosenij v period Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — MZs, 1960. 8. sz. 161—158. p.
[Új dokumentumok. A szovjet—csehszlovák kapcsolatok történetéből a Nagy Honvédő Háború időszakában.]

Procházka, Jaroslav: Vyznam a uloha KSC pri budování a rozvoji cs. vojenskych jednotek v SSSR. — HV, 1960. 2. sz. 197—216. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt szerepe és jelentősége a Szovjetunióban szervezett csehszlovák hadtest létrehozásában a második világháborúban.]

Rytir, Otakar: Plné a vsestranne vyuzivat zkusenosti z boju cs. vojenské jednotky v SSSR pro dnesni vychovu a vycvik vojsk. — HV, 1960. 2. sz. 181—196. p.
[Teljesen és minden szempontból fel kell használni a Szovjetunióban alakult csehszlovák hadtest második világháborús harci tapasztalatait a katonák jelenlegi kiképzésében és nevelésében.]

Solc, Jaroslav: K pociatkom partizanskeho hnutia na Slovensku. — HV, 1960. 1. sz. 19—50. p.
[A szlovákiai partizánmozgalom kezdeteiről.]

Bencik, Antonin: Partyzánské akce na vychodnim Slovensku v dobe od 1. ledna do 30. srpna 1944. — HV, 1960. 3. sz. 357—381. p.
[Partizánakciók Kelet-Szlovákiában, 1944. január 1-től augusztus 30-ig.]

Sas Andor: Magyar antifasiszták kapcsolata a Szlovák Nemzeti Felkeléssel. — Új Szó, 1960. augusztus 16.
A cseh és szlovák nép harca a fasiszta megszállók ellen. — Az Új Csehszlovákia különkiadása, 1960. 5—6. p.

Kucera, Jaroslav: Uloha partyzánského hnuti v boji za vitezstvi národni a demokratické revoluce v CSR. — HV, 1960. 2. sz. 217—233. p.
[A partizánmozgalom szerepe a nemzeti és demokratikus forradalom győzelméért vívott harcban Csehszlovákiában.]

Komornicki, Stanislaw: Udzial 1 czechoslowackiego korpusu armijnego w dukielsko—preszowskiej operacji 38 armii radzieckiej 1 Frontu Ukrainskiego. — WPH, 1960. 1. sz. 53—67. p.
[Az 1. csehszlovák hadtest részvétele az 1. Ukrán Front dukla—eperjesi hadműveletében, 1944. szept—nov.]

Nesvadba, Frantisék: Ucast polské armády pri osvobozeni Ceskoslovenska v roce 1945. — HV, 1960. 3. sz. 343—356. p.
[A lengyel hadsereg részvétele Csehszlovákia felszabadításában 1945-ben.]

Bartosek, Karel: Prazská operace Sovetské armády v kvetnu 1945. — HV, 1960. 1. sz. 1—18. p.
[A szovjet hadsereg 1945 májusi prágai hadműveletei.]

Boltin [E.] J. A.—*[Zasztavenko]* Zastavenko, G. A.: Porázka fasistického Nemecka sovetskymi ozbrojenymi silami a osvobození Ceskoslovenska. — HV, 1960. 3. sz. 284—305. p.
[A fasiszta Németország szétzúzása a Szovjet Hadsereg által és Csehszlovákia felszabadulása.]

Malinovszkij, R[odion]: 2—j Ukrainszkij front v bor'be za oszvobozdenie Csehoszlovakii. — VoIZs, 1960. 5. sz. 11—25. p.
[A 2. Ukrán front harca Csehszlovákia felszabadításáért.]

Fiala, Jan: Ceskoslovenska armádia v boji proti banderovcum v roce 1947. — HV, 1960. 3. sz. 237—283. p.
[A csehszlovák hadsereg harca Bandera bandája ellen, 1947-ben.]

Navrátil, Jaromir: Unor 1948 a cs. armáda. — HV, 1960. 4. sz. 483—525. p.
[A csehszlovák hadsereg 1948 februárjában.]

Dolezsal, I.—*Otagalova*, L.: Naucsnaja konferencija, poszvjascsennaja pjatnadcatiletiju oszvobozdenija Csehoszlovakii. — VI, 1960. 9, sz. 208—211. p.
[Csehszlovákia felszabadulásának tizenötödik évfordulója alkalmából megtartott tudományos konferenciáról.]

These referátu ke konferenci vojenského historického ustavu k 15. vyroci osvobození Ceskoslovenska. — HV, 1960. 2. sz. Priloha. 1—50. p.
[A Csehszlovák Hadtörténelmi Intézetnek Csehszlovákia felszabadulása 15. évfordulójára rendezett konferenciája referátumának tézisei: Csehszlovákia a második világháborúban.]

Dánia

Der Überfall Hitlerdeutschlands auf Dänemark und Norwegen (Unternehmen „Weserübung",) — ZG, 1960. 3. sz. 677—695. p. (Ausgearb. von Gerhard Förster, Heinz Helmert usw.)
[Hitlernémetország agressziója Dánia és Norvégia ellen. „Weserübung" vállalkozás.]

Dél-Amerika

Ermolaev, V. I.: Nekotorüe voproszü oszvoboditel'noj bor'bü amerikanszkih kolonij Iszpanii i Portugalii. (K 150-letiju nacsala vojnü za nezaviszimoszt' 1810—1826 gg.) — NNI, 1960. 3. sz. 23—37. p.
[Az amerikai spanyol és portugál gyarmatok függetlenségi harcának néhány problémája. Az 1810—1826-os függetlenségi háború kirobbanásának 150. évfordulójára.]

Strahov, A. I.: Oszvoboditel'naja bor'ba La-Platü v 1810—1816 godah. — NNI, 1960. 4. sz. 19—35. p.
[La Plata függetlenségi harca 1810—1816-ban.]

Guber, A. A.—*Lavrov*, N. M.: K 150-letiju vojnü za nezaviszimoszt' Latinszkoj Ameriki. — NNI, 1960. 4. sz. 11—18. p.
[A latin-amerikai függetlenségi háború megindulásának 150. évfordulójára.]

Kolübin, B. I.: K 150-letiju vojnü za nezaviszimoszt' v Latinszkoj Amerike. — VI, 1960. 8. sz. 172—174. p.
[A Szovjet Történettudományi Intézet tudományos ülésszaka a dél-amerikai függetlenségi háború 150. évfordulója alkalmából.]

Jore, M.: La participation des Francais au soulevement des colonies espagnoles de l'Amérique du Sud. — RHA, 1960. 1. sz. 93—103. p.
[Franciák részvétele a dél-amerikai spanyol gyarmatok felkeléseiben a 19. század első felében.]

Egyiptom

Bond, B.: Mr. Gladstone's invasion of Egypt. — AQ, 1960. LXXXI. köt. 1. sz. 87—92. p.
[Gladstone angol miniszterelnök egyiptomi inváziója 1882-ben.]

Északamerikai Egyesült Államok

Rees, David: Texas, Buena Vista, and the mexican war. — JRUSI, 1960. CV. köt. 620. sz. 525—529. p.
[Texas, Buena Vista és a mexikói háború. 1830—1840-es években.]

Laws, M. E. S.: The San Juan affair, 1859. — JRUSI, 1960. CV. köt. 620. sz. 560—563. p.
[Háborús feszültség Anglia és az Egyesült Államok között 1859-ben, a San Juan sziget miatt.]

Miller, Raymond O.: A stupendours failure. — MR, 1960. XL. köt. 4. sz. 31—44. p.
[Egy végzetes hiba. Petersburg ostroma 1864 júliusában. Tanulmány az amerikai polgárháború egyik ütközetéről.]

Morton, Louis: The long road to unity of command. — MR, 1960. XXXIX. köt. 10. sz. 3—12. p.
[Az USA egységes hadvezetésének kialakulása a 19. sz. végétől a második világháborúig.]

Nikitina, I. A.: SzSA i anglo—burszkaja vojna. — NNI, 1960. 1. sz. 40—52. p.
[Az Egyesült Államok és az angol—bur háború.]

Schwaneberg, Edgar: Geschichte und Entwicklung der US-Luftwaffe. W, 1960. 11. sz. 565—569. p.
[Az amerikai légierő története és fejlődése.]

Golovanov, N. I.: O roli imperialisztov SzSA i Antantü v ijun'szkom nasztuplenii ruszszkoj armii v 1917 godu. — ISzSzSzR, 1960. 4. sz. 126—137. p.
[Az amerikai és antant imperialisták szerepe az 1917 júniusi orosz offenzívában.]

Kunina, A. E.: Amerikanszkaja burzsuaznaja isztoriografija o politike SzSA v otnosenii Szovetszkoj Roszszii v 1917—1920 godah. — VI, 1960. 10. sz. 36—55. p.
[Az amerikai buzsoá történetírás az Egyesült Államoknak Szovjet-oroszországgal folytatott politikájáról. 1917—1920.]

Kennan, George F.: Soviet historiography and America's role in the Intervention. — AHR, 1960. LXV. köt. 2. sz. 302—322. p.
[A szovjet történetírás és Amerika szerepe az intervencióban.]

Obrascsenija Szovetszkogo pravitel'sztva k anglijszkim i amerikanszkim szoldatam (1918 g.). Podgotovil: I. M. Krasznov. — IA, 1960. 5. sz. 3—10. p.
[A szovjet kormány felhívása az angol és amerikai katonákhoz, 1918-ban.]

Ob intervencii SzSA protiv Szovetszkoj Roszszii (1919 g.). Podgotovil: A. V. Berezkin, V. I. Mazaev. — IA, 1960. 6. sz.
[Az Egyesült Államok intervenciója Szovjetoroszország ellen, 1919-ben. Dokumentumok.]

McVickar Haight, John: France, the United States and the Munich crisis. — JMH, 1960. XXXII. köt. 4 .sz. 340—358. p.
[Franciaország, az Egyesült Államok és a müncheni krízis.]

Maruskin, B. I.: Pozicija pravjascsih krugov SzSA i Anglii v otnosenii fasisztszkoj agreszszii protiv SzSzSzR. — VI, 1960. 7. sz. 14—28. p.
[Az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek magatartása a Szovjetunió elleni fasiszta agresszióval kapcsolatban, 1941-ben.]

Butow, J. C.: The (Cordell) Hull — (Kichisaburo) Nomura conversations: a fundamental misconception. — AHR, 1960. LXV. köt. 4. sz. 822—836. p.
[A Hull—Nomura megbeszélések: alapvető félreértésen alapultak. USA—Japán diplomáciai tárgyalások 1941 tavaszán.]

Bargreev, A.: O voennom iszkuszsztve SzSA vo vtoroj mirovoj vojne. — VM, 1960. 12. sz. 39—54. p.
[Az USA hadművészetéről a II. világháborúban.]

Bormasova, I. K.—*Novickaja,* L. I.: Szodruzsesztvo zsenscsin SzSzSzR i SzSA v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü (1941—1945 gg.) — IA, 1960. 2. sz. 115—129. p.
[Amerikai és szovjet asszonyok barátsága a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Merglen, Albert: Eine bemerkenswerte kombinierte Operation Luft- und Seelandung bei Lae, Neu-Guinea, am 4. und 5. September 1943. — W, 1960. 8. sz. 410—412. p.
[Egy figyelemreméltó kombinált hadművelet. Légi- és tengeri partraszállás Lae mellett, Új-Guineában 1943. szept. 4—5-én.]

Hood, Burton F.: Operation Greif. — MR, 1960. XXXIX. köt. 10. sz. 37—43. p.
[A Greif hadművelet. Az ardenneki német ellentámadás 1944 telén.]

Bogus, E. Ju.: Politicseszkaja sztrategija SzSA na zaversajuscsem etape vojnü protiv Japonii (maj—avguszt 1945 g.) — NNI, 1960. 6. sz. 29—44. p.
[Az Egyesült Államok politikai stratégiája a Japán elleni háború befejező szakaszában. 1945 május—augusztus.]

Voroncov, V. V.: Materialü o dejatel'noszti korejszkoj burzsuaznoj emigracii v SzSA i gomin'danovszkom Kitae vo vremja vtoroj mirovoj vojnü. — PV, 1960. 4. sz. 168—175. p.
[Adalékok a koreai burzsoá emigráció tevékenységéről az USÁ-ban és a Kuomintang-Kínában a 2. világháború alatt.]

Rogulin, Sz.—*Szlepenkov,* Z.: Harakter iszpol'zovanija minnogo oruzsija flotami Anglii i SzSA vo vtoroj mirovoj vojne. — VoIZs, 1960. 9. sz. 42—55. p.
[Az angol és az USA flotta által a második világháborúban alkalmazott aknák jellege.]

Bigler, R.: Versagen in Gefangenschaft. — ASM, 1960. 12. sz. 1038—1042. p.
[Kudarc a fogságban. Amerikai katonák kínai fogságban a koreai háború idején.]

Etiópia

Merglen, Albert: Subversiver Kampf und konventioneller Krieg: Der Feldzug in Äthiopien 1940—1941. — WR, 1960. 3. sz. 132—138. p.
[Felforgató harc és hagyományos háború: Az Etiópiai hadjárat 1940—1941-ben.]

Finnország

Contamin, Philippe: La campagne de Finlande. 1939—1940. — RHA, 1960. 1. sz. 125—133. p.
[Az 1939—1940-es finnországi hadjárat.]

La campagne de Finlande 1939—1940. — RMS, 1960. 10. sz. 502—505. p.
[Az 1939—1940-es finnországi hadjárat.]

Schuler, Emil: Ausklang in Finnland. Operation „Birke" und „Nordlicht" der 20. Geb. Armee. — W, 1960. 8. sz. 403—408. p.
[A befejezés Finnországban, 1944. szeptemberben. A német 20. hegyi hadsereg „Birke" és „Nordlicht" hadművelete.]

Franciaország

Sullivan, A. E.: The French Army. — AQ, 1960. LXXX. köt. 1. sz. 108—115. p.
[A francia hadsereg. Történeti áttekintés.]

Agourtine, Léon: Kontrollorgane der französischen Armeeverwaltung. Geschichtliche Entwicklung und Aufgaben. — W, 1960. 9. sz. 485. p.
[A francia hadsereg közigazgatásának ellenőrző szerve. Történeti fejlődés és feladatok.]

Cousineau, A.: Aux îles de Lérins. Lerins, vingt siecles d'histoire. — 1960. 4. sz. 17—36. p.
[A Lérin szigetek nyolcévszázados története. A délfranciaországi Cannes előtt húzódó szigetek haditengerészeti jelentősége.]

Dusseigneur, F.: Nos provinces méditerranéennes jusqu'a leur rattachement a la couronne royale. — RHA, 1960. 4. sz. 3—16. p.
[Francia Földközi-tengeri tartományok a királyi koronához való csatlakozás előtt. Dél-Franciaország története az ókortól a 14. századig.]

Schneebeli, Max: Das Heer Karls des Kühnen [Károly, Merész burgundi herceg]. — ASM, 1960. 2. sz. 125—135. p.

Michaux, Monique: La gravure militaire francaise du XV au XVII siecle. — RHA, 1960. 3. sz. 3—14. p.

[Katonákat ábrázoló vagy katonai vonatkozású francia metszetek a 15. századtól a 17. századig.]

Green, A. F. C.: The loss of Calais. — AQ, 1960. LXXX. köt. 2. sz. 173—178. p.
[Calais elvesztése. 1558 január 8-án a franciák visszafoglalták Calaist az angoloktól.]

Pithon, Rémy: La marine de guerre francaise au début du ministére de Richelieu. Contribution a l'étude des origines de sa réforme. — SZG. 1960. 1. sz. 18—42. p.
[A francia haditengerészet Richelieu miniszterségének kezdetén. Adalék reformja kialakulása tanulmányozásához.]

Humbert, Jacques: Une expedition de „volontaires" au XVII. siecle. — RHA, 1960. 2. sz. 31—46. p.
[Egy „önkéntes" expedíciós hadjárat a 17. században. D'Huxelle márki hadjárata 1628-ban.]

Green, A. H.: Eclipse of the Sun King. — AQ, 1960. LXXX. köt. 2 .sz. 207—209. p.
[A Napkirály napfogyatkozása. A XIV. Lajos francia király háborúiról.]

Chabanier, J.: Les Tatars lituaniens, apercus historiques et militaires. — RHA, 1960. 3. sz. 15—33. p.
[Litvániai tatárok története a 14. századtól a 18. századig. Litvániai tatárok francia katonai szolgálatban a 18. században.]

Boyer, Noel: Souvenirs d'un compagnon de [Louis Joseph de] Montcalm. — RHA. 1960. 4. sz. 37—44. p.
[Francois Gaston de Levis, L. J. de Montcalm egyik bajtársának emlékiratai a kanadai francia expedíciós csapatok 1750-es évekbeli harcairól.]

Chalmin, P.: La grande peur de 1789. — RHA, 1960. 1. sz. 21—37. p.
[Az 1789-es nagy félelem. Banditizmus a Nagy Francia Forradalom idején.]

Zaniewicki, Witold: Un exemple d'action psychologique révolutionnaire: les représentants du peuple en mission. — RHA, 1960. 1. sz. 38—44. p.
[Példa a forradalmi pszichológiai akcióra: a népképviselők tevékenysége a Nagy Francia Forradalom idején.]

Lombares, Michel de: Varennes ou la fin d'un régime. 21 juin 1791. — RHA, 1960. 3. sz. 33—56., 4. sz. 45—62. p.
[Varennes, vagy egy rendszer vége. XVI. Lajos elfogása 1791 június 21-én.]

Uhle-Wettler, Franz: Die Kanonade von Valmy. Zum 168. Jahrestag der Schlacht am 20. September. — W, 1960. 9. sz. 437—441. p.
[Ágyúzás Valmy-nál. Az 1792. szept. 20-i Valmy-i csata évfordulójára.]

Tonnelé, J.: La prise de Naples par le général Championnet, janvier 1799. — RHA, 1. sz. 45—65. p.
[Nápoly elfoglalása Championnet tábornok által 1799 januárjában.]

Chojnacki Mieczyslaw: Z dziejów Polskiej Legii Północnej 1806—1809. — WPH, 1960. 1. sz. 137—149. p.
[Az 1806—1809-es Északi Lengyel Légió történetéből.]

Fabre, Marc-André: De Borodino a Moscou, 8—14 septembre 1812. — RHA, 1960. 1. sz. 66—70. p.
[Borodinótól Moszkváig, 1812 szeptember 8—14.]

Jore, M.: La participation des Francais au soulevement des colonies espagnoles de l'Amérique du Sud. — RHA, 1960. 1. sz. 93—103. p.
[Franciák részvétele a dél-amerikai spanyol gyarmatok felkeléseiben a 19. század első felében.]

Ploix, André: Enfant de Prusse, hussard de France, le général baron Pierre Christian Korte. — RHA, 1960. 1. sz. 71—87. p.
[Korte tábornok, a porosz származású francia huszártiszt a 19. század első felében.]

Salvatorelli, Luigi: L'Europe de Napoléon III et l'Europe de Mazzini. — RH, 1960. CCXXIII. köt. 2. sz. 275—286. p.
[III. Napóleon és Mazzini Európája.]

Chabanier, Jean: Il y a cent ans Savoie et Nice se rattachaient a la France. — RHA, 1960. 4. sz. 93—101. p.
[Száz éve csatlakozott Szavoja és Nizza Franciaországhoz.]

Villandry, Ariane: La conquete du Tonkin: le commandant Henri Riviere, 1883. — RHA, 1960. 2. sz. 61—75. p.
[Tonkin francia meghódítása 1883-ban és Henri Riviere parancsnok.]

Schramm, Wilhelm Ritter von: Frankreich und die psychologische Offensive Hitlers 1933/38. — W, 1960. 5. sz. 234—240. p.
[Franciaország és Hitler pszichológiai támadása 1933—1938 között.]

McVickar Haight, John: France, the United States and the Munich crisis. — JMH, 1960. XXXII. köt. 4. sz. 340—358. p.
[Franciaország, az Egyesült Államok és a müncheni krízis.]

Varga, V. A.: Atitudinea guvernului romin burghezomosieresc fata de tratativele anglo—franco—sovietice din anul 1939. — SRI, 1960. 4. sz. 51—72. p.
[A román agrár-burzsoá kormány magatartása az 1939-es angol—francia—szovjet tárgyalások iránt.]

Dasicsev, V.: Podgotovka agreszszii fasisztszkoj Germaniej protiv Francii. VM, 1960. 10. sz. 45—64. p.
[A fasiszta Németország Franciaország elleni agressziójának előkészítése.]

Liss, Ulrich: Die Tätigkeit des französischen 2. Bureau im Westfeldzug 1939/40. — WR, 1960. 5. sz. 267—278. p.
[A francia katonai elhárító szolgálat tevékenysége az 1939/40. évi nyugati hadjáratban.]

Die Agression Hitlerdeutschlands gegen Frankreich im Frühjahr 1940. Autorenkollektiv: (Gerhard Förster, Heinz Helmert usw.) — M, 1960. 4. sz. 652—679. p.
[A hitleri Németország támadása Franciaország ellen 1940 tavaszán.]

Léderrey, E.: De Sedan a Dunkerque en mai 1940. — RMS, 1960. 2. sz. 68—75. p.
[Sedantól Dünkirchenig 1940 májusában.]

Rollot: Les rapports franco—belges au moment de l'offensive allemande de Sedan le 10 mai 1940. — RHDGM, 1960. 38. sz. 1—4. p.
[Francia—belga kapcsolatok az 1940. május 10-i sedani német támadás idején.]

Montfort, H.: Les combats de la 16. DI sous Amiens. Juin 1940. — RMS, 1960. 12. sz. 572—587., 11. sz. 522—531. p.
[A 16. francia gyaloghadosztály harcai Amiens-nél 1940 júniusában.]

Skibinski, Franciszek: 10 brygada kawalerii pancernej w kampanii francuskiej 1940 r. — WPH, 1960. 1. sz 204—232. p.
[A 10. lengyel páncélos lovasdandár az 1940-es francia hadjáratban.]

Boriszov, Ju. .V.: Szovetszkij Szojuz i Francija v godü vtoroj mirovoj vojnü (1941—1945 gg.) — NNI, 1960. 3. sz. 92—103. p.
[A Szovjetunió és Franciaország a második világháborúban. 1941—1945.]

Thomas, Siegfried: Zu den sowjetisch—französischen Beziehungen während des zweiten Weltkrieges (1941—1945.) — ZG, 1960. 1. sz. 143—156. p.
[A második világháború alatti szovjet—francia kapcsolatok történetéhez. (1941—1945.)]

Kokorin, M. A.—*Sztrucskov,* A. A.: O boevoj dejatel'noszti szovetszkih patriotov na territorii Francii v 1943—1944 godah. — VI, 1960. 3. sz. 88—101. p.
[Szovjet hazafiak harci tevékenysége Franciaországban 1943—1944-ben.]

Dobrovolszkij, P. Ja.: Epizodü boevoj dejatel'noszti polka „Normandija-Neman". — IA, 1960. 2. sz. 97—100. p.
[A Normandia-Nyeman ezred harctevékenysége dokumentumaiból.]

„Normandija-Neman". (Dokumentü o boevoj dejatel'noszti francuzszkih letcsikov na szovetszko—germanszkom fronte v 1943—1945 godah.) — VoIZs, 1960. 3. sz. 78—88. p.
[A Normandia-Nyeman alakulat. Dokumentumok a francia repülők harctevékenységéről a szovjet—német fronton 1943—1945-ben.]

Seszterin, F.: Boevoe szodruzsesztvo szovetszkih i francuzszkih letcsikov v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VoIZs, 1960. 3. sz. 43—52. p.
[Szovjet és francia repülők fegyverbarátsága a Nagy Honvédő Háborúban.]

Michel, H.: Sur la Résistance francaise. — RHDGM, 1960. 39. sz. 31—46. p.
[A francia ellenállási mozgalomról.]

Montfort, Maurice: Mémoires du Maréchal Juin. — RMS, 1960. 3. sz. 147—150. p.
[Juin marsall emlékiratai.]

Perret-Gentil, J.: La France, puissance atomique: Historique, organisation et infrastructure. — RMS, 1960. 5. sz. 234—246. p.
[A francia atomhatalom története, szervezete és létesítményei.]

Görögország

Rawski, Tadeusz: Kampania wlosko—grecka 1940—1941. r. — WPH, 1960. 3. sz. 105—149. p.
[Olasz—görög hadjárat 1940—1941-ben.]

Vernier, Bernard: Les opérations gréco—italiennes du 28 octobre 1940 au 20 avril 1941. — RHDGM, 1960. 38. sz. 15—36. p.
[Görög—olasz hadműveletek 1940 október 28-tól 1941 április 20-ig.]

Burdick, Charles: L'Axe Rome—Berlin et la campagne italo—grecque. 1940—1941. — RHA, 1960. 3. sz. 71—86. p.
[A Róma—Berlin tengely és az olasz—görög hadjárat, 1940—1941-ben.]

Merglen—Golaz, A.: Opérations aéroportées de 1941. L'attaque allemande de Corinthe. La conquete de la Crete par les Allemands. — RHA, 1960. 2. sz. 77—96. p.
[Német légiúton szállított egységek hadműveletei 1941-ben. Támadás Korinthos ellen és Kréta sziget elfoglalása.]

India

Majumdar, B. N.: The generalship of Shivaji the Great. — AQ, 1960. LXXX. köt. 1. sz. 65—70. p.
[A Nagy Shivaji hadművészete. Indiai hadművészet a 17. század elején.]

Gol'dberg, N. M.—*Szemenova*, N. I.: Dvizsenie Namdhari i voszsztanie 1872 goda v Pendzsabe. — PV, 1960. 4. sz. 64—74. p.
[Az 1872. évi felkelés Pendzsabban.]

Indonézia

Model', A. M.: Pjatnadcat' let nezavisimoszti Indonezii. — PV, 1960. 4. sz. 27—39. p.
[Indonézia függetlenségének 15. éve.]

Irország

Seán Ruiséils Seemannsgrab in deutscher Kriegsflagge. — St, 1960. 5. sz. 4. p.
[Seán Ruséil tengerészsírja német hadilobogó alatt. Német—ír kapcsolatok a második világháború kezdetén.]

Japán

Bugaeva, D. P.: Kreszt'janszkie voszsztanija v Japonii v 1750—1840 godah. — PV, 1960. 2. sz. 46—60. p.
[Parasztfelkelés Japánban, 1750—1840 között.]

Szidorov, A. L.—*Teterin*, B. V.: Voszpominanija A .V. Vitgefta o szrazsenii pri Csuszime. — IA, 1960. 4. sz. 111—142. p.
[A. V. Vitgeft visszaemlékezései a csuzimai ütközetre. 1905. május 14—15.]

Merglen, Albert: Der Chinesisch—Japanische Krieg 1937—1945. — WR, 1960. 7. sz. 363—371. p.
[A kínai—japán háború 1937—1945.]

Butow, J. C.: The (Cordell) Hull—(Kichisaburo) Nomura conversations: a fundamental misconception. — AHR, 1960. LXV. köt. 4. sz. 822—836. p.
[A Hull—Nomura megbeszélések: alapvető félreértésen alapultak. USA—Japán diplomáciai tárgyalások 1941 tavaszán.]

Renondeau, G.: Le Japon dans la guerre. RHDGM, 1960. 39. sz. 47—60. p.
[Japán a második világháborúban.]

Merglen, Albert: Eine bemerkenswerte kombinierte Operation: Luft- und Seelandung bei Lae, Neu—Guinea, am 4. und 5. September 1943. — W, 1960. 8. sz. 410—412. p.
[Egy figyelemreméltó kombinált hadművelet: Légi- és tengeri partraszállás Lae mellett, Új-Guineában 1943. szept. 4—5-én.

Bogus, E. Ju.: Politicseszkaja sztrategija SzSA na zaversajuscsem etape vojnü protiv Japonii (maj—avguszt 1945 g.) — NNI, 1960. 6. sz. 29—44. p.
[Az Egyesült Államok politikai stratégiája a Japán elleni háború befejező szakaszában. 1945 május—augusztus.]

Merglen, Albert: Japanese airborne operations in World War II. — MR, 1960. XL. köt. 4. sz. 45—51. p.
[Japán légideszant hadműveletek a második világháborúban

Selahov, G.: Pobeda, resivsaja iszhod vojnü sz Japoniej. — VV, 1960. 9. sz. 18—24. p.
[Győzelem, a Japánnal folytatott háború döntő befejezése.]

Szkolov, I. M.: Szovetszkie letcsiki v bojah pro razgromu kvantunszkoj armii. — VVF, 1960. 9. sz. 74—77. p.
[Szovjet repülők harcban a Kvantung hadsereg megsemmisítéséért.]

Kudasev, L. N.: Politicseszkie manevrü pravjascsih krugov Japonii v konce vtoroj mirovoj vojnü. — VI, 1960. 9. sz. 104—113. p.
[Japán vezetőkörök politikai manőverei a második világháború végén.]

Kubista, Vladimir: Vyznam vitezstvi SSSR ve válce nad imperialistickym Japonskem. — Vo, 1960. 4. sz. 392—398. p.
[A Szovjetunió győzelmének jelentősége az imperialista Japán elleni vívott háborúban.]

Jugoszlávia

Avtokratov, V. N.—*Altmuller*, R. E.: Iz isztorii pomoscsi Roszszii szerbszkomu narodu v period pervogo narodnogo voszsztanija. — IA, 1960. 1. sz. 117—142. p.
[Oroszország segítsége a szerb népnek az első nemzeti felkelés időszakában, 1806—1812. Dokumentumok]

Konev, Ilija: Novi szvedenija za Vtorata bölgarszka legija v Belgrad. — IP, 1960. 91—99. p.
[Új adalékok a belgrádi Második Bolgár Légió történetéhez, 1868.]

Skerl, France: Kako su talijanski fasisti htjeli unistiti slovenski narod 1941—1945. HisP, 1960. 3—4. sz. 236—246. p.
[Hogyan akarták az olasz fasiszták megsemmisíteni a szlovén népet 1941—1945.]

Zapisnici Jugoslavenske Emigrantske Vlade 1941—1944. I. Od 17. IV. do 12. V. 1941. — HisP, 1960. 3—4. sz. 269—289. p.
[Dokumentumok a Jugoszláv Emigráns Kormány tevékenységéről 1941—1944. I. r. 1941. ápr. 17.—május 12.]

Volkov, V. K.: Nekotorüe voproszü oszvoboditel'noj bor'bü jugoszlavszkih narodov v godü vtoroj mirovoj vojnü v oszvescsenii jugoszlavszkoj isztoricseszkoj literaturü. — NNI, 1960. 5. sz. 126—138. p.
[A jugoszláv nép népfelszabadító háborújának néhány kérdése a második világháborúban, a jugoszláv történelemírás megvilágításában.]

Meneghello—Dincic, Kruno: La guerre de libération nationale en Yougoslavie. — RHDGM, 1960, 38. sz. 37—48. p.
[A Jugoszláv Népfelszabadító Háború.]

Kanada

Boyer, Noel: Souvenirs d'un compagnon de [Louis Joseph de] Montcalm. — RHA, 1960. 4. sz. 37—44. p.
[Francois Gaston de Levis, L. J. de Montcalm egyik bajtársának emlékiratai a kanadai francia expedíciós csapatok 1750-es évekbeli harcairól.]

Kína

Szmolin, G. Ja.: Kreszt'janszkoe voszsztanie pod rukovodsztvom Czsun Szjana i Jan Jao (Chang Hsiang i Yang Yao). (1130—1135.) — PV, 1960. 1. sz. 57—70. p.
[Parasztfelkelés Chung Hsiang és Yang Yao vezetése alatt, 1130—1135.]

Borodin, B. A.: Nekotorüe szvedenija o voennoj organizacii i voennom iszkuszsztve Tajpinov. — PV, 1960. 6. sz. 28—42. p.
[Néhány megjegyzés a Taiping felkelés hadszervezetéről és hadművészetéről.]

Ristelhueber. René: Un centenaire: l'expedition de Chine de 1860. — RHA, 1960. 2. sz. 47—60. p.
[Az 1860-as kínai expedíciós hadjárat századik évfordulójára.]

Livsic, Sz. G.: Iz isztorii antiimperialiszticseszkogo dvizsenija v central'nomi juzsnom Kitae v 1900 godu. — PV, 1960. 4. sz. 93—104. p.
[Az antiimperialista mozgalmak történetéből Közép- és Dél-Kínában az 1900-as évben.]

Merglen, Albert: Der Chinesisch—Japanische Krieg 1937—1945. — WR, 1960. 7. sz. 363—371. p.
[A kínai—japán háború 1937—1945.]

Erickson, John: Sino—Soviet relationships. The foundation of an alliance. — JRUSI, 1960. CV. köt. 617. sz. 93—104. p.
[Kínai—szovjet kapcsolatok. Egy szövetség megalapozása, a második világháború idején és az azt követő években.]

Voroncov, V. V.: Materialü o dejatel'noszti korejszkoj burzsuaznoj emigracii v SzSA i gomin'danovszkom Kitae vo vremja vtoroj mirovoj vojnü. — PV, 1960. 4. sz. 168— 175. p.
[Adalékok a koreai burzsoá emigráció tevékenységéről az USA-ban és a Kuomintang-Kínában a második világháború alatt.]

Nehonov, G.: Iz opüta boevüh dejsztvij kitajszkih narodnüh dobrovol'cev v Koree 1950—1953 godov. — VM, 1960. 3. sz. 68—72, p.
[A kínai népi önkéntesek harccselekményeinek tapasztalából, Koreában 1950—1953 évben.]

Bigler, R.: Versagen in Gefangenschaft. — ASM, 1960. 12. sz. 1038—1042. p.
[Kudarc a fogságban. Amerikai katonák kínai fogságban a koreai háború idején.]

Korea

Voroncov, V. V.: Materialü o dejatel'noszti korejszkoj burzsuaznoj emigracii v SzSA i gomin'danovszkom Kitae vo vremja vtoroj mirovoj vojnü. — PV, 1960. 4. sz. 168—175. p.
[Adalékok a koreai burzsoá emigráció tevékenységéről az USA-ban és a Kuomintang-Kínában a második világháború alatt.]

Der Vaterländische Krieg des koreanischen Volkes (1950—1953.) Autorenkollektiv: G. Förster, H. Helmert, H. Otto usw. — M, 1960. 5. sz. 842—862. p.
[A koreai nép honvédő háborúja, 1950—1953.]

Kasirin, V.: Szvjascsennaja bor'ba korejszkogo naroda. — PA, 1960. 11. sz. 54—56. p.
[A koreai nép dicső harca.]

Jablocsko, G.—*Nehonov*, G.: Iz opüta sztroitel'sztva podzemnüh inzsenernüh szooruzsenij v vojne v Koree. — VoIZs, 1960. 10. sz. 29—41. p.
[A koreai háború földalatti műszaki létesítményeinek tapasztalataiból]

Nehonov, G.: Iz opüta boevüh dejsztvij kitajszkih narodnüh dobrovol'cev v Koree 1950—1953 godov. — VM, 1960. 3. sz. 68—72. p.
[A kínai népi önkéntesek harccselekményeinek tapasztalatából, Koreában 1950—1953 évben.]

Bigler, R.: Versagen in Gefangenschaft. — ASM, 1960. 12. sz. 1038—1042. p.
[Kudarc a fogságban. Amerikai katonák kínai fogságban a koreai háború idején.]

Rohwer, J.: Vor zehn Jahren, Zgst. von — —. — WR, 1960. 6. sz. 335., 7. sz. 402—404., 8. sz. 447—449. 9. sz. 509—511., 10. sz. 562—564., 11. sz. 621—625., 12. sz. 685—688. p.
[Az 1950. évi koreai események krónológiája.]

Lengyelország

Wasilewski, Tadeusz: O sluzbie wojskowej ludnosci wiejskiej i skladzie specznym wojsk konnych i pieszych we wczesnym sredniowieczu polskim. — PH, 1960. LI. köt. 1. sz. 1—23. p.
[A mezőgazdasági lakosság katonai szolgálata és a csapatok szociális összetétele Lengyelországban a 10—14. században.]

[Karaev] Karajev, G. N.: Bitva u Grunwaldu. — HV, 1960. 4. sz. 553—571. p.
[A grünwald-i csata, 1410.]

Karaev, G. N.—*Koroljuk*, V. D.: K 550 letiju Grjunval'dszkoj bitvü. — VI, 1960. 7. sz. 92—100. p.
[A grünwald-i csata 550. évfordulója.]

Orehov, A. M.: K 550-letiju Grjunval'dszkoj bitvü. — VI, 1960. 10. sz. 148. p.
[A grünwaldi csata 550. évfordulójához.]

Pasuto, V.—*Jucsasz*, M.: 550-letie Grjunvaldszkoj bitvü. — VoIZs, 1960. 7. sz. 78—88. p.
[A grünwaldi csata 550. évfordulója.]

Chojnacki, Mieczyslaw: Z dziejów Polskiej Legii Pólnocnej 1806—1809. — WPH, 1960. 1. sz. 137—149. p.
[Az 1806—1809-es Északi Lengyel Légió történetéből.]

Feret, St.: Zarys struktury organizacyjnej i uzbrojenie Polskich Sil Zbrojnych w latach 1919—1939. — MW, 1960. 9. sz. 85—100. p.
[A lengyel fegyveres erők szervezése és felfegyverzése 1919 és 1939 között.]

Kirchmayer, Jerzy: O sztabach i sztabowcach w przedwrzesniowym wojsku. — WPH, 1960. 4. sz. 274—308. p.
[A lengyel hadsereg vezérkara és vezérkari tisztjei, 1919—1939.]

Steyer, Wlodzimierz: Z dziejów Polskiej Marynarki Wojennej w latach 1919—1939. — WPH, 1960. 3. sz. 275—308., 4. sz. 241—273. p.
[A lengyel haditengerészet története, 1919—1939.]

Jachiec, Franciszek: 10 pulk piechoty w wypadkach majowych 1926 r. — WPH, 1960. 2. sz. 337—345. p.
[A 10. lengyel gyalogezred az 1926. évi májusi események idején.]

Rzepecki, Jan: Jeszcze o „Maju 1926." — WPH, 1960. 2. sz. 346—349. p.
[Mégegyszer az 1926. évi májusi lengyelországi eseményekről.]

Mack, Karlheinz: Polen und der Antikominternpakt. Ein Beitrag zu den deutsch—polnischen Beziehung zwischen 1933 und 1939. — ÖO, 1960. 1. Heft, 34—40, p.
[Lengyelország és az Antikominternpaktum. Adalék a német—lengyel kapcsolatokhoz, 1933—1939 között.]

Trocka, Halina: Przygotowania militarne Niemiec hitlerowskich do agresji na Gdansk w latach 1933—1939. — WPH, 1960. 1. sz. 111—136. p.
[A hitleri Németország katonai előkészületei a Gdansk elleni agresszióra. 1933—1939.]

Romeyko, Marian: Ze wspomnien attache Wojskowego. — WPH, 1960. 1. sz. 260—282., 2. sz. 264—289., 3. sz. 225—274. p.
[Egy volt lengyel katonai attasé

visszaemlékezései a második világháborúra.]

Sadowski, Jan: Dzialania G. O. „Slask" 1—3. wrzesnia 1939 r. — WPH, 1960. 1. sz. 233—259. p.
[A szilézíai lengyel hadseregcsoport harctevékenysége 1939. szeptember 1—3. között.]

Kosior, Zygmunt: Armia „Karpaty" w kampanii wrzesniowej 1939 r. — WPH, 1960. 1. sz. 68—110. p.
[A lengyel „Kárpát" hadsereg 1939 szeptemberében.]

Majorkiewicz, Felicjan: Dzialania Samorzielnej Grupy Operacyjnej „Narew" w kampanii wrzesiowej 1939 r. — WPH, 1960. 2. sz. 214—263. p.
[A „Narew" hadműveleti csoport harcai az 1939 szeptemberi hadjárat folyamán.]

Kurowski, Adam: Lotnictwo armii „Poznan" i „Pomorze" w kampanii wrzesniowej 1939 r. — WPH, 1960. 4. sz. 151—176. p.
[A „Pomerze" és a „Poznan" hadsereg légierejének harcai az 1939 szeptemberi hadjárat idején.]

Truszkowski, Stanislaw: Dzialania 1 dywizji piechoty Legionow w 1939 r. — WPH, 1960. 3. sz. 150—203. p.
[A lengyel légió első gyalogos hadosztályának hadműveletei 1939-ben.]

Jellenta, Stefan: Dwa dokumenty a zbrodniach Wehrmachtu. — WPH, 1960. 4. sz. 309—315. p.
[Két dokumentum a Wehrmacht bűneiről. 1939.]

Skibinski, Franciszek: 10 brygada kawalerii pancernej w kampanii francuskiej 1940 r. — WPH, 1960. 1. sz. 204—232. p.
[A 10. lengyel páncélos lovasdandár az 1940-es francia hadjáratban.]

Gliwicz, Stanislaw: Udzial korpusu polskiego w kampanii wloskiej na tle dzialan sprzymierzonych. — WPH, 1960. 2. sz. 66—117. p.
[A lengyel hadtest szerepe az olaszországi hadjáratban a szövetséges hadműveletek keretében.]

Kulinski, W.: Zarys powstania i struktura organizacyjna tylow ludowego Wojska Polskiego w latach 1943—1945. — MW, 1960. 10. sz. 88—101. p.
[A lengyel hadsereg hadtápjának felállítása és szervezési rendszere az 1943—45-ös években.]

Garas, József: Oddzialy Gwardii i Armii Ludowej w Obwodzie Warszawskim. — WPH, 1960. 1. sz. 150—188. p.
[A Népi Gárda és a Néphadsereg Varsó körzeti alakulatainak szervezése és harci akcióik.]

Dobroszycki, Lucjan—*Getter,* Marek: Sily i srodki uzyte de zwalczania oddzialów partyzanckich na Kielecczyznie. — WPH, 1960. 3. sz. 309—322. p.
[A Kielce körzetében harcoló partizánalakulatok ellen bevetett erők és eszközök.]

Hillebrandt, Bogdan: Oddzial partyzacki GL i AL im. Ludwika Warynskiego w Krakowskiem. — WPH, 1960. 2. sz. 42—65. p.
[A lengyel Népi Gárda és a Néphadsereg „Ludwik Warinski" partizán különítményei Krakkó körzetében.]

Garas, Józef: Oddzialy Gwardii i Armii Ludowej w Obwodzie Krakowskim. Rodowody, zarys Organizacji i dzialan. — WPH, 1960. 4. sz. 177—216. p.
[A lengyel Népi Gárda és Néphadsereg alakulatai Krakkó körzetében.]

Dylawerska, Maria—*Kaczynska,* Danuta: Akcja na Stamma. — WPH, 1960. 4. sz. 120—150. p.
[Akció Stamm ellen. Egy lengyel partizánakció története.]

Ziebolow, Wladimir: Kronika — dziennik rajdu na ziemie polskie 1 ukrainskiej dywizji partyzanckiej. — WPH, 1960. 4. sz. 217—240. p.
[Krónika — az 1. ukrán partizánhadosztály harcai Lengyelországban.]

Popow, M.: Uderzenie skyrdlowe Frontu Brianskiego. — MW, 1960. 11. sz. 96—112. p.
[A brjanszki front szárnycsapása. Visszaemlékezés.]

Jadziak, E.: Wybrane zagadnienia przelamania obrony nieprzyjaciela przez jednostki ludowego Wojska Polskiego w latach 1944—1945. — MW, 1960. 10. sz. 77—87. p.
[Az ellenség védelmének áttörése a Lengyel hadsereg csapataival az 1944—45-ös években.]

Komornicki, St.: Rola 1 Armii Pancernej Gwardii w drugim i trzecim etapie operacji pomorskiej oraz jej wplyw na dzialania 1 armi WP (1—7.03. 1945. r.) — MW, 1960. 8. sz. 74—88. p.
[Az 1. harckocsizó gárdaezred a pomerániai hadművelet második és harmadik szakaszában, és hatása az 1. lengyel hadsereg tevékenységére. (1945. 03. 1—7.)]

Komornicki, Stanislaw: Na marginesie pracy pplk. dypl. Emila Jadziaka „Walki 1 armii WP o Kolobrzeg. 7—17. 3. 1945. r." — WPH, 1960 .2. sz. 290—333. p.
[Emil Jadziak diplomamunkájának margójára „Az 1. lengyel hadsereg harcai Kolobrzeg-ért 1945. március 7—18.]

Krzeminski, Czeslaw: Organizacja i dzialania bojowe 4 polskiej mieszanej dywizji lotniczej w operacji Wisla—Odra. — WPH, 1960. 2. sz. 3—41. p.
[A 4. lengyel vegyes légihadosztály szervezése és harcai a Vistula—Odera-hadműveletben.]

Klibanski, Marek: Organizacja i udział 2 Luzyckiej Dywizji Artylerii WP w walkach na Pomorzu Zachodnim. — WPH, 1960. 1. sz. 3—52. p.
[A Lengyel Néphadsereg 2. luzycei tüzérhadosztályának szervezése és szerepe a nyugat-pomerániai harcokban 1945 tavaszán.]

Kaczmarek, Kazimierz: Niektóre zagadnienia rozpoznania 2 armii WP w okresie przygotowawczym do operacji luzyckiej. — WPH. 1960. 3. sz. 37—70. p.
[A 2. lengyel hadsereg luzycei hadműveletei felderítő előkészítésének néhány kérdése.]

Kotus, Klemens: Dzialania 10 sudeckiej dywizji piechoty w operacji luzyckiej 2 armii WP. — WPH, 1960. 4. sz. 3—46. p.
[A 10. szudéta gyalogos hadosztály harcai a 2. lengyel hadsereg luzycei hadműveleteiben.]

Karton, Wladyslaw: Udzial 16 dnowskiwj brygady pancernej w operacji luzyckiej 2 armii WP. — WPH, 1960. 3. sz. 3—36. p.
[A 16. páncélos dandár szerepe a 2. lengyel hadsereg luzycei hadműveleteiben. 1945 április.]

Nesvadba, Frantisek: Ucast polské armády prii osvobozeni Ceskoslovenska v roce 1945. — HV, 1960. 3. sz. 343—356. p.
[A lengyel hadsereg részvétele Csehszlovákia felszabadításában 1945-ben.]

Namedynski, Stanislaw: Obrona przeciwlotnicza wojsk 1 armii WP w operacji berlinskiej. — WPH, 1960. 4. sz. 47—80. p.
[Az 1. lengyel hadsereg légvédelme a berlini hadművelet idején.]

[Spychalsky] Szpühal'szkij, M.: O pol'szko—szovetszkom boevom szodruzsesztve. — VoIZs, 1960. 1. sz. 29—50. p.
[A lengyel—szovjet fegyverbarátságról. Lengyel és szovjet fegyveres erők közös harcai a második világháborúban.]

Szlavin, G. M.: Iz isztorii usztanovlenija granci narodnoj Pol'si. — NNI, 1960. 6. sz. 45—62. p.
[A népi Lengyelország határai kialakulásának történetéből. 1939—1959.]

Krannhals, Hanns v.: Der polnische Bürgerkrieg von 1945/48. — WR, 1960. 2. sz. 110—112. p.
[A lengyel polgárháború 1945—48-ban.]

Blum, Ignacy: W odpowiedzi moim oponentom. — WPH, 1960. 4. sz. 335—342. p.
[Válasz bírálóimnak. Harc a népi hatalom megszilárdításáért Lengyelországban, 1945—1948.]

Halaba, Ryszard—*Szwejgiert*, Boleslaw: Jeszcze o walkach ludowego Wojska Polskiego z reakcyjnym podziemiem. — WPH, 1960. 3. sz. 323—333. p.
[Mégegyszer a Lengyel Néphadseregnek a reakciós földalatti szervezetek elleni harcairól. 1945—1948.]

Szwejgiert, Boleslaw: Jeszcze o walkach z bandaim UPA. — WPH, 1960. 2. sz. 334—336. p.
[Mégegyszer az UPA (ukrán fasiszták) bandái elleni harcokról. 1945—1946.]

Litvánia

Chabanier, J.: Les Tatars lituaniens. apercus historiques et militaires. — RHA, 1960. 3. sz. 15—33. p.
[Litvániai tatárok története a 14. századtól a 18. századig. Litvániai tatárok francia katonai szolgálatban a 18. században.]

Magyarország

Vlachovic, Jozef: Stredoslovenské banské mestá a protihabsburské povstania prvej tretine 17. stor. — HC, 1960. 4. sz. 526—556. p.
[A közép-szlovákiai bányavárosok és a 17. század első harmadának habsburgellenes felkelései.]

Tinta, A.: Rasunetul rascoalei conruse de Horia, Closca si Crisan in Banat. — SRI, 1960. 4. sz. 221—238. p.
[A Hora, Kloska és Krisan vezette felkelés visszhangja Bánátban.]

Sabau, Ion: Din lupta taranimii transilvanene impotriva sarcinilor militare in timpul razboielor duse de imperiul habsburgic impotriva revolutiei franceze (1792—1797). — SRI, 1960. 2. sz. 221—234. p.
[Az erdélyi parasztság harca a katonai adók ellen a Habsburg-birodalomnak a francia forradalom ellen vívott háborúi idején, 1792—1797.]

Imreh István: Velcsuj Jusztina, a székelyek Varga Katalinja. [Gábor Áron felesége.] — Ko, 1960. 12. sz. 1493—1495. p.

Radev, Szt.: Otrazsenie na Aprilszkoto vösztanie prez 1876 g. v Ungarszkija pecsat. — VISz, 1960. 6. sz. 108—113. p.
[Az 1876. áprilisi bolgár felkelés a korabeli magyar sajtó tükrében.]

Rázek, Miroslav: Okupace Zakarpatske Ukrajiny cs. vojskem na jare 1919. — HV, 1960. 1. sz. 51—87. p.

[Kárpátukrajna megszállása a csehszlovák hadsereg által 1919 tavaszán.]

Ádám Magda: Iz isztorii vengerszko—csehoszlovackih otnosenij nakanune vtoroj mirovoj vojnü. — VI, 1960. 9. sz. 90—103. p.
[A magyar—csehszlovák kapcsolatok történetéből a második világháború előestéjén.]

Lengyel Béla: Die ungarische Truppen im Russland-Feldzug 1941. — ASM, 1960. 10. sz. 866—881., 11. sz. 946—960. p.
[Magyar csapatok az 1941. évi oroszországi hadjáratban.]

Bálványi [András] Andreas von: Der Untergang des 2. ungarischen Armee am Don 1943. — ASM, 1960. 12. sz. 1051—1062. p.
[A 2. magyar hadsereg bukása a Donnál 1943-ban. — Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál c. könyvével kapcsolatban.]

Kan, E.: Materialü o gibeli 2-j vengerszkoj armii. — VoIZs, 1960. 6. sz. 103—106. p.
[Anyagok a magyar második hadsereg pusztulásához. Mucs Sándor, Korom M., Pintér István és Horváth Miklós munkáinak ismertetése.]

Trifonov, V.: Szovetszkaja artillerija v Balatonszkoj oboronitel'noj operacii. — VoIZs, 1960. 6. sz. 24—36. p.
[A szovjet tüzérség a Balaton melletti védelmi harcokban.]

Merdzsanov, Hr.: Ucsesztieto na 1 Bölgarszka armija v Balatonszkata operacija na 3 Ukrainszki front. — VoM, 1960. 2. sz. 82—95. p.
[Az I. Bolgár hadsereg részvétele a 3. ukrán front balatoni hadműveleteiben.]

Hillgruber, Andreas: Das deutsch-ungarische Verhältnis im letzten Kriegsjahr. Vom Unternehmen „Margarethe I." (19. März 1944) bis zur Räumung Ungarns durch die deutschen Truppen (4. April 1945.). — WR, 1960. 2. sz. 78—104. p.
[A német—magyar viszony a háború utolsó évében. A „Margit I." vállalkozástól Magyarországnak a német csapatok általi kiürítéséig.]

Okecki, Stanislaw: Z dziejów ruchu oporu na Wegrzech w okresie drugiej wojny swiatowej. — WPH, 1960. 2. sz. 176—213. p.
[Magyar ellenállási mozgalom a második világháború idején.]

Sas Andor: Magyar antifasiszták kapcsolata a Szlovák Nemzeti Felkelésel. — Új Szó, 1960. augusztus 16.

Barakov, K. N.: 15-letie oszvobozsdenija Vengrii. — VI, 1960. 8. sz. 171—172. p.
[A Szovjet Tudományos Akadémia ülése Magyarország felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából.]

Malájföld

Tjurin, V. A.: Narodnüe voszsztanija v Malaje protiv anglijszkih kolonizatorov v poszlednej csetverti XIX v. — PV, 1960. 5. sz. 54—64. p.
[Népi felkelések Malajában a brit gyarmotsítók ellen a XIX. század utolsó negyedében.]

Mandzsuria

Kovtun—Sztankevics, A.: Zapiszki voennogo komendanta Mukdena. — VOIZs, 1960. 1. sz. 51—71. p.
[Mukden katonai parancsnokának feljegyzései. Szovjet fegyveres erők Mandzsuriában 1945—1946-ban.]

Mexikó

Al'perovics, M. Sz.: Rol'narodnüh maszsz v vojne za nezeviszimoszt' Meksziki. — NNI, 1960. 5. sz. 52—63. p.
[A néptömegek szerepe a mexikói függetlenségi háborúban, a 19. század második évtizedében.]

Rees, David: Texas, Buena Vista, and the mexican war. — JRUSI, 1960. CV. köt. 620. sz. 525—529. p.
[Texas, Buena Vista és a mexikói háború. 1830—1840-es években.]

Duchesne, Albert: Le combat de Tacambaro (11 avril 1865.). — AN, 1960. 5. sz. 23—28, 33. p.
[Belga expedíciós katonai erők harcai a mexikói Tacambaronál, 1865. április 11-én.]

Duchesne, Albert: Apres le combat de Tacambaro. — AN, 1960. 12. sz. 7—14. p.
[A tacambaroi csata után. Belga légió Mexikóban 1865-ben.]

NATO

Aszódy János: A „Pokol tornáca". Adalékok a NATO tízéves történetéhez. — Korunk, 1959. 4. sz. 569—576. p.

Németország

Born, Karl Erich: Moritz von Sachsen [Móric szász választófejedelem] und die Fürstenverschwörung gegen Karl V. [V. Károly, római-német császár]. — HZ, 1960. Bd. 191. Heft. 1. 18—66.p. [Móric szász választófejedelem és a fejedelmi összeesküvés V. Károly ellen. 1551—1552.]

Riemann, Horst: Nach 200 Jahren: Die Schlacht bei Torgau. Lehre und Beispiel. — W, 1960. 11. sz. 545—550. p.
[A Torgau-i csata 200. évfordulójára. Tanulság és példa.]

Teske, Hermann: Gneisenau [August Neidhardt v.]. — Staatsbürger und Mensch. Zur 200. Wiederkehr seines Geburtstages am 27. Oktober 1760. — WR, 1960. 10. sz. 521—547. p.
[Gneisenau az állampolgár és az ember. Születésének 20. évfordulójára.]

Eckermann, Walther: Ferdinand von Schill. — HV, 1960. 1. sz. 88—109. p.
[Ferdinand v. Schill német szabadsághős halálának 150. évfordulójára.]

Skidmore, Thomas E.: Survey of unpublished sources on the Central Government and politics of the German Empire 1871—1918. — AHR, 1960. LXV. köt. 4. sz. 848—859. p.
[A Német Birodalom 1871—1918 közötti politikájára és a Központi Kormányzatra vonatkozó kiadatlan források áttekintése.]

Busch, Eckart: Warum hat das Grundgesetz nicht den Begriff des Oberbefehls übernommen? — W, 1960. 8. sz. 413—415. p.
[A Német Szövetségi Köztársaság 1956-os alaptörvénye miért nem vette át a fővezérlet fogalmát. A német fővezérség alkotmányos jogi helyzete 1871-től.]

Fricke, Dieter: Zum Bündnis des preussisch—deutschen Militarismus mit Klerus gegen die sozialistische Arbeiterbewegung am Ende des 19. Jahrhunderts. — ZG, 1960. 6. sz. 1378—1395. p.
[A porosz—német militarizmus szövetsége az egyházzal a szocialista munkásmozgalom ellen a 19. század végén.]

Massenbach, Heinrich v.: Geschichtsforschung? Die Herren [Georg Alexander] von Müller sen. und jung. [Sven v. Müller? gegen den Kaiser. — St, 1960. 3. sz. 4. p.
[Történelmi kutatás? Müller tengernagy könyve II. Vilmos német császárról és a könyv hibái.]

Clarke, A. W.: Disengagement. — JRUSI, 1960. CV. köt. 620. sz. 564J 567. p.
[A német haditengerészeti politika negyvenöt éve.]

Gembruch, Werner: Deutsches Soldatentum im Leben der Nation seit der Jahrhundertwende. — WR, 1960. 9. sz. 465—475. p.
[A német katonaság a nemzet életében a századforduló óta.]

Fricke, Dieter: Zur Militarisierung des deutschen Geisteslebens im wilhelminischen Kaiserreich. Der Fall Leo Arons. — ZG, 1960. 5. sz. 1069—1107. p.
[A német szellemi élet militarizálásához a vilmosi birodalomban. Leo Aron bukása.]

Trumpener, Ulrich: German military aid to Turkey in 1914: an historical re-evaluation. — JMH, 1960. XXXII. köt. 2. sz. 145—149. p.
[Német katonai segítség Törökországnak 1914-ben. Történelmi újraértékelés.]

Notovics, F. I.: O popütkah avsztrijszko—germanszkoj diplomatii vovlecs Bolgariju i mirovuju vojnu v avguszte 1914 goda. — NNI, 1960. 1. sz. 116—123. p.
[Az osztrák—német diplomácia törekvéseiről 1914 augusztusában, amikor Bulgáriát az első világháborúba való belépésre akarták rábírni.]

Schunke, J.: Zur Blitzkriegstrategie des deutschen Generalstabes im ersten Weltkrieg. — M, 1960. 6. sz. 1019—1035. p.
[A német vezérkar villámháborús stratégiájához az első világháborúban.]

Lindau, Rudolf: Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg a nemzet vezetői a militarizmus elleni harcban. —UN, 1960. 1. sz. 6—7. p.

Petzold, Joachim: Zu den Kriegszielen der deutschen Monopolkapitalisten im ersten Weltkrieg. (Dokumentation.) — ZG, 1960. 6. sz. 1936—1415. p.
[A német monopolkapitalisták háborús céljaihoz az első világháborúban (dokumentáció.)]

Fischer, Fritz: Kontinuität des Irrtums. Zum Problem der deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg. — HZ, 1960. Bd. 191. Heft 1. 83—100. p.
[Folytatólagos tévedések. A német háborús politika problémájához az első világháborúban.]

Herzfeld, Hans: Zur deutschen Politik im ersten Weltkriege. — HZ, 1960. Bd. 191. Heft 1. 67—82. p.
[A német politikához az első világháborúban.]

Contamin, Philippe: Prusse Orientale — aout 1914. Opérations de la Ire Armée Russe. — RHA, 1960. 4. sz. 63—73. p.
[Kelet-Poroszország. Az 1. Orosz Hadsereg hadműveletei 1914 augusztusában.]

In memoriam Otto Hersing. — W, 1960. 8. sz. 429. p.
[Otto Hersing fregattkapitány (a Dardanellák megmentője) emlékezetére.]

Volkart, W.: Die Schlacht um Riga 1917. — ASM, 1960. 7. sz. Beilage. 3—79. p.
[Az 1917. évi rigai csata. Adalék a gázháború történetéhez.]

Kremer, I. Sz.: Velikaja Oktjabr'szkaja szocialisztičeszkaja revoljucija i antivoennoe dvizsenie rabocsego klaszsza Bavarii (konec 1917 — nacsalo 1918 g.) — VI, 1960. 11. sz. 68—81. p.
[A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a bajor munkásosztály antimilitarista mozgalma (1917 végétől 1918 elejéig.)]

Striegnitz, Sonja: Die aktive Teilnahme ehemaliger deutscher Kriegsgefangener an der Oktoberrevolution 1917 und an den Kämpfen des Bürgerkrieges 1918—1922. — ZG, 1960. 1. sz. 129—143. p.
[Egykori német hadifoglyok aktív részvétele az 1917-es Októberi Forradalomban és a polgárháború harcaiban 1918—1922-ben.]

Biszk, I.: Memuarü büvsego ministra rejhszvera vejmarszkoj Germanii O. Geszlera. — VoIZs, 1960. 6. sz. 107—109. p.
[O. Gessler: Reichswehrpolitik in der Weimarer Zeit c. művének ismertetése. A Reichswehr a weimari Németországban.]

Förster, Gerhard: Die Stellung der KPD zur Reichswehr in der Zeit nach dem VI. Weltkongress der Kommunistischen Internationale. — M, 1960. 1. sz. 42—56. p.
[A Kommunisták Németországi Pártjának viszonya a hadsereghez a Kommunista Internacionálé VI. világkongresszusa utáni időben.]

Kul'bakin, V. D.: O roli fasisztszkoj partii v podgotovke germanszkim imperializmom vtoroj mirovoj vojnü (1929—1932 gg.) — VI, 1960. 3. sz. 154—168. p.
[A fasiszta párt szerepe a német imperializmus második világháborúja előkészítésében, 1929—1932.]

Mack, Karlheinz: Polen und der Antikominternpakt. Ein Beitrag zu den deutsch—polnischen Beziehungen zwischen 1933 und 1939. — ÖO, 1960. 1. Heft, 34—40. p.
[Lengyelország és az Antikominternpaktum. Adalék a német—lengyel kapcsolatokhoz, 1933—1939 között.]

Trocka, Halina: Przygotowania militarne Niemiec hitlerowskich do agresji na Gdansk w latach 1933—1939. — WPH, 1960. 1. sz. 111—136. p.
[A hitleri Németország katonai előkészületei a Gdansk elleni agresszióra. 1933—1939.]

Grabowski, T.: Metody interwencjonizmu w procesie organicazji gospodarki wojennej w Niemczech w latach 1933—1939. — MW, 1960. 10. sz. 114—124. p.
[Az intervenció módszere a német hadigazdálkodás szervezési folyamatában az 1933—39-es években.]

Schramm, Wilhalm Ritter von: Frankreich und die psychologische Offensive Hitlers 1933/1938. — W, 1960. 5. sz. 234—240. p.
[Franciaország és Hitler pszichológiai támadása 1933—1938. között.]

Pacuraru, Ion: Burzsoá történészek bűvészmutatványai. 1. Visszapergethető-e a történelem filmje? 2. Egy történelmi „vákum" és ami kitölti. [Németország: 1933—1945.] — Ko, 1960. 7. sz. 891—893. p.

Busch, Eckart: Das Reichsverteidigunsgesetz vom 21. Mai 1935. — WR, 1960. 11. sz. 613—618. p.
[Az 1935. május 21-i német birodalmi véderőtörvény.]

Manstein, Erich von: Der „Anschluss". St, 1960. 2. sz. 6. p.

Watt, D. C.: German strategic planning and Spain, 1938—1939. — AQ, 1960. LXXX. köt. 2. sz. 220—227. p.
[A német stratégiai tervezés és Spanyolország, 1938—1939.]

Gundelach, Karl: Gedanken über die Führung eines Luftkrieges gegen bei der Luftflotte 2 in den Jahren 1938/39. (Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Luftschlacht um England.) — WR, 1960. 1. sz. 33—46. p.
[A 2. légiflotta felkészülése az Anglia elleni légiháborúra 1938—1939-ben.]

Léderrey: Westfront 1939—1940. — RMS, 1960. 5. sz. 247—252. p.
[Német stratégia és az 1939—1940-es nyugati front.]

Jellenta, Stefan: Dwa dokumenty o zbrodniach Wehrmachtu. — WPH, 1960. 4. sz. 309—315. p.
[Két dokumentum a Wehrmacht bűneiről. Lengyelország 1939.]

Seán Ruiséils Seemannsgrab in deutscher Kriegsflagge. — St, 1960. 5. sz. 4. p.
[Seán Ruiséils tengerészsírja német hadilobogó alatt. Német—ír kapcsolatok a második világháború kezdetén.]

General'nüj plan „Oszt". — VoIZs, 1960. 1. sz. 83—98. p.
[Dokumentumok a németek 1940—1942-es keleti terveiről.]

Dasicsev, V.: Podgotovka agreszszii fasisztszkoj Germaniej protiv Francii. — VM, 1960. 10. sz. 45—64. p.
[A fasiszta Németország Franciaország elleni agressziójának előkészítése.]

Die Agression Hitlerdeutschlands gegen. Frankreich im Frühjahr 1940. Autorenkollektiv: (Gerhard Förster, Heinz Helmert usw.) — M, 1960. 4. sz. 652—679. p.
[Hitlernémetország támadása Franciaország ellen 1940 tavaszán.]

Rollot: Les rapports franco—belges au moment de l'offensive allemande de Sedan le 10 mai 1940. — RHDGM, 1960. 38. sz. 1—14. p.
[Francia—belga kapcsolatok az 1940 május 10-i sedani német támadás idején.]

Merglen, A.: 10 mai 1940, la surprise aéroportée sur le canal Albert. — RHA, 1960. 3. sz. 63—70. p.
[Meglepő német ejtőernyős támadás az Albert csatorna ellen, 1940. május 10-én.]

Chales de Beaulieu, Walter: Die Panzerschlacht bei Hannut am 12/13. Mai 1940. — W, 1960. 5. sz. 240—252. p.
[A belgiumi Hannut melletti páncélos csata 1940. május 12—13-án].

Müller, K. J.: Neue Literatur zu „Dünkirchen 1940". — WR, 1960. 8. sz. 449—452. p.
[Új irodalom az 1940. évi dünkircheni csatáról.]

Der Überfall Hitlerdeutchlands auf Dänemark und Norwegen (Unternehmen „Weserübung".) — ZG, 1960. 3. sz. 677—695. p.
(Ausgearb. von Gerhard Förster, Heinz Helmert usw.)
[Hitlernémetország agressziója Dánia és Norvégia ellen. „Weserübung" vállalkozás.]

Burdick, Charles: L'Axe Rome—Berlin et la campagne italo—grecque. — 1940—1941. — RHA, 1960. 3. sz. 71—86. p.
[A Róma—Berlin tengely és az olasz—görög hadjárat, 1940—1941-ben.]

Merglen—Golaz, A.: Opérations aéroportées de 1941. L'attaque allemande de Corinthe. La conquete de la Crete par les Allemands. — RHA, 1960. 2. sz. 77—96. p.
[Német légiúton szállított egységek Korinthos ellen és Kréta sziget elfoglalása.]

Presseisen, Ernst L.: Prelude to „Barbarossa". Germany and the Balkans, 1940—1941. — JMH, 1960. XXXII. köt. 4. sz. 359—370. p.
[A „Barbarossa-terv" előkészítése: Németország és a Balkán 1940—1941-ben.]

Iz szluzsebnogo dnevnika nacsal'nika genstaba szuhoputnüh vojszk fasisztszkoj Germanii. (Vüderzski za period sz 1 po 19 avguszta 1941 goda.) — VoIZs, 1960. 8. sz. 77—91. p.
[A német fasiszta hadsereg szárazföldi csapatai vezérkari főnökének szolgálati naplójából. Részletek az 1941 augusztus 1—19. közötti időszakból.]

K voproszu o perehode germanszkih vooruzsennüh szil k sztrategicseszkoj oborone v dekabre 1941 goda. — VoIZs, 1960. 12. sz. 70—76. p.
[Dokumentumok a német fasiszta hadseregnek a stratégiai védelemre való áttérése kérdéséhez, 1941. decemberében.]

Hillgruber, Andreas: Der Einbau der verbündeten Armeen in die deutsche Ostfront 1941—1944. — WR, 1960. 12. sz. 659—682. p.
[A szövetséges hadseregek beépítése a német keleti fronton 1941—1944 között.]

Buchner, Alex: Krisentage im Hochgebirge. Die Kampfgruppe v. Stettner in den Rückzugskämpfen im Hochkaukasus 1942. — W, 1960. 10. sz, 505—511. p.
[Válságos napok magashegységben. A Stettner harccsoport az 1942. évi kaukázusi visszavonulási harcokban.]

Aus dem Erfahrungsbericht über die Abwehrkämpfe der 3. Panzer-Armee im August (September 1942 bei Wjasma. „Verteidigunskämpfe" von Hans Reinhardt.) — ASM, 1960. 11. sz. 963—964. p.
[Hans Reinhardt: Védelmi harcok c. cikkéhez. A 3. pc. hadsereg Vjasma melletti 1942. augusztus—szeptemberi elhárító harcairól.]

Zeitzler, Kurt: Die ersten beiden planmässigen grossen Rückzüge des deutschen Heeres an der Ostfront im zweiten Weltkriege. — W, 1960. 3. sz. 109—117. p.
[A német hadsereg első két nagy tervszerű visszavonulása a keleti fronton a második világháborúban.]

Zeitzler, Kurt: Withdrawals of the German Army on the Eastern Front. — MR, 1960. XL. köt. 5. sz. 73—84. p.
[A német hadsereg visszavonulása a keleti fronton, 1942—1943-ban. A Wehrkunde 1960. 3. számából.]

Reinhardt, Hans: Verteidigunskämpfe. Erfahrungen der 3. Panzer-Armee aus dem Sommer 1942. — W, 1960. 2. sz. 63—68. p.
[Védelmi harcok. A 3. páncélos hadsereg tapasztalatai 1942 nyarán.]

Frank, H. K.: Ablösung im Wald nördlich Petschenegi. — ASM, 1960. 4. sz. 313—322., 5. sz. 393—403. p.
[Erdei harc Pecsenegi-től északra, 1942-ben.]

Dokumentü nemecko-fasisztkogo komandovanija o dejsztvijah szovetszkih partizan. — VoIZs, 1960. 7. sz. 89—99. p.

[A német fasiszta hadvezetés dokumentumai a szovjet partizánharcokról.]

O sztrategicseszkom polozsenii Germanii k koncu 1943 goda. — VoIZs, 1960. 10. sz. 75—92. p.
[Németország stratégiai helyzetéről 1943 végén.]

Wolny, A.: Niektóre problemy dzialan odwotowych wojsk niemieckich w 1944 g. — MW, 1960. 5. sz. 105—118. p.
[A német csapatok visszavonulásának néhány kérdése 1944-ben.]

Fedorov, B.—*Kozlov*, A.: Iz isztorii bor'bü sz raketnümi szredsztvami napadenija. — VoIZs, 1960. 7. sz. 60—77. p.
[A rakétaeszközökkel végrehajtott harcok történetéből. Német rakétatámadások Anglia ellen 1944—1945-ben.]

Konsztantinov, I.: Raketnaja bombardirovka Anglii. — VoIZs, 1960. 6. sz. 53—67. p.
[Német rakétatámadások Anglia ellen a második világháborúban.]

Kissel, Hans: Der Deutsche Volkssturm 1944—1945. — MR, 1960. 4. sz. 209—226. p.
[Az 1944—1945. évi német népfelkelés.]

Schuler, Emil: Ausklang in Finnland. Operation „Birke" und „Nordlicht" der 20. Geb. Armee. — W, 1960. 8. sz. 403—408. p.
[A befejezés Finnországban, 1944. szeptemberében. A német 20. hegyi hadsereg „Birke" és „Nordlicht" hadművelete.]

Hood, Burton F.: Operation Greif. — MR, 1960. XXXIX. köt. 10. sz. 37—43. p.
[A Greif hadművelet. Az ardenneki német ellentámadás 1944 telén.]

Rendulic, Lothar: Die Rückwirkung der Ardennenoffensive auf die Ostfront. —WR, 1960. 9. sz. 497—506. p.
[Az ardenneki offenzíva hatása a keleti frontra.]

Schlieper, Franz: Nächtlicher Ausbruch und Durchbruch. Die Kämpfe der 73. Inf. Div. vom 30. 1—4. 2. 1945. — W, 1960. 11. sz. 553—560. p.
[Éjszakai kitörés és áttörés. A 73. gyal. zászlóalj harcai 1945. jan. 30.—febr. 4. között.]

Hillgruber, Andreas: Das deutsch—ungarische Verhältnis im letzten Kriegsjahr. Vom Unternehmen „Margarethe I." (19. März 1944) bis zur Räumung Ungarns durch die deutschen Truppen 4. April 1945.) — WR, 1960. 2. sz. 78—104. p.
[A német—magyar viszony a háború utolsó évében. A „Margit I." vállalkozástól Magyarországnak a német csapatok általi kiürítéséig.]

Neusztroev, Sz.: Sturm rejsztaga — VoIZs, 1960. 5. sz. 42—51. p.
[A Reichstag ostroma 1945 áprilisában.]

Poszlednie medeli fasisztaszkoj Germanii. — VoIZs, 1960. 6. sz. 80—94. p.
[Dokumentumok a fasiszta Németország utolsó heteiről.]

Vüszokoosztrovszkij, L.: Berlinszkie dni. Zametki iz frontovoj tetradi. Aprel'—maj 1945 g. — VV, 1960. 5. sz. 9—15. p.
[Berlini napok. Jegyzetek a frontnaplóból.]

Baum, Walter: Der Zusammenbruch der obersten deutschen militärischen Führung 1945. — WR, 1960. 5 .sz. 237—266. p.
[A legfelső német katonai vezetés összeomlása, 1945-ben.]

Gusz, M.: „Tajna" miszszii Geszsza. — VoIZs, 1960. 9. sz. 71—82. p.
[Hess küldetésének „titka"]

Artilleristisches aus andern Armeen. Der Munitionsverbrauch der Sowjetarmee im Zweiten Weltkrieg. — Organisationsgrundlagen der deutschen Artillerie. — SA, 1960. 9. sz. 4, 6—7. p.
[Tüzérségi adatok más hadseregekről. A Szovjet Hadsereg lőszerfelhasználása a második világháborúban. — A német tüzérség szervezési alapelvei.]

O poterijah i popolnenijah vooruzsennüh szil Germanii vo vtoroj mirovoj vojne. — VoIZs, 1960. 5. sz. 76—94. p.
[Dokumentumok a német fegyveres erők második világháborús veszteségeiről és az elvesztett erők feltöltéséről.]

Schramm, Wilhelm Ritter von: Generaloberst (Ludwig) Beck und die Bundeswehr. Zu Becks 80. Geburtstag am 29. Juni. — W, 1960. 6. sz. 287—289. p.
[Beck vezérezredes és a szövetségi hadsereg. Beck 80. születésnapjára.]

Generalleutnant a. D. [Wilhelm] Haenschke. — WM, 1960. 3. sz. 117. p.

Generalmajor a. D. Erich Hampe 70 Jahre. — WM, 1960. 1. sz. 28. p.

Müller, Wolfgang: Zum 75. Geburtstag Albert Kesselrings am 30. 11. 1960. — St, 1960. 12. sz. 1—2. p.
[Albert Kesselring 75. születésnapja évfordulójára.]

Generalfeldmarschall Albert Kesselring. — St, 1960. 8. sz. 1—2. p.
[Kesselring nekrológ.]

Generalmajor a. D. Hermann Ritter von Lenz gestorben. — St, 1960. 2. sz. 8. p.

Lettow—Vorbecks (Paul v.) 90. Geburtstag. Die Feier in Hamburg. — St, 1960. 4. sz. 4. p.
[Lettow-Vorbeck tábornok 90. születésnapja. Ünnepség Hamburgban.]

Lettow-Vorbeck [Paul]: 90 Jahre alt. — WM, 1960. 3. sz. 116. p.

General [Paul] von Lettow-Vorbeck. Zum 90. Gebburtstag am 20. 3. 1960. — W, 1960. 3. sz. 157. p.

Ratcliffe, A. L.: General [Paul] v. Lettow-Vorbeck. — WR, 1960. 3. sz. 121. p.

General Paul v. Lettow-Vorbeck feiert seinen 90. Geburtstag. — St, 1960. 3. sz. 1. p.

Foertsch, Hermann: Generalfeldmarschall (Wilhelm) List 80 Jahre alt. — WR, 1960. 5. sz. 235—236 .p.

Zwengel, Otto: Generalfeldmarschall Graf Helmuth von Moltke. — WR, 1960. 10. sz. 555—560. p.
[Helmuth von Moltke vezértábornagy.]

Iz licsnogo archiva fel'dmarsala Paulijusza. — VoIZs, 1960. 2. sz. 81—95., 3. sz. 89., 98. p.
[Friedrich Paulus tábornagy személyes irataiból.]

Förste, Erich: Zum Tode von Grossadmiral Dr h. c. Erich Raeder. 6., Nov. 1960. — WR, 1960. 11. sz. 576. p.
[Raeder főtengernagy halálára.]

Grossadmiral (Erich) Raeder. — St, 1960. 1. sz. 2. p.
[Nekrológ.]

Gembruch, Werner: General (Sigismund Wilhelm Lorenz) von Schlichting. — WR, 1960. 4. sz. 188—196. p.
[Schlichting tábornok.]

Norvégia

Boehm: Zu Ernst Riggert „Norwegische Widerstandsbewegung 1940—1945." — W, 1960. 2. sz. 104—105. p.
[Ernst Riggert: „A norvég ellenállási mozgalom 1940—1945-ben" c. cikkéhez.]

Der Überfall Hitlerdeutschlands auf Dänemark und Norwegen (Unternehmen „Weserübung"). — ZG, 1960. 3. sz. 677—695. p. (Ausgearb. von Gerhard Förster, Heinz Helmert usw.)
[Hitlernémetország agressziója Dánia és Norvégia ellen. „Weserübung" vállalkozás.]

Olaszország

Esson, D. M. R.: The Italian campaigns of Gonsalvo de Cordoba. — AQ, LXXX. köt. 2. sz. 235—246. p.
[Fernandez Gonsalvo de Cordoba olaszországi hadjáratai. Spanyol intervenciós - hadjáratok 1495—1497-ben.]

Wiesflecker, Hermann: Die Belagerung von Livorno 1496. Wende der Reichsherrschaft in Italien. — MÖG, LXVIII. Bd. 1960. 291—312. p.
[Livorno ostroma 1496-ban. I. Miksa itáliai hadjárata.]

Esson, D. M. R.: The Italian Campaigns of Gonsolvo de Cordoba. — AQ, 1960. LXXXI. köt. 1. sz. 105—120. p.
[Fernandez Gonsolvo de Cordoba olaszországi hadjárata. 1502—1504.]

Tonnelé, J.: La prise de Naple par le général Championnet, janvier 1799. — RHA, 1960. 1. sz. 45—65. p.
[Nápoly elfoglalása Championnet tábornok által 1799 januárjában.]

Salvatorelli, Luigi: L'Europe de Napoléon III et l'Europe de Mazzini. — RH, 1960. CCXXIII. köt. 2. sz. 275—286. p.
[III. Napóleon és Mazzini Európája.]

Ioli, Giuseppe: La campagna dell'Umbria e delle Marche nel 1860. — RM, 1960. 10. sz. 1257—1273. p.
[Az olaszországi Marche—Umbria-i hadjárat 1860-ban.]

Valori, Aldo: Battaglia del Volturno. 1. ottobre 1860. — RM, 1960. 10. sz. 1273—1275. p.
[A volturnoi csata 1860 október 1-én.]

Barbieri, Arturo: 1860: Il generale Manfredo Fanti. — RM, 1960. 3. sz. 365—376. p.
[Manfredo Fanti tábornok 1860-ban.]

Lauro, Ferdinando di: [Giuseppe] Garibaldi e la spedizione dei Mille. — RM, 1960. 6. sz. 768—782. p.
[Garibaldi és a marsalai „Ezer" expedíciós hadjárata.]

Burdick, Charles: L'Axe Rome—Berlin et la campagne italo—grecque. 1940—1941. — RHA, 1960. 3. sz. 71—86. p.
[A Róma—Berlin tengely és az olasz—görög hadjárat, 1940—1941-ben.]

Rawski, Tadeusz: Kampania wlosko—grecka 1940—1941. r. — WPH, 1960. 3. sz. 105—149. p.
[Olasz—görög hadjárat 1940—1941-ben.]

Vernier, Bernard: Les opérations gréco—italiennes du 28 octobre 1940 au 20 avril 1941. — RHDGM, 1960. 38. sz. 15—36. p.
[Görög—olasz hadműveletek 1940 október 28-tól 1941 április 20-ig.]

Skerl, France: Kako su talijanski fasisti htjeli unistiti slovenski narod 1941—1945. — HisP, 1960. 3—4. sz. 236—246. p.
[Hogyan akarták az olasz fasiszták megsemmisíteni a szlovén népet 1941—1945.]

Maszlakov, A.: Novüe dokumentü. Szovetszkie ljudi v bor'be za oszvobozdenie Italii. — MZs, 1960. 1. sz. 155—156. p.

[Új dokumentumok. Szovjet emberek az Olaszország felszabadításáért folytatott harcban. 1943—1945.]

Gliwicz, Stanislaw: Udzial korpusu polskiego w kampanii wloskiej na tle dzialan sprizymierzonych. — WPH, 1960. 2. sz. 66—117. p.
[A lengyel hadtest szerepe az olaszországi hadjáratban a szövetséges hadműveletek keretében.]

Rosen, Edgar R.: Victor Emanuel III. [olasz király] und die Schweiz während des zweiten Weltkrieges. — SZG, 1960. 4. sz. 533—549. p.
[III. Viktor Emánuel és Svájc a II. világháború alatt.]

Caroff, M.: La Marine italienne. — RHDGM, 1960. 39. sz. 15—22. p.
[Az olasz haditengerészet a második világháborúban.]

Peru

Rowbotham, W. B.: The „Huascar" incident. — JRUSI, 1960. CV. köt. 618. sz. 253—267. p.
[A „Huascar" incidens. Angol—perui haditengerészeti összeütközések 1876—1877-ben.]

Portugália

Haupt, Werner: Portugals Armee im 2. Weltkrieg. — WR, 1960. 4. sz. 228—230. p.
[Portugália hadserege a második világháborúban.]

Románia

Mehmet, Mustafa A.: Din raporturile Moldovei cu Imperiul Otoman in a doua jumatate a veacului al XV-lea. — SRI, 1960. 5. sz. 165—178. p.
[Moldva és az Ottomán birodalom kapcsolatai a 15. század második felében.]

Tinta, A.: Rasunetul rascoalesi conduse de Horia, Closca si Crisan in Banat. — SRI, 1960. 4. sz. 221—238. p.
[A Hora, Kloska és Krisan vezette felkelés visszhangja Bánátban.]

Sabau, Ion: Din lupta taranimii transilvanene impotriva sarcinilor militare in timpul razboaielor duse de imperiul habsburgic impotriva revolutiei franceze (1792—1797)] — SRI, 1960. 2. sz. 221—234. p.
.Az erdélyi parasztság harca a katonai adók ellen a Habsburg birodalomnak a francia forradalom ellen vívott háborúi idején, 1792—1797.]

Rascoala condusa de Tudor Vladimirescu. — SRI, 1960. 5. sz. 191—198. p.
[A Tudor Vladimirescu által vezetett felkelés 1821-ben.]

Iancovici, S.: Unele documente inedite despre Tudor Vladimirescu. — SRI, 1960. 5. sz. 121—146. p.
[Egy Tudor Vladimirescura vonatkozó kiadatlan dokumentum.]

Liveanu, V.: Unele probleme privind Rominia in timpul primului razboi mondial in lumina lucrarilor lui V. I. Lenin. — SRI, 1960. 2. sz. 45—76. p.
[Néhány Romániát érintő probléma az első világháború idején, Lenin műveinek fényénél.]

Vinogradov, V. N.: Vnesnepoliticseszkaja orientacija pravjascsih krugov Rumünii nakanune pervoj mirovoj vojnü. — NNI, 1960. 1. sz. 53—67. p.
[A román uralkodóosztályok külpolitikai orientációja az első világháború előestéjén.]

Copoiu, N.: Lupta clasei muncitoare impotriva intrarii Rominiei in primul razboi mondial (1914—1916). — SRI, 1960. 6. sz. 7—26, p.
[A román munkásosztály harca Romániának az első világháborúba való belépése ellen. 1914—1916.]

Varga, V. A.: Atitudinea guvernului romin burghezo-mosieresc fata de tratativele anglo—franco—sovietice din anul 1939. — SRI, 1960. 4. sz. 51—72. p.
[A román agrár-burzsoá kormány magatartása az 1939-es angol—francia—szovjet tárgyalások iránt.]

Cimponeriu, E.: Muncitorii resiteni condusi de comunisti in lupta impotriva criminalului razboi antisovietic. — SRI, 1960. 3. sz. 35—60. p.
[A resitai munkások kommunisták vezette harca a bűnös szovjetellenes háború ellen, 1941-ben.]

Cupsa, I.—*Balteanu*, B.: Contributia Rominiei la lupta pentru infringerea Germaniei hitleriste. — SRI, 1960. 3. sz. 123—146. p.
[Románia részvétele a Hitler-ellenes háborúban.]

[Teclu] Teklu, Jacob: V bojah szovmesztno sz Szovetszkoj Armiej. — VoIZs, 1960. 9. sz. 17—30. p.
[A román és a szovjet hadsereg közös harcai a második világháborúban.]

Ursache, C.: Aviatia romina in lupta impotriva fascismului german. — SRI, 1960. 3. sz. 147—174. p.
[A román légierő részvétele a német fasizmus elleni harcban, 1944—1945-ben.]

Oprea, I. M.: Organizarea si activitatea formatiunilor patriotice de lupta. SRI, 1960. 4. sz. 19—50. p.
[A román hazafias harci csoportok szervezete és tevékenysége, 1944 augusztusától 1945 március 6-ig.]

Spanyolország

Esson, D. M. R.: The Italian campaigns of Gonsalvo de Cordoba. — AQ, 1960. LXXX. köt. 2. sz. 235—246 .p.
[Fernandez Gonsalvo de Cordoba olaszországi hadjáratai. Spanyol intervenciós hadjáratok 1495—1497-ben.]

Esson, D. M. R.: The Italian Campaigns of Gonsalvo de Cordoba. — AQ, 1960. LXXXI. köt. 1. sz. 105—120. p.
[Fernandez Gonsalvo de Cordoba olaszországi hadjárata, 1502—1504.]

Mickun, N. I.: O voszsztanijah v Valenszii letom 1808 goda. — NNI, 1960. 1. sz. 25—39. p.
[Az 1808 nyári valenciai felkelésről.]

Svájc

Niquille, Jeanne: Espions Fribourgeois. — SZG, 1960. 4. sz. 497—514. p.
[A fribourgi kémkedés története. Svájc hadtörténelmében.]

Wamister, Emil: Die Basler Offiziersgesellschaft vor 200 Jahren. — ASM, 1960. 11. sz. 941—944. p.
[A Bázeli Tiszti Társaság 200 évvel ezelőtt.]

Don National Suisse pour nos soldats et leurs familles. — RMS, 1960. 8. sz. 402—403. p.
[A svájci katonák és családtagjaik számára létesült Nemzeti Alap negyven éve. 1918—1960.]

Böschenstein, Hermann: Bundesrat und General im ersten Weltkrieg. — SZG, 1960. 4. sz. 515—532. p.
[Svájc az első világháborúban. A polgári és katonai közigazgatás egymáshoz való viszonya.]

Masson, R.: La Suisse face aux deux guerres mondiales ou du général Wille au général Guisan. — RMS, 1960. 9. sz. 423—430., 10. sz. 468—475., 11. sz. 509—521. p.
[Svájc az első és a második világháború idején. A svájci katonapolitika Wille tábornoktól Guisan tábornokig.]

Höring, Walo: In Memoriam General Henri Guisan, Oberbefehlshaber der Armee 1939—1945. — FT, 1960, 5. sz. 117. p.
[Henri Guisan tábornok emlékezetére, a svájci hadsereg főparancsnoka volt 1939—1945 között.]

Zum Andenken an General Henri Guisan — für gegenseitiges Verständnis der Schweizerjugend. — SA, 1960. 10. sz. 6—7. p.
[Henri Guisan tábornok emlékezetére — a svájci ifjúság kölcsönös megértéséért.]

General Henri Guisan. — ASM, 1960. 5. sz. 357—365. p.
[Nekrológ.]

Rosen, Edgar R.: Viktor Emanuel III. [olasz király] und die Schweiz während des zweiten Weltkrieges. — SZG, 1960. 4. sz. 533—549. p.
[III. Viktor Emánuel és Svájc a II. világháború alatt.]

Svédország

Hroch, Miroslav—*Polisensky*, Josef: Svedská politika a ceské stavovské povstání 1618—1620. — SH, 1960. 7. sz. 157—190. p.
[A svéd politika és az 1618—1620-as csehországi felkelés.]

Szovjetunió

Pue, de: Histoire de l'armée russe. — AN, 1960. 2. sz. 25—34. p.
[Az orosz hadsereg története, a 16. századtól napjainkig.]

Szkljar, I. M.: O nacsal'nom etape pervoj kreszt'janszkoj vojnü Roszszii. — VI, 1960. 6. sz. 90—101. p.
[Az első oroszországi parasztháború kezdeti szakaszáról, 1604—1605.]

Ageev, A.: Novüj katalog arhivnüh dokumentov. — VoIZs, 1960. 3. sz. 109—110. p.
[Új szovjet levéltári katalógus. Az 1700—1721-es északi háború levéltári dokumentumainak katalógusa.]

[Nikolaev] Nikolaieff, [Alekszandr] Alexander M.: Peter the Great as a military leader. — AQ, 1960. LXXX. köt. 1. sz. 76—86. p.
[I. Péter orosz cár, mint katonai vezető.]

Novoe o voszsztanii K. Bulavina. Podgotovila E. P. Pod'japol'szkaja. — IA, 1960. 6. sz. 119—142. p.
[Új dokumentumok a Bulavin felkelésről, 1707—1709.]

Lech, M.: Powstanie chlopów bialoruskich w starostwie krzyczewskim (1740 r.) — PH, 1960. LI. köt. 2. sz. 314—330. p.
[Bjelorusz parasztfelkelés a krícsevszki kerületben 1740-ben.]

Andruscsenko, A. I.: Klaszszovaja bor'ba jaickih kazakov nakanune Kreszt'janszkoj vojnü 1773—1775 gg. — ISzSzSzR, 1960. 1. sz. 143—158. p.
[Osztályharc a jaiki kozákok között az 1773—1775-ös parasztháború előestéjén.]

Usakov, I. F.: K isztorii kreszt'janszkoj vojnü pod predvoditel'sztvom E. I. Pugacseva. Rabotnüe ljudi Belorecskogo zavoda v kreszt'janszkoj vojne. — ISzSzSzR, 1960. 6. sz. 131—135. p.
[A Pugacsev vezette parasztháború történetéhez. A Belorecki üzem munkásai a parasztháborúban, 1773—1775.]

Ovcsinnikov, R. V.: A pobede otrjadov E. I. Pugacseva pod Orenburgom. — IA, 1960. 1. sz. 154—167. p.
[Pugacsev osztagainak győzelme Orenburgnál, 1774 január 13-án. Dokumentumok.]

Avtokratov, V. N.—*Altmuller,* R. E.: Iz isztorii pomoscsi Roszszii szerbszkomu narodu v period pervogo narodnogo voszsztanija. — IA, 1960. 1. sz. 117—142. p.
[Oroszország segítsége a szerb népnek az első nemzeti felkelés időszakában, 1806—1812. Dokumentumok.]

Fabre, Marc-André: De Borodino a Moscou, 8—14 septembre 1812. — RHA, 1960. 1. sz. 66—70. p.
[Borodinotól Moszkváig, 1812. szeptember 8—14.]

Wahlde, Peter v.: Russian military reform: 1862—1874. — MR, 1960. XXXIX. köt. 10. sz. 60—69. p.
[Orosz katonai reform: 1862—1874.]

Bejszman, A.: Parovüe tjagacsi v ruszszkoj armii vo vremja vojnü 1877—1878 godov. — VoIZs, 1960. 1. sz. 120—123. p.
[Gőzhajtású vontatógépek az orosz hadseregben az 1877—1878-as háború idején.]

Szidorov, A. L.—*Teterin,* B. V.: Voszpominanija A. V. Vitgefta a szrazsenii pri Csuszime. — IA, 1960. 4. sz. 111—142. p.
[A V. Vitgeft visszaemlékezései a csuzimai ütközetre. 1905. május 14—15.]

Barvinszkij, E.: Voszsztanie baltijszkih morjakov v Libave v 1905 godu. — VoIZs, 1960. 1. sz. 72—82. p.
[Balti tengerészek felkelése 1905-ben, Libave-ban.]

Koleszniczenko, D. A.: Podgotovka bol'sevikami transzporta oruzsija iz-za granicü v dekabre 1906 g. — IA, 1960. 4. sz. 95—110. p.
[A bolsevikok külföldi fegyverszállításának előkészítése 1906 decemberében.]

Ignat'ev, A. V.: Nezaversennüj etap. (K isztorii ruszko—anglijszkih peregovorov 1914 g.) — ISzSzSzR, 1960. 3. sz. 107—118. p.
[Az 1914-es angol—orosz tárgyalások történetéből.]

Kir'janov, Ju. I.: Sztacsecsnaja bor'ba rabocsih Ekaterinoszlavszkoj gubernii v godü pervoj mirovoj vojnü (ijul' 1914—fevral' 1917 g.) — ISzSzSzR, 1960. 4. sz. 44—52. p.
[A Jekaterinoszlavi kormányzóság munkásainak sztrájkharcai az első világháború idején, 1914. júl.—1917. febr.]

Contamin, Philippe: Prusse Orientale — aout 1914. Opérations de la Ire Armée Russe. — RHA, 1960. 4. sz. 63—73. p.
[Kelet-Poroszország. Az 1. Orosz Hadsereg hadműveletei 1914. augusztusában.]

Golovanov, N. I.: O roli imperialisztov SzSA i Antantü v ijun'szkom nasztuplenii ruszszkoj armii v 1917 godu. — ISzSzSzR, 1960. 4. sz. 126—137. p.
[Az amerikai és antant imperialisták szerepe az 1917 júniusi orosz offenzivában.]

Kir'janov, Ju. I. Vlijanie pervoj mirovoj vojnü na izmenenie csiszlennoszti i szosztava rabocsih Roszszii. — VI, 1960. 10. sz. 89—101. p.
[Az első világháború hatása az orosz munkásosztály számára és összetételére.]

Iz isztorii bor'bü Vremennogo pravitel'sztva sz revoljuciej. Podgotovil: P. V. Volobuev. — IA, 1960, 5. sz. 78—86. p.
[Az Ideiglenes kormány harca a forradalommal Oroszországban 1917-ben.]

Nevolin, A.: Sztranicü iz isztorii krejszera Avrora. — VoIZs, 1960. 11. sz. 71—80. p.
[Az Auróra cirkáló történetéből.]

Ivanov, N. Ja.: Iz isztorii bor'bü protiv „vtoroj kornilovscsinü". — VI. 1960. 11. sz. 50—67. p.
[A „második kornilovscsina" elleni harc történetéből. 1917.]

Poszlednie csaszü Vremennogo pravitel'sztva. (Dnevnik ministra Liverovszkogo.) Podgotovili: I. I. Minc, B. V. Teterin. — IA, 1960. 6. sz. 38—48. p.

[Az Ideiglenes kormány utolsó órái. Liveroszkij miniszter naplójából.]

Grisinin, D.: V(ladimir) I(l'ics) Lenin — organizator i rukovoditel' vooruzsennoj zascsitü Szovetszkogo goszudarsztva. — PA, 1960. 2. sz. 34—41. p.
[V. I. Lenin — a szovjet állam fegyveres védelmének szervezője és vezetője.]

Lomov, N.: V. I. Lenin — rukovoditel' oboronü Szovetszkogo goszudarsztva. — VoIZs, 1960. 3. sz. 3—13. p.
[V. I. Lenin — a szovjet állam védelmének vezetője.]

Kulikovszkij, V.: Leniszkie popravki k proektu dekreta ob organizacii Krasznoj Armii. — PA, 1960. 4. sz. 24—25. p.
[Lenin módosító javaslatai a Vörös Hadsereg szervezéséről szóló dekretum tervezetéhez.]

Bukov, K.—*Ponomarev*, A.: Tak zabotilszja o Krasznoj Armii velikij [Vladimir Il'ics] Lenin. — PA, 1960. 7. sz. 21—25. p.
[Így gondoskodott a nagy Lenin a Vörös Hadseregről.]

Azovcev, N.: V. I. Lenin vo glave oboronü Szovetszkogo goszudarsztva. — VoIZs, 1960. 4. sz. 16—30. p.
[V. I. Lenin a szovjet állam védelmének vezetésében.]

Antonov, G.: Lenin i kremlevszkie kurszantü. — VoIZs, 1960. 4. sz. 72—76. p.
[Lenin és a Kreml-ben rendezett katonai tanfolyam hallgatói.]

Voronova, O.: V. I. Lenin — pocsetnüj krasznoarmeec. — VoIZs, 1960. 4. sz. 80—86. p.
[V. I. Lenin — a tiszteletbeli vöröskatona.]

Dorogie i ljubimüe csertü. (Voszpominanija büvsih kremlevszkih kurszantov o V[ladimir] I[l'ics] Lenine. — PA, 1960. 6. sz. 21—27. p.
[Drága és szeretett jellemvonások. A Kreml egykori katonaiskolásainak visszaemlékezései Leninről.]

Kaskaev, B. O.: Bor'ba za vlaszt' Szovetov v Dagesztane (mart 1917—mart 1920 g.) — VI, 1960. 1. sz. 3—24. p.
[Harc a szovjethatalomért Dagesztánban, 1917 március—1920 március.]

Marievszkij, I.—*Siskin*, Sz.: O nekotorüh voproszah szovetszkoj sztrategii v grazsdanszkoj vojna v SzSzSzR (1917—1920 gg.) — VoIZs, 1960. 11. sz. 3—18. p.
[A szovjet stratégia néhány kérdéséről a Szovjetunió polgárháborújában, 1917—1920.]

Kunina, A. E.: Amerikanszkaja burzsuaznaja isztoriografija o politike SzSA v otnosenii Szovetszkoj Roszszii v 1917—1920 godah. — VI, 1960. 10. sz. 36—55. p.
[Az amerikai burzsoá történetírás az Egyesült Államoknak Szovjet-oroszországgal folytatott politikájáról. 1917—1920.]

Kaskaev, B.: Krasznaja Armija v bor'be za pobedu Szovetszkoj vlaszti v Dagesztane 1917—1921. gg. — VoIZs, 1960. 12. sz. 45—57. p.
[A Vörös Hadsereg harcban a szovjet hatalom győzelméért Dagesztánban, 1917—1921.]

Kremer, I. Sz.: Velikaja Oktjabr'szkaja szocialisztics eszkaja revoljucija i antivoennoe dvizsenie rabocsego klaszsza Bavarii (konec 1917 — nacsalo 1918 g.) —. VI, 1960. 11. sz. 68—81. p.
(A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a bajor munkásosztály antimilitarista mozgalma (1917 végétől 1918 elejéig.)]

Kennan, George F.: Soviet historiography and America's role in the Intervention. — AHR, 1960. LXV. köt. 2. sz. 302—322. p.
[A szovjet történetírás és Amerika szerepe az intervencióban.]

Polozsenija o vüszsih organah voennogo upravlenija. — VoIZs, 1960. 4. sz. 87—96. p.
[Dokumentumok: A felsőbb szovjet katonai vezetőszervekre vonatkozó rendeletek, 1918—1921.]

Striegnitz, Sonja: Die aktive Teilnahme ehemaliger deutscher Kriegsgefangener an der Oktoberrevolution 1917 und an den Kämpfen des Bürgerkrieges 1918—1922. — ZG, 1960. 1. sz. 129—143. p.
[Egykori német hadifoglyok aktív részvétele az 1917-es Októberi Forradalomban és a polgárháború harcaiban 1918—1922-ben.]

Muratov, I.: Iz isztorii internacional'nüh formirovanij v SzSzSzR v 1918—1922 godah. — VoIZs, 1960. 5. sz. 95—102. p.
[Az 1918—1922-es években a Szovjetunióban harcoló internacionalista alakulatok történetéből. A kérdés irodalmának áttekintése.]

Zsarov, F.: Voszsztanovit' isztoricseszkuju pravdu. — VoIZs, 1960. 1. sz. 117—119. p.
[Helyreállítani a történelmi igazságot. A polgárháború néhány kérdéséről.]

Jarüsev, G.: Pobeda Szovetszkih Voorüzsennüh Szil v godü inosztrannoj voennoj intervencii i grazsdanszkoj vojnü. — PA, 1960. 5. sz. 46—54. p.
[A Szovjet fegyveres erők győzelme az intervenció és a polgárháború éveiben.]

Surügin, A.: Bor'ba sz inosztrannoj voennoj interveneiej i vnutrennej kontrrevoljuciej v Szibiri i na Dal'nem Vosztoke (1918—1922 gg.) — VoIZs, 1960. 4. sz. 58—68. p.
[Harc a külföldi katonai intervenciósokkal és a belső ellenforradalmárokkal Szibériában és a Távol-Keleten. 1918—1920.]

O dejatel'noszti Donszkogo bjuro RKP (b) i podpol'nüh bol'sevisztszkih organizacij na Donu v 1918—1920 gg. Podgotovili: A. I. Bulamov, K. N. Zalunina, N. V. Leok. — IA, 1960. 5. sz. 23—51. p.
[Az OKP doni bizottságának tevékenysége és a Don-körzeti földalatti bolsevik szervezetek 1918—1920-ban.]

Gak, A. M.—*Dvorjanov*, V. N.: O dejatel'noszti Irkutszkogo komiteta RKP(b) v period kolcsakovscsinüd. — IA, 1960. 4. sz. 86—95. p.
[Az OKP(b) Irkutszki bizottsága tevékenysége a kolcsaki megszállás idején.]

Osztapcsuk, M. V.: Protivovozdusnaja oborona Moszkvü v 1918—1920 gg. — VPVO, 1960. 5. sz. 73—78. p.
[Moszkva légvédelme 1918—1920-ban.]

Alahverdov, G. G.: Razlozsenie v vojszkah interventov i belogvardejcev na Szevere Roszszii v 1918—1919 godah. — VI, 1960. 7. sz. 121—134. p.
[Az észak-oroszországi intervenciós és fehérgárdista csapatok demoralizálódása 1918—1919-ben.]

Chabanier, Jean: L'intervention alliée en Russie méridionale. Décembre 1918 — mars 1919. — RHA, 1960. 4. sz. 75—92. p.
[Szövetséges intervenció Dél-Oroszországban, 1918 decemberétől 1919 márciusáig.]

Szeleznev, K. L.: Revoljucionnaja rabota bol'sevikov v vojszkah interventov (1918—1919 gg.). — ISzSzSzR, 1960. 1. sz. 125—136. p.
[A bolsevikok forradalmi munkája az intervenciós csapatok között 1918—1919-ben.]

Cübul'szkij, V.: Boevaja dejatel'noszt' szesztroreckih rabocsih v 1918 godu. — VoIZs, 1960. 4. sz. 124—127. p.
[A Szesztroreckij fegyvergyár munkásainak harctevékenysége 1918-ban.

Iz isztorii szozdanija Krasznoj Armii v 1918 godu. — VoIZs, 1960. 2. sz. 74—80. p.
[Dokumentumok a szovjet Vörös Hadsereg megalakulásának történetéből. 1918.]

Frajman, A.: Formirovanie pervogo korpusza Krasznoj Armii v 1918 godu. — VoIZs, 1960. 3. sz. 66—77. p.
[A Vörös Hadsereg első hadtestének megalakítása 1918-ban.]

Dmitrenko, T. Sz.—*Jurkovszkij*, N. K.: K isztorii potoplenija Csernomorszkogo flota v 1918 g. — IA, 1960. 2. sz. 36—43. p.
[Dokumentumok a Fekete-tengeri flotta 1918. évi elsüllyesztése történetéhez.]

Obrascsenija Szovetszkogo pravitel'sztva k anglijszkim i amerikanszkim szoldatam (1918 g.). Podgotovil: I. M. Krasznov. — IA, 1960. 5. sz. 3—10. p.
[A Szovjet kormány felhívása az angol és amerikai katonákhoz, 1918-ban.]

Komitet revoljucionnoj oboronü Petrograda (fevral' — mart 1918 g.). Podgotovil: A. L. Frajman. — IA, 1960. 6. sz. 49—67. p.
[Petrográd forradalmi védelmi bizottsága 1918 február—márciusában. Dokumentumok.]

Frejliher, D. Ja.: Trudjascsieszja Ukrainü v bor'be sz [Petr Nikolaevics] Vrangel'em. — VI, 1960. 7. sz. 29—43. p.
[Ukrajna dolgozóinak harca Vrangel' ellen.]

MacLeod Prinsep, E. S.: Knox's mission, Siberia, 1919—1920. The personal reminiscences of one its members. — AQ, 1960. LXXXI. köt. 1. sz. 54—69. p.
[Az angol Knox-misszió Szibériában, 1919—1920-ban. A misszió egyik tagjának visszaemlékezései.]

Fironov, N.: Kniga o roli Kommunisztcseszkoj partii v razgrome vtorogo pohoda Antantü. — VoIZs, 1960. 3. sz. 105—108. p.
[A Szovjetunió Kommunista Pártja szerepe az Antant második hadjárata szétzúzásában, 1919-ben. Könyvism.]

Kljackin, Sz.: Szozdanie edinoj voennoj organizacii szovetszkih reszpublik v 1919 godu. — VoIZs, 1960. 4. sz. 44—57. p.
[A szovjet köztársaságok egységes katonai szervezetének létrehozása 1919-ben.]

Ob intervencii SzSA protiv Szovjetszkoj Roszszii (1919 g.). Podgotovili: A. V. Berezkin, V. I. Mazaev. — IA, 1960. 6. sz.
[Az Egyesült Államok intervenciója Szovjetoroszország ellen, 1919-ben. Dokumentumok.]

Bükov, G.: Krasznüe kurszantü na zascsite Petrograda v 1919. godu. — VoIZs, 1960. 5. sz. 119—122. p.
[Vörös katonaiskolások Petrográd védelmében 1919-ben.]

Dubovickaja, V. A.—*Poljakov*, Ju. A.: Voenno-revoljucionnüe komitetü Moszkovszkoj gubernii i oborona podsztupov k sztolice v 1919. g. — IA, 1960. 4. sz. 65—85. p.
[A moszkvai kormányzóság forradalmi katona bizottságai és a főváros védelme 1919-ben.]

Begijan, A. Z.—*Vartapetjan*, A. V.: Voenno-politicseszkaja i ekonomicseszkaja pomoscs' Roszszijszkoj Federacii Armjanszkoj SzSzSzR v 1920—1922 gg. — ISzSzSzR, 1960. 1. sz. 114—124. p.
[Az orosz szövetség politikai, katonai és gazdasági segítsége Szovjet-Örményországnak, 1920—1922-ben.]

Sersov, Sz.: Ja videl Lenina. — VoIZs, 1960. 4. sz. 77—79 .p.
[Láttam Lenint. Egy katonai tanfolyam résztvevőjének visszaemlékezése. 1920-ra.]

Budennüj, Sz.: Vsztrecsa sz V. I. Leninüm v 1920 godu. — VoIZs, 1960. 4, sz. 69—71. p.
[Találkozás Leninnel 1920-ban. Sz. M. Bugyonnij marsall visszaemlékezése.]

Cvetaev, N.: Voennüe voproszü na IX sz'ezde RKP(b). — VoIZs. 1960. 11. sz. 19—28. p.
[Katonai kérdések az SZKP IX. kongresszusán. 1920. márc. 29—ápr. 5.]

Popov, A.: Krusenie poszlednego pohoda Antantü. — VoIZs, 1960. 2. sz. 96—102. p.
[Az antant utolsó szovjetellenes hadjáratának összeomlása, 1920-ban.]

Ziberov, I.: Voszpominanija razvedcsika o bojah za Rosztov v 1920 godu. — VoIZs, 1960. 11. sz. 81—86. p.
(Egy felderítő emlékezése a Rosztov környéki harcokra 1920-ban.)

Agajan, C. P.: Razval burzsuazno nacionalisztics eszkoj diktaturü dasnakov i pobeda Szovetszkoj vlaszti v Armenii v 1920 godu. — ISzSzSzR, 1960. 6. sz. 40—56. p.
[A dasnak burzsoá-nacionalista diktatúra összeomlása és a szovjethatalom győzelme Örményországban 1920-ban.]

Sisov, L. M.: Razgrom poszlednego sztavlennika Antantü. — VVF, 1960. 11. sz. 80—83. p.
[Az Antant utolsó kreatúrájának szétzúzása.]

Kravcsenko, A.—*Sisov*, L. M.: Leninszkaja zavota o szozdanii szovetszkoj aviacii. — VVF, 1960. 4. sz. 13—21. p.
(Lenini gondoskodás a szovjet repülés megteremtéséről.)

Ordzsonokidze, G. K., *Kirov*, Sz. M. i Krasznaja Armija. — PA, 1960. 3 sz. 5—11. p.
[Ordzsonokidze, Kirov és a Vörös Hadsereg.]

Vaszszer, M.—*Ivanova*, L.: Ja. M. Szverdlov i Krasznaja Armija. — VoIZs, 1960. 6. sz. 14—23. p.
[J. M. Szverdlov és a Vörös Hadsereg.]

Vüdajuscsijszja szovetszkij polkovodec. (K 75 letiju szo dnja rozsdenija M(ihail) V(aszilevics) Frunze. — PA, 1960. 1. sz. 63. p.
[Kiváló orosz hadvezér. M. V. Frunze 75. születésnapjára.]

Grosev, I.: „Ja — szün trudovogo naroda!" (Iz isztorii szovetszkoj voennoj prisztagi.) — PA, 1960. 18. sz. 53—55. p.
[Én — a dolgozó nép fia! — A szovjet katonai eskü történetéből.]

Stagin, N.: Voennüe voproszü v ucsebnike isztorii KPSzSz. — VM, 1960. 4. sz. 52—67. p.
[Katonai kérdések a SZKP története tankönyvben.]

K isztorii territorial'no-milicionnogo sztroitel'sztva v Krasznoj Armii. — VoIZs, 1960. 11. sz. 87—97. p.
[A Vörös Hadsereg területi-milicista felépítésének történetéhez. Dokumentumok. 1922—1931.]

Berhin, I.: O territorial'no-milcionnom sztroitel'sztve v Szovetszkoj Armii — VoIZs, 1960. 12. sz. 3—20. p.
[A Szovjet Hadsereg területi-milicista felépítése történetéből.]

Iovlev, A.: Podgotovka komandnüh i politicseszkih kadrov Szovetszkoj Armii v 1929—1933 godah. — VoIZs, 1960. 5. sz. 63—75. p.
[Parancsnoki és politikai káderek kiképzése a Szovjet Hadseregben 1929—1933-ban.]

Varga, V. A.: Atitudinea guvernului romin burghezo-mosieresc fata de tratativele anglo—franco—sovietice din anul 1939. — SRI, 1960. 4. sz. 51—72. p.
[A román agrár-burzsoá kormány magatartása az 1939-es angol—francia—szovjet tárgyalások iránt.]

Contamin, Philippe: La campagne de Finlande 1939—1940. — RHA, 1960. 1. sz. 125—133. p.
[Az 1939—1940-es finnországi hadjárat.]

Guszarova, V. G.—*Maamjagi*, V. A.: O revoljucionnoj szituacii v Esztonii nakanune voszsztanovlenija Szovetszkoj vlaszti v 1940 g. — IA, 1960. 3. sz. 3—34. p.
[Forradalmi helyzet Esztországban a szovjethatalom helyreállítása előestéjén, 1940-ben. Dokumentumok.]

General'nüj plan „Oszt". — VoIZs, 1960. 1. sz. 83—98. p.
[Dokumentumok a németek 1940—1942-es keleti terveiről.]

Dambera'. Ju. I.—*Danilov*, V. P.: K isztorii pervüh agrarnüh preobrazovanij v Pribaltike. (1940—1941 gg.). — IA. 1960. 3. sz. 35—60. p.
[Dokumentumok a balti körzetben végrehajtott első agrárátalakításokról. 1940—1941-ben.]

Nikitin. A.: Szosztojanie vazsneisih otraszlei promüslennoszti SzSzSzR nakanune Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VoIZs. 1960. 3. sz. 14—26. p.
[A Szovjetunió legfontosabb iparágainak helyzete a Nagy Honvédő Háború előestéjén.]

Maruskin. B. I.: Pozicija pravjaseisih krugov SzSA i Anglii v otnosenii fasisztszkoj agreszszii protiv SzSzSzR. — VI. 1960. 7. sz. 14—28. p.
[Az Egyesült Államok és Anglia uralkodó köreinek magatartása a Szovjetunió elleni fasiszta agresszióval kapcsolatban, 1941-ben.]

Boriszov. Ju. V.: Szovetszkij Szojuz i Francija v godü vtoroj mirovoj vojnü (1941—1945 gg.). — NNI, 1960. 3. sz. 92—103. p.
[A Szovjetunió és Franciaország a második világháborúban. 1941—1945.]

Thomas. Siegfried: Zu den sowjetisch—französischen Beziehungen während des zweiten Weltkrieges (1941—1945.). — ZG, 1960. 1. sz. 143—156. p.

[A második világháború alatti szovjet—francia kapcsolatok történetéhez. (1941—1945.)]

Alekszeev, M.—*Zubakov,* V.: Kniga o Velikoj Otecsesztvennoj vojne Szovetszkogo Szojuza 1941—1945 gg. — VoIZs, 1960. 5. sz. 102—107. p.
[Könyvek a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, 1941—1945.]

Isztorija Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — K, 1960. 9. sz. 77—108. p.
[A Nagy Honvédő Háború története. Bevezetés a kiadásra kerülő többkötetes monográfia elé.]

Kirjaev, N.: Kommunisztics eszkaja Partija v period Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — PA, 1960. 6. sz. 55—63., 7. sz. 50—56. p.
[A Kommunista Párt a Nagy Honvédő Háború időszakában.]

Ogarev, P.: Ob organizacii i vedenii oboronü szovetszkimi vojszkami v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VM. 1960. 1. sz. 58—72. p.
[A védelem megszervezése és vezetése szovjet csapatokkal a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

(Roginszkij) Roguinski, (Sz.) S. V.: Operatiile principale desfasurate de fortele armate sovietice in Marele Razboi pentru Aparare Patriei. — SRI. 1960. 3. sz. 85—122. p.
[A Szovjet Hadsereg által végrehajtott fő hadműveletek a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kraszil'nikov, Sz.: O sztrategicseszkom rukovodszt ve v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VoIZs, 1960. 6. sz. 3—13. p.
[Stratégiai vezetés a Nagy Honvédő Háborúban.]

Malahov, M.: Boevoe primenenie operativnüh grupp vojszk v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VM, 1960. 11. sz. 62—71. p.
[A csapatok hadműveletei csoportosításainak harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban.]

Roginszkij, Sz. V.: Velikaja Otecsesztvennaja vojna szovetszkogo naroda 1941—1945 gg. (Harakterisztika boevüh dejsztvij po frontam i periodam.). — ISzSzSzR. 1960. 3. sz. 3—20. p.
[A szovjet nép Nagy Honvédő Háborúja, 1941—1945. A hadműveletek jellemzése frontok és időszakok szerint.]

Voronov, N.: O nekotorüh voproszah oszvescsenija pervogo perioda Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VoIZs, 1960. 6. sz. 95—102. p.
[A Nagy Honvédő Háború első korszakának néhány kérdése.]

Kolguskin, A.—*Bersadszkij,* I.: O nacsal'nom periode minuvsej vojnü. — VoIZs, 1960. 8. sz. 50—55. p.
[Az elmúlt háború kezdeti szakaszáról.]

Birjuzov, Sz.: Pervüe dni vojnü. — VoIZs, 1960. 10. sz. 14—28. p.
[A háború első napjai.]

(Eremenko) Jeremienko, A. I.: Na froncie zachodnim. — WPH, 1960. 1. sz. 189—203. p.
[Eremenko szovjet marsall visszaemlékezése a szovjet—német háború első hónapjaira.]

Szinicin, A. M.: Iz isztorii patrioticseszkogo dvizsenija za szbor szredsztv na vooruzsenie Szovetszkoj Armii (1941—1942 gg.). — IA, 1960. 3. sz. 69—80. p.
[Dokumentumok a Szovjet Hadsereg felszerelési alapja létrehozásáért indított hazafias mozgalom történetéből, 1941—1942.]

Mitrofanova, A. V.: Evakuacija promüslennüh predprijatnij v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü (1941—1942 gg.). — ISzSzSzR, 1960. 3. sz. 33—48. p.
[Az ipari létesítmények evakuálása a Nagy Honvédő Háború éveiben. 1941—1942.]

Makszakova, L. V.: Kul'turno-proszvetitel'nüe csurezsdenija v pervüe godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü (1941—1943 gg.). — ISzSzSzR, 1960. 3. sz. 88—99. p.
[Kulturális és felvilágosító intézmények a Nagy Honvédő Háború első korszakában, 1941—1943.]

Tjulenev, I.: Na Juzsnom fronte. — VoIZs, 1960. 3. sz. 27—42. p.
[A déli fronton. Visszaemlékezés a Nagy Honvédő Háború első hónapjaira.]

Perezsogin, V. A.: Dokument o geroizme voinov Pribaltiki v bojah za Rodinu (1941 g.). — IA, 1960. 3. sz. 61—68. p.
[Dokumentum a balti harcosoknak a hazáért folytatott hősi harcáról, 1941-ben.]

Juscsenko, L.: Podvig Nikolaja Szirotinina. — PA. 1960. 3. sz. 12—13. p.
[Nikolaj Szirotinin hőstette, 1941.]

Iovlev, Sz.: V bojah pod Minszkom. — VoIZs, 1960. 56—70. p.
[A minszki harcokban, 1941-ben. A 64. lövészhadosztály parancsnokának visszaemlékezése.]

Birjuzov, Sz.: Na Central'nom i Brjanszkom frontah. — VoIZs, 1960. 11. sz. 42—58. p.
[A Központi és a Brjanszki fronton. 1941-ben.]

Rumjancev, N.: Oboronitel'nüe dejsztvija 14-j armii v Zapoljar'e v 1941 godu. — VoIZs, 1960. 12. sz. 21—34. p.
[A 14. hadsereg védelmi harctevékenysége 1941-ben a Szovjetunió északi sarkvidékén.]

Kuznecov, Ja.: Nekotorüe voproszü partijno-politicseszkoj rabotü v period oboronitel'nüh szrazsenij letom 1941 goda. — VoIZs. 1960. 10. sz. 42—52. p.
[A pártpolitikai munka néhány kérdése az 1941 nyári védelmi időszakban.]

Iz szluzsebnogo dnevnika nacsal'nika genstaba szuhoputnüh vojszk fasisztszkoj Germanii. (Vüderzski za

period sz 1 po 19 avguszta 1941 goda.) — VoIZs, 1960. 8. sz. 77—91. p.
[A német fasiszta hadsereg szárazföldi csapatai vezérkari főnökének szolgálati naplójából. Részletek az 1941 augusztus 1—19 közötti időszakból.]

Leljusenko, D.: Boi pod Mcenszkom. — VoIZs, 1960. 12. sz. 34—44. p.
[Harc Mcenszknél 1941 szeptember—október.

Golikov, Sz.: Sztranica geroicseszkoj letopiszi. — PA, 1960. 12. sz. 16—21. p.
[Egy hősi krónika lapjai. A párt szervező munkája 1941—1942-ben.]

Geller, I. I.: V bojah za Leningrad. — VPVO, 1960. 12. sz. 74—76. p.
[Harc Leningrádért.]

Majorov, E. E.: Na traszsze Ladozsszkogo ozera. — VPVO, 1960. 11. sz. 71—75. p.
[A Ladoga-tó útvonalán.]

Akulisnin, F.: Szmeloszt'i nahodcsivoszt'. — VoIZs, 1960. 5. sz. 21—23. p.
[Bátorság és találékonyság. Akszakfolyó védelme Zsutovo körzetében 1942 augusztusában.]

(Csujkov) Czujkow, (Vaszilij) Wasyl: Niezapomniane dni. WPH, 1960. 3. sz. 204—224. p.
[Felejthetetlen napok. A 62. szovjet hadsereg sztálingrádi harcairól.]

Dobrovolszkij, P. Ja.: Epizodü boevoj dejatel'noszti polka „Normandija-Neman". — IA. 1960. 2. sz. 97—100. p.
[A „Normandia—Nyeman" ezred harctevékenysége dokumentumaiból]

Seszterin, F.: Boevoe szodruzsesztvo szovetszkih i francuzszkih letcsikov v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VoIZs, 1960. 3. sz. 43—52. p.
[Szovjet és francia repülősök fegyverbarátsága a Nagy Honvédő Háborúban.]

„Normandija-Neman". (Dokumentü o boevoj dejatel'noszti francuzszkih letcsikov na szovetszko—germanszkom fronte v 1943—1945 godah.) — VoIZs, 1960. 3. sz. 78—88. p.
[A Normandia-Nyeman alakulat. Dokumentumok a francia repülők harctevékenységéről a szovjet—német fronton 1943—1945-ben.]

Maszlakov, A.: Novüe dokumentü. Szovetszkie ljudi v bor'be za oszvoboszdenie Italii. — MZs. 1960. 1. sz. 155—156. p.
[Új dokumentumok. Szovjet emberek az Olaszország felszabadításáért folytatott harban. 1943—1945.]

Kokorin, M. A.—*Sztrucskov,* A. A.: O boevoj dejatel'noszti szovetszkih patriotov na territorii Francii v 1943—1944 godah. — VI. 1960. 3. sz. 88—101. p.
[Szovjet hazafiak harci tevékenysége Franciaországban 1943—1944-ben.]

Bálványi [András] Andreas von: Der Untergang der 2. ungarischen Armee am Don 1943. — ASM, 1960. 12. sz. 1051—1062. p.
[A 2. magyar hadsereg bukása a Donnál 1943-ban. — Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál című könyvével kapcsolatban.]

(Varencov) Warenzow. S.: Die sowjetische Artillerie in den Angriffs-operationen des Grossen Vaterländischen Krieges (1943—1945). — M, 1960. 6. sz. 1096—1108. p.
[A szovjet tüzérség a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveleteiben (1943—1945).]

Vorob'ev, P.: Iz opüta perevozok Baltijszkim flotom vojszk 2-j udarnoj armii na Oranien—baumszkij placdarm. — VoIZs, 1960. 7. sz. 51—59. p.
[A Balti Flotta tapasztalataiból. A 2. rohamhadsereg szállítása a Leningrád melletti oranienbaumi hídfőhöz, 1943 november — 1944 január.]

Frank, W. F.: The Soviet landing at Novorossiisk. — MR, 1960. XXXIX. köt. 12. sz. 12—16. p.
[Szovjet partraszállás Novorosszijszknál 1943-ban.]

Sztrel'bickij, I.: Iz voszpominanij artilleriszta o sturme Perekopa. — VoIZs, 1960. 2. sz. 58—73. p.
[Perekop visszafoglalásában résztvevő tüzér visszaemlékezéseiből. 1944 február—március.]

Cserednicsenko, M.: Mogilevszkaja nasztupatel'naja operacija 49-j armii v ijune 1944 goda. — VoIZs, 1960. 3. sz. 99—104. p.
[A 49. szovjet hadsereg támadó hadművelete Mogilev körzetében 1944 júniusában.]

Malinin, M.: O dzialaniach wojsk 1 Frontu Bialoruskiego w bialoruskiej operacji zaczepnej. — MW, 1960. 5. sz. 92—104. p.
[1. Belorusz front harccselekményei — a belorusz támadó hadműveletben. 1944. június—júliusában.]

Voznenko, V.: Sztrategicseszkoe nasztuplenie Szovetszkih Vooruzsennüh Szil na central'nom ucsasztke szovetszko—germanszkogo fronta v ijune—avguszte 1944 goda. — VoIZs, 1960. 10. sz. 3—13. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők stratégiai támadása a szovjet—német front középső szakaszán 1944 június—augusztusában.]

Grecsko, A.: Nekotorüe voproszü voennogo iszkuszsztva v L'vovszko—Szandomirszkoj operacii. — VoIZs, 1960. 2. sz. 15—31. p.
[A hadművészet néhány kérdése a Lvov—Szandomir-i hadműveletben, 1944 július—augusztus.]

Komornicki, Stanislaw: Udzial 1 czeskoslowackiego korpusu armijnego w dukielsko—preszowskiej operacji 38 armii radzieckiej 1 Frontu Ukrainskiego. — WPH, 1960. 1. sz. 53—67. p.
[Az 1. csehszlovák hadtest részvétele az 1. Ukrán Front dukla—eperjesi

hadműveletében, 1944. szeptember—november.]

Rendulic, Lothar: Die Rückwirkung der Ardennenoffensive auf die Ostfront. — WR, 1960. 9. sz. 497—506. p .
[Az Ardennek-i offenzíva hatása a keleti frontra.]

Gorev, L.: Iz isztorii partizanszkoj bor'bü na Ukraine (1941—1944 gg.). — VoIZs, 1960. 2. sz. 44—57. p.
[Az ukrajnai partizánharcok történetéből. 1941—1944.]

Kravcsenko, I.: Partizanszkaja bor'ba beloruszszkogo naroda protiv nemecko-fasisztszkih okkupantov v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VoIZs, 1960. 11. sz. 27—41. p.
[A bjelorusz nép partizánharca a német-fasiszta megszállók ellen a Nagy Honvédő Háborúban.]

Dokumentü nemecko-fasisztszkogo komandovanija o dejsztvijah szovetszkih partizan. — VoIZs, 1960. 7. sz. 89—99. p.
[A német fasiszta hadvezetés dokumentumai a szovjet partizánharcokról.]

Zsebolow, Wladimir: Kronika — dziennik rajdu na ziemie polskie 1 ukrainskiej dywizji partyzanckiej. — WPH, 1960. 4. sz. 217—240. p.
[Krónika — az 1. ukrán partizánhadosztály harcai Lengyelországban.]

[Spychalsky] Spühal'szkij, M.: O pol'szko—szovetszkom boevom szodruzsesztve. — VoIZs, 1960. 1. sz. 29—50. p.
[A lengyel—szovjet fegyverbarátságról. Lengyel és szovjet fegyveres erők közös harcai a második világháborúban.]

Novüe dokumentü. — Iz isztorii szovetszko—csehoszlovackih otnosenij v period Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — MZs, 1960. 8. sz. 151—158. p.
[Új dokumentumok. A szovjet—csehszlovák kapcsolatok történetéből a Nagy Honvédő Háború időszakában.]

Svoboda, Ludvik: Ve spolecnych bojich se ukovalo ceskoslovensko—sovetské pratelstvi. — HV, 1960. 2. sz. 161—180. p.
[Hogyan fonódott szorosabbá a szovjet—csehszlovák barátság a közös harcok során a második világháborúban.]

Procházka, Jaroslav: Vyznam az uloha KSC pri budovani a rozvoji cs. vojenskych jednotek v SSSR. — HV, 1960. 2. sz. 197—216. p.
[A Csehszlovák Kommunista Párt szerepe és jelentősége a Szovjetunióban szervezett csehszlovák hadtest létrehozásában a második világháborúban.]

Malinovszkij, R[odion]: 2-j Ukrainszkij front v bor'be za oszvobozsdenie Csehoszlovakii. — VoIZs, 1960. 5. sz 11—25. p.
[A 2. Ukrán front harca Csehszlovákia felszabadításáért.]

[Teclu] Teklu, Jacob: V bojah szovmesztno sz Szovetszkoj Armiej. — VoIZs, 1960. 9. sz. 17—30. p.
[A román és a szovjet hadsereg közös harcai a második világháborúban.]

Gincsev, G.: Pomoscsta na SzSzSzR za ukrepvane tila na Bölgarszkata narodna armija prez Otecsesztvenata vojna. — VISz, 1960. 6. sz. 94—107 .p.
[A Szovjetunió segítsége a bolgár néphadseregnek a hátország megszilárdításában a Honvédő Háború idején.]

Morozov, V.: Radom—Lodzinszkaja operacija. — VoIZs, 1960. 7. sz. 117—119. p.
[A Radom—Lodz-i hadművelet. 1945 január.]

Trifonov, V.: Szovetszkaja artillerija v Balatonszkoj oboronitel'noj operacii. — VoIZs, 1960. 6. sz. 24—36. p.
[A szovjet tüzérség a Balaton melletti védelmi harcokban.]

Zsadov, A.: Na csensztohovszkom napravlenii. — VoIZs, 1960. 7. sz. 35—50. p.
[Czestochowa irányában. A szovjet fegyveres erők támadása 1945 tavaszán.]

Pavlenko, N.: Poszledovatel'nüe nasztupatel'nüe operacii v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VM, 1960. 3. sz. 51—67. p.
[Befejező támadó hadműveletek a Nagy Honvédő Háborúban.]

Konev. I.: 15. vyroci Viselsko-oderské utocne operace. — Vo, 1960. 2—3. sz. 246—250. p.
[A Visztula—oderai támadó hadművelet 15. évfordulójára.]

Krupcsenko, I.: Tankovüe armii v Berlinszkoj operacii. — VoIZs, 1960. 7. sz. 14—34. p.
[Páncélosok a berlini hadműveletben.]

Dragunszkij, D.: Tankiszt Petr Moszkalev dosel do Berlina. — Ta, 1960. 5. sz. 10—11. p.
[Petr Moszkalev páncélos Berlinhez érkezik.]

Szvetlisin, N. A.: V Berlinszkoj operacii. — VPVO, 1960. 8. sz. 75—78. p.
[A berlini hadműveletben.]

Neusztroev, Sz.: Sturm rejsztaga. — VoIZs, 1960. 5. sz. 42—51. p.
[A Rechstag ostroma 1945 áprilisában.]

Vüszokoosztrovszkij, L.: Berlinszkie dni. Zametki iz frontovoj tetradi. Aprel'—maj 1945 g. — VV, 1960. 5. sz. 9—15. p.
[Berlini napok. Frontnapló jegyzetei. 1945. április—május.]

Szljunin, N: V bojah za Breszlau. — VoIZs, 1960. 5. sz. 14—17. p.
[A Breslau-ért folytatott harcokban, 1945.]

Bartosek, Karel: Prazská operace Sovetské armády v kvetnu 1945. — HV, 1960. 1. sz. 1—18. p.
[A szovjet hadsereg 1945 májusi prágai hadműveletе.]

Cirlin, A.: Maszterstvo i geroizm szaperov, minerov i pontonerov v zeversajuscsih bojah 1945 g. — VoIZs, 1960. 5. sz. 9—13. p.
[Utászok, aknászok és hidászok kiválósága és hősiessége 1945. befejező harcaiban.]

Kuznecov, V.: Operacija zaversivsaja razgrom fasisztszkoj Germanii. — VoIZs, 1960. 5. sz. 26—41. p.
[A fasiszta Németország szétzúzását befejező hadművelet.]

Boltin, [E.] J. A.—*[Zasztavenko]* Zastavenko, G. A.: Porázka fasisztického Nemecka sovetskymi ozbrojenymi silami a osvobozeni Ceskoslovenska. — HV, 1960. 3. sz. 284—305. p.
[A fasiszta Németország szétzúzása a Szovjet Hadsereg által és Csehszlovákia felszabadulása.]

Szkolov, I. M.: Szovetszkie letcsiki v bojah po razgromu kvantunszkoj armii. — VVF, 1960. 9. sz. 74—77. p.
[A szovjet repülők harcban a Kvantung hadsereg megsemmisítéséért.]

Selahov, G.: Pobeda resivsaja iszhod vojnü sz Japoniej. — VV, 1960. 9. sz. 18—24. p.
[Győzelem, a Japánnal folytatott háború döntő befejezése.]

Kubista, Vladimir: Vyznam vitezstni SSSR ve válce nad imperialistickym Japonskem. — VO, 1960. 4. sz. 392—398. p.
[A Szovjetunió győzelmének jelentősége az imperialista Japán ellen vívott háborúban.]

Zaharov, M.: Kampanija Szovetszkih Vooruzsennüh Szil na Dal'nem Vosztoke. — VoIZs, 1960. 9. sz. 3—16. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők távolkeleti hadjárata. 1945 augusztus 9—szeptember 2.]

Judin, G. V.: Moszkovszkij komszomol v godü Otecsesztvennoj vojnü. — IA, 1960. 4. sz. 30—48. p.
[Moszkvai komszomolisták a Nagy Honvédő Háború éveiben. Dokumentumok.]

Szavateev, P. Cserez morja i okeanü. — VoIZs, 1960. 11. sz. 59—70. p.
[Tengereken és óceánokon át. A szovjet haditengerészeti flotta a második világháborúban.]

Azarov, I.: Lider „Taskent". — VoIZs, 1960. 5. sz. 52—53. p.
[A „Taskent" romboló csatahajó a Nagy Honvédő Háborúban.]

Golovko, A.: Na vnesnih morszkih kommunikacijah Szevera. — VoIZs, 1960. 6. sz. 37—52. p.
[Az északi tengeri összeköttetés biztosítása a Szovjetunió és a nyugati szövetségesei között a Nagy Honvédő Háború idején.]

Szorokin, K.: Szovetszkie morszkie deszantü v ocenke zarubezsnoj voennoj literaturü. — VoIZs, 1960. 3. sz. 53—65. p.
[A szovjet haditengerészeti deszantok második világháborús harctevékenységének megítélése a külföldi katonai irodalomban.]

Horosilov, G.: Szborník primerov nasztupatel'nüh dejsztvij sztrelkovogo korpusza. — VoIZs, 1960. 2. sz. 103—107. p.
[A lövészhadtest támadó harctevékenysége példagyűjteménye a Nagy Honvédő Háborúból.]

Malühin, F.: Tül Vooruzsennüh Szil SzSzSzR Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — Tsz, 1960. 5. sz. 3—12. p.
[A szovjet fegyveres erők hadtápja a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kudrjakov, L. V.: Pomosch kolhoznikov Ivanovszkoj oblaszti frontu v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — ISzSzSzR, 1960. 5. sz. 108—116. p.
[Az ivanovoi terület kolhozai segítsége a Szovjet Hadseregnek a Nagy Honvédő Háború idején.]

Gaponov, V. N.: Geroi-gasztellovcü. — ISzSzSzR, 1960. 3. sz. 78—87. p.
[A szovjet légierő hősei a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kraszovszkij, Sz.: Maszterstvo i podvigi szovetszkih letcsikov. — VoIZs, 1960. 8. sz. 34—49. p.
[Szovjet repülők kiváló mesterségbeli tudása és hőstettei a Nagy Honvédő Háborúban.]

Szagajdak, P.—*Cüganok*, A.: Iszpol'zovanie vozdusnüh deszantov v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VoIZs, 1960. 8. sz. 16—33. p.
[Légideszantok alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban.]

Rotmisztrov, P.: Tankovüe armii v nasztupatel'nüh i oboronitel'nüh operacijah Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VM, 1960. 2. sz. 61—75. p.
[Harckocsi hadsereg a Nagy Honvédő Háború támadó és védelmi hadműveleteiben.]

Katukov, M.: Trudnümi boevümi dorogami — k pobede. — VV, 1960. 9. sz. 12—17. p.
[A szovjet páncélosok napjára. Nehéz harcos úton — a győzelemért. Második világháborús páncélos csatákról.]

Artilleristisches aus andern Armeen. Der Munitionsverbrauch der Sowjetarmee in Zweiten Weltkrieg. — Organisationsgrundlagen der deutschen Artillerie. — SA, 1960. 9. sz. 4. 6—7. p.
[Tüzérségi adatok más hadseregekről. A Szovjet Hadsereg lőszerfelhasználása a második világháborúban. — A német tüzérség szervezési alapelvei.]

Tel'puhovszkij, V. B.: Izmenenija v szosztave promüslennüh rabocsih SzSzSzR v period Velikoj Otecsesztv-

vennoj vojnü. — VI, 1960. 6. sz. 27—42. p.
[Az ipari munkások összetételének változásai a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború folyamán.]

Kumanev, G. A.: Szovetszkie zseleznodorozsniki v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VI, 1960. 6. sz. 43—60. p.
[Szovjet vasutasok a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Prosljakov, A.: Inzsenernüe vojszka v Velikoj Otecsesztvennüj vojne 1941—1945. — VoIZs, 1960. 5. sz. 2—8. p.
[Műszaki csapatok a Nagy Honvédő Háborúban.]

Isztomin, V.: O boevoj dejatel'noszti inzsenernüh vojszk v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VoIZs, 1960. 5. sz. 110—112. p.
[A műszaki csapatok harctevékenységéről a Nagy Honvédő Háborúban.]

Bormasova, I. K.—*Novickaja,* L. I.: Szodruzsesztvo zsenscsin SzSzSzR i SzSA godü v Velikoj Otecsesztvennoj vojnü (1941—1945 gg.) — IA, 1960. 2. sz. 115—129. p.
[Amerikai és szovjet asszonyok barátsága a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Pavlenko, N.: Resajuscsaja rol' SzSzSzR i ego Vooruzsennüh Szil v razgrome germanszkogo imperializma. — VoIZs, 1960. 1. sz. 3—28. p.
[A Szovjetunió és Szovjet Fegyveres Erők döntő szerepe a német imperializmus szétzúzásában.]

Zsadov, A.: Vszemirno-isztoricseszkaja pobeda. K pjatnadcatiletiju okoncsanija Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — VV, 1960. 5. sz. 2—8. p.
[Világtörténelmi győzelem. A Nagy Honvédő Háború befejezésének 15. éves évfordulójára.]

Telegin, K.: Velikaja pobeda szovetszkogo naroda. — VoIZs, 1960. 5. sz. 3—10. p.
[A szovjet nép nagy győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.]

Korablev, Ju.: Pobeda szovetszkih vooruzsennüh szil v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — PA, 1960. 8. sz. 49—57. p.
[A szovjet fegyveres erők győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.]

Vorob'ev, F.: Vszemirno-isztoricseszkoe znacsenie i isztocsniki pobedü Szovetszkogo Szojuza v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — PA, 1960. 4. sz. 27—32. p,
[A Szovjetunió világtörténelmi jelentőségű győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kovtun—Sztankevics, A.: Zapiszki voennego komendanta Mukdena. — VoIZs, 1960. 1. sz. 51—71. p.
[Mukden katonai parancsnokának feljegyzései. Szovjet fegyveres erők Mandzsuriában 1945—1946-ban.]

Erickson, John: Sino—Soviet relationships. The foundation of an alliance. — JRUSI, 1960. CV. köt. 617. sz. 93—104. p.
[Kínai—szovjet kapcsolatok. Egy szövetség megalapozása, a második világháború idején és az azt követő években.]

Nakov, A.: Ikonomicseszkata pomoscs, okazana ot Szövetszkata armija za vözsztanovjaneto na naseto narodno sztopansztvo. — IP, 1960. 1. sz. 75—82. p.
[A szovjet hadsereg gazdasági segítsége a bolgár népgazdaság helyreállításához.]

Maurach, Bruno: 30 Jahre sowjetische Luftlandetruppen. — W, 1960. 12. sz. 650—651. p.
[A szovjet légideszántcsapatok 30 éves évfordulója.]

Pavlenko, N. G.: Zum 42. Jahrestag der Sowjetarmee. Die entscheidende Rolle der Sowjetunion und ihrer Streitkräfte bei der Zerschlagung des deutschen Imperialismus. — M, 1960. 2. sz. 216—240. p.
[A Szovjet Hadsereg születésének 42. évfordulójára. A Szovjetunió és haderejének döntő szerepe a német imperializmus szétverésében.]

Giese, Fritz E.: Das Bollwerk am Bosporus. — W, 1960. 9. sz. 476. p.
[Törökország mint védőbástya a Bosporusnál. — Orosz—török ellentétek a történelem folyamán. — A jelenlegi stratégiai helyzet.]

Drizul, A.—*Szavcsenko,* V.: Naucsnaja szeszszija, poszvjascsennaja 20-letiju voszsztanovlenija Szovetszkoj vlaszti v Pribaltike. — VI, 1960. 11. sz. 98—104. p.
[A szovjethatalomnak a balti köztársaságokban való helyreállításának 20. évfordulója alkalmából tartott tudományos ülésszak.]

Dvadcat' let szo dnja voszsztanovlenija Szovetszkoj vlaszti v Pribaltike (po materialam naucsnoj szeszszii). — — ISzSzSzR, 1960. 5. sz. 222—225. p.
[Tudományos ülésszak a szovjethatalomnak a Szovjetunió balti köztársaságaiban való helyreállításának huszadik évfordulója alkalmából.]

Bagreev, A.: Vooruzsennüe szilü SzSzSzR v poszlevoennüj period, — PA, 1960. 10. sz. 50—55. p.
[A szovjet fegyveres erők a háború utáni időszakban.]

Gorelik, Ja.: O voennoj i naucsnoj dejatel'noszti B. M. Saposnikova v Szovetszkoj Armii. — VoIZs, 1960. 10. sz. 53—60. p.
[B. M. Saposnikov katonai és tudományos tevékenysége a Szovjet Hadseregben.]

Baumann, Gerhard: Kommunist und Militär: [Szaharov] Sacharow als sowjetischer Generalstabschef. — W, 1960. 6. sz. 322—323. p.
[Kommunista és katona: Szaharov, mint szovjet vezérkari főnök.]

Vietnam

Villandry, Ariane: La conquete du Tonkin: le commandant Henri Riviere. 1883. — RHA, 1960. 2. sz. 61—75. p.
[Tonkin francia meghódítása 1883-ban és Henri Riviere parancsnok.]

Nguen Khan Tuan: Put' v'etnamszoj revoljucii. — PV, 1960. 4. sz. 19—26. p.
[A vietnami forradalom útja.]

Fall, Bernard: Das Ende der Kampfgruppe 100. Eine motorisierte Einheit im Dschungelkrieg. — WR, 1960. 11. sz. 594—612. p.
[A 100. harccsoport vége. Egy motorizált egység a dzsungelháborúban. Vietnam, 1953—1954.]

Törökország

Novicsev, A. D.: Kreszt'janszkoe voszsztanie v Turcii v nacsale XV veka. — PV, 1960. 3. sz. 67—81. p.
[Parasztfelkelés Törökországban a XV. század elején.]

Mehmet, Mustafa A.: Din raporturile Moldovei cu Imperiul Otoman in a doua jumatate a veacului al XV-lea. — SRI, 1960. 5. sz. 165—178. p.
[Moldva és az Ottomán birodalom kapcsolatai a 15. század második felében.]

Trumpener, Ulrich: German military aid to Turkey in 1914: an historical re-evaluation. — JMH, 1960. XXXII. köt. 2. sz. 145—149. p.
[Német katonai segítség Törökországnak 1914-ben. Történelmi újraértékelés.]

Giese, Fritz E.: Das Bollwerk am Bosporus. — W, 1960. 9. sz. 476. p.
[Törökország mint védőbástya a Bosporusnál. — Orosz—török ellentétek a történelem folyamán. — A jelenlegi stratégiai helyzet.]

Összeállították: Kovalcsik József, Viniczai István, Windisch Aladárné

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE:

Folyóiratunk 1961. 2. számában „A magyar katonai nyelv fejlődése" c. rovatában befejeztük Markó Árpád, a történelemtudomány kandidátusa tanulmányainak közlését. Markó Árpád ezen értékes közreműködéséért a Szerkesztő Bizottság ez úton is kifejezi őszinte elismerését és köszönetét.

Olvasóink szíves elnézését kérjük, hogy a jelen számban — közbejött objektív akadályok miatt — a rovat további közléseit nem tudjuk folytatni. Közöljük azonban, hogy a Szerkesztő Bizottság a közeljövőben folytatni kívánja e rovatban a közléseket és a jelenkori katonai nyelvben felvetődött problémákkal kívánja a rovat közléseit lezárni.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Kun József őrnagy	Magyarország második világháborúba való belépésének katonapolitikai vonatkozásai — — — — — — — — —	3
Dr. Csima János őrnagy	A magyar hadseregfejlesztés távlati terveinek kudarca a második világháború alatt — — — — — — — — — —	40
Godó Ágnes őrnagy	A Horthy-fasizmus agresszív katonai terveinek előtérbe kerülése az 1927—1929-es években — — — — — — — —	67
Dr. Csillag Ferenc ezredes	A politikai biztosok szerepe a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében — — — — — — — — — — — — —	100
Dr. Nagy László, a történelemtudomány kandidátusa	Adalékok Bethlen Gábor honvédelmi politikájához uralkodásának első éveiben (1613—1619) — — — — — —	125
Rázsó Gyula	A zsoldosság gazdasági és társadalmi előfeltételei és típusai Magyarországon a XIV—XV. században — — —	160

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

P. Szagajdak és A. Ciganok ezredesek	Légideszantok alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban	213

VITA

Borus József, a történelemtudomány kandidátusa	Megjegyzések és kiegészítések Dr. Horváth Miklós alezredes, a történelemtudomány kandidátusa „Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat története és hadművészettörténete néhány kérdésének kritikája" című tanulmányához	241
Dr. Horváth Miklós alezredes, a történelemtudomány kandidátusa	Egyedül Hitler felelős a második világháború kirobbantásáért? Válasz Borus Józsefnek, a történelemtudomány kandidátusának kritikai észrevételeire — — — — —	265

KÖZLEMÉNYEK

Gyurkó Rókus különleges rendeltetésű lovasszázada (Marija Fortusz) — — — — — — — — — — — — — 285

Magyar katonák a dagesztáni szovjethatalomért vívott harcokban (Agzil-Gerej Gadzsijev) — — — — — — 296

Lenkei követője: Szontágh Frigyes 1848/49-es honvéd huszárőrnagy (Fabricius Endre) — — — — — — — 304

SZEMLE

A mai imperializmus katonai ideológiája (Sörös Lajos szds.) — — — — — — — — — — — — — — — 309

Lövész zászlóaljak és ezredek harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban (Sörös Lajos szds.) — — — — — 319

Új tudományos mű a német imperializmusról (közlemény) 329

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Kiadatlan Kossuth-iratok 1848—1849-ből (Dr. Bőhm Jakab) 330

BIBLIOGRÁFIA

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. (Kovalcsik, Viniczai István, Windisch Aladárné) — — — — 353

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

майор КУН ЙОЖЕФ — К военно-политическим отношениям вступления Венгрии во вторую мировую войну — 3

майор д-р ЧИМА ЯНОШ — Крушение перспективного плана развития венгерской армии в ходе второй мировой войны — 40

майор ГОДО АГНЕШ — Агрессивные военные планы хортистского фашизма в 1927—29 годах — 67

полковник д-р ЧИЛЛАГ ФЕРЕНЦ — Роль военных комисаров в Красной Армии Венгерской Советской Республики — 100

кандидат ист. наук д-р. НАДЬ ЛАСЛО — К вопросам оборнительной политики Бетлена Габора в первые годы его правления (1613—1619) — 125

РАЖО ДЮЛА — Общественно-экономические предпосылки и формы наёмничества в Венгрии в XIV—XV веках — 160

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В ЗАГРАНИЦЕ

полковники П. САГАЙДАК и А. ЦИГАНОК — *Применение воздушных десантов в Великой Отечественной войне* — 218

ДИСКУССИЯ

Кандидат ист. наук. БОРУШ ЙОЖЕФ — Замечания и добавления к статье подполковника кандидата исторических наук д-р-а Хорват Миклоша. Критика по некоторым вопросам военной истории и истории военного исскуста западной европейской кампании 1940 г. — 241

подполковник кандидат ист. наук д-р ХОРВАТ МИКЛОШ — *Один только Гитлер ответственный за развязывание второй мировой войны?* Ответ на критические замечания кандидата ист. наук Боруша Йожефа — 265

СООБЩЕНИЯ

Эскадрон особого назначения Дюрко Рокуша (Мария Фортус) — 285

Венгерские бойцы в борьбе за советскую власть в Дагестане (А—Г Гаджиев) — 296

Последователь Ленкеи: Сонтаг Фридеш гусарский майор революции и борьбы за независимость 1848—49 (Фабрициус Ендре) — 304

РЕЦЕНЗИЯ

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

БИБЛИОГРАФИЯ

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

József Kun Major	Militärpolitische Beziehungen des Eintritts Ungarns in den zweiten Weltkrieg — — — — — — — — — —	3
Dr. János Csima	Misserfolg der perspektivischen Pläne der ungarischen Armee-Entwickelung während des zweiten Weltkrieges	40
Ágnes Gódó Major	Das Vordringen der aggressiven militärischen Pläne des Horthy-Faschismus in den Jahren 1927—1929 — — — —	67
Dr. Ferenc Csillag Oberst	Die Rolle der politischen Kommissäre in der Roten Armee der Räterepublik — — — — — — — — — —	100
Dr. László Nagy Kandidat der Geschichtswissenschaften	Beiträge zu der Landesverteidigungspolitik Gábor Bethlens in den ersten Jahren seiner Regierung (1613—1619)	125
Gyula Rázsó	Die ökonomische und gesellschaftliche Vorbedingungen des Söldnertums und dessen Typen im Ungarn in den XIV—XV. Jahrhunderten — — — — — — — — —	160

AUS DER KRIEGSHISTORISCHEN LITERATUR DES AUSLANDS

P. Szagajdak und A. Ciganok Obersten	Die Verwendung der Luftdesanten im Grossen Verteidigungskrieg — — — — — — — — — — — — —	218

DISKUSSION

József Borus Kandidat der Geschichtswissenschaften	Bemerkungen und Ergänzungen des Studiums „Kritik zu einigen Fragen der Kriegsgeschichte und Kriegskunstgeschichte des westeuropäischen Feldzugs im Jahre 1940" von Dr. Nikolaus Horváth Oberstleutnant, Kandidat der Geschichtswissentschaften — — — — — — — — —	241
Dr. Miklós Horváth Oberstleunant, Kandidat der Geschichtswissenschaften	Ist allein Hitler verantwortlich um den Ausbruch des zweiten Weltkrieges? Antwort auf die Bemerkungen Josef Borus's, Kandidat der Geschichtswissenschaften — —	265

MITTEILUNGEN

Die mit ausserordentlichen Bestimmungen beauftragte Kavallerieeskadron des Gyurkó Rókus (Marija Fortisz)	285
Ungarische Soldaten in den Kämpfen um die Sowjetmacht in Dagestan (Agzil-Gerej Gadzsijev) — — — —	296
Der Anhänger Lenkeis: Friedrich Szontágh 1848/49-er honvéd Husarenmajor (Endre Fabrizius) — — — — —	304

RUNDSCHAU

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

BIBLIOGRAPHIE

Hiányos!!

1iv a 4-es

Ára: 16. — Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Mucs Sándor alezredes—Kovalcsik József

A légideszantcsapatok fejlődésének áttekintése a két világháború között, és alkalmazásuk a második világháborúban

Jaromir Navratil

1948 február és a csehszlovák hadsereg

Dr. Rapcsányi—Dr. Tóthné

Ismeretlen feljegyzések Zrínyi Miklós téli—tavaszi hadjáratáról

2

1962

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1962

ÚJ FOLYAM BUDAPEST IX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Tagok:

Balázs József, Barta István, dr. Csillag Ferenc,
dr. Liptai Ervin, Nagy Gábor, Rudas István

Felelős szerkesztő:

Otta István

Technikai szerkesztő:

Sztana Béla

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 205—915

Megjelenik félévenként

Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetési ára egész évre: 32,— Ft.
Csekkszámlaszám: 61.297 befizetési számla. Budapest.

Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850, és a kiadónál

624759/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató

A LÉGIDESZANT CSAPATOK FEJLŐDÉSÉNEK ÁTTEKINTÉSE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT ÉS ALKALMAZÁSUK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Mucs Sándor alezredes—Kovalcsik József

A HADITECHNIKA ROHAMOS FEJLŐDÉSE a második világháború után gyökeres változást hozott a hadászat, a hadművészet és a harcászat elveinek fejlődésében. A rakéta- és a nukleáris fegyverek alkalmazásának lehetőségei, tömegpusztító hatásuk egy adandó háborúban, rendkívül gyorsan váltakozó helyzeteket teremthet az arcvonalakon, sőt, a mögöttes területeken is. E lehetőség minden fokozatú parancsnoktól megköveteli a gyors elhatározást, a rendelkezésre álló erők és eszközök gyors felhasználását, támadásban és védelemben egyaránt, az elért sikerek továbbfejlesztése vagy a veszélyeztetett terepszakaszok, objektumok megerősítése érdekében.

A csapatok és a haditechnika gyors átcsoportosításának egyik fontos és rugalmas formája a légiszállítás igénybevétele, a légideszant csapatok alkalmazása. E fegyvernem az utóbbi két évtizedben — a repülés eszközeinek fejlődésével párhuzamosan — szintén hatalmas arányú fejlődésen ment keresztül. Egy esetleges háborúban való felhasználása elveinek és várható gyakorlati alkalmazása kérdéseinek nagy nemzetközi szakirodalma van.

A korszerű elvek és a várható alkalmazási módszerek kidolgozásában a katonai teoretikusok felhasználták azokat a tapasztalatokat, amelyeket e fegyvernem alkalmazása során a második világháborúban szereztek.

E tanulmányban arra vállalkoztunk, hogy a teljességre való törekvés nélkül, fő vonalaiban bemutassuk a légideszant csapatok kialakulásának történetét és alkalmazási elveinek fejlődését az első világháborút követő években, valamint konkrét példákkal igazoljuk, hogy ez a viszonylag új fegyvernem már

a második világháború egyes hadműveleteiben, harcaiban döntő tényezőként szerepelt. A légideszant csapatok második világháború utáni fejlődésének és alkalmazási elvei problematikájának tárgyalása nem célja e tanulmánynak. Ugyanakkor azonban, megítélésünk szerint, e fegyvernem kialakulása és harci alkalmazásának története hasznos tapasztalatokat rejt magában a jövő szempontjából is. Amennyiben tanulmányunkkal sikerül felkeltenünk olvasóink érdeklődését és új gondolatokat ébreszteni parancsnokainkban a légideszant csapatok alkalmazási módjait illetően, úgy véljük, munkánk nem volt hiábavaló.

A légideszant elméletének megszületése az első világháborúban és alkalmazásának első lépései

A repülőgép katonai alkalmazása fokozatosan, a technikai fejlettség fokától függően vált sokoldalúvá. 1910-ben a légierő szerepe még csak a megfigyelésre és a felderítésre korlátozódott, de 1912-ben a repülőgépeket már bombázásra is előkészítették. A háború első hónapjaiban pedig általánosan elfogadottá vált a repülőgépek bombázás céljára való felhasználása és 1915-ben a légiharc megvívásának eszközeként a vadásztevékenység. A csapatok légiszállításának elvét jóval később, 1930 táján, az utasszállító és kereskedelmi repülőgépek teljesítőképességének technikai fejlődése vetette fel.

A csapatok légiszállításának kezdettől fogva két elméleti lehetősége volt, s ez a két irányzat jelentkezett a katonai elméletekben és a gyakorlati alkalmazásban egyaránt: az egyik, a szó szoros értelmében vett légiszállítás, repülőtérről repülőtérre, a másik az egységek földreszállítását nem tette a repülőtértől függővé, hanem ejtőernyő segítségével akarta megoldani. Az első irányzat a légiszállítást kizárólag hadászati szintre korlátozta, a másik a harcászati lehetőségek megnövekedését tartotta szem előtt.

A légideszant csapatok megszervezésének és alkalmazásának gondolata először az első világháborúban merült fel, miután a háború állóháborúvá változott és a megerődített állásokat a szárazföldön nem sikerült áttörni. Szükségessé vált, hogy felderítőket juttassanak az ellenség mögöttes területeire, a gyenge pontok felderítésére a főcsapás irányának helyes megválasztása érdekében. Ennek eszközét a katonai szakemberek az ejtőernyőben látták. Az ejtőernyőt ebben az időben már al-

kalmazták a pilóták életének megmentésére, így nem volt nehéz arra a következtetésre jutni, hogy az ejtőernyő segítségével felderítőket lehet eljuttatni az ellenség mögöttes területére. Az első sikeres kísérletek után kisebb, néhány fős diverzáns csoport bevetésére is sor került abból a célból, hogy a főcsapás kijelölt sávjában rombolásokat hajtsanak végre az ellenséges tartalékok felvonulásának, illetve átcsoportosításának akadályozására. A katonai irodalom az első ilyen tevékenységként a franciák 1918 nyarán végrehajtott vállalkozását említi, amikoris egy három főnyi ejtőernyős csoportot dobtak le az Ardennekben. Felszerelésük rádióállomás és robbanóanyag volt, s miután a németek utánpótlását szolgáló vasútvonalakon több sikeres robbantást hajtottak végre, egy hét múlva sikeresen visszatértek saját csapataikhoz.[1]

A sikeres felderítő és diverzáns vállalkozások érlelték meg 1918 őszén William Mitchell amerikai tábornokban, az USA Franciaországban harcoló légierejének parancsnokában azt a tervet, mely a megerődített német arcvonal áttörésének nagy véráldozatot kívánó feladatát csökkentett veszteséggel és a meglepés eszközével kívánta elérni.[2] Elgondolása a maga idejében forradalmi volt a katonai elméletek között. Terve szerint ugyanis egy teljes légideszant hadosztályt vetettek volna be az Yser folyónál kiépített német védelem áttörésének elősegítése érdekében. A kivitelezésnek azonban komoly akadálya volt az akkori repülőgépek kis teherbíró képessége. Érdekes megjegyezni, hogy Mitchell tervének végrehajtásához mintegy kétezer repülőgépre lett volna szükség. Miután Mitchell ígéretet kapott, hogy a szükséges repülőgépeket 1919 februárjára megkapja, hozzáfogott a hadművelet előkészítéséhez. Az 1. amerikai hadosztályt valóban visszavonták az arcvonalról, s néhány egység ejtőernyős kiképzését is megkezdték, a terv végrehajtására azonban nem került sor, mivel Németország 1918. november 11-én letette a fegyvert.

Mitchell tábornok irányításával még a háború után is végrehajtottak néhány kísérletet, ezek azonban rövid életűek voltak, s nem vezettek különösebb eredményre, mert a katonai felső vezetés nem támogatta őket kellőképpen, s csak jóval ké-

[1] Hove, Alkmar v.: Внимание, парашютисты! (Achtung Fallschirmjäger.) Moszkva, Izdat, Inosztrannoj Literaturü, 1957. 22. old.

A könyv szerzője a második világháborút, mint ejtőernyős lövész sorkatona kezdte. A háború végére főhadnagyi rendfokozatot ért el, s ejtőernyős lövész század parancsnok volt. Könyvét Ramke és Student tábornokok közreműködésével írta, akik a német légideszant csapatok parancsnokai voltak.

[2] Smith, D. O.: Военная доктрина США. (U. S. Military Doctrine.) Moszkva, Izdat. Inosztrannoj Literaturü, 1956. 154. old.

sőbb ismerték fel, hogy „hagyatékából" az egyik legjelentősebb gondolat az a felismerés volt, hogy „a légierők, a légi úton szállított és az ejtőernyős csapatok rendkívül jelentős szerepet fognak játszani egy második világháborúban".[3]

A légideszant csapatok és alkalmazásuk elvének fejlődése a két világháború között

Az első világháború befejezése után a különböző országok katonai teoretikusai igyekeztek összegezni a háború tapasztalatait és következtetéseket vontak le a vezetés és a hadseregek szervezésére vonatkozóan, különös tekintettel azokra az új fegyvernemekre, amelyek először jelentek meg az első világháború harcterein. Ismeretes, hogy különböző országokban sokféle elmélet született a repülőgépek, a páncélos csapatok fejlesztéséről és felhasználásáról.

A repülőgép és az ejtőernyő technikai tökéletesedése 1930 táján vetette fel ismét — ezúttal már nem utópikus formában — a légideszant csapatok alkalmazásának elméletét. „Mindenekelőtt a légiszállítás rugalmassága és minden irányú kiterjedése voltak azok az előnyök, melyek bizonyos katonai köröket foglalkoztattak. A tartalékok gyors átcsoportosításának és a hadászati mozgás rugalmasabbá tétele feladatának megoldása sürgető követelmény volt.[4]

A légideszant csapatok szervezése és gyakorlati felhasználása elméletének kimunkálása azonban a Szovjetuniót kivéve a harmincas évek közepéig teljesen háttérbe szorult. Híven tükrözi a burzsoá katonai teoretikusok döntő többségének ekkori állásfoglalását Sikorski volt lengyel hadügyminiszter álláspontja, akinek könyve francia kiadásához Pétain marsall írt előszót. Sikorski szerint: „Néhány technikus úgy véli, hogy a repülés állandó fejlődése következtében a jövőben a repülés hatalmas szállító eszközzé válik. Jelenleg azonban a rendkívül drága, törékeny, sebezhető és kisszámú kormányozható léghajó egyáltalán nem alkalmas erre a feladatra. Ami pedig a repülőgépeket illeti, jelenlegi szállító kapacitásuk nagyon kicsi, s a technika mostani fejlettségi fokán, a jelenlegi repülőgéptípusok nem tudnak tizenöt gyalogosnál többet szállítani. Vannak olyan feltételezések, hogy az úgynevezett óriás repülőgépek a legközelebbi jövőben képesek lesznek mintegy ötven vagy száz embert is szállítani, azonban ezek a számok semmiféle szerepet

[3] Waddell, L. S.: The airborne story. Hagerstown, 1954. 5. old.
[4] Rocolle: L'arme aéroportée clé de la victoire? Paris, 1948. 1. köt. 32. old.

nem játszanának egy korszerű háborúban. Bizonyos kivételes és epizódszerű eseteken kívül (kis különítmények, egészségügyi kiürítés), a légiszállítás csak alkalomszerű szerepet játszhat azokban a háborúkban, melyeket a hatalmas eszközök bevetése jellemez."[5]

A szocialista hadtudomány azonban, amely nem adott helyet az egyes fegyvernemek fétisizálásának és a különböző fegyvernemek arányos fejlesztését vallotta, felismerte a légideszant csapatok lehetőségének távlatait és a többi fegyvernem egyidejű fejlesztésével nagy lépést tett szervezési és alkalmazási elveinek kidolgozásában és az elvek gyakorlati kipróbálásában.

A szovjet légideszant csapatok szervezetszerűen 1930-ban alakultak meg és 1931-ben már önálló ejtőernyős zászlóaljakat hoztak létre, amelyek később ezredekké, dandárokká fejlődtek.[6] A légideszant csapatok szervezésével párhuzamosan folyt az elméleti munka e csapatok helyének és szerepének meghatározására is, a többi fegyvernemekkel való hadműveleti, harcászati tevékenység összehangolására. Rövidesen sor került a kidolgozott elméletek gyakorlati kipróbálására is. Így pl. 1934-ben a Bjelorusz katonai körzet gyakorlatain 900 fős ejtőernyős deszantot alkalmaztak, az 1935. évi kijevi katonai körzet gyakorlatán pedig 1200 fő ejtőernyős és 2500 fős leszálló deszant került bevetésre.[7] A légideszant csapatok szállításában már többmotoros gépek vettek részt. A hadgyakorlatokat végignéző angol tábornok kormányához írott jelentésében kifejtette: „Ha én magam nem láttam volna ezt, soha el nem hittem volna, hogy egy ilyen hadművelet egyáltalán lehetséges."[8] A Bjelorusz katonai körzet 1935. évi gyakorlatán még nagyobb mértékben kerültek kipróbálásra a légideszant-csapatok, ahol 1800 fő ejtőernyőst és 5700 fős leszálló deszant-egységet vetettek be 170 km mélységben az „ellenség" mögöttes területén. 1936-ban a moszkvai katonai körzet gyakorlatán pedig egy teljes hadosztályt alkalmaztak. Hove a gyakorlatokra célozva írja, hogy: „Ez a gyakorlat teljesen igazolta a légideszant-csapatok hadműveleti, harcászati alkalmazásának helyességét."[9] E gyakorlatok már azoknak az elveknek gyakorlati helyességét igazolták, amelyeket a szovjet harcászati szabályzat a légideszant csapatok alkalmazásáról 1936-ban rögzített. E szabályzat a légideszant-csapatok felhasználásának el-

[5] Sikorski, W.: La guerre moderne, son caractère, ses problèmes. Paris, 1935. 213. old.

[6] Szagadjak, P.—Ciganok, A.: Légideszantok alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. — Hadtörténelmi Közlemények, 1962. 1. sz. 218. old.

[7] Uo. 219. old.

[8] Hove i. m. 26. old.

[9] Uo. 27. old.

vét abban rögzítette, hogy képesek dezorganizációs tevékenységre az ellenség mögöttes területein és a hátországban, képesek a földi csapatokkal együttműködve az ellenség bekerítésére és megsemmisítésére. A szabályzat a légideszant-csapatok feladatairól leszögezte, hogy a harc folyamán foglaljanak el fontos terepszakaszokat, átkelőhelyeket, támaszpontokat az ellenség mögöttes területein, amelyekkel elősegíthetik az ellenség bekerítését és megsemmisítését. Továbbá feladatul állítja az ellenséges hátország dezorganizálását, repülőterek, hídfők elfoglalását.[10] A szovjet harcászati szabályzat tehát az adott időszakban helyesen határozta meg ezen új fegyvernem felhasználásának elveit és feladatait.

A Szovjetunió sikereire, amelyeket e fegyvernem fejlesztésében elért, felfigyelt az egész világ. Minden országban megtették az első lépéseket a légideszant-csapatok alapjainak lerakásához.

Németországban Hitler uralomra jutásával és az új háborúra való felkészüléssel megkezdődik a versailles-i szerződés katonai megkötöttségének felrúgása és a hadsereg gyorsütemű fejlesztése. Hitler 1935. március 15-én hirdeti ki a hadsereg fejlesztéséről szóló törvényt, amelyben bejelenti, hogy a fegyveres erők mindhárom haderőneme felállításra kerül és közülük a légierő fejlesztésére kell a legtöbb gondot fordítani. A terv előírásai szerint a német légierőnek 1942-ig rendelkeznie kellett ezer bombázóval, ezer vadászbombázó, felderítő és csatarepülővel, ezer vadászrepülőgéppel, valamint jelentős számú szállító- és iskolagéppel.[11] A légierő fejlesztésével egy időben megkezdik a toborzást az új fegyvernem, az ún. ejtőernyős lövész csapatok számára, s egyidejűleg megkezdődik a hadseregen belül a szervezetszerű ejtőernyős kiképzés. 1937-ben a német hadsereg már két ejtőernyős zászlóaljjal rendelkezik. A fegyvernem harci alkalmazása tekintetében azonban koránt sincs olyan egységes nézet, mint a Szovjetunióban. Jelentős véleményeltérés van a német szárazföldi csapatok és a légierő parancsnoksága között. A szárazföldi csapatok parancsnokságának véleménye szerint az ejtőernyős csapatokat a földi csapatokkal együttműködve kell felhasználni harcászati méretekben, fontosabb objektumok elfoglalása vagy az ellenség átkarolása érdekében. A légierő parancsnokság véleménye az volt, hogy az ejtőernyős lövészcsapatokat csak diverziós feladatokra célszerű felhasználni, s mivel az ejtőernyős lövészek ebben az időben még közvetlenül a légierő alá voltak rendelve, kiképz-

[10] Szagajdak—Ciganok i. m. 219.old.
[11] Hove i. m. 28—29. old.

zésük is ennek az elvnek az alapján történt, ami azt jelentette, hogy hasonló volt a műszaki csapatok kiképzéséhez. A német légideszant-csapatok szervezési és felhasználási elveinek fejlődésében Student tábornoknak az ejtőernyős csapatok parancsnokává történt kinevezése után következett be jelentős előrehaladás, mikoris a német ejtőernyős csapatok kiképzésében azok az elvek kaptak vezető helyet, amelyek harcászati és hadműveleti méretekben is tervezték e fegyvernem felhasználását. Ezenkívül a kiképzésben a fő hangsúlyt a meglepésszerű alkalmazásra fektették. A német ejtőernyős csapatok először az 1938. október 7-én megtartott gyakorlaton mutatkoztak be, amikor 250 szállító repülőgép 3000 embert tett ki teljes felszereléssel a megadott helyen.[12]

Franciaországban, bár megtették az első lépéseket az ejtőernyős kiképzés felé és 1933-ban iskolát is szerveztek a kiképzésre, de hasonlóan a többi nyugati országhoz — Németországot kivéve — nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget e fegyvernem fejlesztésének. Ennek következtében Franciaországban a háború kezdetéig csak két kisebb ejtőernyős alegységet hoztak létre, amelyek létszáma nemigen haladta meg a 300 főt.[13]

Az angol légideszant-csapatok fejlesztése lényegében 1940 júniusában indult meg azzal, hogy létrehozták az ún. deszantközpontot, amelybe összevonták a már korábban létrehozott ejtőernyős iskolát és a vitorlázógépek személyzetének kiképzését. Ez a központ az ejtőernyős kiképzésen túl foglalkozott vitorlázógépek konstruálásával és felhasználásuk módszerének kidolgozásával is. 1940 második felében egy újabb központ került felállításra, ahol az angol légideszant-csapatok szervezési, felszerelési és felhasználási elveinek kidolgozásával foglalkoztak. Ezek a központok Manchesterben és Ringwayben voltak, ahol 1945-ig mintegy 60 ezer angol ejtőernyős lövészt képeztek ki.[14]

Az Északamerikai Egyesült Államok légideszant csapatainak szervezése 1938-ig szintén csak kísérleti stádiumban volt. Bár 1928-ban Texas államban már sor került kislétszámú alegység teljes felszereléssel történő kidobására, a további fejlődésre csak 1938 után került sor. Az USA vezérkari iskolája ugyanis ekkor kezdett foglalkozni elméleti és gyakorlati síkon a légideszant háború kérdéseivel. A légideszant csapatok tényleges létrehozása csak 1940-ben, a német sikerek után kezdődött meg. Az USA hadügyminisztériuma ekkor dolgozta ki a légideszant csapatok létrehozásának konkrét programját. Az első alegység ön-

12 Uo. 49. old.
13 Uo. 31. old.
14 Uo. 113. old.

kéntes jelentkezés alapján Fort-Benningben alakult meg (Georgia állam), amelyből aztán kifejlődött az USA légideszant fegyverneme.[15]

A Horthy-hadsereg katonai irodalma is viszonylag nagy teret szentelt a légideszant csapatok szervezési, fejlesztési kérdéseinek. Külön figyelmet szentelnek a szovjet hadgyakorlatokon alkalmazott légideszant csapatok felhasználásának. 1936-tól kezdve a Magyar Katonai Szemlében egyre-másra jelennek meg a különböző jellegű cikkek a légideszant csapatokkal kapcsolatban. E cikkekben Magyarország katonai erejéből kiindulva, főleg a harcászati jellegű alegységek harceljárását boncolgatják. Valamennyi szerző megegyezik abban, hogy e fegyvernem személyi állományát alapos rostálás után kell kiválogatni és hogy kiképzésük erős, „összkomfortos" legyen, hogy egy esetleges vállalkozást veszteségek esetén is tökéletesen végre tudjanak hajtani. Sok cikk foglalkozik az ejtőernyős csapatok támadása elhárításának harceljárásával.[16]

Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy a légideszant csapatok szervezése, fejlesztése és gyakorlati felhasználása tekintetében kétségkívül a Szovjetunió tette meg a kezdeményezést. Ezt a burzsoá katonai irodalom mindenképpen kénytelen elismerni. Hove megjegyzi, hogy: „A két világháború között a légideszant csapatok felhasználásában első nagy tapasztalata a Szovjetuniónak volt."[17] Az USA katonai irodalma szintén elismeri: „. . . történelmi tény, hogy a légideszant háború elmélete, ahogy azt a mai értelemben értjük, az oroszoknál született . . ."[18] A magyar katonai irodalom is minden fenntartás nélkül elismeri a Szovjetunió elsődlegességét ezen a területen. „Kétségen kívül megállapíthatjuk — írja Pataki Géza —, hogy a világháború után a szovjet vezetőség ismerte fel elsőnek az ejtőernyős gondolat nagy hordérejét . . ."[19] Jónás Endre a Magyar Katonai Szemlében ugyancsak elismeri: „A világtörténelem első nagy-

[15] Gavin, James M.: Вездушно-десантная война. (Airborne Warfare.) Moszkva. Voenizdat, 1957. 9—10. old. A könyv szerzője amerikai tábornok, aki a második világháború idején több magas beosztást töltött be a légideszant csapatoknál, s a normandia partraszállás után a 82. amerikai légideszant hadosztály parancsnoka lett.

[16] Magyar Katonai Szemle 1936—1943. évfolyamai.
Ehelyütt megemlítjük, hogy a viszonylag bőséges katonai irodalom ellenére a horthysta hadsereg sem fordított sok gondot e fegyvernem fejlesztésére. A háború kezdetéig csupán egy ejtőernyős zászlóaljat szerveztek, melyet 1941. április 12-én a Jugoszlávia elleni támadás során Új-Verbásztól délre vetettek be. A bevetés teljes kudarccal végződött. (Ld. Dr. Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. Bp. 1962. 55—56. old.)

[17] Hove i. m. 25. old.

[18] Gavin i. m. 10. old.

[19] Magyar Katonai Szemle 1941. IV. évnegyed. 364. old.

tömegű ejtőernyős vállalkozása az 1935/36. évi szovjet hadgyakorlaton játszódott le . . ."[20]

Ha a légideszant csapatok szervezési és felhasználási elvei a két világháború között kezdeti stádiumban voltak is, néhány példát már találunk arra, hogy az egyes államok harcfeladat végrehajtása érdekében légiúton szállítottak át lövész egységeket országon belül, sőt kontinensek között. Az első ilyen jellegű alkalmazás 1932-ben történt, amikor az angolok az iraki felkelés elfojtására Egyiptomból Bagdadba szállítottak kisebb alegységeket légiúton. Ilyen jellegű feladatokat oldott meg a német fasiszta hadvezetés is, amikor Franco tábornok fasiszta felkelésének támogatására sietve Spanyol-Marokkóból Ju—52-es szállítógépek felhasználásával Spanyolországba szállította át a fasiszta csapatokat.

Nem érdektelen talán röviden azzal is foglalkozni, hogy a légideszant csapatok minél célszerűbb harcrendjének kimunkálása, a nehézfegyvereknek légi úton történő szállítása és földrejuttatása, majd a földön történő mozgatásához megfelelő járművek konstruálása, mind-mind külön feladatokat jelentett a katonai szakemberek számára. A német légideszant-csapatok gyakorlatán például kiderült, hogy a légideszant hadosztály nem képes magával vinni nehézfegyvereket, tüzérséget, ami jelentősen csökkentette ütőképességét. A légideszant csapatok tüzérsége számára a németeknél a 76 mm-es hegyi ágyúkat rendszeresítették, azonban a földön való mozgatására nem találtak megfelelő eszközöket. Kísérleteztek ugyan tiroli lovakkal és rotweiler kutyákkal[21] is, de ezek egyike sem bírta a légi szállítás körülményeit. Külön problémát jelentett az ejtőernyős és légideszant csapatok páncélelhárító eszközökkel való ellátása. A német légideszant csapatoknál e célra a 20 mm-es légvédelmi ágyúkat rendszeresítették, amelyeket oldalkocsis motorkerékpárral vontattak. Minden löveghez két motorkerékpár tartozott, egy a löveg vontatására, a másik a lőszeres láda szállítására szolgált. Ezeket az eszközöket több ejtőernyő felhasználásával juttatták a földre. A második világháborút közvetlenül megelőző években a német fasiszta hadseregben szinte végleges formában kialakult az ejtőernyős egységek szervezése is. Egy német ejtőernyős zászlóalj szervezési sematizmusa a következő volt. (1. sz. vázlat)

A fasiszta Németország Európa leigázására készülve, a lerohanásra kiszemelt országok mielőbbi ellenállásának megtörésére a hadüzenet nélküli, meglepésszerű támadást tartotta legmegfe-

[20] Magyar Katonai Szemle 1941. IV. évnegyed. 121. old.

[21] Röviszőrű, nagynövésű juhászkutya fajta, amelynek magassága eléri a 60 centimétert.

lelőbbnek. E gengszter módszer eszközeként szolgáltak a fasiszta hadvezetés kezében a légideszant egységek, illetve magasabb-egységek, amelyeket a háború kezdetére már létrehoztak. A német fasiszta hadvezetés a légideszant csapatok első ilyen irányú feladatát Csehszlovákia lerohanásának előkészítése során szabta meg. A szudéta kérdés tudatos élezése idején a német haderő felkészült a katonai erőszak alkalmazására is. Ebben a tervben

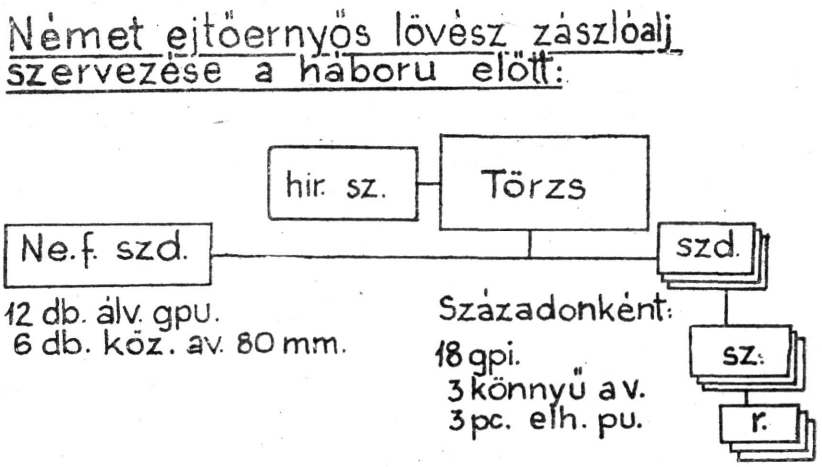

1. sz. vázlat

a német ejtőernyős csapatoknak már komoly szerepet szántak. Feladatukat a német hadvezetőség abban szabta meg, hogy a csehszlovák határvédelmi rendszer mögé bevetve, átjárókat nyissanak a földi csapatok számára. A feladat végrehajtására, amelyre a Moravice völgyében Bruntáltól délnyugatra került volna sor, egy ezred bevetését tervezték. Az ezred három zászlóalja (ejtőernyős lövész) közül az egyiknek az lett volna a feladata, hogy a másik két zászlóalj leszállóhelyét biztosítsa. E két zászlóalj közül az egyik zászlóaljnak — amely műszaki kiképzésben részesült — feladata lett volna, hogy lerombolja a csehszlovák határberendezést, míg a másik zászlóalj biztosító feladatot kapott, azt, hogy Bruntáltól délnyugatra rendezkedjen be védelemre és akadályozza meg a csehszlovák erők előrenyomulását Olomouc irányából. Mint ismeretes, a cseh burzsoá kormány kapituláns politikája következtében a fegyveres konfliktusra nem került sor. A következő „éles" bevetésre Csehszlovákia lerohanásakor került sor, amikor 1939. március 16-án a fasiszta ejtőernyős csapatok megszállták a prágai repülőteret.

A légideszant csapatok felhasználása a német fasiszták nyugat-európai hadjárata során

A fasiszta Németország, kihasználva a nyugati imperialisták magatartását, azt, hogy bár hadiállapotban voltak vele, de aktív harctevékenységet nem folytattak ellene, megkezdte Északnyugat-Európa elfoglalását. E hadműveletek célja az volt, hogy egyrészt nyomást gyakoroljon Svédországra, amelynek vasércexportjára a fasiszta Németországnak feltétlenül szüksége volt, másrészt Dánia és Norvégia elfoglalásával a fasiszta hadvezetés bázist kívánt teremteni Anglia, Franciaország és a Szovjetunió elleni támadáshoz.[22]

Hitler 1940. március 1-én adta ki direktíváját Dánia és Norvégia megtámadására, mely hadműveletben a meglepés elérése érdekében nagy szerepet szántak az ejtőernyős deszant csapatoknak. A Dánia elleni hadműveletben részt vevő ejtőernyős csapatok feladata az volt, hogy: a) Foglalják el Aalborg repülőterét, hogy a német légierő e támaszpontról könnyebben ellenőrizhesse az ellenség repülési útvonalait. b) Foglalják el a Storströmi-öböl hídjait, amelyek a Falster és a Sjaelland szigeteket kötötték össze, hogy ezáltal biztosítsák a földi csapatok gyors előremozgását.[23] A hadműveletek, amelyek április 9-én kezdődtek, Dániát kapituláns kormánya behódolása miatt néhány órán belül a német fasiszták karjaiba dobta.

Ugyanekkor megtámadták Norvégiát is. A Norvégia elleni hadműveletet a német faiszták tengeri és légideszant egységek egyidejű bevetésével kezdték meg. Április 9-én este a német hajóraj, amelynek állományába tartozott a Blücher nehézcirkáló, a Lützow torpedóromboló, az Emden könnyűcirkáló, valamint több szállítóhajó, az oslói fjordba futott be. A norvég partvédő ütegek azonnal tüzet nyitottak a hajóraj első lépcsőjére, ez viszont lehetővé tette, hogy a második lépcső veszteség nélkül tegye partra a mintegy kétezer embert. A német megszállóknak kemény harcokban csak másnap sikerült kapitulációra bírni a partmenti erődöket.[24] A tengeri deszant partraszállásával egy időben került sor a német légideszant egységek bevetésére is, a következő feladatokkal: a) Foglalják el Sula repülőterét Stavanger közelében, amely az egyetlen katonai repülőtér volt Norvégia nyugati partján. b) Két ejtőernyős századdal

22 Вторая мировая война 1939—1945. гг. Военно- исторический очерк. Под. ред. С. П. Платонова. (Platonov.) Москва. Воениздат, 1958. 75—76. old.

23 Hove i. m. 59. old.

24 A. Секистов (Szekisztov): Странная война. Москва, Воениздат, 1958. 68—69. old.

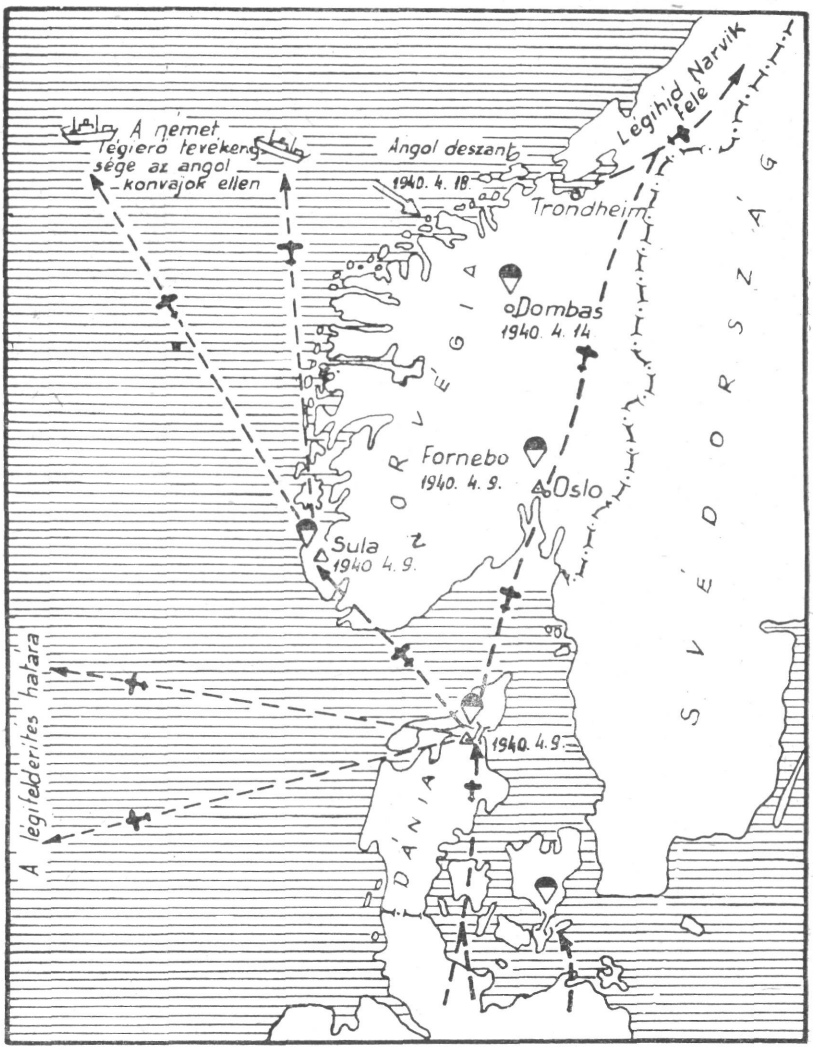

2. sz. vázlat

Légideszantok felhasználása Dánia és Norvégia lerohanásában

foglalják el a norvég főváros, Oslo repülőterét,[25] amelyre aztán Ju—52-es gépekkel mintegy 2000 főnyi légideszant egységet szállítottak,[26] hogy míg a tengeri deszant délről, a légideszant csapatok pedig északról támadják a fővárost. E kombinatív támadás következtében Oslo már a támadás napján elesett, a norvég hadsereg zöme azonban kapituláns kormánya felszólítása ellenére tovább folytatta a fasisztákkal szembeni ellenállást.

Bár az angol kormánynak Norvégiával szerződése volt Norvégia megsegítésére egy esetleges támadás esetére, mégis napokig tétlenül nézte a norvég nép hősi harcát, amelyet a fasiszta megszállók ellen folytatott. Csak április 14-én, illetve 17-én került sor angol expedíciós csapatok partratevésére Namsos, illetve Andalsnes térségében. Az angolok e manővere a bekerítés veszélyével fenyegette a Trondheim térségében levő német csapatokat. E veszély elhárítására, valamint az Oslo térségéből visszahúzódó norvég erőknek az angolokkal történő egyesülése megakadályozására a német parancsnokság légideszant bevetését határozta el Dombas térségében. A légideszant bevetésére április 14-én került sor, de a norvég egységek erős ellenállása következtében nem tudta feladatát végrehajtani. Ezért a német csapatok támadása Oslo felől nehezen nyert tért és csak április 30-án érték el Dombas városát. Ugyanakkor Narvik városánál az angol expedíciós erők kemény csapásokkal szorították vissza az abban a térségben partraszállt német erőket. Az itt harcoló német erők utánpótlására a német parancsnokság légiúton juttatott el hadianyag- és személyi utánpótlást, egy ejtőernyős zászlóaljat. Ezek a német erők csak a norvégiai általános helyzetben beállt változás után, június 8-án tudták elfoglalni Narvikot.

Ezzel befejeződött Dánia és Norvégia megszállása, amely hadműveletekben a második világháborúban első ízben került sor jelentős légideszant egységek bevetésére. E hadműveletben még teljes egészében érvényesült a légideszant egységek meglepésszerű alkalmazása, mely erősen befolyásolta az egész hadművelet kimenetelét.

Még jóformán be sem fejeződött Dánia és Norvégia megszállása, amikor a német fasiszták már készen álltak Hollandia, Belgium és Franciaország lerohanására. Az a bűnös politika, amelyet a nyugat-európai kormányok — elsősorban Franciaország és Anglia — folytattak a fasiszta Németország háborús tevékenységével kapcsolatban, ellenük fordult és saját népeik látták kárát.

[25] Hove i. m. 59. old.
[26] Szekisztov i. m. 68—69. old.

A fent említett országok lerohanására három német hadseregcsoport vonult fel. A „B" hadseregcsoport (parancsnoka Bock tábornok, ereje a 18. és a 6. hadsereg) Hollandia határán teljes szélességben és Belgium határán Liège magasságáig bontakozott szét azzal a feladattal, hogy betörve Hollandiába és Belgiumba, minél több szövetséges csapatot vonjon magára és kössön le. Ezzel a német hadvezetés az „A" hadseregcsoport (parancsnoka Rundstedt tábornok, ereje: Kleist pc. csoport, a 4., a 12. és a 16. hadseregek) feladatát kívánta megkönnyíteni, amely a főcsapást volt hivatva végrehajtani, az Ardenneken keresztül Luxemburg és a belga határ csatlakozásánál Liège és Sedan között azzal a feladattal, hogy a „B" hadseregcsoporttal együttműködve semmisítse meg a belga, francia, angol erőket Belgium területén. A „C" hadseregcsoport (parancsnoka Leeb tábornok, ereje az 1. és a 7. hadsereg), amely a nyugati arcvonal balszárnyán helyezkedett el, a szemben álló francia erők lekötését kapta feladatul.

A német parancsnokság csapatai gyors előretörésének, valamint Hollandia mielőbbi kikapcsolása érdekében légideszant egységek bevetését tervezte a „B" hadseregcsoport sávjában. A légideszant csapatok zömét a 18. hadsereg érdekében kívánták felhasználni Hollandia területén, mélyen az országban. Ezek az erők azt a feladatot kapták, hogy Rotterdam és Dordrecht, valamint Moerdijk térségében foglalják el a hidakat a Lek, a Waal és a Maas folyókon, s ezzel biztosítsák a földi csapatok gyors előremozgását, valamint Hága elfoglalásával kapcsolják ki a holland kormányt a vezetésből. E feladatok végrehajtásával a 7. ejtőernyős és a 22. légideszant feladatokra kiképzett gyaloghadosztályt bízták meg. A terv szerint az ejtőernyős egységeknek el kellett foglalniuk a fent említett városok közelében levő legfontosabb repülőtereket és biztosítaniuk kellett az oda beérkező légideszant csapatok kirakását. A 6. hadsereg támadási sávjában alkalmazandó ejtőernyős és légideszant egységek (Koch és Witzig rohamosztagok) azt a feladatot kapták, hogy vegyék birtokukba az Albert-csatorna és a Maas folyó hídjait Canne, Vroenhoven és Veldwezelt helységeknél, kapcsolják ki az Eben-Emael-i erődrendszert, amelynek tűzfegyverei biztosították a folyó és a csatorna hídjait. Az utóbbi feladatot ejtőernyős alegységek és vitorlázógépeken szállított műszaki alegységek hajtották végre.[27]

A támadást a német fasiszták 1940. május 10-én 5 óra 30

[27] A szembenálló felek erőviszonyait, hadrendjét és feladatait részletesen ismerteti: *Melzer*, Walther: Albert-Kanal und Eben-Emael. Heidelberg, 1957. (Die Wehrmacht im Kampf. Bd. 13.)

perckor indították meg. A földi csapatok támadásával egy időben kezdődött a légideszant csapatok bevetése is.

A fasiszta német hadvezetőségnek azonban nem sikerült olyan méretű meglepést biztosítania, mint Dánia és Norvégia lerohanása idején. A belga kormány ugyanis 9-én éjjel 23 óra

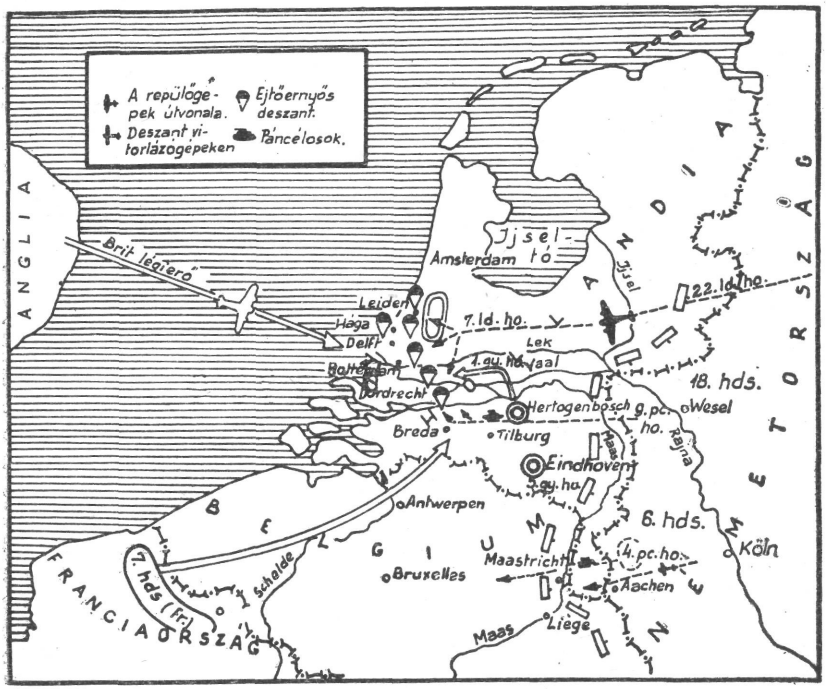

3. sz. vázlat

Hollandia megszállása idején alkalmazott német légideszantok

30 perckor riadót rendelt el és kiadta csapatainak a szükséges parancsokat. Hollandiában pedig már május 8-án előkészületeket tettek a németek várható támadásának elhárítására. Harckészültségbe helyezték az 1. hadsereghadtestet, valamint a hágai repülőterek körül tábori erődítéseket kezdtek ásni.[28] Az ilyen vonatkozású előkészületek szükségességét a hollandok a Nor-

28 Hove i. m. 82. old.

végia elleni hadjárat tanulságaiból vonták le, ahol a németek támadásának egyik fő célja a repülőterek elfoglalása volt.

Az előbbiekben vázoltuk a 7. és a 22. német ejtőernyős és légideszant hadosztályok feladatait. A hadművelet megindulásakor Moerdijknél a Maas két partján leereszkedett egy-egy ejtőernyős zászlóaljnak épségben sikerült kézbevenni a folyón átvezető mintegy 1400 méter hosszú hidat. A híd elfoglalása meglepte és megzavarta a nyugati hadvezetést, mivel ez a helyi harcászati siker nagy előnyt biztosított a német hadászati csoportosítások gyors végrehajtásához.[29] A Dordrecht közelében ledobott ejtőernyős zászlóalj a holland csapatok kemény ellenállása következtében nem tudta elfoglalni a Waal folyón átvezető hidat. Ez az alegység nagy veszteségek után lemondott eredeti tervének végrehajtásáról és a Dordrecht elfoglalásáért harcoló német erők megerősítésére sietett. A holland csapatok a város előtt és a városban erős ellenállást fejtettek ki és a városban levő vasúti hidat a német csapatoknak csak a híd felrobbantása után sikerült elfoglalniuk. Rotterdam elfoglalására és az ott levő híd biztosítására egy légideszant ezred került bevetésre, amelynek egy része hidroplánok felhasználásával ereszkedett le a Rajnára. A híd elfoglalása ugyan sikerrel járt, védelmére azonban nem tudtak kellően megerősített állásokat kiépíteni. A Rotterdam közelében levő wallhaveni repülőtér elfoglalása viszonylag könnyen sikerült az egy ejtőernyős zászlóalj erőnek. A repülőtér elfoglalása után megérkeztek a Ju—52-es szállítógépek, amelyek légideszant egységeket raktak ki. Az itt kirakott erők Hága irányában fejlesztették ki támadásukat és bár a Hágába vezető utakat elérték, a holland csapatok erős ellenállása következtében nem tudtak további tért nyerni. Sőt, a holland tüzérség és a brit légierő a repülőtér elleni tevékenységével erősen zavarta a németek utánpótlását.

Az eddig ismertetett csoportok tevékenységéhez viszonyítva, sokkal bonyolultabban alakult a Hága környékén bevetett német légideszant csapatok helyzete. A Hága környéki repülőterek közvetlen rászállással történő elfoglalása a holland csapatok erős ellenállása következtében nem sikerült. A repülőtereket a hollandok lövész és légvédelmi csapatokkal erősítették meg, s ezért, Hove szerint, az ejtőernyősök első hullámai „valóságos húsdarálóba" estek.[30] Mivel a repülőterek elfoglalása részben nem sikerült, részben pedig a harcok folyamán annyira megsérültek, hogy használhatatlanokká váltak, a légideszantokat szál-

[29] Merglen, Albert: La surprise aéroportée sur le canal Albert. — Revue Historique de l'Armée, 1960. 3. sz. 63. old.
[30] Hove i. m. 97. old.

lító gépek későbbi hullámai a repülőterektől távolabb szálltak földre. Azonban a repülőterekért kívülről indított német rohamok is sikertelenek maradtak, sőt a légideszant egységek esetenként kénytelenek voltak a holland csapatok erős ellenlökéseit felfogni. Így május 10-én estére a légideszant csapatok helyzete teljesen zavaros volt, olyannyira, hogy az időközben megérkezett Student tábornoknak, aki a légideszant csapatok tevékenységét irányította — nem sikerült minden egyes csoporttal felvennie az összeköttetést.

Bonyolította a bevetésre került légideszant csapatok helyzetét továbbá az a tény, hogy miután a francia hadvezetés tudomást szerzett a németek támadásának megindulásáról, május 10-én reggel parancsot adott a 7. francia hadseregnek az előremozgásra, azzal a céllal, hogy erősítse a belga és holland csapatok ellenállását. Másnap, 11-én reggel a 7. francia hadsereg élcsapatai elérték Tilburg körzetét, ahol a várostól mintegy 30 km-re délre érintkezésbe kerültek a német csapatokkal. A francia hadseregparancsnokság azonban ahelyett, hogy határozott támadásba ment volna át — ami a Dordrecht térségében levő német légideszant egységek megsemmisítését eredményezhette volna —, védelembe rendelte csapatait, tehát nem veszélyeztette azokat a német légideszant egységeket, amelyek a Hágába vezető utak hídjait a kezükben tartották. Veszélyt jelenthetett volna a német légideszant csapatokra az 1. könnyű hadosztály határozottabb tevékenysége is, amely Hertogenbosch körzetéből indult ki. E hadosztály erélyes tevékenysége a Dordrecht, Rotterdam térségében bevetett német erők megsemmisítését eredményezhette volna. Azonban e hadosztály is, miután felvette az érintkezést az ellenséggel, főerőivel védelembe ment át és csak kisebb erőkkel lépett fel aktívan. Ezért tevékenysége nem is járt kellő eredménnyel. Nem jártak sikerrel a holland csapatoknak azok a kísérletei sem, hogy a német légideszant egységek kezén levő hidakat visszafoglalják.

Miután a német „B" hadseregcsoport május 10-én hajnalban támadásba ment át, a 18. hadsereg áttörte a „Peel vonalat" és szinte akadálytalanul nyomult előre Hollandia belseje felé. Bár a holland hadsereg igyekezett szervezett és helyenként erős ellenállást kifejteni, az a tény, hogy messze az arcvonal mögött jelentős német légideszant egységek tevékenykedtek, dezorganizálólag hatott a hadseregre és vezetésére egyaránt. A hadművelet második napján már látni lehetett, hogy a holland hadvezetés kezéből szinte teljesen kicsúszott csapatainak irányítása és nem rendelkezik megfelelő tervvel a harc megvívásához. Május 12-én a 18. német hadsereg alárendeltségében levő 9. pán-

célos hadosztály elérte Moerdijk térségét, majd másnap, 13-án a légideszant csapatok által előzőleg elfoglalt hídon átkelve támadásba ment át. Dordrecht térségében, megtörve az 1. holland könnyűhadosztály ellenállását, Rotterdam felé nyomult előre. A kialakult helyzetben a holland hadvezetés kilátástalannak tartotta a további ellenállást, május 14-én fegyverletételi tárgyalásokba kezdett a német hadvezetőséggel és még aznap kiadta a parancsot a fegyverletételre.

A Hollandia leigázásában felhasznált légideszant csapatokat a német fasiszta hadvezetésnek tehát korántsem sikerült olyan váratlanul felhasználni, mint a dán és a norvég hadjárat során. Hove írja ezzel kapcsolatban, hogy pl. a hágai repülőterek ellen indított ejtőernyős támadás esetében a váratlanságról még csak beszélni sem lehet.[31] Nyilván a német hadvezetést is megzavarta a holland csapatoknak a deszant bevetési körzeteiben kifejtett kemény ellenállása, hiszen képtelenek voltak arra, hogy a légideszant csapatok parancsnoksága minden egyes csoporttal idejében kapcsolatot teremtsen. Nem is szólva arról, hogy a hollandok helyenként igen erős ellenállása miatt elszenvedett veszteségeik következtében nem egy esetben kénytelenek voltak lemondani eredeti terveikről. Ez a tény viszont igazolja azt a következtetést is, hogy a 7. francia hadsereg és az 1. holland hadosztály határozottabb fellépése esetén jóval nagyobb mértékben — de talán teljes egészében is — labilissá tehette volna a német légideszant csapatok tevékenységének eredményességét. Végeredményben azonban kétségkívül megállapítható, hogy ebben a hadműveletben a német fasiszták által mélyen az ellenség hátában alkalmazott légideszant csapatok tevékenysége egyéb tényezők mellett döntően befolyásolta a német csapatok sikereit.

Viszonylag sikeresebb volt a légideszant csapatok alkalmazása a „B" hadseregcsoport 6. hadseregének működési sávjában, bár a teljes meglepést itt sem sikerült a német hadvezetőségnek biztosítani. Az előbbiekben már vázoltuk, hogy az itt alkalmazott ejtőernyős és légideszant csapatok feladata az volt, hogy foglalják el a Maas folyó és az Albert-csatorna hídjait és kapcsolják ki az Eben-Emael-i erődrendszert. A hidak elfoglalását és a hidakat biztosító kiserődök megsemmisítését ejtőernyősök és vitorlázó gépeken szállított műszaki egységek bevetésével tervezték, míg az Eben-Emael-i erőd kikapcsolását csak vitorlázógépeken szállított, elsősorban műszaki kiképzésű csapatokra bízták. A vitorlázógépek alkalmazásával a támadás meglepésszerűségét kívánták növelni. E gépek — mint isme-

[31] Hove i. m. 98. old.

retes — zaj nélkül repültek a célra és egyszerre egy egész rajt tudtak felszereléssel együtt egy helyre kirakni. Az ilyen eszköz használatát mindenekelőtt az Eben-Emael-i erőd jellege tette szükségessé. Az erőd területe ugyanis viszonylag kicsi volt, keletről nyugatra 800, északról délre pedig 900 méter. Az erőd helyzeti fekvése, tűzrendszere, valamint helyőrségének viszonylag nagy létszáma — 1200 fő — eleve kizárta, hogy külső erőkkel lehetséges legyen az elfoglalása. Viszont az erőd belülről történő elfoglalása megkövetelte a támadás teljes váratlanságát és rövid időn belül viszonylag jelentős erő összpontosítását. Ezt a követelményt vitorlázógépeken szállított csapatokkal lehet biztosítani. Ezt a csoportot már a bevetés előtt jó előre — terepasztalon és a csehszlovák határmenti erődökön való robbantások gyakorlásával — a legrészletesebben felkészítették feladatának végrehajtására. A robbantás gyakorlását az tette szükségessé, hogy minél gyorsabban meg tudják semmisíteni kívülről azokat a páncélkupolákat, amelyekben el voltak helyezve azok a 120 mm-es ágyúk és a 75 mm-es páncéltörő lövegek, amelyek tüzével a belgák le tudták zárni a Maas folyó és az Albert-csatorna hídjait.

A haditevékenység megindulása után a Koch rohamosztagnak épségben sikerült elfoglalnia a vroenhoveni és veldwezelti hidakat. A Canne helységnél levő hidat a belgák felrobbantották. Witzig főhadnagy csoportjának támadása teljesen meglepte az Eben-Emael-i erőd helyőrségét és mire megszervezték a komolyabb ellenállást, a tűzfészkek túlnyomó többségét a németek megsemmisítették. A feladat végrehajtása során ez a csoport nehéz helyzetbe került, mivel a belgák jelentős erőfölénnyel rendelkeztek és az erődön belül levő német erők csak a légierő maximális támogatásával tudták tartani magukat másnap délig, amíg az arcvonalról támadó csapatoktól erősítést kaptak. Az erőd helyőrsége ezután kénytelen volt kapitulálni.

A légideszant csapatok alkalmazásával tehát a németeknek viszonylag kis erőkkel és veszteségekkel, rövid idő alatt sikerült kikapcsolniuk vagy épségben elfoglalniuk azokat az objektumokat, melyek megszerzése nélkül csak nagy idő-, anyagi és személyi veszteségek árán sikerült volna betörniük Belgiumba.[32]

[32] A Koch rohamosztag vesztesége a következő volt:

„Granit" rohamcsoport (Eben-Emael)	6 halott	20 sebesült
„Eisen" rohamcsoport (Cannei híd)	22 halott	26 sebesült
„Beton" rohamcsoport (Vroenhoven)	7 halott	24 sebesült
„Stahl" rohamcsoport (Veldwezelt)	8 halott	30 sebesült
Összesen:	43 halott	100 sebesült

Ld. Pissin, Werner: Die Einnahme der Festung Eben-Emael am 10—11. Mai 1940. — Allgemeine Schweizerische Militär Zeitschrift, 1959. H. 8. 597. old.

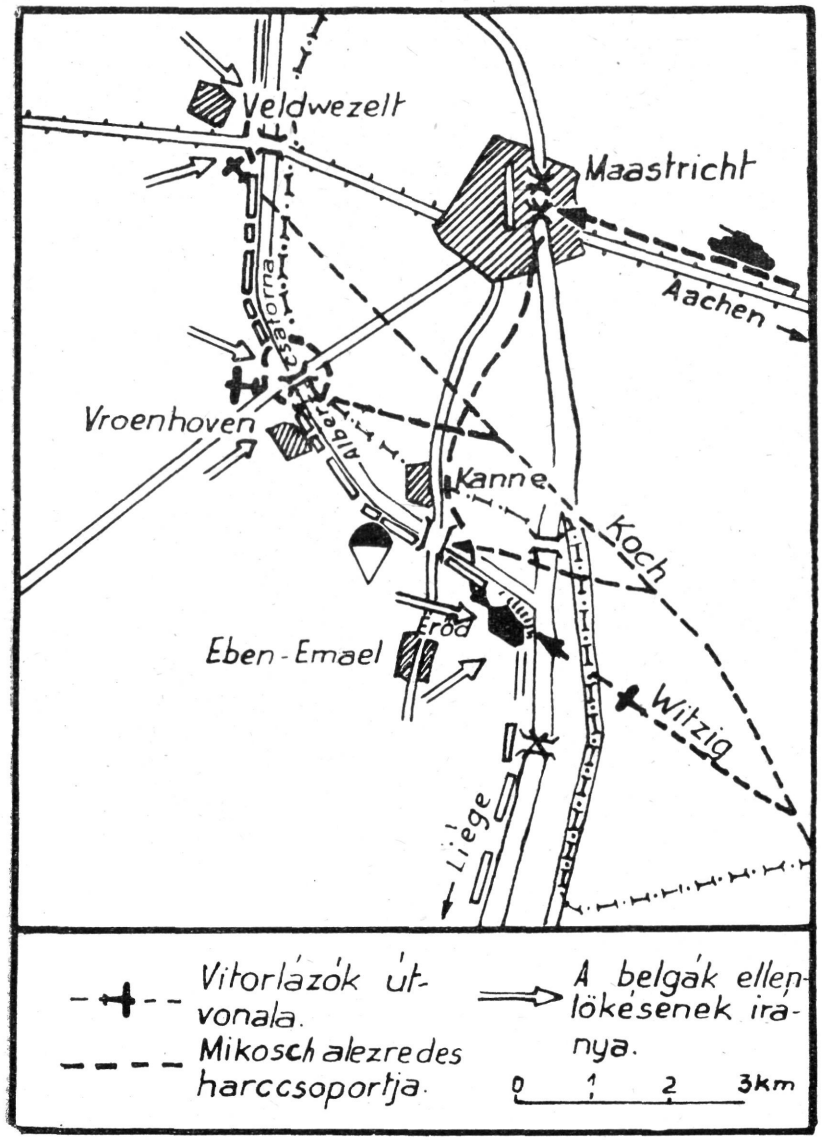

4. sz. vázlat

Az Eben—Emael-i erőd ellen és az Albert csatornánál alkalmazott német légideszantok

Hove adatai szerint az Eben-Emael-i erőd, valamint az Albert-csatornán átvezető hidak elfoglalásában a következő erők és eszközök vettek részt. 414 fő (11 tiszt), 30 golyószóró, 6 géppuska és 4 könnyű aknavető. Ezeknek az erőknek és eszközöknek a célbajuttatására 42 db vitorlázógépet (JU 52-es szállítógép vontatta őket), 5 db JU 52-es gépet az ejtőernyősök szállítására és 3 db He. 111-es szállítógépet a felszerelések szállítására használtak fel.[33]

A német 6. hadsereg működési sávjában alkalmazott ejtőernyős és deszant alakulatok eredményei bebizonyították, hogy e fegyvernem meglepetésszerű alkalmazás és jó előkészítés esetén eredményesen tud működni bonyolult körülmények között és számbeli fölényben levő ellenséggel szemben is. Jóllehet a belga hadvezetőséget nem érte váratlanul a fasiszta német csapatok támadása, mégis a védelmi rendszer kulcspontjai ellen végrehajtott rajtaütés meglepte őket. Az átjárók gyors elfoglalása ugyanakkor lehetővé tette a németek számára, hogy gépesített és páncélos csapataikat gyorsan előrevonják és csapást mérjenek az ellenség csapataira, még mielőtt azok szétbontakozhattak volna.

A nyugat-európai hadszíntéren alkalmazott német légideszant csapatok tevékenységének bemutatását talán nem lesz érdektelen befejezni annak a tervnek a vázolásával, hogy milyen szerepet szánt a német hadvezetőség e fegyvernemnek az esetleges angliai partraszállás keretében.

Ismeretes, hogy a német fasiszták tervei között komoly helyet foglalt el az angol szigetország elfoglalása is. Ez a terv különösen az angolok dunkerque-i katasztrófája után foglalkoztatta a német hadvezetőséget. Hitler 1940 július végén parancsot adott, hogy komolyan foglalkozzanak az Angliába való betörés tervével. Anglia akkori katonai helyzetét figyelembe véve, ez nem is meglepő. Liddell Hart írja, hogy a Dunkerque utáni hat hét alatt az ország (Anglia) belső erőinek fegyverzete olyan gyenge volt és olyan kisszámú, hogy az ellenség néhány hadosztálya vállalkozhatott volna annak végleges szétverésére.[34] A német vezérkar az Anglia elleni invázió tervében számításba vette, hogy komolyabb ejtőernyős és légideszant egységeket használnak fel hídfőfoglalás céljából. Az első terv szerint Folkestone térségében vetettek volna be egy ejtőernyős és egy légideszant hadosztályt. Ettől a tervtől azonban hamarosan el kellett állniuk, mivel az angol hadvezetőség ezt a körzetet

[33] Hove i. m. 93. old.
[34] Hove i. m. 112—113. old.

jelentősen megerősítette. A Student tábornok által kidolgozott tervnél ennél tovább ment és szerinte a hídfő elfoglalására bevetett egységeken kívül repülőterek elfoglalása is szükséges lett volna, hogy az oda beérkezett csapatok hátulról megtámadhassák az angol partvédelmi erőket. Mint ismeretes azonban, az Anglia elleni invázió terve örökre terv maradt. A német fasiszta hadvezetés minden figyelmét a Szovjetunió elleni támadás előkészítésére összpontosította. Mielőtt azonban erre sor került volna, a német hadvezetőség biztosítani kívánta a Szovjetunió elleni felvonulásának jobbszárnyát. Be kellett fejeznie azt a dicstelen hadműveletet, amelyet szövetségese, a fasiszta Olaszország kezdett meg Görögország ellen.

Légideszant csapatok a német fasiszták balkáni hadműveleteiben

A fasiszta Olaszország imperialista céljai elérése érdekében 1940. október 28-án kezdte meg a Görögország leigázására irányuló hadműveletét. A fasiszta csapatok, kihasználva a váratlan támadásból fakadó előnyöket, tíz hadosztálynyi erővel nyomultak Görögország belseje felé. A görög hadsereg azonban november 14-ére a támadást megállította, majd ellentámadásba ment át és az olasz csapatokat Albániáig szorította vissza. A Szovjetunió megtámadására készülő fasiszta Németországnak feltétlenül fel kellett számolni ezt a bizonytalan helyzetet. Ezért 1941. április 6-án megkezdték Görögország elleni támadásukat. A görög hadsereg április 16-ig sikeresen ellenállt a német csapatok nyomásának és csak 17-én, miután a németek támadó csoportosítását megerősítették, kezdte meg visszavonulását a déli irányba. Április 23-án az 1. görög hadsereg helyzete kilátástalanná vált, s kapitulált. A 2. görög hadsereg azonban folytatta visszavonulását a peloponnézoszi kikötők felé. Ezzel a hadsereggel vonult vissza az angol expedíciós hadtest is, amely a görög hadsereg ellenállását volt hivatva erősíteni.

Az angol közép-keleti parancsnokság a helyzetet elemezve arra az elhatározásra jutott, hogy az angol és görög csapatokat tengeri úton Kréta szigetére és Észak-Afrikába evakuálja. Az evakuálás megkezdését április 28-ra, majd az események alakulása következtében 24-re tervezték. Az evakuálásra a peloponnézoszi kikötőket kívánták felhasználni. Ahhoz, hogy ezeket a kikötőket elérjék, a csapatoknak át kellett haladniok az Istm-i földszoroson levő Korinthos-i csatornán.

A német fasiszta parancsnokság annak érdekében, hogy elvágja az angol és görög csapatok egyetlen visszavonulási útját

és hogy biztosítani tudja csapatai minél gyorsabb előnyomulását a peloponnézoszi félszigeten, elhatározta, hogy a Korinthos-i csatorna hídjának birtokba vételére ejtőernyős deszantot vet be. A vállalkozás végrehajtását április 16-ra tervezték, két ejtőernyős zászlóalj bevetésével, amelyet egy híradó századdal, egy egészségügyi századdal, egy műszaki századdal és egy tüzér üteggel erősítettek meg. A leszállást úgy tervezték, hogy az egyik zászlóalj a csatorna északi, a másik a déli partján ereszkedik le. A műszaki alegységet vitorlázó gépeken szállították. A vállalkozás végrehajtása azonban csak részben járt sikerrel, mert bár a műszaki egységnek sikerült elvágnia a híd robbantásához előkészített töltetek zsinórjait, azonban az ejtőernyős egységeknek a görög és az angol biztosító erőkkel vívott harca közben egy eltévedt lövedék a robbanóanyagot találta el és a híd a levegőbe repült. Mivel a híd további biztosítására az ejtőernyős alegységeknek nem kellett erőt kifejteniök, a déli parton leszállt zászlóalj azt a feladatot kapta, hogy induljon a visszavonuló angol és görög csapatok üldözésére, míg a bal parton

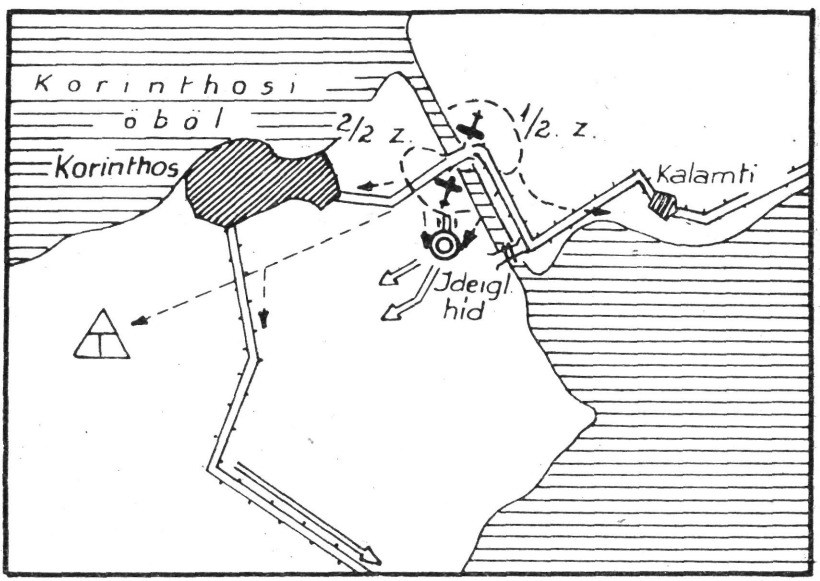

5. *sz. vázlat*

Német légideszant a görögországi hadjárat során

maradt zászlóaljnak az ellenség visszavonulását kellett zavarnia. Azt a zászlóaljat azonban, amely a déli partról indult el új feladatának végrehajtására, az angolok tőrbecsalták és lényegében ártalmatlanná tették. Közben a csatorna bal partján maradt erők hozzáfogtak az ideiglenes híd felépítéséhez és mire a német földi csapatok megérkeztek, rögtön tovább tudtak haladni déli irányba.

Amint látjuk, csak véletlenen múlott, hogy a német légideszant alegységek vállalkozása nem járt teljes sikerrel. Azonban a feladatot teljes egészében végrehajtani nem tudó alegység önálló kezdeményezése (az ideiglenes híd felépítése) az eredeti terv végrehajtását mégis biztosítani tudta. Az ejtőernyős alegységek vállalkozása Korinthosnál ugyanakkor nagymértékben akadályozta az angol parancsnokság evakuálásra vonatkozó tervét és több mint tízezer angol, görög és jugoszláv katona kénytelen volt megadni magát, mivel a visszavonulási útjuk el lett vágva. E feladat végrehajtása után az angol—görög csapatok már nem tudtak lényeges ellenállást kifejteni, s a német fasiszták június elsejére befejezték Görögország megszállását.

A görög szárazföld megszállásával azonban még nem valósult meg teljesen a német fasisztáknak az a tervük, hogy a Szovjetunió elleni felvonulásukat délről biztosítsák. Ilyen vonatkozásban még figyelemre méltó akadályt képezett Kréta szigete, amelyen az angoloknak jelentős légi támaszpontjuk volt és az itt állomásozó angol tengeri erők elzárták a veszélytelen tengeri közlekedés útvonalát a romániai és bulgáriai kikötőkből az olaszországi kikötők felé. Az itt állomásozó légierő pedig a román olajvidék központját, Ploestit veszélyeztette. Ugyanakkor Kréta elfoglalása más előnyöket is biztosíthatott: a szigeti támaszpontról felszálló Stukák csak 600 kilométernyire lennének Egyiptomtól, s az Afrika Korps-szal együttműködve a légierő döntő támogatást nyújthat a Szuezi-csatorna elleni támadáshoz. A német vezérkar következő feladata tehát az volt, hogy kiiktassa az angolok védelmi rendszeréből a jelentős légi és tengeri támaszpontot. Mivel azonban sem a német, sem az olasz hadvezetőség nem rendelkezett a Földközitengeren olyan erős hadiflottával, amelyek a tengerről kísérelhették volna meg a betörést a szigetre, a német hadvezetőség elhatározta, hogy ejtőernyős és légideszant hadművelettel foglalja el Krétát. Ezzel a hadművelettel a német hadvezetőség ugyanakkor be akarta bizonyítani az angoloknak, hogy csapatai előtt a tenger akkor sem jelent komolyabb akadályt, ha bizonyos területeken nem is rendelkezik az angol tengeri haderőt meghaladó tengeri erőkkel. Ezzel lélektani nyomást akartak gyako-

rolni az angolokra, hogy megkönnyítsék a velük való megegyezést, amelyre továbbra is számítottak.[35]

A Kréta elleni légideszant hadművelet végrehajtását a német hadvezetőség a 7. ejtőernyős hadosztályra és az 5. hegyi vadász hadosztályra bízta. A hadművelet légi biztosítását a 8. légi hadtest kapta feladatul 430 bombázóval és 180 vadászgéppel. A terv szerint egy időben négy körzetben (Melame, Chania, Rethymne és Herakleion) kellett bevetni az ejtőernyős, majd a légideszant csapatokat, hogy az angolok e körzetben kiépített védelmét egy időben fogják le és lehetetlenné tegyék számukra az erőkkel és eszközökkel való manőverek végrehajtását.[36]

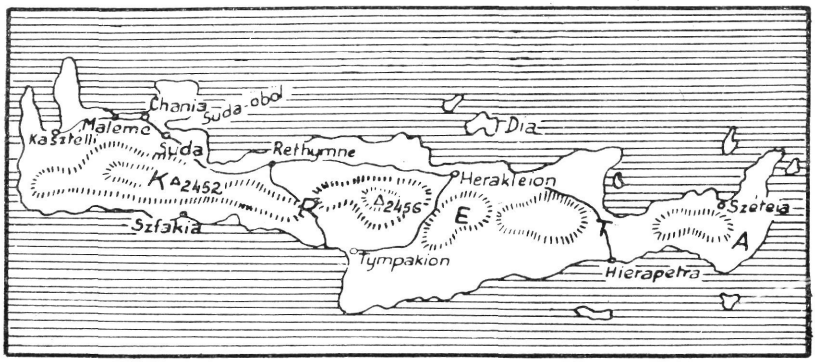

6. sz. vázlat

Kréta szigete

E hadművelet megszervezésében és végrehajtásában a német hadvezetőségnek azonban nem sikerült a meglepést biztosítania. Az angol felderítés már jó előre értesült erről a készülő hadműveletről és arról is, hogy milyen módszerrel akarják végrehajtani. Ezt tanúsítja az Angol Közép-keleti Parancsnokság jelentése is Churchillhez, akinek Kréta védelmének megerősítését sürgető levelére a következőket rögzítette: „A krétai parancsnokságot értesítettük az ellenség légideszant támadásának lehetőségéről. A sziget állandó helyőrsége mellett — amely három gyalogzászlóaljból, két nehéz és három könnyű légvédelmi ütegből és egy partvédelmi tüzér ütegből áll —

35 Gyeborin: A második világháború. Bp. Zrínyi K. 1961. 135. lod.
36 Platonov i. m. 112. old.

Krétán tartózkodik mintegy harmincezer főnyi angol katona, akiket Görögországból evakuáltunk. Ezek jelenleg védelmi berendezéseket építenek Kolpos, Soudas, Chania, Réthymne és Herakleion körzeteiben."[37] Az Angol Közép-keleti Parancsnokság ugyanakkor intézkedett még, hogy a Parancsnokság tartalékában levő tengeri gyalogos magasabbegységet még május első felében szállítsák a szigetre. A sziget védelmének munkálatai igen előrehaladtak és Freyberg tábornok — akit Churchill személyes kérésére neveztek ki a sziget paroncsnokává — május 5-én az angol miniszterelnök újabb levelére, melyben a sziget védelmének további erősítését sürgette, többek között ezt válaszolta: „Nem tudom megérteni az Ön nyugtalanságát. Engem semmi sem nyugtalanít a légideszant támadást illetően."[38] A sziget védelmi berendezéseit illetően pedig valami mégis kellett volna, hogy nyugtalanítsa a parancsnokot. Igaz, hogy május első napjaiban megérkeztek annak a tengerészgyalogságnak a részei, amelyről az Angol Közép-keleti Parancsnokság Churchillhez írott jelentésében szó esett és ugyanez idő alatt 9 db páncélost is szállítottak a szigetre a legújabb típusúak közül, amelyek ellen az akkori német páncélelhárítás még tehetetlen volt. Ami azonban a légideszant csapatok elleni védelem megszervezését illette — ez volt az angolok védelmének leggyengébb pontja. Az előbbiekben említett négy megerősített körzet védelmére az angolok mindössze 16 db 95 mm-es nehéz és 36 db 40 mm-es könnyű légvédelmi ágyúval rendelkeztek. Ez a mennyiség pedig jóformán csak arra volt elég, hogy a soudasi tengeröböl védelmét ellássa, amelyen keresztül a sziget védőinek utánpótlása bonyolódott le.

A sziget angol parancsnoksága a németek hollandiai és belgiumi légideszant vállalkozásaiból leszűrt tapasztalatok alapján különösképpen erős védelmet építettek ki a repülőterek környékén. Azonban attól tartva, hogy az esetleges német légideszant támadás alkalmával a repülőtereken levő gépek a németek támadásának lesznek kitéve, a támadást megelőző időben a közép-keleti parancsnokság kivonta a szigetről az eddig ott állomásozó légierőt. De a közép-keleti parancsnokság a szomszédos támaszpontokon sem rendelkezett olyan mennyiségű légierővel, amely sikeresen vehette volna fel a harcot egy nagyobb méretű légitámadás ellen. Így a sziget légvédelme egyáltalán nem volt megnyugtatóan biztosítva egy német légivállalkozással szemben és passzivitásra volt kárhoztatva.

[37] Hove i. m. 131—132. old.
[38] Uo.

Az angolok védelmi előkészületeivel egy időben egyre erőteljesebben folytak a németek előkészületei is a támadásra. Ezek az előkészületek a felderítésre, valamint a Krétához közeli szigeteken repülőterek építésére terjedtek ki. Továbbá folytatták a Krétát körülvevő szigetek elfoglalását is. Az előkészületek során a támadás sikere érdekében több bonyolult feladatot kellett megoldani a német parancsnokságnak. Ilyen probléma volt többek között az igénybe veendő légierő üzemanyaggal való ellátása, amelynek mennyisége hozzávetőlegesen 10 millió liter volt, s meg kellett oldani szállítását, tárolását és biztosítását a görög félszigeten. Hasonlóan komoly problémát jelentett az ejtőernyős és légideszant csapatok biztosítása nehézfegyverzettel és tüzérséggel, mivel azt sem ejtőernyővel, sem szállító gépekkel tökéletesen megoldani nem lehetett. Az egyedüli lehetőség a tengeri szállítás lett volna, azonban a németek ebben a körzetben nem rendelkeztek az ehhez szükséges tengeri erővel, az olasz tengeri erők pedig az észak-afrikai utánpótlás biztosításával voltak elfoglalva. Egyedüli megoldásként az mutatkozott, hogy görög halászbárkákat vegyenek igénybe erre a célra. Ez azonban nagyon kockázatos volt, mivel jelentős angol tengeri erő tartózkodott a sziget körüli vizeken.

A hadműveleti terv szerint a hadművelet első szakaszában csak az ejtőernyős egységek kerülnek bevetésre, majd a kijelölt objektumok és körletek elfoglalása után tervezték a hegyivadász alakulatokat szállító repülőgépek leszállását. A hadműveletben részt vevő ejtőernyős hadosztályt négy csoportra osztották, a következő elosztással:

1. „Maleme-i" rohamcsoport — egy ezred
2. „Chania-i" rohamcsoport — egy ezred
3. „Réthymnon-i' rohamcsoport — egy ezred
4. „Herakleion-i" rohamcsoport — egy ezred

Az ejtőernyős egységek főcsapását a német hadvezetőség Maleme és Herakleion körzetébe tervezte. Ebben a körzetben voltak azok a repülőterek, amelyekre le tudtak szállni a hegyivadász egységeket szállító JU—52-es gépek. A hegyivadász alakulatok földre tevése után ezeknek az egységeknek Chania irányában kellett tovább fejleszteniük támadásukat. A Maleme és Chania körzetében elhelyezett angol légvédelmi ütegek kikapcsolását vitorlázógépeken odaszállított egységekkel szándékozták végrehajtani. A hadműveleti terv rögzítette továbbá, hogy a hadművelet első szakaszát megvívó ejtőernyős egységeket két lépcsőben kell bevetni, az első lépcsőt Maleme és Chania, a második lépcsőt Réthymnon és Herakleion körzeté-

ben. A hadművelet kezdetének idejét május 20-án reggel 7 órára tűzték ki. Mint később kiderült, az angol parancsnokság a hadművelet kezdetének pontos idejéről már a támadás előtt 48 órával tudomást szerzett. Ezért május 18-án Cunningham admirális parancsnoksága alatt Kréta nyugati partjaihoz rendelt egy tengeri egységet.[39] Az angolok tehát felkészülten várták a támadást, bár védelmi előkészületeikben — amint az előbbiekben rámutattunk — komoly hibákat követtek el, különösen a sziget légvédelmét illetően.

A német hadvezetőség az eredeti terveknek megfelelően május 20-án megkezdte a Kréta elleni légideszant hadműveletét. Az első lépcsőben bevetett ejtőernyős csapatok komoly veszteségeket szenvedtek, mivel a német hadvezetőségnek nem sikerült biztosítania a meglepést és a váratlanságot. Előfordult, hogy egyes alegységek az angolok mesterien álcázott védelmi rendszerének kellős közepébe estek, aminek következményeként, néhány fő kivételével — ezek is fogságba estek —, valamennyien elpusztultak.

A hadművelet megindulása után a szigetet védő angol erők kemény ellenállást fejtettek ki. Ennek következtében, bár 20-án estére már mintegy hétezer német ejtőernyős tartózkodott a szigeten, sehol sem tudták az eléjük tűzött feladatot teljesíteni. Képtelenek voltak arra, hogy a repülőtereket elfoglalják és ezzel csapatszállító repülőgépek számára megfelelő leszállóhelyet biztosítsanak. Csupán Maleme körzetében sikerült egy kis tengeri hídfőt létesíteni és a repülőtér egy részét elfoglalni. Ugyanakkor a krétai vizeken tartózkodó angol tengeri erők megakadályozták, hogy Melos szigetéről a németek nehézfegyver utánpótlást juttassanak el a szigetre. Az e célra összeállított német konvojnak olyan veszteséget okoztak, hogy kénytelenek voltak erős légitámogatás védelme alatt kiinduló pontjaikra visszatérni. A konvojban részt vevő 24 német motoros bárkából az angolok 10-et elsüllyesztettek, s a konvoj 2300 főnyi személyzetéből 1300-at semmisítettek meg.[40] Továbbá késleltette

[39] Május 15—20-ig a Földközi-tengeri angol flotta egy részét Kréta védelmére rendelték:

A kötelék: 2 csatahajó és 5 romboló (Nyugat-Kréta)
B kötelék: 2 cirkáló és 2 romboló (Északnyugat-Kréta)
C kötelék: 2 cirkáló és 4 romboló (Kelet-Kréta)
D kötelék: 2 cirkáló és 4 romboló a Rethymon-i partraszállás elleni védelem céljaira

Ezenfelül Alexandriában tartalékban volt további 2 csatahajó, a Formidable repülőgépanyahajó (mindössze 4 bevethető repülőgéppel), 2 cirkáló s néhány romboló.

Ld. Karl Gundelach: Der Kampf um Kreta 1941. — Entscheidungsschlachten des zweiten Weltkrieges. Hrsg. v. Hans-Adolf Jacobsen, Jürgen Rohwer. Frankfurt am Main, 1960. 113—114. old.

[40] Hove i. m. 188. old.

a németek teljes erőkifejtését az is, hogy nem sikerült programszerűen végrehajtaniok az ejtőernyős csoportok ledobását. Az ejtőernyős egységek bevetésére Görögországban előkészített repülőtereken ugyanis a felszálló gépek olyan nagy porfelhőt kavartak fel, hogy a következő gépek startolására a tervezettnél jóval több időt kellett várni. Nem sikerült továbbá tervszerűen végrehajtani minden esetben az ejtőernyősök kidobását sem a kijelölt körzetekben. Ezért előfordult, hogy a kidobott ejtőernyősök jelentős része a tengerbe esett és elpusztult. Mindezek következtében 20-án estére a szigetre ledobott német ejtőernyős csapatok helyzete Hove szerint több volt, mint kritikus, és „Kréta sorsa egy hajszálon függött".[41] A helyzet súlyosságára jellemző, hogy a német hadvezetőség a hadművelet megindulásáról nem adott ki semmilyen hivatalos közleményt, az angolok ez irányú közléseit pedig agyonhallgatta.

Május 21-én a német ejtőernyős csapatok parancsnoka, Student tábornok kénytelen volt újabb ejtőernyős erőket bevetni, hogy legalább kisebb jelentőségű döntést kicsikarjon, azaz elfoglaljanak egy repülőteret, ahol megkezdhetik a hegyivadász alakulatok kirakását. Az újonnan bevetett ejtőernyősökkel megerősödve az előző nap ledobott erők rohamot indítottak a Maleme-i repülőtér elfoglalásáért. A roham kezdetével egy időben megkezdték a leszállást a repülőtérre az első JU—52-es gépek, amelyek hegyivadász egységeket és lőszerutánpótlást hoztak. Ez a vállalkozás meglehetősen veszélyes volt, mivel a repülőtér még mindig az angolok tüzérségének és nehézfegyvereinek tüze alatt állott. Hove ezt az egész műveletet hazárdjátékhoz hasonlítja, amelyben az emberi élet és a repülőgép a tét.[42] Az újonnan érkezett erősítésekkel a németeknek sikerült valamit javítani helyzetükön, különösen Maleme körzetében, ahol a JU—52-esek már nagyobb veszély nélkül leszállhattak. Chania, Réthymnon és Herakleion körzeteiben továbbra is heves harcok folytak.

Mivel a németeknek Maleme körzetében sikerült nagyobb jelentőségű sikereket elérniök, az angol parancsnokság is ebben a körzetben fejtett ki nagyobb aktivitást. 22-éről 23-ára virradó éjjel az angolok ebben a körzetben ellenlökéssel kísérleteztek, hogy a tengerbe szorítsák a német csapatokat, mielőtt azok véglegesen megvetnék lábukat a szigeten. Az ellenlökés sikerének biztosításához azonban nem sikerült megfelelő erőfölényt biztosítani, s ezért nem is járt eredménnyel. Ennek oka többek

41 Hove i. m. 169. old.
42 Uo. 177. old.

között az volt, hogy az angol parancsnokság még mindig nem tudott szakítani azzal a gondolattal, hogy a németek tengeri deszant partratevését is tervezik, ezért a rendelkezésre álló erőit nem tudta megfelelő módon manővereztetni és összpontosítani a légideszant csapatok ellen. Hozzájárult még az ellenlökés sikertelenségéhez az is, hogy mivel nem rendelkeztek gépesített tüzérséggel és páncélosokkal, nem tudtak mozgékonyan megfelelő tűzerőt átcsoportosítani és bevetni. Egyes értékelések szerint ez volt az angol vereség egyik alapvető oka.[43]

Miután a Maleme-i repülőtér továbbra is a német csapatok kezén maradt, a német parancsnokság számára lehetővé vált, hogy megkezdje a hegyivadász alakulatok átdobását a szigetre. Az újabb hegyivadász alakulatok beérkezése után a német csapatok megkezdték átkaroló hadmozdulataikat Chania felé azzal a céllal, hogy egyesüljenek az ott harcoló ejtőernyős csapatokkal. A német csapatok minden megmozdulását rendkívül erős légielőkészítés előzte meg, ami ellen az angol csapatok lényegében teljesen tehetetlenek voltak az előbbiekben már kifejtett okok miatt. Kemény harcok során a német csapatoknak végre 23-án sikerült elfoglalniuk azokat a tüzelőállásokat, ahonnan az angol tüzérség még mindig tűz alatt tartotta a Maleme-i repülőteret.

A német főparancsnokság azonban még e fontos hadműveleti siker után sem adott ki közleményt a Kréta elleni támadásról. Az első közlemény kiadására csak másnap, 24-én került sor, meglehetősen szűkszavúan: „Május 20-án a német ejtőernyős és légideszant csapatok leszálltak Kréta szigetére és harcot folytatnak az angol csapatokkal." A német főparancsnokság tartózkodása e hadművelet nyilvánosságra hozatalában azzal magyarázható, hogy nem nagyon bíztak a hadművelet sikeres kimenetelében.

Május 24-ről 25-re virradó éjjel a Maleme-i és a Chania-i rohamcsoportoknak sikerült egyesülniük és összefüggő arcvonalat teremteniük. Ez után a siker után a német csapatok megkezdték előkészületeiket Chania elfoglalására. Az angolok, akik tudatában voltak annak, hogy Chania elvesztése egyben azt is jelenti, hogy veszélybe kerül az angol hadiflotta bázisa, a Soudas-öböl, szintén felkészültek a német támadás elhárítására, s 25-ére virradó éjjel újabb erősítéseket tettek partra a soudasi öböl védelmére.

25-én a német csapatok hatalmas légielőkészítés után indították meg támadásukat Chania elfoglalásáért. Az erős légi-

[43] Rocolle i. m. 2. köt. 61. old.

támogatással indított támadásnak az angol csapatok képtelenek voltak ellenállni. Estére a német csapatok elérték a Chania—Soudas-i utat, elfoglalták a soudasi tengeröböl felett uralgó magaslatot, majd 27-én a várost is birtokukba vették. Pár nap leforgása alatt tehát a helyzet az angolok számára változott kritikussá. Az angol parancsnokság már 25-én este újabb erősítéseket kért feletteseitől és egyben kérte a sziget kiürítésének engedélyezését is. Az erősítés ugyan megérkezett (750 fő), ez azonban egyáltalán nem befolyásolta a kialakulóban levő helyzetet.

Freyberg tábornok, a szigeten levő angol erők parancsnoka a felső parancsnokság engedélyének bevárása nélkül, már 25-én elrendelte csapatainak visszavonulását a sziget déli részei felé. Az angol főparancsnokság még ebben a súlyos helyzetben sem fordított megfelelő gondot csapatainak légi biztosítására és a közvetlen védelem helyett a német légierőnek Karpathos szigetén levő támaszpontjai ellen hajtott végre támadásokat. E félresikerült intézkedés következtében a visszavonuló angol erők továbbra is ki voltak szolgáltatva a német légierő kénye-kedvének.

Chania elvesztése az angolok számára egyet jelentett a sziget elvesztésével. Az e körzetben harcoló angol csapatok parancsot kaptak, hogy törjenek át déli irányba és érjék el Chora-Sfakion kikötőjét, ahonnan evakuálják őket. Hasonló sors érte a Herakleion és Réthymnon körzetében harcoló angol csapatokat is. Réthymnonból 29-én, Herakleionból pedig 30-án evakuálták az angol csapatokat. Chora-Sfakionnál az angol parancsnokságnak nem sikerült befejeznie csapatainak evakuálását a német csapatok beérkezéséig és így több mint 3000 angol katona esett fogságba. Május 31-én a német fasiszta csapatok teljes egészében birtokukba vették a szigetet. Ezzel befejeződött a második világháború első nagy önálló légideszant-hadművelete.

A német főparancsnokság által tervezett és végrehajtott első nagyarányú légideszant hadművelet, bár sikeresen fejeződött be, nem járt együtt a német légideszant csapatok további fejlődésével és gyakoribb alkalmazásával a második világháború arcvonalain. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy a szóban forgó hadművelet során a német légierő és az ejtőernyős csapatok olyan súlyos veszteségeket szenvedtek, melyek a német vezérkart meggondolásra késztették e fegyvernem további intenzív felhasználását illetően. Hove adatai szerint e hadműveletben a német légierő 348 repülőgépet vesztett (lelőtt 200, megrongált 148), míg a harcban részt vevő csapatok vesztesége

halottakban, sebesültekben és eltűntekben 6578 fő volt. Ez azt jelentette, hogy a német hadsereg ebben a hadműveletben többszörösen nagyobb veszteséget szenvedett, mint az egész balkáni hadjárat alatt.[43/a] Érthető, hogy Hitler, mikor e vállalkozás sikerének elismeréseként Student tábornoknak átnyújtotta a lovagkeresztet, kijelentette: „Kréta bebizonyította, hogy az ejtőernyős-deszant csapatok ideje elmúlt. Ezek a csapatok a meglepés eszközei, de Kréta után a meglepés tényezője teljesen idejét múlta."[44] Hitler ugyan rossz jósnak bizonyult ebben a kérdésben is, de kijelentéséből kitűnik, hogy milyen érzékenyen érintette a német katonai vezetést a Krétán elszenvedett veszteség. Ezt a veszteséget a németeknek ez az új fegyvernemе nem tudta elviselni. A krétai „pyrrhusi győzelem" kétségtelenül jelentősen hozzájárult a német ejtőernyős és légideszant fegyvernem fejlődésének stagnálásához. Ugyanakkor a német fasiszták a Szovjetunió megtámadásával olyan nagy erőket voltak kénytelenek állandóan a szovjet—német arcvonalra dobni, hogy jelentősen megnehezült e fegyvernem utánpótlásának megoldása. Ha a második világháború folyamán néha-néha még találkozunk német légideszant-vállalkozásokkal — amelyekről később még szó esik —, ezek már csak a krétai légideszant-hadművelet utójátékainak tekinthetők.

Légideszant-csapatok alkalmazása a szovjet—német arcvonalon[45]

A fasiszta Németország, miután bebiztosítottnak vélte magát a nyugati hatalmak támadásával szemben, részben mert leigázta ezeket az országokat, részben mert egy időre veszélytelenné tette őket katonailag, 1941. június 22-én hitszegő módon orvul megtámadta a Szovjetuniót. A német fasiszta hadvezetés azt gondolta, hogy az általa elképzelt határidőn belül végez ezzel a hatalmas — szerinte katonailag erőtlen — országgal és egy újabb lépést tehet világuralmi terveinek megvalósításához. Azonban tervük, amely minden reális alapot nélkülözött, hamarosan megtört a szovjet hadsereg kemény, minden nehézséget legyűrő magatartásán, harcos szellemén.

A fasiszta német hadvezetés — mint azt az előbbiekben láttuk — a nyugat-európai hadműveletek terveinél minden

43/a. Tippelskirch adatai szerint a németek vesztesége a Balkán-hadjáratban 251 halott, 548 eltűnt és 3901 sebesült volt. Tippelskirch: Geschichte des zweiten Weltkriegs. Bonn, 1956. 161. old.

44 Hove i. m. 218. old.

45 Cikkünkben a teljesség kedvéért röviden összefoglaljuk a kérdés történetét, részletesebb kifejtését ld. Szagajdak és Ciganok ezredesek cikkében a Hadtörténelmi Közlemények 1962. 1. számában.

esetben jelentős szerepet szánt a légideszant-csapatoknak. A Szovjetunió elleni terv azonban már nem tulajdonított ilyen jelentőséget e fegyvernem felhasználásának. A hadművelet kezdeti időszakában ugyan egyetlen esetben sor került német légideszant-alegység alkalmazására a szovjet—német arcvonalon is, ez azonban csak gyenge utánzata volt a Nyugat-Európában megvalósított vállalkozásoknak. Az 1941. június 25-én bevetett légideszant-alegység, amely azt a feladatot kapta, hogy foglalja el a Berezina folyón átvezető hidat Bogdanovo állomás közelében, csak nagy veszteségek árán tudta teljesíteni feladatát.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja, mint ismeretes, a fasiszta Németország hitszegő támadása, valamint a szovjet legfelső hadvezetés helytelen helyzetértékelése következtében a Vörös Hadsereg számára kedvezőtlen körülmények között kezdődött. A német légierő már a támadás első óráiban érzékeny csapásokat mért a szovjet határvédelmi erőkre és a határ körzetében elhelyezett szovjet légi egységekre. A szovjet légierőt ért veszteségek következtében a szovjet hadvezetőség nem tudta a szovjet légideszant-csapatokat rendeltetésüknek megfelelően felhasználni. Ehhez hozzájárult az is, hogy ez ideig a második világháborúban nem volt példa a légideszant-csapatok védelmi hadművelet során történő alkalmazására, holott e módszer kidolgozását és a gyakorlatban való megvalósítását a harccselekmények menete megkövetelte.

A Nagy Honvédő Háború első hónapjaiban a szovjet parancsnokság zömmel harcászati jellegű légideszant-egységeket alkalmazott. Ezen csoportok létszáma 5—50 fő között ingadozott. Feladatuk általában arra korlátozódott, hogy akadályozzák az ellenség tevékenységét különböző objektumok rombolásával, vagy a földi csapatokkal együttműködve különleges feladatokat hajtsanak végre. Ezek a kis légideszant-csoportok feladatuk végrehajtása után általában csatlakoztak a partizánegységekhez.

A Vörös Hadsereg 1941/42 telén végrehajtott támadó hadműveletében már jelentékenyebb szerepet kaptak a légideszant egységek, de egészen más jelleggel, mint a védelmi hadműveletek során. A támadó hadműveletekben a légideszant-egységek feladata az volt, hogy szorosan együttműködve a földi csapatokkal, közreműködjenek az ellenséges csoportosítások bekerítésében és megsemmisítésében. A Nyugati Front parancsnoksága például 1942 januárjában a juhnovo—medinyi ellenséges csoportosítás szétzúzásának elősegítése érdekében alkalmazott légideszantot. Bár a rossz időjárás következtében és az arcvonal váltakozó helyzete miatt csak 416 főt vetettek be a tervezett 1300 fő helyett, jelentősége mégis nagy volt a hadművelet

szempontjából, mert a bevetett csoport is állandóan nyugtalanította a német csapatokat. A támadás továbbfejlesztése során 1942 január második felében a Nyugat Front parancsnoksága újabb légideszant bevetését tervezte az ellenség juhnovo—matjelovói csoportosításának bekerítésére. A deszantállomány két ejtőernyős zászlóalj és egy deszantezred volt, több mint 1600 fő. A légideszant bevetése január 18-án kezdődött és a kedvezőtlen időjárás miatt 22-ig elhúzódott. Ennek következtében a deszant elvesztette rajtaütésszerű jellegét. Közben olyan nehézségek is adódtak, hogy a deszant bevetési körzetében az ellenség jóval erősebbnek bizonyult, mint ahogy azt a felderítés jelezte. Ennek ellenére a légideszant-egység sikeresen oldotta meg feladatát.

Az ejtőernyős csapatok felhasználásának érdekes példájával találkozunk 1942 február közepén Rzsevtől délnyugatra. Ebben a körzetben a német csapatoknak sikerült bekeríteniük a 29. hadseregtörzset és a hadsereg néhány szakcsapatát. A bekerítésben folytatott harc során a szovjet csapatok jelentősen meggyengültek és elégtelenek voltak arra, hogy a bekerítésből kitörjenek. A felsőbb parancsnokság elhatározta, hogy a bekerített szovjet egységek megerősítésére ejtőernyős egységet vet be. A 500 főnyi erősítés segítségével valóban sikerült kitörniük.

A harcászati jellegű légideszant-alegységek bevetésének más formájával találkozunk a szovjet csapatok részéről a Majkop melletti német repülőtér ellen intézett támadás esetében. E vállalkozás célja az volt, hogy gyengítse az ellenséges légierő nyomását Tuapsze irányában és ezzel megkönnyítse a feketetengeri hadseregcsoport ellátását a tengeren keresztül. A feladatot azonban csak részben sikerült végrehajtani, mivel a vállalkozást biztosító légierő nem hajtotta tökéletesen végre feladatát, nem fogta le teljesen az ellenség légvédelmi tűzrendszerét és nem adott fénytájékozódási pontokat a vállalkozó csoport számára.

A Nagy Honvédő Háború során a szovjet hadvezetőség több esetben alkalmazott hadműveleti méretű légideszant-csapatokat is, védelmi és támadó hadműveletekben egyaránt. Így például az 5. légideszant-hadtest egységeiből alakított csoportot 1941 október elején vetették be azzal a feladattal, hogy tartóztassa fel azokat az ellenséges erőket, amelyek Orjol felől nyomultak Tula irányába. 1941. október 3-án és 4-én Mcenszk térségében mintegy 6000 főnyi magasabbegységet sikerült földre tenni, amely erők segítségével az arcvonalra érkező más magasabbegységekkel együttműködve sikerült megállítani az ellen-

ség előnyomulását Tula irányában. 1942 januárjában a szovjet parancsnokság a támadó hadművelet során alkalmazott hadműveleti méretű légideszantot. Ekkor a 4. légideszant-hadtest került bevetésre a Nyugati Front támadási sávjában azzal a feladattal, hogy a Front erőivel, valamint a Kalinyini Front balszárnyának csapataival együttműködve semmisítsék meg az ellenség 9. és 4. páncélos hadseregeinek főerőit Vjazmától keletre. A deszant bevetésének előkészítése idején azonban az illetékes parancsnokságok nem voltak eléggé körültekintőek, nem fordítottak gondot az álcázásra, aminek következtében a németek felderítették a deszant gyülekezési területét és légicsapásokat mértek rá. Ennek ellenére a deszant-magasabbegységnek több mint felét sikerült bevetni, amely erők az ellenség hadtápterületein nyomultak előre és egyesültek az 1. gárda lovashadtest csapataival. 1942. február 18-án a hadtest be nem vetett része újabb feladatot kapott. A terv szerint segíteniük kellett az ellenség juhnovói csoportosítása elleni harcot. A terv végrehajtása során mintegy 7000 főt vetettek be az ellenség hadtápterületén, ahol ez a magasabbegység négy hónapig harcolt. Abban, hogy ez a deszant sem tudta eredeti tervét végrehajtani, olyan tényezők játszottak közre, mint a meglepés elmaradása, mivel a rossz meteorológiai viszonyok miatt a bevetés sokáig elhúzódott. A sikertelenség oka továbbá abban rejlett, hogy egy-egy repülőgépben — a kis befogadóképesség miatt — kevés személy fért el és így az erők szétforgácsolódtak.

Hadműveleti méretű légideszant bevetésére került sor 1943 szeptemberében a Dnyeper folyón való erőszakos átkelés idején is. Szeptember elején a Voronyezsi Front parancsnoksága három légideszant-dandárt kapott alárendeltségbe abból a célból, hogy azok felhasználásával erőszakolja ki a folyón való átkelést. A légideszant-dandárokat egy hadtestbe szervezték, amelynek állománya mintegy 10 000 fő volt. A légideszant-magasabbegység azt a feladatot kapta, hogy a bukrini kanyarban mintegy 30 km széles és 15—25 km mély hídfőt foglaljon el a folyó nyugati partján. A bevetés tervszerű végrehajtását azonban az arcvonalon lejátszódó események felborították. A tervezéstől a végrehajtás időpontjáig ugyanis a német parancsnokság a deszant tervezett bevetési körzetében jelentős erőket vont össze, amit a szovjet felderítés idejében nem tudott felderíteni. E tény, valamint a bevetés helytelen tervezése következtében egy egységes légideszant-magasabbegység helyett több mint 35 kisebb-nagyobb csoport kezdte meg tevékenységét az ellenség hadtápterületén. Csak a későbbiek folyamán sikerült ezen kisebb csoportoknak egyesülniük, majd november 12-én az egyesült

csoport azt a feladatot kapta az 52. hadsereg parancsnokától, hogy a partizáncsapatokkal együttműködve foglaljanak el hídfőt a folyó nyugati partján. E feladatot a légideszant nehéz harcok árán teljesítette és harcával végül is hozzájárult ahhoz, hogy a Front csapatai kevesebb veszteséggel kelhessenek át a folyón.

Az elmondottakból látható, hogy a szovjet hadvezetőség a Nagy Honvédő Háború folyamán több esetben alkalmazott harcászati és hadműveleti légideszantot — váltakozó sikerrel. Sikeresebb volt a szovjet légideszant egységek felhasználása az ázsiai hadszíntéren a japán Kvantung-hadsereg ellen, amire a későbbiek folyamán még visszatérünk. Felvetődik azonban a kérdés: mi a magyarázata annak, hogy bár a két világháború között a világon a legfejlettebb légideszant-egységei, magasabbegységei a Szovjetuniónak voltak, mégis a szovjet hadvezetés a Nagy Honvédő Háborúban viszonylag korlátozott méretekben alkalmazta őket. Ennek több oka volt.

Már utaltunk arra, hogy a német fasiszták támadása a Szovjetunió ellen a Vörös Hadsereg számára igen kedvezőtlen körülmények között kezdődött. Ez a tény a szovjet hadvezetőséget arra kényszerítette, hogy a légideszant-csapatokat ne rendeltetésüknek megfelelően, hanem az arcvonalon a többi fegyvernemmel együtt vesse be. Ez viszont azt eredményezte, hogy az eredetileg légideszant-feladatokra kiképzett állomány nagy veszteségeket szenvedett és az időközben e fegyvernemhez érkezett fiatalabb állomány minőség tekintetében jóval gyengébb volt az eredetileg erre a feladatra kiképzett csapatok állományánál.

A német fasiszták váratlan támadása a támaszpontjaikon levő repülőgépek ellen elsősorban azokat a nehéz gépeket sújtotta, amelyeknek kivonása a légicsapás alól nehezebb volt, mint a könnyebb, mozgékonyabb gépeké. A bombázógépekből ideiglenesen átalakított deszant-szállítógépek nem feleltek meg a követelményeknek és felhasználásuk csak szükségszerű volt. Ide tartozik továbbá az, hogy ezeknek a gépeknek a személyzete nem volt kiképezve légideszant szállítására és kidobására s ez szintén nagyban hátráltatta e fegyvernem rendeltetésszerű felhasználását.

Nem volt megnyugtatóan megoldva a légideszant-csapatok harcának megfelelő szervezése sem. A légideszant-egységek harcát például nem az a törzs szervezte, amelynek érdekében a légideszant-csapatok bevetésre kerültek. A légideszantok harcát a légideszant-csapatok csoportfőnöksége tervezte, amely nem tudta megfelelően követni az arcvonalon lejátszódó, szinte

napról napra változó helyzetet, így több esetben a kidolgozott terv a végrehajtás kezdetére már nem volt megfelelő. Bonyolította a helyzetet továbbá az a tény, hogy a légideszant-csapatok csoportfőnöksége nem rendelkezett azzal a légierővel, amellyel a feladatot végre kellett hajtani.

A Nagy Honvédő Háború kezdetéig nem voltak kidolgozva a légideszant-egységek felhasználásának olyan formái, mint amilyenek a háború első időszakában az események során felvetődtek: a légideszant-csapatok felhasználása védelmi hadműveletben, bekerített egységek megerősítésére stb.

Mindezek a tényezők és okok idézték elő tehát azt a helyzetet, hogy a szovjet hadvezetés viszonylag csak korlátozott mértékben és váltakozó sikerrel alkalmazta a légideszant-csapatokat a Nagy Honvédő Háború folyamán. A szovjet hadvezetés azonban igen gyorsan levonta a megfelelő következtetéseket és a Nagy Honvédő Háború befejező időszakában már jelentős eredményeket értek el a japán hadsereg ellen vívott harcokban.

A szovjet légideszant-egységek felhasználásáról szólva ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a Nagy Honvédő Háború folyamán kisebb-nagyobb csoportokban bevetésre kerültek szovjet légideszantok mint partizáncsoportok a Szovjetunió különböző területein. Ezenkívül nagy segítséget nyújtott a szovjet hadvezetőség más nemzetiségű hazafiaknak is a partizánmozgalom kifejlesztéséhez és megerősítéséhez, akik harcolni akartak a német fasizmus ellen. Csak akkor kapunk teljes képet a szovjet légideszant-egységek felhasználásáról, ha azon egységek, magasabbegységek tevékenységéhez, amelyek közvetlenül az arcvonalon folyó harcot segítették elő, hozzávesszük azokat a nagyszerű tetteket is, amelyeket e fegyvernem állománya az ellenállási mozgalom, a partizánmozgalom támogatása érdekében hajtott végre.

A légideszant-egységek alkalmazása a nyugati hatalmak északafrikai, szicíliai és normandiai partraszálló hadműveletében és a hadműveletek további menetében

A légideszant-csapatok, amelyeknek felhasználása a különböző hadműveletekben mind a német, mind a szovjet hadvezetőség részéről eredményesnek bizonyult, további fejlődést értek el a nyugati hatalmak nyugat-európai hadműveletei során. A nyugati hatalmak, értékelve e fegyvernem eredményeit, a negyvenes évek elején nagy méretekben hozzáláttak saját légideszant-csapataik megszervezéséhez és fejlesztéséhez. E fegyver-

nem megszervezésében és kiképzésében azokra a tapasztalatokra támaszkodtak, amelyeket a szovjet és a német légideszant csapatok adtak a két világháború között és a háború folyamán.

A nyugati hatalmak — mindenekelőtt Anglia és az Észak-Amerikai Egyesült Államok — haderejének ezt az új fegyvernemét első ízben az észak-afrikai hadszíntéren vetették be. Miután az angol csapatok 1942 novemberében megkezdték támadásukat Egyiptomban a német—olasz csapatok ellen, ezzel egy időben megkezdődött az angol—amerikai csapatok partraszállása is Francia Észak-Afrikában. E hadművelet célja az volt, hogy a német—olasz csapatokat véglegesen kiszorítsák Észak-Afrikából. A partraszállás tervezésekor az angol—amerikai parancsnokság a tengeri deszantok mellett jelentős légideszant-egységek bevetését is számításba vette. A légideszant-egységek feladatául azt jelölték meg, hogy amíg a tengeri deszant-egységek Algír, Oran és Casablanca kikötőiben partra szállnak, a légideszant-csapatok mélyen az ellenség mögöttes területén elfoglalják a fontosabb repülőtereket és más objektumokat, amellyel megbénítják a német—olasz csapatok tervszerű tevékenységét. A hadművelet megindulása után az a néhány ejtőernyős zászlóalj, amely bevetésre került, két igen fontos repülőteret foglalt el Marokkó területén.[46] Ez a hadművelet, amely végeredményben a német—olasz csapatok Észak-Afrikából való kiűzésével végződött, még csak kísérletül szolgált a nyugati hatalmak légideszant-csapatainak felhasználására.

Az észak-afrikai hadművelet befejezése után az amerikai—angol parancsnokság, az Olaszország elleni hadműveletet tervezve, következő lépésként Szicília elfoglalását tűzte ki célul. A sziget elfoglalását a 15. szövetséges hadseregcsoport (a 8. angol és a 7. amerikai hadsereg) kapta feladatul. A partra szálló hadművelet kezdetén az amerikai—angol parancsnokság két légideszant-hadosztály bevetését tervezte az angol, illetve az amerikai hadseregek partraszállási sávjában. E hadosztályok feladata az volt, hogy fontos terepszakaszokat, objektumokat elfoglalva akadályozzák meg, hogy a németek és az olaszok a partraszállás körzetébe erősítéseket vonjanak előre.

A partra szálló hadművelet 1943. július 10-én kezdődött. A légideszant-csapatok azonban ebben a hadműveletben nem tudták feladataikat terv szerint megoldani. Az amerikai légideszant-hadosztály például, amelynek Gela körzetében kellett volna földet érnie, lényegében a sziget egész déli részén szóródott szét, az angol légideszant-hadosztály pedig a bevetése

[46] Platonov i. m. 517. old.

idején nagy veszteségeket szenvedett. Az angol hadosztályt szállító 113 vitorlázó gépből Siracuza körzetében — amely a hadosztály bevetési körzete volt — csak 12 gép landolt sikeresen, mintegy 50 gép a tengerbe zuhant, a többi pedig sérülten ért földet a sziget különböző helyein.[47] Mindenesetre amellett, hogy a légideszant-csapatok ilyen körülmények között is hozzájárultak a hadművelet sikeréhez, az amerikai—angol hadvezetőség nagy tapasztalatokra tett szert a légideszant-csapatok további felkészítésére és alkalmazására.

A szicíliai hadműveletteI kapcsolatban érdekes megjegyezni, hogy az ott bevetett angol légideszant-csapatokkal szemben a német hadvezetőség Catania körzetében szintén az 1. ejtőernyős hadosztályát alkalmazta.[48] A második világháború idején ezúttal először kerültek szembe ejtőernyősök ejtőernyősökkel. Hove ezt a műveletet ejtőernyős ellencsapásnak nevezi. Ez a tény mindenesetre az ejtőernyősök harcászati alkalmazására igen érdekes példa.

Az amerikai—angol csapatok 1944. évi nyugat-európai hadjárata, amely az 1944. június 6-i normandiai partraszállással kezdődött, tovább gazdagította a légideszant-csapatok harcászati és hadműveleti alkalmazásának elveit. E hadjárat szinte minden egyes hadműveletében széles körben alkalmazásra kerültek légideszant-csapatok.

A normandiai partra szálló hadművelet előkészítése, amely az eddigi háborúk legnagyobb partra szálló hadművelete volt, 1943 decemberében kezdődött meg. Az 1944 februárjában jóváhagyott hadműveleti terv (Overlord) szerint a partra szálló hadművelet során tengeri és légideszantokat kellett partra tenni a Szajna-öböl partján a Vay-öböltől az Orne folyó torkolatáig húzódó szakaszon. A partra tett erőknek 80 km szélességben és 15 km mélységben hídfőket kellett létesíteniük és el kellett foglalniuk Cotentin-félszigetet Cherbourg kikötőjével együtt, majd a hadművelet 20. napján ki kellett jutniok Avranches, Domfron és Falaise vonaláig.

A partraszállás területét két zónára osztották. A nyugati zónában az amerikai, a keletiben az angol csapatoknak kellett partra szállniuk. A tengeri deszant csapatok partraszállásával egy időben az amerikai—angol főparancsnokság három légideszant-hadosztály bevetését tervezte. A légideszant-hadosztályok bevetését a létesítendő hídfők szárnyain 10—20 km mélységben tervezték, 4—5 órával a partraszállás megkezdése előtt. Az

47 Uo. 252. old.

48 Gavin i. m. 27. old. Hove csak egy ejtőernyős ezredről tesz említést, ami valószínűbb, mint Gavin adata.

amerikai légideszant-hadosztályok bevetési helyét Carentan Észak térségében, az angol légideszant-hadosztály bevetési helyét pedig Caen Északkelet területén jelölték ki.[49] A légideszant-csapatok feladata az volt, hogy fontos csomópontokat, átkelőhelyeket és más objektumokat foglaljanak el és így akadályozzák meg a német erők előrevonását a partraszállás helyére. Ezenkívül a légideszant-csapatok feladatul kapták, hogy a lehetőségekhez képest rombolják a németek partvédelmi berendezéseit is.[50]

A légideszant-csapatok parancsnokai a személyi állományt alaposan előkészítették feladataik végrehajtására. A szicíliai és az olaszországi tapasztalatok alapján mindenekelőtt arra fordították a figyelmet, hogy a deszant-harcosok még az élelmiszer-javadalmazásuk terhére is a lehető legnagyobb mennyiségű fegyvert és lőszert vigyenek magukkal. Szükségesnek látszott ugyanakkor, hogy a deszant-harcosokat megfelelő mértékben ellássák páncélelhárító eszközökkel is, mivel közvetlenül a földreérés után a páncélosok jelentették a legnagyobb veszélyt. Ugyancsak a fenti tapasztalatok alapján minden alegységet, szinte minden embert terepasztalon ismertettek meg a bevetési körzet földrajzi viszonyaival, az ott levő objektumok elhelyezésével és jellegével. A bevetés utáni álcázás érdekében az egymás közötti jelzést csak hangok használatára korlátozták. Nagy figyelmet szenteltek továbbá az ejtőernyősöknek ismeretlen terepen, sötétben történő gyülekezésére.[51] Az előkészületek biztosították, hogy a légideszant-csapatok többé-kevésbé eredményesen oldhatták meg feladatukat.

1944. július 6-ra virradó éjjel a tengeri deszant még úton volt a csatornán, amikor a szövetséges légierő az első tömeges csapásokat mérte a németek partvédelmi erődítéseire és állásaira, éjjel egy és két óra között pedig sor került a légideszant-egységek első lépcsőinek bevetésére. Ebben a műveletben amerikai részről 1662 db harci és 512 vitorlázó gép, az angolok részéről pedig 733 harci és 335 vitorlázó gép vett részt.

A 82. amerikai légideszant-hadosztály Ste Mere Église térségében szállt le mintegy 3×12 km-es területen. A német csapatok ellenállása kis létszámukból fakadóan igen gyenge volt. Ennek eredményeképpen a légideszant-csapatok rövid időn belül elfoglalták és meg is tartották a helységet a tengeri deszanttal történő egyesülésig. A Merderet folyón át vezető hidat azonban nem tudták elfoglalni, mivel az e célra kijelölt csoport

49 Platonov i. m. 645. old.
50 Gavin i. m. 47. old.
51 Uo. 51. old.

nem a megadott körzetben ért földet, szétszóródott s nagy veszteségeket szenvedett. A hadosztály feladatának végrehajtása után még egy hónapig harcolt együtt a földi csapatokkal. A bevetésétől eltelt idő alatt a hadosztály jelentős veszteséget szenvedett, elvesztette állományának mintegy 57%-át.[52]

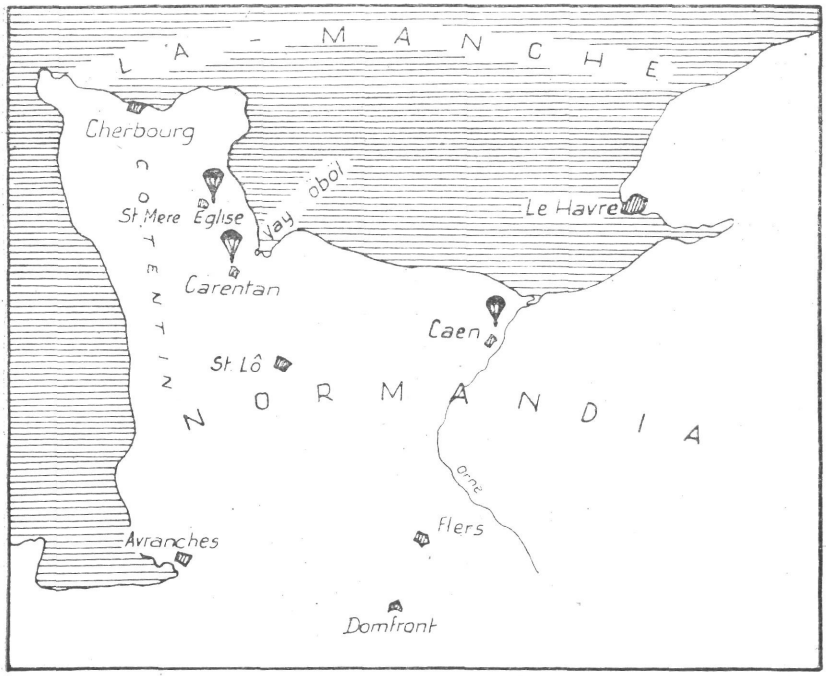

7. sz. vázlat

Amerikai—angol légideszantok a normandiai partraszálláskor

A 101. amerikai légideszant-hadosztály Carentan Észak területén került bevetésre mintegy 25×40 km-es területen. Annak ellenére, hogy a hadosztály a leszállás idején fegyvereinek több mint felét elvesztette, teljesíteni tudta az eléje tűzött feladatokat. Sikerült megkapaszkodniuk egy sor terepszakaszon és elfoglalták a Douve folyó átjáróját, amelyet szintén megtartottak a tengeri deszanttal történt egyesülésig. Érdekes megje-

[52] Uo. 64. old.

gyezni, hogy ez az amerikai légideszant-hadosztály a bevetés után a 6. német ejtőernyős ezreddel került szembe, amelyet a németek kénytelenek voltak az arcvonalon és nem rendeltetésüknek megfelelően felhasználni. A hadosztály közvetlen feladatának végrehajtása után még három hétig maradt az arcvonalon és elfoglalta Carentan városát, amivel megteremtette az 5. és 7. amerikai hadtest egyesülésének lehetőségét.

A 6. angol légideszant-hadosztály az eredeti terv szerint Caen Északkelet térségében került bevetésre. A hadosztály, bár az eredetileg kijelölt körzetben ért földet, a bevetésben mutatkozó szervezetlenség következtében csak nehezen tudta megszervezni a harcot. Egy sor esetben a gyülekezési körzetekben csak 12—15 ember jött össze, ami a hadosztály erőinek szétforgácsolódásához vezetett. Nehezítette a hadosztály helyzetét továbbá, hogy több esetben saját bombázó gépeik csapásai alá került, ami igen jelentősen megnövelte veszteségét. Ennek ellenére, mivel a németek ellenállása ebben a körzetben is meglehetősen gyenge volt, a hadosztály csapatai alapvető feladataikat végre tudták hajtani: elfoglalták az Orne folyón át vezető hidat, megsemmisítették a német partvédő ütegeket Merville közelében és felrobbantották a Dives folyón átvezető hidat s ezzel akadályozták a német tartalékok előrevonását. Ez a hadosztály is a közvetlen feladat végrehajtása után mint földi egység harcolt tovább és az angol csapatok előőrse volt egészen augusztus 26-ig. E feladatok végrehajtásával a nyugati hadszíntéren befejeződött a szövetséges légideszant-csapatok alkalmazásának első szakasza.

A légideszant csapatok következő nagyméretű alkalmazására a szövetségesek hollandiai támadó hadműveletében (1944. szeptember 17. és 26.) került sor. A szövetséges csapatok 1944 nyarán kiszorítva a német csapatokat Franciaország középső és déli részéről, valamint Belgiumból, elérték a fasiszta Németország határát. A szövetséges csapatok előtt az a feladat állt, hogy áttörve a Siegfried-vonalat, Németország területére vigyék át a harccselekményeket. E nagyarányú erőfeszítést követelő feladatra azonban a szövetséges csapatok vezérkarának nem volt egyöntetűen elfogadott terve. Ennek hiányában az erők koncentrálása helyett — amit egy ilyen feladat végrehajtása megkövetelt volna — szétforgácsolt erőkkel indítottak támadást a Siegfried-vonal ellen, ami eredménytelenségre volt kárhoztatva. A szövetséges főparancsnokság ezért elhatározta egy támadó hadművelet végrehajtását Hollandia területén, aminek fő célkitűzése az volt, hogy a Siegfried-vonalat északról megkerülve

jussanak Németország területére. E hadművelet végrehajtását ugyanakkor szükségessé tette az is, hogy a szövetséges csapatok ellátása igen rossz volt, és ezen csak a hadművelet sikere segíthetett. Ugyanis a fasiszta német csapatok ebben az időben még mindig jelentős kikötőket tartottak kezükben s ezért a szövetséges csapatok utánpótlása komoly mértékben akadozott. Az 1. amerikai hadsereg hadianyag- és élelemkészlete például 1944. szeptember 1-én mindössze 4,4 napra volt elegendő, de ez a mennyiség is a rossz utánpótlás következtében szeptember 8-ra már 0,7 napi ellátmányra zsugorodott. Szeptember 11-én és 12-én pedig az amerikai parancsnokság már kénytelen volt hozzáfogni a zsákmányolt német élelem és hadianyag felhasználásához. A 3. amerikai hadsereg ellátása még rosszabb volt, és nem volt semmiben jobb az angol hadseregek ellátási helyzete sem.[53] Ez a helyzet azért állhatott elő, mert a szövetségesek által ez ideig elfoglalt és létesített kikötők kis befogadóképessége lehetetlenné tette az utánpótlás zökkenőmentes ellátását. Ahhoz tehát, hogy a szövetséges csapatok tovább tudják folytatni támadó hadműveleteiket, szükségessé vált, hogy megszerezzék azokat a kikötőket, amelyeket a németek még mindig a kezükben tartottak. A Hollandiában tervezett hadművelet sikeres kimenetele ezt a feladatot megoldotta volna. E hadművelet ugyanakkor biztosította volna azt is, hogy az Észak-Franciaország, valamint a Hollandia nyugati részén levő német erőket elvágják utánpótlásuktól, hogy könnyebbé tegyék felszámolásukat.

A hadművelet megvívására a 2. angol hadsereg (állománya nyolc hadosztály, ezen belül három páncélos) kapott parancsot. A hadművelet támogatása érdekében a szövetséges parancsnokság elhatározta az 1. szövetséges légideszant-hadsereg a (82. és a 101. amerikai, az 1. angol légideszant-hadosztály, valamint a lengyel ejtőernyős dandár) bevetését.

A hollandiai támadó hadművelet iránya Turnhout körzetéből kiindulva: Eindhoven, Nijmegen, Arnhem volt, majd ki kellett jutnia az Ijsel-tóhoz. A támadási iránynak megfelelően a szövetséges főparancsnokság a 101. amerikai légideszant-hadosztály bevetési körzetét Eindhoven, a 82. amerikai légideszant-hadosztály bevetési körzetét Nijmegen, az angol hadosztály, valamint a lengyel dandár bevetési körzetét Arnhem területén jelölte ki. A légideszant-csapatok feladatát a szövetséges főparancsnokság abban jelölte meg, hogy foglalja el és tartsa meg

53 Uo. 71—72. old.

az átjárókat azokon a folyókon és csatornákon, amelyek a 2. angol hadsereg támadási sávjában Eindhoventől Arnhemig terjedő területen vannak.

A légideszant-csapatok feladatainak meghatározása után megkezdődött a csapatok felkészítése. A csapatok összpontosítási körzetében, Anglia területén megkezdődött a csapatok szállításának tervezése. Egy egész légideszant-hadsereg átdobásának megtervezése, a szükséges szállítóeszközök összpontosítása komoly erőfeszítést igényelt. Meg kellett határozni az egyes lépcsők indulási rendjét, valamint összehangolni a repülés útvonalát a légierő többi egységének tevékenységével, hogy azok ne zavarják a deszantot szállító légierő útvonalát. Ezt a szállító légierő nagy mennyisége tette szükségessé. A szállító eszközök nagy számáról képet kapunk, ha tudjuk például, hogy a légideszant-hadsereg első lépcsőjének szállításához 1049 repülőgépre és 478 különböző típusú vitorlázó gépre volt szükség.[54] A légideszant hadművelet előkészítéséhez tartozott továbbá, hogy fel kellett mérni a csapatok alkalmazási körzetében elhelyezett német légvédelmi ütegek elhelyezését és tűzhatásuk körzeteit. Meg kellett továbbá határozni olyan objektumok elfoglalásának sorrendjét, melyek befolyással lehettek a hadművelet sikeres kimenetelére. E kérdés eldöntésénél a szövetséges főparancsnokság meghallgatta a helyi ismeretekkel rendelkező holland tisztek véleményét. Ezenfelül minden egyes hadosztályhoz beosztották a holland hadsereg egy-egy tisztjét. Ki kellett jelölni továbbá azokat a körzeteket, amelyekre az utánpótlást szállító légierő a terhét kirakhatta. A légideszant-hadsereg légi úton történő ellátásának megoldása alapos, tervszerű munkát követelt. E feladat nagyságáról képet ad, ha számításba vesszük, hogy az amerikai hadosztályok napi ellátása (hadianyagban és élelemben) 264 tonna volt. Ez a feladat a legtökéletesebb együttműködést követelte meg a légierő és harcoló hadosztályok törzse között. Az ellátás nehézségét csak fokozta az a tény, hogy mindezt az ellenséges légierő és légvédelmi tüzérség aktív behatása közben kellett megoldani.

Külön feladatot jelentett a légideszant-hadművelet légi támogatása. E feladat végrehajtása során a szövetséges légierőnek meg kellett semmisítenie azokat a repülőtereket, amelyekről a felszálló német légierő közvetlenül veszélyeztette volna a légideszant-hadművelet sikerét. A légierőnek állandóan biztosítani kellett továbbá a csapatokat szállító gépeket. Mindezek

54 Uo. 75. old.

után a légierőnek közvetlen támogatást kellett nyújtania a földön vívott harc során, valamint biztosítania kellett az ellátást végző repülőgépek zavartalan repülését. E feladat megoldása azt jelentette, hogy pl. a hadművelet első napján a légideszant harci területei fölött a levegőben tartózkodott 1113 bombázó,

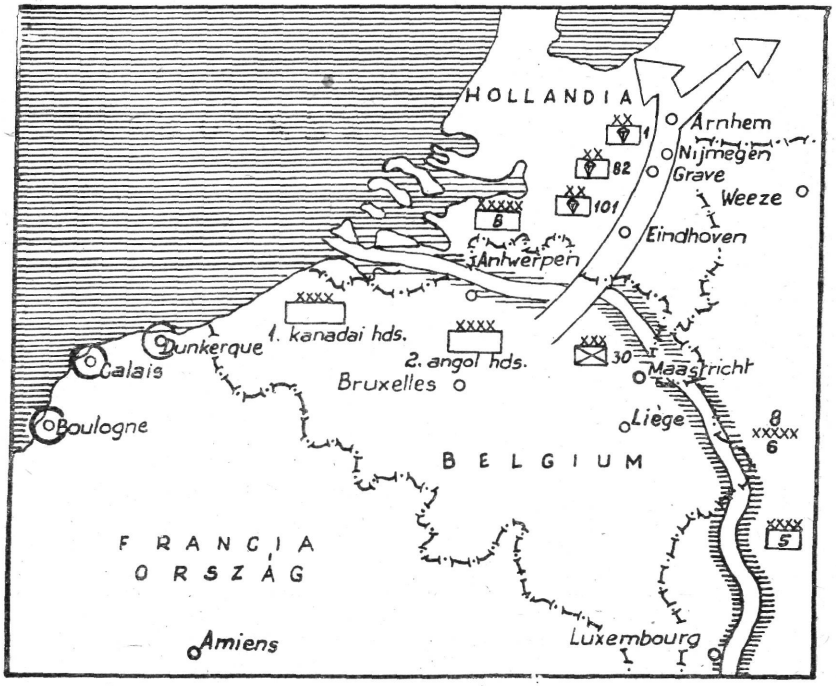

8. sz. vázlat

Légideszantok alkalmazása a szövetségesek részéről a hollandiai hadjárat során

1240 vadász, ezenkívül 1600 szállító repülőgép és több száz vitorlázó gép.[55]

A hadművelet előkészítése után a 2. angol hadsereg 1944. szeptember 17-én kezdte meg a támadást. A támadás megindulásának napján került sor a légideszant hadosztályok bevetésére is.

[55] Uo. 84. old.

A 101. amerikai légideszant hadosztály, amely Eidhoven körzetében került bevetésre, tervszerűen kezdte meg tevékenységét. A német erők viszonylag gyenge ellenállása következtében feladatát kisebb hiányosságokkal teljesíteni tudta. A feladat sikeres teljesítéséhez hozzájárult továbbá, az, hogy a csapatok kidobása egy-két esettől eltekintve — pontosan a megadott körzetben történt, így az egyes zászlóaljak alig egy órával a földreérés után már megkezdhették előnyomulásukat a kijelölt objektum elfoglalására. Másnap reggel az Eidhoven elfoglalására kijelölt ezred a város előterében váratlanul erős ellenállásra talált. Súlyos harcokban csak a nap második felére sikerült a várost elfoglalnia. Még ugyanezen a napon a légideszant-hadosztály egyes egységei egyesültek az arcból támadó angol erőkkel és velük együtt folytatták a harcot. E hadosztály harcát az arcból támadó csapatokkal történő egyesülésig eredményesen támogatták a szövetséges repülőgépek, amelyek a közvetlen támogatáson túl biztosították a hadosztály ellátását is.

A 82. amerikai légideszant hadosztály, amelynek az volt a feladata, hogy foglalja el a Grave és a Nijmegen-i hidakat és vegye birtokába a Nijmegentől délkeletre levő Groesbeek magaslatot, szintén az eredeti tervnek megfelelően került bevetésre. Talán érdekes lesz megnézni, hogy milyen eszközökkel és milyen csoportosításban került bevetésre ez a hadosztály.

A hadosztály állománya és szállítóeszközei a bevetés napján[56]

Csapatok és alegységek	Rep. gép	Vit. gép	Szem. áll.
Ho. törzs és tö. szd.	7	12	15
Ho. tü. törzs	3	2	72
Ho. hir. szd.	2	8	51
Ho. feld. szakasz	—	6	29
80. pc. elh. üteg	—	22	79
377. lé. desz. eü. z.	22	—	388
376. eje. táb. tü. ü.	48	—	564
504. eje. löv. e.	137	—	2016
505. eje. löv. e.	126	—	2151
508. eje. löv. e.	140	—	1922
325. vit. löv. e.	2	—	40
Összesen:	482	50	7477

[56] Uo. 95. old.

A hadosztály tehát ezekkel az erőkkel és eszközökkel kezdte meg feladatának végrehajtását. Hasonlóan a 101. légideszant-hadosztály bevetéséhez, a 82. hadosztály bevetése is sikeres volt. A németek a bevetési körzetekben mindenütt gyenge ellenállást tanúsítottak. A légideszant-csapatok a harctevékenységük első huszonnégy órájában lényegében csak a kisebb helyőrségekkel és a rendőrségi erőkkel kerültek szembe. A németek gyenge erejét és a terület felett gyakorolt laza ellenőrzését érzékelteti Gavin, aki a 82. légideszant-hadosztály tevékenységéről írva elmondja, hogy a hadosztály bevetése után mintegy négy napig szabadon telefonálgathattak a környező városokba és kikérdezhették a polgári lakosságot afelől, hogy a németek körében milyen benyomást váltott ki az ő földreérésük. Sőt, a polgári telefonhálózaton érdeklődték meg azt is, hogy milyen sikerrel ment végbe a 101. és az 1. légideszant-hadosztály bevetése. A helyzet annyira komikus volt ebben a vonatkozásában, hogy a katonák tréfálkozva beszéltek arról, hogy telefonálni kellene Hitlernek Berlinbe. Az adott helyzetből következett, hogy a hadosztály csak néhány helyen talált erősebb ellenállásra a németek részéről és így feladatát szintén kevés kivétellel teljesíteni tudta. A hadosztály a bevetése után negyedik napon szintén egyesült az arcból támadó angol erőkkel, és harcával hozzájárult ahhoz, hogy az angol csapatok előtt szabaddá váljon az út Arnhem felé, ahol az 1. angol légideszant-hadosztály vívott súlyos harcot a német erőkkel.

A 82. légideszant-hadosztály harcával kapcsolatban ki kell térni egy érdekes eseményre a hadosztály-tüzérség alkalmazását illetően. Az eddigi légideszant-hadműveletekben ugyanis a tüzérséget minden esetben vitorlázó gépeken juttatták el a bevetés területére. Ebben a hadműveletben viszont, mivel a szállítóeszköz csak korlátozott méretekben áll rendelkezésre, a tüzérséget is ejtőernyő segítségével juttatták le a földre. Így a tüzérséget már a hadművelet első napján földre lehetett tenni s ezzel nagyon megkönnyítették a földi erők harcát, mivel az első nap a németek részéről nagyobb ellenállás nem volt, a kisebb erőkkel szemben pedig a tüzérség hatásosan tudott operálni.

Az 1. angol légideszant-hadosztály, amelynek az volt a feladata, hogy Arnhem városában elfoglalja az Alsó-Rajnán levő hidakat, szintén az eredeti tervnek megfelelően került bevetésre. A hadosztály azonban már a bevetés idején a német csapatok erős ellenállásába ütközött. A hadosztály zászlóaljai közül csak egynek sikerült behatolni a városba és elfoglalni a fő híd egyik feljáróját. A többi zászlóaljaknak a város felé történő előre-

mozgását a németek megállították és így a városban levő angol zászlóaljat is sikerült elszigetelniük. A bevetés utáni harmadik-negyedik napon a német csapatok ellenállása annyira megerősödött, hogy a lengyel ejtőernyős dandár bevetését az eredeti helyen nem tudták végrehajtani. Nehezítette a hadosztály helyzetét továbbá, hogy a németek intenzív légvédelmi tüze következtében megnehezült a hadosztály ellátása. A bevetés utáni második napon pl. a ledobott 144 tonnányi utánpótlásból a csapatok mindössze 30%-ot tudtak összeszedni, míg a következő napon ledobott mintegy 439 tonnányi utánpótlásból semmi nem jutott a hadosztály csapatainak kezére. Ilyen körülmények között a hadosztály egységei nem is tudták teljesíteni az eléjük tűzött feladatokat. A hadosztály tevékenységének sikertelenségéhez több tényező is hozzájárult. Elsősorban az, hogy a bevetés helyét igen messze határozták meg a feladat végrehajtásának helyétől, ami azt eredményezte, hogy a kirakás helyének biztosítására jelentős erőket kellett visszahagyni s ez az erők szétforgácsolódásához vezetett. Nem volt eléggé határozott törekvés a földretett csapatokban sem arra, hogy a megszabott feladatot mindenáron teljesítsék. Igen nagymértékben akadályozta a sikeres tevékenységet az ellátás szervezetlensége, illetve az, hogy a hadosztály-törzs és a szállító légierő között nem volt meg a megfelelő kapcsolat. Végül, de nem utolsósorban a hadosztály eredménytelen tevékenységéhez hozzájárult az is, hogy jóformán semmi segítséget nem kapott az arcból támadó csapatok részéről.

Az 1. angol légideszant-hadosztály sorsát lényegében azonban az döntötte el, hogy az angol felderítés nem szerzett tudomást arról a német páncélos hadtestről, melyet nemrég szerveztek meg és irányítottak erre a területre. Így a légideszant-hadosztályt szinte e páncélos hadtest kellős közepébe dobták le.[57] Ez a tény megmagyarázza a heves német ellenállás erejét, s az 1. angol légideszant-hadosztály súlyos veszteségeit. A hadosztály e harcokban 7605 halottat, sebesültet vagy hadifoglyot vesztett, valamint a teljes felszerelését, s mindössze 1741 ember menekült meg a haláltól vagy a fogságtól. E számokhoz még hozzá kell tenni 422 vitorlázó gép vezetőt is. A németek veszteségét 5000—7000 fő halottra és sebesültre, s hatvan páncélosra becsülik.[58]

A szövetségesek Hollandiában végrehajtott támadó hadműveletében a légideszant hadsereg harcát értékelve, végered-

[57] Ingersoll, Ralph: Szigorúan titkos. Bp. Zrínyi K. 1957. 260—261. old.
[58] Rocolle i. m. 2. köt. 158—159. old.

ményben rá kell mutatni, hogy az angol légideszant-hadosztály harcától eltekintve, sikeres volt. A 101. és 82. amerikai légideszant-hadosztályok teljesítették az eléjük tűzött feladatokat és konkrét segítséget nyújtottak a földi csapatoknak feladataik teljesítéséhez. A sikert olyan tényezők biztosították, mint a hadművelet minden irányú, a legapróbb részletekig menő kidolgozása, a részt vevő alegységek és egységek alapos felkészítése és nem utolsósorban az, hogy minden eszköz felett, amely a hadművelet előkészítéséhez és végrehajtásához szükséges volt, az 1. szövetséges légideszant-hadsereg parancsnoksága rendelkezett.

Bár a hollandiai támadó hadművelet elősegítése érdekében alkalmazott légideszant-csapatok harca többségében sikeres volt, a hadművelet a maga egészében mégsem érte el célját. A szeptember 17-én megindított hadművelet már 20-án Nijmegen körzetében elakadt. Ennek következtében szeptember 27-én az angol csapatok a Rajna alsó folyásánál védelembe mentek át. Az angol csapatok támadása Hollandiában ezzel befejeződött. A hadművelet nem érte el a kitűzött célt. Nem tudták a németeket kiűzni Hollandiából és nem sikerült a Siegfried-vonal megkerülése sem. Ezzel 1944 végéig a nyugat-európai hadszíntér északi szárnyán a hadműveletek lényegében megszűntek.

A nyugat-európai arcvonal viszonylagos csendességét a német csapatok 1944 decemberében az Ardennekben indított támadása szakította félbe. A német parancsnokság ettől a támadástól azt remélte, hogy visszaveti és súlyos veszteségeket okoz a szövetséges csapatoknak, s ezzel egy időre semlegesíti őket és minden rendelkezésre álló erőt a győztesen előnyomuló szovjet hadsereg ellen tud bevetni. Az Ardennekben indított támadás az első időben sikeresen haladt előre és súlyos helyzetbe sodorta az amerikai—angol csapatokat. A németek e hadműveletben nagy szerepet szántak egy diverziós ejtőernyős egységnek, melyet Otto Skorzeny, a Mussolinit kiszabadító osztag volt parancsnoka vezetett. Ezt a diverziós csoportot gondosan előkészítették, zsákmányolt amerikai felszereléssel látták el, s tagjait angolul tudó emberekből válogatták. Figyelmük még arra is kiterjedt, hogy bevetésük előtt hadifogolytáborokba irányították őket, hogy felfrissítsék nyelvtudásukat és elsajátíthassák az amerikai katonák szokásait. A ravaszul kiagyalt terv azonban lényegében nem sikerült, mert hamar felfedezték és felszámolták az amerikai egységek közé keveredő diverzánsokat. Az egy zászlóalj erejű „specialista" egység sovány mérleget mutatott, mindössze 40 járművet tett használhatatlanná és 29 foglyot ejtett.[59]

[59] Uo. 1. köt. 122. old.

A szövetségesek elhárító harcaiban találkozunk újra a 101. és a 82. amerikai légideszant-hadosztályok tevékenységével, amelyeket az amerikai parancsnokság mint utolsó tartalékot használt fel a német csapatok támadásának megállítására. A 101. légideszant-hadosztály bevetésére Bastogne, a 82. légideszant-hadosztály bevetésére St. Vith térségében került sor. De ezekben a harcokban a légideszant-hadosztályokat nem a rendeltetésüknek megfelelően, hanem mint földi csapatokat használta fel az amerikai parancsnokság.[60]

Ismeretes, hogy az amerikai—angol csapatokat szorongatott helyzetükből az a nagyarányú offenzíva emelte ki, amelyet a szovjet hadsereg a Visztula—Odera vonaláról Churchill személyes kérésére indított meg 1945 január második felében. A szovjet hadseregnek ez a nagyarányú hadművelete ugyanakkor lehetővé tette, hogy a szövetséges csapatok 1945 februárjában újabb támadó hadműveletet hajtsanak végre, amelynek eredményeképpen március hónapra az amerikai—angol csapatok elérték a Rajna folyót. A szovjet hadsereg ugyanezen idő alatt befejezte a Visztula—Odera-i hadműveletet és felkészült a berlini hadművelet megvívására.

A szovjet hadsereg győzedelmes előrenyomulása, amelynek következtében a fasiszta Németország napjai meg voltak számlálva, arra kényszerítette a német hadvezetőséget, hogy újabb erőket vonjon el a nyugati arcvonalról, tovább könnyítette a szövetséges csapatok hadászati, hadműveleti helyzetét. Ez viszont lehetővé tette, hogy a szövetséges főparancsnokság március hónapban újabb nagyarányú hadműveletet készítsen elő és valósítson meg.

A hadműveletet, amelynek az volt a célja, hogy a német „B" hadseregcsoportot bekerítsék a Ruhr-vidéken, a 21. és 12. szövetséges hadseregcsoportok vívták meg. A főcsapást a 21. hadseregcsoport mérte (a 9. amerikai és a 2. angol hadsereg). E hadseregcsoport tevékenységének támogatására a szövetséges főparancsnokság elhatározta, hogy a 18. légideszant hadtest erőit felhasználva, légideszantot alkalmaz. Ez a légideszant hadművelet szervezését tekintve a legbonyolultabb és egyben a második világháború utolsó nagy tömegű légideszant hadművelete volt. E légideszant-hadművelet megvalósítása során több ezer vadászgépet alkalmaztak támogatóként, ugyancsak ezrekben határozható meg a szállítógépek száma is. A deszant-hadművelet idején Anglia, Belgium és Észak-Franciaország majdnem valamennyi repülőterét igénybe vették. A hadművelet kulminációs

[60] Ingersoll i. m. 303. old.

időszakában több mint 5000 vadász és 3000 bombázó gép támogatta az 1595 szállító és 1347 vitorlázógép tevékenységét[61]

A 18. szövetséges légideszant-hadtest állományába a 6. angol és a 17. amerikai légideszant-hadosztály tartozott. A hadtest a hadművelet végrehajtása során azt a feladatot kapta, hogy a földi csapatokkal együttműködve foglaljanak hídfőt a Rajna keleti partján és működjenek együtt az átkelő csapatokkal annak kiszélesítésében. A hadtest egyes egységei feladatul kapták továbbá, hogy a német csapatok védelmi vonala mögött mintegy 8—16 km-re foglaljanak el fontos hidakat és tartsák meg azokat a földi csapatok beérkezéséig.

E légideszant-hadművelet tervezése és végrehajtása alapvetően eltért az eddig végrehajtott légideszant-hadműveletektől. Ezek a következőkben jutottak kifejezésre. A légideszant bevetése nem előzte meg a földi csapatok támadását, hanem annak megindulása után következett be. A földi csapatok támadása március 24-én éjjel kezdődött, a deszantok bevetésére pedig a reggeli órákban került sor. A deszantok bevetését az arcból támadó csapatok tüzérsége támogatta. Az eddigi légideszant-hadműveletektől eltérően a légideszant-egységek egy időben és nem több napra megosztva kerültek bevetésre. A légideszant-csapatok utánpótlását már az első lépcső földreérése utáni hat órában biztosítani kellett. És végül, a légideszantokat vagy közvetlenül a kijelölt objektumra, vagy annak közvetlen közelében vetették be.

A hadművelet kezdete, valamint a légideszant-egységek bevetése az eredeti terv szerint történt meg. A német légelhárítás intenzív tevékenysége ellenére (Gavin leírása szerint volt olyan pillanat, amikor egyszerre 23 szövetséges gép is égett a levegőben) a légideszant-hadtest bevetése sikeresen valósult meg. A bevetés kezdetétől számított két órán belül a bevetés körzetében földet ért 17 122 ember, 614 jeep, 286 tüzérségi löveg és aknavető, valamint több száz tonna hadianyag és élelmiszer.[62]

A Rajna vonaláról kiinduló hadművelet a szövetséges légierő igen aktív támogatásával sikeresen haladt előre. Erre a támogatásra jellemző, hogy a hadművelet első napján a földi csapatok harcát a szövetséges légierő mintegy 8000 repülőgép bevetéssel támogatta, míg a német légierő részéről csak 100 bevetés történt.[63] Ezzel a támogatással, valamint a légideszant-

[61] Gavin i. m. 119. old.
[62] Uo. 122. old.
[63] Platonov i. m. 714—715. old.

csapatok aktív közreműködésével a földi csapatoknak március 28-ra a rajnai hídfőt 60 km szélességűre és 22 km mélységűre sikerült kiterjeszteni. Ebből a hídfőből folyt tovább a szövetséges csapatok támadása Németország belseje felé. A hadművelet eredeti tervének végrehajtása — a német csapatok bekerítése a Ruhr-vidéken — április elsején fejeződött be. Ebben a hadműveletben a szövetséges csapatok a németek 21 hadosztályát, mintegy 325 ezer főt kerítettek be, akik április 17-én megadták magukat. Ezzel a hadművelettel április elején a németek nyugati arcvonala lényegében felbomlott. Ebben a helyzetben az amerikai—angol parancsnokság arra törekedett, hogy csapatai minél keletebbre jussanak előre.

Addig, amíg a szovjet—német arcvonalon a német fasiszták a legkeményebb ellenállást tanúsították, az amerikai—angol csapatokkal szemben lényegében beszüntették az ellenállást. Ezzel azt remélték elérni — nyilván nem alaptalanul —, hogy erőiket az amerikai—angol csapatok oldalára történő átvitellel bizonyos mértékig át tudják menteni a háború utáni időkre.

A Rajna menti nagy légideszant-hadművelettel az európai hadszíntéren befejeződött a légideszant-csapatok alkalmazása. Minden elfogultság nélkül megállapíthatjuk, hogy ezen utolsó légideszant-hadművelet az európai hadszíntéren a szervezés és megvalósítás magas fokát mutatta annak ellenére, hogy ez a fegyvernem még viszonylag új fegyvernem volt a második világháború idején.

Amikor elismerjük a szövetséges csapatok parancsnokságának tevékenységét a légideszant-fegyvernem fejlesztésében és alkalmazásában, ugyanakkor feltétlenül meg kell említeni, hogy ezekhez a sikerekhez nem utolsósorban az is hozzájárult, hogy a szövetséges légideszant-csapatoknak az ellenség olyan erői ellen kellett tevékenykedniük, amelyek feltöltöttség tekintetében sem voltak teljesek, morális állapotuk pedig egészen alacsony színvonalon állt. Zimmermann tábornok, a nyugati arcvonalon működő német főparancsnokság hadműveleti osztály vezetője ezzel kapcsolatban azt írta, hogy: „Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a keleti arcvonal vaskövetkezetességgel kiszivatyúzta a nyugaton levő német hadseregekből az egész harcképes erőt és haditechnikát. Ennek következtében nyugaton a harcászati és szervezési intézkedések abban merültek ki, hogy igyekeztünk minduntalan betömni a réseket. 1943-tól kezdve a nyugati arcvonalon zömmel elavult fegyverekkel felszerelt öregek harcoltak." Mellentin tábornok ehhez még hozzáteszi, hogy: „... a német csapatok öregekből, serdülőkből, rendőrök-

ből, gyomorbajosokból és fülbetegekből állottak". A fasiszta német hadvezetés tehát legjobb hadosztályait a szovjet—német arcvonalon használta fel. Ezt a tényt a sikerek értékelésénél egyáltalán nem lehet figyelmen kívül hagyni. Mindezek ellenére az a tény, hogy a hollandiai támadó hadműveletben egy egész hadsereg, a rajnai erőszakos átkelésnél pedig egy teljes légideszant-hadtest került alkalmazásra, mutatja, hogy a technika fejlődése már a háború folyamán hatalmas lépésekkel haladt előre a két háború közötti évekhez viszonyítva. Ugyanakkor egyes értékelések szerint, a magasabb légideszant-egységek szervezése és bevetése ellenére, a légideszant-hadműveletek nem érték el azt a színvonalat (például nagy távolságra légi úton való hídfő létesítése), melyet a légi szállítás fejlettsége a háború befejező időszakában már lehetővé tett.[64] Nem kétséges, hogy napjainkban, amikor a repülés és a légi szállítás messze felülmúlja a második világháború alatti színvonalat, a légideszánt-csapatok szerepe az egyes hadműveletek sikerének biztosításában még nagyobb jelentőségre tesz szert. A második világháború tapasztalatai azt mutatják, hogy a légideszantok tömeges alkalmazásával korszerű viszonyok között feltétlen számolni kell.

A diverziós jellegű légideszant-vállalkozásokról

A különböző arcvonalakon a harcoló felek részéről alkalmazott harcászati és hadműveleti méretű légideszantok mellett a második világháború folyamán sok esetben került sor kisebb méretű, de eredményeiben sokszor a vállalkozás méretét jelentősen túllépő diverziós jellegű légideszántok alkalmazására is. Ezeket a vállalkozásokat főleg az angolok hajtották végre, zömmel abban az időszakban, amikor az európai hadszíntéren nem folytattak aktív harctevékenységet a németek ellen.

Az első ilyen vállalkozásra 1941 elején került sor Dél-Olaszországban. A feladat az volt, hogy késleltessék azoknak a német egységeknek a behajózását Bari, Taranto és Brindisi kikötőibe, amelyek az ún. Afrikai hadtest megerősítését voltak hivatva szolgálni. Az angol hadvezetőség a késleltetés módszerét abban látta, hogy megsemmisítik a Monte-Vulterino hegységben levő vízvezeték rendszert, amely a dél-olaszországi területek jelentős részének vízellátást biztosította. Az angol főparancsnokság e feladat végrehajtását egy 39 fős csoportra bízta,

64 Schneider, Fernand: Histoire des doctrines militaires. Paris, 1957. 114. old.

melyet 1941. február 10-én vetettek be. Annak érdekében, hogy a vállalkozásról a németek, valamint az olasz katonai és polgári hatóságok figyelmét elterelják, a vállalkozással egy időben az angol légierő két csoportjának különböző harci feladatokat kellett végrehajtaniuk a vállalkozásra kijelölt körzet szomszédságában. A diverziós csoportnak feladata végrehajtása után Salerno kikötőjébe kellett visszatérni (80 km-re nyugatra a cselekmény színhelyétől), ahol egy angol tengeralattjárónak kellett volna őket a fedélzetére venni. A diverziós csoport a kijelölt feladatot sikeresen végre is hajtotta, de az a kísérletük, hogy Salerno kikötőjét elérjék, nem járt sikerrel. A vízvezeték lerombolása ugyan nem vezetett a kívánt eredményre, mert előbb helyreállították, még mielőtt a tartalékkészletek elfogytak volna, azonban a vállalkozás mégis kifizetődött, mivel a fasiszta olasz hatóságokon „ejtőernyős pánik" vett erőt, s biztonsági intézkedésekre jelentős erőket mozgósítottak és kötöttek le.

Az angolok következő nagyobb jelentőségű vállalkozására 1942. február 28-án került sor Észak-Franciaország területén. 1941 novemberében az angol felderítés a francia ellenállási mozgalom segítségével felfedte, hogy a németek Le Havre-tól északra igen jelentős rádiólokációs állomást helyeztek üzembe. Ez a rádiólokációs állomás azt a célt szolgálta, hogy előre jelezze az angol légierő támadási szándékát Németország ellen. A rádiólokáció segítségével a német elhárító légierőt idejében készenlétbe lehetett helyezni és bevetni, aminek következtében az angol légierőt jelentős veszteségek érték. Ezért az angol hadvezetőség elhatározta, hogy diverziós vállalkozással megsemmisítik a németek rádiólokációs központját. A vállalkozás során azonban nemcsak egyszerűen arról volt szó, hogy meg kell semmisíteni a központot, hanem arról is, hogy annak egyes fontosabb alkatrészeit megszerezzék annak érdekében, hogy fel tudják használni az angol rádiólokáció további tökéletesítésére. A német rádiólokációs központ elhelyezését értékelve az angolok arra a következtetésre jutottak, hogy a tervet csak légideszant alkalmazásával lehet megvalósítani. A feladat végrehajtása után a diverziós csoportot tengeri úton kívánták evakuálni.

A feladat végrehajtására egy 119 fős csoportot válogattak ki, köztük olyan szakembereket, akik a szükséges műszert az apparátusból ki tudják szerelni. A csoport vállalkozását a tenger felől két torpedóromboló, néhány torpedóvető csónak és egy csapatszállító hajó biztosította, amelynek fedélzetén erős rohamcsoport volt készenlétben arra az esetre, ha a légideszant-cso-

portnak közvetlen támogatást kell nyújtani. A légideszant-csoportnak feladata elvégzése után Bruneval körzetében kellett hajóra szállnia.

A vállalkozás a német rádiólokációs központ őrségét teljesen váratlanul érte, s ezért teljes sikerrel járt. A vállalkozást, amelynek az angolok részére rendkívül nagy jelentősége volt, igen kevés veszteséggel, mindössze egy halott, egy sebesült és nyolc eltűnt árán sikerült végrehajtani. A vállalkozás annyira meglepte a német őrséget, hogy a tengeri biztosító erőknek az akcióba nem is kellett beavatkozniuk. A légideszant-csoportnak az előbb említett veszteség kivételével sikerült visszatérni kiindulópontjára. A vállalkozás jelentőségéről szólva Hove kijelenti, hogy az hasonló volt a németek Eben-Emael-i vállalkozásához.

1943 február végén az angolok újabb jelentős légideszant diverziós vállalkozást hajtottak végre Norvégiában. A támadás célja az volt, hogy megsemmisítsék a németek nehézvíz üzemét Rjukan helység közelében. Ismeretes, hogy a nehézvíz az atomenergia előállításának egyik igen fontos anyaga. Az objektum jelentőségéből adódóan szükséges volt a vállalkozás megfontolt és alapos előkészítése. Ezért az angol főparancsnokság a vállalkozást megelőzően négy norvég tisztet juttatott el az objektum körzetébe, akik az objektummal kapcsolatban felderítést végeztek és értesüléseiket rádión juttatták el felettes parancsnokaiknak. A szükséges adatok megszerzése után az angolok vitorlázó gépeken mintegy harminc fős csoportot juttattak el a feladat végrehajtására, azonban a vállalkozás különböző okok miatt nem járt sikerrel. (Az egyik vitorlázó vontató kötele elszakadt, s így a megadott helynél jóval előbb kellett leszállnia, míg a másik egy hegynek ütközve összetörött.) A kísérlet után a német parancsnokság az objektum védelmét jelentősen megerősítette. Ez azt jelentette, hogy nagyobb létszámú erőkkel a vállalkozást megismételni nem lehetett, mivel annak felderítése könnyebb lett volna. Ezért az angol főparancsnokság elhatározta, hogy csupán néhány fős csoportra bízza a nehézvíz-üzem felrobbantását. Február 24-én indult el a csoport Angliából, de a kedvezőtlen meteorológiai viszonyok következtében a csoport bevetésére nem került sor. Az újabb vállalkozás időpontját február 28-ra tűzték ki. Ekkor a néhány főből álló csoportnak sikerült az objektumhoz közel észrevétlenül földet érnie és még aznap folyamán a vállalkozást sikeresen végrehajtani. Az üzem megmaradt részeit később a norvég partizánoknak sikerült teljesen megsemmisíteni és a németek nehézvízkészletét a tengerbe

süllyeszteni. A vállalkozást végrehajtó angol ejtőernyősöknek hosszabb idő után sikerült visszatérniük Angliába. Amint látjuk, e néhány főből álló ejtőernyős diverzáns csoportnak igen komoly, eredményében pedig szinte felmérhetetlen jelentőségű feladatot sikerült megvalósítania. A siker záloga a résztvevők személyes bátorságán túl abban volt, hogy a vállalkozást rendkívül alaposan készítették elő.

Az angol diverziós vállalkozások mellett a német parancsnokság is több esetben alkalmazott kisebb diverziós jellegű légideszant-vállalkozásokat. Így 1943 szeptemberében sikertelen kísérletet tettek az olasz király és Badoglio tábornagy elfogására. Ugyancsak sikertelenül végződött a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg vezérkara és Tito marsall elfogására tett kísérletük is 1944 júniusában. Sikerült azonban Mussolinit kiszabadítaniuk 1943 szeptemberében.

A fentiekben vázolt diverzáns jellegű légideszant-vállalkozások csak egy részét képezik a második világháború folyamán végrehajtott hasonló jellegű vállalkozásoknak. Ezek közül csak a legérdekesebbeket és jelentőségükben a legfontosabbakat emeltük ki. Ezzel az volt a célunk, hogy bemutassuk: a légideszant-csapatokat az arcvonalon történő harcászati és hadműveleti alkalmazásokon kívül eredményesen lehet alkalmazni más igen fontos feladatok végrehajtására, rendkívül bonyolult körülmények között is.

A légideszant-csapatok szerepe a partizánmozgalomban

A partizánharc körülményei a légideszant-csapatokat rendkívül sokrétű, változatos és bonyolult feladatok elé állította. E feladatokat nagyjából a partizánharc szakaszai szerint csoportosíthatjuk:

— a partizánharc előkészítése során végrehajtott feladatok;

— a partizánháború kibontakozása során végrehajtott feladatok.

Az első szakasz többnyire hosszantartó időszak, mivel a fegyveres ellenállási mozgalom a leigázott népnek a hódítók iránti gyűlölete ellenére sem tekinthető egyértelműen spontán mozgalomnak. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy hosszú, szívós, földalatti szervező és agitációs tevékenység szükséges a partizánharc általános kibontakoztatásához. Az ellenállási mozgalomnak kezdettől fogva szüksége van támogatásra, fegyverekre, lőszerekre, rádióra és más eszközökre. Ugyanakkor szük-

sége van katonai és politikai káderekre is. A harcoló hadsereg a második világháborús tapasztalatok szerint légi úton tudta a legcélszerűbben támogatni a fegyveres ellenállási mozgalmat, kezdetben, a szervezés időszakában, az összeköttetés megteremtése és a mozgalom kiterjesztése érdekében, majd a harcoló partizánegységeknek nyújtott közvetlen katonai segítség formájában.

A fasiszta német hódítók elleni harcban lelkesítő példát mutattak a leigázott európai népeknek a szovjet partizánok. A szovjet partizánmozgalom, amelyet az SZKP Központi Bizottsága, valamint a helyi illegális területi bizottságok irányítottak és szerveztek, félelmetes erőt képviselt. 1942 őszéig megalakultak a partizánosztagok, s kialakították a harc leghatékonyabb módszereit és formáit és a legmegfelelőbb szervezeti felépítést. Az Állami Védelmi Bizottság 1942. május 30-i rendeletével a Legfelső Főparancsnokság megalakította a partizánmozgalom központi törzsét. A megszállt területeken szintén megszervezték a partizántörzseket: 1942 nyarán a brjanszki erdő, 1942 őszén a minszki terület partizánosztagainak törzsét stb. „A partizánmozgalom törzsei óriási szerepet játszottak a partizánmozgalom fejlődésében és a szovjet hadsereggel való együttműködésben. A partizánmozgalom törzsein keresztül realizálódott az egyre növekvő segítség, amelyet a szovjet nép a partizánmozgalomnak nyújtott."[65]

A horthysta hadsereg vezérkara által kiadott tájékoztató már 1942-ben keserű szájízzel volt kénytelen megállapítani: „... újdonság volt számunkra ez a mozgalom a békés és passzív természetűnek, jóindulatúnak és mélyen vallásosnak ismert orosz néptömegek részéről; — meglepő volt a fanatizmus, a halálmegvetés és szívósság, amellyel eme harcmód keretén belül az orosz népnél találkoztunk; — és megdöbbentett bennünket az az óriási méret, melyben az oroszok ezt az eljárást alkalmazzák.

A mind nagyobb keretekben kibontakozó partizánmozgalom immár a *népmozgalom* méreteit öltötte fel."[66]

A szovjet partizánok harcának rendkívül jelentős segítséget nyújtottak a kisebb-nagyobb légideszant-egységek. Nyugati becslések szerint a Nagy Honvédő Háború éveiben a szovjet hadvezetés több mint 37 ezer katonai specialistát és rengeteg

[65] Gyeborin i. m. 302—303. old.
[66] A folyó háború tapasztalatainak ismertetése. (Zárult: 1942. IV.) Partizánharcok. [Kiad. a.] M. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 4. osztály. Bp. 1942. 5. old.

hadianyagot szállított a németek mögöttes területére, a partizánmozgalom támogatására.[67]

A szovjet hadsereg és a hős szovjet partizánok harcai élénk visszhangot keltettek a hitlerista Németország által leigázott országok népeiben. A háború menetében döntő fordulatot jelentő sztálingrádi győzelem után Európa-szerte fellángolt a fegyveres ellenállási mozgalom.

Az ejtőernyősöktől való félelem, mely a fasiszta országok hadvezetőségét a sikeres ejtőernyős diverzáns vállalkozások miatt elfogta, megnyilvánult a horthysta hadsereg szabályzataiban és utasításaiban is. Az európai ellenállási mozgalom kibontakozásával aggodalmuk csak erősödött. A horthysta hadsereg szigorúan bizalmas M—3-as jelzetű utasítása, mely az ejtőernyős és partizánelhárítás megszervezéséről intézkedik, visszatükrözi az uralkodó osztály félelmét a magyarországi partizánmozgalom kibontakozásától. Ez az utasítás lerögzíti, hogy a különböző honvédségi és hatósági szerveken kívül igénybevehetnek: „szükség esetén más, megbízható keresztény magyar állampolgárt", azonban „az üzemek polgári munkássága a fegyveres ejtőernyőselhárító karhatalomba *nem* osztható be".[68]

Azonban semmiféle elővigyázatosság vagy terror nem tudta visszavetni a népek szabadságharcát. A megszállt országokban a kommunisták vezetésével megalakultak a néptömegek egységes nemzeti frontjai. A kommunista pártok harcba vitték a tömegeket a megszállók ellen.

A szovjet hadvezetőség antifasiszta és internacionalista elvéhez híven minden segítséget megadott nemcsak a szovjet, hanem a különböző népek partizánmozgalmának is.

A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága 1941 júniusától fegyveres felkelést készített elő a német megszállók és bolgár kiszolgálóik ellen. A szovjet nép segített a bolgár hazafiaknak. Szovjet repülőgépek fegyvert és lőszert dobtak le a bolgár partizánok számára. 1944 elején Bulgáriában 63 nagy partizánosztag működött. Hasonlóképpen jelentős segítséget nyújtottak a jugoszláv, az albán s a többi nép ellenállási harcához is.

Szlovákiában 1944 augusztus végén már több mint negyven partizánalakulat működött. A szlovákiai partizánmozgalom új szakasza, amely az egész nemzet fegyveres felkelésében érte el

[67] Guilleaume, A.: Warum siegte die Rote Armee? Baden-Baden, 1949. 249. old.

[68] Honi légvédelmi szolgálat. Ellenséges ejtőernyős és partizán elhárítás. M. 3. 1943. 29. old.

fejlődésének tetőfokát, 1944 júliusában kezdődött. Ekkor érkeztek Szlovákiába az első szovjet és csehszlovák ejtőernyősök, akiket feladataikra a 4. Ukrán Front Partizán Vezérkara készített elő Kijevben.[69]

A Kijevi Partizánvezérkar minden anyagi támogatást megadott a partizánmozgalom számára. Tapasztalt szovjet parancsnokokat, oktatókat és katonákat is küldött.

1944. augusztus 29-én kirobbant a szlovák hazafiak népfelkelése. A Szovjetunió nagy segítséget nyújtott a szlovák felkelőknek. A szovjet légierő ellátta őket fegyverrel, lőszerrel és gyógyszerekkel, s elszállította sebesültjeiket, betegeiket, asszonyaikat és gyermekeiket. A szovjet repülőgépek szállították a felkelés körzetébe a Szovjetunió területén megalakult 2. csehszlovák ejtőernyős dandárt.

Ez a dandár nem siethetett azonnal a felkelés segítségére, mert első zászlóalja a felkelés kitörésekor még az arcvonalon harcolt. Ezért csak szeptember 19-én kapott parancsot a távozásra. Október 6-ra virradó éjjel 160 nehéz szállító repülőgép szállott le Tri Dubyn, a felkelők repülőterén, a 2. csehszlovák ejtőernyős dandár egységeivel. A dandár azonnal bekapcsolódott a harcokba, s megállította a német megszálló egységek Zvolen irányába kibontakozó támadását.[70]

A Szlovák Nemzeti Felkelés súlyos csapást mért a német fasiszta csapatokra, dezorganizálta mögöttes területük egy fontos szakaszát, s elősegítette a szovjet hadsereg duklai hadműveletének sikerét. A szlovákiai felkelők 8 fasiszta elsővonalbeli hadosztályt kötöttek le, több mint 55 800 fasiszta katonát és tisztet tettek ártalmatlanná és sok fegyvert, valamint hadianyagot semmisítettek meg.[71]

Ehelyütt meg kell említenünk, hogy a szovjet partizániskolákon részt vevő magyarokból is alakítottak ejtőernyős csoportokat, melyeket olyan kiváló partizánok vezettek, mint Nógrádi Sándor, Uszta Gyula és mások. Ezek a magyar ejtőernyős partizáncsoportok elévülhetetlen érdemeket szereztek a hazánk felszabadításáért folyó harcokban.

Amint látjuk, a Szovjetunió minden eszközzel támogatta a népek antifasiszta felszabadító harcát. Nem így a nyugati hatalmak. A francia és az angolszász nagyipari és pénzügyi érdekeltségek szívós tevékenységet fejtettek ki nemcsak a második front megnyitása, hanem látva az ellenállási mozgalom népi jellegét, a partizánmozgalom kibontakozása ellen is.

69 Hysko, Miroslav: A Szlovák Nemzeti Felkelés. Bratislava, 1954. 25. old.
70 Uo. 47. old.
71 Gyeborin i. m. 421. old.

„Ezt a népek szabadsága ellen irányuló összeesküvést 1943. szeptember 11-én Wallace, az Egyesült Államok alelnöke heves szavakkal leplezte le chicagói beszédében: napfényre hozta, hogy létezik és aknamunkát folytat »egy kormányfeletti titkos szerv, mely a nép szuverénitását bitorolja a nemzetközi kapcsolatokban«. Ez a titkos kormány sugallta az Egyesült Államok számára az elzárkózás politikáját, cselszövényeket szőtt, hogy késleltesse a nyugati második front megnyitását, s a különböző megszállt európai országok belső ellenállási mozgalmát megfosztotta a fegyverektől."[72]

Ezért a nyugati ellenállási mozgalmak hosszú ideig, fegyverek hiányában, tétlenségre voltak kárhoztatva. A partizánok azonban felismerték a szövetségesek halogató taktikáját, s a saját erejükre támaszkodva kezdték meg a harcot.

A jelentős olasz, jugoszláv, francia partizánmozgalom hosszú ideig zömmel csak az ellenségtől zsákmányolt fegyverekkel rendelkezett.

„Osztagaink fegyvereinek legalább kilencven százalékát természetesen közvetlenül a nácikkal és a fasisztákkal vívott harcokban, az ellenség lefegyverzése érdekében végrehajtott merész műveltek során szereztük."[73]

Az olasz partizánoknak például csak akkor dobtak le jelentősebb mennyiségű fegyvert ejtőernyővel, mikor 1945 elején a szövetséges csapatok megakadtak a „Gót-vonalnál", melyet a németek szívósan védtek.[74] Az olasz partizánok létszáma meghaladta a 350 000 főt, s ezt a szövetségesek jól tudták, de azt is tudták, hogy közülük több mint 200 000 a kommunista párt tagja volt.

A normandiai partraszállás is azt bizonyítja, hogy az angolszász hatalmak stratégái semmilyen fontosabb szerepet nem szántak az ellenállási mozgalomnak, kevés fegyvert, felszerelést és ejtőernyős csoportot dobtak le, holott a francia partizánmozgalom felbecsülhetetlen veszteségeket okozott a Wehrmachtnak, s a közlekedés megbénításával rendkívül megnehezítette a német csapatmozdulatokat.[75]

A nyugati hatalmak politikája ellenére, a második világháború tapasztalatai azt mutatják, hogy a légideszant-csapatok a partizánokkal együttműködve, jelentős veszteségeket okozhatnak az ellenségnek.

[72] Hugonnot, Jean: Le caractère national et international de la Résistance française. Varsovie, FIR—Acad. Polonaise des Sciences, 1962.
[73] Longo, Luigi: Az olasz nép harca a felszabadulásért. Bp. 1953. 320. old.
[74] La seconde guerre mondiale. Paris, Larousse, 1951. 362. old.
[75] Hugonnot i. m.

Légideszant-csapatok alkalmazása a távol-keleti hadszíntéren

A távol-keleti hadszíntéren a második világháború első felében a várakozás ellenére nem került sor légideszant-csapatok alkalmazására a szemben álló felek egyike részéről sem. 1941-ig a japán hadvezetőség nem fordított kellő figyelmet a légideszant-csapatok kialakítására és a háború kezdetéig mindössze csak két ejtőernyős zászlóaljjal rendelkezett.[76] A japánoknál ezek a csapatok a háború folyamán sem mentek át olyan nagy fejlődésen, mint a többi főbb hadviselő országban.

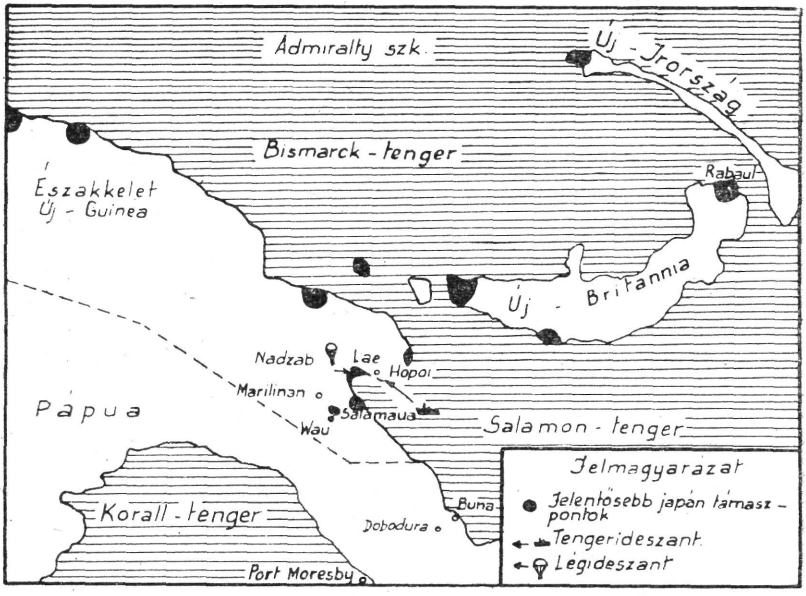

9. sz. vázlat

Szövetséges légideszant az Új-Guinea-i hadműveletben

A világháború második felében azonban a távol-keleti hadszíntéren jelentős mértékben megnőtt a légideszant-csapatok alkalmazása az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió részéről egyaránt. A japánok ellen alkalmazott légideszant-hadműveletek jelentős mértékben eltértek az európai hadszíntéren alkalmazott légideszant-hadműveletektől. Ez

76 Hove i. m. 244. old.

mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy egy-egy hadműveletben viszonylag kis erők kerültek bevetésre, ami abból fakadt, hogy a harccselekmények területén az ellenséges erők viszonylag kis létszámúak voltak, nem rendelkeztek minden esetben összefüggő arcvonallal, védelmük támpontszerűen volt kiépítve. Más sajátosságokról majd az egyes hadműveletek tárgyalásakor teszünk említést.

Az amerikai—angol szövetséges erők 1943 nyarán kezdték meg aktív tevékenységüket a Csendes-óceán térségében. A Mac Arthur parancsnoksága alatt tevékenykedő szövetséges csapatok azt a feladatot kapták, hogy foglalják el Új-Guinea és Új-Britannia szigetek déli részeit, hogy ott támaszpontokat hozhassanak létre a további hadműveletekhez. E feladat végrehajtása érdekében a szövetséges csapatok partraszálltak Új-Guinea délkeleti részén Salamaua körzetében. A szigeten tartózkodó 18. japán hadsereg részei azonban igen heves ellenállást fejtettek ki, ezért a szövetségesek előnyomulása lelassult és lényegében két hónapon keresztül nem tudtak előrehaladni. Ezért a szövetséges parancsnokság elhatározta, hogy Salamaua és Lae városokat — amelyek a japán védelem kulcspontjai voltak — nem frontális támadással, hanem légideszant alkalmazásával veszi birtokába.

A hadműveleti terv lényege az volt, hogy a 9. ausztrál hadosztály partraszállást hajt végre Lae városától mintegy 15 km-re keletre, ugyanakkor egy ejtőernyős ezred bevetésével a várostól mintegy 30 km-re nyugatra elfoglalják a japánok repülőterét, amelyre aztán légi szállítással bevetik a 7. ausztráliai hadosztályt. A két hadosztály aztán koncentrált támadást indít a városok ellen és így kényszerítik ki azok elfoglalását.

A terv végrehajtásához mindenekelőtt meg kellett oldani a tengeri és légideszant tevékenységének légi biztosítását. Mivel az amerikaiaknak csak nagy távolságra volt repülőterük, és onnan nem tudták ellátni a hadművelet légi biztosítását. Szükséges volt egy közeli területen tábori repülőtér létesítése. A szövetséges parancsnokság e kérdés eldöntésénél figyelembe vette azt a tényt, hogy Új-Guinea területén a japánok erői csak meghatározott pontokon voltak elhelyezve, valamint a sziget közlekedési útvonalainak igen rossz állapotát, s elhatározta, hogy magán Új-Guinea szigetén hozza létre ezt a tábori repülőteret. Ehhez azonban még az is szükséges volt, hogy ebben a körzetben a szövetséges légierő biztosítsa a hadműveleti légi fölényt. Az erre irányuló tevékenységet a szövetséges légierő egész nyáron át folytatta.

Az ideiglenes repülőtér megépítése érdekében júniusban egy földi felderítő egység mintegy hatvan kilométer mélyen behatolt az ellenség mögöttes területére, ahol előkészített egy terepszakaszt a repülőgépek leszállására. Ezután légi úton odaszállítottak egy ausztráliai gyalogos és egy amerikai műszaki zászlóaljat azzal a feladattal, hogy létesítsenek egy 2300 méter hosszú kettős leszállópályát és biztosítsák annak védelmét. A vállalkozás sikerrel járt és július 26-án az amerikai vadászgépek már erről a területről indulhattak el bevetésükre. Így, miután a tengeri és légideszant hadművelet légi biztosítását megoldották, sor kerülhetett a hadművelet végrehajtására.

Maga a hadművelet 1944. szeptember 4-én kezdődött a tengeri deszant partraszállásával. Másnap, szeptember 5-én sor került az ejtőernyős ezred bevetésére, amely elfoglalta a Nadzab-i repülőteret, és megkezdődhetett a 7. ausztráliai hadosztály bevetése. A hadművelet sikerének biztosítása érdekében — amelyet a szövetségeseknek egyébként sikerült rejtve előkészíteniük — a Salamaua előtt tevékenykedő 3. ausztráliai hadosztály is támadásba ment át, azt a látszatot keltve, mintha a szövetségesek ismét csak ebből az irányból akarnák kikényszeríteni a döntést. A szövetségeseknek ez a több oldalról indított támadása végül is azt eredményezte, hogy a japánok erői szétforgácsolódtak és kénytelenek voltak megkezdeni visszavonulásukat a sziget belseje felé. A Salamaut szeptember 11-én, Lae-t szeptember 16-án foglalták el a szövetséges csapatok.

A légideszant-csapatok tevékenysége szempontjából igen érdekes e hadművelet folytatása. Ugyanis miután a japánok megkezdték visszavonulásukat a Markham folyó völgyében, a szövetséges parancsnokság az ellenség közbeeső állásainak elfoglalására és az ellenség üldözésére folyamatosan légideszant-csapatokat alkalmazott. Már szeptember 16-án Nadzab légi támaszponttól 70 km-re északra átdobtak egy századot légi úton, amely a japánok közbeeső állását vadászgépek támogatásával elfoglalta. Szeptember 22-én egy nagyobb csoport, mintegy kétezer fő továbbszállítására került sor tüzérséggel együtt, 25 km-rel még tovább Kaipatiba. Az ellenség üldözésének és közbeeső állásai ily módon történő átkarolásának módszerét a szövetséges parancsnokság a hadművelet egész ideje alatt alkalmazta.[77] Ezekkel a manőverekkel a szövetséges parancsnokság a Markham folyó völgyét két hét alatt megtisztította a japánoktól. Megteremtődött az egész sziget elfoglalásának feltétele, amely azt

[77] Merglen: Une remarquable action combinée. L'attaque sur Lae. — Revue Historique de l'Armée, 1959. No. 2. 36. old.

jelentette, hogy lehetővé vált a Fülöp-szigetek elleni támadás előkészítése és végrehajtása.

Légideszant alkalmazására került sor a szövetségesek részéről Burmában is. A szövetségesek támadása, amelyet 1944 januárjában indítottak azzal a céllal, hogy a japánokat kiszorítsák Burma területéről, igen lassan haladt előre. Ennek oka a japánok kemény ellenállása mellett az is volt, hogy a terep meglehetősen akadályozta a csapatok előremozgását, a csapatok utánpótlását pedig szinte lehetetlenné tette. Így a szövetséges csapatok utánpótlását a hadművelet egész tartama alatt légi úton biztosították. A szövetségesek támadásának közvetlen célja az volt, hogy elfoglalják Miytkyna körzetét, ahol a japánok három repülőtérrel rendelkeztek. A szövetségesek támadásának ellensúlyozására a japánok más arcvonalszakaszon kezdtek támadó harctevékenységet, amelynek folyamán betörtek India területére. A szövetségesek, hogy meggyorsítsák a japán csapatok utánpótlása szempontjából igen fontos repülőterek elfoglalását, a japánok mögöttes területére légi úton bevetették a 3. indiai hadosztályt, amely a burmai partizánokkal szoros együttműködésben megkezdte előnyomulását Miytkyna felé. A szövetségesek ezen manővere igen nehéz helyzetbe hozta a burmai japán csapatokat és a japán parancsnokság megkezdte erői kivonását Burma területéről.[78]

A japán hadvezetőség a rendelkezésünkre álló adatok alapján mindössze két esetben alkalmazott harcászati méretű légideszantot. Először 1944 februárjában Szumatra déli részén, amikor is az amerikai csapatok utánpótlási vonalát kívánták megbolygatni, a második esetben pedig ugyanez év decemberében, amikor Leyte szigetéért folyt a harc és az ott létesített amerikai légitámaszpontot támadták meg a japán ejtőernyősök.[79]

Az Új-Guineában alkalmazott légideszant-hadművelethez hasonló méretű légideszant alkalmazására került sor a szövetségesek részéről Korregidor szigetén 1945 elején. Ez a sziget a Manilai tengeröböl bejáratát biztosította. Miután az amerikai csapatok pratraszálltak Luzon szigetén és közeledtek a Fülöp-szigetek központjához, Manilához, szükségesnek látszott, hogy a város elleni támadással egy időben elfoglalják a tengeröböl bejáratát lezáró szigetet is. A sziget elfoglalását az amerikai parancsnokság tengeri- és légideszant egyidejű alkalmazásával kívánta megoldani. A légideszant feladatát közvetlenül abban

[78] Platonov i. m. 759. old.
[79] Hove i. m. 244. old. Az utóbbiról Gavin is említést tesz i. m. 118. old.

határozták meg, hogy nyújtson segítséget a tengeri deszant egységnek a partraszállás idején.

A sziget sajátosságát figyelembe véve, azt, hogy a deszantok kidobására igen kevés megfelelő hely állt rendelkezésre, és kihasználva azt, hogy a sziget japán helyőrsége a légideszant-elhárítás érdekében semmilyen intézkedést nem tett, a légideszantok bevetését lépcsőzetesen tervezték. Az első lépcsőnek február 16-án reggel 8 óra 30 perckor kellett a feladatot megoldani, míg a második lépcső bevetését a nap második felére tervezték. A harmadik lépcső bevetését a hadművelet második napján kellett végrehajtani. A deszantbevetés kis területe ugyanakkor még azt is szükségessé tette, hogy egy-egy repülőgép csak a célra történő kétszeri ráfordulás után dobhatta ki a szállított személyeket. Ennek következtében az azelőtti hadműveletekben egy-egy lépcső néhány percig tartó kidobása ebben a hadműveletben közel másfél órát vett igénybe. A sziget japán helyőrségének gyenge ellenállása azonban szükségtelenné tette, hogy a légideszant-ezred harccsoport harmadik lépcsőjét légi úton vessék be. Erre másnap tengeri szállítással került sor az eredeti tervben meghatározott időben. A tengeri deszant partraszállása 10 óra 30 perckor kezdődött meg és egy fél óra múltán a légideszant már nehézfegyvereinek tüzével támogatni tudta a partraszállást. A tengeri- és a légideszant együttműködése következtében a sziget japán helyőrsége beszüntette a céltalannak látszó ellenállást. Ezzel a légideszant a tengeri deszanttal szorosan együttműködve teljesítette feladatát.

A szövetségesek 1945 augusztus végén alkalmaztak utoljára légideszantot. Ekkor történt meg a 11. légideszant hadosztály átszállítása Japán területére. Ez a hadművelet azonban már nem adott újat az előbbiekhez képest. A japánok ugyanis nem fejtettek ki semmiféle ellenállást, s ezért „ténylegesen az egész hadművelet lényegében abból állt, hogy a csapatokat és a fegyverzetet majdnem békeidőhöz hasonlóan csoportosították át egyik helyről a másikra".[80]

A japán hadsereg ellen a szövetségesek mellett jelentős méretekben alkalmazott a szovjet hadvezetés is légideszant-csapatokat a távol-keleti hadszíntéren.

Miután a Bajkálontúli Front csapatai 1945. augusztus 15-én kifejlesztették támadásukat Mukden és Csangcsung városok irányában, a támadás meggyorsítása érdekében a frontparancsnokság augusztus 19-én légideszantokat alkalmazott a fent említett városok körzetében. A légideszant csapatok az arcból támadó

[80] Gavin i. m. 126. old.

csapatok harcának segítése mellett azt is feladatul kapták, hogy fontos katonai, ipari objektumokat elfoglalva, óvják meg azokat a japánok rombolásától. Különösen a Mukden körzetében ledobott ejtőernyős csapatok tevékenysége volt sikeres, mert váratlan rajtaütéssel sikerült fogságba ejteniük a japán Kvantung-hadsereg vezérkarát és a Mandzsu bábállam császárát. A szovjet hadvezetőség, miután megtörte a Kvantung-hadsereg ellenállását, széles körben kezdte alkalmazni a légideszant csapatokat. 1945. augusztus 18. és 27. között 18 esetben került sor szovjet légideszantok alkalmazására. Bevetésre kerültek többek között Harbin, Port-Artur, Mukden, Kirin városoknál, valamint a Kurili szigeteken. Ezen légideszant csapatok feladata az volt, hogy a földön előnyomuló gyorscsapatokkal való szoros együttműködésben lefegyverezzék a kapituláló japán csapatokat és visszaállítsák a rendet az elfoglalt városokban.[81]

Japán kapitulációjával véget ért a második világháború. Ebben a háborúban a haditechnika az előbbi korokhoz viszonyítva hatalmas arányokban fejlődött. Új fegyvernemek jelentek meg és tökéletesedtek a háború folyamán. A légideszant-csapatok, amelyek új fegyvernemként kerültek alkalmazásra a háború hadműveleteiben, szintén nagyarányú fejlődésen mentek keresztül. A második világháború tapasztalatait figyelembe véve nem kétséges, hogy egy esetleges újabb háborúban ez a fegyvernem döntő szerepet fog játszani a hadműveletek egész sorában.

A légideszant-csapatok alkalmazásának fontosabb tanulságai az elmúlt háború tapasztalatai alapján

Sokan kérdezhetik, hogy a haditechnika olyan hatalmas arányú fejlődése után, amelyen a második világháborút követő években végbement, és olyan elvek mellett, amelyek a rakéta-nukleáris fegyverek tömeges alkalmazásával számolnak, van-e egyáltalán értelme foglalkozni egy olyan háború tapasztalataival, amelyben egy új háború elemei — méghozzá előreláthatólag döntő elemei — egyáltalán nem, vagy csak egészen kezdetleges formában voltak meg. Úgy hisszük, hogy az ilyen kérdésfeltevés merőben helytelen, mert az elmúlt háború tapasztalatainak figyelmen kívül hagyása egyáltalán nem vinné előre a haditudomány fejlődését. Mert bár igaz, hogy a rakéta-nukleáris fegyverek tömeges alkalmazásának elve alapvetően megvál-

[81] Platonov i. m. 815. old.

toztatta a csapatok szervezését, kiképzését és vezetési módjait, mégis azoknak a jelenségeknek az általánosítása, amelyek a második világháború folyamán az egyes fegyvernemek szervezése, kiképzése és felhasználása terén mutatkoztak, alapul szolgálhatnak és szolgálnak is új elvek és módszerek kialakítására a legkorszerűbb viszonyok között is. Tehát nem helytelen, de egyenesen szükségszerű az elmúlt háború harcászati, hadműveleti és hadászati elveinek alapos tanulmányozása és figyelembevétele az új elvek kialakításában. Tanulmányunkból következik, hogy mi csak a légideszant-csapatok felhasználásával kapcsolatos tapasztalatok összegezésére vállalkozhatunk, méghozzá anélkül, hogy e tapasztalatokból kiindulva új elveket is rögzítenénk. Ez nem a történész feladata. A történész feladata az, hogy a tények feltárásával, s a tapasztalatok általánosításával hozzájáruljon az új elvek és módszerek kialakításához.

Mindenekelőtt talán arra kell rámutatni, hogy a *légideszant-csapatok* mozgékonyságuknál fogva, igen rövid idő alatt a legkülönbözőbb helyeken és viszonyok között alkalmazhatók, mint *a meglepés eszközei.* A második világháború folyamán világosan kirajzolódott a légideszant-csapatoknak e jellege, s megmaradt azután is, amikor a légideszant-csapatokat nagy tömegben és egyre gyakrabban kezdték alkalmazni. Például a belga hadvezetőség számolt ugyan a dániai és a norvégiai német támadások alapján a légideszantokkal és ennek elhárítására hozott is megfelelő intézkedéseket, az Eben-Emaeli erőd elleni légideszant-támadás mégis teljesen váratlanul érte őket. Az angol hadvezetőség, jóllehet határozottan tudta, hogy a németek légideszant alkalmazására készülnek Kréta szigetén, mégis a deszant alkalmazásának mérete, és hogy az nem lett összekapcsolva tengeri deszant-tevékenységgel, szintén meglepte az angolokat. A németek is számoltak a szövetséges légideszant-csapatokkal a hollandiai támadó hadműveletekben, de egy egész légideszant hadsereg bevetésére nem számítottak. A japánok előtt is ismeretes volt az európai hadszíntéren alkalmazott légideszant csapatok szerepe, mégis az Új-Guinea-i hadműveletben a légideszant csapatok újszerű alkalmazása teljesen meglepte őket. Hasonlóan meglepte a japánokat a Korregidor szigetén alkalmazott amerikai légideszant is, mivel a japánok a sziget terepviszonyait figyelembe véve egyáltalán nem számoltak légideszant alkalmazásával. A korszerű viszonyok között a légideszant-csapatoknak ez a jellege véleményünk szerint továbbra is megmarad, annak ellenére, hogy valamennyi állam katonai vezetői számolnak légideszantok alkalmazásával. A légideszant-csapatok, mint a meglepés egyik eszközének szerepét napjaink-

ban csak növeli a szállító repülőgépek gyorsasága, nagy teherbíró képessége, valamint a helikopterek tömeges alkalmazása, amelyeknek nem szükséges előre elkészített leszállóhely és pontosabban tudnak a cél fölé, illetve a célra repülni, mint a második világháború folyamán alkalmazott teherszállító vitorlázó gépek.

A légideszant-csapatok gyors bevetésének lehetősége azonban a meglepés biztosításának csak egyik tényezője. A teljes siker elérése érdekében még egy sor más tényező is döntő szerepet játszik. Ide tartozik például *a légideszant-csapatok bevetésének megtervezése és előkészítése.* Az alapos, minden részletre kiterjedő előkészítés és tervezés eredményeképpen elkerülhető a bevetett egységek, alegységek felesleges vesztesége, amely veszélyeztetheti a vállalkozás sikerét. A második világháborúban alkalmazott légideszantok története azt mutatja, hogy a tervezésnél mindenekelőtt arra kell ügyelni, hogy a légideszant bevetését az a törzs szervezze meg, amelynek érdekében sor kerül a légideszant alkalmazására. Csak így lehet biztosítani, hogy a harchelyzet változásai, a légideszant alkalmazásának elhatározásától a tényleges bevetésig, a tervben módosítást nyerjenek. Ezért szükséges, hogy a légideszantot alkalmazó törzs- és a légideszant-egység, alegység parancsnoksága között a kapcsolat állandó legyen. A szovjet légideszantok története arra is felhívja a figyelmet, hogy a deszant-bevetéshez szükséges minden eszközt alá kell rendelni a deszantot alkalmazó törzsnek. De ezt támasztja alá az amerikai légideszant-hadsereg alkalmazásának példája is a hollandiai támadó hadműveletben.

Az előkészítéshez tartozik továbbá, hogy a végrehajtó és támogató erők között az együttműködést az előkészítés és a végrehajtás időtartamára a legszorosabban meg kell szervezni. A második világháborúban alkalmazott légideszantok története sok negatív példát szolgáltat arról, hogy az együttműködés jó megszervezésének elmaradása igen komoly nehézségek közé sodorta a bevetett légideszant-egységeket. Így például a Normandiában folyó harcok idején az angol légideszant-hadosztály súlyos veszteségeket szenvedett annak következtében, hogy saját légierőik támadásának volt kitéve. Hasonló eset fordult elő a szövetségesek hollandiai támadó hadművelete során is, amikor az arcból támadó angol csapatok határozatlansága következtében nem tudtak megfelelő támogatást nyújtani az 1. angol légideszant-hadosztálynak.

Különös gonddal kell felkészíteni a légideszant személyi állományát is a bevetésre, mivel a földreérés után egy bizonyos ideig az egyes alegységeknek, sőt az egyes embereknek is ön-

állóan kell tevékenykedniük. Ez megköveteli, hogy a személyi állomány a lehető legrészletesebben ismerkedjen meg a bevetés területének terepviszonyaival, az ott elhelyezett objektumokkal, azok jellegével és ismerje meg az objektumok vagy terepszakaszok elfoglalásának sorrendjét. A második világháború azt mutatja, hogy a felkészítésben nem lehet sablont alkalmazni. Minden légideszant bevetése előtt külön-külön kell a helyzetet értékelni és következtetést levonni a bevetés formájára és sorrendjére vagy az egyes harcosok felszerelésére vonatkozóan. Ismeretes, hogy úgy a német, mint az amerikai—angol hadvezetőség a deszantok bevetése előtt terepasztalon vagy a várható bevetési terep teljes elkészítésével, az azokon való gyakorlással ismertették meg a személyi állománnyal az előttük álló feladatokat. Sőt az amerikaiak a korregidori légideszant alkalmazása előtt az alegységparancsnokokat szemrevételezésre vitték a cél fölé. Ez természetesen csak olyan körülmények között lehetséges, amikor az ellenség ellenállása igen alacsony fokú és az adott szakaszon az abszolút légi fölény biztosítva van. Különösen nagy fontosságra tesz szert a csapatok felkészítése a deszantként való alkalmazására, amikor atomcsapások után kerülnek bevetésre. Az atomcsapás körzetének, a veszélyességi zónáknak az ismerete elengedhetetlen feltétele a légideszant sikeres tevékenységének.

A légideszant-csapatok sikeres alkalmazásának további feltétele a bevetés napjától számítva néhány napra előre megadott lehető legpontosabb *időjárás prognózis*. Bár a korszerű viszonyok között a légierő bonyolult időjárási viszonyok között is viszonylag biztonságosan tud repülni, a csapatok pontos bevetése és légi úton történő ellátása szempontjából az időjárást egyáltalán nem lehet figyelmen kívül hagyni. A szovjet és az angol légideszantok alkalmazása a második világháborúban példákat szolgáltat arra, hogy a helytelenül megadott időjárás prognózis miatt csak a légideszant első lépcsői kerülhettek bevetésre, aminek következtében a légideszant elvesztette meglepésszerűségét és az erők szétforgácsolódása következtében nem is tudták teljesíteni feladataikat.

Végül, de nem utolsósorban foglalkozni kívánunk azzal a kérdéssel, hogy minden hadműveletnek, ezen belül a *légideszant sikeres tevékenységének különösen fontos előfeltétele az ellenség erőinek és eszközeinek felderítése*. A deszant bevetési helyén, illetve annak közelében elhelyezett ellenséges erők és eszközök alapos ismerete nélkül nem számolhatunk a deszant sikeres tevékenységével. A második világháború története ugyancsak számos példát szolgáltat arról is, hogy a felderítés

felületes és a deszant bevetéséig nem folyamatos végrehajtása oda vezetett, hogy a vállalkozást a szükségesnél nagyobb veszteségekkel és csak igen kevés eredménnyel sikerült végrehajtani. Ismeretes, hogy a németek a Kréta szigete ellen indított támadás első napján — annak következtében, hogy nem derítették fel az angol csapatok állásait és tűzrendszerét — olyan nagy veszteségeket szenvedtek, hogy a hadművelet sikere forgott kockán. A felderítés folyamatosságának elmulasztása Hollandiában oda vezetett, hogy az angol légideszant-hadosztály bevetési körzetében összpontosított német páncélos hadtest létezéséről az angol parancsnokság nem tudott és ez a hadosztály csaknem teljes megsemmisítéséhez vezetett. Hasonló eset történt a szovjet hadvezetés által a Dnyeper folyón történő erőszakos átkelés elősegítése érdekében alkalmazott légideszanttal is. A szovjet felderítés is elmulasztotta a folyamatos felderítést, így a szovjet parancsnokság nem szerzett tudomást arról, hogy a deszant tervezett kidobásának körzetébe a németek nagyobb erőket vontak össze, s ezért a bevetett légideszantdandár csak kisebb csoportokban tudta folytatni a harcát, s a nagy ütőerő szétforgácsolódott. Korszerű viszonyok között a felderítés még nagyobb szerepet fog kapni a hadműveletek előkészítésében. Egy-egy tömegpusztító fegyver létezésének fel nem derítése és meg nem semmisítése a vállalkozás kezdete előtt, komolyan veszélyeztetheti az egész vállalkozás sikerét. Ezért a felderítést ma már a deszant alkalmazásának területétől igen nagy távolságokra is végre kell hajtani.

A folyamatos felderítés mellett a légideszant alkalmazásának következő feltétele *a deszant-bevetés elhatározásának, az egész vállalkozással kapcsolatos intézkedéseknek a legszigorúbb titokban tartása.* A német és a szovjet légideszantok alkalmazásának története is szolgáltat negatív példákat arra, hogy a kötelező éberség elmulasztása komoly mértékben veszélyeztette a légideszant sikeres alkalmazását.

Sok egyéb tanulság mellett ezeket kívántuk kiemelni, amelyek véleményünk szerint alapvetően figyelembe veendők korszerű viszonyok között is a légideszant-hadműveletek megtervezésében és végrehajtásában.

ANTIMILITARISTA MOZGALMAK HAZÁNKBAN A MONARCHIA KATONAI ELŐKÉSZÜLETEI ELLEN 1912. ŐSZÉN

Merényi László

I.

A Balkán-háború jellege

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ előtti évek nemzetközi politikájának egyik legfontosabb eseménye az 1912. őszén kitört első balkáni háború volt. Négy szövetkezett kis balkáni ország: Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegro állt szemben a feudális török szultánsággal. Kétségtelen, hogy ez utóbbinak területén a szociális és nemzetiségi elnyomás tűrhetetlen méreteket öltött. Több millió szláv és görög paraszt sínylődött török földesurak rabságában. Nem vitás, hogy ezeknek az állapotoknak véget kellett vetni. Ennek jelszavával szálltak harcba a szövetkezett balkáni országok a török birodalom ellen. A háború körülményeit, előzményeit és célját illetően azonban figyelembe kell venni egyéb szempontokat is, s ezért ennek értékelése — éppen bonyolultsága miatt — nem lehet teljesen egyértelmű.

A balkáni országok lakossága őszinte lelkesedéssel szállt harcba elnyomott testvérei felszabadításáért. A *népek* törekvései igazságos, haladó jellegűek voltak. Nem lehet azonban ugyanezt mondani ezen országok *uralkodó köreinek* célkitűzéseiről. A balkáni monarchiák burzsoáziája és kormányai hatalmuk kiterjesztésére törekedtek területi hódítások útján. Emellett figyelembe kell venni, hogy ez a háború nem kizárólag a balkáni államok és Törökország egymásközötti belső ügye volt. Európa imperialista nagyhatalmai erősen érdekeltek voltak a Balkánon, s természetesen nem nézték közömbösen az itteni fej-

leményeket. Míg a hármasszövetség hatalmai Törökországot pártfogolták, addig a másik imperialista csoport: az ántánt a szövetkezett balkáni országok törekvéseit támogatta. Vonatkozik ez különösen Oroszországra, melynek nagy szerepe volt a szerb—bolgár—görög szövetség létrehozásában (mivel a maga terjeszkedő politikája érdekében kívánta ezeket az országokat felhasználni).

Figyelembe véve a balkáni monarchiák uralkodó köreinek hódító törekvéseit és a nagyhatalmak beavatkozási kísérleteit a Balkán ügyeibe, a nemzetközi munkásmozgalom (amellett, hogy Törökország reakciós elnyomó politikáját elítélte), nem helyeselte a balkáni országok részéről sem a háborút. A szociáldemokrácia balszárnya (köztük a szerb és a bolgár baloldali szocialisták) nem háború, hanem forradalom útján kívánták megoldani a félsziget szociális és nemzeti problémáit. Föderatív balkáni köztársaság megteremtését kívánták, vagyis azt, hogy szerb, bolgár, török, görög és macedón dolgozók egymással szövetkezve döntsék meg a szultáni hatalmat, a kis államok monarchiáit és a feudális kizsákmányolást egyaránt. Azt követelték, hogy a balkáni problémát maguk az érdekelt népek, a nagyhatalmak beavatkozása nélkül oldják meg. Ezt a tervet *Lenin* is helyeselte.[1]

A Balkán elmaradott viszonyai (s különösen a munkásmozgalom fejletlensége) következtében azonban kevés reális lehetősége volt az adott időpontban ilyen balkáni föderatív köztársaság létrehozásának. A feudális török elnyomás felszámolása viszont halaszthatatlan feladat volt. Ezért a balkáni országok harca még adott formájában (királyi-burzsoá vezetés alatt) is eredményezett pozitív változásokat a Balkánon. A baloldali szocialisták (így Lenin is) elismerték a háborúnak ezeket a haladást jelentő eredményeit. A balkáni népek sikerei nyomán — *Lenin* szavai szerint — „Kelet-Európában nagy lépéssel közeledtünk a középkori maradványok lerombolásához."[2] Az 1912. október—december közötti háború — erre való tekintettel — a balkáni népek részéről igazságos, felszabadító jellegű, ugyanakkor azonban uralkodó köreik hódító céljai és a nagyhatalmak beavatkozási tervei joggal elítélendők.

[1] Lenin V. I. Művei. 18. kötet. 1912 április—1913 március. Bp. 1935. Szikra 348—349., 369—370. l.

[2] Lenin i. m. 370. l.

II.

A Balkán-háború és a Monarchia

Az első balkáni háború folyamán az európai imperialista hatalmak magatartása állandóan felidézte annak veszélyét, hogy ez a helyi konfliktus világháborúvá szélesedik ki. A nemzetközi helyzet igen feszültté vált. Egyik nagyhatalom sem akarta megengedni saját imperialista érdekeinek csorbítását. (Vonatkozik ez a hármasszövetségre és az ántántra egyaránt.) Mindenütt katonai előkészületek történtek, háborús uszítás folyt a sajtóban, fenyegető hangú nyilatkozatokat tettek felelős személyek. Európa világháború szélén állt.

A Balkánon hódításra törekvő nagyhatalmak közül különösen fenyegető volt az Osztrák—Magyar Monarchia magatartása. Bécsi politikai körökben tekintélyes szerepe volt a Ferenc Ferdinánd trónörökös vezette „katonai-párt"-nak: ez azonnali agressziót kívánt a független Szerbia és Montenegro ellen.[3] Ezzel a nyilvánvalóan kalandorpolitikát folytató csoporttal állt szemben az osztrák politikusok mérsékelt tábora; ez ellenezte az adott pillanatban a nyílt támadást a balkáni államok ellen, mert tudta, hogy ez világháborút idézne fel, melyre pedig még a Monarchia nem volt felkészülve.[4] A nyilvánosság felé azonban ez utóbbi csoport is (a katonai párt nyomására) olyan magatartást tanúsított, mely nem nevezhető békeszeretőnek. Felelős személyek (a mérsékelt párt tagjai!) nyugtalanító kijelentéseket tettek: „békét kívánunk — mondta *Berchtold* külügyminiszter —, de érdekeinket minden eszközzel megvédjük a Balkánon."[5] A katonai párt nyomására a k. u. k. hadsereg mozgósítási előkészületeket tett Szerbia ellen.[6] A Monarchia vezető köreinek hivatalos politikája objektíve hozzájárult a nemzetközi feszültség növekedéséhez. Oroszország kormányát nyugtalanították a Monarchia szerbellenes katonai készülődései és erre válaszul maga is megerősítette hadseregét a galíciai határ mentén.[7] Október közepén nyíltan is kirobbantak az ellenségeskedések a Balkánon. Október 9-én Montenegro, 17-én Szerbia és Balkán, 18-án Görögország lépett hadba a török szultánság ellen. Már

3 Österreich—Ungarns Aussenpolitik (Forrásgyűjtemény, a továbbiakban Aussenpol.) Wien, 1923. 3869. sz. okmány.

4 Aussenpol. 3928. sz.

5 A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött . . . 1912. szeptember hó 23-ra Bécsbe összehívott bizottság naplója (a továbbiakban Delegációs napló) Október 13-i ülés 13. l.

6 Erről a következő fejezetben lesz bővebben szó.

7 Der erste Balkankrieg (Forrásgyűjtemény, a továbbiakban Balkankrieg) Berlin, 1927. 12.292. sz. okmány.

az első hetekben nyilvánvalóvá vált, hogy a kis balkáni országok győzni fognak a látszólag hatalmas, belülről azonban korhadt török birodalommal szemben. Ez utóbbinak volt hatalmas hadserege, mely modern fegyverekkel elegendően el volt látva és melyet jelentős részben német tanácsadók segítségével jól képeztek ki; hiábavaló volt azonban mindez, mikor a besorozottak nyomorgó szegényparasztok voltak többségükben, kiket az éhség gyengített el, s kiknek sorait járvány tizedelte. Ezenkívül e paraszti katonák nem is harcoltak nagy lelkesedéssel földesuraik hatalmáért. Így a török vereség elsősorban szociális okokkal magyarázható. Ezzel szemben a Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegro lakossága annál lelkesebben támogatta a harcot hazája szabadságáért és török rabigában sínylődő testvérei felszabadulásáért. Részükről ez valódi népi háború jellegét öltötte; a harcoló seregeket támogatták az ellenség hátában partizántevékenységet folytató „komitácsi" alakulatok. (E felkelő parasztok harca antifeudális és egyúttal nemzeti mozgalom volt.) Ezenkívül az igazságos harc keltette lelkesedés a balkáni népeknél jó katonai felkészültséggel is párosult. Hadseregeik modern tűzfegyverekkel eléggé el voltak látva: ezenkívül tapasztalt külföldi (főként orosz) tanácsadók is segítették vezérkarukat. E tényeket figyelembe véve, nem meglepőek a balkáni népek komoly sikerei. A bolgár hadsereg a Pirin és Rodope hegységekben és a Marica völgyében előre nyomulva, elérte az Égei-tengert. A szerbek Macedóniát szabadították fel a török rabiga alól. A görögök pedig Tesszáliát felszabadítva nyomultak északra Szaloniki felé.

A balkáni népek sikereinek híre kellemetlenül érte a bécsi „katonai pártot". (Ez utóbbi jobban szerette volna a török győzelmet, hiszen ez esetben a Monarchia hadseregére nem sok feladat várt volna Szerbia leigázásában.) Az osztrák politikusok mérsékelt tábora viszont a balkáni eseményekből azt a következtetést vonta le, hogy egy Törökország megmentésére történő beavatkozással nem érdemes egy nagy háború kockázatát felidézni. Berchtold külügyminiszter október végén már kijelentette, hogy a Monarchia nem ragaszkodik a balkáni „status quo"-hoz.[8] Úgy látszott, hogy Ausztria—Magyarország vezető körei hajlandók elismerni a reális tényeket. Ezért 1912 október végén csökkent a nemzetközi feszültség.

November elején folytatódtak a balkáni népek sikerei. A megvert török birodalom már november 12-én fegyverszü-

[8] Balkankrieg 12.304. sz.

netet kért.[9] Ennek ellenére azonban a nemzetközi helyzet a hónap elején — a Monarchia hibájából — ismét kiéleződött. A szerb csapatok ugyanis — a megvert török hadak üldözése közben — Albánia földjére értek s a belgrádi kormány bejelentette igényét egy adriai kikötőre.[10] Nyilvánvaló, hogy Szerbia kívánsága a tengerhez való kijutásra jogos volt. Bécs azonnal tagadó álláspontot foglalt el ebben a kérdésben, és előállt egy „önálló" (azaz Ausztriától függő) Albánia követelésével.[11] Az „albán probléma" felvetése a bécsi „katonai párt" kezdeményezésére történt,[12] de a trónörökös klikkjének sikerült ebben a kérdésben álláspontját a mérsékelt csoporttal is elfogadtatnia. Erős háborús propaganda kezdődött Ausztriában, miközben az osztrák kormánykörök barátságtalan kijelentéseket tettek Szerbiával szemben és a „Monarchia belsejéből vonatszerelvény számra ment a katonaság" a déli határra.[13]

Az „albán probléma" nemzetközi bonyodalmakat okozott. A habsburgi birodalom álláspontját támogatta Németország[14] és Olaszország;[15] ez utóbbi bár versenytársa volt Ausztriának Albániában, viszont szintén nem akarta, hogy Szerbia az Adriához kijusson. Románia kormánya — mivel Bulgáriával szembeni területi követeléseiben Bécs támogatását élvezte — a Monarchia csatlósaként lépett fel.[16] Ezzel szemben Oroszország Szerbia mellé állt[17] és a balkáni szövetségesek is szolidaritásukat nyilvánították Belgrád iránt.[18] Franciaország és Anglia magatartása ingadozó volt: bár elismerték Szerbia kívánságának igazságos voltát, ugyanakkor azonban az orosz diplomáciának értésére adták, hogy nem akarnak a „hármasszövetséggel" konfliktusba kerülni a szerb kikötő miatt.[19] Ezek a diplomáciai téren megnyilvánuló ellentétek komolyan veszélyeztették az európai békét.

November végén a bécsi katonai párt már már úgy vélte, hogy elérkezett az idő a háború kirobbantására. PROCHASKA

9 Balkankrieg 12.365. sz.
10 Uo. 12.320. sz.
11 Aussenpol. 4181. és 4317.
12 Conrad: Aus meiner Dienstzeit. 2. Bd. 1910—1912. Wien—Berlin 1922. 324—325.
13 Balkankrieg 12.370. sz.
14 Balkankrieg 12.320. sz.
15 Aussenpol. 4343.
16 Balkankrieg 12.313. sz.
17 Im Dunkel der Europäischen Geheimdiplometie. Iswolskis Kriegspolitik in Paris. 1911—1917. (Okmánygyűjtemény, a továbbiakban Iswolski. Ez a könyv Szazonov orosz külügyminiszter és Izvólszki párizsi orosz követ levelezését tartalmazza.) Sasonov november 2-i 2423. sz. távirata és november 9-i 2513. sz. távirata.
18 Iswolski. Szazonov 2556. sz. távirata november 12. Izvolszkihoz.
19 Iswolski. Szazonov november 11-i irata a londoni követhez.

konzul ügyét[20] kívánták háborús ürügyként felhasználni. A trónörökös pártjának erős nyomása a bécsi mérsékelt csoport magatartását is befolyásolta. BERCHTOLD külügyminiszter fenyegető hangú jegyzéket intézett Szerbiához.[21] A Monarchia hadseregét megerősítették mind a déli határon, mind az Oroszországgal szomszédos vidékeken.[22] Természetesen orosz részről sem maradt el a válasz; a cári birodalom is emelte csapatainak létszámát.[23] A világkonfliktus kitörésének veszélyéhez ezekben a napokban volt a legközelebb Európa 1912-ben.

A világháborúra azonban ekkor még nem került sor. Bécs agresszív „katonai pártja" arra építette fel egész tervét, hogy vakon bízott Berlin támogatásában. A német imperializmus azonban kettős játékot folytatott. Egyrészt diplomáciai úton támogatta az osztrák követeléseket[24] (hiszen azok a német terjeszkedés irányvonalába estek). Másrészt viszont az volt Berlin véleménye, hogy a Monarchia magatartása a balkáni kérdésben „provokatív" és„ bonyodalmakhoz vezethet",[25] márpedig a germán imperializmus még nem látta elérkezettnek az időt világháború indítására. (Németország még csak hozzákezdett katonai programjának végrehajtásához, a befejezéshez még legalább másfél-két évre volt szüksége.) A várt német támogatás hiánya keresztülhúzta a bécsi agresszív párt számításait.

December 3-án pedig a Balkánon létrejött a harcoló felek között a fegyverszünet.[26] Ezzel a Monarchia fegyveres beavatkozásának veszélye — ha csak átmenetileg is — elmúlt. Igaz, hogy még néhány hétig elintézetlen maradt a szerb kikötő ügye. A december közepén kezdődő londoni konferencián azonban Szerbia adriai kijáratának ügyét — a Monarchia nyomására — likvidálták.[27] Utána ismét átmeneti szélcsend állt be a nemzetközi politikában.

20 Prochaska volt a prizreni osztrák konzul. Szerbellenes kémtevékenysége miatt a szerb hatóságok mozgási szabadságában korlátozták.
21 Balkankrieg 12.403. és 12.419. sz. okmányok.
22 Uo. 19.434. és 12.435. sz.
23 Uo. 12.412. sz.
24 Uo. 12.397. sz.
25 Uo. 12.349. sz.
26 Uo. 12.476. és 12.479. sz.
27 Potemkin: A diplomáciai története 1872—1919. Bp. 1949. 226. l.

III.

A Monarchia katonai előkészületei és Magyarország

Amint az első hírek a balkáni zavarokról október elején megérkeztek, a bécsi „katonai párt" a leglázasabb aktivitásba kezdett. Politikájukat alapjában véve kalandorság, felelőtlen hazárdjáték jellemezte, hiszen azzal nekik is tisztában kellett lenniük, hogy egy esetleges Szerbia elleni támadás általános európai háborút idézne fel. Ferenc Ferdinándék tudták is ezt, sőt a Monarchia katonai készületlensége sem volt ismeretlen előttük; viszont feltétlenül bíztak a német szövetséges támogatásában. Jellemző, hogy a „katonai párt" agresszív tervei ügyében Kageneck bécsi német katonai attaséval szoros kapcsolatot tartott fenn.[28] A német szövetségben való bizakodáson is a féktelen háborús uszításon kívül[29] azonban a katonai párt konkrét lépéseket is tett a Monarchia minél gyorsabb harckészültségbe hozatala érdekében. Ennek egyik eszköze az általuk sugalmazott részleges mozgósítás, a másik a hadsereg pénzügyi kiadásainak emelésére vonatkozó javaslatuk volt.

A k. u. k. hadsereg *részleges mozgósítására* már október első napjaiban megtörténtek a megfelelő lépések. (A katonai párt dolgát megkönnyítette, hogy befolyása itt igen nagy volt, hiszen Auffenberg hadügyminiszter és Schemua marsall vezérkari főnök is az ő embereik közé tartoztak!) Nagyarányú katonai behívások kezdődtek, melyek természetesen Magyarországot is érintették, A temesvári VII. és zágrábi XIII. hadtesthez hívtak be sok tartalékost és póttartalékost (jellemző módon a Szerbiával közvetlenül szomszédos egységekhez!)[30] Ez voltaképpen egy olyan mozgósítás volt, „melynél politikai okokból a »mozgósítás« elnevezés nem használtatik".[31] A trónörökös pártja azonban ezzel nem elégedett meg. Auffenberg a magyar hadügyminiszterhez azzal a kívánsággal fordult: valamennyi Dalmáciában és Bosznia-Hercegovinában állomásozó egységet hadilétszámra egészítsenek ki, s ennek érdekében sok honvédet és népfelkelőt adjanak át a közös hadseregnek.[32]

A Magyarországon hatalmon levő „munkapárti" kormány-

[28] Jellemző erre Schemua marsall vezérkari főnök szeptember 27-i (!) beszélgetése Kageneckkel, melyben már a Szerbia elleni támadásról volt szó = Balkankrieg 12.179. sz.

[29] Az Armee-Zeitung október 2-án pl. Belgrád bombázását sürgette.

[30] Országos Levéltár Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek (a továbbiakban OLMT) 1912/22.

[31] Uo.

[32] Uo.

zat nem volt elragadtatva a trónörökös pártjának „akitivitásától". Ez nem azért volt, mintha Tiszáék ellenezték volna a katonai előkészületeket (hiszen ők erőszakolták ki puccs-szerűen 1912 nyarán a véderőtörvényt). Viszont éles ellentéteik voltak Ferenc Ferdinánd csoportjával, mivel ez utóbbinak dualizmusellenes, „összmonarchia" tervei a magyar uralkodó osztályoknak kiegyezésben biztosított hatalmát és jogait veszélyeztették. A munkapárt október elején a bécsi „mérsékelteket" támogatta, s a katonai párt egyik vezetője: Auffenberg ellen személy szerint is éles támadásokat intéztek.[33] De — az osztrák kormány Berchtold vezette többségéhez hasonlóan — a magyar munkapárti minisztérium is erélytelen volt a trónörökös pártjának erőszakos és céltudatos fellépésével szemben. Így az október 7-i minisztertanácsi ülésen végül is hozzájárultak a részleges mozgósításhoz s határozatot hoztak — „tekintettel a Balkán-félszigeten folyamatban levő eseményekre" — a tartalékosok 1. és a póttartalékosok utolsó 3 év folyamának behívására.[34] Miután a budapesti kormány ebben a kérdésben kapitulált, hamarosan megindult a magyar katonák tömeges szállítása Dalmáciába, Bosznia-Hercegovinába és az Aldunához.[35]

A katonai párt másik fontos akciója október elején a *hadügyi költségvetés* növelése volt. Ekkor terjesztette be Auffenberg majdnem félmilliárdos „hadügyi póthitel" követelését. Ez a hadsereg részére történő kiadásokat a következő évek távlatában kívánta emelni. Az auffenbergi követelések részletei: a szárazföldi hadseregnek 250 millió, ebből:

170	millió	ágyúkra,
55	millió	erődítésekre,
25	millió	gépjárművekre,

a haditengerészetnek 170 millió, ebből

140	millió	Dreadnaughtokra,
6,5	millió	tengeralattjárókra,
8,5	millió	dokk,
4	millió	monitor
7	millió	egyéb.[36]

Az auffenbergi terv abból a tényből indult ki, hogy a Monarchia hadserege és haditengerészete még nincs felkészülve

[33] Budapesti Hírlap 1912. október 5—6—7.
[34] OLMT 1912/22.
[35] Ezekről gyakori tájékoztatásokat közölt az ekkori fővárosi sajtó, így a Pesti Napló 1912. október 11—13—15. Világ 1912. október 13. stb.
[36] OLMT 1912/22

nagyobb méretű háborúra. Célja az volt, hogy a hiányosságokat felszámolja, a fegyverzetet és a felszerelést korszerűsítse. Eltérően a mozgósítási intézkedésektől, az auffenbergi javaslatok nem közvetlenül szolgálták a „katonai párt" agresszív terveit; a „hadügyi póthitel" inkább nagyobb távlatban segítette a habsburgi birodalom háborús előkészületeit. Mégis az adott pillanatban, az október elejei izgatott nemzetközi légkörben az auffenbergi javaslatok objektíve a feszültség növelését szolgálták. Már október 3-án nyilvánosságra kerültek a sajtó útján a tervezet körvonalai[37] és országszerte nagy volt a felháborodás. Maga a munkapárti kormány is ellenezte a katonai kiadások emelését (ebben közrejátszott a trónörökös pártjával és annak exponensével: Auffenberggel való ellentétük. Tiszáék féltek a quóta felemelésétől, valamint a területi annexió következtében a szláv elem megnövekedésétől a Monarchián belül, mely a magyar uralkodó osztályok háttérbe szorulását eredményezte volna). Október 2-án a Lukács-kormány — mikor hírül vette a „hadügyi póthitel" tervét — tiltakozásul benyújtotta lemondását. Ezt azonban Ferenc József „nem fogadta el" s pár napi huzavona után a munkapárti minisztérium mégis úgy döntött, hogy marad a helyén.[38]

Október 7-én a Lukács-kormány rendkívüli minisztertanácsot tartott ennek ügyében. Itt aztán a vita eredménye az lett, hogy (hasonlóan a mozgósításhoz való hozzájáruláshoz) ebben a kérdésben is engedményeket tettek a munkapárt miniszterek. Bár elismerték, hogy „újabb katonai terhek vállalása úgy állampénzügyi, mint nemzetgazdasági és politikai szempontból nagyon aggályos", ugyanakkor mégis arra a következtetésre jutottak, hogy „ez indokolt s haderőnk harcképessége érdekében feltétlenül szükséges felszerelések beszerzésének megtagadásáért a felelősséget alig lehetne vállalni"[39] A kormány azonban teljesen nem hódolt be Auffenbergék követelésének. Egyrészt a pénzösszeget jelentősen csökkenteni kívánták. (A tervezett 420 millió helyett csak 267,5 milliót voltak hajlandók megadni; a hadsereg 250 millióját meghagyták volna, de a haditengerészet kiadásait 17,5 millióra szállították le. Másrészt e csökkentett összeg megadását is olyan feltételekhez kötötték, hogy hogy a hadsereg a felszerelés egy részére a magyar iparnak juttason megrendeléseket.[40] (Ez utóbbi jól tükrözi azt a tőkés

[37] Ld. Pesti Napló október 3—4, Világ október 3—4—5 stb. Az újságok híradásai azonban pontos részleteket nem tartalmaztak.
[38] Nadányi Emil: Parlamenti küzdelmeink 1904—1914. Budapest, 1914. 158. l.
[39] OLMT 1912/22.
[40] Uo.

konkurrencia-harcot, mely a hadiszállítások ügyében az osztrák és a magyar finánctőke között fennállott. Ez a versengés a hadimegrendelések esetében összefüggésben volt a quótával. Jellemző egyébként erre a konkurrenciára, hogy a magyar Weiss Manfréd cég októberben az antant befolyása alatt álló balkáni országoknak is szállított hadianyagot, míg az osztrákok szinte kizárólag a töröknek adtak el hadfelszerelést.)

Október 8-ról 9-re virradó éjszaka Bécsben közös minisztertanácson vitatták meg a „hadügyi póthitel" kérdését. Itt végül is Auffenbergék álláspontja győzött, és október 11-én a megyei delegációk ülésén is az eredeti összeget fogadták el.[41] Az auffenbergi terhek megszavazása kétségtelenül a „katonai párt" sikere volt a velük szemben erélytelenül fellépő „mérsékeltekkel" (köztük a magyar kormánnyal) szemben. Bizonyos engedményeket azonban a magyar uralkodó osztályok is kaptak. A csepeli lőszergyár, valamint a diósgyőri, temesvári és egyes más városbeli üzemek katonai megrendelésekben részesültek.[42] A munkapárti kormány ígéretet kapott egy magyar ágyúgyár felállítására is (ami már régóta dédelgetett terve volt).[43]

Az október második felében a nemzetközi helyzetben beálló bizonyos fokú enyhülés a Monarchia katonai készülődéseire annyiban hatott, hogy az intézkedések az addigi méreteket nem lépték túl. A Boszniában, Dalmáciában és a Vajdaságban állomásozó egységeken kívül a k. u. k. (közös) hadsereg más haditesteit nem egészítették ki hadilétszámra. Október második felében a déli határra történő csapatszállítások is (a közvélemény nyugtalanításának elkerülése végett) a hónap elejéhez képest kevésbé feltűnő formában történtek.[44] A helyzet enyhülésének kétségtelen bizonyítéka volt az is, hogy az október 24-i minisztertanács katonai jellegű ügyekkel egyáltalán nem foglalkozott (az előző október 7-i üléstől eltérően).[45]

Ami a hosszabb távlati katonai felkészülést illeti, ezen a téren az auffenbergi hitelek elfogadása természetesen még azonnal nem éreztette hatását. A hadvezetőség részéről azonban már októberben megindultak a lázas előkészületek. A ter-

[41] A delegáció naplója. Október 11-i ülés 18—20. l.
[42] Pesti Napló és Világ 1912. október 8—10.
[43] Erre azonban csak 1913 tavaszán került sor. OLMT 1913/4. március 10-i ülés.
[44] Érdekes példája ennek, hogy Debrecenben október elején pánikot idézett elő az egyenruhás katonákkal megrakott szerelvények egymásutáni átvonulása (Debreceni Nagy Újság 1912. október 5.), a hónap végén viszont sok esetben civilruhába öltöztetve kisebb csoportokban utaztak dél felé az itteni pályaudvaron át a bakák. (Debreceni Nagy Újság október 30.)
[45] OLMT 1912/23. október 24-i ülés.

vek egyrészt a tüzérség fejlesztését írták elő; ennek érdekében 450 gyorstüzelő tarackot, 256 hegyi ágyút, 120 hegyi tarackot s számos — pontosan nem körvonalazott mennyiségű — egyéb ágyút kívántak beszerezni. A hadvezetőség gondolt a közlekedési és a híradástechnikai eszközök tökéletesítésére is; nagy mennyiségű gépkocsit és telefonfelszerelést igényeltek a hadseregnek. Felismerték azt a tényt is, hogy a jövő háborújában fontos szerepe lesz a levegőben folyó harcnak. Ezért két új repülőteret kívántak létrehozni (egyet Galíciának, egyet Magyarországnak előre meg nem határozott pontján); ezenkívül a hadseregnek 100 új repülőgéppel és 6 léghajóval való megerősítését is szükségesnek tartották.[46] Az természetesen nyilvánvaló volt, hogy e felszerelési szükségletek fedezése hosszabb időt igénybe vevő feladat lesz, melyből 1912 őszén még kevés valósulhat meg.

November elején a külpolitikai feszültség növekedése a hadvezetőséget az előkészületek és ezzel együtt a kiadások fokozására késztette. A „katonai párt' legszélsőségesebb exponense: Conrad von Hötzendorf, volt vezérkari főnök november elejétől kezdve titkos javaslatokkal árasztotta el a bécsi felelős vezető köröket részben Szerbiával szembeni „erélyesebb fellépésre", részben a katonai előkészületek sürgetésére. (Különösen azt hangoztatva, hogy a tüzérség „még nincs a kívánt fokon.")[47] Kormányban levő segítőtársa: Auffenberg pedig november elején még további pénzügyi követelésekkel lépett fel a delegációkkal szemben. Pedig már az októberi „hadügyi póthitel" is súlyosan terhelte a császári és királyi közös pénzügyeket. Az 1913. évi költségvetés tervezete szemléltetően igazolja ezt:

rendes hadügyi kiadások:	404 754 769 K
rendkívüli hadügyi kiadás:	74 757 210 K
összesen:	479 511 979 K

A rendkívüli hadügyi kiadás (az auffenbergi „hadügyi póthitel" 1913-ra eső hányada!) majdnem 20%-kal növelte a k. u. k. hadsereg amúgy is nagy kiadásait.[48] Ezek súlyos terheket róttak hazánkra (hiszen a Monarchia összkiadásainak 36,4%-a a quóta szerint Magyarországra esett), — a munkapárti kormányzat azonban kész volt ezek megadására. Bár a november 12-i magyar minisztertanácson katonai kérdésekre

[46] Ezeket az adatokat az Est hozta nyilvánosságra 1912. október 12-én és átvették más lapok is október 13-án.
[47] Conrad: Aus meiner Dienstzeit 324—336. l.
[48] Ezeket az adatokat nyilvánosságra hozták hivatalosan és november 3-án minden lap közölte.

nem tértek ki,[49] — a közös minisztertanács ülésén viszont hozzájárultak a bécsi követelésekhez.[50] A munkapárti magyar delegáció pedig — a kormány állásfoglalásához igazodva — november 21-i ülésén elfogadta a hadügyi költségvetést, bár elismerte, hogy a hadsereg szükségletei „súlyos, alig elviselhető terhet rónak a nemzet vállaira".[51]

November első felében ismét nagyobb ütemet vettek fel a mozgósítási előkészületek. A Monarchia belsejéből (köztük elsősorban éppen Magyarországról) „vonatszerelvényszámra ment a katonaság állandóan" a déli határra.[52] A behívások egyre szélesebb rétegekre terjedtek ki. (Így november 12-én a haditengerészet magyar tartalékosai felszólítást kaptak, hogy 48 órán belül foglalják el szolgálati helyüket.) Menetkész állapotba helyezték mind a Polában állomásozó flottaegységet, mind a dunai monitorokat.[53] A hadvezetőség lépéseket tett abban az irányban is, hogy iskolákat katonai célokra igénybevehessen (Szegeden, Temesváron, Nagyváradon, stb.).[54] Ezek a kétségtelenül mozgósítással összefüggő lépések olyan nyugtalanságot keltettek országszerte, hogy a kormány időnként (így november 12-én is)[55] hivatalos cáfolatokat volt kénytelen kiadni, miszerint „nincs szó általános mozgósításról és közvetlenül küszöbön álló katonai akcióról".

November második felében — mikor a Prochaska-ügy miatt a háború veszélye igen közelinek látszott — a hadvezetőség már részben befejezte mozgósítási előkészületeit. Új vonása volt az intézkedéseknek, hogy — számítva Oroszország támadására — Galíciában megerősítették az ott állomásozó 1. X. és XI. hadtesteket.[56] E három hadtesthez is behívták a tartalékos tiszteket.[57] Itt állomásoztak a 4, 6, 7 és 8. lovashadosztályok, mások meg készelnétben álltak, hogy adott esetben az orosz határra vigyék őket.[58] Ugyancsak „légmagasabb békelétszámra" (azaz majdnem hadilétszámra) emelték a Szerbiával szomszédos VII., XIII., XV. és XVI. hadtesteket; ezeken belül a századok létszámát 170—200 főre egészítették ki.[59] Míg Galíciában arányilag kevés magyar csapategység állomásozott, — annál nagyobb

[49] OLMT 1912/24. november 12-i ülés.
[50] Pesti Napló, 1912. november 14.
[51] Delegációs napló, 34—52. l. November 21-i ülés.
[52] Balkankrieg, 12.370. sz.
[53] Pesti Napló, november 13.
[54] Magyarország, 1912. november 13
[55] Világ, november 13.
[56] Balkankrieg, 12.393.
[57] Balkankrieg, 12.422.
[58] Balkankrieg, 12.435.
[59] Balkankrieg, 12.434.

volt a magyar katonák száma a déli határon; a hadvezetőség elsősorban őket kívánta Szerbia ellen harcbavetni, mivel délszláv nemzetiségű ezredekben nem bíztak volna ez esetben.[60] A Boszniában állomásozó magyar legénység eléggé kiszolgáltatott helyzetben volt, tekintve, hogy hiányzott a rendes felszerelés; így téli ruházatról sem gondoskodtak idejében számára.[61]

Ezeket a (már a háború közeli kirobbantásával fenyegető) intézkedéseket a Magyarországon hatalmon levő munkapárt támogatta; külpolitikai kérdésekben véleménye ekkor már alig különbözött a trónörökös „katonai pártjáétól". A november 25-i minisztertanácson elhatározták, hogy — míg korábban csak a Boszniában és Dalmáciában állomásozó hadtestek létszámának emeléséről volt, szó, — most a „külpolitikai helyzet... még más hadtestek területén elhelyezett csapatok és intézetek magasabb létszámra emelését is szükségessé teszi," s ezért a tartalékosok 1. és a póttartalékosok 3 legifjabb évfolyamát ezekhez is behívják.[62] Megszavazták a honvédtüzérség gyorsított fejlesztését is; az előirányzott 8 üteg helyett 18-nak a felállítását vették tervbe, bár elismerték, hogy ez a több mint kétszeresére növelt előirányzat, „előre nem látott pénzáldozatokkal fog járni". Ugyancsak határozatot hoztak a katonák téli óvóruhával való felszereléséről és a behívott népfelkelők részére történő legsürgősebb beszerzésekről.[63] Jellemző, hogy — október 7-től eltérően — ekkor már semmilyen feltételhez sem kötötték ezeknek az intézkedéseknek a meghozatalát...

Mikor december elején megérkezett a balkáni fegyverszünet híre, az országban a közvélemény arra várt, hogy a behívott tartalékos és póttartalékos katonákat haza fogják bocsátani. Erre azonban nem került sor. Ellenkezőleg (tekintve, hogy a szerb adriai kikötő problémája még nem rendeződött) a Monarchia hadi készülődései még tovább folytatódtak. A galíciai lovashadosztályok létszámát emelték, a legénységet sürgősen ellátták téli felszereléssel és egyéb — ehhez hasonló — intézkedéseket hoztak.[64] December 7-én Ferenc József császár megadta a felhatalmazást a Boszniában állomásozó XV. és XVI. hadtestek teljes hadilétszámra való felemelésére (a zászlóaljakat 1200 főre töltve fel).[65] Ugyancsak létszámemelés következ-

60 Balkankrieg, 12.454.
61 Ezt elismerték a november 25-i magyar minisztertanácson is: OLMT 1912 25.
62 OLMT, 1912/25.
63 Uo.
64 Balkankrieg, 12.485.
65 Balkankrieg, 12.488.

zett be a budapesti IV. hadtestnél, december 13. előtt.[66] A k. u. k. vezérkar 6 hadtest Szerbia ellen való harcba vetését tartotta ekkor szükségesnek.[67] Később — a londoni konferencia kezdete után — enyhülés következett be a nemzetközi helyzetben, és a Monarchia mozgósítási intézkedései abbamaradtak. A már behívott tartalékosok és póttartalékosok azonban még várhattak hosszú hónapokig, míg hazaengedték őket . . .[68]

IV.

Háborúellenes mozgalmak hazánkban

1912 őszén a bécsi szélsőséges körök kardcsörtetése aggodalommal töltötte el a magyar közvéleményt. „Háború vagy béke?" — ez vált ekkor a magyar politikai élet központi kérdésévé. Más alapvető (a demokratikus átalakulást érintő) problémák is vártak ekkor megoldásra, — a legfontosabb, közvetlen feladatot mégis az jelentette, hogy a válságos külpolitikai helyzetben hazánk békéje megmaradjon. Történelmi szükségszerűség volt 1912 őszén, hogy egy — a lakosság széles tömegeit átfogó — háborúellenes mozgalom alakuljon ki a bécsi „katonai párt" agresszív tervei ellen. Ennek vezető erejét a munkásosztály alkotta, de természetesen csatlakoztak hozzá más társadalmi rétegek (polgárság, parasztság, értelmiség, földbirtokosok egyes csoportjai) is.[69]

Az 1912 októberében kezdődő magyarországi háborúellenes mozgalomban a következő politikai erők vettek részt:

1. A *munkásosztály* szállt szembe legkövetkezetesebben a bécsi agressziós tervekkel. A háborúellenes gyűlések kezdeményezői legtöbbször a szocialisták voltak, a megmozdulásokon a tömeg nagy részét ők adták. Az SZDP soraiban a baloldali szocialisták voltak a legkövetkezetesebb ellenzői az imperialista háborúnak. Elvi álláspontjuk az imperialista háborúval szemben elutasító volt; ez megfelelt a nemzetközi munkásmozgalom állásfoglalásának. A magyar proletariátus erejét és önbizalmát növelte, hogy harcát Európa más országaiban élő testvéreivel közösen vívta a háború veszélye ellen. (Hiba volt

[66] Balkankrieg, 12.495.
[67] Uo. 12.495.
[68] Erre csak a balkáni békekötés után, 1913 májusában került sor.
[69] Az 1912 október—decemberi háborúellenes politikai mozgalmakról — melyek nem tartoznak közvetlenül a hadtörténelem körébe — ez úton csak vázlatos áttekintést adunk. A háborúellenes akcióknak a hadsereget közvetlenebbül érintő részével a következő, V. és VI. fejezet foglalkozik.

viszont, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetősége a háborúellenes harcban is polgári pártok vezetését fogadta el a gyakorlatban.)

2. *A polgári ellenzék* (Justh- és Károlyi-féle függetlenségiek, radikálisok és köztársaságiak) is őszintén és becsületesen állt ki a békéért. A háború elítélésében és különböző belpolitikai követelésekben együtt haladt a szocialistákkal. (Saját sorain belül sem voltak véleménykülönbségek a béke kérdésében.) A nemzetiségek felé azonban nacionalista magatartást tanúsított, s ez is akadályozta ez utóbbiak bekapcsolását a békeakciókba.

3. A munkapárttal szembenálló *nagybirtokos ellenzék* (Apponyi- és Zichy-féle pártok) a magyar uralkodó osztályok általuk képviselt rétegeinek érdekében ítélte el Bécs balkáni agressziós terveit. A háborús veszély és a munkapárti kormány ellen ideiglenes taktikai szövetségben álltak a szocialistákkal és a polgári ellenzékkel. A nemzetiségek iránt szélső soviniszta álláspontot foglaltak el. A háborúellenes akciókban ők képviselték az ingadozó elemet. (Később, november végén cserben is hagyták a mozgalmat.)

4. Az akkori Magyarországon élő *nemzetiségek* is szembenálltak a háborús tervekkel; erre a szerb, horvát és szlovák tömegeket — többek között — az is késztette, hogy rokonszenveztek a monarchia által fenyegetett szláv testvérnépekkel. (A nemzetiségek uralkodó rétegei azonban nem egyértelműen foglaltak állást. Egyes köreik Ferenc Ferdinándékkal voltak kapcsolatban, s ezért az adott pillanatban a „katonai pártot" támogatták. A nemzetiségi burzsoázia más rétegei viszont — jelentős részben szláv nacionalista okokból — szembenálltak Bécs háborús terveivel.) A nemzetiségi lakosság háborúellenes mozgalma azonban a magyar lakosságtól elkülönült formában nyilvánult meg; ennek döntő oka volt az a nagybirtokos ellenzékre (és részben a polgári ellenzékre) jellemző magyar sovinizmus, mely ekkor lehetetlenné tette a magyarok és a nemzetiségek közvetlen összefogását.

Az október 6-i szociáldemokrata gyűlésekkel kezdődött a háborúellenes mozgalom hazánkban. Ezen a napon 19 város munkássága szólította fel összefogásra a magyar társadalom minden békeszerető rétegét.[70] A munkásság akcióihoz csatlakozott hamarosan a polgári ellenzék is. Az október 13-i pécsi nagygyűlés volt a szocialisták és a demokratikus baloldal első

70 Az Országos Levéltár Belügyminisztérium Rezervált Anyaga (a továbbiakban OLBMR) 1912/825.

együttes megmozdulása a békéért.[71] Ezután megindult a — különböző társadalmi rétegek összefogásán alapuló — közös népgyűlések sorozata. Ezek közül kiemelkedett az október 20-i pápai[72] és 27-i debreceni[73] megmozdulás. Igen figyelemre méltóak voltak a szocialisták október 30-i országos akciói; ezeken a munkások a Balkán ügyeibe való be nem avatkozást követelték,[74] sőt egyes helyeken forradalommal is fenyegették a hatalmon levőket.[75] Ez utóbbi igen szép példája volt annak, hogy a magyar baloldali szocialisták a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi szárnyához hasonló álláspontra helyezkedtek.

A háborúellenes mozgalom hazánkban november első felében érte el a tetőpontját. November 4-én Ferenc József budapesti látogatása alkalmával a tüntető tömeg már a köztársaságot éltette.[76] A köztársaság gondolata elég nagymértékben terjedt ekkor az Alföldön; az eszme nagy népszerűsége a tömegek radikalizálódásának kétségtelen jele volt. November 10-én háborúellenes nagygyűlések zajlottak le Szombathelyen és Kecskeméten.[77] Ezek jelentőségét fokozza az a tény, hogy ugyanazon a napon a monarchia más vidékein is a háború ellen tüntettek a cseh, osztrák, délszláv, lengyel és ukrán tömegek. Az Ausztria—Magyarországon lezajlott sikeres akciók iránti szolidarításképpen határozta el a nemzetközi munkásmozgalom, hogy november 17-én Európa-szerte háborúellenes demonstrációkat rendez.[78] Ezen a „békenapon" hazánkban Budapesten és 23 vidéki városban zajlottak le tüntetések.[79] A budapesti megmozduláson (hol Karl Liebknecht is beszédet mondott) határozatilag kimondották: „Az egybegyűlt munkásság óva inti Ausztria—Magyarország kormányát és diplomáciáját annak a bűnnek elkövetésétől, hogy az országot a háborúskodás szerencsétlenségébe döntsék."[80] A nemzetiségi vidékek munkásai is együtt tüntettek a magyar dolgozókkal ezen a napon.[81]

November második felében azonban nehéz napok köszöntöttek a magyarországi háborúellenes mozgalomra. Ebben az időben (mikor a monarchia hadüzenete oly közelinek látszott) a magyar kormány elnyomó intézkedéseket hozott a békeakciók

71 Pesti Napló, 1912. október 15.
72 Pesti Napló, 1912. október 22.
73 Világ, 1912. október 29.
74 Népszava, 1912. október 31.
75 Hajdu Gyula: Harcban elnyomók és megszállók ellen. Pécs, 1957. 137. l.
76 Népszava, 1912. november 5.
77 Világ, 1912. november 12.
78 A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1912. évben (a továbbiakban: Munkásmozgalmak). Államrendőrségi jelentés. Bp. 1913. 100. old.
79 OLBMR 1912/1115.
80 Uo.
81 Népszava, 1912. november 19.

ellen. A hatóságokat felhívták minden háborúellenes gyűlés, tüntetés vagy szervezkedés betiltására.[82] November 24-én véres terrort alkalmaztak a budapesti munkások egyik összejövetelével szemben.[83] A gyűléseket egyre-másra tiltották be. A hatósági erőszak és nyomás érzékenyen érintette a békemegmozdulásokban résztvevő pártokat. A nagybirtokos ellenzék gyáván sietett is elhatárolni magát a háborúellenes akcióktól.[84] A polgári ellenzék és a szociáldemokrácia vezetőit is zavarba hozta az új helyzet; nem voltak felkészülve olyan körülményekre, amikor nyilvános gyűlések és tüntetések rendezése akadályokba ütközik. November végén és december elején a békeakciók nagyarányú hanyatlása következett be ...

Az 1912 október—december közötti háborúellenes mozgalom jelentős haladó tényezője volt politikai életünknek. A béke ügyét a függetlenség és a demokratikus reformok követeléseivel kapcsolták össze. Tevékenysége a monarchia más népei körében jelentkező hasonló mozgalmakkal összefonódott, s 1912 őszén bizonyos befolyást tudott gyakorolni a hatalmon levők elhatározására. Ezek az Ausztria—Magyarországban fellépő békeakciók nemcsak a bécsi „katonai párt" számára voltak kellemetlenek, hanem az imperialista német diplomácia is aggodalommal figyelte ezeket. („Az a céljuk ... hogy egy a háborút a monarchia számára lehetetlenné tegyenek" — jelentette ki bizalmasan a bécsi német követ.)[85] November végén az Internacionálé bázeli rendkívüli kongresszusa is elismerésben részesítette a magyar munkásosztály „hatásos akcióit" a háborús veszély ellen.[86] A nemzetközi proletariátus dicséretére pedig büszke lehetett nemcsak a magyar szociáldemokrácia, hanem az egész békeszerető és a békéért bátran kiálló magyar lakosság is. A bázeli kongresszus határozatai — melyeket Lenin is mindig elismeréssel emlegetett — meghatározták a munkásosztály feladatait a háború veszélye ellen. Antimilitarista agitációra, sztrájkokra, tüntetésekre hívták fel a szocialistákat. A magyar munkások és ellenzéki tömegek már az előző hetekben is gyakorlatilag ezt cselekedték. Az Internacionálé dicséretére méltók voltak.

82 OLBMR 1912/342.
83 Népszava, 1912. november 26.
84 Egyetértés, 1912. december 5.
85 Balkankrieg, 12.402. sz.
86 Munkásmozgalmak, 105—106. l. (A könyv közli a bázeli határozat teljes szövegét.)

V.

A hadkötelesek spontán ellenállása

A nagyarányú háborúellenes tiltakozó mozgalom, mely a „civil" lakosság nagy részére (munkásokra, parasztokra, polgárokra stb.) kiterjedt, természetesen nem maradhatott hatás nélkül azokra a dolgozó fiatalokra sem, kiket a militarizmus jármába bekényszerítettek. Ellenállásuk a háborúval szemben azonban természetesen más jellegű volt, mint a polgári lakosságé. Míg ez utóbbi (egészen november végéig) bizonyos gyülekezési, szólás- és egyéb szabadságjogok birtokában viszonylag akadálytalanul kifejezésre juttathatta békevágyát, — ugyanez természetesen lehetetlen volt a hadseregben, hol kezdettől fogva szigorúan büntették a bevonultak mindennemű antimilitarista megnyilvánulását. Így a hadkötelesek fiatalok háborúellenes tiltakozásának létrejöttek a maga sajátos formái.

Amikor október első felében megindultak a behívások, mindjárt kezdettől fogva megmutatkozott a katonák lelkesedésének hiánya. Ez a bevonulók megnyilatkozásaiban általános jelenség volt, s az ellenzéki sajtó háborúellenes agitációjában fontos érvet szolgáltatott. „Nem szívesen öltik magukra a legények a császár és király egyenruháját, mert nem akarnak háborúba menni"[87] — ez volt a vélemény Miskolcon. „Ki tudja, milyen sors vár a most bevonulókra? Ők maguk is átérzik ezt a kérdést, s ezért elkeseredettek"[88] — ez volt a hangulat Kolozsváron. Debreceni vélemény szerint a behívottak érzik, hogy egyes lelkiismeretlen egyének Bécsben az ő ifjú életüket kívánják feláldozni a balkáni sziklák között.[89] „A magyar bakák joggal félnek, hogy a balkáni csatatereken kell majd cél és értelem nélkül elhullaniuk"[90] — így vélekedtek Váradon. Ilyen és számtalan ehhez hasonló kommentár jól fejezi ki a militarizmus jármába hajtott fiatalok hangulatát.

Még elkeseredettebbek voltak azok a katonák, akiket szülőföldjüktől távol, a boszniai határra vittek. „Éhezünk és fázunk", „A halál vár majd itt ránk", „Mit keresünk mi itt?" — írták hazajuttatott üzeneteik.[91] Érezték ezek a katonák, hogy a monarchia háborús készülődéseihez semmiféle érdekük nem

87 Miskolczi Napló, 1912. október 11.
88 Ellenzék, 1912. október 13.
89 Debreczeni Nagy Ujság, 1912. október 13.
90 Nagyváradi Napló, 1912. október 12.
91 Ilyenekről többször adott hírt a fővárosi és vidéki ellenzéki sajtó november folyamán.

fűződik. A veres háborútól való félelem, a végső kétségbeesés egyébként sokakat késztetett arra, hogy önkezükkel vessenek véget életüknek. Bár tettük helytelen volt, — öngyilkosságaik ténye a békeagitációnak újabb érveket adott az illetők szülőföldjén. Így Tápén Török Péter, a 46-os gyalogezred honvéde akasztotta fel magát, s ez nagymértékben hozzájárult a háborúellenes hangulathoz a községben.[92] Aradon pedig Mócz Péter román nemzetiségű közkatona a háborútól való félelmében kísérelt meg öngyilkosságot, mire az utcán „izgatott csődület támadt".[93]

A hadkötelesek spontán ellenállásának a legnyilvánvalóbb (s egyúttal széles tömegekre kiterjedő) formája a behívások elől való szökések sorozata volt. A hadköteles fiatalok nem kívánták a császár érdekeiért ontani vérüket, s — kihasználva az ellenőrzés hiányosságait és a hegyvidéki terep adta lehetőségeket — az ország elhagyására törekedtek. Különösen nagy méreteket öltött a sorkötelesek szökési mozgalma Abaúj,[94] Pozsony, Trencsén, Nógrád[95] Beszterce-Naszód, Hunyad és Temes[96] megyékben. „Sok a szökés a határon"[97] jelentette bizalmasan a csendőrség. A nyugati határ mentén főként Csáktornyán keresztül folyt illegális embercsempészés Ausztriába, s onnan hajóval külföldre.[98] A szlovákiakta vidékekről főként az akkori Magyarország északnyugati határain át menekültek, mert a szomszédos cseh—morva vidékek lakossága segítette a szökevények továbbjutását.[99] Az erdélyi román fiatalok a Kárpátok nehezen járható hegyi ösvényein át szöktek az anyaországba. (Érdekes külön megemlíteni, hogy a legnagyobb részben tengeren túlra menekülni kívánó hadköteleseket támogatták a különböző kivándorlási ügynökségek, hiszen forgalmukat nagymértékben ezek lendítették fel. Így a hamburgi Meyer-féle utazási iroda brosúrát is adott ki — elárasztva vele hazánkat —, melyben megmagyarázta: hogyan lehet útlevél nélkül kiszökni Magyarországról.[100]

A hatóságok természetesen üldözték ezt a spontán mozgalmat. A határrendőrség létszámát felemelték,[101] sőt segítségére

92 Világ, október 18.
93 Pesti Napló, november 29.
94 Miskolczi Napló, 1912. október 18.
95 Népszava, 1912. november 23.
96 Temesvári Újság, 1912. november 24.
97 OLBMR 1912/311.
98 Zalai Hírlap, 1912. november 23.
99 OLBMR 1912/311.
100 Pesti Napló, 1913. január 4.
101 OLBMR 1912/311.

jelentős számú honvéd karhatalmat is vezényeltek.[102] Ezek az intézkedések azonban hiábavalónak bizonyultak s a szökések áradatát feltartóztatni nem tudták. (Ehhez járult még az a körülmény is, hogy a monarchiának volt ugyan Svájccal, Olaszországgal és más államokkal egyezménye a katonaszökevények kiadatásáról, ennek gyakorlati végrehajtására azonban 1912 őszén az érdekelt országok részéről nem került sor.) Még a karhatalommal telerakott szerblakta dél-magyarországi (vajdasági) vidékeken sem voltak képesek megakadályozni azt, hogy hadköteles szerb nemzetiségű fiatalok átszökjenek Szerbiába és ott hazájuk hadseregébe álljanak be.[103] A katonai és polgári hatóságok tehetetlenségének fő oka abban rejlett, hogy a menekülőket a nép támogatta. („Sokan segítik őket — ismerte be maga a kormány —, különösen a határszélhez közelfekvő községek lakosai.")[104] Különösen széles körű szervezett mozgalom indult a fiataloknak a k. u. k. militarizmustól való megmentésére a vajdasági szerbek körében.[105]

A hadkötelesek spontán szökési mozgalmának hatalmas méreteit mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a magyar állam vezetésének legfelső fóruma volt kénytelen vele foglalkozni. Ezt az ügyet december 7-én minisztertanácsi ülésen tárgyalták meg. „A hadköteles korban levő jogosulatlan kivándorlók oly feltűnő nagy számban szöknek, hogy honvédelmi érdekek lényeges veszélyeztetése nélkül különleges intézkedések megtétele nem mellőzhető" — állapították meg.[106] Miután beismerték a miniszterek, hogy az eddigi intézkedések nem bizonyultak elegendőeknek, megszavazták a karhatalmi költségek és a határrendőri létszám felemelését, a feljelentőknek pénzjutalmat ígértek[107] Hiába volt azonban a minisztertanács határozata, hiába fokozták az elnyomó rendszabályokat, — a sorkötelesek tömeges menekülése a monarchia hadserege elől tovább folytatódott és 1913-ra is átterjedt.[108]

102 OLBMR 1912/1226. sz.
103 OLBMR 1912/692.
104 OLMT 1912/6.
105 OLBMR 1913/6.
106 OLMT 1912/26.
107 Uo.
108 OLBMR 1913/1975.

VI.

Lázító tevékenység a hadsereg ellen

A k. u. k. militarizmussal való spontán szembeállás nem merült azonban ki a menekülésekben és panaszokban. Az ellenállásnak aktívabb formái is kezdtek kialakulni 1912 őszén. Ez utóbbi azt a felismerést tükrözte, hogy a militarizmus elleni tevékenységben nemcsak a civil lakosságra (munkásság, polgárság stb.) és a katonaszökevényekre, lehet számítani, hanem azokra az egyszerű emberekre is, kik katonai egyenruhában sem feledkeztek meg a néphez való tartozásukról. 1912 októberétől lázító agitáció indult meg a monarchia hadserege ellen hazánkban, bár nem országosan szervezett, hanem helyileg elszigetelt és ráadásul nemzetiségek szerint is elkülönült formában.

A szociáldemokrata párt részéről kezdettől fogva megvolt az a törekvés, hogy a békeagitációt a besorozott katonák közé is bevigye. A kaszárnyákba igyekeztek eljuttatni a Népszavát, amelyben nap mint nap jelentek meg háborúellenes írások. Ugyancsak terjesztették a katonák között novemberben azt a szocialista röpiratot, amelyben „jó hazafi" és „hazátlan bitang" vitatkoztak a háború kérdéséről, és az utóbbi jó érvekkel bizonyítja be: a királyok, tőkések és földesurak érdeke a véröntás.[109] Mivel azonban a Szociáldemokrata Párt nem készült forradalomra, a besorozottak körében folyó agitációja fel sem vetette annak a gondolatát, hogy az egyszerű katonák fegyverrel szálljanak szembe háborúra parancsot adó tisztjeikkel. A pártvezetőség ezért nem épített ki illegális szervezeteket a hadsereg soraiban (ellentétben az orosz bolsevikokkal és a bolgár „tyesznyákok"-kal).

A baloldali szocialisták viszont a fejlett ipari vidékeken kapcsolatba léptek a besorozott katonákkal. Október 6-án a győri munkásság — erősen forradalmi hangulatú — gyűlésén a bevonult proletárok öntudatára hivatkoztak: ha nekik „osztják ki a manlichereket, akkor gondolkodni fognak, hogy hova lőjjenek".[110] November 17-én Kassán a munkások sok ezres menete a kaszárnyákhoz vonult, és (félreérthetetlen célzással a néphez tartozásukra) „hangosan megéljenezte a militarizmus jármát viselő testvéreket".[111] A november végi hatósági elnyo-

[109] OLBMR 1912/1083.
[110] OLBMR 1912/692.
[111] Népszava, 1912. november 19.

más légkörében pedig igen harcos, radikális szellemű mozgalom bontakozott ki Pécs környékén. Ezt a bányavidéket szocialista agitátorok járták be, „kik a népet forradalomra izgatják".[112] Tevékenységük a bányászokon kívül a Pécsett állomásozó katonaságra is kiterjedt. Agitációjuk során kijelentették: „ha a katonaság háborúba behívatik, ők rögtön belháborút kezdenek".[113] Ebben a helyileg elszigetelt „izgatásban" már csírájában benne volt az a helyes gondolat, hogy az imperialista háborút polgárháborúvá kell átalakítani. (A pécsi szocialisták ebben a kérdésben túlhaladtak felső pártvezetőségükön.) Ez a pécsi „belháború" agitáció megfelelt a bázeli határozatoknak és a lenini álláspontnak.

Az akkori Magyarország nemzetiségei közül a szerbek voltak azok, akiknek körében a monarchia (és benne a burzsoá-földesúri magyar állam) hadserege elleni izgató tevékenység a legradikálisabb formát öltötte. Ez érthető, hiszen a monarchia agressziós előkészületei éppen azon ország ellen irányultak, melyet anyaországuknak, hazájuknak tekintettek: a független Szerbia ellen. A szerb állammal szoros kapcsolatokat tartott fenn a monarchia délszláv polgársága, de különösen éppen a vajdasági szerbek. Ennek egyik bizonysága az a már említett jelenség, miszerint a balkáni háború kitörése után sok szerb nemzetiségű magyar állampolgár szökött át Szerbiába és állt be annak hadseregébe, hogy harcoljon Törökország ellen (de adott esetben Ausztria ellen is!). A kapcsolatok illegális felvételére azonban Belgrád oldaláról is történtek lépések. A burzsoá-nacionalista Narodna Obrana-szervezetek élénk diverziós tevékenységet fejtettek ki, s ennek szálai nemcsak Boszniába, hanem a Vajdaságba is eljutottak. A szervezet tagjainak az volt a feladatuk — új önkéntesek toborzása mellett —, hogy osztrák—magyar katonákat szökésre biztassanak és robbantásokat hajtsanak végre.[114]

A vajdasági szerbek körében azonban a Narodna Obranától függetlenül is indult spontán titkos mozgalom a monarchia katonai előkészületei ellen. A hatósági jelentések szerint Zomborban, Újvidéken, Versecen, Nagybecskereken és sok kisebb községben a szerbajkú lakosság gyakori összejöveteleket tart titokban.[115] Gyakoriak voltak az olyan jelenségek, hogy nyilvános helyeken (kocsmában, pályaudvaron stb.) éltették a harcoló

112 OLBMR 1913/563.
113 Uo.
114 Osztrák—magyar Vöröskönyv. Diplomáciai akták a háború előzményeinek történetéhez. Budapest, 1915. 69—71. l.
115 OLBMR 1912/311. és 1913/6.

Szerbiát[116] és elhangzottak olyan kijelentések is (többek között Zomborban), hogy le fogják rázni a magyarok és németek uralmát, s „a Bácska nemsokára Szerbiáé lesz".[117] A lakosság hangulatát a rendőri információk általában ellenségesnek tartották, s a nyílt megnyilvánulások és titkos szervezkedések nyomán a hatóság arra gyanakodott: „ha háború lesz, szerbjeink fellázadnak".[118] (Megjegyzendő, hogy e burzsoá-nacionalista jellegű mozgalom mellett megvolt a szerb munkásság internacionalista alapon álló mozgalma, mely nemcsak a monarchiával, hanem a belgrádi kormánnyal is szembenállt. A szerb szocialisták nem helyeselték e nacionalista titkos szervezkedéseket.)

A szerb nacionalisták titkos szervezkedése, szembenállása a monarchia és a magyar urak állama ellen, több helyen felkeltette a fegyveres felkelési előkészület gyanúját. Pancsováról és más helyekről érkeztek jelentések, hogy a falvak szerb parasztsága „feltűnő nagy számban vásárol fegyvereket és lőszereket".[119] Ugyanilyen felfegyverkezés volt Újvidéken is.[120] A fehértemplomi járásban a titkos mozgalom célja az volt, miszerint „a bevonuló szerb tartalékosokat eskü alatt rábírják, hogy háborúban szerb nemzetiségű katona szerbekre ne lőjön". Zomborban is hangoztatták a délszláv nemzetiségű hadkötelesek: „behívás esetén bevonulnak ugyan, de nem azért, hogy Szerbia ellen harcoljanak, hanem, hogy lelövöldözzék saját tisztjeiket".[121] A tényleges katonai szolgálatot teljesítő délszlávok hangulatát jól jellemzi a Temesben szolgáló Kovacsev Deszpot főhadnagy kijelentése, miszerint „tudja ő, hogyan vezesse honvédjeit a szerbek elleni háborúban, hogy a szerbekben kár ne essék".[122] Zombor városában — a csendőrség december 2-i jelentése szerint — a Szerbiából betörni készülő bandákat az itteni szerbek rejtegetni, élelmezéssel, pénzzel segíteni, sőt fegyverrel támogatni fogják . . . A zombori szerbek háború esetén a legelső szerb győzelem hírül vétele után azonnal fellázadnak."[123] A magyar hatóságok persze igyekeztek mesterségesen felfújni ennek a jelentőségét, azért, hogy „államellenes összeesküvés" címén pereket indíthassanak a számukra kétségtelenül kellemetlen szerb nacionalista elemek ellen. A valóság az, hogy 1912

116 OLBMR 1912/311.
117 Uo.
118 OLBMR 1912/702.
119 OLBMR 1913/6.
120 OLBMR 1912 702.
121 OLBMR 1912/311.
122 Uo.
123 Uo.

őszén a fegyveres felkelés már meglevő tervét a délszláv lakosság zöme még nem tette magáévá.

A vajdasági szerbek monarchia-ellenes mozgalma kétségtelenül sok jogos törekvést tartalmazott, de burzsoá-nacionalista korlátait is figyelembe kell venni, melyek joggal váltották ki a szerb szocialisták részéről az elítélő bírálatot. 1912 őszén viszont objektíve ez a délszláv nacionalista mozgalom is gyengítette az osztrák—magyar militarizmust. Elég sok gondot okozott a hadvezetőségnek; az ugyanis nem lehetett kétséges — mint azt a hatósági jelentések is hangsúlyozták —, hogy a rendőri-csendőri karhatalm (bármennyire emelték is létszámát) önmagában nem elegendő egy esetleges szerb fegyveres felkelés elfojtására.[124] Ezért jelentős számú katonai egységgel erősítették meg a rendőrséget és csendőrséget, s a hadügyi szempontból fontos objektumokat (hidakat, raktárakat, vasútvonalakat stb.) fokozottabban kellett őrizni.[125] Ez természetesen nagy erőket vont el a határokról. A Vajdaságban állomásozó katonai egységek olyan helyzetben voltak, mintha megszállt ellenséges területen lennének. Sokszor nem volt elegendő a legénység létszáma valamely váratlan feladatra. Így hiába kért Torontál főispánja december 9-én katonai erősítést a VII. hadtest parancsnokságától Zsombolya környékben a vasútvonal védelmére; segítséget nem kapott, mert nélkülözhetetlen egység nem volt.[126] A lázító tevékenység még december végén (a nemzetközi feszültség enyhülése után is) nagymértékben folyt; így karácsony táján gyakran előfordult, „hogy vasútőrzési szolgálatban álló katonai őrségekhez osztrák—magyar tiszti egyenruhába öltözött szerb alattvalók közeledtek és a legénységet Szerbiába való szökésre akarták rábeszélni".[127]

Az akkori Magyarországon élő szlovák lakosság tömegei (és burzsoáziája egy része) is szembeszállt a monarchia agressziós előkészületeivel, elítélve azokat nemcsak általános háborúellenességből, hanem Szerbia iránti szláv szolidaritásból is. (Ezt nem tudták ellensúlyozni a szlovák polgárság reakciós csoportjai, melyek Ferenc Ferdinándot támogatták.) Antimilitarista és szerbbarát agitáció indult meg a szlovák nemzetiségű katonák körében, mely bizonyos eredményeket ért el. Jurcsovics Vilmos teológus írta decemberben, hogy a szlovák közlegények „egy az oroszok vagy a szerbek elleni háborúban bizonyára a levegőbe vagy a földbe fognak lőni, ha szláv testvéreik ellen

124 OLBMR 1912/1453, 1912/311, 1912/1226.
125 OLBMR 1912/311, 1912/702, 1912/1226.
126 OLBMR 1912/702.
127 Uo.

kell hadakozniok".[128] Társa, Hlaváti János viszont azt jelentette neki, hogy Esztergomtól északra az egyik „ezredbeli tót katonákat ... sikerült felébresztenie".[129] Ez a lázító agitáció az osztrák—magyar hadsereg ellen már csírájában megmutatott egy olyan jelenséget, mely a világháború éveiben bontakozott aztán ki tömeges méretekben ...

Az antimilitarista tevékenység komoly eredményeket ért el az edélyi román lakosság körében is. Bár Bécs vezető körei 1912 őszén megkísérelték, hogy a balkáni háború kérdésében a románokat szembefordítsák a szlávokkal, — ez a próbálkozásuk kevés sikerrel járt. Az erdélyi románok körében már ekkor erős törekvés nyilvánult meg e területnek az anyaországgal, a független Romániával való egyesülésre. Ez természetszerűen szembefordította a román tömegeket a monarchiával, s a szlávokhoz hasonlóan (bár nem mindig velük együtt) küzdelmet indítottak az osztrák—magyar állam ellen. Mozgalmukra a hatóságnak fel kellett figyelnie. A románlakta Krassó-Szörény megye főispánja november 21-én panaszkodott a lakosság „megbízhatatlansága" miatt.[130] November 29-én feljelentés érkezett, hogy a déliblati kincstári birtok „a felizgatott román ... lakosság részéről a legnagyobb mértékben veszélyeztetve van" és katonai erősítést kértek ide.[131] December 4-én a hatóság arról panaszkodott, hogy „Orsován veszélyes a helyzet".[132] Ugyancsak aggodalmat keltett a katonai parancsnokság körében az a november 28-i jelentés, mely szerint „Gyergyószentmiklóson ismeretlen román egyének fegyvereket vásárolnak".[133] (Ezekből a — sokszor tendenciózusan túlzó — jelentésekből azonban nem következik az, hogy az erdélyi román lakosság fegyveres felkelésre készült.)

A magyar munkásosztály, valamint az ország délszláv, szlovák és román nemzetiségei körében kibontakozott antimilitarista (illetve monarchia-ellenes) lázító agitációt a hatóságok erőszakkal kívánták elfojtani. November 28-án a belügyminisztérium bizalmas felhívást küldött valamennyi főispánnak és rendőrkapitánynak a „katonaellenes propaganda avagy szervekedés ... megakadályozására".[134] Az elnyomó intézkedések mellett a hatóságok a kémhisztéria felkeltésével kísérelték meg a lakosság és a besorozott katonák befolyásolását. „Orosz pánszláv ügynökök" széles körű tevékenységéről szóló hírekkel árasz-

128 OLBMR 1912/702.
129 Uo.
130 OLBMR 1912/702.
131 OLBMR 1912/311.
132 Uo.
133 Uo.
134 OLBMR 1912/210.

tották el az országot. Ugyanakkor a hatóságok az országban tartózkodó orosz nemzetiségű egyének ellen letartóztatási vagy kiutasítási intézkedéseket hoztak.[135] (Egyik jellemző példája volt ennek Jefimov Timofej orosz aviatikus ügye, ki — miután a bolgárok oldalán vitézül küzdött — a fegyverszünet után magyar földön át utazott haza; Miskolcon a rendőrség kémkedés alaptalan vádjával letartóztatta, és csak egy idő múlva bocsátották szabadon.)[136] Az említett kémhisztéria azonban a lakosságnak csak egy részét tudta befolyásolni; a közvélemény széles rétegei érezték, hogy az országon belüli nyugtalanság, a munkások és a nemzetiségek mozgalmai nem kívülről átplántált jelenségek, hanem a nép szívéből fakadnak. Az állam vezető körei is a propagandát másodlagosnak tartották a rendőri intézkedésekhez képest A december 7-i minisztertanácson újabb elnyomó intézkedésekről hoztak határozatot a nemzetiségek „nagyarányú államellenes mozgalmai" és „a szocialistáknak az állam belbékéjének a megzavarására irányuló törekvései" ellen.[137] December végén — részben az elnyomó intézkedések, részben a nemzetközi feszültség enyhülése következtében — az antimilitarista tevékenység a hadsereggel szemben jelentősen alább is hagyott.

Bár a hatóságok gyakran összekeverték a szocialisták és a nemzetiségek mozgalmait, a kettő között jelentős eltérés volt a háború kérdésében is. Bármennyire együtt is haladt ez a két áramlat a k. u. k. militarizmussal szemben, már ekkor megmutatkoznak társadalmi és elvi alapjuk közötti különbségek A nemzetiségek nacionalista mozgalmai (melynek tömegbázisát a parasztság és a kispolgárság szolgáltatta) nem álltak szemben mindenfajta imperialista háborúval, csupán az adott esetben ellenezték a monarchia szlávellenes katonai előkészületeit. (Bécs agressziós tervei elleni küzdelmük azonban kétségtelenül pozitív jelentőségű 1912 őszén.) Ezzel szemben a munkásosztály tömegei (különösen a baloldali szocialisták) elvileg és következetesen elleneztek minden imperialista háborút, eltérően a burzsoá vezetés alatt álló békebarát csoportoktól. („A béke egyetlen biztosítéka a munkásosztály szervezett, öntudatos mozgalma"[138] — ez volt Lenin véleménye is.) A magyar szociáldemokrata pártvezetőség azonban nem fogta össze a magyar proletariátus, a dolgozó osztályok és az elnyomott nemzetiségek harcát a burzsoá-földesúri elnyomás és az ebből táplálkozó militariz-

135 OLBMR 1913/6.
136 Miskolczi Napló, 1912. december 11.
137 OLMT 1912/26.
138 Lenin V. I.: Művei. 19. köt. 1913. március—december. Bp. 1955. Szikra, 66. l.

mus elleni küzdelemre. Ez, valamint az egyes békebarát társadalmi rétegek közötti elvi és politikai különbségek képezték döntő okát annak, hogy 1912 őszén a k. u. k. militarizmus elleni lázító tevékenység nem öltött olyan méreteket, mint az kívánatos lett volna.

VII.

Befejezés

Az 1912 őszi időszak fontos fázisát jelentette a monarchia első világháború előtti történetének. Egyik jelentős stádiumát képezte ez az uralkodó körök 1914 előtti külpolitikájának és katonai készülődéseinek éppúgy, mint a magyar néptömegek és a nemzetiségek mozgalmának. Ahogy az első balkáni háború a világháború egyik főpróbájának tekinthető, ugyanúgy az 1912 őszi magyarországi események sok tekintetben előrevetítik hazánk uralkodó rétegeinek és népi tömegeinek 1914—1918 közötti magatartását. Az 1912 október—december között történtek vizsgálata különösen akkor válik érdekessé, ha az imperialista első világháború perspektíváját is figyelembe vesszük.

Külpolitikai téren ekkor már döntően jelentkezik hazánk lekötöttsége ahhoz az imperialista táborhoz, melynek Németország a vezetője. Ez utóbbira építette számításait a monarchia agresszív katonai pártja, s nem ok nélkül tette ezt. Az osztrák—magyar uralkodó körök „mérsékelt" csoportja a helyzetet józanul mérlegelte, és nem kívánta az adott pillanatban a háborút, de csupán azért, mert nem érezte az országot erre eléggé felkészültnek. Hasonló okokból ellenezte ekkor a háborút a német birodalom is. Viszont az osztrák és a német vezető körök 1912 őszi magatartása elég világosan megmutatta azt is, hogy — amint felkészültségük foka ezt megengedi — nem fognak visszariadni a világégés kirobbantásától. Az 1912-ben a háború kérdésében még elég komoly véleménykülönbségek által megosztott (s többségükben még a békét kívánó) magyar uralkodó osztályok is 1914-ben szinte egyöntetűen az agresszió támogatóivá lettek.

Katonai téren a monarchia számára különösen fontos időszak volt 1912 ősze. Nem is részleges mozgósítás jelentette a döntő eredményt a k. u. k. hadvezetőség számára, bár ez kétségtelenül hozzájárult a nemzetközi feszültség fokozásához, és sok tekintetben főpróbája volt az 1914-es háborús általános mozgósításnak. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a tartalékosok és póttartalékosok 1912 őszi behívása csak ideiglenesnek bizonyult (1913 nyarán hazaengedték őket), és

hogy ehhez a részleges mozgósításhoz hasonló (bár kisebb méretű) jelenségre sor került már előbb is: az 1908/1909. évi boszniai annexiós válság alkalmával. A hadsereg fejlesztésének távlatait tekintve hozott igazán komoly fordulatot 1912 ősze az auffenbergi hitelek elfogadásával. Ezzel bekövetkezett az, amit a k. u. k. hadvezetőség már régóta sürgetett: hozzá lehetett kezdeni komoly méretekben a hadsereg megerősítéséhez. A „katonai póthitel" elfogadása lehetővé tett hosszú évekre szóló (és anyagilag jól alátámasztott) távlati fejlesztési tervezést a császári és királyi haderő számára. A hadvezetőség 1912 őszétől kezdve (1913-ban és 1914-ben még inkább) élt is az auffenbergi hitelek nyújtotta kitűnő alkalommal. A k. u. k. hadsereg fegyverzetét és egyéb felszerelését korszerűsítették (bár ez még 1914-ben sem érte el a szükséges mértéket). Az 1912 őszén elfogadott „katonai póthitel" egy új szakaszt: a háborúra való fokozottabb felkészülés szakaszát nyitotta meg a habsburgi birodalom fegyveres erői részére. Az auffenbergi javaslatok valóra váltásának döntő szerepe volt abban, hogy a monarchia 1914-ben már a két év előttihez képest viszonylag jobban felkészülve léphetett háborúba.

A néptömegek háborúellenes megmozdulásai 1912 őszén az első világháború előtti magyar belpolitika egyik legfontosabb eseményét képezik (az 1912. május 23-i nagyszerű munkásmegmozdulás mellett). Az agresszió elleni tiltakozások széles körökre terjedtek ki. A békeakciókat szervező pártok (szociáldemokraták és polgári ellenzék) vezetői homlokegyenest ellenkező magatartást tanúsítottak ekkor, mint 1914-ben. Az 1912 október—december közötti megnyilvánulások nem is 1914 nyarának előfutárai, inkább a világháború fejező szakaszában: 1917/18. folyamán hazánkban lezajlott háborúellenes mozgalmaké. 1912 őszének eseményei azonban már kicsiben megmutattak több olyan jelenséget, melyek a világháborúban bontakoztak ki nagy méretekben. Egyrészt a békeakciók visszaesése 1912 november végén és december elején bebizonyította, hogy hatósági erőszakkal el lehet ezeket viszonylag könnyen nyomni (ez aztán 1914/15 folyamán be is következett). Másrészt az 1912 őszi háborúellenes mozgalomban az is megmutatkozott, hogy az azt vezető pártok a cselekvésben egy bizonyos ponton (a tiltakozó tömegtüntetéseken) tovább menni nem képesek, s a fennálló kormányzat forradalmi úton való eltávolítását nem kívánják. Ez a jelenség különösen 1917/18 folyamán vált aztán nyilvánvalóvá. Ezen hibák és korlátok ellenére azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az 1912 őszi háborúellenes megmozdulások a széles néptömegek érdekeinek megfeleltek. 1912 fontos kiin-

dulópontja az internacionalista alapon, proletár vezetés alatt álló békemozgalomnak, még akkor is, ha a szociáldemokrata jobboldal átadja a vezetést a polgári ellenzéknek. A mozgató erőt a munkásosztály adta, míg a polgári ellenzék a munkásmegmozdulások nyomában haladt, ez utóbbiakat a törvényes keretek között igyekezett tartani. Ez nem von le az ellenzék érdemeiből semmit, ugyanakkor azonban nem szabad megfeledkezni komoly korlátairól. Háborúellenessége alapvetően különbözik a baloldali munkásmozgalométól (mint ez éppen a világháború éveiben bebizonyosodott).

A hadseregen belüli *antimilitarista és monarchia-ellenes lázító mozgalmak* terén 1912 ősze érdekesen vetíti előre a jövő eseményeinek árnyékát. Az ekkor megindult tömeges szökési mozgalomnak komoly folytatása lett a világháború második felében; méretei persze 1917/18-ban jóval felülmúlták az 1912. évieket. A munkások antimilitarista agitációja a katonák körében, 1912 őszén igen helyes kezdeményezés volt, de ekkor még szűk körre terjedt ki. A világháború vége felé viszont annál nagyobb arányokban bontakozott ki ennek folytatása. (Érdekes, hogy Pécsett — hol 1912-ben „belháborúra" folyt agitáció — volt 1918 egyik legnagyobb szabású katonai felkelése hazánkban!) A szerb nemzetiség körében 1912 őszén monarchia-ellenes lázító tevékenység folyt. Hasonló mozgalmak voltak közöttük a világháború éveiben is, s a szerb hadseregekhez való átállások már 1912-ben meglevő tervei 1914/15, majd 1918 során gyakran realizálódtak. A szlovák katonák már 1912 őszén megindult, a „szláv testvéreinkre nem lövünk" mozgalma szintén a világháború éveiben vált tömeges méretűvé. Az erdélyi románok is 1912-ben még kisebb, de 1912-től kezdve annál nagyobb arányokban adtak kifejezést monarchia-ellenességüknek. Nem szabad elfeledkeznünk az összehasonlításkor azonban arról sem, hogy a világháború vége felé a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása döntően segítette Magyarországon is az antimilitarista mozgalmak terjedését.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy 1912 ősze (önmagában véve is, de a világháború perspektívájában szemlélve még inkább) hadtörténelmi szempontból igen fontos időszak hazánkban. Mind a hadsereg háborúra való felkészítésében, mind a néptömegek antimilitarista mozgalmai terén jelentős tanulságokkal szolgált ez az időszak. Az 1912 október—december között az imperialista háború elleni magyarországi megnyilvánulások értékes részét képezik haladó hagyományainknak, s ezekre most — ötven év távlatából is — megbecsüléssel gondolhatunk vissza.

LE MAIRE FRANCIA KURUC HADMÉRNÖK BRIGADÉROS EMLÉKIRATA XIV. LAJOSHOZ RÁKÓCZI SZABADSÁG-HARCÁNAK UTOLSÓ IDEJÉBŐL

1710. AUGUSZTUS 1.

Markó Árpád, a történelemtudomány kandidátusa

II. RÁKÓCZI FERENC szabadságharcában, a fejedelem hadseregében szolgált francia tisztek és csapatok szereplését eléggé pontosan ismerjük.[1] Voltak a francia tisztek közt egészen kiváló derék és bátor harcos katonák, lovasok, gyalogosok, de a legnagyobb nyereség volt Rákóczi számára az, hogy kérésére XIV. Lajos francia király magasabb képzettségű műszaki és tüzér tiszteket is küldött hozzá, akik valóban nagy szolgálatot tettek a magyar szabadságharc ügyének. A műszaki szolgálatot a kuruc tisztek nem kedvelték és hiányzott is ahhoz való képzettségük. Pedig annak a korszaknak hadműveleteiben a várak, megerősített helyek körüli harcok a hadműveletek folytatására sokszor döntő jelentőségűek voltak. Hídfők kiépítése, folyami zárak létesítése, táborok megerődítése, mind olyan feladatok, amiknek elvégzéséhez hadmérnöki szaktudás kellett. És igen fontos szerephez jutottak a francia hadmérnökök a Magyarországon már meglevő és a kurucok kezére került állandó várak további kiépítése és az ostromok alatt keletkezett rombolások helyrehozatala körül.

A legfontosabb szerepet Rákóczi seregében kétségen kívül Le Maire francia hadmérnök játszotta, akit Rákóczi jelentkezése után azonnal brigadérossá nevezett ki. Le Maire, XIV. Lajos

1 Markó Árpád: Les soldats francais dans la guerre d'independence du Prince Francois II. Rákóczi. 1703—1711. Revue des Études Hongroises Paris 1943. VII. kötet. Magyarul ugyanez: Francia katonák Rákóczi Ferenc seregében. Magyar Katonai Szemle, 1934 márciusi szám.

megbízottjával, Des Alleurs francia altábornaggyal érkezett már a szabadságharc első időszakában, 1704. március 12-én Rákóczi akkori főhadiszállására, Egerbe[2] s ettől a naptól kezdve egészen addig, amíg őt a fejedelem 1710 tavaszán Párizsba nem küldte különleges politikai megbízatással, becsülettel szolgálta a magyar ügyet. Széles körű katonai tudásával, hadmérnöki képzettségével és — amint erről többször olvashatunk adatokat Rákóczi Emlékirataiban — körültekintő, helyes harcászati érzékével, nemkülönben a várak, erődítmények kiépítésével kiérdemelte Rákóczi bizalmát.

Hadtörténeti kutatásaim során róla eddig két érdekes írást hoztam napvilágra, Le Maire brigadéros két részletes, maga kezével írt jelentését Rákóczihoz, amelyekből szintén megállapíthatjuk hadmérnöki tudását. Most egy harmadik — eddig még ismeretlen emlékiratát közlöm, amelynek tartalma főleg azért érdekes és későbbi kutatóknak értékes adatokat szolgáltathat, mert ezt az írást Le Maire 1710. augusztus 1-én szerkesztette, tehát jóval a szerencsétlen romhányi csata, Rákóczi utolsó nagy csatája és veresége után, vagyis a magyar szabadságharc utolsó előtti évében, amikor az már a hanyatlás korszakát élte. Ezt az értékes emlékiratot Pillias Emil, a Rákóczi-kor neves francia kutatója[3] másolta le számomra a párizsi külügyminisztérium levéltárának Hongrie jelzésű gyűjteményéből. Ennek az eddig ismeretlen emlékiratnak teljes szövegét, magyar fordításomban hozom itt nyilvánosságra. A francia eredeti másolatot megőrzésre átadtam a Hadtörténeti Intézet levéltári osztályának.

Le Maire életéről sajnos alig tudunk valamit. Megpróbáltam adatokat szerezni a francia hadseregben való életéről és családi vonatkozásairól, de minden fáradozásom meddő maradt. Neve sem a legnagyobb Larousse-Lexikonban, sem más ilyen természetű francia gyűjteményben sem fordul elő. Valószínűleg nem volt előkelőbb származású, mert neve a francia nemesi évkönyvekben sem szerepel. Magyarországi tevékenységéről is csak szórványosan értesülünk azokból az utasításokból, levelekből, amelyeket a Rákóczi-szabadságharc levéltári anyagában

[2] Márki Sándor: Des Alleurs altábornagy Rákóczinál. Hadtörténelmi Közlemények, 1917. évf.

[3] Pillias Emil, francia történetkutató és író, a Rákóczi-kor alapos ismerője. Elesett mint francia tiszt Ypern mellett 1940. május 27-én. Róla írt nekrológomban a Magyar Szemle 1941. 3. számában „A magyar történetírás halottai" rovatban részletesen ismertettem a magyar történet szempontjából rendkívül értékes munkásságát. Ugyane folyóirat 1939. évi novemberi számában ismertettem: Etudes sur Francois Rákóczi, Prince de Transsylvanie című, Párizsban kiadott könyvét.

találhatunk, továbbá az Archivum Rákóczianum több kötetében a francia műszaki tisztek legértékesebbikének. Állandóan főhadiszállásán, vele együtt élt s gyakran küldte a hadszíntér különböző helyeire, mert műszaki, vagy más, harcászati kérdések tisztázására őt tartotta a fejedelem legalkalmasabbnak. Az előbb említett két jelentése is ezt bizonyítja. Az első jelentés 1705 februárjában készült,[4] szép színes vázlattal, amikor a fejdelem őt küldte Szatmár és Ecsed várainak megszemlélésére és javaslatot kért tőle ezeknek az erődítményeknek további sorsára vonatkozóan. A másik jelentése[5] pedig különösen azért érdekes, mert Le Maire-t akkor Rákóczi, 1706 elején, a Dunántúl nyugati vidékére küldte, hogy tájékozódjék az ottani tisztázatlan hadihelyzetről és a várak állapotáról. Le Maire érdeme, hogy egy másik kitűnő francia műszaki tiszt, De La Riviére János ezredes segítségével, Érsekújvár várát olyan kitűnően, az akkori fogalmak szerint legkorszerűbben építette ki, hogy ez a vár a szabadságharc utolsó évéig a kurucok birtokában maradt s ezt a császári ostromló sereg csak 1710. szeptember 20-án tudta megadásra bírni. Ugyancsak érdemes munkát végzett Esztergom várának kiépítése körül. De megállapíthatjuk az említett adatokból, hogy Le Maire Nyitra, Vörösvár, Lipótvár, Óvár körül is sokat dolgozott s a fejdelem sokra becsülte hadmérnöki tudását s mindenben el-elfogadta javaslatait. A romhányi csata után — írja Rákóczi Emlékirataiban —: „Bercsényi azt ajánlotta nekem, hogy küldjem Franciaországba Le Maire mérnök-brigadérost azzal az ajánlattal, amit a cár tett nekem a poltavai ütközet után, ti., hogy ha a francia király követet küld hozzá, szövetségre lép ezzel az uralkodóval, egész győztes hadseregével segít nekem és kényszeríti a császárt arra, hogy békét kössön Franciaországgal . . .” Azt is írja Emlékirataiban, hogy Le Maire február végén el is utazott Párizsba. A fejedelem Emlékiratait jóval a szabadságharc befejezése utáni években írta, tehát már nem emlékezhetett mindenre pontosan. Le Maire március 28-án még Rákóczi főhadiszállásán tartózkodott. Hogy mikor indult el, azt pontosan megállapítani nem tudjuk. A legközelebbi hír róla az, hogy 1710 július havában Danzigból tovább utazott. Ez az időpont valószínű, mert a most ismertetendő memorandumát a francia királyhoz Le Maire Párizsban 1710. augusztus 1-éről keltezte. És hogy nem is Bercsényi ajánlotta erre a fontos diplomáciai és hadipolitikai kiküldetésre Le Maire-t, az kitűnik Rákóczinak éppen Bercsényihez

[4] Közzétettem és ismertettem a Hadtörténelmi Közlemények 1955. évi 3—4. számában.

[5] Ua. a Hadtörténelmi Közlemények 1955. évi 2. számában.

intézett leveléből, amelyben február 10-én ezt írja: „... Lemér küldé nekem Desalörs és az király levelit,[6] mellyből láthatja Kegyelmed, hogy ... a francia secretárius javallja, hogy Lemér által küldjük (ti. a Bercsényitől szerkesztett javaslatokat), talán nem is vallunk kárt elmeneteliben ... mivel építeni már nem fogunk ..." Azaz hadmérnöki tevékenységére a hadműveletek szerencsétlen állapotában, amikor a szabadságharc visszaszorult kiindulási területére, Kelet-Magyarország sarkába, várak, erődítmények elfoglalására, vagy újjáépítésére már nem kerülhetett sor. Ugyanezen a napon még egy levelet írt Rákóczi Bercsényinek s ebben is hangsúlyozza, hogy Des Alleurs kívánságára küldi Le Maire-t Párizsba.[7]

1710. március 14-én jászberényi táborából bejelenti XIV. Lajosnak Le Maire Párizsba küldését: „... Ámbár Le Maire Úr Felséged hadmérnöke ebben az országban nekem igen értékes szolgálatokat végez és ez a tiszt méltán kiérdemelte kitűnő magaviseletével az én tábornokaim elismerését, — éppen ezért őt választottam ki arra, hogy Felséges színe elé küldjem, hogy beszámoljon a Szövetkezeti Rendek ügyeinek állásáról, mert arra gondoltam, hogy Felséged bizonyára több hitelt ad egy alattvalója szavainak, mintha én küldenék innen, az országból valakit."[8] Később 1710. július 4-én Rákóczi párizsi követe, Kökényesdy László — Párizsban rendszerint báró Vettés néven szerepelt — útján küldött XIV. Lajosnak egy jelentést és javaslatot. Ez főleg a svéd—orosz ügyet tárgyalja s kéri a király segítségét. A király válaszában, amelyet Marly-ban 1710. július 25-én írt alá, biztosítja Rákóczit, hogy Vettés előadását meghallgatta, s szívesen fog Rákóczi kéréseivel foglalkozni. Megállapítja, hogy azok „... olyan hasznos következményekkel járnának az én és az Ön érdekei szempontjából, hogy nem tehetek jobbat, minthogy azokat elfogadom, követem és minden javaslatát és kívánságát elintézem ... Báró Vettés elmondhatja, hogy jó és őszinte szándékkal viseltetem Ön iránt, hogy a lehetőség szerint mindent így intézzek el ..."[9]

Ilyen szívélyes hangú ígéret után Rákóczi bizalommal nézhetett Le Maire küldetésének eredményei elé. De — mint hányatott életében annyiszor —, most is csalódnia kellett. Bár Le Maire már augusztus havában beszélhetett XIV. Lajossal,

6 Arch. Rákóczianum I. oszt. III. k. 51. Le Maire nevét még Rákóczi is magyarosan Lemérnek írta. Riviera francia kuruc ezredest magyarosan Revir Uramnak szokta írni.

7 Arch. Rákóczianum III. 51.

8 Párizsi külügyminisztérium: Correspondence politique Hongrie Tome XV. Fol. 212—220.

9 Joseph Fiedler: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczis und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Wien, 1855. I. k. 173. old.

illetve ez a részletes emlékirata Rákóczi ügyéről augusztus 1-én kelt Párizsban, tehát az valószínűleg személyes audienciája előtt már a király kezében lehetett, — csak jóval később, szeptember 10-én jelentette Rákóczinak, hogy Párizsba érkezett. Többet nem tért vissza Magyarországra, pedig Rákóczinak elébb idézett, a királyhoz küldött március 14-i levelében írja, örülne, ha a királynak tetszene Le Maire-t kihallgatása után hozzá visszaküldeni. Le Maire további életéről nincs adatunk. Bármilyen művelt és kitűnő hadmérnök lehetett, ami a magyar szabadságharc kérdéseinek, lényegének megítélését illeti, ennek a francia főtisztnek nagyon felületes és téves nézetei voltak mind a magyar helyzet politikai részleteiről, mind pedig — ami különösen feltűnő, Rákóczi magatartásáról. Legalábbis ebben, az itt ismertetendő memorandumában ezekről a kérdésekről teljesen hamis képet festett a király elé. Magyarázatát ennek azt hiszem abban kereshetjük, hogy csak franciául tudott, tehát Rákóczin s még néhány franciául tudó udvari emberen kívül, másokkal csak tolmács útján érintkezhetett. Őt mint idegent valószínűleg nem is érdekelte a magyar szabadságharc ügye. Mint hadmérnök tiszt itt, l'art pour l'art, végezte szolgálatát s ezt kitűnően teljesítette is, de aligha vette magának a fáradságot, hogy tisztekkel, katonákkal, vagy a lakossággal komolyan beszélgessen a szabadságharc jogos voltáról és a fejedelem helyzetéről, politikai elgondolásairól. Rákóczi pedig, mint tudjuk, zárkózott, nem közlékeny természetű ember volt, magáról nem szeretett beszélni. Állításaimat Le Maire memorandumának első felében kifejezett gondolataira alapozom. Így aztán érthető, hogy a király a magyar háború befejezéséhez szükséges támogatást nem adta meg. Rákóczi tárgyalásai Péter orosz cárral akkor már folyamatban voltak, de segítség még onnan sem érkezhetett. Nyugatról pedig csak egy, Rákóczi régi kívánsága teljesülésének híre érkezett, amikor megtudta, hogy XIV. Lajos közbenjárására a spanyol királytól megkapta az Aranygyapjas Rendet,[10] amely számára bizonyos fokú rangemelést jelentett. Helyesen állapítja meg Rákóczi életéről egy 1955-ben megjelent kitűnő munka: „... Annyit ért ez most neki, mint az éhező embernek a gyémánt. Radikális intézkedésekre, hathatós anyagi segítségre lett volna szüksége, nem pedig díszes kitüntetésre, hogy a katasztrófát fel lehessen tartóztatni."[11]

[10] Arch. Rákóczianum I. oszt. V. k. 641. A rendjeleket viselőjének halála után vissza kell küldeni a rendkáptalannak. Így került vissza az a példány, amit Rákóczi kapott, halála után Párizsba s ugyan ezt a példányt kapta a XIX. század közepén Mac Mahon, a híres francia marsall. (Pillias Emil közlése.)

[11] Köpeczi Béla—V. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1955. 302. old.

Le Maire emlékiratát két szempont szerint kell elbírálnunk. Annak első része, körülbelül a szöveg fele, Rákóczi és a magyar ügy állapotával foglalkozik, mint említém, több részben teljesen hamis megvilágításban. Második fele 10 pontban s egypár soros befejező záradékkal előterjeszti Rákóczi kívánságait. Míg az első részben téves véleményeket és bizonyos fokú tájékozatlanságot és elfogultságot állapíthatunk meg, — a második rész, sine ira et studio, higgadtan s a valóságnak megfelelően tárja a király színe elé Rákóczi kívánságait és javaslatait.

Le Maire emlékiratának franciául írt teljes szövege magyar fordításomban így hangzik:[12]

Emlékirat a magyarországi hadjárat állapotáról 1710. augusztus 1.[13]

(Mémoire concernant la guerre d'Hongrie.)

1705-ben több mint 60 000 fegyverest láttunk hadra kelni a császár ellen, elnyomott szabadságukért kitűzött zászlóik alatt, dandárokba, ezredekbe, századokba tagolva, altábornagyok, tábornokok, brigadérosok, ezredesek, alezredesek, őrnagyok, kapitányok vették őket s valamennyien Rákóczi fejedelmet ismerték el uruknak.

Az elégedetlenek felkelése ugyanez évben felvette a confoederatio nevet egy olyan gyűlés alkalmából,[14] amelyen az egész magyar nemzet megjelent és azt elfogadtatta küldötteivel, akik megfelelő politikai vezetőséget állítottak fel, összeesküdtek az ausztriai ház uralma ellen, követelték a császártól, hogy ezt a szövetséget elismerje s tárgyaljon a magyarokkal, mint szövetkezett állammal a foglyok kicseréléséről és a kibékülésről. Később egy más országgyűlésen[15] a magyarok megfosztották trónjától a császárt, szenátust alakítottak, Rákóczit megválasztották a szövetkezett Rendek vezérévé és Bercsényi grófot a nemzet főtábornokává. Ugyanebben az időben ment végbe Rákóczinak az erdélyi fejedelemségbe való ünnepélyes beiktatása is, mely alkalommal Rákóczi letette a szokásos esküt és fejedelemmé kiáltatott ki.[16]

[12] A párizsi külügyminisztérium levéltárának gyűjteménye. Corespondence politique Hongrie. Tome XV. Fol. 259—267.

[13] Bár talán érdekesebb lenne, ha Le Maire téves állításait e memorandum első felében, minden mondat után azonnal helyesbíteném — de nem akarom jelentésének egységes fogalmazását megzavarni. Megállapításaimat a szöveg végén fogom ismertetni.

[14] A szécsényi gyűlés 1705. szeptember 22—október 3.

[15] Az ónódi országgyűlés 1707. május 31—június 22.

[16] Rákóczit az erdélyi Rendek már 1704-ben fejedelemmé választották, de a hadihelyzet miatt beiktatása csak 1707. április 5-én történt. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1909. I. k. 600. és köv. old.

Az eddig elért eredmények továbbra is sikerrel kecsegtettek volna, ha Rákóczi fejedelem hatalmától elvakítva nem hagyta volna magát rábeszélni Bercsényi tábornoktól arra, hogy bízza őreá a politikai és katonai vezetést, — ő maga pedig a megnövekedett hatalmával és az őt támogató erőkkel arányban álló tervekkel és kalandos elgondolásokkal foglalkozzék. Elfogadta ezt a fondorlatos tanácsot s nem kevesebbre vágyott, mint a királyi koronára. Udvara, minden lépéséről, amit annak érdekében tett — tudott, anélkül, hogy meg akarta volna látni, hogy helyettesének s főtábornokának célja az, hogy magához ragadja az egész hatalmat azért, hogy kapzsiságát kielégíthesse s hazájának feláldozásával kincseket gyűjtsön, amelynek érdekeit oly rosszul képviselte; hogy kétségkívül ő az egyedüli oka a nép mai nyomorúságának, a háború folytatásától való idegenkedésnek és a csapatok elszéledésének.

Figyelembe kell azonban venni, hogy a magyarok, amikor megkezdték a harcot szabadságuk visszanyerésének jelszavával, — nem szabadultak volna ki abból a nyomorúságból, amely őket a felkelés megindítására tüzelte, ha azok az adóztatások, amelyek miatt panaszkodtak, tovább is folytatódtak volna. Hogy buzgóságukat továbbra is megőrizzék, mentesíteni kellett azoktól őket és meg kellett elégedni a koronauradalmak jövedelmével. Ez azonban korántsem volt elég a csapatok fizetésére.[17] Rákócziék kénytelenek voltak tehát rézpénzt kibocsátani, mégpedig olyan hihetetlenül magas névértékkel a valódi értékén felül, hogy rövid idő múlva a nép elégedetlensége miatt kénytelenek voltak azt bevonni.[18] Előállott tehát annak szükségessége, hogy vagy leteszik a fegyvert, vagy egymás közt felosztva viselik a háború költségeit. De, miként a természeti törvények is az erősebb jogát védik, — az adózások is, amelyeket a Rendek szabályoztak, csakhamar kiléptek az egyenlőség és arányosság kereteiből, hogy agyonnyomják a gyengébb teherbírással rendelkezőket. Ebből következett azoknak a falvaknak és városoknak elpártolása, amelyeket a végrehajtások és a fosztogatások oly rettenetesen kizsaroltak. Ez volt az oka az országgyűlés előtt elhangzott olyan kifakadásoknak, amelyek szerint, távol attól, hogy az elnyomatást szabadság követte volna, — mindenki még kegyetlenebb zsarnokság alá került.

Az elkeseredésbe hajszolt nép hadakozásra való képtelen-

[17] Nemcsak a koronauradalmak jövedelmét fordították erre. Rákóczi hatalmas kiterjedésű uradalmainak összes jövedelmét is a hadsereg céljaira áldozta. Köpeczi—Várkonyi i. m. 271. old.

[18] Rákóczi pénzügyi politikájával Márki i. munkájának II. kötete külön fejezetben foglalkozik, a 240. és köv. oldalakon.

sége, Bercsényi bátortalansága, a többi tábornokok irigykedése annak láttára, hogy ilyen nagy méltóságra rosszul kiválasztott ember került, végül maga a fejedelem, aki tűrte, hogy ő (Bercsényi) mindent elrontson, általános elkeseredést és elkedvetlenedést keltett. Azok az idegenek, akiket ez a tábornok gyűlölt, elhagyták ezredeiket, vagy századaikat, amelyeket azután magyaroknak adtak, akik alatt viszont a katonák és tisztek nem tudtak megszokni s jogos panaszaikban elegendő okot találtak arra, hogy megbüntessék és elbocsássák őket. Ez oda vezetett, hogy az a nagy tömeg, amelytől valamikor az ausztriai ház reszketett, annyira lecsökkent, hogy ma egy maroknyi kis ellenséges csapat előtt, amelynek van bátorsága ahhoz, hogy sík vidéken széjjeltagolva ott rémületet keltsen és nyílt helyekbe magát befészkelje, — a magyarok megfutamodnak.

Rákóczi fejedelem kiábrándulva túlságos nagy reményeiből és nem remélve már semmit, egyrészt a Cár elhidegülése miatt, akinek támogatására számított, és Ágost királynak Lengyelországba való visszatérése miatt, másrészt a magyar ügynek hanyatlása miatt, amelyek teljesen elvonták figyelmét erdélyi fejedelemségétől, — még egy erőfeszítést tett annak érdekében, hogy hírnevét megmentse és kemény téli időben az ellenség elé vonult. Vele volt Szaniszló király seregének néhány osztaga, amely az oroszok üldözése elől Magyarországba menekült a kievi palatinus vezetése alatt. Ezek a csapatok 14 lengyel, kozák és tatár lovasszázadból, 6 gyenge testőrszázadból, Szaniszló király testőreiből, végül svéd, német és francia dragonyosokból állottak. Együttvéve 8—9000 ember csatlakozott a magyarokhoz. Rákóczi fejedelem nem akarta Bercsényi támogatását igénybe venni, azt remélte, hogy nélküle szerencsésebb lesz, s helyébe Károlyi grófot választotta, nem azért, mintha ez a tábornok jobb katona lett volna, mint amaz, de azért, mert ez kevésbé ingadozó és inkább hajlandó a fejedelem felfogásához igazodni.

A január 22-én lefolyt csata részleteit az udvarral már közöltem. Ebből a jelentésemből kitűnik, hogy kizárólag a 6 idegen lovasszázad érdeme, hogy a harc kezdetben sikerrel járt. Ezek ugyanis lendületes támadással az ellenség jobbszárnyát a középétől kezdve egy mocsárba szorították. A csata azonban végül mégis elveszett a magyarok jobbszárnya miatt, amely nem várta be az ellenséges támadást, hanem ez elől visszavonult. Ez a váratlan szerencsétlenség, mert a hadsereg legalább kétszer akkora volt, mint a császáriaké, — végre megértette Rákóczi fejedelemmel azt, hogy milyen nagy hiba volt az, hogy Bercsényi rábeszélésére az idegen csapatokat elbocsá-

totta[19] és hogy azok nélkül nem fog eredményt elérni, csak akkor, ha azokat az ezredeket, amelyek kezdettől fogva fennállottak, továbbra is megtartja és a kievi palatinus csapataival egyesíti. A császáriak teljes vereséget szenvedtek volna és kénytelenek lettek volna kiüríteni a Buda és Késmárk közti sík földet és hegyvidéket a benne levő városokkal. Ezért s mivel ügyének jobbrafordulását másképpen nem remélheti, mint hogy újból talpra állít egy idegen hadtestet, — engemet küldött sürgősen Franciaországba, hogy nevében a következő előterjesztéseket tegyem.

1. Bár seregének nagy része széjjeloszlott, az egész nemzetnek olyan nagy érdeke az, hogy összeszedje minden erejét, hogy mégis reméli egy rendes hadsereg összegyűjtését, ha be tudja bizonyítani azt, hogy a király újból tanújelét adja pártfogásának. Mert a nemzet, amióta Des Alleurs eltávozott,[20] azt hiszi, hogy a király elejtette a magyar ügyet. Csupán arról lehet szó, hogy azokat az ezredeket újból összegyűjtsük, amelyeknek vezérkara ma is még megmaradt.

2. A protestánsok és reformátusok hatalmas pártja még mindig erősen tartja magát és kész lesz támogatni a felkelés ügyét, sőt áldozatot hozni azért, hogy templomaikat visszakapják, mivel más módon, mint háborúval sem ezt, sem vallásuk szabad gyakorlatát megvalósítani nem lehet. És a nem nemesek sorsára jutottnak látják, csak a legvégső szükségben fogja fegyverét letenni.

3. A németek sikerét nem szabad helyrehozhatatlan veszteségnek tekinteni, mert a megerősített helyek még mind a magyarok kezében vannak és a császáriak nincsenek abban a helyzetben, hogy azokat megostromolják. De mégis megtörténhetik, hogy ha ők maradnak sokáig a hadszíntér urai, — a megerősített helyek is kénytelenek lesznek megadni magukat.

4. Ha a király kegyes lesz kiutalni a hátrálékos pénzsegélyeket, egy tábornokot és tiszteket küldjön Magyarországba. Ez a tábornok kizárólag maga fog rendelkezni a küldött segélyösszegekkel, hogy pénzzel ellássa azt a 3—4000 zsoldosból álló csapattestet, mely az ő parancsnoksága alatt fog állani és sem Bercsényivel, sem a többi magyar tábornokkal semmi dolga nem lesz.

[19] A romhányi csata előzményeit és lefolyását részletesen megírtam a Hadtörténelmi Közlemények 1930. évf. I—II. számában és a II. Rákóczi Ferenc a hadvezér című könyvem ezzel foglalkozó fejezetében. Akadémiai kiadás, 1934. 351. és köv. old. Nincs igaza Le Mairenek, amikor azt állítja, hogy az idegen csapatokat Rákóczi Bercsényi tanácsára bocsátotta el. Lásd a 27. és 28. sz. jegyzeteket.

[20] Des Alleurst királya 1710 márciusában konstatinápolyi követté nevezte ki. Márki i. m. 250. old.

5. Ennek az idegen hadtestnek gyors felállítása nem fog nehézségbe ütközni, mert, — mihelyt nyilvánvalóvá lesz, hogy Ofelsége a magyaroktól függetlenül fizeti őket és külön parancsnokuk lesz, mindenünnen jönni fognak az idegen katonák és nem kétséges az sem, hogy a császári seregből is sokan fognak átjönni a magyarok pártjára, mert azok, akik eddig onnan ide pártoltak, ruhátlanok és panaszkodnak, hogy nem fizetik és rosszul táplálják őket.[21]

6. Ha meg lehetne mutatni a magyaroknak, hogy Franciaországból újabb segítség jön és hogy ismét egy tábornok jön onnan ide, akkor seregeik újból összegyűlnének a zászlók alá és a szabadságára féltékeny forradalmi lelkületű, most dologtalan nép, — lelkesebben küzdene, mint valaha.

7. Bármennyire ellanyhult is a magyarországi hadjárat, mégis leköt Magyarországon a császár csapataiból 20, — egyenként 100 főből álló lovasezredet és több gyalogosezredet, amelyek a Duna két partján, a Vág mellett, Erdélyben és a Morva határon vannak szétszórva. Ezzel megfosztja a császárt a magyar királyságból származó jövedelmétől. Egyébként ezek az ezredek és a császár ellen hadakozó magyaroknak egy része, a császár rajnai hadseregének létszámát növelnék.

8. Ahhoz, hogy a császáriakat a Dunán keresztül visszaűzzék és hogy őket onnan is tovább üldözzék, — nem kellene más, mint egy csatát megnyerni és nem riadni vissza veszteségtől sem, mivel a magyarok, akik kerülik a heves küzdelmeket,[22] nagyon kevés csatát vesztenek és utána hamar összegyülekeznek. Ha azonban egy idegen hadtest segítségével lehetséges volna a németek sűrű hadsorait áttörni, azok közül senki sem menekülhetne meg, mivel a magyarok nagyon félelmesek akkor, ha az ellenség soraiban olyan rendetlenséget vesznek észre, amely lehetővé teszi nekik, hogy minden oldalról saját módjuk szerint támadjanak. A németek a legutóbbi alkalomnál is tapasztalhatták volna ezt, ha nem állottak volna hátukkal egy járhatatlan mocsár előtt, vagy ha egy idegen csapat balszárnyukat éppen úgy tönkreverte volna, mint a jobbat.

9. Rákóczi fejedelem meg van győződve arról, hogy a cár kész a svéd királlyal békét kötni és azt kívánja, hogy a békekötés Ofelsége közvetítésével jöjjön létre, mert azt szeretné, hogy az európai békébe őt is bevonják és biztosra vehető az is,

[21] Ez igaz. A császári sereg nyomorúságos állapotáról Löffelhortz császári tábornok ír részletesebben a lőcsei kapitulációról Bécsbe küldött jelentésében. Közöltem erről szóló értekezésemben a Századok 1962. évi számában.

[22] Le Maire itt a rendezett, módszeres hadviselés szerinti csatákat, amiket „bataille rangée"-nek neveztek, érti. Rákóczi háborújában 6 ilyen nagy csata volt, s a kurucok mind a hatban vereséget szenvedtek.

hogy a svéd király csak azért akadékoskodik, mert nem bízik a cár őszinteségében és nem is lesz bizalommal addig, amíg meg nem bizonyosodik arról, hogy a cár kinevezte teljhatalmú megbízottait. Rákóczi fejedelem és Bercsényi tábornok azt mondják, — ők biztosan tudják azt, hogy őfelsége hajlandó lenne a közvetítésre úgy, hogy arról a cár is tudomást szerezhessen. Akkor ez az uralkodó sokat tenne a magyarok érdekében, sőt hajlandó lenne még más kötelezettségeket is vállalni.

10. Rákóczi fejedelem eltökélt szándéka, hogy hazáját gyáván el nem hagyja, annak földjét az utolsó percig védeni fogja és azt reméli, hogy azok a kötelezettségek, amelyeket saját kijelentése szerint országával együtt a franciák érdekében vállalt és az, hogy visszautasította a császár békeajánlatait, elegendő okot szolgálhatnak majd arra, hogy a király őt cserben nem hagyja, különösen akkor, amikor ők még egy vállalkozásba bocsátkozhatnak az ő ügyének támogatására.

Rákóczi fejedelem, ama bizalma alapján, amellyel mindig kitüntetett, elhatározta, hogy engem küld Franciaországba, hogy dolgainak állásáról beszámoljak. Bátor voltam neki távozásomkor megmondani a következőket: annak érdekében, hogy őfelségét erőfeszítésre lehessen bírni, kövessen el mindent, hogy harctéri helyzete a hadjárat végéig ne rosszabbodjék annál, amilyen kezdetben volt, mert tekintettel arra, hogy utazásom sokáig tart és hogy azok az intézkedések, amiket az udvar esetleg tehet, hosszabb időt vehetnek igénybe, — ő azokról egyhamar nem értesülhet. Azt is hangsúlyoztam, hogy legfontosabb dolog a megerősített helyeket az ostromzárak alól felmenteni, azokat megerősíteni és megtartani, mert ha ezeket egyszer elveszítené, akkor a külső segítség többé már nem használ. A nép koldusbotra jut, s többé már nem lesz lehetséges beléje lelket önteni, sőt inkább attól lehet tartani, hogy a császáriakhoz csatlakozik, hogy ennek a háborúnak véget vessen.

Párizs, 1710. augusztus 1.

Le Maire s. k.

* * *

Lehangoló, szomorú kép ez, amit Le Maire Rákóczi háborújának utolsó előtti évéből fest. Alapjában véve nem hamis kép, de megállapításaiból azt következtetjük, hogy ez a francia brigadéros nem ismerte a szabadságharc alapvető kérdéseit, annak eléggé bonyolult belpolitikai ügyét. Ennek ellenére találunk jelentésében helyes helyzetmegítélésről tanúskodó meg-

figyeléseket. Elismeri, hogy a magyarok „elnyomott szabadságuk" visszaszerzéséért fogtak kardot és a két nevezetes gyűlésen, Szécsényben és Ónodon „megfelelő politikai vezetőséget" állítottak fel. Az adóztatások ügyét és a pénzügyi helyzetet is helyesen látta. Azt is jól látta, hogy a fejedelem most már kiábrándult a külföldi segítségbe vetett reményeiből és hogy a szabadságharc közeledik szomorú vége felé, és hogy most már kizárólag XIV. Lajos segítségében bízhatik, ezért küldi őt — Le Maire-t — Párizsba. És hogy a nemzetnek nagy érdeke, hogy lássa a francia segítség erősebb érvényesülését. A németek sikerét a romhányi szerencsétlen csata után sem lehet „helyrehozhatatlan veszteségnek tekinteni, mert a megerősített helyek még mindig a magyarok kezében vannak". Ezalatt minden bizonnyal Érsekújvárt, Munkácsot, Kassát érti. Helyesen ítéli meg Rákóczi elvhűségét, amikor megállapítja, hogy „. . . a fejedelem eltökélt szándéka, hogy hazáját gyáván el nem hagyja, annak földjét utolsó percig védeni fogja". A főszereplők egyéniségének elbírálásánál azonban nem volt igazságos. A szabadságharc jelentős határköveit, a szécsényi, ónodi gyűléseket, azok jelentőségét helyesen írja le. De teljesen téves az a megfigyelése, amellyel Rákóczi és Bercsényi egymáshoz való viszonyát jellemzi.[23] Rákóczit hatalma sohasem „vakította el" — mint ő állítja —, s az sem igaz, hogy hagyta magát Bercsényitől rábeszélni, hogy csupán a magasabbszintű külpolitikai kérdésekkel és „kalandos" tervekkel foglalkozzék s bízza Bercsényire a felkelés központi politikai és katonai vezetését. Ennek a véleménynek nincs semmi alapja. Rákóczi, mint jól tudjuk, s az eseményeknek eddig már sokszor, hitelt érdemlő módon megírt történetéből is kitűnik, hogy a szabadságharc legfelső vezetését nemcsak politikai, de katonai vonalon sohasem adta ki kezéből. Kezdetben — ami érthető, hiszen mint külföldön nevelkedett, tapasztalatlan fiatal ember, nem ismerte a hazai viszonyokat és összefüggéseket —, Bercsényi tanácsaira szorult, de főleg katonai kérdésekben hamar önállósította magát, mert tapasztalta, hogy Bercsényi, minden egyéb jó tulajdonsága, önzetlen hazafisága, éles esze, gyors ítélőképessége ellenére sem volt született hadvezér, sőt a csaták forgatagában fejét veszti és többször előfordult, pl. a Vág Dudvági kelepce harcainál, a nagyszombati csatában s Trencsénnél is, hogy Bercsényi balkezes, tétovázó magatartása előidézte vagy fokozta

[23] Rákóczi és Bercsényi viszonyát egymáshoz, minden, e korszakkal foglalkozó kutató és író ugyan esetenként megemlíti, de teljes, világos képet eddig nem adtak. Megpróbáltam ezt a kérdést tisztázni „A Fejedelem és Főtábornoka" című értekezésemben, melyet a Magyar Szemle 1935. évi októberi számában közölt.

a kudarcot. Emlékirataiban erről őszintén ír Rákóczi, de mindennek ellenére becsülte Bercsényit és csak a szabadságharc utolsó idejében távolította el őt közvetlen környezetéből, mert betegeskedése, nyűgös természete, s főleg az a körülmény, hogy gyakran sértő, gúnyos, csípős megjegyzéseivel tábornoktársait vérig sértette, megnehezítette a vele való érintkezést s ezzel az ügynek ártott.

Abban sincs igaza Le Maire-nek, hogy a fejedelem elfogadta Bercsényi „fondorlatos" tanácsát és a királyi koronára vágyott. Tudjuk, hogy a lengyel koronát is felajánlották Rákóczinak, de ezt a megtiszteltetést elhárította magától azzal a becsületes indokolással, hogy felkelését hazája szabadságáért kezdte, annak ügyét saját javáért és egy idegen ország koronájáért nem áldozhatja fel. De a magyar korona fénye sem kábította el.[24] Bethlen Gábor példáját követte, amikor ezt is elutasította, bár a szabadságharc alatt ez a kérdés többször szóba került. Helyes diplomáciai érzéssel jól ítélte meg helyzetét s tudta, hogy a Habsburg-ház detronizálása után a magyar koronát csakis olyan erős kezű külföldi tekintélyes személyiség viselhetné, aki képes lenne azt fegyverrel megszerezni s azután — ami talán még nehezebb — megtartani, természetesen külföldi támogatással.

Nagyon súlyos és igaztalan Le Maire-nek az a véleménye, hogy Bercsényi azért ragadta magához a hatalmat, hogy kapzsi módon kincseket gyűjtsön s hogy ő az egyedüli oka a nép nyomorúságának és a csapatok eloszlásának. Azt kell gyanítanunk, hogy Bercsényi, aki kezdettől fogva bizalmatlanul nézte a francia segély ügyét, hirtelen fellobbanó természetével valami módon súlyosan megsérthette ezt a francia főtisztet, s ez a valószínű személyes sértés befolyásolta Le Maire tiszta látását. Bercsényi nem gyűjtött magának kincseket. A nép nyomorúságának és a hadsereg szétoszlásának nem volt az oka. Az az ország kimerültsége, a rémesen dúló pestis és a sok vesztett csata, ütközet elkerülhetetlen következménye volt.

A szabadságharc pénzügyi válságait Le Maire helyesen látta meg, bizonyára a fejedelem közvetlen környezetéből kapott tájékoztatás alapján. A rézpénz valóban annyira elvesztette értékét, hogy Bottyán egy 1709-ben kelt levelében olvassuk:[25] „. . . a köznép az piacon szétszórja mint az pelyvát". De nem ebből következett a „fosztogatások és rettenetes zsarolásoktól kimerült falvak és városok elpártolása". Hogy a francia

[24] Markó Árpád: Rákóczi. Magyar Szemle Kincsestára sorozatában. Budapest, 1935. 28. old.
[25] Uo. 47. old.

brigadéros a kuruc hadsereg tábornokait általában gyenge katonai képességű vezetőknek mondja, — abban igaza van. Ezt Rákóczi Emlékirataiban és a harcok alatt írt leveleiben ismételten maga is megírta. De abban nincs igaza Le Maire-nek, hogy a tábornokok irigykedtek Bercsényire, hogy éppen ő kapta meg a legmagasabb katonai méltóságot, a főtábornoki állást, és hogy Bercsényi azokat az idegen tiszteket, akiket gyűlölt, eltávolította a hadak éléről. Itt megint talán csak egyké személyes sértődöttségből fakadó esetről lehet szó.

Azt helyesen állapítja meg Le Maire, hogy Rákóczi nagy reményeiből akkor — 1710-ben — már kiábrándult. Péter cárral ugyan kedvező mederben folytak bizalmas tárgyalásai, de tőle katonai támogatást ezután sem kapott. Rákóczi egyébként is inkább a XIV. Lajossal való szövetségére kívánt tovább is támaszkodni s ezért küldte Le Maire-t Párizsba, hogy igyekezzék a francia udvart újabb, határozottabb és erősebb pénzbeli és katonai támogatásra bírni.

Az 1710. január 22-én vívott utolsó nagy csata Romhány mellett vereséggel végződött. Le Maire akkor, mint Rákóczi mellett álló szemtanú látta ennek a súlyos kudarcnak lefolyását. A visszavonulás után Rákóczi parancsára a Felvidéken tartózkodó Bercsényihez utazott, hogy a főgenerálist az események hiteles történetéről tájékoztassa.[26]

A csata lefolyását Le Maire általában helyesen írja le, hiszen azt a fejedelem környezetében élte végig. A felvonulást és a harc első jeleneteit a bodonyi templom mellől, tehát e magasban fekvő, az egész harctérre jó rálátást nyújtó helyről szemlélhette. A kavarodás és visszavonulás szomorú részleteit pedig Rákóczival együtt már a Lókus partján, a híd mellett élte át. Csak számszerű adatai nem hitelesek. A Rákóczi zsoldjába szegődött idegen hadak — kuruc írások auxiliáris hadaknak mondják — létszáma nem 8—9000 ember volt, mint ő állítja. Két gyenge létszámú svéd ezred 200 és 120 fő, 4 dragonyos század mindössze 160 emberrel, tehát összesen 500 svéd, kb. 3000 lengyel, litván és tatár lovasból állott ez az idegen sereg, amely Potocki kijevi palatinus és Grudzinski lengyel tábornok parancsnoksága alatt vett részt a harcban. Sickingen lovascsapata mindössze 1000 vértes és dragonyos és 500 labanc huszárból, tehát 1500 főből állott. Rákóczinak a harcban részt vett seregét pontos adatok szerint 12 000 főben állapíthatjuk meg, tehát a kuruc haderő nem — mint Le Maire írja — kétszer akkora volt, mint a császári csapat, hanem lényegesen több, nyolcszor erősebb.[27]

[26] Arch. Rákóczianum I. oszt. III. k. 12.

Az idegen hadak elbocsátásának körülményeit sem írja le Le Maire a valóságnak megfelelően. Azt írja, hogy a csatavesztés értette meg Rákóczival, hogy milyen nagy hiba volt, hogy Bercsényi rábeszélésére az idegen hadakat elbocsátotta. Nem világos, hogy milyen idegen hadakat ért ezek alatt, mert a már évek óta a kurucok hadrendjében szereplő francia csapatok és néhány idegen, német lovas alakulaton kívül ezek a Romhánynál jól szereplő auxiliáris hadak voltak csak idegen eredetűek. Ezeket pedig Rákóczi a csata után is még teljes bizalmával ajándékozta meg éppen a lengyel lovasság derekas viselkedése miatt, s ezután is azon fáradozott, hogy ez a reguláris idegen csapatrész képezze az újonnan megszervezendő kuruc haderő keretét. De ebben is csalódott. Az idegen csapatból a következő harcban, a tavarnoki vár elfoglalását követő lovasküzdelemben, Egerszeg mellett éppen a lengyelek viselkedtek gyáván,[28] azután már nem akartak Magyarországon szolgálni. Mint Rákóczi Emlékirataiban írja,[29] a lengyelek „lázadásszerűen csapatostul, szemtelen modorban követeltek téli szállást, jutalmat, kártalanítást", s a vége ennek a fegyelmezetlen magatartásuknak az lett, hogy bár Grudzinski tábornok igyekezett őket jobb belátásra bírni, de hasztalan. A lengyelek, svédek kezdtek elszéledni s egy éjjel maga a kijevi palatinus is, anélkül, hogy Rákóczitól elköszönt volna, „minden csapatával a legnagyobb sietséggel Mármaros felé vonult", s végleg elhagyta a magyar hadszínteret.

Le Maire jelentésében említést tesz a Buda és Késmárk közti sík vidékről és hegyi városokról. Ez földrajzilag erősen elnagyolt, pontatlan meghatározás. Valószínűleg a Dunának Vác felé délre kanyarodó vonalától északra fekvő sík területet, azaz a nagyalföld északi végét, a Csallóköznek Komárom körüli területét érti ezalatt, s onnan észak felé haladva, az akkori Felvidék hegyes tájait a Szepességig, a kurucok számára nagyon fontos bányavárosokkal.

Le Maire emlékiratának második felében 10 pontban szabatosan megfogalmazva adja elő Rákóczi kívánságait és javaslatait, amiket neki a francia király elé kellett terjeszteni. Helyesen hangsúlyozza, hogy XIV. Lajosnak nyomatékosan ki kell mutatni a magyar szabadságharcot támogató készségét, mert Des Alleurs altábornagynak más beosztásba való kiren-

[27] A romhányi csatában részt vett csapatok pontos létszámát és hadrendjét az itthoni és a bécsi Kriegsarchivben felkutatott adatokból lehetett összeállítani. Utóbbi helyen megvan Sickingennek a csata után írt részletes harcjelentése is.

[28] Markó Árpád: A tavarnoki kuruc zsákmányolás és az egerszegi lovasharc, 1710. február 10—13. Hadtörténelmi Közlemények 1929. évf.

[29] II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Budapest, 1951. Vas István fordításában. 201. old.

delését itt úgy magyarázzák, hogy a francia király többé nem fog a magyarokkal törődni. A 2. pontban ír Le Maire a „protestánsok és reformátusok" panaszairól. Valószínűleg az evangélikusok és reformátusok összességét érti, mert hiszen a reformátusok is protestánsok. A többi pontból kitűnik, hogy Rákóczi milyen nagy súlyt vetett egy erős külföldi katonai támogatás beérkezésére. Beleegyezik, sőt helyesnek tartja, ha ezt a hadtestet egy idegen tábornok vezetné, sőt annak fenntartására küldendő segélyösszeg felett is kizárólag ez a tábornok rendelkezzék. Ez a megoldás Rákóczinak mindenesetre kellemes lett volna, mert így egy harcászatilag kitűnően használható csapatot kap kezébe, anélkül, hogy annak eltartásáról az ország mindig rosszabbá váló anyagi helyzetében neki kellett volna gondoskodni. De abban téved Le Maire, hogy a fejedelem a szabadságharc megnyugtató befejezését kizárólag ettől a csapattól várta, mert az ő fáradozása főleg Romhány után is az volt, hogy magyar seregét reguláris alapra helyezze, amint azt a csata után írt hadparancsában és Esterházy tábornagyhoz két nappal a csata után, tehát január 24-én írt levelében határozottan kimondja: „Úgy látom, csak ezen harc persuadeálta nemzetünknek, hogy reguláris had nélkül nem boldogulhatunk, melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy aztat újonnan szaporítsuk s fennhagyjunk inkább annak haszontalan fizetésén, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar."[30]

A memorandum 10. pontja kifejezi Rákóczi önérzetes álláspontját. Ő utolsó percig nem fogja az országot elhagyni, de viszont jogosan remélheti, hogy a franciák méltányolni fogják eddigi szolgálatait, hiszen minden, amit tett, a franciáknak is használt, főleg az, hogy nem kötött békét a bécsi udvarral. Tehát jogos az a kívánsága, hogy a király most ebben az utolsó, válságos vállalkozásában nem hagyja cserben.

A jóhiszemű fejedelemnek újból csalódnia kellett. A spanyol örökösödési háború akkor már vége felé közeledett. XIV. Lajosnak most már inkább az volt az érdeke, hogy a Habsburgházzal kibéküljön. Ha ő most a magyar szabadságharc folytatására megadja a szükséges katonai és anyagi támogatást, ezzel nehezíti helyzetét. Le Maire itt ismertetett emlékiratát a királynál történt kihallgatása előtt benyújtotta és szóban is — talán még sötétebb színekben — vázolta Rákóczi sivár belpolitikai és katonai helyzetét. A király és diplomatái ebből valóban azt olvashatták ki, hogy nem érdemes már a magyar szabadságharcot támogatni. De Le Maire-nek ez az elgondolása már

[30] Arch. Rákóczianum I. oszt. III. k. 11. old.

idejét múlta, mert a spanyol örökösödési háború akkor már az általános európai helyzetből kifolyólag megérett a befejezésre, s XIV. Lajosnak a közeli béketárgyalások érdekében már nem volt szüksége arra, hogy Ausztriát az ő szövetségese, Rákóczi, a keleti hadszíntéren továbbra is lekösse. Vagyis a nemzetközi helyzet hozta meg a döntést, tehát XIV. Lajos és tanácsadóira Le Maire javaslata nem volt fontos és döntő jelentőségű. A magyar ügy a francia diplomácia további terveiben szerepet nem játszott, a „quantité negligeable" — az elhanyagolható, azaz jelentéktelen ügyek sorsára jutott.

Rákóczinak az a reménye, hogy a választ Le Maire fogja neki Párizsból meghozni, — nem teljesült. A francia hadmérnök főtiszt jól látta Magyarországból való elutazásakor, hogy — mint azt Rákóczi is kifejezte — hadmérnöki, várépítő s ehhez hasonló szolgálataira a magyar hadszíntéren már nem lesz szükség. Feleslegesnek tartotta tehát oda visszatérni. A francia király válaszát Rákóczi párizsi követe hozta Magyarországba szeptemberben Szerencsre, a fejedelem akkori főhadiszállására. Ismét csak jóindulatú ígéretekről van benne szó, de legalább annak örült Rákóczi, mint Emlékirataiban írja:[31] „Vetésy a Le Maire-rel küldött ajánlataimra azt a választ hozta, hogy a legkeresztényibb király elhatározta, hogy haladéktalanul követet küld a cárhoz és szerződésre lép vele." Így mégis remélhette azt, hogy talán a cár a francia királlyal együtt fogja a magyarok ügyét felkarolni. Dehát mindez nem történhetett meg, mert a nemzeti nagy megmozdulás már a következő évben, 1711-ben végleg elcsendesedett.

Le Maire-nek itt közölt emlékirata minden történetkutató számára nagyon tanulságos. Megmutatja, hogy milyen óvatosan és igen szigorú kritikával lehet csak egy szabadságharcban részt vevő külföldi szereplő írásait felhasználni és adatait elfogadni. Le Maire, ez a kitűnő hadmérnök a fejedelem utasításait a hadsereg műszaki teendőiben kifogástalanul ellátta. Ilyen, ezzel vonatkozó beszámolóit, jelentéseit nyugodtan hiteleseknek fogadhatjuk el. Ilyen szemszögből olvasva ezt az érdekes memorandumot, sajnálni lehet, hogy Rákóczi éppen őt küldte Párizsba, abban bízva, hogy Le Maire már 1704 óta szolgálatában állt s állandóan vele élt, tehát feltételezhette, hogy a magyar viszonyokat is gyökerestől ismeri. Ebben csalódott, de viszont azt is megállapíthatjuk, hogy bárkit is küldött volna a fejedelem a hadihelyzet akkori állapotában Párizsba, az erősebb francia támogatás ügyében senki sem tudott volna már döntően kedvező választ elérni.

[31] Rákóczi Emlékeiratai 206. old.

A XI—XIV. SZÁZADI MAGYAR LOVASSÁGRÓL

Borosy András

I.

MIÓTA AZ EMBER megszelídítette, munka- és harcostársává tette a lovat — egészen a gyorstüzelő fegyverek és a robbanómotor elterjedéséig — a fegyveres erők egyik legfőbb fegyverneme a lovasság volt.

A hadtudományok különbséget szoktak tenni könnyű- és nehézlovasság közt, aszerint, hogy a harcos milyen védő- és támadófegyverekkel rendelkezik. A könnyűlovasságra jellemző a könnyű, vagy egészen hiányzó védőfegyverzet (páncél, pajzs stb.), s a támadófegyverek csekélyebb súlya. A legtöbb könnyűlovasságra még az is jellemző, hogy támadófegyverei elsősorban a távolsági (íj, nyíl, hajítódárda stb.), és csak másodsorban a közelharci (ütő, vágó, szúró) fegyverek közül kerülnek ki.

A könnyűlovas fegyvernem az euráziai steppe lovas-nomád népeinek jellemző fegyverneme az ókortól a XIX. századig. (Szkíták, párthusok, hunok, türkök, avarok, kazárok, magyarok, mongolok, tatárok stb.) E népek taktikája annyira hasonlít egymáshoz, hogy joggal nevezi F. Lot, a kiváló francia középkorkutató ezt a taktikát közös néven „párthus"-taktikának,[1] az egyik legismertebb ilyen taktikával harcoló népről, az iráni párthusokról. Ezek a népek mind kiváló lovasok, életük nagy részét lóháton töltik, amit lovaspásztor foglalkozásuk, egész életformájuk is elkerülhetetlenné tesz. Lovuk és védőfegyverzetük könnyű, fő támadófegyverük az íj és nyíl. Legtöbbször vannak közelharci fegyvereik is, de ezeket csak másodsorban használják.

[1] *F. Lot:* L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le Proche Orient. I—II. Paris. 1946. Több helyen, pl. I. k. 422 l., II. k. 440. l. stb.

Taktikájukra jellemző, hogy a nyílt arctámadásnál jobban kedvelik a cselvetést, a színlelt megfutamodásból való visszafordulást — általában az ellenség megtévesztését.

Nehézfegyverzetű lovassággal igen sok népnél találkozunk, azok fejlettségének különböző fokán, a legjellegzetesebb és legszélsőségesebben nehézfegyverzetű lovasság azonban kétségtelenül a nyugat-európai feudális lovagság — főképpen a XIV—XV. században. A nyugat-európai feudális lovagságra jellemző a nehéz védőfegyverzet (pajzs, sisak és pikkelyes, láncszemes vagy lemezpáncél), nehéz ló (esetleg lóvértezet), és a súlyos, közelharcra alkalmas támadófegyverzet (döfőlándzsa, kard és más vágó-, ütő- vagy szúrófegyverek). Taktikája eléggé kezdetleges. Legkedveltebb harcmódja a nyílt arctámadás, s a harcosok közelharcban való kiválósága az egyetlen, bár olykor eléggé hatékony eszköze, amellyel sikert tud elérni.

Természetes, hogy a könnyű- és nehézlovasság szélső típusai közt sok átmeneti típust ismerünk, amelyek az egyik, vagy a másik szélsőséghez állnak közelebb. Így pl. van olyan, még talán inkább könnyűlovasságnak mondható lovastípus, amelynek könnyű páncélzata és közelharcra alkalmas támadófegyverzete is van (pl. a honfoglaló magyarok lovasságának egy része), s van olyan nehézfegyverzetű lovasság is, mely a közelharci fegyverek mellett íjjal és nyíllal is fel van szerelve (pl. az ókori iráni, a későrómai és a bizánci nehézfegyverzetű lovasság). Egyetlen más nép feudális nemesi lovassága („lovagsága") sem volt olyan mértékben nehézfegyverzetű, mint a nyugat-európai feudális lovagság, s hozzá képest az arab, japán, iráni stb. „lovagok" szinte könnyűfegyverzetűeknek tűnnek, s tulajdonképpen mind egy átmeneti típust képviselnek.[2]

A két szélsőség: az egészen védőfegyverzet nélküli, kizárólag távolsági fegyverekkel felszerelt lovasság és az egészen nehéz, lemezpáncélba öltözött XV—XVI. századi lovagok fegyverneme között számos átmeneti típusú lovasság ismeretes a különböző népeknél, azok fejlődésének különböző fokán, de nem

[2] Az arab, japán, iráni stb. nehézlovasságra: *R. C. Smail:* Crusading Warfare (1097—1193). Cambridge. 1956. 77. old. *C. W. C. Oman:* The Art of War in the middle Ages. New-York. 1953. 37. old. *M. Bloch:* La société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes. Paris 1949. III. könyv, I. fejezet, 3. Une coupe à travers l' histoire comparée. *P. Schmitthenner:* Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte. Potsdam 1930. 79. és köv. old. *Lefebure des Noëttes:* L'attelage, Le cheval de selle à travers les âges. I—II. Paris 1931. I. k. 191—250. old. *M. Rostovtzeff:* Iranians and Greeks in South Russia. Oxford 1922. 121. old. *Vernadsky:* Der sarmatische Hintergrund der germanischen Völkerwanderung. Saeculum. 1951. 340—392. old. *Rázin:* A hadművészet története I. Budapest. 1959. 144—188. és 440—451. old.

lehet célravezető az olyan túlságosan merev kategorizálás, mint amilyen az *Erdélyi Gyuláé*, aki könnyű, középnehéz, nehéz és igen nehéz lovasságot különböztet meg (az utolsó kategóriába pl. csak a lemezpáncélba öltözött késői lovagság tartozik).[3]

A magyar hadtörténelmi irodalom kevés olyan tanulmányt mutathat fel, amely a XI—XIV. századi magyar hadtörténet problémáival s ezen belül a lovasság taktikájának kérdésével foglalkozik. Több kutatónkat foglalkoztatta ez a probléma már a múlt század közepe óta, de sajnos nem mondhatjuk, hogy azt megnyugtató módon megoldották volna.

A probléma megoldását természetesen ez a dolgozat sem képes nyújtani, mindössze azt a célt tűzi ki maga elé, hogy annak néhány szempontját felvesse, egyetemes történeti összefüggéseit felvázolja, és néhány adattal valamennyivel közelebb hozza a kérdést a megoldáshoz.

Dolgozatunk csak a XIV. század végéig vizsgálja a magyar lovastaktika kérdését, mert ez idő tájt a magyar hadtörténet fordulóponthoz ér: a kunok feudalizációja már annyira előrehaladt, hogy a magyar hadszervezetben addig igen fontos szerepet vivő pásztorkatonákról ezután keveset hallunk. Az 1397-es temesvári országgyűlésen pedig már egy új, a feudális hadszervezetet kiegészítő katonai alakulat megteremtésére tesz kísérletet Zsigmond király: a telekkatonaság intézményét próbálja meg életre hívni. Nagyobb arányban kerülnek alkalmazásra a tűzfegyverek és a zsoldoscsapatok. A XV. század pedig új, az eddigieknél nagyobb feladatokat ró a magyar hadseregre, mert új, az eddigieknél erősebb ellenséges seregekkel (törökök, husziták) kell erejét összemérnie.

A XV. század mindenesetre új korszakot jelent a magyar hadtörténetben, s ennek problémái közül viszonylag sokkal többet tudott a történettudomány tisztázni, ami többek között Tóth Zoltán és Elekes Lajos tanulmányainak köszönhető.[4]

Hogy a magyar fejlődést jobban megérthessük, s a róla alkotott képünk teljesebb és perspektivikusabb legyen, rövid pillantást kell vetnünk az egyetemes történeti fejlődésre, közelebbről: a lovasság és ezen belül a könnyű- és nehézlovasság kialakulására és további fejlődésére az ókorban és a középkorban.

[3] *Erdélyi Gyula:* A magyar katona. Budapest, 1929. 91—100. old.

[4] A két szerzőnek csak legalapvetőbb és legnagyobb terjedelmű munkáját említjük meg ezen a helyen: *Tóth Zoltán:* Mátyás király idegen zsoldosserege. Budapest. 1924. és *Elekes Lajos:* Hunyadi. Budapest. 1952.

Az ókori keleti és földközi-tengeri népek nagyobb része ismerte a lovasságot, de egyiküknél sem vált csatadöntő fő fegyvernemmé.[5]

Az ókori lovasok nem ismerték sem a kengyelt, sem a patkót, s e két eszköz, különösen a kengyel hiánya, nagymértékben csökkentette az antik lovasság harci értékét. A távolsági és közelharci fegyverek használata sokkal bizonytalanabb, ha a lovas lába nem támaszkodhatik kengyelvasra. Nem kezelheti kellő biztonsággal az íjat, nem mérhet ellenfelére eléggé súlyos kardcsapást és főképpen: nem foghatja a lándzsát a hóna alá, nem viheti bele a döfésbe sem saját egész testsúlyát, sem ügető, esetleg vágtató lovának súlyát. Érthető, hogy az egész ókor folyamán nem tudott a lovasság döntő fegyvernemmé válni a legtöbb nép hadseregében.

A lovasság fejlődésének egyik legalapvetőbb kérdése: kik, hol és mikor használtak először kengyelt (és patkót), és hogyan alakította át az új találmány a könnyű- és nehézlovasság harcmodorát?

Hogy pontosan kik, hol és mikor „találták fel" a kengyelt — nem tudjuk. Az első kengyelek *Rosztovcev* szerint a kubáni szarmata sírokból maradtak ránk.[6] Az iráni szarmaták az i. e. IV. században foglalták el az orosz steppék egy részét. Ők voltak az ún. kubáni kultúra hordozói (elsősorban a szarmata *alánok*). Politikai fejlődésük csúcspontját az i. u. I—II. században érték el.[7] A szarmaták fegyverzete és taktikája lényegesen eltér a szintén iráni szkítákétól. A szkíták a távolsági harcot kedvelő íjászok voltak s csak végső esetben bocsátkoztak kézitusába rövid tőreikkel. *Kengyelük nem volt.* Ők tekinthetők a lovasnomád taktika első képviselőinek. A szarmaták, elsősorban az alánok, viszont a talán legősibb nehézlovasságot teremtették meg. Páncéljuk, kúp alakú sisakjuk volt, fő fegyverük a hosszú, nehéz döfőlándzsa. Az ütközetben előreszegzett lándzsával támadtak, majd hosszú kardjukkal folytatták a kézitusát. Lándzsájukat és kard-

[5] A keleti népek hadművészetére l. Lefebure des Noëttes, Schmitthenner, F. Lot és Rázin munkáinak megfelelő részeit. Az antik görög, makedón és római fejlődésre: *Rázin* i. m. I. k. 189. old.-tól. *H. Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der poiltischen Geschichte. I. k. Berlin. 1920. *J. Kromayer—G. Veith:* Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer. München. 1928. *Daniels:* Das antike Kriegswesen, Leipzig. 1910. *J. F. C. Fuller:* A Military History of the Western World I. k. New-York. 1954. *R. Grosse:* Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der Bizantinischen Themenverfassung. Berlin. 1920. *Várady László:* Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. Budapest. 1961.

[6] *Rostovtzeff:* Iranians and Greeks in South Russia. Oxford. 1922. 128—130. old.

[7] *Rostovtzeff* i. m. 143. old.

jukat igen hatékonyan tudták használni, *mert lábuk kengyelvason nyugodott.*[8]

A továbbiakban azt igyekszünk röviden vázolni, hogyan hatott a lovasfelszerelésnek ez az átalakulása először a nomád könnyűlovasság további fejlődésére, azután a későrómai lovasság átalakulására s a bizánci, a nyugat-európai és kelet-európai nehézlovasság fejlődésére.

Az Európát elárasztó lovasnomád *hunok* már ismerik a kengyelt s így természetesen eredményesebben tudják alkalmazni a lovasnomád taktikát, mint a szkíták, vagy a párthusok. Ruházatuk és fegyverzetük egyébként szegényesebb és egyszerűbb volt, mint a szkítáké és párthusoké, amit azzal magyarázhatunk, hogy a hunok jóval kevesebb ideig érintkeztek fejlettebb kultúrájú népekkel, mint az iráni, görög és római világgal hosszú évszázadokig kapcsolatban álló szkíták és párthusok.

A későbbi lovasnomád népek közül a *türkök* és az *avarok* fegyverzet, ruházat és fegyelmezettség tekintetében egyaránt felülmúlták a hunokat. Taktikájuk ugyanaz a lovasnomád taktika, mint a hunoké, de pontosabban és hatásosabban tudták alkalmazni. Aránylag fejlett volt a vas- és fémiparuk. A hunok-

[8] *Rostovtzeff* i. m. 121. old. — A kutatók nagy többsége megegyezik abban, hogy a lovasság nagy „technikai forradalma" a kengyel és a patkó elterjedése révén az i. u. II—III. századra tehető. — A szarmata nehézlovasság kialakulását Vernadsky az i. e. III—II. századra teszi. Szerinte Belső-Ázsiában a keleti alánok és a yüe-csi nép alakították ki, s egyes jegyeit a kínaiak is átvették. Ennek a szarmata-típusú nehézlovasságnak a képviselője V. szerint a párthus nehézlovasság is. (Vernadsky i. m. 340—392. old.) — M. Bloch is valószínűnek tartja, hogy a szarmaták találták fel a kengyelt. (Bloch: La société féodale. La formation des liens de dépendence, Paris. 1949. F. Lot szerint a változás az i. u. II—III. század körül történhetett. (I. m. 49. old.) Kétségtelen, hogy a IV. században már kengyellel felszerelt nehéz- és könnyűfegyverzetű lovasokkal találkozunk a Kelet-Európa és a Közel-Kelet földjén lezajlott ütközetekben. — Egészen más a véleménye Lefebure des Noëttes-nek. Szerinte (i. m. 234—237. old.) a kínaiak találták fel a kengyelt, mégpedig csak az i. u. VII. (!) században. Első ismert ábrázolása ugyanis Tai-Csong kínai császár síremlékén látható, aki 643-ban halt meg. Kínából terjedt át L. szerint a kengyel Koreába, majd valószínűleg még a VIII. században Japánba. Kínából terjed át Turkesztánba és Iránba is. Európában csak Nagy Károly korszaka után terjed el. L. véleménye tévesnek látszik. Tévedése valószínűleg abból az egyoldalúságból származik, hogy csak a források egyetlen csoportját, a figurális ábrázolásokat vette figyelembe. — Érdekes, hogy F. Lot (i. m. I. k. 49. old. és II. k. 412. old.) idézi L.-t annak igazolására, hogy a lovasság átalakulása Ázsiában a II—III. század körül történt (!!). — S. P. Tolsztov, a kiváló szovjet régész chorezm-i ásatásainak eredményei bizonyos mértékig megváltoztatták, illetve kiegészítették azt a képet, amit korábban a nehézlovasság kialakulásáról alkothattunk. A Tolsztov által közölt adatok alapján B. Rubin azt állítja (Die Entstehung der Kataphraktenreiterei im Lichte der choresmischen Ausgrabungen. Historia 4. 1955. 254—283. old.), hogy már az i. e. VI. században létezett Chorezm-ben, az Aral tó környékén egy páncélinges és páncélozott lovakon harcoló nehézlovasság, és innen terjed el Irán, Kína és Kelet-Európa irányába, tehát a szarmatákhoz is. A chorezmiek először külön lándzsás és külön íjászlovasságot alakítottak ki (az i. e. V—VI. században). Nagy Sándor lovassága elleni küzdelem során egyesítették aztán kétféle lovasságukat, íjjal is felszerelve a lándzsás nehézlovast. Rubin szerint az iráni és turáni (a szó Darkó-féle értelmezésében) taktika egyaránt Chorezm-ből származik. Lásd még: Tolsztov: Az ősi Chorezm. Budapest é. n. 145. old.

kal ellentétben némi páncélzatuk is volt, ami valószínűleg a szomszédos perzsák hatásának tulajdonítható. Valószínű, hogy a VII. századig a türk és avar taktika volt a lovasnomád harcmodor legtökéletesebb formája. A honfoglaló magyarok taktikája a források szerint rendkívül hasonlított a türkökéhez és avarokéhoz, s a többi X—XII. századi lovasnomád nép taktikája sem különbözött tőle lényegesen.

Az eurázsiai lovasnomád taktika és államszervezés csúcspontját kétségkívül a *mongolok birodalmában érte el.* E birodalom a XIII. század derekán és a XIV—XV. század fordulóján volt a leghatalmasabb. Rendkívüli szervezőerővel és hadvezéri tehetséggel rendelkező uralkodói a végsőkig ki tudták aknázni a lovasnomád gazdasági és társadalmi rendben, életformában és harcmodorban rejlő lehetőségeket; a mongol uralkodók az emberiség történetében páratlanul nagy területű, bár nem nagyon tartós államalakulatokat tudtak összekovácsolni.

A lovasnomád népek taktikájából igen sokat vettek át az *ozmán törökök* is, de náluk már más fegyvernemek a legdöntőbbek: a nehezebb fegyverzetű lovas szpáhik és a gyalogos janicsárok.

A középkor vége felé a lovasnomád népek — nem utolsósorban Oroszország megerősödése és megszilárdulása következtében — keletebbre, beljebb szorulnak a steppére — szerepük az általános hadtörténeti fejlődés szempontjából lényegtelenné válik.[9]

A kengyellel is felszerelt lovasnépek támadásai rákényszerítették a római birodalmat, hogy főképpen a keleti provinciák területén — növelje hadseregében a lovasság létszámát. A III. század óta találkozunk a római hadseregben a nagyobb egységekben harcoló csatalovassággal.[10] A IV. és V. században a római lovasság hun, alán és gót mintára fejlődik tovább. Különösen megmutatkozik a lovasság fontossága a döntő jelentőségű adrianopolisi csatában (378), melyet a gót nehézlovasság rohama döntött el. A rómaiak azonban csak barbár lovasságot tudtak ellenfeleikkel szembeállítani. Megfelelő *római* lovassá-

[9] A hun, türk és avar harcmodorra: *Darkó Jenő:* Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára. Budapest—Pécs. 1934. 18—23. old. (Romantikus szemlélete miatt sokhelyütt erős kritikával kezelendő.) — A mongolokról: *G. Köhler:* Die Entwickelung des Kriesgwesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. III. Band. II. Abtheilung. Breslau. 1889. 401—513. old. és *F. Lot* i. m. II. k. 323.—370. old. — A hun, avar, magyar, mongol, tatár és ozmántörök harcmodorról: *M. Jähns:* Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance. Leipzig. 1880. 684—723. old. A nomád hadviselés legnagyobb alakjának Timurt tartja — az ő idejében érte el a lovasnomád taktika a csúcspontot J. szerint. — L. még *Rázin:* A hadművészet története II. k. Budapest. 1961. 192—240. old.

[10] *R. Grosse:* i. m. 15—198. old.

got nem tudtak szervezni s így egyre inkább függő helyzetbe kerültek a barbároktól.[11]

Bizánc a haditechnika fejlődése szempontjából rugékonyabbnak és alkalmazkodóbbnak bizonyult mint Róma. Már Justinianus hadvezérei sikeresen kombinálják az íjász- és nehézlovasságot. A perzsa lovasíjászok ellen pl. nemcsak lovasíjászokat küldenek, hanem nehezebb germán lándzsás lovasságot is. A nehézlovas gótok ellen pedig nemcsak nehézlovasságot, hanem lovasíjászokat is állítottak csatasorba.[12]

A bizánci hadseregre igen erős hatást gyakoroltak a lovasnomádok. Különösen az avarok hatása volt jelentős. Az avarok hatása a VII. század első felében volt a legerősebb, amikor Heraklios császár (610—641) a könnyű íjászlovasságot tette a bizánci hadsereg legfőbb fegyvernemévé.[13] A VII. század után azután újra növekszik a közelharc jelentősége a bizánci lovasseregekben. Bölcs Leó a IX. században már megint a nehézlovasság szerepét hangsúlyozza. Szerinte a bizánci nehézlovassal — egyenlő létszám esetén — csak a frank, vagy lombard nehézlovas tud szembeszállni, a könnyebb fegyverzetű szláv, török vagy szaracén nem.[14] A bizánci nehézlovas láncinget, vassapkát, vascipőt és kesztyűt hord s a láncing fölött könnyű felsőruhát. Fegyverei: lándzsa, kard, tőr és íj (!). E nehézlovasság mellett a könnyűlovasság is mindig megtalálható a bizánci hadseregben. — A bizánci nehézlovasság fegyverzete hasonló a vele egykorú nyugat-európai nehézlovaséhoz, de vezetése, taktikája más. A tisztek a IX—X. században még igen harcias bizánci arisztokráciából származnak. Erős katonai hivatástudat él bennük, de a lovagi felfogásnak nyomát sem láthatjuk náluk. A bátorságot fontos, de csak az *egyik* fontos erénynek tartják, nem az *egyetlennek*, mint a lovagok.

A bizánci haderő legjobb harcosainak az örményeket, izauriakat, trákokat, makedónokat és a félig romanizált szlávokat tartották. — Bizánc katonai ereje az 1071. évi manzikerti vesz-

11 *Vernadsky:* i. m. 391—392. old. Szerinte Róma bukásának az volt az egyik főoka, hogy nem tudta elsajátítani az akkor korszerű haditechnikát, nem tudott könnyű- és nehézlovasságot szervezni.

12 *C. W. C. Oman:* i. m. 13—14. old.

13 *Darkó:* i. m. 26—27. old. *E. Darkó:* Influences Touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Roumains et des Byzantins. (Byzantion X. 1935. 443—469. old. és XII. 1937. 119—147. old.) *E. Darkó:* Le rôle des peuples nomades cavaliers dans la transformation de l'Empire Romain aux premiers siècles du moyen age. (Byzantion XVIII. 1946—1948. 85—97. old.) *L. Bréhier:* Les Institutions de l'empire Byzantin. Paris. 1949. 344. old.

14 *Oman:* i. m. 32. old.

tett csata után törik meg. Elvesznek a birodalom legjobb katonáit kiállító területek, az örmény és izauri tartományok.[15]

A kengyeles nehézlovasságot a szarmatáktól közvetlenül a *gótok* veszik át. Tőlük kiindulva terjed el fokozatosan a többi germán népek, elsősorban a keleti germánok körében, akik azután egész Európában elterjesztik. A IV. századi gót nehézfegyveres lovas már a nyugat-európai lovag „egyenesági ősének" tekinthető.[16]

A Nyugat-Európa történetében legdöntőbb szerephez jutott germán nép, a *frankok* körében csak később terjedt el a nehézfegyveres lovasság. Martell Károly korától (714—741) kezdve fokozatosan jut túlsúlyra a nehézlovasság a gyalogsággal szemben. Hosszú fejlődés előzi meg a 755. évet, mikor Pippin a hadiszemlét márciusról májusra helyezte át, mert akkor már *takarmányhoz* lehet jutni.[17]

Nagy Károly (768—814) hadseregében már teljesen a nehézfegyveres lovasé a döntő szerep. Nagy hadjáratait nehezen harcolhatná végig gyalogsággal, mert gyorsan kell nagy kiterjedésű birodalma egyik végétől a másikba jutnia — rossz utakon, viszonylag kis létszámú hadseregekkel. A gazdasági és társadalmi viszonyok nem alkalmasak arra, hogy a gyalogságból taktikai egységeket formáljanak. Ehhez ugyanis közösen kellett volna gyakorlatozniuk. Együttes elhelyezésük és főképpen élelmezésük pedig aligha lett volna megvalósítható. A taktikai egységek nélkül harcoló gyalogsággal szemben pedig az egyénenkénti küzdelemben kétségkívül hatékonyabb lovasság okvetlenül fölényben volt.

Nagy Károly nehézfegyveres lovasa azonban még nem *lovag*. Találóan nevezi *P. Schmitthenner* Nagy Károly lovasát „általános nehézfegyveres lovasnak", mert mindenféle harci feladatot el tudott még látni — a későbbi nehezebb fegyverzetű lovaggal ellentétben. Nagy Károly lovasának fegyverzete a bizánci nehézlovaséhoz volt hasonló.[18]

A nyugat-európai feudális lovag egyik fő támadófegyvere a nehéz döfőlándzsa volt, melyet hóna alá szorítva fogott, úgyhogy a döfésbe nemcsak karja erejét vihette bele, mint a ko-

15 *Oman:* i. m. 32—35. old. és 43—56 o.ld. — O. szerint a bizánci hadművészet olyan magas fokon állott, hogy a XVI. századig sehol sem múlták felül. — A belső gyengülés tette csak lehetővé, hogy a nyugat-európai lovag durva ereje elérje azt, amit a perzsák, bolgárok, szaracénok és szlávok nem tudtak megtenni. — A bizánci haditechnikáról l. még *F. Lot:* i. m. I. k. 19—73. old. és *A. P. Kazsdan—G. G. Litavrin:* Bizánc rövid története. Budapest. 1961. 111—114. old.

16 *Schmitthenner:* i. m. 239. old.

17 *M. Bloch:* La société féodale, La formation des liens de dépendence. Paris, 1949. 235. old. A népgyűlés hadiszemlévé alakult át.

18 *Schmitthenner:* i. m. 239. és köv. old.

rábbi lovasok, hanem egész testsúlyát, sőt az ügető, esetleg vágtató ló testének lendületét is, és ezzel a döfés erejét rendkívüli mértékben felfokozta. Ezt a nagyon fontos változást a kengyel tette lehetővé. Kérdés: mióta fogja a lovag a lándzsát a hóna alá? Mikor történt ez a fontos átalakulás?

Lefebure des Noëttes, aki, mint láttuk, csak a figurális ábrázolások tanúságát vette figyelembe — úgy véli, hogy csak a XII. század első felében, 1120 körül találkozunk legkorábban a lándzsának ilyen tartásával és 1130 körül válik általánossá. Szerinte a bizánci nehézlovasság a XIV. századig nem fogja hóna alá a lándzsát — az orosz, arab, perzsa nehézlovas pedig sohasem.[19]

M. Bloch szerint viszont már a X. század táján elterjedt a nehéz lándzsa, melyet a lovag harc közben a hóna alá fogott.[20]

A Karolingok korában a frank lovas fegyverzete feltűnő hasonlóságot mutat a vele egykorú bizánci nehézlovaséval. Egyes szerzők véleménye szerint a nyugat-európai lovagi haditechnika a bizánciból született. Ez a vélemény nem általánosan elfogadott, a kérdés még tisztázásra vár.[21]

A nyugat-európai feudális lovagság körülbelül 1000-től 1500-ig volt uralkodó fegyvernem. Ezen az 500 éven belül az egyes kutatók különböző korszakokat állapítottak meg. *Köhler* szerint pl. a XI. század közepétől a huszita háborúkig tart a lovagkor és két félre osztható. A XIII. század közepéig emelkedő a lovagi taktika fejlődésvonala, a század közepén éri el csúcspontját. Utána fokozatosan hanyatlik és Köhler szerint a huszita háborúkkal véget is ér.[22]

Schmitthenner szerint a lovagi taktika fejlődésében a XII. század jelent fordulatot. A XII. század előtti viszonyokra jellemző a késő antik lovasság továbbfejlődéséből származó, nagyjából egységes fegyverzetű lovasság. Védőfegyverei még elég könnyűek. Általában lovon harcol, de néha gyalog is. Segédfegyvernemekre még nincs szüksége, egy személyben közelhar-

19 *Lefebure des Noëttes:* i. m. 240. és köv. old.

20 *M. Bloch:* Le monde féodal. Les classes et le gouvernement des hommes. Paris. 1949. 11—15. old. (A döntő e kérdésben a pajzs formája lehet. A bevágott háromszögletű, vagy tárcsapajzs közel egyidős, vagy kissé fiatalabb, mint a beszorított lándzsa használata.)

21 *G. Köhler:* i. m. III. k. I. rész Vorbemerkungen c. fejezetében azt állítja, hogy a középkori nyugat-európai haditechnika a bizánciból született, ugyanúgy, mint a bizánci a rómaiból. *H. Delbrück* határozottan ellenemond ennek az állításnak (i. m. III. k. 680. old.). — Erben szerint — bár Delbrück szemlélete a középkori lovagi haditechnika kérdésében egészében véve helyesebb, mint Köhleré, de a bizánci—nyugat-európai kapcsolatok kérdését Delbrück nem dönthette el véglegesen, ezt még ezután kell eldöntenie a hadtörténeti kutatásnak. (Erben: Kriegsgeschichte des Mittelalters. Berlin—München. 1929. Beiheft. 16. der Historischen Zeitschrift. 83. old.)

22 *G. Köhler:* i. m. III. k. III. Abtheilung 487. old.

cos és távolsági harcos. Ebből a lovasságból alakult ki a XII. század folyamán a szűkebb értelemben vett lovagság, melynek fegyverzete egyre súlyosabbá válik s már nem alkalmas bármilyen harci feladat megoldására — segédfegyvernemekre van szüksége. A védő és támadófegyverek fejlődése majdnem sérthetetlenné teszik a lovagot, de a fegyverzet túlságosan nehézzé válása a lovagi taktika dekadenciájához is hozzájárult.[23]

A legtalálóbb korszakbeosztás véleményünk szerint az *Omané*. Oman a középkori európai hadviselés történetét 378—1515-ig számítja. 378-ban aratta első győzelmét a középkori nehézlovas az adrianopolisi csatában a gyalogság fölött és 1515-ben a marignanói ütközetben éri el utolsó sikereit. A 378-tól 1515-ig terjedő szakaszon belül 1066-ig számítja Oman az első periódust, melynek folyamán a középkori nehézlovasság egyre nagyobb mértékben elterjedt. A periódus végét a hastingsi csata (1066) jelzi. A X—XI. században a középkori nehézlovas megszilárdítja fölényét a magyar lovasíjásszal, a lovasíjászok akkori képviselőjével és az akkori legjobb gyalogsággal, az angol—dán csatabárdosokkal szemben. A hastingsi csata volt az utolsó, amelyben a gyalogságot egymagában alkalmazták feudális lovasság ellen, s ott a kiváló angol nehéz gyalogságra döntő csapást mért Hódító Vilmos kombinációja: a lándzsás és íjász normann lovasság. Sok tekintetben hasonló volt az 1081. évi dyrchachiumi ütközet, melyben Guiscard Róbert lovas normannjai aratnak döntő győzelmet Alexios Komnenos gyalogos bárdos varáng testőrseregével szemben.

1066-tól 1346-ig számítja Oman a középkori nehézlovasság fölényének periódusát, mely az 1346. évi crécy ütközettel ért véget.

1346-tól 1515-ig fokozatosan csökkent a nehéz lovasság fölénye, új, hatásosabb fegyvernemek lépnek színre, s ezek közül Oman az angol gyalogos íjászt és a svájci gyalogos lándzsást és alabárdost emeli ki.[24]

A lovagi taktika az ez ideig elterjedt általános felfogás szerint igen kezdetleges volt, és kizárólag az egyes harcosok személyes bátorsága, harci kiválósága volt döntő. Legtömörebben talán Schmitthenner foglalta össze a lovagi háborúk lényegét: „In der örtlich und zeitlich zusammenwirkenden Leistung der ritterlichen Einzelkämpfer lag die Entscheidung des Krieges."[25]

[23] *Schmitthenner:* i. m. 243—246. old.

[24] *C. W. C. Oman:* i. m. 4., 16., 28. ,73. stb. old. Az angol gyalogos íjász szerepét a későbbi hadtörténészek közül Delbrück nem tekinti olyan döntőnek, mint a svájci gyalogos szálfegyveres harcosokét.)

[25] *Schmitthenner:* i. m. 243—244. old.

A legutóbbi időkig megjelenő nagy összefoglaló művek véleménye szerint — a szerzők nézete nagyjából azonos — a lovagok kiválóak voltak, mint egyesharcosok, a haditechnika is kétségkívül fejlődött a lovagkorban, mert fejlődött a fegyvergyártás, a várépítés és a várak ostromlásának technikája, de az ütközetek taktikája igen primitív volt, és általában a lovagkor a taktika mélypontját jelentette.[26]

A legkiválóbb középkori hadtörténészek, mint Oman, Delbrück, F. Lot nézete ebben a kérdésben nem különbözött egymástól. Akadtak más szerzők, akik a lovagi taktikát és haditechnikát még kevesebbre értékelték.[27]

Néhány újabb kutató azonban másképpen vélekedik a lovagi harcászatról. A belga *Verbruggen* új, a XII—XIV. századi nyugat-európai taktikáról írt művében,[28] élesen bírálja Delbrück és követői felfogását. Szerinte a középkori páncélos lovasság haditechnikájára és taktikájára nem lehet olyan mereven alkalmazni a clausewitzi hadtudomány kategóriáit, mint Delbrück teszi. A középkori nyugat-európai páncélos lovas fegyvernem Verbrüggen szerint a közép-keletről származik, de fegyverzet és kiképzés dolgában messze fölötte áll a közép-keleti páncélos lovasnak. A XI. században már világosan mutatkozik az új fegyvernem fölénye. Rendkívül kislétszámú lovagseregek alapítják meg a dél-itáliai francia-normann államot, s innét kiindulva támadásokat intéznek a Balkán-félsziget irányában s veszélyeztetik magát Bizáncot is. A kereszteshábórúk kudarca Verbrüggen szerint nem a muzulmánok katonai fölényével magyarázható, hanem azzal, hogy a nyugati erők hiányosan voltak megszervezve és szétaprózva vetették őket a küzdelembe. A kereszteshábórúk során elért részletsikerek viszont a lovagi fegyvernem fölényével magyarázhatók. (S az itáliai városok tengeri fölényével.) A legjobban felszerelt és kiképzett lovagseregeket Franciaország tudta kiállítani. A páncélos lovasok fölénye nem-

[26] Legismertebb összefoglaló művek a középkori hadviselésről. *M. Jähns:* i. m. — *G. Köhler:* i. m. *Délpech:* Ha tactique au XIII. siècle I. II. k. Párizs. 1886. — *H. Delbrück:* i. m. II. és III. k. Berlin. 1921. és 1923. — *P. Schmitthenner:* i. m. *Frauenholz—Elze—Schmitthenner:* Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. I. k. München. 1935. — *Daniels:* Das mittelalterliche Kriegswesen. Berlin—Leipzig. 1927. Delbrück művének rövid összefoglalása. *F. Lot:* i. m. II—II. k. — *Rázin:* i. m. II. k.

[27] Pl. *Bárczay Oszkár* így ír: „Csak a keleti népek, kiknek esze nem fajult el, akik természetesen gondolkoztak, egy szóval, akiknél a lovagiságnak nevezett betegség nem fészkelte be magát, ismerték és alkalmazták, úgyszólván mindig azon alapelveket, melyek a stratégiát és taktikát teszik, csak ők vették a térszín tuladonságait igazán tekintetbe, s mindig megverték az igazi katona karikatúráját, a lovagot, ha különös viszonyok nem akadályozták hadviselési módjuk kifejtését és alkalmazását."

[28] *J. F. Verbruggen:* Krijgskunt in West-Europa in de Middeleuwen. I. Brüsszel. 1954.

csak egyéni vitézségükben rejlett, aránylag fejlett taktikájuk volt: egy vonalban, egyszerre lovagoltak. Ennek begyakorlása a lovagi tornákon történt. Verbruggen szerint a forrásokból az is kimutatható, hogy taktikai egységeik is voltak.[29]

Verbruggen álláspontját nem minden kutató teszi magáévá, és a középkori lovagi taktika kérdésében még nem mondták ki az utolsó szót. Annyit azonban máris mondhatunk, hogy a középkori nyugat-európai páncélos lovas fegyvernem egyoldalú negatív értékelése nem állja meg a helyét. Már *Engels* megállapította, hogy „az egyetlen haladás, melyet a középkortól örököltünk, annak a lovasságnak a megteremtése, amelynek egyenes leszármazottja a modern lovasságunk."[30] Kétségtelen, hogy a középkori nyugat-európai gazdasági és társadalmi viszonyok mellett a páncélos lovasság volt a legmegfelelőbb fegyvernem, nem lehet vitás az sem, hogy a középkori páncélos lovasságnak sikerült megvédenie Európát a külső támadások ellen.

A középkori nyugat-európai páncélos lovasság a XIV—XV. században lehanyatlik. Fegyverzete egyre súlyosabb lesz ugyan, de az egymásután feltűnő új fegyvernemekkel szemben egyre kevésbé tudja hegemóniáját megvédeni s fokozatosan átadja a vezető szerepet a svájci, délnémet, majd spanyol mintára szerveződő gyalogságnak. Nem lehet véletlen az sem, hogy hanyatlása már nem sokkal a lovagság zárt renddé alakulása, vagyis a társadalom többi rétegétől való elzárkózása után megkezdődik.[31]

Kelet-Európa országainak katonai fejlődése a feudalizmus korában nem ugyanolyan, mint az eddig vázolt nyugat-európai fejlődés.

Oroszországban is alakul ki nehézlovasság, de fegyverzete, szerepe, taktikája különbözik a nyugat-európai lovagságétól, melyhez hasonló társadalmi helyzetű és kultúrájú réteg nem is jött létre Oroszországban. A X—XV. századi orosz nehézfegyverzetű lovas sohasem volt annyira kizárólagos fegyvernem az

[29] *Verbruggen* művéhez sajnos nem tudtam hozzájutni — eléggé részletesen ismerteti a vele egy véleményen levő: *Sproemberg:* Die feudale Kriegskunst c. tanulmányában. (Beiträge zur belgisch—niederländischen Geschichte. Berlin. 1959. 30—55. old.)

[30] *Engels Frigyes:* Válogatott katonai írásai. I. Budapest. 1960. 290—291. old.

[31] A lovagság „lezárásáról" l. *E. Otto:* Von der Abschliessung des Ritterstandes. Historische Zeitschrift. 1940. 162. k. 19—39. old. (*Schmitthenner:* i. m. 246. old., *M. Bloch:* La société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes. Paris. 1949. 11—13. old.), *H. Conrad:* Geschichte der deutschen Wehrverfassung. I. München. 1939. 93. old., *E. R. Huber:* Heer und Staat in der deutschen Geschichte. Hamburg. 1938., Huber szerint (52—54. old.) a lovagságnak a társadalom többi rétegeitől való lezárása a lovagság virágzása idején történt. De ezzel elkezdődött a hanyatlása is. A nép többi részétől elzárkózva kaszttá vált. Megszűnt a teljesítmény kiválasztó szerepe s az alsóbb néprétegek legjobb erői most már nem juthattak fel a vezetőrétegbe.

orosz hadseregben, mint a lovagi nehézlovas a nyugat-európaiban. Mellette mindvégig lényeges marad a könnyűfegyverzetű lovas, amit a lovasnomád népekkel való szomszédság, s a velük vívott állandó harc magyaráz. Lényeges marad, Nyugat-Európával ellentétben, a gyalogos szerepe is, mint az 1242. évi jégmezei csata példája mutatja. Az orosz nehézlovas is mindig könnyebb fegyverzetű, és mozgékonyabb marad, mint a nyugat-európai; sohasem visel olyan súlyos páncélt, nem hord arcát is eltakaró sisakot, ami a terepen való tájékozódást nehezítené. A hadsereg fegyelme is szilárdabbnak tűnik valamivel, mert bár a központi hatalom Oroszországban is gyenge volt, de a lovagi individualizmus túlzásai ismeretlenek, mivel nem is volt nyugat-európai értelemben vett lovagság.

Lengyelországban hasonló a fejlődés, de a XIV. századra kialakul egy kifejezetten lovagi jellegű nehézlovasság, melynek döntő szerepe volt az 1410. évi grünwaldi ütközetben és később a XV., XVI., sőt XVII. században is.

Többé-kevésbé hasonló volt a többi kelet-európai ország fejlődése is: Csehországé, Szerbiáé stb. A nehézlovasság szerepe nem olyan kizárólagos, mint Nyugat-Európában — megmarad mellette a könnyűlovasság és néhol a gyalogság jelentősége is.[32]

A nehézfegyverzetű lovasság aránya, és jelentősége a feudális kelet-európai államok hadseregeiben több tényezőtől függ: a lovasnomád népekkel való érintkezés mértékétől, a társadalom feudalizáltságának fokától, s ami ezzel szorosan összefügg — a lovagi harci ideológia elterjedésétől; lényeges körülmény természetesen, a termelőerők fejlettsége is, annál is inkább, mert a nehézlovasság a középkor legköltségesebb fegyvernemé volt.

II.

Az I. világháború előtti magyar történettudósok véleménye a XI—XIV. századi magyar lovastaktika kérdéséről nagyjából egységesnek mondható. A magyar hadsereg haditechnikájára és taktikájára hatott ugyan szerintük a nyugat-európai lovagságé, ez a hatás azonban csak felszínes maradt, és csupán az udvari és főúri alakulatokra szorítkozott. A köznemesség, melyet e korszak történetírása a nemzet gerincének tartott,

[32] A kelet-európai fejlődésre l. *Galitzin:* Allgemeine Kriegsgeshichte aller Völker und Zeiten. II. Abt. Das Mittelalter. I. Band. Cassel. 1880. 150—180., 211—215. és 291—320. old., *Rázin:* i. m. II. k. 33—104., 133—191. és 211—378. old.

vagyis az ún. „nemzeti hadsereg",[33] az eredeti magyar harcmodort, a könnyűlovas, íjász taktikát alkalmazta ezekben a századokban. Általában ezek a historikusok említett álláspontjukhoz értékelő véleményt is fűztek. Helyeslik, hogy a magyar haderő nem vette át az akkori nyugat-európai haditechnikát és taktikát, mert szerintük az euráziai steppe lovasnomádjainak taktikája fejlettebb, eredményesebb, mint a nyugat-európai, lovagi, amely különben a „magyar természetnek sem felelt meg". Ha a magyar haderőt súlyos vereség érte — e kutatók nézete szerint a kártékony lovagi harcmodor volt az oka (pl. Zimony 1167. Muhi 1241).

Nem vállalkozhatunk arra, hogy a kérdés teljes irodalmát ismertessük — csak néhány idevágó vélemény közlésével óhajtjuk megvilágítani e korszak történészeinek álláspontját.

Hermann *Meynert* német nyelvű munkájában[34] megállapítja, hogy a magyarok nem vették át a lovagi hadviselés túlzásait. Elterjed a magyar hadseregben a kard és a döfőlándzsa, de a fő fegyver a nyíl marad. Elismeri, hogy a nyugat-európai lovagságtól átvett fegyverek biztosítják a magyarok fölényét a rokon nomád népekkel szemben — pl. az 1282. évi hódtavi csatában. Másrészről azonban a lovagi taktikát teszi felelőssé a magyar hadsereg zimonyi (1167) és muhi (1241) csatavesztése miatt. Megemlíti Hornecki Ottokár osztrák krónikás dicséretét is, aki az 1278. évi dürnkruti ütközetben részt vevő magyar csapatok egy részének a lovagi közelharcban való kiválóságát magasztalja. — Meynert szerint a lovagság a XIV. században sem vert igazán gyökeret Magyarországon. Károly Róbert behozott bizonyos külsőségeket, mint a lovaggá ütés, vagy a harcijátékok, de ezek hamarosan eltűntek. Bertrandon de la Brocquière leírásából, mely szerint a magyarok „helyi szokás szerint" kis lovakon, alacsony nyeregben, csinos öltözetben, erős és rövid lándzsákkal küzdöttek a tornaviadalon[35] — Meynert arra következtet, hogy a magyarországi tornajátékok nem voltak komolyak.

Ipolyi Arnold véleményét a következőkben foglalhatjuk össze: a magyar köznemesség könnyűlovas maradt. Az 1167. és 1241. évi vereségek oka az alkalmatlan lovagi harcmodor átvétele és az eredeti magyar harcmodor lehanyatlása volt. E harcmodor a kunok betelepülése után, azok hatására születik újjá.

[33] Ez az egyoldalúan közjogi felosztás természetesen elavult.

[34] *Meynert:* Das Kriegswesen der Ungarn. Wien. 1876. I. f. Ausbildung der Wehrverfassung. 1000—1301. l. old. és II. f. Die Portal- und Banderialmilizen. 1301—1439. 4—73. old.

[35] *Meynert:* i. m. 67. old.

I. Lajos csapatai Ipolyi szerint magyar és kun könnyűlovasokból álltak. Az 1363-ban és 1396-ban a törököktől elszenvedett veréségekért Ipolyi szerint a lovagi taktika a felelős — Hunyadi János viszont a régi magyar taktika felújításának köszönhette sikereit.[36]

A magyar pozitivista történetírás legkiválóbb képviselője, *Pauler Gyula*, szerint voltak a magyar urak közt, akik a nyugati, lovagi harcmodort utánozták, mint ezt a Szent László harcairól, az 1167. évi zimonyi csatáról szóló elbeszélő forrásaink, valamint lovaspecséteink bizonyítják. De ez az átalakulás nem lehetett mélyreható, mert XIV. századi forrásaink határozottan könnyűlovasoknak mondják a magyarokat.[37]

Hasonló volt a két kiváló régész: *Szendrei János* és *Nagy Géza* véleménye is.[38]Nagy Géza szerint fennmaradtak a magyar fegyverzet legrégibb formái, s ezt többek között azzal magyarázza, hogy a magyarság állandóan megújuló keleti hatás alatt állt (besenyők, uzok, kunok, mongolok stb.). Különösen a kisebb nemesség őrizte meg az ősi formákat. A kisebb nemesség konzervatívabb volt, mint a nyugati hatásoknak jobban kitett királyi udvar és a főurak. Az udvar és a főurak után több emlék maradt fenn, mint a köznemesség után s ezek a nyugati fegyverek elterjedését bizonyítják, de ez Nagy szerint nem döntő.[39]

Az eddig felsorolt véleményekkel merőben ellentétes egyik legkiválóbb hadtörténészünk, *Tóth Zoltán* álláspontja. Szerinte a magyar lovasság a nyugati, lovagi haditechnika és taktika hatására gyorsan és gyökeresen átalakult. A magyar hadsereg javarésze már a XII. századra nehézfegyverzetűvé vált. A magyar hadsereg könnyűlovassága *kizárólag* kunokból, besenyőkből és más lovasnomád csatlakozott népekből állt. Az átalakulás Tóth Zoltán szerint már a XI. században megtörtént. A XI. század közepén még nem volt tanácsos a magyar hadseregnek nyílt harcban összemérnie erejét nyugati lovagsereggel, mint a ménfői csata kimenetele mutatja (1044). Salamon és Szent László azonban már lovagi harcmodorban verik meg a besenyőket és kunokat. Az 1146. évi Lajta menti ütközetet, amelyet elbeszélő forrásaink aránylag részletesen leírnak — a lovagi módon har-

[36] *Ipolyi Arnold:* A magyar hadtörténelem tanulmánya. (Magyar történelmi és egyháztörténeti tanulmányok.) Budapest. 1887. 131—225. old.

[37] *Pauler Gyula:* Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtörténelmi Közlemények. 1888. 501—526. old.

[38] *Szendrei János:* Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler. Budapest. 1896. 27., 38., 81—85. old. *Nagy Géza.* A magyar viseletek története. Budapest. 1900. IV. f. A középkori magyar viselet. 54—149. old.

[39] *Nagy Géza:* A magyar középkori fegyverzetről. Archeológiai Értesítő 1890. 289—301., 403. és köv. old.

coló királyi derékhad dönti el. Az 1167. évi, a magyar haderő számára kedvezőtlen eredményt hozó zimonyi csatában nem is szerepel már könnyűlovasság. A királyi serviensek fegyverzete azért volt a XIII. század elején könnyebb, mert a görög és orosz ellenfelek ellen vívott háborúkban könnyebb fegyverzetre volt szükség. — A tatárjárás idején, Tóth Zoltán szerint, már nincsenek könnyűfegyverzetű magyar harcosok. A XIII. században a magyar hadsereg egészen nyugati lovagi jellegűvé válik — főképpen a királyi, főúri és városi csapatok kifejezetten nyugatias fegyverzetűek. A kunok viszont erős lovasíjász csapatokat állítanak a király hadseregébe. — A XIV. században minden különbség megszűnt a nyugati és a magyar haditechnika között. Ezt Tóth Zoltán az itáliai hadjáratok hatásának tulajdonítja, melyek után sok magyar harcos állt itáliai fejedelmek és városok zsoldjába. Több magyar lovag állt zsoldba — szerinte, mint kun lovasíjász. A XIV. század végére a kun könnyűlovasság felmorzsolódik. Az 1396. évi nikápolyi csatában pedig, ahol nagy szükség lenne rá, nincs jelen.[40]

Erdélyi László a magyar hadsereg fejlődését Tóth Zoltánhoz hasonlóan látja a XI—XIV. században. Szerinte a lovagság Magyarországon XI. századi gyökerű intézmény. 1146-ban már lovagi harcmodorban veri meg a németeket II. Géza hadserege. III. Béla korában már magyar jellegű a magyarországi lovagság. A XIII. században, Erdélyi szerint, a magyar főurak már lovagi módon élnek.[41]

Darkó Jenő, Tóth Zoltánnal szemben, a hagyományos felfogást védelmezi. Magáévá teszi Pauler Gyula véleményét: a magyar hadsereg zöme könnyű fegyverzetű volt és az is maradt.[42]

Markó Árpád, Breit József és *Erdélyi Gyula* nem teszik egészen magukévá sem Tóth Zoltán nézetét, sem a hagyományos felfogást a XI—XIV. századi magyar lovastaktika kérdésében, hanem közvetítő álláspontot foglalnak el.[43]

Mályusz Elemér a magyar köznemesség kialakulását kap-

40 *Tóth Zoltán* idevágó munkái közül a legfontosabbak: Mátyás király idegen zsoldosserege. Budapest. 1924. — A kígyóspusztai csat jelentősége. Turul. 1933. 11—16. old. A huszárok eredetéről. Hadtört. Közl. 1934. 129—196. old. Fegyvertörténetünk Szent Istvánja. Magyar Szemle. XXXI. k. 1937. 97—104. old. A huszárok eredethagyománya 1937-ben. Hadtört. Közl. 1938. 59—76. old. — A Hartvik-legenda kritikájához. Budapest. 1942. A hadakozó nép. Magyar Művelődéstörténet. I. 249—284. old. — A hadviselés átalakulása. Magyar Művelődéstörténet. II. 203—239. old.

41 *Erdélyi László:* Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban. (Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. 1925. 252. és köv. old.)

42 *Darkó Jenő:* A magyar huszárság eredete. Hadtört. Közl. 1937. 148—183. old.

43 *Markó Árpád:* Magyarország hadtörténete. Budapest. 1943. *Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest. é. n. *Erdélyi Gyula:* A magyarok hadművészete és hadszervezete. Budapest. 1942.

csolatban hozza a lovagi fegyverzet és harcmodor elterjedésével.[44] Szerinte a XI—XII. században még csak a comesek harcolnak lovagok módjára. A harcos szabadok, a milesek, a régi harcmodort követik. A korszerű haditechnika és taktika ebben az időben a lovagoké, s mivel a magyar királyok is korszerű hadsereg élén akarnak állni, minél több nehézfegyverest igyekeznek kiállítani. Ezért már a XII. században fogadnak nehézfegyveres zsoldosokat. II. István 1127-ben, II. Géza 1156-ban fogad zsoldosokat. Zsoldosok szerepelnek az 1167. évi zimonyi csatában is. A szerzetes lovagrendek (templomosok, johanniták) már hazai erőket képeznek ki a lovagi hadviselésre és viszonylag nagy csapatokat állítanak a király hadseregébe. A comesek maguk lovagi fegyverzetűek, de kísérőik közül csak kevesen. 1211-ben a serviensek még nem nehézfegyveresek. A magyar hadsereg éppen akkor volt átalakulóban, ezért nem bízott IV. Béla a győzelemben. A XIII. században lesz aztán a serviens (a miles utóda) nehézfegyverzetűvé. A nehézfegyverzetűvé válást jelzi, Mályusz szerint, a miles—serviens névcsere. A várjobbágyok szintén nehézfegyverzetben harcolnak. A serviensek és várjobbágyok katonai szolgálata és harcmodora egyforma volt, ezért alakult ki belőlük egységes nemesi réteg. Mályusz véleménye szerint a lovagi fegyverzet csak IV. Béla és V. István korában volt feltétlenül szükséges a nemesség elnyeréséhez, később már nem. A nehézfegyverzetű lovasság jut túlsúlyra, de a könnyű íjászlovasság sem tűnik el, sőt a külföldi megfigyelőknek elsősorban a könnyűlovasság ötlik a szemükbe, ha magyar hadsereggel találkoznak, mint az elbeszélő források nagy része mutatja. Nem rekesztenek ki minden nem nehézfegyverzetűt a nemesi rendből és ez a könnyűfegyverzetű nemesség is igen jól felhasználható katonaanyagnak bizonyul I. Lajos nápolyi hadjárataiban.

A marxista szerzők közül elsősorban *Molnár Erik* véleményét emeljük ki.[45] Szerinte a feudális társadalom termelőviszonyai között a lovagi haditechnika volt a legkorszerűbb. Magyarország kisebb számú páncélos lovasságot tudott fegyverben tartani, mint a nyugat-európai államok, mert termelőerői fejletlenebbek voltak. Ezért a magyar hadsereg zöme az Árpádok korában lovasíjászokból áll. A külföld bennük látja a jellegzetes magyar fegyveres erőt. Csak a nagyurak és közvetlen környezetük lovagi fegyverzetűek, mint a frankoknál a Merovin-

44 *Mályusz Elemér:* A magyar köznemesség kialakulása. Századok. 1942. I. Közlemény 272—305. old.

45 *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Budapest. 1945. 264. l.

gok korában. A magyar királyok páncélos lovassága az Árpádok korában jórészt idegenekből áll. A lovagi haditechnika, Molnár szerint, kétségkívül magasabbrendű, mint a nomád lovasíjászoké, mert fejlettebb termelőviszonyok következménye. Az Árpád-korban csak a királyi udvar katonasága, a nagybirtokosok és katonáik egy része lovagi fegyverzetűek. A milesek (a későbbi serviensek) nagy része, vagyona csekélysége miatt, csak lovasíjász lehet. A civisek (később várjobbágyok) szintén lovasíjászok. Ezeknél értékesebb katonai egységek voltak a „pásztorkatonák" (besenyők, székelyek, kunok, oláhok) íjászcsapatai.

Elekes Lajos, Lederer Emma és *Székely György* egyetemi tankönyve a középkori magyar haditechnikáról a következő megállapításokat teszi. A 955. évi augsburgi vereség oka egyrészt a német állam megerősödése volt, másrészt pedig az a körülmény, hogy a magyarok taktikája már nem volt meglepő, s valószínűleg a magyarok lovastechnikája is visszafejlődött, mert hiányoztak a hasonló technikájú nomád ellenfelek.[46] 1030-ban a magyar sereg még nem kiépült feudális hadsereg, de elég ügyesen keverte a feudális és a régi haditechnikát ahhoz, hogy győzelmet arasson.[47] Kálmán törvényhozása idején még fennállott a királyi megye várkatonai szervezete, mely még a könnyűlovas hadszervezet maradványa volt. Valószínűleg könnyűfegyverzetű lehetett a király alsóbb kísérete, a királyi milesekből, serviensekből kiállított királyi sereg is. Emellett azonban bizonyára egyre nagyobb volt a nehézfegyveres lovasság szerepe, mely a világi nagybirtokosok magánhadseregét alkotta. Hogy ezek állítottak ki nehézfegyveres lovasokat, s hogy a király is igénybe óhajtotta őket venni, mutatja Kálmán I. 40. tc.-e, mely kötelezi a nagybirtokosokat, hogy bizonyos jövedelem alapján páncélosokat állítsanak a király seregébe. II. Géza idejében hallunk a király kiválasztott vitézeiről, akik az osztrákokat megverik. Ezek nyilvánvalóan nehézfegyveresek, hiszen a krónikás szembeállítja őket a besenyők és székelyek „rossz és csúf", tehát már elavultnak tekintett seregével. Természetesen a XII. században és később is, a királyi hadsereg jelentős része áll könnyűlovasságból, részben a várkatonaság maradványai, részben pedig a besenyők, székelyek és később a kunok lovascsapatai. — Már Freisingi Ottó leírásából kiderül, hogy a király és az urak csapatainak egy része már a feudális haditech-

46 *Elekes Lajos—Lederer Emma—Székely György:* Magyarország története a korai és virágzó feudalizmus korszakában (a honfoglalástól 1526-ig). Budapest. 1957. 21. old.

47 *Elekes—Lederer—Székely:* i. m. 31. old.

nikát tette magáévá. Azáltal a megemlített colonusok fegyverbeállítása valószínűleg a várkatonai szervezetre vonatkozhatott, tehát nem a telekkatonaságra vonatkozó korai adat.[48] A könnyűlovas kunoknak 1330-ig igen fontos szerep jutott a király hadseregében, de később sem jelentéktelen a szerepük. Részt vettek I. Lajos külföldi háborúiban is.[49] Károly Róbert és I. Lajos idején szélesebb körben terjednek el a lovagi kultúrának a hadművészettel kapcsolatos elemei — pl. a lovagi tornák, melyek célja a lovagi harc begyakorlása volt. Páncélos lovag azonban csak a nemesség felső és középső rétegéből kerülhetett ki, mert csak ezeknek volt módjuk fedezni a lovagi felszerelés költségeit. Ez nem jelenti azt, hogy az udvarban élő urak mind páncélos lovagok. A kun, székely és besenyő előkelők semmi esetre sem azok. A lovagi hadművészet mindenesetre erősen elterjedt az Anjou-kori magyar hadseregben.[50] — A nikápolyi csatában a lovagi hadviselés mondott csődöt a törökök viszonylagos fegyelmével, kissé tagoltabb csatarendjével, jobb irányításával szemben.[51]

III.

Az eddigiekben vázlatosan összefoglaltuk a könnyű- és nehézlovasság fejlődését az ó- és középkorban, s megismerkedtünk néhány magyar historikus véleményével a XI—XIV. századi magyar lovastaktika kérdésében. A továbbiakban fel szeretnénk vázolni a magyar könnyű- és nehézlovasság fejlődését a XI—XIV. században. E fejlődés ismertetése során úgy látjuk legcélszerűbbnek, ha az 1241. évnél húzunk választóvonalat, s így osztjuk két részre az itt tárgyalt korszakot.

Mindkét részben úgy fogjuk csoportosítani a rendelkezésünkre álló adatokat, hogy először a könnyűlovasságra vonatkozókat vesszük sorra, azután a nehézlovasságról szólókat; harmadsorban pedig az általánosabb jellegű leírásokat, melyekben egyaránt találhatunk a könnyű- és nehézlovasságra vonatkozó adatokat.

Kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarság harcmodora a közismert lovasnomád taktika volt. A források adataiból ez egészen világosan kiderül. Legrészletesebben Bölcs Leó bizánci császár taktikájának idevágó részeiből ismerhetjük meg a katonai demokráciában élő honfoglaló magyarság nomád könnyűlovas

48 *Elekes—Lederer—Székely:* i. m. 57—58. old.
49 *Elekes—Lederer—Székely:* i. m. 111. és 155. old.
50 *Elekes—Lederer—Székely:* i. m. 163—166. old.
51 *Elekes—Lederer—Székely:* i. m. 179. old.

harcmodorát, de a honfoglalásról és a kalandozásokról szóló összes más források is hasonlóképpen írják le a IX—X. századi magyar harcmodort.[52]

A IX—X. században a magyar könnyűlovas seregek számos esetben mérték össze erejüket Nyugat-Európa és Bizánc seregeivel, melyek döntő eleme ekkor már a nehézlovasság volt. A letelepülő és államot szervező magyar nép elsősorban Nyugat-Európa és Bizánc hatásának volt kitéve, s így a magyar haditechnika is elsősorban nyugat-európai és bizánci befolyás alatt fejlődött tovább. A nyugat-európai és bizánci nehézlovasság volt az az új elem, mely Magyarországon megjelenve, fokozatosan beleilleszkedett a magyar hadszervezetbe, illetve átalakította azt. Dolgozatunknak éppen az a tárgya, hogy a régi, keleti eredetű könnyűlovasság és az új nyugati—bizánci eredetű nehézlovasság egymáshoz való viszonyát — amennyire lehetséges — tisztázza.

A magyar hadsereg keleties könnyűlovas eleme a XI. században természetesen tovább él.

Aba Sámuel király serege, mely az 1044. évi ménfői ütközetben vereséget szenved III. Henrik németrómai császár és Péter király seregétől, minden valószínűség szerint könnyebb fegyverzetű volt a német seregnél, ezért is maradt alul a kézitusában.[53] András herceg íjászairól is írnak a források.[54]

Az 1051. és 1052. évben vívott német háborúkban a magyarok keleties módon harcolnak, — nyílt ütközetbe nem bocsátkoznak, hanem csak zavarják az ellenséget és lehetetlenné teszik számára az élelemszerzést.[55]

Freisingi Ottó szerint Barbarossa Frigyes seregében Milá-

[52] *Bölcs Leó* Haditaktikájának XVIII. fejezete. Közli dr. Vári Rezső. (Pauler Gyula—Szilágyi Sándor: A magyar honfoglalás kútfői. Budapest. 1900. 3—89. old.) Az 1301-ig tartó korszak magyarvonatkozású elbeszélő forrásait Gombos Albin Catalogus Fontium . . . c. hézagpótló művében gyűjtötte össze. Salamon Ferenc és őt követve Erdélyi Gyula középnehéz lovasoknak nevezi a honfoglaló magyarokat, mert némi védőfegyverzetük volt és mert kézitusát is vívtak. (Salamon Ferenc: A magyar haditörténethez a vezérek korában. Századok 1876. III. közlemény 765—851. old. — Erdélyi Gyula: A magyar katona. Budapest. 1929. 91—100. old.) Véleményünk szerint ha volt is védőfegyverzetük a honfoglaló magyar lovasoknak, s ha néha bocsátkoztak is kézitusába — nem lehet vitás, hogy a lovasnomád harcmodort követték, amelyet mindenképpen könnyűlovas taktikának kell neveznünk. Méginkább kétségtelen, hogy sokkal könnyebb volt a fegyverzetük, mint a velük egykorú nyugat-európai nehézlovasságé.

[53] *Bécsi Képes Krónika* 76. c. (Szentpétery Imre: Scriptores Rerum Hungaricarum. Budapest. 1938. I. k. 336—337. old.)

[54] B. K. K. 85. Szentpétery: Scriptores. I. 343.

[55] Herimannus. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores V. k. 130. old. Vita Benonis Episcopi Osnabrugiensis. Gombos: Catalogus fontium. III. k. 2320. old. — Tóth Zoltán nézete szerint a magyar hadsereg keleties harcmodora nagyrészt Béla hercegnek tulajdonítható. Ő ugyanis Lengyelországból tért haza, ahol — Tóth Z. szerint — kevésbé volt még elterjedve a lovagi harcmodor, mint Magyarországon.

nónál 600 válogatott magyar íjász harcolt.[56] Freisingi Ottó szerint a magyarok többsége könnyű, vagy legalábbis nem lovagi fegyverzetű volt a XII. század derekán, amikor Ottó püspök átutazott Magyarországon. Szerinte a magyarok rútak, rút a fegyverzetük, kivéve azokat, akik a hospeseket utánozzák és azok fegyverzetét átveszik.[57]

A XII. századi bizánci szerzők keveset írnak a magyar könnyűlovasságról. A nomád lovastaktikára jellemző színlelt futást és az ezt követő visszafordulást, *Gyóni Géza* szerint, csak két bizánci szerző említi egy-egy alkalommal.[58] A bizánci szerzők e szűkszavúságát talán magyarázhatjuk olyanformán, mint ahogyan Tóth Zoltán azt a jelenséget magyarázza, hogy a XIV. századi itáliai források legtöbbször a magyarok íjászait emlegetik. Tóth Zoltán szerint ezt azért teszik, mert nekik az íjászlovasság a szokatlan, s ezért figyelmüket jobban magára vonja, mint a nehézfegyverzetű.[59] A bizánci szemlélő számára viszont egyáltalán nem volt szokatlan a keleties taktika, s az is valószínű, hogy a XII. századi magyar könnyűlovasság már egyáltalán nem volt „klasszikus" képviselője a lovasnomád harcmodornak.

Az új, nehézlovas harcmodor elterjesztői elsősorban a Magyarországra betelepülő német lovagok. Már I. István királyt két német lovag, Hunt és Pázmán lovag övezi fel karddal „német szokás szerint".[60] A Koppány ellen vívott csatában, 998-ban, István seregét német lovag: Wasserburgi Vecelin vezeti, s Koppányt is maga Vecelin lovag öli meg.[61] Hogy I. István idején erősen elterjedt a nyugati, lovagi harcmodor, a fegyvertörténeti leletekből láthatjuk a legvilágosabban. A nyugatias

56 *Otto Frisingensis Episcopus:* Gesta Friderici Imperatoris. III. 25. Gombos. III. 1772. old.

57 Otto Frisingensis Episcopus: i. m. I. 32. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannover. 1884. 41. old. Több, a XIII. század első felében írt nyugati krónika írja le könnyűlovasoknak a magyar seregeket. Így pl. Paltramus seu Vatzo consul Viennensis: Chronicon Austriacum. Gombos i. m. III. 1957. old. Anno 1228. „Ungari vero trahentes eos longius a finibus suis, insidias ponentes post eos convertebantur et ipsos accedebant ante et retro" — Vitus Arnpeckius: Chronicon Austriacum. Gombos III. 2633. old. A. 1233. „Hungari autem fugam simulantes eos ante et retro circumdederunt." Tabulae Claustro—Neoburgenses. Pez: Scriptores Rerum Austriacum. Leipzig—Regensburg. 1721—1745. I. 1025. A három krónika ugyanarról a csatáról ír.

58 *Gyóni Mátyás:* Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Budapest. 1938. 66. old. A két szerző Niketas Koniates és Theodoros Stutariotes. Mindketten az 1154. évről írva említik. A magyarok Basileios Tzintzilukes császári hadvezér ellen használják ezt a fogást. Ugyanez a két szerző említi a magyarok felderítőit, hogy egyszer egy lovas felderítő egészen Mánuel szófiai táboráig hatolt.

59 *Tóth Z.* Magyar Művelődéstört. I. 278. old.

60 „more theutonico" B. K. K. 41. old. Szentpétery: Scriptores. I. 297. old.

61 *Thuróczy:* Chronica Hungarorum II. 28. old. Svhwandtner: Scriptores Rerum Hungaricum I. k. 94. old.

lovagi fegyverek ez időben rohamosan szorítják ki a keleties típusú fegyvereket.[62]

A Bécsi Képes Krónika és Thuróczy Chronica Hungarorum-a Salamon, I. Géza és I. László korával foglalkozva számos lovagi harci jelenetet ír le. Az 1068-as kerlési ütközetben a magyar hadsereg kézitusát vív a nála könnyebb fegyverzetű besenyő lovassereggel. László herceg saját kezével öl meg két pogányt. A magyarok a krónikás leírása szerint úgy vagdalják ellenfeleik fejét, „mint a nyers tököt".[63] — Salamon vitéze, a koppányölő Vecelin leszármazottja, Opus páros küzdelemben győzi le a hercegek legjobb vitézét, Pétert. Péter fénylő páncélingben, aranyozott sisakkal a fején harcol, Opus pedig csuklyás páncélingben. Opus lándzsájával keresztüldöfi Péter páncélját és átszúrja a szívét. Opus annyit vagdalkozott ebben az ütközetben, hogy keze hozzáragadt kardja markolatához. Salamon és különösen a németek, csodálták Opus vitézségét.[64] Thuróczy leírása szerint Nyitra várából juvenisek jöttek ki. Összecsaptak Salamon vitézeivel, aztán megfutamodtak. Opusnak végre sikerült egyet megölnie közülük. A nyitraiak erre hajítódárdákat dobálnak Opusra, de csak a lovát sikerül megölniük, ő maga sértetlen marad.[65] Más alkalommal Opus egy óriási cseh vitézt győz le párosviadalban.[66] A Bécsi Képes Krónika leírása szerint Salamon és László „rangrejtve", közönséges lovagok módjára is harcoltak. Salamon egy ízben Lászlót is megtámadja, de, mikor felismeri — megfutamodik. Vitézei csodálkoznak, hogy miért futott meg, mert máskor két-három emberrel is szembe szokott szállni.[67] Salamon kunjai megfutamodnak László serege elől, mikor a sok páncélost meglátják. Mivel nem volt páncéljuk, könnyen át tudtak kelni a Dunán. Salamon és övéi és mások, akiknek páncéljuk volt — csak később tudják követni szövetségeseiket.

A Bécsi Képes Krónika és Thuróczy leírásából úgy tűnik, hogy Salamon, Géza és László korában a király, a hercegek és környezetük lovagi módon harcolnak, páncélosan, lándzsával és karddal. Párviadalokat vívnak és fegyverzetük nehézzé teszi számukra a folyón való átkelést. — Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a Bécsi Képes Krónika és még inkább Thuróczy műve több száz évvel a XI. század után íródott.

62 *Tóth Z.* Fegyvertörténetünk Szent Istvánja, id. helyen 4. old.
63 *B. K. K.* 102. c. Szentpétery: Scriptores. I. 366. és köv. old.
64 *B. K. K.* 118. c. Szentpétery: Scriptores I. 386. old.
65 *Thuróczy.* II. 54. Schwandtner I. 124. old.
66 *Thuróczy.* II. 48. Schwandtner. I. 115. old.
67 *B. K. K.* 129. c. Szentpétery: Scriptores I. 401. old.

és így, bár visszavezethetők egy I. László kori „ősgestára" — adataikat csak fenntartással szabad elfogadnunk.[68]

Az 1099. évi peremysli ütközetben úgy tűnik, mintha a magyarok nem is ismernék a keleti harcmodort. A Poveszti Vremennüh Let szerint a magyarok „teljes fegyverzettel" voltak. Zászlók szerint álltak fel. Az egyik kun vezér, Altonapa, egy nyilat lő ki a magyarokra. A magyar sereg Altonapa után veti magát. Az orosz—kun sereg zöme erre hátbatámadja és lemészárolja a magyarokat.[69] *Hodinka Antal* véleménye szerint a magyarokat itt saját régebbi taktikájukkal verték meg. Szerinte a magyar sereg 955 óta egyetlen „lávarendszerű", vagyis lovasnomád taktikájú ütközetet sem vívott. Hogy a magyar harcosok nyíllal harcolnak — pl. Ménfőnél (1044), vagy Hainburgnál (1050), még nem jelent „lávarendszert". Hodinka szerint a magyar sereg gyökeresen átalakult. Az idegenek nem ismerték a magyar taktikát, a magyarok pedig nem gyakorolhatták be olyan tökéletesen.[70]

Kálmán király törvényéből úgy láthatjuk, hogy többre becsülte a nehézfegyveres lovast, mint a könnyűt. Ha a comes 100 pensát tud beszedni liberjeitől, egy páncélos katonát (loricatum) köteles állítani. Ha csak 40 pensát, akkor páncél nélküli katonát, ha ennél is kevesebbet — megtarthatja saját céljaira.[71]

Hogy a XI. század végén mekkora a magyar hadseregben a nehézlovasok száma, mutatja a Historia Hierosolymitana közlése, mely szerint Kálmán seregéből 700 lovas ütközött meg a francia keresztesekkel „lovagi lovakon és fegyverekben".[72] Ezek a lovasok nagyrészt idegenek. II. István király ugyancsak 700 frank zsoldossal indul a bolgárok ellen.[73] Egy firenzei krónika az 1118. évről írva három „hospes legio"-t említ a magyar seregben.[74] Ottó freisingi püspök krónikája

[68] Semmiesetre sem fogadható el pl. Anonymus leírása, aki Árpád honfoglaló vitézeit feudális lovagoknak írja le.

[69] Poveszti Vremennüh Let. B. szöveg. Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest. 1916. 59—61. old. Ugyanígy ír Matthias Miechovius is a Chronica Polonorum szerzője. Gombos II. 1596. old. E krónika forrása valószínűleg a föntebbi orosz évkönyv. A B. K. K. is mint nagy vereséget említi ezt az ütközetet. 145. c. Szentpétery: Scriptores I. 424—425. old.

[70] *Hodinka:* Kálmán királyunk 1099-i peremysli csatája. H. K. 1913. 325—346. és 524—544. old. — Meg kell jegyeznünk, hogy a forrásokból nem tűnik ki határozottan, hogy a magyarok lovagi haremódot használtak.

[71] Kálmán I. 40. Závodszky: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. 1904. 188. old.

[72] Albertus Aquensis canoncus: Historia Hierosolymitana. 1095. — 112. Gombos I. 107. sz. 40. old. Teljesen elfogadható adat. Gondoljunk F. Lot i. m. hadsereglétszámaira.

[73] B. K. K. 156. c. Szentpétery: Scriptores. I. 438—439. old.

[74] *Johannes de Marignola Florentinus* O. F. M.: Chronica. 1362-ig halad. Gombos II. 1303. old.

szerint a trónkövetelő Borisz azért ijedt meg 1131-ben a magyar seregtől, mert a sereg zajából kivette, hogy németek vannak benne.[75] Ottó jellemző adata, hogy a király acies-ében harcoló hospes-eket princens-eknek nevezik.[76]

A bizánci elbeszélő források is több helyütt említik a magyar seregben szereplő idegeneket. Theodoros Prodromos szerint II. Géza király 1153-ban szövetségesekkel erősítette meg hadseregét.[77] Kinnamos azt írja II. Gézáról, hogy csehekből és szászokból álló hadsereggel indult Branitzoba városa ellen.[78] Michael rhetor szerint II. Géza 1156-ban a magyar főseregen és a magyarországi segédnépek mellé a szomszéd népekből zsoldosokat gyűjtött, s így a magyar sereg Bábelhez hasonlóan soknyelvű lett.[79] Ugyanezt írják Dénes ispánnak az 1167. évi zimonyi csatában szereplő seregéről is. Különösen egy német csapat részvételét emelik ki.[80] Kinnamos és Niketas Koniates egyaránt megemlékeznek a magyar Bacchinus ispán egészen lovagi jellegű párviadaláról, amelyet magával Komnenos Mánuel császárral vívott. Hosszas küzdelem után a magyar ispán hatalmas csapást mér a császár sisakjára, de a nagyerejű Mánuel végül is kicsavarja kezéből a kardot és foglyul ejti. Egy másik hatalmas testű és bátor lelkű magyar is megtámadja a császárt, aki kardjával teríti le újabb támadóját.[81]

Kinnamos és Niketas Koniates részletesen írnak az 1167. évi zimonyi ütközetről.[82] Kinnamos szerint a magyarok serege részben lovagokból áll, részben íjászokból és „peltastákból". Niketas viszont egyetlen lándzsás tömegnek mondja Dénes hadinépét. Kinnamos leírása részletesebb, mint Niketasé. Kinnamos a kémek jelentései alapján írja le a magyar hadsereget, Niketas pedig — úgy látszik —, ahogy a csata előtt a magyar sereget közeledni látta.[83] A közeledő sereget pedig könnyen láthatta egyetlen lándzsás tömegnek. — A magyar sereg vezére, Dénes ispán jókedvűen indul az ütközetbe. Hadseregével együtt a görögök egészségére iszik. Az íjászok nem is szerepelnek az ütközetben. Dénes, mint igazi lovag, a legjobbakat, a legtelje-

75 *Otto Frisingensis Episcopus:* Chronica — 1146. Gombos III. 1765. és köv. old.

76 L. az 57. jegyzetet.

77 *Gyóni* i. m. 66. old.

78 Kinnamos: Epitomae Rerum ab Joanne et Manuele Comnenis Gestarum. III. 19. Gombos II. 1279. old.

79 *Gyóni* i. m. 66. old.

80 *Gyóni* i. m. 66. old.

81 Kinnamos. VI. 5. Gombos i. h. Niketas Koniates: De rebus gestis Manuelis Comneni. V. 3. Gombos II. 1687. és köv. old.

82 Kinnamos és Niketas Koniates i. m. i. h.

83 „Erat ea acies omnino horrenda visu, tota eqestris et hastata. Nec viri tantum armis egregie ad pedes usqe muniti, sed eqorum pectora et frontes ferro contra ictus armabantur." Niketas V. 3. Gombos i. h.

sebb fegyverzetűeket állítja a sereg élére — ezért láthatta úgy Niketas, hogy az egész sereg lándzsás és páncélos, sőt a lovak melle és homloka is vértezve van. Maga Dénes, mint erős torony, a sereg élén rázza lándzsáját az ellenség felé. A fejlettebb taktikájú bizánciaknak az a céljuk, hogy megbontsák a magyarok tömör sorait. Ez sikerül is nekik. A megbontott hadrendbe betörő bizánciak aztán a kézitusában végül is felülmaradnak. A magyarok lándzsái eltörnek, erre kirántják hosszú kardjaikat. De kardjaik is eltörnek a küzdelemben s a görögök buzogánnyal ütik fejüket, arcukat.[84] A győztes bizánciak a harctéren 2000 páncélt szedtek össze és megszámlálhatatlan sisakot, pajzsot és kardot.[85]

A zimonyi vereségért hadtörténészeink közül Meynert, Pauler, Szendrei és Erdélyi Gyula a lovagi harcmodort hibáztatják. Tóth Zoltán a bizánci szerzők leírásával azt igyekszik bizonyítani, hogy a magyar sereg ekkor már teljesen lovagi módon harcolt.[86] Annyit mindenesetre láthatunk, hogy a páncélos lovasok számaránya elég nagy volt, bár a csatatéren összeszedett 2000 páncélról szóló adatot valószínűleg túlzásnak tarthatjuk. Kétségtelen, hogy a magyar sereget lovagi módon vezették. Bár volt íjászlovassága — az ütközetben nem jutott szóhoz. A legjobbak, s maga a vezér a sereg élén álltak s a sereg tagozódás nélkül egy tömegbe tömörülve rohant az ellenségre. A küzdelem módja is tipikusan lovagi: lándzsaroham, majd karddal való vagdalkozás. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk az említett források adatait: a magyar hadseregben sok idegen lehetett.[87]

A bizánci kútfőkhöz hasonlóan írja le a magyarok harcmodorát az 1152. évi peremysl-i csatában a kievi és moszkvai évkönyv. A magyarok mindannyian egyszerre rontottak rá az

84 A buzogányok sikeres alkalmazását Eustathios Thessalonika metropolitája is említi Mánuelhez intézett dicsőítő beszédében. Eszerint annyira él a magyarok emlékezetében, hogy buzogánnyal verték meg őket, hogy rémület és indulat fogja el őket, ha buzogányos embert látnak." Noha páncélosak és mintegy bele vannak építve nehéz fegyverzetükbe, azt lehetne mondani, hogy vasemberek." Regel: Fontes Rerum Byzantinarum. Petropolis 1892. I. 35/22—36/14.

85 V. ö. Breit: i. m. IV. rész 154. old. és Erdélyi Gyula: A magyarok hadművészete. 86. old.

86 *Tóth* Z. Magyar Művelődéstört. I. 278. old.

87 A bizánci szerzők a magyarok nehéz fegyverzetének túlhangsúlyozásával kétségkívül harci kiválóságukat akarják aláhúzni. Konstantinos Manasses pl. így ír: „Jó lovú, jó fegyverű nép, vasat viselő, páncélos ... Kezük harcra termett, csillámló sisakjukról égig hatol a fény." Gyóni i. m. 45. old. Moravcsik Gyula mindnyájan lándzsát hordoznak, nehéz fegyverzetűek, ércpáncéllal bírtottak, s szerint Konstantinos homerosi szavakat szőtt bele a magyarok fegyverzetének leírásába. (Moravcsik: A görög és latin filológia magyar feladatai. Egyetemes 1071. és 1078. évről szólva, hogy a magyaroknak nagy, nehézfegyveres seregük Philologiai Közlöny. 1933.) — Egyébként már Mishael Attaleiates is azt írja az van. Leírása azonban egészen általános jellegű, nem látszik szavahihetőnek. Gombos. II. 1625. old.

ellenség táborára és sokat letapodtak, sokat lekaszaboltak ott belőlük.[88]

Anonymus krónikájában a honfoglaló magyarok harcairól szóló leírásokat természetesen nem tekinthetjük a honfoglaláskori magyar haditaktika hiteles ábrázolásának. Híven tükrözi azonban Anonymus korának lovagi felfogását. „Megszólaltak a harci kürtök, és összekeveredtek az ellenség sorai, és hevesen elkezdték harcolni . . . Álmos vezér vitézei úgy vágták a kunok tar fejét, mint a nyers tököt."[89] (Vö. a B. K. K. a kerlési csatáról.) Megvetőleg írja a vlachokról és szlávokról, hogy nincs más fegyverük, csak íjuk és nyiluk.[90] A magyarok vezérei a krónika szerint zászlót emelve seregük élén harcolnak, mint a lovagseregek vezetői.[91] A magyar vitézek Árpád előtt majdnem mindennap lovagi tornaviadalon vesznek részt — pajzzsal, lándzsával. Az ifjak pedig (iuvenes) pogány szokás szerint íjjal és nyíllal *játszottak*.[92] Másrészt azonban Öcsöb és Őse, Usubu és Eusee nemcsak karddal küzdenek a „rómaiak" ellen, hanem nyíllal is.[93]

A magyar nehézfegyveres réteg kialakulására vonatkozó igen értékes forrásaink a királyi adományozó oklevelek. Ebből a szempontból is igen sajnálatos, hogy tatárjárás előtti okleveleink nagy része elpusztult, ellenkező esetben a magyar nehézfegyveres réteg kialakulásáról is sokkal többet tudnánk. A rendelkezésünkre álló néhány oklevél is nagyon érdekes adatokat tár elénk.

II. Géza Godfrid és Albert lovagoknak jutalmul földet ad, mert hívására atyai örökségüket elhagyva Magyarországra jöttek.[94] III. István már nem német lovagnak, hanem a magyar Gáb fia Botusnak ad 5 ekényi földet, mert a IV. István elleni harcokban lovagi fegyverzetben vett részt és sebet is kapott.[95] Bertalan vegliai comes, a Frangepán-család őse Modrus megyéért tíz páncélost küld a király seregébe a horvát haderő mozgósítása esetén, ha a háború az ország határain belül folyik. Külső háború esetén csak 4 páncélost kell küldenie. Ha kevesebb páncélost küldene, a következő mozgósításkor minden

88 Hodinka: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. 104. old.
89 P. Magistri Gesta Hungarorum. VIII. c. Szentpétery: Scriptores. I. 41. old.
90 P. Magistri Gesta Hungarorum. 25. c. Szentpétery: Scriptores. I. 66. old.
91 P. Magistri Gesta Hungarorum. 39. és 41. c. Szentpétery: Scriptores. I. 82. és 86. old.
92 P. Magistri Gesta Hungarorum. 46. c. Szentpétery: Scriptores. I. 95. old.
93 P. Magistri Gesta Hungarorum. 48. c. Szentpétery: Scriptores. I. 97. old.
94 *Fejér:* Codex Diplomaticus. VII. 5. 119. old. Kritikájára l. Szentpétery: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest. 1923—1943. 85. sz.
95 Hazai Okmánytár VI. 3. old. Szentpétery 104. old.

hiányzó páncélos helyett kettőt kell kiállítania.[96] Láthatjuk, milyen kevés páncélos lovas harcolt egy gazdag főúr által kiállított csapatban. Még I. Imre királyról is azt írja a Chronica Regia Colonensis, hogy német hospesekkel győzte le öccsét, András herceget.[97] Imre 1204-ben az erdélyi szászok közt élő Johannes Latinust királyi servienssé teszi és kiköti, hogy lovagi fegyverzetben kell katonáskodnia, mint a többieknek, akiknek hasonló kiváltságaik vannak.[98] II. András 1217-ben Wruz zalai várjobbágyot a királyi serviensek közé emeli, mert lovagi fegyverzetben harcol.[99] Ebből azonban, mint Mályusz Elemér is megjegyezte, nem szabad arra következtetnünk, hogy ebben az időben a várjobbágyok általában páncélos lovasokként harcoltak. Wruz kivétel lehetett, ezért is emelkedett a királyi serviensek közé.[100]

Az erdélyi szászok II. András által kiadott privilégiuma, az „Andreanum" (1224) 500 fegyveres kiállítására kötelezi a szászokat, ha a háború az ország területén folyik. 100-at követel tőlük, ha külföldön folyik, de maga a király vezeti a sereget. Ha külföldi hadjáratban nem a király, hanem csak valamelyik főembere a sereg vezére — az erdélyi szászok csak 50 embert tartoznak kiállítani. Az „Andreanum" szövegéből nem derül ki, hogy milyen fegyverzetű katonákról van szó, de bizonyos, hogy nem csupa nehézfegyveres lovasokról.[101] A szatmári német hospesek villicusának II. András 1230-as privilégiuma értelmében a szászok szokása szerint *fegyveresen* (armatus) és 4 íjász kíséretében kell hadba vonulnia. Valószínűnek látszik, hogy maga a villicus nehézfegyverzetű volt.[102]

Mályusz Elemér véleménye szerint IV. Béla király gyökeres hadseregreformot akart végrehajtani. A nehézfegyveres elemet igyekezett hadseregében szaporítani. Páncélosokat követel a városoktól is. Mint láttuk, II. András a villicus és 4 íjász kiállítását követelte Szatmárnémeti városától 1230-ban. IV. Béla által kiadott 1264-es privilégiuma szerint viszont már 6 páncélost köteles a város a király seregébe küldeni.[103] Nagyszombat és Bars hospes-einek 1238-as, illetve 1240-es privilégiumuk

[96] *Wenzel:* Árpád-kori új okmánytár XI 52. old. Mályusz: A magyar köznemesség kialakulása. I. 292. old.
[97] Cronica Regia Colonensis A. 1199. Gombos. I. 486. old.
[98] *Wenzel.* I. 50. sz. 91. old. Szentpétery 210. old.
[99] *Wenzel.* XI. 111. old. Szentpétery 336. old.
[100] *Mályusz:* A magyar köznemesség kialakulása. I. 294—295. old. — A páncél nagyon drága. Behich ispán végrendelete szerint páncélinge (lorica) tíz márkát ér. Fejér III. 1. 303. old.
[101] *Endlicher:* Monumenta Arpadiana. Sangalli. 1849. 422. old. V. ö. Mályusz: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok. 1939. 404. old.
[102] *Endlicher:* i. m. 427. old.
[103] *Mályusz:* A magyar köznemesség kialakulása I. 293. old.

szerint „jól felszerelt katonákat" kellett a király seregébe küldeniük, valószínűleg páncélosokat, mert csak 100 mansionkint állítanak ki egyet.[104] Karako és Chrapundorf 1238-ban 4 páncélost köteles kiállítani.[105]

A XIII. századból ránk maradt királyi adományozó oklevelek nagy része dicsőíti a megadományozott harcos hősiességét, s le is írják néhány bátor harci tettét. Leírják, hogyan verekedett a hős: lándzsával, karddal, gyakran párosviadalban, milyen sebeket kapott, hány foglyot ejtett, hány rokona és familiárisa esett el. A király vagy saját szemével látta a megadományozott hősies magatartását, vagy mások jelentették neki. Ezekből az oklevelekből láthatjuk legvilágosabban, hogy a király a lovagi harcmodort becsülte legtöbbre. Egyéni hőstetteket írnak le ezek az oklevelek, legtöbbször lándzsával vívott küzdelmet.

A lovagi hűségnek és hősiességnek szép példáját írja le IV. Béla 1235. évi oklevele, melyben Tomaj nembeli Dénesfia Dénes lovászmester hőstetteit sorolja fel. Dénes gyermekkorától kezdve a király mellett volt és igen sok háborúban tüntette ki magát. Többek között egy „Gallicia várából" kijövő vitézt vetett le lándzsájával a lováról. Többször ejtett foglyokat. Egy várostrom alkalmából „szokás szerint" (sicut moris erat) a többieknél előbb keveredett az ütközetbe. Egy másik várostromnál kőzáport zúdítottak rá, és majdnem életét vesztette.[106] Mennél több ilyen lovagot akart Béla seregében látni. 1240-ben kiadott oklevele szerint is adománya fejében jól felszerelt katonát követel Zeres fiaitól, Miklóstól és Tumptól.[107]

Az 1241 előtti korszak taktikájának fejlődésére vonatkozó források közül — részletességük és érdekes mondanivalójuk miatt — külön hely illeti meg az 1146. évi Lajta menti ütközettel és a korszakot lezáró muhi katasztrófával foglalkozó forrásokat és irodalmat.

Az 1146-os Lajta menti ütközetre vonatkozó két fő forrásunk a B. K. K. és Freisingi Ottó műve I. (Barbarossa) Frigyes császár életéről.[108] Ebben a csatában világosan megkülönböztethető *a magyar hadsereg három eleme, és ez a három elem lényegében megmarad a XIV. század végéig.*

A B. K. K. szerint a németek, mint óriások álltak a magyarokkal szemben, gőgösen ülve nagy lovaikon. Ottó püspök szerint a vigyázatlan, a lovagi ügető lépést meg nem tartó

104 *Mályusz:* ugyanott, mint a 103. jegyzetben.
105 *Endlicher:* i. m. 447—448. old.
106 *Fejér.* IV. 1. 23. old. Szentpétery 608. old.
107 *Wenzel.* VII. 104. old. Szentpétery 690. old.
108 B. K. K. 165. c. Szentpétery: Scriptores, I. 454. és köv. l. — Otto Frisingensis Episcopus: Gesta Friderici I. Imperatoris. 1074. — 1156. Gombos. III. 1768.

osztrák herceg (Babenbergi Henrik) először az „igen rossz" (pessimi) és „igen silány" (vilissimi) székelyek soraiba ütközött, akik *szokásuk szerint* a magyar seregek előtt jártak.[109] Ezek szétfutottak, mert nem tudtak ellenállni a német lovagok rohamának. Ezután a németek a sereg másik két részét támadták meg, Belus bánét és a fiatal II. Géza királyét. Egy ideig a győzelem a németek felé hajlik, de Belus bán és a király válogatott vitézei ellentámadásba mennek át és végül kivívják a győzelmet. Ottó püspök kiemeli, hogy a király acies-éből senki sem lépett ki, hanem erdő módjára mozdulatlanul várták az ellenség támadását.

A magyar sereg egyik alkotórésze, mely a Lajta menti csata leírásából világosan felismerhető, a pásztorkatonák, ez alkalommal székelyek és besenyők, akik még nem feudalizálódtak, ezért többé-kevésbé romlatlanul őrzik a lovasnomád harcmodort. A király és Belus bán válogatott vitézei és a nagyurak lovagi módon fegyverkeznek és harcolnak. Mivel a lovagi módon fegyverkező és harcoló feudális urak száma csekély, a király nehézfegyveresei közt zsoldosok is vannak. A nehézfegyverzetű lovasságot tartják a sereg elitjének. A sereg többi részét — és valószínűleg ez a harmadik rész a legnagyobb létszámú — a megyei csapatok teszik. Ezekben harcolnak a várjobbágyokon kívül a serviensek elődei is. Ezek feltételezhetően valamilyen átmeneti harcmodorban harcolhattak. Lovagi fegyverzetük nem volt, de a fegyelmezett lovasnomád harcmodort sem ismerték már. Kétségkívül ez volt a magyar sereg katonailag legkevésbé értékes része.[110]

[109] Fegyverzetük és harcmodoruk miatt becsüli le őket a krónika lovagi szemléletű szerzője. A lovasnomád népeknél, így a honfoglaló magyaroknál is hagyomány volt, hogy az újonnan csatlakozott népek határőri szolgálatot teljesítettek, s az ütközetben az első vonalba kerültek. L. *Németh Gyula:* A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest. 1930. 19—20. old.

[110] *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában. Budapest. 1896. 470. old., Bánlaky Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. IV. 96—99. old., Markó Árpád: Magyarország hadtörténete. Budapest, 1943. 27. old., Molnár Erik: i. m. 14. old. — Hangsúlyoznunk kell, hogy ezen a téren nem értünk egyet Molnár József egyébként kiváló tanulmányával. (A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. Hadtörténelmi Közlemények. 1959. 222—252. old.) Molnár József szerint az 1241-ben felbomlóban levő megyei csapatok elsősorban lovasíjászokból álltak, mivel lovagi fegyverzet beszerzésére nem voltak képesek. Mivel pedig a könnyűlovasság eredményes működése az egységek legnagyobb mértékű összeszokottságát tételezi fel (a 234—235. oldalon leírja a lovasnomád íjásztaktikát) — valószínű, hogy megyei gyakorlatok is voltak. — Kétségtelenül igaza van Molnár Józsefnek abban, hogy a megyei csapatok harcosai nem voltak lovagi fegyverzetűek. De ez még nem jelent annyit, hogy nomád lovasíjászok voltak. Valószínűleg volt íjuk és nyiluk is, és előfordulhatott, mint M. feltételezi, hogy megyei gyakorlatokat is tartottak, de ez semmiképpen nem lehetett elég ahhoz, hogy feudális társadalomban élő embereket képessé tegyen egy olyan harcmodor elsajátítására, melyhez egy egész élet gyakorlata szükséges, s amely nem képzelhető el a nomád pásztorkodó életmód és társadalmi rend nélkül. — Valószínűbb, hogy a megyei csapatok harcosai, mint többek között Marczali, Breit, Markó, Tóth Z. és Molnár Erik is feltételezik — valamilyen átmeneti harcmodorban harcoltak, amely nem volt lovagi, de nem volt lovasnomád sem.

A katasztrofális muhi csatavesztés miatt (1241) régebbi történetíróink nagy része a lovagi harcmodort hibáztatja — így Meynert, Ipolyi, Pauler, Szendrei, Nagy Géza.[111] A könnyűlovasság hiányát említi Erdélyi Gyula is.[112] Mályusz Elemér szerint viszont éppen az volt a baj, hogy kevés volt még a magyar hadseregben a lovagi fegyverzetű harcos — Béla király nem fejezte még be hadseregreformját, a serviensek nem voltak még nehézfegyverzetűek. A serviensek „elkorcsosult" könnyűlovassága nem állhatta meg a helyét egy vérbeli, és hozzátehetjük — talán minden eddiginél nagyobb harciértékű — nomád hadsereggel szemben.[113] Az egységes felfogás és harcmód hiányát okolja *Breit József*[114] és *Markó Árpád* is. Markó szerint a királyi hadsereg megfogyatkozott, a „nemzeti" (a megyei csapatok) pedig elszokott a katonáskodástól, és nem tudta begyakorolni a királyi sereg nyugati harcmodorát.[115] Hasonlóképpen látja a IV. Béla kori magyar hadsereg állapotát *Marczali Henrik* is.[116] Szerinte háromféle hadsereg élt egymás mellett: a nemrég az országba jött kunok keleti íjászserege, a magyarság zömének „átmeneti" s az előkelők és idegenek nyugatias lovagi serege. A tatárok ellen vagy velük egyenlő erejű könnyűlovasseregre lett volna szükség, Marczali szerint, vagy zárt lovagseregre és várakra. Azonban, mint az eddigiekből kiderül, 1241-ben nagy létszámú nomád könnyűlovasságunk nem volt, lovagi fegyvernemünk (és várrendszerünk) még csak kialakulóban volt — „számban és készültségben fogyatékos".

A muhi ütközetről két elbeszélő forrás tájékoztat bennünket a legbővebben: Rogerius Carmen Miserabile-je és Spalatói Tamás Historia Salonitana-ja. Ezek előadásából nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a magyar sereg Muhinál lovagi harcmodora miatt szenvedett döntő vereséget.[117] E forrásokból csupán az derül ki, hogy a magyar hadsereg fegyelmezetlen volt és nem volt egységes vezetése. Ez jellemző a lovagi seregekre, de nemcsak azokra. Ebből még nem következtethetünk arra, hogy a magyar hadsereg zöme lovagi fegyverzetű lett

111 Idézett műveinek a tatárjárással foglalkozó részében. Náluk élesebben foglal állást *Bárczay Oszkár*. H. K. 1893. 487—489. old.

112 *Erdélyi Gyula:* A magyarok hadművészete. Budapest. 1942. 77. old.

113 *Mályusz:* A magyar köznemesség kialakulása. I. 295. old.

114 *Breit:* i. m. V. 34. old.

115 *Markó:* i. m. 29. old.

116 *Marczali:* i. m. 470. old.

117 Annak ellenére, hogy két kisebb összecsapásban Rogerius leírása szerint kifejezetten nehézfegyvereseket vernek meg a tatárok. A Carmen Miserabile 21. c. szerint (Endlicher i. m. 268—269. old.) Ugron kalocsai érsek egy tatár-csapatot üldözve, páncélos vitézeivel a mocsárba ragad és alig tud megmenekülni. A 27. c. szerint pedig (Endlicher i. m. 272—273. old.) a tatárok báblovasokkal rémítenek és futamítanak meg egy lovagi módon küzdő magyar csapatot.

volna. Rogerius dominus-okról és miles-eikről szól, de ebből sem következtethetünk feltétlenül lovagi harcmodorra.[118] A tatárok támadása különben is álmában érte a magyar hadsereget, s így semmilyen taktika, vagy fegyverzet nem hibáztatható a vereségért. A magyar hadseregnek csak az a része volt bebizonyíthatóan lovagi fegyverzetű, amely nagyon is kitüntette magát a harcban: Kálmán herceg, Ugron érsek és a templomosok csapata. Meghiúsították a tatárok első támadását, nem feküdtek le aludni, mint a többiek, hanem lovagi fegyvereiket felöltve és egyetlen ékbe tömörülve a támadó tatároknak rohantak. Ugron érsek olyan erővel küzdött, hogy a tatárok rémületükben kiabálva kikerülték, mint az istennyilát. A templomosok mestere egész csapatával (cum tota acie latinorum) hősi halált halt.[119]

Összefoglalva az 1241-ig tartó korszakra vonatkozó adatokat megállapíthatjuk, hogy e kor magyar hadseregiben háromféle lovasságot különböztethetünk meg. A nomád íjásztaktikával harcoló honfoglaló könnyűlovasság a letelepült életmód és a feudalizáció hatására fokozatosan elkorcsosul, és kialakul egy *átmeneti* típusú, nyíllal és közelharci fegyverekkel egyaránt felszerelt lovasság, amely azonban nem dicsekedhetik magas harciértékkel. A még nem feudalizálódott, többnyire határőrző besenyők és székelyek s a korszak legvégén a kunok — a „pásztorkatonák" képviselik az eredeti „romlatlan" nomád harcmodort. Az I. István óta Magyarországra jövő idegen lovagok s az őket utánozó magyar feudális urak és közvetlen kíséretük, a király és udvari vitézei a kor lovagi taktikájával és felszerelésében harcolnak. Ők voltak a magyar lovasseregek harmadik eleme.

A háromféle lovasság számszerű erőviszonya a tárgyalt korszak folyamán nem volt állandó. A legnagyobb számúnak látszó átmeneti típusú lovasság aránya a korszak elején természetesen kisebb, mert a magyar harcostömegek nagy része még közelebb áll az eredeti lovasnomád harcmodorhoz, s a feudalizáció elterjedésével vesztik csak el képességüket, hogy igazi nomád lovasíjászokként harcoljanak. A korszak folyamán tehát az átmeneti típusú lovasság számaránya növekedőben van.

Az eredeti nomád íjászlovasság viszont a kunok betelepedése előtti időben fokozatosan kevesbedett. A korszak elején a magyar lovasság egy része is ide számítható még, később

118 *Rogerius* i. m. 28. c. Endlicher 274. old.
119 Thomae Archidiaconi Historia Salonitana. XXXVII. c. Schwandtner III. 601—608. old.

kizárólag a különböző nemzetiségű „pásztorkatonák" — elsősorban a besenyők és székelyek, és ezek száma is egyre kisebb. A kunok betelepülése azután egészen más helyzetet teremt ezen a téren, de ennek hatása csak az 1241 utáni korszakban bontakozik ki.

Az I. István korában eléggé jelentősnek tűnő nehézfegyveres réteg a XI. század folyamán jelentős mértékben megfogyatkozik. E jelenség okára találóan világított rá Tóth Zoltán.[120] Szerinte Magyarországon ugyanúgy, mint Lengyelországban, azért fogyatkozott meg a páncélosok száma, mert hiányzott a megfelelő gazdasági alap az ilyen nehézfegyveres lovasság fenntartására. Hiányzott a nyugat-európai színvonalon álló termelőréteg. A meglevő termelőréteg csak ilyen kisszámú páncélos lovas eltartására volt elegendő. Ezen a fogyatkozáson csak a lassú, telepítésekkel is támogatott átalakulás segíthetett.

A termelőerők növekedésével párhuzamosan a XII. században a nehézfegyveres lovasság száma is emelkedett. Az 1146-os és 1167-es Lajta menti, illetve zimonyi csatáról szóló leírások alapján ebben nem kételkedhetünk. Ez a növekedés a XIII. század első felében is tovább tart és a királyok, főképpen IV. Béla tudatosan támogatják az ilyen irányú fejlődést. Ennek ellenére bizonyos, hogy a nehézfegyveres lovasság a korszak végéig a legkisebb volt a magyar lovasseregek három eleme közül.

Egészen más képet kapunk, ha a háromféle típusú lovasságot harci értékük szerint mérlegeljük. Legkevésbé ütőképes kétségkívül az „átmeneti" típusú lovasság volt, amely legfeljebb nagy tömegével ellensúlyozhatta bizonyos mértékig fogyatékosságait. Lényegesen értékesebbnek kell mondanunk a „pásztorkatonák" nomád íjászlovasságát. Főleg a felderítésben, előőrs-szolgálatban s az ütközetek bevezetése terén igen jól használhatók. A csatadöntő fegyvernem azonban a nehézlovasság. A legkisebb létszámú, de felszerelés és ütőképesség dolgában feltétlenül a legjobb eleme a korszak magyar hadseregeinek. Adataink szerint ez a részben idegen nehézfegyveres réteg nagyjából a kor német nehézfegyvereseinek színvonalán mozgott. Helytelennek kell mondanunk azoknak a történészeknek a nézetét, akik a nyugat-európai típusú lovagi fegyvernemet kevésbé ütőképesnek tartották, mint a nomád íjászlovasságot; Pusztán taktikai téren talán primitívebb volt a nehézfegyveres lovasság, de jobb védő- és támadófegyverzeté-

120 *Tóth Zoltán:* A Hartvik-legenda kritikájához. (A Szentkorona eredetkérdése.) Budapest. 1942. 28—29. old. 54. jegyzet. — Az I. István kori magyarországi nehéfegyveres réteg számáról konkrét adataink nincsenek.

vel, nagyobb ütőerejével nyílt ütközetekben kétségkívül fölényben volt a nomád íjászlovassággal szemben, különösen, ha annak fortélyait kiismerte. — Kétségtelennek kell tartanunk, hogy a korszak seregeinek legértékesebb és legcsatadöntőbb fegyverneme a nehézfegyveres lovasság volt, s ezért igyekeztek a királyok elsősorban ennek létszámát növelni.

IV

Az 1241 utáni korszakban a nomád pásztorkodó kunok betelepülése következtében a magyar királyok hadseregében jelentős mértékben megnő az eredeti nomád taktikával harcoló lovasíjászok száma.[121] A források egész sora emlékezik meg róluk a XIII. és XIV. század folyamán.

Palailogos Mihály bizánci császár seregében 1259-ben 1500 magyar (vagy kun) lovasíjász harcolt.[122]

Az 1260-as kroisenbrunni csatáról szóló nyugati kútfők a magyar sereget egészen keleti módon harcoló nomád haderőnek mutatják be. Leírásukban valószínűleg van némi túlzás is.[123] A magyar hadseregben nehézfegyveresekről egyáltalán nem írnak. A cseh seregben 7000 páncélos lovas harcolt szerintük. (VII milia equorum ferro coopertorum.) A magyar sereget jóval nagyobb létszámúnak mondják, mint a csehet. Külön is megemlítik az íjjal és nyíllal harcoló kunokat. Ezek nem bírják elviselni a cseh és német lovagok rohamát és megfutnak.[124] A két sereg a Morva folyó két oldalán állott. A németek lovagi módon akartak harcolni, békét kötöttek addig, míg a magyarok átkelnek a folyón. A magyar király, mikor észrevette, hogy a németek valóban bíznak a békében — átkelt a

121 A kunokról l. Kring Miklós: Kun és jász társadalomelemek a középkorban. Századok. 1932. és Győrffy György: A kunok feudalizálódása. Tanulmányok a jobbágyság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest. 1952. 248—275. old.

122 *Gyóni:* i. m. 66. old.

123 A kroisenbrunni csatáról (1260.) szóló kútfők: Annales S. Justinae Patavini, Gombos I. 143—144. old., Annales Ottakariani, Gombos. I. 162—167. old., Annales Reinhardsbrunnenses, Gombos I. 193. old., Annales S. Udalrici et Afrae Augustenses, Gombos I. 207. old., Albertus Milioli: Liber de temporibus . . . Gombos I. 49. old., Andreas Presbyter Ratisponensis: Chronicon Generale, Gombos I. 75. old., Anonymi Leobensis Chronicon, Gombos I. 276. old., Chronicon Patavinum, Gombos I. 594. old., Chronicon Rhytmicum Austriacum, Gombos I. 675. old., Cronaca Anonima, Gombos I. 808. old., Oesterreichsche Chronik von Anfang der Welt, Gombos III. 1729. old., Thomas Ebendorferus de Haselbach: Chronicon Austriacum, Gombos III. Petrus de Dusburg: Cronica Terre Prussie, Scriptores Rerum Prussicarum pars IV. 201. old., 44. Pribico: Cronica Boemorum, Gombos III. 4298. sz. Codex Diplomaticus Moraviae, III. 245. old., Ottokar von Steier: Oesterreicher Reimchronik, 6779., 6779—6796. sor. Gombos III. 4146. sz.

124 Annales S. Justinae Patavini.

folyón, és meglepetésszerűen támadta meg őket.[125] Csupán egyetlen lovagi motívumot említ az egyik kútfő, az Annales S. Justinae Patavini: bátor és türelmetlen harcosok *mindkét részről* parancs nélkül kezdenek el harcolni. A krónikák nem különböztetik meg egymástól világosan a magyarokat és kunokat. Az egyik német krónikás szembeállítja a magyarok igénytelenségét a németek lovagi fényűzésével.[126]

A könnyűlovas fegyvernem megbecsülésére mutat az a körülmény, hogy az 1270—72-es években a király íjászokat nemesít. V. István hat wagh-i (valószínűleg székely) íjászt: Demetert, Abraamot, Matheust, Demét, Gallust és Mikust érdemeik fejében kiemeli az íjászok közül és nemesekké teszi őket.[127]

1282-ben nyílt összecsapásra kerül sor a magyar király és a kunok közt. A hódtavi ütközetben a magyar sereg teljesen széjjelveri a kunokat. A győzelemben része volt az esős időjárásnak is, mert a kunok íjainak húrját eláztatta az eső. Több lovag tüntette ki magát magyar részről, pl. Tamás fia Loránd. A kunok egy részét ezután kiűzik az országból, jelentős részük azonban Magyarország területén marad, s a királyi hatalom egyik legmegbízhatóbb és leghasználhatóbb támaszává válik a következő évtizedek során.[128]

Igen érdekes, hogy 1285-ben Henrik fia (Kőszegi) Iván serege keleti harcmodorban győz le egy német sereget annak ellenére, hogy a magyar seregben előkelő urak is harcoltak.[129] A német sereg sváb, osztrák és stájer lovagokból állt. A magyar viszonyokkal ismerős osztrákok és stájerek figyelmeztetik sváb társaikat, hogy vigyázzanak, mert a magyarok nem tartják be a lovagi taktika szabályait. A svábok azonban bíznak vitézségükben és fegyvereikben. Kőszegi Iván megtiltotta harcosainak, hogy kézitusába bocsátkozzanak a németekkel. Félkörbe állnak és távolról nyilazzák őket. Ezek követet küldenek a magyarokhoz és felszólítják őket, hogy harcoljanak férfiak módjára — karddal. A magyarok azonban lenyilazzák a hozzájuk küldött követet. Az egyik német lovag figyelmezteti társait, hogy a magyarok is szeretnének kardra menni, de nincs

[125] Több kútfő szerint. V. ö. Erben i. m. 92. old. A lovassereg a csatát jogügyletnek tekinti.

[126] *Ottokar von Steier:* i. m. 6917—6943. sor.

[127] Fejér V. l. 185. old. Szentpétery 2179. old. Nem tudjuk, mivel tüntette ki magát az említett hat íjász. Az oklevélből az is kiderül, hogy nem az összes vágmenti íjászok lettek nemesekké.

[128] Cronicon Budense. Kiadta Podhradszky. Buda. 1838. 207. old. Czimer Károly részletes színes leírást közöl erről a ütközetről, de leírását igen kevés forrásadattal támasztja alá. (H. K. 1929. 385—416. old.)

[129] *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest. 1893. II. 502. old.

páncéljuk, s így az esélyek nem egyenlők. Azt javasolja, hogy vessék le ők, német lovagok is a páncéljukat és csapjanak össze páncél nélkül. Ebbe a német lovagok nem mennek bele. A csata vége az lett, hogy a németek kimerülten megadták magukat.[130] Nem tudjuk, voltak-e Iván seregében kunok, vagy határőrök. Valószínűleg voltak. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a német határ mellett élő, német származású és kultúrájú Kőszegi Iván[131] a keleti lovasnomád taktikát utánozva vezette seregét és a legkisebb mértékben sem tett lovagi gondolkodásról tanúságot. Úgy látszik, hogy a magyar feudális urak, ha a legtöbb esetben lovagok módjára fegyverkeztek és harcoltak is — nem feledkeztek meg a keleti taktika előnyeiről sem, különösen a XIII. század utolsó évtizedeiben nem, amikor viszonylag nagy tömegű és eredeti lovasnomád taktikával harcoló nép élt az országban: a kunok.

Könnyűfegyverzetű volt az a kb. 600 főnyi magyar csapat is, amely a göllheimi (1298) csatában Habsburgi Albert seregében harcolt. Íjászok voltak, gyorsan tudtak lőni hátrafelé is, páncéljuk nem volt. Hajukat, mint az asszonyok, befonva viselték, és hosszú szakálluk volt, mint a német lovagrend tagjainak.[132] A kunokat és magyarokat ebben az időben mindig együtt említik.[133]

A XIV. század első évtizedeiben is számos forrás említi a magyarok keleties harcmodorát. Horneck-i Ottokár szerint a cseh Vencel azért nem akarta a magyar koronát elfogadni, mert mint mondta, — nem tud az íjjal bánni, és hatmérföldes utakat nyargalva bejárni.[134]

Csák Máté emberei nyílzáport zúdítanak a cseh király seregére egy összecsapás alkalmával. A cseh urak lovagi módon harcolva győzelmet aratnak a magyarok ellen.[135] Egy másik alkalommal Csák Máté serege a krónikás szerint nyilakkal, íjakkal, kardokkal, lándzsákkal és pajzsokkal felszerelve nagy

130 *Ottokar von Steier:* i. m. a 26,230. sor után. Thomas Ebendorferus de Haselbach. Gombos III. 2215. old.

131 *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar Történet. II. 18—19. old.

132 Fritsche Closeners Chronik, Hegel: Deutsche Städtechroniken, 8. 63. old. Ellenhard Krónikáját l. Pertz: Monumenta Germaniae Historica Scriptores. XVII. 140. old. Wertner Mór: Magyar segítőcsapat a göllheimi csatában. H. K. 1915. 59—84. old. Wertner közli, hogy az egyik forrás szerint (Ottokár) a magyar csapat csak 200 lovas gyorsíjászból állt és 50 más harcosból, akiket Domonkos vezetett, Kőszegi Iván veje. Valószínűnek tarthatjuk, hogy Domonkos 50 embere lovagi fegyverzetű volt.

133 Pl. az *Annales Mechovienses* . . . Pertz: i. m. XIX. 4. 668. old. „Cumani dicti vulgariter Cimove simul cum Ungaris venientes spoliaverunt ecclesiam Mechoviensem."

134 *Erdélyi Gyula:* A magyarok hadművészete. 66. old.

135 Chronicon Francisci (Chronicon Pragense) lib. I. cap. XXVII. Pelzel—Dobrowsky: Scriptores Rerum Bohemicarum, II. 96. old.

zajjal közeledett. (Eszerint könnyű- és nehézfegyverzetű harcosok egyaránt voltak Csák Máté seregében.) A cseh királynak 1500 „sváb módra" felszerelt lovagja volt *és több ezer más — páncélinggel, vassisakkal, lándzsával és nyíllal felszerelt katonája.*[136] — A magyarok nem szoktak lovagi fegyverzetben harcolni, írja egy krónikás. Szoros bőrruhát hordanak és nagy köpönyeget. Főképpen nyíllal harcolnak. Nem állnak meg egyhelyben — vagy üldöznek, vagy menekülnek —, így kikerülik a küzdelmet (azaz kézitusát).[137] — Az 1322. évi mühldorfi csatában a krónikások szerint Szép Frigyesnek 2200 lovagja és 4000 magyar meg kun íjásza volt. A magyarokat és kunokat a krónikások nem különböztetik meg.[138] — Egy 1308-ból származó külföldi leírás szerint a magyarok kicsi, fekete, száraz és harcias emberek. Minden fegyvert jól forgatnak, de különösen a nyilazásban válnak ki. Lovaik kicsinyek, erősek, gyorsak. *Az előkelők és nemesek (principes et nobiles) lovai nagyok és szépek.*[139]

A XIV. században Itáliában harcoló magyar seregekben az eredeti lovasnomád harcmodort a kunok képviselik. Nomád életformájuk ugyan már a XIII. század végén válságba jutott, de feudalizációjuk csak a XIV. század dereka után következett be. A hódtavi csata (1282) után nomád zsákmányolásra nincs már lehetőségük, és ezért nagyon elszegényedtek. Ezzel lehetett összefüggésben IV. László megölése is. III. András és az Anjouk idején a kunok rendszeres zsoldot kaptak. A XIV. század közepén a kunok zöme még nem települt meg állandóan.[140] A kereszténységet is csak I. Lajos korában veszik fel tömegesen. A XV. századra azután befejeződik a kunok feudalizációja

136 Ezek talán megfelelnek a magyar sereg „átmeneti harcmodorban" harcoló részének: a közel- és távolsági harc fegyvereit egyaránt használó, de egyikben sem „specialista" tömeges harcos-elemnek. Egyébként valószínű, hogy a magyar seregeknek ez az eleme a kunok hatására ezidőben újra keletiesebb jellegűvé vált.

137 Chronicon Aulae Regiae. A. 1315. I. 124. Gombos I. 502—504. old.

138 A mühldorfi ütközetre vonatkozó főbb források: Chronik des Jakob von Königshofen ed. Hegel. i. m. VIII. 467. old., Matthias Neuwenburgensis Chronicon: ed. Böhmer. IV. 196. Johannes Victoriensis Abbas: Chronicon Carinthiae. Gombos. II. 1354. old., Vita Arenpeckii, Pez: Scriptores Rerum Austriacarum. Leipzig—Regensburg. 1721—1745. I. 1238. old., Anonymi Leobensis Chronicon, Pez. i. m. 921—933. Chronicon Claustro—Neoburgense, Pez. I. 485. Annales Matseenses, Pertz, Scriptores. IX. 828. Volcmari Abbatis Chronica de gestis principum, Oefele: Rerum Boicarum Scriptores II. 543. Anonymi Chronicon Bavaricum, Oefele i. m. I. 389. old., Joannis Staindelii Chronicon, Oefele: i. m. I. 515—516. Udalrici Onsorgii Chronicon Bavariae, Oefele I. 363. Chronicon Aulae Regiae, Fontes Rerum Austriacarum I. Scriptores VIII. 419. old., Chronicon de ducibus Bavariae, Oefele I. 41. Thomas Ebendorferus de Haselbach. Pez. II. 787. Joannis Ebran de Wildenberg: Chronicon Bavariae. Oefele. I. 305. — Wildenberg szerint a 2200 lovagot is Károly Róbert magyar király küldte.

139 Anonymi Descriptio Europae Orientalis. A. 1308. exarata. Ed. Gorka, Cracoviae. 1916. 49. old.

140 Győrffy i. m. Kring i. m.

és eltűnik a kun könnyűlovasság is. I. Lajos itáliai hadjáratai idején azonban a még nem feudalizálódott, egészen keletiesen harcoló kunoknak jelentős szerep jutott a király hadseregében és erősen megragadták az itáliai krónikások fantáziáját, akik bizonyosan sohasem láttak ilyen lovasokat.[141]

A kunok szerepelnek Károly Róbert Bazarába elleni hadjáratában is. A B. K. K. e hadjárat áldozatairól szólva megjegyzi, hogy a kunok „nagy sokasága" esett el.[142]

Villani János leírása szerint a magyar király 30 000-nél több magyarral és némettel indult Szlavóniába. Nagyobb részük lovas volt. 20 000 íjász volt köztük.[143] A számok valószínűleg túlzottak, de lehetséges, hogy az íjászok *aránya* ilyen magas volt. Az ostromlott Collignano lakói az egész magyar hadsereget, a krónika nyilvánvalóan túlzott adata szerint 40 000 embert — íjászokból állónak látják.[144] Nem valószínű, hogy a magyar seregben kizárólag íjászok lettek volna, de számuk nagy lehetett, és mivel ők jártak a seregek élén — elsősorban ők tűntek fel a magyar seregekkel szemben állóknak. (Vö. föntebb Niketas Koniates tévedésével.) Gravinai Domokos ezt határozottan ki is mondja. Egy magyar csapatról azt írja, hogy 30 íjász volt benne, akik fogukat csikorgatva fenyegették az ellenséget. *Ezek a seregek előtt jártak.*[145]

Villani Máté szinte mindig könnyűfegyverzetűeknek írja le a magyarokat. Részletes leírása szerint íj, nyíl és hosszú kard a felszerelésük. Ruhájuk több, egymásra húzott bőrzeke. Sisakjuk általában nincs. Lovaik nem nagyok. Portyázni, megfutamodni, üldözni szeretnek. Ügyesek a zsákmányolásban és a hosszas lovaglásban. Az ütközetben tízes-tizenötös csapatokban harcolnak. Jelvényeik, zászlóik, ostromszereik nincsenek. Tegzeik összeverése a gyűlekezési jelük.[146] Villani Máté le is ír néhány ütközetet, ahol a magyarok keleties taktikával harcoltak. — Egyik ütközetben a nápolyiak a magyarok első soraira vetik magukat. A sorok széjjelnyílnak, s engedik, hogy a nápolyi lovasság benyomuljon. Ezzel a nápolyiak kelepcébe jutottak, mert a magyarok bekerítik és megsemmisítik őket.[147]

141 Pl. Villani leírása a bőrruhás, zászlót nem használó, tegzüket zörgető „magyarokról" valószínűleg a Lajos seregében harcoló kunokra vonatkozik. Villani János, Máté és Fülöp krónikája a Bibliotheca Classica Italiana sec. XIV. 21. kötetében (Trieste. 1857.) Villani Máté VI. 54. a magyarokról. A Villani-krónikáit magyarra fordította Rácz Miklós, Budapest. 1909. Gombos: Középkori Krónikások. VIII—IX.

142 B. K. K. 209. Szentpétery: Scriptores. I. 499. old.

143 Villani J. XII. 59.

144 Villani M. VI. 52.

145 Dominicus de Gravina: Chronicon A. 1349. Muratori: Rerum Italicarum Scriptores. XII. 3. 119. old.

146 Villani M. VI. 54.

147 Villani M. I. 48.

Érdekes, hogy ebben a seregben németek is voltak a magyarok mellett és ők is részt vettek a leírt hadicselben. — A trevisóiak több, mint 1500 lovas és sok gyalogos — kitörnek a várból, és összecsapnak a Treviso falai alá küldött 400 magyarral.[148] A magyarok visszavonulnak és közben arrafelé csalták a trevisóiakat, ahol még 800 magyar állt lesben, akik hátbatámadták, bekerítették és megsemmisítették a trevisóiakat. Villani Máté a zsoldostársaságokban szereplő magyarokat is könnyűfegyverzetűeknek írja le. Szerinte a zsoldosok közt „sisakosokat" és „magyarokat" lehet megkülönböztetni.[149] A „magyar" elnevezés itt szinte fegyvernemnek tűnik. A Chronicon Estense és a Corpus Chronicorum Bononiensium B. krónikája szerint I. Lajos 1350-ben 4000 lovaggal és 2000 válogatott íjásszal indult el Magyarországról.[150] A Chronicon Mutinense szerint Lajos 50 000 lovassal indult el, ezek közül 20 000 *rövidlándzsájú pogány* volt. 5000 íjász esett itt el a krónika szerint.[151] A számok természetesen túlzottak, az arány azonban helyes lehet.

I. Lajos király nápolyi hadjáratai alkalmából német és olasz zsoldosokat is fogadott. (Urslingeni Werner, Wolf testvérek.) A nápolyi hadjáratok után pedig több évtizedig magyar zsoldosokat találunk a pápa és több olasz város zsoldjában.[152] Tóth Zoltán nézete szerint inkább a magyar lovagok álltak az itáliai városok zsoldjába, mint a kun könnyűlovasok. A magyar lovagokról Itáliában kopott le „minden maradék idegenszerűség, ami a magyar nehézfegyverest az egyetemes európai lovaghadtól talán még megkülönböztette."[153]

Gárdonyi Albertnek és *Lukcsics Pálnak* más a véleménye. Gárdonyi szerint az olaszokat az a körülmény késztette idegen zsoldosok fogadására, hogy ezek szokatlan harcmodora kitűnően érvényesült a hazai csapatokkal szemben. (Míg meg nem szokták — azután csökkent a jelentőségük.) Ilyen szokatlan volt a magyar íjászok harcmodora is.[154] Lukcsics szerint is a könnyűlovasokat szerették az olaszok zsoldjukba fogadni.[155]

148 Villani M. VI. 73.

149 Villani M. X. 7. 800 sisakos és 300 magyar, 1200 sisakos és 4000 magyar, 2000 sisakos és 500 magyar.

150 Muratori XV. 1. A. 1350. és XVIII. 1. A. 1346. 602. old.

151 Basanus: Chronicon Mutinense. Muratori. XV. 4.

152 *Gárdonyi Albert:* A középkori zsoldos-intézmény és a magyarság. Hadtört. Közl. 1942. 129. és köv. old. Lukcsics Pál: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában a XIV. században. Hadtört. Közl. 1932. 125. és köv. old. Lukcsics Pál: Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században. Turul. 1931. 84. és köv. old.

153 *Tóth Zoltán:* Magyar Művelődéstörténet I. 282—283. old.

154 Gárdonyi: i. m. 130. old.

155 Lukcsics szerint I. Lajos seregében a magyar csapatok a familiaritás elve alapján formálódtak, s csak a familiák felbomlása után kerültek más nemzetiségű harcosokkal közös csapatokba. H. K. 1932. 134. old.

Szerinte a magyar zsoldosok közt kevés volt a lovag. A legtöbben ún. „harcos jobbágyok". — Valószínűnek mondhatjuk, hogy a XIV. századi itáliai magyar zsoldosság két elemből állt: a lovagi fegyverzetű magyar feudális urak legkalandvágyóbb és kevésbé tehetős részéből és Lukcsics „harcos jobbágy"-aiból. Hogy ez utóbbiak közt mennyi volt a magyar és mennyi a kun — nem tudhatjuk biztosan.

Rázsó Gyula véleménye szerint az itáliai magyar zsoldosok azért nem alkottak külön kompániákat, mert viszonylag kevés volt köztük a nehézfegyveres lovas, s így hátrányos helyzetbe kerültek volna más kompániákkal szemben.[156]

Nagyon valószínű, hogy ebben a kérdésben nem Tóth Zoltán, hanem Gárdonyi, Lukcsics és Rázsó álláspontja a helyes.[157]

Petrus Azarius,[158] Bazanus,[159] Raphaynus de Caresinis[160] és a Cronica Senese[161] általában könnyűlovasokként írják le a magyarokat.

156 *Rázsó Gyula:* A zsoldosintézmény kezdetei Magyarországon a XIV. században. H. K. 1960. 130. old.

157 Néhány idevágó adat: *Temple—Leader* és *G. Marcotti:* Giovanni Acuto (Sir John Hawkwood) Firenze. 1889. c. műve szerint az Alba Societasban harcoló magyarok könnyűlovasok. Szerinte az angolok fegyverzete is könnyebb volt, mint a németeké és az olaszoké. (32—33. old.) — *K. A. Schäfer:* Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien Während des XIV. Jahrhunderts. Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte. XV. 1—2. Paderborn. 1911. c. művében kevés a magyarvonatkozású adat. A III. kötet 278. oldalán cseh és magyar gyalogosokat (!) említ, akik 1369-ben Pisa város zsoldjában voltak. A III. kötet 273. oldalán 12 pisai zsoldban levő magyar lovas zászlóról ír. A magyar lovasoknak csak egy lovuk van fejenként. Ez valószínűvé teszi, hogy könnyűlovasok. A II. kötet 36. oldalon említ 1355-ben egy zászlót, ahol csupa német közt szerepel egy Ulim Andreassi nevű magyar? Ez valószínűleg nehézfegyverzetű volt. — Lukcsics: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában. 146. old. 1359. decemberében Bologna ellen vonul Estei — i Ferenc vezetésével 3000 lovag, 1500 magyar, 4000 gyalogos és 1000 íjász. Ezek a magyarok tehát nem lovagi fegyverzetűek. — 155. old. A pápa szolgálatában áll Gömöri Nagy János hadnagy 42 íjásszal. — 155. old. XI. Gergely pápa kötelezi Robert de Altavilla capuai zsoldosvezért, hogy 200 lándzsa mellett 100 magyar lovasíjászt is tartson.

158 Petri Azarii Liber Gestorum in Lombardia. Muratori XVI. 4. 141. old. A. 1361.

159 Basanus: Chronicon Mutinense. Muratori XV. 4. 174. old.

160 Raphayni de Caresinis Chronica. Muratori XII. 2. 24. old. A. 1371—1372.

161 Cronaca Senese di Donato di Neri e di suo figlio Neri. Muratori XV. 6. 683. old. A. 1381. — A Cronaca Senese e kiadásában egy képet is láthatunk egy ütközetről, amelyben — úgylátszik — magyarok is részt vettek. (602. old.) — A krónika szerint a sienaiak két német nemest vettek zsoldba 400 német lovassal. Nevük Ugo dell Ala és Ormanno volt. Később azt írja Ormanno-ról, hogy a *magyarok* kapitánya. A kiadványban szereplő kép a csatát ábrázoló freskó fényképe, amely csatában a zsoldosok is szerepeltek. A freskó Sienában van és 6x14 méteres méretű. A képen láthajuk a zsoldoscsapatot, amint megütközik a vele körülbelül egyenlő erejű ellenséggel. A sienai harcosok messze hátul vannak. A zsoldosok közt íjászokat nem látunk. Valamennyien páncélban vannak, de a hátul levőknek nincs lándzsájuk. Az összeütközés lándzsát előreszegezve történik. Az ellenség egy része már fut. A vezetők címeres csöbörsisakban vannak, a többiek láncingük csuklyája fölött lapos vassapkát viselnek. A balszárny már egészen az ellenség sorai közt van. A balszárnyon harcoló lovasok ruhája (vagy páncélja) más, mint a többieké, a jobbszárnyon harcolóké — függőleges csíkozású, fejfedőjük viszont ugyanolyan, mint azoké. Oldalról támadják meg az ellenséget. Egyikük kétkézre fogott nagy karddal vág ellenfele felé. Talán ezek a balszárnyon levő lovasok Ormanno magyar harcosai.

Könnyűfegyverzetűeknek írja le az itáliai magyar zsoldosokat G. *Köhler* is. Szerinte a magyar zsoldosok közül az íjászoknak — a vaskesztyűt leszámítva — védőfegyvereik nincsenek. Az íj mellett kard és tőr a fegyverük. A magyar tisztek *páncélosak, de íjuk is van.*[162]

A XIV. század második felében, elsősorban a kunok feudalizációja következtében a lovasíjász fegyvernem hanyatlásnak indult. A nikápolyi ütközetben (1396) már lényegesen gyengébb minőségű volt a magyar király seregében harcoló könnyűlovasság. — Jellemző adatot szolgáltat erre Zsigmond egy 1395-ös oklevele, melynek szövege szerint a király megkívánta zsoldosaitól, hogy minden lándzsás két íjászt hozzon magával. Voltak olyanok, akik apródjaikat vitték el, vagy más olyanokat, akik *nem tudtak az íjjal bánni.* Ezért felszólítja udvari miles-ét, Bethlen Miklóst, hogy ellenőrizze a zsoldosokat és aki nem tud nyilazni, azt ne számítsa íjásznak.[163] — Szécsi Miklós nádor fiai arra kötelezik magukat, hogy a „németekkel való viszály" idejére Muraszombat melletti kúriájukban 20, a többi birtokukon összesen 60 lovasíjászt tartanak.[164]

Zsigmond királynak a XIV. század végén íjászlovasokra lett volna szüksége, ez azonban olyan fegyvernem, amely a maga eredeti, teljes értékű formájában csakis a nomád pásztortársadalmakban tud kifejlődni és fennmaradni.

A könnyűlovasságra vonatkozó adatoknál nem kevésbé számosak a magyar nehézfegyveres lovasságra vonatkozóak sem.

IV. Béla a tatárjárás tanulságai alapján folytatta katonai újításait. Várakat építtetett és nehézfegyveresek kiállítását szorgalmazta.[165] Jellegzetes ebből a szempontból a szepesi tízlándzsások és a túróci jobbágyfiúk katonai kötelezettségeinek megváltozása.[166] A szepesi lándzsások ősei a gömöri és tornai várispánság területéről húzódtak északra és legtöbben a Hernád völgyében telepedtek meg. Fejenként katonáskodtak, könnyű fegyverzetben. (Természetesen nem gondolhatjuk, hogy nomád lovasíjászok voltak. Könnyű fegyverzetük valószínűleg csak azt jelentette, hogy nem volt lovagi felszerelésük.) 1243-ban Béla azt követeli tőlük, hogy négyenként állítsanak ki egy jól felszerelt katonát. Ez valószínűleg páncélos volt, mint a

162 *G. Köhler:* Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. III. Band. I. Abtheilung. 95. old. Breslau. 1887.
163 *Zimmermann—Werner:* Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt. 1902. III. 149. old.
164 A. 1398. Zala vármegye története. Oklevéltár. II. 105.
165 *Mályusz:* A magyar köznemesség kialakulása. I. 302—305. old.
166 *Mályusz:* i. m. I. 278—281. old.

későbbi tízlándzsás név valószínűvé teszi. — A túróci jobbágyfiúk még 1248-ban is fejenként katonáskodtak könnyű fegyverzetben. 1255-ben már azt kívánja tőlük a király, hogy hatonként állítsanak ki egy páncélost (unum pancerratum). — 1258-ban ugyanez volt a kötelességük. — Hasonlóképpen alakult az egyház harcos jobbágyainak helyzete is.[167] A tihanyi apátnak 1267-ben 130 lovas jobbágya volt. Nagy számuk miatt nyilvánvaló, hogy nem lehettek nehézfegyverzetűek. Béla király ugyanebben az évben utasítja a nádort, hogy a jobbágyok „nagy és haszontalan sokaságából" csak 12-t hagyjon meg harcosnak, a többi legyen úrbéressé. — A városoktól is nehézfegyvereseket követelnek a tatárjárás utáni privilégiumok. Zágrábnak tíz fegyverest kell kiállítania, ha a király a tenger, Karintia, vagy Ausztria felé indít háborút (1242). Pestnek is tízet, ha a király személyesen vezeti a hadsereget (1244), Nyitrának 12-t; a körmendiek 15 mansiónként egy páncélost állítanak, páncélinggel (cabatus), lándzsával, íjjal és két lóval felszerelve.[168]

A XIII. és XIV. századból ránk maradt lovaspecséteink a lovagi fegyverzet divatjáról tanúskodnak, pl. László somogyi ispán pecsétje 1236-ból,[169] Opoj báné 1239-ből,[170] István ifjabb királyé 1257-ből,[171] — László ispán testét páncéling fedi, a páncéling felett hosszú fegyverkabátot visel, fején lapostetejű fazéksisakot, bal kezében háromszögletű pajzsot, jobb kezében kis lobogóval ellátott lándzsát tart. Opoj bán kezében gömbfejű buzogányt láthatunk. István ifjabb királyon gyűrűs vaspáncél van, fölötte bő fegyverkabát, fején fazéksisak, jobbjában zászlós lándzsa. A háromszögletű pajzson és a zászlón ágaskodó oroszlán látható. Hasonló fegyverzetet láthatunk István ifjabb király, majd V. István 1264-es, és 1270-es pecsétjén, valamint Tamás erdélyi vajda 1321 és 1342 közt kiadott pecsétjén.[172] — Ezek a pecsétek egyértelműen a nyugati lovagi fegyverzet divatjáról tanúskodnak, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy kizárólag a feudális uralkodó osztály legfelsőbb rétegéből származnak. E nagyurak pedig nagyobb mértékben ki voltak téve a nyugati hatásoknak, mint a kevésbé vagyono-

167 *Mályusz:* i. m. I. 281—282. old.
168 *Mályusz:* i. m. I. 293. old. — A cabatus szót l. Bartal: A magyarországi latinság szótára. Budapest. 1901. 88. old.
169 *Szendrei János:* A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest. 1905. 31. old.
170 *Szendrei:* i. m. 31. old.
171 *Szendrei:* Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler. Budapest. 1896. 52. old.
172 *Nagy Géza:* A magyar középkori fegyverzetről. Archeológiai Értesítő. 1890. 416. old.

sak, és ők voltak leginkább képesek arra, hogy a költséges lovagi fegyverzetet megszerezzék. A feudális főúri réteg jobb minőségű fegyvereiből több is maradt meg, mint a kevésbé vagyonosak nyilvánvalóan silányabb anyagból készült, kevésbé gondosan kidolgozott harci eszközeiből. Ezért a fegyverleletek tanúságát kissé egyoldalúnak kell tartanunk. Tóth Zoltánnal szemben inkább Nagy Gézának kell igazat adnunk ebben a kérdésben.[173]

Tóth Zoltán egyik legnyomósabbnak vélt bizonyítéka a kígyóspusztai csat volt. E csat díszítései szerinte azt bizonyítják, hogy a XIII. századi magyar lovagok felszerelése teljesen olyan volt, mint az egykorú nyugati lovagoké. Véleménye szerint a kígyóspusztai csat a XIII. század közepe táján készült, az 1260-as években. Ezt bizonyítják Tóth Z. szerint a csaton látható harcoló lovagok fegyverei és felszerelése, amely a XIII. századi nyugati divatnak felel meg: Vizir nélküli, kiscímerű, egész súlyával a fejre nehezedő sisak. A sisak fazékformájú. Lemezpáncélnak még semmi nyoma sincs. A lovagok a páncéling felett bő fegyveringet (bambusiumot) viselnek. Pajzsuk és kardjuk közepes méretű, sarkantyújuk tüskés.[174] Tóth Zoltán ebből nemcsak azt a következtetést vonja le, hogy a XIII. századi magyar lovagok ugyanúgy voltak felszerelve, mint a velük egykorú nyugati lovagtársaik, hanem azt is, hogy ebben az időben a magyar haderő egészen lovagi fegyverzetű és harcmodorú volt, és kizárólag a kunok, besenyők és székelyek voltak könnyűlovasok. Ez még abban az esetben is igen merész következtetés lenne, ha a csat valóban az 1260-as években készült volna. Újabb kutatások alapján azonban *Éri István* más megállapításra jutott a kígyóspusztai csat kérdésében. Szerinte a csat kun főemberé lehetett és királyi adományozás útján kerülhetett a birtokába. Keletkezésének idejét Éri a XIII—XIV. század fordulójára teszi.[175]

IV. Béla, V. István, IV. László — kisebb mértékben III. András és Károly Róbert adományozó oklevelei mindenesetre azt mutatják, hogy a királyok ebben a korban lovagi harcmodorban küzdő nehézfegyvereseket akartak elsősorban látni seregükben. A királyi adományozó oklevelek legnagyobb része ugyanis a lovagi harcmodort dicsőíti. Egy 1243-as oklevél szerint Ákos nembeli Mátéfia Detrik comes lándzsáját rázva, mindenki mást megelőzve tört az ellenség sorai közé. Harc közben

173 *Nagy Géza:* i. m. 290—291. old.
174 *Tóth Z.:* A kigyóspusztai csat jelentősége. Turul. 1933. 11—16. old.
175 *Éri István:* Adatok a kigyóspusztai csat értékeléséhez. Folia Archeologica. 1955. 138—152. old.

ledöfték a lovát és ő maga is megsebesült.[176] — Ugyancsak „vibrata lancea" ront az ellenségre Jubislaus fia Bogomér comes, sok sebet oszt, többeket a földre terít. Végül súlyosan megsebesül.[177] — Más oklevelek csak annyit mondanak, hogy az adományt elnyerő lovagi fegyverzetben (armis militaribus) és fegyveres kísérettel (armatis viris) szolgálta a királyt. Ezt írja pl. egy 1249-es oklevél Miklósról, István ifjabb király tárnokmesteréről.[178] Ákosfia Ernye egy kiváló német lovagot győzött le lándzsájával és levágott fejét elküldte a királynak. Egy másik németet letaszított lándzsájával a lováról, a lovat pedig agyonszúrta.[179] — 1252-ben Béla király két pohárnokot, Budult és Damjánt saját seregébe (azaz famíliájába) vesz fel, azzal a feltétellel, hogy lovagi fegyverzetet öltenek: páncélt, vassapkát, pajzsot, lándzsát és amellett *íjat és nyilat* (loricis, capellis de ferro, clipeis, lanceis, arcubus et sagittis). Lovat is kellett hozniuk.[180] — Illuynus mester testvére, András — Béla király 1255-ös oklevele szerint — a többieknél előbb támadt az ellenségre, egy német lovagot letaszított a lováról s a küzdelemben a német lándzsája által a mellén és a vállán sebeket kapott.[181] — Andronicus, Mátyás szepesi prépost testvére két páncélossal tartozik a királynak szolgálni Glup földje fejében.[182] — Egy 1264-es oklevél szerint Lőrinc udvarbíró és mosoni ispán egy orosz urat vetett le lándzsájával a lováról és egy másik ütközetben is legyőzött egy vitézt párosviadalban. Egy ízben megölték a lovát, de gyalogszerrel is keményen verekedett és végül sikerült megmenekülnie.[183]

V. István, illetőleg István ifjabb király okleveleiben is

176 *Fejér:* Codex Diplomaticus. IV. 1. 287. old. Szentpétery. 744. old.
177 A. 1244. — Fejér. IV. 1. 343. old. Szentpétery. 792. old.
178 *Fejér.* IV. 2. 49. Szentpétery. 904. old.
179 *Wenzel.* Árpád-kori új okmánytár. VII. 321—322. old. Szentpétery. 928. old.
180 *Wenzel.* VII. 342. old. Szentpétery. 973. old. Mályusz: A magyar köznemesség . . . 294. old. — Mint Mályusz többször idézett tanulmányából kiderült, a király várjobbágyokat is emelt a királyi serviensek soraiba. Várjobbágyokat nemesítő okleveleink azonban nem mutatják, hogy ezek is nehézfegyverzetűek voltak-e, vagy sem. Egy 1269-es oklevél a soproni vár páncélosairól (Mályusz: i. m. I. 301. old. 3. jegyzet) emellett szól, egy 1233-as trencséni várjobbágyokról szóló oklevél szintén. (Wenzel. VII. 135. old.) Ezek cabatus-ban, valószínűleg láncingben teljesítettek szolgálatot. A sok várjobbágy, sőt castrensis nemesítéséről szóló oklevél azonban általában hallgat a nemesítettek fegyverzetéről, harcmodoráról, hőstetteiről. 1267-ben pl. IV. Béla Sebestyén szolgagyőri castrensist a királyi serviensek közé emeli a *kémkedés* terén kifejtett működése elismeréseképpen. (Wenzel. III. 158. old.) — A Vág menti székelyeknek azt a kiváltságot adja meg IV. Béla, hogy ne 100 fegyverest állítsanak, mint eddig, hanem a királyi serviensek módjára fejenként jöjjenek a király seregébe. Úgy tudjuk, hogy ezek a székelyek határőrök és íjászok voltak. Nem valószínű, hogy most, mikor többnek kellett közülük hadba szállnia, mint előbb, nehézfegyverzetben teljesítettek volna szolgálatot. Fejér. IV. 3. 547. old.
181 *Fejér.* IV. 2. 313. old. Szentpétery. 1055. old.
182 *Wenzel.* VII. 480. old. Szentpétery. 1177. old.
183 *Fejér.* IV. 3. 196. old. Szentpétery. 1403. old.

gyakran olvashatjuk a lovagi vitézség magasztalását. Ivánfia András lándzsájával leterítette az ellenséges sereg zászlótartóját és elfogta a sereg vezérét, Kemynfia Lőrincet. Egy másik ütközetben pedig a sereg legelején állt és három ellenséges lovagot terített le lándzsájával a király szeme láttára.[184] Sándor comes a király életét mentette meg: egy lovag zászlós lándzsával rohant a királynak; lándzsája eltört a király lovának nyergén, mire ez leterítette támadóját. Erre mások is megtámadták a királyt, s most már Sándor comes védte meg. Kemény küzdelem árán terített le egy ellenséges lovagot királyi ura szeme láttára.[185] — Ponith comes „ordító oroszlán módjára" rontott, mindenkit megelőzve, az ellenségre és majd lándzsával, majd karddal harcolt velük ezer halált osztva.[186] — Hasonlóképpen vitézkedett Sándor szörényi bán is. Egyeseket lándzsával ölt meg, másokat karddal. Sok foglyot is ejtett.[187] — Reynold mester lándzsájával a földre vetette, majd elfogta Henrik bánt, az ellenséges sereg vezérét. Bal szemén megsebesült. Megemlíti az oklevél, hogy Reynold „honesta et armata familia" jött a király seregébe.[188] — Roland bánról azt írja egy 1270-es oklevél, hogy — jellemzően lovagi módon — egy személyben volt körültekintő vezér és harcos (dimicator).[189] — V. István a városi hospesektől is páncélosokat követelt. A kolozsváriaktól 60 mansiónként követelt egy jól felszerelt fegyverest.[190] Az egy harcost kiállító mansiók nagy számából arra következtethetünk, hogy páncélost kellett kiállítaniuk. A szepesi szászoknak 50 lándzsást kellett a király zászlaja alá küldeniük.[191]

IV. László okleveleiben is számos esetben olvashatunk a magyar főurak haditetteiről. Csák nembeli Péter, bár előbb lándzsától szúrt és kard által vágott sebet kapott, a többiek előtt rohant az ellenségre.[192] — Benedekfia Péter is azzal tün-

184 A. 1267. Fejér. IV. 3. 408. old.
185 A. 1268. Hazai Okmánytár. VI. 153. old. Szentpétery. 1873. old.
186 A. 1268. Hazai Okmánytár. VIII. 111. old. Szentpétery. 1884. old.
187 A. 1268. Wenzel. VIII. 196. old. Szentpétery. 1885. old.
188 A. 1270. Wenzel. XII. 12. old. Szentpétery. 2041. old.
189 *T. Smičiklas:* Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zágráb. 1904—1916. V. 5. 546. old. Szentpétery. 1928.
190 1260 és 1270 közt. Wenzel. VIII. 266. old. Szentpétery. 1922.
191 *Endlicher:* i. m. 523. old. — Nem valószínű, hogy a városok által kiállított páncélosok teljes értékű lovagi harcosok lettek volna. Városi hospes vitézségét sehol sem emelik ki az oklevelek. A hospesek közt is alakult ki feudális vezetőréteg, de ezek gazdasági súlya és katonai rátermettsége elmarad a feudális nemességé mellett. Semmiképpen sem gondolhatjuk a magyar városok által kiállított csapatokat olyanoknak, mint pl. a lombardiai városok csapatai voltak a XII—XIII. században, amikor a Hohenstaufok lovagseregeivel is sikeresen szembe tudtak szállni. (Delbrück: i. m. III. 341—377. old.) A magyar lovagi életformáról l. Mályusz: A Toldi monda. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. 1934.
192 A. 1273. Wenzel. IX. 13. old. Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet, 2—3. füzet. 1272—1290. Budapest. 1961. 2364. sz.

tette ki magát, hogy lándzsájával ledobott egy lovagot a lováról.[193] — Pécz nembeli Benedek az ellenségre rohanva először egy nagy zászlójú lovagot sebesített meg lándzsájával, azután előretartott lándzsával az ellenség sorai közé rohanva egy lovagot megölt és egy másik lovagot, az olmützi püspök hadnagyát (maiorem exercitus episcopi de Olmach) is legyőzte.[194] — Jakab comes egy német lovagot vetett le lándzsájával a lováról.[195] — Csák nembeli Péter egy másik oklevél szerint többeket lándzsával sújtott le, másokat karddal döfött át.[196] — Ivánka mester is a többieket megelőzve rontott az ellenségre és a bárók szeme láttára vetett a földre és ölt meg több ellenséges harcost.[197] — Mihályfia Adrianus a cseh király Chygur nevű kiváló lovagját dobta le lándzsájával és ejtette fogságba.[198] — Jakab mester, mint rettenthetetlen oroszlán támadta meg a cseh király válogatott lovagjait és futamította meg őket.[199] — Simonfia György egyszer a király megérkezése előtt verte szét az ellenség egyik cuneus-át, más alkalommal három cseh lovagot ejtett foglyul lovastul. Felderítő szolgálatra is vállalkozott és a tatárok ellen is harcolt. Megemlíti az oklevél azt is, hogy sok rokonával, barátjával és társával ment a király seregébe.[200]

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a király vitézei a lovagi fegyverek mellett az íjjal és nyíllal is tudtak bánni. Miklós comes fia Miklós bátran rohant a német lovagok közé és hármat leterített közülük lándzsájával. De ugyanez a Miklós a hajón közeledő németeket nyilazással zavarja (telorum valocitatibus) és testvére László segítségével több németet öl meg nyíllal és lándzsával.[201] — Ják nembeli Csépán egy alkalommal egy vitéz német lovagot vet le lováról és ejt fogságba. Máskor felváltva harcol lándzsával és nyíllal.[202]

A magyar feudális vezető réteg lovagi harcmodorára vonatkozó adatokat találunk III. András és Károly Róbert okleveleiben is. Pál comes egy ütközetbn leterít egy német lovagot, miközben saját lova is elpusztul.[203] — Baasfia János négy sebet

193 A. 1274. Wenzel. IV. 39. old. Borsa. 2558. old.
194 A. 1274. Hazai Okmánytár. I. 60. old. Borsa. 2462.
195 A. 1274. Fejér. V. 2. 154. old. Borsa. 2488.
196 A. 1274. Wenzel. IX. 71. old. Barankát visszaszerezte királyának harcolva. (in lancearum examine) Borsa. 2477. old.
197 A. 1275. Fejér. V. 2. 273. old. Borsa. 2662. old.
198 A. 1276. Hazai Okmánytár. VII. 161. old. Borsa. 2749.
199 A. 1276. Wenzel. IX. 147. old. Borsa. 2729.
200 *Wagner:* Diplomatarium Comitatus Sarosiensis. 84. Borsa szerint a (3350., 3351.) XIV. század első felében készült hamisítvány. A vitézi tettek felsorolása így is jellemző a XIV. század első felének lovagi szemléletére.
204 A. 1303. Anjou-kori Okmánytár. I. 51. old.
202 A. 1273. Wenzel. XII. 73. old. Borsa. 2389.
203 A. 1293. Fejér. VI. 1. 242. old.

kapott királyáért, lándzsa, kard, nyíl érte. — István comes lovagi lovon és fegyverzetben vett részt a harcban és 50 márka kárt szenvedett.[204] — Apuliai Fülöp az ellenség sorai közé rohanva többeket közülük karddal vágott le.[205] — Gutkeled nembeli Omodéfia Miklós több németet terített a földre és hat német bárót lovastul, fegyverestül elfogott.[206] — Miklós vitéz lándzsájával ledobott egy ellenséges vitézt a lováról s azután elfogta.[207] — Huntpázmán nembeli Mihály kárpótlásul kap földet, mert a király lándzsaviadalban kiütötte három fogát.[208] — Radoszlófia Miklós még akkor is harcolt Bazarába oláh vitézei ellen, mikor már páncélját leverték róla. (Cunctis tamen ferramentis de suo ad terram ruptis.) Lándzsáját rázva rohant soraik közé és a király szeme láttára ölt meg közülük ötöt. Hat sebet kapott és öt nemes familiárisa esett el.[209]

Az Anjouk korának magyar lovagjait a Bécsi Képes Krónika illusztrációiból ismerhetjük meg. Fegyverzetük némileg különbözik a kígyóspusztai csaton ábrázolt lovagokétól. Nem fazéksisakot hordanak, hanem ún. „nagy bacinet"-t, „pikonhog"-ot, a normann sisak nagyobb, súlyosabb változatát. E sisaktípusnak általában nincs vizirje. Csak a legelőkelőbbeken láthatunk vizires pikonhongot, vagy csöbörsisakot; csuklyás láncingben vannak, de efölött nem bő bambusiumot viselnek, mint a kígyóspusztai csaton látható lovagok, hanem testhezálló fegyverkabátot. (Boeheim „Lentner"-nek, Nagy Géza „korszovány"-nak nevezi.) A fegyvereket ehhez a fegyverkabáthoz erősítik, az övet lenn viselik a csípőjükön. Pajzsuk nem háromszögletű, hanem ún. „tárcsapajzs", felül bevágással. Ebbe a bevágásba helyezték az előreszegzett lándzsa nyelét. A kard hosszabb, szélesebb, hegyesebb, hosszabb a markolatja és nagyobb a gombja. A páncéling vállain kis kerek vaslemezeket látunk (vállfővas), ez a lemezpáncél első nyoma. A magyar lovagok fegyverzete tehát olyan volt, mint az egykorú nyugat-európai lovagoké.[210]

A XIV. század közepe táján készült, lovagokat ábrázoló régészeti leletek közül kiemelhetjük István erdélyi vajda 1351-

204 A. 1303. Anjoukori Okmánytár. I. 51. old.
205 A. 1317. Anjou-kori Okmánytár. I. 447. old.
206 A. 1323. Anjou-kori Okmánytár. II. 69. old.
207 A. 1329. Hazai Okmánytár. II. 157. old.
208 A. 1319. Fejér. VIII. 2. 210. old.
209 A. 1330. Blagay Okelvéltár. 110. old.
210 *Nagy Géza:* A magyar viseletek története. Budapest. 1900. 99. old. — *Demmin:* Die Kriegswaffen. Leipzig. 1869. — *Boeheim:* Handbuch der Waffenkunde. Leipzig. 1890. — *G. Demay:* Le costume au moyen age d'après les sceaux. Paris. 1880. 109—185. old.
211 *Szendrei János:* A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest. 1905. 35. old.

ből származó lovaspecsétjét.[211] A vajda öltözete boglárokkal ékesített sodronypáncéling, lábszár- és vállvédő vaslemezekkel. Jobb kezében egyenes kardot tart. A kard markolatának gombjánál fogva vékony lánccal a lovag fegyverkabátjának melléhez van erősítve. Fején címeres csöbörsisakot visel. Egy kis háromszögletű pajzs is a melléhez van erősítve. Ez a lovagi öltözet éppen olyan, mint amilyeneket a XIV. századi francia, németalföldi és német ábrázolásokon láthatunk. — Az 1392-ből származó mártonhelyi freskó Szent Györgye vizires bacinetsisakot (pikonhogot) visel. Csuklyás sodronypáncél van rajta, fölötte fegyverkabát. Öve a csípőjére van leeresztve, kezén páncélkesztyű, bal kezével tárcsapajzsot, jobbjával lándzsát tart.[212] — A XIV. század legvégén Magyarországon készült prágai Szent György szobron már páncéllemezekből összeállított mellvért látható.

I. Lajos nápolyi hadjáratainak ütközeteiben a döntést általában lovagi fegyverzetű harcosok vívták ki, annak ellenére, hogy minden valószínűség szerint Lajos király seregének zöme *nem* lovagi fegyverzetű katonákból állott. Lajos — akárcsak a B. K. K. illusztrációi szerint Károly Róbert — lovagi módon maga vezette hadseregét. Olykor meg is sebesült. Egyszer nyilat lőttek a lábába, máskor sulyokkal ütötték fejbe. Egy alkalommal egyik fuldokló harcosát maga mentette ki, saját élete kockáztatásával egy megáradt folyóból.[213]

A harcosok közt, úgy tűnik, több volt a könnyebb, mint a lovagi fegyverzetű, vezetőik azonban mind lovagok. A király ellen fellázadó német zsoldosok leverésére Lackfi Pál 400 lovaggal és 50 íjásszal indul. Lovagi módon tünteti ki magát közülük Besenyő János allovászmester. Kemény kézitusában három németet vág le. A harmadikkal nehéz harcot kell vívnia: az megölte Besenyő János lovát, és lovasának fején is sebet ejtett, de végül az allovászmester ezt a harmadik ellenfelét is a földre terítette.[214]

Villani János leírása szerint I. Lajos 1347-ben 2000, vagy még több válogatott magyar lovaggal indult meg Itália felé. A kétezres létszám Lajos király seregének lovagi fegyverzetű harcosaira vonatkoztatva, nem járhat túlságosan messze a való-

[212] Szendrei: i. m.: 35—36. old.

[213] *Küküllei* (Tótsolymosi Apród) *János:* Chronicon de Ludovico Rege. Mátyás Flórián: Historiae Hungariae Fontes domestici. Pécs. 1881—1885. IV. kötet. Magyar fordítása Dékáni Kálmántól. (Középkori Krónikások. V. Brassó. 1906.) — János minorita szerzetes töredékes életrajza I. Lajosról. L. Mátyás Flórián i. m. IV. k. Magyar fordítása Dékáni Kálmántól. (Középkori Krónikások. XI. Budapest. 1910.)

[214] János minorita 13. Mátyás Fl. IV. 155—158. old.

ságtól, bár valószínű, hogy Lajos lovagi fegyverzetű harcosainak száma kevesebb lehetett valamivel kétezernél.[215]

Bár a XIV. század második felében Itáliában harcoló magyar zsoldosok nagyobb része könnyűfegyverzetű volt — azért akadtak köztük szép számmal nehézfegyverzetűek is. Pl. 1383-ban III. Károly szicíliai király seregében 158 magyar zsoldos lándzsás szolgált.[216]

Meglepő, hogy bár I. Lajost „lovagkirálynak" ismerjük, adományozó okleveleiben nem sok nyoma van a lovagi vitézség dicsőítésének. Ebből természetesen nem szabad arra következtetnünk, hogy Lajos seregében a nehézlovas fegyvernem jelentősége kisebb lett volna, mint IV. Béla, vagy V. István seregében. Inkább arra kell gondolnunk, hogy már nem volt olyan újszerű és ritka a lovagi harcmodor, s arra is, hogy az ország termelőerőinek akkori fejlődési fokán nem tudott több lovagi fegyverzetű harcost eltartani, mint amennyi Lajos seregében szolgált.[217] Lovagi hőstettek emlegetése azért előfordul Lajos, sőt Zsigmond okleveleiben is. Zsigmond egyik alattvalója, Sárói Péter fia László temesi főispán pl. lándzsával és karddal küzdött a szkizmatikusok ellen.[218] Marczali Miklós temesi főispán kemény közelharcot vívott a törökkel.[219] — Lajos és Zsigmond oklevelei a korábbi hasonló oklevelekkel ellentétben nem sorolják fel a küzdelem részleteit, nem írják le, milyen fegyverekkel harcolt az adományban részesülő. Nyilvánvalóan azért nem, mert a lovagi harcmodor ez időben már megszokottá vált.

Az 1241-től 1396-ig tartó korszak magyar lovasharcmodorának megismerése érdekében még négy, tárgyunk szempontjából igen érdekes forráscsoportot kell megvizsgálnunk:

1. az 1278. évi dürnkruti (morvamezei) ütközetre vonatkozó forrásokat,
2. az 1312-es rozgonyi csatára vonatkozó néhány forrást,
3. az Itáliában harcoló magyarokkal foglalkozó, számunkra legérdekesebbnek bizonyult két krónikát: Dominicus de Gravina Chronicon-ját, valamint Galeazzo és Bartolomeo Catari Cronaca Carrarese-ját,
4. az 1396-os nikápolyi csatával foglalkozó főbb forrásokat.

215 Villani J. XII. 107. old.
216 Anjou-kori Diplomáciai Emlékek. III. 490. old.
217 I. Lajos okleveleinek sjanos csak a nyomtatásban is megjelent kisebb részét vehettem figyelembe. A kancelláriai divat megváltozása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy kevesebbet emlegetik a lovagi haditetteket.
218 A. 1390. Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára. II. 26. old.
219 Temesi Oklevéltár. I. 188. „Facie ad faciem uti fortis et adleta dei viriliter dimicavit."

1. A morvamezei, a Habsburg-ház szempontjából sorsdöntő ütközetet leíró krónikás szerint[220] a kunok a magyar sereg acies-ein kívül rend nélkül száguldoztak. Őket küldték felderítő szolgálatra. Külön elem voltak a magyar király hadseregében. — Legbőbeszédűbb kútfőnk, Horneck-i Ottokár rímes krónikája világosan megmondja, milyen jelentős volt a nehézfegyveresek jelentősége IV. László seregében. A magyar hadsereg két acies-ét emeli ki — az egyiket a „trencséni (Csák) Mátyás vezette, a másikat „Schiltbergi" István.[221] Ez a két nagyszakállú ember, meg akik a kettejük seregrészében voltak, *úgy harcoltak, ahogyan magyarok még sohasem. Úgy harcoltak, mintha Franciaországban tanulták volna.* Megmutatták, hogy tudnának sváb módon harcolni, ha ők is úgy fegyverkeznének. Soha cséplő úgy nem csépelt, mint a trencséni harcos hosszú kezével, meg akik vele voltak a két acies-ben.

Ebből a leírásból világos, hogy a német szemlélőnek szokatlan volt a magyar sereg egy részének lovagi harcmodora. A krónikásnak azt a megjegyzését, hogy a magyarok is tudnának sváb módon harcolni, ha ők is úgy fegyverkeznének, nem szabad úgy értelmeznünk, mint Darkó Jenő teszi.[222] Szerinte ezeknek a francia módra harcoló magyar lovasoknak nem volt nehéz fegyverzetük, azért beszél a krónikás feltételes módban. Nehéz fegyverzet nélkül azonban francia, vagy sváb, azaz lovagi módon harcolni képtelenség. Ezért inkább úgy érthetjük a krónika szavait, hogy a magyarok megmutatták, hogy tudnának sváb módon harcolni, ha *máskor* is lovagi módon fegyverkeznének. Az elbeszélő forrásokon kívül az adományozó oklevelek adatait is figyelembe véve, kétségtelennek kell mondanunk, hogy ez a seregrész lovagi módon és lovagi fegyverzetben harcolt.

Kizárólag lovagi módon küzdő magyarok és könnyűfegyverzetű kunok harcoltak IV. László hadseregében? Nem valószínű! Kézai a *magyarok és kunok* nyilairól ír — más helyen

[220] A morvamezei csatára vonatkozó főbb források: Ottokar con Steier: Österreicher Reimchronik. 1250—1309., a 15 382. sortól a 16 278. sorig. Gombos. III. 1780. és köv. old., Kézai: Gesta Hungarorum. Szentpétery: Scriptores. I. 186. old., Cronicon Salisburgiense. Gombos. I. 680—681. old., Chronicon Austriacum Anonymi. Gombos. I. 512—514. old., Chronicon Colmariense. Gombos. I. 545. old., Oesterreichische Chronik von Anfang der Welt. Gombos. III. 2086—2091. old., Thomas Ebendorferus de Haselbach. Gombos. III. 2213—2214. old., Thomas Tuscus: Gesta Imperatorum et Pontificum. Gombos. III. 2255—2256. old., Fritsche Closeners Chronik. Hegel: Deutsche Städtechroniken. 8. 45. old.

[221] *Pauler Gyula* szerint Gutkeled nembeli István országbírót nevezi így a német krónikás. L. Pauler: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest. 1893. II. k. 442. old.

[222] H. K. 1937. 155. old.

pedig a *magyarok* nyilairól olvasunk.[223] Talán a Chronicon Salisburgiense leírása alapján közelíthetjük meg a kérdést a legjobban. Eszerint a magyar sereg a kunokat nem számítva három aciesből állt. Feltehetjük, hogy ezek közül kettő a trencséni és a „schiltbergi" grófé lovagi módon harcolt, a harmadik pedig a többször említett „átmeneti" harcmodorban.

A harcot a kun íjászok kezdték meg, utánuk avatkoztak be a magyarok. Az üldözésben ismét a kunok szerepe volt jelentősebb. Az ifjú IV. László nem vett részt az összecsapásban személyesen, s ezen a nem lovagi magatartásán a német krónikások sokat csodálkoznak. A magyar sereg vezetése nem volt olyan egyoldalúan lovagi, mint pl. a zimonyi csatában, 1167-ben volt. Ez érthető, mert azóta a kunok erősen megnövelték a könnyűlovas fegyvernem jelentőségét, a nehézlovasok pedig most már nagyobbrészt magyarok voltak. Bizonyos összhangot észlelhetünk a magyar hadseregben a nehéz- és a könnyűlovasság közt.[224]

2. Az 1312-es rozgonyi csatában Trencséni (Csák) Péter fia Máté 1700 lándzsással indul harcba Károly Róbert ellen.[225] A király seregében főleg szepesiek harcolnak — lovasok és gyalogosok. Valószínűleg nehézfegyverzetűek voltak, mert a lőcsei krónika szerint a szepesiek „lovagi módon" (ritterlich) győztek Csák Máté és Aba Demeter ellen.[226]

Markó Árpád szerint az ütközetet nem a szepesiek, hanem a johannita lovagok döntötték el a király javára.[227] Ezeket természetesen nehézfegyverzetűeknek kell tartanunk. A rozgonyi csata ezek szerint zömmel nehézfegyveresek által vívott lovagi jellegű ütközet volt.

3. Az Itáliában harcoló magyarok harcmodoráról Gravinai Domokos és a Cronaca Carrarese számos érdekes adatot közöl. Olykor maga Lajos király is harcolt. Egy alkalommal pallost és lándzsát ragadva vett részt egy kisebb összecsapásban.[228] Hasonlóképpen felszerelve száll harcba Miklós comes is.[229] Laczfi

[223] Kézainak ellenszenves a nehézfegyverzet. Habsburgi Rudolf seregét — lovagi felszerelése miatt nehézkesnek mondja. Ez érthető, hiszen Kézai mindenben a keleti viszonyokkal rokonszenvezett.

[224] *Erdélyi Gyula és Markó Árpád* szerint (i. m. több helyen) a magyarok az Árpád-korban megfelelő módon kombinálni tudták a nehéz- és könnyűlovasság taktikáját. — Köhler szerint (i. m. II. k. 107. old.) a magyar hadseregben 2000 páncélos lovas volt. Köhler a legrégibb zürichi évkönyvet, a Klingenberger Chronik-ot idézi. Mitteilungen der antiquarischen Gesellschaft zu Zürich. II. 1844. 41—96. old.) — Sajnos nem tudtam hozzájutni.)

[225] B. K. K. 196. c. Szentpétery: Scriptores. I. 487. és köv. old.

[226] Analecta Scepusii. ed. Wagner. Vienna. 1774. II. 10. old.

[227] *Markó:* i. m. 34. old.

[228] Dominicus de Gravina: Chronicon. A. 1350. — Muratori Rerum Italicarum Scriptores. XII. 3. 172. old.

[229] Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 154. old.

Dénes, az erdélyi vajda fia, sisakkal, karddal felszerelve, vaskesztyűvel a kezén indul várostromra.[230] Misbanus lovag és magyarjai, mikor elárulják és tőrbe csalják őket, kardot rántanak és olyan sikeresen védekeznek, hogy ellenfeleik közül többen meghalnak s végül is a magyarok kiszabadulnak a csapdából.[231] A magyarok összevesznek a zsákmányon a német és olasz zsoldosokkal. Kardot rántanak és megverekednek. A karddal vívott csetepatéban a magyarok maradnak felül.[232] Többször említi Gravina a magyarok íjászait és keleties taktikáját is. Egy alkalommal a magyar íjászok hátba támadják az ellenséget, aztán úgy tesznek, mintha megfutamodnának, de aztán visszafordulva még nagyobb erővel támadnak.[233] Egy német csapatot úgy vernek meg a magyarok, hogy bekerítik őket és lenyilazzák lovaikat. A most már gyalogszerrel védekező németeket a magyarok karddal aprítják le.[234] Egy ütközetben a magyarok a hatalmas erejű Péter vezetésével futást színlelnek, majd visszafordulnak és üldözőikre nyílzáport zúdítanak. Most már azok menekülnek és a magyarok íjaikat félretéve, karddal vagdalják őket.[235]

A lovagi és keleties fegyverzetű harcosok együttműködéséről is közöl Gravina néhány esetet. Előfordul, hogy a magyarok lenyilazzák ellenfeleik lovait, német és olasz társaik pedig karddal könnyűszerrel levághatják a gyalogosan menekülőket.[236] Tarantói Lajos serege párviadalra hívja ki Lajos király seregét. A viadalt úgy tervezik, hogy mindegyik seregből két ember álljon ki viadalra. I. Lajos seregéből egy magyar és egy német lovagot jelölnek ki. A viadal színhelyén több fiatal harcost lovaggá ütnek. A nápolyiak cselt szőnek. A magyarok azonban megtudják ezt és megelőzik. Egy rejtekhelyről előrohanó magyar lovasíjász csapat nagy üvöltéssel támadja hátba a nápolyiakat.[237]

A Cronaca Carrarese-ben még érdekesebb adatokat találunk az Itáliában harcoló magyarok harcmodoráról.[238] Egy ma-

230 Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 167. old.
231 Gravina. A. 1348. Muratori. XII. 3. 48. old.
232 Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 161. old.
233 Gravina. A. 1349. Muratori. XII. 3. 50. old.
234 Gravina. A. 1349. Muratori. XII. 3. 130. old.
235 Gravina. A. 1350. Muratori. XII. 3. 174. old.
236 Gravina. A. 1347. Muratori. XII. 3. 34. old.
237 Gravina. A. 1349. Muratori. XII. 3. 101—106. old. — Maga Tarantoi Lajos is kihívta párviadalra I. Lajost. A bajrahívó levélben megjegyzi, hogy tudja: Lajos király a seregében levő kunok és más pogányok halálával annyit törődik, mint a kutyákéval. (Fejér. XI. 1. 775. old.) I. Lajos válaszában ez ellen a vád ellen egyáltalán nem cédekezik. (Uo. 775. old.)
238 *Galeazzo e Bartolomeo Gatari:* Cronaca Carrarese. A. 1318—1407. Muratori. XVII. old.

gyar csapat íjjal és nyíllal harcol a velenceiek ellen.[239] Vezérüknek, a nemes lovag Zuane-nek a kísérete viszont nehézfegyverzetűekből áll (gigente d'arme). Zuane lándzsát szegezve oldalba kapta csapatával a velenceieket. Kardjával vitézül verekedett. Tadio Zustignan serege azonban nehéz helyzetbe hozta a magyarokat. Ezt látva István, a bátor magyar lovag, *abbahagyta a nyilazást,* nagy haraggal kirántotta kardját hüvelyéből és két kézre kapva kezdett vele vagdalkozni. A német Enrigónak olyat vágott a sisakjára, hogy az két részre vált. Enrigo feje is ketté vált egészen a válláig, kardja kiesett kezéből s ő maga a földre zuhant. A magyar Lajos comes is utánozni akarta Istvánt. Két kézre fogott kardjával Girardo da Chaminra támadt és agyonsújtotta ellenfele lovát. Végül a velenceiek meghátráltak. Más helyen azt írja a magyarokról a Cronaca Carrarese, hogy nyíllal támadnak az ellenségre, a húrt a fülükig húzva.[240] Egy ütközetet szinte teljesen a magyar Zuane (Zuane Ongaro) vitézsége döntött el. Nagy lándzsájával három ellenfelét sikerült a földre döntenie. Miután lándzsája eltört, elereszteti lova zabláját és kardját két kézre fogva kezdett el harcolni. A velenceiek megfutamodtak.[241] Egy másik ütközetben István vajda[242] lovát megsarkantyúzva ledob nagy lándzsájával egy nemes olaszt a lováról. Ugyanezt teszi a másodikkal és a harmadikkal is. Miután eltörik a lándzsája, kardot ránt. Közben a magyar Tamás és csapata is beléveti magát a harcba. István vajda kikeveredik a tusakodók közül, új lándzsát vesz a kezébe és a német Annest támadja meg. Keresztüldöfi a pajzsát, páncélját és a vajda lándzsája végül is Annes hátán jön ki — több, mint félkarnyi hosszúságra. Annes lezuhan a lováról, s a lándzsa valószínűleg benne marad, vagy eltörik, mert a vajdának megint nincs lándzsája — két kézre fogott kardjával verekszik tovább.[243]

1378-ban megint mint íjászokat emlegeti a magyarokat a Cronaca Carrarese.[244]

A magyar csapatok vezetői, mint a krónika adataiból kitűnik, lovagi módon harcolnak. Mikor azonban *magyarokról* szól a krónika, az egész csapatról, akkor íjászoknak mondja őket. A magyar lovagok is értenek az íj kezeléséhez, mint Zuane küz-

239 Gatari. A. 1372. Muratori. XVII. 1. 77—78. old.
240 Gatari. A. 1373. Muratori. XVII. 1. 89. old.
241 Gatari. A. 1373. Muratori. XVII. 1. 96. old.
242 Valószínűleg ifjabb Laczkfi István, 1372—1376. erdélyi vajda.
243 Gatari. A. 1373. Muratori. XVII. 1. 106—107. old.
244 Gatari. A. 1378. Muratori. XVII. 1. 154. old.

delménél láthattuk. Mikor azonban komoly küzdelemre kerül sor, lovagi fegyvereiket: lándzsájukat, kardjukat veszik elő.[245]

4. A súlyos vereséggel végződő 1396-os nikápolyi csata főbb forrásainak tanúsága szerint, Zsigmond hadseregében jelentős volt a lovasíjászok száma.[246] Zsigmond a magyar csapatokat akarta az első hadirendbe állítani, arra hivatkozva, hogy a magyarok jobban ismerik a törökök harcmodorát.[247] A csatában részt vevő francia lovagok azonban nem engedték át másnak az első támadás dicsőségét. Ők intézték az első támadást a török sereg ellen, mégpedig gyalogosan, ahogyan Nyugat-Európában divattá vált a lóról szállt angol lovagok győzelmei következtében.[248] A franciák vereséget szenvedtek és ezzel az ütközet sorsa el is dőlt. A magyarok egy része megfutamodik, egyes források

245 Cronaca Carrarese adataiból kiderül, hogy a magyar lovagok olykor íjjal és nyíllal is harcoltak. Ezért *Ajtay Endre* szerint „Egyes jelek ... arra a feltevésre csábítanak, hogy a magyar lovag fegyverzete nem mindig egyezett tökéletesen a nyugati lovagokéval. A magyar nemes *néha* nem öltött teljes vértezetet, hogy könnyebben mozogjon." (Ajtay Endre: A magyar huszár. Budapest. é. n. 35. old.) — Véleményével csak részben érthetünk egyet. Kétségtelen, hogy a magyar lovag nem nézte le annyira az íjat és nyilat, mint a nyugati lovagok, már csak azért sem, mert kiváló harci értékű, megbecsült lovasíjászokkal harcolt egy hadseregben, akik semmiesetre sem voltak olyan alárendelt helyzetben, mint a francia, vagy német lovagi seregek „segédfegyveresei". Magyarországon az íjnak és nyílnak olyan erős hagyományai voltak, hogy az íj- és nyílellenes lovagi szemlélet, amely az európai kontinens nyugati felében kialakult — nálunk nem terjedhetett el. (Anglia fejlődése más volt. Ott szintén erős íjász, de gyalogosíjász fegyvernem alakult ki. — egészen más alapokon.) — Az azonban nem valószínű, hogy lovagi fegyverzettel rendelkező nemes, könnyebb, nem lovagi fegyverzetben indulna csatába. Nem minden nemesnek volt lovagi fegyverzete, tehát voltak, éspedig nem csekély számban nem lovagi fegyverzetben harcoló nemesek. Az ilyen nemeseknek azonban máskor sincs, egyáltalán nincs lovagi felszerelésük. A lovagi fegyverzet birtokában levő harcos aligha mondott le arról a nagyobb védettségről, amit számára a lovagi páncélzat jelentett. Fegyverzete annyiban különbözhetett a nyugati lovagokétól, hogy íjat és nyilat használt. Ezt megtehette a XIV. század páncélzatában is, amelyben megvoltak ugyan már a lemezpáncél egyes nyomai, de nem volt még olyan nehéz és merev, hogy az íj és nyíl használatát lehetetlenné tette volna.

246 Froissart: Chroniques. XV. 245. old. Ed. Br. Kervyn de Lettenhove, Brüszszel. 1874. „entre ces Hongres avoit grant foison d'arbalestriers aux cheveaux."

247 Schiltpergers Reisebuch. Eine wunderbarliche und kurzweilige Historie. 1394—1424. 5. l. „Besser dann die andern der Türken Art wüssten."

248 A nikápolyi csata leírását l. *Köhler:* Die Schlachten Nicopoli und Varna. Breslau. 1882., *Delbrück:* i. m. III. 491—496. old., *F. Lot:* i. m. II. 217—223. old., *Rázin:* i. m. II. 217—219. old. — *Bárczay Oszkár:* Nikápoly. H. K. 1894., *Wertner Mór:* A nikápolyi hadjárat 1396-ban. H. K. 1925., *Kiss Károly:* A nikápolyi ütközet. Magyar Akadémiai Értesítő. 1855., *Kropf L.:* Nikápoly. Századok. 1837., *Delaville le Roulx:* La France en Orient au XIV,-e siècle. Paris. 1886., *Kling:* Die Schlacht bei Nikopolis. Berlin. 1906., *Brauner:* Schacht bei Nikopolis Berlin. 1906., *Atiya:* The Crusade in the later Middle Ages. London. 1938. 435—463. old. Érdekes adatot közöl Atiya egy Coucy nevű francia lovag által végzett felderítésről. Kb. 1000 harcos áll rendelkezésére. Ebből 500 számszeríjász és néhány az utat mutató magyar vezető. Egy hegyszorost őrző erős török csapattal találkoznak. Coucy színlelt megfutamodást hajt végre, s ez sikerrel jár: a törökök üldözni kezdik őket és ellentámadással sikerül az üldöző török csapatot megsemmisíteni. Atiya: Nicopolis c. műve sajnos nem volt számomra hozzáférhető.

szerint gyávaságból.[249] Thuróczy szerint azért menekült el a magyar sereg egy része, mert a lóról szállt francia lovagok lovai közéjük keveredtek, és ők, minthogy nem ismerték ezt az újfajta lovagi harci módot, azt hitték, hogy az elhagyott lovak lovasai már mind elestek.[250] A „nagy gróf", azaz a nádor (Garai Miklós) csapatai keményen kitartottak. A nádor, a francia krónikás szavai szerint, szégyenkezett a többi magyarok gyávasága miatt.[251] Hogy milyen nagy volt a nehéz- és könnyűfegyverzetű harcosok aránya Nikápolynál a keresztény seregben — a forrásokból nem derül ki. Annyit láthatunk, hogy jelentős volt a lovasíjászok száma. Ezek harciértéke azonban valószínűleg lényegesen kisebb lehetett már, mint korábban, mert a XIV. század vége felé a kunok feudalizációja már eléggé előrehaladt.[252]

Az 1241 előtti korszakban felismert három elem: az eredeti nomád íjászlovasság, az „átmeneti" fegyverzetű és harcmodorú lovasság és a nehéz, lovagi fegyverzetű, nyugatias típusú lovasság felismerhető a magyar hadseregben az 1241-től 1396-ig terjedő korszakban is. A három elem közül a legvilágosabban követhető a nomád lovasíjász fegyvernem fejlődése. A lovasíjászok száma a kunok betelepülésével jelentős mértékben megnövekedett. Az 1282. évi hódtavi ütközet után a kunok jelentős része elhagyta ugyan az ország területét, de még mindig elég sokan maradtak ahhoz, hogy a korszak magyar hadseregeinek képét lényeges mértékben átalakítsák. A XIII. század végén és a XIV. század első felében a nomád kun könnyűlovasság a magyar haderő egyik legfontosabb, legnagyobb harci értékű, de mindenesetre legjellegzetesebb, s különösen a külföldi szemlélő számára legfeltűnőbb eleme. 1282 után a kunok nomád életmódja válságba jutott ugyan, de feudalizációjuk csak később, a XIV. század második felében következett be, mert a királyok kedvezményekkel igyekeztek megvédeni a számukra oly sok jó harcost kiállító kunokat. Az I. Lajos nápolyi hadjárataiban szereplő, s e hadjáratok befejeződése után Itáliában zsoldoskodó lovasíjászok jelentős része is kun lehetett. A XIV. század végére azután a „romlatlan" lovasnomád harcmodort kép-

249 Pl. Mémoires ou le livre de faits du maréchal Boucicaut c. XXV. Nouvelle Collection des mémiores pour servir a l'histoire de France. Tome II. 239—242. old. A magyarokról könnyű fegyverzetüket említve lenézően ír. Az ütközet más főbb forrásai: Chronique du Religieux de St. Denys. 1380. 1422. Kiadta Bellaguet: Collection de Documents inédits. 6. kötet, Paris. 1839—1952. Justinger: Chronique de Berne. Az id. Froissart-kiadás jegyzeétben, XV. 409. old. Monstrelet krónikája. Scriptores Rerum Prussicarum. III. 455. Lipcse. 1861—76., Johann Posilge: Chronik des Landes Preussen. 1360—1405., folyt. 1410., kiadta Strehlke, Scriptores Rerum Prussicarum. III. 208—209. old.

250 *Thuróczy:* Cronica Hungarorum. Schwandtner. I. 222. old.

251 Boucicaut. i. m. c. XXV.

252 *Kring:* i. m. *Győrffy György:* i. m.

viselő íjászok száma jóval kisebb lett a magyar királyok seregeiben s a század végének háborúiban a korábban sikeresen szereplő kunokhoz hasonló harci értékű lovasíjászokat már hiába keresünk.

A nyugat-európai lovagság fegyverzetét és harcmodorát utánzó nehézfegyveres lovasság jelentőségét az mutatja legjobban, hogy a XIII. század második feléből ránk maradt királyi adományozó oklevelek nagy része — felsorolva az adományban részesülő érdemeit — annak lovagi vitézségét, a lovagi közelharcban tanúsított kiválóságát emeli ki. A királyok igyekeztek minél több nehézfegyverzetű harcost látni seregükben. Valószínűnek látszik, hogy a lovagi fegyverzetű harcosok száma lényegesen nagyobb lett. Jelentőségüket legjobban az 1278-as morvamezei csatáról szóló leírásokból láthatjuk. Az Anjouk, különösen a kifejezetten lovagi kultúrájú I. Lajos idejében, a lovagi elem jelentősége még inkább megnő. De azt kétségtelennek kell tartanunk, hogy a korszak végéig a lovagi elem nem kerül számszerű többségbe a magyar királyok seregeiben, és nem éri el azt az arányt sem, amely a kor nyugat-európai seregeire jellemző. A magyar lovagság fegyverzet és harcmodor dolgában nagyjából ugyanolyan lehetett, mint a vele egykorú nyugat-európai, de létszám tekintetében feltétlenül mögötte marad, ami könnyen megérthető, hiszen Magyarország termelőerői is elmaradtak bizonyos mértékben a nyugat-európai országok termelőerőitől. Ami a fegyverzetüket és harcmodorukat illeti — hozzá kell tennünk az eddig mondottakhoz, hogy a magyar lovag — nyugati lovagtársaival ellentétben, nem nézte le az íjat, sőt használta is, értett a kezeléséhez, akárcsak a bizánci nehézlovas. S vannak jelek, amelyek arra vallanak, hogy a korszak hadvezérei olykor össze tudták hangolni, kombinálni tudták a könnyű- és nehézfegyverzetű lovasság harcát, s ez a kombinált taktika igen eredményesnek bizonyult.

A haderő harmadik lovas eleme, az „átmeneti" harcmodorban küzdő lovasság, ebben a korszakban is kétségkívül megvolt, bár a kun könnyűlovasság és a nyugatias típusú nehézlovasság mellett háttérbe szorult. Száma azonban elég nagy lehetett, mert a haderő magyar (tehát nem kun) harcosai nyilvánvalóan nem lehettek mind lovagi fegyverzetűek; s hogy I. Lajos a nemességnek a lovagi fegyverzetet beszerezni képtelen, szegényebb rétegét is igyekezett katonáskodásra bírni, arra vonatkozólag elég bizonyíték a köznemesség érdekeit védő törvényhozása. A nikápolyi (1396) csatában szereplő magyar lovasíjászok nagyobb része valószínűleg nem igazi nomád lovasíjász

volt már, hanem „átmeneti" harcmodorban küzdő, nagyobbrészt köznemesi származású harcos.

A három elem harci értékéről e korszakban is ugyanazt mondhatjuk, mint az 1241 előttiben. Az „átmeneti" harcmodort képviselő lovasok harci értéke csekély volt, legfeljebb nagy tömegükkel tudtak hatni. A hadseregek értékesebb elemei a kun lovasíjászok és különösen a nehézfegyverzetű lovagok voltak, annak ellenére, hogy a lovagokat a XIV. században már több vereség érte Európa harcmezőin és a lovagi fegyvernem hegemóniája nem volt már olyan teljes, mint a XIII. században.

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

1948 FEBRUÁRJA ÉS A CSEHSZLOVÁK HADSEREG*

Jaromir Navrátil

AZ 1945 MÁJUSÁTÓL az 1948-as februári eseményekig terjedő időszak nagyon bonyolult és ellentétekkel teli szakasza új hadseregünk fejlődésének, a hadsereg népi jellegéért és ezzel a hadsereg új, történelmi küldetéséért vívott harcnak. Ez, a hadseregért vívott harc — a hadseregen belül és kívül egyaránt — osztatlan része volt az országban folyó általános politikai-hatalmi harcnak és ez utóbbi határozta meg.

Közvetlenül a Kassai Kormányprogram — beleértve annak katonai részét is — ünnepélyes aláírása után a nemzeti szocialisták, a népiesek és a szlovák demokraták képviselői csak néhány hónapig „tartottak ki" a programhoz való „hűség" álláspontján. 1945 végén és 1946 első felében már megjelennek az első, honvédelmi politikánk alapvető kérdéseire vonatkozó „kölcsönös meg nem értések" és „világnézeti különbségek". Mind világosabbá vált, hogy ezeknek a pártoknak a vezetése a legkevésbé sem gondolt arra, hogy hadseregünket 1945 után más alapokon kell megszervezni, mint a régi, München előtti hadsereget. Ők a régi hadsereget akarták felújítani, néhány lényegtelen reform esetleges megvalósításával. A jobbszárny jelszava tehát az volt: a hadsereg régi építménye és minél kevesebb új tégla. Ugyanakkor a kommunisták jelszava — mindkét kormányprogram szellemének megfelelően — a következő volt: felépíteni a hadsereg új épületét, de a régi építőanyagból csak azt felhasználni, ami az új feltételek között felhasználható. Az 1947-es évet már teljesen az határozza meg, hogy a kommunis-

* Megjelent a csehszlovák Hadtörténelmi Intézet „Historie a vojenství" c. folyóiratának 1960. évi 4. számában (483—525. old.).

ták és a polgári pártok között a honvédelmi politika és a csehszlovák hadsereg felépítésének kérdéseiben megmutatkozó kezdeti egyenetlenségek és világnézeti különbségek végérvényesen két, lényegében különböző, sok tekintetben pedig ellentétes politikai irányvonalba nőttek át.

Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP), amely következetesen érvényre juttatta a két kormányprogram szellemének megfelelő honvédelmi politika irányvonalát, harcával sok tekintetben lerakta az új típusú hadsereg alapjait: sikerült felszámolnia a hadsereg ún. politikamentességét és — a parancsnoki kar haladó tagjaira, a többségükben kommunista nevelőtisztekre, főként pedig a területi pártszervek által irányított pártbizalmiak hálózatára, valamint a legénység soraiban levő párttagokra támaszkodva — biztosítania a párt befolyását az új csehszlovák hadsereg fejlődésére. A párt tehát ezen a szakaszon is támadásban volt, s a reakciónak nem volt más választása, mint hogy visszavonuló harcot folytasson és fékezze a néphadsereg megszervezésére irányuló pozitív ténykedést.

A reakció, amely legális cselekvési lehetőséget talált a nem kommunista pártokban, nyíltan a München előtti hadsereg kompromittált tisztjei mögé állt és kézzel-lábbal igyekezett őket megtartani a döntő parancsnoki helyeken és rajtuk keresztül osztályuk eszközeként megőrizni a hadsereg parancsnoki karát. Támadást indított a katonák politikai jogai ellen és tüzet nyitott a hadsereg azon új intézményeire, amelyek döntő szerepet játszottak abban a folyamatban, hogy a hadsereget népivé változtassák, tagjait az új állami ideológia szellemében neveljék és sorait megtisztítsák: a politikai nevelő és kulturális apparátusra és az elhárító szolgálat szerveire. Megkísérelték ezeknek az intézményeknek a közvetlen felszámolását is.

A hadseregért vívott harc tehát a február előtti időszakban távolról sem volt befejezve vagy eldöntve. Annak megértéséhez, hogy milyen bonyolult volt a hadsereg fejlődése ebben az átmeneti időszakban, számításba kell vennünk a hadsereg szervezetének sajátosságait és azokat az elveket, amelyekre épült, és amelyek szükségszerűen vezettek néphadseregünk 1945 utáni viszonylagosan autonóm fejlődéséhez. Ezek a sajátosságok — mindenekelőtt a hadsereg bizonyos fokú elszigeteltsége a közélet egyéb területeitől — valójában kedvezőtlen feltételei voltak az 1945—1948-as években a néphadseregért vívott harcnak. Lehetetlenné tették, hogy a hadsereg haladó erői kívülről nagyobb segítséget kapjanak, jelentős mértékben akadályozták, hogy a munkásosztály és szövetségeseinek egyre döntőbb túl-

súlya még kifejezőbben tükröződjön a hadseregben is. Itt meg kell keresnünk a választ arra a kérdésre, hogy a hadsereg fejlődése ebben az időszakban miért nem puszta analógiája annak az irányvonalnak, amely nemzeti és demokratikus forradalmunk szocialista forradalomba való átnövésében érvényesült, hanem viszonylagos önállóságról tanúskodik, ami konkrétan azt jelenti, hogy a hadsereg fejlődése bizonyos mértékben elmaradt a forradalom egész fejlődéséhez képest.

Azokat az eredményeket, amelyeket a párt ebben az időszakban az új hadseregért vívott harcban elért, csak akkor tudjuk történelmileg helyesen értékelni, ha mindenekelőtt Lenin szavait idézzük, amelyeket még 1905-ben mondott a forradalmi hadsereg megszervezése feladatainak bonyolultságáról és nehézségeiről: „Mind a forradalmi hadsereg, mind a forradalmi kormány annyira magasrendű »organizmus«, olyan bonyolult intézményeket, olyan fejlett állampolgári öntudatot követelnek, hogy hiba volna azt várni, hogy ezek a feladatok csak úgy egyszerűen, azonnal és jól megoldódnak. Nem, mi ilyesmit nem várunk, mi értékelni tudjuk a politikai nevelés szívós, lassú, gyakran láthatatlan munkáját, amelyet mindig végzett és végezni fog a szociáldemokrácia."[1] Ezt a lenini tételt figyelmen kívül hagyták mind azok, akik lekicsinylően semmibe vették ennek az időszaknak a pozitív eredményeit — ez a szemlélet abban az időszakban uralkodott a történeti irodalomban, amikor a hadseregben elterjedt a „személyi kultusz" —, mind azok, akik később e felfuvalkodott nihilizmus elleni becsületes harcban egy kissé leegyszerűsítették az új hadsereg felépítését szolgáló feladatok bonyolultságát és úgy vélekedtek, hogy annak felépítése kész ténnyé vált már a felszabadulás utáni első években.

Ezért sokkal közelebb áll a történelmi igazsághoz az a következtetés, hogy 1945 után már nem volt meg a régi burzsoá hadsereg, és a reakciónak sem sikerült azt helyreállítania és feltámasztania. Másrészt azonban népünknek — élén Csehszlovákia Kommunista Pártjával — sem sikerült még ebben az időszakban teljesen felépíteni az új, valóban népi hadsereget, hogy arra népünk minden körülmények között támaszkodhasson. A hadseregben, amely nálunk 1945 után alakult, konzerválódtak a burzsoá hadsereg bizonyos maradványai, jóllehet ezzel egyidejűleg a Csehszlovákia Kommunista Pártja által vezetett nép erőfeszítéseinek eredményeként létrejött az új, demokratikus hadsereg — a néphadsereg — számos eleme és csí-

1 Lenin Művei. Bp. Szikra, 1954. 8. köt. 574. old.

rája. A hadsereg 1945 utáni fejlődését az új elemeknek és csíráknak a régi maradványok elleni harca vitte előre. Ez a harc az országunkban folyó osztályharc fejlődésének megfelelően az 1948. év elején érte el tetőpontját.

*

1948 első heteiben tetőpontjára hágott a hadseregben a reakció aljas ideológiai hadjárata, mely azt célozta, hogy felélessze a kicsinység és a kapitulálás eszméjét, amit a München előtti burzsoá köztársaság teljes húsz éven keresztül oltott népeinkbe. Az új münchenisták, akik a polgári pártokba telepedtek be, a végletekig fokozták erőfeszítéseiket hadseregünk harci szellemének és lakosságunk honvédelmi erkölcsének megtörésére. Sajtójuk élen járt az olyan szenzációs hírek terjesztésében, hogy az USA-ban vagy Angliában új és új csodálatos fegyvereket találtak fel, és hangsúlyozták az „angolszász blokk" anyagi-technikai fölényét a „szláv" blokkal szemben, és végül — pontosan az 1938-as őszi recept szerint — a nemzeti szocialista sajtóban kijelentették, hogy hadseregünk felesleges és bármilyen ellenállás ártalmas: „Ebben az atomkorszakban és a rakéta repülőgépek árnyékában csak az elvakult vagy képmutató emberek... állíthatják, hogy a mi hadseregünk fontos harci tényező lehetne egy fegyveres konfliktusban..."[2] A nemzeti szocialista párt, amely arra törekedett, hogy monopolizálja a hazafiság szabadalmát, ekkor olyan javaslattal lépett fel, hogy a nép mondjon le hadseregéről. E fémjelzett „hazafiaknak" és „hurrá-hazafiaknak" ez az álláspontja természetesen nem volt véletlen, ellenkezőleg, megfelelt a burzsoázia objektív osztály- és politikai fejlődésének az imperializmus korszakában, az imperializmus általános válsága elmélyülésének időszakában. Ismét beigazolódott annak a marxista—leninista tanításnak az igazsága, hogy a burzsoázia elveszítette azt a képességét, hogy a nép érdekeit képviselje és csak addig ismeri a hazát, amíg kizsákmányolhatja saját népét.

És ezek a lehetőségek fokozatosan és feltartóztathatatlanul bezárultak a cseh és szlovák burzsoázia előtt. A visszaszerzésükért vívott harcot a burzsoázia egyre inkább összekapcsolta a külső katonai segítséggel. A burzsoázia „katonai politikája", éppen 1948 februárja előtt, azt bizonyította, hogy a reakció nem bízik a saját erejében és lehetőségeiben és hogy ellenfor-

[2] Mladé Proudy, 1948. 1. szám.

radalmi terveik egyik döntő tétele a Nyugat intervenciós beavatkozása volt.

A csehszlovák burzsoázia idegen szolgálatban álló ügynökséggé vált, a nyugati imperialisták ötödik hadoszlopává, az ő segítségükkel akart visszatérni bankjaiba, gyáraiba, bányáiba és nagybirtokaira. A nyugati imperialisták érdekei azt követelték, hogy Csehszlovákia, a legnyugatibb népi demokratikus állam, amely közvetlenül szomszédos Németország nyugati megszállási övezeteivel, politikailag a népi demokratikus tábor leggyengébb tagjává váljon, így tehát katonailag is a legsebezhetőbb pontja legyen a Szovjetunió vezette népi demokráciák védelmi rendszerének; hogy korridorrá váljon, amelyen keresztül a nyugati kém- és diverziós központok ügynökeinek százai és ezrei hatolhatnának be a többi népi demokráciákba, hogy Csehszlovákia visszatérjen a kapitalizmus táborába és a demokratikus és szocialista tábor elleni támadás felvonulási területévé váljon.

Ilyen meggondolások diktálták a burzsoázia magasztos érdekeit Csehszlovákia és a hadseregünk iránt. Ezért a jobboldali sajtó, engedelmeskedve dollárokkal dobálódzó ura hangjának, olyan erőfeszítéseket tett, hogy meggyőzze népünket: a Csehszlovák Köztársaságnak tulajdonképpen nincs szüksége semmilyen hadseregre, a hadsereg úgysem ér nekünk semmit. A reakció azonban nem maradt meg csak az „ideológia" területén. Amikor végleg le kellett mondania arról a gondolatról, hogy a hadsereget teljes egészében megnyerje a saját céljaira, elhatározta, hogy legalább a lehető legérzékenyebben meggyengíti, belülről felbomlasztja, megfosztja eszmei egységétől, haladó jellegétől, a minimálisra csökkenti harcképességét és általános ellenszenvet vált ki a katonai szolgálattal szemben. A hadseregen belüli politikai zűrzavar létrehozásával azt akarták elősegíteni, hogy legalább a hadsereg bizonyos részeit a reakció oldalára vonják és megnyerjék puccsista terveiknek.

Ezt a tervet kellett szolgálnia annak a hírhedt kampánynak is, melyet a katonák munkára való felhasználása ellen és a tényleges katonai szolgálat csökkentése érdekében folytatott a reakció.

1948 január elején a nemzetgyűlés honvédelmi bizottsága ismét tárgyalni kezdte „A tényleges szolgálatukat teljesítő személyek munkakötelezettségéről" szóló törvényjavaslatot. Meg kell jegyezni, hogy ezzel a kérdéssel egyáltalán nem függött össze a tényleges szolgálat időtartamának a kérdése. A kétéves tényleges szolgálatot érvényben levő honvédelmi tör-

vény állapította meg, és a katonák munkakötelezettségéről szóló törvénytervezet ebből indult ki. A jobboldali képviselők azonban így állították fel a kérdést: vagy rövidítsék meg a katonák tényleges szolgálatát, vagy pedig a nemzeti szocialista párt és a néppárt szembehelyezkedik az egész törvényjavaslattal.[3] Dr. Loubal nemzeti szocialista képviselő ugyanakkor azt követelte, hogy a paraszt vagy iparos családokból származó katonák a saját gazdaságukban vagy a saját kisiparukban teljesíthessék munkakötelezettségüket.[4] Hasonló álláspontot foglalt el a néppárt központi lapja is: „A földművesek és az iparosok arra vágyódnak, hogy visszatérhessenek a saját hivatásukhoz."[5] Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a katonák a katonai szolgálat idő előtti befejezése után szétszéledtek volna otthonaikba és nem lehetett volna megvalósítani felhasználásukat a nemzetgazdaságnak azokban az ágazataiban, amelyek munkaerő-hiányban szenvedtek. A reakció egész manővere a kibontakozó választás előtti kampánynak volt a része, s a „népszerű" követelések kitűzésével helyre kellett volna állítania a katonák között a burzsoá pártok megtépázott hírnevét. Főleg pedig demoralizálni kellett volna a hadsereget és fel kellett volna azt bomlasztania. A burzsoázia kudarcot vallott javaslataival, a tárgyalások a honvédelmi bizottságban sikertelenül végződtek.

A reakció romboló tevékenységének súlypontja természetesen nem korlátozódott a parlament területére. Január 15-én a „Svobodné slovo"-ban és a „Lidová demokracie"-ben cikkeket tettek közzé, amelyek a katonák fizikai munkára való felhasználása ellen nyilatkoztak és követelték a tényleges katonai szolgálat lerövidítését. A cikkek megjelenése előtti napon a nemzeti szocialista párt titkárságaira tiszteket és tisztjelölteket — ennek a pártnak a tagjait — hívtak meg, ahol azok utasítást kaptak, hogyan fertőzzék meg a legénységet, hogy közvetlenül az ő soraikból hangozzék fel a tényleges katonai szolgálat lerövidítésének követelése. Ebbe a kampányba bevonták azokat a burzsoá képviselőket is, akik bejártak a laktanyákba és ott reakciós nézeteket terjesztettek.[6]

A hadseregben egy bizonyos időre háttérbe szorultak a

[3] Lásd ANS—ÚNS 1948 — honvédelmi bizottság 1948. január 20. (ANS = a Nemzetgyűlés Levéltára; ÚNS = Alkotmányozó Nemzetgyűlés.)

[4] ANS—ÚNS 1948 — a honvédelmi bizottsg albizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1948. január 16.

[5] Lidová demokrácie 1948. január 15. Matyska képviselő cikke: „A katonák munkakötelezettsége."

[6] Lásd a Rudé právo 1948. január 16-i számában, „A népiesek és a nemzeti szocialisták a hadsereg érdekei ellen" c. cikkben.

fő feladatok, s a laktanya a katonai szolgálat időtartamáról és az arról folytatott heves viták jegyében élt, hogy kell-e a katonáknak munkájukkal továbbra is segíteni azokon a területeken, ahol arra a legnagyobb szükség van. Az „érvelésekről" leginkább a „Svobodné slovo" 1948. január 21-i írása tanúskodik, amely a tényleges szolgálatukat teljesítő katonák munkára való felhasználása ellen irányuló cikkében nem átallott a köztársaság katonáinak ezt a hazafias szolgálatát cinikusan ahhoz a „kényszermunkához" hasonlítani, amely a fiatal cseh népet a náci megszállás alatt sújtotta. Már ez a helyzet is, amelyet a reakció aljas ígérgetése idézett elő, érezhetően ártott a hadsereg érdekeinek, megzavarta a politikai és harckiképzés menetét, nyugtalanságot és idegességet idézett elő a katonák között. De a reakciónak ez nem volt elég. A hadsereg felforgatói úgy vélték, hogy elérkezett az idő, amikor hozzákezdhetnek a nyílt provokációkhoz, a katonai lázadások szervezéséhez. Azt gondolták, hogy ehhez demagóg tevékenységükkel termékeny talajt hoztak létre a katonák között.

A nemzeti szocialista agitátorok már január 16-án összegyűjtöttek néhány tucat tényleges szolgálatot teljesítő katonát a „Slobodné slovo" épülete előtt a Vencel téren, hogy „tiltakozzanak" a kétéves tényleges szolgálat és a rájuk kirótt nyolchónapos fizikai munka ellen. Január 20-án ugyanazon a helyen mintegy 150 katona gyűlt össze tüntetés céljából. Ennek az akciónak a szervezésénél a repülő egységek néhány tagja volt a fő kezdeményező, akik más prágai alakulatok laktanyáiban agitáltak.[7] Sikerült megnyerniük a nemzeti szocialista párt többségét, ezekhez csatlakozott néhány tucat félrevezetett katona is, akik azt gondolták, hogy olyan legális akciókról van szó, amelyekről valamelyik képviselő beszélt.

Két nappal ezután, január 22-én, Plzeň-ben a helyőrség mintegy 100 katonája csődült össze a téren, hogy tüntessen a kétéves tényleges szolgálat és a munkakötelezettség ellen. A katonák soraiban levő reakciós egyének ezt az akciót a néppárt titkárságával, és a Sramllal történt megegyezés alapján már előre megtervezték. Sraml a néppárt képviselője volt Nagy-Plzeň Központi Nemzeti Bizottságában; ő ajánlotta, hogy uszító cikket tegyenek közzé a néppárt kerületi lapjában a kétéves szolgálat ellen és hogy 500 ingyen-példányt nyomjanak ebből az újságból a katonák közötti terjesztés céljából.[8] A plzeňi

7 VHA—HSVO 1948 70—7/1—2. sz. (VHA = Hadtörténelmi Levéltár; HSVO = = Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség.)

8 Lásd a Rudé právo 1948. február 6-i számában, a „Schraml, a plzeni tüntetések szervezője, maga is beismeri" c. cikkben.

katonák tüntetését eszmeileg a „Svobodné slovo" és a nemzeti szocialista párt plzeňi lapja, a „Svobodný směr" írásai készítették elő. Az utóbbi lap szerkesztője az összegyűlt katonák előtt is uszító beszédet tartott. Az egész akció mögött azonban az amerikai hírszerző szolgálat ügynökei álltak.

A prágai és plzeňi eset nem volt elszigetelt, szélesen megalapozott akcióról volt szó: „Más helyekről is érkeznek hírek, hogy kétes elemek, az úgynevezett »helyes nyugati ideológiát« valló emberek, arra törekednek, hogy betolakodjanak a katonák közé és rábírják őket a parancsmegtagadásra és az esküszegésre" — írta a „Rudé právo".[9]

Az a tény, hogy a reakció nagy erőfeszítések árán is csak silány eredményeket ért el, a hadsereg tagjainak magas erkölcsi-politikai állapotáról tanúskodott. Ez közvetlen visszatükröződése volt a CSKP hazai politikai offenzívájának, a forradalom továbbfejlesztésében elért sikereknek, annak, hogy végleg a forradalom táborába tömörült a nemzet többsége, beleértve azok többségét is, akik felöltötték az egyenruhát és tényleges katonai szolgálatot teljesítettek. A nevelőtisztek sikeres munkája is közrejátszott abban, hogy a hadseregen belül visszaverték a reakció felforgató kísérleteit. Világosan megmutatkozott, hogy a kommunisták a hadseregben a helyükön vannak és képesek ártalmatlanná tenni bármilyen szabotázst vagy felforgató tevékenységet.

1948. január 27-én a köztársaság kormánya, a kommunisták kezdeményezésére, határozatilag azt a feladatot adta a nemzetvédelmi miniszternek, hogy a Nemzetvédelmi Minisztérium továbbra is a kétéves terv szükségleteinek megfelelően ossza be munkára a katonákat. A kommunisták ugyanakkor keresztülvitték, hogy a katonák sokoldalú biztosítékot kapjanak a bérezést és társadalombiztosítást illetően. A kormány felhívta a politikai pártokat, hogy a lehető leggyorsabban tárgyalják meg az említett törvénytervezetet az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben, és hogy ezen a téren szüntessenek be minden agitációt a hadsereg soraiban.

A nemzetvédelmi miniszter a kormány január 27-i határozata alapján kiadott parancsában többek között kijelentette: „Az így megszabott kötelességek (értsd a katonák munkakötelezettségét — J. N.) teljesítését ugyanúgy kell tekinteni, mint az egyéb törvényekből fakadó kötelességek teljesítését, amelyek a parancsokban és a szolgálati szabályzatokban vannak lefektetve a katonák számára. Erre főként azért hívom fel a

[9] Uo.

hadsereg valamennyi tagjának a figyelmét, mert az utóbbi időben néhány helyőrségben felelőtlen elemek kívülről, és általuk félrevezetett egyének a tényleges szolgálatot teljesítő személyek soraiból esküszegésre és rendbontásra bujtogatták a katonákat.... A csehszlovák katona legyen büszke arra, hogy népét szolgálja, hogy szívesen vállal minden feladatot, és azok teljesítésével hozzájárul az építési erőfeszítésekhez. Nyomatékosan visszautasít minden arra irányuló kísérletet, hogy elvonják őt a parancsokban megadott kötelességek becsületes teljesítésétől. Visszautasítja ezeket a kísérleteket, mivel ellentétben állnak katonai esküjével, a nép érdekével és végeredményben a köztársaság gyengüléséhez vezetnek."

A vezetés határozottan lépett fel a katonák között Plzeňben kirobbantott katonai lázadás szervezői ellen, ezeket katonai bíróság elé állították és néhány hónapos szabadságvesztésre ítélték. Ennek a lázadásnak az értelmi szerzői, akik a nemzeti szocialista „Svobodný směr" szerkesztőségében és a néppárt titkárságán dolgoztak, „mosták kezüket" és elkerülték a büntetést. Természetesen nem hosszú időre. A nép februári győzelme után ők is megkapták igazságos büntetésüket.

Így végződött az a kampány, amely tulajdonképpen a reakció utolsó kísérlete volt a katonatömegek megtévesztésére és arra, hogy „népszerű" jelszavaikkal és követeléseikkel lépre csalják őket. De nemcsak erről volt szó. Az akció később bumerángként saját előkészítői ellen fordult, s még erősebben ütött, amikor kiderült, hogy azok az elemek, akik a tényleges katonákat tüntetésre bujtogatták, ugyanakkor fiatalemberek külföldre szökését szervezték és a cseh és szlovák ifjúság nem öntudatos tagjait az idegenlégióba toborozták.[10]

Abban a győztes harcban, amelyet a CSKP a reakciónak a hadsereg felbomlasztására irányuló kísérletei ellen folytatott, nagy jelentősége volt a burzsoázia képviselői államellenes tevékenysége leleplezésének. Január 22-én és 25-én a napilapokban közzétették a Belügyminisztérium hivatalos jelentését egy kiterjedt csehországi kémhálózat leleplezéséről és ártalmatlanná tételéről. A hálózatba tartozott egy tiszti földalatti szervezkedés is. A 42 őrizetbe vett személy közül 7 hivatásos katona volt. A logikai kör bezárult. A hadsereg tagjai számára mind világosabbá vált, hogy a katonai lázadásra való bujtogatás, a fiatalemberek külföldre szökésének szervezése és ezeknek az idegenlégióba kergetése, a nyugati hatalmak és a nyugatnémetországi kémszervezet számára végrehajtott kémkedés,

[10] Lásd a Rudé právo 1948. február 5-i számát.

ugyanannak a láncnak a láncszemei és a lánc végét olyan emberek tartják a kezükben, akik a katonák „barátainak" és az ő érdekük „harcosainak" adták ki magukat, és akik a valóságban saját nemzeteik legaljasabb árulói és idegen szolgálatban álló bérencek voltak.

A felforgatók szelet vetettek és az ellenszenv és felháborodás viharát aratták az egyszerű katonák körében. A „Rudé právo" szerkesztősége abban az időszakban levelek tucatjait kapta a helyőrségekből, amelyekben a katonák biztosították a pártot a nép és a köztársaság iránti hűségükről.[11] A katonák között nőtt a munka iránti lelkesedés és az elszántság, hogy a lehető legnagyobb mértékben járuljanak hozzá hazánk új életének építéséhez, a kétéves terv feladatainak teljesítéséhez és túlteljesítéséhez. Így pl. a benešovi helyőrségből 200 katona jelentkezett a kladnói bányába vasárnapi műszakra.[12] Az egész köztársaságban a katonák nemcsak a munkakötelezettség keretében rájuk háruló feladatok példás teljesítésével válaszoltak a felforgatóknak, hanem az önkéntes műszakokra való tömeges jelentkezéssel is.

A reakciósok utolsó, február előtti, támadása a hadsereg ellen főként azért omlott össze, mert olyan pillanatban támadtak, amikor a hazai szocialista forradalom feltartóztathatatlanul haladt előre és amikor a kommunista párt politikai és ideológiai tömegmunkája a hadseregben is a támadó fellépés jegyében folyt, amely sikerrel akadályozta meg, hogy a hadseregbeli pártmunka lemaradjon a többi területen folytatott pártmunka színvonala mögött. Gottwald újévi üzenete, az „Előre, egy tapodtat sem hátra!", a hadseregbeli kommunistákat is elszántsággal töltötte el, hogy leküzdjék a hadsereg szervezetének némely szektorában tapasztalható bizonyos stagnálást és — a kormányprogramok szellemében — meggyorsítsák az egész hadsereg progresszív fejlődését.

Az 1948-as év kezdete a párt kiterjedt szervező munkájának a jegyében folyt, ami elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy a hadseregben áttérjenek a támadó politikára. Mindenekelőtt sikerült kibontakoztatni a párt honvédelmi szerveinek a tevékenységét az addig elmaradott kerületekben és járásokban is.

A párt szervező munkája ebben az időszakban a továbbiakban arra irányult, hogy mindenütt meggyorsítsa a párt-

11 Néhányat ezek közül lásd pl. a Rudé právo 1948. február 11-i számában.
12 A Rudé právo 1948. február 10-i számában „A katonák munkával válaszoltak a felforgatóknak" c. cikkben.

bizalmiak rendszerének kiépítését a laktanyákban, ahol az addig nem történt meg.

Az 1948-as év kezdetét a politikai tömegmunka területén is a kommunisták fellépése jellemezte. A párt nagy sikerei ösztönzőleg hatottak az új tagok megnyerésére, s a kommunisták a hadseregben is fokozták a felvilágosító munkát a katonák között. Főleg a legénység soraiból özönlöttek az új tagok a pártba. Ez mindenekelőtt azt fejezte ki, hogy az országban megnőtt a kommunista párt tekintélye és mind szélesebb tömegekben bontakozott ki a párt iránti bizalom. Mindez a párt 1947 végén folytatott politikájának volt a gyümölcse, amikor a CSKP a nemzet fennmaradásának biztosítása mellett a kiéleződött osztályharc feltételei közepette további, a dolgozó nép számára jelentős intézkedéseket valósított meg, mint a milliomosok adójának bevezetése és az első földreform felülvizsgálásának fokozatos megvalósítása. Ez a párt mellé állította a katonák — munkások, parasztok és haladó értelmiségiek — mind szélesebb tömegeit is. Ehhez a hadsereg feltételei között létrejött további balratolódáshoz jelentősen hozzájárult az is, hogy a katonák szeme előtt lepleződtek le azok a tényleges politikai célok, amelyeket a burzsoá pártok a tényleges szolgálat lerövidítéséért és a katonák munkakötelezettsége ellen indított felforgató akcióval akartak elérni. A katonák a jobboldali pártok e hazaáruló magatartására nemcsak építőmunkával válaszoltak, hanem a kommunista pártba való jelentkezésekkel is. Ebben az időszakban újabb demokratikus érzelmű tisztek léptek be a pártba, akik addig — a hadsereg vezetésének némi hozzájárulásával — a „pártfelettiség" elvét olyan utasításnak tekintették, hogy tartózkodjanak bármely politikai párt tagságától és tevékenységétől. Számukra is hasznos politikai lecke volt a hazaáruló burzsoázia tevékenysége, s ez a kommunista párt soraiba vezette és a hadseregen belüli reakció elleni aktív harcra buzdította őket.

Az objektív helyzet 1948 elején nemcsak lehetővé tette, hanem egyenesen megkövetelte, hogy a hadseregben fokozatosan megvalósítsák azokat a változtatásokat, amelyek tükrözik a nemzeti és demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének adott szakaszát. Ez azt jelentette, hogy át kell térni az új jelszavakra, amelyek még kifejezőbben mutatják meg a hadsereg szocialista irányú fejlődését. Ez a gyakorlatban annyit jelentett, hogy harcolni kell a hadsereg parancsnoki karában levő burzsoá pozíciók ellen, és folytatni kell az államapparátus e jelentős részének fokozatos szétzúzását és forradalmi újjáépítését.

Az a lejtő, amelyre a csehszlovák hadsereg számos tisztje a banderisták ellen Szlovákiában kirobbant harc és a kémkedési ügyek folyamán jutott, megmutatta, hogy az addigi feltételek nem elégségesek ahhoz, hogy valaki a csehszlovák hadsereg tisztje legyen. Addig az a törekvés érvényesült, hogy megtisztítsák a hadsereg parancsnoki karát azoktól, akik a megszállás alatt árulók lettek és együtt dolgoztak az ellenséggel, vagy az ellenük vívott harcban teljes közömbösséget és passzivitást tanúsítottak. Most új — a forradalom adott szakaszának megfelelő — feltételeket és mércét kellett megállapítani: hűség a népi demokratikus rendszer iránt, vagyis hűség a munkásosztály vezette nép iránt, hűség a Szovjetunióval való szövetségünk iránt. A kommunista párt 1948 elején éppen ilyen jelszavakat tűzött ki. „A hadsereget meg kell tisztítani a köztársaság iránt ellenséges elemektől!" — írta a „Rudé právo" cikke,[13] amely a CSKP hivatásos katonai szolgálatban levő tagjainak Prágában, 1948. január 7-én megtartott nagy aktívaértekezletéről számolt be. Ez az aktívaértekezlet az első helyen foglalkozott a parancsnoki karban megnyilvánuló nyugtalanító jelenségekkel, és megállapította, hogy „jelentős helyeken még reakciós tisztek maradtak, akik ellenségei a Szovjetuniónak és idegen szolgálatban álló ügynökök". Az a harc, amelyet a kommunisták a hadseregnek a rendszerünk ellenségeitől és a szovjetellenes bujtogatóktól történő megtisztításáért folytattak, jelentős, ha ugyan nem fő része lett annak a politikai offenzívának, amelyet a párt a 48-as év elején kezdett a hadseregben a reakció ellen. Ebben a harcban a kommunisták a széles tömegek és össznemzeti szervezeteik, mindenekelőtt az ellenállók szervezeteinek a támogatását élvezték. Ezekért a követelésekért lépett fel a Partizánok Szövetsége és a Cseh Nemzeti Tanács, az utóbbi újévi nyilatkozatában tiltakozott a hadseregben nem kielégítően végrehajtott tisztogatás ellen.[14]

A pártnak, értékelve a tisztogatás addigi tapasztalatait, nem voltak olyan illúziói, hogy a hazai erőviszonyok mellett könnyen sikerül majd kidobálni a reakciós elemeket a hadseregből. A kitűzött jelszó azonban lehetővé tette, hogy eredményesen harcoljanak a hadseregen belül a reakciós elemek politikai elszigeteléséért és annak eléréséért, hogy az ingadozókat, a parancsnoki kar igen nagy létszámú „centrumát", kivonják

[13] Rudé právo, 1948. január 9.

[14] „... a rosszul végrehajtott tisztogatás ártalmas penészként hat, amely ... veszélyezteti egész kulturális, gazdasági, politikai és pártéletünket ... ezt a betegséget elkapta a mi közigazgatási apparátusunk is és burjánzik a hadseregben is." — Rudé právo, 1948. január 4.

a hazaáruló és puccsista tisztek befolyása alól. Ez a célkitűzés reális volt és a kommunisták teljes erővel hozzákezdtek a megvalósításához.

A kommunista párt azt is elhatározta ebben az időszakban, hogy új, népi vérrel frissíti fel a parancsnoki kart. A párt kerületi honvédelmi bizottságai úgy hajtották végre 1948 januárjában és februárjában a katonai akadémiára való felvételükért pályázó fiatal kommunisták toborzását, mint a fő feladatok egyikét. A toborzást egyrészt a hadseregen belül — a párttag tisztjelöltek, a rátermett párttag tiszthelyettesek és továbbszolgálók sorai között — valósították meg, másrészt figyelembe vették, hogy a Nemzetvédelmi Minisztérium fenntartott bizonyos számú helyet az 1928-as és 1929-es évfolyambeli önkéntesek — kommunisták, cseh és szlovák ifjúsági szövetségi tagok, köztük középiskolások — számára is.[15] A tanuló ifjúság soraiból való toborzást a párt honvédelmi bizottságai a CSKP kerületi ifjúsági bizottságaival együttműködve hajtották végre.

Azon politikai célkitűzések szempontjából, amelyeket a kommunista párt a parancsnoki karért vívott harcban állandóan figyelemmel kísért, még egy visszapillantást kell vetnünk a már említett — a tényleges szolgálat lerövidítéséért és a katonák munkakötelezettsége ellen folytatott — felforgató politikai hadjáratra. A reakció ugyanis ezzel a kampánnyal nemcsak a legénység egységének megbontását akarta elérni, hanem mindazon demokratikus vezetők tekintélyének aláásását is, akikről bebizonyosodott, hogy szembefordultak ezzel a politikai hadjárattal. Ugyanakkor azon mesterkedett, hogy növelje a reakciós tisztek népszerűségét, akik a nemzeti szocialista párt és a néppárt titkárságain kapták az utasításokat, hogyan fokozzák ezt a kampányt és hogyan férkőzzenek be azoknak a katonáknak a bizalmába, akik nem voltak képesek felismerni e reakciós kampány politikai horderejét. A kommunisták megalkuvás nélküli harcát ez ellen a felforgató tevékenység ellen nemcsak az az általános érdek diktálta, hogy fenntartsák a hadsereg egységét — különben itt is érvényben volt, hogy „Az új »münchenisták« ellen a legjobb, eddig még mindig bevált fegyver — népünk egysége . . .”[16] A pártnak az az erőfeszítése is diktálta, hogy megszilárdítsa a demokratikus tisztek tekintélyét, akiket a népakarat végrehajtóinak, az új, öntudatos fegyelem hordozóinak tartottak. Ez az erőfeszítés jelentős mértékben elősegítette a tisztikaron belül azon személyek

[15] Lásd az Obrana lidu 1948. január 8-i számában megjelent hirdetményt.
[16] Klement Gottwald, Művei. Bratislava, Szlovákiai Politikai Könyvkiadó, 1959. 14. köt. 196. old.

széles frontjának az összekovácsolását, akik úgy gondolták, hogy jót tesznek a hadsereggel, ha megnyerik azokat a tiszteket is, akiknek a fejében ugyan politikai zűrzavar uralkodott, de őszinte hazafiak voltak, súlyt helyeztek a katonai erényekre és szembehelyezkedtek a hadseregbeli fegyelem és rend önkényes megsértésével. Ilyen volt a kommunisták stratégiája a reakció hadseregbeli elszigeteléséért vívott harcban, s ennek a stratégiának a helyessége hamarosan beigazolódott. Ebben az összefüggésben azt is ki kell emelni, hogy a hadsereg vezetésének kemény fellépése a hadsereg fegyelmének és egységének megsértőivel szemben jól beleillett a párt e stratégiai tervébe.

Azok a viharos események, amelyek 1947/48 téli hónapjaiban az ország és a hadsereg politikai és ideológiai életét kísérték, valójában mély nyomokat hagytak a hadsereg tagjainak tudatában és szükségszerűen néhány jelentős változást idéztek elő a politikai erőviszonyokban a hadseregen belül, mindenekelőtt a parancsnoki karban. A legjelentősebb változás — az 1947-es őszi helyzethez viszonyítva — az volt, hogy a februári történelmi események előestéjén a helyőrségek többségében *már nem lehet beszélni a tisztikarban levő haladó erők politikai elszigeteléséről.* Így a 2. katonai terület Kulturális és Nevelési Csoportfőnöksége azt jelentette 1948 januárjában, hogy „a tisztek többsége azonosítja magát a kormány politikájával".[17] Ilyen jellemzés a kulturális nevelő szervek jelentésében addig nem jelent meg. Az 1. és 3. katonai terület Kulturális és Nevelési Csoportfőnökségei által ebben az időszakban felterjesztett jelentések[18] a tisztek többségének magas munkaerkölcsét emelik ki, politikai szempontból pedig a tisztek nagy százalékának „várakozó álláspontjáról" beszélnek. Csak a Szlovákiát magában foglaló katonai területből jelentették, hogy „a belpolitikai eseményeket illetően a hivatásos katonák többsége a passzív ellenállás álláspontjára helyezkedett".[19] Ebben a magatartásban azonban inkább a tisztek soraiban levő idegesség tükröződött, amit a Szlovákiában leleplezett összeesküvés utáni tisztogató felülvizsgálat váltott ki, mint a népi demokratikus rendszer iránti ellenséges állásfoglalás.

Továbbra is kedvezőtlen maradt a helyzet a katonai iskolák többségében, főleg a tartalékos tiszti iskolákban. A tüzérségi tanintézetben levő helyzetről azt jelentették, hogy „a tanári kar teljesen a reakciós sajtó befolyása alatt áll... politikai beállítottsága 90%-ban jobboldali". Teljesen hasonlóan ér-

17 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—5. sz.
18 Uo.
19 Uo.

tékelték az iskola idősebb korosztályhoz tartozó növendékeinek a politikai arculatát, míg a fiatalabb korosztályokban 50%-ra becsülték a jobboldal híveinek számát.[20] Teljesen hasonló volt a helyzet a Repülő Katonai Akadémián.[21] A gépkocsi-tanintézetről úgy vélekedtek ebben az időben, hogy „a tisztek többségének viszonya a szocializálódó demokrácia politikai koncepciójához tisztázatlan".[22]

Sötét árny maradt továbbra is a tisztikar politikai arculatán a néhány nagy helyőrségben, mint pl. a prágai és olomouci, uralkodó helyzet. Mindkét helyőrség tisztjeiről egyformán azt állapították meg a kulturális nevelő szervek jelentéseikben, hogy „politikai beállítottságuk nagyobb részben jobboldali".[23]

A hazai belpolitikai válság tetőpontjának időszakában, a februári napok előestéjén, a politikai erőviszonyok a következőképpen oszlottak meg a hadseregben:

A legénység és a tiszthelyettes-iskola túlnyomó többsége, a parancsnoki kar nagy része — megközelítőleg a tisztek egyharmada —, vagyis a hadsereg többsége szilárdan a népi demokrácia, a Szovjetunióval való szövetség álláspontján állt, és kész volt arra, hogy megvédje a munkásosztály és kommunista pártja által vezetett nép forradalmi vívmányait.

A parancsnoki kar egy része — hozzávetőleg a tisztek és a tartalékos tiszti iskolai növendékek 10%-a —, s a legénységi állományú katonák jelentéktelen százaléka alkotta a nép és a Szovjetunió ádáz ellenségeinek a táborát. Közülük toborzódtak a puccsista és hazaáruló elemek, akik a nemzeti szocialista honvédelmi bizottságok körül csoportosultak.

A tisztikarnak több mint a fele s a „tisztjelöltek" nagyon nagy része alkotta a „centrumot". Ennek jellegét és tendenciáját azonban ebben az időszakban néhány új vonás jellemzi. Ezek az ingadozó elemek a csetepaték és a vitatkozások időszakában ugyanis a jobboldal táborába sodródtak, azt támogatták, és ezzel hozzájárultak a tisztikaron belüli haladó erők elszigeteléséhez, ebben az új helyzetben viszont, amikor komolyra fordult a dolog és közeledett a végső döntés, a „centrumhoz" tartozók elkülönültek a szélsőséges jobboldali erőktől és a kivárás álláspontjára helyezkedtek — „vajon hogyan végződik". Többségükben apolitikus elemek voltak, akik parancsra cselekedtek, ezért magatartásukat a döntő pillanatban az fogja

20 Uo. 86—4/1—37. sz.
21 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—5. sz.
22 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—5. sz.
23 Uo. 86—4/1—40. sz.

meghatározni, hogy „mit mond a hadsereg vezetése", és mindenekelőtt az, hogy „mit mond Beneš elnök." Ennek a kategóriának a kis részénél a februári események előestéjén a „balra" tolódás bizonyos elemeit lehetett tapasztalni. Ezek voltak az első eredményei annak az öntudatra ébresztő politikai folyamatnak, amelyben nagy szerepe volt a széles néptömegek érdekeit következetesen érvényre juttató kommunista párt offenzív politikájának.

A politikai erőknek ez a rétegeződése megmutatja az elkeseredett politikai harc mérlegét is, amely hadseregünkért, annak új politikai jellegéért és új történelmi küldetéséért folyt az 1945—1948-as években. Az új csehszlovák hadsereg politikai minőségének főpróbája 1948 februárjának öt történelmi napja volt.

*

Az okok, amelyek a hazai burzsoá reakciót politikai kalandorsághoz vezették — ez a kalandorság az ellenforradalmi puccs közvetlen megkísérlésével érte el tetőpontját —, ismeretesek: a burzsoázia számára csak 1948 elején vált világossá, hogy a kommunisták megnyerték a nemzet többségét politikájuk aktív támogatására és hogy ezt a tényt a küszöbön álló választások végérvényesen megerősítik. Ezért a burzsoázia elhatározta, hogy „a tettek mezejére lép" még a választások előtt. Puccsista fellépésének második döntő indítékát a további államosítási követelések és az új földreformra irányuló követelések adták, amelyeket a népünk döntő többsége által támogatott CSKP az 1948-as év elején tett közzé. A burzsoázia szembeszállt ezzel a kérlelhetetlen fejlődési perspektívával és megkísérelte a megdöntését.

A burzsoázia taktikája a kommunista vezetés alatt álló kormány diszkreditálásán, kormányválság előidézésén alapult, amit „hivatalnok-kormány" beiktatásával kellett volna megoldani. Ennek a manővernek, szükség esetén, a nemzeti szocialista honvédelmi bizottságok által szervezett katonai puccsista akciók adtak volna nyomatékot és ezek biztosították volna az ütőerőt is, amelynek meg kellett volna törni a kommunisták ellenállását. Nagyon sürgős esetben a reakció a nyugati imperialista országok fegyveres intervenciójával is számolt, akik ebből a célból Nyugat-Németországban megtették a szükséges katonai intézkedéseket.

A reakció a falu és az értelmiség, főleg a főiskolai diákság és a városi középiskolás rétegek támogatására számított. Azt

várta, hogy az erőknek ez a csoportosulása szervezetileg megszilárdítja a politikai pártok ún. kommunistaellenes blokkját, s annak végleges alkotórésze lesz a szociáldemokrata párt és csatlakozik hozzá néhány olyan tömegszervezet is, amelyben a reakciónak jelentős pozíciói voltak. Ezek közé tartozott mindenekelőtt a Szokol, feltámadt halottaiból a „Selská jízda", számítottak a Légionáriusok Szövetségére, spekuláltak a Honvédelmi Szövetség néhány alosztályára, főleg pedig a fegyverekre, amelyeket kiképzés céljából bízott a Nemzetvédelmi Minisztérium erre a szervezetre. Az egyházi körök teljes támogatásával számoltak. Jelentős tételt képviseltek ebben az ellenforradalmi számvetésben a csehszlovák hadsereg tisztikarán belül létesített reakciós körök is. Ezeknek kellett biztosítaniok a puccsista harccsoportokhoz a parancsnoki káderekat. Tömegesebb támogatást mindenekelőtt a tartalékos tiszti iskoláknak kellett nyújtaniok, amelyekben 95%-ban diákok voltak összpontosítva.

Ezzel az irányvonallal összhangban a reakció már hosszabb ideje bénította a kormány munkájának menetét, akadályozta a parlamentnek, de főként azoknak a bizottságoknak a tevékenységét, amelyeknek az volt a feladata, hogy kidolgozzák az új alkotmány tervezetét. Ez a rejtett politikai válság 1948. február 17-én tört világosabban a felszínre. Ezen a napon a jobboldali pártok képviselői szétverték a kormány ülését és nyíltan kijelentették, hogy nem érdekük a tárgyalás és a megegyezés, hanem más célokért küzdenek.

Ugyanazon a február 17-én jelentős események történtek hadseregünk életében is, ami pozitívan éreztette hatását az elkövetkező történelmi napokban: Prágában összeült a tartalékos tisztek és tisztjelöltek nagygyűlése, amelyen a hadsereg vezetői is részt vettek, élükön L. Svoboda tábornok nemzetvédelmi miniszterrel.

Svoboda tábornok a februári események előestéjén világosan kijelentette, hogy a világ két táborra szakadt, hogy a mi helyünk a Szovjetunió oldalán van és a mi feladatunk a Szovjetunió külpolitikájának a támogatása. Elítélte a jobboldali sajtó rágalomhadjáratait, amelyek kisebbítették annak jelentőségét, hogy a Szovjetuniónak döntő része van a fasizmus második világháborús vereségében. Teljesen egyértelműen nyilatkozott a nemzetvédelmi miniszter a belpolitikai kérdésekről is: „Ha még szilárdabban akarjuk biztosítani szabadságunkat és függetlenségünket, ha meg akarjuk akadályozni, hogy München bármilyen formában megismétlődjön, meg kell védenünk, meg kell valósítanunk és tovább kell fejlesztenünk

nemzeti és demokratikus forradalmunk hagyatékát, rendre kell utasítanunk és le kell lepleznünk azokat, akik tévútra akarnak bennünket vezetni... szabadságunk és függetlenségünk védelmezése egyben nemzeti és demokratikus forradalmunk vívmányainak a védelmezését is jelenti.[24]

Svoboda tábornok fellépése egyrészt azért volt jelentős, mert a nemzetvédelmi miniszter nyomatékos szavai a főváros tartalékos parancsnoki kara előtt hangzottak el, amely az elkövetkező eseményekben döntő szerepet játszott. De nemcsak a prágai tisztek, hanem az egész hadsereg előtt világossá vált már a februári események előestéjén, hogy a hadsereg vezetése nem engedi meg, hogy a hadsereget reakciós összeesküvés sötét hálójába vonják, hogy a nemzetvédelmi miniszter, akinek a tisztikar többsége előtt nagy tekintélye volt, szilárdan a nép oldalán áll.

Február 18. és 19. megmutatta, hogy az események gyorsan haladnak tetőpontjuk felé. A reakció végrehajtotta az utolsó lázas előkészületeket az ellenforradalmi fellépésre. A nemzeti szocialisták honvédelmi bizottságait, a nemzeti szocialista főtitkár. dr. Krajina utasítására, készültségi állapotba helyezték és az államellenes puccs katonai szervezetének sejtjeivé változtatták. Ezeknek a bizottságoknak a keretében egy sor helységben titokban fegyveres harci csoportokat szerveztek, amelyeket a Honvédelmi Szövetség alosztályainak raktáraiból fegyverezték fel. A honvédelmi bizottságok tagjai helyzetjelentéseket készítettek a nemzeti szocialista párt titkársága számára a katonai helyőrségek és a Nemzetbiztonsági Testület állapotáról, és intézkedéseket tettek, hogy bevonják a Szokolt és a Honvédelmi Szövetség egyes alosztályait az előkészített puccsista akciókba. Az összeesküvés apparátusának politikai és katonai tényezői tehát koordinálták ténykedésüket, hogy a politikai akciót a megfelelő pillanatban fegyveres fellépéssel egészíthessék ki. A legmagasabb lendületig fokozta tevékenységét a jobboldal propaganda-apparátusa, a prímet a nemzeti szocialista sajtó vitte.

A kommunista párt készültségben és készenlétben állt a központi bizottságtól egészen a legkisebb helyi vagy üzemi szervezetig. A párt éberségre hívta fel a hadseregben levő tagjait is, hogy csírájában akadályozzák meg a reakció bármilyen kísérletét, amely arra irányul, hogy a hadsereg egyes alakulatait ellenforradalmi célok érdekében használják fel.

[24] Obrana lidu, 1948. február 19.; „A hadsereg a szabadság és a haladás védelmezője" c. cikkben.

Február 17-től kezdve a hadseregbeli kommunisták mindennapos érintkezésben voltak a helyőrségek területi párttitkárságaival és kéz a kézben dolgoztak a nem katonai pártszervekkel. A hadseregbeli CSKP-tagok fő feladata az volt, hogy szakadatlan agitációs munkát folytassanak a tisztek között és a legénység soraiban, hogy a hadsereg tagjai megismerjék a növekvő hazai politikai válság lényegét, a jobboldali pártok vezetésének ellenforradalmi céljait és a módszereket, hogy hogyan kell a reakciónak ezeket a terveit a megfelelő pillanatban keresztülhúzni.

Február 20-án a délutáni órákban következett be az az esemény, amire a reakciós sajtó már korábban célozgatott: 12 miniszter, a nemzeti szocialista párt, a néppárt és a szlovák demokrata párt tagjai, bejelentette lemondását az akkori elnöknek, Benešnek. Az addig rejtett hazai válság nyílt válsággá vált. A köztársaságot a belső felfordulás veszélye fenyegette. Ezzel a hazai reakció megtette az első lépést a hazai viszonyok megváltoztatása felé, a kapitalizmus visszaállításához vezető úton. A kipattant kémügyek jelezték, hogy a külföldi reakció ügynökei is komoly veszélyt jelentenek a köztársaság számára. A helyzet fejlődése az egész csehszlovák népet komoly állampolgári próbatétel elé állította. Ez elé a próbatétel elé volt állítva a csehszlovák hadsereg is.

A februári napok egész történetét már leírták és értékelték az irodalomban. Most arról van szó, hogy kiegészítsük ezt a képet annak ábrázolásával, hogyan foglalt állást a csehszlovák hadsereg azokban a viharos eseményekben, amelyek végérvényesen meghatározták köztársaságunk szocialista fejlődésének távlatait, és rámutassunk, hogy a nép februári győzelme döntő befolyást gyakorolt a csehszlovák néphadsereg további építésére.

A kommunista katonák munkájára vonatkozó direktívát azok a nyilatkozatok tartalmazták, amelyekkel a CSKP fordult mindkét nemzetünk széles néptömegeihez: a CSKP Központi Bizottsága elnökségének február 20-i nyilatkozata és Gottwald elvtárs beszéde azon a nagy népi tüntetésen, amelyet a CSKP hívott össze február 21-én a prágai Óváros térre. A párt felhívást adott ki, hogy a dolgozó nép mozgósítsa összes erőit a Klement Gottwald kormány támogatására, amely a helyén maradt és elhatározta, hogy megvédi a népi demokráciát és fenntartja az államban a biztonságot, nyugalmat és rendet. A párt felhívta a népet, hogy védje meg a forradalom vívmányait, a köztársaságot és a Szovjetunióval való szövetségünket a hazai és a külföldi reakció összeesküvésével szemben. A párt felfedte

az egész nép előtt a kormányválság igazi okait, és megmutatta az utat, hogyan kell a bekövetkezett kormányválságot megoldani, a reakció támadását visszaverni és a visszahúzó erőkkel egyszer s mindenkorra leszámolni.

A kommunista párt tehát, a köztársaság és a nép forradalmi vívmányainak megvédését tekintve, előnyös stratégiai helyzetből ment át megsemmisítő ellentámadásba.

Milyen helyet foglalt el a hadsereg az osztály-erőknek ebben az összecsapásában és milyen feladatok hárultak rá, mint az államhatalom fegyveres szervére az események fejlődése folyamán? Mivel a bekövetkezett hazai politikai válság a belső és külső reakció egyesített erői összeesküvésének volt az eredménye, távolról sem volt kizárva az a lehetőség, hogy a külföldi ismperialista erők kísérletet tesznek a köztársaságunk belügyeibe való fegyveres beavatkozásra. Az objektív helyzet tehát olyan feladatot rótt a hadseregre, hogy legyen kész *külső* funkciójának a teljesítésére és védelmezze a köztársaságot a külső beavatkozás esetleges kísérletével szemben. A hadsereg vezetése megtette ehhez a szükséges intézkedéseket. Csehország nyugati és déli területeire megbízható egységeket vezényeltek a határvédelem megerősítése céljából, s ezt a feladatot ezek az egységek a Nemzetbiztonsági Testület határőralegységeivel együtt látták el. Azok a fegyveres alakulatok, amelyeknek meg kellett hiúsítani a nyugati imperialisták esetleges intervenciós beavatkozását, erkölcsi-politikai tekintetben elő voltak készítve ennek a feladatnak a teljesítésére.

Természetesen más volt a helyzet a hadsereg magatartását és szerepét illetően a belpolitikai eseményekkel, az osztálykonfliktus tetőfokra emelkedésével kapcsolatban — ennek eredményétől függött az ország további fejlődése —, a hadseregnek, mint a népi demokratikus államapparátus alkotóelemének *belső* funkciójával kapcsolatban, amelynek az volt a feladata, hogy megakadályozza, esetleg csírájában elfojtsa a belső reakció minden ellenforradalmi fordulatra irányuló kísérletét.

A burzsoázia elleni döntő támadás végrehajtásánál a párt a felfegyverzett munkásokra támaszkodott. A februári napokban került sor a munkásmilíciák tömeges megalakítására, amit a már meglevő üzemi őrségek alapján hoztak létre. A népi milíciák nemcsak az üzemeket és gyárakat őrizték, hanem arra is készen álltak, hogy fegyveres erővel akadályozzák meg a reakció bármilyen provokációját. A Nemzetbiztonsági Testület alakulatai a munkásmilíciák oldalán álltak. A rend biztosítása

céljából Prágában vonták össze a Nemzetbiztonsági Testület néhány határőr alegységét.

A CSKP meg volt győződve arról, hogy a felfegyverzett munkások ereje, mint a széles néptömegek spontán elszántságának kifejezője, szétzúzza a reakció ellenforradalmi fellépését és a Nemzetbiztonsági Testület alakulatainak felkészültsége elegendő a reakciós harccsoportok felszámolására, a rendfenntartásra és a kirobbant kormányválság sima, nyugodt és alkotmányos megoldására. Ez a megoldás egyben azt is jelentette, hogy a reakciós összeesküvőket „száraz úton" fosztják meg a hatalomban való minden részesedéstől, s ezzel felforgató tevékenységük legális alapjától is. A hadsereg közbelépésére akkor nem volt szükség, ezenkívül ez a közvetlen beavatkozás politikailag sem látszott megfelelőnek és célravezetőnek.

A kommunista párt ezért a februári napokban a hadsereg *aktív, baráti* semlegességéért harcolt. A párt arra törekedett, hogy a reakciónak ne sikerüljön visszaélni a hadsereg egyes egységeivel, s így nehezíteni a helyzetet, zűrzavart előidézni az országban és esetleg kaput is nyitni a nyugati imperialistáknak az intervenciós tevékenységhez. Ezért követte a hadsereg semlegesítésének irányvonalát. Ezt a taktikát nemcsak a nemzetközi politikai szempontok és a pártnak a nép erején és egységén alapuló egész taktikai koncepciója szabták meg, hanem logikus következménye volt a hadseregben uralkodó viszonyok és a hadseregért a felszabadulás óta vívott harc eredményei reális értékelésének. A kommunista párt arra a helyes politikai következtetésre jutott, hogy a csehszlovák hadsereg új politikai jellegéért vívott harc még nem ért véget. A pártnak sikerült ugyan megakadályoznia a München előtti hadsereg újjászervezését, de nem sikerült teljesen felépíteni az új típusú hadsereget, új osztálypolitikai összetétellel — főleg a tisztikaron belül —, s még nem szüntették meg teljesen az osztálypolitikai antagonizmust a parancsnoki kar és a legénység között.

A pártnak természetesen nem volt mindegy, hogy a hadsereg milyen semlegességet tanúsít. A CSKP arra törekedett, hogy a hadsereg, ha mint fegyveres alakulat nem avatkozik is be közvetlenül az eseményekbe, mégiscsak nyíltan jelentse ki a kritikus napokban, hogy a nép és forradalmi vívmányainak oldalán áll, és így erősítse az ország haladó erőinek politikai pozícióit.

A februári események folyamán a kommunisták ezeknek az irányelveknek a szellemében dolgoztak a hadseregben — a központi bizottság és az alsóbb pártszervek vezetésével. A párt-

vezetést a CSKP honvédelmi bizottságain keresztül valósították meg. A CSKP központi honvédelmi bizottsága közvetlenül irányította azokat a kommunistákat, akik Nagy-Prága körzetében teljesítettek katonai szolgálatot. Különösen figyelemmel kísérte a helyzet alakulását a nemzetvédelmi minisztériumban és a vezérkarnál. Az 1. kerület (prágai kerület) honvédelmi bizottságán keresztül kapcsolatban volt a nevelőtisztekkel, a Prágában elhelyezett magasabbegységek törzseiben levő kommunistákkal és az egyes alakulatoknál levő párttagokkal. A prágai alakulatok kommunistái a februári napokban harckészültségben voltak és szoros kapcsolatban álltak a helyi pártszervekkel, készen arra, hogy teljesítsék a párt által megszabott feladatokat. Köréjük tömörült a hadsereg tagjainak többsége, mindazok, akik szembehelyezkedtek a reakció felforgató törekvéseivel.

Jellemző volt ezért a helyzet az egyik prágai magasabbegységnél, amelynek soraiból került ki Němeček törzskapitány és Teichmann törzskapitány, mindketten leleplezett puccsisták. Ezek az áruló tisztek nemcsak a legénység körében nem találtak támogatást terveikhez, hanem egységük tisztikaránál sem és teljesen elszigetelődtek. A hadosztály kulturális és nevelési osztályának vezetője helyzetjelentésében megállapította, hogy a hadosztály tisztikara, az egyik zászlóaljparancsnok kivételével, a döntő pillanatban szembefordult a puccsistákkal.[25]

A fővárosi kommunista katonák szívós meggyőző munkájának és harckészültségének volt az eredménye, hogy a prágai alakulatoknál, ahol február előtt a tisztek többsége jobboldali beállítottságú volt, sikeresen megbirkóztak a helyzettel. Természetesen döntő módon befolyásolta a prágai tisztek jobboldali részének magatartását a CSKP által vezetett nép elszánt fellépése a reakciósok ellen, amit a döntő pillanatokban Prága utcáin menetelő munkásmilíciák tömör sorai jelképeztek.

A köztársaság második fontos központjában, Bratislavában, a katonák szintén teljes készültségben és a feladatok magaslatán voltak. Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottsága utasítást adott a hadsereg területén dolgozó pártmunkásoknak, hogy irányítsák minden erőfeszítésüket a reakciós magasabb tisztek működésének megbénítására mindenekelőtt a bratislavai katonai terület és a szlovákiai légiterület törzseiben, ahol a szlovák demokrata párt vezetése főként Ambruž volt repülő-tábornokra támaszkodott.[26]

[25] VHA—HSVO, 1948/86—4/1—40. sz.

[26] A SZLKP KB mellett működő honvédelmi bizottság akkori tagjaival, Šalgovivič, D. Šmidek és Marcely elvtárssal 1959. március 13-án folytatott beszélgetés alapján.

Annak ellenére, hogy a kommunista tisztek Szlovákiában kisebbségben voltak, sőt egyes helyőrségekben a tisztikar elenyésző kisebbségét alkották, 1948 februárjában a tisztikaron belül az egyetlen szervezett tényező voltak, s a nevelőtisztek vezetésével, az SZLKP KB mellett működő honvédelmi bizottság utasításai szerint, biztosították a helyzetet saját helyőrségeikben.

Az SZLKP KB mellett működő honvédelmi bizottság később, amikor értékelte, hogy hogyan folytak le a februári események Szlovákiában a hadseregen belül, megállapította, hogy a kommunista katonák a februári napokban teljesítették azokat a feladatokat, amelyeket a párt eléjük tűzött: „Az 1948-as év legnagyobb sikerének lehet tekinteni, hogy sikerült a reakciós katonai vezetőket elszigetelni és megakadályozni, hogy februárban az ellenállás vonalára helyezkedjenek."[27] Ez a meghatározás többek között további bizonyítéka annak is, hogy mire törekedett a párt a hadseregben a februári napokban és milyen közvetlen célokat tűzött ki, vagyis hogy elérje a hadsereg semlegességét, tekintettel arra, hogy a hadsereg Szlovákiában állomásozó alakulataiban a parancsnoki kar többsége politikai szempontból nem volt megbízható.

Egyes kommunista tisztek jelentős szerepet játszottak Szlovákiában a munkásmilíciák megalakításában és harckészültségbe helyezésében is. Így pl. a bratislavai munkásmilíciák egységeinek parancsnoka a februári események alatt Viliam Šalgovič kommunista tiszt volt.[28]

Az a tény, hogy a kommunista katonák érdemeként Szlovákiában sikerült uralni a helyzetet a hadseregben, jelentős mértékben hozzájárult a februári események sima és nyugodt lefolyásához a köztársaságnak ebben a részében.

A kommunisták által egyes helyőrségekben végrehajtott intézkedések szintén azt bizonyítják, hogy a kommunista párt februárban a hadsereget tekintve mindenekelőtt arra törekedett, hogy megakadályozza a reakciós elemek hadseregen belüli provokációs fellépését, ami kétségtelenül bonyolította volna az egész helyzetet. Ez a szempont vezette pl. a CSKP olomouci kerületi bizottságát is — Olomouc a köztársaság egyik jelentős helyőrsége volt —, amely rögtön február 21-én összehívta a kommunista tiszteket a kerületi titkárságra és intézkedéseket foganatosított a helyőrség biztosítására. Főként azt biztosították, hogy a kritikus napokban kommunista vagy a párttal ro-

[27] AÚV KSS (SZLKP KB Levéltára) — az SZLKP KB mellett működő Honvédelmi Bizottság 1949. március 3-i üléséről készített feljegyzés.
[28] AÚV KSS — „Népi milíciák" állag.

konszenvező katonákat osszanak be helyőrségi és őrszolgálatba. Egyes fontos katonai objektumok védelmére az üzemi milíciák néhány alegységét különítették ki.[29]

A februári napok erőpróbája meghozta a gyümölcsét annak a fokozott szervezési munkának, amit a CSKP az 1947. év második felétől kezdve fejtett ki, amikor teljes szélességben felfrissítették a hadseregben a bizalmiak testületét. A helyi pártszervek most a pártbizalmiakon keresztül mozgósíthatták éberségre és készenlétre a kommunista katonákat. Ez jelentős segítséget adott ahhoz, hogy uralják a helyzetet a hadseregben. Ezt illusztrálja a párt pardubicei honvédelmi szerveinek a gyakorlati ténykedése és a pardubicei februári eseményeknek a lefolyása is: „A kerületi honvédelmi bizottság a párttagokhoz fordult, hogy teljes aktivitással lépjenek közbe mindenütt, ahol reakciós törekvések jelentkeznének. A hadseregnek ezekhez az eseményekhez való teljes hozzáállása pozitív volt. Ezzel a hozzáállással kapcsolatban nem volt szükség arra, hogy a kerületi honvédelmi bizottság abban az időszakban valamilyen módon közbelépjen... A hadsereg teljes egészében megbízhatónak bizonyult."[30] A CSKP kerületi és járási bizottságainak többsége hasonlóan lépett fel a történelmi események folyamán.

Csak néhány esetben kellett kívülről intézkedéseket foganatosítani arra az esetre, ha a kommunistáknak és a többi haladó erőknek — tekintettel a kedvezőtlen erőviszonyokra — nem sikerülne a hadseregen belül a helyzet magaslatára emelkedni. Így történt az például Šumperkban, ahol nemcsak a parancsnoki karon belül volt kedvezőtlen a helyzet, hanem a legénység körében is aggasztó politikai megingás lépett fel a tényleges katonai szolgálat lerövidítéséért folytatott reakciós kampánnyal összefüggésben. Ezért a párt járási bizottsága már február 20-án elhatározta, hogy a laktanyák külső őrségét a nemzetbiztonsági testület és az üzemi milíciák tagjai látják el.[31]

A hadsereg semlegességéért folytatott harcnak ez a formája — a hadsereg némely részeinek közvetlen elszigetelése — azonban nem volt jellemző a februári napokra és valóban csak szórványosan alkalmazták.

A kommunista párt, amely honvédelmi szervein és bizalmi hálózatán keresztül a hadseregben levő párttagok tömegeire, valamint a kulturális nevelő apparátusra, az elhárító szervekre, a haladó parancsnokokra és a legénység tömegeire támaszko-

[29] AÚD KSČ (a CSKP Párttörténeti Intézetének Levéltára) — fond: 1948 február.

[30] AÚV KSČ (CSKP KB Levéltára) — a CSKP KB mellett működő pardubicei kerületi honvédelmi bizottság 1948. december 16-i ülésének jegyzőkönyve.

[31] AÚD KSČ — fond: 1948 február.

dott, mindjárt a kormányválság első napjaiban ura lett a helyzetnek a hadseregben, döntő módon befolyásolta az események alakulását ezen a területen is és csírájában meghiúsította a hadseregen belül a reakció minden provokatív kísérletét.

A hadsereg kommunistáinak és egyéb haladó erőinek éberségre és készenlétre való mozgósításával egyidejűleg a párt honvédelmi szervei egyes helyeken széles körű agitációs munkába is kezdtek. Arra törekedtek, hogy a katonák a legaprólékosabban tudomást szerezzenek a reakció becstelen szándékairól, hogy haladéktalanul megismerjék a nemzeti szocialista honvédelmi bizottságok által tervezett államellenes puccs tényeit. Arról volt szó, hogy a laktanyák falain belül is elterjedjen a reakciósok végleges felszámolására irányuló harci elszántságnak az az atmoszférája, ami az üzemekben uralkodott és mind nagyobb visszhangra talált falun is. Ebben a munkában a kommunista párt honvédelmi bizottságai elsősorban a hadsereg kulturális nevelő apparátusára támaszkodtak.

Itt kedvezően nyilvánult meg a nevelőtisztek többségének szilárd kapcsolata a pártszervekkel. E kapcsolat folytán a nevelőtisztek rendszeresen tájékozódtak a párt eljárásáról, követelményeiről és arról a taktikáról, amit a párt a követelmények végrehajtásáért és megvalósításáért vívott harcban alkalmazott.

Ezért a nevelőtisztek már február 20-án húszperces készültségi mozgalommal reagáltak a „Svobodné slovo" hazaáruló cikkére, amely leleplezett kémeket vett védelmébe és durván támadta biztonsági szerveinket. A február 21-i húszperces készültség alatt a katonák megtudták a laktanyában azt, amit a munkások és az egész köztársaság többi dolgozói Klement Gottwald szájából hallottak az Óváros téren elmondott történelmi nyilatkozatában. Szintén közvetlenül tájékoztatták a katonákat az üzemi tanácsok és a szakszervezetek történelmi jelentőségű kongresszusának eredményeiről és a kongresszus követeléseinek támogatására meghirdetett egyórás tüntető általános sztrájkról.[32] A februári napokban a párt honvédelmi bizottságai és a nevelőtisztek továbbra is gondoskodtak a pártsajtó fokozott terjesztéséről.

A kormányválság első napjai lefolyásának és hadseregbeli tükröződésének eddigi elemzése szükségszerűen a hadsereg vezetése magatartásának kérdéséhez vezet. Magának Svoboda tábornoknak a személyében népünk és a hadsereg haladó többsége egy pillanatra sem kételkedett. Svoboda tábornok nem is csatlakozott a jobboldali pártok lemondott minisztereihez és

[32] VHA—HSVO, 1948/86—4/1—36. sz.

kitartott a Gottwald-kormányban. Történelmi tény marad azonban, hogy a kormányválság első napjaiban hadseregünk és népünk nem látta teljesen világosan, milyen a hadsereg vezetésének, mint egésznek az állásfoglalása a kialakult helyzettel kapcsolatban. A hadsereg vezetése csak február 23-án, az esti órákban adott világos nyilatkozatot a helyzetről, amikor a prágai Obecní Dům-ban jelentős politikai és kulturális személyiségek, kommunisták és a nem kommunista pártok haladó képviselői, össznemzeti szervezetek képviselői gyűltek össze, hogy kinyilvánítsák akaratukat az együttműködés felújítására egy új, tökéletesebb politikai alapon álló Nemzeti Front újjáélesztésében és hogy megalakítsák annak legfelsőbb szervét: a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságát. Ez a gyűlés a Szakszervezetek Központi Tanácsának kezdeményezésére ült össze és meghívták rá a hadsereg képviselőit is. A hadsereg küldöttségének erre az értekezletre való megérkezéséről a dokumentumokban a következőket találjuk: „Svoboda hadseregtábornok nemzetvédelmi minisztert, aki néhány tábornok kíséretében érkezik, viharos tapssal fogadják. A csehszlovák hadsereg a néppel tart."[33]

Svoboda tábornok nyilatkozatának lényeges részében ezeket mondta:

„Alapos megfontolás után eleget tettem az Önök mai értekezletre szóló meghívásának, sőt nem is egyedül jöttem, hanem magammal hoztam régi barátaimat és harcostársaimat...

Úgy jöttünk, mint a csehszlovák hadseregnek, új népi demokratikus hadseregünknek a képviselői, amely nincs elválasztva és amelyet semmivel sem szabad elválasztani a néptől, mert védelmezi és oltalmazza annak legfőbb érdekeit és elválaszthatatlan tényezője a nép törekvéseinek. A hadsereg a mai helyzetben mint fontos pártokfeletti, össznemzeti és összállami szervezet akarja hallatni a szavát.

Úgy véljük, hogy a nép boldogsága és jóléte, nemzetünk boldogsága és jóléte mindenek felett áll. És a mi legfőbb vagyonunk nemzeteink szabadsága és függetlensége. Ebből a nézőpontból akarunk mi, katonák, mindent elbírálni. Az államról, a nemzetről, 12 millió cseh és szlovák emberről van itt szó. Itt az ő szabadságuknak és azoknak a vívmányoknak a biztosításáról van szó, amelyeket népünk kiharcolt. Emlékezzünk arra, hogy ha ketten veszekednek, a harmadik nevet. És ez a harmadik a német. Felhívással fordulunk Önökhöz, felhívással fordulunk minden csehszlovák állampolgárhoz, hogy ezekben a

[33] A CSKP jelentése a párt tevékenységéről a VIII. kongresszustól a IX. kongresszusig; ÚV KSČ 1949. 27. old.

pillanatokban ne gondoljanak magukra, ne vezessék Önöket semmiféle önös érdekek, hanem úgy cselekedjenek, ahogy az állam és népünk boldogsága parancsolja, anélkül, hogy bárkire is tekintettel lennének.

Harcosainknak, akik életüket áldozták a szabadságért és a haladásért vívott harcokban, fő hagyatéka soraink egysége, a szabadság, a haladás és a demokrácia nagy eszméinek megvalósításáért küzdő csehszlovák nép egysége. Ebben az egységben volt és van a mi erőnk. Gyakran beszéltek arról a mi nagy elnökeink, T. G. Masaryk és dr. Edvard Beneš. Ebben az egységben győztünk és ebben az egységben értük el nagy fejlődésünket és vívmányainkat. Ebben az egységben van az elkövetkező siker biztosítéka is. Bárki sérti is meg ezt az egységet, bárki szít is egyenetlenséget ebben az egységben és nem akar együttműködni, bárki okoz is zavart a munkánkban, az rosszat akar a köztársaságnak, az a nemzet kártevője és félre kell állítani. Nem szabad tekintettel lenni senkire, hiszen nem szabad a személyi érdekeket az állam és népünk érdekei fölé helyezni.

Most arról van szó, hogy helyre kell állítani népünk egységét, meg kell teremteni a termékeny és egyetértésen alapuló együttműködés új feltételeit.

Minél előbb könyörtelenül el kell távolítani életünkből az összes felforgató elemeket, be kell fejeznünk mindent, aminek befejezése ránk vár és azután lássunk hozzá örömmel, egyetértően és egységesen a további munkához.

Szükséges lesz még a választásokig törvénybe iktatni az új alkotmányt és rögzíteni benne vívmányainkat, és így szilárd alapra helyezni továbbfejlődésünket. Ezen az alapon és híven a Szovjetunió oldalán rendíthetetlenül haladunk majd előre a népi demokrácia útján, a Felszabadító elnök hagyatékának szellemében és Edvard Beneš elnök vezetése alatt a jobb élet felépítése felé, s ezzel szabadságunk, a parlamenti demokrácia, és minden vívmányunk biztosítása felé.

Ezen elvek szellemében kívánok az Önök munkájához sok sikert."[34]

Egy újsághír még arról is tudósít, hogy „Svoboda tábornok a nyilatkozat után kimentette magát és kísérőivel együtt elhagyta a termet".[35]

[34] AÜD KSČ, fond. „1948 február", E—27. sz., 6/2, 6/3. old. (A politikai pártok, érdekvédelmi szervezetek és szakszervezetek képviselőinek, valamint a közélet jelentős személyiségeinek 1948. február 23-án, a prágai Obecní Dům-ban megtartott értekezletéről készült jegyzőkönyv.)

[35] *Obrana lidu*, 1948. február 25., „A Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának előzetes tanácskozásai" c. cikkben.

A nemzetvédelmi miniszter fellépésére vetett első pillantás megmutatja annak pozitív jellegét. Nyíltan elhangzott itt, hogy a csehszlovák hadsereg minden körülmények között a nép és forradalmi vívmányainak támasza marad. A hadsereg vezetése élesen elhatárolta itt magát a reakciós felforgatóktól, a nemzet kártevőinek nevezte őket és követelte a kíméletlen félreállításukat. A reakció reményeinek bármilyen maradványa a hadsereggel való visszaélést illetően végérvényesen el lett temetve. Svoboda nyilatkozatának ezeket a vonásait emelte ki a kommunista sajtó,[36] s ezek a gondolatok visszhangra találtak a munkásoknál és országunk többi dolgozóinál.

A hadsereg képviselői tehát részvételükkel és jelenlétükkel pozitív szerepet játszottak, de a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának közvetlen megalakításában nem vettek részt és nem is lettek annak tagjai. Ez az álláspont, amint később látni fogjuk, követendő példaként szolgált az egész hadsereg számára az országszerte megalakuló Nemzeti Front akcióbizottságokkal kapcsolatos hivatalos állásfoglalásukat illetően.

A nemzetvédelmi miniszter nyilatkozatának figyelmesebb elemzése azonban azt is megmutatja, hogy Svoboda messzemenően pozitív fellépésének politikai tekintetben néhány gyengébb pontja is van.

A következő napon, 1948. február 24-én, a hadsereg vezetése a hazai politikai helyzetre vonatkozó álláspontját külön parancsban ismertette a csehszlovák hadsereg valamennyi tagjával.

A külön parancsban a hadsereg vezetése kijelentette:

„A jelenlegi kormány- és belpolitikai válság, amely az első komoly belpolitikai válságunk a felszabadulás óta, azt eredményezte, hogy közéletünkben nyugtalanság és idegesség kapott lábra. A csehszlovák hadseregnek ezzel a válsággal és bármilyen későbbi belpolitikai vitával szemben teljesen érintetlennek kell maradnia. Arra vannak hivatva és rendeltetve a politikai pártok, amelyek a nép politikai akaratának a hordozói, és az illetékes alkotmányos tényezők. Felelős alkotmányos és politikai tényezők a jelenlegi kormányválságot is megoldják és megszüntetik, mégpedig alkotmányosan és demokratikusan, a nemzet és az állam érdekeinek tiszteletben tartásával.

A leghatározottabban utasítsatok vissza minden kísérletet, mely a szovjetellenes bujtogatásra és a pártpolitikai vitáknak

[36] Lásd a *Rudé právo* 1948. február 24-i számát, amely tudósításban számolt be a nemzetvédelmi miniszter fellépéséről: „Aki megbontja a nemzet egységét, az kártevő és félre kell állítani."

a hadseregbe való bevitelére irányul. Legyetek éberek és elővigyázatosak! Álljatok őrt az idegen kémek és hazai kiszolgálóik, a nemzet és hadsereg felforgatói ellen, hiúsítsatok meg minden ilyen kísérletet és azonnal jelentsétek elöljáró parancsnokotoknak! Hadseregünk és annak minden tagja számára a köztársaság és népének boldogsága és jóléte marad mindig a legfőbb cél és feladat. Tömörüljetek még szilárdabban és szorosabban egymás mellé fegyelemben, barátságban és kölcsönös bizalomban főparancsnokotok, dr. E. Beneš köztársasági elnök körül. Egységével, fegyelmezettségével, demokratikus, nemzeti és állami öntudatával legyen a hadsereg követendő példakép a többi állampolgár számára. Hadseregünk mindig hű marad a néphez, amelyből származik, és védelmezője marad a nagy nemzeti eszméknek és forradalmi vívmányoknak. Híven halad ma is és a jövőben is a Szovjetunió és többi szövetségese oldalán a mi drága, egységes és független Csehszlovák Köztársaságunk tartós biztosítása felé.[37]

A nemzetvédelmi miniszternek ebben a parancsában is a hazafiság, a nép iránti hűség és a Szovjetunióval való szövetségünk legerősebb húrjai zengenek. De ebben a dokumentumban is világosan látható valami kettősség, amit dolgozóink nagyon jól megértettek. Veselý „1948 februári napjainak krónikája" című munkájában helyesen fejezi ki, milyen visszhangja volt a dokumentumnak: „A nemzetvédelmi miniszter parancsa is bizonyos nyugtalanságot idézett elő a hadseregben. A munkások hittek Ludvik Svoboda hadseregtábornoknak, de nem hittek az ő tisztjeinek. Sokan nem tudták, hogy mit gondoljanak, amikor a sajtóban közzétett Hadseregparancsot olvasták... A munkások nagyobbik része azt állította, a parancs világosan tanúskodik arról, hogy a hadsereg és a nemzetvédelmi miniszter a nép pártján áll a reakcióval szemben. A kisebb résznek kétségei voltak, félt a főparancsnoki tisztet betöltő köztársasági elnök iránti bizalom túlságos hangsúlyozásától."[38]

Miben rejlettek tehát a hadseregvezetés mindkét nyilatkozatának politikai gyengeségei? Elsősorban abban, hogy ezekben a dokumentumokban csak a lejátszódó válság *jellege*, annak okai és gyökerei láthatók. A nyilatkozatból nem világos, hogy Csehszlovákiában antagonisztikus társadalmi erők döntő, osztályjellegű összecsapása lobbant lángra, s ennek eredmé-

37 AMNO Věcni věstnik MNO (a Nemzetvédelmi Minisztérium közlönye); 15. szám, 143. cikk, 1948. február 24. (AMNO = a Nemzetvédelmi Minisztérium Levéltára.

38 J. Veselý: 1948 februári napjainak krónikája, Praha, 1958. 163. old.

nyétől függ az ország egész további sorsa. A hadsereg vezetése „belpolitikai vitákról" beszélt, amelyekkel szemben „a csehszlovák hadseregnek érintetlennek kell maradnia". A mély osztályellentéteket „önös érdekekként" ábrázolták, amelyektől meg kell szabadulni és alá kell rendelni a két nemzet és az állam boldogságát szolgáló érdekeknek. A politikai gyengeségek jól láthatók mindkét dokumentumnak azokban a részeiben is, ahol a kirobbant válság megoldásához vezető utat javasolják. Arról van szó, hogy múlhatatlanul el kell távolítani azokat, akik „megbontják az egységet, nem akarnak együttműködni", akik „a személyi érdekeket az állam és népünk érdekei fölé helyezik". A valóságban persze nemcsak egyénekről volt szó, akiknek az eltávolításával megnyílt volna az út a politikai pártok együttműködéséhez. Arról volt szó, hogy a politikai viszonyokat úgy rendezzék az országban, hogy a reakció politikailag szét legyen zúzva, és már soha többé ne találjon a Nemzeti Fronton belül legális politikai bázist ellenforradalmi céljai számára.

A hadsereg vezetésének a nyilatkozatából az következik továbbá, hogy a kirobbant kormányválságot csak a politikai pártok megegyezésével lehet megoldani, akik egyedül „vannak arra hivatva és rendeltetve", s akik „a nép politikai akaratának a hordozói".

Ez a koncepció nem számolt a nép tömegmozgalmával, amely a kormány nem akármilyen átalakulásáért szállt síkra, hanem a burzsoázia félreállításáért és az államban még meglevő hatalmi pozícióinak a megszüntetéséért harcolt. Ebből a koncepcióból szükségszerűen kiestek a katonák tömegei, a hadsereg demokratikus többsége, amely egyértelmű állásfoglalásával tevékenyen támogatta volna a nép ügyét.

Amint az mindkét dokumentumból kitűnik, a hadsereg vezetése februárban a hadsereg semlegesítésének irányvonalát valósította meg. Ennek az irányvonalnak kétségtelenül megvolt a maga pozitív oldala, mert elősegítette a reakciós tisztek elszigetelését és azoknak a reakciós terveknek a meghiúsítását, amelyek a hadsereg egyes részeivel való visszaélésre irányultak. Ennyiben megfelelt a kommunista párt taktikai követelményeinek. A hadsereg vezetése azonban úgy értelmezte a hadsereg semlegesítésének az irányvonalát, mint a hadsereg teljes politikai passzivitásra való kárhoztatását. A külön parancs például az idegen kémekkel és hazai segítőikkel szembeni éberségre való felhíváson kívül nem tartalmazott semmi mozgósítást, semmit, ami figyelmeztette volna a katonákat annak a veszélynek a nagyságára, ami az adott pillanatban a nép és a

forradalom ügyét veszélyeztette. Ebben az irányban a hadsereg vezetése bizonyos mértékig megfutamodott a valóság elől.

Összefoglalva elmondhatjuk a hadsereg vezetésének álláspontjáról, hogy egyrészt kétségtelenül jelentős szerepet játszott és végérvényesen keresztülhúzta a reakció számítását a hadsereg egyes részeivel való visszaélést illetően, másrészt azonban néhány momentum meggyengítette ennek az álláspontnak a politikai erejét. Ezek a momentumok fékezték a hadsereg haladó erői politikai aktivitásának fellendülését és megakadályozták, hogy a hadsereg, mint a nép érdekeit és vívmányait védelmező politikai tényező, februárban még pozitívabb szerepet játsszon.

Annak a kérdésnek a teljes szélességben való megértése, hogy milyen volt a hadsereg vezetésének magatartása a februári kormányválság idején kialakult helyzettel kapcsolatban, természetesen mindenekelőtt a nemzetvédelmi miniszter bonyolult helyzetének az alapos mérlegelését feltételezi. A nemzetvédelmi miniszter ugyanis Benešnek, a csehszlovák hadsereg főparancsnokának politikai nyomása alatt állt és a legfelsőbb katonai szervekben a burzsoázia szép számú megbízottaival volt körülvéve.

Ezzel összefüggésben különösen előtérbe kerül az a jelentős szerep, amelyet — Jaroslav Procházka elvtárssal az élen — a kommunista vezetés alatt álló Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség játszott az egész február előtti időszakban és a februári események folyamán. Ezen a szerven és az egész kulturális nevelő apparátuson keresztül befolyásolta a kommunista párt a helyzetet a hadseregben, politikai támogatást és segítséget nyújtott a nemzetvédelmi miniszternek, és jelentős mértékben gyengítette a reakciónak a hadsereg vezetésére és a miniszterre gyakorolt nyomását.

A Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség a válság első napjaiban főként arra mozgósította a kulturális nevelő apparátust, hogy tegyék ártalmatlanná a reakciós tisztek bármilyen provokációs kísérleteit. A kulturális nevelő apparátus munkájára vonatkozó teljesebb irányelveket a Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség február 25-én adta ki azokban az utasításokban, amelyeket táviratilag küldtek meg a kulturális nevelő apparátus alárendelt szerveinek.

Ezek az utasítások elvetik a hadsereg semlegesítésének irányvonalát, mégpedig lényegében abban a felfogásban, ahogy azt a hadsereg legfelsőbb képviselői, a nemzetvédelmi miniszterrel az élen, kifejtették. Figyelmet érdemel azonban a Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség utasításainak utolsó pontja, amelyikben irányt mutat a nevelőtiszteknek, hogy ak-

tívan működjenek közre „a nép haladó egységének helyreállításában".[39] Így utasította a Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség alárendelt szerveit a Nemzeti Front akcióbizottságainak megalakításában való együttműködésre.

Hogy milyen bonyolult volt akkor a helyzet a hadsereg vezetésén belül, azt legjobban a Nemzetvédelmi Minisztérium egyik parancsa dokumentálja a legjobban, amelyet távmondatban küldtek meg február 25-én az egyes katonai területek parancsnokságainak, s amely valójában a Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség említett törekvései ellen irányult. A parancsban ez állt: „A hadsereg képviselőinek a Nemzeti Front akcióbizottságaiban való részvételére vonatkozó kérdésekkel kapcsolatban megparancsolom:

1. A hadsereg hivatalos megbízottakkal nem képviselteti magát a Nemzeti Front megalakuló akcióbizottságaiban.

2. Katonaszemélyek csak mint össznemzeti szervezetek képviselői vehetnek részt az akcióbizottságok megalakításában, és kötelesek pontosan betartani a szolgálati szabályzat A—I—1 alatti rendelkezéseit (alapvető szabályzat a katonák politikai jogairól).

3. A csehszlovák véderő álláspontja kifejezést nyert a nemzetvédelmi miniszter február 24-i külön parancsában és abban a nyilatkozatban, amelyet a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának 1948. február 23-án Prágában megtartott előzetes tanácskozásán tett a nemzetvédelmi miniszter."[40]

A hadsereg vezetése tehát a hadsereg semlegesítésére vonatkozó irányvonalát a Nemzeti Front akcióbizottságaival kapcsolatban is érvényre juttatta. Az élet azonban kérlelhetetlenül megváltoztatta ezt az irányvonalat. A kommunista katonák és velük együtt a hadsereg demokratikusan gondolkodó tagjainak egész sora aktív megtestesítői lettek az akcióbizottságok gondolatának, részt vettek azok megalakításában és ezzel fejezték ki dolgozó népünk iránti harcos szolidaritásukat. Már a Nemzeti Front Központi Akcióbizottságának említett február 23-i előzetes tanácskozásán megállapították a felszólalók, köztük pl. a Hradec Králové-i kerület képviselője is, hogy az akcióbizottságok megalakításának gondolata „visszhangra talált a munkások, parasztok és katonák között".[41] Ez megfelelt egy sor helyőrségben a dolgok tényleges állásának, ahol a haladó elemek nemcsak ahhoz rendelkeztek elegendő erővel, hogy a hadseregen belül uralják a helyzetet, hanem ahhoz is, hogy az

[39] VHA—HSVO, 1948/86—4/4—6. sz.
[40] VHA—HSVO, 1948/28—4/3—2. sz.
[41] AÚD KSČ, fond. „1948 február", E—27. sz., 8/2. old.

illető kerületekben aktívan támogassák a nép reakció elleni harcát.

A katonák Prága egyes kerületeiben aktívan dolgoztak számos akcióbizottságban, Bratislavában egy kommunista tiszt volt az akcióbizottság elnöke. A hadsereg tagjai a Nemzeti Front sok kerületi akcióbizottságában alapító tagok voltak. Pardubicében a Nemzeti Front 23 tagú Kerületi Akcióbizottságában a kommunista helyőrségparancsnokkal az élen 3 tiszt foglalt helyet. A Nemzeti Front ostravai Kerületi Akcióbizottságában kezdettől fogva szintén több tiszt dolgozott, beleértve a CSKP-tag helyőrségparancsnokot is. Brnóban, Olomoucban és a Nemzeti Front kerületi akcióbizottságainak többi székhelyén is az első naptól kezdve segítettek a katonák megszilárdítani a munkásosztály hatalmi pozícióit. Hasonló volt a helyzet a járási székhelyeken és a többi — helyőrséggel rendelkező — helységben. Így pl. a Nemzeti Front jeseniki Járási Akcióbizottságának elnöke katona volt, a Nemzeti Front hranicei Járási Akcióbizottságának 26 tagja között hét katona foglalt helyet, köztük a katonai akadémia parancsnoka és a kulturális és nevelési osztály vezetője is.[42]

És ha a hadsereg tagjai nem a csehszlovák hadsereg hivatalos képviselőiként léptek is fel, hanem a legtöbb esetben mint az össznemzeti, elsősorban az ellenállási szervezetek képviselői, semmit nem változtatott azon a tényen, hogy a katonák jelenléte jelentősen növelte a nyilvánosság szemében az akcióbizottságok tekintélyét és politikai súlyát. A hadsereg haladó tagjainak ez a politikai aktivitása, amely azt eredményezte, hogy elszigetelték a reakciósokat a hadseregen belül és ugyanakkor kivették a részüket a reakció elleni harcból a hadseregen kívül is, különösen az akcióbizottságok területén, feljogosít arra a következtetésre, hogy a hadsereg nem állt teljesen félre az események útjából, hanem jelentősen és pozitívan kivette a részét a néptömegek burzsoá reakció elleni harcából. Ilyen tekintetben lehet beszélni arról, hogy a hadsereg aktív szerepet játszott az 1948. év februári napjaiban.

Ahhoz, hogy teljes képet rajzoljunk a februári események hadseregbeli lefolyásáról, még arról is említést kell tennünk, hogy a kormányválság milyen politikai felkészültségben találta a tisztikar egészét, a tiszthelyettesek és a katonák tömegeit, hogyan reagáltak a hadsereg tagjai a februári eseményekre, hogyan élte át a hadsereg ezeket a mozgalmas napokat.

Mindjárt az elején meg kell említeni, hogy a februári

[42] A hadsereg tagjainak a Nemzeti Front akcióbizottságaiban való részvételére vonatkozó tényeket lásd: AÚD KSČ, fond. „1948 február".

napokban sikerült teljesen uralni a helyzetet a hadseregben. A csapatoknál és a magasabb parancsnokságok törzseiben, a katonai akadémiákon és tanintézetekben nyugalom és rend uralkodott, és amint azt majdnem egyöntetűen megállapították az összes katonai területekből származó jelentések, „... az utóbbi jelentős napok folyamán egyáltalán nem következtek be olyan események, amelyek veszélyeztették volna a szolgálat normális menetét".[43] Csak teljesen elszigetelt esetekben kellett a rend biztosítása céljából a nemzetvédelmi minisztériumnak közbelépnie. Ez történt Csehországban két harckocsiegységnél, az egyik tartalékos tiszti iskolán és egy szállító repülő ezrednél. Természetesen inkább megelőző jellegű beavatkozásokról volt szó, végső esetben elegendő volt például a légierő parancsnokság törzsfőnökének személyes közbelépése, hogy a rend helyreálljon és megelőzzék, hogy a repülőtisztek, akiknek többsége a második világháború idején Angliában volt,[44] valamilyen meggondolatlanságot kövessenek el. Az összes többi helyőrségben a februári események élénk viták, érthető politikai feszültség és bizonyos idegesség légkörében folytak le, ami azonban sehol sem lépte túl a rend kereteit és nem nőtt át valamiféle nyílt provokációs fellépésbe.

Alá kell húzni, hogy a tisztek soraiban levő puccsista elemek nem kaptak semmilyen támogatást a hadseregen belül és harccsoportjaikat a hadseregen kívüli fanatizált reakciós elemek soraiból alakították meg. A CSKP által vezetett népünk erőteljes ellencsapása, és a hadseregben levő kommunisták készenléte azonban lehetővé tette, hogy az államellenes puccs előkészítésébe bevont tisztek szűk csoportocskáit olyannyira meglepjék és szétzüllesszék, hogy azok nem voltak képesek átmenni bármiféle nyílt akcióba és így csak a reakciós propaganda egységüknél való terjesztésére szorítkoztak. Erről tanúskodik pl. az a Brnóból származó jelentés, amely azt mondja ezekről a tisztekről, hogy „a történelmi napokban a reakció szószólói voltak a hadseregben",[45] a kroměříži jelentés, ahol „a tisztek egy része a kormányválság idején bizonyos ellenállást és ellenszenvet tanúsított kormánypolitikánk irányvonalát illetően... egyesek súlyos kijelentéseket tettek a Szovjetunió, a kormány elnöke és a baloldali miniszterek ellen és nyíltan nem értettek egyet az események fejlődésével".[46]

Ez a „szónoki bátorság" sem volt azonban tipikus a feb-

43 VHA—HSVO, 1948/28—2/2—3. és 86—4/1—40. sz.
44 Lásd erről: VHA—HSVO, 1948/86—4/4—40. sz.
45 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—40. sz.
46 Uo.

ruári napokban a reakció hadseregen belüli korteseinek a viselkedését illetően. A reakciós tisztek túlnyomó többsége „viszszahúzódott" és „hallgatott". Így jellemezte a viselkedésüket a jelentések többsége, de különösen az olyan jelentős helyőrségekből küldött jelentések, mint Prága, Olomouc, Bratislava stb.[47] A „reakció zászlaját" a hadseregen belül a februári napokban csak a tartalékos tiszti iskolák tisztjelöltjeinek néhány csoportja ragadta meg; ezek a tisztjelöltek a burzsoázia különböző rétegeiből verbuválódtak. A legtöbb esetben az ő tevékenységük sem lépte át a szónoki gyakorlat kereteit, csak egyes helyeken sikerült magukkal ragadni az iskola többségét és feszült légkört teremteni, ami azonban néhány nap elteltével megenyhült. Így volt ez pl. Trenčínben.[48] A slanéi tartalékos tiszti iskolán — a nevelőtiszt jelentése szerint — a tisztjelöltek 90 százaléka szintén a reakció táborába tartozott, amit a februári napokban hangosan kinyilvánítottak, természetesen csak a laktanya falai mögött.[49] Az effajta fellépés megmutatta az ilyen elemek politikai képességének és politikai „hősiességének" végső határát.

A tartalékos tiszti iskolákon uralkodó, teljesen kedvezőtlen osztálypolitikai helyzet ellenére, a februári napok ezeknek az iskoláknak a többségében is teljes nyugalomban és rendben teltek el.

Igy a klatovi tartalékos tiszti iskoláról azt jelentették, hogy az iskola tagjainak a többsége — beleértve az egész parancsnoki kart — szilárd magatartást tanúsított és a Nemzetvédelmi Minisztérium, valamint a magasabb parancsnokságok parancsaihoz és utasításaihoz tartották magukat.[50] Egy Jindřichův Hradec-i jelentés szerint az ottani tartalékos tiszti iskolán a februári eseményeket nyugodtan fogadták.[51] A chrudimi tartalékos tiszti iskoláról azt jelentette a nevelőtiszt, hogy a tisztjelöltek közül öten, akik már a februári események előtt provokatív magatartást tanúsítottak rendszerünkkel szemben, ismét felléptek, különösen a kormányválság napjaiban. Hamarosan elszigetelődtek azonban, mert „az iskola többi tagjának politikai állapota nagyon jó volt".[52]

A többi tartalékos tiszti iskola jelentései azt igazolták, hogy az iskolák túlnyomó többségében a helyzet hasonló volt, mint az utóbb említett esetben: csaknem mindenütt meg lehetett ta-

47 Uo.
48 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—11. sz.
49 VHA—HSVO, 1948/86—4/1—40. sz.
50 AMNO—HSVO, 1948/86—4/1—37. sz.
51 Uo.
52 AMNO—HSVO, 1948/86—4/1—36. sz.

lálni a reakciósok nem nagy létszámú csoportját, amelyek népellenes uszító kirohanásokkal léptek fel, de amelyek mindenütt magukra maradtak, és nem kaptak támogatást a tisztjelöltek nagyobb kollektívájától.

Így festett nagy vonalakban a februári napokban a tisztek kb. 10 százalékát kitevő csoportjának és a tartalékos tiszti iskolai növendékek egy részének a „tevékenysége", akik már a február előtti időszakban a nép ellenségeinek és a szovjetellenes bujtogatóknak a táborát képezték a hadseregen belül s akikben a reakció oly nagyon reménykedett.

Már vázoltuk, milyen volt a hadsereg haladó erőinek a tevékenysége a kormányválság mozgalmas napjai folyamán. Csak annyit kell hozzáfűzni, hogy a nevelőtisztek által irányított haladó tisztek nehéz feladatát lényegesen megkönnyítette az a pozitív, sok helyen szinte spontán állásfoglalás, amit a legénység tömegei a válság első napjaitól kezdve tanúsítottak. A területi és magasabb parancsnokságoktól, valamint az egyes alakulatoktól küldött összes jelentések és helyzetjelentések egy dologban megegyeznek: a legénység álláspontja a válság első napjaitól kezdve világos volt; az egész legénység a kezdet kezdetén, gyorsabban, mint a hadsereg többi részei, megértette, miről van szó, és egyértelműen foglalt állást a nép oldalán, Klement Gottwald kormánya mellett.

A katonatömegek ereje és támogatása nélkül a tisztikaron belüli haladó erők nem lettek volna képesek olyan biztosan és végérvényesen megbirkózni a hadseregben levő helyzettel, amint az éppen a februári napokban történt.

A legénység politikailag legfejlettebb tagjai a válság döntő napjaiban őrségben álltak és járőrszolgálatot teljesítettek. A legénység tömegei alakították meg sok helységben az ügyeletes alegységeket, amelyek készek voltak teljesíteni a Gottwald-kormány által a belső vagy külső ellenség esetleges támadásának a visszaverésére megszabott feladatokat. A legénység szilárd állásfoglalása és egybeforrottsága hűtötte le a reakciós tisztek fejét és tartotta sakkban a reakciós tisztjelöltek csoportjait. A tisztikar haladó része és a legénységi állomány többsége — ez volt az a társadalmi erő, amely irányt szabott a hadseregen belül a februári események folyásának és így megvédte a hadsereg becsületét és azt a bizalmat, amit felszabadult életünk első napjaitól kezdve helyezett belé a csehszlovák nép.

A hadseregben azonban a haladó erőkön és a reakció megbízottjain kívül ott volt a semlegesek, a kiforratlan, ingadozó és kiváró „centrum" igen nagy számú csoportja, az a csoport, amely magában foglalta a hadsereg parancsnoki karának több

mint a felét. Érthető, hogy ennek a csoportnak az állásfoglalása kihatott arra az álláspontra, amelyet a hadsereg 1948 februári napjaiban elfoglalt. Már a parancsnoki kar e részének február előtti fejlődése megmutatta, hogy a „centrumhoz" tartozó tiszteket az alacsony politikai fejlettség és a hazai osztályharc bonyolult kérdéseiben való helyes tájékozódás minimális képessége jellemezte.

Ez volt a szomorú öröksége a hadsereg korábbi „politikamentességének", a tisztek ilyen szellemben való nevelésének. Érthető, hogy a februári napok, bármennyire meggyorsították is a széles tömegek politikai öntudatának növekedését, semmi lényeges változást nem tudtak előidézni ezen tisztek politikai gondolkodásának színvonalában, sőt ellenkezőleg. A nyílt kormányválság kirobbanása és az események ezt követő viharos alakulása zűrzavart és tájékozatlanságot idézett elő közöttük. Ennek megfelelő volt a „centrum" tagjainak első reagálása a kormányválság kirobbanására, valamint a válság végleges megoldásával kapcsolatos állásfoglalásuk is.

A cseh területen levő egyes katonai területek jelentései a következőképpen számolnak be erről: 1. Katonai Terület — „Nemcsak egyének, hanem csoportok, sőt egész tisztikarok is voltak, akiknek a februári események nem csupán meglepetést, hanem egyenesen megrázkódtatást jelentettek." 2. Katonai Terület — „A februári események sokakat (értsd a tiszteket — J. N.) készületlenül és tájékozatlanul értek." 3. Katonai Terület — „A tisztek és a tiszthelyettesek többségét... meglepték a belpolitikai fejlemények."[53] Már az első pillantásra szembetűnő mind a három idézett jelentés közös nevezője, amit még tovább lehetne bizonyítani az alárendelt kötelékek, alakulatok és katonai iskolák konkrét jelentéseivel: a tisztikar többsége a februári napokban politikai tekintetben nem állt az események magaslatán.

Míg népünk februárban állami-politikai érettségből kitűnően vizsgázott, míg értelmiségünk többsége ezekben a napokban sikeresen helytállt, az ún. katonai értelmiség többségét inkább az események sodorták magukkal, s azok jelentőségét és horderejét nem is értették meg rendesen.

Helytelen lenne azonban, ha csak az egyik oldalról — alacsony politikai öntudatosságának szempontjából — szemlélnénk hadseregünk tisztjeinek ezt a nagy létszámú kategóriáját. Ezeknek a tiszteknek a döntő többségétől a másik oldalon nem lehet elvitatni a fejlett nemzeti érzést és a katonai becsület, va-

[53] VHA—HSVO, 1948/86—4/1—40. sz.

lamint a katonai kötelesség iránti érzéket. Bármennyire idealizált — „osztályfeletti" jellegű — volt is az elképzelésük a nemzetről és a becsületről, mégiscsak elegendők voltak az erkölcsi tulajdonságaik ahhoz, hogy rábírják őket a tizenkettedik órában annak felismerésére, honnan fenyegeti veszély nemzetünket és köztársaságunkat. Politikai letargiából való ébredésükre befolyást gyakorolt annak az államellenes puccsnak a leleplezése, amit külföldi segítséggel készítettek elő. Ez bizonyos fordulatot eredményezett a tisztikar többségének nézeteiben és magatartásában a lejátszódó belpolitikai eseményeket illetően.

Ezeket a változásokat azonban, amelyek a „centrum" magatartásában a februári események folyamán következtek be, semmi esetre sem lehet a haladó erők álláspontjára való valamiféle spontán átmenetnek értelmezni. Az ingadozás távolról sem szűnt meg, csupán a nép mozgalmához való közeledés tendenciái erősödtek, mivel a tiszteknek ez a része mind világosabban felismerte azt az erőt, amely végleges hatállyal eldönti a politikai harcok eredményét; a legfejlettebbek megközelítették annak felismerését is, hogy ebben a mozgalomban van nemzeti és állami érdekeink legszilárdabb biztosítéka is. Törvényszerű jelenség volt, hogy ez a hadseregen belüli, lényegében kispolgári elem fokozatosan átment annak az osztálynak — a munkásosztálynak — az álláspontjára, amely februárban végleg megmutatta, hogy a legnagyobb erővel, elszántsággal és képességgel rendelkezik. A februári napokban a hadseregen belül is beigazolódott, hogy a kispolgári elemek — beleértve az értelmiséget is — magatartása összefügg és közvetlenül függ a modern társadalom fő osztályainak, a munkásságnak és a burzsoáziának az erőviszonyaitól.

A februári napokban a hadseregen belüli erők osztálypolitikai eltolódása és átcsoportosulása nem ment olyan viharosan és élesen végbe, mint egész társadalmi életünkben. Az események objektív fejlődése és mindenekelőtt a hadsereg teljes politikai felkészületlensége a „ki a legény a gáton" kérdés végleges megoldásában való aktív részvételre, azt eredményezte, hogy a hadsereg nem volt ott azoknak az erőknek a soraiban, amelyek a történelmet formálták, hanem kívül maradt az eseményeken és azok után kullogott.

A történelemformálók szerepéből a párt vezetése alatt és a munkások oldalán csak a hadsereg parancsnoki karának leghaladóbb tagjai vették ki aktívan részüket, akiket a legénység többsége támogatott és segített. Ezért a hadsereg haladó részének aktív szerepe inkább volt jellemző „lent", mint „fent". A hadsereg egésze tehát február történetét nem alakította, de hoz-

zájárult sima és nyugodt lefolyásához azzal, hogy a felfegyverzett munkások erkölcsi támogatására támaszkodva, a saját soraiban ura lett a helyzetnek, elszigetelte és ártalmatlanná tette a hadseregen belüli reakciót, és ezzel meghiúsította a burzsoázia terveit, amely ellenforradalmi cselekményekre, a nép ellen akarta a hadsereget felhasználni.

Nem utolsósorban ennek a körülménynek volt köszönhető, hogy a burzsoázia hazánkban döntő vereséget szenvedett, és hogy szigorúan alkotmányos, demokratikus és parlamenti úton minden hatalmat a munkásosztály kezében összpontosítottak. Ha nem kerekedtünk volna felül a helyzeten a hadseregben — legalábbis a parancsnoki kar sikeres semlegesítése útján —, a hatalmi apparátus egyéb tényezői döntő pozícióinak meghódításával együtt sem tudtuk volna biztosítani a békés átmenetet társadalmunk szocialista alapokon történő átépítésénél.

A hadsereg 1948 februári magatartásának és szerepének ilyen jellege semmiképpen sem csökkenti azoknak az eredményeknek az értékét, amelyeket a kommunista párt a hadseregért vívott nehéz harc időszakában, az 1945—1948-as években ért el. Érthető, hogy a kommunista párt kezdettől fogva arra törekedett, hogy a hadsereg ugyanazokon a mély forradalmi átalakulásokon menjen keresztül, mint egész társadalmunk, hogy így szilárd része legyen népi demokratikus államunk új rendszerének, hogy a nép felfegyverzett őrévé és a nép forradalmi vívmányainak, szabadságának és függetlenségének teljesen megbízható védelmezőjévé váljon. A CSKP honvédelmi politikájának ezeket az elveit juttatta érvényre mindkét kormányprogramban, s ezzel az állam hivatalos honvédelmi politikájává léptette elő. És ha ezeknek a programbeli követelményeknek egy része teljesítetlen maradt is, a párt az átmeneti időszakban elérte fő politikai céljait a hadseregben: megakadályozta a München előtti típusú hadsereg helyreállítását, és sok tekintetben lerakta az új típusú hadsereg alapjait. És ha számításba vesszük, hogy a kommunista pártnak az osztályharc más szakaszán — mindenekelőtt a gazdasági élet területén — kellett összpontosítania kádereit és döntő erőit, mialatt a reakció jelentős erőket fordított a hadseregre és azzal kapcsolta össze puccsista terveit, akkor az új csehszlovák hadseregért vívott harcban, az 1945 májusától 1948 februárjáig terjedő időszakban elért eredmények még értékesebbek. Ezek az eredmények azt bizonyítják, hogy a reakció szabotázsai által okozott nehézségek és akadályok ellenére ezen a területen is érvényesült a CSKP vezető szerepe, hogy a kommunista párt döntő befolyást

gyakorolt a csehszlovák hadsereg építésére és a hadsereg új politikai jellegének fokozatos kialakítására.

Ezek az eredmények azt is bizonyítják, hogy a kommunista párt, amely — azáltal, hogy a nép felé orientálódott és arra törekedett, hogy megszilárdítsa a nép egységét, megszilárdítsa a népi demokrácia gazdasági alapjait és meggyengítse a burzsoázia politikai és gazdasági pozícióit — kezdettől fogva a forradalom békés továbbfejlesztésének és átnövesztésének irányvonalát követte, a helyes láncszemet ragadta meg és ily módon döntően befolyásolta a hadsereg fejlődését és a történelmi februári napokban tanúsított magatartását.

*

A munkásosztálynak a burzsoá reakció felett aratott februári győzelmével a népi demokratikus Csehszlovákiában befejeződött a nemzeti demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének folyamata. Csehszlovákia a proletárdiktatúra államává, a világproletariátus új, erős rohambrigádjává, a kialakulóban levő szocialista világrendszer szilárd alkotóelemévé vált.

A februári győzelem és a vele összefüggő osztálypolitikai és hatalmi változások *új feltételeket* teremtettek a csehszlovák hadsereg további építéséhez. Megnyílt az út afelé, hogy a kommunista párt teljesen érvényesítse befolyását a hadsereg további fejlődésére, hogy a hadsereget a proletárdiktatúra fegyveres ökleként, szocialista típusú hadseregként építsék. Február után arról volt szó, hogy teljesen és sokoldalúan használják ki ezeket az új lehetőségeket, hogy minél előbb valósággá váljanak. Azt a követelményt, hogy meggyorsítsuk hadseregünknek, mint szocialista hadseregnek a felépítését, a nemzetközi helyzet alakulása és a Csehszlovákia nemzetközi helyzetében bekövetkezett változások tették szükségessé. Csehszlovákia, mint a proletárdiktatúra állama, számára a legsürgősebb feladatként merült fel „a szocializmus vívmányainak védelme a külső és belső ellenség támadásaival szemben",[54] mint azoknak a fő törvényszerűségeknek az egyike, amelyek érvényesek a szocializmus útjára lépő valamennyi országra. Előtérbe lépett az állam külső funkciója, s ezzel a hadsereg jelentősége is, mert a burzsoázia hatalmának visszaállítására csak egyetlen út maradt, a háború. A csehszlovák hadseregre tehát a Győzedelmes Február után *minőségileg új feladatok* hárultak.

[54] A kommunista és munkáspártok képviselőinek 1957 novemberi moszkvai értekezlete. Praha, 1957. 14. old. (Népszabadság, 1957. november 22.)

A kommunista párt természetesen nem tűzte napirendre a hadsereg kérdését és a hadsereg szocialista alapokon történő felépítésének meggyorsítását mindjárt a februári győzelem utáni első napokban. Ugyanis tudatában volt annak, hogy ehhez a feladathoz csak néhány fontos belpolitikai előfeltétel megteremtése után lehet hozzákezdeni. A CSKP elsőrendű feladata volt, hogy a marxista—leninista stratégiai elvek szellemében megszilárdítsa és biztosítsa az elfoglalt pozíciókat, hogy azokból kiindulva törhessen előre a további feladatok és stratégiai célok megvalósítása felé. 1948 tavaszi hónapjai ezért olyan időszakot jelentettek a kommunista párt számára, amelyet a februári győzelem biztosításáért és megszilárdításáért folytatott küzdelem jellemzett, és amelyben megteremtették annak előfeltételeit, hogy az egész ország és egész népünk egyetemesen felsorakozzon a szocializmus felépítése mellé. Ezt az előkészületi fejlődési szakaszt már azért sem lehetett elkerülni, mert — amint az új Gottwald-kormány által az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben 1948. március 10-én beterjesztett akcióprogram megállapította — „ezen alkotmányozó nemzetgyűlés által 1946 júliusában jóváhagyott kormányprogram jelentős része még megvalósításra vár".[55] Ez a megállapítás érvényes a hadseregre, amely fejlődésében kétszeresen elmaradt a forradalom egészének fejlődése mögött.

A februári győzelem megszilárdítása lényegében négy fő vonalon folyt: először a politikai szervezetek és a tömegszervezetek reakciós, népellenes elemektől való megtisztításának vonalán. Ezzel egyidejűleg folyt le az államapparátus megtisztítása, ami lényegében a régi államapparátus szétzúzásának befejezését jelentette, ami 1945 májusában kezdődött meg. Ez volt a legfontosabb vonal, amely politikai szempontból és káderek tekintetében biztosította a nálunk februárban bekövetkezett hatalmi változásokat. Alapos tisztogatási feladat hárult a hadseregre is.

A második vonal a nemzetgyűlési képviselőválasztások előkészítése volt, amit 1948 májusára írtak ki. Az volt a cél, hogy a választások az egész világ előtt demonstrálják népünk politikai egységét, a munkásosztállyal és a kommunista párttal való egybeforrottságát és azt az elszántságát, hogy a szocializmus útján akar haladni. A választást megelőző kampánynak alkalmat kellett adnia a hadsereg számára, hogy emelje tagjainak politikai öntudatát és megszilárdítsa polgári és népellenes elemektől megszabadított sorainak erkölcsi-politikai egységét.

[55] Klement Gottwald, *Művei*, 14. köt. 390. old.

A harc harmadik vonalát azoknak a gazdasági területre vonatkozó követeléseknek a gyorsütemű megvalósítása képezte, amelyeket a párt már az 1948. év elején közzétett. Ide tartoztak: a további államosítások, az első földreform felülvizsgálása és az új földreform. Ez az intézkedés halálos csapást mért a burzsoázia megmaradt gazdasági pozícióira, és döntő jelentőségű volt az ország gazdasági erőinek megerősödésében, tehát a honvédelem még szilárdabb alapjainak a lerakásában is.

És végül a negyedik, nem kevésbé jelentős vonal az volt, hogy új alkotmányban rögzítsék a februári győzelmet, az államban fennálló új helyzetet és népünk valamennyi forradalmi vívmányát. Az új alkotmánynak egyidejűleg alapul kellett szolgálni egész jogrendünk átalakításához, amely mindaddig egész társadalmi felépítményünk legelmaradottabb területe volt. Az új alkotmányban kifejezésre kellett juttatni a Csehszlovák Néphadsereg új — az 1948 február utáni helyzetnek megfelelő — felépítését is.

A kommunista pártnak az az erőfeszítése, hogy megszilárdítsa és biztosítsa a februári győzelmet, mint a szocializmus általános felépítésére való áttérés alapvető politikai előfeltételét, döntő jelentőséggel bírt néphadseregünk további megszilárdításában és a szocialista típusú hadsereg felépítését szolgáló „általános fellépésben".

A kommunista párt február utáni politikai irányvonala a legsürgősebb feladatként szabta meg a hadsereg számára a parancsnoki kar megtisztítását. Ez a feladat a hadsereg egész február előtti fejlődéséből adódott, az 1945 utáni első tisztogatási akció elszabotálásából és főként abból a magatartásból, amit a parancsnoki kar ebben az időszakban és 1948 februárjában tanúsított, a nyílt árulás és némely tiszteknek az előkészített puccsban való aktív részvétele tényeiből. A tisztikar február utáni megtisztításának ama fő intézkedések egyikének kellett lennie, amelyeknek olyan döntő osztályeltolódáshoz kellett vezetniök a hadsereg parancsnoki karán belül, hogy annak osztályösszetétele is legyen összhangban az új hatalmi helyzettel, az államhatalomnak a munkásosztály kezében való összpontosulásával.

A tisztogatási akció azonban nem válhatott csak a hadsereg szerveinek az ügyévé. A kezdeményezésnek az akcióbizottságokból kellett kiindulni. A CSKP Központi Bizottsága már február 26-án utasítást adott valamennyi kerületi pártbizottságnak,[56] hogy a kerületi és járási akcióbizottságok bevoná-

[56] AÚD KSČ, fond: „1948 február".

sával gondoskodjanak a hadseregben uralkodó helyzet megvitatásáról. Ennek az utasításnak az alapján az akcióbizottságok kötelesek voltak a működési területükön felülvizsgálni a káderhelyzetet, különösen a jelentősebb parancsnoki helyeken, és határozatot hozni a reakciós tiszteknek a hadseregből való visszahívására. Az akcióbizottságokat azonban nem jogosították fel arra, hogy közvetlenül foganatosítsák a káder-intézkedéseket a hadseregben. Határozatban rögzített követeléseikkel csupán a nemzetvédelmi miniszterhez és a nemzetgyűlés honvédelmi bizottsága elnökéhez kellett fordulniok azzal a kéréssel, hogy valósítsák meg azokat. Egyidejűleg utasítás került kiadásra, hogy a hadseregben folyó tisztogatás figyelemmel kísérésére a kerületi és járási bizottságok mellett alakítsanak honvédelmi bizottságokat. Ezenkívül a Nemzeti Front Központi Akcióbizottsága képviselőt delegált a Katonai Tanácskozó Testületbe, hogy „felülről" is biztosítva legyen a tisztogatás végrehajtásának ellenőrzése.

A kommunista katonák a február utáni időszakban nagy energiával láttak hozzá a tisztogatás megvalósításához és a parancsnoki kar osztályösszetételének megszilárdításához. Ebben az erőfeszítésben a hadsereg többi haladó erői is támogatták őket. A kommunisták arra törekedtek, hogy a tisztogatást következetesen vigyék keresztül és így sikeresen nyissák meg a parancsnoki kar, sőt az egész hadsereg építésének új korszakát. A tisztogatási akció a hadseregben levő kommunisták politikai aktivitásának fellendüléséhez vezetett, akik nyilvánosan kezdtek tényked ni. Ez az akció volt a proletárdiktatúra hadseregének a felépítésében való részvételük és döntő szerepük első nagy megnyilvánulása.

A hadseregben, de főként a vezetésben kialakuló viszonyok nem voltak teljes összhangban ezzel a szocialista típusú hadsereg felépítésére irányuló elszántsággal. A hadsereg vezetése nem az egész tisztikar politikai színvonalának és politikai megbízhatóságának helyes értékeléséből indult ki, szemet hunyt azok felett a súlyos hibák felett, amelyek főként a februári napokban mutatkoztak meg, és mindenáron igazolni igyekezett azokat.

Ez az álláspont a helytelen „rendfokozati szolidaritásnak", és a parancsnoki kar további építéséhez való apolitikus, idealista hozzáállásnak volt a megnyilvánulása.

A hadseregen belül az 1948 február utáni helyzet tehát nem volt éppen a legkedvezőbb arra, hogy meggyorsítsák a hadsereg szocialista alapokon történő felépítését és átépítését. 1948 tavaszán mintha a fejlődés magasabb fokán ismétlődött

volna a negyvenötös év történelme. A hadsereg, amely egészében véve nem volt 1945 májusának terméke, február után is szélcsendes helyre húzódott félre, s csak jelentéktelen mértékben érintette a februári események tisztító vihara. Ezért február jelentős politikai következményei a hadsereg területén kisebb erővel nyilvánultak meg és nem idéztek elő a hadseregen belül olyan azonnali és mély változásokat, mint államapparátusunk és közéletünk más részeinél általában. Tehát 1948 februárja után — új feltételek közepette — ismét annak vagyunk szemtanúi, hogy a hadseregszervezet komolyan elmaradt társadalmunk egész fejlődése mögött. Ennek az állapotnak az objektív okait a hadseregnek a februári események folyamán tanúsított magatartásában és szerepében kell keresnünk, továbbá magának a hadseregszervezetnek a jellegében, amelyet felülről állítottak fel és sok tekintetben el volt zárva a nyilvánosságtól és annak ellenőrző befolyásától.

A szubjektív okok pedig mindenekelőtt a hadsereg vezetésén belül uralkodó helyzettel függtek össze, főként a magasabb parancsnoki beosztásban levő káderek alacsony politikai felkészültségével és színvonalával, de elsősorban azzal, hogy a parancsnoki kar többsége nem a munkásosztályból származott és nem volt azzal osztály- és ideológiai érdekek alapján összeforrva; nem utolsósorban még azzal a ténnyel is, hogy dr. Beneš maradt a hadsereg főparancsnoka. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a hadsereg volt közéletünk egyetlen jelentős területe, ahol február után érezhetően nyilvánult meg az a tény, hogy az elnöki funkció a burzsoázia kezében maradt. Ez különben nem dr. Beneš közvetlen beavatkozásán keresztül nyilvánult meg, aki ebben az időszakban visszahúzódott a közélettől és csak a funkciójával összefüggő formális feladatokat teljesítette; ilyen volt a törvények aláírása, a diplomáciai megbízottak fogadása, és ehhez hasonlók. Itt volt azonban a hagyomány ereje, Beneš személyi kultuszának az ereje, aki még mindig elnök maradt. Ez állandóan erős hatást gyakorolt a hadsereg egyes kimagasló személyeire és a parancsnoki kar számos káderére, mondhatjuk, hogy azok többségére. Főleg ezért értették meg nehezen hadseregünk új osztályküldetését.

Ez a helyzet szükségszerűen kihatott azoknak a fő feladatoknak a teljesítésére, amelyek előtt a hadsereg ebben az időszakban állott, elsősorban a tisztikar megtisztításának menetére. A tisztogatási akció a Nemzetvédelmi Minisztérium 1948. március 20-i különparancsa szerint folyt le,[57] és gyakorlatilag

[57] AMNO, Věcní věstnik, 1948. március 20; 24. sz. 205. cikkely.

csak a parancsnoki kar azon tagjai ellen irányult, akik nyíltan kompromittálták magukat a reakcióval való politikai kapcsolatukkal. A hadseregből kizárták azokat az elemeket, akik közvetlenül részt vettek a puccs előkészítésében vagy más módon exponálták magukat a reakció érdekében és a kormányválság napjaiban nyíltan a reakciós felforgatók politikai álláspontjára helyezkedtek.

Mivel a hadsereg némely szervei leszűkítették a tisztogatás körét és lebecsülték osztálypolitikai hatását, megbocsátottak számos álcázott reakciósnak és nyugatbarát tisztnek, akiket, ahelyett, hogy kizárták volna őket a hadseregből, csak felbíztatták arra, hogy „vizsgálják meg lelkiismeretüket" és „javuljanak meg". A tisztek egy sora, akiket később mint államellenes csoportok tagjait lepleztek le, és sokan azok közül, akik a későbbi hónapokban nyugatra szöktek át a határon, 1948 tavaszán az elbocsátó rendelet helyett a következő határozatot kapták: „A katonai tanácskozó testület határozata. 1948. 4. 8.": „Parancsnoki figyelmeztetésben részesítem Önt, mert nem viszonyult elég pozitívan a népi demokratikus rendszerhez, népünk és képviselői építési erőfeszítéseihez, a csehszlovák bel- és külpolitika elveihez, szövetségesi kötelezettségeinkhez, amint az a csehszlovák hadsereg tisztjéhez illik. Figyelmeztetem Önt erre és felhívom Önt, hogy vizsgálja meg az említett kérdésekben tanúsított állásfoglalását és tevőlegesen kapcsolódjon be a nemzet általános építési erőfeszítéseibe, szolgálatban és szolgálaton kívül egyaránt."[58]

A február utáni tisztogatási folyamat azonban nemcsak a hivatásos tisztekre terjedt ki, hanem a katonai iskolák — beleértve a tartalékos tiszti iskolákat — hallgatóira is. Az akadémiákon és a tanintézetekben a kizártak száma nagyon alacsony volt. A legtöbb kizárt akadémiai hallgató, mégpedig tizenegy, a Repülő Katonai Akadémián volt, ahol az összes katonai akadémiák és tanintézetek közül a legkevésbé volt örvendetes a politikai helyzet.[59] Ez is a parancsnoki karon belüli tisztogatási folyamat fogyatékosságait tükrözte. Ezzel szemben a tartalékos tiszti iskolákon jelentős következményei voltak annak, hogy ezekben az iskolákban a növendékek egy része ellenséges magatartást tanúsított február előtt és a februári napokban. Átlagosan minden tartalékos tiszti iskolán kizárták a tisztjelöltek 10—15 százalékát.[60] Ezeken az iskolákon a tisztogatási akció lényegében teljesítette feladatát, mivel közvetlenül a helyszí-

58 AMNO—HSVO, 1948 4/1—39 2/2—6.
59 AMNO—HSVO, 1948 86—4/1—36.
60 Uo., továbbá 86 4/1—37 és 86 4/1—40.

nen, „lent" valósították meg, a bizottságok és albizottságok egész sorában lefolytatott bonyolult eljárások nélkül. A kommunisták itt döntő szerepet játszottak annak biztosításában, hogy eltávolították a tisztjelöltek soraiból azokat az elemeket, akiknél az ellenséges állásfoglalás a burzsoá reakcióval való kapcsolatukból fakadt, és hogy ugyanakkor lehetőséget adtak azoknak a tisztjelölteknek a hibák kijavítására és az átnevelésükre, akik engedték, hogy bevonják őket a reakciós nyilatkozatok meghozatalába vagy a reakciós fellépésbe, jóllehet osztályszármazásukat tekintve nem tartoztak a burzsoázia táborába.

Legkövetkezetesebben a kulturális nevelo apparátuson belül ment végbe a tisztogatás. Ennek eredményeként a nevelőtiszti kar, pártösszetételét tekintve, kommunistává vált.[61]

A kulturális nevelő apparátus pártpolitikai megszilárdításával létrejöttek azok a fontos feltételek, amelyek biztosították a kommunista párt vezető szerepét a hadsereg ideológiai életének a területén és a hadsereg tagjainak a politikai nevelésében. A kommunista párt most már közvetlenül irányíthatta a nevelőtisztek munkáját és hatékonyabban harcolhatott a hadseregben folyó politikai nevelőmunka eszmei tisztaságáért. A helyzet azonban ezen a területen, közvetlenül a február utáni időszakban, nem volt annyira teljesen egyértelmű, mint az első tekintetre látszott. Figyelembe kell vennünk, hogy a kulturális nevelő apparátus csak ideológiailag volt fejlett és ezenfelül olyan feltételek mellett dolgozott, amikor a hadsereg vezetése továbbra is a „pártfelettiség" irányvonalán haladt és amikor a kommunisták szervezett pártélete még nem bontakozhatott ki a hadseregen belül. És ha a politikai nevelés területén a hadseregben mélyreható javulás állt is be február után, az említett tények nem maradtak hatástalanok a hadseregbeli ideológiai munka színvonalára, eszmei tisztaságára és elvhűségére.

A nép februárban aratott győzelme és e győzelem politikai következményei a köztársaság belpolitikai életében és nemzetközi helyzetében, a parancsnoki kar megtisztítása, nem utolsósorban az ideológiai munka fellendülése a hadseregben — mindez szükségszerűen visszatükröződött a hadsereg tagjainak erkölcsi-politikai állapotában. Legkifejezőbben és legpozitívabban a legénység soraiban nyilvánult meg. Megjavult mindenekelőtt a katonai szolgálathoz való viszony, amit február előtt rendszeresen aláástak a reakció demagóg akciói. A legénység döntő többségének pozitív állásfoglalása a belpolitikai vál-

61 AMNO—HSVO, 1948 — 961/Taj. (Titkos.) čj. (ügyiratszám).

tozásokkal és azokkal a feladatokkal kapcsolatban, amelyeket a megújhodott Nemzeti Front új kormánya tűzött ki, kifejezésre jutott a katonák építési erőfeszítéseiben is. Ez minden alkalommal megnyilvánult, de a legspontánabb módon a katonáknak a Győzelmi Nemzeti Műszakban való részvételében, amely az egész országban 1948. március 28-án folyt le.[62]

Bizonyos kedvező politikai eltolódás következett be a tisztek soraiban is. Főként a „centrumnak" az az ingadozó része, amely csak politikai bátorság hiánya vagy egzisztenciális félelem miatt nem támogatta a február előtti időszakban a haladó erőket, foglalt el most pozitív álláspontot a Gottwald-kormánnyal és annak programjával kapcsolatban és fokozta erőfeszítéseit a munkában és érdeklődését a politikai problémák iránt. A volt „centrum" többi tagjairól is elmondhatjuk, hogy lojális álláspontra helyezkedtek. Persze sokuknál a félelem diktálta ezt az állásfoglalást, hogy ne essenek bele a tisztogatásba, ne helyezzék át őket, vagy ne kerüljenek kevésbé fontos beosztásba. Megjelentek a politikai alibiszerzés tünetei is — a tisztek egy része február után újból ismét magába zárkózott, számolva azzal az esettel, „hogyha az talán megfordulna".[63] Mindez, egyes tisztek külföldre szökésével együtt, jelezte, hogy a hadseregben még távolról sincs minden rendben, hogy a hadsereg életében, de különösen a parancsnoki kar építésében addig nem értek el döntő fordulatot. Ez a helyzet éles ellentétben állt azokkal a minőségileg új feladatokkal, amelyek a hadseregre hárultak a nép februári győzelme után.

A kommunista párt csakhamar felismerte, hogy a hadseregben messzemenően kisebb mértékben érvényesültek február politikai következményei, mint országunk életének egyéb területein. Ezért 1948. április 24-én a CSKP központi titkárságának értekezletén alapos elemzésnek vetették alá a hadsereg február utáni helyzetét.[64] Procházka elvtárs, a Kulturális és Nevelési Főcsoportfőnökség vezetője, a hadseregen belüli helyzetről tartott referátumában különösen a tisztogatás következetlen végrehajtására és a hadseregben folyó személyügyi politika általános hibáira hívta fel a figyelmet. Ezért úgy döntöttek, hogy megerősítik a tisztogatás feletti pártellenőrzést és a hadseregbeli káderpolitikát teljesen a párt vezetésének rendelik alá. Az értekezleten megvizsgálták a hadsereg erkölcsi-politikai állapotát is, különös tekintettel a küszöbön álló vá-

62 AMNO—HSVO 1948/86 4/1—36 és 86 4/1—40.
63 Uo.
64 AÚD KSČ — a CSKP KB titkársága 1948. április 24-i értekezletének jegyzőkönyve.

lasztásokra, és megvitatták a párt feladatait a hadseregben folytatott választás előtti kampány továbbfejlesztését illetően. Ezeknek a feladatoknak a teljesítése egyrészt a kulturális nevelő apparátus további kiszélesítésével, másrészt a párt politikai-szervező és ideológiai munkájának a hadseregen belüli fokozásával függött össze.

A pártmunka közvetlenül a február utáni időszakban három alapvető feladat teljesítésének a jegyében folyt, mégpedig a tisztogatási akció, új tagok toborzása és a májusi nemzetgyűlési választások előkészítése jegyében. A kommunistáknak a tisztogatási akcióban betöltött szerepéről már beszéltünk. Politikai szempontból nem kevésbé fontos feladat volt az új tagtoborzás sikeres lebonyolítása, ami a februári események után játszódott le az egész országban és természetesen a hadseregben is. Hiszen arról volt szó, hogy a kommunisták ennél a toborzásnál képesek legyenek gondosan elkülöníteni a becsületes tiszteket — a demokratákat, akik meggyőződtek a kommunista párt politikájának helyességéről és tagságukkal elő akarták segíteni annak még következetesebb megvalósítását — a karrieristáktól és rossz lelkiismeretű emberektől, akik a személyes előnyök elnyerését vagy a korábbi politikai bűnök eltussolását párosították a párttagsággal.

Az új tagtoborzás helyes lefolyását kezdettől fogva veszélyeztette Slánskynak az a kártékony utasítása, hogy „a tisztek minél nagyobb számát nyerjék meg a pártba". Ezt az utasítást a CSKP kerületi bizottságainak 1948. február 27-én megküldött utasítások tartalmazzák.[65] Ez a direktíva sok helyen a tisztek pártba való tömeges felvételéhez, az egyéni tagfelvétel elveinek a megsértéséhez és mindenekelőtt a párt osztályösszetételének a felhígításához vezetett, mert a tisztek tömeges felvétele akkor a polgári és kispolgári elemeknek a pártba való tömeges beözönlését jelentette.

A nemzetgyűlési választások időpontjának közeledésével a kommunista katonák munkájában előtérbe kerültek a hadseregen belül a választás előtti kampány feladatai. A hadseregben levő pártbizalmi hálózatot az egyes századokban működő választási hármas csoportok mintájára szervezték át.[66] Rájuk hárult az a feladat, hogy a nevelő szervekkel együttműködve mozgósítsanak minden kommunistát az egységes jelölő lista érdekében folytatandó egyéni agitációra.

A tisztogatási akció, az új tagtoborzás és a választást meg-

[65] AUD KSČ, fond. „1948 február".
[66] AUD KSČ — Jelentés a párt honvédelmi politikai tevékenységéről. (Anyagok a CSKP IX. kongresszusa számára.)

előző kampány tapasztalatai megmutatták, hogy a hadseregben levő kommunisták addigi szervezeti formái nem felelnek meg az új helyzetnek és a rájuk háruló fokozott követelményeknek. A kommunista katonák ugyanis szervezetileg február után is a helyi pártszervezetekhez tartoztak, amelyek természetesen nem tudtak a hadsereg problémáira olyan figyelmet fordítani, amilyent az adott helyzet megkövetelt. A hadsereg egységeiben a bizalmi hálózat maradt az egyetlen összekötő kapocs a kommunisták számára. Ez az állapot nem tette lehetővé, hogy következetesen érvényre juttassák a párt vezető szerepét és a hadsereg életére gyakorolt közvetlen befolyását, holott ez abban az időszakban rendkívül szükséges lett volna. Ezért a CSKP Központi Honvédelmi Bizottsága 1948 áprilisában olyan határozatot hozott, hogy „alakítsák meg a helyi pártalapszervezetek mellett a katonák alakulatok szerinti szervezeteit".[67]

Ennek a határozatnak az alapján került sor a „katonai csoportoknak", mint a helyi pártszervezetek önálló részeinek a megalakítására. Ezek a „katonai csoportok" a járási pártbizottságokon keresztül a kerületi pártbizottságoknak voltak alárendelve. A „katonai csoportok" saját taggyűléseket és aktívaértekezleteket rendeztek, de tagjai kötelesek voltak részt venni a helyi szervezetek pártéletében, mivel azok maradtak szervezetük alapjai. A „katonai csoportok" valamilyen átmeneti fokozatot jelentettek a katonák addigi helyi pártszervezetekhez való tartozása és az alakulatok szerinti pártszervezetek között, amelyek létrehozására később került sor. A katonai csoportok megalakítása helyes és célszerű intézkedés volt, mert ezzel a kommunista katonák szervezésében a területi elvtől áttértek a „termelési", az „alakulatok szerinti" szervezetekre. Ezzel egyidejűleg létrejöttek azok a fontos előfeltételek is, amelyek lehetővé tették, hogy felépítsék a párt hadseregen belüli szervezetét és megalakítsák az alakulatok pártszervezeteit.

Hadseregünk életének ezt a „közvetlen február utáni", 1948 márciusától májusig terjedő időszakát, a politikai erjedés és az új utak keresésének időszakát, ezt a szó szoros értelmében átmeneti időszakot, amelyben február szelleme csak nehezen tört utat a február előtti tradíciókon keresztül, három jelentős esemény zárta le. Ezek az események egyszersmind egy új fejlődési szakasz kezdetét jelentették a hadsereg számára: a szocialista típusú hadsereg felépítésére való közvetlen áttérést.

Az első esemény az alkotmány május 9-i elfogadása volt,

[67] AÜV KSČ — a központi Honvédelmi Bizottság 1948. április 24-i ülésének jegyzőkönyve.

amely kiindulópontja lett az új jogrendnek és ezzel a hadsereg további építését biztosító új törvényes alapoknak is.

A második a győztes május 30-i nemzetgyűlési választások voltak, amelyek teljesen megerősítették a munkásosztály februári győzelmét.

És végül a harmadik 1948. június 14. volt, amikor dr. Beneš lemondása után sor került Klement Gottwaldnak a Csehszlovák Köztársaság elnökévé történt megválasztására. Ezzel az államhatalom utolsó jelentős pozíciója is a munkásosztály kezébe került. Ennek a ténynek különös jelentősége volt a hadsereg számára — Klement Gottwald lett a csehszlovák véderő főparancsnoka. A kommunista párt így sokkal hatékonyabban befolyásolhatta a hadsereg fejlődését „felülről", az arra leghivatottabb funkcióból.

Ha a hadsereg „közvetlen február utáni" fejlődésére az is volt a legjellemzőbb, hogy elmaradt az ország egész progreszszív fejlődésétől — a hadseregben akkor fejeződik be „a nemzeti és demokratikus forradalom katonai programja" megvalósítása, mégis, ezen a területen a kommunisták érdeme, hogy előrehaladtunk: jelentős lépést tettünk előre a hadseregen belüli antagonisztikus ellentétek megszüntetése útján, létrejött a hadsereg igazi erkölcsi-politikai egysége. Ez a májusi választásoknál mutatkozott meg a legkifejezőbben, amikor a hadsereg tagjainak 96 százaléka a Nemzeti Front jelöltjeire adta szavazatát.[68] Ha figyelembe vesszük, hogy országos méretben a szavazók 89,3 százaléka szavazott a Nemzeti Front jelöltjeire, akkor ez csak aláhúzza, milyen jelentős politikai sikert értünk el a hadseregben a választásoknál.

Valamivel gyengébbek voltak az eredmények Szlovákiában, ahol a hadsereg tagjainak 87,5 százaléka szavazott a Nemzeti Frontra.[69] De a hadseregben elért eredmények még itt is meghaladták az egységes jelölő listára adott szavazatok összszázalékát.

1948 nyarától kezdődik tehát a hadsereg számára az új időszak, amikor a kommunista párt konkrét gyakorlati intézkedései már azt a törekvést fejezik ki, hogy szocialista típusú hadsereget építenek. Ennek az új korszaknak a programja, amelyben teljesebben kezdenek megmutatkozni a munkásosztály februári győzelmének következményei, két alapvető dokumentumban nyilvánult meg: az „1948. június 16-án kelt hadsereg-

[68] AÚV KSČ — Jelentés a párt honvédelmi politikai tevékenységéről. (Anyagok a CSKP IX. kongresszusa számára.)

[69] AÚV KSS — Feljegyzés az SZLKP KB Honvédelmi Bizottságának 1948. június 2-i üléséről.

parancsban" — Klement Gottwaldnak, mint a csehszlovák hadsereg főparancsnokának első hadseregparancsában — és az 1948. június 17-i kormánynyilatkozatban, amelyet a kormány elnöke, Antonin Zápotocky terjesztett elő a nemzetgyűlésben.

A hadseregparancs a csehszlovák néphadsereg építése február utáni „döntő időszakának" általános elveit és programcélkitűzéseit szabta meg:

„Arra kell törekednünk, hogy teljesen megbízható hadsereget építsünk fel, amely hű a néphez, egészen odaadó híve a népi demokratikus rendszernek, politikailag fejlett, öntudatos fegyelem hatja át, magas katonai művészettel rendelkezik és el van látva korszerű fegyverekkel és technikai eszközökkel. Állandóan tökéletesednünk kell és tanulnunk, különösen legnagyobb szövetségesünktől, a szovjet hadseregtől... Feladatunk elérni azt, hogy a hadsereg a szabadság, a függetlenség és a népi demokratikus rendszer szilárd és megbízható védelmezőjévé váljon."[70]

A kormánynyilatkozat azután így konkretizálta a hadseregparancs általános elveit:

„A kormány állandó gondot fordít a néphadsereg építésének befejezésére. Be fogjuk fejezni a hivatásos és tartalékos tisztikar reakciós elemektől való megtisztítását. Aki nem viszonyul pozitívan a néphez, nem tölthet be parancsnoki helyet. A nevelőtisztek erkölcsi és politikai nevelésével el fogjuk mélyíteni a hadseregben az öntudatos fegyelmet és a szilárd erkölcsöt. Biztosítani fogjuk a hadseregben a politikai tényezők kellő befolyását. A népi demokrácia elvei alapján végrehajtjuk a parancsnoki kar feltöltését is. Lehetővé fogjuk tenni, hogy a katonai akadémiákra, iskolákra és tanintézetekbe mindenekelőtt a cseh és szlovák nemzet legnagyobb alkotórészeinek, a munkásosztálynak és a paraszti rétegeknek a rátermett tagjai kerüljenek be, tekintet nélkül a képzettségükre... Anyagi oldalról a hadsereg mindent megkap, ami szükséges feladatának teljesítéséhez; főként a hadsereg motorizálását és gépesítését folytatjuk tovább."[71]

A kormánynyilatkozatból tehát ezek a fő feladatok hárultak a hadseregre:

1. kialakítani a munkásosztályból és a dolgozó népből származó parancsnoki kart,

2. „elmélyíteni az erkölcsi és politikai nevelést", ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a marxi—lenini eszmék alapján

[70] Klement Gottwald, 1946—1948. II., 199. old.
[71] AÜV KSČ 0—28—2. sz.

kell megszervezni a hadsereg politikai nevelésének egész rendszerét,

3. a hadsereget a legrövidebb időn belül harcképessé kell tenni az anyagi-technikai biztosítás szempontjából is.

A politikai erjedés, a tisztázatlan perspektívák és az elavult február előtti hagyományok és módszerek időszaka után a kommunista párt megkezdte a szocialista típusú hadsereg felépítését. A kormányprogram feladatainak a teljesítésével le kellett rakni a szocialista hadsereg megszervezésének szilárd alapjait.

A legfontosabb lépés volt ezen az úton a hadseregen belüli pártszervezetek — beleértve a pártapparátust is — létrehozásának megkezdése. 1948 októberében kezdődött meg a hadseregben a szilárd szervezeti alapon nyugvó normális, élettel teli pártélet.

1948 őszét a parancsnoki kar szervezése területén végrehajtott döntő fordulat jellemezte, továbbá hogy a munkásosztály elfoglalja a döntő pozíciókat a hadseregben.

Ugyanebben az időszakban a CSKP döntő sikereket ért el a katonaság politikai kiképzése területén is: a marxizmus—leninizmus lett a hadsereg minden munkájának és életének egyetlen eszmei alapja.

A kommunista párt arról is gondoskodott, hogy a lehető legnagyobb mértékben megszilárduljanak a hadsereg és a nép kapcsolatai. 1948 nyarától kezdve széleskörű akciót szervezett, hogy az ipari üzemek vállaljanak védnökséget a katonai alakulatok felett.

1949 elején több törvényt adtak ki, amelyek főleg a február utáni időszakban elért eredményeket tükrözték, és új, igazi alapra helyezték a hadsereg további építését. Ez a jelentős törvényhozó tevékenység az új honvédelmi törvénynek a nemzetgyűlés által 1949. március 23-án történt elfogadásával érte el tetőpontját.

Így létrejöttek az alapvető előfeltételei annak, hogy a kommunista párt által vezetett hadseregünk a szovjet hadsereg példája nyomán sikeresen haladhasson előre az új célok felé.

A csehszlovák hadsereg fejlődésének szocialista korszakába lépett. Ezt az utat 1945 májusa, de végérvényesen a munkásosztály és hazánk valamennyi dolgozója dicsőséges februári győzelme nyitotta meg.

SZEMLE

V. M. KULIS: A MÁSODIK FRONT

Zrínyi Katonai Kiadó

A Katonai Kiadó megjelentette Kulis ezredesnek A második front[1] című könyvét, amelyben a szerző bemutatja a nyugati arcvonal eseményeit és elemzi az amerikai—angol csapatok európai hadműveleteit. A könyv 17 fejezetből áll. Tizenöt fejezet ismerteti és taglalja az amerikai, angol és a fasiszta német csapatok harctevékenységét Európában és Olaszországban. A szerző minden fejezethez rövid értékelő összefoglalást írt. A két utolsó fejezetben kerül sor a hadászati kérdések fejtegetésére és a szövetséges csapatok hadműveleti művészetének áttekintésére.

Mint a könyv szerkesztője, minden sorának alapos ismerője, Kulis ezredes munkáját kézikönyvként ajánlom hadseregünk tisztjeinek, de bizonyára nagy érdeklődéssel fogadják majd azok az olvasók is, akiket érdekel a második világháború története.

A könyvnek az a célja: „... *hogy feltárja az európai második front problémájának katonai* (főként hadászati és hadműveleti) *tartalmát.*"[2] Az események bemutatása során a szerző nemcsak a politikai és hadászati-hadműveleti helyzetet elemzi, hanem ismerteti a tengeri és légideszantok partra-, illetve földreszállításának, harcuk megszervezésének és vezetésének harcászati példáit, hogy ezzel lehetővé tegye az amerikai—angol hadseregek hadművészetének elmélyült tanulmányozását.

Mint ismeretes, a második világháború történetével foglalkozó írók között egyik sokat vitatott kérdés a második front szerepének értékelése. A nyugati katonai írók tollából megje-

[1] Az orosz nyelvű kiadás teljes címe: A második front. Hadműveletek Európában 1944—1945-ben. (Megjelent Moszkvában 1960-ban a Vojenizdat gondozásában, két kötetben.) A második kötet a vázlatokat tartalmazza.

[2] V. M. Kulis: A második front. Zrínyi Katonai Kiadó. 1962. 23. old.

lent terjedelmes munkák — mint például O. N. Bradley: Egy katona feljegyzései; K. Tippelskirch: A második világháború története; J. F. C. Fuller: A második világháború 1939—1945. és mások — elfogultan ítélik meg a második front szerepét, megnyitásáról úgy vélekednek, hogy döntő fordulatot eredményezett a második világháború menetében. A második front jelentőségének és igazi szerepének tisztázása és a burzsoá történészek ezzel kapcsolatos hamisításainak leleplezése a marxista történelemtudomány egyik fő feladata.

Hadtörténeti és politikai irodalmunkban — akár az önálló, akár a fordított művek között — alig akadnak olyan munkák, amelyek részletesen elemzik az 1944—1945-ben lezajlott nyugateurópai katonai eseményeket és az amerikai—angol hadseregek hadművészetét. Ám ezeknek a katonai eseményeknek a tüzetes ismerete és elemzése nélkül lehetetlen tárgyilagosan feltárni a második front valódi szerepét a hitleri Németország szétzúzásában és helytálló képet kapni a szövetséges hadseregek hadművészetéről az adott időszakban.

Kulis ezredes munkájának jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy széles történelmi tények alapján helyesen oldja meg ezeket a feladatokat.

A második front szerepének tudományos megértéséhez kapcsolódó problémák közül kiemelkedik az, hogy milyen volt a szovjet—német és a nyugati arcvonalon folyó harctevékenység egymásra hatása. Ahogyan távolodunk a második világháború utolsó évétől, annál erősebben nyilvánul meg az amerikai és angol politikusoknak, katonáknak és történészeknek az a törekvése, hogy elhomályosítsák a Szovjetunió és fegyveres erőinek döntő szerepét a fasiszta Németország elleni harcban, és eltitkolják azt, hogy a szovjet hadsereg sikerei milyen szerepet játszottak azoknak a kedvező feltételeknek a kialakításában, amelyek elősegítették az amerikai—angol csapatok nyugat-európai hadműveleteinek előkészítését és végrehajtását.

A könyvben a szerző a Nyugat-Európában lezajlott katonai eseményeket a szovjet fegyveres erők harctevékenységével szoros kapcsolatban ismerteti. Az elemzésnek ez a módszere lehetővé tette a szovjet hadsereg döntő szerepének bemutatását a fasiszta Németország szétzúzásában és a második front jelentőségét eltúlzó burzsoá történészek hamisításainak leleplezését. A tények alapján mindenki meggyőződhet róla, hogy csak a szovjet hadsereg hősi harcának eredményeként gyengült meg a hitleri Németország annyira, hogy fegyveres ereje nem tudott valamennyire is komolyan ellentállni Nyugat-Európában az amerikai—angol csapatoknak. Sőt mi több, a szovjet csapa-

tok 1945 januári támadásakor a német főparancsnokság kénytelen volt átdobni a 6. SS páncélos hadsereg főerőit a keleti arcvonalra. Csak ez tette lehetővé az amerikai—angol csapatoknak, hogy elkerüljék a még súlyosabb vereséget az Ardennekben és Elzászban.

A burzsoá történetírás elemzései nem érintik azokat az Egyesült Államok és Anglia közötti éles imperialista ellentéteket, amelyek számottevően hatottak a szövetségesek hadászatára és fegyveres harcának egész menetére. Ezeknek az ellentéteknek az alapos elemzése nélkül lehetetlen tudományos módon hozzányúlni a második front bármely problémájához. A szerző igen figyelemre méltó kísérletet tett arra, hogy ezt az alapvető kérdést a marxista történelemszemlélet alapján oldja

A könyvből világosan kitűnik, hogy az amerikai és angol imperialisták ellentétei hogyan merültek fel az expedíciós erők vezetésével kapcsolatos elvi nézeteltérésekben és a legfontosabb hadászati kérdésekben, sőt az egyes hadműveletek vezetésének kérdéseiben is. Amikor a szerző az 1944-es évben készített hadműveleti terveket ismerteti, meggyőzően dokumentálja az angol kormánynak azt a törekvését, hogy mindenekelőtt saját vezető szerepét biztosítsa Kelet-Európában és Közel-Keleten. Az angolok ugyanis azt követelték, hogy az angol csapatokat a Balkánon összpontosítsák, bár az össz-szövetségesi cél szempontjából ez teljesen felesleges lett volna. Az amerikai imperialisták vezető szerepre akartak szert tenni, elsősorban Nyugat- és Kelet-Európa előnyös pozícióinak elfoglalása útján, kihasználva Franciaország és a fasiszta Németország meggyengülését.

Csak a szovjet hadseregnek a lendületes előnyomulása a keleti arcvonalon és az amerikai—angol imperialisták félelme attól, hogy a szovjet csapatok nagyon is mélyen behatolnak Európába, siettették a szövetségesek északnyugat-franciaországi inváziós hadműveletét. Az amerikaiak nyomására az angol kormány kénytelen-kelletlen elismerte a normandiai deszant-hadműveletet fő hadműveletnek. A valóságban azonban az amerikai és angol fegyveres erőket megosztották a harctevékenység két hadszínterén — a nyugat-európai és a földközitengeri hadszíntéren.

Az amerikaiak és az angolok külön-külön arra törekedtek, hogy megőrizzék politikai presztizsüket és lehetőleg minél jobban kihasználják partnerük erőit és eszközeit a maguk érdekében. Ez természetesen jelentősen hátráltatta a hadműveletek előkészítését és végrehajtását. A könyv bemutatja, hogy az amerikai—angol csapatok egyes irányokban kifejtett erőfeszí-

téseit sok esetben nem a hadászati helyzet követelte meg, hanem ezzel akarták demonstrálni az amerikai vagy az angol csapatok fő szerepét, megteremteni a lehetőséget önző céljaik eléréséhez.

Az amerikai és angol parancsnokság harca az amerikaiak által javasolt *„széles arcvonal hadászata"* és az angolok vallotta *„koncentrikus csapás"* koncepciója[3] körül bontakozott ki. Amint a szerző megállapítja, e harc lényege a következőkben foglalható össze: küzdelem a presztizsért, a szövetséges fegyveres erők vezetésében betöltött szerepért. Nyilvánvaló, hogy a rajnai erőszakos átkelés és a Ruhr-vidék bekerítésére irányuló hadművelet mellett az amerikaiak csak formális engedményt tettek az angoloknak, amikor a főcsapás irányát északon, a nyugati arcvonal balszárnyán jelölték ki. A valóságban két főcsapást mértek: az egyiket az angol és a kanadai csapatokkal a balszárnyon, a másikat az amerikai csapatokkal a nyugati arcvonal közepén. Ezt bizonyítja, hogy a kisegítő irányban olyan erők és eszközök összpontosultak (25—26 hadosztály), mint a főirányban.

Az ellentétek szemléltetően megmutatkoztak a Nyugat-Európában harcoló fegyveres erők vezetési rendszerének példáján is. Mint a szerző rámutat, a főparancsnokság jogainak elhatárolása ezen a hadszíntéren lehetővé tette elhatározásainak meghiúsítását, ha valamelyik szövetséges politikai elképzelései ezt kívánták. Természetesen a vezetés adott rendszere megnehezítette a hadműveletek előkészítését és végrehajtását; sok időt raboltak el a különböző egyeztetések, és emiatt jó néhányszor veszendőbe mentek a hadműveletek végrehajtásának kedvező feltételei.

Az olvasó a vitathatatlan tények egész sorát találja a könyvben, amelyek leleplezik a második világháború történetének burzsoá meghamisítóit. Amikor a szerző a második front megnyitása előtti helyzet általános kérdéseit vizsgálja, bemutatja, hogy a fasiszta Németország gazdasági életét nem elsősorban az amerikai—angol légierő bombatámadásai rendítették meg — amint ezt a burzsoá történészek állítják —, hanem azok az embervesztességek, amelyeket a németek a keleti arcvonalon elszenvedtek. A többszöri totális mozgósítás ásta alá Németország gazdasági teljesítőképességét. Az amerikai és angol légierő bombatámadásai a hitleri Németország és csatlósai-

[3] Az említett hadászati elképzelések azutánra vetődtek fel, hogy a szövetséges csapatok elérték a Szajnát. Az angolok (Montgomery) amellett kardoskodtak, hogy az arcvonal balszárnyán (északon) összpontosított erőkkel mérjék a főcsapást: az amerikaiak (Eisenhower) az arcvonal középső szakaszán, széles arcvonalon kibontakoztatott támadással szándékoztak szétzúzni Németországot.

nak ipari központjai ellen, bár károkat okoztak a hadiipari üzemekben, de nem tudták annyira megrendíteni az ellenség gazdasági és erkölcsi erejét, hogy a háború befejezésére kényszerítsék.

A szerző megcáfolja a burzsoá történészeknek azt az állítását, hogy az amerikai—angol csapatoknak sikerült majdnem teljesen megsemmisíteniük a fasiszta német csapatok főerőit a normandiai harcok idején. Feltárja annak okait, miért nem zárták körül és semmisítették meg a németek 5. páncélos és 7. tábori hadseregének főerőit Falaise körzetében. Ismert, hogy az amerikai történészek hajlamosak Montgomery angol tábornokot okolni a balsikerért. A történelmi hűség kedvéért meg kell mondani: nem kevésbé hibásak ebben az amerikai tábornokok — Eisenhower, Bradley, Patton és a többiek — sem. Nevezetesen, abban az időszakban, amikor a 15. amerikai hadtest, nem találva jelentős ellenállásra, sikeresen fejlesztette ki a támadást és minden lehetősége megvolt arra, hogy elfoglalja Falaise-t, előnyomulását szándékosan megállította az amerikai parancsnokság Argentan körzetében. Ily módon a német csapatoknak lehetősége nyílott arra, hogy megszervezzék a tervszerű kitörést a „falaise-i zsákból". A 15. hadtest további északi irányú előnyomulásának megállítását az amerikai parancsnokság a későbbiek során azzal magyarázta, hogy az angolokkal szomszédos sávhatár átlépése Argentantól északra, zűrzavarhoz vezetett volna.

Úgy érezni, a szerző itt adós marad a válasszal: nem tárta fel a német csapatok teljes körülzárása elmaradásának valódi okát. A tény az volt, hogy az amerikai parancsnokságnak nem fűlött a foga átdobni csapatait a döntő arcvonalszakaszra, ahol is elkeseredett harcot kellett volna vívniuk a bekerítésből kitörő ellenséges csoportosítással. Félt, hogy csapatai nem tudják tartani az arcvonalat Falaise körzetében, s kényelmesebb volt minden felelősséget az angol parancsnokságra hárítani. Bradley tábornok elismeri Egy katona feljegyzései című munkájában, hogy „bár Patton (a 3. amerikai hadsereg parancsnoka) be akarta kötni a falaise-i zsák száját, én kételkedtem abban, hogy erre képes... De — visszatartva Pattont Argentanban — nem tájékoztattam erről Montgomeryt."

A szerzőnek az a törekvése, hogy elemezze az eseményeket, feltárja az amerikai—angol csapatok tevékenységében elkövetett hibákat és leleplezze a történelemhamisítókat — munkájának legnagyobb érdeme. Felhasználva a nyugati forrásokat, sok olyan anyagot tár az olvasók elé, amelyek sem a korábbi hadtörténeti, sem az egyéb irodalomból nem ismertek. Gon-

dolok itt mindenekelőtt az eseményekben közvetlenül részt vett személyek — Eisenhower, Bradley, Montgomery és a volt hitlerista tábornokok — felhasznált munkáira. Mindez lehetővé tette Kulis ezredesnek, hogy a legteljesebben ismertesse a harctevékenység előkészítését és lefolyását Nyugat-Európában, és tényekkel leplezze le a háború történetének meghamisítóit.

Az Európában folyó háború befejező szakaszának egyik legfontosabb problémája annak a felszabadító harcnak a szerepe, amelyet Nyugat-Európa népei vívtak a hitleri megszállók ellen. A szerző a felszabadító mozgalomról, mint a második világháború egyik legfontosabb politikai és hadászati tényezőjéről adott értékelése során bemutatja annak különböző formáit: a megszállók elleni fegyveres harcot, a német csapatok hátában végrehajtott diverziókat, a megszálló hatóságok rendeleteinek szabotálását, a politikai megmozdulásokat.

Az amerikai—angol parancsnokság igyekezett felhasználni az ellenállók mozgalmát saját céljai érdekében, ugyanakkor annyira korlátozni méreteit, hogy ne váljon a dolgozók hatalmáért folyó harccá. Annak ürügyén, hogy a partizánok aktív fegyveres harca a fasiszta megszállók kegyetlen megtorlását váltja ki a lakossággal szemben, az amerikai és angol parancsnokság csak passzív szabotázsakciókra, kisebb diverziókra és felderítő tevékenységre ösztönözte az ellenállókat. Amikor az ellenállási mozgalom nem kívánt lendületet vett az amerikai és angol uralkodó körök számára, korlátozták méreteit. Nagyon világosan kitűnik ez a „Párizs felszabadítása" című fejezetből. Akkor, amikor a francia kommunisták mindent elkövettek, hogy a népet a német megszállók és francia lakájaik elleni fegyveres harcra mozgósítsák, a reakciós burzsoázia képviselői kapcsolatba léptek a szövetséges parancsnoksággal és megegyeztek abban, hogy a szövetséges csapatok azonnal megszállják Párizst. Ugyanakkor a párizsi svéd követen keresztül tárgyaltak a német csapatok parancsnokságával a város békés kiürítéséről és az amerikai—angol csapatoknak való átadásáról, nehogy a munkások kerüljenek hatalomra.

Az amerikai—angol parancsnokság az 1944/45-ös tél támasztotta nehézségekre hivatkozva vonakodott fegyverrel, lőszerrel és élelemmel ellátni az olasz ellenállókat, s ezzel kényszerítette a Nemzeti Felszabadítási Bizottságot, hogy aláírja a „Római jegyzőkönyv"-et,[4] amelynek értelmében a bizottság az

[4] 1944—1945 telén az olasz ellenállási mozgalom válságos helyzetbe került. A fegyver, lőszer és élelmiszer hiánya, a hideg beállta és az infláció nehezítette a partizánharc megszervezését, az ellenállás erőinek megőrzését és ellátását. Észak-Olaszország Nemzeti Felszabadítási Bizottsága a szövetséges parancsnokságtól kért támogatást. 1944. december 7-én Rómában került sor a két szerv képviselőinek tárgyalására, amely a „Római jegyzőkönyv" aláírásával ért véget.

alábbiakra kötelezte magát: „Végrehajtja az angolok és amerikaiak minden utasítását a háború folyamán, a szabadságharcos önkéntes hadtest katonai vezetőjéül olyan tisztet nevez ki, aki az angol—amerikai főparancsnokság számára megfelelő, továbbá Olaszország felszabadítása után minden parancsot teljesít."[5]

Az amerikai—angol parancsnokság arra törekedett, hogy csökkentse az olasz hazafiak felszabadító harcának lendületét. Erről tanúskodik az angol titkos szolgálatnak a kötetben megtalálható egyik okmánya, amely az ellenállási mozgalom vezetésével kapcsolatban hangsúlyozza: „1. meg kellett akadályozni a fegyveres osztagok számának korlátlan növekedését."[6] Ezenkívül a szerző más tényekkel is leleplezi az amerikai és angol imperialisták népellenes tevékenységét és azt a céljukat, hogy meggátoljanak minden demokratikus átalakulást az európai országokban. A francia és olasz ellenállók jelentős szerepe ellenére a szövetséges parancsnokság nyomban a megszállók kiűzése után igyekezett lefegyverezni az ellenállókat és feloszlatni osztagaikat.

Kulis ezredes szigorú időrendben tárgyalja és elemzi az amerikai—angol csapatok 1944/45-ben végrehajtott hadműveleteit, valamint azok előkészítését és vezetését. Behatóan vizsgálja a tervezést és az egyes haderőnemek alkalmazásának módszereit is. Sokat foglalkozik a hadászati légierő hadműveleteivel, hiszen ezek jelentős szerepet játszottak az amerikai—angol csapatok nyugat-európai harctevékenysége során.

A könyv utolsó fejezetében a szerző a legfontosabb hadászati kérdéseket fejtegeti, ismerteti a tengeri deszant-hadműveletek előkészítését és vezetését, továbbá feltárja az amerikai—angol hadseregcsoportok és tábori hadseregek támadó hadműveleteinek legfőbb sajátosságait.

A „Néhány következtetés" című részben kívánatos lett volna szólni róla, hogy az Egyesült Államok uralkodó körei napjainkban felhasználják a második világháború tapasztalatait. Számításba véve e tapasztalatokat, az amerikaiak arra törekednek, hogy egységes hadászati vezetést valósítsanak meg a kapitalista országok háborús tömbjeiben. Az Egyesült Államok uralkodó körei már lemondtak egy bizonyos haderőnem fejlesztéséről és a fegyveres erők arányos fejlesztésére tértek át. Sajnos, erről nem sok szó esik a könyvben.

Ismeretes, hogy az Egyesült Államok mindig kedvelte, ha mások kaparják ki számára a tűzből a gesztenyét. Ennek mai

[5] V. M. Kulis: A második front. Zrínyi Katonai Kiadó, 1962. 437. old.
[6] V. M. Kulis: A második front. Zrínyi Katonai Kiadó, 1962. 440. old.

formáit fontos bemutatni. Szemléltető példáit szolgáltatják a különböző háborús tömbök, amelyekben a csapatok feltöltésének és fenntartásának fő terheit az Egyesült Államoktól függő országok viselik.

Az utolsó fejezetnek van még néhány más hiányossága is. Alapjaiban helyesen vázolja a szerző az amerikai—angol fegyveres erők hadművészetének jellemző sajátosságait az 1944/45-ös hadműveletekben. Ám nagyobb figyelmet szentelhetett volna a normandiai deszant-hadműveletnek. Sajnos nem tárt fel egy egész sor, ezzel a hatalmas kombinált tengeri és légideszant-hadművelettel kapcsolatos aktuális jelentőségű problémát.

Meglehetősen szűk keretek között ismerteti a szerző a tengeri deszant összpontosításának, behajózásának, átszállításának és partratételének folyamatát. Kevésnek érezzük azt is, amit a V—1 és V—2 rakéták elleni védelemről és a Nyugat-Európa partjain létesített ellenséges rádiólokációs rendszer kikapcsolásának módszereiről mond. Megemlíti ugyan, hogy ez utóbbi a légierő, a tüzérség és a diverziós csapatok feladata volt, de ez a nagyvonalúság ellentmond a kérdés időszerűségének. A német csapatok védelmének jellemzésekor helyénvaló lett volna részletesen ismertetni rádiólokációs rendszerüket.

Többet lehetett volna írni a légideszant-hadműveletek megszervezéséről és vezetéséről, úgyszintén az expedíciós csapatok harcának anyagi biztosításáról is, különösen a hadművelet kezdeti időszakában, amikor is még nem álltak rendelkezésre megfelelő kikötők.

Dicséretes, hogy a szerző jól megvilágítja a szövetséges hadseregek hadművészetének gyenge oldalait. Ám az amerikai és angol hadseregek és haditengerészeti erők hadművészetének alaposabb tanulmányozása érdekében célszerű lett volna erősségeit is feltárni.

Fel kell hívni a figyelmet a könyvben található néhány pontatlanságra is. Így „A tengeri deszant partraszállása és hídfő birtokba vétele" című alfejezetben, ahol a szerző jellemzi a szovjet hadsereg 1944 nyarán végrehajtott karéliai és beloruszszijai hadműveleteit, ilyen következtetésre jut: „Nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet fegyveres erők a szövetségesek segítsége nélkül is véglegesen szét tudják zúzni és meg tudják szállni a fasiszta Németországot, s képesek felszabadítani Európát a fasizmus igája alól. Ez arra kényszerítette az Egyesült Államok és Anglia vezető köreit, hogy véget vessenek az észak-franciaországi invázió halogatásának."[7] Ezzel két ok miatt nem érthetünk egyet. Először: a szovjet csapatok karéliai és belorusz-

szijai támadása az amerikai—angol csapatok franciaországi partraszállása után kezdődött, s ezért aligha lehet kapcsolatba hozni a deszant partraszállását a szovjet csapatok e hadműveleteivel. Másodszor: a fasiszta Németország szétzúzásának lehetősége egyedül a szovjet fegyveres erőkkel nem 1944 nyarán vált nyilvánvalóvá, hanem már korábban.

Néhány helyütt a szerző nem a legérthetőbb az adatok felhasználásában. Például, amikor ismerteti a tengeri deszant 1944. január 22-i partraszállását Olaszországban (Anziónál), azt írja, hogy a nap végére partra tettek 3000 harckocsit és gépkocsit.[8] Másutt: „Február 6-ra a hídfő területén... 380 harckocsi és 21 500 gépkocsi összpontosult",[9] és három oldallal később pedig azt olvashatjuk, hogy „február végén... az anzióri hídfőben.. 25 ezer különféle gépjármű"[10] volt.

Úgy gondolom, nem a leghelyesebb egy kalap alá venni a harckocsikat és a szállító járműveket.

A könyv szövegrészét 47 gondosan elkészített, szép kivitelezésű vázlat szemlélteti. A vázlatokat a kiadó az eddigi szokásnak megfelelően, de egy könnyebben kezelhető tasakban helyezte el, amelyet a kötet hátsó fedeléhez erősítettek. Egyes vázlatokon sok olyan megnevezés szerepel, amely nem található meg a szövegben, egyesek pedig oly annyira túlzsúfoltak, hogy szinte lehetetlen áttekinteni.

A szerzőnek az a törekvése, hogy alaposabban megismertesse az olvasókkal a Nyugat-Európában 1944—45-ben végbement hadieseményeket és az amerikai—angol fegyveres erők hadművészetét — sikerrel járt. De, mint már említettem; néhány nagyon is időszerű problémát — így a ballisztikus rakéták elleni védekezést, a rádiólokációs eszközök felhasználását, illetve az ellenük alkalmazott eszközöket stb. — nem elég részletesen ismerteti. Jó lett volna, ha többet tudunk meg a légideszantok harcának megszervezéséről és vezetéséről is, hiszen ez meglehetősen érdekli tisztjeinket.

Hasznos lenne, ha a Zrínyi Katonai Kiadó a jövőben több hasonló jellegű munkát adna ki, hozzájárulva ezzel a második világháború történetét meghamisítók leleplezéséhez.

Sörös Lajos százados

7 V. M. Kulis: A második front. Zrínyi Katonai Kiadó, 1962. 143. old.
8 Uo. 84. old.
9 Uo. 87. old.
10 Uo. 90. old.

ISMERETLEN FELJEGYZÉSEK ZRÍNYI MIKLÓS 1664-ES TÉLI ÉS TAVASZI HADJÁRATAIRÓL EGY KORABELI MAGYAR KALENDÁRIUMBAN

Dr. Rapcsányi László—Dr. Tóth Endréné

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár különgyűjteményében őriz egy 1664-es esztendőre szóló „Uj éz O Kalendariom"-ot. A naptár a bécsi magyar nyelvű kalendáriumok[1] ismert könyvnyomtató mesterének, Kürner Jakab Jánosnak műhelyében készült a „Német Magyar és ezek szomszédságában levő országok szolgálattjára". A Schreibkalender-ek ismert típusa szerint az egyes hónapok közé feljegyzések[2] céljaira üres lapokat kötöttek. Az ilyen jellegű régi kalendáriumokban található kéziratos bejegyzések legtöbbször a naptár tulajdonosának személyes, ügyes-bajos dolgait tartalmazzák, de gondos böngészéssel, szövegtanulmányozással rábukkanhatunk olyan sorokra is, amelyek értékes forrásanyagul szolgálhatnak a különféle tudományágak számára.

A mi — B 059/176 jelzetű — naptárunk Ballagi Aladár hagyatékából került a könyvtár gyűjteményébe. Nyolcvanhét sor, nagyrészt jól olvasható, kéziratos bejegyzést tartalmaz. A kalendárium egykori, ez ideig ismeretlen tulajdonosa személyesen részt vett Zrínyi Miklós 1664-es téli és tavaszi hadjárataiban, az adatokból kiolvashatóan a horvátországi segédcsapatok kötelékében portyázott és Varasd megyében lakott. Rövid feljegyzései szinte napról napra hitelesítik és kiegészítik a nevezetes hadivállalkozásokról ez ideig már feltárt történeti

[1] Uj ez O Kalendariom ... 1664 esztendőre Mely Bissextilis (az az közbetett avagy ugro) esztendő ... Nagy Szorgalmatossaggal a Béchi Meridinianomra rendeltetett Kuerner Leopold és Máté által. Német Magyar és ezek szomszédságában levoe országok szolgalattjára. A Magyar Historia és sokadalmakkal együt. Nyomtatta-ki Béchben Kuerner Jakab János also Austriának könyvnyomtatója. [é. n.] [74] l. 17 cm.

[2] A 16. században váltak népszerűvé a „Krakauer Schreibkalender" mintáját követő kalendáriumok.

anyagot. Az eddig ismeretlen szöveg közlésére most kerül először sor.

A naptár tulajdonosa adatait oly módon regisztrálta, hogy

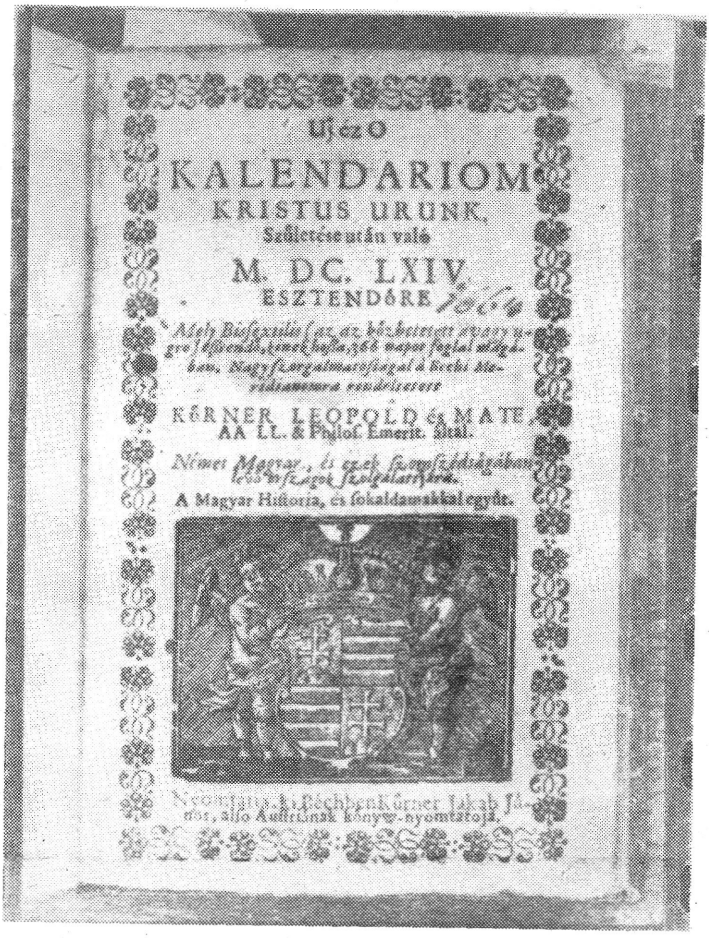
Uj ez O
KALENDARIOM
KRISTUS URUNK,
Születése után való
M. DC. LXIV.
ESZTENDŐRE
KŐRNER LEOPOLD és MATE,
AA LL. & Philos. Emerit. által.
A Magyar Historia, és sokaldamakkal együt.

a megfelelő napok mellé keresztet (+) rajzolt és az üres oldalon azzal egy sorban — ugyancsak kereszttel jelölve — írta be a számára emlékezetes eseményeket. Az áttekinthetőség kedvéért a hadieseményeknek megfelelően szakaszonként közöl-

jük a kézírásos szöveget, egybevetve kronológiáját a legfontosabb egykorú forrásokkal. A hadjáratok közismert és sokszor feldolgozott vonatkozásait az egyes szakaszok előtt csak annyira érintjük, amennyire azok az általános összefüggésekhez szükségesek.[3]

I.

Az 1664-es téli hadjáratra azért került sor, mert az elmúlt esztendő sikertelen hadieseményei, Érsekújvár és a többi vár eleste szerte Európában nagy megdöbbenést váltott ki, Bécsben és Németországban pedig rémületet keltett. Attól tartottak, hogy a török most már Bécs és a német tartományok elfoglalására indul. A szorongatott helyzetben örömmel fogadták Zrínyi azon tervét, hogy Eszék és Pécs környékén vállalkozást hajtson végre. 1663 novemberében Zrínyi már kért engedélyt erre. Akkor elutasították, de most, mint Montecuccoli írja: „... olyan valószínű okokkal tudta ajánlani a vállalkozást a császárnak, aki ebben az időben Regensburgban tartózkodott, hogy az egész birodalom nagy tetszéssel elfogadta és buzgón sürgette végrehajtását".[4] Míg Lipót császár 1663. december 23-án Regensburgba utazott a birodalmi gyűlésre, hogy a megújítandó hadjárathoz pénzt és katonai segélyt szerezzen, Zrínyi Varasdra hívatta a karokat és rendeket. Kihirdették, hogy a Száva melléke haladéktalanul keljen fel és az összes járások népe csatlakozzék a hadjárathoz. Zrínyi 1663. december 30-án Csáktornyáról Esterházy Pálhoz írt levelében beszámol arról, hogy „... az imperialis hadakkal egy nagy expeditiot akarok török orszagban csinalny az kik mellet az horvat orszagi hadakat is elviszem...".[5] Zrínyi terve az volt, hogy gyors lerohanással elszakítja egymástól a magyarországi török helyőrségeket és elvágja a török birodalomhoz vezető legfőbb összeköttetési vonalakat. Meglepetésszerű támadást kell indítani a Dráva

[3] A hadjáratokra vonatkozóan igen bő egykorú és későbbi feldolgozású hazai és külföldi irodalom áll rendelkezésre. Ezek közül csak a legfontosabbakat, a további részletes bibliográfiát tartalmazó összefoglaló műveket említjük:
Széchy Károly: Gr. Zrínyi Mik.ós 1620—1662. M. Tört. Életrajzok sorozat 1—5. köt. Bp. 1896.
Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme XVI. Bp. 1940.
Markó Árpád: Gr. Zrínyi Miklós prózai munkái Bp. 1939.
Klaniczai Tibor: Zrínyi Miklós Bp. 1954.
Perjés Géza: A „metodizmus" és a Zrínyi—Montecuccoli vita. Századok 1961. 4—5. sz., 1962. 1—2. sz.

[4] Idézi Perjés i. m.: 1961. 4—5. szám. 514. old. 14. sz. jegyzetben.

[5] Markó Árpád: Zrínyi Miklós levelei. Bp. 1950. 129. old. 60. lev.

mentén, felgyújtani az eszéki hidat, elfoglalni Pécset és ezáltal alapot biztosítani Kanizsa ostromához. Kanizsa elestével a török egyik legfontosabb dunántúli erősségét veszítené el és Muraköz is mentesülne a török rablások alól. Örömmel írja Csáktornyáról január 6-án Csáky Istvánhoz: „... az imperiumbeli fejedelmek oly szívesen fogták az mi dolgainkat, hogy csak az mi magyarink egy szívvel-lélekkel fogjanak a magok dolgához és restituálják az militaris disciplinát; nem veszünk el, hanem megfordul jobbra és még egyszer állapotunk!"[6] Zrínyi a legnagyobb katonai erőt igyekezett összevonni, melyhez Hohenlohe tábornok parancsnoksága alatt német segédcsapatok is csatlakoztak. A sereg teljes létszáma kb. 26 000 harcosból állott, aminek egyharmada közvetlenül Hohenlohe parancsnoksága alá tartozott. Hohenlohét nem rendelték Zrínyi alá, a seregnek ily módon két egyenlő hatáskörrel felruházott parancsnoka volt, ami a hadjárat során sok viszályt keltett. Zrínyi hadjárata nagy sikerrel járt. Elesett Berzence, Babocsa, Segesd, Barcs, Türbék, Dárda, Baranyavár stb., elfoglalták Pécs városát és felégették a törökök legfontosabb közlekedési útvonalát, a nagyhírű eszéki hadihidat. A fényes vállalkozás a hazatérési

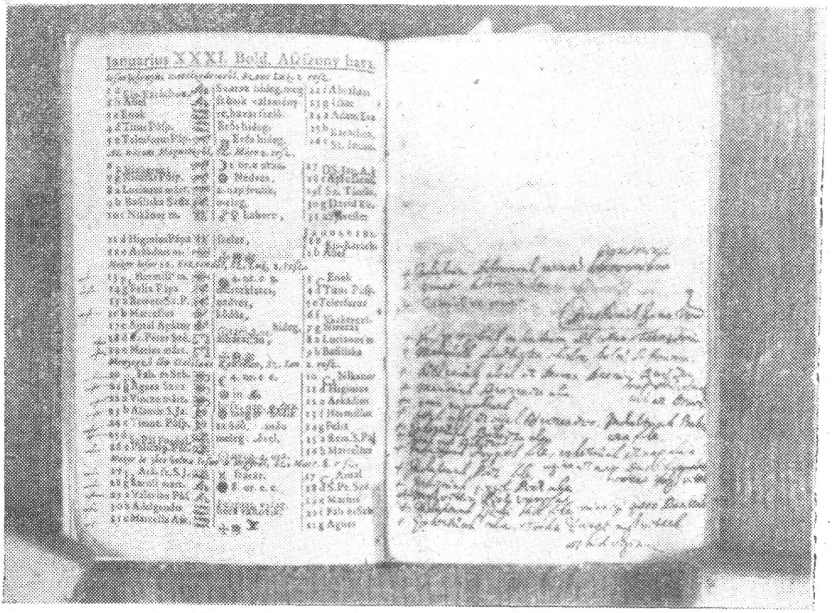

6 Markó: i. m. 130. old., 61. lev.

időt is beszámítva alig négy hétig tartott. Zrínyi február 17-én már Csáktornyáról írja Wesselényi Ferenc nádornak: „Hála legyen a kegyelmes Istennek, ezt az új esztendőt szegény hazánk vigasztalására láttuk . . .”[7]

1.

Januarius XXXI. Bold. Aszszony hava.[8]

13. F 1. vasárnap	Indultam Dobravarul, mentem *(Klenounik áthúzva, felette olvashatatlan helységnév)* . . .
14. g. hétfő	Onnet Klenounikra.
16. b. szerda	Viniczre onnat.
18. d. péntek	Isten segítségibül indultam del utan Ternoveczre Draskovich Janos urammal

7 Markó: i. m. 134. old., 63. lev.

8 A kalendáriumban szereplő helységnevek az egykorú és későbbi térképeken nagyrészt fellelhetők. Az útvonal megállapítására, a helységek azonosítására legpontosabb leírást az alábbi művek adnak: Fényes Elek: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pesten, Trattner ny. 1836. 1—6. köt.; Hübner János: Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat . . . esmértető lexikon. Pesten, Trattner ny. 1836. 1—6. köt.; Térkép: Magyar Átlás az az Magyar, Horvát és Tót országok Vármegyéji s Szabad Kerületei és a határ-őrző Katonaság Vidékinek közönséges és különös tábláji: közre botsátotta Görög. Viennae 1802.

Dubrava — sok község és falu neve a Felvidéken és Délvidéken. A naptárunkban szereplő Dubrava a felső-zagorjai járásban vagy felső-mezőségi járásban levő hasonló nevű falvak egyike, Vinicza, ill. Klenovnik közelében. Varasd vármegyében (Fényes: i. m. 5. köt. 235. old.).

Klenovnik, felső-zagorjai járás gr. Draskovich kastélyával, feje egy uradalomnak, 456 kath. lak. paroch. templommal. Varasd vm. (Fényes: i. m. 5. köt. 230., 237. old.)

Vinicza, mezőváros a felső-mezőségi járásban, régi várkastéllyal, paroch. templommal, 624 kath. lakossággal, híres bortermesztéssel. F. U. Draskovich, de vannak több nemes udvarok is. (Fényes: i. m. 5. köt. Varasd vm. 232. old.)

Vinicza, mvs Horváth orsz. ban Warasd Várm.-ben Warasdtól 2 óra. Több nemes telkekkel, tul. pléb.-val, Normál iskolával, s régi várral. (Hübner: i. m. 5. köt. 338. old.)

Ternovecz falu a varasdi végvidéken a szentgyörgyi ezred területén a Varasdtól Ludbreghre vezető út mellett. (Fényes: i. m. 6. köt. 189. old.) L. térk. M. Átlás 47. térk. Varasd vm.

Ludbregh, horvát mezőváros, a varasdi postautban, Kapronczához 2 és fél mfdnyire. Számlál 798 kath. 25 zsidó lakost. Van romai kath. paroch. temploma, kastélya, postahivatala, nagy vendégfogadója, vámhídja a Bednya vizén. F. U. hg. Batthyáni, s a város feje egy uradalomnak. (Fényes: i. m. 5. köt. 252. old.) L. térk. M. Átlás 48. térk. Kőrös vm.

S. Iván- Ivanecz- Monostor-Ivanich [Kloster Iwanich] falu, 332 kath. 95 óhitü lak. Van egy sz. Ferencz szerzetbeli monostora, és szinte hetivásárt tart. A varasdi végvidéken a kőrösi ezred területén. [Fényes: i. m. 6. köt. 184. old.] L. térkép M. Átlás 48. térk. Kőrös vm. Kapronczá közelében. A dernyei révhez vezető uton.

Dernye falu és révátkelőhely a varasdi végvidéken, a szentgyörgyi (Szentgyörgy, Gyurgyevesz mezőváros) ezred területén, a Dráva mellett. (Fényes: i. m. 6. köt. 187. old.) L. Magyar Átlás 23. térk. Somogy vm.

19. e. szombat — Mentünk Ludbregra ebidre, halni, S. Ivanra.

20. F 2. vasárnap — Kőtöztünk altal az Dravan Dernyei Réven akkor nap ottan voltunk tul az Dravan

Krónikásunk bizonyára a horvátországi felkelés kihirdetésére indult a hadjáratba. A kis Dubraváról betért Klenovnikra[9] földesurához, Draskovich Jánoshoz, kinek csapatához, talán személyes környezetéhez tartozhatott. A dalmáciai, illetve boszniai eredetű Draskovich család Horvátország egyik legnagyobb birtokosa volt. Az említett Klenounik (Klenovnik) és a közelében fekvő — a szövegben nem szereplő — Trakostyan, a Draskovich nemzetség ősi fészkei. A család rokonságban volt a Zrínyiekkel. Draskovich III. Gáspár — ki 1624-ben klenovniki szabad báró és tiszteletére verseket is írnak — Eusebia nevű leányát Zrínyi Miklóshoz adta feleségül. Később, amikor magtalanul elhalt leányával, Eusébiával adott vagyont visszakövetelte vejétől, bonyolult birtokper támadt a két család között. A naptárban szereplő Draskovich János a családfa szerint IV. János — kinek atyját, III. Jánost a régi oklevelek „defensor Croatiae" megtisztelő jelzővel említik — Zrínyi egyik leghűségesebb embere, a nevezetes hadjáratok résztvevője volt. A kalendáriumban felsorolt útvonal során érintett helységek az egykori térképeken nagyrészt fellelhetők. Vinicz (Vinica) két órai járásra van Varasdtól. A varasdi lapályt dombsorok választják el a pettaui mezőtől, ahonnan Hohenlohe csapatai érkeztek. A Podravina (Dráva-mellék) a plitvicai mocsaras völgy torkáig kis falvakkal, úrilakokkal, várromokkal szegélyezett terület. Draskovich és krónikásunk lovascsapatokkal Ludbrégen ebédeltek, Szt. Ivan kolostora mellett aludtak és másnap a Dráván átkelve siettek Berzencére, a seregek gyülekező helyére. Az itt közölt részlet az eddig ismet forrásokban sehol nem szerepel.

2.

Januarius.

21. g. hétfő — Mentünk Berzence ala.[10]

[9] Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest. Beimel—Kozma 1858. Draskovich család. 389—395. old.

[10] Berzence (Beszencze, Beczencz), magyar—horvát mezőváros Somogy vm.-ben. Régi várának, melyet hajdan Zrínyi Miklós vett el a töröktől, maradványa is alig van. F. u. Festetics László. (Fényes: M. O. geográfiai szótára 1. köt. 124. old.) Ma: Berzence ötk. Somogy vm. csurgói járás.

A továbbiakban csak a kevésbé ismert falvak és községek azonosítására térünk ki.

22. a. kedd	Otan napoltunk
23. b. szerda	Attak megh az eijel Berzenczet. Indultunk Babocza fele.
24. c. csütörtök	Erkeztünk Babocza[11] ala
25. d. péntek	Attak megh Baboczat
26. e. szombat	Indultunk Szygeth fele, erkeztünk eznap alaja ugian aznap Durbok (*„-ot föl" áthúzva)* varat megh vittük
27. F 3. vasárnap	Indultunk Pecz fele
28. g. hétfő	Erkeztünk reggel Pecz ala
29. a. kedd	Meghvittuk Pecz varosat.
30. b. szerda	Indultunk Eszeki Hid fele mintegi 4000 Ban Urammal

A hadjáratra készülő csapatok találkozásáról az első hírt Vitnyédi István január 10-i levelében olvassuk: „Holnap indulok el, bán uram a Hohenlohe hadaival és más hadakkal, az mi uraink is innend ez jövő vasárnap (január 13) az Kiskomáromi mezőn akarunk megegyezni . . ."[12] A kiskomáromi találkozást említi január 11-én Tökölynek írt levelében is: „Magam személyében is uram után megyek, az ki ez jövő vasárnap (január 13) az kiskomáromi mezőnél leszen, maga az horvátországi és Hohenlohe német hadaival, innend is az urak, vármegyék . . . mind alámennek . . ."[13]

A kiskomáromi találkozás hírét Vitnyédi feltehetőleg Batthyánytól kapta. El is ment Kiskomáromba, ahol azonban — mint Zrínyinek írja január 14-én Szentgyörgyvárról — nem talált senkit. „Én Batthyány uram ő Ngának intimátiójára eljöttem, mivel azt irta, Ngddal a komáromi mezőn ma conjugálja magát Ngddal, de úgy látom haladott az dolog . . ."[14] A német hadijelentések alapján összeállított Denkmal Serinischer Hoel-

[11] Babócsa (Babolcsa) magyar—horvát mezőváros Somogy vm.-ben a Rinya mellett, közel a Drávához. [Fényes Elek: Magyarország geográphiai szótára . . . Pest, Kozma ny. 1851. 1. köt. 61. old. „Régi vára hajdan nem megvetendő erősség volt, s több ízben ostromoltatott mind a magyaroktól, mind a törököktől s ezektől végképpen elvette Zrínyi Miklós 1664-ben." Ma: Babócsa ökt. Somogy m. barcsi járás. [M. O. helységnévtára 1956.]

Turbék (Durbok) „népes puszta" Szigetvár mellett. (Fényes: i. m. 1. köt. 235. old.) Ma: Szigetvárhoz tartozik. „Türbék, a nagy Szulejmán belső részeinek temetője, a moszlim zarándokok szent helye . . . fényes márványemlékét szétvetették, várát elhamvasztották." (Széchy: i. m. 5. k. 70. old.)

[12] Fabó András: Vitnyédi István levelei 1652—1664. 2. köt. Pest. 1871. Magyar Történelmi Tár. XVI. köt. 357. lev.

[13] Fabó: Vitnyédi i. m. 358. lev.

[14] Fabó: Vitnyédi i. m. 359. lev.

denthaten[15] a találkozás időpontjáról ezt közli: „Hohenlohe gróf úr seregei 1664. január 19-én Pettauból elindultak . . . e hó 20-án a megjelölt gyülekezőhelyre: Új-Zrínyivárba, ahol is gróf Zrínyi Miklós úr már ott tartózkodott . . . a vár mögött egy erdőben török területen letáboroztak. Innen a csapatok napkelte előtt egy órával — annak ellenére, hogy Hohenlohe gr. úr meglehetősen rosszul érezte magát — megindultak Pressnitz (Berzence) felé, ahol még ugyanazon az este mindkét vezér, valamint Budiani Kristóf gr. úr Kiskomárom felől magyar lovasokkal és gyalogosokkal szerencsésen megérkeztek."

A január 21-i berzencei találkozó szerepel Draskovich János levelében is: „Bán uram és general Hohenlohe hada Bottáni uram hadával die 21 Beczencze alatt egyezett meg . . ."[16]

Ugyancsak ezt említi Berkeszi is: „Minket in 21. januarii Beszencze alá vévén . . ."[17]

A különféle irányból érkező csapatok fő gyülekező helye kétségtelenül Berzence volt. Ezt hitelesíti krónikásunk is.[18]

A következőkben a hadiesemények január 21-től január 30-ig terjedő szakaszára összevetjük az alapforrásokat a hadjáratban részt vevő kalendáriumi bejegyző dátumaival, kiemelve az eltéréseket.

Draskovich:[19]

Berzencén „. . . . erősen lőttek másnap is (22) délig. Megadták az várat . . . aznap (22) ott maradtunk . . . szerdán reggel (23) Babolcsa alá indultunk . . . másnap (24) megadták a várat. (Draskovich a többi forrással ellentétben január 24-re jelzi Babolcsa elfoglalását.) Onnét . . . Sziget fele (26) . . . közel a várhoz akadtunk Turbek (a naptárban: Durbok) nevű kastélyra . . . die 27. Januarii Pécshez közel, Pellérd nevű mezei városban megszállottunk . . . Onnét másnap (28) Pécs alá mentünk . . . Megvették a várost (naptár: 29.) . . . Ott késtünk négy egész nap . . . Azonközben Bán uram General Hohenlojeval úgy végezett, hogy őkegyelme magyar és horvát lovasokkal elmegyen az eszéki hídhoz (naptár szerint 30-án indultak) . . ."

Berkeszi:[20]

15 Denkmal Serinischer Hoeldenthaten, wasz nämlich Graf Niclas von Serin seit seinem. im Herbstmonat 1663 angetreten gewalts in Hungaren, mit etlicher ihm zugeordneter hülfe, durch Götliche verleihung, wider den Türken, bis auf den Mai monat jetzigen 1664 jars verrichtet. (h. e. n.) 28 l. 14. t. (Szövege azonos Ortelius Redivivus leírásával.) 8. l.

16 Draskovich János levele Wesselényi Ferenc nádorhoz. Klenounck 18. Februarii. Hadtört. Közl. 1892. 692—694. old.

17 Berkeszi Névtelen. Gróf Zrínyi Miklós horvát bán téli hadjárata 1663—64-ben. Közli: Berkeszi István. Századok. 1886. 253. s. köv. old.

18 Rohonyi Gábor: Zrínyi téli hadjárata 1664-ben. H. K. 1954. 4—5. 107. old. 39. sz. jegyzet.

19 Draskovich: i. m.

20 Berkeszi: i. m.

Berzencén „... a várban levő törökség aznap (21) és utánna levő nap is (22) erős lövésekkel oltalmazta magát... Azon éjjel (22)... 3 fő török kibocsáttatott, és az vár megadásárul accordáltak... Regvel (23) az egész hadak Babocsa alá indultak... kit két nap defendáltak az törökök... die 25 kikölteznek az várbul innend eodem die (25) Tzigeth felé, másnap délre úgymond 26. Jan. szállottunk táborban Sziget alá... az honnand az úr (Zrínyi) kommendiroza két ezer kennyő lovast Kiss Farkassal az tatárokat űzni... Megtérvén estve (26) az tatárűzésből, Sziget alatt levő gyenyerű kastélt Türbeket... megvette... 27-én regvel megindula az egész tábor Pécs felé... Ezt a várost megszállván, kevés munkával 30 ejusdem mensis (naptár szerint 29-én) ostrommal megvevék..."

Vitnyédi:[21]

„Elsőben Börzencze alá menvén (21)... harmadnapra (23) feladták... onnend Babocza alá... azt is feladták (24—25)... onnénd Sziget mellett elmenvén egy Türbék nevű kastélyt elégettek (26)... és úgy mentünk Pécs alá (27—28), az városát másnap (29) megvévén... az én urammal az lovas magyar horvát és német milíciával elmentünk az eszéki híd elégetésére (naptár: 30).

Esterházy Pál és a Batthyányak Szentgrótnál találkoztak, onnan Kiskomáromon keresztül január 21-én érkeztek Berzencére. „Ekkora sereg látása mindnyájunk lelkét felvidította" — írja Esterházy. A törökök is látták a nagy sereget és az éjjeli alkudozás eredményeként *(a naptár szerint is éjjel adták meg)* másnap átadták a várat. Január 24-én érkeztek Esterházy Mars Hungaricusa[22] szerint Babocsára, melyet másnap (25) a törökök feladtak. A Mars Hungaricus további dátumai megegyeznek a kalendáriumi időpontokkal. Január 30-án „hajnalhasadtával" indultak Eszék felé.

Denkmal Serinischer Hoeldenthaten:[23]

Adatai mindenben megegyeznek a kalendáriumi időpontokkal. Berzencéről „... 23-án reggel 9—10 között a törökök elvonulnak... Aznap a két vezér tovább indul Babocsa felé... 24-én reggel Babocsára vonulnak... 25-én Babocsát elfoglalták... 26-án reggel Zrínyi a magyar lovassággal előrevonul a szigeti hágóig... a törökök Eszék felé menekülnek, a magyar

[21] Fabó: Vitnyédi i. m. 360. lev.

[22] Eszterházy Pál: Mars Hungaricus sive Tractatus de bello Turcico. Kézirat. Orsz. Levéltár. Az Eszterházy család hercegi ágának levéltára. Pál nádor iratai 118. köteg 11.895 sz. Cap. XIX. p. 161—165.
Bubics Zsigmond: Eszterházy Pál Mars Hungaricusa Bp. 1895. (Kivonatos magyar ismertetés.)

[23] Denkmal i. m. 7. old.

lovasság egy mérföldnyire űzőbe veszi őket... 27-én Zrínyi Pécs felé előremegy..." Pécs városának elfoglalása után „...január 30-án délben Zrínyi Siklós érintésével Eszék felé indul... Sok falut felégettek..."

A kalendáriumi bejegyzések naponkénti pontossággal egyeznek az alapforrások dátumaival.

3.

Januarius

31. c. csütörtök — Erkeztünk oda. (Eszékre) Torda[24] Varat megh vittuk az hid vigin.

Februarius XXVIIII. Boyt elo hava.

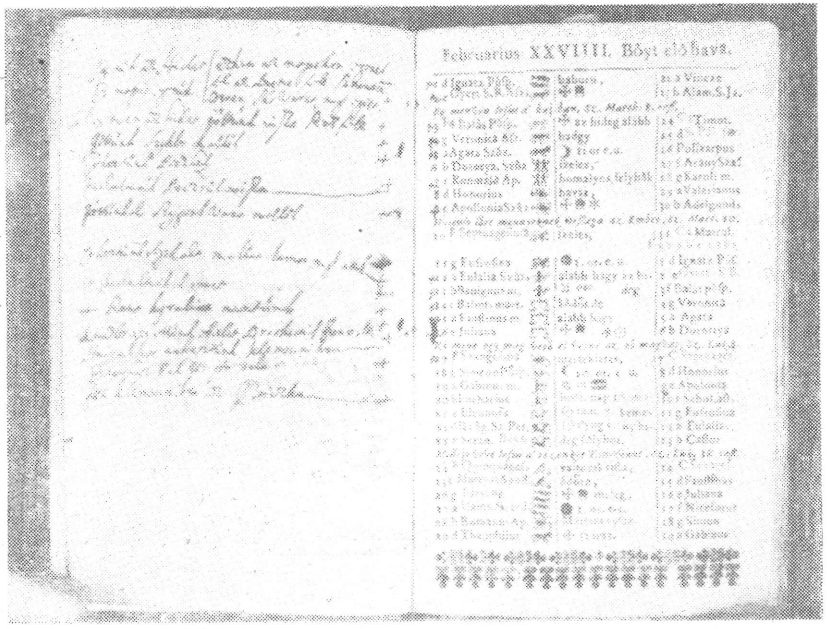

[24] Dárda (naptárunkban Tordának írva) vegyes német—rác—magyar m. v. Eszékhez 1½ órányira. „Solymán Eszéktől fogva Dárdáig 8565 lépés hosszúságú s ollyan széles töltést építtetett, hogy 3 kocsi egymás mellett elmehetett; de a melyet Zrínyi Miklós 1664-ben felégetett. IV. Mohamed ismét helyreállította; hanem a keresztény vezérektől ujra annyira elrontatott, hogy a mai nap a mocsárokba csak némely karókat lehet észrevenni."

Kis Dárda német falu a Dráva mellett Eszékhez fél óra járásra, Dárda közelében, Baranya vm.-ben. [Fényes: i. m. 1. köt. 46. old.]

1. d. péntek	Égetük az Hidat[25] ezeken az napokon igtek fel a Duna fele Barania[26]
2. e. szombat (Gyert. S. B. Asz)	Ez napis egetük . . . Sás Várat megh[27] . . .
3. F 4. vasárnap.	Fel egetven az hidat jöttünk vissza Pech fele

Draskovich:

„A hidak előtt Torda nevű kastély volt, ahol a török császár vámosa lakott . . .” (Naptár szerint 31-én vívták meg.) „Ott a hidaknál harmadfélnap (február 1—2—3) mulattunk . . . onnét 4. Februarii (naptár szerint febr. 3.) vissza Pécs felé tértünk . . .”[28]

Berkeszi:

„Azon nap (jan. 31.) az híd előtt levő Dárdát megvevénk . . . másnap (febr. 1.) egy szívvel-lélekkel az híd égetéséhez kezdénk . . .” Mint írja, „két nap két éjjel” (febr. 1—2.) égették a hidat. „Hatodnapra isten bennünket Pécsre visszahozott . . .” A kalendárium és a többi forrás egyező adatai szerint február 5-én érkeztek Pécs alá. Megérkezésük előtti hatodnap: január 31. Berkeszi adatai tehát egyeznek a naptári dátumokkal.[29]

Vitnyédi:

Az eszéki hidat „. . . két nap alatt mind megégettük . . . az ott levő kastélyt, Dárdavár nevűt elégettük, Baranya és Sásvárat akképpen elégettük . . . visszatértünk Siklós vára mellett . . .”[30]

Esterházy:

A Mars Hungaricus szerint „január 31-én pillantották meg azon váracskát (Dárda-naptárban: Torda), melyet a híres eszéki híd védelmére építettek”. Gyors rohammal el is foglalták. Február 1-én kezdték a híd égetését és két nap alatt végeztek vele. „A kegyes istenség . . . nagy mennyiségű nádat adott rendelkezésünkre . . . Két teljes napon és két teljes éjen át folyton szítottuk a tüzet, és végre sikerült a hidat elhamvasztanunk. Irtózatos látvány volt főképp éjjel ezen sok ezer láb hosszú alkotmány égése” — írja Mars Hungaricusában.[31] A híd

[25] L.: 24. jegyzet.
[26] Baranyavár, vegyes rác és német falu. „Közel ide láthatók azon régi várnak omladékai, mellytől a vm. nevezetét vette.” (Fényes: i. m. 1. köt. 45.old.]
[27] Rohonyi: i. m. 110. old. 48. sz. jegyzet.
[28] Draskovich: i. m.
[29] Berkeszi: i. m.
[30] Fabó: Vitnyédi i. m. 360. lev.
[31] Esterházy: Mars Hung. Cap. XXIII. 190. old.

elpusztulása utáni napon Baranya, Sás és más várak felégetésével, Siklós mellett indultak vissza Pécsre.

Denkmal:

Az eddigi adatoknak megfelelően számol be a hídégetésről. A csapatok oda- és visszavonulása során felégetett falvak és helységek számát — erős túlzással — 500-ra teszi, és megállapítja, hogy az elpusztított terület „hosszú ideig nem szolgál majd semmivel az ellenségnek".[32]

Kalendáriumi krónikásunk személyesen vett részt az eszéki portyán. Szűkszavú, regisztráló adatai mindenben egyeznek a nevezetes vállalkozás többi feljegyzőjével.

4

Februarius.

4. g. hétfő	Jöttünk Szyklos mellől
5. s. kedd	Erkeztünk Peczhez
7. c. csütörtök	Indultunk Peczrül visza
9. e. szombat	Jöttünk el Szygeth Vara mellöl
12. a. kedd	Erkeztünk Segesd ala, mellet hamar megh attak
13. b. szerda	Indultunk el onnat

Draskovich:[33]

„Onnét 4. Februarii vissza Pécs felé tértünk, Siklós felé mentünk (naptár: febr. 4. Szyklos)... Ott semmit se késtünk, hanem mentést mentek a hadak Pécs felé... Odaérkezvén (5) értettük meg, hogy a németek Pécs várát meg nem vették... míg mi a hidaknál fáradtunk, azok csak csintalankodtak a városban... Mivelhogy pedig Bán uram hada már fáradt állapotban volt s a nagy erős téli időben sokan elbágyadtak volt, a vár megvételét elhagyták és másnap mindjárt a hadak haza felé indultak... Visszajövet Bán uram Szegesd alá ment (12) s azt mindjárt aznap megadták a törökök."

Berkeszi:[34]

Szemrehányóan írja, hogy a Pécs városnak ostromához hátrahagyott németek „könnyű munkával megvehették volna" a várost, „ha egyesek (egyek) lettek volna". Zrínyi és Hohen-

[32] Denkmal: i. m. 19. old.

[33] Draskovich: i. m.

Siklós, régi nevezetes mezőváros Eszéktől 6, Pécstől 4 mérföldnyi távolságra. Nevezetessé teszi... a felette emelkedő régi vár, melly egy izolált hegynek csúcsára épült. (Fényes: i. m. 1. köt. 34. old.) Ma: Siklós ötk. Baranya vm. siklósi járás.

[34] Berkeszi: i. m.

lohe között a német csapatok komolytalan harcolgatása miatt már Pécsett erős vita támadt, még Esterházy Pál sem tudta kibékíteni a haragvókat. „Az ördög konkolyt hinte az hadak közé" — írja Berkeszi. — „5. Februarii kelve az egész várost meggyújtánk, mely kimondhatatlan égéssel porrá égett és eljövénk alóla... 8. ejusdem (naptár 9), hogy Szigeth alá érkezénk... Sziget alul az hadak más útra térének Segesd felé. Bán uram 700 lóval Babocsára mene... innen az úr is Segesdre ment... megadta az megijedett török Segesdet."

Vitnyédi:[35]

Pécsről eljőve „Hohenlohe uram az hadakkal Segesd felé tért, mi az úrral, mintegy négyszáz lóval Babocsára... Segesdre érkezvén harmadnap azt is megadták".

Esterházy:[36]

Az eszéki híd elpusztítása után visszamentek Pécsre és látták, hogy Hohenlohe csapatainak ostroma sikertelen. Február 6-án hagyták el Pécset, melyet Zrínyi parancsára felgyújtottak. „Alig hiszem, hogy Szodoma égésénél nagyobb lett volna a tűz" — írja Mars Hungaricusában. Sziget mellett elvonulva Zrínyi Babocsára ment, a sereg többi része Segesd felé ment. „Ím tegnap visszajöttünkben Segesdet is megadták a Törökök" — írja Esterházy február 14-én Segesdről feleségének.[37]

Denkmal:[38]

Febr. 5. „Zrínyi ismét Pécsett..."

Febr. 7. „... az egész város felégetése után de. 10 órakor elvonulnak."

Febr. 9. „Sziget mögé érkeztek... fel akarták égetni, de úgy határozták, hogy nem időznek, hanem későbbre, alkalmasabb időre halasztják."

Febr. 10. „Reggel Zrínyi Babocsa felé, Hohenlohe egyenesen Segesdre indul, azzal, hogy 12-én délben Segesdnél találkoznak."

Febr. 12. Segesd elesik.

Febr. 13. A törökök elhagyják a várat. Zrínyi a fegyverek és a zászlók hátrahagyásával szabad elvonulást biztosít részükre. A főbb embereket túszként visszatartja. Ugyaneznap a csapat egy része elhagyta Segesdet, Berzencze mellett elhaladván Zrínyivár közelében letáborozott.

35 Fabó: Vitnyédi i. m. 360. lev.
36 Eszterházy Mars Hung. i. m. Cap. XXIII. 198—199. old.
37 Eszterházy Pál levelei feleségéhez. Orsz. Levéltár, E. P. nádor iratai 2. köteg 112. sz.
38 Denkmal: i. m. 15—18. old.

Zrínyi február 11-én Babocsáról írt levelet a gráci haditanácshoz. Felsorolja a hadjárat eredményeit, mely során „csupán Segesd nem váltotta be reményünket, pedig, ha ezt is elpusztítjuk, Kanizsát körülzárhattuk volna ... A sereg már Segesd felé van visszavonulóban és én kissé errefelé kitértem ... holnapután visszatérek a sereghez."[39] Segesd elestét február 19-én Csáktornyán kelt, Lipót királyhoz írt levelében említi: „Visszatérőben Segesdet is elfoglaltuk ..."[40]

A kalendáriumi feljegyzések írója február 9-én jelzi Szigetvár melletti eljövetelét, 12-én Segesd megvívását, 13-án Segesdről való elindulását. Krónikásunk tehát nem tartozott ahhoz a kis csapathoz, amelyik elkísérte Zrínyit Szigetvárról Babocsára.[41] Hohenlohével és a többi megyei sereggel — Draskovich-csal és Esterházyval — egyenesen Segesdre vonultak.

5.

Februarius.

14. c. csütörtök	Szent Kyralira[42] mentünk.
15. d. péntek	Ludbregen ettünk ebidet Draskovich János urammal
16. e. szombat	Hainalkor erkeztünk Klenounikra
17. F. vasárnap	Esterház Pál Ur jöt oda
20. b. szerda	Jöt Klenounikra az ...

Krónikásunk Segesd megvívása után földesurával és a megyei csapattal visszatért Horvátországba. Átkeltek a Dráván, Ludbrégen ebédeltek Draskovich Jánossal és másnap megérkeztek Kleounikra. Ide jött február 17-én, vasárnap Esterházy Pál is, ki Segesdről, február 14-én feleségéhez írott levélben már jelezte, hogy „még ma Bán urammal Muraköz felé indulok".[43]

39 Markó: Zrínyi lev. i. m. 131. old. 62. lev.

40 Ua. 135. old. 64. lev.

Segesd (Alsó-felső Segesd) Següsd magyar falu Somogy vm.-ben. (Fényes: i. m. 1. köt. 216. old.) Ma: Segesd ötk. Somogy m. nagyatádi járás.

41 Rohonyi i. m. 111. oldalán azt említi, hogy Zrínyi és Hohenlohe Pécs felgyújtása után különváltak. Így tünteti fel a tanulmányhoz mellékelt térképvázlat is. Berkeszi, Esterházy és a Denkmal idézett helyei, valamint a kalendáriumi feljegyzés alapján megállapítható, hogy Zrínyi és Hohenlohe nem Pécs alatt, hanem Szigetvár után tértek különböző irányba.

42 Sz. Király, magyar falu 225 kath. lak. F. U. H. Eszterházy (I. Zala vm. 516. old.)

Az 1596. évi XCI. tc. Somogy vármegyét — mely Babocsa és Kiskomárom kivételével — török megszállás alá esett, megszüntette és beolvasztotta Zala vármegyébe. Szentkirály község így hol az egyik, hol a másik megye területén szerepel. A török hódítás idején Szentkirály: Szent-Kiral néven a pécsi vilajethez, a mohácsi szandzsákhoz, a berzencei nahijehoz tartozott. A hadjáratok idején sokszor elpusztult, leégett, lakói később — rácokkal keveredve — visszatelepültek. Velics—Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek I. 181—189. old. Bp. 1886—1890. (Térkép: Magyar Atlas 23. Somogy vármegye.) Ma: Porrogszentkirály ötk. Somogy m. csurgói járás.

Mars Hungaricusában leírja, hogy csáktornyai tartózkodása után Horvátországon keresztül sietett haza övéihez.[44] Útja során látogatta meg Draskovich János harcostársát. A kalendárium tulajdonosa, mint az emlékezetes hősi események krónikása ezt is feljegyezte naptárában.

II.

A téli hadjárat sikere megteremtette a katonai lehetőséget arra, hogy Zrínyi további terve, Kanizsa elfoglalása megtörténhessék. Lipót császár március 18-án megadta erre az engedélyt, de Zrínyi csak 24 nap múlva kapott értesítést erről. Nagy lelkesedéssel tűzte ki április 8-ra Kanizsa megszállását, de a tüzérségi felszerelést olyan késedelmesen szállították, hogy a határidő kitolódott április 28-ra, az érdemleges tüzérségi támadás pedig csak május 9-én kezdődött meg. Időközben a törökök sietve javították az eszéki hidat, folytak a csapatösszevonások és így minden előny, amit a vidék elpusztítása és a híd felégetése jelentett, Zrínyiék részére lassan kárba veszett. Várható volt, hogy a török felmentő sereg még Kanizsa bevétele előtt megérkezik. A várból egyre szállingóztak ugyan a biztató hírek: Kanizsa ellátása rossz, a védők hangulata elkeseredett. A beküldött kémek és az elfogott pribékek mind azzal biztatták az ostromlókat, hogy a vár néhány napon belül kénytelen megnyitni kapuit. Hasszán pasa, a védők kétségbeesett helyzetét látva többek között ezt írja a nagyvezérhez küldött segélykérő levelében: „A várat ostromló Zrínyi és Batthyany nevű átkozottak a hitetlen magyarokból és németekből vezérletük alatt álló bálványimádó utálatos csapattal... éjjel-nappal folytatják a vívást, azon törekszenek, hogy — ne adja Isten — a várat minél előbb meggyőzzék. Tehát minél előbb hozz segélyt és szabadítsd meg a próféta híveit az ellenségtől történő legyőzetés félelmétől."[45] A nagyvezér segítsége gyorsabban érkezett, mint ahogy az ostrom sikerrel járt. Június 1-én a haditanács elhatározta az ostrom felhagyását. Zrínyi elkeseredetten követi a visszavonulókat. A seregek Új-Zrínyivár környékét, a Muramelléket szállják meg, ezt is nagy nehézségek árán, mert a török előcsapatok szinte velük együtt érkeznek meg a vár alá.

43 L. 37. sz. jegyzet.

44 Eszterházy: Mars. Hung. Cap. XXIII. 202. l. Eundem ego die tertia Czaktornyom comitata fui indequi in Croatiae at per Rabusburgia in Hungaria ad domesticos meos perveni. Similiter et Comes Botyanius, Segesdine cum confiniarijs ad eos redigt.

45 Thury József: Az 1663—64-es évi hadjárat Rasid efendi török historikus művéből. H. K. 1890. 361—499. l.

1.

Martius XXXI. Boyt más hava.

27. b. csütörtök	Isten segitségibül kezdetem az Viniczay epülethez.

Aprilis XXX. Sz. Georgy hav

7. f. hétfő	(áthúzott szöveg) Az mely hadak Kanisa ala mentek ... allottak Zrini Ujvarnal
8. g. kedd	(áthúzott szöveg) Szallotak megh Kanisat, kire Isten segitse ...
10. b. csütörtök (Nagycsütörtök)	Holt megh szegin fiam Istvan

E szakaszban olvasunk először személyes vonatkozású hírt a kalendárium tulajdonosáról. Vinicán építkezik március 27-én, április 10-én, nagycsütörtökön pedig István fia halálát jegyzi fel.

Igen érdekes az, amit Kanizsa megszállásáról ír. Tényként közli, hogy április 7-én Új-Zrínyivár alól Kanizsára indultak a hadak, majd április 8-án megszállják Kanizsát. A valóságban — mint ez ismeretes — nem így történtek az események, amiről krónikásunk is meggyőződött, és később áthúzta a két bejegyzést. Honnan szerzett tudomást arról, hogy a vár ostromát eredetileg április 8-ra tűzte ki Zrínyi? A tervet meglehetősen titokban tartották, csak azokat értesítették erről, akiknek közvetlen támogatására számítottak. A kalendárium tulajdonosa valószínűleg úrától: Draskovich Jánostól hallotta a hírt, aki Zrínyi hűséges embere volt és minden vállalkozásában részt vett.

Kanizsa április 8-ra tervezett megszállásáról Zrínyi és Vitnyédi levelei őriznek adatokat.

Zrínyi:

Esterházy Pálhoz 1664. március 28-án Csáktornyáról írt levelében:[46]

„Az en szándékom penigh úgy vagyon, hogy niolczadik napian Aprilisnak szalanank megh Kanisat ..."

Moro M. kereskedőhöz, velencei ügynökéhez írja 1664. március 30-án:[47]

46 Markó: i. m. 138. l. 66. lev.
47 Uo. 140. l. 67. lev.

„Most éppen azon vagyok, hogy Kanizsa ellen ostromot indítsak és remélem 8 napon belül (április 8 körül — kiemelés tőlünk) megkezdhetem."

Bonzi beziers-i püspökhöz, XIV. Lajos francia király követéhez 1664. április 21-én:[48]

„Kanizsa ostromát, melyet f. hó 8-ra terveztünk, bizonyos nehézségek és akadályok felmerülése folytán el kellett halasztani. Remélem mégis, hogy 27—28-án kétségkívül megkezdhetjük."

Emlékirata I. Lipót királyhoz 1664. július 17-én:

„. . . az ostrom napját április 8-ra tűztem ki . . ."[49]

Vitnyédi:

Kecskésnek Sopronból, 1664. március 28.[50]

„Húsvét után (április 15 — kiemelés tőlünk) megszálljuk Kanizsát, de ne hirdesse kegyelmed . . ."

Zichynek, 1664. április 3.[51]

„. . . az estve vettem ő Nga levelét, kiben írja, hogy isten ő szent fölsége kegyelmes gondviseléséből ezen holnapnak nyolczadik napján Kanizsát ő Nga megszállja . . ."

Ugyanezen a napon Vitnyédi a nádornak[52] is levelet ír, melyben ugyancsak közli Zrínyitől vett friss értesülését Kanizsa április 8-ra tervezett megszállásáról.

Dvornikovicsnak, 1664. április 6.[53]

„. . . íme 8. presentis resolutioja, megszállja Kanizsát . . ." De Vitnyédi már aggódik, mert olyan híreket is kapott, hogy nehézségek vannak az ostrom megindítása körül.

Kalendáriumunk áthúzott szövegrésze újabb bizonyítéka annak, hogy szerte az országban mennyire lelkes aggodalommal kísérték a hazafiak Zrínyi kanizsai tervét.

2.

Aprilis

28. f. hétfő Szallotak megh Canisat.

Majus XXXI. Pünkösd hava.

1. b. csütörtök Keztek luni Canisat.

Zrínyi:

„Összegyűlt csapataimmal tehát április 19-én Kanizsa alá

48 Uo. 144. l. 70. lev.
49 Uo. 152. l. 74. lev.
50 Vitnyédi lev. 177. l. 377. lev.
51 Uo. 182. l. 383. lev.
52 Uo. 184. l. 384. lev.
53 Uo. 186. l. 387. lev.

vonultunk. Az ostrom első napjául egyhangú határozattal április 28-át tűztük ki."[54]

Esterházy Pálhoz: „Pro 27 presentis menel töb s öregeb Algyut magaval hozvan maga Népével jöjön el Kegyelmed Kanisa alá . . ."[55]

VII. Sándor pápához: „Már huszadik napja, hogy Kanizsát körülzártam, mely valóban nem oly megvívhatatlan, hogy el ne foglalhatnám . . ." A levél dátuma május 21. Zrínyi a vár ostromát április 30, illetve május 1-től számítja.[56]

Denkmal:[57]

Április 28. „Az Új-Zrínyivárnál lezajlott összeütközés után fényes nappal elindultunk és megérkeztünk Kanizsa alá . . . a törökök a várba húzódtak vissza."

Május 1. „Az éjjel 5 helyen megkezdték a tüzérségi előkészületeket."

Evlia Cselebi:[58]

„Kanizsa felől megszakítás nélkül hallatszott az ágyúdörgés és annak sem éjjel, sem nappal szünete nem volt . . . Hét király háromszázezer emberrel és hét oldalról hetven darab báljámez ágyúval ostromolja a várat."

3.

Majus.

8. b. csütörtök	Cherelte el az en tiztartom Chikulin Ur tiztartojaval az . . . földben valo reszit, adot 13 holdat . . . földben helébe, olliant es olij jó földet és amit az Ur engedelmebül. Felső reszekben . . . . . masikh ket hold földet.
is.	Erdioedi Tamás Ur jobbagi . . . . . Czaszar Varáchot, . . . Ivannak az en jobbagiomat.

Ismét néhány — nehezen olvasható — személyes vonatkozású bejegyzést olvasunk. Tiszttartója elcserélte egyik földrészét és helyette olyan jó földet kapott, hogy krónikásunk megelégedéssel regisztrálja ezt is. A birtokcsere „az Ur engedelme-

54 Markó: i. m. 152. l. 74. lev.
55 Uo. 138. l. 66. lev.
56 Uo. 148. l. 72. lev.
57 Denkmal: i. m. 27. l.
58 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. Ford. és jegyzetekkel: Karácsonyi Imre. Bp. 1904. Török—magyarkori történelmi emlékek. 498. l.

bül" történt, tehát kalendáriumunk tulajdonosa birtokos kisnemes lehetett, bizonyára bérelt is urától, Draskovichtól néhány holdat. Az, hogy tiszttartója is volt, arra utal, hogy jó anyagi körülmények között élhetett.

Erdődy Tamás,[59] kit a feljegyzés említ, a horvátországi nagybirtokos Erdődy családnak volt legifjabb tagja. A jobbágyokra vonatkozó feljegyzés nem világos. Császár Varács neve és egy Iván keresztnév aránylag jól kibetűzhető. Krónikásunk „az en jobbagiomat" említi, ami megerősíti birtokos nemes voltát.

4.

Majus.

21. a. szerda — Indultam Viniczrul Canisa ala, Babolczan keresztul.

22. b. csütörtök — Indultam onnet Canisa ala.

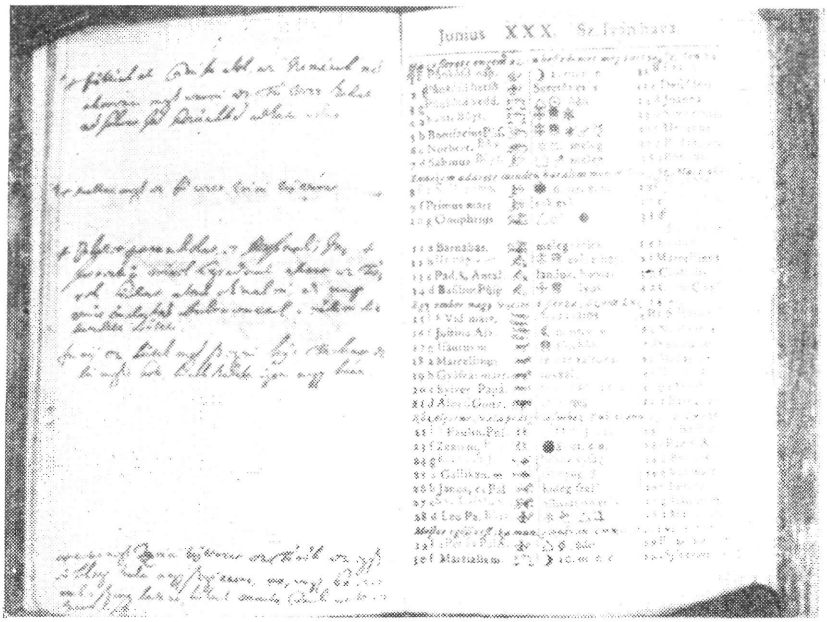

[59] Nagy Iván: i. m. Erdődy család.

Június XXX. Sz. Iván hava

1. E Pünkösd vasárnap. Jöttünk el Canisa alol, az nemetek nem akarvan megh varni az Fü Vezer hadat, nem sokara Isten kezünkbe adhatta volna.

Krónikásunk május 21-én indult el lakóhelyéről, Vinicáról Kanizsa alá. Bizonyára urához, Draskovichhoz csatlakozott, kinek csapatai már a vár alatt voltak. Megérkeztekor még javában folyt a harc, melyben ő is részt vett, majd június 1-én azzal a keserű sóhajjal, hogy „nem sokara Isten kezünkbe adhatta volna", — kalendáriumunk tulajdonosa is elhagyta a vár környékét.

Zrínyi jól tudta és Lipót királyhoz írott emlékiratában részletesen beszámol arról, hogy az ostromhoz „legkedvezőbb alkalom így elmúlt, s már azt hittem, hogy a dolog teljesen elmarad, mert nyilvánvaló volt, hogy ilyen kis sereggel Kanizsát ostromolni és a felmentő sereg ellen, amely (mivelhogy annyira késlekedtünk) a nyakunkba szakad — védekezni nem tudunk... De Kanizsa még így is olyan állapotba jutott — mint azt később a foglyoktól megtudtuk, hogy meg kellett volna magát adnia, ha még 5—6 napig kitartunk."[60]

Vitnyédi, ki betegsége miatt nem vehetett részt a vár ostromában, június első napjaiban Dvornikovicsnak írt levelében ugyancsak Kanizsa mielőbbi elestét reméli.[61]

„... köveskuti Baly híres és nevezetes pribék vala, azt mondotta az uramnak, ne siessen igen és népét is ne vesztegesse, mert úgyis feladják, mivel élések nincsen... oly reménységben is vagyok, hogy rövid napok múlván kezünkbe adja isten... az pribék biztatja az urat, vér nélkül is megveszik..."

Esterházy a kanizsai táborból írja feleségének május 6-án:[62] „Én tegnapelőtt ide érkezém Kanisa alá... már lövetem is az várat..." Nagy lelkesedéssel bízik az ostrom sikerében, és május 24-én úgy véli: „... mostan az Vár Kapuját lőjük, gondolom harmadnap alatt eldől... Talán Isten rövid nap jól aggya az dolgot."[63]

A török felmentő seregek azonban egyre közeledtek, a német katonák zúgolódtak, — a helyzet tarthatatlanná vált. Hohenlohe és Strozzi sürgetésére az ostromlók elvonultak, „... és így kénytelen-kelletlen nekem is velük kellett elfutni. Sőt még azt sem tudtam elérni, hogy málháinkat már jóelőre rendezve

60 Markó: i. m. 152. l. 74. lev.
61 Vitnyédi lev. j. m. 206. l. 407. lev.
62 Eszterházy Pál levelei 2. köteg. 115. sz.
63 Eszterházy Pál levelei 2. köteg. 119. sz.

egyszerre indítsuk el. Így tehát minden összekeveredett és a nagy zűrzavarban elveszett" — írja elkeseredetten Zrínyi.[64]

Vitnyédi szinte nem hisz a híreknek, hogy „Strozy letevén az fegyvert elindult, utána Hohenlohe, azután kegyelmes urunk is könnyes szemmel ment el Kanisa alól..." — és jó néhány levelében egyre csak arról tanakodik: „miért solváltatot az kanisai obsidio?"[65]

A török források lelkendezve emlegetik a felmentő sereg megérkezését, a szorongatott ostrom után kissé meglepetésszerű volt a könnyű győzelem. Cselebi közli, hogy a török felmentő sereg közeledtére az ostromlók „Sátorukat, poggyászukat, hadifelszerelésüket, ágyúikat, megszámlálhatatlan kincseiket hátrahagyva félelemmel és rettegéssel elfutottak."[66] Rasid Efendi elbeszélése szerint a vár alá érkező nagyvezér elé „Kasszán kanizsai pasa és a vár előkelői díszmenetben mentek"[67] és a nagyvezér a védőket megjutalmazta.

Esterházy június 6-án Vatról írja feleségének: „Az német had nagy gyalázatosan el menne Canisa alól..."[68]

Ez a közhangulat tükröződik krónikásunk soraiban is.

III.

Új-Zrínyivár a menekülő magyar és német csapatok utolsó menedéke. Bécsben különösen azért keltett aggodalmat Kanizsa eleste és a töröknek Új-Zrínyivárhoz érkezése, mert nyitva állt az út Stájerország felé. Montecuccolit bízzák meg a főparancsnoksággal, aki azért ítéli jelentéktelennek a végvár védelmét, mert elgondolása szerint a török amint erőit összevonta, Bécs ellen fordul majd, tehát a Rábánál kell útját állani. Zrínyi mindenáron tartani akarja, hiszen ami a birodalmi hadvezetés szempontjából jelentéktelen, az a magyarságra nézve létkérdés. Napról napra kénytelen tapasztalni, hogy ennek érdekében nem tehet semmit. Elhagyja a tábort, Új-Zrínyivárt pedig kiürítik. A törökök heves harc után elfoglalják, majd felrobbantják Jenikala-t (Új-Zrínyivár török neve), melynek ostrománál, mint Cselebi írja, „ezerenként lett vértanú a mohamedán harcosokból".

64 Markó: i. m. 152. l. 74. lev.
65 Vitnyédi lev. i. m. 205. l. 406. lev., 207. l. 408. lev., 210. l. 412. lev.
66 Cselebedi: i. m. 501. l.
67 Rasid: i. m.
68 Eszterházy Pál levelei 2. köteg, 212. sz.

1

Június 8. E. 1. Szentháromság vasárnap	Szallota megh az füvezer Zrini Uj Varat
11. a. szerda	... mivel Legradnal akart az Török hidat altal cshinalni, ez nap en is indultam Dubravarrul. eodem die kezdete lüteti Junij .. lütek megh szegeni Kys Farkasst az ki megh holt, kinek halal igen nagy kaár.

A nagyvezér minden előkészületet megtett Új-Zrínyivár ostromára. Ortelius adatai szerint[69] június 8-án kezdte meg a vár lövetését.

Vitnyédi június 10-én már hallotta ezt, mert levelében írja: „Itt minálunk iszonyú az sok rosz hír ... az törökök Zriny Újvárat megszállották, erősen lövik."[70]

Krónikásunk azt írja, hogy június 11-én, aznap, amikor a török Légrádnál hidat akart verni, indult el Dubraváról. Tehát Kanizsa ostromának felhagyása után visszatért Horvátországba, ahonnan a szorongatott Muraköz védelmére sietve visszatért a hadbaszálltakhoz.

Kiss Farkasról szóló feljegyzése értékes megemlékezés. Zrínyi e legkedvesebb vitéze török születésű volt, mohamedánból lett kereszténnyé. Zrínyit minden vállalkozásában elkísérte, a törökök réme volt, az egész ország csodálta vitézségét. A diadalmas téli hadjárat befejezése után ő lett Berzence parancsnoka.[71] Egyes források Kis Forgács néven emlegetik. Krónikásunkkal együtt meggyászolta elestét Zrínyi minden híve. Esterházy is megírja feleségének Farkasfalváról június 15- (17?)-én: „Kis Farkas az minap elveszett."[72]

2.

Június 30 f. hétfő	vette megh Zríni Új Varat az Török az egisz eö Fölsége hada nagy szigienere, 50 vagy 60 ezer ember szeme latara, kiknek Monte Cuculi volt az genralisok.[73]

69 Denkmal: i. m.
70 Vitnyédi: i. m. 213. l. 414. lev.
71 Draskovich: i. m.
72 Eszterházy Pál levelei 2. köteg, 122. sz.
73 Széchy: i. m. 5. k. 101. l. 3. sz. jegyzet.

Július XXXI. Sz. Jakab hava

7. f. hétfő — Zríni Új Varat vetettek fel porral az Törökök ezen nap kezdet az Tabor is elszallani Canisa ala.

Krónikásunk Zrínyivár védelméről nem közöl részleteket, csak a két végső eseményt, a vár elfoglalását és a törökök által való felrobbantását regisztrálja. Mindkét dátum pontos.

Esterházy június 30-án még a zrínyivári táborból ír feleségének,[74] beszámol arról, hogy a vár alá fúrt török aknák felrobbantak, és arról, hogy „az Török Generális ostromot bocsátott az várra, mintegy 10 000 embert, kik az harmadik ostromra, mintegy 10 óra tájban délelőtt meghvevék az várat..."

Montecuccoli így adja elő a történteket:[75] „A törökök 30-án kora reggel egy aknát robbantottak fel... miután meggyőződtünk, hogy a védelemnek a megjelölt helyeken egy csekély árkon és egy palánk cölöpzeten kívül más eszköze nincs, meghagytam Tasso alezredesnek, hogy miután az erődöt többé védelmezni nem képes... robbantsa föl..."

Zrínyi súlyos felháborodással ír június 30-án a grátzi titkos tanácsnak:[76] „Ami szinte hallatlan eset, s mire még a történetírók sem emlékeznek, lelkem nagy fájdalmára megírom Kegyelmes Uraimnak, hogy az én új váramat, amely teljesen sértetlen volt, sem az ágyúk nem rombolták össze, sem földalatti aknákkal nem volt aláaknázva, ma úgyszólván puszta kézzel, egy szál karddal az ellenség elfoglalta és megszállotta a mi nagyobb létszámú hadseregünk szemeláttára..."

Július 7-én a török nagyvezér az erődöt felrobbantotta, azoknak az aknáknak segítségével, melyeket még Montecuccoli fúratott az erőd alá és amelyeket a kivonuló védősereg a nagy zűrzavar miatt elmulasztott meggyújtani.

A török történetírók örömmel emlékeznek meg az eseményről. Cselebi közli,[77] hogy a nagyvezér rendelkezése szerint „a várat pokoli tűzzel kívül-belül felégettük s hamvait a levegőbe szórjuk".

Rasid szerint[78] a nagyvezér „fontolóra vevén, hogy e vár az ellenség ármányától és ravaszságától semmi módon nem oltalmazható: aknák segélyével felgyújtatta és leromboltatta".

Vitnyédi július 12-én Sopronban már tud a vár elestéről

74 Eszterházy Pál levelei 2. köteg, 127. sz.
75 Idézi: Rónai—Horváth: Az 1664-ik évi hadjárat és a szentgotthárdi csata. H. K. 1891. 328. l.
76 Markó: i. m. 131. l. 62. lev.
77 Cselebi: i. m.
78 Rasid: i m.

és megírja, hogy „az török az elmúlt hétfőn meggyújtotta az faépületét az várnak és porral fölvetette".[79]

Új Zrínyivár elestét a magyar közvélemény a német hadak szégyeneként rótta fel, a Zrínyi—Montecuccoli ellentét egyik fő okát ebben is látta a későbbi történetírás.[80] Krónikásunk őszinte felháborodása megható visszhangja az általános és tehetetlen elkeseredésnek.

3.

Július	
14. f. hétfő	Az Nemet, Magiar Tabor indult visszsza Muraközbül. Szallott ..... -hoz. Kys Komaromot (e) heten vítta megh s elrontata az Török.
18. c. péntek	Az Horvath tabor is oszlot el.

Krónikásunk a hadak eloszlásáról tudósít bennünket. Kiskomárom elfoglalásáról írt feljegyzése, mint eddig is, ezúttal is pontos dátumot közöl. Rasid effendi közli,[81] hogy a július 12-i török haditanács rendelte el a Kanizsa közelében levő Kiskomárom elfoglalását.

Esterházy július 16-án a hódasányi mezőről feleségéhez írt levelében említi,[82] hogy „Kiskomáromot megvette az török az elmúlt hétfőn".

Montecuccoli július 17-én értesült Kiskomárom elestéről,[83] ami elég aggodalmat okozott számára, mert nem tudta, hogy a török merre veszi tovább útját.

A kalendárium tulajdonosa a hadjáratra vonatkozó utolsó bejegyzéseként július 18-án említi a horvát tábor eloszlását. Valószínűleg ezekkel együtt tért haza Horvátországba.

IV.

Kalendáriumunk augusztus, szeptember és október hónapokra nem közöl semmiféle feljegyzést.

79 Vitnyédi lev. 222. l. 425. lev.
80 Perjés: i. m. 1962. 1—2. 43. l.
81 Rasid: i. m.
81 Kis-Komárom magyar mv. Keszthelytől délre 3 mérföldnyire Zala vármegyében. [I. 498.] Fényes: i. m. Ma: ötk. Zala m. nagykanizsai járás.
82 Eszterházy Pál levelei 2. köteg, 131. sz.
83 Rónai—Horváth: i. m.

November XXX. Sz. András hava

15. d. szombat	*(piros betűs ünnep: Lipold Hercz.) a név áthúzva!*
18. g. kedd	Groff Zrini Miklost Horvath Orszagi Bant vadászatban egy eördög megh ölte.[84]

A kalendárium tulajdonosa vastag vonallal húzta ki Lipót nevét naptárából. Eddigi feljegyzéseiből áradó hangulat alapján feltehetjük, hogy a hadjáratok tapasztalatai, a megpróbáltatások, a német hadvezetés tehetetlensége feletti elkeseredés töröltette ki vele a meggyűlölt uralkodó nevét.

Zrínyi Miklós haláláról írt feljegyzése ugyancsak pontos naptári dátum. Az „eördög" kifejezés arra utal, hogy krónikásunk is, mint sokan mások, a bécsi udvar ármánykodásának tartották a hős váratlan halálát, nem tudtak napirendre térni afelett, hogy a csaták ezer veszélyét kiállott Zrínyi most ilyen tehetetlenül vérzett el. „A szerencse játéka és a balsors szeszélye — írja Sagredo —, hogy az oly tüneményes hős, mint Zrínyi Miklós, ki annyiszor tusakodott a törökkel, egy vaddisznó ellen, vadászat esélyei közt lelte halálát."[85]

December XXXI. Karáczon hava.

19. c. péntek	Szép tiszta időben 3 és 4 között delután hallatot és látatot az egész országban, egy hatalmas, eghnek valo megh nilasa, nagy rözgesel s abbul mint egy nagy tüzes labda szetszakadvan az Drava mentiben eltünt.[86]
21. E 4. vasárnap	Szegin volt Zrini Miklosnak Temetise Muraközben.

Zrínyi temetéséről szóló bejegyzése pontos dátum. A hős — végrendelete szerint — egy hónapig feküdt ravatalon. Érckoporsóban temették el, fényes szertartás, hadi lobogók között ősei sírboltjába, a Szent Ilona kolostorban. „Szegin volt Zrini Miklos"-sal a nemzet sorsáért aggódó hazafiak igaz reménysége szállott sírba.

[84] Széchy: i. m. 5. k. 164—202-ig teljes részletességgel ismerteti Zrínyi halálával kapcsolatos körülményeket.
[85] Idézi: Széchy: uo. 177. l. 5. sz. jegyzet.
[86] Rapcsányi—Tóth: Nagyfényű tűzgömbről szóló kéziratos feljegyzés egy régi magyar kalendáriumban. Természettudományi Közlöny 1962. július. 329. l.

Kalendáriumunk tulajdonosa, a nagy események névtelen krónikása, bizonyára életének legnagyobb élményei között őrizte a szűkszavú pontossággal lejegyzett emlékeket. Hadi vállalkozások és otthoni munkálkodások között írott sorai hiteles történeti forrásként őrzik az 1664-es téli és tavaszi hadjáratok hol „jó szerencsével", hol anélkül váltakozó eseményeit.

DOKUMENTUMOK A MAGYAR ELLENÁLLÁSI MOZGALOM TÖRTÉNETÉBŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Jellemző vonása a magyar ellenállási mozgalom történetének a második világháború idején az, hogy a rendkívüli nehézségek közepette is egyre inkább kibontakozó hazai antifasiszta ellenállási harc mellett igen jelentős volt azoknak a magyaroknak a száma, akik az ország határain kívül ragadtak fegyvert a fasizmus ellen.

A Horthy-Magyarország a fasiszta Berlin—Róma—Tokió tengelynek volt a tagja. A Horthy-fasizmus vad ellenforradalmi rendszer volt, amely, miután a Magyar Tanácsköztársaságot az imperialista hatalmak segítségével vérbe fojtotta, minden haladó erő, főképpen pedig a kommunisták kegyetlen üldözéséhez kezdett. A halál, a börtön és az internáló táborok elől tízezrek kényszerültek emigrációba. A politikai üldözötteken kívül, akik a Szovjetunió mellett Közép- és Nyugat-Európa polgári demokratikus rendszerű kapitalista államaiban kerestek menedéket, több ezerre rúgott azoknak a száma, akiket a nyomor, a munkanélküliség kényszerített kivándorlásra ezekbe az országokba. Így a magyar politikai és gazdasági emigráció száma a már említett országokban jelentős méreteket öltött.

Az országon kívülre szakadt magyar antifasisztáknak hazafias és internacionalista kötelességüknek tekintették a náciellenes harcot azon a földön, ahová a fasiszta rezsim nyomora, politikai üldözése, vagy a háború sodorta őket.

A különböző népek felszabadítási harcának segítségére siető magyarok megértették, hogy a Szovjetunió, Franciaország, Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Belgium és más országok területén a fasiszták ellen vívott harc a magyar nép szabadságáért is folyik.

E népek ellenállási harcaiban részt vett magyarok a politikai és gazdasági emigráció soraiból, az illető ország területén átvonuló, vagy ott tényked magyar katonai alakulatokból, il-

letve frontmunkákra kényszerített munkászászlóaljakból megszökött katonák és munkaszolgálatosok, valamint a hitlerista börtönökből és haláltáborokból megszökött, vagy azokból kiszabadított üldözöttek közül kerültek ki.

A továbbiakban azon magyar ellenállók harcairól szeretnénk egészen vázlatos képet nyújtani, akik a Szovjetunió területén, a szovjet partizánok soraiban küzdöttek a fasiszta hadak ellen.

A második világháború idején a szovjet nép ellen küldött magyar csapatok katonáiból és a kihurcolt munkaszolgálatosokból már 1942 folyamán százszámra mentek át a szovjet partizánokhoz a brjanszki erdő környékén, Fehér-Oroszországban és Ukrajnában.

A német fasisztáknak és csatlósaiknak a keleti fronton bekövetkezett sorozatos vereségei hatására a fegyelmi helyzet a magyar hadseregben erősen romlott. A partizánvadászatra küldött 33. ezred 3. zászlóalja parancsnokának 1942. április 6-án kelt rádiótávirata arról panaszkodik, hogy a fegyelmileg igen leromlott katonákkal — akik nem akarnak harcolni a partizánok ellen — nem tudja feltartóztatni a szovjet partizánok erős nyomását. A rádiótáviratot a következő szavakkal fejezi be: „Attól félek, hogy ha ezeket a katonákat nem váltják le, fegyvereiket ellenünk fordítják."[1]

Gyakorivá váltak a partizánok elleni harcra utasító parancsok nyílt megtagadásai. A megszállt Olevszk helyőrségének 150 magyar katonáját, mert megtagadták a parancsot, lefegyverezték és speciális táborba szállították.[2]

1942. június 17-én a szovjet partizánparancsnokság jelenti Ponomarenkó marsallnak, hogy a szuzemi májusi harcban egy magyar zászlóalj megtagadta a harcot a partizánok ellen, amiért a magyar zászlóaljat a németek repülőgépekről bombázták. Igen sok magyar lett a bombázás áldozata. 10 magyar átszökött közülük a szovjet partizánokhoz, s a „Vorosilov otrjád"-ban kiválóan harcoltak. A partizánok oldalán hősi halált halt magyarnak hősi temetést rendezett a szovjet partizánegység.[3]

1943 februárjában Luck városában egy nagyszámú magyar csoportot a Gestapo agyonlőtt, mert kijelentették, hogy nem harcolnak a partizánok ellen.[4]

Ezekből, s a még felsorolható példák sorából kitűnik, hogy

[1] Архив быв. комиссии по истории Великой Отечесвенной Войны Академии наук УССР (a továbbiakban Архив комиссии). ф. 2, д. 22, л. 316. Idézi: Ф. П. Шевченко, Новая и Новейшая История 1961. № 5. 93. old.
[2] Архив комиссии, ф. 1, д. 56, л. 37. Idézi: Ф. П. Ш. 96. old.
[3] Архив ИМЛ. ф. 69, оп. 1, д. 61, л. 165—168, 171—174, 180. old.
[4] Архив комиссии. ф. 3, д. 11, л. 2. Idézi: Ф. П. Ш. 96. old.

sokan azok közül a magyar katonák közül, akiket partizánvadászatra vetettek be, nem voltak hajlandók végrehajtani a kiadott parancsot, hanem inkább kapcsolatot igyekeztek keresni a szovjet partizánokkal, átszöktek hozzájuk, hogy velük együtt fegyverrel küzdjenek azután az egyre jobban felismert igazi ellenség ellen. A szovjet partizánok a magyar katonákat röplapokon szólították fel arra, hogy ne harcoljanak a partizánok és a szovjet nép ellen, hanem álljanak át az ő oldalukra.

Egyesével és csoportokban álltak át magyarok a szovjet partizánok oldalára, s a szovjet partizánok soraiban aktívan részt vettek a megszállók elleni harcban.

1942 júliusában Kovpak partizántábornok, a Szovjetunió Hőse, magasabb partizánegységének egyik otrádja támadást intézett Észak-Ukrajna Sztaraja Guta falujában a 47. magyar ezred ellen. A partizánok szétverték a megszálló helyőrséget. A harcok után kb. 40 magyar katona és munkaszolgálatos állt át a partizánokhoz és kérték, engedjék meg nekik, hogy mint partizánok harcolhassanak a közös ellenség, a német fasiszta területrablók ellen. Kérésüket a szovjet partizánparancsnokság teljesítette.[5]

Kovpak partizánjai között a magyarok, a Brjanszki erdőben, a Gyeszna, Dnyepr és Pripjet mentén, a belorusz és ukrán földeken, a Kárpátok lábainál, dicsőséges harcoknak voltak hős harcosai. D. Bakredze, a Szovjetunió Hőse, Kovpak magasabbegységének partizánharcosa írja, hogy: „A magyar partizánok számos dicső hőstettet hajtottak végre, remek, bátor harcosok voltak."[6]

1942 végén az oreli körzetben már jelentős számú magyar csoport harcolt a szovjet partizánok soraiban, amit az is igazol, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 25. évfordulójának ünnepén a magyar partizánok előtt külön magyar nyelvű ünnepi beszédet is tartottak.[7]

1943 végén, 1944 elején, amikor a harcok már Magyarország határaihoz közeledtek, a katonatömegekben és a magyar lakosságban is nőtt az ellenszenv a fasizmus és annak rablóháborúja ellen. A hitlerista csapatok vereségét a magyar hazafiak a fronton és a hátországban egyaránt örömmel fogadták, mert ez közelebb hozta számukra a háború befejezését, a magyar nép szenvedéseinek megszűnését. A partizánokhoz átálló magyarok száma egyre növekedett. Kovpak csapataiban

5 Г. Базима. Слидами великого рейду Киев 1959, см. 157. Idézi: П. Ф. Ш. Uo. 95. old. L. a 2. sz. dokumentumot is.

6 Д. Бакрадзе. Кровью героев. Тбилиси, 1955. стр. 183. Idézi: П. Ф. Ш. 95. old.

7 Архив ИМЛ. ф. 69, оп. 1, д. 61, л. 281, 287, 291. old.

harcoló magyar csoportok létszáma meghaladta a 100 főt. Ezen magyar csoportok egyikének vezetője, s az egész partizán zászlóalj komiszárja, Tóth József, fiatal, Debrecen környéki parasztfiú volt, aki a Bugon való átkelés után Lengyelország területén rohamra vitte csoportját a fasiszták ellen, s e harcban Hvojanovka falu mellett, 1944. március 20-án hősi halált halt.

Jegyzetfüzetében e tiszta szívű magyar hős hitvallásának néhány sora maradt ránk: „Én büszke vagyok arra, hogy a magyar nép fia vagyok. Az a nagy tisztesség és szerencse jutott osztályrészemül, hogy védelmére kelhetek második hazámnak, Oroszországnak. Az ő ellensége — a mi ellenségünk. Oroszországért harcolva közelebb hozom a magyar nép felszabadulásának napját. Milyen kár, hogy nem minden honfitársam érti ezt meg... Eljön az idő, hogy megértik... Oroszország nélkül Magyarország szabaddá válása lehetetlen!"[8]

A *„Cskálov otrjád"* 41 főt kitevő magyar csoportja a szovjet partizánok oldalán több mint 30 vállalkozásban vett részt. A harcokban ennek a csoportnak is igen nagy volt a vesztesége, közülük mindössze tízen maradtak életben.

1943 közepén a Choinicki körzetben működő *„Szuvorov brigádban"* 20 magyar harcolt, akik a szovjet hadsereg oldalán Choinicki bevételénél tűntek ki.

Naumov tábornok, a Szovjetunió Hőse, partizánhadseregének *„Cservoni"* osztagában is harcolt egy 5 fős magyar csoport.

A Pripjet-mocsarak környékén több magyar partizán csoport is működött.

— Egy 13 fős, Fjodorov partizántábornok, a Szovjetunió Hőse, volhiniai partizánhadseregében, akik különösen Kovel ostrománál tüntették ki magukat;

— a másik, Szatanovszki lengyel ezredes partizánegységében.

Harcoltak ezenkívül magyarok az ugyancsak ezen a területen működő Dagya Petya ezredében, valamint a *„Pripjet osztagban"* és a csernyigovi kerületben a *„Hazáért"* egységben.

A Breszt-Litovszk környékén tevékenykedő *„Csernyák"* partizánosztagban 16 főből álló magyar egység volt.

Magyarok harcoltak még Ukrajna területén Oduchi, Begma és Grabcsák partizánegységeiben és más szovjet partizánosztagokban is.

1943 nyarán a Szovjetunió területén élő magyar antifasiszta hadifoglyok legjobbjai — az MKP Külföldi Bizottsága segítségével és vezetésével — attól a hazafias vágytól vezérelve,

[8] „Партизанские Были" м., 1958, стр. 260. Idézi: П. Ф. Ш. 98. old.

hogy a magyarok a fasizmus leverésében nagyobb részt vállaljanak, s ezzel segítsék népük és országuk felszabadítását, Magyar Légió megszervezéséhez fogtak. A mozgalom szervezésére a hadifogolytáborok küldötteiből Krasznogorszkban megalakították a Nemzeti Bizottságot. A legénységi állományú katonák, munkaszolgálatosok és alacsonyabb rendfokozatú, főleg tartalékos tisztek lelkesedése azonban megbukott a hadifogoly tábornokok, törzstisztek és hivatásos tisztek nagy részének ellenállásán, akik elzárkóztak a légióban való részvételtől. A Magyar Légió szervezésének sikertelenségében más okok is közrejátszottak, de a magyar antifasiszta hadifoglyok, katonák, tisztek és munkaszolgálatosok tömegeinek akaratán nem múlott, hogy a csehszlovákok, lengyelek, jugoszlávok és románok antifasiszta katonai alakulatai után nem jött létre a magyar antifasiszta hadifoglyok fegyveres alakulata.

1944 júniusában az antifasiszta ellenállási mozgalom élén álló MKP — a csehszlovák és román Kommunista Párttal együtt — Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságához fordult azzal a kéréssel, hogy nyújtson segítséget az ország területén kibontakozó ellenállási mozgalom kiterjesztéséhez.

Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága útmutatásai alapján a Partizán Mozgalom Ukrán Törzse, a magyar, román, csehszlovák kommunista pártok képviselőivel együtt részletesen kidolgozták a tennivalókat. A legnagyobb segítséget a partizánharcokban igen gazdag tapasztalattal és jártassággal rendelkező szovjet partizánok nyújtották.

Mintegy 11 szovjet—magyar vegyes állományú, úgynevezett „szervező" partizánegység (kb. 166 fő) került bevetésre Magyarország akkori területére.[9]

Ezek közül a legjelentősebb volt a Kárpát-Ukrajna területén Munkács környékén működő, zömükben magyarokból álló *Rákóczi*-egység. Az egység működése kezdetén, 1944 augusztusában, 30 főt számlált, s 1944. október 25-én, amikor egyesültek a szovjet hadsereggel, a harcokban közvetlenül részt vevők — nem számolva a nagyszámú segítőt — száma 163 fő volt. Az osztag harctevékenységeinek színhelye a Buzsora-hegy környéke, Munkács és Szojva körzetének községei voltak.

A Rákóczi-csoport harcainak eredményeként megsemmisült: 7 mozdony, 30 katonasággal teli vagon, 27 vagon lőszer, 22 vagon katonai felszerelés. Felrobbant egy vasúti híd, fel-

[9] Архив ИМЛ. ф. 1, оп. 14, ед. жр. 905, л. 265—270. old.

gyúlt 2 teher- és 1 személyautó. Működésük alatt több száz ellenséges katonát tettek ártalmatlanná.[10]

Hadizsákmány: 189 puska, 40 géppisztoly, 15 golyószóró, 3 géppuska, 3 aknavető, 40 ló, 8 szekér, 1 személyautó, 1 motorkerékpár, 2 kerékpár, 5 nyereg, 10 lószerszám, 3 rádióállomás, 1 mozgókonyha.

A partizáncsoport összfegyverzete 1944. október 25-én, a szovjet hadsereggel történt egyesüléskor: 84 géppisztoly, 17 golyószóró, 19 pisztoly, 210 puska, 6 rádió, 3 aknavető volt.[11]

A csoport halottakban 21, sebesültekben 12 főt vesztett.

Ugyancsak Kárpát-Ukrajna területén, Ungvár környékén működött a *Bujanov—Lencsés*-csoport is. Az ejtőernyővel leereszkedő csoporthoz időközben sok helyi lakos csatlakozott, úgyhogy együttes létszámuk elérte a 87 főt.

Több százra tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik nem csoportokban, hanem a szovjet hadsereg különböző egységeinél egyenként, mint tolmácsok, frontpropagandisták, vagy éppen partizáncsoport szervezők működtek és szereztek becsülésre méltó érdemeket.

1

1942. V. 7.

A szovjet partizánok levele a magyar honvédekhez. Elmondják, hogy miért kezdték meg az ellenállást s beszámolnak sikereikről is. Soraikba hívják a magyar katonákat.

Olvasd el és add tovább bajtársaidnak!

Orosz parasztpartizánok levele
a katonazubbonyba öltöztetett
magyar parasztokhoz

Mi, orosz parasztok, saját országunkban, saját földünkön dolgozunk. Itt dolgoztak ősapáink, nagyapáink és apáink. Minden talpalatnyi orosz földet verejtékükkel öntöztek meg.

A szovjeturalom alatt nekünk, orosz parasztoknak, szabad,

[10] Beszámoló az Uszta—Priscsepa partizánosztag tevékenységéről. HL., Partizángyűjtemény. Sz/106. sz. Másolat.
[11] Uo.

örömös élet jutott osztályrészül. Bennünket nem szipolyoznak ki vérszopó földbirtokosok, önmagunk számára dolgozunk, bennünket senki sem zsákmányol ki. Nekünk nem kell a mások földje. Mi senkivel sem akartunk háborúskodni. Mi senkit sem támadtunk meg. A Hitler-zsiványok bandája támadt hitszegően ránk. A Hitler-banditák akarják földünket elrabolni, országunkat leigázni, az orosz munkásokat és parasztokat rabigába hajtani. És nem elég, hogy Hitler a német katonákat hajszolta ellenünk, — benneteket, magyar parasztokat is arra kényszerített, hogy kivegyétek részeteket ebből a sötét ügyből: karöltve a német megszállókkal, ti is rátörtetek országunkra és segíttek a gazember Hitlernek, hogy kifossza hazánkat és fojtogassa népünket. Miért teszitek ezt? Mi keresni valótok van nektek a mi országunkban? Mi rosszat tettünk mi nektek?

Nem látjátok, hogy Hitler mit követett el országotok ellen? Ami elszállítható volt, azt a hitleristák mind elszállították Magyarországból Németországba. A magyar nép éhezik, családotok a legnagyobb nélkülözéseket szenvedi. A németek úgy garázdálkodnak Magyarországon, akárcsak saját országukban. Hitler cselédei: Horthy és társai, eladták a magyar népet. Miért vetitek alá magatokat Hitlernek? Miért vagytok Hitler engedelmes eszközei, aki rabszolgasorba akarja taszítani a szabadságszerető orosz népet? Magyar munkások és parasztok, nem égeti ezért arcotokat a szégyen?

Mi, orosz parasztok, fegyvert fogtunk, partizánok lettünk, hogy a Vörös Hadseregnek segítsünk szent és igazságos harcában. Hitler ügye reménytelen, de Hitler a ti veszteteket is okozza, ti is elpusztultok mind egy szálig, ha fel nem eszméltek és továbbra is mészárszékre mentek a német pénzmágnások kedvéért. Az orosz ütés erejét már nem egyszer éreztétek saját bőrötökön. Április 3-án Zsihov faluban szétvertük századotokat és zsákmányt ejtettünk. Április 28-án a szeredina-budai körzetben megsemmisítettük a 41., 56. és 42. zászlóaljakat. Kikergettünk benneteket Szeredina-Budáról, 100 puskát, 200 000 töltényt, sok gépfegyvert, 50 kocsi hadianyag-szállítmányt zsákmányoltunk.

Katonazubbonyba öltöztetett magyar parasztok! Ne üljetek fel a hitlerista csalásnak. Tagadjátok meg a további részvételt a rabló háborúban! Ne hallgassatok zsíros pofájú tábornokotokra, Platzmannra! Fordítsátok meg fegyvereiteket, hadd szolgálja népetek védelmét! Fegyveretekkel védjétek meg feleségeteket és gyermekeiteket, hogy a németek ki ne rabolják őket és csúfot ne űzzenek belőlük! Csoportosan és egyenként hagy-

játok el a német hadsereget! Az oroszok nem ellenségeitek és segíteni fognak nektek, hogy hazakerülhessetek![12]

Orosz parasztpartizánok.

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 6243. sz. — Nyomtatvány.

2

1942. VIII. 15-e után.

A Vörös Hadsereg felhívása a partizánok ellen harcoló honvédekhez. A röplap beszámol a partizánok sikereiről és megmagyarázza, hogy miért harcolnak a megszállók ellen. Említést tesz a németek ellen harcoló magyarokról is.

Olvasd és add tovább bajtársaidnak!

Partizánok ellen harcoló magyar katonák!

Honvédek!

A harc a partizánok ellen — reménytelen. A partizánokat nem lehet legyőzni. A biztos pusztulásba rohantok! A brjanszki erdő — a temetőtök! A magyar nép igazi ellensége: Hitler. Hitler hajszol benneteket a halálba. Oktalan dolog, magyarok, a német gazdagok kedvéért orosz földön elpusztulni.

Válasszatok:

A háború biztos halált jelent.

A hadifogság életet. A hadifogságból a háború után visszatértek hazátokba.

Több mint egy éve egyik csapást a másik után mérik a partizánok a németre. A németek sohasem tudják a partizánokat megsemmisíteni. Titeket, magyarok, Hitler és Horthy a vágóhídra küldtek a brjanszki erdőkbe. A németeket kímélik.

Tíz hónap alatt, 1941. október 15-től 1942. augusztus 15-ig a partizánok csak a brjanszki erdőkben 31 818 német és magyar katonát és tisztet irtottak ki.

A partizánok nemrégen megtámadták a 47. magyar ezred parancsnokságát, megöltek egy ezredest és 3 tisztet, fontos katonai okmányokat zsákmányoltak. Más partizáncsapatok kisik-

[12] A röplapon kézzel írva az 1942. V. 7. dátum olvasható.

lattak harckocsikkal és egyéb hadianyaggal megrakott 4 vasúti vonatot és felgyújtottak egy vasúti vonatot, amelyik 37 tartályban szállított kőolajat.

A partizánokkal sohasem fogtok zöldágra vergődni, mert a partizánokat a Vörös Hadsereg és az egész orosz nép támogatja. A partizánok a népért állnak bosszút. Ezért irtják a hódítókat, akik rombolják városainkat és falvainkat.

Magyar katonák!

Ne várjatok addig, amíg Hitlerért ti is elpusztultok. Arról, aki Oroszországban a fűbe harapott, otthon azt fogják mondani: milyen szamár volt! Hitlerért, a magyar nép ellensége kedvéért, a halálba ment, pedig ha megadta volna magát az oroszoknak, épkézláb hazakerült volna.

Jegyezzétek meg: a Vörös Hadsereg és a partizánok Sztálin egyenes parancsára nem bántják a hadifoglyot. Százával és ezrével jöttek már át hozzánk bajtársaitok. Közülük egyesek, saját kívánságukra, a partizánokkal együtt harcolnak a Hitler-hódítók ellen. A többieket a partizánok repülőgépen a fronton keresztül Oroszországba szállítják, az ország belsejébe.

Ne várjatok addig, amíg a Vörös Hadsereg az arcvonal felől, a partizánok pedig az arcvonal mögül körülzárnak és megsemmisítenek benneteket. Mielőbb adjátok meg magatokat! A háború után minden fogoly épségben és egészségben visszatér hazájába.

A Vörös Hadsereg parancsoksága.

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. Szám nélkül. — Nyomtatvány.

3

1942. X. 20.

A hadműveleti területen levő 46/III. zlj. parancsnokság 96. sz. parancsa közli a 10. honv. könnyű ho. parancsnokság tábori bíróságának ítéletét a szökésre szövetkezett munkaszolgálatosok ellen.

Kihirdetés végett közlöm, hogy a m. kir. 10. honv. k. ho. pság. tábori bírósága, mint rögtönítélő bíróság az 1942. évi szept. hó 20-án megtartott főtárgyaláson, a m. kir. 104/5. tábori munkás sz. állományába tartozó Krausz Tibor, Berger László, Beier Sándor, Braun Lajos, Friedleánder Andor, Goldstein Jakab, Grósz Ottó, Krisztler Ármin, Ligeti Miklós, Neiser László, Or-

bán József, Polák Ferenc, Rosenfeld Sándor, Schwarcz György, Schwarcz Imre, Spiegel Miklós, Spitz Rezső, Szerényi László, Weisz György, Visz István, Halvin Károly, Berkovics András és Gren Benjámin kisegítő munkásokat a Ktbtk. 96. § 2. bekezdése szerint büntetendő szökésre szövetkezés bűntette és ezzel a Btk. 96. §-ához képest halmazatban álló Ktbtk. 77. §-ába ütköző és Ktbtk. 80. §-a szerint büntetendő zendülés bűntette miatt agyonlövéssel végrehajtandó halálra ítélte. Nevezetteken a kiszabott büntetést a f. évi szeptember 20-án végrehajtották.

Ezt az ítéletet a Magyar Megszálló Csoportoknak alárendelt valamennyi alakulatánál az összes tisztek és legénység előtt ki kell hirdetni, és a tábori munkás századok honvédségi kisegítő szolgálatosai előtt oktatás tárgyává kell tenni.[13]

H. L., A H. M. reponenda anyag rendezése során előkerült töredékes anyag. Közelebbi jelzet nem adható.

4

1942. X. 22.

Az SZK(b)P Brjanszki Területi Bizottsága katonai osztálya igazolja, hogy Hamburger László a Molotov partizánbrigádban harcolt.

Igazolvány. 4593 sz.

Kiadva Hamburger Lászlónak (atyja neve Ármin) arról, hogy 1942. október 22-től 1943. szeptember 20-ig harcosként valóban tagja volt a brjanszki területen működő „Molotov" partizánbrigád „Cskalov" osztagának.

A partizánosztagból a Vörös Hadsereg egységeivel történt egyesüléskor vált ki...

1945. április 9.

Az SZK(b)P Brjanszki Területi Bizottsága katonai osztályának helyettes vezetője.
Zavalin.

H. L., Partizángyűjtemény. Sz. 24. sz. — Fotókópia.

13 Forrásközlésünkben anyagot igyekszünk szolgáltatni a partizánoknak a honvédek között végzett felvilágosító munkájáról is. Ez a propaganda nem maradt eredmény nélkül. Számos dokumentumot közlünk, amelyek a magyar katonai vezetés ellenintézkedéseit mutatják be. A honvédek megfélemlítésére és félrevezetésére kiadott parancsokat és rendelkezéseket is publikáljuk.

5

1942. XII. 2.

A Keleti Megszálló Csoport parancsnokság távirata a VKF 1. osztályához, melyben közlik, hogy a szovjet emberek a honvédek között kommunista eszméket terjesztenek.

Jelentem, hogy az orvlövészek[14] fogságából megszökött honvédek vallomásából, valamint más irányú hírszerzési adatokból kétségtelenül megállapítható, hogy az oroszok a megszállt területeken az utóbbi időben többek között olyan irányú szervezett működést fejtenek ki, hogy honvéd egyének közelébe férkőzve, őket a kommunista eszméknek megnyerjék. Ezen ellenséges törekvések megelőzése, de főleg a felmerült ilyen bűneseteknek a feltétlen megtorlását parancsolóan megkövetelő katonai érdekből sürgős intézkedést kérek arra nézve, hogy a 372/Ki. Megsz. Csop. IV/B—42 XI—XVI. szám alatt írásban a H. M. és VKF urakhoz felterjesztett azon javaslatom, hogy az 1921. évi III. t. c.-be ütköző bűncselekményeket elkövető egyének ne részesülhessenek közkegyelemben, az említett érdekvédelmi szolgáló elintézést nyerjen.[15]

Bakay altbgy.

H. L., 1942. H. M. eln. 13. oszt., 13. tét., 76488. a. sz., ikt. sz. ua. — Hughes-távirat. [Ered. sz.: 372/K. megsz. csop. IV/B. 42. XII. 2.]

[14] A Horthy-féle katonai vezetés azzal is becsmérelni kívánta a hős szovjet partizánokat, hogy hol banditáknak, hol orvlövészeknek nevezte őket. Az utóbbi meghatározással mintegy igazolni akarta a védtelen polgári lakosság és az elfogott civilruhás partizánok ellen elkövetett terrorcselekményeket is. Azzal érveltek, hogy a partizánok nem tartoznak a reguláris Vörös Hadsereghez, tehát velük szemben nem is érvényesek a háború törvényei. A Horthy-hadsereg a háború alatt megtanulta komolyan venni, ellenfélként is elismerni a partizánokat s ezért a későbbi forrásokban már a „partizán" megjelölés tér vissza mind gyakrabban.

[15] Bakay altábornagy a dokumentumban jelzett jelentésben azt kéri a H. M.-től, hogy azokra ne vonatkozzék a Honvédségi Közlöny 1942. november 3-i számában kihirdetett közkegyelem, akiket az 1921. évi hírhedt kommunistaellenes törvény alapján ítéltek el.

Bakay arra hivatkozik, hogy így pl. Zámbó István honvéd is büntetlenséget nyerne, aki „több honvéd egyén és egy világháborús volt magyar hadifogoly előtt a magyarországi állapotokat a Szovjetben levőknél rosszabbnak jelentette ki, továbbá felhívta azok figyelmét arra is, hogy nem kell beugrani azoknak a híreszteléseknek, melyek szerint Szovjetoroszországban rosszabb élet volt, sőt ellenkezőleg, jobb, mint Magyarországon."

A jelentés szerint Zámbó Istvánt a közkegyelem szerint szabadlábra kellene tenni, de „kommunista szervekkel való esetleges kapcsolatára és az általa megvalósított cselekmények jellegére való tekintettel" ezt a Keleti Megszálló Csoport parancsnoksága nem javasolja.

A H. M. végül Bakay kérésének megfelelően döntött.

6

1942. XII. 24.

A szovjet partizánok karácsonyi üdvözlete a honvédekhez.

Olvasd és add tovább bajtársaidnak!

„Boldog karácsonyi ünnepeket!"

Honvéd!

Itt a karácsony. Idős édesanyád, feleséged, éhezéstől lesoványodott gyermekeid borzalommal gondolnak arra, hogy talán már nem is vagy az élők között.

Sejtelmük be is következik — honvéd —, ha le nem teszed a fegyvert, ha el nem hagyod az orosz földet.

Elpusztulsz vagy megfagysz a brjanszki erdők mély havában, ha meg nem adod magad a partizánoknak!

A fogságban szerencse vár rád.

Életben maradsz! Ezzel megörvendezteted rokonaidat, hozzátartozóidat, akik várva-várnak téged — honvéd.

Bátran add meg magad a partizánoknak!

Ez az igazolvány jogot ad arra, hogy egyenként vagy csoportosan megadjátok magatokat a partizánoknak.[16]

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 6261. sz. — Nyomtatvány.

[16] A röplap külső formátuma egy karácsonyi üdvözlőlaphoz hasonló. A szöveg között fenyőágat és gyertyát ábrázoló díszítést láthatunk.

A hátlapon egy téli viharban hóval betemetett halott honvéd és egy gyermekét féltő anya rajza van.

1942.

A 121. könnyűhadosztály parancsnoka a szökések nagy számára való tekintettel elrendeli a rögtönítélő bíráskodás kihirdetését.

Az állam hadi erejét fenyegető szökés az utóbbi időben oly rendkívüli módon elharapódzott, hogy a fegyelem csorbulásának és a közbiztonság veszélyeztetésének megakadályozása végett a jövőben elrettentő példaadás válik szükségessé.

Ezért a H. M. Úr által reám ruházott illetékes parancsnoki jogomnál fogva a m. kir. 121. honv. k. ho. parancsnokság területére és ennek a hadosztálynak alárendelt katonai kötelékekre szökés bűntette miatt a rögtönbíráskodást kihirdetem.

Utasítom az összes alárendelt pság.-okat, intézeteket stb., hogy a rögtönbíráskodásra vonatkozó fenti rendelkezéseimet alárendeltjeik előtt a Szolg. Szab. I. Rész 283. pont 3—5. bekezdésében foglaltak szerint haladéktalanul, azzal a nyomatékos figyelmeztetéssel tegyék iskoláztatás tárgyává, hogy aki a kihirdetés után szökés bűntettét követi el, rögtönítélő eljárás alá kerül és agyonlövéssel végrehajtandó halállal bűnhődik.

E parancsom kihirdetésének megtörténte az „Aloszt. Névjegyzék, egyéb, még szükségesnek látszó bejegyzések" rovatában minden egyes honvéd egyénnél előjegyzendő. A kihirdetés, valamint az előjegyzés megtörténte ide haladéktalanul bejelentendő.

Felhívom a parancsnokok figyelmét arra is, hogy az alárendelt alakulatoknál felváltás folytán növedékbe kerülő minden honvéddel a rögtönbíráskodás elrendelésére vonatkozó parancsomat közöljék. Ennek megtörténtéről, valamint az „Aloszt. névjegyzékbe" való bejegyzéséről is megfelelően gondoskodjanak.[17]

vitéz Tarnay Béla vőrgy. s. k.,
hop.

H L., Miskolci hadbíróság 1943. H. 71. sz. — Másolat.

[17] A kihirdetett rögtönbíráskodás ellenére a partizánokhoz történő szökések tovább tartottak. Sokan a helyi lakosság segítségével összekötők útján jutottak el az erdőkbe, mások a partizánok támadásai alatt szöktek el alakulataiktól. Gyakran előfordult, hogy a honvédek szálláshelyeiken elrejtőztek és nem vonultak tovább századaikkal.

Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Horthy-hadvezetőség a legnagyobb erőszak árán sem tudta megakadályozni a szökéseket. A háború vége felé közeledve a katonák mindjobban felismerték, hogy becsapják őket és egyre nagyobb számban hagyták el a fasisztákat.

8

1942.

A partizánok röplapja az erdőbe hívja a honvédeket, ahol „már sok magyar katona van".

Zúg az erdő, hívja a honvédet.

Honvédek, legények, idehallgassatok!

Beszélgessünk ma a nyárról, az erdőről. Itt a nyár. A fák zöldellnek, szellő himbálja a lombokat, kiserkent a zöld fű, csobog a hűs patak. Jó most az erdőben, rossz most a fronton. Száraz a szátok, por lep el mindent, nincs nyugtotok sem éjjel, sem nappal. Fütyülnek a golyók, dübörögnek a tankok, robbannak az aknák, pattannak a lövegek. Jobbról, balról sebesültek nyöszörögnek, haldoklók kiáltanak. A te utolsó órád sincsen messze. Talán már repül is feléd a halálthozó golyó.

Miért halsz meg, honvéd? Ki fogja szeretett asszonyod arcáról letörölni a könnyet? Ki lesz fiadnak támasza? Mi lesz a gazdasággal, ha te elesel?

Rossz ügyért kergetnek a halálba, honvéd! Nem a hazáért kell meghalnod, hanem az átkozott németért. A németnek kell a te véred, nem a magyarnak és nem az orosznak. Harcoljanak a németek maguk, ha már háborút akarnak, a te utad másfelé vezet. Menj el, testvér, a frontról, amíg nem késő. Eredj az erdőbe, ott nem talál meg senki. Már sok magyar katona van ott. Orosz paraszt-partizánokkal találkozol az erdőben. A partizánok megetetnek, elrejtenek. Ott nem talál rád senki!

1942-ben a hitleri hadseregnek befellegzik, és ezzel vége lesz a háborúnak. Akkor te is veszed a batyudat és hazamész, ahol a Tisza vár, az édesanyádhoz. Épségben és egészségben térsz honodba vissza. Hogy fognak örülni, ha megérkezel. Neked fognak dalolni a lányok. Hallgass az okos szóra:

Eredj az erdőbe!

Ezzel a röplappal, ha akarod, átmehetsz a Vörös Hadseregbez vagy az orosz partizánokhoz.[18]

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. Szám nélkül. — Nyomtatvány.

[18] A röplap első oldalán egy erdőrészletet ábrázoló kép van „Zúg az erdő, hívja a honvédet" aláírással. A röplap hátsó oldalán egy szétlőtt páncéltörőágyú képe látható.

1943. I. 19.

A szovjet partizánok röplapja a 102., 106. és 108. magyar gyaloghadosztályok katonáihoz. Beszámol a voronyezsi áttörésről, a Vörös Hadsereg sikereiről. Közli, hogy a magyar csapatok gyűrűbe vannak zárva. Megadásra szólítja fel a honvédeket.

Olvasd és add tovább bajtársaidnak!

Szétvertek 6 magyar hadosztályt! A németek elárulták a magyarokat!

102., 106. és 108. magyar gyaloghadosztályok katonái!

A Vörös Hadsereg Voronyezstől délre áttörte a hitlerista csapatok vonalát és 50—90 kilométernyire nyomult előre.

6 magyar hadosztályt, a 4-ik olasz hadtestet és 3 német hadosztályt vertek szét.

A németek — mint rendesen — elárulták szövetségeseiket. Kezdetben a legveszélyesebb frontszakaszokra állította a magyarokat a német hadvezetőség. Azután minden támogatás nélkül hagyva a magyarokat és az olaszokat, a német csapatok futamodtak meg elsőkként.

A németek árulása miatt pusztult el
15 000 honvéd!

27 500 honvéd nem akart esztelenül elpusztulni Hitlerért, a magyar nép ellenségéért. Megadták magukat s ezzel megmentették életüket, háború után pedig visszatérnek családjukhoz.

A Vörös Hadsereg győzelmesen támad több fronton egyidejűleg. Észak-Kaukázustól Leningrádig; Voronyezstől délre; a Don alsó folyásánál; Sztálingrádtól délnyugatra és a középső frontszakaszon.

Két hónap alatt — 1942. november 19-től — a Vörös Hadsereg csupán Sztálingrádnál és a Donnál a német hadsereg 57 hadosztályát semmisítette meg. Ezenkívül befejezéshez közeledik a Sztálingrádnál bekerített 22 német hadosztály megsemmisítése.

A Vörös Hadsereg győzelmei gyökeres változást jelentenek a háború menetében.

Megkezdődött a német hadsereg összeomlása!

1943 Hitler pusztulásának éve lesz!

Magyar katonák! Jusson eszetekbe: A partizánok és a Vörös Hadsereg közti fogóba vagytok zárva!

A német csapatok egyelőre még fedezik hátatokat a Vörös Hadsereg ellen. De válságos pillanatban a németek elárulnak benneteket itt is. Éppen úgy, mint ahogy elárulták bajtársaitokat, a magyarokat, Voronyezs alatt.

Pusztulástok elkerülhetetlen, ha meg nem adjátok magatokat a partizánoknak, vagy a Vörös Hadseregnek!

Ez az igazolvány jogot ad arra, hogy egyenként vagy csoportosan megadjátok magatokat a partizánoknak.[19]

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. Szám nélkül. — Nyomtatvány.

10

1943. III. 24.

A 108. könnyűhadosztály tábori bíróságának ítélete a tisztjei ellen elégedetlenséget szító és a partizánokhoz átszökni akaró Lieberman Lajos kisegítő munkaszolgálatos ügyében.

A m. kir. 108. honvéd könnyűhadosztály-parancsnokság tábori bírósága, mint ítélőbíróság . . .[19/a]

ítélt:

az 1943. évi február hó 18-tól március hó 21-ig előzetes letartóztatásban volt, azóta pedig vizsgálati fogságban levő

Lieberman Lajos,

aki 1917. évi április hó 8-án Lonkán született, ottani illetőségű és lakos, gyári munkás, a m. kir. 101/11. tábori munkás század állományába tartozó, de a m. kir. 34/II. zászlóaljhoz vezényelt kisegítő munkaszolgálatos, békeállományteste: a nagykátai 1. kiegészítő kirendeltség, az erdélyi emlékérem tulajdonosa, akinek atyja: néhai Lieberman Ábrahám, anyja: néhai Katz Fáni, nőtlen, legutóbb tábori posta 118/01. szám alatti lakos, vádlott

bűnös:

1. a Ktbtk. 85. §-ának 1. bekezdésébe ütköző és minősülő folytatólagosan elkövetett bujtogatás bűntettében, melyet azáltal követett el, hogy

[19] A röplap alján az utolsó mondat orosz nyelvű fordítását olvashatjuk.

[19/a] A bírósági iratok esetében általában csupán a ténymegállapítást, az indokolást és az ítéletet tartalmazó részeket közöljük. A kihagyott részekről ismertetést nem adunk.

1943. évi február hó 18-án, a 34/II. zászlóalj egyik részlegének a banditák elleni vállalkozásban elszenvedett három sebesültjére való utalással — akik közül az egyik kevéssel utóbb elhunyt, — Heinrich József honvéd előtt azon kijelentéseket tette, hogy „mit szól az »öreg« (Bárdossy alezredes) a mai vállalkozáshoz, nem furdalja-e a lelkiismeretét a három sebesült, — kit terhel azokért a felelősség, Domján főhadnagy urat, vagy az alezredes urat, — minek megyünk vállalkozásra, hisz úgy sincs semmi értelme az egésznek, jobb lenne, ha az alezredes úr nem hősködne", — majd ezen kijelentéseit lényegileg még ugyanez nap Bödei Géza póttart. honvéd előtt is megismételte azzal, hogy „ha Bárdossy alezredes és Domján főhadnagy urak tovább is részt vesznek a vállalkozásokon, maguk is úgy járnak, mint a halott és a sebesültek", — továbbá utóbb nevezett honvéd előtt, néhány nappal megelőzően pedig Pulai Gyula tsz. szakaszvezető, Holbok Sándor tizedes c. szakaszvezető, Szücs István póttart. őrvezető c. tizedes és Vokanics Mihály póttart. őrvezető előtt még azzal a kijelentéssel élt, hogy „a partizánok milyen udvariasak és tisztességes emberek", — miáltal katonai egyének közt az elöljárói tekintélyt aláásni és a szolgálati viszonyok iránti elégületlenséget szítani törekedett, — és

2. a Szolg. Szab. I. rész általános határozványaiba ütköző, folytatólagosan elkövetett fegyelmi kihágásban, melyet olyképpen vitt véghez, hogy

1943. évi február hó 17-én tábori posta 118/30. szám alatti beosztási helyéről Ferenczi Lajos póttart. honvéd útján 1—1 tábori lapot akart Orbán Miklós zászlóshoz és Fritz Gyula hadapród őrmesterhez Szeredina-Budára, — illetve egy levelet Dóczy József honvéd útján nevezett zászlóshoz engedély nélkül eljuttatni, amelyekben nevezettektől vezénylésének megszüntetését és századához való visszahelyezésének mielőbbi kieszközlését kérte, —

és ezért őt:

a Ktbtk. 85. §-ának 1. bekezdésében foglalt büntetési tétele alapján, a Ktbtk. 55. §-ára figyelemmel

4 (négy) évi

börtönre

ítéli...

A haditörvényszék vádlott előadása, továbbá a főtárgyaláson tanúként kihallgatott Holbok Sándor tizedes c. szakaszvezető, Vokanics Mihály póttart. őrvezető, Heinrich József honvéd és Bödei Géza póttart. honvéd vallomása és az ismertetett

bűnügyi iratok alapján mindenben a rendelkező rész szerinti tényállásokat vette ítélkezésének alapjául.

Vádlott a terhére minősített bujtogató tartalmú kijelentések megtételét általában tagadta. Heinrich József honvédnek — védekezése szerint — a kérdéses alkalommal csupán annyit mondott, hogy jó lenne, ha már egyszer nem lenne vállalkozás. Érdeklődött továbbá nála az 1943. évi február hó 18-án történt banditaellenes vállalkozás során súlyosan megsérült Bencze tizedes állapota iránt. Olyan kifejezéseket azonban nem használt, amelyek elöljáró zászlóaljparancsnoka: Bárdossy alezredes, vagy az ugyancsak elöljáró géppuskaszázad parancsnoka: Domján főhadnagy személyével kapcsolatban a köteles tiszteletet mellőző tartalommal bírtak, valamint olyanokat sem, amelyek a szolgálati viszonyok iránti elégedetlenség felszítását célozták. Bödei Géza póttart. honvéddel a szóbanforgó alkalommal nem is beszélt. A reá nézve súlyosan terhelő vád szerinti kijelentéseket Heinrich József honvéd ellenszenvből és ártanivágyás szándékával koholta ellene. Beismerte azonban, hogy február hó 18-át néhány nappal megelőzően Pulai Gyula és Holbok Sándor szakaszvezetők, Szücs István tizedes és Vokanics Mihály őrvezető előtt beszélgetés során kijelentette, hogy „a partizánok milyen udvariasak és tisztességes emberek".

A vádlott tagadásba vett kijelentéseit a főtárgyaláson kihallgatott Heinrich József honvéd, Holbok Sándor szakaszvezető és Vokanics Mihály őrvezető esküvel is megerősített vallomásukkal a reájuk vonatkozó rész tekintetében hitelt érdemlően vallották.

Az ítélőbíróság ezen tanúvallomások alapján a vádlott terhére rótt folytatólagosan elkövetett bujtogatás bűntettében való bűnösséget megállapítandónak találta. Igen jelentős mértékben hozzájárult a teljes bizonyítottsághoz az is, hogy vádlott a fegyelmi kihágás címén terhére rótt, tiltott levelezésben a századához való mielőbbi visszajutását igyekezett keresztülvinni, a jelenlegi szolgálati beosztásával való nagyfokú elégedetlensége miatt. Ezt az egyéni érzületét tükrözi vissza Heinrich honvéd előtt tett azon kijelentése, is, hogy „tél idején nagyon veszélyes dolog az aknaszedés, mert a telepített aknát befújja hóval a szél és így nem látható. Tavasszal azonban ki fogja kerülni az aknákat. Inkább a lovak repüljenek a levegőbe, mint ő", továbbá Vokanics őrvezető előtti azon nyilatkozata is, hogy „a járőrözést nem bírja, s át akart szökni a partizánokhoz, azonban egyik honvéd figyelte".

Ezen közvetlen és közvetett bizonyítékok alapján a haditörvényszék úgy találta, hogy a vádlott által használt kijelen-

tések tartalmuknál fogva alkalmasak voltak arra, hogy a vele szemben álló honvéd egyénekben az elöljáró iránti köteles tisztelet érzetét aláássák és bennük a szolgálati viszonyok iránt elégületlenséget szítsanak. Erről vádlottnak tudomással kellett bírnia, mert a nála észlelendő tervszerű keresztülvitel is azt mutatja, hogy megfontoltan, négyszemközti beszédek során igyekezett folyamatosan a honvédek érzületét megfertőzni.

Vádlott Orbán Miklós zászlóshoz és Fritz Gyula hadapród őrmesterhez írt levelekre vonatkozóan azzal védekezett, hogy arra Tibay Géza zászlóstól előzően engedélyt kért és kapott. Ezen állítása azonban puszta kitalálásnak minősítendő, nevezett zászlós ellenkező előadása alapján, amit ide vonatkozó közigazgatási kihallgatása során tett. Vádlott bűnösségét tehát fegyelmi kihágás címén ebben is meg kellett állapítani.

A büntetés kiszabásánál a Ktbtk. 85. §-ának 1. bekezdésében foglalt büntetési tétele szolgált alapul.

Enyhítő körülményként értékelte a haditörvényszék vádlott eddigi feddhetetlen előéletét.

Súlyosító körülményként esett latba a cselekményeknek háború idején történt elkövetése, továbbá a folytatólagos keresztülvitel és a tervszerűség.

A súlyosító körülmények nagyobb száma és nyomatékosabb volta miatt vádlott büntetését a súlyosabb cselekményére meghatározott irányadó büntetési tétel középmértékén jóval felüli kiszabatban kellett meghatározni, mert az így kivetett szabadságvesztésbüntetés állt vádlott alanyi bűnössége fokával és cselekményei tárgyi súlyával a leginkább arányban.

Vádlott 1 (egy) hónapot és 6 (hat) napot kitöltött előzetes letartóztatásban és vizsgálati fogságban. Ezt az időt a Ktbtk. 54. és a Btk. 94. §-ai értelmében a kiszabott szabadságvesztés büntetésbe be kellett számítani.

Végül a bűnjelek kiadása tekintetében a rendelkező rész szerint kellett határozni.

Tábori posta 118/01., 1943. évi március hó 24-én.

dr. Boros Gyula hb. szds. s. k.,
tárgyalásvezető.

Szendrő János karp. őrm. s. k.,
jegyzőkönyvezető.

H. L., 1943., H. M. 13. oszt. III. kútfő, 13. tét., 460069. a. sz., ikt. sz. ua. (Ered. sz. H. 42/43—18.) — Másolat.

11

1943. III.

Vlagyimir Vlagyimirovics Pavlov, a Szovjetunió Hőse, feljegyzése szerint a Fjodorov partizáncsoport szabadon engedte a fogságba jutott magyarokat.

1943. márciusában partizán magasabbegységünk rajtaütést hajtott végre a Kornokovka városban és állomáson elhelyezkedett hitlerista helyőrség ellen.

Utcai harc után a partizán századok elfoglalták a vasútállomást. A partizánok a város központja felé nyomultak.

És hirtelen, amikor az előrevetett alegységek már nem voltak messze a hitlerista parancsnokság épületétől, amely egyidejűleg a németek védelmi csomópontjául is szolgált, az egyik házból magyar egyenruhás katonák csoportja jött ki. Az elöl jövő kezében fehér zászló volt.

A harc befejezése után a Kornokovkától harminc kilométerre, a sűrű erdőben fekvő törzsben A. F. Fjodorov, a Szovjetunió Kétszeres Hőse — magasabbegységünk parancsnoka —, tolmács segítségével hosszasan elbeszélgetett a magyarokkal. Mindannyian szegény családból származó parasztoknak bizonyultak és Alekszej Fjodorovics, aki maga is sokáig szegényparasztként élt, azonnal megtalálta velük a közös nyelvet.

A magyarok elbeszélték, hogy ők nem akartak tovább harcolni a német imperialisták érdekeiért, hogy a németek lenézően bántak velük és mindenféle módon megszégyenítették őket. Mindez okul szolgált arra, hogy elhatározzák, megadják magukat a partizánoknak.

Később a magasabbegység parancsnoka megparancsolta, hogy a magyarokat engedjék szabadon. És mi elbúcsúztunk tőlük az erdő szegélyénél, ahol őrségünk tartózkodott.

V. V. Pavlov

H. L., Partizángyűjtemény. Sz. — Eredeti tisztázat.

12

1943. VII. 10.

A honvéd vezérkar főnöke közli, hogy szökés miatt rögtönítélő eljárás során 3 honvédet halálra ítéltek.

A D—6-hoz jelzésű szolgálati könyv 28. §-a értelmében a Címnek alárendelt összes csapattesteknél, póttesteknél stb., illetve a H. M.-ben beosztott tisztek és legénységi állományú egyének előtt leendő kihirdetés végett közlöm, hogy

1. a m. kir. VII. honvéd hadtestparancsnokság tábori bírósága mint rögtönítélő bíróság, az 1943. évi június hó 27-én megtartott főtárgyaláson a m. kir. 404. különleges munkásszázad állományába tartozó Kocsis László munkaszolgálatost szökés bűntette miatt agyonlövéssel végrehajtandó halálbüntetésre ítélte. Nevezetten az ítélet 1943. évi június hó 27-én végrehajtatott, —

2. a m. kir. VII. honvéd hadtestparancsnokság tábori bírósága mint rögtönítélő bíróság, az 1943. évi július hó 2-án megtartott főtárgyaláson a m. kir. 404. különleges munkásszázad állományába tartozó Pethö Lajos munkaszolgálatost és a m. kir. 14/I. zászlóalj állományába tartozó Didenkó Miklós honvédet szökés bűntette miatt agyonlövéssel végrehajtandó halálbüntetésre ítélte. Nevezetteken az ítélet 1943. évi július hó 2-án végrehajtatott.

Budapest, 1943. évi július hó 10-én.

a m. kir. honvéd vezérkar főnöke h.

Vitéz Bajnóczy vezds. s. k.,
illetékes parancsnok.

H. L., 1943. VKF. I. oszt., 5494. sz. — Sokszorosított másolat.

13

1943. VII. 27.

Az ungvári 8/1. nyomozó alosztály jelentése a Központi Nyomozó Parancsnokságnak, hogy a királymezői őrs által elfogott 8 partizán között 3 magyar volt.

1943. július 20-án kelt azonos számú jelentésem kapcsán: A királymezői őrs jelentése szerint a mai napon a határvadász őrs 8 partizánt elfogott. A partizánok előadása szerint

kb. 3000 főből álló partizán csapat, köztük kb. 900 lovas, Turbacil, Brusztura községek irányába igyekszik előnyomulni. Minden 2-ik embernél géppisztoly van. A partizánoknak több páncéltörő ágyújuk is van. Vonatoszlopuk 300 országos járműből áll. A partizánok állítólag a brianszki erdőben (lengyel terület) gyülekeztek. Az elfogott partizánok között 3 magyar, 1 zsidó, a többi orosz származású egyén van. A partizánokat még a mai nap folyamán Kassára kísérik a Kémelhárító osztályhoz.

Körösmező határában a dazsinai réten, ma este a partizánok a határvadász őrs járőrét megtámadták, azonban azokat megsemmisíteni vagy elfogni nem sikerült, mert azok a sötétség leple alatt elmenekültek. Sérülés nem történt.

Újabb értesüléseimet azonnal jelenteni fogom.

Azonos jelentést tettem a kassai kerületi parancsnokságnak. 2864/B. 1943.[20]

Közp. nyompság

H. L., 1943. H. M. eln. 20. oszt., 114889. ikt. sz. — Másolat. (Ered. sz.: 15468/B. kt—1943.)

14

1943. VIII. 27.

Krisán László honvédről a 40/7. századnál felvett „Tényvázlat", amelyben elmondják, hogy a partizánok soraikba hívták őket.

Tényvázlat.

Felvétetett 1943. aug. hó 27-én az F. 611. táb. postaszámú pság. irodájában, az aug. hó 27-én 5 h 30-kor történt partizántámadás tárgyában.

Jelen vannak alulírottak:

a) Krisán László honv. kecskehátai (Kolozs m.) születési és illetőségű 28 éves, gör. kath. vallású, nős, földműves. Avatási éve 1941. Írni, olvasni tud, a hadicikkekre kötelezve van. Érdeme, hogy 21 havi hadműveleti területi szolgálattal rendelkezik.

b) 1943. aug. hó 27-én 5 h 30-kor Séllei Gyula tőrm. azt a parancsot adta, hogy Krisán László parancsnoksága alatt Szfirla

[20] Az ügyirat nem közölt részeiben számos adat található Kovpak partizántábornok híres kárpáti portyájára.

Demeter honv. menjen járőrbe a kamionkai hídhoz és vissza. Figyeljék a síneket és figyeljenek jobbra és balra. A honvédeket a 156,5 km-nél egy kb. 15—20 főnyi partizáncsoport elfogta és lefegyverezte. Utána a banditák nevezetteket elengedték s azok támpontjukra visszatértek.

Megállapítandó, hogy terheli-e felelősség Krisán László honvédet a lefegyverzés meg nem akadályozása miatt.

c) Mentő körülmény, hogy a bozótos terepből előugorva kb. 15—20 főnyi géppisztolyos bandita vette őt körül. Szfirla Demeter honv. vallomása szerint, mikor kézigránátjukat elő akarták rántani, kezüket lefogták. Megakadályozták az ellenállást.

d) Krisán László honv. vallomásában előadja, hogy f. hó 27-én 5 h 30-kor Séllei Gyula tőrm.-től azt a parancsot kapta, hogy mint parancsnok Szfirla Demeter honvéddel menjen járőrbe a kamionkai hídhoz és vissza. Figyeljék a síneket és figyeljenek jobbra és balra. A 382. sz. árkász támponttól 500 m-re a bokrok közül előugorva kb. 15—20 főnyi partizán lepte meg őket és őt, társával együtt, az erdőbe hurcolták. Először azt akarták, hogy álljanak be partizánnak, majd amikor ők kérték a partizánokat, hogy engedjék el őket, mert 21 hónapja vannak Ukrajnában és most kerülnek leváltásra, a partizánok azzal a feltétellel engedték szabadon őket, hogy többet nem lövöldöznek a vasútvonal mentén s az általuk letett aknákat sem szedik fel. Ugyanakkor fegyverzetük (puska, 90 db töltény, 4 db kgr., derékszíj, tölténytáska, szurony) átadásra kényszerítették őket. Fenti eset után azonnal jelentkeztek támpontjukon reggel 7 h-kor, Séllei Gyula tőrm. támpontpk-nál.

A terhére rótt cselekményt tagadja, mert nem érzi magát felelősnek abban, hogy fedett terepen nem vette észre a partizánokat és hogy 15—20 főnyi bandität nem tudott leküzdeni, hanem erőszaknak engedve, fegyverét kénytelen volt átadni.

c) Krisán László honv. szabadlábon maradt [21]

Szfirla Demeter
tanú
Duranán hdgy.
szd. pk.
Krisán László
vádlott

H. L., Miskolci hadbíróság. 1943. 272. csomó. H. b. 186/43/1. szám. — Eredeti tisztázat.

[21] Séllei Gyulát 3 havi, Krisán Lászlót és Szfirla Demetert 1—1 havi fogházra és heti 1 nap böjt s ugyanazon a napon kemény fekhely büntetésre ítélték.

15

1943. IX. 7.

Részlet a szovjet partizánokhoz átszökött Tóth István munkaszolgálatos bírói ítéletéből.

Indokok:

Vádlott beismerése és a főtárgyaláson ismertetett iratok adatai alapján az alábbi tényállás nyert megállapítást:

Tóth István klgs. musz. vádlott eredetileg a m. kir. 471. klgs. musz. századdal 1943. évi február havában jött ki a hadműveleti területre s később a m. kir. VII. klgs. munkás századhoz áthelyeztetett.

Nevezett 1943. évi június hó 15-én több társával, névszerint: Szoboszlai Lajos, Virág Antal és Tóth Zsigmond munkaszolgálatosokkal közös egyetértéssel elhatározták, hogy beosztásukból meg fognak szökni. Erre — vádlott előadása szerint — az szolgáltatott okot, hogy előzőleg egy vízbefúlt társuk kimentése közben annak pénze eltűnvén, a gyanú ő és említett társaira hárult.

Vádlott a megállapodásuk értelmében 1943. évi június hó 16-án beosztását egyedül, önkényesen elhagyta azzal, hogy előremenve megállapítsa, biztos-e az út a partizánokhoz. Több napi út után Radogoschtschskaja-Buda nevű községbe érkezett, ahol ugyanis a tábori munkás század előzőleg állomásozott, s ahol a többi társaival a megbeszélésükhöz képest találkozniok kellett volna. Itt, miközben egy ukrán lakos házába élelemszerzés céljából betérve, onnan kijött, két bandita (partizán) elfogta s egy erdőbe — ahol nagyobb számban partizánok táboroztak — hurcolták. Itt már több magyar szökevénnyel — akik között a különleges munkás századtól is többen voltak — találkozott. A partizánok ekkor a honvéd egyenruházati tárgyait tőle elszedve, azokat elégették, s helyettük ukrán polgári ruházatot adtak s partizán jelvénnyel — az ingen piros szövetdarab — látták el.

Ezt követőleg már a banditákkal együtt vett részt azok vállalkozásaiban, de — előadása szerint — csak harácsolásokban. Később fegyvert is adtak neki.

Egy alkalommal, augusztus hó elején, a bandában vezető szerepet vivő Vajda nevű, szintén szökevény munkaszolgálatostól azt a megbízást kapta, hogy menjen ki a legközelebbi faluba felderíteni, hogy vannak-e ott magyar, illetve német

katonák és még aznap délben térjen vissza. Vádlott ekkor a kapott parancs értelmében a kijelölt községbe távozott, de nem tért vissza a meghatározott időre, hanem faluról falura csavargott. Pár nap után, augusztus hó 9-én Starasilzy községben német katonák az egyedül csatangoló, ukrán polgári ruhában levő vádlottat elfogták és a m. kir. 42/II. zászlóaljparancsnokságnak átadták. Itt kihallgatták augusztus hó 19-én s az akkor mozgásban levő m. kir. 121. honvéd könnyűhadosztály-parancsnokság tábori bíróságának, — az pedig a 201. (időközben 21.) honvéd könnyűhadosztály-parancsnokság tábori bíróságának — adta át vádlottat. Ez utóbbi bíróság azután az illetéktelensége megállapítása mellett vádlottat a m. kir. VII. honvéd hadtest-parancsnokság tábori bíróságához kísértette át.

Vádlott a fenti tényállással megegyezően adta elő vallomását, s beismerte, hogy végleg ki akarta vonni magát a szolgálati kötelezettsége alól.

A szökési célzat vádlott beismerésén kívül abból a körülményből, hogy közel két hónapig volt távol, beosztásából messze eső helyekre távozott, s bár partizánok közé került, alkalma lett volna onnan már előbb is megszöknie, továbbá, hogy elfogatásakor is hordta a partizán jelvényt, s végül mert tudta, hogy a szökésre rögtönbíráskodás van elrendelve, — bizonyítva van.

Vádlott a védelmére azt adta elő, hogy mivel a családját szerette volna látni, ezért távozott el önként a beosztásából.

A haditörvényszék vádlott ezen védekezését nem fogadta el, mert egyrészt az már önmagában is ellentmondásban van vádlott ama, a tényállással egyező előadásával, hogy azért határozta el magát, a tett elkövetésére, mert lopás gyanúja alatt állván, félt a büntetéstől, másrészt, mert az valóság esetén sem képez büntetőjogi beszámítást kizáró, vagy megszüntető okot.

Minthogy a fent írt tényállás alapulvétele mellett vádlott cselekvősége kimeríti a rendelkező részben írt szökés bűntettének tényálladéki elemeit, őt abban bűnösnek kellett kimondani.

A büntetés kiszabásánál a törvényszék súlyosbító körülményként mérlegelte, hogy vádlott a szökéséből kifolyólag került az ellenség (partizánok) kezébe, s bár kényszerűségből, de azok vállalkozásaiban részt vett s ezáltal a magyar és szövetséges erőknek hátrányt okozott, továbbá, hogy egy korábban kiszabott büntetőítélet —, valamint a szökésre kihirdetett rögtönbíráskodás hatálya alatt követte el a tettét. Ezzel szemben enyhítőként vette figyelembe vádlott töredelmes megbánást

mutató őszinte beismerését, a cigány mivoltából eredő kóbor hajlamát.

A súlyosbító és enyhítő körülmények mérlegelése után a haditörvényszék úgy találta, hogy a számban is túlsúlyban levő súlyosító körülmények belső értékük szempontjából oly nyomatékosak, hogy vádlottal szemben e cselekményére a törvény által meghatározott büntetésnek a felső határához közel eső büntetés volt kiszabandó, mint amely a vádlott alanyi bűnössége fokával és a bűncselekmény tárgyi súlyával arányban állónak mutatkozott.

A szabadságvesztés büntetésből az előzetes letartóztatással és vizsgálati fogsággal a rendelkező részben felhívott törvényszakaszok alapján 29 (huszonkilenc) napot kitöltöttnek kellett venni, mert annak tartama a haditörvényszék megítélése szerint vádlott önhibáján kívül állott elő.

A hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztését a törvény imperatív rendelkezése folytán kellett kiszabni.

A haditörvényszék a vádló által indítványozott legsúlyosabb büntetési tételt alkalmazhatónak nem találta, mert vádlott fenti tényállásban írt cselekvőségében az ellenséghez szökés célzatát — tagadásával szemben még ama körülményből, hogy a partizánoktól is megszökött —, megnyugtató módon bizonyítva nem látta.

A haditörvényszék ezzel kapcsolatosan mérlegelés tárgyává tette azt is, hogy vajon vádlottal szemben a Ktbtk. 94. § 2. bekezdésében meghatározott 2. büntetési tétel (agyonlövés általi halál) alkalmazása helyt foghat-e. Minthogy azonban adat arra nézve, hogy vádlott a tényállásban megnevezett musz. társaival együtt szökött volna meg, illetve, hogy azok is utána a szökést elkövették volna, nem nyert beigazolást, azért emebüntetési tétel vádlottal szemben alkalmazható nem volt.

II.

Vádlott tagadta, hogy a szökésekor magával vitt, saját szolgálati használatában levő kincstári felszerelési tárgyait jogtalanul eltulajdonította, vagy veszni hagyta volna, s azok elhagyására nézve a tényállással megegyezően azzal védekezett, hogy azokat a partizánok vették el tőle és semmisítették meg. Minthogy tagadásával szemben adat nem merült fel arra nézve, hogy a vád szerinti kincstári tárgyakat jogtalanul eltulajdonította, vagy szándékosan vagy gondatlanul veszni hagyta volna,

s mert abból a körülményből, hogy partizánok fogságába kerülvén, azok polgári ruházattal, illetve partizán jelvénnyel látták el, a haditörvényszék valószínűsítve látta vádlott védekezését, s ezért őt bizonyíték hiányában eme bűncselekmény vádja alól a rendelkező részben felhívott törvényszakasz alapján fel kellett menteni.[22]

Tábori posta K. 558., 1943. évi szeptember hó 7-én.

Dr. Dobál Zsigmond
hb.-őrnagy s. k.
tárgyalásvezető

Petrás Gyula
ht. i. őrmester s. k.
jegyzőkönyvvezető

Az ítéletet megerősítem: az végrehajtandó!

Tábori posta K. 558., 1943. évi szept. hó 7-én.

vitéz Kiss István vőrgy. s. k.
illetékes parancsnok

H. L., Miskolci hadbíróság. 1943. 272. csomó. H. 192/43. szám. — Másolat.

16.

1943. IX. 22.

A hűtlenség bűntettével vádolt Kovács Mihály vallomása a partizánokkal való barátkozásukról.

Megértem, mivel vagyok gyanúsítva, bűnösnek annyiban érzem magam, hogy nem jelentettem Bródi Mihály honvédnek a banditákkal folytatott tárgyalásait.

1940. évi június havában vonultam be először a honvédséghez és akkor hat hét tényleges szolgálatot teljesítettem. F. évi július hó 9-én 10/III. zlj. Karcagra vonultam be és augusztus 3-án a 40/III. zlj.-vel indultam el orosz területre. Jelenleg a 9. század állományában a dubinai támpontnál teljesítek szolgálatot.

Kb. hat héttel ezelőtt Bródi Mihály honvéd elmondta nekem, hogy összeköttetésben van a banditákkal és azok azt akar-

[22] Tóth Istvánt 4 év 6 hónap börtönre, 5 évi hivatalvesztésre s politikai jogainak ezen időre való felfüggesztésére ítélték.

ják, hogy szökjenek át hozzájuk, gondoskodnak a hazajuttatásukról is, csak ne harcoljanak a németek oldalán.

Ezt követően egy hét múlva 19 h körül, mint járőrparancsnok, parancsnokságom alatt Bródi Mihály, Martinec Ferenc, Huláj György, Dzsuba Mihály honvédekkel, valamennyien ruszin nemzetiségűek, járőrbe indíttattam útba az ivacskói hídhoz és vissza. A kijelölt ivacskói hidat kb. 20 h 30 perckor értük el s onnan 21 h 30 perckor értünk vissza. 22 h körül érkeztünk a visinki-i blokkházhoz. A parancs értelmében ide be kellett térni, megérdeklődni, nincs-e valami különös esemény és itt egyúttal meg is pihenhetünk. Odaérkezésünkkor a blokkházban, annak kezelője egy polgári egyén volt, akivel Bródi Mihály honvéd oroszul beszélgetni kezdett, aziránt érdeklődve, hogy jönnek-e banditák és ha igen, mikor. A blokk-kezelő közölte a nevezettel, hogy 22 órára van megbeszélve az összejövetel, tehát rövidesen itt kell lenniök. Kb. 22 h 15-kor egy 12—15 főből álló banditacsoport érkezett a blokkházhoz, illetve a blokkházba magába ennyien jöttek be, mert az udvaron ezeken kívül még több bandita is tartózkodott, azonban nem tudom, hogy ezek hányan lehettek. A banditák megjelenésekor felálltunk és Bródi Mihály beszélgetésbe elegyedett azokkal. A banditák a nálunk uralkodó viszonyok iránt érdeklődtek és főleg aziránt, hogy nem akarunk-e megszökni, mert ez esetben gondoskodnak a hazajuttatásunkról is, csak ne harcoljunk a németek oldalán. Azt mondták többek között, hogy a magyar katonákat nem akarják bántani, holott ezt megtehetnék, mert ők 200—300-an is vannak, míg a járőrök csak 4—5 főből állanak. Én is beszélgetésbe bocsátkoztam azután a banditákkal, akikkel abban egyeztünk meg, hogy most még nem szökhetünk át hozzájuk, de majd értesíteni fogjuk őket, hogy mikor. Dzsuba Mihály honvéd kivételével mindnyájan beszéltünk a banditákkal. Először abban egyeztünk meg a banditákkal, hogy a blokkkezelő útján majd megüzenjük, hogy mikor tudunk átszökni hozzájuk. Bródi Mihály honvéd azonban azt javasolta, hogy az egész támpontot legjobb lenne ha kiemelnék és mi ebben segítségükre is lehetnénk, sőt Bródi még azt is mondta, hogy a magyar nemzetiségű honvédek közül, akik nem akarnának velük menni, azokat lőjék le, vagy csináljanak velük, amit akarnak. Bródi honvéd még azt is megígérte, hogy ha a támpont parancsnok, Kiss Mihály szakaszvezető ellenállna a támpont átadásában, ő le fogja lőni a szkv.-t, akivel egy szobában is alszik. Miután a banditákkal ily módon a támpont átadását megbeszéltük, 22 h 45 perckori időben, a támpontunkra útnak indultunk. Elindulásunk előtt a banditák még kenyeret és tejet

is adtak. Eltávozásunkkal egyidejűleg a banditák is elhagyták a blokkházat. Még ugyanezen a napon éjfél után ugyanerre a menetvonalra ugyanezen járőrrel járőrbe indultam, amikor is a blokkházban már csak a blokk-kezelő volt.

Az esetet a következő napon Bródi Mihály honv. a támponton levő legénységnek — a támpontvezető szakaszvezető kivételével — elmondotta, hogy miben egyezett meg a banditákkal. A legénység közül Kriga Demeter, Buljina László, Dzsuba Mihály, Losák Péter és Birák Elek honvédek erre azt mondták Bródinak, hogy ők nem akarnak a banditákkal tartani és intézze el Bródi honv. a banditákkal, hogy ne támadják meg a támpontot. Ezt követően kb. egy hét múlva járőrszolgálatom alatt, amikor is Bródi honv. is jelen volt, a wisinki-i blokkháznál tartott pihenőnk alatt 22 h körüli időben a banditák, éspedig a banditavezér és két felfegyverzett bandita engem és Bródi honvédet kihívtak a blokkházból és kérdezték, hogy mikor fogunk átszökni hozzájuk. Mi azonban, miután járőrözésünk közben polgári egyénektől azt a hírt hallottuk, hogy Olaszország már letette a fegyvert és hogy a magyar katonákat már hamarosan haza fogják vinni, azt mondtuk a banditáknak, hogy most nem szökhetünk át, de nem fogjuk őket bántani, úgy fogunk egymás mellett elmenni, mintha nem is ismernénk egymást, ezzel szemben viszont ők se bántsák a magyarokat és ne robbantsanak ők sem ott, ahol magyar csapatok vannak. Miután a banditákkal ilyképpen kölcsönösen megegyeztünk, elváltunk egymástól. Ezt követően kb. kétszer még a blokk-kezelő útján üzenetet küldtünk a banditáknak oly értelemben, hogy ne bántsák a magyarokat, mert azok úgyis nemsokára haza fognak menni. Ezenkívül többet a banditákkal nem érintkeztünk.

Az eddigi vallomásokon említetteken kívül a támpont legénységéhez tartoztak még Nyisztor Teofik és Zsebik Mátyás honvédek.

Feltett kérdésre előadom, hogy a banditákkal való találkozásunkkor, mielőtt járőrbe indultam volna, Bródi honvédtől megtudtam, hogy a banditákkal fogunk találkozni. Jelentést erről Bródi honv. kérésére mulasztottam el.

A banditákkal való kapcsolatunkat azért nem jelentettem, mert féltettem Bródi honvédet, hogy baja lesz és attól is tartottam, hogy a banditák emiatt meg fogják támadni a támpontot. A banditákkal találkozásunkkor azért nem bocsátkoztam harcba, mert azok sokkal többen voltak.

Előadom továbbá, hogy f. hó 17-én 24 h-kor parancsnokságom alatt Birák Elek, Marfinec Ferenc, Losák Péter és Hulaj

György honvédekkel a dubnó-i blokkház felé járőrbe útbaindíttattam. A támponttól kb. 300 méterre, amint a járőrrel a sínek mentén haladtam, a kétoldalt emelkedő töltéstől a baloldalról ukrán nyelven a következő kiáltást hallottam: „Állj! ki vagy". Mire én válaszoltam, hogy magyar járőr. Erre az előbbi hang azt válaszolta, hogy adjuk meg magunkat, dobjuk le fegyvereinket és vetkőzzünk le. Erre a puskát és a derékszíjat mindnyájan letettük és úgy csináltunk, mintha vetkőztünk volna. Eközben jött egy német vonat és erre visszafutottunk a támpontunkra. A puskáinkat magunkkal vittük. Losák Péter a derékszíját tölténytáskával és 40 tölténnyel, Birák Elek derékszíját szuronnyal otthagyta. Otthagyta ezenkívül még a sisakját, kenyérzsákot, sátorlapot és 100 db töltényt és két db kézigránátot. Ezenkívül mást nem hagytunk ott. Kb. 200 méterre megközelítettük a támpontot, amikor lövöldözést hallottunk és egynéhány rakéta kilövést észleltünk. A támpontra érkezve a szakaszvezetőnek azt jelentettem, hogy banditák támadtak meg bennünket. Egyben jelentettük azt is, hogy az említett felszerelési cikkeket otthagytuk. Erre a szakaszvezető parancsba adta, hogy menjünk vissza az elhagyott szerelvényeinkért. Azért nem tüzeltünk, mert ők fent álltak, azt gondoltuk, hogy sokan vannak, megijedtünk.[23]

Vallomásomat akként módosítom, hogy a banditákkal való kapcsolatunkról a szakaszvezetőn kívül Nyisztor Teofil és Zsebik Mátyás honvédnek és még egy név szerint meg nem nevezhető magyar honvédnek nem volt tudomása.

Egyebet előadni nem tudok.

Felolvasott vallomásom jól van felvéve.

Kovács Mihály tiz. s. k.

A jegyzőkönyv lezáratott 12 h 50 perckor.

Dr. Traxler hb. fhdgy. s. k.
nyomozásvezető

Dr. Zádor Antal s. k.
jegyzőkönyvvezető

H. L., Miskolci hadbíróság. 1943. 272. csomó. H. 211/43. szám. — Eredeti tisztázat.

[23] A jegyzőkönyv utolsó részében leírt partizántámadás provokáció volt. Az alakulat parancsnoksága tudomást szerzett a partizánokkal kötött megegyezésről s megbízható embereivel megrendezte a leírt eseményeket. Így akartak meggyőződni arról, hogy a honvédek valóban hajlandók lettek volna-e elmenni a partizánokkal.

17.

1943.

A III. honv. hadtest parancsnokság közli, hogy értesülései szerint a felvidéki legénység átszökés esetén magával viszi csehszlovák katonai és kommunista igazolványait is. Utasítást ad ezek elkobzására.

Bizalmas úton tudomásomra jutott, hogy a harctérre útbaindított alakulatokhoz beosztott felvidéki, illetve volt csehszlovák katonák magukkal viszik cseh katonai és cseh kommunista igazolványukat abból a célból, hogy fogságba jutás vagy átszökés esetén, magukat azokkal igazolva, az oroszoknál testvéri elbánásban részesüljenek.

Utasítom a parancsnokságot, hogy a harctérre útbaindított felvidéki, de különösen volt csehszlovák katonák magával vitt holmiját nv. szerveik bevonásával tapintatosan, de nagy gonddal és körültekintéssel vizsgálják át. A netalán előtalált csehszlovák, vagy kommunista igazolványokat kobozzák el és ide terjesszék fel . . .

A szabadságon levő hdt. pk.
helyett:
Vidos Géza vőrgy. s. k.

H. L., Székesfehérvári II. honv. hdt. pság. 1943. 43. sz. Bizalmas hdt. psági pcs. (Eredeti sz.: 10561/eln. II. szv.)

18.

1944. I. 4.

A pécsi IV. honv. hadtest parancsnokság bizalmas utasítása a 10. gyaloghadosztály tüzérparancsnokának. Közli, hogy a frontra induló kommunista érzelmű katonák igazolványokat kapnak, hogy átszökésük esetén ne történjék bajuk. Elrendeli a legénység fokozottabb ellenőrzését.

Bizalmas jelentések alapján annak a gyanúja merült fel, hogy a szoc. dem. párt titkársága igazolvánnyal látja el azokat a kommunista érzelmű honvédeket, akik a magyar megszálló erőkhöz útbaindulnak.

Az igazolványt abból a célból kapják, hogy a szovjethez való átszökésük, vagy fogságba esésük esetén bántódásuk ne történjék.

Minthogy az ilyen igazolványoknak az érdekeltekhez való juttatása többféle módon történhet (elvonuláskor való ellátás, tábori posta csomagok, szabadságon levők útján stb.), kötelességévé teszem minden parancsnoknak a legénységnek e tekintetben való folytonos szigorú ellenőrzését.

A hdm. területen tartózkodóknál a „Zsoldkönyv"-ön és az „Igazolványi jegy"-en (Igazolványi jegytok) kívül más igazolvány nem lehet. Minthogy a fenti célú igazolásul bármilyen fajta jelvény, vagy jel is szolgálhat, az ellenőrzés erre is terjedjen ki.

E rendeletem végrehajtásáról szemléi alkalmával minden esetben győződjön meg.

Amennyiben ilyen igazolványokat találna, azt ide azonnal terjessze fel s egyúttal jelentse az igazolvány tulajdonosával szemben tett intézkedéseit.[24]

A hdt. pk. rendeletéből:

Rátky ezredes s. k.

H. L., Kaposvári 10. honv. gyal. hadosztályparancsnokság iratai. 1944. év, 65. csomó, 36. sz. — Sokszorosított másolat.

19.

1944. I. 15.

Pálfalvi János hadnagy jelentése a 9001. hadtápszázadot ért partizántámadásról. Közli, hogy a partizánok megbízott útján átállásra szólították fel a honvédeket.

Jelentem, hogy f. hó 14-én kb. $^1/_2$24 h-kor a fenti szd. által megszállt Krilow-i körzeti támpontot bandatámadás érte. A támadás kb. $^3/_4$ óra hosszat tartott. A támadás következtében a támponton és a tőle kb. 200 m-re fekvő Krilow községben elhelyezett 1 fő tiszt, 6 fő keret és 80 fő román nemzetiségű legs.-ből 2 fő kerethonvéd és 54 fő román nemzetiségű honvédet a partizánok magukkal hurcoltak. Haláleset nem volt. Az elhurcolt 54 fő román nemzetiségű honvédből 20 fő 15-én este

[24] L. a 17. sz. dok.-t is.

½6 h-kor a visszavonási menet alatt Mlodawa községben éjjelező szd.-hoz bevonult.

Jelenti továbbá Keskeny Sándor zls. tpt. pk. jelentése alapján, hogy f. hó 14-én este kb. 9—10 között egy 9002. htp. szd. állományába tartozó román nemzetiségű honvéd jelentette a tpt. pk.-nak, hogy őt a partizánok küldték azzal, hogy szólítsa fel a tpt. pk.-t, hogy legénységével együtt menjen át a partizánokhoz. Jelentette még a honvéd, hogy a partizánok a falu északi részében már délután folyamán elhelyezkedtek, valamint, hogy Krilow községből É-ra kb. 2 km-re fekvő község a partizánok fő fészke. Számuk kb. 500-ra tehető, több gsz.-val és gp.-val. Azt is jelentette még a honvéd, hogy ha egy órán belül ő vissza nem tér, a támadást megkezdik.

A kikérdezés folyamán elmondta még, hogy 5 napja van a partizánok fogságában, ahol kb. egy szakasz román nemzetiségű honvéd van még egy magyar őrmester psága alatt.

A honvédet a tpt. pk. nem engedte vissza.

A tpt. pk. azonnal elrendelte a riadókészültséget. A legénység elfoglalta riadókörletét. Két megerősített jőr. a riadókörlet körül teljesített szolgálatot. A tpt. pk. tartózkodási helye a tpt.-n.

½24 h-kor az egyik jőr. két tagja jelentette a tpt. pk.-nak, hogy a jőr. pk.-t a partizánok elfogták. Ugyanakkor a jőr. egy másik tagja riasztotta a riadókörletben levő legénységet.

A tpt. pk. jelentése szerint a riadókörletből kb. 20 percig tartó kiabálás hallatszott. A tpt.-n tartózkodó legs. közül 23 fő román nemzetiségű honvéd a partizánoktól való félelmükben a számukra kijelölt riadóhelyet önkényesen elhagyták, közöttük az is, aki a partizánoktól jött.

Fenti esetet a tpt. pk. ½11 h-kor jelentette a Hruszvicsán levő szd. pság.-on.

Tp. F. 985. 44. I. 15. 19 h

Pálfalvi János hdgy.

H. L., Miskolci hadbíróság. 1944. 272. csomó. H. 40/44/1. szám. — Eredeti tisztázat.

20.

1944. I.

Müller Ferenc jegyzőkönyvi vallomásában magyar partizánokról tesz említést, akikkel Bogdanoffka községben találkozott.

1944. évi január havában a 49/1. zlj. I. századához, mint hadműveleti területen levő alakulathoz, Orosházáról Oroszországba Dubnó városába lettem behíva. 1944. év január havában alakulatunk a visszavonulás alkalmával Lengyelországba lett visszavonva. A visszavonulás alkalmával én és egy mezőberényi bajtársam, miután éhesek és fáradtak voltunk, a sok menetelés után bakancsunk majdnem teljesen tönkrement és lábunkat felsértette, Husiatyin városában nem tudtuk a menetet követni és így lemaradtunk azzal, hogy kipihenjük magunkat és követjük a zlj.-at. Később a zlj. után indulva a visszavonuló alakulatoktól kérdezgettük, hogy merre ment a csapattestünk és a megadott útirányban követtük őket. A nehéz felszerelés, valamint a fáradtság miatt betértünk éjjeli szállásra egy lengyelországi községbe és onnan másnap tovább indultunk a megadott útirányba. Bogdanoffka községbe érkeztünk és ott kb. két hétig voltunk egy ukrán parasztnál, aki bennünket ellátott élelemmel és szállással. Egy este élelem beszerzés alkalmával, amidőn vissza akartunk térni a szállásunkra, a sötétségben egyéneket vettünk észre, majd rájuk kiáltottunk, hogy „állj, ki vagy?", erre a válasz az volt, magyar katona vagyok. A magyar katona és társai hozzánk jöttek és ekkor a magyar katona azt mondotta, hogy merre van az alakulatunk és mit csinálunk a faluban. Ismertettük a fentieket és az illető kijelentette, hogy ő partizán és a vele levő egyének is azok, ne ellenkezzünk, hanem szép szóval adjuk oda a puskánkat és a nálunk levő lőszert. Én erre azt feleltem, hogy jószántamból nem adom oda a puskámat, mert mint katona tudom azt, hogy fegyveremtől csakis erőszakkal lehet megválni. Vegyétek el tőlem és a bajtársamtól, mert mi azt nem adjuk oda, ekkor a partizánok levették a vállunkról a puskát és kikutattak bennünket, elvették tőlünk a lőszert. Három nap múlva leváltásra jött a 49/1. zlj.-hez egy csoport katona, akik bennünket megláttak és előadtuk nekik, hogy nem merünk visszamenni az alakulatunkhoz, mert tudjuk azt, hogy hadműveleti területen halállal büntetik azt, aki a puskáját elhagyja. Az egyik tiszt, aki Békés községben lakik és polg. foglalkozása községi adótiszt, kijelentette, hogy menjünk vele az ezredhez úgy, hogy biztonságban fogunk lenni. Másnap el is mentünk velük és a zlj.-nál jelentkeztünk, ahol gyanúsított[25] ht. törzsőrm. is az I. századnál volt beosztva. Kihallgatásom során a fenti tényeket adtam elő Háromszéki Sándor őrnagynak, aki a 49/1. zlj. parancsnoka volt. Kihallgatásom

[25] A jegyzőkönyv a felszabadulás után Gyimes József rendőrségi kihallgatása alkalmával készült.

során nevezett őrnagy nem hitte el azt, hogy a puskát tőlünk elvették, hanem azt mondotta, hogy mi szökevények vagyunk, eladtuk a puskánkat és át akarunk szökni az oroszokhoz, majd piszkos csirkefogó kommunistának és a leggyalázatosabb szavakkal illetett az ott levő tisztikar előtt, valamint Gyimes József törzsőrm. előtt, aki a kihallgatásra elővezetett, arcul köpött, hazaárulónak és kémnek nevezett. Elrendelte az őrnagy, hogy két héten keresztül mindennap hat óránként kössenek ki és nem kaphatok mást, csak feketekávét napi élelemként. Ezt a parancsot Gyimesi József tőrzsőrm.-nek adta ki, hogy hajtsa végre és ellenőrizze . . .

Müller Ferenc őrv. s. k.

H. L., Partizángyűjtemény. Szám nélkül. — Eredeti tisztázat.

21.

1944. III. 24.

Kovács Mihály százados és 28 magyar honvédtiszt a partizánokhoz való csoportos átállásra szólítja fel volt bajtársait.

Olvasd és add tovább!

HONVÉDEK!

Kovács Mihály százados (49/7. szd.) szól hozzátok.

Bajtársak!

1944. január 31-én még köztetek voltam. 1944. február 1-én kerültem Dubnó környékén századommal s négy tiszt bajtársammal együtt fogságba. Hazugnak bizonyult az a hírverés, hogy az oroszok megkínozzák, sőt megölik a hadifoglyokat. Valamennyien egészségesek vagyunk és jó bánásmódban részesülünk.

Fogságba kerülésem óta olyan események történtek, amelyek tiszti becsületemnek, kötelességtudásomnak és felelősségérzésemnek azt parancsolják, hogy hozzátok forduljak.

1944. március 19-én a legnagyobb nemzeti szerencsétlenség érte édes hazánkat: Hitler martalóc hadai orvul megtámadták és megszállták Magyarországot. Ma piros-fehér-zöld nemzeti lobogónk helyén a német náci haramiák ocsmány horogkeresztes zászlaja lóg a magyar középületeken. Hitler a szemét-

dombra szórta magyar államiságunk, magyar nemzeti függetlenségünk utolsó tartozékait is. Magyarország ma megszállt ország. Édes hazánkban ma Hitler a korlátlan úr.

Hat német hadosztály szállta meg Magyarországot. Hogyan történhetett ez, amikor Magyarországnak harcképes, sokkal nagyobb erőket, mint nyolc hadosztályt legyőzni tudó hadserege van és amikor minden igaz magyar örömmel fogott volna fegyvert a hazánkat galádul hátba támadó német haramiák ellen?

Ez azért történhetett, mert Hitler minden gazságra kész magyar cinkosai magyar történelmünk legnagyobb hazaárulását követték el: megnyitották a német megszállók előtt hazánk kapuit.

A német-bérenc imrédisták, nyilasok, volksbundisták és a kormány-tábor egy része hajtotta végre ezt a hitvány hazaárulást és Horthy Miklós sajátkezűleg ütötte rá a pecsétet. Horthy Miklós politikája előkészítette ezt a hazaárulást és ma a horogkeresztes lobogóval meggyalázott budai várból intézi saját személyében Hitler ügyeit Magyarországon. Horthy Miklós ma nem Magyarország kormányzója, hanem Hitler magyar ispánja, aki, hogy legalább ez maradhasson, eladta hazánkat a német elnyomónak.

A magyar népet eladták, orvul hátba támadták, de a magyar nép nem akar rab lenni. Az ország sok helyén fegyverrel ellenáll a német hódítóknak. Debrecen és Miskolc környékén, valamint a román határ mentén harcok folynak a német megszállók ellen.

És Ti, bajtársak, még ezek után is szolgáljátok a németet!

Bajtársak! Aki magyar és még ma is Hitler oldalán áll, olyan hazaárulást követ el, melyet a magyar nép sohasem fog megbocsátani.

Gondoljatok magyarságotokra! Gondoljatok drága hazánkra, ahol ma német bitangok gyilkolják és fosztják ki családaitokat! Segítsetek szerencsétlen hazánknak és saját magatoknak!

Hogyan segíthettek?

Haza nem mehettek, az utat haza német szuronyok zárják el.

De hazatérhettek és segíthettek magatoknak és hazánknak: forduljatok a német ellen, vegyétek fel azonnal a kapcsolatot a partizánokkal, küldjétek megbízottaitokat a szovjet csapatok parancsnokaihoz és gyertek át szervezetten, csoportosan a partizánokhoz, vagy a Vörös Hadsereghez.

Ma csak így nyílik utatok a hazatérésre.

Hazánk népe számít rátok. Teljesítsétek hazafias kötelességteket! Azonnal cselekedjetek! Az orosz partizánok segítségetekre lesznek.

Várunk benneteket.

Kovács Mihály szds.
49/7. szd.

Magyar tisztek magyar tisztekhez.

Tiszt Bajtársak! Csatlakozunk Kovács Mihály szds. üzeneteihez és elsősorban Benneteket kérünk Tiszt Bajtársak, hogy szervezzétek meg a csoportos átjövetelt a partizánokhoz.

De ne feledjétek, hogy az idő nem vár és gyorsan kell cselekedni.

1944. márc. 24.

Bajtársi üdvözlettel a Kovács szd.-sal egy hadifogolytáborban levő magyar tisztek.[26]

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 6239/1. sz. — Nyomtatvány.

22

1944. VI. 19.

A Vörös Hadsereg igazolja, hogy Wallner Váradi Tibor az 1. moldvai partizán osztag kötelékében teljesített szolgálatot.

Ukrán Vezérkar Partizán Mozgalom. 1944. június 19.
8470. szám.

Igazolvány.

Kiadva: Wallner Tibor (Ferenc) elvtársnak, hogy Ő 1943. december 10-től, 1944. március 4-ig az Első Moldvai Partizán Osztag kötelékébe tartozott, a kórházban 1944. április hó 25-ig volt.[27]

[26] Az irat alján 28 honvédtiszt aláírása olvasható, alakulataik feltüntetésével.
[27] Nevezett 1943. december 10-én ment át 32 emberrel az 1-es moldvai partizáncsoporthoz. Két szovjet kitüntetést kapott s hadnagyi rangot szerzett a fasiszták elleni harcok során.

A partizán csoport parancsnoksága: (a reguláris vörös csapatok egyesülése után rendelkezésre).
Partizán Mozgalom. Ukrán Vezérkar.

Szperánszky alezredes.
Káderoszt. főnöke.

A fenti szövegből az eredeti igazolvány szövegével való azonosságát igazolom.

Budapest, 1945. október 22.

olvashatatlan s. k.

P. H.

H. L., 1945. H. M. eln. 126202. sz. — Másolat.

23.

1944. IX. 21.

A partizán mozgalom ukrajnai képviselője a 2. Ukrán Front haditanácsánál igazolja, hogy Kis János a Rákosi partizánegység tagja volt.

USPD. A Partizán Mozgalom Ukrajnai Törzsének képviselője a 2. Ukrán Front haditanácsánál. 1944. december 1. 9012. sz. Működő fronton.

Igazolvány.

Kiadva Kis Jánosnak (atyja neve Sándor) arról, hogy 1944. szeptember 21-től 1944. október 24-ig a „Rákosi" partizán egység tagja volt harcos beosztásban.
Az osztagból az alakulat feloszlásával kapcsolatban vált ki.

A Partizán Mozgalom vezérkari főnöke
a 2. Ukrán Front haditanácsa mellett.

(Pogrebenko)
ezredes
osztályvezető

(Kaskarov)
százados

H. L., Partizángyűjtemény. M. 94. sz. — Fotókópia.

24.

Dátum nélkül.

A Vörös Hadsereg röplapja azt tanácsolja a honvédeknek, hogy menjenek az erdőbe vagy rejtőzzenek el a szovjet lakosságnál, mert különben elpusztulnak a németek érdekeiért.

HONVÉD!

Elérkezett a végórád. Tegnap szemed láttára hullottak el bajtársaid. Ma vagy holnap te is elesel. Anyád és apád siratni fogják korai halálodat. Feleséged özvegységre jut és amíg él, szerencsétlen lesz. Gyermeked örök életére árva marad és nyomorban fog tengődni.

Te idegen földben porladsz el, akárcsak elesett bajtársaid. Pedig azt ígérték neked, hogy nem küldenek a tűzvonalba.

Becsaptak, akik azt mondották, hogy a magyarok csak a közlekedési utakat fogják őrizni és a front mögött rendfenntartók lesznek.

A valóságban a németek a magyarokat a legveszedelmesebb frontszakaszokra küldik.

Honvéd! Jól gondold meg, hogy mit csinálsz, amíg nem késő! Ne menj, ha támadásba küldenek! Támadjanak a németek, te pedig menj az erdőbe, vagy rejtőzz el az oroszoknál. A mi lakosságunk segítségedre lesz. Az oroszok tudják, hogy a magyar — az nem német. Tudják, hogy a magyar csak azért harcol, mert a német ráparancsolt. Vagy: gyere át hozzánk, orosz fogságba. De — ne késlekedj!

Értsd meg: a támadás a halált, a hadifogság az életet jelenti.

Ez a röplap egyúttal frontátlépési igazolvány az oroszokhoz.[28]

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 6223. sz. — Nyomtatvány.

[28] A röplap alján az utolsó mondat orosz nyelvű fordítása olvasható.

25.

Dátum nélkül.

A szovjet partizánok arra kérik a honvédeket, hogy a lakosságon keresztül legyenek segítségükre. Közlik, hogy csak a parancsok hanyag teljesítése révén juthatnak haza.

Magyar katonák! Honvédek!

Mindannyian haza vágytok! Itt a nyakatokon a tél és a család, az asszony, gyerek, meleg otthon helyett, dermesztő hideg és halál vár rátok. Akinek összeköttetése, protekciója van, az bezzeg nem kerül ide német ágyútölteléknek. Azok otthon élik világukat, míg ti itt hóban, fagyban véreztek, idegen, magyarellenes ügyért. Sokan elkeseredve végzik ezt a pribékmunkát, amit a békés lakossággal szemben német utasításra tiszt és legénység egyaránt elkövet. Legtöbben csak azért tűrik ezt a magyar katonához méltatlan, gyalázatos sorsot, mert élteti őket az a remény, hogy hamarosan jön a felváltás. Pedig már éppen eleget csalódtak ebben is, mert már nemegyszer lejárt a beígért határidő és még mindig itt szenvednek. És nincs remény rá, magyar katonák, hogy hamarosan hazakerüljetek! Kállay miniszterelnök december elsején közölte az országgyűlésen, hogy itt kell maradnotok, „amíg a hadihelyzet megköveteli". Magyarán mondva itt maradtok, amíg a németeknek tetszik. Leváltás helyett a miniszterelnök karácsonyi üdvözletét küldi.

Magyar katona! Honvéd! Segíts magadon és az Isten is megsegít! Ha nem akarod, hogy a tél hidege, meg a partizán golyója elpusztítson, ha viszont akarod még látni családodat, segíts magadon. Nem kell egyebet csinálnod, mint hogy nem hajtod végre a parancsokat. Nem kockáztatod a bőröd, ha járőrbe küldenek, hanem meglapulsz és jelented, hogy nem láttál semmit. Őrizd hanyagul a vasutat, a hidat. Járj a partizánok kezére. Barátkozz meg a lakossággal. Hunyj szemet, ha valamit észreveszel. Figyelmeztesd a lakosságot, ha valami készül ellenük. „Véletlenül" adj jelt, ha rájuk akarnak ütni. Árts a németnek ott, ahol tudsz!

Amíg pontosan teljesíted a parancsot, addig innen el nem eresztenek. De ha a német észreveszi, hogy nem használsz, hanem ártasz neki, akkor ő maga küld haza: örül, hogy megszabadul attól, aki úgy támogatja, mint az akasztottat a kötél.

Beszéld meg ezt a bajtársaiddal, barátaiddal, meg azokkal a tisztekkel is, akikben megbízhatsz. Ők is hamarosan megértik, hogy az jut haza, aki okosan, talpraesetten, kijátssza a németet. Aki meg pontosan, vakon, gyáván szolgál, azt persze itt tartják, mert éppen ilyen kell nekik. Ezt fogd fel ésszel, magyar katona!

Járj a lakosság kezére, árts a németeknek: ez a biztos hazamenés módja!

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. Szám nélkül. — Nyomtatvány.

26.

Dátum nélkül.

A szovjet partizánoknak a 108. gyalogdandár katonáihoz és tisztjeihez intézett felhívása beszámol a háború eredményéről és átállásra hívja fel a honvédeket.

Olvasd és add tovább bajtársaidnak!

A 108. magyar gyalogdandár katonáihoz és tisztjeihez!

Nem a partizán a magyarok ellensége, hanem a német. Összeomlott dandárotok újabb támadása is a partizánok ellen. A partizánokat nem sikerült bekeríteni, ellenkezőleg, a partizánok súlyos csapást mértek a magyar csapatokra. Dandárotok visszavonult oda, ahonnan megindította támadását. Szeptember 3-a és október 17-e között dandárotok óriási veszteségeket szenvedett: elesett 2370, megsebesült több mint 1000 magyar katona és tiszt. 5 harckocsi, 2 páncéloskocsi, 6 ágyú, sok golyószóró puska és egyéb hadifelszerelés maradt a harctéren. Halott magyar katonák és tisztek rohadnak a mezőkön és az erdőkben. Távoli hazájukat sosem látják többé. Nem látják többé a Duna hömpölygő hullámait, a szőke Tiszát, a Balaton nyugodt, sima tükrét. Anyjuk, feleségük, gyermeik hasztalan hullatják keserű könnyeiket, fiuk, férjük, apjuk nem tér vissza többé soha.

Magyar katona! Magyar tiszt! Most sem érted meg, hogy a németnek csak jószág vagy, kit a vágóhídra küldhet? A partizánok jól célzott golyója elé állít, amikor pedig tudja, hogy ez biztos halált jelent. Ráadásul azzal fenyegeti, hogy lekaszál, ha visszavonulsz.

Pusztulsz a távoli és hideg Oroszországban a német fasisz-

ták érdekeiért, ugyanakkor családod éhezik otthon. Városaitokat bombázások rombolják. A német elvitte a magyar gabonát, tengerit, szalonnát.

Magyar katona! Magyar tiszt! A németek és azok a magyar tábornokok is, akik, mint dandárotok parancsnoka, Abt vezérőrnagy, eladták magukat a németnek, azt ígérik, hogy hamarosan legyőzitek a partizánokat és a Vörös Hadsereget. Erre ugyan hiába vártok! Oroszországot nem lehet legyőzni! Hogy volt az elmúlt háborúban? A német akkor is dicsekedve azt jósolta, hogy egykettőre megnyeri a háborút. És mi lett a vége? A háborút csúnyán elvesztette. A német hadsereg szörnyű vereséget szenvedett.

Magyarország akkor is a német oldalán vett részt a háborúban. És mi lett ennek az eredménye? Vereséget szenvedett. A németnek köszönheti, hogy elvesztette területének kétharmadát. Igazuk volt Rákóczi Ferenc kurucainak, akik azt mondották:

„Ne higgy magyar a németnek
Akármivel hitegetnek..."

Németország veresége ebben a háborúban is biztos. Már fogytán van a kőolaja és emberállománya.

A szovjet—német fronton a háború kezdete óta több mint tízmillió német esett el és sebesült meg.

A németek óriási veszteségei emberekben és hadianyagban, offenzívájuk alatt a déli fronton, még jóval megnövekedtek és az elért eredmény mégis jelentéktelen.

A Vörös Hadsereg megsemmisít mindenkit, aki a németnek segít.

Magyar katonák és tisztek!

Fordítsatok hátat a németeknek! Ne teljesítsétek a parancsot ha támadásba küldenek!

Vessetek véget a véres, a magyar népet irtó háborúnak!

Követeljétek, hogy küldjenek benneteket vissza hazátokba!

Szökjetek meg! Egyenként és csoportonként gyertek át hozzánk a partizánokhoz, az erdőbe! Nem bántják a partizánok azt, aki megadja magát. Sok bajtársatok jött már át hozzánk fogságba és mind jól vannak, egészségesek.

H. L., Röplapgyűjtemény. 2. szám. — Nyomtatvány.

27.

Dátum nélkül.

A hadifogoly honvédtisztek a partizánokhoz való átállásra hívják fel a magyar katonákat.

A magyar megszálló hadsereg tisztjeihez és katonáihoz.

Tiszttársak! Honvédek!

Otthon azt mondják rólatok, hogy nem harcoltok a németek oldalán az orosz hadsereg ellen, hogy ti csupán a rendet tartjátok fenn. De amit műveltek, sokkal szégyenletesebb, mintha a németek oldalán harcolnátok. Nem katonák vagytok ti Ukrajnában! A németek csendőrei és hóhérai vagytok az ukrán polgári lakosság ellen. Ezzel mérhetetlen kárt okoztok hazánknak. Növelitek az adósságot, melyet szerencsétlen országunk a már elvesztett háború eredményeként fizetni fog.

De saját magatokat is romlásba viszitek. Otthon már nem sorolnak titeket az élők közé. Itthagynak benneteket elpusztulni Oroszországban. Azok, akik titeket itt tartanak, a ti életetek árán akarnak eleget tenni Hitler követelésének, hogy magyar csapatok is részt vegyenek a teljesen kilátástalan német háborúban. És ha tovább is betöltitek a gyalázatos szerepet, melyre most felhasználnak benneteket, egy szálig elpusztultok. Akit megkímél a golyó, vagy a küszöbön álló orosz tél, azzal végez majd a német visszavonulás. A németek utóvédként, vagyis golyófogónak használnak majd benneteket, hogy maguk annál könnyebben szaladhassanak. Ugyanaz történik veletek, mint ami történt velünk, a 2. honvéd hadsereggel: a németek a pusztulásnak dobtak oda bennünket.

Mi, hadifogoly honvéd tisztek, látjuk a szörnyű veszélyt, mely titeket, honfitársainkat fenyeget s hazafias kötelességünknek tartjuk, hogy megmentsük a magyar becsületet és a ti életeteket. Ezért felhívunk benneteket arra, hogy:

1. Azonnal szüntessétek be a harcot, melyet a németek oldalán az oroszok ellen vívtok.

2. Minden rendelkezéstekre álló eszközzel vágjátok át magatokat az orosz hadsereghez, vagy a partizáncsapatokhoz.

3. Küldjetek minden csapategységtől (század, zászlóalj, ezred, hadosztály) megbízottakat a legközelebbi partizánosztag parancsnokához, hogy megállapodjatok, hol és mikor mehettek át szervezetten az említett osztaghoz, mely segítségtekre lesz, hogy az orosz arcvonalat átléphessétek.

Aki átjön a szovjet csapatokhoz, annak az orosz parancsnokság biztosítja az emberséges bánásmódot, az orosz tiszteknek, illetve katonáknak kijáró ellátást és a hazatérést az első hadifogoly-szállítmánnyal.

Bajtársak! Katonák! Már túl sok magyar vér ömlött ebben a háborúban a németért.

H. L., Röplapgyűjtemény. 87. szám. — Nyomtatvány.

28.

Dátum nélkül.

A szovjet partizánokhoz átszökött Német József a fasisztákkal való szakításra és átállásra hívja fel volt bajtársait.

Elvtársak!

30 példány.
A szöveg magyar nyelven.[29]

Én a 35. ezred 3. zászlóaljának 7. századában szolgáltam. Csak egy héttel ezelőtt küldtek Ulica faluba, de ez elég volt ahhoz, hogy olyan elhatározásra jussak, hogy én ott többet nem maradok. A magyarok és az oroszok nem ellenségek: a németek hajtottak minket magyarokat ebbe a háborúba. Nem akartam a németekért meghalni. Őszintén meg kell mondanom, sok álmatlan éjszakát töltöttem el, míg erre az elhatározásra jutottam. Elképzeltem magamban, hogy milyen állhatatosan védi az orosz parasztpartizán a házáját, láttam, hogyan gyújtották fel esztelenül a tisztek és a németek parancsára az oroszok házait. „A magyaroknak azért kell az oroszokat ölni, hogy a német gazdagodjon. Hát ezt én tovább nem akarom folytatni" — gondoltam, és kerestem az első alkalmat, hogy átmenjek a partizánok oldalára. Hála Istennek, ez nekem sikerült, a partizánok testvérként fogadtak és befogadtak a körükbe. Nem mesélem el, hogy hol mentem át. Itt sokan vagyunk magyarok. Van magyar írógépünk. Arról, hogy átmenjünk a partizánok oldalára, nem úgy szántuk el magunkat, hogy egymással beszéltük meg, mert a besúgóktól féltünk. A besúgásokat azonnal a kínzás, a „bika" követte, ahogy ez a mi századunkban Horváth Jánossal történt, vagy hadbírósági agyon-

[29] Utasítás a sokszorosításra.

lövéssel, vagy 10 évi börtön, ahogyan a 8. századbeli Jancsó honvéddel történt, aki azt gondolta, hogy ha magát megsebesíti, ezzel kikerül a háborúból. Most azonban én egyenesen megmondom nektek, ne vegyetek részt tovább ebben, ne harcoljatok az oroszok ellen, menjetek át ti is a partizánokhoz! Itt az erdőben életben vagyunk. A német így is, úgy is elvesztette a háborút és azoknak, akik harcolni fognak az oldalán, szintén ki kell fizetniök majd a számlát.

Gondoljátok meg idejében. Menjetek át a partizánokhoz, még mielőtt megfagynátok, vagy golyó érne benneteket.

Német József s. k.

H. L., Partizángyűjtemény. Sz. 53. sz. — Eredeti tisztázat.

29.

Dátum nélkül.

A szovjet partizánok röplapja a magyar honvédekhez. Felhívja a katonákat, hogy szakítsanak a németekkel és indítsák meg a partizánharcot.

Honvédek! *Honvéd Tiszt Urak!*

Még mindig német zsoldban, német parancsra szálljátok meg falvainkat és segítitek kirabolni és rabságba hurcolni a lakosságot. Német tankok és magyar honvédek együtt pusztították még január 26-án Diviny falu lakosságát.

Azt mondjátok, hogy egyetlen szándéktok hazamenni és nem akartok többet a szovjet népek, szovjet partizánok ellen harcolni. Hát akkor miért vagytok még itt?

Igaz, hogy néha nem vesztek észre bennünket, partizánokat és felderítőinknek híreket is adtok a németek mozdulatairól. De hát elég-e ez?! Hiszen mégiscsak a németek szolgáiként, csendőreiként pusztítjátok szovjet népünket! Hová lett a magyar becsület, magyar lovagiasság? Nem lehet egyszerre két lovon lovagolni! Válasszatok végre, ki az ellenségtek.

A győzelmes Vörös Hadsereg két részre szakította a német frontot és itt áll Sarnin túl, Rovno alatt! Leningrád alól is megverve menekül a német hadsereg!

Mi, szovjet partizánok, fegyverbarátságot ajánlunk Nektek Honvédek és csak egy a feltételünk: harcoljatok a németek el-

len! Világosan döntsetek: a Szövetségesek vagy a német oldalán álltok-e?

Haza akartok menni? Igenis hazajuthattok! Az egyetlen becsületes út haza, melyet fegyverrel a kézben verekedtek ki a németek ellen. Csak mint honvéd-partizánok juthattok el szeretett hazátokba! Csak fegyverrel a kézben bizonyíthatjátok be, hogy küzdtök a népek szabadságáért a német elnyomás ellen, a magyar nemzet felszabadításáért a német elnyomásból.

Éljen a szabad, független, demokratikus Magyarország!
Éljen a szovjet és honvéd partizánok közös harca
a németek ellen!

Szovjet partizán parancsnokság.

Megtalálhatjuk az útját-módját, nyelveteket is beszéljük, hogy megbeszélhessük, milyen segítségre van szükségtek az önálló, magyar honvéd-partizán harc megkezdésére.

H. L., Partizángyűjtemény. Sz. 8. sz. — Gépírásos másolat.

30.

Dátum nélkül.

A partizánok röplapja ismerteti a honvédekkel a legfontosabb háborús eseményeket, majd a németekkel való szakításra hívja fel a katonákat. Felszólítja a magyarokat, hogy szüntessék be a harcot és menjenek át a partizánok oldalára.

Magyar honvéd!

Tudod-e, hogy egy év óta a német hadsereget csak vereségek érték? Tudod-e, hogy a Vörös Hadsereg 4 hónap alatt több területet foglalt vissza a németektől, mint a régi Magyarország? Tudod-e, hogy tavaly január óta a Volgától a Dnyeperig az oroszok két és félszer messzebbre űzték vissza a német csapatokat, mint amennyire most ők állnak a magyar határtól?

Sztálingrádtól Kievig a távolság 1100 kilométer, Kievtől Uzsokig csak 450 kilométer.

Tudod-e, hogy az 1943-as év első 11 hónapjában az angol és az amerikai repülők 125 millió kilogramm bombát dobtak le a német városokra, ugyanakkor, amikor a németek csak ezerkétszáz mázsát tudtak ledobni Angliára? A szövetséges repülők tehát pontosan ezerszeres túlerővel bombázzák Németországot!

Tudod-e, hogy a repülőterek, amelyek Olaszországban angol—amerikai kézen vannak, csak 800 kilométerre fekszenek Budapesttől és hogy a szövetségesek nehézbombázói akkor bombázzák össze a magyar vasutakat, ipartelepeket és városokat, amikor nekik tetszik?

Tudod-e, hogy Roosevelt, Sztálin és Churchill — Amerika, Oroszország és Anglia vezérei — a perzsiai Teheránban megegyeztek egymással, hogy a szövetséges nagyhatalmak roppant túlerejét a legközelebbi időben keletről, nyugatról és délről támadásba vetik Hitler ellen?

„Nincs erő a világon, amely megakadályozhatna bennünket abban, hogy megsemmisítsük a német hadakat a szárazföldön, a német búvárhajókat a tengeren, a német hadigyárakat a levegőből" — jelentette ki Sztálin, Roosevelt és Churchill.

Az egész világ tudja, hogy Sztálin, Roosevelt és Churchill beváltja szavát. A semleges országok eddig féltek a németektől, most ellenük fordulnak. Hitler csatlósai, a románok és a finnek, menekülni készülnek a süllyedő német hajóról. Az olaszok nemcsak faképnél hagyták Hitlert, hanem már háborúban állnak vele.

Csak Magyarország tartson ki a németek mellett? Csak a magyarok áldozzák fel magukat Hitler szép szeméért? Csak a magyar katonák vessék magukat az amerikai—orosz—angol gőzhenger elé?

Horthy, Kállay ezt akarják. Csatay honvédelmi miniszter a magyar képviselőházban kijelentette, hogy: „harcolni fogunk az utolsó leheletig". Ez a pusztulást jelenti. Hiszen Kállay miniszterelnök maga mondta a képviselőházban, hogy Magyarország a szövetséges nagyhatalmakhoz képest: porszem. Mégis halálba akarják vinni a honvédet! Akartok-e, fogtok-e a halálba menni Hitlerért és Horthyért?

Nos, ha nem akartok nyomorultan elpusztulni, ne engedjétek magatokat gyalázatos csendőrszolgálatra felhasználni az ukrán nép és a partizánok ellen!

Szüntessétek be a harcot! Gyertek át hozzánk, partizánokhoz! Itt senkinek sem esik bántódása. Mi átviszünk benneteket a fronton és a túloldalon nyugodtan bevárjátok a háború végét, amely már közel van.

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 6237. sz. — Nyomtatvány.

Közlik: *Gazsi József és Harsányi János őrgy.*

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1960—1961. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA:

I. Bibliográfiák

II. Általános és gyűjteményes munkák
Hely-, vár- és fegyvertörténet

III. Magyarország hadtörténelme
A legrégibb időktől 1848-ig
1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1914.
Első világháború
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban
A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai, irodalma
A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó tanulmányok és cikkek
A Magyar Vörös Hadsereg harcai
Magyarország hadtörténelme 1919—1939.
Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban
Magyarország a második világháborúban
Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai és gazdaságtörténet
Hazánk felszabadulása
Ellenállási mozgalom
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

IV. Egyetemes hadtörténelem
A legrégibb időktől 1914-ig
A második világháború
A szocialista országok fegyveres ereje

A gyakrabban előforduló folyóiratok rövidítéseinek jegyzéke:

CKKF	Cikkgyűjtemény a Külföldi Katonai Folyóiratokból
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Ho	Honvédelem
HSz	Honvédségi Szemle
N	Néphadsereg
NSz	Nemzetközi Szemle
PK	Párttörténeti Közlemények
Sz	Századok
TörtSz	Történelmi Szemle
TSz	Társadalmi Szemle

I.

Bibliográfiák

Bibliographie d'oeuvres choisies de la science historique hongroises. 1945—1959. — Bibliografija izbrannüh szocsinenij vengerszkoj isztoricseszkoj nauki. [Recueillie sous la direction de Emil Niederhauser. Éd. par] (l'Institut des Sciences Historiques de l'Académie Hongroise des Sciences.) Bp. Akad. K., 1960. 279. p.

[V. *Windisch* Éva]: A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke (1959—1960.) — Sz, 1960. 1—3. sz. 472—497., 5—6. sz. 923—944., 1961. 2—3. sz. 443—468., 6. sz. 962—978. p.

Az [ezerkilencszázötvennyolc] 1958—1959. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. (Összeáll.: *Kovalcsik* József, *Viniczai* István, *Windisch* Aladárné.) — HK, 1960. 2. sz. 283—308. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma [1958—1960.] Összeáll.: *Kovalcsik* József — *Viniczai* István — *Windisch* Aladárné. — HK, 1960. 1. sz. 327—364., 1961. 1. sz. 372—424., 2. sz. 855—878. p.

Bibliographie sélectionnée des ouvrages historiques publiés en Hongrie dans 1959—1960. — Acta Historica, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 213—232., 3—4. sz. 431—458., 1961. VIII. köt. 1—2. sz. 217—238., 3—4. sz. 433—458. p.

Külföldi történeti folyóiratok repertóriuma 1958—1959. I. rész. — Tört. Sz. 1960. 3. sz. 381—402., 1961. 2. sz. 233—256., 3. sz. 381—411. p.

A Magyar Néphadsereg történetének válogatott bibliográfiája 1945—1960. Összeáll.: *Kovalcsik* József — *Viniczai* István — *Windisch* Aladárné. — HK, 1960. 1. sz. 309—326. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. (1960. január — 1961. június.) — PK, 1960. 3. sz. 212—213., 4. sz. 231—233., 1961. 1. sz. 245—246., 2. sz. 262—264., 3. sz. 229—231., 4. sz. 211—213. p.

Az Országos Széchenyi Könyvtár évkönyve. 1958. Bp. 1959. Kossuth ny. 378. p.
A kötet tartalmából:
Terbe Lajos: Szibériai magyar lapok 1915—1921. Bibliográfia az omszki Forradalom és Vörös Újság részletes ismertetésével.

Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1959. Bp. (Fel. szerk. Dezsényi Béla.) 1961. Kossuth ny. 409. p.
A kötet tartalmából:
Terbe Lajos: A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917—1921. Bibliográfia és sajtótörténeti vázlat.

[*Práger* Miklós]: A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának bibliográfiája. (1919. márc. 21 — 1919. aug.) [Kiad. az] MSZMP K. B. Párttörténeti Intézete. Bp. 1960. Franklin ny. 35. p.

Siklós András: Bevezetés az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak forrásaiba és irodalmába. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Felsőokt. Jegyzetell. 1961. 141. p.

Siklós András: Adalékok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak historiográfiájához. — PK, 1960. 4. sz. 24—67. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. [Szerk.] A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 6. köt. (Gábor Sándorné — Hajdu Tibor — Szabó Gizella): A Magyar Tanácsköztársaság.

Szolnok megye 1918—19-ben. [Írta] (Kaposvári Gyula, Kisfaludi Sándor stb. — Függelék: Kardosné Benke Irén: A polgári forradalom és a Tanácsköztársaság Szolnok megyei sajtójának bibliográfiája.) Szolnok 1961. MSZMP Szolnok m. Biz. 131. p.

A Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden. Bibliográfia. (Szerk. Lisztes László.) — (Oltvai Ferenc: A Tanácsköztársaság történetének forrásai a Szegedi Állami Levéltárban.) Szeged, 1959, Szegedi Egyet. Könyvtár, 159. p. illusztr.

Péter László: A Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden. — Bibliográfia a szegedi közgyűjtemények anyagából. — Tiszatáj, 1960. 4. sz. 6. p.

A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban. Bp. 1960. Akad. K. 216. p., 1. t.

(*Szalai* Klára): Bibliográfia a spanyol nép szabadságharcának irodalmáról. (1936—1939.) — HSz, 1961. 8. sz. 139—141. p.

Szalai Klára: Ajánló irodalmi jegyzék hazánk felszabadulásának 15. évfordulójára. — HSz, 1960. 1. sz. 122—124. p.

Nagy Dezső: Cegléd irodalma 1844—1958-ig. (Helyismereti bibliográfia.) Bp. 1960. Múz. Közp. Prop. Irod., 173. p.

II.

Általános és gyűjteményes munkák

Arrabona. (A Győri Múzeum évkönyve.) (Les Annales du Musée de Győr.) Bp. Képzőműv. Alap. — 1959. 174. p. A kötet tartalmából:
Kanozsay Margit: A győri történelmi és régészeti füzetek. (1861—1885.)
Kozák Károly: A győri múzeum legrégibb kézi tűzfegyverei.
Jenei Ferenc: Győri élet a török hódoltság korában.
Lengyel Alfréd: Jobbágysors Győr megyében a felszabadító hadjáratok idején. (1683—1699.)

Clausewitz, Carl von: A háborúról. (Vom Kriege.) 1. köt. (Ford. és jegyz. ell. *Réczey Ferenc.* [Bev.]: Monoszlay Gyula: Clausewitz szerepe és művének jelentősége a hadtudomány terén.) Bp. Zrínyi K. 1961. 348 p., 4 térk. — Ism.: Horváth Zoltán. — Ho, 1961. 4. sz. 173—178. p.

Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. (Szerk. Bakos József.) Eger, 1960. 574 p.
A kötet tartalmából:
Szántó Imre: A szélnek eresztett végvári katonaság sorsa a Balaton vidékén. 1671—1750.
Szokodi József: Adatok a Tanácsköztársaság egri történetéhez. 1918. július — 1919. május.
Molnár József: Adatok a Heves megyei 1848—49-es nemzetőrök hősi harcának történetéhez.

Az egyetemes és a magyar hadművészet története. (Rövid összefoglalás.) (Írták: *Otta* István, *Dér* László stb.) 1—3. köt. [Kiad. a.] Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. [Bp.] Zrínyi Kiadó, 1959—1961.

Engels [Friedrich] Frigyes válogatott katonai írásai. Bp. Zrínyi K. 1960. 548 p., 1 t.

1. köt. (Ford. *Lissauer* Zoltán, *Zalai* Edvin. A névmutatót, ... háborúk, hadjáratok és csaták jegyzékét összeáll. *Szentpéteri* Jánosné.)
— Ism.: *Sörös* Lajos. — Ho, 1960. 4. sz. 105—110. p.

Eperjessy Kálmán: Az első katonai adatfelvétel (1782—1785) országleírásainak forrásértéke. — Agrártört. Szemle. 1961. 3—4. sz. 522—533. p.

Etudes historiques. (Comité de réd. Győző Ember, Elemér Mályusz etc.) Publ. par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. Bp. 1960. Akad. Kiadó, Akad. ny.
2. [Appendice]: (Bibliographie d'oeuvres choisies de la science historique hongroise 1945—1959. — Bibliografija izbrannüh szocsinenij vengerszkoj isztoricseszkoj nauki... Recueillie sous la direction de Emil Niederhauser.) 765 p. A kötet tartalmából:
Benda K(álmán): Le projet d'alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704.
Andics E(rzsébet): Die Habsburger und die Frage der Zarenhilfe gegen die Revolution.
Kovács Endre): L'insurrection polonaise de 1863 et l'insurrection polonaise de 1863 et l'émigration hongroise.
Zsigmond L(ászló): Die Zerschlagung der Österreichisch—Ungarischen Monarchie und die internationalen Kräfteverhältnisse.
(Horváth) *Horvat* M(iklós): Voennopoliticseszkie principü i celi hortisztszkogo fasizma do i vo vremja vtoroj mirovoj vojnü.

A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve. 1950—1960. (Szerk. Szentmihályi Imre.) Zalaegerszeg, Zala m. Tanács VB 1960. 358 p.

A kötet tartalmából:
Nagy Zsuzsa, L.: A Tanácsköztársaság Zala megyei történetéről.
Nováki Gyula: A kemendi vár.
Sági Károly: A zalacsányi törökkori várak.
Iványi Béla: Zalavár és a balatonhidvégi átkelő a török időkben.

Grotius, Hugo: A háború és a béke jogáról. (De iure belli ac pacis libri tres.) (Ford. *Haraszti* György, *Brósz* Róbert, *Diósdi* György. [A verseket] ford. *Muraközy* Gyula, *Trencsényi*-Waldapfel Imre stb.) Bev. *Hajdú* Gyula, *Szabó* Imre. Bp. 1960. Akad. Kiadó.
– Ism.: *Kovalcsik* József. – HK, 1961. 1. sz. 257—267. p.

Kerekes Zoltán: A Hadtörténelmi Múzeum 1960. évi szerzeményei. — HK, 1961. 1. sz. 276—285. p.

Körmendy István: A hűbéres és zsoldos hadseregek egészségügyi szolgálata. – Honvédorvos, 1960. 3. sz. 257—263. p.

Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. (Szerk. *Gerelyes* Ede, *Lengyel* István.) Bp. Franklin ny. 1959. 153 p.
A kötet tartalmából:
Kiss Sándor–*Lengyel* István: Oroszországi magyar hadifogoly emlékek.
Kiss Sándor: Rajzok a Magyar Tanácsköztársaság idejéből.
Ring Gusztávné: A Magyar Tanácsköztársaság zászlói.
Tarjányi Sándor: A Tanácsköztársaság eseményei visszaemlékezések tükrében.
Ambrus József: A Magyar Tanácsköztársaság bélyegei.

A lengyel–magyar katonai kapcsolatok története. (A Lengyel Népköztársaság millenniumi ünnepségeire.) Írta a Hadtörténelmi Intézet munkaközössége. – Ho, 1960. 5. sz. 115—130. p.

Liptai Ervin: Lenin [Vladimir Il'ics] és a szocialista hadtudomány. – HK, 1960. 2. sz. 3—23. p.

Rosztunov: Lenin [Vladimir Il'ics] és a hadtörténelem. – HK, 1961. 1. sz. 194—211. p.

Május elseje kétfajta katonai hagyománya. — Igaz Szó, 1960. 8. sz. 5—11. p.

(*Markó* Árpád): Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. (5. közl.) IV. fej. A magyar katonai nyelv körüli fáradozások a reformkorban. A Tudós Társaság katonai tagjainak munkássága. — HK, 1960. 2. sz. 169—181. p.

Markó Árpád: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. VI. Közlemény. Az 1848/49. évek szabadságharcának katonai nyelve és szabályzatai. — HK, 1961. 1. sz. 212—232. p.

Markó Árpád: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. VII. Közlemény. VI. Fej. A magyar katonai nyelv állapota a szabadságharc után az első világháborúig. – HK, 1961. 2. sz. 730—766. p.

Molnár Erik: Ideológiai kérdések a feudalizmusban. A nemzeti kérdéshez. A „haza" fogalma a feudalizmus korszakában. Tört. Sz. 1961. 3. sz. 261—283. p.

Nagy Gábor–*Ölvedi* Ignác: Hadművészet története tanulmányozásának néhány időszerű kérdéséről. (Az oktatásügyi reform kérdéseihez.) – Ho, 1961. 4. sz. 140—152. p.

A német nép szabadságharcainak múzeuma. (A Német Hadsereg Múzeum megnyitása.) — Új Németország, 1961. 8. sz. 6—7. p.

Otta István: Kritikai megjegyzések *Hajdú* Gyula: Semlegesség c. könyvéhez. – HK, 1961. 1. sz. 233—250. p.

Studien zur Geschichte der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. (Red. von V(ilmos) Sándor, P(éter) Hanák.) Bp. Akad. K. 1961. 524 p.

Szerémi Borbála, T.: A szabadság vértanúi. Az életrajzokat írta — —. [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. 1960. Kossuth K., 332 p., illusztr.

Szkopin, V[szevolod] I[vanovics]: Militarizmus. (Militarizm.) (Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K., 1961. 658 p.

Tanulmányok Budapest múltjából. 14. (Szerk. a „Budapest története" szerk. biz.) Bp. Akad. Kiadó, 1961. 714. p., 13 t., ill. térk.
(Budapest várostörténeti monográfiái 22.)
A kötet tartalmából:
Seenger Ervin: Levél Buda 1849. évi ostromáról.
Vágvölgyi Tibor–*Hinora* Sándor: Budapest felszabadítása.

Razin, [E. A.]: A hadművészet története. (Isztorija voennogo iszkuszsztva.) 2. köt. A háború feudális korszakának története. (Ford. *Móricz* Lajos [és] munkaközösség[e].) Bp. Zrínyi K. 1961. 602 p., illusztr.
– Ism.: 1. köt. *Dér* László. – HK, 1960. 1. sz. 235—244. p. 2. köt. *Honfi* József–*Rázsó* Gyula. – HK, 1961. 2. sz. 767—791. p. – Ho, 1960. 6. sz. 132—134. p.

Hely-, vár- és fegyvertörténet

Balassa Iván: Újabb adatok a sárospataki vár történetéhez. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 89—97. p.

Brassói József: A könnyűbúvár felszerelés fejlődésének története, alkalmazásának jelentősége. [A víz alatti kiképzés jelentősége.] — HSz, 1961. 7. sz. 127—135. p.

Kozák Károly: A Budapesti Történeti Múzeum — Vármúzeum vasnyelű szakállas puskája.
(Budapest régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve. Bp. Akad. K. 1959. 402 p., 4 t., 1 térk.)

Csallány Dezső: A hajdúdorogi avar mellpáncél.
A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. (Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri Nominati.) 1958—1959. (Szerk. *Béres* András.) Debrecen, 1960. Alföldi ny. 223 p., 19 t.

Dümmerling Ödön: A kismartoni középkori vár. — Soproni Szemle, 1960. 1. sz. 80—87. p.

Endresz István: Száz éves a torpedó. — Lobogó, 1960. 41. sz. 7. p.

Endresz István: A tengeralattjárók őskora. — Lobogó, 1960. 36. sz. 12. p.

Gábor Áron levele Túróczi Mózes kézdivásárhelyi fegyvergyártóhoz. 1849 május 12. Debrecen. — HK, 1961. 1. sz. 189—193. p.

„A Gellért koronája". [A Citadella hadi múltja. Írta:] P. B. K. — Lobogó, 1960. 42. sz. 4. p.

Máté György: Megnyílik a fellegvár. [A Citadella története.] — Népszabadság, 1961. 47. sz. 7. p.

Gottreich László: A tüzérség fejlődése a XVII. század végéig és a kuruc hadsereg tüzérsége. — HK, 1960. 2. sz. 43—70. p.

Heckenast Gusztáv: Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. Bp. 1959. Akad. Kiadó, 148 p.

Kalmár János: Fegyverzetet jelző medaillonok és béllyeggel jelzett sodronypáncélok. — Archeológiai Értesítő, 1960. 1. sz. 64—65. p.

Kalmár János: Ingelri kard a történeti múzeumban. — Archeológiai Értesítő, 1961. 1. sz. 115. p.

Kalmár János: A magyar huszártorna fegyverei. 2. bőv. kiad. Bp. [Házi soksz.] 1960. 20 p., 7 t.

Kalmár János: Régi magyar fegyverek. [Bp. Házi soksz. 1960.] 15 p. 2 t.

Kalmár János: Sodronypáncélok és vértezetek. [Utánny.] Bp. 1960. Muz. Rota soksz., 16 p., 4 t.

Kézi rakéta páncéltörő. — Lobogó, 1961. 32. sz. 7. p.

Kiss Ákos: Aynard várának egykori helye. (Nagykovácsi.) — Archeológiai Értesítő, 1961. 1. sz. 122—125. p.

Komáromy József: Az első diósgyőri vár felépítésének kora. — Borsodi Szemle, 1960. 3. sz. 217—222. p.

Komáromy József: A diósgyőri várban 1958—60-ban végzett ásatások régészeti és építéstörténeti vonatkozásai. — Borsodi Szemle, 1961. 6. sz. 643—659. p.

Kozák Károly: A győri múzeum legrégibb kézi tűzfegyverei. (Arrabona. (A Győri Múzeum Évkönyve.) (Les Annales du Musée de Győr.) Bp. Képzőműv. Alap. — 1959.)

„A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket!" [Az íjfajták ismertetése.] — Tarka Tudomány (az Élet és Tudomány 15. sz. mell.) 1961. 8. sz. 57—58. p.

Bóna István: Bronzkori karddíszek Borsodgesztről. (A miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve. — Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó Nominati. Miskolc. 2. (Szerk. *Komáromy* József.) 1958. [1961.] Borsod m. ny. 164. p., 1 t.)

Nováki Gyula: A balatonföldvári késő kelta földvár. — Archeológiai Értesítő, 1961. 1. sz. 81—89. p.

Nováki Gyula: A kemendi vár.
Iványi Béla: Zalavár és a balatonhidvégi átkelő a török időkben.
(A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve. 1950—1960. (Szerk. *Szentmihályi* Imre.) Zalaegerszeg, Zala m. Tanács VB 1960.)

Sági Károly: A zalacsányi törökkori várak.
(A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve. (1950—1960. (Szerk. *Szentmihályi* Imre.) Zalaegerszeg, Zala m. Tanács VB 1960.)

„Seregbontók". [Többcsövű lövegek fejlődése a modern sorozatvetőkig.] — Lobogó, 1961. 49. sz. 7. p.

Soproni Sándor: Későrómai őrtorony Esztergom határában. — Archeológiai Értesítő, 1960. 2. sz. 207—209. p.

Szabó Károly: A „katyusák" születése. — Lobogó, 1960. 26. sz. 6. p.

Szebelkó Imre: A kőszegi végvár. — Lobogó, 1960. 10. sz. 4. p.

Szendrő. Képek a volt város és várának történetéből. (Szerk. biz.: *Horváth* Mihály, *Koritsánszky* Dezső stb.) (Szendrő), 1959. Községi Tanács, 109 p., 1 térk.

Temesváry Ferenc: A haditechnika múltjából: Egy új fegyvernem születése. [Tüzérség.] — N, 1960. 10. sz. 6. p.

Temesváry Ferenc: A haditechnika múltjából. A pisztoly. — N, 1960. 5. sz. 6. p.

Temesváry Ferenc: A haditechnika múltjából. A puska. — N, 1960. 7. sz. 4. p.

Temesváry Ferenc: A haditechnika múltjából. A sorozatlövő fegyverek fejlődése. — N, 1960. 8. sz. 6. p.

Temesváry Ferenc: Az ötszázéves kézigránát. — N, 1960. 4. sz. 11. p.

III.

Magyarország hadtörténelme

A legrégibb időktől 1848-ig

Györffy György: Árpád vezértársa, Kurszán. — Élet és Tudomány, 1960. 9. sz. 259—262. p.

Juhász Róbert: Muhi mezején. — Lobogó, 1961. 7. sz. 8—9. p.

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) 2. köt. 2—3. füz. 1272—1290. *Szentpétery* Imre kéziratának felhasználásával szerk. *Borsa* Iván. Bp. Akad. K., 1961. 527. p. (Magyar Orsz. Levéltár kiadványai 2. Forráskiadványok 9.)

Mikó István: A lózsi—pereszteg csata. — Soproni Szemle, 1961. 2. sz. 164—165. p.

Temesváry Ferenc: Lovagi torna Magyarországon. — Lobogó, 1960. 27. sz. 7. p.

Rázsó Gyula: A zsoldosintézmény kezdetei Magyarországon a XIV. században. — HK, 1960. 2. sz. 107—143. p.

Székely György: A Dózsa-parasztháború ideológiájához. — Sz., 1961. 4—5. sz. 473—506. p.

Papp László: Hős vértől pirosult gyásztér. [Mohács] Művelődési Tájékoztató, 1960. dec. 88—89. p.

Komjáthy Miklós: Mohács. — Élet és Tudomány, 1961. 37. sz. 1155—1159. p.

Szerémi György: Magyarország romlásáról. (De perditione regni Hungarorum.) *(Erdélyi* László fordítását átd. *Juhász* László. Bev. és jegyz.: *Székely* György.) Bp. M. Helikon, 1961. 318 p., illusztr.

Mészáros István: Történeti statisztikai források a török hódoltság korából. — Stat. Szemle, 1960. 5. sz 501—515. p.

Takáts Sándor: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Sajtó alá rend. *Benda* Kálmán. Bp. Gondolat, 1961. XIII. 419 p., 12 t.

Dankó Imre: Szeged megrohanásának előkészítése Gyulán 1552-ben. (A gyulai Erkel Ferenc Múzeum jubileumi évkönyve. 1960. Szerk. *Dankó* Gyula, 1961. 119. p.)

Juhász Róbert—*Szeredi* László: Nem védői, hanem falai voltak gyöngék. — Lobogó, 1960. 17. sz. 8—9. p.

Soós Imre: „Dobó Katica" — és a hős egri nők. — Élet és Tudomány, 1960. 10. sz. 291—294. p.

Asszonyok fegyverben. — Lobogó, 1960. 10. sz. 3. p.

Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Bp. Akad. K., 1961. 384 p., 4 t.
— Ism.: *Honfi* József: — HK, 1961. 1. sz. 268—275. p.

Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. — Sz, 1960. 1—3. sz. 286—302. p.

Hetyéssy István: Sopron megye hadi népe Thurzó (György) nádor erdélyi hadjáratában. — Soproni Szemle, 1960. 2. sz. 189—190. p.

Nagy László: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. (1619—1621.) — HK, 1960. 2. sz. 71—106. p.

Simkovics Gyula: Bethlen Gábor és Sopron. — Soproni Szemle, 1960. 3. sz. 260—263. p.

Jenei Ferenc: A kőszegi bíró levele a város 1620. évi elfoglalásáról. — Vasi Szemle, 1961. 2. sz. 99—101. p.

Wittman Tibor: Függetlenségi harcok az erdélyi fejedelem vezetésével. Bp. 1961. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 51. p.
Történelemtanároknak. [Budapest.] Központi Pedagógus Továbbképző Intézet [kiadványai]. 8.

Varga János: A parasztvármegye. (Borsod és Abaúj vm.) — Élet és Tudomány, 1960. 48. sz. 1507—1510. p.

Fekete Péter, II.: Hajdúszoboszló és a hajdúság pusztulása 1660-ban. (2. kiad.) Hajdúböszörmény, 1960. 22 p., illusztr.

Perjés Géza: A „metodizmus" és a Zrínyi [Miklós] — Montecuccoli [Raimondo] vita. — Sz., 1961. 4—5. sz. 507—535. p.

Perjés Géza: Kinek volt igaza? A Zrínyi—Montecuccoli-vita. 1—2. r. — Élet és Tudomány, 1961. 48. sz. 1507—1511., 49. sz. 1539—1543. p.

Zrínyi Miklós hadtudományi munkássága és hadvezéri művészete. (Kiad.) a Magyar Honvédelmi Sportszövetség Tartalékos Tiszti Tagozata. Bp. [1960], Zrínyi ny. 14 p., 2 térk.

Szőcs Ferenc: A kardnak és a tollnak egyaránt mestere volt. 340 éve született Zrínyi Miklós. — Lobogó, 1960. 18. sz. 15. p.

Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem. [Eposz.] — A török áfium ellen való orvosság. [Röpirat.] Sajtó alá rend. *Kanizsai*-Nagy Antal.) (Röv. kiad.) Bp. Szépirod. K., 1961. 215. p.

Benczédi László: Bányavidéki várőrségek folyamodványai Esterházy Pálhoz 1668—1681. — Tört. Sz., 1961. 2. sz. 155—179. p.

Szántó Imre: A szélnek eresztett végvári katonaság sorsa a Balaton vidékén. 1671—1750. Eger, 1960. 301—326. p., illusztr.
(Klny. az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyvének 6. kötetéből.)

N[agy] L[ászló]: A kassai fellegvár elfoglalása. — Lobogó, 1960. 23. sz. 7. p.

Lengyel Alfréd: Jobbágysors Győr megyében a felszabadító hadjáratok idején. (1683—1699.)
(Arrabona. (A Győri Múzeum Évkönyve.) (Les Annales du Musée de Győr.) Bp. Képzőműv. Alap. 1960.)

Trócsányi Zsolt: Az Erdélyi Országos Főbiztosság története (1686—1849.) — HK, 1960. 1. sz. 97—136. p.

Török ellen — labanc ellen. — Lobogó, 1960. 16. sz. 4. p.

Gazsi József: Okmányok és adatok II. Rákóczi Ferenc [erdélyi fejedelem] szabadságharcának ideiéből. Communicát. Bibl. Hist. Med. Hung. 1961. 21—22. sz. 386—414. p.

Teleki Mihály, ifi.: II. Rákóczi Ferenc főtisztjének naplója. (Szemelvények az 1703-tól 1712-ig terjedő korszakból.) (Szerk. *Temesi* Alfréd.) Bp. 1960. Tankönyvk. 119 p., 4 t., 1 térk. mell.

Gottreich László: A tüzérség fejlődése a XVII. század végéig és a kuruc hadsereg tüzérsége. — HK, 1960. 2. sz. 43—70. p.

Esze Tamás: Egy lengyel királyi tanácsos levele. (Adalék a Rákóczi szabadságharc publicisztikájához.) — Magyar Könyvszemle, 1961. 4. sz. 482—489. p.

Varga Imre: A kuruc költészet kérdésének története. (Adalékok a pozitivizmus és a szellemtörténet bírálatához.) — Irodalomtörténeti Közlemények, 1961. 1. sz. 19—31. p.

(*Benda* Kálmán): II. Rákóczi Ferenc. (A bibliográfiát és a képanyagot összeáll. *Polónyi* Péter.) Szada, [Házi soksz.] 1960. 25 p. 1 t.
(A Szadai Székely Bertalan Községi Könyvtár kiadványai 1.)

Várkonyi Ágnes, R: Kiss Albert kuruc ezereskapitány. — Élet és Tudomány, 1960. 51. sz. 1603—1607. p.

Labancok óstora. (Bercsényi Miklós.) — Lobogó, 1960. 49. sz. 4. p.

Benda K[álmán]: Le projet d'alliance hungaro—suédo—prussienne de 1704. Bp. Akad. K. 1960. 26 p.
(Studia Historica 25.)

Ráday Pál: Iratai (2.) 1707—1708. Sajtó alá rend. *Benda* Kálmán, *Maksay* Ferenc. Bp. Akad. K. 1961. 560 p., 4 t.
(Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára I. 14.)

Heckenast Gusztáv: Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. Bp. 1959. Akad. Kiadó, 148. p.

Esze Tamás: A debreceni nyomda. II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 55—83. p., illusztr.
(Klny. a Könyv és Könyvtár 2. kötetéből.)

Várkonyi Ágnes, R.: Thaly Kálmán és történetírása. — (Thaly Kálmán munkái. Bibliográfia.) Bp. Akad. K., 1961. 502 p., illusztr.
(Tudománytörténeti tanulmányok 1.)

Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar—szlovák kapcsolatai. Bp. Akad. Kiadó, 1961. 223 p., 4 t.

Maday Pál: Az 1735. évi békésszentandrási parasztfelkelés. 2. kiadás. Békésszentandrás, 1960. Községi Tanács VB 88. p., 6 t.

Gazsi József: „Vikszos bajszom . . ." [A szakáll és bajusz viselésének szabályozása a hadseregben.] — Lobogó, 1961. 10. sz. 4. p.

Temesváry Ferenc: Szuvorov (A. V.) és a magyarok, — Lobogó, 1960. 47. p., 4. p.

Szabó Béla, H.: Nagyváthy (János), a méltatlanul mellőzött forradalmár. [Tiszti csoport tagja, amely kérvényezi, hogy magyar ezredeknél a vezényszó is magyar legyen.] — Borsodi Szemle, 1961. 1. sz. 41—43. p.

Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar író-katona. (Jakkó László huszárkapitány, 1781—1833.) Bp. Akad. K., 1960. 55. p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 18.)

Irmédi-Molnár László: Kőszeghi Mártony Károly 1783—1848. [Katonai és hadmérnöki pályafutása.] — Soproni Szemle, 1960. 4. sz. 312—322. p.

Pesovár Ernő: Verbuválás a reformkori Vas megyében. — Vasi Szemle, 1960. 2. sz. 59—72. p.

1848—1849. évi szabadságharc

Spira György: A magyar forradalom 1848—[18]49-ben. (A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó alfejezeteket *Arató* Endre írta.) [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. 1959. Gondolat, 676 p., térk. illusztr.

Andics Erzsébet: A Habsburgok és a forradalmak elleni cári segítség kérdése. (A münchengrätzi egyezménytől 1849 májusáig.) — Sz, 1960. 4. sz. 556—592. p.

Andics E[rzsébet]: Die Habsburger und die Frage der Zarenhilfe gegen die

Revolution. (Vom Münchengrätzer Abkommen bis zum Mai 1849.) Bp. Akad. K. 1960. 52 p.
(Studia Historica 31.)

Andics Erzsébet: A Habsburgok és Romanovok szövetsége. Az 1849. évi magyarországi cári intervenció diplomáciai előtörténete. — (Függelék: Iratok.) Bp. Akad. K., 1961. 452 p.

Deák Gábor: A kormánybiztosi szervezet kiépítése és működése Miskolcon 1848—49-ben. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 52—53. p.

Molnár József: Adalékok a Heves megyei 1848—49-es nemzetőrök hősi harcának történetéhez.
(Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. (Szerk. *Bakos* József.) Eger, 1960.)

Balázs József: A délvidéki hadműveletek 1848 nyarán és őszén. — HK, 1960. 2. sz. 24—42. p., 1 térk.

Borus József: A Perczel-hadtest januári ellentámadása. — HK, 1961. 2. sz. 670—696. p.

Borus József: Dembinski [Henrik] főparancsnoksága 1849 februárjában. (A kápolnai csata előtörténetéhez.) — Sz., 1961. 4—5. sz. 536—561. p.

Borus József: Sorsdöntő órák Tiszafüreden. Az 1849-es tavaszi hadjárat előtörténetéhez. — Jászkunság. 1961. 2. sz. 59—63. p.

Kaposvári Gyula: A szolnoki csata leírása Komlóssy Lajos őrnagy kéziratos naplójában. — Jászkunság, 1960. 2. sz. 75—77. p.

Dezsényi Miklós: Osztrák hadtörténelmi okmányok Budavár, 1849. évi ostromáról. — HK, 1961. 1. sz. 145—174. p.

Seenger Ervin: Levél Buda 1849. évi ostromáról.
(Tanulmányok Budapest múltjából. 14. (Szerk. a „Budapest története" szerk. biz.) Bp. Akad. Kiadó, 1961.)

Gábor Áron levele Turóczi Mózes kézdivásárhelyi fegyvergyártóhoz. 1849 május 12. Debrecen. — HK, 1961. 1. sz. 189—193. p.

Markó Árpád—*Balázs* József: A csornai ütközet 1849. június 13. — HK, 1960. 1. sz. 201—209. p.

Czigány Jenő: Szemelvények a bécsi és pozsonyi fenyítő börtönökben 1849-ben raboskodott politikai foglyok írásaiból. (Adalékok a soproni Zádor-Stettner Lajos életéhez.) — Soproni Szemle, 1961. 3. sz. 233—242. p.

Szőcs Ferenc: Egy internacionalista a múlt századból. (Bem József.) — Lobogó, 1960. 50. sz. 4. p.

„A közös népszabadságért . . ." (Gábor Áron és Bem József.) — Lobogó, 1961. 11. sz. 4. p.

Pálvölgyi Endre: Bem József és a magyar nyomdászat. — Magyar Grafika, 1961. 1. sz. 73—77. p.

Barta István: Csányi László. (1790—1849.) Élet és Tudomány, 1960. 41. sz. 1283—1286. p.

Varga János: A Görgey [Arthur]-kérdéshez. — Valóság, 1960. 2. sz. 94—104. p.

Rónay Mária: Útiengedély: a kard. (Lenkey János tábornok.) — Lobogó, 1960. 32. sz. 4. p.

Balázs József: Perczel Mór honvédtábornok (1811—1899.) — Népszabadság, 1961. 268. sz. 6. p.

Varga Lajos: Adatok a szabadságharc egészségügyi szolgálatának megszervezéséhez. — Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 1960. 17. sz. 93—103. p.

Halmai János: Gyógyszerészetünk és gyógyszereink helyzete a szabadságharc idejében. Communicat. — Bibl. Hist. Med. Hung. 1961. 21—22. sz. 104—142. p.

Halmai János: 1848-as szabadságharcunk gyógyszerészi vonatkozásai. — Gyógyszerészet. 1961. 3. sz. 103—109. p.

Czeizel Endre: Merei Schoepf Ágost és az 1848—49-es szabadságharc. — Orsz. Orv. Tört. Könyvt. Közl. 1959. 15—16. sz. 218—237. p.

Pataky Dénes: Az 1848—49-es szabadságharc grafikai ábrázolásai. — Magy. Nemz. Galéria Közl. 1961. 3. sz. 179—185. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1914.

Világostól a felszabadulásig. (1849—1945.) (Szerk. *Veress* Judit, *Dukász* Imre, *Menyhért* Mária.) Bp. [1960], Hazafias Népfront, 62. p., 1 t.
(A magyar történelem képekben. 5.)

Kende István: „Lelkünk szakadtáig". Negyvennyolcas magyar honvédek harca Kuba szabadságáért. — Népszabadság, 1961. 31. sz. 10—11., 32. sz. 6—7., 33. sz. 6—7. p.

Hanák Péter: Garibaldi [Giuseppe] felszabadító hadjáratának hatása Magyarországon 1860-ban. — Sz. 1961. 4—5. sz. 670—679. p.

Fogarasi Miklós: Garibaldi [Giuseppe] küzdelmeinek történeti irányzata és a magyar nép. — Valóság, 1960. 4. sz. 82—83. p.

Tanárky Gyula: Garibaldi (Giuseppe) körében. — Kortárs, 1960. 6. sz. 933—937. p.

Kardos Tibor: A Garibaldi-évforduló. — Élet és Irodalom, 1960. 28. sz. 5. p.

Lukács Lajos: Egy elfelejtett magyar garibaldista (Dunyov István.) — Magyar Nemzet, 1961. 237. sz. 2—3. p.

Végh Mihály: Tüköry Lajos a magyar és olasz szabadságharc hőse. Bp. Hazafias Népfront, 1961. 63 p., illusztr.

Katus [László] Ladislao: Il Risorgimento Italiano e gli ungheresi (Annotaziani storico-illustrative alla nostra omonima.) Bp. [1961]. Comitato Ungherese del Risorgimento, 60 p., illusztr.

Kiss László–*Temesváry* Ferenc: Risorgimento. Olasz–magyar együttműködés az olasz nemzeti egység megteremtéséért. Bp. 1960. Tört. Múz., 46 p., 4 t. 2 térk.

Koltay-Kastner Jenő: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Bp. Akad. K., 1960. 315 p., 8 t., ill. térk.

Szabad Gy[örgy]: Kossuth (Lajos) and the British „Balance of Power" Policy (1859–1861.) Bp. Akad. K. 1960. 49 p.
(Studia Historica 34.)

Kovács E[ndre]: L'insurrection polonaise de 1863 et l'émigration hongroise. Bp. Akad. K. 1960. 30 p.

Szőcs Ferenc: Észak Dél ellen. (Magyarok Lincoln hadseregében.) — Lobogó, 1961. 15. sz. 4. p.

A springfieldi csata. (Zágonyi Károly őrnagy és Majtényi hadnagy) [az észak-amerikai polgárháborúban.] — Lobogó, 1961. 29. sz. 4. p.

A polgárháború hőse. (Stáhel Gyula altábornagy és Blenker Lajos ezredes [az észak-amerikai polgárháborúban.] — Lobogó, 1961. 41. sz. 15. p.

Merényi László: Háború-ellenes mozgalom Győr-Sopron megyében 1912 őszén. — Borsodi Szemle, 1961. 4. sz. 359–365. p.

Első világháború

Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914–1918. Összeáll. *Iványi* Emma. Bp. 1960. Akad. K. 581 p., 4 t., 7 mell. — Ism.: *Balázs* József. — HK, 1960. 2. sz. 220–225. p.

Zsigmond L[ászló]: Die Zerschlagung der Österreichisch–Ungarischen Monarchie und die internationalen Kräfteverhältnisse. Bp. Akad. K. 1960. 49. p.
(Studia Historica 23.)

Hetés Tibor: Vörös lobogó a Sankt Georgon. — Lobogó, 1961. 4. sz. 14. p.

Palásti László–*Tálas* Géza: Ki a bűnös? Száz év a pesti rendőrség aktáiból. Az első világháború hiénái. — Lobogó, 1960. 222. sz. 4. p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban

Terbe Lajos: Szibériai magyar lapok 1915–1921. Bibliográfia az omszki Forradalom és Vörös Újság részletes ismertetésével. (Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1958. Bp., 1959. Kossuth ny. 378 p.)

Terbe Lajos: A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917–1921. Bibliogr. és sajtótörténeti vázlat.
(Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1959. (Fel. szerk.: *Dezsényi* Béla, Bp. 1961. Kossuth ny. 409 p.

Józsa Antal: Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. — HK, 1961. 2. sz. 625–669. p.

Zsilák András: Az OK(b)P magyar csoportjának szerepe a Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek szervezésében (1918–1919.) — Tört. Sz, 1961. 3. sz. 347–360. p.

Györkei Jenő: Magyar internacionalisták a szibériai és távol-keleti partizánharcokban. — HSz, 1960. 6. sz. 102–107. p.

A magyar hadifoglyok hazatérése Szovjet-Oroszországból. (1918. III. 3. – 1918. X. 31. Hadtörténelmi okmánytár.) (Közlik: *Józsa* Antal – *Gazsi* József.) — HK, 1961. 2. sz. 792–854. p.

Józsa Antal: Apáink dicsősége. [Magyar internacionalistákról.] — N, 1961. 44. sz. 4. p.

[Matveev, Ivan Georgievics] Matvejev, I.: Az örök barátság forrásánál. (U isztokov vecsnoj druzsbü.) (Ford. *Heller* Manfréd.) Bp. Kossuth K., 1961. 175 p., 8 t.

Kiss Sándor — *Lengyel* István: Oroszországi magyar hadifogoly emlékek.
(Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. (Szerk. *Gerelyes* Ede, *Lengyel* István.) Bp. Franklin ny. 1959.)

Fazilhodzsajev, K.: Hogyan vették ki részüket a magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomból Üzbegisztánban. — Borsodi Szemle, 1961. 5. sz. 556–560. p.

Hadifoglyokból — vöröskatonák. [Magyar internacionalisták 1918–1919.) — N, 1960. 5. sz. 8. p.

Vadász Ferenc: Sírjukra hazai földet küldünk. [Magyar internacionalisták harcai a szovjethatalomért.] — Népszabadság, 1960. 258. sz. 6. p.

Csehily Gyula: Egy internacionalista harcos emlékirataiból. [Hősies harci epizódok az oroszországi polgárháborúból.] — Népújság, (Eger) 1960. április 15.

Kocsis Tamás: Emlékek a forradalomról. — Beszélgetés dr. Münnich Ferenccel. — Magyar Nemzet, 1961. 264. sz. 7. p.

Ruffy Péter: Találkozás negyvennégy év után. Dr. Münnich Ferenc látogatása „Csapó Pali"-nál. [Orosházán Csapó Pál tomszki vöröskatonánál.] — Magyar Nemzet, 1961. május 7.

Vajda Péter: Marx Károly zászlaja alatt. [Szemjon Birjukov, a Marx Károly nemzetközi zászlóalj parancsnoka visszaemlékezései a harcokra és magyar bajtársaira.] — Népszabadság, 1961. 265. sz. 9. p.

Két és fél évig vöröskatona voltam. — Lenin zászlaja alatt harcolt. Irta: H. D. — Petőfi Népe, 1961. november 10. — Félegyházi Közlöny, 1961. november 10. [Csontos András tszállatgondozó részvétele az oroszországi polgárháborúban.]

Feledhetetlen napok. [Egy rosztovi lap cikke Hatvani János egykori internacionalista részvételéről az oroszországi polgárháborúban.] — Szolnok megyei Néplap, 1960. március 22.

Az egykori partizán. — Lenin zászlaja alatt harcolt. — Petőfi Népe, 1961. november. 7. [Iglói Tamás bajai lakos részvétele az oroszországi polgárháborúban.]

Győri Illés György: A tarpai vörös katona. — Nyíri tájak, nyíri emberek. [Jenei Sándor internacionalista részvétele az oroszországi polgárháborúban.] — Keletmagyarország, 1960. május 1.

Csákváry Margit: Akiről egy oldal szól az üzbegisztáni katonai történelemkönyvben. (Karoczkay Kovács András, magyar internacionalista.) — Lobogó, 1961. 22. sz. 4. p.

Gábor Áron: Szibériai legenda három magyarról. — Ország—Világ, 1960. november 2.
[Kollár Ferenc, Millei József, Kovács János volt hadifoglyok és internacionalista harcosok életútja a Szovjetunióban.]

Gyulai veteránok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. — Békés megyei Népújság, 1960. november 4. — Gyulai Hírlap, 1960. november 4.
[Kollarik András és Major Péter részvétele a polgárháború harcaiban a Káspi-tenger környékén.]

Csorba Barnabás: Októberi szerelem. — Szibériától az ózdi kiserdőig. — Északmagyarország, 1961. november 7. [Kovács József ózdi munkás, egykori vöröskatona részvétele az oroszországi polgárháborúban.]

Cseresznyák István: A vámosszabadi vöröskatona. Ágyútűzben. Átkelés az Uralon. Ostrom. — Kisalföld, 1961. november 7. [Kupi Károly emlékei az oroszországi polgárháború idejéből.]

Gábor Áron: Egy szibériai író könyvet ír Ligeti Károly legendás életéről. — Ország—Világ, 1960. december 14. [Nyikolaj Kilmogorov készülő könyvéről és Ligeti Károly hősi életéről.]

Sárközi Gyula: A vörös huszár. — Szovjet Híradó, 1961. február 19. (4. sz.)
[Mike János internacionalista harcos részvétele a polgárháborúban, találkozása Leninnel, hazatérése és mozgalmi munkája napjainkig.]

Molnár Zoltán: Egy magyar vöröskatona emlékei. — Új Írás, 1961. 10. sz. 869—881. p.

Neff István: A szemtanú, aki ott volt az elsők között. (Pető Imre) [volt vöröskatona visszaemlékezése.] — Igaz Szó, 1961. 6. sz. 12—16. p.

Meghalt Staub József. — Petőfi Népe, 1961. július 4. [Nekrológ a párt régi harcosáról, aki részt vett az oroszországi polgárháborúban, majd a kecskeméti munkásmozgalomban.]

Nagy idők tanúi. Szabó Sándor májusai. [— — internacionalista visszaemlékezései.] — Lobogó, 1961. 18. sz. 4. p.

Ruffy Péter: Itt nyugszik Tóth Mihály. [A szovjetoroszországi polgárháborúban, a tomszki ezredben részt vett kommunista mártír hamvainak felkutatása, akit a fehérterroristák 1922-ben Csóton halálra kínoztak.] — Magyar Nemzet, 1961. augusztus 7. 203. sz. 7. p.

Nyugdíjas vöröskatona. — Kisalföld, 1961. május 4.
[Tóth Pál kapuvári lakos részvétele az oroszországi polgárháborúban.]

Koroda Miklós: A veterán búcsúja. (Varga József részvétele az intervenciósok elleni harcokban.) — Népszava, 1961. 264. sz. 9. p.

Frunze magyar katonája. [Írta:] V. J. Hétfői Hírek, 1961. 45. sz. 2. p.
[Varga József tápiószentmártoni tszpénztáros, egykori vöröskatona élményei az oroszországi polgárháborúban. Leninnel is találkozott.]

Kocsis Tamás: Iljics tüzére. [Varga József tápiószentmártoni kommunista részvétele a polgárháborúban, találkozása Leninnel 1920-ban Moszkvá-

ban.] — Magyar Nemzet, 1961. április 22. 95. sz. 3. p.

Szegedi László: Őszi emlékezés. — Szibériától az ózdi kiserdőig. — Északmagyarország, 1961. november 7. [Vaszilandó János egykori vöröskatona emlékei az oroszországi polgárháborúról.]

Tamási Menyhért: Lenin katonája. — Sörgyári Dolgozó, 1961. november 6. [Vékási József veterán, egykori vöröskatona emlékei az oroszországi polgárháborúról.]

Györkei Jenő: Frunze testőrei. [Dokumentumregény.] (III. Csergezán Pál.) Bp. Zrínyi K., 1961. 137 p.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai, irodalma

Siklós András: Bevezetés az 1918—19. évi magyarországi forradalmak forrásaiba és irodalmába. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Felsőokt. Jegyzetell. 1961. 141 p.

Siklós András: Adalékok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak historiográfiájához. — PK, 1960. 4. sz. 24—67. p.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. [Szerk.] a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K.

6. köt. (*Gábor* Sándorné — *Hajdu* Tibor — *Szabó* Gizella): A Magyar Tanácsköztársaság.

2. r. 1919. június 11 — 1919. augusztus 1. (Függelék: *Milei* György: Az OK(b)P magyar csoportja és a magyar internacionalisták tevékenysége Szovjet-Oroszországban 1919. március 21 — 1919. augusztus eleje.) (A bibliográfiát [összeáll.] *Práger* Miklós.) 1960. 786 p.

[*Práger* Miklós]: A Magyar Tanácsköz- (1919. március 21 — 1919. augusztus.) társaság sajtójának bibliográfiája. [Kiad. az] MSZMP K. B. Párttörténeti Intézete. Bp. 1960. Franklin ny. 35 p.

A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban. Bp. 1960. Akad. K., 216 p., 1 t.

Landler Jenő: Válogatott beszédek és írások. (Összeáll. és bev. *Gadanecz* Béla, *Szabó* Ágnes.) [kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. 1960. Kossuth K. 579 p., 1 t.

— Ism.: Hetés Tibor. — HK, 1960. 2. sz. 213—219. p.

A Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden. Bibliográfia. (Szerk. *Lisztes* László.) — (*Oltvai* Ferenc: A Tanácsköztársaság történetének forrásai a Szegedi Állami Levéltárban.) Szeged, 1959. Szegedi Egyet. Könyvtár, 159 p., ill. — Ism. — *Péter* László. — Tiszatáj, 1960. 4. sz. 6. p.

Szolnok megye 1918—19-ben. [Írta] (*Kaposvári* Gyula, *Kisfaludi* Sándor stb. — Függelék: Karosné *Benke* Irén: A polgári forradalom és a Tanácsköztársaság Szolnok megyei sajtójának bibliográfiája.) Szolnok, 1961. MSZMP Szolnok m. Biz. 131 p., ill.

Dokumentumok Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság kapcsolatairól. Közli: *Gábor* Sándorné. — PK, 1961. 1. sz. 209—227. p.

Hajdu Tibor: Adatok a Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatainak történetéhez. — PK, 1961. 3. sz. 83—123. p.

Nagy László: Levéltári Közlemények (1959). (Források és tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez.) — HK, 1960. 1. sz. 210—214. p.

Balázs József: A „Hadtörténelmi Közlemények" tanácsköztársasági emlékszáma. — PK, 1960. 3. sz. 205—211. p.

[Országos Széchényi Könyvtár] A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban. Leíró katalógus. (Összeáll. Munkácsi Piroska.) Bp. 1959. Lakóterv soksz. 249 p., 37 t.

(*Gerelyes* Ede—*Tarjányi* Sándor): Dicső napok. 1919. [Képanyag. Bev.] (*Kelen* Jolán.) [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete [és a] Legújabbkori Történeti Múzeum. Bp. Kossuth K., 1960. 226 p.

A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó tanulmányok és cikkek

Nemes D[ezső]: Isztoricseszkoe znacscnie Vengerszkoj Szovetszkoj Reszpubliki. Bp. Akad. K. 1960. 65 p. (Studia Historica 41.)

A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Előadásgyűjtemény. (Szerk. Gábor Sándorné.) [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. 1960. Kossuh K., 387 p.

Nagy Zsuzsa, L.: Forradalom és ellen-

forradalom a Dunántúlon. 1919. [Kiad.] a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Kossuth K., 1961. 202 p.

Szokodi József: Adatok a Tanácsköztársaság egri történetéhez. 1918. július — 1919 május.
(Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. (Szerk. *Bakos* József.) Eger, 1960.)

Fiatalok a Tanácsköztársaságról. Az 1959. évi országos középiskolai tanulmányi verseny díjnyertes helytörténeti dolgozatai. (Szerk. Szabolcs Ottó.) Bp. Tankönyvkiadó, 1960. 199 p.
A kötet tartalmából:
Hunyadi György: A Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács. 1919.
Földváry László: A Magyar Tanácsköztársaság története Orosházán és az orosházi járásban.

Balassagyarmat a Tanácsköztársaság idején. [Feldolg.] (a balassagyarmati Palóc Múzeum történeti és néprajzi munkaközössége: *Manga* János, *Bugán* József stb. [Bev.] *Manga* János.) Bp. 1959. Múz. Közp., Prop. Irod. 177 p., 12 t.

Tanácsköztársaság Fejér megyében. (Emlékkönyv.) Kiad. a megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya. Székesfehérvár. 1959. Székesfehérvári ny. 147 p.
A kötet tartalmából:
Rehák Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság Fejér megyei eseményei. (1919. március — 1919. augusztus.)
Kállay István: A Fejér megyei és Székesfehérvári Direktórium szervezete és működése.
Dokumentumok a Tanácsköztársaság Fejér megyei történetének tanulmányozásához. (Gyűjt. Farkas Gábor, Csongor Rózsa.)
Bottlik László: Ellenforradalmi megmozdulások a Tanácsköztársaság idején.

A Magyar Tanácsköztársaság pécsi—baranyai emlékkönyve. Kiad. Pécs m. j. Város Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya. Pécs, 1960. Pécsi Szikra ny. 282 p., 8 t.

Mészáros Gyula: Sopron emlékezik a Tanácsköztársaság mártírjaira. — Soproni Szemle, 1961. 1. sz. 61—65. p.

Maday Pál: Szarvas község a Tanácsköztársaság idején. [Borító]: (Cs. Pataj Mihály, Tábor János plakátja nyomán.) Szarvas, 1960. Közs. Tanács VB, 67 p., 4 t.

Kaposvári Gyula: 1918—19 napjaiból. (Szolnok. Damjanich Múzeum. Múzeumi levelek. (Szerk. Kaposvári Gyula.) 3. Szolnok 1960. 28 p.)

Juhász Róbert — D. *Tóth* László: Nagy idők. Munkához lát a katonatanács. — Lobogó, 1960. 41. sz. 4. p.

Hajdú Tibor: Magyar—szovjet szövetség 1919-ben. — Élet és Tudomány, 1961. 45. sz. 1411—1414. p.

Nagy Zsuzsa, L.: A Tanácsköztársaság Zala megyei történetéről. (A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve. 1950—1960. (Szerk. *Szentmihályi* Imre.) Zalaegerszeg, Zala m. Tanács VB 1960.)

A Tanácsköztársaság Zala megyében. (Szerk. biz.: *Bánhidi* Tibor, *Degré* Alajos stb. Ill. *Cziráki* Zoltán.) Zalaegerszeg 1961. MSZMP Zala m. Végrehajtó Biz. 185 p., 12 t.

Kiss Sándor: Rajzok a Magyar Tanácsköztársaság idejéből. *Ring* Gusztávné: A Magyar Tanácsköztársaság zászlói. (Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. (Szerk. *Gerelyes* Ede, *Lengyel* István.) Bp. Franklin ny. 1959.)

Legdicsőségesebb forradalmi hagyományunk: a Magyar Tanácsköztársaság. — HSz, 1960. 2. sz. 3—8. p.

Benedikt Ottó: A Tanácsköztársaság évfordulójára. — Magyar Tudomány. 1960. 3. sz. 115—124. p.

Bors András: Kellner Sándor, az igaz bolsevik. — Soproni Szemle, 1960. 3. sz. 193—200. p.

Mészáros Károly: Latinka Sándor. (1886—1919.) — Élet és Tudomány, 1961. 39. sz. 1219—1222. p.

Fikay István: Hogy születik a népmese? [Stromfeld Aurélről.] — Népszava, 1961. 51. sz. 4. p.

A Magyar Vörös Hadsereg harcai

Liptai Ervin: A Magyar Vörös Hadsereg harcai. 1919. [Kiad. a] Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. 1960. Zrínyi K. 589 p., 10 térk.
— Ism.: *Sörös* Lajos. — Ho, 1960. 2. sz. 143—147. p., *Mucs* Sándor. — — HK, 1960. 2. sz. 201—212. p.

Liptai, E[rvin]: Bor'ba Vengerszkoj Krasznoj Armii protiv imperialisticseszkoj intervencii v 1919 godu. Cs. 2. — Acta Historica, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 103—147. p.

Fogarassy László: A Magyar Vörös Hadsereg 1919. (Válogatott dokumentumok. Összeáll. *Hetés* Tibor. Bev. *Liptai* Ervin. Bp. Kossuth K. 1959.) [Könyvism.] — Sz, 1960. 1—3. sz. 375—378. p.

Balázs József: Stromfeld Aurél Válogatott írásai. — HK, 1960. 1. sz. 224—230. p. (Könyvism.)

Hetés Tibor: Az igazság és a világosság útján. (Stromfeld Aurél.) — Lobogó, 1960. 40. sz. 4. p.

A[rkus] J[ózsef]: Veszélyben a proletárhaza! Epizódok 1919-ből. — Igaz Szó, 1961. 6. sz. 5—11. p.

Fogarassy László: Sopron és az 1919-es hadszíntér. — Soproni Szemle, 1961. 1. sz. 75—78. p.

Fogarassy László: Hogyan került a soproni vörös ezred Visegrádra? — Soproni Szemle, 1961. 4. sz. 357—359. p.

H[etés] T[ibor]: Jelentés Szolnokról. Steinbrück Ottó vezetése alatt álló csapatok harca Szolnokért.) — Lobogó, 1961. 46. sz. 15. p.

Fogarassy László: A Magyar Tanácsköztársaság vörös hadseregének kőcsényi védőszakasza. — Soproni Szemle, 1960. 3. sz. 251—253. p.

Arrabona. (A Győri Múzeum évkönyve. — Les annales du Musée de Győr.) Győr. 1960. (Szerk. *Uzsoki* András.) Győr-S[opron] m. ny. 193. p., 1 t.
A kötet tartalmából:
Fogarassy László: A Duna-vonal védelme a Tanácsköztársaság idején.
Czigány Béla: A Vörösőrség Győrött.

A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban. A felső Duna-szakasz hadműveleteinek leírásával. Szerk. *Zolnay* László. Kiad. az 1919-es Esztergomi Emlékbizottság. Bp. 1960. Akad. K., 149 p., 8 t., 2 térk. mell.
A kötet tartalmából:
Dezsényi Miklós: Komárom és Esztergom szerepléseés a Magyar Tanácsköztársaság háborújában.
Zolnay László: Az esztergomi (Balassi Bálint) Múzeum és a helyi sajtó [1919-es] dokumentumaiból.

Mocsár Gábor: Hatszáz év. (Fejezetek Debrecen történetéből.) — Hazafiak és ellenforradalmárok. — Hajdú-Bihari Napló, 1961. május 19. [A nemzetközi ezred debreceni osztrák hősi halottai.]

Gaál Gyula: A Tanácsköztársaság harca Debrecenben. [A „nagypénteki tüntetés" — az ellenforradalmi provokáció leveréséről, az osztrák vörös ezred segítségével.] — Közgazdász, 1960. március 21.

Herczegh Kálmán: Ellenforradalmi monitorok tüzében. — Az 1919-es „vörös-tengerészek" hőstettei. — Lobogó, 1960. 45. sz. 15. p.

Hetés Tibor: Egyszívű brigád. [Internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében.] — Lobogó, 1961. 13. sz. 6., 16. sz. 9. p., 19. sz. 5., 21. sz. 15., 24. sz. 4., 28. sz. 4., 33. sz. 14. p.

Hetés Tibor: „És tovább élünk . . ." [Nemzetközi egységek az 1919. júliusi offenzívában.] — Lobogó, 1961. 37. sz. 4. p.

Hetés Tibor: Repülők a Tanácsköztársaság védelmében. — Repülés, 1961. 3. sz. 9. p.

Kamody Miklós: Adatok a postás vöröskatonák történetéhez. — Borsodi Szemle, 1960. 3. sz. 210—216. p.

Hetés Tibor: Munkásezredek előre! [Bev.] (*Liptai* Ervin.) [Kiad.] a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. 1960. Táncsics K., 144 p., 7 t.

H[etés] T[ibor]: „Fegyvert a gyári munkászászlóaljaknak!" — Lobogó, 1961. 43. sz. 4. p.

H[etés] T[ibor]: „Munkásfegyverek." A titokzatos erő. [A salgótarjáni munkások és bányászok megvédik Salgótarjánt.] — Lobogó, 1961. 50. sz. 4. p.

H[etés] T[ibor]: Munkásezredek a Garam mentén. — Lobogó, 1960. 24. sz. 13. p.

Fogarassy László: A Magyar Vörös Hadsereg utolsó csatája. Szolnok, 1919. aug. 1. — Jászkunság, 1961. 3—4. sz. 159—164. p.

Balogh Endre: A legendás hírű vöröskomisszár (Karikás Frigyes.) — Lobogó, 1960. 39. sz. 7. p.

Arkus József: Három veterán vöröskatona — a proletárnemzetköziségről. — (V. L., Pogonyi Antal, Ágoston Ignác.) — Igaz Szó, 1961. 1. sz. 50—55. p.

Borsos Árpád: Vallomás: [Az I. Vörös Autózászlóalj parancsnokának visszaemlékezése.] — Népszabadság, 1961. 69. sz. 6. p.

Egy vörösszázad parancsnoka. (Fellner Sandor.) — N, 1961. 11. sz. 5. p.

Emlékezzünk. — Ruházati Munkás, 1961. március. [Nekrológ Gál Patócs János elvtársról, a munkásmozgalom régi harcosáról, aki a Tanácsköztársaság idején Nagyvárad városparancsnoka volt.]

A szegedi veteránok emlékeiből. — 1919 dicső napjaiból. [Írta] K. B. — Délmagyarország, 1961. március 22. [Kercsik Ferenc, az újpesti Viktória bútorgyár munkástanácsának egykori elnöke és munkásszázad parancsnoka az ellenforradalmi erőkkel vívott harcáról.]

Kocsis Tamás: A Tanácsköztársaság nyomolvasói. [Kovács Gyula, Kerekes Árpád, Ruscsák Lajos egykori vöröskatonák életéről.] — Magyar Nemzet, 1961. 68. sz. 5. p.

Pesold Ferenc: A Tiszánál szólt a fegyver. A Tanácsköztársaság volt harcosa (Polyák József) a régi napokra emlékezik. — Esti Hírlap, 1961. 68. sz. 1. p.

Simon Ferenc: Vöröskatona emlékmű Hernádszurdokon. [Szenográdi An-

tal és járőrtársainak hősi tette 1919 június közepén.] — Borsodi Szemle, 1960. 5. sz. 411—413. p.

Szabó Ferenc: A dal magasba száll... [Patak Jenő vöröskatona életéről.] — Igaz Szó, 1961. 8. sz. 5—6. p.

Sitkei Sándor: Egy tengerész a forradalomban. Sajtó alá rend. Tarjányi Sándor. Bp. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1960. 44 p. 3 t.

„Már készen állt a vesztőhely számunkra..." Egy szentesi veterán visszaemlékezései. — Csongrád megyei Hírlap, 1961. július 16. [Aradi Lajos

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Pintér: Felzúg a fogház. [1920. május 1. a Margit körúti katonai fogházban. Endrődi János visszaemlékezése alapján.] — Vasas, 1960. május.

Karsai Elek — *Pintér* István: Darutollasok. Szegedtől a királyi várig. [Riportsorozat.] Bp. Zrínyi K. 1960. 255 p. 8 t.

Fogarassy László: Nyugatmagyarországi bandaharcok (1921. augusztus 28—november 4. — Vasi Szemle, 1961. 1. sz. 39—49. p.

Ilyenek voltak Ők: a Rongyos Gárda. Lobogó, 1960. 52. sz. 15. p.

Sztana Béla: Adalékok a fasiszta Horthy-rendszer katonai ideológiájának alakulásához. — Ho, 1961. 1. sz. 94—109. p.

Godó Ágnes: A Horthy-rendszer nemzetközi és katonai helyzete 1921—1927-ben. — HK, 1961. 2. sz. 544—587 p.

Godó Ágnes: A Horthy-rendszer kalandor háborús tervei. — HK, 1961. 1. sz. 112—144. p.

Kerekes Lajos: Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom. Tört. Sz. 1961. 2. sz. 190—216. p.

Szokoly Endre: ... és Gömbös Gyula, a kapitány. (Korrajz és krónika.) Bp. Gondolat, 1960. 424 p.

Berend T. Iván — *Ránki* György: Magyarország a fasiszta Németország „életterében" 1933—1939. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1960. 219 p.

Á[rkus] J[ózsef]: A m[agyar] kir[ályi] tisztikar... Adalékok az 1939-es honvédelmi törvényhez. [Tisztek és beosztottak viszonya a Horthy-hadseregben.] — N, 1961. 7. sz. 7. p.

Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban

Szalai Klára: (Bibliográfia a spanyol nép szabadságharcának irodalmáról (1936—1939). — HSz, 1961. 8. sz. 139—141. p.

Ibarruri, Dolores: A hősi út. („A Spanyol Kommunista Párt történetének rövid tanfolyama" c. könyv megjelenése alkalmából.) — Béke és Szocializmus, 1960. 10. sz. 115—126. p.

Ibarruri, Dolores: A nemzetközi önkéntesek búcsúztatása. — Népszabadság, 1961. 169. sz. 4. p.

Györkei Jenő: 25 éve, Spanyolországban. — Szabad Föld, 1961. július 23. [Megemlékezés a polgárháború évfordulójáról, néhány jellemző számadattal.]

Pikay István: A nagy háború drámai főpróbája. [A spanyol szabadságharc 25. évfordulójára.] — Népszava, 1961. 168. sz. 2. p.

A spanyol szabadságharc 25. évfordulója. — Népszabadság, 1961. 169. sz. 4. p.

Bokor László: „Nincsenek nyugalmazott forradalmárok..." Beszélgetés Enrique Lister tábornokkal. — Igaz Szó, 1960. 14. sz. 86—91. p.

Münnich Ferenc: A spanyol szabadságharc nemzetközi dandárai. — Kortárs, 1961. 7. sz.

[Ötvenhárom] 53 nemzet önkéntesei. — Népújság, (Eger) 1961. október 15. [Számszerű kimutatás nemzetek szerint a spanyol polgárháború résztvevőiről.]

Csatári József — *Szántó* Rezső: A spanyolországi nemzetközi brigádok megalakulásának 25. évfordulójára. — HSz, 1961. 10. sz. 126—127. p.

Zalka Máté: A „madridi csata". — Magyar Nemzet, 1961. 168. sz. 2—3. p.

Batov, P. I.: Lukács tábornok. (Zalka Máté.) Ford. *Zentai* Artur. 1—2. r. — N, 1961. 40. sz. 4—5., 41. sz. 4—5. p.

Batov, P. I:. Lukács Tábornok. (Zalka Máté.) — HSz, 1961. 10. sz. 25—31. p.

Longo, Luigi: Lukács Pál tábornok. — Népújság, (Eger) 1961. október 15. [Korabeli megemlékezés Zalka Mátéről, fényképével.]

Csatári József: A spanyol barrikádokon. Egy magyar önkéntes spanyolországi visszaemlékezései. 1936—1938. Bp. Zrínyi K. 1960. 204 p. 1 térk. — 2. kiad. 1961. 211 p.

Csatári József: Magyar önkéntesek a forradalmi spanyol nép oldalán. — HSz, 1961. 10. sz. 128—131. p.

Molnár István: Madrid határán. (Csatári József, Hán Géza, Mező Imréné visszaemlékezései.) — N, 1961. 40. sz. 16. p.

A proletár internacionalizmus lelkesítő példája. („No pasaran"). — HSz, 1961. 10. sz. 21—24. p.

A spanyol nép egy percre sem hagyta abba a harcot. Ünnepség a spanyolországi nemzetközi brigádok megalakulásának 25. évfordulóján. (Sebes Sándor, a nemzetközi brigádok volt harcosának beszéde.) — Népszava, 1961. 245. sz. 2. p.

Pataky Iván: Az ezernyelvű, egyszívű brigád. [Nemzetközi brigádok a spanyol szabadságért.] — N, 1961. 41. sz. 7. p.

Szántó Rezső: A nemzetközi önkéntesek és a spanyol nép barátsága. — HSz, 1961. 10. sz. 132—135. p.

Szepesi Ferenc: Harcba indultak az ezer nyelvű, egyszívű brigádok. [54 ország katonái a spanyol polgárháborúban.] — Igaz Szó, 1960. 20. sz. 59—64. p.

Szücs Gyula: A spanyolországi nemzetközi brigádok megalakulásának 25. évfordulójára. — HSz, 1961. 9. sz. 105—109. p.

Pusztai István: Nemzetközi brigádok a spanyol szabadságharcban. A spanyol nép harca a szabadságért és függetlenségért. — Beszélgetési anyag. — HSz, 1960. 11. sz. 87—94. p.

Gergely Imre: Égtek a sziklák, lángoltak a hegyek... Népújság, (Eger) 1961. október 15. [Korabeli tudósítás az Ebro-parti harcokról.]

Magyar internacionalistákra emlékezünk. A 010-es számú hadműveleti egység. (A „Testvérek fegyverben" c. munkájából ford. Csehily Gyula.) — Népújság, (Eger) 1961. október 7. [Főleg a Münnich Ferenc vezette csapat harcairól.]

No pasaran! Emlékezés a magyar önkéntesek spanyolországi harcára. — Magyar Pamut, 1961. november 11., 18., december 2., 9., 16.

(Timár György — *Győrkei* Jenő): Nem törnek át! [Képanyag.] (Szerk. — —.) [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség. [Bp. 1961.] Zrínyi K., 107 p.

Münnich Ferenc: Harcunk évfordulója. [Magyar internacionalisták Spanyolországban.] — Élet és Irodalom, 1961. 41. sz. 3. p.

Sziklai Sándor: A Manzanares partján történt. — visszaemlékezése. — Népszabadság, 1961. 169. sz. 4. p.

Horváth Miklós: Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Összeáll. és a bev. tanulmányt írta: *Győrkei* Jenő. Szerk. *Gyáros* László. — HK, 1960. 1. sz. 215—223. p. (Könyvism.)

Endresz István: A Condor-légió. — Lobogó, 1960. 11. sz. 5. p.

E[ndresz] I[stván]: A Condor-légióban kezdte. (Hannes Trautloft.) — Lobogó, 1960. 36. sz. 6. p.

A Luftwaffe „tündöklése" és bukása. — (A „Porosz Királyi Légierők" első világháborús mérlege. — Göring a „Luftwaffe" szervezője. — Főpróba a spanyol polgárháborúban. — Repülés, 1960. 7. sz. 4. p.

A legendás Rata [szovjet vadászrepülőgép a spanyol polgárháborúban és a második világháborúban.] — Lobogó, 1961. 14. sz. 7. p.

A spanyol polgárháború magyar önkénteseinek visszaemlékezéseiből. (Közli: Imre Mátyásné.) — PK, 1961. 2. sz. 223—240. p.

Szekulity Péter — *Vince* János: Zalka Máté katonája. [Harangozó József részvétele a spanyol polgárháborúban.] — Szolnok megyei Népújság, 1960. április 26., 27., 28., 29.

Vass Éva: „Ezer veszély közt..." A nemzetközi brigád egy katonája (Kerekes Ferenc) emlékezik. — Magyar Nemzet, 1961. 244. sz. 5. p.

Tizenkilenctől Spanyolországig. [Kupor József elvtárs emlékei.] — Komárom megyei Dolgozók Lapja, 1960. július 23.

Finom András: Barcelonánál még egyszer megálljt parancsoltunk... Emlékezik és emlékeztet egy interbrigadista. — Pest megyei Hírlap, 1961. július 18.
[Ribár Pál spanyolországi veterán harcos élményei.]

Kollár Mária: Nevezetes évforduló. — — Telefon, 1961. október 11. [Váli Zoltán festőművész életútja. Részt vett a spanyol polgárháborúban és a francia ellenállási mozgalomban.]

Magyarország a második világháborúban

Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai és gazdaságtörténet

Juhász Gy[ula]: Beiträge zu Ungarns Aussenpolitik in den Tagen des Ausbruchs des zweiten Weltkrieges (August—September 1939.) — Acta Historica, 1961. 8. köt. 1—2. sz. 137—174. p.

Puskás, A. I.: Adatok Horthy-Magyarország külpolitikájához a második világháború éveiben. — Sz, 1961. 1. sz. 83—117. p.

Sallai Elemér: A második világháború magyarországi előkészítésének egyes katonapolitikai vonatkozásai. — HSz, 1960. 9. sz. 122—128. p.

Lengyel Klára: Magyarország politikai viszonyai a második világháború

időszakában. — Pártélet, 1960. 4. sz. 64—74. p.

Karsai Elek: „Országgyarapítás" — országvesztés. A nürnbergi per és Magyarország. I. r. 1933—1939. Bp. Kossuth K., 1961. 167 p., 6 t.

[Horváth] Horvat M[iklós]: Voenno-politicseszkie principü i celi hortisztszkogo fasizma do i vo vremja vtoroj mirovoj vojnü. Harakter fasisztszkogo nemecko—vengerszkogo voennogo szojuza. Bp. Akad. K. 1960. 28 p.
(Studia Historica 24.)

Tóth Sándor: A Horthy-hadsereg helyzete a Szovjetunió elleni háborúba lépés idején. — HK, 1961. 2. sz. 500—543. p. 1 t.

Bányász Rezső: Intő évforduló. (1941. június 22.) — Igaz Szó, 1960. 12. sz. 1—6. p.

Szabó László: A kassai bombázás cinkosa. (Borsányi-Böhm Julian.) — Népszabadság, 1960. 50. sz. 10. p.

Gindert Károly: Az 1. páncélos hadosztály harcai a 2. magyar hadsereg doni hídfőcsatáiban 1942. július—október. — HK, 1961. 2. sz. 457—499. p., 4 t.

(Faragó István): „Ezek gyilkolnak minket . . .!" (Egy munkaszolgálatos naplójából. 1942.) — Lobogó, 1960. 50. sz. 14. p.

Egy magyar főúr (Horthy István) háborúba megy. — Lobogó, 1960. 39. sz. 4. p.

Palásti László: Don-kanyar 1943 január. Tizenhét évvel ezelőtt kergette pusztulásba Jány Gusztáv a 2. magyar hadsereget. — Lobogó, 1960. 2. sz. 7. p.

Ránki György: A német—magyar viszony az utolsó háborús évben és az európai biztonság. Megjegyzések Andreas Hillgruber tanulmányához. — Tört. Sz. 1961. 3. sz. 373—377. p.

Gazsi József: Adatok és dokumentumok a Szálasi [Ferenc]-hadsereg történetéhez. — HK, 1960. 2. sz. 226—282. p.

Dokumentumok az ellenforradalmi rendszer utolsó napjainak történetéhez 1944 november—1945 február. Összeáll.: *Morva* Tamásné. — HK, 1960. 1. sz. 291—308. p.

Rozsnyói Á[gnes]: October fifteenth, 1944. (History of Szálasi's putsch.) — Acta Historica, 1961. 8. köt. 1—2. sz. 57—105. p.

Tálas Géza: A szégyenteljes vég kezdete. — Lobogó, 1960. 41. sz. 16—17. p.

Komlós János: Elárult ország. Bp. Gondolat, 1961. 286. p., 12 t.

Ilyenek voltak ők: Összeesküvés az ifjúság ellen . . . (Leventék a háborúban.) — Lobogó, 1961. 32. sz. 15. p.

A leventeintézmény történetéből. „A Nemzetvezető parancsára!" [Írta:] (sa.) — Lobogó, 1961. 35. sz. 14. p.

A leventeintézmény történetéből. A leventétől az idegenlégióig. [Írta:] (sa.) — Lobogó, 1961. 37. sz. 15. p.

Szijj Ilona — *Plávits* Ferenc — *Ocsovai* Gábor: Farizeusok. Ahogy főhercegék légoltalmat csináltak . . . Tallózás a történelem legsötétebb fejezetében. — Magyar Légoltalom, 1960. 8. sz. 12—13., 9. sz. 22—23., 10. sz. 12—13. p., 11. sz. 12—13., 12. sz. 18—19. p.

Palásti László — *Tálas* Géza: Ki a bűnös? Száz év a pesti rendőrség aktáiból. A budapesti rendőrség 1941-es deportálásai. — Lobogó, 1960. 24. sz. 4. p. 25. sz. 4. p.

Lévai Jenő: Eichmann in Ungarn. Dokumente. Hrsg. von —. Bp. Pannonia, Univ. druck. 1961. 340 p., 1 t.

Komlós János: Ami az [Adolf] Eichmann-ügy mögött van. Himmler üzlete Magyarországon. 1—4. r. — Magyar Nemzet, 1961. 79. sz. 7., 80. sz. 7., 81. sz. 5., 83. sz. 4—5. p.

Ruffy Péter: A tábornok úr. (Pokorny Hermann ny. vezérezredes.) — Magyar Nemzet, 1961. 37. sz. 7. p.

Hazánk felszabadulása

Szalai Klára: Ajánló irodalmi jegyzék hazánk felszabadulásának 15. évfordulójára. — HSz, 1960. 1. sz. 122—124. p.

Hazánk felszabadulásának krónikája. 1944. szeptember 24—1945. április 4. kiad. a Magyar—Szovjet Baráti Társaság. Bp. 1960. Egyet. ny. 47 p.

Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. — Magyarország fejlődése a felszabadulás után. [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. (2. jav. kiad.) Bp. 1960. Kossuth K., 330 p.

Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. [Vál.] (Szücs Miklós. Ford. *Szentesi* Ede, *Bojcsuk* Vladimir, *Harmat* Ádám [és] a Zrínyi Katonai Akadémia ford. munkaközössége Mátyás Tibor vezetésével.) Bp. 1960. Zrínyi K., 306 p., 23 térk.

Tóth Sándor: Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből. Bp. Zrínyi K. 1960. [Könyvism.] — HK, 1960. 2. sz. 182—190. p.

(Gunst Péter): Hazánk felszabadulása. Bp. 1960. Tankönyvkiadó, 23 p.

Birjukov, N.: Harcban Magyarország felszabadulásáért. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 10. p.

(Birjukov) [Nikolaj] (Nyikoláj): Harcban a nácifasiszták ellen — magyar

földön . . . — Igaz Szó, 1960. 13. sz. 48—53. p.

Buligin, V. A.: Visszaemlékezés a Magyarország felszabadításáért folyó harcra. — HK, 1961. 1. sz. 179—180. p.

Vajda Péter: Értünk harcolt. Moszkvai beszélgetés Kravcsenko hadseregtábornokkal, a hatodik páncéloshadsereg egykori parancsnokával. — Népszabadság, 1961. 301. sz. 4—5. p.

Mit üzen a Magyar Néphadsereg katonáinak (Pjotr Dimitrievics) Govorunenko altbgy. elvtárs, a Szovjetunió Hőse. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 15—17. p.

Vendégeink. [Petr Dmitrievics Govorunenko] Pjotr Dmitrievics Govorunyenko, Szergej [Dmitrievics Korobejnikov] Dmitrijevics Korobejnyikov. — Népszabadság, 1960. 76. sz. 6. p.

Kulcsár István: Moszkvai beszélgetés Zamercev tábornokkal Budapest felszabadulásának 15. évfordulóján. — Magyar Nemzet, 1960. 38. sz. 2—3. p.

Artamosin, J.: Felejthetetlen napok. — Népszabadság, 1960. 8. sz. 6. p.

„Jólesik a barátság az öreg katonának". Beszélgetés [Kononenko] Kononyenko (Pavel Petrovics) ezredessel, a felszabadító harcok résztvevőjével. — Hétfői Hírek, 1960. 14. sz. 4. p.

Újvári Imre László: Kjanzsin (Pantelej Kuzmics) főhadnagy gárdazászlóalja. [Átkelés a Dunán 1944. november 8-án.] —. N, 1961. 13. sz. 16. p.

Szadovszkij, J.: Akik felszabadulásukért harcoltak. Egy iránytű története. Magyar Rendőr, 1960. 13. sz. 2. p.

Székely Béla: A kilencedik csapás. — Magyar Nemzet, 1960. 81. sz. 7. p.

Soha el nem halványuló dicsőség. Írta és összeáll.: *Hegedüs* Ferenc, *Lakatos* Ernő, *Újvári* Imre László. [A 3. Ukrán Front 57. Hadseregének harca Magyarország felszabadításáért.] — N, 1961. 13. sz. 4—5. p.

Sarohin, [M.] — *Petruhin*, [V.]: Az 57. hadsereg csapatainak erőszakos átkelése a Dunán és hadműveleti hídfő foglalása Batna körzetében. Rövidített ford. — CKKF, 1961. 1. sz. 15. p. (Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1961. 2. sz.-ból.) Koll. 15.

Így kezdődött. Battonyától Szentgotthárdig a 18. szovjet harckocsi hadtest nyomában. [Írták:] (*Horváth* József, *Kékesdi* Gyula stb.) — Népszabadság, 1960. 74. sz. 8,. 75—80. sz. 6—7., 81. sz. 10—11., 82—85. sz. 6—7., 86. sz. 10—11., 87—91. sz. 6—7., 92. sz. 8—9., 93—94. sz. 6—7., 95. sz. 2—3., 96. sz. 6—7., 97. sz. 8—9., 98—99. sz. 6—7. p.

Arkus József — *Lengyel* László: 180 nap története. — Igaz Szó, 1960. 1. sz. 69—77., 2. sz. 40—48., 3. sz. 54—61., 4. sz. 65—72., 5. sz. 41—48., 6. sz. 16—23. p.

Soós László: Tizenöt évvel ezelőtt történt . . . — Magyar Rendőr, 1960. 13. sz. 2—3. p.

Komoróczy György: A felszabadulás helytörténeti kutatása. — Jászkunság, 1960. 1. sz. 10—14. p.

Krizsán László: Okmányok a felszabadulás történetéhez Pest megyében. Szerk. — —. [Az anyaggyűjtésben közrem.] (Kende János.) Bp., 1960. MSZMP M. Biz. 158 p.

Balogh Endre: Karancsi legenda. — Lobogó, 1960. 1. sz. 3. p.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg hadmozdulatai Miskolc és megyénk felszabadítása idején. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 5—10. p.

Pintér András: Megindul az élet. [Nyíregyháza felszabadulása.] — PK, 1960. 1—2. sz. 247—252. p.

Szabó Lajos: Szolnok felszabadítása. — Jászkunság, 1960. 1. sz. 5—9. p.

Borus József: Az 1944-es Szolnok megyei harcok — volt hitlerista tábornokok munkáiban — Jászkunság, 1961. 3—4. sz. 163—173. p.

Gerskovics, Alekszandr: Tizenöt év múltán . . . Ford. *Szurmay* Ernő. — Jászkúnság, 1960. 1. sz. 1—4. p.

Vágvölgyi Tibor — *Hinora* Sándor: Budapest felszabadítása. (Tanulmányok Budapest múltjából. 14. (Szerk. a „Budapest története" szerk. biz.) Bp., Akad. Kiadó, 1961.)

Palásti László: Hídrobbantók. 15 éve repültek levegőbe a budapesti Dunahidak. — Lobogó, 1960. 4. sz. 7. p.

Gesztelyi Nagy Zoltán: Két híd a levegőbe repült. Szemtanúk az Erzsébet-híd és a Lánchíd tizenöt évvel ezelőtti pusztulásáról. — Esti Hírlap, 1960. 14. sz. 4. p.

Komiszszarov, V. N.: Együttes harcban a magyar hadsereg katonáival és tisztjeivel. — — visszaemlékezése. — HK, 1961. 1. sz. 175—178. p.

Együtt a szovjet katonákkal. Írta: L. L. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 40. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteinek hatása a magyar hadsereg katonáira. — HSz, 1960. 4. sz. 81—86. p.

Tóth Sándor: Budapest felszabadításáért. Magyar katonák a szovjet hadsereg oldalán. — Valóság, 1960. 2. sz. 4—11. p.

Tóth Sándor: Magyar katonák részvétele Buda felszabadításában a szovjet hadsereg oldalán. — Ho, 1960. 1. sz. 84—100. p.

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred története. — HK, 1960. 1. sz. 67—96. p.

Emlékezés a Budai Önkéntes Ezred hősi harcaira. [Írta:] L. E. — N, 1960. 5. sz. 2. p.

Rózsa László: Magyar önkéntesek a

budai harcokban. — Népszabadság, 1960. 36. sz. 8—9. p.

Gede Márton: Emlékezik a Vár... — Magyar Légoltalom, 1960. 9. sz. 6—7. p.

Kalászi György: A szovjet hadsereg oldalán népünk szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 8. p.

Szebelkó Imre: Magyarok a szovjet hadsereg oldalán. — N, 1960. 4. sz. 15. p.

Szebelkó Imre: Magyarok a szovjet hadsereg oldalán. [Az 1944 decemberében és 1945 januárjában átállt budai honvédekről és az I. hadosztály megalakulásáról.] — Zalai Hírlap, 1960. február 25.

Ságvári Ágnes: Pest, 1945. január. — Népszabadság, 1960. 14. sz. 6. p.

Tizenöt éve szabadult fel Csepel. [Három visszaemlékezés.] — Fogaskerék, 1960. január 8.

Bata János: Így szabadult fel a Szépilona-telep. — PK, 1960. 1—2. sz. 241—246. p.

Zsombor János: Így menekült meg Budapest a szomjhaláltól, járványoktól és a tűzvésztől. Miért nem apadt el az éltető víz az ostromlott városban? — Hétfői Hírek, 1960. 14. sz. 4. p.

Kalászi György: Harcoltunk Budáért. — HK, 1960. 1. sz. 188—200. p. (A Budai Önkéntes Ezred történetéből.)

Szentiványi György: Hősök brigádja. — Lobogó, 1960. 4. sz. 5. p.

Dersi Tamás: A csodafegyvertől a kanálisig. A fasiszták utolsó napjai a tizenöt évvel ezelőtti Budapesten. — Esti Hírlap, 1960. 38. sz. 5. p.

Tóth Sándor: A német ellentámadás felszámolása és a szovjet hadsereg hazánk felszabadítását befejező hadműveletei. — HSz, 1960. 2. sz. 98—103. p.

Lantos László: A dunántúli csata. Harminc fasiszta hadosztályt vert szét a szovjet hadsereg a magyarországi felszabadító harcokat befejező nagy küzdelemben. — Esti Hírlap, 1960. 80. sz. 5. p.

Rózsa László — *Ujvári* Béla: A Dunától az Alpokig. Az 57. szovjet hadsereg magyarországi harcaiból. — Magyar Nemzet, 1960. 74—80. sz. 5. p.

Száva Péter: A szovjet hadsereg dunántúli hadműveleteiről. — Ho, 1960. 2. sz. 71—84. p.

Verő Gábor: A Velencei-tótól Bécsig. Az utolsó német ellentámadás felszámolásának napjai. — Lobogó, 1960. 13. sz. 4—5. p.

Fortusz, [Marija] Maria: Üzenet a Dunának. Legyen béke és boldogság partjaid mentén. — Esti Hírlap, 1961. 79. sz. 4. p.

Fortusz, Marija: Alba Regia. [Lidija Martiscsenko.] — Magyar Nemzet, 1961. 80. sz. 9. p.

Szabó László: A felderítők. (Ligyija [Lidija] Martiscsenko, Hornyánszky Károly.) — Népszabadság, 1961. 50. sz. 2—3. p.

Újvári Imre László: A hadak útjáról — a dunántúli harcok hősével. (M. Sarohin vezérezredes visszaemlékezése.) — N, 1961. 51. sz. 10. p.

Morvay Gyula: Felejthetetlen napok emléke. — Zalai Hírlap, 1961. április 2. [Nagykanizsa felszabadulása 1945. április 1-én.]

Horváth Ferenc: Vas megye helyzete és lakosságának hangulata a felszabadulás előtti hónapokban. — Vasi Szemle, 1960. 1. sz. 3—8. p.

Vas megye felszabadítása. (Összeáll. az Állami Levéltár munkacsoportja.) — Vasi Szemle, 1960. 1. sz. 9—13. p.

Németh Tihamér: Sopron felszabadulása az egykorú hivatalos szovjet jelentésekben és sajtóban. — Soproni Szemle, 1960. 1. sz. 1—3. p.

„A [második] II. Ukrán Hadsereg katonája voltam." Egy vásárhelyi munkás emlékezései 1945-re. [Tolnai Imre, korábban szovjet hadifogoly a vasútépítő ezredben szolgált.] — Csongrád megyei Hírlap, 1960. április 3.

Tóth Sándor: A szovjet katonák segítsége felszabadulásunk első napjaiban. — HSz, 1961. 4. sz. 106—111. p.

Dezsényi Miklós: A szovjet dunai hajóraj részvétele hazánk felszabadításában. — Ho, 1960. 4. sz. 77—89. p., 2 t.

Hernády Ferenc: Szovjet hajók a magyar Dunán. — Lobogó, 1961. 30. sz. 4. p.

Sztojev, B.: A bolgár hazafiak harca a magyar nép szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 7. p.

Jankov, Janko: Egy bolgár politikai tiszt naplójából. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 11. p.

A harcok emléke ma is él. Találkozás a hazánk felszabadításában részt vett bolgár katonákkal. Írta: B. I. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 24—27. p.

Karasztojanov, A.: Akik vérüket hullatták a magyar szabadságért. [A Bolgár Néphadsereg megalakulása és magyarországi harcai.] — N, 1961. 38. sz. 5. p.

A drávai harcok 15. évfordulójára. — A hadtörténelem lapjairól. — Dunántúli Napló, 1960. március 31., április 1., 2., 3.

Dicső harcok színhelyén. Összeáll.: *Ujvári* Imre László, *Lakatos* Ernő, *Hegedüs* Ernő. — N, 1960. 9. sz. 8—9. p.

Á[rkus] J[ózsef]: Román katonák a szabad Magyarországért. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 28—32. p.

Somesanu, I.: Két román katona hőstette. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 10. p.

Nicolae, Ilie St.: A Bükk-hegységben. — Hazáért, 1960. 13. sz. 6. p.

Ellenállási mozgalom

Pamlényi Ervin: A magyar ellenállás riadója. A Népszava 1941-es karácsonyi száma. — Magyar Nemzet, 1961. 304. sz. 7. p.

Gazsi József: A diósgyőr-vasgyári munkások tüntetése a háború ellen. (Adalékok Miskolc munkásmozgalmának történetéhez.) — Borsodi Szemle, 1960. 4. sz. 309—312. p.

Dokumentumok a magyar antifasiszta és partizánharcok történetéhez hazánk felszabadulásának éveiből (1944—1945.) (Közlik: Gazsi József és Harsányi János.) — HK, 1960. 1. sz. 245—290. p.

Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. A népi demokratikus átalakulás feltételeinek létrejötte. 1943—1945. [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K., 1961. 266 p.

Pamlényi Ervin: Vázlat egy életrajzhoz. Bajcsy-Zsilinszky Endre születésének hetvenötödik évfordulójára. — Magyar Nemzet, 1961. 131. sz. 7. p.

Mann Miklós: „A férfi, aki harcolt, amikor mások megbújtak . . ." (Bajcsy-Zsilinszky Endre.) — Lobogó, 1961. 23. sz. 4. p.

György István: Bajcsy-Zsilinszky Endréné: Az utolsó karácsony. — Népszabadság, 1961. 305. sz. 15. p.

Pintér István: Adatok a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának történetéhez. — HK, 1961. 2. sz. 431—456. p.

Harcostársak emlékeznek. (Szerk. *Dékán* István) [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség. Bp. 1960. Zrínyi K., 240 p.

Árkus József: Szovjet katonák, magyar partizánok, felszabadult munkások és parasztok. Epizódok 1944 végéről, 1945 elejéről. — Igaz Szó, 7. sz. 5—12. p.

Bükki gerillák. [Írta:] (s. a.) — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 53—55. p.

Gazdagh István: A híd alatt. (Fábián Béla partizán.) — Igaz Szó, 1960. 12. sz. 83—87. p.

[Nyolcvan] „80 kilométeres vándorlás után megtaláltuk a közös határon szovjet barátainkat". Beszélgetés a duklai áttörés kitüntetett harcosával (Mlynárik Jánossal.) [Írta:] D. L. — Hétfői Hírek, 1961. 10. sz. 7. p.

Kerekes István: A magyar dolgozók hősi harcaiból. A csepeli kommunisták 1944 őszén. — Magyar Rendőr, 1961. 10. sz. 6. p.

Dokumentumok a MOKAN-komité működéséről. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 11—23. p.

Prieszol József: Partizánharcok hazánk felszabadításáért. — elvtárs előadása. — Északmagyarország, 1961. március 17. [A Nógrádi-csoport, a Szőnyi Márton-csoport és a Mokán komité tevékenységéről.]

Ottlyk Ernő: Tizenöt éve történt . . . [Visszaemlékezés 1944-re.] — Theol. Szle. 1959. 11—12. sz. 393—399. p.

Kincses György: Égnek a tüzek . . . [Pataki István, Pesti Barnabás és Kreutz Róbert kivégzése 1944-ben.] — Lobogó, 1960. 51. sz. 4. p.

Mészáros Ferenc: A Petőfi-partizánbrigád. — Élet és Tudomány, 1961. 11. sz. 323—327. p.

Borsi Eszter: Partizán volt. [Szabó András volt szovjet hadifogoly, majd ejtőernyős partizán.] — Szolnok megyei Néplap, 1960. április 23.

Krizsán László: A verselő partizán. (Szőnyi Márton.) — Lobogó melléklete, 1961. 9. sz. 2—3. p.

Koós Tamás: A „relatív" ember. [Turánszky Miklós.] — Lobogó, 1960. 14. sz. 6. p.

Vadász Ferenc: Tíz nap — és még nyolc. [Varró András és 9 társa hősi halála 1944 decemberében.] — Népszabadság, 1960. 308. sz. 6. p.

Bátor harcosok. [Írta:] S. M. [Partizánakciók 1944.] — N, 1960. 9. sz. 6. p.

Partizánok a magyar nép szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 12. p.

Kőbánya és Kispest partizánjainak harca a felszabadulásért. — Sörgyári Dolgozó, 1960. február 8.

Sipos Imre: Magyar partizánok a Szovjetunióban. [A brjanszki erdőben harcoló 90 főből álló magyar egységről és más ukrajnai csoportokról.] — Csongrád megyei Hírlap, 1960. március 15.

Borvendég Imre: Egy kitüntetés története. (Nagy Sándor, magyar partizán.) — Magyar Nemzet, 1961. 80. sz. 4. p.

Cserjés Gyula: Egy harcos a „Bátrak" csapatából. (Nagy Sándor) [volt partizán visszaemlékezése.] — N, 1961. 12. sz. 2. p.

Poljanovszkij, Maksz: A budapesti vendég. Szénási Pál szovjet barátai körében. [A második világháborúban a magyar hadsereg őrmestereként támogatta a minszki partizánokat.] — Élet és Irodalom, 1960. november 4.

Tálas Géza: Magyarok a francia szabadságért. (A magyar maquik: Boczov József, Elek Tamás, Békés (Glacz) Imre.) — Lobogó, 1961. 9. sz. 4. p.

Kollár Mária: Nevezetes évforduló. — Telefon, 1961. október 11. [Váli Zoltán festőművész életútja. Részt vett a spanyol polgárháborúban és a franciaországi ellenállási mozgalomban.]

Sochacki, Stanislaw Andrzej: Magyar antifasiszták részvétele a lengyel ellenállási mozgalomban. — PK, 1961. 2. sz. 85—110. p.

Baráth Mária: Partizánkereszt kitüntetést kapott. — Megafon, 1961. július 21. [Kovács Pál elvtárs a második világháborúban a lengyel—szovjet partizánokkal együtt harcolt.]

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

A Magyar Néphadsereg történetének válogatott bibliográfiája 1945—1960. Összeáll.: *Kovalcsik* József—*Viniczai* István — *Windisch* Aladárné. — HK, 1960. 1. sz. 309—326. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszervezése. (1944. december 21—1945. május 8.) Bp. Akad. K. 1960. 94 p.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 19.) — Ism.: Borus József. — PK, 1961. 2. sz. 257—261. p. *Tóth* Sándor. — HK, 1961. 1. sz. 251—256. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg fejlődésének néhány kérdése a második világháború befejezése után (1945 május — 1946 március). — HK, 1960. 1. sz. 40—66. p.

Mucs Sándor: A demokratikus és reakciós erők harca a hadsereg megnyeréséért 1945—1948. — Ho, 1960. 3. sz. 53—67. p.

Dokumentumok a Magyar Néphadsereg történetéhez. Az 1. honvéd műszaki hadosztály (1945. X. 15—1946. VIII. 15.) Közlik: *Gazsi* József, *Németh* Júlia. — HK, 1961. 1. sz. 286—371. p.

Lackó M[iklós]: La naissance de la démocratie populaire hongroise 1944—1946. — Acta Historica, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 1—60. p.

Révész Géza: Emlékezés néphadseregünk megszületésére. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 6—9. p.

Szmetana, József: A Magyar Néphadsereg első alegységének megalakulásáról 1945. február 27 — április 8. — HK, 1961. 1. sz. 181—188. p.

Munk Károly: A hadsereg helyzete az 1945-ös őszi választások után. — HK, 1961. 1. sz. 35—57. p.

Ölvedi Ignác: Visszaemlékezések a néphadsereg 1945—46-os éveire. — HK, 1960. 1. sz. 173—187. p.

Kovács Mihály: Az „I. vasútbiztosító őrzászlóalj" története. — HK, 1960. 2. sz. 144—153. p.

Csémi Károly: Tízéves a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. — Ho, 1960. 5. sz. 131—137. p.

Bokor László: „De fogja már a fegyvert munkában tört kezünk." [Háromféle a munkásőrség.] — Igaz Szó, 1960. 12. sz. 76—82. p.

IV.

Egyetemes hadtörténelem a legrégibb időktől 1914-ig

Luria, S.: Die Belagerung von Jerusalem bei Alkaios. — Acta Antiqua, 1960. T. VIII. 3—4. sz. 265—266. p.

Maróti Egon: De suppliciis. A Spartacus-felkelés szicíliai összefüggéseinek kérdéséhez. — Antik Tanulmányok, 1961. 3—4. sz. 161—182. p.

Maróti Egon: De suppliciis. Zur Frage der sizilianischen Zusammenhänge des Spartacus-Aufstandes. — Acta Antiqua, 1961. 9. köt. 1—2. sz. 41—70. p.

Komoly Péter: Az albertfalvi római tábor és település. — Élet és Tudomány, 1961. 31. sz. 963—967. p.

Várady László: Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. A Római Birodalom utolsó évszázada. (376—476.) Bp. Akad. K., 1961. 331 p., 1 t.
— Ism.: Sztankó István. — HSz, 1961. 5. sz. 138—139. p.

Mócsy András: Az Alföld lovasnépei a rómaiak idején. (2. kiad.) [Bp. 1960.] Rota soksz. 19 p.

Benedicty Róbert: Hogyan foglalta el Alarich Rómát? — Antik Tanulmányok, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 75—81. p.

Rázsó Gyula: A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése. — HK, 1960. 1. sz. 137—172. p.

Cromwell, Oliver: beszédeiből, leveleiből. (Összeáll., [bev.] magy. és jegyz. ell. Makkai László. Ford. Böszörményi Ede. [Borító]: Kátay Béla.) Bp. 1960. Gondolat, 287 p., 1 t.

Tarle, (Evgenij) [Viktorovics] J.: Napóleon. (Életrajz.) [Oroszból ford. Déry Tibor, Aranyossy Pál]. 4. kiad. Bratislava. — Bp. 1961. Szlov. Szépirod. Kiadó. — Gondolat, 457 p.

Takáts László — *Takáts* Endre: A francia hadsereg egészségügyi szolgálatának működése a napoleoni háborúk magyarországi szakaszán 1809-ben. — Honvédorvos, 1961. 3. sz. 226—237. p., 2 t.

Mann Miklós: Járt-e Napoleon Magyarországon? — Lobogó, 1960. 1. sz. 13. p.

Mann Miklós: A káplárból lett hadvezér. (A. V. Szuvorov.) — Lobogó, 1960. 47. sz. 4. p.

Mann Miklós: Főszereplő volt Borodinótól Bunzlauig. — [Mihail Illarionovics] (Kutuzov.) — Lobogó, 1960. 37. sz. 7. p.

Fenyő Béla: Az amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi háborúja. 1—3. r. — Élet és Tudomány, 1961. 1. sz. 3—6., 2. sz. 35—39., 3. sz. 67—71. p.

És Mexikó felkelt... [1810.] [Írta:] P. B. K. — Lobogó, 1960. 37. sz. 13. p.

Fogarasi Miklós: Garibaldi küzdelmeinek történeti irányzata és a magyar nép. — Valóság, 1960. 4. sz. 82—83. p.

Abba, Cesare: Garibaldi seregében. (Da Quarto al Volturno.) [Krónika.] (Ford. *Telegdi* Polgár István. [Bev.] Füsi József, Borító: Görög Júlia.) Bp. 1960. Európa, 255 p.

Szuhay-Havas Ervin: Az amerikai tragédia. Gondolatok a polgárháború centenáriumán. — Valóság, 1961. 1. sz. 17—23. p.

Urbán Aladár: A polgárháború az Amerikai Egyesült Államokban (1861—1865.) (Az Élet és Tudomány tudományos kalendáriuma 1961. Bp. Gondolat K.) [1960.] 299—303. p.

Tarján Imre: Az amerikai álom. A polgárháború százéves évfordulóján. — Világosság, 1961. 7. sz. 6—13. p.

A polgárháború hőse. (Stáhel Gyula altábornagy és Blenker Lajos ezredes [az északamerikai polgárháborúban.] — Lobogó, 1961. 41. sz. 15. p.

A springfieldi csata. (Zágonyi Károly őrnagy és Majtényi hadnagy) [az északamerikai polgárháborúban.]— Lobogó, 1961. 29. sz. 4. p.

Szőcs Ferenc: Észak Dél ellen (Magyarok Lincoln hadseregében.) — Lobogó, 1961. 15. sz. 4. p.

Marx, Karl: A polgárháború Franciaországban. [Der Bürgerkrieg in Frankreich. (A Nemzetközi Munkásszövetség három üzenete. Bev. Engels [Friedrich.] 111. Daumier [Honore], Denis [Maurice], Manet [Edouard.]) Bp. [1961], Kossuth Kiadó — M. Helikon, 114 p., 13 t.

Jemnitz János: A Párizsi Kommün az újabb történeti irodalomban. (Megemlékezésül a 90. évfordulóra.) — PK, 1961. 2. sz. 111—139. p.

Urbán Aladár: Az angol—búr háború (1899—1902.) — Élet és Tudomány, 1961. 22. sz. 675—678. p.

Jemnitz János: A háború és béke kérdése a II. Internacionálé koppenhágai kongresszusán. — Tört. Sz., 1960. 4. sz. 479—509. p.

Jemnitz János: Jean Jaurès a háború ellen. — Élet és Tudomány, 1960. 38. sz. 1187—1190. p.

Scapa Flow. [Írta:] E. I. — Lobogó, 1960. 26. sz. 4. p.

Lóránt Imre: M(ihail) [Vaszil'evics] Frunze és a korszerű szovjet hadtudomány. — HK. 1961. 2. sz. 588—624. p.

M[orva] T[amás]né: M. V. Frunze; Válogatott művei. I—II. köt. Bp. Zrínyi K. 1959. [Könyvism.] — HK, 1960. 2. sz. 191—200. p.

Józsa Sándor: A Hosszú Menetelés. — Élet és Tudomány, 1960. 40. sz. 1251—1254. p.

E[ndresz] I[stván]: Tankok ellen. — Megindul a támadás. Iperittel az abesszinek ellen. — Lobogó, 1960. 40. sz. 17. p.

(Szalai Klára): Bibliográfia a spanyol nép szabadságharcának irodalmáról. (1936—1939.) — HSz, 1961. 8. sz. 139—141. p.

A Luftwaffe „tündöklése" és bukása. — (A „Porosz királyi Légierők" első világháborús mérlege. — Göring a „Luftwaffe" szervezője. — Főpróba a spanyol polgárháborúban. — Repülés, 1960. 7. sz. 4. p.

A legendás Rata [szovjet vadászrepülőgépek a spanyol polgárháborúban és a második világháborúban.] — Lobogó, 1961. 14 sz. 7. p.

Úszó repülőterek. [Írta:] S. L. — Lobogó, 1960. 45. sz. 7. p.

Trocka, Halina: A hitleri Németország katonai előkészületei Gdansk megtámadására az 1933—1939-es években. — HK, 1961. 2. sz. 697—729. p.

A második világháború

[Deborin, G. A.] Gyeborin: A második világháború. (Vtoraja mirovaja vojna.) (Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K., 1961. 583 p.

A második világháború történetének meghamisítói ellen. (Tanulmányok.) (Protiv fal'szifikatorov isztorii vtoroj mirovoj vojnü.) (Ford. [S.] Nyirő József.) Bp. Zrínyi K., 1961. 321 p. (Tisztek Könyvtára 8.)

A kötet tartalmából:

[Deborin] Gyeborin: Miért hamisítja meg a burzsoázia a második világháború történetét? — *Zsilin:* Akik meg akarják hamisítani a Szovjetuniónak a második világhá-

borúban játszott szerepét. — *Dasicsev:* A német militaristák szerepe a második világháború előkészítésében. — *Agibalov* — [Szergeev] *Szergejev:* Elveszett győzelmek. — *Zajcev:* A nyugatnémet revansisták militarista és háborús propagandája. *Kuzmin* — *Alekszandrov:* A háború története Walter Görlitz tálalásában. — *Kulis:* Fuller [John Frederick Charles] meghamisítja a második világháború történetét. — [Panteleev] *Pantyelejev:* A Pentagon meséi a Cendes-óceáni háborúról. — Baszov — [Dmitriev] *Dmitrijev* — *Csernov:* A német haditengerészeti flotta tényleges veszteségei a második világháborúban. — [Eremeev] *Jeremejev:* A tengeri háború történetének újabb amerikai meghamisítása. — *Szbitov:* Feucher (Georg) mentegeti a militarizmust. — [Vedenicsev] *Vegyenyicsev:* Mellentin [Friedrich Wilhelm von] könyve a második világháború páncélos ütközeteiről. — *Talenszkij:* A béke és a biztonság tényezője.

Boltin, J. A.: A második világháború keletkezéséről és politikai jellegéről (1939—1945). — HK, 1960. 1. sz. 9—39. p.

Paál Ferenc: Kik csinálták? Angol történész (J. P. Taylor) a második világháború okairól. — Magyar Nemzet, 1961. 125. sz. 2. p.

Páncél Ottó — *Váradi* György: Gondolatok a győzelem napján. [Történelemhamisítók Nyugaton.] — HSz, 1961. 5. sz. 133—137. p.

Borg, T.: A német imperializmus és a háború. A Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság történészbizottságának berlini konferenciája. Béke és Szocializmus, 1960. 5. sz. 166—173. p.

Nagy Gábor: A második világháború jellege. — Történelemtanítás. 1960. 1—2. sz. 9—14. p.

Száva Péter — *Sztankó* István — *Verő* Gábor: A második világháború. Bp. 1961. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 7. p. (Történelemtanároknak. Bp. Központi Pedagógus Továbbképző Intézet [kiadványai.] 5.)

Fejezetek a második világháború történetéből. A második világháború jellege. — Korunk, 1961. 6. sz. 713—719. p.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának történelmi tanulságai. — TSz, 1960. 8—9. sz. 87—109. p.
(Részlet „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története 1941—1945" c. munka 1. kötetéből.)

[Zaharov] Zacharov, M.: A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és annak tanulságai. (Rövidített ford.) — Ho, 1961. 5. sz. melléklete, 10. p.

Káldor György: A hitleri „Kelet-terv" titkos dokumentumai. — Határőr, 1960. 8. sz. 13. p.

A szovjet hadsereg harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. (1941—1945.) (Razvitie taktiki szovetszkoj armii v godü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü.) [Főszerk.]: (K. Sz. Kolganov.) [Ford. *Szűcs* Miklós.] Bp. 1960, Zrínyi K. 559 p., 37 térk.

Ölvedi Ignác—*Száva* Péter: A Nagy Honvédő Háború folyóátkeléssel egybekötött támadásainak tapasztalatai. — Ho, 1960. 6. sz. 91—100. p.

A lövész hadosztályok harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. (Boevüe dejsztvija sztrelkovoj divizii.) (Ford. *Szűcs* Miklós.) Bp. Zrínyi Kiadó, 1961. 441 p., 50 térk. mell. — Ism.: *Sörös* Lajos. — HSz, 1961. 7. sz. 162—164. p. — Ho, 1961. 3. sz. 130—133. p.

Miért kellett Hitlernek a titkos fegyver? — Lobogó, 1960. 2. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 1. A legyőzhetetlen tengeralattjáró. — Lobogó, 1960. 3. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 2. Időhúzás a tengeren: az élő torpedók. — Lobogó, 1960. 4. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 3. A hanghatár ostroma. — Lobogó, 1960, 5. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 4. A V-rakéták, a „megtorlás fegyverei". — Lobogó, 1960. 6. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 6. Légvédelmi rakéták a légierődök ellen. Az „Amerika rakéta" fantasztikus terve. — Lobogó, 1960. 7. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 7. Németország és az atombomba. — Lobogó, 1960. 8. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 8. Európa vigyázz! — Lobogó, 1960. 9. sz. 15. p.

Szabó Károly: Hernyótalpas óriások. [A második világháború harckocsitípusai.] — Lobogó melléklete, 1961. 1. sz. 4. p.

T[álas Géza]—*E[ndresz* István]: A náci őrület gépszörnyei. (Tausend Füsser, elektromos ágyú, napágyú.) — Lobogó, 1961. 8. sz. 7. p.

Endresz István: Kamikaze. A szamuráj — fasizmus csodafegyvere. — Lobogó, 1960. 19. sz. 6. p.

Parragi György: Kiadatlan szovjet okmányok a teheráni konferenciáról. — Magyar Nemzet, 1961. 200. sz. 2. p.

Bezimenszkij, L.: Titkos tárgyalások (1941—1945.) [Himmler szövetségeseket keres az angol—amerikai táborban. A különbéke gondolata.] (Rövidített szöveg.) — Korunk, 1961. 6. sz. 720—725. p.
(Mezsdunarodnaja Zsizn' 1961. 3. sz.-ból.)

Juhász Róbert: Tragikus hős, vagy áruló? Tengeri csata Mers-el-Kebirben. Lobogó, 1960. 34. sz. 4. p.

[Rázsó Gyula — Tálas Géza]: A nagy háború felvonásai. Előjáték, amely utójáték is lehetne.] — Lobogó, 1961. 23. sz. 8—9. p.

Nábráczky Béla: A malborki lovagvártól Hitler mazuriai főhadiszállásáig. — Élet és Tudomány, 1961. 13. sz. 387—391. p.

Parragi György: A múlt figyelmeztet. Náci dokumentumok a cseh és lengyel nép ellen irányuló népgyilkossági tervekről. — Magyar Nemzet, 1961. 82. sz. 2—3. p.

Bacsó János: Ami a kulisszák mögött történt... Bp. Zrínyi Kiadó, 1960. 374 p., 16. t.

Karsai Elek: A berchtesgadeni sasfészektől a berlini bunkerig. (Fejezetek a második világháború történetéből.) Bp. Táncsics K., 1961. 628 p., 36 t.

Szamuely Tibor: A német fasiszta hadsereg katonai doktrinájának és vezetésének néhány kérdése a második világháború első szakaszában. — — Sz, 1960. 1—3. sz. 150—177. p.

Az első felvonás áldozatai. Hogyan pusztult el a lengyel légihaderő 1939-ben? [Írta:] V. P. — Lobogó, 1960. 42. sz. 16. p.

E[ndresz] I[stván]: A furcsa háború. [8 hónap a nyugati fronton jelentős esemény nélkül 1939—1940.] — Lobogó, 1960. 43. sz. 14. p.

Horváth Miklós: Az 1940. évi nyugateurópai hadjárat hadtörténete és hadművészettörténete néhány kérdésének kritikája. — HK, 1961. 1. sz. 58—111. p.

Juhász Róbert: A kezdet vége. Emlékezel-e Párizs? — Lobogó, 1960. 25. sz. 6. p.

Vass István: Emlékezés Franciaország nemzeti tragédiájának 20. évfordulójára. — Tiszatáj, 1960. 5. sz. 8. p.

A „Tengeri Oroszlán" tragikus napjai. Egy húsz év előtti légicsata története. — Lobogó, 1960. 39. sz. 2. p.

A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. — (Lengyelország lerohanása. — Légiháború Anglia ellen.) — Repülés, 1960. 8. sz. 6. p.

Szabó Károly: A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. A Luftwaffe bukása. — Repülés, 1960. 10. sz. 5. p.

A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. — (Ejtőernyős egységek a II. világháborúban.) — Repülés, 1960. 9. sz. 4. p.

Szabó Károly: Pearl Harbour „fekete napja". — Repülés, 1960. 12. sz. 14. p.

E[ndresz] I[stván]: Fényjelek Pearl Harbour felett. — Lobogó, 1960. 49. sz. 15. p.

Verő Gábor: A vég kezdete. Egy hitszegő támadás kulisszatitkaiból. — — Lobogó, 1960. 25. sz. 7. p.

Szathmári Gábor: A moszkvai csata. Ma húsz éve indította meg történelmi offenzíváját a szovjet hadsereg. [Beszélgetés dr. Horváth Miklós alezredessel, a történettudományok kandidátusával.] — Esti Hírlap, 1961. 288. sz. 5. p.

Popel, N.: Az első győzelem. — — szovjet páncélostábornok visszaemlékezései alapján. — Lobogó, 1960. 36. sz. 7. p.

Szabó Károly: Párbaj a tenger mélyén. — Lobogó, 1960. 29. sz. 4. p.

Voronov, [Nikolaj] Nyikolaj N.: Így ért véget a sztálingrádi csata. (Részlet — — visszaemlékezéseiből.) — NSz, 1961. 8. sz. 48—53. p.
(Novoe Vremja, 1961. 25. sz.-ból.)

Csujkov, Vaszilij Ivanovics: „Kerülni kell a sablonos megoldásokat..." — Lobogó, 1961. 5. sz. 9. p.

Csujkov, Vaszilij Ivanovics: Erőd a Volga partján. (Nacsalo puti.) (Visszaemlékezések. Ford. [S.] Nyírő József.) Bp. Zrínyi K., 1960. 399 p., 9 t., 3 térk.

Bakonyi József: A hősi múlt életre kel. (Szaburov vezérőrnagy visszaemlékezése a partizánharcokra.) — Lobogó, 1961. 33. sz. 6. p.

T[álas] G[éza]: A Griff-hadművelet. — Lobogó, 1960. 27. sz. 4. p.

T[álas] G[éza]: Párizs felszabadította önmagát. — Lobogó, 1960. 33. sz. 7. p.

Illés Béla: Volt egyszer egy háború... John Steinbeck haditudósításai nyomán. — Élet és Irodalom, 1961. 41. sz. 5. p.

Gazsi József: Drezda tragédiája. — Magyar Légoltalom, 1960. 8. sz. 10—11. p.

Verő Gábor: Az utolsó csata. — Lobogó, 1960. 18. sz. 4—5. p.

Árkus József: 15 esztendős felirat a Reichstag falán. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 18—23. p.

[Visnevszkij] Visnyevszkij, Vszevolod: Berlin kapitulál. [— — gyorsírói jegyzőkönyve a tárgyalásokról.] Ford. *Látó Anna*. — Korunk, 1961. 7. sz. 864—871., 8—9. sz. 1082—1087., 10. sz. 1228—1238. p.

Gazsi József: Aki Hitler trónját örökölte. Dönitz [Karl]. — Lobogó, 1960. 19. sz. 6—7. p.

Paulus,: „A német nép engem okolhat..." — Lobogó, 1961. 5. sz. 8. p.

Tálas Géza: (Friedrich) Paulus a „vádlottak padján". — Lobogó, 1961. 12. sz. 15. p.

Svoboda, Ludvik: A Csehszlovák Néphadsereg megalakulása és harca a német fasiszták ellen. — HK, 1961. 1. sz. 3—34. p.

Kellner, L.: Az I. Csehszlovák Hadtest dicsőséges harci útja. — HSz, 1961. 5. sz. 109—113. p.

Prazák Jiri: A felszabadító szovjet hadsereg. — Új Csehszlovákia különkiadása, 1960. 3. p.

A szelicei erdőtől Bukarestig. [A Tudor Vladimirescu hadosztály.] — Lobogó, 1960. 34. sz. 7. p.

A román nép sorsfordulója. (1944. augusztus 23.) — Magyar Nemzet, 1961. 199. sz. 3. p.

Jankov, Janko: Egy bolgár politikai tiszt naplójából. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 11. p.

Karasztojanov, A.: Akik vérüket hullatták a magyar szabadságért. [A Bolgár Néphadsereg megalakulása és magyarországi harcai.] — N, 1961. 38. sz. 5. p.

Rázsó Gyula: A légi stratégia fejlődése a II. világháborúban. — Ho, 1961. 3. sz. 97—112. p.

Akcióban az SS. (SS im Einsatz.) Az SS büntettei a bizonyítékok tükrében. [Dokumentumgyűjtemény. Összeáll. és kiad.] (az Antifasiszta Ellenálló Harcosok Német Demokratikus Köztársaságban működő Bizottsága. Ford. *Szegő* István. Röv. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1960. 615 p. 1 térk.

Kraus, Ota—*Kulka*, Erich: Éjszaka és köd. (Noc a mlha.) (Ford. *Anderlich* András, *Major* László.) Bp. Kossuth K., 1961. 423 p., 24 t., 1 térk.

[Eremenko] Jeremenko, A. I.: Miért győzték le a Wehrmachtot? — Népszabadság, 1961. 156. sz. 6. p.

A szocialista országok fegyveres ereje

Lukács György—*Verő* Gábor: Üdvözöljük fegyverbarátunkat, a Bolgár Néphadsereget. — HSz, 1961. 9. sz. 131—135. p.

Pusztai István: A testvéri bolgár népnek és hadseregének nagy ünnepe. — HSz, 1960. 9. sz. 134—136. p.

A Csehszlovák Néphadsereg tizenöt esztendeje. — Az Új Csehszlovákia különkiadása, 1960. 4—5. p.

Kellner, Ludvig: A duklai áttörés évfordulója a Csehszlovák Néphadsereg Napja. — HSz, 1961. 9. sz. 140—143. p.

Augusztus 1. a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Napja. Hősök, vitézek hadserege. [Írta:] Sz. F. — Igaz Szó, 1960. 14. sz. 67—69. p.

Szepesi Ferenc: Augusztus 1. a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Napja. — HSz, 1960. 7—8. sz. 111—114. p.

Fegyvertársaink életéből. Február 8. A Koreai Néphadsereg születésnapja. — Igaz Szó, 1960. 3. sz. 68—72. p.

Pusztai István: A Koreai Néphadsereg Napjára. — HSz, 1960. 1. sz. 76—82. p.

[Ezerkilencszázhuszonegy] 1921. március 16. A Mongol Néphadsereg születésnapja. — Igaz Szó, 1960. 5. sz. 58—61. p.

Dickel, F. v.: A Nemzeti Néphadsereg fennállásának negyedik évfordulójára. — Új Németország, 1960. 3. sz. 5—9. p.

Tóth Sándor: A Román Néphadsereg születésnapjára. — HSz, 1961. 9. sz. 136—139. p.

[Ezerkilencszázötvenöt] 1955. május 14. A szocialista tábor védelméért. Ötéves a Varsói Szerződés. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 24—29. p.

Ötéves a Varsói Szerződés. — A Hazáért, 1960. 20. sz. 5. p.

Rabe, Heinz: Nagyszerű fegyverbarátság. A Varsói Szerződés 5. évfordulójára. — Új Németország, 1960. 5. sz. 6. p.

Összeállították:

Kovalcsik József—Viniczai István—Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Mucs—Kovalcsik: A légidesszant csapatok fejlődésének áttekintése a két világháború között és alkalmazásuk a második világháborúban — — — — — — — — — 3

Merényi László: Antilitarista mozgalmak hazánkban a Monarchia háborús készülődései ellen 1912 őszén — — — 73

Markó Árpád: Le Maire francia kuruc hadmérnök brigadéros emlékirata XIV. Lajoshoz Rákóczi szabadságharcának utolsó idejéről — — — — — — — 102

Borosy András: A XI—XIV. századi magyar lovasságról — — — 119

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

Jaromir Navratil: 1948 februárja és a csehszlovák hadsereg — — — 175

SZEMLE

V. M. Kulis: A második Front. (Ism. Sörös Lajos) — — — — 227

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Dr. Rapcsányi—Dr. Tóthné: Ismeretlen feljegyzések Zrínyi Miklós 1664-es télitavaszi hadjáratáról egy korabeli magyar kalendáriumban — — — — — — — — — — — 236

Gazsi Harsányi: Dokumentumok a magyar ellenállási mozgalom történetéről a második világháború idején — 262

BIBLIOGRÁFIA

Az 1960—61. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. (Kovalcsik, Viniczai, Windischné) — — — — — — — — — 309

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

Mucs—Kovalcsik:	Übersicht über die Entwickelung der Luftkampfgruppen zwischen den zwei Weltkriegen und ihre Verwendung im zweiten Weltkrieg — —	3
László Merényi:	Antimilitaristische Bewegungen in unserem Lande gegen die Kriegsvorbereitungen der Monarchie im Herbst des Jahres 1912 — — — — — —	73
Árpád Markó:	Denkschrift des französischen-kurutzen Geniebrigadiers Le Maire zum XIV. Ludwig von der letzten Zeit des Rákóczischen Freiheitskampfes	102
András Borosy:	Von der ungarischen Cavallerie aus den XI—XIV. Jahrhunderten — — — — — — — — — —	119

AUS DER KRIEGHISTORISCHEN LITERATUR DES AUSLANDS

Jaromir Navratil:	Februar des Jahres 1948 und die tschechoslovakische Armee — — — — — — — — — —	175

RUNDSCHAU

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

BIBLIOGRAPHIE

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

МУЧ—КОВАЛЧИК: Обзор развития воздушно-десантных войск между двумя мировыми войнами и их применения во второй мировой войне — — — — — — — — — — — — 3

МЕРЕНИ ЛАСЛО: Антимилитаристические движения осенью 1912. г. в нашей стране против военной подготовки Австро-Венгерской монархии — — — — — — — — — — — — — 73

МАРКО АРПАД: Доклад французского военного инженера бригадира Ле Мэре Людвигу XIV. по последнему периоду борьбы за независимость, руководимой Ракоци II — — — — 102

БОРОШИ АНДРАШ: О рыцарстве в Венгрии в XI—XIV. вв — — — — 119

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В ЗАГРАНИЦЕ

ЯРОМИР НАВРАТИЛ: Февраль 1948 г. и чехословацкая армия — — — — 175

РЕЦЕНЗИЯ

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — БИБЛИОГРАФИЯ

földön . . . — Igaz Szó, 1960. 13. sz. 48—53. p.

Buligin, V. A.: Visszaemlékezés a Magyarország felszabadításáért folyó harcra. — HK, 1961. 1. sz. 179—180. p.

Vajda Péter: Értünk harcolt. Moszkvai beszélgetés Kravcsenko hadseregtábornokkal, a hatodik páncéloshadsereg egykori parancsnokával. — Népszabadság, 1961. 301. sz. 4—5. p.

Mit üzen a Magyar Néphadsereg katonáinak (Pjotr Dimitrievics) Govorunenko altbgy. elvtárs, a Szovjetunió Hőse. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 15—17. p.

Vendégeink. [Petr Dmitrievics Govorunenko] Pjotr Dmitrievics Govorunyenko, Szergej [Dmitrievics Korobejnikov] Dmitrijevics Korobejnyikov. — Népszabadság, 1960. 76. sz. 6. p.

Kulcsár István: Moszkvai beszélgetés Zamercev tábornokkal Budapest felszabadulásának 15. évfordulóján. — Magyar Nemzet, 1960. 38. sz. 2—3. p.

Artamosin, J.: Felejthetetlen napok. — Népszabadság, 1960. 8. sz. 6. p.

„Jólesik a barátság az öreg katonának". Beszélgetés [Kononenko] Kononyenko (Pavel Petrovics) ezredessel, a felszabadító harcok résztvevőjével. — Hétfői Hírek, 1960. 14. sz. 4. p.

Újvári Imre László: Kjanzsin (Pantelej Kuzmics) főhadnagy gárdazászlóalja. [Átkelés a Dunán 1944. november 8-án.] —. N, 1961. 13. sz. 16. p.

Szadovszkij, J.: Akik felszabadulásukért harcoltak. Egy iránytű története. Magyar Rendőr, 1960. 13. sz. 2. p.

Székely Béla: A kilencedik csapás. — Magyar Nemzet, 1960. 81. sz. 7. p.

Soha el nem halványuló dicsőség. Írta és összeáll.: *Hegedüs* Ferenc, *Lakatos* Ernő, *Újvári* Imre László. [A 3. Ukrán Front 57. Hadseregének harca Magyarország felszabadításáért.] — N, 1961. 13. sz. 4—5. p.

Sarohin, [M.] — *Petruhin*, [V.]: Az 57. hadsereg csapatainak erőszakos átkelése a Dunán és hadműveleti hídfő foglalása Batna körzetében. Rövidített ford. — CKKF, 1961. 1. sz. 15. p. (Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1961. 2. sz.-ból.) Koll. 15.

Így kezdődött. Battonyától Szentgotthárdig a 18. szovjet harckocsi hadtest nyomában. [Írták:] (*Horváth* József, *Kékesdi* Gyula stb.) — Népszabadság, 1960. 74. sz. 8,. 75—80. sz. 6—7., 81. sz. 10—11., 82—85. sz. 6—7., 86. sz. 10—11., 87—91. sz. 6—7., 92. sz. 8—9., 93—94. sz. 6—7., 95. sz. 2—3., 96. sz. 6—7., 97. sz. 8—9., 98—99. sz. 6—7. p.

Arkus József — *Lengyel* László: 180 nap története. — Igaz Szó, 1960. 1. sz. 69—77., 2. sz. 40—48., 3. sz. 54—61., 4. sz. 65—72., 5. sz. 41—48., 6. sz. 16—23. p.

Soós László: Tizenöt évvel ezelőtt történt . . . — Magyar Rendőr, 1960. 13. sz. 2—3. p.

Komoróczy György: A felszabadulás helytörténeti kutatása. — Jászkunság, 1960. 1. sz. 10—14. p.

Krizsán László: Okmányok a felszabadulás történetéhez Pest megyében. Szerk. — —. [Az anyaggyűjtésben közrem.] (Kende János.) Bp., 1960. MSZMP M. Biz. 158 p.

Balogh Endre: Karancsi legenda. — Lobogó, 1960. 1. sz. 3. p.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg hadmozdulatai Miskolc és megyénk felszabadítása idején. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 5—10. p.

Pintér András: Megindul az élet. [Nyíregyháza felszabadulása.] — PK, 1960. 1—2. sz. 247—252. p.

Szabó Lajos: Szolnok felszabadítása. — Jászkunság, 1960. 1. sz. 5—9. p.

Borus József: Az 1944-es Szolnok megyei harcok — volt hitlerista tábornokok munkáiban — Jászkunság, 1961. 3—4. sz. 163—173. p.

Gerskovics, Alekszandr: Tizenöt év múltán . . . Ford. *Szurmay* Ernő. — Jászkúnság, 1960. 1. sz. 1—4. p.

Vágvölgyi Tibor — *Hinora* Sándor: Budapest felszabadítása. (Tanulmányok Budapest múltjából. 14. (Szerk. a „Budapest története" szerk. biz.) Bp., Akad. Kiadó, 1961.)

Palásti László: Hídrobbantók. 15 éve repültek levegőbe a budapesti Dunahidak. — Lobogó, 1960. 4. sz. 7. p.

Gesztelyi Nagy Zoltán: Két híd a levegőbe repült. Szemtanúk az Erzsébet-híd és a Lánchíd tizenöt évvel ezelőtti pusztulásáról. — Esti Hírlap, 1960. 14. sz. 4. p.

Komiszszarov, V. N.: Együttes harcban a magyar hadsereg katonáival és tisztjeivel. — — visszaemlékezése. — HK, 1961. 1. sz. 175—178. p.

Együtt a szovjet katonákkal. Írta: L. L. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 40. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteinek hatása a magyar hadsereg katonáira. — HSz, 1960. 4. sz. 81—86. p.

Tóth Sándor: Budapest felszabadításáért. Magyar katonák a szovjet hadsereg oldalán. — Valóság, 1960. 2. sz. 4—11. p.

Tóth Sándor: Magyar katonák részvétele Buda felszabadításában a szovjet hadsereg oldalán. — Ho, 1960. 1. sz. 84—100. p.

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred története. — HK, 1960. 1. sz. 67—96. p.

Emlékezés a Budai Önkéntes Ezred hősi harcaira. [Írta:] L. E. — N, 1960. 5. sz. 2. p.

Rózsa László: Magyar önkéntesek a

budai harcokban. — Népszabadság, 1960. 36. sz. 8—9. p.

Gede Márton: Emlékezik a Vár... — Magyar Légoltalom, 1960. 9. sz. 6—7. p.

Kalászi György: A szovjet hadsereg oldalán népünk szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 8. p.

Szebelkó Imre: Magyarok a szovjet hadsereg oldalán. — N, 1960. 4. sz. 15. p.

Szebelkó Imre: Magyarok a szovjet hadsereg oldalán. [Az 1944 decemberében és 1945 januárjában átállt budai honvédekről és az I. hadosztály megalakulásáról.] — Zalai Hírlap, 1960. február 25.

Ságvári Ágnes: Pest, 1945. január. — Népszabadság, 1960. 14. sz. 6. p.

Tizenöt éve szabadult fel Csepel. [Három visszaemlékezés.] — Fogaskerék, 1960. január 8.

Bata János: Így szabadult fel a Szépilona-telep. — PK, 1960. 1—2. sz. 241—246. p.

Zsombor János: Így menekült meg Budapest a szomjhaláltól, járványoktól és a tűzvésztől. Miért nem apadt el az éltető víz az ostromlott városban? — Hétfői Hírek, 1960. 14. sz. 4. p.

Kalászi György: Harcoltunk Budáért. — HK, 1960. 1. sz. 188—200. p. (A Budai Önkéntes Ezred történetéből.)

Szentiványi György: Hősök brigádja. — Lobogó, 1960. 4. sz. 5. p.

Dersi Tamás: A csodafegyvertől a kanálisig. A fasiszták utolsó napjai a tizenöt évvel ezelőtti Budapesten. — Esti Hírlap, 1960. 38. sz. 5. p.

Tóth Sándor: A német ellentámadás felszámolása és a szovjet hadsereg hazánk felszabadítását befejező hadműveletei. — HSz, 1960. 2. sz. 98—103. p.

Lantos László: A dunántúli csata. Harminc fasiszta hadosztályt vert szét a szovjet hadsereg a magyarországi felszabadító harcokat befejező nagy küzdelemben. — Esti Hírlap, 1960. 80. sz. 5. p.

Rózsa László — *Ujvári* Béla: A Dunától az Alpokig. Az 57. szovjet hadsereg magyarországi harcaiból. — Magyar Nemzet, 1960. 74—80. sz. 5. p.

Száva Péter: A szovjet hadsereg dunántúli hadműveleteiről. — Ho, 1960. 2. sz. 71—84. p.

Verő Gábor: A Velencei-tótól Bécsig. Az utolsó német ellentámadás felszámolásának napjai. — Lobogó, 1960. 13. sz. 4—5. p.

Fortusz, [Marija] Maria: Üzenet a Dunának. Legyen béke és boldogság partjaid mentén. — Esti Hírlap, 1961. 79. sz. 4. p.

Fortusz, Marija: Alba Regia. [Lidija Martiscsenko.] — Magyar Nemzet, 1961. 80. sz. 9. p.

Szabó László: A felderítők. (Ligyija [Lidija] Martiscsenko, Hornyánszky Károly.) — Népszabadság, 1961. 50. sz. 2—3. p.

Újvári Imre László: A hadak útjáról — a dunántúli harcok hősével. (M. Sarohin vezérezredes visszaemlékezése.) — N, 1961. 51. sz. 10. p.

Morvay Gyula: Felejthetetlen napok emléke. — Zalai Hírlap, 1961. április 2. [Nagykanizsa felszabadulása 1945. április 1-én.]

Horváth Ferenc: Vas megye helyzete és lakosságának hangulata a felszabadulás előtti hónapokban. — Vasi Szemle, 1960. 1. sz. 3—8. p.

Vas megye felszabadítása. (Összeáll. az Állami Levéltár munkacsoportja.) — Vasi Szemle, 1960. 1. sz. 9—13. p.

Németh Tihamér: Sopron felszabadulása az egykorú hivatalos szovjet jelentésekben és sajtóban. — Soproni Szemle, 1960. 1. sz. 1—3. p.

„A [második] II. Ukrán Hadsereg katonája voltam." Egy vásárhelyi munkás emlékezései 1945-re. [Tolnai Imre, korábban szovjet hadifogoly a vasútépítő ezredben szolgált.] — Csongrád megyei Hírlap, 1960. április 3.

Tóth Sándor: A szovjet katonák segítsége felszabadulásunk első napjaiban. — HSz, 1961. 4. sz. 106—111. p.

Dezsényi Miklós: A szovjet dunai hajóraj részvétele hazánk felszabadításában. — Ho, 1960. 4. sz. 77—89. p., 2 t.

Hernády Ferenc: Szovjet hajók a magyar Dunán. — Lobogó, 1961. 30. sz. 4. p.

Sztojev, B.: A bolgár hazafiak harca a magyar nép szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 7. p.

Jankov, Janko: Egy bolgár politikai tiszt naplójából. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 11. p.

A harcok emléke ma is él. Találkozás a hazánk felszabadításában részt vett bolgár katonákkal. Írta: B. I. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 24—27. p.

Karasztojanov, A.: Akik vérüket hullatták a magyar szabadságért. [A Bolgár Néphadsereg megalakulása és magyarországi harcai.] — N, 1961. 38. sz. 5. p.

A drávai harcok 15. évfordulójára. — A hadtörténelem lapjairól. — Dunántúli Napló, 1960. március 31., április 1., 2., 3.

Dicső harcok színhelyén. Összeáll.: *Ujvári* Imre László, *Lakatos* Ernő, *Hegedüs* Ernő. — N, 1960. 9. sz. 8—9. p.

Á[rkus] J[ózsef]: Román katonák a szabad Magyarországért. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 28—32. p.

Somesanu, I.: Két román katona hőstette. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 10. p.

Nicolae, Ilie St.: A Bükk-hegységben. — Hazáért, 1960. 13. sz. 6. p.

Ellenállási mozgalom

Pamlényi Ervin: A magyar ellenállás riadója. A Népszava 1941-es karácsonyi száma. — Magyar Nemzet, 1961. 304. sz. 7. p.

Gazsi József: A diósgyőr-vasgyári munkások tüntetése a háború ellen. (Adalékok Miskolc munkásmozgalmának történetéhez.) — Borsodi Szemle, 1960. 4. sz. 309—312. p.

Dokumentumok a magyar antifasiszta és partizánharcok történetéhez hazánk felszabadulásának éveiből (1944—1945.) (Közlik: Gazsi József és Harsányi János.) — HK, 1960. 1. sz. 245—290. p.

Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. A népi demokratikus átalakulás feltételeinek létrejötte. 1943—1945. [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K., 1961. 266 p.

Pamlényi Ervin: Vázlat egy életrajzhoz. Bajcsy-Zsilinszky Endre születésének hetvenötödik évfordulójára. — Magyar Nemzet, 1961. 131. sz. 7. p.

Mann Miklós: „A férfi, aki harcolt, amikor mások megbújtak . . ." (Bajcsy-Zsilinszky Endre.) — Lobogó, 1961. 23. sz. 4. p.

György István: Bajcsy-Zsilinszky Endréné: Az utolsó karácsony. — Népszabadság, 1961. 305. sz. 15. p.

Pintér István: Adatok a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának történetéhez. — HK, 1961. 2. sz. 431—456. p.

Harcostársak emlékeznek. (Szerk. *Dékán* István) [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség. Bp. 1960. Zrínyi K., 240 p.

Árkus József: Szovjet katonák, magyar partizánok, felszabadult munkások és parasztok. Epizódok 1944 végéről, 1945 elejéről. — Igaz Szó, 7. sz. 5—12. p.

Bükki gerillák. [Írta:] (s. a.) — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 53—55. p.

Gazdagh István: A híd alatt. (Fábián Béla partizán.) — Igaz Szó, 1960. 12. sz. 83—87. p.

[Nyolcvan] „80 kilométeres vándorlás után megtaláltuk a közös határon szovjet barátainkat". Beszélgetés a duklai áttörés kitüntetett harcosával (Mlynárik Jánossal.) [Írta:] D. L. — Hétfői Hírek, 1961. 10. sz. 7. p.

Kerekes István: A magyar dolgozók hősi harcaiból. A csepeli kommunisták 1944 őszén. — Magyar Rendőr, 1961. 10. sz. 6. p.

Dokumentumok a MOKAN-komité működéséről. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 11—23. p.

Prieszol József: Partizánharcok hazánk felszabadításáért. — elvtárs előadása. — Északmagyarország, 1961. március 17. [A Nógrádi-csoport, a Szőnyi Márton-csoport és a Mokán komité tevékenységéről.]

Ottlyk Ernő: Tizenöt éve történt . . . [Visszaemlékezés 1944-re.] — Theol. Szle. 1959. 11—12. sz. 393—399. p.

Kincses György: Égnek a tüzek . . . [Pataki István, Pesti Barnabás és Kreutz Róbert kivégzése 1944-ben.] — Lobogó, 1960. 51. sz. 4. p.

Mészáros Ferenc: A Petőfi-partizánbrigád. — Élet és Tudomány, 1961. 11. sz. 323—327. p.

Borsi Eszter: Partizán volt. [Szabó András volt szovjet hadifogoly, majd ejtőernyős partizán.] — Szolnok megyei Néplap, 1960. április 23.

Krizsán László: A verselő partizán. (Szőnyi Márton.) — Lobogó melléklete, 1961. 9. sz. 2—3. p.

Koós Tamás: A „relatív" ember. [Turánszky Miklós.] — Lobogó, 1960. 14. sz. 6. p.

Vadász Ferenc: Tíz nap — és még nyolc. [Varró András és 9 társa hősi halála 1944 decemberében.] — Népszabadság, 1960. 308. sz. 6. p.

Bátor harcosok. [Írta:] S. M. [Partizánakciók 1944.] — N, 1960. 9. sz. 6. p.

Partizánok a magyar nép szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 12. p.

Kőbánya és Kispest partizánjainak harca a felszabadulásért. — Sörgyári Dolgozó, 1960. február 8.

Sipos Imre: Magyar partizánok a Szovjetunióban. [A brjanszki erdőben harcoló 90 főből álló magyar egységről és más ukrajnai csoportokról.] — Csongrád megyei Hírlap, 1960. március 15.

Borvendég Imre: Egy kitüntetés története. (Nagy Sándor, magyar partizán.) — Magyar Nemzet, 1961. 80. sz. 4. p.

Cserjés Gyula: Egy harcos a „Bátrak" csapatából. (Nagy Sándor) [volt partizán visszaemlékezése.] — N, 1961. 12. sz. 2. p.

Poljanovszkij, Maksz: A budapesti vendég. Szénási Pál szovjet barátai körében. [A második világháborúban a magyar hadsereg őrmestereként támogatta a minszki partizánokat.] — Élet és Irodalom, 1960. november 4.

Tálas Géza: Magyarok a francia szabadságért. (A magyar maquik: Boczov József, Elek Tamás, Békés (Glacz) Imre.) — Lobogó, 1961. 9. sz. 4. p.

Kollár Mária: Nevezetes évforduló. — Telefon, 1961. október 11. [Váli Zoltán festőművész életútja. Részt vett a spanyol polgárháborúban és a franciaországi ellenállási mozgalomban.]

Sochacki, Stanislaw Andrzej: Magyar antifasiszták részvétele a lengyel ellenállási mozgalomban. — PK, 1961. 2. sz. 85—110. p.

Baráth Mária: Partizánkereszt kitüntetést kapott. — Megafon, 1961. július 21. [Kovács Pál elvtárs a második világháborúban a lengyel—szovjet partizánokkal együtt harcolt.]

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

A Magyar Néphadsereg történetének válogatott bibliográfiája 1945—1960. Összeáll.: *Kovalcsik* József—*Viniczai* István — *Windisch* Aladárné. — HK, 1960. 1. sz. 309—326. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszervezése. (1944. december 21—1945. május 8.) Bp. Akad. K. 1960. 94 p.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 19.) — Ism.: Borus József. — PK, 1961. 2. sz. 257—261. p. *Tóth* Sándor. — HK, 1961. 1. sz. 251—256. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg fejlődésének néhány kérdése a második világháború befejezése után (1945 május — 1946 március). — HK, 1960. 1. sz. 40—66. p.

Mucs Sándor: A demokratikus és reakciós erők harca a hadsereg megnyeréséért 1945—1948. — Ho, 1960. 3. sz. 53—67. p.

Dokumentumok a Magyar Néphadsereg történetéhez. Az 1. honvéd műszaki hadosztály (1945. X. 15—1946. VIII. 15.) Közlik: *Gazsi* József, *Németh* Júlia. — HK, 1961. 1. sz. 286—371. p.

Lackó M[iklós]: La naissance de la démocratie populaire hongroise 1944—1946. — Acta Historica, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 1—60. p.

Révész Géza: Emlékezés néphadseregünk megszületésére. — Igaz Szó, 1960. 6. sz. 6—9. p.

Szmetana, József: A Magyar Néphadsereg első alegységének megalakulásáról 1945. február 27 — április 8. — HK, 1961. 1. sz. 181—188. p.

Munk Károly: A hadsereg helyzete az 1945-ös őszi választások után. — HK, 1961. 1. sz. 35—57. p.

Ölvedi Ignác: Visszaemlékezések a néphadsereg 1945—46-os éveire. — HK, 1960. 1. sz. 173—187. p.

Kovács Mihály: Az „I. vasútbiztosító őrzászlóalj" története. — HK, 1960. 2. sz. 144—153. p.

Csémi Károly: Tízéves a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. — Ho, 1960. 5. sz. 131—137. p.

Bokor László: „De fogja már a fegyvert munkában tört kezünk." [Háromféle a munkásőrség.] — Igaz Szó, 1960. 12. sz. 76—82. p.

IV.

Egyetemes hadtörténelem a legrégibb időktől 1914-ig

Luria, S.: Die Belagerung von Jerusalem bei Alkaios. — Acta Antiqua, 1960. T. VIII. 3—4. sz. 265—266. p.

Maróti Egon: De suppliciis. A Spartacus-felkelés szicíliai összefüggéseinek kérdéséhez. — Antik Tanulmányok, 1961. 3—4. sz. 161—182. p.

Maróti Egon: De suppliciis. Zur Frage der sizilianischen Zusammenhänge des Spartacus-Aufstandes. — Acta Antiqua, 1961. 9. köt. 1—2. sz. 41—70. p.

Komoly Péter: Az albertfalvi római tábor és település. — Élet és Tudomány, 1961. 31. sz. 963—967. p.

Várady László: Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. A Római Birodalom utolsó évszázada. (376—476.) Bp. Akad. K., 1961. 331 p., 1 t.
— Ism.: Sztankó István. — HSz, 1961. 5. sz. 138—139. p.

Mócsy András: Az Alföld lovasnépei a rómaiak idején. (2. kiad.) [Bp. 1960.] Rota soksz. 19 p.

Benedicty Róbert: Hogyan foglalta el Alarich Rómát? — Antik Tanulmányok, 1960. VII. köt. 1—2. sz. 75—81. p.

Rázsó Gyula: A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése. — HK, 1960. 1. sz. 137—172. p.

Cromwell, Oliver: beszédeiből, leveleiből. (Összeáll., [bev.] magy. és jegyz. ell. Makkai László. Ford. Böszörményi Ede. [Borító]: Kátay Béla.) Bp. 1960. Gondolat, 287 p., 1 t.

Tarle, (Evgenij) [Viktorovics] J.: Napóleon. (Életrajz.) [Oroszból ford. Déry Tibor, Aranyossy Pál]. 4. kiad. Bratislava. — Bp. 1961. Szlov. Szépirod. Kiadó. — Gondolat, 457 p.

Takáts László — *Takáts* Endre: A francia hadsereg egészségügyi szolgálatának működése a napoleoni háborúk magyarországi szakaszán 1809-ben. — Honvédorvos, 1961. 3. sz. 226—237. p., 2 t.

Mann Miklós: Járt-e Napoleon Magyarországon? — Lobogó, 1960. 1. sz. 13. p.

Mann Miklós: A káplárból lett hadvezér. (A. V. Szuvorov.) — Lobogó, 1960. 47. sz. 4. p.

Mann Miklós: Főszereplő volt Borodinótól Bunzlauig. — [Mihail Illarionovics] (Kutuzov.) — Lobogó, 1960. 37. sz. 7. p.

Fenyő Béla: Az amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi háborúja. 1—3. r. — Élet és Tudomány, 1961. 1. sz. 3—6., 2. sz. 35—39., 3. sz. 67—71. p.

És Mexikó felkelt... [1810.] [Írta:] P. B. K. — Lobogó, 1960. 37. sz. 13. p.

Fogarasi Miklós: Garibaldi küzdelmeinek történeti irányzata és a magyar nép. — Valóság, 1960. 4. sz. 82—83. p.

Abba, Cesare: Garibaldi seregében. (Da Quarto al Volturno.) [Krónika.] (Ford. *Telegdi* Polgár István. [Bev.] Füsi József, Borító: Görög Júlia.) Bp. 1960. Európa, 255 p.

Szuhay-Havas Ervin: Az amerikai tragédia. Gondolatok a polgárháború centenáriumán. — Valóság, 1961. 1. sz. 17—23. p.

Urbán Aladár: A polgárháború az Amerikai Egyesült Államokban (1861—1865.) (Az Élet és Tudomány tudományos kalendáriuma 1961. Bp. Gondolat K.) [1960.] 299—303. p.

Tarján Imre: Az amerikai álom. A polgárháború százéves évfordulóján. — Világosság, 1961. 7. sz. 6—13. p.

A polgárháború hőse. (Stáhel Gyula altábornagy és Blenker Lajos ezredes [az északamerikai polgárháborúban.] — Lobogó, 1961. 41. sz. 15. p.

A springfieldi csata. (Zágonyi Károly őrnagy és Majtényi hadnagy) [az északamerikai polgárháborúban.]— Lobogó, 1961. 29. sz. 4. p.

Szőcs Ferenc: Észak Dél ellen (Magyarok Lincoln hadseregében.) — Lobogó, 1961. 15. sz. 4. p.

Marx, Karl: A polgárháború Franciaországban. [Der Bürgerkrieg in Frankreich. (A Nemzetközi Munkásszövetség három üzenete. Bev. Engels [Friedrich.] 111. Daumier [Honore], Denis [Maurice], Manet [Edouard.]) Bp. [1961], Kossuth Kiadó — M. Helikon, 114 p., 13 t.

Jemnitz János: A Párizsi Kommün az újabb történeti irodalomban. (Megemlékezésül a 90. évfordulóra.) — PK, 1961. 2. sz. 111—139. p.

Urbán Aladár: Az angol—búr háború (1899—1902.) — Élet és Tudomány, 1961. 22. sz. 675—678. p.

Jemnitz János: A háború és béke kérdése a II. Internacionálé koppenhágai kongresszusán. — Tört. Sz., 1960. 4. sz. 479—509. p.

Jemnitz János: Jean Jaurès a háború ellen. — Élet és Tudomány, 1960. 38. sz. 1187—1190. p.

Scapa Flow. [Írta:] E. I. — Lobogó, 1960. 26. sz. 4. p.

Lóránt Imre: M(ihail) [Vaszil'evics] Frunze és a korszerű szovjet hadtudomány. — HK. 1961. 2. sz. 588—624. p.

M[orva] T[amás]né: M. V. Frunze; Válogatott művei. I—II. köt. Bp. Zrínyi K. 1959. [Könyvism.] — HK, 1960. 2. sz. 191—200. p.

Józsa Sándor: A Hosszú Menetelés. — Élet és Tudomány, 1960. 40. sz. 1251—1254. p.

E[ndresz] I[stván]: Tankok ellen. — Megindul a támadás. Iperittel az abesszinek ellen. — Lobogó, 1960. 40. sz. 17. p.

(Szalai Klára): Bibliográfia a spanyol nép szabadságharcának irodalmáról. (1936—1939.) — HSz, 1961. 8. sz. 139—141. p.

A Luftwaffe „tündöklése" és bukása. — (A „Porosz királyi Légierők" első világháborús mérlege. — Göring a „Luftwaffe" szervezője. — Főpróba a spanyol polgárháborúban. — Repülés, 1960. 7. sz. 4. p.

A legendás Rata [szovjet vadászrepülőgépek a spanyol polgárháborúban és a második világháborúban.] — Lobogó, 1961. 14 sz. 7. p.

Úszó repülőterek. [Írta:] S. L. — Lobogó, 1960. 45. sz. 7. p.

Trocka, Halina: A hitleri Németország katonai előkészületei Gdansk megtámadására az 1933—1939-es években. — HK, 1961. 2. sz. 697—729. p.

A második világháború

[Deborin, G. A.] Gyeborin: A második világháború. (Vtoraja mirovaja vojna.) (Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K., 1961. 583 p.

A második világháború történetének meghamisítói ellen. (Tanulmányok.) (Protiv fal'szifikatorov isztorii vtoroj mirovoj vojnü.) (Ford. [S.] Nyirő József.) Bp. Zrínyi K., 1961. 321 p. (Tisztek Könyvtára 8.)

A kötet tartalmából:

[Deborin] Gyeborin: Miért hamisítja meg a burzsoázia a második világháború történetét? — *Zsilin:* Akik meg akarják hamisítani a Szovjetuniónak a második világhá-

borúban játszott szerepét. — *Dasicsev:* A német militaristák szerepe a második világháború előkészítésében. — *Agibalov* — [Szergeev] *Szergejev:* Elveszett győzelmek. — *Zajcev:* A nyugatnémet revansisták militarista és háborús propagandája. *Kuzmin* — *Alekszandrov:* A háború története Walter Görlitz tálalásában. — *Kulis:* Fuller [John Frederick Charles] meghamisítja a második világháború történetét. — [Panteleev] *Pantyelejev:* A Pentagon meséi a Cendes-óceáni háborúról. — Baszov — [Dmitriev] *Dmitrijev* — *Csernov:* A német haditengerészeti flotta tényleges veszteségei a második világháborúban. — [Eremeev] *Jeremejev:* A tengeri háború történetének újabb amerikai meghamisítása. — *Szbitov:* Feucher (Georg) mentegeti a militarizmust. — [Vedenicsev] *Vegyenyicsev:* Mellentin [Friedrich Wilhelm von] könyve a második világháború páncélos ütközeteiről. — *Talenszkij:* A béke és a biztonság tényezője.

Boltin, J. A.: A második világháború keletkezéséről és politikai jellegéről (1939—1945). — HK, 1960. 1. sz. 9—39. p.

Paál Ferenc: Kik csinálták? Angol történész (J. P. Taylor) a második világháború okairól. — Magyar Nemzet, 1961. 125. sz. 2. p.

Páncél Ottó — *Váradi* György: Gondolatok a győzelem napján. [Történelemhamisítók Nyugaton.] — HSz, 1961. 5. sz. 133—137. p.

Borg, T.: A német imperializmus és a háború. A Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság történészbizottságának berlini konferenciája. Béke és Szocializmus, 1960. 5. sz. 166—173. p.

Nagy Gábor: A második világháború jellege. — Történelemtanítás. 1960. 1—2. sz. 9—14. p.

Száva Péter — *Sztankó* István — *Verő* Gábor: A második világháború. Bp. 1961. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 7. p. (Történelemtanároknak. Bp. Központi Pedagógus Továbbképző Intézet [kiadványai.] 5.)

Fejezetek a második világháború történetéből. A második világháború jellege. — Korunk, 1961. 6. sz. 713—719. p.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának történelmi tanulságai. — TSz, 1960. 8—9. sz. 87—109. p.
(Részlet „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története 1941—1945" c. munka 1. kötetéből.)

[Zaharov] Zacharov, M.: A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és annak tanulságai. (Rövidített ford.) — Ho, 1961. 5. sz. melléklete, 10. p.

Káldor György: A hitleri „Kelet-terv" titkos dokumentumai. — Határőr, 1960. 8. sz. 13. p.

A szovjet hadsereg harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben. (1941—1945.) (Razvitie taktiki szovetszkoj armii v godü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü.) [Főszerk.]: (K. Sz. Kolganov.) [Ford. *Szűcs* Miklós.] Bp. 1960, Zrínyi K. 559 p., 37 térk.

Ölvedi Ignác—*Száva* Péter: A Nagy Honvédő Háború folyóátkeléssel egybekötött támadásainak tapasztalatai. — Ho, 1960. 6. sz. 91—100. p.

A lövész hadosztályok harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. (Boevüe dejsztvija sztrelkovoj divizii.) (Ford. *Szűcs* Miklós.) Bp. Zrínyi Kiadó, 1961. 441 p., 50 térk. mell. — Ism.: *Sörös* Lajos. — HSz, 1961. 7. sz. 162—164. p. — Ho, 1961. 3. sz. 130—133. p.

Miért kellett Hitlernek a titkos fegyver? — Lobogó, 1960. 2. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 1. A legyőzhetetlen tengeralattjáró. — Lobogó, 1960. 3. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 2. Időhúzás a tengeren: az élő torpedók. — Lobogó, 1960. 4. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 3. A hanghatár ostroma. — Lobogó, 1960, 5. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 4. A V-rakéták, a „megtorlás fegyverei". — Lobogó, 1960. 6. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 6. Légvédelmi rakéták a légierődök ellen. Az „Amerika rakéta" fantasztikus terve. — Lobogó, 1960. 7. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 7. Németország és az atombomba. — Lobogó, 1960. 8. sz. 6. p.

Endresz István — *Tálas* Géza: Náci-Németország csodafegyverei. 8. Európa vigyázz! — Lobogó, 1960. 9. sz. 15. p.

Szabó Károly: Hernyótalpas óriások. [A második világháború harckocsitípusai.] — Lobogó melléklete, 1961. 1. sz. 4. p.

T[álas Géza]—*E[ndresz* István]: A náci őrület gépszörnyei. (Tausend Füsser, elektromos ágyú, napágyú.) — Lobogó, 1961. 8. sz. 7. p.

Endresz István: Kamikaze. A szamuráj — fasizmus csodafegyvere. — Lobogó, 1960. 19. sz. 6. p.

Parragi György: Kiadatlan szovjet okmányok a teheráni konferenciáról. — Magyar Nemzet, 1961. 200. sz. 2. p.

Bezimenszkij, L.: Titkos tárgyalások (1941—1945.) [Himmler szövetségeseket keres az angol—amerikai táborban. A különbéke gondolata.] (Rövidített szöveg.) — Korunk, 1961. 6. sz. 720—725. p.
(Mezsdunarodnaja Zsizn' 1961. 3. sz.-ból.)

Juhász Róbert: Tragikus hős, vagy áruló? Tengeri csata Mers-el-Kebirben. Lobogó, 1960. 34. sz. 4. p.

[Rázsó Gyula — Tálas Géza]: A nagy háború felvonásai. Előjáték, amely utójáték is lehetne.] — Lobogó, 1961. 23. sz. 8—9. p.

Nábráczky Béla: A malborki lovagvártól Hitler mazuriai főhadiszállásáig. — Élet és Tudomány, 1961. 13. sz. 387—391. p.

Parragi György: A múlt figyelmeztet. Náci dokumentumok a cseh és lengyel nép ellen irányuló népgyilkossági tervekről. — Magyar Nemzet, 1961. 82. sz. 2—3. p.

Bacsó János: Ami a kulisszák mögött történt... Bp. Zrínyi Kiadó, 1960. 374 p., 16. t.

Karsai Elek: A berchtesgadeni sasfészektől a berlini bunkerig. (Fejezetek a második világháború történetéből.) Bp. Táncsics K., 1961. 628 p., 36 t.

Szamuely Tibor: A német fasiszta hadsereg katonai doktrinájának és vezetésének néhány kérdése a második világháború első szakaszában. — — Sz, 1960. 1—3. sz. 150—177. p.

Az első felvonás áldozatai. Hogyan pusztult el a lengyel légihaderő 1939-ben? [Írta:] V. P. — Lobogó, 1960. 42. sz. 16. p.

E[ndresz] I[stván]: A furcsa háború. [8 hónap a nyugati fronton jelentős esemény nélkül 1939—1940.] — Lobogó, 1960. 43. sz. 14. p.

Horváth Miklós: Az 1940. évi nyugateurópai hadjárat hadtörténete és hadművészettörténete néhány kérdésének kritikája. — HK, 1961. 1. sz. 58—111. p.

Juhász Róbert: A kezdet vége. Emlékezel-e Párizs? — Lobogó, 1960. 25. sz. 6. p.

Vass István: Emlékezés Franciaország nemzeti tragédiájának 20. évfordulójára. — Tiszatáj, 1960. 5. sz. 8. p.

A „Tengeri Oroszlán" tragikus napjai. Egy húsz év előtti légicsata története. — Lobogó, 1960. 39. sz. 2. p.

A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. — (Lengyelország lerohanása. — Légiháború Anglia ellen.) — Repülés, 1960. 8. sz. 6. p.

Szabó Károly: A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. A Luftwaffe bukása. — Repülés, 1960. 10. sz. 5. p.

A Luftwaffe árnyéka Anglia fölött. — (Ejtőernyős egységek a II. világháborúban.) — Repülés, 1960. 9. sz. 4. p.

Szabó Károly: Pearl Harbour „fekete napja". — Repülés, 1960. 12. sz. 14. p.

E[ndresz] I[stván]: Fényjelek Pearl Harbour felett. — Lobogó, 1960. 49. sz. 15. p.

Verő Gábor: A vég kezdete. Egy hitszegő támadás kulisszatitkaiból. — — Lobogó, 1960. 25. sz. 7. p.

Szathmári Gábor: A moszkvai csata. Ma húsz éve indította meg történelmi offenzíváját a szovjet hadsereg. [Beszélgetés dr. Horváth Miklós alezredessel, a történettudományok kandidátusával.] — Esti Hírlap, 1961. 288. sz. 5. p.

Popel, N.: Az első győzelem. — — szovjet páncélostábornok visszaemlékezései alapján. — Lobogó, 1960. 36. sz. 7. p.

Szabó Károly: Párbaj a tenger mélyén. — Lobogó, 1960. 29. sz. 4. p.

Voronov, [Nikolaj] Nyikolaj N.: Így ért véget a sztálingrádi csata. (Részlet — — visszaemlékezéseiből.) — NSz, 1961. 8. sz. 48—53. p.
(Novoe Vremja, 1961. 25. sz.-ból.)

Csujkov, Vaszilij Ivanovics: „Kerülni kell a sablonos megoldásokat..." — Lobogó, 1961. 5. sz. 9. p.

Csujkov, Vaszilij Ivanovics: Erőd a Volga partján. (Nacsalo puti.) (Visszaemlékezések. Ford. [S.] Nyírő József.) Bp. Zrínyi K., 1960. 399 p., 9 t., 3 térk.

Bakonyi József: A hősi múlt életre kel. (Szaburov vezérőrnagy visszaemlékezése a partizánharcokra.) — Lobogó, 1961. 33. sz. 6. p.

T[álas] G[éza]: A Griff-hadművelet. — Lobogó, 1960. 27. sz. 4. p.

T[álas] G[éza]: Párizs felszabadította önmagát. — Lobogó, 1960. 33. sz. 7. p.

Illés Béla: Volt egyszer egy háború... John Steinbeck haditudósításai nyomán. — Élet és Irodalom, 1961. 41. sz. 5. p.

Gazsi József: Drezda tragédiája. — Magyar Légoltalom, 1960. 8. sz. 10—11. p.

Verő Gábor: Az utolsó csata. — Lobogó, 1960. 18. sz. 4—5. p.

Árkus József: 15 esztendős felirat a Reichstag falán. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 18—23. p.

[Visnevszkij] Visnyevszkij, Vszevolod: Berlin kapitulál. [— — gyorsírói jegyzőkönyve a tárgyalásokról.] Ford. *Látó Anna*. — Korunk, 1961. 7. sz. 864—871., 8—9. sz. 1082—1087., 10. sz. 1228—1238. p.

Gazsi József: Aki Hitler trónját örökölte. Dönitz [Karl]. — Lobogó, 1960. 19. sz. 6—7. p.

Paulus,: „A német nép engem okolhat..." — Lobogó, 1961. 5. sz. 8. p.

Tálas Géza: (Friedrich) Paulus a „vádlottak padján". — Lobogó, 1961. 12. sz. 15. p.

Svoboda, Ludvik: A Csehszlovák Néphadsereg megalakulása és harca a német fasiszták ellen. — HK, 1961. 1. sz. 3—34. p.

Kellner, L.: Az I. Csehszlovák Hadtest dicsőséges harci útja. — HSz, 1961. 5. sz. 109—113. p.

Prazák Jiri: A felszabadító szovjet hadsereg. — Új Csehszlovákia különkiadása, 1960. 3. p.

A szelicei erdőtől Bukarestig. [A Tudor Vladimirescu hadosztály.] — Lobogó, 1960. 34. sz. 7. p.

A román nép sorsfordulója. (1944. augusztus 23.) — Magyar Nemzet, 1961. 199. sz. 3. p.

Jankov, Janko: Egy bolgár politikai tiszt naplójából. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 11. p.

Karasztojanov, A.: Akik vérüket hullatták a magyar szabadságért. [A Bolgár Néphadsereg megalakulása és magyarországi harcai.] — N, 1961. 38. sz. 5. p.

Rázsó Gyula: A légi stratégia fejlődése a II. világháborúban. — Ho, 1961. 3. sz. 97—112. p.

Akcióban az SS. (SS im Einsatz.) Az SS büntettei a bizonyítékok tükrében. [Dokumentumgyűjtemény. Összeáll. és kiad.] (az Antifasiszta Ellenálló Harcosok Német Demokratikus Köztársaságban működő Bizottsága. Ford. *Szegő* István. Röv. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1960. 615 p. 1 térk.

Kraus, Ota—*Kulka*, Erich: Éjszaka és köd. (Noc a mlha.) (Ford. *Anderlich* András, *Major* László.) Bp. Kossuth K., 1961. 423 p., 24 t., 1 térk.

[Eremenko] Jeremenko, A. I.: Miért győzték le a Wehrmachtot? — Népszabadság, 1961. 156. sz. 6. p.

A szocialista országok fegyveres ereje

Lukács György—*Verő* Gábor: Üdvözöljük fegyverbarátunkat, a Bolgár Néphadsereget. — HSz, 1961. 9. sz. 131—135. p.

Pusztai István: A testvéri bolgár népnek és hadseregének nagy ünnepe. — HSz, 1960. 9. sz. 134—136. p.

A Csehszlovák Néphadsereg tizenöt esztendeje. — Az Új Csehszlovákia különkiadása, 1960. 4—5. p.

Kellner, Ludvig: A duklai áttörés évfordulója a Csehszlovák Néphadsereg Napja. — HSz, 1961. 9. sz. 140—143. p.

Augusztus 1. a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Napja. Hősök, vitézek hadserege. [Írta:] Sz. F. — Igaz Szó, 1960. 14. sz. 67—69. p.

Szepesi Ferenc: Augusztus 1. a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Napja. — HSz, 1960. 7—8. sz. 111—114. p.

Fegyvertársaink életéből. Február 8. A Koreai Néphadsereg születésnapja. — Igaz Szó, 1960. 3. sz. 68—72. p.

Pusztai István: A Koreai Néphadsereg Napjára. — HSz, 1960. 1. sz. 76—82. p.

[Ezerkilencszázhuszonegy] 1921. március 16. A Mongol Néphadsereg születésnapja. — Igaz Szó, 1960. 5. sz. 58—61. p.

Dickel, F. v.: A Nemzeti Néphadsereg fennállásának negyedik évfordulójára. — Új Németország, 1960. 3. sz. 5—9. p.

Tóth Sándor: A Román Néphadsereg születésnapjára. — HSz, 1961. 9. sz. 136—139. p.

[Ezerkilencszázötvenöt] 1955. május 14. A szocialista tábor védelméért. Ötéves a Varsói Szerződés. — Igaz Szó, 1960. 9. sz. 24—29. p.

Ötéves a Varsói Szerződés. — A Hazáért, 1960. 20. sz. 5. p.

Rabe, Heinz: Nagyszerű fegyverbarátság. A Varsói Szerződés 5. évfordulójára. — Új Németország, 1960. 5. sz. 6. p.

Összeállították:

Kovalcsik József—Viniczai István—Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Mucs—Kovalcsik: A légidesszant csapatok fejlődésének áttekintése a két világháború között és alkalmazásuk a második világháborúban — — — — — — — — — 3

Merényi László: Antilitarista mozgalmak hazánkban a Monarchia háborús készülődései ellen 1912 őszén — — — 73

Markó Árpád: Le Maire francia kuruc hadmérnök brigadéros emlékirata XIV. Lajoshoz Rákóczi szabadságharcának utolsó idejéről — — — — — — — 102

Borosy András: A XI—XIV. századi magyar lovasságról — — — 119

KÜLFÖLD HADTÖRTÉNELMI IRODALMÁBÓL

Jaromir Navratil: 1948 februárja és a csehszlovák hadsereg — — — 175

SZEMLE

V. M. Kulis: A második Front. (Ism. Sörös Lajos) — — — — 227

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Dr. Rapcsányi—Dr. Tóthné: Ismeretlen feljegyzések Zrínyi Miklós 1664-es télitavaszi hadjáratáról egy korabeli magyar kalendáriumban — — — — — — — — — — — 236

Gazsi Harsányi: Dokumentumok a magyar ellenállási mozgalom történetéről a második világháború idején — 262

BIBLIOGRÁFIA

Az 1960—61. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. (Kovalcsik, Viniczai, Windischné) — — — — — — — — — 309

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

Mucs—Kovalcsik:	Übersicht über die Entwickelung der Luftkampfgruppen zwischen den zwei Weltkriegen und ihre Verwendung im zweiten Weltkrieg — —	3
László Merényi:	Antimilitaristische Bewegungen in unserem Lande gegen die Kriegsvorbereitungen der Monarchie im Herbst des Jahres 1912 — — — — — —	73
Árpád Markó:	Denkschrift des französischen-kurutzen Geniebrigadiers Le Maire zum XIV. Ludwig von der letzten Zeit des Rákóczischen Freiheitskampfes	102
András Borosy:	Von der ungarischen Cavallerie aus den XI—XIV. Jahrhunderten — — — — — — — — — —	119

AUS DER KRIEGHISTORISCHEN LITERATUR DES AUSLANDS

Jaromir Navratil:	Februar des Jahres 1948 und die tschechoslovakische Armee — — — — — — — — — —	175

RUNDSCHAU

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

BIBLIOGRAPHIE

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

МУЧ—КОВАЛЧИК: Обзор развития воздушно-десантных войск между двумя мировыми войнами и их применения во второй мировой войне — — — — — — — — — — — — 3

МЕРЕНИ ЛАСЛО: Антимилитаристические движения осенью 1912. г. в нашей стране против военной подготовки Австро-Венгерской монархии — — — — — — — — — — — — — 73

МАРКО АРПАД: Доклад французского военного инженера бригадира Ле Мэре Людвигу XIV. по последнему периоду борьбы за независимость, руководимой Ракоци II — — — — 102

БОРОШИ АНДРАШ: О рыцарстве в Венгрии в XI—XIV. вв — — — — 119

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В ЗАГРАНИЦЕ

ЯРОМИР НАВРАТИЛ: Февраль 1948 г. и чехословацкая армия — — — — 175

РЕЦЕНЗИЯ

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — БИБЛИОГРАФИЯ

Ára: 16. — Ft